

ESKİŞEHİR
OSMANGAZİ
ÜNİVERSİTESİ

e-ISSN 2149-9047

sb

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ, SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES, ESKİŞEHİR OSMANGAZİ UNIVERSITY

CİLT/VOL: 22 SAYI/NO: 2 ARALIK/DECEMBER2021

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Social Sciences, Eskişehir Osmangazi University

Aralık (December) 2021 | Cilt (Volume): 22 | Sayı (No): 2 | e-ISSN 2149-9047 | Yayın No: 369

İmtiyaz Sahibi: Prof. Dr. Mesut ERŞAN (Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü)
Owner: Prof. Dr. Mesut ERŞAN (Director of Graduate School of Social Sciences)

Editör (Editor): Prof.Dr. Mesut ERŞAN

Editör Yardımcıları (Assistant Editors): Doç.Dr. Musa KILIÇ, Doç.Dr.Behçet Yalın ÖZKARA
Sorumlu Müdür (Responsible Manager): Doç.Dr.Behçet Yalın ÖZKARA

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nce yılda iki kez yayımlanan hakemli uluslararası bir dergidir. Dergi 2021 yılı Aralık ayı itibari ile elektronik olarak yayınlanmaktadır. Dergi, aşağıda yer alan ulusal ve uluslararası veri tabanları ve indekslerce taranmakta ve indekslenmektedir:

- . TÜBİTAK/ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı
- . International Bibliography of the Social Sciences (IBSS)
- . Ebscohost
- . Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS)
- . Ulrich's Periodicals Directory

Basılması istenen yazılar, derginin yazım kurallarına uygun biçimde hazırlanmalıdır.

Derginin tümü ya da bölümü/bölemleri Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'nin yazılı izni olmadan elektronik, optik, mekanik ya da diğer yollarla basılamaz, çoğaltılamaz ve dağıtılamaz.

Makale içeriklerinin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

Eskisehir Osmangazi University, Journal of Social Sciences is a refereed international journal which is published by Eskisehir Osmangazi University, Institute of Social Sciences biannually. The journal has been publised electronically since June 2021. The journal is indexed and covered by the following national and international databases and indexes:

- . TÜBİTAK-ULAKBİM Social Science Database
- . International Bibliography of the Social Sciences (IBSS)
- . Ebscohost
- . Akademia Social Sciences Index (ASOS)
- . Ulrich's Periodicals Directory

Before submission, manuscripts should be prepared by Journal's writing instructions.

No part of this journal may be printed, reproduced or distributed by electronical, mechanical or other means without the written permission of the University.

Writers are solely responsible for the content of their articles.

Basım Yeri (Publication Place)
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Basımevi

İletişim Bilgileri (Contact Info): Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Meşelik, 26040 ESKİŞEHİR/ e-posta: sosbildergi@ogu.edu.tr

Web: <http://sbd.ogu.edu.tr>, Tel: +90 222 229 30 48 / Faks: +90 222 229 30 48

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences, Eskişehir Osmangazi University

Aralık (December) 2021 | Cilt (Volume): 22 | Sayı (No): 2 | e-ISSN 2149-9047 | Yayın No: 369

Yayın Kurulu (Editorial Board)

Prof. Dr. Mesut ERŞAN	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Sadık SARISAMAN	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Enis ŞAHİN	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Gülbin ÖZDAMAR AKARÇAY	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Soner AKPINAR	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Duran CANKÜL	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Musa KILIÇ	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Evren KÜÇÜK	Kastamonu Üniversitesi
Doç. Dr. Oytun MEÇİK	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Behçet Yalın ÖZKARA	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Bilge Kağan ŞAKACI	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet TEKİN	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Muhammet Ali TİLTAY	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hülya AKDEMİR CENGİZ	Karabük Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yunus ARAZ	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Semra DOĞAN	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nezahat EKİCİ	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

Alan Editörleri (Field Editors)

Dil ve Edebiyat - Felsefe	Tarih
Doç. Dr. Soner AKPINAR	Prof. Dr. Fahri YETİM
İktisadi ve İdari Bilimler - Hukuk	Doç. Dr. Oktay BERBER
Doç. Dr. Oytun MEÇİK	Turizm – Halkla İlişkiler
Doç. Dr. Bilge Kağan ŞAKACI	Doç. Dr. Duran CANKÜL
Doç. Dr. Üyesi Mustafa YETİM	Doç. Dr. Cüneyt TOKMAK
	Dr. Öğr. Üyesi Ebru ARSLANER
İlahiyat	Sanat ve Tasarım - İletişim
Prof. Dr. Adnan ADIGÜZEL	Doç. Dr. Gülbin Özdamar AKARÇAY
Dr. Öğr. Üyesi Fatih TOK	Doç. Serenay ŞAHİN
Dil Editörleri	Dr. Öğr. Üyesi Tezcan BAHAR
Doç. Dr. Behçet Yalın ÖZKARA	Psikoloji - Sosyoloji
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet TÜRKAN	Dr. Öğr. Üyesi Nezahat EKİCİ

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences, Eskişehir Osmangazi University

Aralık (December) 2021 | Cilt (Volume): 22 | Sayı (No): 2 | e-ISSN 2149-9047 | Yayın No: 369

Danışma Kurulu (Advisory Board)

Prof.Dr. Coşkun Can AKTAN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr.Hüseyin AYDIN	Selçuk Üniversitesi
Prof.Dr. Deniz BOZER	Hacettepe Üniversitesi
Prof.Dr. Celalettin ÇELİK	Erciyes Üniversitesi
Prof.Dr.Özcan DAĞDEMİR	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof.Dr. Hayati DEVELİ	İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr. Şaban Ali DÜZGÜN	Ankara Üniversitesi
Prof.Dr. Zekeriya GÜLER	İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr.Kemal İNAT	Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr.Muhsin KAR	Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi
Prof.Dr. Yalçın KARATEPE	Ankara Üniversitesi
Prof.Dr.Ahmet KARTAL	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof.Dr.Nevzat KAYA	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr.İbrahim KAYA	İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr.Osman KÖKSAL	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof.Dr. Ali KÖSE	Marmara Üniversitesi
Prof.Dr. Fevzi OKUMUŞ	University of Central Florida
Prof.Dr. Mehmet ÖZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof.Dr. Mehmet ÖZDEMİR	Ankara Üniversitesi
Prof.Dr. Şükrü ÖZEN	İzmir Ekonomi Üniversitesi
Prof.Dr.Mustafa ÖZTÜRK	Fırat Üniversitesi
Prof.Dr. Mahfuz SÖYLEMEZ	İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr.Kemal YILDIRIM	Anadolu Üniversitesi

Dergi Sekreteri (Secretary): Kevser KURUN

Yayına Hazırlık (Preparation for Publication)

Selçuk AKALIN

Kevser KURUN

Editörden

Değerli Okuyucular,

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin Aralık 2021 sayısını sizlerle paylaşmanın mutluluğunu yaşıyoruz. Dergimiz bu sayısında, hakemlik sürecini tamamlayıp, Yayın Kurulumuz kararıyla, yayımlanabilir onayı alan yirmi beş bilimsel nitelikli makaleyi siz okuyucuların istifadesine sunuyor.

İlk makalemiz, Kaya Ali LEKESİZGÖZ, Tekin AVANER'in birlikte yazdıkları "Afet Yönetiminde Kolluğun Etkinliği: Elazığ Depreminde Jandarma Çadır Kurma Faaliyetleri" başlığını taşıyor. Makalede afet yönetiminin bir parçası olan Jandarma'nın Elazığ Depremi'nde icra ettiği faaliyetlerdeki çadır kurma birliklerinin etkinliği ile bu hususun kamudaki iletişim ve medya yansımalarına ilişkin olgular analiz edilmektedir.

İkinci makale, Nazlı Gamze ÖZEL, Mert İNAL, Sima NART'ın birlikte yazdıkları "Covid-19 Pandemi Sürecinin Sosyal Sorumlu Tüketim Davranışlarına Etkileri" başlığını taşıyor. Makale COVID-19 pandemi sürecinin tüketicilerin sosyal sorumlu tüketim davranışına yönelik algılamalarına etkilerini incelemektedir. Araştırma amacı kapsamında yürütülen literatür incelemesi sonucunda bir araştırma modeli kurgulanmıştır. Araştırma modelinde bulunan ilişkileri test etmek üzere yapısal denklem modellemesi uygulanmıştır. Analizler için ihtiyaç duyulan veriler 385 tüketicinin katılımı ile online anket aracılığı ile toplanmıştır

Üçüncü makale, Ufuk PALA, Mahmut Sami İŞLEK'in birlikte yazdıkları "Post-Truth Çağında Pazarlama ve Tüketim" başlığını taşıyor. Bu çalışmada, tüketicinin bir aktör olarak pazarlamaya dair aldığı tüketim kararlarında post-truth çağına uygun bir hareket biçimi benimseyip benimsemediği ve kendisi gibi düşünen kişilerin geri bildirimleri ile yankı odalarını mümkün kılan bir tüketim deneyimini nasıl elde ettiği tartışılmıştır.

Dördüncü makale, Can Efecan AKHAN, İlkur TANRIVERDİ, Nebi SEREN, Murat Hakan ALTINTAŞ'ın birlikte hazırladıkları "Kişisel Mizah Algısı ve Satış Performansı İlişkisinde Müzakere İletişim Becerilerinin Aracılık Etkisi" başlığını taşıyor. Makalede satış elemanlarının kişisel mizah eğilimleri ve buna bağlı olarak iletişim yetenekleri ile müzakere performansları arasındaki ilişkiyi incelenmiştir. Çalışmada analiz sonuçlarına bağlı olarak teorik ve pratik öneriler sunulmuştur.

Beşinci makale, Mesut ARDIÇ, Mahmut AKBOLAT, Ersin İRK'in birlikte yazdıkları "Takım Çalışması İş Performansı İlişkisinde İş Yeri Arkadaşlığının Aracılık Rolü" başlığını taşıyor. Makalede veri toplama aracı olarak Takım Çalışması Ölçeği, İş Performansı Ölçeği, İş Yeri Arkadaşlığı Ölçeğinden oluşan anket formu kullanılarak hemşirelerin takım çalışmaları ile iş performansları arasındaki ilişki de iş yeri arkadaşlığının aracılık rolü olup olmadığını araştırılmıştır.

Altıncı makale, Cenay BABAĞLU, Onur KULAÇ'ın birlikte yazdıkları "Salgın Döneminde Dijitalleşme Politikaları ve Yükseköğretim Sistemine Yansımalar" başlığını taşıyor. Çalışmanın temel amacı, pandemi dönemindeki dijitalleşme ve yükseköğretim ilişkisinden yola çıkarak, Türk yükseköğretim sistemindeki dijital dönüşümü irdelemek olarak ifade edilmiştir. Bu makalede, COVID-19 sürecinin, küresel bir kriz olmasına rağmen, yükseköğretimde dijitalleşme adına işlevsel bir fırsat sunduğu ortaya konulmuştur.

Yedinci makale, Kübranur ÇEBİ KARAASLAN'ın hazırlamış olduğu "Hanelerin Araç Yakıt Harcamalarını Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi: Tobit Model Uygulaması" başlığını taşıyor. Makalede özellikle hane halklarının araç için yakıt harcamalarının belirleyicilerine odaklanarak ekonometrik bir model aracılığıyla literatüre katkıda bulunmaktadır. Çalışmada politika yapıcılara hanehalkının yakıt maliyetlerini düşürmek için niceliksel ve ekonomik bilgi sağlamak için hanehalkı yakıt maliyetine etki eden faktörler analiz edilmiştir.

Sekizinci makale, Arzu MALTAŞ EROL, Kemal GÖRMEZ'in birlikte yazdıkları "Yürünebilirliğin Kentsel Dirence Etkisi: Eskişehir Karapınar Mahallesi Örneği" başlığını taşıyor. Makale, aynı mahallede kentsel dönüşüme uğrayan ve uğramayan farklı konut alanlarını yürünebilirlik ve dirençlilik açısından karşılaştırmalı olarak incelemektedir. Çalışmanın sonucunda gerek kentsel dönüşüm geçiren konut alanında gerekse dönüşüm geçirmeyen alanda

sakinlerin yürünelirlikten beklentilerinin, dönüşümün ortaya çıkardığı diğer yapısal sorunlara kıyasla ikinci planda kaldığı ve yürünelirliğin çerçevesinin çizilmesinin, dirençli kentler planlamak için rehberler oluşturmada oldukça önemli olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Dokuzuncu makale, Ahmet Mumcu İngilizce hazırlamış olduğu “The Mediating Role of Person-Organization Fit on The Effect of Organizational Alignment on Job Satisfaction: The Case of University” başlığını taşıyor. Makalede kişi-örgüt uyumu kuramından hareketle, örgütsel uyumlanmanın personelin iş tatmini üzerindeki etkisinde kişi-örgüt uyumunun aracı rolü tespit edilmeye çalışılmıştır.

Onuncu makale, Neslişah ÖZDEMİR, Bahtişen KAVAK ‘ın birlikte yazdıkları “Örgütsel Satın Alma Davranışı Ölçeğinin Türkçe’ye Uyarlanması” başlığını taşıyor. Makalede Bunn (1994) tarafından geliştirilen örgütsel satın alma davranışı ölçeğinin Türkçe’ye uyarlanarak geçerliliğinin ve güvenirliliğinin ortaya konmasına çalışılmıştır.

On birinci makale, Burcu TUGAY, Hasan DURAN’ın birlikte yazdıkları “Etnik Terörde Ahlaki Ayrılma Sürecine Yönelik Politik Psikolojik Yaklaşım” başlığını taşıyor. Çalışma, etnik terörün ahlaki sınırlarla etkileşimini ve ahlaki sınırlara meydan okuyuşunu “Sosyal Kimlik Teorisi” kapsamında ele alan literatür araştırmasıdır.

On ikinci makale, Tuğba YILDIZ, F. Görgün DEVECİ’nin birlikte yazdıkları “Tüketici Düşünme Stilleri Çerçevesinde COVID-19 Süreci ile Değişen Alışveriş Davranışları Üzerine Bir Araştırma” başlığını taşıyor. Makalede, tüketici düşünme stillerinin, COVID-19 risk algısı ve ilgilenim üzerindeki etkisi ile söz konusu iki değişkenin sosyal mesafeye yönelik tutum üzerindeki etkileri tartışılmıştır.

On üçüncü makale, Öner GÜMÜŞ, Ersin Nail SAĞDIÇ’ın birlikte yazdıkları “Kripto Paraya Yönelik Mali Öneriler: Bilgi Edinme Yoluyla Vergi Denetimi ve Değer Artışı Kazancı Üzerinden Vergilendirme” başlığını taşıyor. Makalede, Türkiye’de oldukça yaygın olarak kullanılan kripto paranın kontrol ve vergilendirilmesi konusunda kripto paranın dijital paraya çevrilmesi ve böylelikle Merkez Bankasıncı tanınması, bilgi edinme yoluyla vergi denetimi yapılması ve değer artışı kazancı üzerinden vergilendirme yapılması sonuçlarına ulaşmıştır.

On dördüncü makale, Oktay KOÇ, Cihan Necmi GÜNAL’ın birlikte yazdıkları “Kamu Sektöründe Yenilikçilik: Literatür Araştırmasına Dayalı Bir Değerlendirme” başlığını taşıyor. Makalede, yenilikçiliğin kavramsal karşılıkları, onu teşvik eden ve engelleyen etmenler ile ölçülmesi gibi konularda literatür incelemesine dayalı olarak etraflı enformasyon sunulmuştur.

On beşinci makale, Semra Doğan’ın hazırlamış olduğu “COVID-19 Pandemisini Önleyici Tedbirlere Uyma Davranışında Psikolojik Reaktans, Algılanan Risk, Korku ve Kızgınlığın Rolü ve Mesaj Diline İlişkin Bir Öneri” başlığını taşıyor. Makalede, çevrimiçi anket ile toplanan 463 veriden elde edilen bulgular yasaklamalar ve toplumsal düzenlemeler temelindeki psikolojik reaktans, risk algısı ve korkunun tedbirlere yüksek düzeyde uyma davranışı sergilemede belirleyici olduğu ortaya konmuştur.

On altıncı makale, Nuray AKAR, Onur DİRLİK’in birlikte yazdıkları “Chester Irving Barnard’ın Yönetim Tarihindeki İzleri” başlığını taşıyor. Makalede, Chester Irving Barnard’ın (1886-1961) ileri sürdüğü düşünceler dâhilinde yönetim bilimine katkısı ve günümüz dünyası için söylediklerinin geçerliliği irdelenmiştir.

On yedinci makale, Sevinç ÖZTÜRK’ün hazırlamış olduğu “Beklenti Teorisinin Dış Politikadaki Uygulamaları Üzerine Bir Değerlendirme” başlığını taşıyor. Bu makalede, beklenti teorisinin temel prensipleri dış politika uygulamaları ile taranarak, teorisinin dış politikada karar alma süreci üzerine olan uygulamalarındaki güçlü ve zayıf yönleri değerlendirilmiştir.

On sekizinci makale, Umut YOLSEVER’in hazırlamış olduğu “Kazak Hanlığı’nın Kuruluşu Evresinde Doğu Deşt-i Kıpçak’ın Siyasî Durumu Üzerine” başlığını taşıyor. Çalışma içerisinde, Kazak Hanlığı’nın inşa edildiği karmaşık siyasî zemin temelden yani Cengiz Han döneminden başlanarak incelenmiştir.

On dokuzuncu makale, Fatma AKIN'in hazırlamış olduğu "Beşiktaş Muhafızı Yedi Sekiz Hasan Paşa'nın Vakıf Kütüphanesinin ve Düşünce Dünyasının Bir Değerlendirmesi" başlığını taşıyor. Makalede "Beşiktaş Muhafızı Yedi Sekiz Hasan Paşa'nın Vakıf Kütüphanesinin ve Düşünce Dünyasının Bir Değerlendirmesi" başlığını taşıyor. Makalede Hasan Paşa'nın Çorum'daki vakıf kütüphanesi incelenerek hem kütüphane ile ilgili belirsizlikler ortadan kaldırılmış; hem de Hasan Paşa'nın düşünce dünyasına bir katkı sunulmuştur

Yirminci makale, İbrahim Halil TANIK, Serkan ŞENEL'İN birlikte yazdıkları "Bir Taşra Şehrinin Sözcülüğünü Yapmak: Fikret Otyam ve Urfa (1953-1993)" başlığını taşıyor. Bu çalışmada bir şehir ve bir insan arasındaki yaklaşık 40 yıllık bir hikâye incelenmiştir. Bu bağlamda Otyam'ın kendi eserleri ile arşiv belgeleri, gazeteler ve diğer araştırma eserlerden yararlanılarak Urfa ve Otyam arasında 40 yıl gibi uzun süreye uzanan bu özel bağ konu edinilmiştir.

Yirmi birinci makale, Nagihan YILDIZ TEPRET'in hazırlamış olduğu "Suç Cetvellerine Göre Hudâvendigâr Vilâyeti'nde Adam Öldürme ve Öldürmeye Teşebbüs Suçu ve Failleri (1912-1917)" başlığını taşıyor. Bu makalede, 1912-1917 yılları arasında savaşların ve çeşitli siyasi, ekonomik olayların yaşandığı zorlu süreçte, Hudâvendigâr Vilâyeti'nde adam öldürme suçunun hangi düzeyde meydana geldiği ve failerin demografik özellikleri incelenmeye çalışılmıştır.

Yirmi ikinci makale, Onur DÖLEK'in hazırlamış olduğu "Kültürel Sermayenin Konuşmanın Duyuşsal Nitelikleri Üzerindeki Rolü" başlığını taşıyor. Bu çalışma, kültürel sermayenin konuşma kaygısı, tutumu ve özyeterliliği üzerinde yordayıcı rolünün olup olmadığını belirlemek amacıyla ilişkisel tarama modelinde desenlenmiştir. Araştırma, farklı yaş ve meslek gruplarından 118 kadın, 145 erkek olmak üzere toplam 263 kişi ile yürütülmüştür.

Yirmi üçüncü makale, Mesut Bayram DÜZENLİ, Talip ÇUKURLU'nun birlikte yazdıkları "Enderunlu Fazıl'ın Ramazaniyye Türü Şiirlerinde Yer Alan Tipler ve Kültürel Unsurlar" başlığını taşıyor. Makalede, Enderunlu Fazıl Divanı'ndaki ramazaniyye türü manzumelerde yer alan tipler ve kültürel unsurlar incelenmiştir.

Yirmi dördüncü makale, Ali GÖKALP, Ufuk ULUÇINAR, Nail DEĞİRMENCİ, Koray YÜKSEL'in birlikte yazdıkları "Öz Denetim İle Sorumluluk Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma" başlığını taşıyor. Makalede, ortaokul öğrencilerinin öz denetim becerileri ile sorumluluk değeri arasındaki ilişkileri ortaya koymak amaçlanmıştır. Ayrıca çalışmada öğrencilerin öz deneyim becerileri ve sorumluluk değerleri cinsiyet, günlük internet kullanımı, günlük televizyon izleme durumları gibi değişkenler açısından incelenmiştir

Yirmi beşinci makale, Ela Nazlı KÖZ, Cihan SEÇİLMİŞ'in birlikte yazdıkları "Yabancılaşma ve Öncüllerinin Örgütsel Bağlılığa Etkisi" başlığını taşıyor. Makalede, yabancılaşmanın, öncülleri ile örgütsel bağlılık arasındaki aracılık etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Nicel araştırma yöntemi aracılığıyla gerçekleştirilen araştırmada veriler, Ankara ilinde hizmet veren 399 çalışandan elde edilmiştir.

Yayımlamış olduğumuz çalışmaların siz değerli okuyucularımıza yararlı olması dilek ve temennisiyle saygılar sunarım.

Prof. Dr. Mesut ERŞAN

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Makale Alanı İKTİSADİ ve İDARİ BİLİMLER

- 339-356** **Makale Türü:** Araştırma / **Paper Type:** Research
Afet Yönetiminde Kolluğun Etkinliği:
Elazığ Depreminde Jandarma Çadır Kurma Faaliyetleri
Effectiveness Of Law Enforcement At Disaster Management: Setting Up Tents By Turkish Gendarmerie At Elazığ Earthquake
Kaya Ali LEKESİZGÖZ, Tekin AVANER
- 357-373** **Makale Türü:** Araştırma / **Paper Type:** Research
COVID-19 Pandemi Sürecinin Sosyal Sorumlu Tüketim Davranışlarına Etkileri
The Effects Of The COVID-19 Pandemic Process On Socially Responsible Consumption Behaviors
Nazlı Gamze ÖZEL, Mert İNAL, Sima NART
Makale Türü: Kavramsal Makale / **Paper Type:** Conceptual Article
Post-Truth Çağında Pazarlama ve Tüketim
Marketing and Consumption in the Post-Truth Era
Ufuk PALA, Mahmut Sami İŞLEK
- 375-384** **Makale Türü:** Araştırma / **Paper Type:** Research
Kişisel Mizah Algısı ve Satış Performansı İlişkisinde Müzakere İletişim Becerilerinin Aracılık Etkisi
The Mediating Effect of Negotiation Communication Skills on the Relationship between Personal Humor Perception and Sales Performance
Can Efecan AKHAN, İlknur TANRIVERDİ, Nebi SEREN, Murat Hakan ALTINTAŞ
Makale Türü: Araştırma / **Paper Type:** Research
Takım Çalışması İş Performansı İlişkisinde İş Yeri Arkadaşlığının Aracılık Rolü
Mediator Role of Workplace Friendship in the Relationship between Teamwork and Job Performance
Mesut ARDIÇ, Mahmut AKBOLAT, Ersin IRK
Makale Türü: Araştırma / **Paper Type:** Research
Salgın Döneminde Dijitalleşme Politikaları ve Yükseköğretim Sistemine Yansımalar
Digitalization Policies in the Pandemic Period and Reflections on the Higher Education System
Cenay BABAOĞLU, Onur KULAÇ
Makale Türü: Araştırma / **Paper Type:** Research
Hanelerin Araç Yakıt Harcamalarını Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi: Tobit Model Uygulaması
Analysis of Factors Affecting Households' Fuel Expenditures: Tobit Model Application
Kübranur ÇEBİ KARAASLAN

- 441-459** **Makale Türü:** Araştırma / **Paper Type:** Research
Yürünebilirliğin Kentsel Dirence Etkisi: Eskişehir Karapınar Mahallesi Örneği
The Impact of Walkability on Urban Resilience: The Case Of Eskisehir Karapınar Neighborhood
Arzu MALTAŞ EROL, Kemal GÖRMEZ
Makale Türü: Diğer / **Paper Type:** Other
The Mediating Role of Person-Organization Fit on The Effect of Organizational Alignment on Job Satisfaction: The Case of University
- 461-477** Örgütsel Uyumlanmanın İş Tatmini Üzerindeki Etkisinde Kişi-Örgüt Uyumunun Aracı Rolü: Bir Üniversite Örneği
Ahmet Mumcu
Makale Türü: Araştırma / **Paper Type:** Research
Örgütsel Satın Alma Davranışı Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması
- 479-493** The Adaptation of Organizational Buying Behavior Scale to Turkish
Neslişah ÖZDEMİR, Bahtişen KAVAK
- Makale Türü:** Araştırma / **Paper Type:** Research
Etnik Terörde Ahlaki Ayrılma Sürecine Yönelik Politik Psikolojik Yaklaşım
- 495-512** A Political Psychological Approach to the Process of Moral Segregation in Ethnic Terrorism
Burcu TUGAY, Hasan DURAN
Makale Türü: Araştırma / **Paper Type:** Research
Tüketici Düşünme Stilleri Çerçevesinde COVID-19 Süreci ile Değişen Alışveriş Davranışları Üzerine Bir Araştırma
- 513-529** A Research on the Changing Shopping Behaviors with the COVID-19 Process within the Framework of Consumer Thinking Styles
Tuğba YILDIZ, F. Görgün DEVECİ
Makale Türü: Araştırma / **Paper Type:** Research
Kripto Paraya Yönelik Mali Öneriler: Bilgi Edinme Yoluyla Vergi Denetimi ve Değer Artışı Kazancı Üzerinden Vergilendirme
- 531-538** Fiscal Proposals For Crypto Currency: Tax Audit Via Knowledge Acquisition and Taxation Over Gains From Appreciation
Öner GÜMÜŞ, Ersin Nail SAĞDIÇ
Makale Türü: Araştırma / **Paper Type:** Research
Kamu Sektöründe Yenilikçilik: Literatür Araştırmasına Dayalı Bir Değerlendirme
- 539-567** Innovativeness In The Public Sector: An Assessment Based On Literature Review
Oktay KOÇ, Cihan Necmi GÜNAL
Makale Türü: Araştırma / **Paper Type:** Research
COVID-19 Pandemisini Önleyici Tedbirlere Uyma Davranışında Psikolojik Reaktans, Algılanan Risk, Korku ve Kızgınlığın Rolü ve Mesaj Diline İlişkin Bir Öneri
- 569-585** The Role of Psychological Reactance, Perceived Risk, Fear and Anger on Compliance with the Preventive Behaviours for the COVID-19 Pandemic and A Suggestion Related to Message Language
Semra Doğan

- 587-599** Makale Türü: Araştırma / Paper Type: Research
Chester Irving Barnard'ın Yönetim Tarihindeki İzleri
Chester Irving Barnard's Traces in Management History
Nuray AKAR, Onur DİRLİK
- 601-617** Makale Türü: Araştırma / Paper Type: Research
Beklenti Teorisinin Dış Politikadaki Uygulamaları Üzerine Bir Değerlendirme
An Assessment of Prospect Theoretical Applications in Foreign Policy
Sevinç ÖZTÜRK
- Makale Alanı TARİH**
- 619-627** Makale Türü: Araştırma / Paper Type: Research
Kazak Hanlığı'nın Kuruluşu Evresinde Doğu Deşt-i Kıpçak'ın Siyasî Durumu Üzerine
On the Political Situation of Eastern Dasht-i Kipchak During the Establishment of the Kazakh Khanate
Umut YOLSEVER
- 629-645** Makale Türü: Araştırma / Paper Type: Research
Beşiktaş Muhafızı Yedi Sekiz Hasan Paşa'nın Vakıf Kütüphanesinin ve Düşünce Dünyasının Bir Değerlendirmesi
Beşiktaş Guardian Yedi-Sekiz Hasan Pasha's Foundation Library and an Assessment of the World of Thought
Fatma AKIN
- 647-661** Makale Türü: Araştırma / Paper Type: Research
Bir Taşra Şehrinin Sözcülüğünü Yapmak: Fikret Otyam ve Urfa (1953-1993)
Being A Spokesperson For A Provincial City: Fikret Otyam And Urfa (1953-1993)
İbrahim Halil TANIĞ, Serkan ŞENEL
- 663-681** Makale Türü: Araştırma / Paper Type: Research
Suç Cetvellerine Göre Hudâvendigâr Vilâyeti'nde Adam Öldürme ve Öldürmeye Teşebbüs Suçu ve Failerleri (1912-1917)
According To Crime Schedules Murder Crimes& Murder Attempt And Perpetrators in Hudâvendigâr Province (1912-1917)
Nagihan YILDIZ TEPRET
- Makale Alanı DİL VE EDEBİYAT**
- 683-694** Makale Türü: Araştırma / Paper Type: Research
Kültürel Sermayenin Konuşmanın Duyuşsal Nitelikleri Üzerindeki Rolü
The Role of Cultural Capital in the Affective Characteristics of Speech
Onur DÖLEK
- 695-713** Makale Türü: Araştırma / Paper Type: Research
Enderunlu Fazıl'ın Ramazaniyye Türü Şiirlerinde Yer Alan Tipler ve Kültürel Unsurlar
Types and Cultural Elements in Enderunlu Fazıl's Poems of Ramadaniyye
Mesut Bayram DÜZENLİ, Talip ÇUKURLU

Makale Alanı PSİKOLOJİ

Makale Türü: Araştırma / **Paper Type:** Research

715-726

Öz Denetim İle Sorumluluk Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma

A Study on the Relationship Between Self-Control and Responsibility

Ali GÖKALP, Ufuk ULUÇINAR, Nail DEĞİRMENCİ, Koray YÜKSEL

Makale Alanı TURİZM

Makale Türü: Araştırma / **Paper Type:** Research

727-748

Yabancılaşma ve Öncüllerinin Örgütsel Bağlılığa Etkisi

The effect of alienation and its antecedents on organiza-tional commitment

Ela Nazlı KÖZ, Cihan SEÇİLMİŞ

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences, Eskişehir Osmangazi University

Aralık (December) 2021 | Cilt (Volume): 22 | Sayı (No): 2 | e-ISSN 2149-9047

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Editörlüğü, derginin önceki sayılarında ve bu sayısında hakemlik hizmeti ile katkılarından dolayı aşağıda alfabetik sıra ile isimleri yer alan hakemlere teşekkür eder.

Doç. Dr. Serkan ACAR	Ege Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nuray AKAR	Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Selda BAŞARAN ALAGÖZ	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ceylan ALKAN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Arş. Gör. Ufuk AY	Kto Karatay Üniversitesi
Dr. Ugur AYTUN	Kutahya Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Cenay BABAĞLU	Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Halit BİLTEKİN	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Yavuz BOZKURT	Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat BURUCUOĞLU	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zuhâl ÖNEZ ÇETİN	Uşak Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kemal DEMİR	Yalova Üniversitesi
Prof. Dr. Alpaslan DEMİR	Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğretim Görevlisi Zeynep DEMİRGİL	Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Musa Said DÖVEN	Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Burcu Şefika DOĞRUL	Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Ramazan ERDAĞ	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim ERDAL	Yozgat Bozok Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin GÜL	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Taner GÜNEY	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Doç. Dr. Ergün HAMZADAYI	Gaziantep Üniversitesi
Dr. Öğretim Görevlisi Mehmet KAPLAN	Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Abdulkadir KARADENİZ	Anadolu Üniversitesi
Dr. Fuat EROL KARAMANOĞLU	Mehmetbey Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İlhami TUNCER KARAMANOĞLU	Mehmetbey Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emine Nihan CİCİ KARABOĞA	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Aydın KAYABAŞI	Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Serkan KELEŞOĞLU	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan KORKUT	Marmara Üniversitesi
Dr. Öğretim Görevlisi İlker KILIÇ	Yozgat Bozok Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa KALKAN	Karatekin Üniversitesi
Prof. Dr. Uğur KESKİN	Anadolu Üniversitesi
Dr. Hüsna TAŞ YETİM	Sakarya Üniversitesi
Dr. Nihan TOMRİS KÜÇÜN	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cansev ÖZDEMİR	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Burak ÖZDEMİR	Kastamonu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Furkan ÖZTÜRK	
Dr. Ufuk PALA	Giresun Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Taner SEKMEN	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet ŞENGÜR	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Topal	Anadolu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yıldırım TURAN	Sakarya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Dr. Sefa USTA	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Doç. Dr. Servet UZTEMUR	Gaziantep Üniversitesi
Dr. Duygu AYDIN ÜNAL	Akdeniz Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Tahsin YAMAK	İzmir Bakırçay Üniversitesi
Doç. Dr. Murat YAMAN	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Fahri YETİM	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences, Eskişehir Osmangazi University

Aralık (December)2021 | Cilt (Volume): 22 | Sayı (No): 2 | e-ISSN 2149-9047

Doç. Dr. Fazlı YILDIZ
Prof. Dr. Özgür YILDIZ
Doç. Dr. Halim DEMİRÜREK

Balıkesir Üniversitesi
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

Afet Yönetiminde Kolluğun Etkinliği: Elazığ Depreminde Jandarma Çadır Kurma Faaliyetleri

Kaya Ali LEKESİZGÖZ, Tekin AVANER¹

Afet Yönetiminde Kolluğun Etkinliği:
Elazığ Depreminde Jandarma Çadır Kurma Faaliyetleri

Effectiveness Of Law Enforcement At Disaster Management:
Setting Up Tents By Turkish Gendarmerie At Elazığ Earthquake

Özet

Abstract

Türkiye ölüm, yaralanma ve mal kaybına yol açan afetlerle sık sık karşılaşmıştır. Bu doğal tehlikeler arasında başta depremler olmak üzere, heyelanlar, su baskınları, kaya ve çığ düşmeleri, kuraklık önemli oranda zararlara yol açmıştır. Afetlerin önlenmesi ve zararlarının azaltılması amacıyla bir afet olayının öncesi, sırası ve sonrasında yapılması gereken çalışmaların, planlanması, yönlendirilmesi, koordine edilmesi, desteklenmesi ve uygulanabilmesi için toplumun tüm kurum ve kuruluşlarıyla, kaynakların bu ortak hedefler doğrultusunda yönetilmesini gerekmektedir. Ayrıca afet zararlarının azaltılması ve afetlerin önlenmesi ancak çok disiplinli bir yaklaşımla uygulanacak afet risk yönetimi ile mümkün olabilir. Bir genel kolluk teşkilatlanması olan jandarma da afetlerde görev alan ve önemli rol ve işlevler üstlenen bir yapılanmadır. Bu bağlamda Türkiye Afet Planı (TAMP)'nda görev ve sorumlulukları bulunan koordinasyon birimlerinin rolleri açısından özellikle toplanma ve barınma süreçlerinde etkisi giderek öne çıkmaktadır. Bu çalışmada afet yönetiminin bir parçası olan Jandarma'nın Elazığ Depremi'nde icra ettiği faaliyetlerdeki çadır kurma birliklerinin etkinliği ile bu hususun kamudaki iletişim ve medya yansımalarına ilişkin olgular analiz edilmektedir.

Turkey has faced frequently with casualties, injuries and entities' damages. Among natural disasters, earthquakes, floods, landslides, rock falls, snow avalanches and droughts have caused severely losses. In order to plan, direct, coordinate, support and implement the work to be done before, during and after a disaster to prevent and reduce their damages, it is necessary to manage all institutions and organizations of the society and resources in line with these common goals. In addition, the reduction of disaster damages and prevention of disasters can only be possible with disaster risk management to be applied with a multi-disciplinary approach. Gendarmerie which is a general law enforcement pillar has important role and key functions at disasters. In this context, in terms of units to be assigned responsibilities and duties at Turkey Disaster Management Plan, it's role for assembling and sheltering process at disaster is accelerating. In this study, Gendarmerie's accomplishments related to setting-up tents at the Elazığ Earthquake with its sub-units has been subjected to analyzing for effectiveness with reflection on the public opinion regarding with mass communication and media

Anahtar Kelimeler: Afet, Afet Yönetimi, Deprem, Jandarma, Çadır Kurma

Keywords: Disaster, Disaster Management, Earthquake, Gendarmerie, Setting-Up Tents,

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

İnsanoğlu, dünyada var olabilme adına doğa ile bütünleşmesi sürecinde bazı müdahalelerde bulunmuş ve bu durum insanın doğaya etkisi karşısında, doğanın da bir tepkisi olarak gerçekleşmiş ve bu etkileşim içerisinde insanoğlu; başarıyla sonuçlanan işlemler gerçekleştirmiş gibi gözükse de, doğa olaylarının gücü oranında maddi ve manevi kayıplar yaşamıştır. Doğanın bu gücü, zihinlerde afet kavramına şekil vererek doğa olaylarından nasıl korunulması gerektiği hakkında yaklaşımların gelişmesine zemin hazırlamıştır.

Afetlerin birey ve toplum nezdindeki olumsuz etkileri dikkate alındığında; oluşabilecek risklere ve bu risklere bağlı zararları asgariye düşürebilecek çözümler ile afet sonrası yaraların süratle iyileştirilmesi her zaman devletlerin gündeminde olan konular arasında yer almıştır. Bu açıdan bakıldığında devletin afet yönetimi içerisindeki sorumluluğuna yönelik sahip olduğu yetkiyi kamu yönetimi vasıtasıyla kullandığı düşünülürse, afet yönetimi kavramının içeriğini oluşturan konular, ülkelerin yönetim biçimlerine göre değişiklik gösterse de merkezi yönetim, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları gibi yapıların etki ve ilgi alanlarını oluşturmaktadır.

¹ Kaya Ali LEKESİZGÖZ, YTÜ İşletme Yönetimi Doktora Öğrencisi, kayalekesizgoz@gmail.com, ORCID ID orcid.org/0000-0003-0339-9232 Tekin AVANER, Doç.Dr., Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, tekinavaner@hotmail.com, ORCID ID orcid.org/0000-0003-4014-0131

Toplumun barış, huzur, esenlik, güven ve gelişme içinde yaşamını sürdürmesi, kamu düzeninin korunması ve bozulması halinde de yeniden sağlanmasına yönelik olan kolluk faaliyetlerinin afet yönetiminde de üstlendiği görev ve sorumlulukları bulunmaktadır.

Bu bağlamda, çalışmada afetlerin kavramsal boyutta ele alınmasının ardından, ülkemizde özellikle kamusal etkisi bağlamında Malatya ve Elazığ depremlerinde genel kolluk olan Jandarmanın özellikle geçici barınma hizmetlerinde çadırların kurulmasına yönelik üstlenmiş olduğu vazifelerin sonuçları yorumlanmaya çalışılacaktır.

2. Afet ve İlişkili Kavramlar

Afetler; meydana geliş sebeplerinin çok değişkenlik göstermesinden dolayı farklı etkilere sahip olmakla birlikte tanımlanması zor bir olgudur. Bu nedenle de literatürde çok değişik afet tanımları bulunmaktadır. Afet kavramına farklı tanımlamaların yapılmasının bir başka sebebi ise jeoloji, sosyoloji, psikoloji vb. disiplinlerin inceleme nesnesi yapılan kavramı merkeze alma şekillerinden kaynaklanmaktadır.

Birleşmiş Milletler'in terimler sözlüğüne göre "*Bir toplumun veya topluluğun yaşamsal, yapısal, ekonomik ve çevresel unsurlardan en az bir tanesinde kayıplar doğuran, normal yaşantısını ve eylemlerini durduracak veya kesintiye uğratacak, savunmasızlığa maruz kalmaya neden olan tehlikeli olaylar*" (UNDRR, 2020) olarak tanımlanan afet, Türk Dil Kurumunun sözlüğünde ise "*Çeşitli doğa olaylarının sebep olduğu yıkım*" (TDK Sözlük, 2020), Kent Bilimleri Sözlüğü'nde ise "*yerel toplulukların genel yaşamını etkileyen, aksatan, bozan yer sarsıntısı, yangın, su baskını, yer kayması, çığ ve kaya düşmesi*" gibi olaylar (Keleş, 1998:14), AFAD'ın hazırladığı "Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü"nde ise, "*Toplumun tamamı veya belli kesimleri için fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplar doğuran, normal hayatı ve insan faaliyetlerini durduran veya kesintiye uğratan, etkilenen toplumun baş etme kapasitesinin yeterli olmadığı doğa, teknoloji veya insan kaynaklı olay*" olarak tanımlanmış ve "*Afet, bir olayın kendisi değil, doğurduğu sonuçtur*" şeklinde açıklanmaktadır (AFAD, 2020).

Kökenbilim (Etimolojik) açıdan incelendiğinde ise afet sözcüğü Arapça kökenli olup büyük felaket, büyük zarar, sıkıntıya düşmek olarak tanımlanmaktadır. İngilizcedeki "disaster" kelimesinin karşılığı olarak kabul gören afet sözcüğünün kökeninin ise Latince'deki, dis – astro (istenmeyen – yıldızlar) birleşiminden oluştuğu düşünülmektedir (Zebrowski, 1997:306; Aydınç, 2016:4). Bu düşüncenin arka planı ise antik çağda yaşayan insanlara kadar dayanmakta, o dönemdeki yaygın inanış kapsamında afete, kötü yıldızların neden olduğu inanışı yatmaktadır.

Bilimsel çalışmalarda ise Afet;

✓ Doğal, ekonomik ve sosyal kayıplara neden olarak, gündelik yaşamı ve insan faaliyetlerini kesintiye uğratan veya durduran, olumsuz etkilerinden dolayı yerel imkanlarla başa çıkılamayacak seviyede meydana gelen tüm doğal, teknolojik veya insan yapımı olaylar (Kadioğlu ve Özdamar , 2008:2),

✓ Meydana geldikleri alanlarda kontrol edilemeyen ve çevre bölgeler için de tehlike oluşturan olaylar (Yılmaz, 2004: 2-3)

✓ Mevcut bir sistemin imkânlarını aşarak gerekli müdahalenin yapılamamasına neden olacak her türlü olaylar bütünü şeklinde tanımlanabilmektedir.

Afetlerin meydana geldiği bölgede ani gelişen ihtiyaçların, eldeki mevcut kaynaklardan fazla olması veya ihtiyaç duyulan müdahalenin yapılan müdahaleden fazla olması durumu olarak tanımlanması durumunda çok daha kısa ve net bir yaklaşım olarak;

✓ *Afet = İhtiyaç > Kaynaklar* ya da *Afet = Gereken Müdahale > Yapılan Müdahale* şeklinde formüle edilebilmektedir. (Kadioğlu, 2011:39)

Bu bağlamda; yukarıda genel bir çerçeve olması maksadıyla açıklanmaya çalışılan tanımlarında afetlerin ortak sayılabilecek öğeleri olarak meydana geldikleri toplumda (Hançer, 2009:11);

✓ Kısa veya uzun vade de olağan işleyişin olumsuz etkilenmesine ve dış yardımlarla desteklenmesine,

- ✓ Bireylerde psikolojik, sosyal, fiziksel ve ekonomik sorunların oluşmasına neden olabilmektedir.

Afetlerin sınıflandırılması ve türlerinin belirlenmesi konusu, tıpkı yukarıda belirttiğimiz afetlerin tanımı gibi tartışmalı ve karmaşık bir durumdur. Literatürde esas alınan kriterler bakımından farklı afet sınıflandırmaları mevcuttur. Bu nedenle afetlerin sınıflandırılmasında kesin bir yöntem bulunmamaktadır. Ayrıca afet ve doğal afet kavramlarının, bazı çalışmalarda aynı kapsamda değerlendirilmişse de, birbirlerinden farklı olduğu unutulmamalıdır. Bu nedenle çalışmanın bu kısmındaki sınıflandırma doğal afetlerin farklılığını ortaya koymaya çalışacak şekilde olan sınıflandırma esas alınarak yapılmıştır. Bu bağlamda afetlerin ortaya çıkış hızı ve kökenleri açısından ikiye ayırmak mümkündür.

Meydana geliş hızlarına göre afetler, değişik başlıklar altında olmak üzere genelde hızlı/ani gelişen ve yavaş/sinsi gelişen şeklinde isimlendirilmektedir (Ergünay, 2009:10). Hızlı gelişen afetler deprem, çığ, yıldırım, kaya düşmesi, volkanik patlama, heyelan, fırtına, hortum, tornado, sel ve tsunami gibi doğa kaynaklı afetlerdir. Bunların birey ve toplum üzerindeki olumsuz sonuçları aniden ve çok süratli ortaya çıkmakta, yıkıcı etkileri hemen görülebilmektedir. Yavaş gelişen afetler ise genellikle çevresel tehlikeler olup, küresel ısınma iklim değişikliği, hava kirliliği, çölleşme ve erozyon gibi afetlerdir ve olumsuz sonuçları aniden değil de zaman içinde, yavaş yavaş ortaya çıkan ve ciddi boyutlara ulaşabilen afetlerdir (AFAD, 2020).

Afetlerin, literatürde ortaya çıkış nedeni, başka ifadeyle kaynağı dikkate alınarak da sınıflandırıldığı görülmektedir. Afetler kaynaklarına veya meydana gelme sebepleri açısından “doğal ve doğal olmayan (yapay)”, “doğal ve insan kaynaklı”, “doğal, teknolojik ve insan kaynaklı” şeklinde farklı isimlerle ifade edilmektedir (Yavaş, 2005: 14; Kadioğlu, 2011: 43; AFAD, 2020).

Afet kavramının akılda ilk çağrıştırdığı genelde doğa kaynaklı, yani doğal afetler olmakla birlikte bunun yanı sıra sınırların kalktığı ve sürekli gelişen dünyada, teknolojik ve insan kaynaklı afetlerin sayısı ve sıklığı da şiddetiyle beraber giderek artmaktadır (AFAD, 2014). Buna karşın, özellikle insan ve teknoloji kaynaklı afetlerin arasında kesin çizgilerle ayrımın bulunmamasından dolayı teknolojik afetlerin insan kaynaklı afetlerin içerisinde geçtiğini, bazen *karma afetler* şeklinde isimlendirildiği de görülmektedir (Kadioğlu, 2011:44).

Bu bağlamda; kaynak sınıflandırılmasına göre yapılan afet çeşitlerinde daha sade ve anlaşılır olacağı düşüncesi içerisinde doğa olaylarından kaynaklanan deprem, çığ, yıldırım, kaya düşmesi, sel, heyelan gibi afetleri doğal afetler, insan ve teknoloji faktörlerinin dahil olduğu küresel ısınma, ozon delinmesi, çevre kirliliği, endüstri kazaları, siber tehlikeler gibi yıkımlar sonucu oluşan afetleri ise doğal olmayan (yapay) afetler olarak sınıflandırılması yeğlenmiştir (Geray, 1997:94; Yavaş, 2005:15).

Doğal olmayan afetler; insan faaliyetlerinin tetiklemesi sonucunda ortaya çıkan türlerden olup, kimyasal, biyolojik, radyolojik, nükleer; kara, hava, deniz ve demiryolu ulaşım ve endüstri kazaları, bina, tünel ve maden çökmeleri, baraj yıkılması, kritik yapılara yönelik tehditler, terör saldırıları, tehlikeli madde atıkları, bomba tehdidi, siber tehlikeler, salgın hastalıklar gibi durumların oluşturduğu fiziksel, ekonomik ve sosyal etkilerinden ya da bunların doğurduğu sonuçlar itibarıyla değerlendirilmektedir. (Kadioğlu ve Özdamar, 2008:3)

Doğal afetlere; deprem, sel, çamur akıntısı, tsunami, deniz yükselmesi, toz, kum, yağmur, rüzgâr fırtınaları, sıcak ve soğuk hava dalgaları, yıldırım, kasırga, tayfun, hortum, volkanik patlama, dolu, don, sis, buzlanma, büyük orman yangınları, çığ, heyelan, kütle hareketleri, kaya düşmesi, kuraklık, sis, orman ve çalı yangınları, çekirge istilası, salgın ve bulaşıcı hastalıklar gibi kaynağı genellikle dünya olan doğa kaynaklı olaylar örnek gösterilebilir (Kadioğlu, 2011:45). Buna göre doğal afetlerin çok büyük bir kısmı sadece doğa olayı kökenli olup oluşumuna insan müdahalesi söz konusu değildir.

Oluş nedenlerine göre afet türleri bu şekilde ayırt edilmeye çalışılsa da afet türleri arasında her zaman kesin sınırlar çizilememektedir. Bunun ana sebeplerinden birisi doğal olmayan afetlerin, her ne kadar doğal faktörlerin dışında teknoloji ve insan kaynaklı faaliyetler sonucunda ortaya çıkan afetler olarak tanımlanmasına karşı aslında afete neden olan olayın meydana gelmesinde ve sonuçta afet boyutuna ulaşmasında doğal etkenlerinde doğrudan veya dolaylı etkisinin bulunmasıdır (Griffy, 2010, s. 26). Bu durum, *domino etkisi* olarak da ifade edilmekte ve buna göre ortaya çıkan birtakım olaylar, sonrasında başka birtakım tehlikeleri de beraberinde getirebilmektedir (UNISDR, 2001). Örneğin birer doğa olayı olan deprem, sel gibi olaylar, domino etkisi sonucu yangın, baraj kazası, hava kirliliği, su kirliliği, tehlikeli madde kazası ve nükleer kaza şeklindeki pek çok doğal olmayan afeti tetikleyip çevre felaketine yol açabilmektedir.

Yukarıda afetlere yönelik açıklanan genel bilgiler kapsamında ülkemiz, karakteristik, coğrafi, jeolojik ve iklim yapısı sebepleri ile değişik zamanlar da ciddi can ve mal kaybına yol açan afetlerle mücadele içerisinde olmuştur. Literatürde afetlere yönelik yapılan bir çalışmada ise ülkemizde kayıtlara geçen toplam 313 afetin %51,1'ini doğal afetler, % 48.9'unu ise teknolojik afetler oluştururken, depremler tüm afetlerin %24.3'ünü, doğal afetlerin ise % 47.5'ini oluşturmaktadır. (Bahadır ve Uçku, 2018:30)

Diğer istatistiki verilerde göz önünde bulundurulursa depremler en fazla zarar bırakan doğal afetler içerisinde üst sıralarda yer almaktadır. Ülkemizde de fiziksel ve psikolojik sermaye açısından en büyük zarara neden olan afetler içerisinde ilk sıralarda genelde depremler akabinde sel ve taşkınlar gelmektedir. (Korkanç ve Korkanç, 2006:45)

Bundan sonraki bölümlerde afet yönetiminin bir parçası olarak Jandarma'nın; ülkemizdeki bütünleşik afet yönetimi yaklaşımı içerisinde gerek mevzuattaki ödev ve sorumlulukları açısından gerekse kurtarma faaliyetlerinden ilk yardıma, geçici barınmadan zararların azaltılmasına yönelik tüm imkân ve kabiliyetlerinin kullanılması kapsamında özellikle Elazığ ve Malatya Depremlerindeki çadır kurma faaliyetlerinin etkisi yorumlanmaya çalışılacaktır.

3. Afet Yönetimini Mevzuat İçindeki Gelişimi ve Jandarma İlişkisi

Afet Yönetimi, afetlerin önlenmesi ve zararlarının azaltılması amacıyla, afet öncesi, sırası ve sonrasında alınması gereken önlemler ve yapılması gereken çalışmaların planlanması, yönlendirilmesi, koordine edilmesi, desteklenmesi ve etkin olarak uygulanabilmesi için toplumun tüm kurum ve kuruluşlarıyla, imkan ve kaynaklarının belirlenen stratejik hedefler ve öncelikler doğrultusunda kullanılmasını gerektiren, çok yönlü, çok disiplinli ve çok aktörlü, dinamik ve karmaşık bir yönetim sürecidir (AFAD, 2020).

Afet yönetiminin etkin bir şekilde yürütülebilmesi, başta milli bir politikanın oluşturulmasına ve afet yönetim kültürünün toplum içerisinde oluşturulup içselleştirilmesiyle yakından ilişkili görülmektedir. Bu açıdan ülkemizde tarihsel süreçte afetlerle iç içe olan bir toplum ve yönetim mekanizmasındaki yaklaşımın, fonksiyonel ve etkili bir afet yönetimi anlayışına sahip olması gerektiği açıkça görülmektedir (Akdağ, 2010:101).

Afetlere bakış açısı Osmanlıdan günümüze genel itibari ile oluşan hasar ve zarar durumuna göre tazmin ya da inşa ile sınırlı kalmış, afet öncesinde yapılması gerekenlere odaklanma noktasında ciddi bir yaklaşım sergilenmemiştir. (Gençoğlu, 2007). Bu nedenle afetlere yönelik mevzuat, proaktif bir yaklaşımla öncesinde değil sonrasında hukuki düzenlemeler yapmak suretiyle gelişmiştir.

Afetlerle alakalı doğrudan hukuksal çalışmalar 1939 Erzincan Depremi sonrasında dayanmaktadır. Oluşan hasarların, zararların giderilmesi ve yapılacak aynı ve nakdi yardımların belirlenmesine ilişkin 17 Ocak 1940 tarih ve 3773 sayılı *Erzincan'da ve Erzincan Depreminden Müteessir Olan Mıntıklarda Zarar Görenlere Yapılacak Yapılar Hakkında Kanun* çıkarılmış, depremin neden olduğu zararların bu şekilde geçici çözümlerle geçiştirilemeyeceği anlaşıldığında 18 Temmuz 1944 tarihinde 4623 sayılı *Yer Sarsıntılarında Evvel ve Sonra Alınacak Tedbirler Hakkında Kanun* çıkarılmıştır (Yılmaz, 2003:75). Söz konusu mevzuatla merkez yönetim depremlere yönelik bazı görevleri uhdesine almış ve ülke genelini kapsayacak bir yaklaşım benimsemiştir. Fay hatlarına göre oluşturulacak deprem haritalarına ait bölgelerinin belirlenmesi, inşası yeniden gerçekleştirilecek konut ve binalar için bazı istisnai ve özel uygulamaların mevzuatla mecburi duruma getirilmesi, acil durumlar ve ilk yardım programları ile bu durumlar için il/ilçe arama-kurtarma ekiplerinin oluşturulması, taşra/yerel yönetimler olarak belediye ve ilgili kurumların gerekli zemin etütleri tamamlanmamış alanları imara/iskana açmaması gibi önlemler uygulamaya konmuştur. Müteakiben 1945 tarihli ve dönem itibariyle *Türkiye Yer Sarsıntısı Bölgeleri Yapı Yönetmeliği*² bugünkü adıyla "*Afet Bölgelerinde Yapılacak Yapılar Hakkındaki Yönetmelik* yürürlüğe konulmuş olup, 1956 yılında 6785 sayılı *İmar Kanunu*², 1958 yılında çıkarılan 7116 sayılı *İmar ve İskan Vekaleti Kuruluş ve Vazifeleri Hakkında Kanun*, 1958 tarihli ve 7126 sayılı *Sivil Müdafaa Kanunu*, çeşitli değişikliklerle günümüze kadar gelen 1959 tarihli ve 7269 sayılı *Umumi Hayata*

² 1985 yılına kadar yürürlükte kalan bu kanun, daha sonra 3194 sayılı İmar Kanunu olarak yürürlüğe girmiştir.

*Müessir Afetler Dolayısıyla Alınacak Tedbirlerle Yapılacak Yardımlara Dair Kanun*³ lar ile devletin tüm güç ve kaynaklarını afetten önce planlayarak, afetin meydana gelmesi durumunda devletin tüm imkan ve kabiliyetleri doğrultusunda yeteneklerin afet bölgesine en süratli şekilde ulaşması ile afetzede vatandaşlara yönelik en etkili ve sağlıklı ilk ve acil yardım yapılmasını sağlamak için acil yardım teşkilatlarının kuruluş ve görevlerini düzenleyen 1988 tarihli *Afetlere İlişkin Acil Yardım Teşkilatı ve Planlama Esaslarına Dair Yönetmelik* çıkarılmıştır (Yılmaz, 2003:78; Göktürk ve Yılmaz, 2010:7).

1992 Erzincan depreminin oluşturduğu tahribat ve meydana gelen zarar, *3838 sayılı Erzincan, Gümüşhane ve Tunceli İllerinde Vuku Bulan Deprem Afeti İle Şırnak ve Çukurca'da Meydana Gelen Hasar ve Tahribata İlişkin Hizmetlerin Yürütülmesi Hakkında Kanun*'un çıkarılmasına neden olmuştur. Daha önceki yönetim anlayışlarının bir benzeri olarak pansuman özelliği taşıyan afet sonrasında harekete geçiş yaklaşımı göstermiştir ki; söz konusu yasadan sonra, meydana gelen afetlerden etkilenebilecek diğer bölgelere de yönelik olması bakımından benzer yasaların hazırlanması gerekliliğini ortaya çıkarmış ve akabinde 1995 tarihli ve *4123 sayılı Tabii Afet Nedeniyle Meydana Gelen Hasar ve Tahribata İlişkin Hizmetlerin Yürütülmesine Dair Kanun* çıkarılmıştır (Aktel, 2010).

1999 Marmara Depremi sonrasında afet yönetimi ve koordinasyonu yeterli etkinliği gösteremediğinden, süratle kanun hükmünde kararnamelerle mevzuatta önemli değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Marmara Depreminin meydana geldiği ve etkili olduğu alanlar ülke nüfusunun ve sanayi bölgelerinin en yoğun olduğu noktalar olması sebebiyle, deprem bölgesindeki hasar ve yıkımın giderilmesi, bölgede normal yaşama dönülmesi ve ülke genelinde geçerli yasal ve yönetsel tedbirlerin alınarak uygulanabilmesi maksadıyla 1999 tarihli ve 4452 sayılı *Doğal Afetlere Karşı Alınacak Önlemler ve Doğal Afetler Nedeniyle Doğan Zararların Giderilmesi İçin Yapılacak Düzenlemeler Hakkında Yetki Kanunu* çıkartılmıştır.

Ülkede afetlere yönelik sivil savunma hizmetlerini içeren yasal altyapı çalışmalarının direnek noktasını 1958 tarih ve 7126 sayılı *Sivil Müdafaa Kanunu* oluşturmaktadır. Yasayla İçişleri Bakanlığı'na bağlı olarak Sivil Savunma Genel Müdürlüğü kurulmuştur. 7126 sayılı yasanın 3. ve 5. maddeleri ile 3152 sayılı *İçişleri Bakanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkındaki Kanun* hükümlerine göre İçişleri Bakanlığı ülke genelinde sivil savunmanın planlanması, örgütlenmesi, denetim ve uygulama usul ve esasları bakımından sorumlu ve yetkili tutulmuştur

2009 yılında çıkarılan 5902 sayılı yasa ile afetlerin yönetilmesine yönelik olarak faaliyet gösteren kurumların merkezi bir anlayışla yönetilmesi maksadıyla Başbakanlık'a bağlı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı kurularak yetki ve sorumluluklar tek bir çatı altında toplanmıştır. Bu doğrultuda afetlerle ilgili olarak görev yapan İçişleri Bakanlığı'na bağlı Sivil Savunma Genel Müdürlüğü, Bayındırlık ve İskân Bakanlığı'na bağlı Afet İşleri Genel Müdürlüğü ve Başbakanlık'a bağlı Türkiye Acil Durum Yönetimi Genel Müdürlüğü kapatılmıştır (Aktel, 2010). Gelişen durumlara cevap vermesi maksadıyla siyasi yönetimde meydana gelen gelişmelere yönelik olarak Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile ilgili yapılan düzenlemeler kapsamında, 15 Temmuz 2018 tarihinde yayınlanan 4 Nolu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile söz konusu başkanlık İçişleri Bakanlığına bağlanmıştır. Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, afet ve acil durumlara ilişkin en yetkili kurum olup, bir şemsiye kurum anlayışıyla afet ve acil durumun niteliği ve büyüklüğüne göre gerek Genelkurmay Başkanlığı, Dışişleri, Sağlık, Ulaştırma ve Altyapı vb. ilgili diğer bakanlık kuruluşları ile gerekse sivil toplum kuruluşları ile işbirliği içerisinde faaliyetlerini sürdürmektedir (AFAD, 2020).

Jandarma Genel Komutanlığı ve bağlı birlikleri, ilgili yasa ve yönetmelikler doğrultusunda afet yönetimi sistemi içerisinde öncelikli arama/kurtarma faaliyetleri olmak üzere çeşitli diğer hizmetlerin de ifasında kendisine tevdi edilen görevleri icra etmektedir ve bu görevleri diğer görevli kurum ve kuruluşlarla koordineli şekilde başarılı şekilde yerine getirmektedir.

³ Bu yasanın en dikkat çeken noktası, şemsiye yasa şeklinde birleştiriciliğidir. Kısaca daha önce mevzuatlarda afetlerin zararlarını azaltmayı amaçlayan yaklaşımların tek bir yasa haline getirilmesi şeklinde düzenlenmesidir. Ayrıca bu düzenleme ile afet risklerine karşı genel bütçeden hariç olarak "Afet Fonu" oluşturulmuş, depremler ve seller dışındaki afetlerde doğal afet kapsamına dahil edilmiştir. Ayrıca, yasa merkezietçi bir düşünce içerisinde ele alınmış ve genel yaklaşım afet sonrası meydana gelen bütün zararların karşılanması yönelik olmuştur.

1959 tarih ve 7269 sayılı Umumi Hayata Müessir Afetler Dolayısıyla Alınacak Tedbirlerle Yapılacak Yardımlara Dair Kanun kapsamında “Afet bölgelerinde veya civarında bulunan ordu, jandarma, kıta, birlik ve müessese kumandanları, barış zamanında, kendilerinden vali veya kaymakamlar tarafından istenilecek yardımları üstlerinden emir beklemeksizin yapmaya mecburdurlar.” hükmü bulunmaktadır.

12 Aralık 2001 tarih ve 24611 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan *Türk Arama Kurtarma Yönetmeliği* kapsamında da arama ve kurtarma faaliyetlerinin süratli bir şekilde yürütülebilmesi için gerekli her türlü teçhizatla donatılmış ve özel eğitim görmüş personelden oluşturulan Arama Kurtarma Birliklerine (AKBİR) yönelik *Kara-AKBİR istasyonları, Jandarma Genel Komutanlığı ve Sivil Savunma Genel Müdürlüğü⁴ tarafından kurulur. Jandarma Genel Komutanlığı özellikle, Sivil Savunma Genel Müdürlüğü birimlerinin bulunmadığı ve yeterli olmadığı yerlerde, bu istasyonları kurar ve işletir.* hükümleri bulunmaktadır.

Ayrıca afete müdahale ve sorumluluklara yönelik olarak 2009 tarih ve 5902 sayılı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun kapsamında yetkiler, meydana gelen hasarın büyüklüğüne göre, hiyerarşik şekilde ilerlemektedir. Yerel ve küçük seviyedeki afetler sonrasında ilk müdahale *İlçe afet ve acil durum müdürlükleri* tarafından kaymakamların başkanlığında yapılmakta, ilçenin imkan ve kabiliyetlerini aşan durumlarda ise valilerin yönetiminde olan *il afet ve acil durum müdürlükleri*, ilin gücünü aşan olaylarda ise *Afet ve Acil Durum Koordinasyon Kurulu* devreye girmektedir. Söz konusu müdürlüklerde ve kurulda görev alacak jandarma personelinin görev ve sorumlulukları ilgili ikincil mevzuatlarla belirtilmiştir.

Yasal mevzuatla beraber, üzerine düşen görev ve sorumlulukların bilinci ile hareket eden Jandarma Genel Komutanlığı özellikle 17 Ağustos 1999– Marmara Depremi felaketinden sonra geri beslemelerle alınan dersler sonucunda hızlı şekilde reaksiyon göstererek 1 Eylül 1999 tarihinde; ülkenin herhangi bir bölgesinde meydana gelen, diğer jandarma birliklerinin imkân ve kabiliyetini aşan, özel eğitim, silâh, teçhizat, donanım ve üstün yetenek gerektiren önemli asayiş olaylarında, arama kurtarma faaliyetlerinde, cezaevi ve toplum olayları ile teröristle mücadele harekâtında Jandarma Genel Komutanlığının ihtiyatını teşkil etmek maksadıyla Jandarma Komando Özel Asayiş ve Kurtarma Tugay Komutanlığını (JÖAK) Ankara’da kurmuştur (JGK, 2020).

Söz konusu seçkin birliğin kuruluşunda yurt genelinde meydana gelebilecek her türlü doğa olayı ve afetlerde arama kurtarma faaliyeti icra etmek maksadıyla kurulan Jandarma Arama Kurtarma (JAK) Tabur Komutanlığı; iki Afet Arama Kurtarma ve bir Özel Arama Kurtarma Bölüğünden teşkil edilmiştir. Afet Arama Kurtarma Bölüklerinin teşkilinde dörder Arama Kurtarma Timi; Özel Arama Kurtarma Bölüğünün teşkilinde ise üç Sualtı Timi, iki Dağcılık Timi ve bir Jandarma Köpekli Arama Kurtarma Timi bulunmaktadır (JGK, 2020).

Jandarma Arama Kurtarma timlerinin kuruluş maksatları kapsamında genel görevleri olarak (İlhan, 2013:122);

- ✓ Meydana gelen deprem, sel, çığ gibi doğal afetlerde afetzedelere ulaşmak ve ivedilikle tahliye etmek,
- ✓ Zor doğa ve arazi şartlarında motorlu intikal imkânı olmadığı ve yaya intikal şartlarının da güç olduğu bölgelerde meydana gelen olaylara müdahale etmek,
- ✓ Kayak sporunun yapıldığı pistlerde emniyet ve asayiş hizmetini sağlamak, kaybolan ve yaralanan yerli ve yabancı turistlere yardımcı olmak,
- ✓ Dağcılık sporunun yapıldığı parkurlarda, meydana gelen kazalarda kazazedelere ulaşmak ve ivedilikle tahliye etmek görevleri bulunmaktadır.

⁴ 5902 sayılı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun kapsamındaki hükümler doğrultusunda *Sivil Savunma Genel Müdürlüğüne yapılan atfılar; Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı ve ilgisine göre il Afet ve Acil Durum Müdürlüklerine yapılmış sayılır* hükmü bulunmaktadır.

Jandarma Genel Komutanlığı'nın JÖAK dışında ayrıca bünyesinde teşkil edilen ve özellikle temininde güçlük çekilen personelinden oluşturduğu Jandarma Komando/Asayiş Bölük/Tabur seviyesindeki birliklerle, meydana gelen afetlere ilgili mevzuat hükümleri gereğince diğer kurum ve kuruluşlarla koordineli bir şekilde süratle müdahale ederek her türlü faaliyette özverili çalışmalarına devam etmektedir.

4. Afet Yönetim Evrelerinde Barınma Hizmetleri

Afet yönetimi; afetlerin önceden tahmin edilmesi ve oluşabilecek zararların azaltılması, afetlere karşı hazırlıklı ve dirençli olunabilmesi maksadıyla; hızlı ve etkili bir kurtarma, ilk yardım, geçici barınma ve sonrasında yeniden inşa süreçlerinde toplumun sahip olduğu tüm imkân, kaynak ve kabiliyetlerinin (insan gücü, malzeme, donanım ve para) yönetilmesinde rasyonel yaklaşımın esas alınmasıdır (Ergünay, 1977:12).

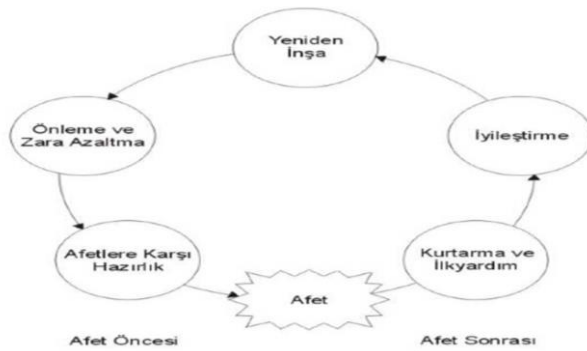
Afet Öncesi; Afetlere karşı senaryoların oluşturulması; mevcut kaynakların tespiti, gereksinimlerin tahmin edilmesi, hesaplanması ve bu kaynak ihtiyacının karşılanmasına yönelik iş planlarının yapılması, birey ve toplum üzerinde sosyal ve ekonomik dengeyi bozacak, olası can ve mal kayıplarına karşı korunma ve afetin olumsuz etkilerini en az zararlarla atlattırma yönelik afet öncesi dönemde yapılan hazırlıklardır (Akdur, 2001:5).

Afet anı ve hemen sonrası; en hızlı ve koordineli bir şekilde enkaz bölgesine intikalden başlamaktadır. İhtiyaçları hızla tespit etme, çok yönlü iletişim kurabilme, yeterli sayıda doğru gereç ve eğitilmiş kadroları afet yerine hızla erişirme, acil sağlık hizmetleri ve günlük yaşam desteklerine yönelik ekiplerin çalışmalarını kapsayan, tecrübeye, hızlı ve doğru bilgilenmeye dayalı merkezi ve mutlak otorite ile sağlam disiplin gerektiren süreci ifade etmektedir (Çeber, 2005:30).

Bir afetin vuku bulması durumunda, alan içerisindeki bütün sosyo-ekonomik faaliyetlerin sekteye uğramasından dolayı ilk yardım faaliyetleri, arama ve kurtarma çalışmaları, ölenlerin gömülmesi, afetzedelerin tahliyesi ilk yapılacak işlemlerin başında gelmektedir. Zaman geçtikçe ihtiyaçlar hiyerarşisindeki gereksinimlerden gıda, beslenme, barınma, ısınma, aydınlanma, , güvenlik gibi hususlara ilave olarak haberleşme ve sağlık ihtiyaçlarının karşılanması ile ikincil afet (Ride ve Bretherton, 2011, s. 56) olarak isimlendirilen olası yangın, salgın hastalık ve hasar görmüş yapıların yıkılmasının neden olabileceği kayıpların önlenmesi amacıyla yapılacak faaliyetler ön plana geçer.

Afet Sonrası ise; herhangi bir afet meydana geldikten sonraki ilk dalga ve şokunun kabul edilmesinden sonraki uzun vadede kalıcı konutlara ve afet öncesi yaşama geçiş ile ilgili uygulamalar kısacası normalleşme süreci olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda en genel haliyle Afet Yönetim Evrelerinin akışı Şekil 1'deki gibi özetlenebilir (Ergünay, 2009).

Şekil 1: Afet Yönetim Evreleri

Kaynak: Oktay Ergünay, Afet Yönetimi: Genel İlkeler, Tanımlar, Kavramlar, 2009: 24

Afetin meydana geldiği andan itibaren daha afet öncesindeki proaktif yaklaşıma nazaran reaktif yaklaşımın sergilendiği arama-kurtarma ve acil/ilk yardım uygulamalarına duyulan ihtiyaca paralel olarak, afetten birinci derecede etkilenenlerin geçici barınma sorunları oluşur. Afetlerin yıkıcı gücü karşısında kullanılamayacak ya da oturulamayacak bina ve yapıların iyileştirilerek işler hale getirilmesi veya yeniden inşası zamansal anlamda daha uzun sürmektedir. Bu dönemde afetzedelerin geçici olarak barındırılması ve temel ihtiyaçlarının karşılanması büyük önem taşımaktadır (Yavuz, 2013: 2).

Afetlerin meydana gelmesinin hemen ardından ve uzun dönemde afetzedelerin barınma ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik sunulan hizmetler acil barınma, geçici barınma ve kalıcı konut yardımları olacak şekilde sınıflandırılabilir (Quarantelli, 1995:43-53).

- ✓ *Acil barınma*; afet sürerken ya da afetten sonraki acil durumun devam ettiği saatlerde genellikle kamusal yapılarda kitlesel barınma, arkadaş evine sığınma, çadır veya bir branda altında barınma dönemi,
- ✓ *Geçici barınma*; afetin şok etkisi atıldıktan sonra afetzedelerin kalıcı konutlara yerleştirilinceye kadar kamu tesisleri, çadır veya konteynırlarda barındığı dönemi,
- ✓ *Kalıcı konutların inşası* ise; afet nedeniyle konutu zarar gören afetzedelerden hak sahibi olarak kabul edilene, yıkılan konutları yerine konut yapıldığı dönemi ifade etmektedir.

Acil ve geçici barınma; meydana gelen afetler nedeniyle yaşam ve konut alanları zarar gören insanların, afet sonrası dönemde de insan onuruna yaraşır, sağlıklı ve huzurlu bir hayat sürmelerini sağlamak amacıyla afetzedelere geçici olarak barınak tahsis edilmesidir (Özdemir, 2004). Acil ve geçici barınma, öncelikle konutları yıkılan veya otulamayacak kadar hasar gören kişilerin barınma ihtiyaçlarının, çadır, prefabrik konut veya sosyal tesislerde barınma gibi yöntemler ile karşılanmasını kapsamaktadır (Limoncu ve Bayülgen, 2005:18-27).

Acil ve geçici barınma ihtiyacı, insanların yaşamlarını idamesinin yanında salgın hastalıklara karşı koruyucu tedbirler adına önemlidir (Raskoviç ve Mrdja, 2013, s. 113-114). Ayrıca zor koşullara yönelik olarak insan onurunun incinmemesi, gizlilik ve mahremiyet kapsamında birey ve toplum faaliyetlerinin sürdürülebilmesi için, afetzedelerin barınma ihtiyacı en iyi şekilde karşılanmalıdır. Acil ve geçici barınmanın temel amacı; afetzedenin fiziksel ve psikolojik tehlikelere karşı korunarak, afet öncesi dönemdeki olağan yaşamına mümkün olduğunca hızlı bir şekilde dönmelerini sağlamaktır (Demiraslan, 2005:340-347). Özellikle depremlerde, hasar gören konutlar oturulamaz hale gelirken, hasarlı durumda bulunmayan binalardaki vatandaşlarda depremin yeniden tekrarlanacağına yönelik korku ve endişelerinden dolayı evlerine girmek istemezler. Bu sebeple aniden çok sayıda insanın barınma ihtiyacı oluşur. Bu ihtiyaç, ilk etapta çadır veya benzeri barınaklar verilerek, daha sonra da geçici konut veya başka bölgelerde geçici yerleşim sağlanarak çözülür. (Yılmaz, 2003:60; Limoncu ve Bayülgen, 2005:18-27)

Çadırlar gerek tedarik ve işletme maliyetlerinin az olması gerekse kurulum ve kullanım kolaylığı sağlaması, taşınabilirliği, depolanabilirliği ve lojistik avantajlarından dolayı, afet sonrasında geçici barınma ihtiyacının giderilmesinde afet ülkeleri açısından tercih edilen çözümlerin başında gelmektedir. Özellikle barınma ihtiyacının acil ve yüksek olduğu büyük çaplı afetlerde çadırlar kullanılır. Afetlerin özellikle kış mevsimi veya iklim şartlarının zorlu olduğu dönemlerde meydana gelmesi durumunda kalıcı konutlara geçişlerde yaşanması muhtemel gecikmelerden dolayı çadırlar afetten sonraki dönemde kısa vadede en etkili çözüm yöntemi olarak tercih edilmektedir. Çadırlarda genel olarak bu süre kış dönemlerinde ve zorlu hava şartlarının olduğu zamanlarda bir haftayı, sıcak hava veya yaz dönemlerinde ise en fazla 1 ayı aşmamalıdır (Ervan, 1996: 303-312).

Buna karşın çadırların afet yönetimi kapsamında kullanım sürelerinin uzaması sonucu oluşabilecek dezavantajları ise (Dialameh, 2017: 16-20):

- ✓ *Güvensizlik ve Savunmasızlık*; çadırların imal edildikleri malzemeler dikkate alınırsa ince katmanlardan oluşan kumaş ve plastik materyaller kesici ve delici aletlere karşı kolayca yırtılma, parçalanma gibi durumlara hassasiyet oluşturmaktadır. Bu duruma elektrik imkanının olmaması, güvenlik tedbirlerinin azalması gibi olumsuzluklar da eklendiğinde özellikle afet sonrası aile bireylerini kaybeden kadın ve çocuklar çok daha hassas duruma gelmektedirler.
- ✓ *Dayanaksızlık, Mukavemetsizlik ve Yalıtımsızlık*; çadırlar çok dayanıklı ürünler değildir. İnce, zayıf yapılarından dolayı yağmur, kar, fırtına, tipi, aşırı soğuk veya aşırı sıcak gibi iklim ve hava koşullarında kullanım özellikleri bitebilmekte, ısı ve suya karşı duyarlı yapılarının bulunmaması sebebiyle ihtiyaca istenen seviyede cevap verememektedir.

- ✓ **Yetersiz Havalandırma:** Çadır sınırlarındaki alan içerisinde bulunan havanın yetersiz dolaşımı, oluşan nem, havadan yeteri kadar istifade edememe ciddi sağlık ve solunum problemlerinin oluşmasına neden olabilmektedir.
- ✓ **Temiz Suya Ulaşım Zorluğu:** Çadırların kullanımında ayrı tuvalet ve banyo bulunmamasından dolayı çadırkentlerin oluşturulduğu alanlarda bu hizmetler ortak kullanıma tabi olmaktadır.
- ✓ **Gizlilik Eksikliği:** Özellikle afet çadırlarının oluşturduğu çadırkent bölgelerinde meydana gelen kalabalığa karşı ses yalıtımının olmaması iletişim açısından, toplu şekilde bulunulması sebebiyle sosyolojik açıdan kişisel mahremiyet bulunmamaktadır. Örneğin; kıyafet değiştirmeden, kişisel bakım ve sağlık konularına kadar yaşam tarzında gizlilik ortadan kalkabilmektedir.

Nitekim 23 Ekim 2011 Van-Erciş ve 9 Kasım 2011 Van-Edremit depremlerinin hemen sonrasında İl Afet ve Acil Durum Müdürlüğü (AFAD)'nın ve ilgili birimlerin yapmış olduğu hasar tespit çalışmaları ve ihtiyaçların belirlenmesi kapsamında en üst sıralarda kuru gıda, çadır ve battaniye ihtiyacının acil olduğu değerlendirilmiştir (Aydınç, 2016: 77-82).

Bu bağlamda; afetin meydana gelmesinden normalleşme sürecine kadar geçen zaman içerisinde afetzedelere yönelik barınma ve iskan işlemlerinde hali hazırda kullanılan çadırlarda; iskeletli yapı, güç tutuşma, su ve ısı izolasyonu, temiz hava sirkülasyonu, ışık sızdırmazlığı, kolaylıkla sevk edilebilecek ve depolanabilecek (50-70 kg. ağırlığında), güvende bulunma hissi yaşatan (16) m²'lik aile tipi çadırlar afet çadırları açısından karakteristik özellikler olarak karşımıza çıkmaktadır (AFAD, 2016). Söz konusu çadırların, kullanım, kurulum, geri toplamak ve bakım hizmetlerine yönelik internet ortamında çeşitli video görselleri de mevcut olup, genel hatları ile bakıldığında yardımlaşarak (4) kişilik bir ekip ile (20) dakikalık bir zaman zarfında kurulduğu görülmektedir (Kızılay, 2017).

5. Jandarmanın Çadır Etkinliği ve Elazığ Depremindeki Yansımaları

Tarih boyunca çadırlar, esas olarak savaş sırasında (yürüyüşte veya kuşatma sırasında) kullanılmak üzere geçici ve taşınabilir barınaklar ve konaklama imkanı sağlamıştır. Çadırların savaş dışındaysa barınma ve konaklama amacıyla, göçebe yaşam tarzında, avlanma faaliyetlerinde, festival ve bayramlarda düzenlenen etkinliklerde, kısacası insana ait yaşam ve kültür faaliyetlerinde, el yazmalarında, hiyeroglif, minyatür ve resimlerdeki tasvirlerde, heykel, duvar halısı ve gravürlerde, edebiyat ve sanat eserlerinde geniş bir coğrafya ve zaman yelpazesinde işlenerek kullanılmıştır.

Zaman içerisinde çadır kavramı, *dış mekan* ve *doğa* fikirleri ile iç içe geçmiş, eş anlamlı bir yapıya bürünmüş olsa da, bilinen ilk çadırlar onları kuran insanlara ev olarak hizmet etmiştir. Çadırlar, eski zamanlardaki hayvan kemikleri, postları ve ağaç dalları kullanılarak inşa edilen eski barınakların devamı ve evrimidir. Büyük yünlü mamutlardan elde edilen kemikler, buzul çağında hem Neandertaller hem de ilk insanlar tarafından barınak inşa etmek için destek malzemesi olarak kullanılmıştır. Bu tür barınağın bilinen en eski örneği milattan önce 40.000'lere denk geldiği düşünülen ve günümüzde Moldova'da bulunan yapılardır. Arkeolojik açıdan incelenen bu yapıların karakteristik özellikleri; dairesel olmaları, boyutlarının sekiz ile 24 metrekare arasında değişiyor olması ve araziye bağlı olarak bir metreden 20 metreye kadar aralıklı şekillerde konumlanmış olmasıdır (TURAS, 2018).

Türkçe'deki lehçelerde *çatur*, *çatır*, *çâçır*, *çâşır*; Doğu Avrupa'da ise daha değişik telaffuzlarla kullanılan çadırın etimolojik açıdan incelenmesinde ağır basan iki yaklaşım söz konusudur. Birincisi; Türkçe'ye Orta Farsça'dan *çatur* (örtü) kelimesinden geçtiği ve bu kelimenin Eski Türkçe'de *çat*⁵ (birleştirmek, birbirine tutturmak) kökünden gelmiş olabileceği, diğeri ise Farsça'ya *çetr* şeklinde geçen ve aslının Sanskritçe *çhattra* (şemsiye, gölgelik) olabileceğidir (Doerfer, 1975: 16-22; Bozkurt, 2013: 158).

⁵ Türk Silahlı Kuvvetleri ve Jandarma Genel Komutanlığında silahla icra edilecek faaliyetlerde eğitim aşamasında "Tüfek Çatılacak! Çat." komutu öğretilmektedir. Bu bağlamda birliğin kısa süreli durma veya konaklama amacıyla icra edeceği faaliyetlerde hem birlik bütünlük hem de tertip ve düzen oluşturulması amacıyla silahlar çatılmaktadır. (Fotoğraf 1-2)

Fotoğraf 1-2: Türk Tarihinde Tüfek Çatıları Oluşturan Birlik Görüntüleri

Kaynak: Sosyal Medya Kullanıcısı Paylaşımı (Erişim Tarihi:16.03.2021, <https://twitter.com/Nu-rayBLGL1/status>)

Ayrıca teolojik açıdan İncil, Tevrat ve Kuran gibi ilahi kitaplarda, antropolojik açıdan özellikle yerli Amerikanlar, Orta Asya'daki Türk ve Moğol kavimleri, Tibet Göçebeleri ve Arap Bedevileri arasında çeşitli kavramlarla ifade edilen çadırların yaygın bir tarihe sahip olduğu, özellikle Şark mimarisindeki süsleme unsurlarındaki kubbelerin, konik yapıların ve frizlerin Orta Asya Türk çadır tiplerinden geldiği ileri sürülmektedir (Strzygowski, 1971: 43-46; Bozkurt, 2013: 159-162).

Modern anlayışta ise üretim malzemeleri ve teknolojideki gelişmeler dikkate alındığında çadırların askeri açıdan eski Roma Ordusu tarafından kullanılanlarla günümüzde büyük benzerlik gösterdiğini, tepe, koruyucu malzeme ve direklerin en temel unsurlar olduğu bilinmektedir. 20.yy'ın ilk çeyreklerine kadar özellikle orduların konaklama-barınma ihtiyacı ve göçebe yaşam tarzı ile özdeşleşen çadırlar müteakip yıllarda doğa sporları, dağcılık, kamp yaşantısı, festivaller gibi birçok alanda kullanılmaya başlanmıştır. Buna rağmen çadır konseptinin temelindeki insanı hava ve iklim koşullarına karşı sıcak tutma ve barınma imkanı sunması felsefesi değişmemiştir.

Çadır ögesi insanlık tarihinin başlangıcından bu yana bireyin doğa ile kurduğu dolaylı ya da dolaysız ilişkiler bağlamında barınma ve korunmaya duyduğu gereksinime bulduğu çözümlerden biridir. Her ne kadar günümüze gelindiğinde, teknolojik gelişmelerin de sonucunda, çadırın kullanım amaçları, malzemesi ve yöntemleri değişim göstermiş olsa da çadırın temel var oluş sebebi olan doğada barınma gereksinimi hala çadırı tanımlayan temel bileşenlerden birini oluşturmaktadır.

Kurulduğu tarihten bugüne kadar, emniyet ve asayiş hizmetlerinin sağlanmasında, krizleri önleme ve idare etmede uygun araç ve yeteneklere sahip, insan merkezli çağdaş yönetim ve görev anlayışı ile ulusal ve uluslararası alanda saygın, güvenilir ve kaliteli hizmet sunan örnek kolluk kuvveti Jandarma aslında çadır kültürüne hiç yabancı değildir.

Türkiye yüzölçümünün yüzde 93'ü ve ülke nüfusunun yüzde 21'ine hizmet veren Jandarma Genel Komutanlığı (JGK, 2019) icra ettiği görevler içerisinde özellikle Terörle Mücadele ve Sınır Ötesi Harekâtları kapsamında asayiş ve komando birlikleri ile faaliyetlerinin çoğunu çok değişik hava ve arazi şartları içerisinde doğada geçirmektedir. Sahra şartlarında geçirilen bu sürelerde personel iskân ve iâşe ihtiyaçlarını acele/geçici barınma hizmetleri ile idame ettirmek zorunda kalmaktadır. Söz konusu faaliyetlerin icrasında bireysel teçhizat ve birlik ağırlıklarında barınma faaliyetleri için envanterinde her türlü ihtiyaç cevap verebilecek dağcı çadırından, komuta yeri çadırına, büyük/orta/küçük genel maksat çadırlarından, mutfak çadırlarına, bakım çadırlarından panço tipi çadırlara kadar geniş bir yelpazede çeşitlilik bulunmaktadır ve söz konusu çadırların kavram, kullanım, işletme ve bakım yönergeleri/talimatları/kitapçıkları bulunmaktadır. Söz konusu yayınlarda daha büyük, daha ağır çadırların yardımlaşmak suretiyle nasıl kurulması, toplanması, saklanması gerektiği yönünde daha ayrıntılı bilgiler mevcuttur (JGYY:315-13, 1985).

Ayrıca jandarmanın kurumsal anlamda sahip olduğu bu yeteneğin izlerini kuruluşu nispeten daha eski olan ast birliklerinin tarihçe, bibliyografya ve arşiv fotoğraflarında bulmak mümkündür (Fotoğraf 3).

Fotoğraf 3: 1939 Erzincan Depremi Sonrası Yardım İçin Kurulan Jandarma Karakolu (1939)

Kaynak: Jandarma Genel Komutanlığı Resmi Sosyal Medya Hesabı (Erişim Tarihi:18.03.2021, <https://twitter.com/jandarma/status/1245576720012283906>)

Ülkemizin jeolojik yapısı nedeniyle üzerinde bulunduğu deprem kuşağı hattında değişik zamanlarda büyüklü küçüklü birçok deprem meydana gelmiştir. Bunların kamuoyu nezdinde diğerlerine nazaran oluşturduğu etkiler sebebiyle son 10 yıl içerisinde meydana gelenler içerisinde 2011-Van, 2020-Elazığ ve 2020-İzmir depremleri hem şiddetleri hem de geride bıraktığı hasarlar sebebiyle iz bırakanlardır. Her türlü afet vukuunda zaman kaybetmeksizin harekete geçen kolluk yapılanması Jandarmanın özellikle 2020 Elazığ depremindeki hareket tarzlarında dikkat çeken noktayı şu şekilde özetleyebiliriz.

Malatya ve Elazığ'da Meydana Gelen Depremlere İlişkin;

T.C. İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum (AFAD) Yönetimi, Deprem Dairesi Başkanlığından alınan verilere göre 24 Ocak 2020 günü saat 20:55'de, merkez üssü Elazığ'ın Sivrice ilçesi olan Mw=6.8 büyüklüğünde, yer kabuğunun yaklaşık 8 km odak derinliğinde bir deprem meydana geldiği, 26 Ocak 2020 saat 18:00 itibarıyla Elazığ, Malatya ve Diyarbakır'daki yerleşim birimlerinde yapılarda göçme ve ağır hasarlara neden olduğu, deprem sonucunda toplam 41 vatandaşımızın yaşamını yitirdiği, 1607 vatandaşımızın yaralandığı, 45 vatandaşımızın enkazdan kurtarıldığı, 76 binanın yıkıldığı, yaklaşık 800'ü ağır, 10'u orta, 430'u az olmak üzere 1240'a yakın binanın hasarlı olduğu kamuoyu ile paylaşılmıştır (AFAD, 2020; AÜDAM, 2020).

25 Ocak 2020 saat 02:00 itibarı ile; 39 AFAD il müdürlüğü başta olmak üzere, Jandarma Arama Kurtarma ekipleri (58 Personel, 5 Arama Kurtarma Köpeği) ile çeşitli illerin UMKE (Ulusal Medikal Kurtarma Ekibi) ve itfaiye ekiplerinden, toplamda 968 arama kurtarma personeli ve 182 araç bölgeye sevk edilmiştir. Ayrıca mevcut imkân ve kabiliyetlerin etkisini artırıcı unsura sahip 13 arama kurtarma köpeği destek amacıyla bölgeye gönderilmiştir (AFAD, 2020).

Arama kurtarma faaliyetlerine paralel olarak, valilik ve yardım kuruluşları tarafından lojistik depolarından bölgeye, 97 tır ile 4.296 çadır, 5.406 yatak ve 10.460 battaniye sevk edilmiştir.

Bununla beraber jandarma; arama/kurtarma görev ve sorumluluklarının dışında deprem bölgesinde afet anı ve hemen sonrasında ilk şokun atlatılması, kriz anlarının yönetilmesi, zarar azaltma, müdahale etme ve iyileştirme süreçleri kapsamında daha önce bahsettiğimiz ilgili mevzuat hükümleri gereğince; yiyecek, içecek, barınma gibi temel yaşam hizmetlerinin en sağlıklı şekilde yürütülmesi ve koordine edilmesi maksadıyla;

✓ 7 helikopter, 1 Anka, 3 JİHA (Jandarma İnsansız Hava Aracı), 1 JİKU (Jandarma İnsansız Keşif Uçağı) da görevlendirilerek, depremden 25 dakika sonra bölgeye ait görüntüler canlı olarak Ankara ve ilgili komuta merkezlerine aktarılmış,

✓ Tunceli ve Elazığ Jandarma Özel Harekat Birlikleri ile Ergani, Bingöl ve Elazığ Jandarma Komando Taburlarından görevlendirilen personel de hızlı bir şekilde bölgeye intikal etmiş ve söz konusu jandarma ekipleri vasıtasıyla afetzedelerin soğukta kalmamaları, hipotermi tehlikesine karşı süratle önlem alınabilmesi amacıyla 6855 adet battaniye dağıtılmış ve farklı bölgelerde olmak üzere 3212 adet çadır kurulmuştur. (JGK, 2020) (Fotoğraf 4-9)

Fotoğraf 4-9: Malatya ve Elazığ'da Meydana Gelen Depremde Jandarma

Kaynak: Jandarma Genel Komutanlığı Resmi Sosyal Medya Hesabı (Erişim Tarihi:18.03.2021, <https://twitter.com/jandarma/status>)

6. Sonuç

Afetlere yönelik daha önce genel hatları ile bahsedilen afet yönetim sisteminde önleme, zarar azaltma, iyileştirme çalışmaları bireylerin ve toplumların bilinçlenmesinden, yapı denetime, kırsal alan ve şehirleşmeden, sivil savunmaya kadar pek çok konuda disiplinlerin konuya hassasiyetle yaklaşmalarına ve farkındalık oluşturulmasına katkı sağlamıştır. Bu nedenle afet olgusunun öncesi ve sonrasına yönelik yaklaşımlar, şehir planlamasından, mimarlığa, yapı denetimden inşaatla, jeolojiden ekonomiye, fen bilimlerinden sosyal bilimlere kadar birçok farklı disiplinin ortak çalışma konusu şeklinde ilerlemektedir.

Afet öncesi ve sonrasındaki süreçlerin etki alanlarından inceleme nesnesi olarak birey, toplum ve çevre koşulları dikkate alınarak bakıldığında gerek merkezi, gerekse taşra/yerel yönetimler ve diğer kuruluşlar (Sivil toplum kuruluşları, kamu-özel ortaklıkları vb.) bağlamında kamu yararının gözetilmesi ortak paydayı oluşturmaktadır. Çünkü afetler, hem meydana gelme şekilleri, hem de sonuçları itibarıyla kamu yönetimi için

önemlidir. Bu bağlamda afetlerin yönetilmesinde günümüzde hakim olan düşünce afet öncesinde yapılacak hazırlıklarla riskin minimum düzeyde tutulması, afet anında ve sonrasında ise güçlü bir iletişim ve birimler arası koordinasyonun gücü ile ilişkilendirilmektedir. Dolayısıyla, afet sonrası müdahaledeki etkin sonuçların alınmasına yönelik insan kaynaklarındaki güç ve koordinasyon altyapısı, afet sonrasındaki toparlanma ve iyileşme gücünün göstergesidir (Tokmak, 2012:1).

Jandarma Genel Komutanlığı ve bağlı birliklerinin üstün görev anlayışı, planlama, organize etme, emir-komuta zinciri içerisindeki koordinasyon ve iletişim altyapısı, nitelikli insan gücüne sahip olması, diğer kurum ve kuruluşlarla kolaylıkla bütünleşme ve psikolojik yakınlık yetenekleri organizasyonu afet yönetim sisteminin önemli bir parçası noktasına getirmektedir.

Genel Kolluk Kuvveti olan Jandarma, emniyet ve asayiş hizmetleri ile kamu düzeninin korunması ve suçun önlenmesi gibi temel görevlerinin dışında, toplumun sosyal yapısının da bütünleyici bir parçası olarak sorumluluklarını yerine getirmektedir. Bu yeteneğin kazanılmasındaki en önemli faktörlerden birisi olarak; jandarma personelinin yurdun en ücra köşelerinde, karakol seviyesinden başlayarak daha üst seviyedeki birliklerinde icra edilen görevlerinde vatandaş için yani halk için halkla beraber olacak şekilde karşılıklı anlayış ve iletişim içinde yürütülen sorumlulukları karşımıza çıkmaktadır. Görev ve sorumluluklarında zaman mefhumu gözetmeksizin 24 saat esasıyla görev yapan Jandarma, kendilerinin de içinde yaşadıkları toplumun bir parçası olduklarının bilinciyle hareket etmesinden dolayı afet öncesinde ve sonrasındaki çalışmalarda etkin şekilde kullanılacak kuvvet çarpanı konumunda bulunmaktadır.

Ayrıca, zorunlu askerlik hizmetinin yerine getirilmesinde yükümlülüklerini jandarma olarak icra eden vatandaşın bu yükümlülük dönemlerinde afetlere bilinçli ve dirençli toplum oluşturulmasına yönelik yapılan çalışmaları da bu kapsamda düşünülebilir.

Bu hususa ilave olarak;

- ✓ Özellikle yedinci kalkınma planından sonraki süreçte afet yönetimine ilişkin ülke genelinde bilinçlendirme çalışmaları ile eğitim ve farkındalık merkezleri aracılığıyla toplumsal farkındalığın artırılması,
- ✓ Türkiye Afet Müdahale Planı (TAMP) (AFAD, 2013)'nda belirtilen ve ilgili kurum ve kuruluşların yetki ve sorumlulukları ile alakalı eğitim ve tatbikatların düzenlenmesi,
- ✓ AFAD 2019-2023 Stratejik Planında (AFAD, 2019) geçen afet ve acil durum yönetiminde koordinasyon etkinliğinin artırılması hedeflerine yönelik olması maksadıyla;

Jandarma tarafından gerek kurumsal gerekse müşterek olarak icra edilen faaliyetlerle alakalı olarak (Tablo 1) yazılı ve görsel medya araçlarında hemen hemen tüm ülkeyi kapsayacak şekilde haberler yer almıştır.

Tablo 1: Basın ve Medya’da Yer Alan Haber Başlıklarından Seçmeler

HABER BAŞLIĞI
AFET ÖNCESİ
Jandarma Timlerinden İstanbul Depremi Tatbikatı (JGK, 2020),
Jandarmadan uygulamalı ‘Doğal Afetler ve Çadır Kurma’ eğitimi,
Çadırları 5 dakikada kurdular,
Kocaeli’nde Jandarmadan doğal afetler ve çadır kurma eğitimi” (Habertürk, 2020),
Jandarmaya AFET bilinci eğitimi verildi.
Söğüt'te jandarmaya 'Afet Farkındalık' eğitimi verildi.
AFAD’dan jandarmaya temel afet eğitimi
Nevşehir Jandarma Komutanlığından Afet Bilinci Eğitimi

Kaynak: Yazarlar tarafından arama motorlarında sıkça geçen haberlerden derlenmiştir.

Yetişmiş insan gücü, günün gerektirdiği modern araç, gereç, teçhizat ve teknolojik imkânlarla sahip ve devletin tüm kurum ve kuruluşları ile entegre olabilen Jandarma’nın vatandaşlarına karşı sorumluluğunu yerine getirirken afetlerle karşılaşması durumunda da, tüm imkânlarını seferber ederek süratle yardıma koşması halk tarafından beklenen doğal bir olaydır. Nitekim 2010 yılından itibaren ülke kamuoyuna yönelik olarak siyasal, sosyal, ekonomik, güvenlik ve kültür konularında tercihlerin tespitine yönelik olarak gerçekleştirilen “Türkiye Sosyal-Siyasal Eğitimler Araştırması (TSSEA)’nda 2018 yılı için halkın en güvendiği kurum olarak Jandarma’yı seçmesi bu görüşü destekler niteliktedir.

Bu gelişmelere paralel olarak merkez üssü Elazığ’ın Sivrice ilçesi olan ve 24 Ocak 2020 saat 20.55'te meydana gelen 6,8 büyüklüğündeki depremin Elazığ, Malatya ve Diyarbakır’daki meydana gelen hasar ve zararlara karşı AFAD Başkanlığı koordinasyonunda arama ve kurtarma faaliyetlerinin yanı sıra Elazığ ve Malatya’da devam eden iyileştirme çalışmaları kapsamında jandarma ekipleri de afetzedelere yönelik sürdürülen çalışmalara destek olmuştur (İçişleri Bakanlığı, 2020).

Yazılı ve görsel iletişim araçlarında, basında, kurum ve kuruluş sosyal medya hesaplarında jandarma’nın afet yönetiminde üstlendiği görevlere yönelik olarak özellikle çadır kurma, yardım kolisi ulaştırma, eşya taşıma, nakliye ve benzeri hizmetlerin ivedilikle icrasında (Tablo 2) şeklinde haberlerin sıkça yer alması afet yönetiminin geri beslemesi şeklinde değerlendirilebilir.

Tablo 2: Elazığ Depreminin Akabinde Basında ve Sosyal Medyada Jandarma Haberlerinden Bazıları

HABER BAŞLIĞI
AFET SONRASI
Deprem Sonrası Halk Jandarmayı Bağrına Bastı (İçişleri Bakanlığı, 2020),
Malatya'da jandarma depremzedelerin yaralarını sarıyor (AA, 2020),
Malatya'da jandarma depremzedelere desteğini sürdürdü (AA, 2020),
Jandarma Teşkilatı Olarak, Elazığ'ın Yaralarını Sarmaya Devam Ediyoruz (JGK, 2020),
Jandarma Deprem Bölgesinde Araç Çıkamayan Yerlere Atlarla Ulaşıyor (İçişleri Bakanlığı, 2020),
Elazığ'da depremin ardından bölgeye giden jandarma ekipleri, yardım dağıtımı ve çadır kurmanın yanı sıra ihtiyaç duyulan her anda depremzedelerin yanında olmayı sürdürüyor,
Jandarma depremzedelerin kara gün dostu oldu

Kaynak: Yazarlar tarafından arama motorlarında sıkça geçen haberlerden derlenmiştir.

7. Değerlendirme

Bu noktadan hareketle afet ve acil durum bölgelerinde Jandarma Arama Kurtarma (JAK) birliklerinin yanı sıra geçici yerleşmeyi sağlamak, zarara uğramış kişilerin iye, ibate, sosyal ve psikolojik destek hizmetlerini yürütülmesi kapsamında ilgili mevzuat çerçevesinde azami kuvveti ile afetlerde her türlü desteği sağlamaya hazır olan jandarmanın özellikle çadır kurma hizmetleri ve gıda dağıtımını üstlenen birliklerinin Elazığ-Malatya depreminde çok etkin bir rol aldığı düşünülmektedir. Ülkemizin üzerinde bulunduğu deprem kuşağı dikkate alınırsa müteakip dönemlerde yaşanabilecek olası afet olaylarında Elazığ-Malatya Depreminde başat durumda bir rol üstlenen Jandarma Çadır Kurma birliklerinin afet yönetimi açısından rol model olacağını ve bu durumun başta Jandarma Genel Komutanlığı olmak üzere, afetlerde etkin rol üstlenen diğer kurum ve kuruluşlarda organizasyon güncellemelerinde bulunmasına tesir edeceği değerlendirilmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu makale için etik kurul izni alınmasına gerek yoktur. Araştırma ve yayın etiğine uygun hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Bu makaleye 1.yazar (%50), 2.yazar (%50) oranda eşit katkı sunmuşlardır.

Çıkar Beyanı

Makalenin yazarları arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

AA. (2020, Ocak 29). *Anadolu Ajansı*. Foto Galeri: <https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/-malatyada-jandarma-depremzedelerin-yaralarini-sariyor/2#> adresinden alındı

AFAD. (2013, Aralık). *Türkiye Afet Müdahale Planı*. Ocak 17, 2021 tarihinde AFAD: https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/2419/files/Afet_Mud_PI_ResmiG_20122013.pdf adresinden alındı

AFAD. (2014). *Afet Farkındalığı ve Afetlere Hazırlık Araştırması Raporu*.

AFAD. (2016). Proje Bilgi Formu. *Afet Çadırı Geliştirilmesi*. Ankara: Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı.

- AFAD. (2019). *2019-2023 Stratejik Plan*. (T. İ. Bakanlığı, Dü.) Ocak 17, 2021 tarihinde AFAD: https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/e_Kutuphane/Planlar/AFAD-2019_2023-STRATEJIK-PLAN.pdf adresinden alındı
- AFAD. (2020, Aralık 06). *Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü*. <https://www.afad.gov.tr/upload/Node/3495/xfiles/sozluk>: <https://www.afad.gov.tr/upload/Node/3495/xfiles/sozluk> adresinden alındı
- AFAD. (2020, 12 08). *Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı*. AFAD: <https://www.afad.gov.tr/afad-hakkinda> adresinden alındı
- Akdağ, S. A. (2010, 05 10). *Mali Yapı ve Denetim Boyutlarıyla Afet Yönetimi*. <http://www.sayistay.gov.tr/yayin/yayinicerik/aras20afetyonetimi.pdf>: <http://www.sayistay.gov.tr/yayin/yayinicerik/aras20afetyonetimi.pdf> (10.05.2010 adresinden alındı
- Akdur, R. (2001). *Afetlere Hazırlık ve Afet Yönetimi, Afetlerde Sağlık Hizmetleri Yönetimi*. Ankara: TAKAV Matbaacılık.
- Aktel, M. (2010). 5902 Sayılı Yasa ile Türkiye'de Afet Yönetiminde Yaşanan Değişim. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(27), 169-180.
- AÜDAM, A. Ü. (2020). Elazığ-Sivrice Depremi Değerlendirme Raporu. Erzurum.
- Aydınç, P. (2016, Haziran). *Doğal Afetlerde Yaşanan Aksaklıklarda Mahalli İdarelerin Rolü: Van Depremi Örneği*. Aralık 06, 2020 tarihinde <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden alındı
- Bahadır, H., ve Uçku, R. (2018). Uluslararası Acil Durum Veri Tabanına Göre Türkiye Cumhuriyeti Tarihindeki Afetler. *Doğal Afetler ve Çevre Dergisi*, 28-30.
- Bozkurt, N. (2013). *Çadır*. Ankara: Türk Diyanet Vakfı.
- Çeber, K. (2005). Mali Yönüyle Afet Yönetimi. *Yüksek Lisans Tezi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Demiraslan, D. (2005). Yaşanan Depremler Sonrası Acil Barınma İhtiyaçlarının Karşlanması. *Deprem Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (s. 340-347). içinde
- Dialameh, M. (2017). *Providing a long-term temporary solution for the displaced people affected by natural disasters*. Cambridge: Achitech.
- Ergünay, O. (1977). Fiziksel Planlama Sürecinde Deprem Zararlarının Azaltılması. *Adapazarı Deprem Müh. Semineri* (s. 12). Sakarya: Sakarya Üniversitesi.
- Ergünay, O. (2009). *Afet Yönetimi: Genel İlkeler, Tanımlar, Kavramlar*. Ankara.
- Ervan, M. K. (1996). Deprem Sonrası Acil Barınma Sorunu ve Çözüm Önerileri. *Tübitak Deprem Sempozyumu Bidiri Kitabı* (s. 303-312). içinde Ankara.
- Gençoğlu, S. (2007, 09 03). *Türkiyenin Afet Sorunu*. 12 08, 2020 tarihinde <http://sayistay.gov.tr>: <http://sayistay.gov.tr/yayin/dergi/icerik/der44-45m3.pdf> adresinden alındı
- Geray, C. (1997). Türkiye'de Yıkım (Afet) Olayları Karşısında Önlemler ve Örgütlenmeler. *Amme İdaresi Dergisi*, 10.

- Göktürk, İ., ve Yılmaz, M. (2010, 03 18). *Ülkemizde Afet Politikaları ve Karşılaşılan Sorunlara İlişkin Bir Değerlendirme*. <http://www.bayindirlik.gov.tr/turkce/dosya/makale11.pdf> adresinden alındı
- Griffy, H. (2010). *Earthquakes and Other Natural Disasters*. DK Readers.
- Habertürk. (2020, Kasım 12). Kayseri Haberleri. Kayseri. Ocak 2017, 2021 tarihinde <https://www.haberturk.com/kayseri-haberleri/82336549-jandarmadan-uygulamali-dogal-afetler-ve-cadir-kurma-egitimi> adresinden alındı
- Hançer, Z. Y. (2009). *Sürdürülebilir Afet Yönetimi ve Kadın*. Ankara.
- İçişleri Bakanlığı. (2020, 01 29). Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı: <https://www.icisleri.gov.tr/deprem-sonrasi-halk-jandarmayi-bagrina-basti> adresinden alındı
- İlhan, A. M. (2013). Afetler Ve İnsani Yardım Operasyonlarında Silahlı Kuvvetlerin Rolü. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 107-129.
- JGK. (2019). Jandarma Genel Komutanlığı 2019 Yılı Faaliyet Raporu.
- JGK. (2020, 12 09). *Jandarma Genel Komutanlığı*. Jandarma Komando Özel Asayiş Komutanlığı: <https://www.jandarma.gov.tr/joak> adresinden alındı
- JGYY:315-13. (1985, Aralık 12). Çadırların Özellikleri ve Kullanılması Broşürü. Ankara.
- Kadioğlu, M. (2008). *Modern, Bütünleşik Afet*. Ankara: Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı (JICA) Türkiye Ofisi Yayınları.
- Kadioğlu, M., ve Özdamar, E. (2008). *Modern, Bütünleşik Afet Yönetiminin Temel İlkeleri: Afet Zararlarını Azaltmanın Temel İlkeleri*. Ankara: Japon International Cooperation Agency (JICA) Türkiye Ofisi Yayınları.
- Kadioğlu, M. (2011). *Afet Yönetimi: Beklenilmeyeni Beklemek, En Kötüsünü Yönetmek*. İstanbul: TC Marmara Belediyeler Birliği Yayını.
- Keleş, R. (1998). *Kent Bilimleri Sözlüğü*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kızılay. (2017, Mayıs 11). *Youtube*. Ocak 17, 2021 tarihinde Afet Acil Barınma Çadırı Kurulumu: <https://www.youtube.com/watch?v=2nyRCSVBwyU> adresinden alındı
- Limoncu, S., ve Bayülgen, C. (2005). Türkiye'de Afet Sonrası Yaşanan Barınma Sorunları. *Megaron YTÜ Mimarlık Fakültesi e-Dergisi*, 18-27.
- Özdemir, H. (2004). Afetlere Hazırlık Çalışmalarında Geçici İskan Alanlarının Belirlenmesi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 237-256.
- Quarantelli, E. L. (1995). Patterns of Sheltering and Housing in US Disasters.
- Raskoviç, B., and Mrdja, S. (2013). *Natural Disasters: Prevention, Risk Factors and Management*. New York: Nova Science Publishers.
- Ride, A., and Bretherton, D. (2011). *Community Resillience in Natural Disasters*. New York: Palgrave Macmillan.
- TDK Sözlük, T. D. (2020, Aralık 06). *Güncel Türkçe Sözlük*. Aralık 06, 2020 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/>: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- Tokmak, M. (2012). *Doğal Afetlerde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) Etkin Kullanımı: Kocaeli ve Van Deprem Örneği*. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi.

- TURAS. (2018, 07). *Turas.tv*. 02 07, 2021 tarihinde <https://www.turas.tv/2018/07/a-brief-history-of-tents/> adresinden alındı
- UNDRR, U. N. (2020, Aralık 06). *Disaster*. (UNDRR, Dü.) Aralık 06, 2020 tarihinde <https://www.undrr.org/terminology/disaster>: <https://www.undrr.org/terminology/disaster> adresinden alındı
- UNISDR. (2001). *Natural Disasters and Sustainable Development: Understanding the Links Between Development, Environment and Natural Disasters*. *Department of Economic and Social Affairs*, 5.
- Yaşar Korkanç, S., ve Korkanç, M. (2006). Sel ve Taşkınların İnsan Hayatı Üzerindeki Etkileri. *ZKÜ Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 45.
- Yavaş, H. (2005). *Doğal Afetler Yönüyle Türkiye’de Belediyelerde Kriz Yönetimi*. Ankara: Orion Yayınevi.
- Yavuz, Ö. (2013). Afetler Sonrası Yapılan Barınma Yardımlarının, Barınma Hakkı Perspektifinden Değerlendirilmesi. (TODAİE, Dü.) *Sosyal Adalet İçin İnsan Hakları Sosyal Haklar Konferansı*.
- Yılmaz, A. (2003). *Türk Kamu Yönetiminin Sorun Alanlarından Biri Olarak Afet Yönetimi*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Yılmaz, A. (2004). *Afet Yönetimi*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Yılmaz, A. (2007). Türkiye’de Afet Zararlarının Azaltılması Çalışmalarının Tarihi Gelişimi Üzerine Notlar. *Türk İdare Dergisi*.
- Zebrowski, E. J. (1997). *Peril Of A Relentless Planet- Scientific Perspectives On Natural Disasters* . Cambridge: Cambridge University Press.

Covid-19 Pandemi Sürecinin Sosyal Sorumlu Tüketim Davranışlarına Etkileri¹

Nazlı Gamze ÖZEL, Mert İNAL, Sima NART²

COVID-19 Pandemi Sürecinin Sosyal Sorumlu Tüketim Davranışlarına Etkileri

The Effects Of The COVID-19 Pandemic Process On Socially Responsible Consumption Behaviors

Özet

Bu çalışmanın amacı, COVID-19 pandemi sürecinin tüketicilerin sosyal sorumlu tüketim davranışına yönelik algılamalarına etkilerini incelemektir. Sosyal sorumlu tüketim davranışı; tüketicilerin satın alma kararlarında ve tüketim davranışlarında kişisel ihtiyaçlarını tatmin etme amacının yanında sosyal amaçları da dikkate almalarını ifade eder. Sosyal sorumlu tüketim doğal kaynakların sürdürülebilirlik ölçütleri kapsamında kullanılmasını temel alan ve çevreye verilen zararı en aza indiren yöntemleri arayan tüketim şeklidir. Araştırma amacı kapsamında yürütülen literatür incelemesi sonucunda bir araştırma modeli kurgulanmıştır. Araştırma modelinde bulunan ilişkileri test etmek üzere yapısal denklem modellemesi uygulanmıştır. Analizler için ihtiyaç duyulan veriler 385 tüketicinin katılımı ile online anket aracılığı ile toplanmıştır. Araştırma bulguları sürdürülebilirlik odaklı değerler ve tüketim kalıplarına yönelik risk algısının sosyal sorumlu tüketime yönelik tutum ve davranışları olumlu yönde etkilediğini göstermektedir.

Abstract

The aim of this study is to investigate the effect of COVID-19 pandemic process on consumers' perceptions of socially responsible consumption behavior. Socially responsible consumption behavior; it refers to consumers' consideration of social goals as well as the purpose of satisfying their personal needs in their purchasing decisions and consumption behavior. Socially responsible consumption is a form of consumption that is based on the use of the natural resources within the scope of sustainability criteria and seeks methods that minimize the damage to environment. As a result of the literature review carried out within the aim of the study, a research model was designed. Structural equation modeling was applied to test the relationships in the research model. The data needed for analysis was collected through an online survey with the participation of 385 consumers. Research findings show that sustainability-oriented values and risk perception towards consumption patterns positively affect attitudes and behaviors towards socially responsible consumption.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, Sosyal Sorumlu Tüketim, Sürdürülebilirlik.

Keywords: COVID-19, Socially Responsible Consumption, Sustainability.

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

Dünya, 2019 yılı sonundan itibaren küresel olarak en yıkıcı tehditlerden birine tanık olmaktadır. Çin'in Hubei eyaletinin Wuhan kentinde ortaya çıkan (WHO, 2020) ve Dünya Sağlık Örgütü tarafından 11 Mart 2020 tarihinde pandemi olarak ilan edilen Covid-19 (WHO, 2020), tüm dünyayı etkisi altına alarak dünya nüfusunun sağlığını ve yaşamını olumsuz yönde etkilemektedir. 30 Mart 2021 tarihine kadar dünya genelinde Covid-19 nedeniyle 127,150,285 toplam doğrulanmış vaka görülmüş ve 2,783,011 ölen kişi sayısı raporlanmıştır (WHO, 2021). Bu makale kaleme alınırken dünyanın pek çok ülkesinde mutasyona uğramış yeni virüs vakalarının görüldüğü belirtilmiştir.

Yeryüzündeki tüm canlıların yaşam alanı olan doğal çevre üzerinde insanların sonuçlarını düşünmeden yaptıkları çeşitli müdahaleler onu tahrip etmektedir. Ekosistem döngüsünün bozulmasına bağlı olarak birçok olumsuz durum yaşanmaktadır. Söz konusu olumsuzluklardan biri insanları ya da diğer canlıları etkileyen, daha önceleri gözlenmemiş, hızlı yayılan birtakım yeni hastalıkların ortaya çıkmasıdır. Küresel ısınma ve iklim değişikliği, toprağı, havayı ve suyu yüksek düzeyde kirleten maddelerin artması, bilinçsiz tarım uygulamaları,

¹ Bu çalışma, 29.06.2020 tarihinde 5. International EMI Entrepreneurship Social Sciences Congress'de sunulan bildirinin geliştirilmiş halidir.

² Nazlı Gamze ÖZEL, Arş Gör., Selçuk Üniversitesi, İşletme Bölümü, nazliozel@selcuk.edu.tr, ORCID ID orcid.org/0000-0001-6252-2857
Mert İNAL, Arş. Gör., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İşletme Bölümü, mert.inal@comu.edu.tr, ORCID ID orcid.org / 0000-0002-2993-2982, Sima NART Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, İşletme Bölümü, @snart@sakarya.edu.tr ORCID ID orcid.org /0000-0002-8264-9828

doğal yaşam alanlarının parçalanması ve küreselleşme, Covid-19'un ortaya çıkmasında ve yayılmasında payı olan etkenler arasındadır (Arora ve Mishra, 2020).

1930'lu yıllarda yaşanan Büyük Buhran'dan günümüze kadar geçen zaman diliminde Covid-19 pandemisi küresel ekonomi üzerinde etkileri en sarsıcı olan olaylardan biri olarak görülmektedir. Öyle ki Covid-19 pandemisinin 2008 Küresel Mali Krizi'nden daha yıkıcı etkiye sahip olduğu ifade edilmektedir (IMF, 2020 ; Shalal & Nebhay, 2020). Pandeminin sağlık sistemi ve ekonomi üzerinde ağır olumsuz etkileri olsa da pandemi sürecindeki kısıtlama ve kapanmanın salgının yayılımını azaltması yanında çevrenin ve ekosistemlerin iyileşmesinde etkili olduğu kanıtlanmıştır (Arora ve Mishra, 2020). 2020 yılının ilk yarısında küresel CO₂ emisyon ölçümlerinde daha önce görülmemiş bir düşüşün gerçekleşmesi bu durumu desteklemektedir. Bu kapsamda ölçümler yapan uluslararası bir araştırma ekibi, 2020 yılının ilk altı ayında, 2019 yılının aynı dönemine göre karbon salınımının %8,8 azaldığını tespit etmiştir. Bu düşüş 2008 ekonomik krizi, 1979 petrol krizi ve hatta 2. Dünya Savaşı sırasında yaşanan düşüşten daha büyüktür (Liu vd., 2020 : 2). Bu doğrultuda 2019 yılında 29 Temmuz'da gerçekleşen Limit Aşım Günü 2020 yılında 22 Ağustos'ta gerçekleşerek yaklaşık üç hafta gecikmiştir (Pollet, 2020). Bu gelişmeler tüketicilerin çevre konusundaki farkındalıklarını arttırarak sosyal sorumlu yaşam tarzlarını benimsemenin önemine dikkat çekmektedir.

Covid-19 pandemisi pazarlama alanında önemli çevresel değişikliklerden biri olarak ele alınmaktadır. Pandemi süreci, tüketicilerin tüketimin anlamının ne olduğu ve tüketiminin yalnızca bireysel tatmini aramanın ötesinde, topluma ve çevreye olan etkilerini düşünme fırsatı vermiştir (He ve Harris, 2020 : 176 - 178). Benzer şekilde bu dönemde tüketiciler daha uygun ve erişilebilir alternatifler keşfedip deneyimlediği için birtakım eski alışkanlıkların terk edilmesi muhtemel görülmektedir (Steth, 2020 : 281). Pandemi nedeniyle tüketim kalıplarının yeniden gözden geçirilmesi kapsamında sürdürülebilir ve sosyal sorumlu tüketim anlayışlarının önem kazanması beklenmektedir.

Küresel çapta etkiye sahip olan Covid-19 pandemisi, insanların çevrelerinde gelişen olayları algılama biçimini, düşünme şeklini, tutumlarını ve alışkanlıklarını değiştirme potansiyeline sahiptir (He ve Harris, 2020: 176). Pandemi sürecinde toplum büyük bir dönüşümün eşiğinde yer almaktadır. Bu süreçten nasıl çıkılacağı büyük ölçüde tedavi yöntemlerinin geliştirilmesi ile belirlenecek olsa da, pandemi sonrası geleceği şekillendirmek için sosyal sorumlu yaşam tarzlarına geçiş konusunda bireylerde güçlü bir farkındalık oluşmuş bulunmaktadır (Sarkis vd., 2020 : 4). Sosyal sorumlu yaşam tarzının önemli boyutlarından biri de tüketim tercihleridir. Covid-19 pandemisi ise bu bağlamda sosyal sorumlu tüketim anlayışına geçişin daha da hızlanmasına işaret etmektedir (Cohen, 2020). Bu kapsamda Covid-19'un sosyal sorumlu tüketime yönelik etkilerinin incelenmesi ve anlaşılması amacıyla araştırılması önemli bir konu olarak ön plana çıkmaktadır.

Sosyal sorumlu tüketim ile ilgili daha önce birçok çalışma yapılmıştır ancak pandemi gibi olağanüstü olayların sosyal sorumlu tüketime etkilerine dair yapılan çalışmalar oldukça az sayıdadır. Bu çalışmada Covid-19 pandemi sürecinde bireylerin tüketim olgusuna yönelik değişen algıları analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda sürdürülebilir odaklı değerler ve pandemi sürecinde tüketim kalıplarına yönelik oluşan risk algılarının sosyal sorumlu tüketime yönelik tutum ve davranış eğilimleri üzerindeki etkileri incelenmiştir.

2. Araştırmanın Kavramsal Çerçevesi ve Hipotez Geliştirme

Tüketiciler gün geçtikçe artan bir şekilde kişisel tüketimlerinin toplumsal sonuçlarını değerlendirmekte ve satın alma kararlarını verirken toplumsal fayda boyutunu bir seçim kriteri olarak dikkate almaktadır (Çifci ve Koçak, 2008: 134; Berné-Manero vd., 2014 : 33). Sosyal sorumlu tüketim olarak adlandırılan bu anlayış; satın alma karar sürecinde sosyal ve çevresel kaygıları önemseyen ve pazarı dönüştürebilecek etkiye sahip olduklarını düşünen sosyal sorumlu tüketicilerin, doğal kaynakların ve çevreye zarar veren maddelerin kullanımını en düşük düzeye indirmesini bekledikleri tüketim anlayışını ifade eder (Seyfang, 2005 : 294; Gonzalez vd., 2009 : 26).

Sosyal katılımın psikolojik boyutunu yansıtan sosyal sorumlu tüketim, sorumluluk sahibi tüketicilerin çevrelerinde meydana gelen sosyal ve çevresel sorunların farkında olduklarını, aynı zamanda bir değişim yaratma gücüne sahip oldukları için tüketim tercihleri ile pazarda daha aktif olarak yer almaları gerektiğini savunur (Webb, Mohr & Harris, 2008 : 92). Sosyal sorumluluk bilincine sahip, sürdürülebilirlik konusunda endişe taşıyan tüketiciler mevcut tüketim kalıplarını değiştirmek ya da sorumluluk anlayışı kapsamında tüketim harcamalarını azaltmak gibi alternatif davranışlara yönelebilirler (Akenji, vd., 2015). Bu tüketiciler tüketim kararlarını alırken çevre, toplum, insanlar ve diğer canlılarla ilgili etik konuları da dikkate alırlar (Buğday, 2015 :83). Dolayısıyla sosyal sorumluluk sahibi tüketicilerin çevreye ve topluma zarar verdiğini düşündükleri firmaların ürün veya hizmetlerini satın almaktan kaçınmaları, topluma fayda sağlayan, çevre koruma konusunda hassasiyetleri yüksek firmaların ürün veya hizmetlerini tercih etmeleri beklenir (Mohr vd., 2001 : 47).

Sosyal sorumlu tüketim konusunda daha önce yapılan araştırmalar, sosyal konuların tüketim sürecindeki potansiyel etkisini vurgulamaktadır (Auger ve Devinney 2007: 379). Covid-19 insanların davranışlarını ve sosyal farkındalığını değiştirmektedir (Orcutt vd., 2020). Kişisel ve toplumsal sağlığın en önemli konu haline gelmesinin yanında gıda güvenliği, koruyucu ekipman ve ilaç dağıtımı gibi çeşitli sosyal konuları ön plana çıkarmaktadır. Bu çerçevede insanların toplumsal bütünleşmeye ve birbirlerini desteklemeye yöneldikleri bir dönem olarak değerlendirilmektedir. Diğer yandan tüketim davranışlarında değişimlere neden olması, tüketicilerin daha sürdürülebilir projelere, tedarik ve üretim sistemlerine doğru dönüşümleri tetiklemesi ve kolaylaştırması beklenmektedir. Jribi vd. (2020), pandemi sürecinde hanelerin gıda israfı davranışlarının nasıl değiştiğini inceledikleri çalışmalarında kısıtlama döneminde insanların gıda israfı konusundaki farkındalıklarının arttığını ve israfı nasıl azaltabilecekleri konusunda alternatifler geliştirme konusunda istekli hale geldiklerini belirlemiştir. Kısıtlama döneminde satın alınan gıda miktarı artmış olsa da israf etmeme konusunda farkındalık ve çözüm yolları arama motivasyonu artmıştır. Çevre odaklı bir hassasiyet bu değişimde belirleyici olmasa da pandemi döneminde sorumlu tüketim eğilimlerinin artış gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu kapsamda benzer etki yaratabilecek diğer motivasyonların araştırılması tüketim kalıplarındaki değişimleri anlamak için bir gerekliliktir.

2.1. Sürdürülebilirlik Odaklı Değerler ve Sosyal Sorumlu Tüketime Yönelik Tutum

Sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmek üzere politika yapımcılar, tüketicilerin nasıl motive edileceği ve harekete geçirileceği konularında çalışmaktadır. Diğer yandan pazarlamacılar, tüketicilerin sürdürülebilir ve sosyal sorumlu tüketim konusundaki eğilimlerini anlamaya ve pazarlama stratejileri geliştirmeye çaba harcamaktadır. Bu çerçevede, tüketicilerin sosyal sorumlu tüketim bağlamında eğilimlerinin ve psikolojik durumlarının araştırılması önem kazanmaktadır. Dolayısıyla çevresel kaygılar ve doğal kaynakların aşırı kullanımı gibi konularda tüketici farkındalığının ve tutumların araştırılması ön plana çıkarken, tüketici psikolojisi açısından bu konulara yönelik kişisel normlar, inançlar ve değerlerin etkileri incelenmektedir (Buerke vd., 2017: 965). Değerler, kişilere neyin iyi neyin kötü olduğu ayrımının yapılmasını sağlayarak rehberlik eder. Değerler kalıcı inançlardır, karşılaşılan durumları değerlendirmede ve seçim yapmada yol gösterici özellik taşırlar (Schwartz ve Bilsky 1987 : 551). Bu kapsamda tüketime ilişkin değerler tüketici davranışı araştırmalarında kritik bir role sahiptir. Sürdürülebilirlik odaklı tüketim araştırmalarında tüketicilerin sahip oldukları değer sisteminin tüketicilerin sorumlu davranışlar sergilemelerinde belirleyici olduğu vurgulanmaktadır (Thøgersen ve O'lander, 2002; Pedersen ve Neergaard 2006). Literatürde farklı yazarlar tarafından öne sürülmüş değer sistemleri sürdürülebilir tüketici davranışlarını analiz eden çalışmalarda sıklıkla kullanılmaktadır. Schwartz tarafından geliştirilen on temel motivasyondan oluşan değerler sistemi kapsamında sorumlu ve çevre dostu tüketici davranışlarını ele alan araştırmalar; bireyin kendini aşması olarak ifade edilen "evrenselcilik" ve "yardımseverlik" değerleri kapsamında söz konusu davranışları açıklanmaktadır (Stern, 2000; Pepper, Jackson & Uzzell 2009; Thøgersen ve O'lander 2002). Ancak Schwartz'ın önerdiği değerler sistemi, kültürlerin ayırt edici özelliklerini yansıtamadığı için eleştirilmiştir. Sharma (2021), yeni değerler ekleyerek Bütünsel Değerler Ölçeği adını verdiği on beş boyuttan oluşan genişletilmiş yeni bir ölçek önermiştir. Kişisel değerlerin sürdürülebilir tüketim davranışı üzerindeki etkilerini söz konusu ölçeği kullanarak inceledikleri çalışmalarında Sharma ve Jha (2017) şefkat,

kabul, evrensellik, gelenek gibi değerlerin sürdürülebilir tüketim davranışı ile pozitif yönlü bir ilişki içinde olduğunu belirlemişlerdir.

Uluslararası çalışmalara paralel olarak Türkiye’de sorumlu ve sürdürülebilir tüketim konulu araştırmalarda kültürel ve bireysel değerler inceleme konusu olmaktadır. Değerlerin, kadın tüketicilerin sürdürülebilir tüketim davranışları üzerindeki etkisini incelemek üzere Şener ve Hazer (2008) tarafından yürütülen bir araştırmada kadınların kendi çıkarlarından ziyade sosyal ya da grup çıkarlarına önem verdikleri belirlenmiştir. Kadınların sürdürülebilir tüketim davranışlarının “evrensellik” ve “iyilikseverlik” değerleri ile diğer değerlere göre daha güçlü ilişki içinde olduğu belirlenmiştir. Bir diğer çalışmada, Karalar ve Kiracı (2010) çevre odaklı tüketim eğilimleri ile fedakârlık, evrenselcilik ve güvenlik değerleri arasında bir ilişki olduğuna işaret etmiştir. Çevreci tüketim davranışlarını Değer- İnanç- Norm kuramı temelinde ele alan çalışmasında, Ay (2017) elde ettiği bulguların kuram ile uyumlu olduğunu ifade etmiştir.

Bu çalışmada sürdürülebilirlik odaklı değerler ve sosyal sorumlu tüketim davranışına etkileri incelenirken Ajzen’in tutum-davranış ilişkisi yaklaşımı benimsenmiştir. Değerler, tutum analizi için teorik bir temel sunan bireysel bilişsel yapının merkezidir (Ajzen, 2001). Bireylerin sahip oldukları değerler tutumların ve davranışların şekillenmesini büyük ölçüde belirler (Tanner ve Kast, 2003). Tüketim kararlarının sosyal ve çevresel etkilerini önemseyen ve dikkate alan tüketicilerin satın alma tercihlerinde değişimler olması muhtemeldir. Örneğin küresel ısınma ve iklim değişikliğini önlemek amacıyla çevre dostu ürünler satın alabilir, sürdürülebilir ürünler için daha fazla ödeme yapma niyetinde olabilirler. Bu kapsamda sürdürülebilirlik odaklı değer yöneliminin bireysel ve sosyal sorumlu tüketim tutumlarının belirleyicisi olabileceği düşüncesinden hareketle araştırma modelinde yer alan H₁ hipotezi geliştirilmiş ve aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir.

H₁: Sürdürülebilirlik odaklı değerlerin sosyal sorumlu tüketime yönelik tutum üzerinde pozitif yönde bir etkisi vardır.

2.2. Tüketim Kalıplarına Yönelik Risk Algısı ve Sosyal Sorumlu Tüketime Yönelik Tutum

Pazarlama literatüründe algılanan risk teorisi ilk olarak, Bauer (1960) tarafından öne sürülmüş ve tüketici davranışları alanında uygulanmıştır. Bauer risk algısını herhangi bir satın alma faaliyetinde karar vericinin duyduğu endişeler kapsamında ele alırken, Mouwen ve Minor (1998) algılanan riski olumsuz sonuçların ortaya çıkma olasılığı şeklinde tanımlamıştır. Öte yandan Keegan (1995: 221) ise risk algısını, tüketicinin bir üründen veya hizmetten edinmeyi düşündüğü faydalar ile elde edilen ürün veya hizmet sonucu oluşabilecek muhtemel kayıplar arasındaki ilişkiyi temsil eden bir kavram olarak tanımlamıştır. Algılanan risk birtakım alt başlıklardan oluşmaktadır. Bunlar; sosyal risk, psikolojik risk, fiziksel risk, performans riski, finansal risk ve zaman riski olarak ifade edilir (Jacoby ve Kaplan, 1972 : 382).

Risk alma eğilimi, kişilik özellikleri başta olmak üzere çeşitli etkenlere bağlı olarak tüketiciden tüketiciye değişebilir. Örneğin risk almaktan kaçınan kişiler için, risk algısındaki küçük bir artış, sergilenen davranışta büyük bir değişikliğe yol açabilir. Bunun aksine risk almaktan hoşlanan insanlar, risk algısında büyük bir artış söz konusu olduğunda bile davranışlarını değiştirmeyebilirler. Kısaca, tüketicilerin risk algısı davranışsal niyetlerini etkilemektedir (Zhu ve Deng, 2020 : 6). Literatürde farklı konularda yapılan çeşitli çalışmalar (Erel, 2008; Demir, 2011; Zhu ve Deng, 2020) risk algısının tüketicilerin tutum, niyet ve davranışları üzerinde etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Risk algısı karar verme sürecindeki çaba üzerinde de belirleyicidir. Tüketiciler duydukları endişeyi gidermek için belirsizliği azaltmak isterler. Bu kapsamda daha düşük riskli, diğer bir ifade ile daha güvenilir alternatifleri arama eğilimine girerler. Covid-19 pandemisi bağlamında dikkate alındığında tüketicilerin çevre ve doğa hakkında endişe düzeyi yüksektir ve gelecek belirsizlik içermektedir. Çevresel kaygıyı artıran etken, küresel çevreye yönelik algılanan tehditlerdir. Bu dönemde en önemli tehdit pandemidir. Dolayısıyla gelecekte benzer problemler yaşamamak adına tüketicilerin gelecekte ortaya çıkabilecek pandemileri önlemek üzere tüketim tercihlerini değiştirme yönünde tutum geliştirmeleri beklenebilir. Söz konusu açıklamalar çerçevesinde tüketim kalıplarına yönelik risk algısı ölçeği Covid-19

pandemisinin oluşturduğu şartlar bağlamında ve risk algısının psikolojik alt boyutu kapsamında değerlendirilerek aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir:

H₂: *Tüketim kalıplarına yönelik risk algısı sosyal sorumlu tüketime yönelik tutum üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.*

2.3. Sosyal Sorumlu Tüketime Yönelik Tutum ve Tüketim Eğilimi

Tutum, davranış üzerindeki en önemli belirleyicilerden biri olarak kabul edilir. Genel anlamıyla tutum; bir birey, nesne veya durum hakkında kalıcı olumlu veya olumsuz duygu durumu olarak tanımlanmaktadır (Newhouse, 1990 : 26). Bu çalışmada, tüketicilerin sosyal sorumlu tüketim olgusuna yönelik geliştirdikleri olumlu veya olumsuz duygu durumları, sosyal sorumlu tüketime yönelik tutumları olarak ele alınmıştır.

Roberts (1995: 97), sosyal sorumluluk sahibi tüketiciyi “çevre üzerinde pozitif ya da daha az olumsuz bir etkisi olduğu düşünülen ürün ve hizmetleri satın alan ve pozitif sosyal değişim yaratmaya çalışan işletmeleri koruyan bireyler” şeklinde tanımlamıştır. Sosyal sorumluluk sahibi tüketici davranışı ise “tüketici seçiminin sosyal, çevresel ve güvenlik konularında algılanan etkisi” olarak tanımlanırken (Leigh, Murphy & Enis 1988: 5) “yaşamın toplumsal niteliğini korumayı ve iyileştirmek için gösterilen çabayı” (Davis, 1975: 24) içermektedir.

Günümüzde tüketicilerin büyük bir kısmı, bilinçli bir şekilde işletmenin topluma katkısını ve çevreye yönelik faaliyetlerini dikkate almakta ve satın alımlarını bu doğrultuda şekillendirmektedir (Manzano vd., 2012; Iftekhar vd., 2013). Tüketicilerin söz konusu bu faaliyetleri değerlendirme ve satın almalarını şekillendirmelerinde tutumlar önemli bir rol oynamaktadır. Davranışların belirleyicisi olan tutum; bireylerin nesnelere, kavramları ve olguları beğenme veya beğenmeme, iyi ya da kötü görme, sevme veya sevmeme boyutlarında değerlendirmelerdir (Ajzen ve Fishbein, 2000). Sosyal sorumlu ürünlere yönelik olumlu bir tutum, sosyal sorumlu tüketimi tercih ve teşvik etmek için iyi bir başlangıç noktası olarak kabul edilebilir. Literatürde sosyal sorumluluk ve sosyal sorumlu tüketim davranışına yönelik tutumlar üzerinde yoğunlaşan çeşitli çalışmalar (Shamdasani, Chon-Lin & Richmond, 1993; Shrum, McCarty & Lowrey, 1995; Verbeke ve Viaene, 1999; Chan, 2001; Tanner ve Kast, 2003) bulunmaktadır.

Tutum ve davranışa yönelik yapılan çalışmalarda, olumlu tutuma haiz bireylerin olumsuz tutuma haiz bireylere nazaran daha fazla sorumlu çevreci davranışlar sergilediği ifade edilmiştir (Hines vd., 1987 : 4). Ayrıca tutum, davranışlar ve değerler arasında bir aracı değişken vazifesi de gören önemli bir etkidir (McCarty ve Shrum, 1993 : 642). Tüketiciler sosyal sorumlu tüketimin kişisel olarak kendileri için olumlu bir sonuç doğurabileceğini algıarlarsa, sosyal sorumlu tüketime yönelik tutumları daha olumlu olacak ve sosyal sorumlu tüketime dahil olma niyetleri daha güçlü olacaktır (Prendergast ve Tsang, 2019 : 147).

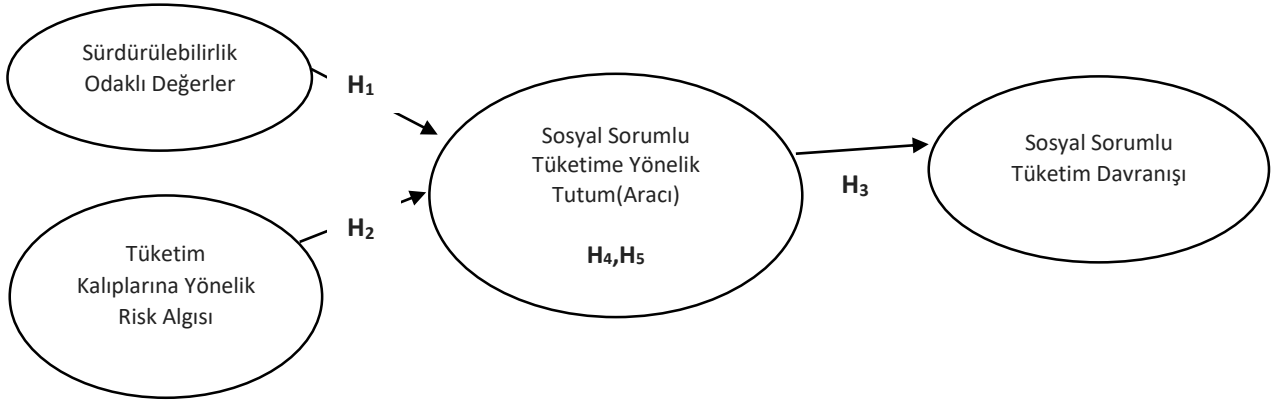
Paswan, Guzmán ve Lewin (2017), tarafından yapılan çalışmada, tüketicilerin sosyal sorumlu tüketime yönelik tutumlarının sorumlu tüketim yanlısı davranışlarla güçlü bir şekilde bağlantılı olduğunu bulunmuştur. Bu çalışmanın yanı sıra literatürde tüketicilerin sosyal sorumlu davranışlarını ölçmeye yönelik birçok çalışma gerçekleştirilmiştir (Anderson ve Cunnigham, 1972: 27 ; Frederick ve Webster, 1975: 188-190 ; Mohr. vd., 2001 : 56 ; Webb vd., 2008 ; Roux ve Nantel 2009: 904 ; Buerke vd., 2017). Söz konusu açıklamalar kapsamında çalışmanın bağımsız ve bağımlı değişkenleri arasındaki doğrudan ve dolaylı etkileri ifade etmek üzere aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

H₃: *Sosyal sorumlu tüketime yönelik tutum sosyal sorumlu tüketim davranışını pozitif yönde etkiler.*

H₄: *Sürdürülebilirlik odaklı değerler sosyal sorumlu tüketime yönelik tutum üzerinden sosyal sorumlu tüketim davranışını dolaylı olarak olumlu yönde etkiler.*

H₅: *Tüketim kalıplarına yönelik risk algısı sosyal sorumlu tüketime yönelik tutum üzerinden sosyal sorumlu tüketim davranışını dolaylı olarak olumlu yönde etkiler.*

Araştırma amacı kapsamında değişkenler arasında kurgulanan etkiler ve bu etkileri yansıtan hipotezler Şekil 1’de sunulan araştırma modelinde özetlenmiştir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Çalışma kapsamında gerçekleştirilen literatür incelemesi sonucu geliştirilen araştırma modelinde sürdürülebilir odaklı değerlerin ve tüketim kalıplarına yönelik risk algısının sosyal sorumlu tüketim davranış üzerindeki etkileri araştırılmaktadır. Araştırma modelinde, egzojen değişkenler sürdürülebilirlik odaklı değerler ve tüketim kalıplarına yönelik risk algısı; endojen değişkenler ise sosyal sorumlu tüketime yönelik tutum ve sosyal sorumlu tüketim davranışdır.

3. Araştırma Metodolojisi

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmada; Covid-19 pandemi sürecinde Türkiye’de yaşayan tüketicilerin sosyal sorumlu tüketime yönelik algılamalarındaki değişim kapsamında tüketici tutumları ve tüketim eğilimlerinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Sosyal sorumlu tüketim, doğal kaynakların sürdürülebilirlik ölçütleri bağlamında tüketilmesini temel alan ve doğanın kendini yenileme özelliğinin korunmasını hedefleyen tüketim şeklidir. Pandeminin tüketim kalıplarında yarattığı değişim kapsamında sürdürülebilirlik ve sosyal sorumlu tüketime yönelik muhtemel etkileri dikkat çeken bir inceleme konusudur. Türkiye’de 2020 yılının Mart ayında hissedilmeye başlayan pandeminin tüketicilerin sürdürülebilirlik ve sorumluluk konularında düşünme ve karar verme süreçlerinin nasıl şekillendirdiğinin analiz edilmesi tüketici davranışlarındaki değişimin tespit edilmesi açısından bu çalışma modelindeki değişkenler arasındaki ilişkilerin incelenmesi önemli görülmektedir. Dolayısıyla bu araştırmadan elde edilecek bulguların sürdürülebilir ve sosyal sorumlu tüketim kalıplarının daha iyi anlaşılması konusunda katkı sağlaması beklenmektedir.

3.2. Veri Toplama Aracının Geliştirilmesi, Örneklem ve Veri Toplama Süreci

Araştırma süreci tanımlayıcı araştırma tasarımı kapsamında yürütülmüştür. Analizler için ihtiyaç duyulan veriler 15 Haziran – 15 Ağustos 2020 tarihleri arasında salgının seyri ve normalleşme süreci de dikkate alınarak katılımcıların daha rahat bir ortamda cevaplayabilmelerine imkân tanımak amacıyla online olarak tasarlanmıştır. Araştırma verilerinin toplanmasında kullanılan anket formu için Sakarya Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu Başkanlığı’ndan (07.10.2020 tarih ve 27 sayılı) etik kurul onayı alınmıştır. Anket formunda toplam iki bölüm yer almaktadır. İlk bölümde araştırma modelinde bulunan değişkenleri ölçmeye yönelik ifadeler, ikinci bölümde ise demografik karakteristikleri tanımlamaya dair ifadeler yer almaktadır.

Araştırma modeli ve anket yapısı oluşturulurken, konuyla ilgili literatür detaylı ve eleştirel bir şekilde incelenmiştir, ardından modelde yer alan değişkenleri ölçmek üzere belirlenen ölçekler aşağıda Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Anket Formunda Uyarlanarak Kullanılan Ölçeklere Ait Bilgiler

Ölçekler	Referanslar	İfade Sayıları
Sürdürülebilirlik Odaklı Değerler Ölçeği	• Buerke ve arkadaşları, 2017	9
Tüketim Kalıplarına Yönelik Risk Ölçeği	• Zhu ve Deng, 2020	4
Sosyal Sorumlu Tüketime Yönelik Tutum Ölçeği	• Berne-Manero, Pedraja-Iglesias ve Ramo- Sáez, 2014 • Buerke ve arkadaşları, 2017 • Webb, Mohr ve Harris, 2008 • Berne-Manero, Pedraja-Iglesias ve Ramo- Sáez, 2014	6
Sosyal Sorumlu Tüketim Davranışı Ölçeği	• Buerke ve arkadaşları, 2017 • Webb, Mohr ve Harris, 2008	12

Araştırma modelinde yer alan değişkenlerden sürdürülebilirlik odaklı değerler değişkenini ölçmek için dokuz ifade, Covid-19 pandemi dönemindeki tüketim kalıplarına yönelik risk değişkenini ölçmek üzere dört, sosyal sorumlu tüketime yönelik tutum değişkenini ölçmek üzere altı, sosyal sorumlu tüketim davranışı değişkenini ölçmek için de on iki ifadeden yararlanılmıştır. Anket formu 5 noktalı Likert ölçeğine göre tasarlanmıştır (1= Kesinlikle Katılmıyorum,....., 5= Kesinlikle Katılıyorum). Anket formunda yer alan ifadelerin anlaşılabilirliği ve tasarımın uygunluğunu test etmek amacıyla 20 kişilik bir grup ile ön çalışma yapılmış ve elde edilen geri bildirimler değerlendirilerek anket formuna son hali verilmiştir.

Araştırmanın hedef kitlesini Türkiye’de yaşayan ve internet erişimi olan on sekiz yaş üzeri tüm tüketiciler oluşturmaktadır. Pandemi koşulları nedeniyle online anket uygulaması tercih edilmiştir. Tasarlanan anketin yer aldığı web adresi alışveriş ve tüketim konulu çeşitli sosyal medya gruplarında paylaşılarak kullanıcılar anketi cevaplamaya davet edilmiştir. Veri toplama süreci 15 Haziran – 15 Ağustos 2020 tarihleri arasında devam etmiştir. Anketi gönüllü olarak cevaplayan 385 kişi araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Evren büyüklüğünün yeterliliğinin belirlenmesinde çok değişkenli analizlerin uygulanabilirliği açısından anket formunda yer alan ifade sayısının tercihen on katı veya üzerinde olması uygun görülmektedir (Coşkun, Altunışık ve Yıldırım 2017: 144). Ankette yer alan değişken sayısı 31 olduğu için 385 anketten oluşan örneklemin yeterli olduğuna karar verilmiştir.

Elde edilen veriler ile ilgili tanımlayıcı istatistikleri uygulamak üzere SPSS 20 ve yapısal denklem modellemesi için Smart PLS 3.3.2 programları kullanılarak analizler gerçekleştirilmiştir.

3.3. Tanımlayıcı İstatistikler

Tablo 2. Demografik Özellikler

Demografik Özellikler	Toplam (%)	Demografik Özellikler	Toplam (%)
Cinsiyet		Meslek	
Kadın	224 (%58,2)	Öğrenci	150 (%39,0)
Erkek	161 (%41,8)	Memur	37 (%9,6)
Toplam	385 (%100)	İşçi	27 (%7,0)
		Mühendis	34 (%8,8)
		Akademisyen	40 (%10,4)
		Öğretmen	12 (%3,1)
		Bankacı	7 (%1,8)
		Serbest Meslek	12 (%3,1)
		Emekli	3 (%0,8)

		Ev Hanımı	12 (%3,1)
		Çalışmıyor	32 (%8,3)
		Diğer	19 (%4,9)
		Toplam	385 (%100)
Eğitim Seviyesi		Medeni Hal	
İlköğretim	11 (% 2,9)	Bekar	259 (%67,3)
Lise	44 (% 11,4)	Evli	126 (%32,7)
Ön Lisans	28 (% 7,3)	Toplam	385 (%100)
Lisans	220 (% 57,1)		
Lisansüstü	82 (% 21,3)		
Toplam	385 (%100)		
Yaş		Aylık Ortalama Aile Geliri	
18-21	53 (%13,8)	2000 TL ve altı	
22-29	193 (%50,1)	2001-4000 TL arası	96 (%24,9)
30-39	95 (%24,7)	4001-6000 TL arası	87 (%22,6)
40-49	34 (%8,8)	6001-8000 TL arası	84 (%21,8)
50 ve üzeri	10 (%2,6)	8001-10000 TL arası	59 (%15,3)
Toplam	385 (%100)	10000 TL ve üzeri	24 (%6,2)
		Toplam	35 (%9,1)
			385 (%100)

Çalışmaya katılım gösteren cevaplayıcılara ait demografik özelliklerin yer aldığı Tablo 2'ye bakıldığında; toplam 385 kişi araştırmaya katılım göstermiştir. Katılımcıların % 58,2'si kadın, % 41,8'i ise erkeklerden oluşmaktadır. Araştırmaya katılan kişilerin %50,1'i 22-29 yaş aralığında, %24,7'si ise 30-39 yaş aralığındadır. Araştırmaya katılan kişilerin % 67,3'ü bekar, %32,7'si ise evlidir. Katılımcıların %57,1'i lisans, %21,3'ü ise lisansüstü mezundur. Katılımcıların meslek gruplarına bakıldığında ise %39'u öğrenci, %10,4'ü akademisyen, %9,6'sı ise memurdur. Katılımcıların aylık ortalama aile gelirleri incelendiğinde ise birbirine çok yakın gelir düzeylerine sahip oldukları görülmektedir (en yüksek 2000 TL ve altı %24,9).

3.4. Ölçeklerin Geçerlik ve Güvenirlik Analizleri

Araştırma modeli test edilmeden önce araştırma modelinde yer alan ölçeklerin geçerlik ve güvenilirlik analizleri test edilmiştir. Araştırma modelinin analizi öncesinde iç tutarlılık güvenilirliği, yakınsak geçerlik ve ayrışma geçerliği değerlendirmeye tabi tutulmuştur. İç tutarlılık güvenilirliği için Cronbach alfa ve bileşik güvenilirlik (CR) katsayıları değerlendirilmiştir. Yakınsak geçerliği belirlemek için faktör yüklerine göre açıklanan ortalama varyans (AVE) değerleri göz önünde bulundurulmuştur. Bu nedenle, faktör yükleri ≥ 0.70 , Cronbach's Alpha ve birleşik güvenilirlik katsayıları ≥ 0.70 , açıklanan ortalama varyans değeri de ≥ 0.50 olarak beklenmektedir (Hair, Tomas, Hult, Ringle ve Sarstedt, 2016; Fornell ve Larcker, 1981). Tablo 3'te ölçüm modeli ile ilgili sonuçlar yer almaktadır.

Tablo 3. Doğrulayıcı Faktör Analizi Güvenirlik ve Geçerlilik Sonuçları

Değişken	İfade	Faktör Yüğü	Cronbach Alfa	CR	AVE
Sürdürülebilirlik Odaklı Değerler	SOD1	0,686	0,896	0,916	0,551
	SOD2	0,754			
	SOD3	0,576			
	SOD4	0,813			
	SOD5	0,784			
	SOD6	0,653			
	SOD7	0,843			
	SOD8	0,792			
	SOD9	0,737			
	TKR1	0,737			

Tüketim Kalıplarına Yönelik Risk	TKR2	0,750	0,814	0,876	0,640
	TKR3	0,827			
	TKR4	0,878			
Sosyal Sorumlu Tüketime Yönelik Tutum	SST1	0,910	0,941	0,953	0,774
	SST2	0,890			
	SST3	0,869			
	SST4	0,902			
	SST5	0,880			
Sosyal Sorumlu Tüketim Davranışı	SST6	0,824	0,942	0,950	0,612
	SSD1	0,797			
	SSD2	0,775			
	SSD3	0,752			
	SSD4	0,781			
	SSD5	0,783			
	SSD6	0,841			
	SSD7	0,816			
	SSD8	0,799			
	SSD9	0,758			
	SSD10	0,723			
	SSD11	0,748			
SSD12	0,809				

Yapılan analizler sonucunda araştırma modelinde bulunan ölçeklerin, Cronbach Alfa değerlerinin 0,814 - 0,942 aralığında; CR katsayılarının ise 0,876 - 0,953 aralığında gerçekleşmesi sonucu iç tutarlılık güvenirliliğinin gösterildiği söylenebilir. Faktör yükleri incelendiğinde, yüklerin 0,576 - 0,910 aralığında; AVE değerlerinin ise 0,551 - 0,774 aralığında bulunması sebebiyle birleşme geçerliliğinin gösterildiği ifade edilebilir.

Ayrım geçerliliğinin saptanmasında, Fornell ve Larcker (1981) tarafından iddia edilen kriterler ve Henseler, Ringle ve Sarstedt (2015) tarafından öne sürülen Heterotrait-Monotrait Ratio (HTMT) kriterleri sırasıyla dikkate alınmıştır. Fornell ve Larcker (1981) kriteri incelendiğinde, araştırmadaki yapıların AVE değerlerinin karekökünün, araştırmadaki yapılar arasındaki korelasyonlardan yüksek bir değerde yer alması beklenmektedir. Tablo 4'te Fornell ve Larcker (1981) kriteri kaynak alınarak gerçekleştirilen analizlerin bulgularına yer verilmiştir.

Tablo 4. Ayrışma Geçerliliği Sonuçları (Fornell ve Larckell Kriteri)

Değişkenler	1	2	3	4
1- Sosyal Sorumlu Tüketim Davranışı	0,783			
2- Sosyal Sorumlu Tüketime Yönelik Tutum	0,634	0,880		
3- Sürdürülebilirlik Odaklı Değerler	0,597	0,653	0,742	
4- Tüketim Kalıplarına Yönelik Risk Algısı	0,525	0,491	0,569	0,800

Not: Parantez içindeki değerler AVE'nin karekök değerleridir.

Tablo 4'teki değerler değerlendirildiğinde araştırmadaki yapılara ait ortalama açıklanan varyans değeri karekökünün, araştırmadaki diğer yapılar arasındaki korelasyon değerinden daha yüksek gerçekleştiği gözlemlenmektedir.

Henseler vd. (2015)'nin öne sürdükleri kriterler kapsamında HTMT, araştırmada bulunan tüm değişkenlere ilişkin ifadelerin korelasyonlarının ortalamasının (the heterotrait-heteromethod correlations) aynı değişkene ilişkin ifadelerin korelasyonlarının (the monotrait-heteromethod correlations) geometrik ortalamalara oranlarını açıklamaktadır. Aşağıda yer alan tabloda HTMT değerleri bulunmaktadır.

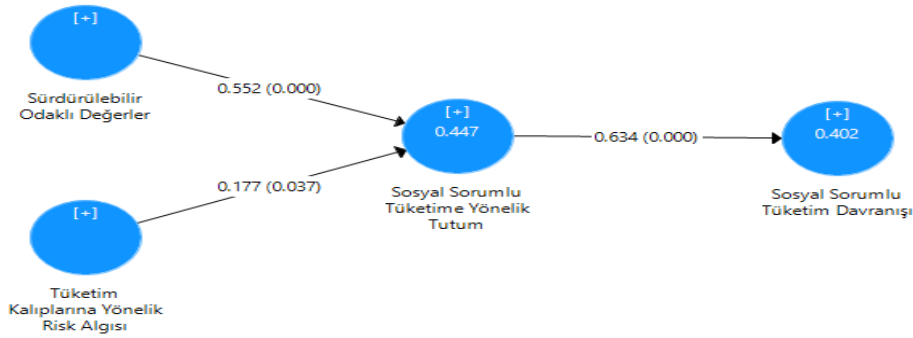
Tablo 5. Ayrışma Geçerliği Sonuçları (Henseler vd. Kriteri)

Değişkenler	1	2	3	4
1- Sosyal Sorumlu Tüketim Davranışı				
2- Sosyal Sorumlu Tüketime Yönelik Tutum	0,661			
3- Sürdürülebilirlik Odaklı Değerler	0,646	0,703		
4- Tüketim Kalıplarına Yönelik Risk Algısı	0,601	0,547	0,661	

Yazarlar HTMT değerinin; 0,90'dan, içerik olarak birbirine uzak kavramlarda ise 0,85'ten az gerçekleşmesinin beklendiğini ifade etmiştir. Bu doğrultuda Tablo 5 ele alındığında, HTMT değerlerinin eşik değerin altında gerçekleştiği gözlemlenmektedir. Tablo 4 ve Tablo 5'te bulunan bulgular incelendiğinde ise ayrışma geçerliğinin gerçekleştiği söylenebilir. Yapılan analizlerin bulguları değerlendirildiğinde tüm değerlerin istenen aralıklarda olduğu görülmüş ve araştırma modelinin geçerli ve güvenilir olduğu belirlenmiştir.

3.5. Araştırma Modelinin Test Edilmesi ve Sonuçları

Araştırmada yer alan hipotezleri test edebilmek için kurulan yapısal eşitlik modeli Şekil 2'de yer almaktadır.

Şekil 2. Yapısal Eşitlik Modeli

Araştırma modelinin analiz edilmesi bağlamında en küçük kareler yol analizi (PLS-SEM) nden yararlanılmıştır. Toplanan verilerin analizi SmartPLS 3.3.2 istatistik programı aracılığı ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma modeli ile ilgili istatistiksel bir problem olup olmadığını tespit edebilmek amacıyla; doğrusallık, yol katsayıları, R^2 , etki büyüklüğü (f^2) ve tahmin gücü (Q^2) analizleri gerçekleştirilmiştir. PLS yol katsayıları ile ilgili anlamlılık düzeylerini belirleyebilmek için yeniden örnekleme (bootstrapping) tekniğiyle

örneklemden 5000 alt örneklem alınmış ve t-değerleri hesaplanmıştır (Yıldız ve Bozoklu, 2019: 41). Araştırma sonuçlarına ilişkin R^2 , f^2 , Q^2 ve VIF değerleri Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6. Araştırma Modeli Katsayıları

Değişkenler	Standardize β	Standart Hata	T değeri	P	VIF	R^2	f^2	Q^2
Sosyal Sorumlu Tüketime Yönelik Tutum -> Sosyal Sorumlu Tüketim Davranışı	0,634	0,055	11,527	0,000	1,000	0,402	0,671	0,235
Sürdürülebilirlik Odaklı Değerler -> Sosyal Sorumlu Tüketime Yönelik Tutum	0,552	0,087	6,373	0,000	1,480	0,447	0,373	0,340
Tüketim Kalıplarına Yönelik Risk Algısı -> Sosyal Sorumlu Tüketime Yönelik Tutum	0,177	0,085	2,082	0,037	1,480		0,038	

VIF değerlerine bakıldığında, değerlerin eşik değer olarak kabul edilen 5'ten az gerçekleşmesi sebebiyle değişkenler arasında doğrusallık sorunu bulunmadığı belirlenmiştir (Hair vd., 2016).

Sosyal sorumlu tüketime yönelik tutumun sosyal sorumlu tüketim davranışını ($\beta=0,634$; $p<0,01$); sürdürülebilirlik odaklı değerlerin sosyal sorumlu tüketime yönelik tutumu ($\beta=0,552$; $p<0,01$); tüketim kalıplarına yönelik risk algısının sosyal sorumlu tüketime yönelik tutumu ($\beta=0,177$; $p<0,05$) etkilediği belirlenmiştir. Sonuçlar değerlendirildiğinde, 1, 2 ve 3 numaralı hipotezler kabul edilmiştir.

Değişkenler arası ilişkiler sonucu elde edilen R^2 değerleri incelendiğinde sosyal sorumlu tüketim davranışının %40,2, sosyal sorumlu tüketime yönelik tutumun %44,7 oranında açıklandığı belirlenmiştir.

Etki büyüklüğü katsayısının (f^2) 0,02 ve üzerinde bulunması düşük; 0,15 ve üzerinde bulunması orta; 0,35 ve üzerinde gerçekleşmesi de yüksek bir değer şeklinde kabul edilmektedir (Cohen, 1988; akt. Yıldız ve Bozoklu, 2019: 41).

Etki büyüklüğü katsayıları (f^2) değerlendirildiğinde; sosyal sorumlu tüketime yönelik tutumun (0,67) sosyal sorumlu tüketim davranışı üzerinde yüksek etki büyüklüğüne; sürdürülebilirlik odaklı değerlerin (0,37) sosyal sorumlu tüketime yönelik tutum üzerinde yüksek düzeyde etki büyüklüğüne; tüketim kalıplarına yönelik risk algısının (0,038) sosyal sorumlu tüketime yönelik tutum üzerinde düşük etki büyüklüğü bulunduğu gözlemlenmiştir.

Endojen değişkenler kapsamında elde edilen tahmin gücü katsayılarının (Q^2) sıfırdan yüksek bir değerde bulunması, araştırma modelinin, bağımlı değişkenleri tahmin etme potansiyeline haiz olduğunu ortaya

koymaktadır (Hair vd., 2016 akt. Yıldız ve Bozoklu, 2019: 41). Tabloda yer alan Q^2 katsayılarının sıfırdan büyük bir değere sahip olması sebebiyle araştırma modelinin sosyal sorumlu tüketime yönelik tutum ve sosyal sorumlu tüketim davranışını açıklama konusunda tahmin gücüne sahip oldukları doğrulanmıştır.

Dolaylı etkilere ilişkin sonuçlar Tablo 7’de görülmektedir.

Tablo 7: Dolaylı Etkilere İlişkin Bulgular

Değişkenler	Standardize β	Standart Hata	t değeri	p
Sürdürülebilirlik Odaklı Değerler -> Sosyal Sorumlu Tüketime Yönelik Tutum -> Sosyal Sorumlu Tüketim Davranışı	0,350	0,070	5,023	0,000
Tüketim Kalıplarına Yönelik Risk Algısı -> Sosyal Sorumlu Tüketime Yönelik Tutum -> Sosyal Sorumlu Tüketim Davranışı	0,112	0,055	2,040	0,041

Tablodaki değerler incelendiğinde, sürdürülebilirlik odaklı değerlerin ($\beta=0,350$; $p<0,01$) sosyal sorumlu tüketime yönelik tutum üzerinden sosyal sorumlu tüketim davranışını etkilediği görülmektedir. Tüketim kalıplarına yönelik risk algısının ($\beta=0,112$; $p<0,05$) sosyal sorumlu tüketime yönelik tutum üzerinden sosyal sorumlu tüketim davranışını etkilediği gözlemlenmektedir. Elde edilen bulgular neticesinde 4 ve 5 numaralı hipotezler kabul edilmiştir.

Elde edilen bulgular pratik ve uygulamaya yönelik katkılar bağlamında değerlendirildiğinde ise, katılımcıların Covid-19 pandemi sürecinin de etkisiyle tüketim kalıplarına yönelik risk algılarının arttığı bunun sonucunda da sosyal sorumlu tüketime yönelik tutumları üzerinde risk algılarının etkili olduğu belirlenmiştir. Katılımcılar anket sorularına vermiş oldukları cevaplar ile pandemi döneminin etkisiyle sosyal sorumlu tüketime yönelik olumlu tutumlarının ve davranış niyetlerinin arttığını belirtmişlerdir. Söz konusu şartlar göz önüne alındığında tüketicilerin bu dönemde sosyal sorumlu tüketime yönelik olumlu algılar geliştirmeleri beklenen bir durum olmakla birlikte bu durumun gelecekte de sürmesiyle sürdürülebilirlik açısından önemli kazanımlar elde edilebilir.

4. Sonuç

Bu çalışmada, Covid-19 pandemi sürecinin Türkiye’de yaşayan tüketicilerin sosyal sorumlu tüketim davranışlarına yönelik algılamaları incelenerek, tüketici davranışları açısından çıkarımlarda bulunmak amaçlanmıştır. Bu bağlamda yürütülen literatür incelemesi sonrası öngörülen ilişkiler kapsamında bir araştırma modeli oluşturulmuş ve yapısal denklem modellemesi ile test edilmiştir.

Katılımcıların sürdürülebilir odaklı değerler kapsamındaki görüşleri; doğal kaynakların korunmasına önem verdiklerini ve işletmelerin de sosyal sorumlu davranışlarda bulunmaları gerekliliğini önemsediklerini göstermektedir. Katılımcıların tüketim kalıplarına yönelik risk algısı incelendiğinde ise, hali hazırdaki tüketim kalıplarının değiştirilmemesi durumunda gelecekte Covid-19 gibi yeni pandemiler ile karşılaşma, çevre felaketleri gibi çeşitli krizlerin görülmesi konularında endişeli bir yaklaşım içinde oldukları gözlemlenmiştir.

Katılımcıların sosyal sorumlu tüketime yönelik tutumları, geri dönüşüme, tasarrufa önem verilmesi ve hem işletmelerin hem de bireylerin tüketim kararlarında sorumlu bir şekilde hareket etmesi yönündedir. Araştırmaya katılan kişilerin sosyal sorumlu tüketim davranışları incelendiğinde ise katılımcılar pandemi sürecinde, çevreye olumsuz etkileri bulunan ürünleri satın almaktan kaçınmaya çalıştıklarını, çevre dostu

ürünleri satın almayı tercih ettiklerini, satın alma kararlarında ürünlerin ekolojik etkilerinin ve sosyal sorumluluğa önem veren markaların rol oynadığını belirtmişlerdir.

Araştırma modelini test etmeden önce uygulanan ön değerlendirme analizleri araştırma modelinin geçerli ve güvenilir olduğuna işaret etmiştir. Ardından araştırma modelinde bulunan ilişkileri belirleyebilmek amacıyla yapısal eşitlik modeli uygulanmıştır. Elde edilen analiz bulguları, sürdürülebilirlik odaklı değerlerin ve tüketim kalıplarına yönelik risk algısının sosyal sorumlu tüketime yönelik tutumu, tutum değişkeninin de sosyal sorumlu tüketim davranışını doğrudan etkilediğini göstermiştir. Ayrıca, sürdürülebilirlik odaklı değerlerin ve tüketim kalıplarına yönelik risk algısının sosyal sorumlu tüketime yönelik tutum üzerinden sosyal sorumlu tüketim davranışını dolaylı olarak etkilediği belirlenmiştir. Söz konusu bulgular sürdürülebilir ve sosyal sorumlu tüketim kapsamında Çin, ABD ve Almanya gibi farklı ülkelere tüketim kalıplarının katılımı ile yürütülen araştırmalar ile paralellik göstermektedir (Mohr ve Harris, 2008; Webb, Buerke vd., 2017; Zhu ve Deng, 2020).

Pandemi sürecinde insanlar, kendilerini daha güvende hissetmeyi ve pandemi öncesi normal yaşamlarına tam olarak dönmeyi arzu etmektedir. Diğer yandan bu süreç tüketim kalıplarının bireysel ve toplumsal açıdan yeniden değerlendirilmesini sağlamış ve sürdürülebilirlik konusunda tüketici farkındalığının artışı olumlu yönde etkilemiştir. Tüketici davranışları pandeminin seyrine göre değişim gösterse de tüketiciler sürdürülebilir değerlere önem vermekte, sosyal sorumlu tüketim anlayışı kapsamında satın alma tercihleri sergilemeye yönelmektedir. İşletmelerin pandemi sürecinde sürdürülebilir ve sosyal sorumlu faaliyetler yürütme çabasında olmaları, tüm paydaşlarına ve doğal dengenin korunmasına yönelik davranışlar sergilemeleri tüketiciler tarafından takip edilmektedir.

Bu çalışmada Covid-19'un yarattığı yaşam düzeninin tüketicilerin sosyal sorumlu tüketime yönelik tutum ve davranış eğilimlerine etkileri incelenmiştir. Bireylerin gelecekte muhtemel yeni pandemi durumlarında tüketim davranışlarının arka planının daha iyi anlaşılması için konunun farklı değişkenler ve bağlamlar ile ele alınarak araştırılmasına ihtiyaç vardır. Örneğin sürdürülebilirlik ve sosyal sorumluluk konularındaki pazarlama inovasyonlarına yönelik tüketici tepkilerinin araştırılması öncelikli bir konu olarak ele alınabilir. Ayrıca Covid-19'un yarattığı endişe ve risk algısının tüketim kalıpları üzerindeki etkilerinin farklı değişkenler kapsamında incelenmesi sonucu elde edilecek ipuçlarının bireysel, toplumsal ve çevresel tüketim ilişkilerinin yeniden gözden geçirilmesine ve daha başarılı ilişkiler kurgulanmasına ışık tutması muhtemeldir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırma verilerinin toplanmasında kullanılan anket formu için Sakarya Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu Başkanlığı'ndan (07.10.2020 tarih ve 27 sayılı) etik kurul onayı alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makaleye 1. Yazar (%33.3), 2. Yazar (%33.3) ve 3. Yazar (%33.3) oranında katkı sunmuştur.

Kaynaklar

- Ajzen, I. (2001). Nature and operation of attitudes. *Annual Review of Psychology*, 52(1), 27-58.
- Ajzen, I. and Fishbein, M. (2000). Attitudes and the attitude-behavior relation: reasoned and automatic processes. *European Review of Social Psychology*, 11(1), 1-33.
- Akenji, L., Bengtsson, M. Briggs, E., Chiu, A., Daconto, G., Fadeeva, Z., Fotiou, S., Gandhi, R., Mathews, C., Metternicht, G., Mohanty, B., Salem, J., Sang-Arun, J., Srisakulchairak, T., Schandl, H. and Tabucanon,

- M. (2015). Sustainable consumption and production (Global edition) a handbook for policymakers, UNEP, United Nations Environment Programme.
- Anderson Jr, W. T. and Cunningham, W. H. (1972). The socially conscious consumer. *Journal of Marketing*, 36(3), 23-31.
- Arora, N. K. and Mishra, J. (2020). Covid-19 and importance of environmental sustainability. *Environmental Sustainability*, 3, 117-119.
- Auger, P. and Devinney, T. M. (2007). Do what consumers say matter? The misalignment of preferences with unconstrained ethical intentions. *Journal of Business Ethics*, 76(4), 361-383.
- Ay, U. (2017). Çevreci tüketim davranışlarının değer-inanç-norm kuramı temelinde incelenmesi. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 1-33.
- Bauer, R. A. (1960). Consumer behavior as risk taking. in: Hancock, R.S., Ed., *Dynamic Marketing for a Changing World*, Proceedings of the 43rd. Conference of the American Marketing Association, 389-398.
- Berné-Manero, C., Pedraja-Iglesias, M. and Ramo-Sáez, P. (2014). A measurement model for the socially responsible consumer. *International Review on Public and Nonprofit Marketing*, 11(1), 31-46.
- Buerke, A., Straatmann, T., Lin-Hi, N. and Müller, K. (2017). Consumer awareness and sustainability-focused value orientation as motivating factors of responsible consumer behavior. *Review of Managerial Science*, 11(4), 959-991.
- Buğday, E. B. (2015). Bilinçli tüketici ölçeği geliştirme çalışması. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Chan, R. Y. (2001). Determinants of chinese consumers' green purchase behavior. *Psychology & Marketing*, 18(4), 389-413.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral Sciences* (2nd edition), Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, New York.
- Cohen, M. J. (2020). Does the covid-19 outbreak mark the onset of a sustainable consumption transition? *Sustainability: Science, Practice, and Policy* 16 (1), 1-3.
- Coşkun, R., Altunışık, R. ve Yıldırım, E. (2017). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: SPSS uygulamalı. Sakarya Yayıncılık, Dokuzuncu Baskı, Sakarya.
- Çıfci, S. ve Koçak, A. (2008). Sosyal sorumlu tüketim anlayışının boyutları ve ölçümüne ilişkin Ankara Üniversitesi öğrencilerine yönelik bir araştırma. 13. Ulusal Pazarlama Kongresi, 25-29 Ekim, Nevşehir, 132-141.
- Davis, K. (1975). Five propositions for social responsibility. *Business Horizons*, 18(3), 19-24.
- Demir, M. Ö. (2011). Risk algısının marka sadakatine etkisi: cep telefonları kategorisinde bir uygulama. *Ege Akademik Bakış*, 11 (2), 267- 276.
- Erel, Cem. (2008). İnternette alışverişlerde algılanan risk üzerine bir uygulama. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Pazarlama Bilim Dalı, Ankara.

- Fornell, C. and Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18 (1), 39-50.
- Frederick, E. and Webster, Jr. (1975). Determining the characteristics of the socially conscious consumer. *Journal of Consumer Research*, 2(3), 188-196.
- Gonzalez, C., Korchia, M., Menuet, L. and Urbain, C. (2009). How do socially responsible consumers consider consumption? An Approach With The Free Associations Method, *Recherche et Applications en Marketing (English Edition)*, 24(3), 25-41.
- Hair, J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C. M. and Sarstedt, M. (2016). *A primer on partial least square structural equations modeling (PLS-SEM) (2nd edition)*, Sage Publications.
- He, H. and Harris, L. (2020). The impact of covid-19 pandemic on corporate social responsibility and marketing philosophy. *Journal of Business Research*, 116(2020), 176-182.
- Henseler, J., Ringle, C. M. and Sarstedt, M. (2015). A new criterion for assessing discriminant validity in variance-based structural equation modeling. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 43, 115-135.
- Hines, J. M., Hungerford, H. R. and Tomera, A. N. (1987). Analysis and synthesis of research on responsible environmental behavior: A meta-analysis. *The Journal of Environmental Education*, 18(2), 1-8.
- Iftekhar, H., Ayub, A., Razzaq, A. and Aslam, M. S. (2013), Detrimental effects of marketing practices on consumers' buying behaviors. *Business Management Dynamics*, 2(10), 1-5.
- IMF (2020). The great lockdown: Worst economic downturn since the great depression <https://www.imf.org/en/News/Articles/2020/03/23/pr2098-imf-managing-director-statement-following-a-g20-ministerial-call-on-the-coronavirus-emergency> Erişim Tarihi: 27.02.2021.
- Jacoby, J. and Kaplan, L. B. (1972). The components of perceived risk. *Proceedings of the Third Annual Conference of the Association for Consumer Research*, Chicago, IL, 382-393.
- Jribi, S., Ismail, H. B., Doggui, D. and Debbabi, H. (2020). COVID-19 virus outbreak lockdown: What impacts on household food wastage?. *Environment, Development and Sustainability*, 22(5), 3939-3955.
- Karalar, R. ve Kiracı, H. (2010). Bireysel değerlerin sürdürülebilir tüketim davranışı üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik öğretmenler üzerinde bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 79-106.
- Keegan, W. J. (1995). *Marketing*. Prentice Hall: Englewood Cliffs.
- Leigh, J. H., Murphy, P. E. and Enis, B. N. (1988). A new approach to measuring socially responsible consumption tendencies. *Journal of Macromarketing*, 8(1), 5-21.
- Liu, Z., Ciais, P., Deng, Z., Lei, R., Davis, S. J., Feng, S., Zheng, B., Cui, D., Dou, X., Zhu, B., Guo, R., Ke, P., Sun, T., Lu, C., He, P., Wang, Y., Yue, X., Wang, Y., Lei, Y., Zhou, H., Cai, Z., Wu, Y., Guo, R., Han, T., Xue, J., Boucher, O., Boucher, E., Chevallier, F., Tanaka, K., Wei, Y., Zhong, H., Kang, C., Zhang, N., Chen, B., Xi, F., Liu, M., Bréon, F. M., Lu, Y., Zhang, Q., Guan, D., Gong, P., Kammen, D. M., He, K. and Schellnhuber H. J. (2020). Near-real-time monitoring of global co2 emissions reveals the effects of the Covid-19 pandemic. *Nature Communications*, 11(1), 1-12.
- Manzano, N. L., Rivas, L. and Bonilla, G. (2012). Explanatory models of change of consumer behavior applied to social marketing. *Scientific Research*, 4, 246-255.

- McCarty, J. A. and Shrum L. J. (1993). A structural equation analysis of the relationships of personal values, attitudes and beliefs about recycling, and the recycling of solid waste products. *Advances in Consumer Research*, 20: 641-646.
- Mohr L. A, Webb D. J. and Harris K. E. (2001). Do consumers expect companies to be socially responsible? The impact of corporate social responsibility on buying behavior. *Journal of Consumer Affairs*, 35(1), 45–72.
- Mouwen, J. C. and Minor, M. (1998). *Consumer behavior* (5th Edition). Prentice Hall: Englewood Cliffs, NJ, USA.
- Newhouse, N. (1990). Implications of attitude and behavior research for environmental conservation. *The Journal of Environmental Education*, 22(1), 26-32.
- Orcutt, M., Patel, P., Burns, R., Hiam, L., Aldridge, R., Devakumar, D., Kumar, B., Spiegel, P. and Abubakar, I. (2020). Global call to action for inclusion of migrants and refugees in the COVID-19 response. *Lancet* 395 (10235), 9-15.
- Paswan, A., Guzmán, F. and Lewin, J. (2017), Attitudinal determinants of environmentally sustainable behavior. *Journal of Consumer Marketing*, 34(5), 414-426.
- Pedersen, E. R, and Neergaard, P. (2006). Caveat emptor—let the buyer beware! environmental labelling and the limitations of ‘green’ consumerism. *Business Strategy and the Environment*, 15,(1) 15–29.
- Pepper, M., Jackson, T. and Uzzell, D. (2009). An examination of the values that motivate socially conscious and frugal consumer behaviours. *International Journal of Consumer Studies*, 33(2), 126-136.
- Pollet, M. (2020). Today is earth overshoot day, here's what it means. <https://www.euronews.com/2020/08/22/explainer-today-is-earth-overshoot-day-here-s-what-it-means> Erişim Tarihi:31.03.2021.
- Prendergast, G. P. and Tsang, A. S. (2019). Explaining socially responsible consumption. *Journal of Consumer Marketing*. 36(1), 146–154.
- Roberts, J. A. (1995). Profiling levels of socially responsible consumer behavior: a cluster analytic approach and its implications for marketing. *Journal of Marketing Theory and practice*, 3(4), 97-117.
- Roux C. and Jacques N. (2009). Conscious consumption and its components: An exploratory study. McGill, A. N. & Shavitt, S. (Ed.), *Association for Consumer Research*, 903-904.
- Sarkis, J., Cohen, M. J., Dewick, P. and Schröder, P. (2020). A brave new world: Lessons from the covid-19 pandemic for transitioning to sustainable supply and production. *Resources, Conservation & Recycling*, 159(2020), 1-4.
- Schwartz, S. H. and Bilsky, W. (1987). Toward a universal psychological structure of human values. *Journal Of Personality And Social Psychology*, 53(3), 550-562.
- Seyfang, G. (2005). Shopping for sustainability: Can sustainable consumption promote ecological citizenship?. *Environmental Politics*, 14(2), 290-306.

- Shalal, A. and Nebehay, S. (2020). Global downturn due to coronavirus 'way worse' than global financial crisis –IMF. <https://www.reuters.com/article/health-coronavirus-imf-idUSL1N2BR1RW> Erişim Tarihi:27.02.2021.
- Shamdasani, P., Chon-Lin, G. O. and Richmond, D. (1993). Exploring green consumers in an oriental culture: role of personal and marketing mix factors. *Advances in Consumer Research*, 20, 488-493.
- Sharma, R. (2021) Reinventing the universal structure of human values: Development of a new holistic values scale to measure Indian values. *Journal of Human Values*, 27(2), 175-196.
- Sharma, R. and Jha, M. (2017). Values influencing sustainable consumption behaviour: Exploring the contextual relationship. *Journal of Business Research*, 76, 77-88.
- Sheth, J. (2020). Impact of covid-19 on consumer behavior: Will the old habits return or die?. *Journal of Business Research*, 117, 280-283.
- Shrum, L. J., McCarty, J. A. and Lowrey, T. M. (1995). Buyer characteristics of the green consumer and their implications for advertising strategy, *Journal of Advertising*, 24(2), 71-82.
- Stern, P. C. (2000). Toward a coherent theory of environmentally significant behavior. *Journal of Social Issues*, 56 (3), 407-424.
- Şener, A. ve Hazer, O. (2008). Values and sustainable consumption behavior of women: a Turkish sample. *Sustainable Development*, 16(5), 291-300.
- Tanner, C. and Wölfling Kast, S. (2003). Promoting sustainable consumption: determinants of green purchases by swiss consumers. *Psychology & Marketing*, 20(10), 883-902.
- Thøgersen, J. and O'lander, F. (2002). Human values and the emergence of a sustainable consumption pattern: A panel study. *Journal of Economic Psychology* 23(5), 605-630.
- Verbeke, W. and Viaene, J. (1999). Beliefs, attitude and behaviour towards fresh meat consumption in Belgium: Empirical evidence from a consumer survey. *Food Quality and Preference*, 10(6), 437-445.
- Webb, D. J., Mohr, L. A. and Harris, K. E. (2008). A re-examination of socially responsible consumption and its measurement. *Journal of business research*, 61(2), 91-98.
- World Health Organization (2020). <https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020>, Erişim Tarihi : 14.12.2020.
- World Health Organization (2020). <https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200121-sitrep-1-2019-ncov.pdf>, Erişim Tarihi : 14.12.2020.
- World Health Organization (2021). WHO Coronavirus (COVID-19) dashboard. <https://covid19.who.int/>, Erişim Tarihi:20.04.2021.
- Yıldız, E. ve Bozoklu, Ç. P.(2019). Bilgi toplama ile reklam şüpheliği arasındaki ilişki: yetkisiz ikincil bilgi kullanımı ve ürün kalitesinin seri aracılık rolü. *Journal of Yaşar University*, 14 (Special Issue), 34-45.
- Zhu, H. and Deng, F. (2020). How to influence rural tourism intention by risk knowledge during covid-19 containment in China: Mediating role of risk perception and attitude. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(10), 3514.

Post-Truth Çağında Pazarlama ve Tüketim

Ufuk PALA, Mahmut Sami İŞLEK¹

Post-Truth Çağında Pazarlama ve Tüketim

Özet

Dijital çağın getirdiği değişimler yaşamın her alanında "post-truth" kavramının irdelenmesini gerektirmiştir. Teknoloji ve internet aracılığıyla hızla yaygınlaşan kişisel inanç ve duygulara gerçeğin kendisinden daha fazla önem verilmesi bu yeni çağda farklı bir sorunsalı karşımıza çıkarmaktadır. Sosyal medya ile birlikte bireylerin bilgiyi alan olmaktan bilgiyi üretenlere dönüşmesi de doğrunun değil "benim doğrumun" daha önemli olduğu düşüncesini öne koymaktadır. Post-truth çağı olarak nitelendirilen bu yeni dönemin sosyal, politik, teknolojik değişimlerin yanında doğal olarak tüketiciler ve tüketim kültürüne de etkileri görülmektedir. Bu çalışmada, tüketicinin bir aktör olarak pazarlamaya dair aldığı tüketim kararlarında post-truth çağına uygun bir hareket biçimi benimseyip benimsemediği ve kendisi gibi düşünen kişilerin geri bildirimleri ile yankı odalarını mümkün kılan bir tüketim deneyimini nasıl elde ettiği tartışılmıştır. Bu bağlamda tüketicinin Postnormal Zamanlar Teorisine uyumlu olarak normal aştan veya önemsizleştiren kararlarının teorik tartışması yapılmıştır. Tüketicilerin içerisinde bulunduğu bu dönemin tüketici özelliklerinde ne gibi değişikliklere yol açtığı vurgulanmış ve değişimin olası zararlarını önlemek için öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: post-truth, pazarlama, tüketici, tüketim kültürü

Marketing and Consumption in the Post-Truth Era

Abstract

The changes brought about by the digital age necessitates the examination of the concept of "post-truth" in all areas of life. The fact that more importance has been attached on personal belief and feelings than the truth itself through rapidly spreading technology and internet creates a different problematic within this new age. With the use of social media, the transformation of individuals from information-receivers to information-producers also puts forward the idea that "my truth" is more important than the truth. Described as post-truth era, this new age has not only induced social, political and technological changes but also naturally affected the consumers and the consumption culture. It has been discussed within this study whether consumers have adopted a course of action pertinent to post-truth era in their consumption decisions regarding marketing as an actor and how they have adopted a consumption experience that enables echo rooms with the feedback of like-minded people. In this context, a theoretical discussion has been conducted about the consumer's decisions that exceed or trivialize the normal in accordance with the Postnormal Times Theory (PNT). What kind of transformations consumers have experienced related to consumer characteristics within this new era is emphasized and suggestions have been offered to prevent the possible damages of this transformation.

Keywords: post-truth, marketing, consumer, consumption culture

Makale Türü: Kavramsal Makale

Paper Type: Conceptual Article

1. Giriş

Değişen yeni dünya düzeniyle birlikte emek piyasaları daha değişken, geçişken ve istikrarsız hale gelmekte, kültürlerarası farklılık benzeri görülmemiş insan hareketliliği ve göç ile azalmakta, ekonomik krizler, salgınlar ve gelir eşitsizlikleri bireylerin yaşam umutlarını altüst etmekte, sosyal adalet ve uyuma dair daha önceden kabul görmüş fikirler ortadan kalkmakta ve çevresel felaketler bütün dünyayı etkileyecek şekilde baş göstermektedir (Black ve Walsh, 2019; Lewandowsky vd., 2017). Üstelik bu değişimler giderek artan bir şekilde ilerlemekte ve sonuç olarak bütün ekonomik, kurumsal ve sosyal yapıları belirli bir referans çerçevesinin dışına itebilmektedir (Koro-Ljungberg vd., 2019).

Bu belirsizlikler öncelikle siyaset alanında "post-truth" kavramının kullanımını ortaya çıkarmış ve 2016 yılında kavram, Oxford Sözlüğünde yılın kelimesi seçilmesiyle daha fazla ilgi görmeye başlamıştır. Oxford Sözlüğünde post-truth "kamu düşüncesini şekillendirmede duygular ve kişisel inançlara nazaran nesnel gerçekliklerin daha az etkili olduğu koşullara bağlı olmak" olarak tanımlanmıştır (Oxford Languages, 2016). Verilen tanıma benzer şekilde kavram ilk olarak tiyatro yazarı Steve Tesich tarafından 1992 yılında Nation dergisinde İran-Kontra skandalı ve İran-İrak savaşı ile ilgili yazısında kullanılmıştır (Flood, 2016). O yıllardan itibaren kavramın kullanımında artış görülmüş ve

¹Ufuk PALA, Arş. Gör. Dr. Giresun Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, palaufuk@yahoo.com. ORCID ID: 0000-0002-1326-0501 Mahmut Sami İŞLEK, Dr. Öğretim Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, msislek@ogu.edu.tr. ORCID ID: 0000-0001-9728-2961

Oxford Sözlüğü editörleri 2016 yılından bir önceki yıla göre post-truth kelimesinin kullanımında %2000 artış olduğunu belirtmiştir (Flood, 2016).

Post-truth çağının başta siyasi politikalar olmak üzere yaşamın bütün alanlarında etkisi olduğu görülmektedir. Her ne kadar post-truth kavramı yalan haber bağlamında değerlendirilse de (Karagöz, 2018; Şimşek, 2018), aslında yalan haberler insanların birbirleriyle iletişime geçtiği zamanlardan beri bulunmaktadır. Ancak, yakın zamanda değişen şey ise duygular ve kişisel inançlara olan itibarın giderek artması ve bilişsel önyargıların teknoloji veya internet aracılığıyla hızlı bir şekilde yaygınlaşmasıdır (Berthon ve Pitt, 2018). Dijital çağda teknoloji ile artan iletişim kanalları insanların birbirlerini daha iyi anlamasını gerektirirken, paradoksal bir biçimde bu durumun daha farklı bir yöne evrildiği görülmektedir. Mobil cihazların artan kullanımıyla birlikte sosyal medya kullanımı artmış ve dünya nüfusunun %53'ünden fazlası sosyal medya kullanıcısı haline gelmiştir (Kemp, 2021). Sosyal medyada çeşitli algoritmalar aracılığıyla insanların hoşlarına gitmeyen düşünce veya paylaşımları görmüyor olması, bu paradoksun giderek hızlanmasına neden olmuştur. Bireyler daha çok kendi inançlarının doğru olduğuna inanmakta ve yalnızca kendi inançlarına uygun bilgiye erişim sağlamaya yönelmektedirler (Golman vd., 2017).

Bu makalede öncelikli olarak post-truth çağının sosyal bir bilim olan pazarlama üzerindeki etkileri incelenmekte olup, tüketicinin bir aktör olarak pazarlamaya dair aldığı tüketim kararlarında post-truth çağına uygun olarak inançlarının doğruluğu ve kendisi gibi düşünen kişilerin geri bildirimleri ile yankı odalarını mümkün kılan bir tüketim deneyimini nasıl elde ettiği tartışılacaktır. Bu bağlamda tüketicinin yine bir başka günümüz bağlamını açıklama niyeti taşıyan Postnormal Zamanlar Teorisine (PZT) (Sardar, 2019) uyumlu olarak normali aşan veya önemsizleştiren kararlarının teorik tartışması yapılacaktır.

2. Post-Truth Kavramı

Yakın geçmişte nasıl düşünceğimizi ve nasıl davranacağımızı şekillendiren iki büyük düşünsel değişim yaşanmıştır. Bu düşünsel değişimlerin ilki modernizmin yükselişi iken, ikincisi modernizme karşı olarak ortaya çıkan post-modernizm olmuştur. Hobbes, Descartes, Leibniz ve Newton gibi düşünürlerin başını çektiği modernizm akımı dünya hakkındaki nesnel doğruyu aramayı amaç edinmiştir (Cahoone, 2003). Buna göre; belirli bir ulusun, ülkenin, insanların nesnel doğrusunun bütün dünyadaki uluslara, ülkelere ve insanlara uygulanabileceği görüşü ortaya koyulmuştur. Böylece, evrensel doğa kanunları olacağı gibi evrensel sosyal bilim kanunları da olabilecektir. Rasyonalizm dünyadaki her derde deva bir ilaç olarak görülmüş ve nesnel gerçeklik modernizmin ulaşmak istediği bir hedef haline gelmiştir. Ancak, bilimsel nesnel doğruluk bütün her şeyin ölçütü ise, değerler, etik, güzellik veya hayal gücü gibi duygular ne anlam ifade edecektir? Her ne kadar tanımlanması zor olsa da, modernizme karşı çıkan post-modernizmin temel iddiası ise modernizmin sosyal, politik ve kültürel düzenlemelerinin artık değiştiği ve kendine has bir dünya ile karşı karşıya olduğumuzdur (Cahoone, 2003). Bu nedenle postmodernizm düşüncesi ile gelen en temel karşıtlık ise nesnel doğruluğun olamayacağıdır. Alpay (2020) bu durumu bilimin doğrulanabilir olduğuna yönelik genel kabulün giderek bilimin yanlışlanabilir olmasının bilim felsefesi bağlamında daha etkin bir şekilde tartışılması ile ilişkilendirmektedir. Dahası, böyle bir bilim felsefesi yaklaşımının giderek daha fazla tartışılması ve kabul edilmesi ile beraber modernizmin gerçekliğe ulaşmadaki ayrıcalıklı konumu da yıpranmaktadır. Rasyonalite veya nesnellikten ziyade, gücün hakikati ve doğruluğu belirlediği ve otoritenin kendi doğrusunu zorla bireylere empoze ettiği fikri ortaya koyulmuştur (Foucault, 1984).

Duyuların akılcılığın üstünde tutulması, hissetmenin düşünmekten daha üstün kılınması, rasyonalizmin farklı bağlamlarda değerlendirilmesine yol açmıştır. Zamana, mekana, bireye göre her şeyin farklılık gösterebileceği düşüncesi akılcılığın farklı kültürlerde ve farklı zamanlarda değişiklik gösterebileceğini ortaya koymuştur.

İnsanların birbirleriyle iletişime geçtiği andan itibaren günümüzde post-truth çağı olarak adlandırılan döneme geldiğimizde, teknolojinin ayırt edici özelliğini görmekteyiz. Bilgi çağı olarak adlandırdığımız dönem, birbiriyle uyumayacak biçimde yanlış bilgiyi yaşantımıza dahil etmiştir. İnternet üzerinden elde edilen bilginin her ne kadar potansiyel olarak yanlış ve önyargılı olduğuna dair kanıt olsa da, bireylerin bu bilgilerin doğruluğuna inandığı ortaya koyulmuştur (Flanagin ve Metzger, 2000; Metzger vd., 2003). İnternet üzerinde çeşitli arama motorları aracılığıyla yapılan aramalar, bilgiyi doğruluk, kalite, kesinliğe göre değil, o bilginin popülerliğine göre sıralamaktadır. Bir başka deyişle, internet üzerinden elde edilen bilgi kesin veya doğru bir bilgiden ziyade popüler olan bilgidir.

Post-truth kavramı ise modern-postmodern zıtlığının ötesinde bir tartışma olarak ortaya çıkmıştır (Detmer, 2003). Her ne kadar McIntyre (2018), postmodernizmin bilim inkarına ve sonuç olarak "her türlü kanıtla dayalı akıl yürütmeye" katkıda bulunduğunu savunsa da, doğrusal bir sebep-sonuç ilişkisi çok doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Açıkçası sosyal bilimlerde post-truth ve post-modern tartışmalarının içinde gerçekliğin doğasının farklılığı öne çıkmaktadır. İlkinde politik gerçeklik ön plandayken, ikincisinde bilimsel bilginin gerçekliği tartışmanın odağındadır. Bundan dolayı da iki farklı kavramın farklı bağlamlarda kurdukları gerçeklik inşaları birbirinden ayrıdır. Dahası, post-modernizmdeki "post", telafisi mümkün olmayan bir zaman aşımını, halihazırda gerçekleşmiş bir dönüşümü çağrıştırdığı için, tersine çevrilmesi pek mümkün değildir (Benesch, 2020). Bunun yanında post-truth olguların sosyal olarak inşa edilmesinden hareketle politik olguların yine politik niyetler ile gerçekliğin ne olduğunun önemsenmesini sağlayacak şekilde ifade edilmesi ile ilgilidir.

Yakın zamanda, post-truth kavramına ilişkin akademik ilgide de büyük bir artış görülmüştür. Pitt and Plangger (2020) yaptığı çalışmada, yalan haber ile birlikte akademik makalelerde hangi kavramların daha fazla kullanıldığını incelemiştir. Web of Science endeksinde taranan dergiler üzerinden çıkarılan ağ haritasında, yalan haber ile birlikte post-truth kavramı ve sosyal medya en çok kullanılan kavramlardan bir tanesi olmuştur. Sosyal medyanın yaygınlaşması ile doğruluk popüler olana çevrilmiş ve bireyler yalnızca birbirleriyle iletişim içinde oldukları, genellikle kendisine yakın olan fikirleri görmeye başlamıştır. İletişim araçları içerisinde post-truth'un en fazla hissedildiği yer sosyal medya olmuştur. Sosyal medya resmi bilginin yanında, yine sosyal medyada üretilen bir başka bilgiye rakip olan yeni bir anlatı oluşturmaktadır (Kozinets vd., 2018). Post-truth çağında bilgi, teorik ve epistemolojik bir meydan okuma ile karşı karşıya kalmış, dağınık, geçici ve öznel bilgiye sosyal medya ile öngörülemeyen bir ortam hazırlanmıştır (Koro-Ljungberg vd., 2019). Bu nedenle "doğru", giderek "benim doğrum" halini almıştır. Güven (2020) bu durumu farklı bir pencereden ele alarak günümüzün hakikat algısının iletişim araçları ile belirlendiği iddiasında olan teknolojik determinist yaklaşımı tartışmak gerektiğini vurgulamaktadır. Buradan hareketle Güven (2020) postmodernizmi hakikatin varlığını reddeden ve ontolojik ve epistemolojik olarak bilginin tartışılmasına yeni bir pencere açan yaklaşımların dijital medya ile daha da güçlendiğini ve post-truth kavramı ile aslında hakikatin çarpıtılmasının değil hakikat arama pratiğinin önemsizleştirilmesinin söz konusu olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda yapılan temel itiraz; post-truth kavramı ile popülist söylemin hakikatin önemini kaybettiği ve irrasyonel olanın nesnel olgulardan daha fazla taraftar bulduğunun nitelenlendirilmesindedir. Oysa bu durum siyasetin genel olarak gerçeklik inşa eden ve buna bağlı olarak seçmenlerin öznel kararlarını etkileyen yapısını göz ardı etmektedir (Güven, 2020). Benzer bir şekilde Lewandowsky vd. (2017) post-truth kavramının basit bir yanlış yönlendirme veya bilgilendirmeden daha fazlası olduğunu fakat yine de post-truth çağındaki bilginin stratejik siyasi eylemlerden veya zorluklardan dikkati başka yöne çekmek için tartışmalı bir şekilde tasarlandığı ve bir sis perdesi olarak kullanıldığını ifade etmektedirler. Bu tartışmalar haklı olarak post-truth kavramsallaştırmasının neden geçmiş dönemlerde değil de günümüzde kullanılıyor olduğu sorusunu gündeme getirmektedir.

2.1. Post-Truth: Neden Şimdi?

Post-truth'un ortaya çıkmasını destekleyen gelişmeler ve faktörler nelerdir? Neden önceki zamanlarda böyle bir kavrama ihtiyaç duyulmazken günümüzde böyle bir kavram ile çağ, durumu veya olguyu ifade etmeye ihtiyaç duyulmuştur? Post-truth yalanın bağırarak ifade edilmesinden başka bir şey olmayabilir, fakat yalan bundan önceki zamanlarda da tecrübe edilen bir şeydi. Örneğin ABD'nin Irak'ı işgali, Irak'ta kitle imha silahlarının bulunduğu yalanı bahane edilerek başlamıştı. Fakat sonradan yalan olduğu da kabul edilen bu büyük olay için kimse post-truth kavramını kullanmamıştı. Bunun birçok sebebi olabilir. Fakat temel olarak sosyal olguların ortaya çıkmasını sağlayan özgün faktör ve dinamiklerinin olduğunu ve bilim insanlarının olguları ele alış biçiminin de kavramsal üretilere doğrudan etki ettiğini zihinde tutmanın faydası var.

- *Her yalanın alıcısının olması:* Sosyal medyada kendine benzeyen kişiler ile bir araya gelenler birbirlerinin inanabileceği şeyleri çok daha hızlı yaymaktadır. Yalan haberler geniş etkisi olan sosyal olaylarda çok daha fazla ortaya çıkarken, sosyal medyanın giderek artan geniş kullanımı ve etkisi ile yalan haberlerin yayılması kolaylaşmaktadır.
- *Otorite algısının zayıflaması:* Topluların otorite olarak algıladıkları kimselerin sahip oldukları unvanları ile kanaat önderi olmaları yaygındır. Post-truth çağında bu tür mesleki, sosyal veya siyasal

itibarı yüksek kişilerin söylemlerindeki eksik, yanlış veya hatalar konularının sorgulanmasını getirmiştir. Örneğin yakın dönemde televizyonlarda sıklıkla boy gösteren bir Tıp Doktoru Covid-19 salgınından Türklerin ırksal olarak daha az etkileneyeceğini savunmuş ve sonrasında tecrübe edilen salgın durumun böyle olmadığını göstermiştir. Bu tür olayların etkisini büyüten bir sosyal medya ortamının da mümkün olması ile beraber otorite algısının zayıfladığı söylenebilir.

- *Bireyin yükselişi:* Bireyin toplumda giderek daha önemli görülmesiyle hata yaptığını kabul etmekten uzaklaşan arogan (kibirli ve küstah) bir tipin daha fazla görünür olması. Sosyal medyadaki davranış pratikleri de bu tür kişiliklerin daha fazla insana ulaşmasını ve onlara etki etmesini desteklemektedir. Bilmediğini veya konunun cahili olduğunu kabul etmeye yanaşmayan bu kişiler Platon'a göre eğitime de uzaktırlar (Ranciere, 2016). Öyle ki, Platon'un eğitimin ilk şartı olarak öne sürdüğü cahilliğin, günümüz toplumunda arama motoruna merak edilen kavramın yazılmasına kadar geçerliliği olmaktadır. Sonrasında ise herkesin her şeyi bildiğini sandığı bir bağlam ortaya çıkabilmektedir.
- *Siyasal ve popüler kişiliklerin hata/yanlış/yalanlarının ortaya çıkması:* Bu durum daha önceki zamanlarda da vardı, fakat günümüzde daha farklı bir şekilde tecrübe edilmektedir. Uluslararası ilişkilerde akla yatkın olmayan komploların dile getirilmesi merkez konumda bulunan kişiler tarafından da dile getirilmeye başlanmıştır (Örn: Trump – DEAS'ı Obama kurdu). Bu kavramın ortaya çıkmasına veya popüler olmasına en fazla katkı verenlerden biri olan eski ABD Başkanı Trump'ın, kanıtlanamayan ifadelerinin taraftarlarınca kabul gördüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Bu durum Batı'nın objektif gerçeği belirleyen ve bu pozisyonu savunan konumunu da zora sokmaktadır. Nitekim artık gerçeği sorgulayan yaklaşımlar çevre yerine merkezden, ana akımdan gelmektedir.
- *Siyasal gelişmeler:* Brexit ve 2016 ABD Başkanlık seçimi süreçlerinde tecrübe edilen kampanyalar ve sonrasında ortaya çıkan durumlar post-truth kavramının toplumda örnekleri ile karşılık bulmasını sağlamıştır. Örneğin Brexit sürecinde ayrılık taraftarları her hafta Birleşik Krallığın Avrupa Birliği'ne 350 milyon € gönderdiğini söylemişlerdir. Karar vericilerin veya toplumsal etkisi büyük olan kampanyaların yalan üzerinden söylem veya politika geliştiriyor olmaları kavramın ortaya çıkmasında etki olmuştur.
- *Sosyal medya ve internet kültürünün yaygınlaşması:* "Trollemek" veya "challenge" gibi birtakım sosyal medya aktiviteleri giderek daha fazla sayıda insanı içine almaktadır. Bu kültüre giderek daha fazla insanın teşne olması da dijital zorbalığın yayılmasını sağlamaktadır. Düz dünyayı savunan kişilerin internet ortamında yer alan içerikleri kullanıcılar belki de çoğunlukla bu düşüncüyü savunanlarla alay etmek için paylaşıırken, konunun daha fazla insan tarafından bilinmesine veya merak edilmesine sebep olabilmektedir. Post-truth tam da bu noktada "aslında öyle olmadığını" söyleyen alternatif olgulardan beslenerek güçlenmektedir.

2.2. Pazarlamada Doğruluk ve Post-truth

Pazarlama teorileri ve araştırmalarına en uygun yöntemin bilimsel gerçekçilikle doğruya ulaşılması gerektiğini belirten Hunt (1990), bütün bilimsel yöntem ve tekniklerin eşit derecede geçerli olduğu "her şey kabul" görüşünden uzaklaşılmasını savunmuştur. Hunt (1990) bilimde doğruluğun temel olduğunu ifade etmiştir. Ancak, bir sosyal bilim olarak pazarlama öncelikle alıcı satıcı arasındaki ilişkileri incelemekte ve bireyler arasındaki bu ilişkilerin, doğa bilimlerinde olduğu gibi, zaman içerisinde sabit olması beklenmemektedir. Üstelik bu ilişkiler kültürlerarası da farklılık göstermekte (Zinkhan ve Hirschheim, 1992) ve pazarlama alanında Hunt'ın (1990) belirtmiş olduğu gibi her şeyden bağımsız bir doğruluğa ulaşmamaktadır. Bu nedendir ki, post-truth çağı pazarlamayı en fazla etkileyecek etmenlerden biri olabilir.

Post-modernizm olarak adlandırılan düşünsel değişim, tüketimi doğası gereği sembolik olarak ele almaktadır. Buna göre; tüketiciler tüketim süreçlerini rasyonel kararlar olarak değerlendirmekten ziyade, ürünlere atfettiği anlamlar, bağlı olduğu gruplar (aile, kültür, topluluk vb.) aracılığıyla değerlendirmektedir (Venkatesh, 1999). Diğer bir deyişle, bireyin sürekli olarak faydasını maksimize etmek amacıyla akılcı kararlar almaktan ziyade (Anderson, 2000; Erdoğan ve Doğan, 2012), sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarını gidermek amacıyla sembolik bir tüketime yöneldikleri düşünülmektedir (Azizağaoğlu ve Altunışık, 2012;

Başfırını, 2011; Elliott, 1997). Venkatesh (1999) pazarlama ve tüketimin yeni düşünce biçimlerini açıklayan beş önemli koşul olduğunu (işaret sistemi, hipergerçeklik, tikelcilik, bölümlendirme ve sembolik davranışlar) belirtmiştir. Bu beş koşuldan hipergerçekliği; bireylerin gerçekliklerini yaratması ve bu gerçekliklerin kendi hayal güçleri, yaratıcılık, imgelem ve pragmatik ihtiyaçlarının bir ürünü olduğunu ifade etmiştir (Venkatesh, 1999, p. 155). Benzer şekilde (Baudrillard, 1981), gerçeklik ve tecrübenin dört evrimsel aşaması olduğunu, bunlardan ilkinin gerçekliğin doğrudan tecrübe edilmesi, ikincisi gerçekliğin temsilleri ve tecrübe edilmesiyle birlikte yürütülmesi, üçüncüsü gerçekliğin yansımalarının tüketilmesi, dördüncü ve son aşamanın ise gerçekliğin yansımalarının gerçekliğin kendisi olarak ele alınması olduğunu tartışmıştır. Post-modern tüketim çerçevesinde ele alınan ise dördüncü aşama, yani yansımaların gerçekliğin kendisi olarak ele alınması olmuştur. Bu nedenle, hipergerçeklik post-modernist bakış açısının ayırt edici özelliği haline gelmiştir. Bu durum, bireyin yaygın olarak kabul gören doğruları gerçekleri, kanunları veya değerleri reddetmesine ve kendisinin ne hissettiğinin önemli hale gelmesine neden olmuştur.

Bütün bu düşünsel değişim ve dijital çağın getirdikleriyle birlikte pazarlama post-truth çağının neresinde yer almaktadır? Pazarlamacılar bu yeni çağın sorumlusu veya mağduru mudur? Temel amacı tüketicilerin ihtiyaç ve isteklerini karşılamak olan pazarlama (Bartels, 1976), zamanla ürün veya hizmetlerin nesnel özelliklerini ortaya koymak yerine sembolik anlamlarını ön plana koymuştur (Elliott, 1997). Çünkü, tüketiciler ürün veya hizmeti değerlendirirken, o ürün veya hizmeti kullanırken kendilerini hayal eder ve bunun kendisini nasıl hissettireceğini anlamaya çalışmaktadır (Hung ve Wyer, 2011; Wyer vd., 2008). Reklamlar genellikle bu bağlamda, ürünün başkaları tarafından kullanılırken nasıl bireyin kendisini iyi hissettireceğini kurgulamayı amaçlar. Bir ürünü satın alırken, tüketiciler aslında o üründen ziyade, o ürünün yaşatacağı tecrübeyi satın almak istemektedirler (Pine ve Gilmore, 1998). Sonuç olarak ürünlerin satışını arttırmak isteyen pazarlamacılar, reklamlarda ürünlerin nesnel özelliklerini ortaya koymak yerine hayalleri gerçeğe dönüştüren büyülü özellikleri pazarlamayı tercih etmişlerdir. Bir bakıma pazarlama, post-truth'un tüketicilere ve tüketim kültürüne yayılmasına da neden olmuştur. Öte yandan, pazarlama uygulayıcıları aynı zamanda post-truth çağının mağduru da olmaktadır (Mills ve Robson, 2019). Bazı markalar hakkındaki yalan haberler ve bu haberlerin hızlı bir şekilde tüketiciler arasında yayılması, bazen markaların itibarlarını zedelemek için yeterli olabilmektedir.

Tüketiciler dijital içerik yaratan sosyal medya içeriklerine erişim sağlayarak, yalnızca kendilerinin ilgisini çekecek olan bilgilere ulaşmaktadır. Birçok tüketici, markalar hakkındaki düşüncelerini ve inançlarını doğru olmayan haberler üzerinden şekillendirebilmekte veya yalnızca hissettikleri ile markalara karşı tutum geliştirebilmekte (Berthon ve Pitt, 2018). Bu durum ise markaya olan güven ve tutum ile ilgili farklı sorunlara yol açabilmektedir (Visentin vd., 2019). Tüketicinin kendini bir yankı odasına kapatması söz konusudur. Diğer bir deyişle, tüketiciler genellikle kendi tutumlarına paralel bilgiyi tercih etmekte ve yalnızca kendi düşüncelerine benzer kişilerle bağlar kurmaktadır (Schmidt vd., 2017; Zollo vd., 2017). Böylece haklı çıkma motivasyonu ile davranışında ısrar gösterebilmektedir. Örneğin yardımları muhtaçlara yönlendirmek yerine zimmetine para geçirmiş yöneticilerin söz konusu olduğu yardım kuruluşlarına bağışta bulunmaya devam ediyor veya bir siyasal pazarlama konusu olarak açıkça olguları çarpıtan veya yalan söyleyen bir siyasi figüre oy veriyor. Ticari olan kararlarında ise çevreyi kirleten bir işletmenin ürünlerini almaya veya sağlığa zararlı içerikleri olan ürünleri tüketmeye devam ediyor. Çevresindekilerin uyarıları veya davranış değişikliği göstermesine yönelik yönlendirmelerinde ise alternatif gerçeklerin (!) argümanları ile karşılık veriyor. Aşı karşıtlığı, düz dünya savunuculuğu veya küresel ısınmanın reddi gibi argümanlar alternatif gerçeklerin en önde gelen örnekleri olarak sıralanabilir. Bu noktada, aslında toplum içinde artan kamplaşmaların post-rasyonel tüketicinin ortaya çıkmasına veya tüketicinin post-rasyonel kararlar vermesine destek olduğu söylenebilir.

3. Sonuç ve Öneriler

Pazarlama ve tüketim konusunun post-truth kavramı ile ele alınmasında önemli tartışma tüketicilerin modern-postmodern zıtlığının dışında yeni bir davranış yönelimi gösterip göstermediği tartışmasıdır. Buna göre postmodern pazarlama literatürü tüketicilerin zaman zaman irrasyonel kararlar alabileceğini vurgulamaktadır. Nitekim post-

truth ile beraber pazarda ortaya çıkan tüketici pratiğini yalnızca irrasyonel davranış olarak görmek yeterli olmayacaktır. Bu bağlamda irrasyonel tüketici yerine post-rasyonel bir tüketicinin ortaya çıktığı ifade edilebilir. İrrasyonel tüketiciye yönelik pazarlama çabalarında tüketicinin sembolik, psikolojik faydasına dayanan, tüketicinin bilinçli olarak belki farkında da olmadığı tarafına bir mesaj gönderme çabası yatmaktadır. Bunu yaparken de yoğunlukla psikanaliz yöntemleri kullanarak tüketicinin irrasyonel durumunu ortaya koyma çabası görülmektedir. Bir bakıma böylesi bir çabanın temelinde bir bilimden faydalanma söz konusudur. Post-rasyonel tüketicide ise durum değişmektedir. Tüketiciyi etkileme ve ikna etme de rasyonel veya irrasyonel tarafına hitap etmek aşılıp, tüketiciyi (vatandaş) manipüle etme durumu söz konusudur. Post-rasyonel tüketici basitçe duygularıyla hareket eden veya hedonik davranış gösteren biri değildir. Tüketici bu noktada inanmak istediğine inanmakta ve kabul ettiği mesajı istekli bir şekilde savunmaktadır. Bu noktada tüketici istekli bir reddediş (wishful ignorance) sergilemektedir.

İstekli reddediş hali Sardar'ın (2019) kavramsallaştırdığı Post-Normal Zamanlar Teorisi kavramını destekler niteliktedir. Postnormal Zamanlar Teorisi (PZT), günümüzde hakikat sonrası bir toplumda yaşanıldığına vurgu yaparak bilgi ve bilimsel kanıtın artık mevzu dışı bırakılarak hakikat ile ilişkisi kesilmiş olduğunu belirtmektedir. (Sardar, 2019). Bu durumun farklı yazarlar tarafından akışkanlık (Baumann, 2011) veya hakikat sonrası çağ (McIntyre, 2018) gibi kavramlar ile nitelendirildiğini, sonuç olarak da doğru ile yanlışın, kurgu ile hakikatın büyük kitlelerce ayırt edilemediği veya bunun da ötesinde bu ayrımların önemsiz görüldüğü bir bağlama ulaşıldığı vurgulanmaktadır. Sardar (2019) postnormal zamanlar olarak ifade ettiği günümüz bağlamının ortaya çıkmasında 4S'nin (speed, scale, scope, simultaneity – hız, ölçek, kapsam ve eşzamanlılık) etkisinden bahsetmektedir. Buna göre postnormal zamanların oluşmasında bu dört kavramın kurucu rolüne vurgu yapılmaktadır. Hızın artık yeni bir düzeyde tecrübe edildiği ve daha önce yıllar süren süreçlerin günümüzde dakikalar aldığı ifade edilmektedir. Kapsam ile açıklanmak istenen ise günümüzde dünyanın giderek daha küçük bir yer olduğudur. Buna göre küresel ve uluslararası etkileri olabilecek olay ve konuların arttığı gözlenmektedir. Yazar dikkatsizce atılan bir internet girdisinin küresel bir krize yola açabilecek ölçekte etkili olabildiğini ifade etmektedir. Ölçek kavramı ile kapsama benzer bir şekilde küresel olayların hızlıca toplum veya kişi düzeyinde etki ettiğini vurgulanmaktadır. Finansal krizler, salgınlar, iklim değişikliği gibi konularda görülen küçük değişiklikler veya farklar hızla tüm dünyadaki bireylerin hayatlarına dokunan çıktılar ortaya koyabilmektedir. Son olarak eş zamanlılık kavramı da hız, ölçek ve kapsam noktalarındaki gelişmelerin artan bir eş anlılık ile tecrübe edildiğini belirtmektedir. Böylece hem sağlık hem ekonomi hem de sosyal problemler etki olarak birbirleri ile eş zamanlı olarak oluşabilmekte ve birbirlerinin etkilerini arttırabilmektedir. Bu dört kavram üzerinden yapılan tartışma ile Sardar (2019) postnormale geçiş için sahnenin hazırlandığını, gerekli altyapının oluştuğunu ifade ederek postnormal zamanların karmaşıklık, kaos ve zıtlıklar bağlamında ortaya çıktığını savunmaktadır. Karmaşık sistem ve yapıların risklerin tahmin edilemediği, belirsizliklerin yoğun olduğu bir tecrübeyi getirmektedir ve belirsizlik içinde verilen kararların kaosa yol açabileceği bir durum söz konusudur. Kaos ile beraber karmaşık sistemlerin düzenlerinin değişebileceği ve ortadan kalkabileceği seçenekler mümkün olmaktadır. PZT'nin üçüncü itici gücü olarak zıtlıkların altı çizilmektedir. Karmaşık bir yapı, mantıksal olarak tutarsız birçok noktaya sahip olabilir ve bu tür yapılar kaosa yakınsak bir konumdadırlar. Uzlaşmaz görüşler ve perspektifler olarak görülen çelişkiler çözülmek yerine yalnızca aşılabilirler. Başka bir deyişle, çelişkiler sentezlenmeli ve çeşitli farklı konumların çoğunu içeren yeni bir konumun formülasyonunu gerektirmelidir. Çelişki genellikle bir sistemin veya yapının karmaşıklığa, kaosa ve nihayetinde postnormalliğe doğru ilerlediğinin ilk işaretlerini sağlar (<https://postnormaltim.es/essentials/3cs>). Tam da bu durumda, yani postnormalin ortaya çıktığı durumda bireyler verdikleri kararlarda cehalet (ignorance) ve belirsizlik (uncertainty) emareleri gösterirler. Verili bilgi eksikliği ve alınacak kararların sonuçlarının öngörülemezliği özellikle tüketicilerin tüketim kararlarında görünür olan ve hakikat sonrası olarak ifade edilen günümüzdeki tuhaf tercihlerin arka planında olan mekanizmaya işaret edebilmektedir. Buradan hareketle, postnormal bir tüketici davranışının yukarıda ifade edilen hız, ölçek, kapsam ve eş anlılık ile kavramları ile şekillenen, karmaşıklık, kaos ve zıtlıkların temelinde oluşan postnormalin cehalet ve belirsizlik emareleri gösteren kararlara temel olduğu iddia edilebilir. Öyle ki, hakikat sonrası toplumda ya da postnormal zamanlarda tüketici yukarıda zikredilen bu güçlerin oluşturduğu bir makro çevrede kararlarını vermektedir. Bundan dolayı da normalliği aşan veya önemsizleştiren tüketim kararları alabilmektedir. Nitekim cehalet ve belirsizlik kavramları ile normalin önemsizleştiği veya normalin de ötesine geçen tüketim kararlarından bahsedilebilir.

Resim 1: Karantina Protestolarındaki Tüketim Temelli Mesajlar

Kaynak: <https://www.demilked.com/dumb-anti-coronavirus-signs/> (Erişim Tarihi: 24/03/2021)

Aşı karşıtlığı veya salgın sonucu ortaya çıkan karantina uygulamalarının protesto edilmesi postnormal zamanlardaki tüketici davranışlarının müstesna örnekleri olarak sayılabilir. Nitekim bu örneklerdeki davranışlar temelde tüketici aktivizmi olarak görülebilecek içerikler sunmaktadır. Karantina kısıtlamasını protesto edenlerin tüketim temelli istekleri belirtiyor olması bir postnormal tüketici davranışı olarak dikkat çekmektedir (Bkz. Resim 1) Yani, insanlar bir tüketici olarak faaliyetlerinin kısıtlanmasını toplum sağlığının önünde görebilmektedir.

Kuaföre gidip saçlarını kestirmek veya golf oyununu iptal etmemek tüketicilerin önceliği olabilmektedir. Bu istek veya tercih bilmezliğin ve belirsizliğin yol açtığı ve aynı zamanda bunları destekleyen kararlar olduğu için ilgi çekicidir. Tüketici kimliğinin veya tüketici failliğinin kaos, karmaşıklık ve zıtlıklar ile bezelenen post-normal zamanların tüketicilerini tanımlayan durumları öne çıkardığı görülmektedir. Velhasıl post normal zamandaki tüketici kendini ve failliğini o kadar değerli ve birincil görmektedir ki ve bu failliğini diğer toplum güçleri veya makro faktörler ile paylaşmak istememektedir. Böylece kararları neticesinde diğer tüm tarafları (çevreyi, diğer kişileri, tüketicileri, rakipleri vs.) görmezden gelen (ignorance) ve önemsemeyen bir aktöre dönüşmektedir. Bu da sonuç olarak tüketim kararları bağlamında ne yapacağı, neyi destekleyeceği veya neye düşmanlık göstereceği belli olmayan bir tüketici güruhunun (uncertainty) ortaya çıkmasını sağlamaktadır.

Pazarlama akademisyenleri ve uygulayıcılarının eğilmesi gereken diğer bir husus ise post-truth çağında ne şekilde eyleme geçmeleridir. Bugüne kadar markalar itibarlarını müşterilerine doğru olmayan hayaller sunarak gerçekleştirmemiştir. Olmayan vaatler sunarak, tüketicilerin beklentilerini karşılayamamak markalara ilişkin hayal kırıklığı yaratacaktır. Örneğin, Butler-Adam (2017) post-truth veya güvenilir olmayan veri ile mücadele etmek için akademi ve üniversitelerin etkili bir biçimde çalışabileceğini önermiştir. Güvenilir olmayan bilginin yayılması tüketici düzeyinde medyaya olan güveni sarsacak, tüketicinin elde ettiği bilgi ile ilgili kafa karışıklığı ve şüphe yaratacak, bir sonraki tutum ve davranışların şekillenmesinde güvenilir olmayan bilgi rol oynayacaktır (Domenico vd., 2021). Dijital çağın getirdikleri ve düşünsel değişimle birlikte bu gidişatın büyük bir kısmını engellemek mümkün görünmeyebilir. Ancak, oluşturulacak bir doğrulama mekanizması, post-truth çağıyla birlikte gelen bilgi kirliliğinin büyük zararlarını önlemekte yardımcı olacaktır. Bunun için dijital içeriği değerlendirecek olan yapay zeka yazılımları oluşturulabilir. Bir diğer öneri ise, tüketicilerin sosyal medya veya internette gördükleri doğru olmayan içerikleri kendilerinin tanımlayarak işaretlemeleridir (Berthon vd., 2018). Böylece, post-truth çağına uygun bir şekilde tüketiciler yine oluşturabilecekleri doğruyu paylaşabilecek ve doğru olanın etrafında toplanabileceklerdir. Bununla beraber tüketicilerin de pazarlama ve tüketime dair aldıkları kararların ne kadar bilinçli veya bilinçsiz (Özkara ve Bagozzi, 2021)

veya nasıl bir mekanizma ile anlık veya dürtüsel (Harnish, Roche ve Bridges, 2021) olarak oluştuğunun post-truth kavramı ile beraber düşünülmesi yerinde olacaktır. Bu kavramsal tartışma ile beraber tüketiciye dair eylem veya algıların hangi mekanizmalar ile veya hangi bağlamlarda desteklendiğine yönelik bir tartışma çağrısı da yerinde olacaktır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma için etik kurul izni alma gerekliliği yoktur.

Destek Beyanı

Araştırma herhangi bir kurum ve kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Bu çalışmayla ilgili herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makaleye 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) oranında katkı sunmuştur.

Kaynaklar

- Alpay, Y. 2020. Hakikat Askıda. Pasajlar Dergisi: Post-Truth Çağı, (2):4, 13-16.
- Anderson, E. (2000). Beyond Homo Economicus: New Developments in Theories of Social Norms. *Philosophy & Public Affairs*, 29(2), 170-200. doi:<https://doi.org/10.1111/j.1088-4963.2000.00170.x>
- Azizağaoğlu, A., ve Altunışık, R. (2012). Postmodernizm, sembolik tüketim ve marka. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 33-50.
- Bartels, R. (1976). *The history of marketing thought*. Ohio: Grid.
- Başfırınç, Ç. (2011). Sembolik tüketim ve tüketim öykülerinin hermeneutik yaklaşımla yorumlanmasına ilişkin bir uygulama. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi* (7), 183-210.
- Baudrillard, J. (1981). *For a Critique of the Political Economy of the Sign*: Verso Books.
- Bauman, Z. (2011). *Liquid times : living in an age of uncertainty*. Cambridge ; Malden, Ma: Polity Press.
- Benesch, K. (2020). Is Truth to Post-Truth what Modernism Is to Postmodernism? Heidegger, the Humanities, and the Demise of Common-Sense. *European journal of American studies* [Online], 15-1. DOI : <https://doi.org/10.4000/ejas.15619>
- Berthon, P., Treen, E., ve Pitt, L. (2018). How Truthiness, Fake News and Post-Fact Endanger Brands and What to Do About It. *NIM Marketing Intelligence Review*, 10, 18 - 23.
- Berthon, P. R., ve Pitt, L. F. (2018). Brands, Truthiness and Post-Fact:Managing Brands in a Post-Rational World. *Journal of Macromarketing*, 38(2), 218-227. doi:10.1177/0276146718755869
- Black, R., ve Walsh, L. (2019). *Imagining Youth Futures: University Students in Post-Truth Times* (Vol. 9): Springer.
- Butler-Adam, J. (2017). What could scientists do about 'post-truth'? *South African Journal of Science*, 113(1-2), 1-1.
- Cahoone, L. E. (2003). *From Modernism to Postmodernism: An Anthology Expanded*: Wiley-Blackwell.
- Detmer, David (2003). *Challenging Postmodernism:Philosophy and the Politics of Truth*, New York: Humanity Books.
- Domenico, G. D., Sit, J., Ishizaka, A., ve Nunan, D. (2021). Fake news, social media and marketing: A systematic review. *Journal of Business Research*, 124, 329-341. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.11.037>
- Elliott, R. (1997). Existential consumption and irrational desire. *European Journal of Marketing*, 31(3/4), 285-296. doi:10.1108/03090569710162371

- Erdoğan, B. Z., ve Doğan, V. (2012). Ekonomik İnsan'dan Sosyo-Ekonomik İnsan'a: Pazarlamanın İktisadi Temelleri ve Pazarlama İçin Bir Çıkarım. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 11-32.
- Flanagin, A. J., ve Metzger, M. J. (2000). Perceptions of Internet Information Credibility. *Journalism ve Mass Communication Quarterly*, 77(3), 515-540. doi:10.1177/107769900007700304
- Flood, A. (2016). 'Post-truth' named word of the year by Oxford Dictionaries. *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/books/2016/nov/15/post-truth-named-word-of-the-year-by-oxford-dictionaries> (Erişim Tarihi: 23.02.2021)
- Foucault, M. (1984). *The Foucault reader*. New York: Pantheon Books.
- Golman, R., Hagmann, D., ve Loewenstein, G. (2017). Information Avoidance. *Journal of Economic Literature*, 55(1), 96-135. doi:10.1257/jel.20151245
- Güven, A. (2020). Hakikatin Yitimi Olarak Post-Truth: Bir Kavramsallaştırma Denemesi. *İnsan&İnsan*, 7(23), 20-36. doi: <https://doi.org/10.29224/insanveinsan.577956>
- Harnish, R. J., Roche, M. J., ve Bridges, K. R. (2021). Predicting compulsive buying from pathological personality traits, stressors, and purchasing behavior. *Personality and Individual Differences*, 177, 110821. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2021.110821>
- Hung, I. W., ve Wyer, R. S. (2011). Shaping Consumer Imaginations: The Role of Self-Focused Attention in Product Evaluations. *Journal of Marketing Research*, 48(2), 381-392. doi:10.1509/jmkr.48.2.381
- Hunt, S. D. (1990). Truth in Marketing Theory and Research. *Journal of Marketing*, 54(3), 1-15. doi:10.2307/1251812
- <https://postnormaltim.es/essentials/3cs> (Erişim Tarihi: 24/03/2021)
- Karagöz, K. (2018). Post Truth Çağında Yayıncılığın Geleceği. *TRT Akademi*, 3(6), 678-708.
- Kemp, S. (2021). Digital 2021 Global Digital Overview, <https://datareportal.com/reports/digital-2021-global-overview-report>. (Erişim Tarihi: 02.03.2021)
- Koro-Ljungberg, M., Carlson, D. L., ve Montana, A. (2019). Productive Forces of Post-Truth(s)? *Qualitative Inquiry*, 25(6), 583-590. doi:10.1177/1077800418806595
- Kozinets, R., Gambetti, R., ve Biraghi, S. (2018). Faster than fact: consuming in post-truth society. In A. Gershoff, R. Kozinets, ve T. White (Eds.), *NA - Advances in Consumer Research* (Vol. 46, pp. 413-419). Duluth, MN: Association for Consumer Research.
- Lewandowsky, S., Ecker, U. K. H., ve Cook, J. (2017). Beyond Misinformation: Understanding and Coping with the "Post-Truth" Era. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 6(4), 353-369. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jarmac.2017.07.008>
- McIntyre, L. C. (2018). *Post-Truth*. Mit Press.
- Metzger, M. J., Flanagin, A. J., ve Zwarun, L. (2003). College student Web use, perceptions of information credibility, and verification behavior. *Computers ve Education*, 41(3), 271-290. doi:[https://doi.org/10.1016/S0360-1315\(03\)00049-6](https://doi.org/10.1016/S0360-1315(03)00049-6)
- Mills, A. J., ve Robson, K. (2019). Brand management in the era of fake news: narrative response as a strategy to insulate brand value. *Journal of Product ve Brand Management*, 29(2), 159-167. doi:10.1108/JPBM-12-2018-2150
- Oxford_Languages. (2016). Oxford Word of the Year 2016, <https://languages.oup.com/word-of-the-year/2016/> (Erişim Tarihi: 02.03.2021).
- Pine, B. J., ve Gilmore, J. H. (1998). The experience economy. *Harvard Business Review*, 76(6), 18-23.

- Pitt, L., ve Plangger, K. (2020). Guest editorial. *Journal of Product ve Brand Management*, 29(2), 141-143. doi:10.1108/JPBM-03-2020-008
- Ranciere, J. (2016). Cahil Hoca. (Çevirmen: Savaş Kılıç), Metis Yayınları (2. Basım).
- Sardar, Z. (2019). What Just Happened? In *The Postnormal Times Reader* (pp. 1–22), [https://postnormaltim.es/sites/default/files/uploads/PostNormalTimesReader\(booktext\)-USintlepub\(25APR2019\).pdf](https://postnormaltim.es/sites/default/files/uploads/PostNormalTimesReader(booktext)-USintlepub(25APR2019).pdf) (Erişim Tarihi: 23.03.2021)
- Schmidt, A. L., Zollo, F., Del Vicario, M., Bessi, A., Scala, A., Caldarelli, G., . . . Quattrociocchi, W. (2017). Anatomy of news consumption on Facebook. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 114(12), 3035-3039. doi:10.1073/pnas.1617052114
- Şimşek, V. (2018). Post-truth ve yeni medya: Sosyal medya grupları üzerinden bir inceleme. *Global Media Journal TR Edition*, 8(16), 1-14.
- Venkatesh, A. (1999). Postmodernism Perspectives for Macromarketing: An Inquiry into the Global Information and Sign Economy. *Journal of Macromarketing*, 19(2), 153-169. doi:10.1177/0276146799192006
- Visentin, M., Pizzi, G., ve Pichierri, M. (2019). Fake News, Real Problems for Brands: The Impact of Content Truthfulness and Source Credibility on consumers' Behavioral Intentions toward the Advertised Brands. *Journal of Interactive Marketing*, 45, 99-112. doi:<https://doi.org/10.1016/j.intmar.2018.09.001>
- Wyer, R. S., Hung, I. W., ve Jiang, Y. (2008). Visual and verbal processing strategies in comprehension and judgment. *Journal of Consumer Psychology*, 18(4), 244-257. doi:<https://doi.org/10.1016/j.jcps.2008.09.002>
- Zinkhan, G. M., ve Hirschheim, R. (1992). Truth in Marketing Theory and Research: An Alternative Perspective. *Journal of Marketing*, 56(2), 80-88. doi:10.1177/002224299205600207
- Zollo, F., Bessi, A., Del Vicario, M., Scala, A., Caldarelli, G., Shekhtman, L., . . . Quattrociocchi, W. (2017). Debunking in a world of tribes. *PLOS ONE*, 12(7), e0181821. doi:10.1371/journal.pone.0181821

Kişisel Mizah Algısı ve Satış Performansı İlişkisinde Müzakere İletişim Becerilerinin Aracılık Etkisi

Can Efecan AKHAN, İlknur TANRIVERDİ, Nebi SEREN, Murat Hakan ALTINTAŞ¹

Kişisel Mizah Algısı ve Satış Performansı İlişkisinde Müzakere İletişim Becerilerinin Aracılık Etkisi

The Mediating Effect of Negotiation Communication Skills on the Relationship between Personal Humor Perception and Sales Performance

Özet

İş müzakerelerinin başarı ile sonlandırılması her müzakerecinin öncelikli hedefidir. Etkili iletişim ve mizahi öğeler satış sürecinde müzakere performansında artışa, hatta yer yer gülmeyi tetikleyerek satış elemanına ve dolayısıyla satış sürecine yönelik olumlu hislerin oluşmasına yol açmaktadır. Bu bağlamda çalışma, satış elemanlarının kişisel mizah eğilimleri ve buna bağlı olarak iletişim yetenekleri ile müzakere performansları arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Analiz sonuçları iletişim yeteneği ve kişisel mizah yönelimi ile müzakere performansı arasında beklenildiği üzere pozitif ilişki olduğu sonucunu ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra satış sürecinde satış elemanlarının kişisel mizah anlayışlarının satış performansı üzerindeki etkisinde müzakere iletişiminin aracılık rolü üstlendiği belirlenmiştir. Çalışmada analiz sonuçlarına bağlı olarak teorik ve pratik öneriler sunulmuştur. Satış elemanları iletişimi güçlendiren bir faktör olarak mizahı, müzakere başarılarını arttırmak adına ölçülü olmak kaydıyla kullanabilirler.

Anahtar Kelimeler: Mizah, Müzakere, İletişim, Müzakere Performansı, PLS

Abstract

Successful termination of business negotiations is the primary goal of every negotiator. Effective communication and humorous elements lead to an increase in negotiation performance during the sales process and even to occasional laughter, leading to positive feelings towards the salesperson and the sales process. In this context, the study examines the relationship between salespeople's personal humor tendencies and, accordingly, their communication skills and their negotiation performance. The analysis results reveal a positive relationship between communication ability, personal humor orientation, and negotiation performance, as expected. In addition, it was determined that negotiation communication played a mediating role in the effect of the personal sense of humor of salespeople on sales performance during the sales process. Theoretical and practical suggestions are presented based on the analysis results.

Keywords: Humor, Negotiation, Communication, Negotiation Performance, PLS

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

Mizah ve gülmek kuşkusuz insan olmanın temel özelliklerinden biridir ve toplumsal yaşamın önemli bir parçasıdır. Mizahi unsurlar gerginliği azaltmak, olası bir hatanın yaratacağı sonuçları hafifletmek veya sıkıntılı sonuçlar içeren bir konunun anlatımında yardımcı olmakta kullanılabilir (Vuorela, 2005). Tüketiciler bir film izlerken, yemek yerken veya hizmet satın alırken mizahi unsurların etkisini sürekli olarak hissederler. Günlük yaşamlarındaki bu aktivitelerde mizah, tüketicilerin karar sistemleri üzerinde etkide bulunmaktadır. Warren ve arkadaşlarına göre (2018) mizah; (1) kahkaha ve eğlenceyi ortaya çıkaran bir uyarıcıyı (örneğin, bir şaka); (2) kahkaha ve eğlence ile ilişkili psikolojik bir durumu (örneğin, bir şakaya verilen tepki); (3) komik bir şey yaratmayı (örneğin şaka yapma); ve (4) başkalarına gülme veya eğlendirme eğiliminde bireysel bir farklılık yaratmayı (şakalar anlatma veya gülme eğilimi) ifade edebilmektedir.

Müşterilerin sosyal yönelimleri ve kişilik yapıları birbirinden farklı olduğundan, mizahın sektör, satın alma karar türü ve iş ilişkileri bağlamında yarattığı etkileri incelemek önem taşımaktadır. Örneğin finans endüstrisi geleneksel olarak muhafazakâr bir yapıda algılanmaktadır. Buna rağmen Bergeron ve Vachon (2008) çalışmalarında finansal

¹Can Efecan AKHAN, Araş. Gör., Bursa Uludağ Üniversitesi, İşletme, canakhan@uludag.edu.tr, ORCID ID orcid.org/0000-0003-1731-0075, İlknur TANRIVERDİ, Öğr. Gör. Dr., Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, Pazarlama ve Reklamcılık, itanriverdi@bandirma.edu.tr, ORCID ID orcid.org/0000-0001-6788-497X, Nebi SEREN, Öğr. Gör., Bursa Uludağ Üniversitesi, Bilgisayar Teknolojileri, nebiseren@uludag.edu.tr, ORCID ID orcid.org/0000-0003-4080-4823, Murat Hakan ALTINTAŞ, Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, İşletme, mhakan@uludag.edu.tr, ORCID ID orcid.org/0000-0001-8517-0540

danışmanların hizmet kalitesi, güven ve memnuniyet bağlamında iyi bir mizah anlayışıyla yaratabileceği olumlu etkiyi ortaya koymuşlardır. Burada mizah yine olumlu ağızdan ağıza pazarlama bağlamında da rol oynamaktadır. Mizahi unsurların satış görüşmelerinde kullanımı aynı zamanda algılanan dış tehditleri ve etkileşimdeki gerginliği azaltmakta, sosyalleşme sürecini kolaylaştırmaktadır. Burada satış elemanının motivasyonu ve bireysel yetenekleri, mizahi kullanma kabiliyetini doğrudan etkilemektedir (Iqbal ve Hassan, 2018). Lussier ve arkadaşları (2017), çalışmalarında satış elemanlarının mizahi unsurları kullanımının B2B satış ilişkisi bağlamında müşteri güvenini olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Bu noktada, satışçıların satış görüşmelerinde mizahi unsurları kullanma yeteneği, müşterilerin satış elemanlarına yönelik güven algılarını olumlu yönde etkilemekteyken, mizahi unsurlar müşterilerin satış elemanlarına yönelik imaj ve güven algılarını da pozitif etkilemektedir. Mizah unsurunun iletişim ve bu yolla müzakere başarısındaki etkisinin incelenmesi bu bağlamda önem arz etmektedir. Çalışmanın temel amacı satış müzakerelerinde iletişim gücü ve mizah unsurunun, satış elemanlarının müzakere performansı üzerindeki etkisini incelemektir. Çalışmada ilk olarak satış sürecinde mizahi unsurlar, müzakere performansı ve iletişim süreci hakkında detaylı bir literatür taraması sunulmuştur. Sonraki bölümde ise hipotezler oluşturulmuş ve kurulan model ve PLS analizleri yardımıyla mizah-satış müzakere performansı ilişkisi incelenmiş, sonuçlar analiz edilmiş ve bu bağlamda değerlendirmeler ve sonraki çalışmalar için öneriler sunulmuştur.

2. Literatür Taraması

2.1 Satış – Mizah İlişkisi

Literatürde mizah genel olarak bireylerin mizahı kullanma sebepleri ve mizah olgusunun toplumda sosyal bir ortamda sahip olduğu işlev olmak üzere iki farklı ana kolda incelenmiştir. Bunun yanı sıra mizah üzerine gerçekleştirilen çalışmalar üstünlük duygusu (superiority), rahatlama (relief) ve uyumsuzluk (incongruity) olmak üzere üç ana teoriyi de ortaya koymaktadır (Lynch, 2002). Satış elemanı-müşteri ilişkisi, birlikte hareket etme bağlamında satış sürecinin başarısında önemli bir rol oynamaktadır (Lussier ve Hall, 2018). Bu noktada satış elemanının mizah anlayışı, samimiyet ve arkadaş canlısı olma gibi özellikler söz konusu ilişkiyi etkilemektedir (Poon vd., 2017). Öyle ki bazı noktalardaki basit yanlış anlaşılımlar, olumlu etki yaratan ve kişiler arasındaki bariyerleri kaldırmaya yardımcı olan komik anlar ortaya çıkarabilir (Ramirez Marin vd., 2019).

Mizahi öğeler olarak komik hikayelerin anlatımı da satış süreci bağlamında incelenen başka bir alandır. Komik bulunan hikayeler, gülmeyi tetikleyerek satış elemanına yönelik olumlu hislerin oluşmasına yol açar (Gilliam vd., 2014). Kuşkusuz mizahi unsurların iletişimde yaratacağı etkinin türü ve seviyesi, satış elemanı-müşteri ilişkisinin ne aşamada olduğu ile bağlantılıdır. Burada kullanılacak mizah türü, müşteri ile yakınlık seviyesine göre doğru seçilmelidir. Lunardo vd. (2018), güven üzerinde olumsuz bir etki yarattığından mizahi unsurların keşif aşamasında kullanılmasının satış elemanı-müşteri ilişkisinde de olumsuz etkiye yol açtığını ortaya koymuşlardır. Bunun yanı sıra saldırgan mizah, ilişki aşaması fark etmeksizin ilişki kalitesini bozarak satış performansı üzerinde olumsuz sonuçlara yol açmaktadır (Bompar ve Lunardo, 2018). Yine satış kapama süreci diğer satış aşamalarına göre daha ciddi algılandığından güven üzerinden yaratacağı olumsuz etki ile mizahın kullanımı açısından uygun görülmemektedir (Lunardo vd., 2018).

Mizah kullanımı, iletişimcilerin birbirlerini daha iyi tanımasına yol açarken aynı zamanda değer ve düşünceleri netleştirdiğinden ayrıştırır. Mizah konusundaki bu ikilemden dolayı, satış görüşmelerinde ve diğer tüm ilişkilerde mizahi unsurların kullanımında dikkatli olunmalıdır (Meyer, 2000). Mizahi öğelerin satış sürecine genel olarak olumlu etkisi gözlense de, gereksiz ve fazla yer verilmesi satış sürecine ve satış elemanı-müşteri ilişkisine zarar verebileceğinden doğru şekilde ve ölçülü kullanımı önemli bir unsurdur. Bir kişinin komik bulduğunun diğeri saldırgan veya gereksiz bulabileceğinden mizahi unsurların kullanımında dikkatli olunmalıdır. Gilliam vd. (2014) mizahi unsurların kullanımında ustalık kazanmanın zaman alabileceğini, kullanılan mizahi unsurların herhangi bir kişi veya gruba doğrudan yöneltmemesi ve özgün olması gerektiğini belirtmişlerdir.

2.2. Müzakere Performansı

Performans, bireyin işini yerine getirmek için harcamış olduğu tüm çabalar karşısında elde ettiği başarı düzeyidir. Bireylerin performansı kuşkusuz sahip oldukları nitelikler, yetenekler, inanç ve değerleriyle doğrudan bağlantılıdır (Morillo, 1990). Müzakere performansı kuşkusuz nitelikler, yetenekler, inanç ve değerlerle doğrudan bağlantılıdır ancak bunun yanında bir iş müzakeresinin nasıl sonuçlanacağı noktasında farklı iletişim teknolojileri, anlık değişkenler ve çevresel etmenlerin de etkide bulunacağı göz ardı edilmemelidir (Cano vd., 2018). Müzakere performansını satış elemanının cinsiyetleri üzerinden inceleyen bir çalışmada Shan vd. (2019), ülkelerin kültürel yapısına bağlı olarak farklı sonuçlar elde edileceği fikri üzerinde durmuş ve bölgesel farklılıklara dikkat çekmiştir. Yine literatürde e-müzakere performansı üzerine de çalışmalar bulunmaktadır (Galın vd., 2007; Doong vd., 2008). Teknoloji kullanımı bağlamında, sunumda kullanılan ekranların boyutları ve sunum tiplerinin müzakere performansı üzerindeki etkisi de incelenmiştir (Kurtzberg vd., 2018). Özcam ve Yalman (2012), satış temsilcilerinin başarı algılarını kendi kriterleri ve müşterilerin beklentileri bağlamında incelemiş, iletişim yetenekleri ve etik yaklaşımlarının önem taşıdığını ortaya koymuşlardır.

Satış performansının iyileştirilmesi yöneticiler ve araştırmacılar tarafından işletme performansındaki kritik önemi nedeniyle büyük ilgi görmektedir. Bu bağlamda satış yöneticileri satış elemanlarının işe alım, eğitim ve etkin yönetimleri üzerinde odaklanırken araştırmacılar çabalarını satış performansını arttıracak farklı yöntem ve bağlantılar açıklamak ve tahmin etmek üzerinde yoğunlaştırmışlardır (Johlke, 2006). İşletmenin satış performansı ve satış elemanının performansı arasındaki kuvvetli bağ göz önüne alındığında, satış elemanlarına doğru iletişim ve ikna yöntemlerine yönelik gerekli eğitimlerin gerçekleştirilmesi ve işe alım sürecinde bu yönde tercihler yapılması önem taşımaktadır. Yılseli ve Özdemir (2021) çalışmalarında satış elemanlarının iletişim becerileri ve ikna becerilerinin algılanan satış performansı üzerinde güçlü pozitif etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Çalışma sonucunda, belirtilen satışçı özelliklerinden, satış performansını en çok etkileyen özellik olarak iletişim becerisi ön plana çıkmış, diğer yandan araştırmanın sonucunda beklenen aksine gözlem becerisinin algılanan satış performansı üzerinde etkisini negatif yönde olduğu tespit edilmiştir. Kuşkusuz çalışanlar daha fazla komisyon geliri elde etmek veya grup içinde ön plana çıkmak gibi kişisel amaçlarla saldırgan iletişim tarzlarından uzak durmalıdırlar (Warr vd., 2005). Satış performansındaki gelişmeler yaşam döngülerinin başındaki küçük işletmeler için her bir satışın ve yeni müşteri ediniminin önemi göz önüne alındığında daha da büyük bir önem taşımaktadır (Vojvodic vd., 2020). Ayrıca literatürde farklı iletişim yöntemleri (Bajalski ve Sevic, 2020) ve ikna tekniklerinin (Singh vd., 2020) müzakere performansına etkilerini inceleyen çalışmalar da bulunmaktadır.

Müzakere sürecinin işletmelerin satış performansına doğrudan yansıdığı göz önüne alındığında, iş müzakerelerinin başarı ile sonlandırılması her müzakerecinin öncelikli hedefidir. Bireyin kendi performansını değerlendirebilmesi ve bu performansı farklı müzakerelerde alınan sonuçlarla kıyaslayabilmesi için bilgi, beceri, kişisel özellik gibi (Spenser, 1993) kişisel yetkinliklerinin farkında olması ve karşı tarafı sosyal ve ekonomik özellikler yanı sıra kişilik olarak iyi tanıması (Brett, 2017) gerekmektedir. Müzakere sürecinin başarı ile sonuçlanmasında önemli diğer bir değişken de, tarafların anlaşabileceklerine olan inançlarıdır. Müzakerecinin olumlu bir sonucun mümkün olduğu, anlaşma için ortak bir zemin olduğu inancı müzakereyi olumlu etkiler. Bu inanç, nispeten kolay meselelerin ele alınması ve öncelikle bu konularda anlaşmaya varılmasıyla güçlenebilir. Müzakerenin belki de en zor bölümünü teşkil eden satış kapatma, yani son karar verme aşaması, her iki tarafın da baskı altında olduğu bir süreçtir (Fells, 1986). Bu noktada müzakereyi hedefine ulaştırmakta alternatif çözümler ve sonuç odaklı bir yaklaşımla doğru ve çekici teklifleri sunabilme etkide bulunmaktadır (Sharma vd., 1991).

2.3. İletişim ve Satış Müzakereleri

İletişim, kişilere ve kurumlara bilgi, duygu, fikir aktarımı sağlayan, anlama ve anlatma eylemlerinin gerçekleştirilmesinde temel rol oynayan bir süreçtir. İletişim bireylerin kendilerini ifade etmeleri noktasında en temel yeteneklerden biri olduğu gibi bu durum işletmeler için de fazlasıyla geçerlidir. İşletme içinde ve işletme dışında yapılacak üretim, istihdam, satın alma, satış gibi tüm faaliyetlerde işletmenin başarılı bir iletişim sürecine sahip olması işletmenin performansına doğrudan etki etmektedir. İşletmeler açısından iletişim bilgi, fikirlerin aktarılmasından öte anlamların aktarılabilmesidir (Kang ve Na, 2020).

İş müzakeresi, farklı geçmişlere, potansiyellere, menfaatlere ve hedeflere sahip kişi ya da kuruluşların ortaklaşa alınan kararlar yoluyla daha iyisini elde etmeye çalıştığı bir süreç olarak tanımlanabilir (Mouzas ve Blois, 2013). Bir başka açıdan iş müzakeresi, iki ya da daha çok tarafın çıkarları doğrultusunda isteklerini kabul ettirmek, aralarında anlaşmaya varmak ve süreç sonunda kendi yararına bir sonuç elde etmek için çabaladığı önemli bir ikna becerisi olarak ifade edilebilir. Karşılıklı olarak tekliflerin verildiği, taraflardan birinin satış, diğerinin satın alma sürecini yürüttüğü, yüz yüze, telefonla ya da yazılı olarak gerçekleştirilen iletişim sürecidir. Süreç sonunda anlaşmanın yapılması, satışın gerçekleştirilmesi hedeflenmekte, anlaşmaya varılmaması durumunda sürecin belli bir aşamada sonlandırılması söz konusu olmaktadır. Yerel ve uluslararası pazarlarda artan rekabet baskısı alıcı satıcı müzakerelerinde mümkün olan en iyi sonucu elde etme baskısı da yaratmakta, bu da müzakere sürecinin başarılı bir şekilde yönetilmesinin önemini her geçen gün daha da arttırmaktadır (Herbst vd., 2011). Çoğunlukla satış ve satın alma eylemlerinden oluşan, özellikle endüstriyel anlaşmalarda yüksek meblağlı anlaşmalar ile sonuçlanan ve başarılı tedarik zinciri yönetiminin bir parçası olan iş müzakerelerinin karmaşık yapısı, sürecin profesyonel olarak yönetilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. İhtiyaçların tespit edilmesi, uygun ürün ya da hizmetin belirlenmesi, karşılıklı olarak fiyat, termin, kalite konusunda teklif ve karşı tekliflerin verilmesi, tekliflerin kabul ya da reddedilmesi, eğer kabul edildiyse anlaşmaların yapılması, sürecin adımlarını oluşturmaktadır (Schoop, 2003). Adımların her birinde karşı tarafın beklenti ve hedeflerinin tahmin edilebilmesi ve buna bağlı olarak hamle yapılması istenilen sonuca ulaşmada etkili olacaktır. Müzakerede bilgi gücüdür; müzakereci ne kadar fazla bilgiye sahip ise müzakere ortağının ihtiyaçlarını önceden tahmin ederek bilgiyi kendi avantajına çevirebilir. Aksi halde müzakerecinin müzakere esnasında yeterli bilgi alamaması ya da iletişim sorunları nedeni ile doğru bilgiye ulaşamaması halinde müzakere başarısızlıkla sonuçlanabilir (Oprea, 2016).

İş müzakeresinin olumlu ya da olumsuz yönde ilerlemesine neden olan en temel faktörlerden biri kaynak, kanal ve alıcı üçgeninden oluşan iletişim sürecinin doğru işlemesidir. Müzakere süreci boyunca tarafların müzakere süresince sergilemiş olduğu iletişim stili ise müzakerenin gidişatını etkisi altına almaktadır. Müzakere sürecinin olumlu olarak ilerlemesi, müzakerede tarafların kendilerini doğru ifade edebilmesi ve karşı tarafı iyi anlaması ile mümkün olabilmektedir. Putnam ve Rolof'a göre müzakere ve iletişim iç içe geçmiş durumdadır ve müzakere bazı iletişim yolları olmadan gerçekleşemez (Putnam, 1992). İş müzakereleri insan kaynakları görüşmeleri, şirket içinde fonksiyonlar arası müzakereler ya da üst yönetim müzakereleri şeklinde olabildiği gibi müşteri ve satıcı arasında ortak bir paydada buluşma aşamasında da gerçekleşebilmektedir. Çoğunlukla satış personeli ve satın alma personelleri arasında gerçekleşen bu tarz müzakerelerde satış ve satın alma personellerinin iletişim stilleri müzakere sürecinin uzunluğu, müzakere tarzı ve sonuçlanma yönü açısından etkili olacaktır.

İletişim stillerinin sınıflandırılmasında birçok çalışma olmasının yanı sıra bu çalışmaların en temeli Norton'un 1983 yılında yaptığı 10 farklı tipteki iletişim stili sınıflandırmasıdır. Norton (1983), iletişim stillerini hareketli, özenli, çekişmeli, baskın, dramatik, dostane, etkileyici, açık, kesin, rahat olarak 10 kategoride sınıflamıştır. Comstock ve Higgins ise (1997), Norton'un iletişim stilleri sınıflandırmasını birleştirerek 4 sınıf altında toplamış ve satış ve satın alma işi yapan çalışanların ilişkisel iletişim stillerini belirleyen işbirlikçi, endişeli, sosyal ve rekabetçi başlıkları altında bir ilişkisel mesaj skalası (RMS) geliştirmiştir.

Müzakere içerisinde iletişim stiline önemine bakıldığında öncelikle temel olarak, müzakerenin süreci açısından farklılık gösteren 2 tür müzakere süreci olduğunu ifade etmek gerekecektir. Bunlardan ilki bütünleştirici ya da diğer adıyla kazan / kazan olarak adlandırılan yaklaşım, diğeri ise rekabetçi bir yaklaşım olan kazan / kaybet yaklaşımıdır (Krause vd., 2006). Bir kazan kazan stratejisinin amacı, alıcı ve satıcı için her iki tarafın da uzlaştığı ve kazandığı bir müzakere sonucu elde etmektir. Böylece sonuçta her ikisinin de faydalanacağı bir anlaşma oluşur. Kazan / kazan müzakereleri tarafların birbirine karşı açık olduğu ve birbirleri ile empati yaptığı bir iletişim şeklinde gerçekleşmektedir. Bu süreçte müzakerecilerin işbirlikçi ve sosyal iletişim stili ile davranışlar sergilemesi beklenmektedir (Preuss ve Wijst, 2017). Kazan-kazan tarzı müzakereler genellikle ortaklık anlaşmaları olarak adlandırılır.

İkincisi, dağıtıcı veya kazan / kaybet yaklaşımı olarak adlandırılır. Bu görüşmelerde tarafların her biri maksimum kazanç ister ve bu nedenle de diğer tarafa maksimum zarar vermeye çalışarak bu sonucu elde etmeye çalışır. Çoğunlukla empatiden uzak, karşı taraftan en fazla payın alınmaya çalışıldığı, bencil yaklaşım olarak adlandırılabilir.

bir süreçten oluşmaktadır. Yetenekli müzakereciler, sonucun beklentisi doğrultusunda oluşması noktasında tüm iletişim ve müzakere becerilerini kullanarak sürece odaklanmaya çalışır. Bu müzakere türünde ise iletişim stilinin rekabetçi ve endişeli olması beklentisinin yüksek olduğu söylenebilir (Thomas vd., 2018).

Müzakere boyunca iletişim sözlü ve sözsüz olarak gerçekleşmektedir (Conrad ve Newberry, 2012). Sözlü iletişim, mesajın doğrudan kelimeler ile ifade edilerek iletildiği iletişim şekli iken sözsüz iletişim jest, mimik, yüz ifadesi, beden dili gibi sesli ifadelerin dışında, bireylerin duygu, düşünce ve isteklerini karşı tarafa iletmede bilinçli ya da bilinçsizce kullandığı ifade şeklidir (Zhou ve Zhangı 2008). Sözlü ve sözsüz iletişim becerisi, müzakerenin yürütülmesi ve sonuçlandırılmasında bir tarafın daha baskın olmasını sağlayan temel yeteneklerden biridir. Ayrıca dinleme becerisi de iş müzakerelerindeki etkili iletişimin önemli bir parçasıdır (Goby ve Lewis, 2000). Müzakere etmek için tarafların çok çeşitli yetkinlikleri yerine getirebilmesi önemlidir; soru sorma, aktif dinleme, stratejik planlama, soruları yeniden düzenleme, bilgi toplama ve analiz etme, teklif verme ve taviz verme, anlaşmaya varma ve satış kapama gibi (Banks, 2018). Müzakerecinin kendini sözlü ve sözsüz iletişim ile ifade etme yeteneği karşı tarafı aktif dinleme ve ne istendiğini anlama, yanlış anlaşılmalara giderme, sessizlik anlarında müzakerenin gidişatını yönetme, güven kazanma ve güveni sürdürme, karşılıklı ifade rahatlığı yaratılabilir ve güçlü ikna yeteneği ile müzakerenin yürütülmesi olma aşamasında önemli konuların başında gelmektedir.

Mükemmel iletişim ve müzakere becerilerine sahip olmak bir girişimcinin fikirlerini ve ürünlerini satabilmek için ihtiyaç duyduğu temel gereksinimlerden biridir. İş müzakerelerinde iletişimin kalitesi; yüksek düzeyde tutarlılık ve şeffaflık, etkileşimin birlikte olumlu bir değerlendirilmesi ve tüm aşamalarda iletişimsel çatışmaların olmaması veya başarılı yönetimi ile ilişkilidir (Schoop vd., 2010). Müzakere sonucunun istenen şekilde sonuçlanmasında ve olumsuz sonuçlarının bertaraf edilmesinde iletişim becerisinin ve kalitesinin önemi büyüktür. Etkili iletişimciler, süreç boyunca yaptıkları seçimlerin olumsuz sonuçlarını en aza indirecek şekilde ele alan kişilerdir (Wilson ve Sabee, 2003). Müzakere iletişim becerisinin satış performansı ve müşteri memnuniyeti üzerinde doğrudan pozitif etkisi bulunmaktadır (Agus ve Hassan, 2010).

3. Metodoloji

3.1. Amaç ve Örneklem

Literatürde kişiler arası iletişim bağlamında iletişim tatmini ile mizah ve etkili iletişime geçme yapıları arasında pozitif korelasyon gözlemlenmiştir (Sidelinger, 2014). Müzakere becerileri, etkileşimde her iki tarafı sürece dahil eden dengeleyici özelliğinden dolayı (Čulo ve Skendrović, 2012) modelde aracı olarak gösterilmiştir. İletişim becerilerinin kişisel mizah ve müzakere başarısı/performansı arasında aracı rol üstlenmesi, temelde müzakere sürecinde mizahi müzakere iletişimin de bir yansıması olarak değerlendirilmiştir (Vuorela, 2005). Aracılık etkisi literatürde moderatör etki-aracılık etkisi üzerine gerçekleştirdikleri çalışmada Baron ve Kenny (1986) tarafından ortaya konmuştur. Dolayısıyla mizahın bir dengeleyici rol üstlenmesini (Bell, 2006) ve sürecin içerisinde yer alması gereken bir olgu olması nedeniyle (Dziegielewski, 2003; Cann vd., 2009) bu etkinin iletişim becerileri üzerinden aktarılması gerektiği vurgulanmıştır. Bu ön görülerden hareketle, çalışmanın temel amacı, satış sürecinde satış elemanlarının kişisel mizah anlayışlarının satış performansı üzerindeki etkisinde, müzakere iletişim becerilerinin aracılık etkisini belirlemektir. Dolayısıyla, temel odak noktası müzakere iletişim becerilerinin bu bağlamda aracılık rolünü tespit etmektir. Buradan hareketle H1: "Müzakere iletişim becerileri, satış elemanının kişisel mizah algısı ve müzakere performansı ilişkisinde aracılık rolüne sahiptir" olarak belirlenmiştir.

İletişim becerileri başarının anahtarı olarak görülmekle birlikte (Guffey ve Loewy, 2012), hem kişisel hem de kurumsal performans ile doğrudan bağlantılıdır (Hartman ve McCambridge, 2011). Müzakere sürecinde etkin dinleme ve doğru tekliflerle olumsuz geri dönüşleri önleme gibi iletişim becerileri müzakere performansının önemli becerileri olarak görülmektedir (Smolinski ve Xiong, 2020). Buna bağlı olarak müzakere iletişim becerilerinin müzakere performansını pozitif etkileyeceği düşüncesiyle H2: "Müzakere iletişim becerileri, müzakere performansı üzerinde pozitif etkiye sahiptir" olarak belirlenmiştir.

Mizah, bireylerin karmaşık işleri, stresli durumları, zorlukları ve eksiklikleri aşmasını sağlayan önemli bir güçtür (Cooper ve Sosik, 2012). Müzakerelerde mizahın kullanımı ise gerilimi dağıtmak, olası bir suçu hafifletmek, zor bir

konuyu gündeme getirmek ve böylece kişinin kendi hedeflerini takip etmek gibi stratejik avantajlar yaratmaktadır (Vuorela, 2005). Özellikle müzakerelerin kritik anlarında mizah anlayışına sahip olmak karşı tarafa anlayış ve hayal gücünü kullanarak cevap verme becerisini de beraberinde getirmektedir (Forester, 2004). Kişisel mizah algısı, zeka ve yaratıcılık (Holmes, 2007), duygusal zeka ve kişilerarası beceriler (Yip ve Martin, 2006) gibi olumlu özelliklerin yanı sıra çatışma yönetimi (Sclavi, 2008), eleştiriye yanıt vermek (Forester J. , 2004) veya kişiler arası ilişkileri sürdürmek (Vuorela, 2005) için müzakerelerde mizahın kullanımını ele alan çalışmalar da olmuştur. Yapılan çalışmalar incelendiğinde kişisel mizah algısı, müzakere iletişim becerileri üzerinde olumlu bir etki yaratmaktadır ve H3: “Kişisel mizah algısı, müzakere iletişim becerileri üzerinde pozitif etkiye sahiptir” olarak belirlenmiştir.

Önceki araştırmalar, mizah kullanımının müzakere içindeki rolünü vurgulayarak (Curry ve Dunbar, 2013), mizah kullanımının yalnızca satıcıların rahatlamasına yardımcı olabileceğini değil, aynı zamanda satıcılar ve alıcılar arasındaki ilişkinin kalitesine de katkıda bulunabileceğini öne sürmektedir. Müzakere sürecinde satış elemanlarının mizah kullanması satış elemanlarının yaratıcılığını ve müşteri güvenini olumlu yönde etkilediğine dair sonuçlar elde edilse de kişisel mizah algısının müzakere performansı üzerinde olumlu bir etkisi bulunmadığı daha önceki araştırmalarda ortaya konmuştur (Lussier vd., 2017). Buna bağlı olarak kişisel mizah algısı ile müzakere performansı arasındaki ilişki son hipotez olan H4: “Kişisel mizah algısının müzakere performansı üzerinde olumlu bir etkisi yoktur” hipotezinde incelenecektir. Örneklem olarak araştırmaya Bursa ilinde endüstriyel alanda müzakere tecrübesi bulunan satış elemanları ve satın alma yöneticileri dâhil edilmiştir. Endüstriyel satış sahası, satın alma kararlarının özenle alındığı ve görece olarak “çetin” olarak nitelendirilebileceğimiz müzakerelerin gerçekleştirildiği bir alan olduğundan, mizahın ılımlaştırıcı etkisinin incelenmesinin literatüre ilginç bir katkı sunacağı düşüncesiyle tercih edilmiştir.

3.2. Ölçekler ve Anket Formunun Oluşturulması

Araştırmanın soru formu iki gruptan oluşmakta, ilk bölümde cevaplayıcıların demografik özelliklerinin ve satış tecrübelerinin belirlenmesi amacıyla hazırlanmış sorular bulunmakta, ikinci grupta ise hipotez testlerinin ölçülmesi amacıyla oluşturulan modeldeki yapıları ifade eden ölçek maddeleri yer almaktadır. İkinci bölümü oluşturan yapılar kişisel mizah anlayışı ölçeği (Thorson ve Powell, 1993), müzakere performans ölçeği (Behrman ve Perrault, 1982) ile müzakere iletişim becerisi ölçeğidir (Liu vd., 2010). Kişisel mizah üç madde ile, müzakere iletişim becerisi üç madde ile ve müzakere performans ise iki madde ile ölçülmüştür. Anket formunda kullanılan sorular 5’li likert tipi ölçeklendirme yardımıyla değerlendirilmiştir (1=Kesinlikle katılmıyorum 2=Katılmıyorum 3=Kararsızım 4=Katılıyorum 5=Kesinlikle Katılıyorum). Veriler 6 aylık bir süre zarfında Mart 2019-Ağustos 2019 tarihleri arasında toplanmıştır.

3.3. Analiz, Temel Bulgular ve Hipotez Testi

Çalışmada veri seti görece olarak az sayıda gözlem içerdiği ve doğrudan tahminleme söz konusu olduğundan PLS analizi (SmartPLS 3.0) kullanılmıştır. PLS analizi temelde tahminin nasıl gerçekleştirildiğini anlamaya, modelin tahmin hatalarına ve unsurların birbirleriyle ilgi düzeyine odaklanmaktadır (Henseler, 2018). PLS analizi sürecinde ilk önce ölçüm modeli, daha sonra da yapısal eşitlik modellemesi gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla model özelleştirme, dış model değerlendirilmesi ve iç model değerlendirilmesi süreci izlenmektedir (Hair vd., 2014, s.109). PLS analizinde maddelerin güvenilirliği, yapısal içsel tutarlılık ve yapı geçerliliği dış modelin değerlendirilmesinde dikkate alınır. Güvenilirlik, yakınsak geçerlilik ve ayrışma geçerliliği bu bağlamda PLS kapsamında değerlendirilmiştir. Hair vd. (2019), PLS-Sem raporlandırma sürecini anlattığı makalelerinde, birinci aşamada örneklem büyüklüğü, istatistiksel güç, dağılım varsayımları, ikinci aşamada faktör yükleri, güvenilirlik, AVE ve HTMT değerleri, son aşamada ise yapısal model ölçümünde, VIF değerleri, tahmin gücü R², Q² değerleri, yol katsayılarının anlamlılığına odaklanmak gerektiğini belirtmiştir. Değişkenler yansıtıcı olarak incelenmiştir. Yansıtıcı özellik göstergelerin etkisinin oluşturduğu ve gizil değişken maddelerinin hata terimlerinin olduğunu ifade eder (Sarstedt vd., 2016).

Araştırmaya 100 yüz-yüze satış yapan satış elemanı ve satın alma sorumlusu katılmıştır. Katılımcılar endüstriyel alanda müzakere tecrübesi arandığından amaçsal örnekleme yöntemiyle araştırmaya davet edilmiştir, veriler 3 aylık süre zarfında toplanmıştır. Katılımcıların %25.3’ü 20-30 yaş aralığında, %55.6’sı 31-40 yaş aralığında, %16.2’si 41-

50 yaş, %3'ü ise 50 yaş üstündedir. Araştırmaya katılanların %36.4'ü erkek, %63.6'sı kadındır. Katılımcıların alanındaki iş tecrübelerine bakıldığında ise %18.2'si 5 yıl ve altında, %31.3'ü 6-10 yıl arasında iş tecrübesine, %42.4'ü ise 11-20 yıl, %8.1'i ise 20 yıl üstünde iş tecrübesine sahiptir. Katılımcıların müzakere tecrübeleri incelendiğinde %25.3'ü 5 yıl ve altında tecrübeye, %37.4'ü 6-10 yıl arası tecrübeye, %27.3'ü 11-20 yıl arasında, %5.1'i de 20 yıl üstünde müzakere tecrübesine sahiptir. Katılımcıların çalıştıkları şirketlerin ölçekleri incelendiğinde ise %10.1'i küçük boy, %25.3'ü orta boy, %37.4'ü büyük boy, %27.3'ü holding, %5.1'i ise çok uluslu işletme niteliğindedir. Yine katılımcıların aylık olarak gerçekleştirdikleri ortalama müzakere sayısına bakıldığında ise %23.2'si altı ve altında, %21.2'si 6-10 tane aralığında, %19.2'si 11-15 tane aralığında, %36.4'ü ise on altı ve üstünde müzakereye katılmaktadır.

3.3. Ölçüm Modeli ve PLS Analizi

Yapılar güvenilirlik düzeyleri açısından incelendiğinde bütün yapıların cronbach alfa değerlerinin alt sınır olan 0.70'in üzerinde olduğu, yakınsak geçerlilik bağlamında ise AVE değerlerinin 0.50 ve üstü olan beklenti sınırının üzerinde olduğu görülmektedir. Dolayısıyla ölçüm modelinin geçerli olduğu kanaatine varılmıştır.

Tablo 1. Ölçüm Modeli Sonuçları

Yapılar	Faktör Yüğü	Cr. Alpha	Bileşik Güvenilirlik	AVE
Müzakere İletişim Becerisi	MİB	0.838	0.841	0.641
	MİB3	0.711		
	MİB1	0.789		
Kişisel Mizah Algısı	KMA	0.871	0.870	0.692
	KMA1	0.865		
	KMA2	0.873		
Müzakere Performansı	MPE	0.785	0.786	0.648
	MPE1	0.839		
	MPE2	0.770		

HTMT eşik bir değer olarak ele alındığında 0.85 ve altında bir değere sahip olmanın ayrışma geçerliliğinin olduğunu kabul eder (Henseler vd., 2015). Ayrışma geçerliliği için HTMT kriteri incelendiğinde bütün yapıların değerlerinin 0.85'den düşük olduğu görülmektedir (MPE-MİB: 0.814, KMA-MPE: 0.678, KMA-MİB: 0.725).

3.5. Yapısal Model

Araştırma modelinin güvenilirlik ve geçerlilik aşamalarını takiben hipotez testleri PLS analizi ile gerçekleştirilmiştir. Modelin incelenmesi ve analizinde R^2 , β ve t-değerleri ile tahmin gücü (Q^2) ve etki büyüklüğü (f^2) incelenmiştir. Analizler 5000 alt örneklem (bootstrapping) ile gerçekleştirilmiş, çapraz-geçerli gereksizlik kriteri dikkate alınmıştır (Hair vd., 2012). R^2 0 ile 1 arasında bir değer olarak tahmin doğruluğuna odaklanırken, f^2 modelden spesifik bir yapı çıkarıldığında R^2 'deki değişimi ifade eder. Diğer bir değerlendirme ise yol katsayılarıdır ve bu katsayıların +1 değerine yaklaşması beklenmektedir (Hair vd., 2014). Analiz sonucunda elde edilen değerler incelendiğinde VIF değerleri 1.71 ile 2.4 aralığında gerçekleşmiştir ve üst sınır olan 5'in altındadır. SRMR=.046; d_{ULS} =.077, d_G =.077, ve NFI=.917 olarak gerçekleşmiştir. R^2 değeri ve f^2 değerleri beklenen sınırlar içerisinde. Elde edilen sonuçlar Tablo 3'te görülebilir. Q^2 değerlerinin Q^2 değeri endojen değişkeni uygun tahmin gerekliliğine

odaklanır (Sarstedt vd., 2014) ve .50 ve üzerinde olması başarılı bir oran olarak yorumlanmaktayken (Sharma vd., 2019), tahminin kalitesini gösterir (Ringle vd., 2014).

Tablo 2. Modelin R², f², ve Q² değerleri

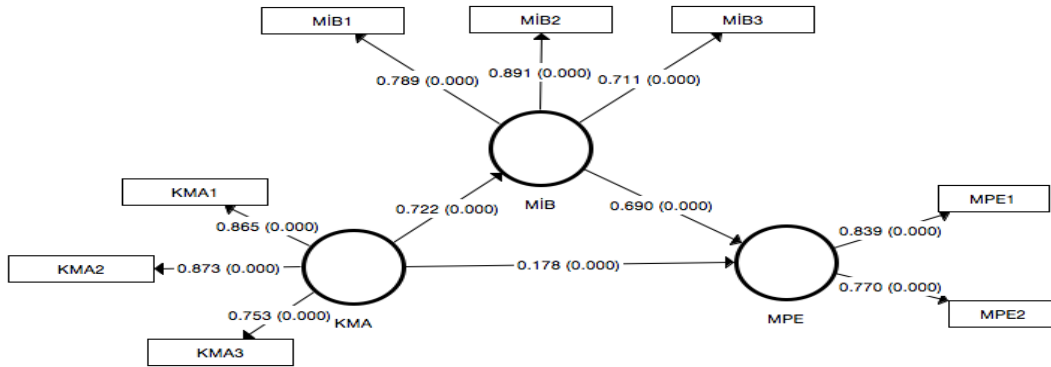
Yapılar	R ²	f ²	Q ²
Müzakere İletişim Becerisi -> Müzakere Performansı	0.685	0.725	0.371
Kişisel Mizah Algısı -> Müzakere Performansı	0.722	0.048	
Kişisel Mizah Algısı -> Müzakere Performansı	0.521	1.08	

Sonuçlar MİB yapısının MPE üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu göstermektedir (Beta=.69; p <.000), H2 hipotezi kabul edilmiştir. KMA'nın MİB üzerinde pozitif etkiye sahiptir (Beta=.722; p <.000), H3 hipotezi kabul edilmiştir. H3 hipotezi ise KMA'nın MİB üzerinde anlamlı etkisi olmadığını göstermektedir (p=n.s.). Dolayısıyla söz konusu üç hipotezin kapsamında H1 hipotezi olarak kurgulanan araştırma sorunsalının temelini oluşturan MİB yapısının KMA ve MPE arasındaki ilişkide aracılık rolü olduğu hipotez kabul edilmiştir. Sonuçlar aşağıdaki Tablo 3'te görülmektedir:

Tablo 3. Hipotez Test Sonuçları: Yol Katsayıları

Hipotez	Beta Katsayısı	p	Hipotez
KMA -> MİB -> MPE	0.498	0.000	Kabul
MİB -> MPE	0.691	0.000	Kabul
KMA -> MİB	0.722	0.000	Kabul
KMA -> MPE	0.177	0.320	Kabul

Şekil 1. Araştırma Model Test Sonucu: Yol Katsayıları ve p Değerleri

4. Sonuç ve Öneriler

Mizah kişilerin tutumları ve davranışları etkileyen, hatta kimi durumlarda belirleyici unsur olarak karşımıza çıkan etkili bir iletişim biçimi olarak kavramsallaştırılmaktadır. Sosyal hayatta mizahi yönü kuvvetli bireyleri sosyalleşme, çevre edinme ve ikna etme süreçlerinde daha başarılı oldukları bilinmekte ve gözlemlenmektedir. İlgili yazında mizahın ticari ilişkiler ve etkileşimler içerisinde de benzer etkinliğe sahip olduğu, karşılıklı iş ilişkilerinde teknik becerinin yanında yakınlaşma ve tehdit algısını azaltma konusunda kullanılabilecek kişisel bir özellik olarak ele aldığı görülmüştür. Doğal iletişimin yansımaları olarak ele alınan mizahın, iş müzakereleri literatüründe son dönemde artan oranlı öneme sahip olması bu önermeye destek vermektedir. Mizahın müşterilerle güvenilir ilişkiler kurma ve performansa ulaşmadaki etkinliği ve satış elemanlarının mizahi satış sürecinde nasıl etkin kullanılabileceği sorusu literatürde halen araştırılmaktadır (Lunardo vd., 2018). Buradan hareketle makalenin odak noktası bahsedilen kişisel mizah algısının müzakere performansı üzerindeki etkisinin teknik bir süreci içeren müzakere iletişim becerisi üzerinden çalıştırılması gereken bir değişken olduğudur. Çalışma kişisel mizahi yönelimi, iletişim özellikleri ve müzakere performansı kavramları arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda belirlenen dört hipotez, literatürde kabul görmüş ölçekler vasıtasıyla incelenmiştir. Müzakere iletişim teknikleri aracılık rolüyle kişisel mizah ve performans arasındaki ilişkiyi güçlendiren bir faktör olarak tespit edilmiştir. Ayrıca gerçekleştirilen hipotez testleri ve analizler sonucunda iletişim becerilerinin, müzakere performansı üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu ortaya konmuştur.

Elde edilen sonuçlar özellikle satış sürecindeki ikna ve müzakere yöntemleri açısından literatürdeki bulguları desteklemekte ve örtüşmektedir. Ancak elde edilen sonucun en önemli yansımaları aslında kısmi bir varsayımın reddini de içermektedir; bu varsayım bir kişinin sadece mizahi kişilik özellikleri ve mizah algısına sahip olmasının müzakere performansı üzerinde etkisinin tek başına gerek ve yeter koşul olduğudur. Dolayısıyla iş ortamında müzakere sürecinde mizahi kişilik önemlidir ancak gerekli müzakere teknikleri ile doğru yöntem ve ölçülerde kullanılması gereklidir. Bu anlamda uygun bir iletişimle paylaşılan mizahi unsurlar, bireylerin ortak bilişsel düzey ve algılayış biçimine sahip olduğu sinyalleri vasıtasıyla müşteri – satış elemanı ilişkisini kuvvetlendirecektir (Romero ve Pescosolido, 2008). Bir satış müzakeresinde mizah yoluyla bir arada olma hissini güçlendirmek, her iki taraf için de pozitif çıktılara ulaşmakta önem taşımaktadır (Vuorela, 2005). Bu bağlamda çalışmada elde edilen kişisel mizahın ve iletişim yeteneklerinin müzakere performansını pozitif etkilediği bulguları literatürdeki geçmiş araştırmaları desteklemektedir. Kuşkusuz iletişim tarzı ve mizah kullanımına yönelik tercih sektörel bazda ve çevresel koşullar göz önüne alınarak gerçekleştirilmelidir (Bompar vd., 2018). Çalışmanın bir başka sonucu ise müzakere iletişim becerilerinin, kişisel mizah-müzakere performansı ilişkisinde aracılık rolüne sahip olduğudur. Satış sürecinde alıcıyla etkin iletişim kurmak müzakerenin başarısı için kuşkusuz kritik bir unsurdur.

Modelde kişisel mizah aracı etki olarak ele alınmamıştır. Bunun nedeni ilgili yazında mizahi kişilik olgusunun doğrudan performansı öncülü olarak gözlemlenmesidir. Kişiler arası etkileşimin yoğun olduğu eğitim alanında öğretmenlerin mizah içerikli ders anlatmalarının performans ve öğrenme biçimi üzerinde etkisi olduğundan hareketle (Daumiller vd., 2020) elde edilen bulgular mizahi müzakere iletişim biçimi kavramsallaştırmasını desteklemektedir. Müşteri ile kurulan etkileşimde ortama göre mizahın eğlenceli bir tecrübeyi sağlama konusundaki gücünün yanında (Kim ve Ok, 2010) daha önce belirtildiği üzere gereksiz mizahiliğin performansı veya müşteri tatminini düşürdüğü bulgusu (Söderlund ve Oikarinen, 2018) modelin bu bağlamdaki varsayımını desteklemektedir. Bunun yanı sıra, müzakere süreçlerinde mizah değişime direnme (Di Fabio ve Duradoni, 2020) üzerinde baskılayıcı özelliğe de sahiptir ve bu yönüyle de performansı artıran bir değişkendir. Bu açıdan bakıldığında, etkili iletişim, satıcı-alıcı arasındaki bilgi transferi bağlamında bilişsel unsurlarda olduğu kadar, gerilimi azaltan ve etkileşimi arttıran bir unsur olarak karşımıza çıkar (Lynch, 2002). Bu bağlamda mizah, iletişimde analizi en zor görülen konulardan biri olmasına karşın, ikna üzerindeki etkisi konuyu birçok araştırma alanında ilgi görmekte (Meyer, 2000), bireysel ve toplumsal düzeylerde motivasyon ve işlevleri incelenmektedir (Lynch, 2002).

Literatürde mizahi unsurların grup içi dinamikler ve grup çalışmasının etkinliğinde üretkenlik ve etkili iletişim bağlamında olumlu sonuçları olabileceği belirtilmiştir (Romero ve Pescosolido, 2008). Satış ekiplerinin başarısı anlamında kişilik özellikleri, iletişim yeteneği ve mizahi eğiliminin yalnızca müzakere sürecinde değil, satış ekibinin uyum

sağlaması ve çalışan memnuniyeti konularında da etki edeceği belirtilebilir. Çalışmanın teorik yansımalarının yanında iş hayatında kullanılacak bulgularından en önemlisi, satış veya satın alma müzakerelerini gerçekleştiren çalışanların işe alımlarında kişisel mizah yapısı güçlü olmasına yönelik bir beklentinin oluşturulabilecek olmasıdır. Ancak bu yeteneklerin performans artışına yansımaları adına iletişim yöntemlerine yönelik eğitimlerin verilmesi önem taşımaktadır. Mizahi kişiliği performansın tek öncülü ve etkileyeni olarak görmek iş performansını eksik kılacaktır. Günümüzde iş tatmininin çalışan performansı üzerindeki etkisi göz önüne alındığında, yöneticilerin astlarıyla etkili iletişim kurmalarında mizahın kullanımı literatürde araştırmalara konu olmuş (Romero ve Pescosolido, 2008; Guenzi vd., 2019) ve sonraki araştırmalara da konu olabilecek bir unsurdur. Yine mizahın söz konusu etkilerinin farklı boyutlarda incelenmesi (Meyer, 2000) iletişim etkinliğinin sağlanmasında ne gibi roller üstlendiğini netleştirecektir. Çalışmanın temelde kişisel mizahı algılanan bir yapıda incelemesinden dolayı, sonraki çalışmalarda mizahi yapıyı temsil eden unsurların da incelenerek (ör: gülümseme ve mizah; Gironzenti vd., 2019) modelin zenginleştirilebileceği belirtilebilir. Araştırma örneklem niteliği ve niceliği bakımından kısıtlara sahiptir. Belirli sektörler özelinde gerçekleştirilecek çalışmalarla araştırma bulgularının farklı çalışma alanlarındaki etkinliği incelenebilir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Çalışmanın veri toplama süreci 2019 yılında gerçekleştirildiğinden ötürü etik kurul iznine gerek duyulmamaktadır.

Çıkar Beyanı

Yazarlar herhangi bir çıkar çatışması olmadığını bildirirler.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makaleye 1. Yazar (%25), 2. Yazar (%25), 3. Yazar (%25), 4. Yazar(%25) oranında katkı sunmuştur.

Kaynaklar

- Agus, A. ve Hassan, Z. (2010). The structural influence of entrepreneurial leadership, communication skills, determination and motivation on sales and customer satisfaction. *International Journal of Business and Development Studies*, 2(1), 109-130.
- Bajalski, B. ve Šević, N. P. (2020). Tailoring negotiation and marketing strategies in sales. *Knowledge International Journal*, 41(1), 107-112.
- Banks, P. (2018). Business Negotiations In The Digital Age. *AI Practitioner*
- Baron, R. M. ve Kenny, D. A. (1986). The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173.
- Bell, N. D. (2006). Interactional adjustments in humorous intercultural communication.
- Bergeron, J. ve Vachon, M. A. (2008). The effects of humour usage by financial advisors in sales encounters. *International Journal of Bank Marketing*, 26(6), 376-398.
- Bompar, L., Lunardo, R., ve Saintives, C. (2018). The effects of humor usage by salespersons: the roles of humor type and business sector. *Journal of Business and Industrial Marketing*, 33(5), 599-609.
- Brett, J.M. (2017). Culture and negotiation strategy. *Journal of Business and Industrial Marketing*, 32(4), 587-590.
- Cann, A., Zapata, C. L., ve Davis, H. B. (2009). Positive and negative styles of humor in communication: Evidence for the importance of considering both styles. *Communication Quarterly*, 57(4), 452-468.

- Cano, J. A. ve Rojas, J. J. B. (2018). Apropriación de las TIC para el rendimiento de la negociación internacional: Estudio de caso Alianza del Pacífico. *Revista Lasallista de Investigacion*, 15(1), 102-112.
- Carnevale, P. J. (2019). Strategic time in negotiation. *Current opinion in psychology*, 26, 106-112.
- Cohen J. *Statistical Power Analysis For The Behavioral Sciences*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates; 1988.
- Comstock, J. ve Higgins, G. (1997). Appropriate relational messages in direct selling interaction: should salespeople adapt to buyers' communicator style?. *The Journal of Business Communication*, 34(4), 401-418.
- Conrad, D. ve Newberry, R. (2012). Identification and instruction of important business communication skills for graduate business education. *Journal of Education For Business*, 87, 112–120.
- Cooper, C., ve Sosik, J. J. (2012). The laughter advantage: Cultivating high-quality connections and workplace outcomes through humor. In *The Oxford handbook of positive organizational scholarship*. Oxford University Press.
- Čulo, K., ve Skendrović, V. (2012). Communication in the Process of Negotiation. *Informatologia*, 45(4), 323-327.
- Curry, O. S., ve Dunbar, R. I. (2013). Sharing a joke: The effects of a similar sense of humor on affiliation and altruism. *Evolution and Human Behavior*, 34(2), 125-129.
- Dijkstra, T. K. ve Henseler, J. (2015). Consistent partial least squares path modeling. *MIS quarterly*, 39(2), 297-316.
- Doong, H. S. ve Lai, H. (2008). Exploring usage continuance of e-negotiation systems: expectation and disconfirmation approach. *Group Decision and Negotiation*, 17(2), 111-126.
- Dziegielewski, S. F. (2003). Humor: An essential communication tool in therapy. *International Journal of Mental Health*, 32(3), 74-90.
- Forester, J. (2004). Responding to critical moments with humor, recognition, and hope. *Negotiation Journal*, 20(2), 221-237.
- Forester, J., Johansson, U., ve Woodilla, J. (2005). [In Irony and Organizations: Epistemological Claims and Supporting Field Stories.
- Galín, A., Gross, M. ve Gosalkar, G. (2007). E-negotiation versus face-to-face negotiation what has changed—if anything?. *Computers in Human Behavior*, 23(1), 787-797.
- Goby, V.P. ve Lewis, J.H. (2000). The key role of listening in business: A study of the Singapore Insurance Industry, *Business Communication Quarterly*, 63(2), 41-51.
- Gilliam, D. A., Flaherty, K. E. ve Rayburn, S. W. (2014). The dimensions of storytelling by retail salespeople. *The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research*, 24(2), 231-241.
- Guenzi, P., Rangarajan, D., Chaker, N. N. ve Sajtos, L. (2019). It is all in good humor? Examining the impact of salesperson evaluations of leader humor on salesperson job satisfaction and job stress. *Journal of Personal Selling and Sales Management*, 39(4), 352-369.

- Guffey, M. E., ve Loewy, D. (2012). *Essentials of business communication*. Cengage Learning.
- Hair, J. F., Sarstedt, M., Ringle, C. M. ve Mena, J. A. (2012). An assessment of the use of partial least squares structural equation modeling in marketing research. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 40(3), 414-433.
- Hair Jr, J. F., Sarstedt, M., Hopkins, L. ve Kuppelwieser, V. G. (2014). Partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM): An emerging tool in business research. *European business review*, 26(2), 106-121.
- Hair, J. F., Risher, J. J., Sarstedt, M. ve Ringle, C. M. (2019). When to use and how to report the results of PLS-SEM. *European business review*, 31(1), 2-24.
- Hartman, J. L., ve McCambridge, J. (2011). Optimizing millennials' communication styles. *Business Communication Quarterly*, 74(1), 22-44.
- Henseler, J., Ringle, C. M. ve Sarstedt, M. (2015). A new criterion for assessing discriminant validity in variance-based structural equation modeling. *Journal of the academy of marketing science*, 43(1), 115-135.
- Henseler, J. (2018). Partial least squares path modeling: Quo vadis?. *Quality and Quantity*, 52(1), 1-8.
- Herbst, U., Voeth, M. ve Meister, C., What do we know about buyer–seller negotiations in marketing research? A status quo analysis. *Industrial Marketing Management*, 40(6), 967–978.
- Iqbal, Q. ve Hassan, S. H. (2018). A dyadic analysis of salespersons and customers in banking sector: Humor usage, word of mouth and expectation of continuity. *International Academic Journal of Business Management*, 5(3), 109-120.
- Johlke, M. C. (2006). Sales presentation skills and salesperson job performance. *Journal of Business and Industrial Marketing*, 21(5), 311-319.
- Kang, Y. ve Na, K. (2020). The effectiveness of employee training on firm performance: Evidence from Vietnam. *International Journal of Business and Social Science*, 11(2), 13-24.
- Krause, D. R., Terpend, R. ve Petersen, K.J. (2006). Bargaining stances and outcomes in buyer–seller negotiations: Experimental results. *The Journal of Supply Chain Management*, 42(3), 4-15.
- Kurtzberg, T. R., Kang, S. ve Naquin, C. E. (2018). The effect of screen size and e-communication richness on negotiation performance. *Group Decision and Negotiation*, 27(4), 573-592.
- Liu, L. A., Chua, C. H. ve Stahl, G. K. (2010). Quality of communication experience: definition, measurement, and implications for intercultural negotiations. *Journal of Applied Psychology*, 95(3), 469.
- Lucia, A.D. ve Lebsinger, R. *The Art and Science of Competency Models*. Jossey-Bass Pfeiffer, 3, San Francisco, 1999.
- Lunardo, R., Bompar, L. ve Saintives, C. (2018). Humor usage by sellers and sales performance: The roles of the exploration relationship phase and types of humor. *Recherche et Applications en Marketing (English Edition)*, 33(2), 5-23.

- Lussier, B., Grégoire, Y. ve Vachon, M. A. (2017). The role of humor usage on creativity, trust and performance in business relationships: An analysis of the salesperson-customer dyad. *Industrial Marketing Management*, 65, 168-181.
- Lussier, B. ve Hall, Z. R. (2018). Cooperation in B2B relationships: Factors that influence customers' perceptions of salesperson cooperation. *Industrial Marketing Management*, 69, 209-220.
- Lynch, O. H. (2002). Humorous communication: Finding a place for humor in communication research. *Communication Theory*, 12(4), 423-445.
- Meyer, J. C. (2000). Humor as a double-edged sword: Four functions of humor in communication. *Communication Theory*, 10(3), 310-331.
- Morillo, C. R. (1990). The reward event and motivation. *The Journal of Philosophy*, 87(4), 169-186.
- Mouzas, S. ve Blois, K. (2013). Contract research today: Where do we stand?. *Industrial Marketing Management*, 42, 1057-1062
- Norton, R. (1983). *Communicator style: Theory, applications, and measures* (Vol. 1). Sage Publications, Incorporated.
- Özçam, D. S. ve Yalman, N. (2012). Banka satış temsilcileri ve banka müşterileri için başarılı satış ekip üyesi tanımlaması farklılıkları: Türkiye'de bankacılık sektöründe bir çalışma. *Öneri Dergisi*, 10(38), 65-71.
- Poon, P., Albaum, G. ve Yin, C. Y. (2017). Exploring risks, advantages and interpersonal trust in buyer-salesperson relationships in direct selling in a non-western country. *International Journal of Retail and Distribution Management*, 45(3), 328-342.
- Preuss, M., Wijst, P. (2017). A phase-specific analysis of negotiation styles. *Journal of Business and Industrial Marketing*, 32(4), 505-518.
- Putnam, L. L. ve Roloff, M. E. (Eds.). (1992). *Communication and negotiation* (Vol. 20). Sage.
- Oprea, G. (2016). Business negotiation, from mediation to arbitration. *Economic Insights-Trends and Challenges*, 68(2).
- Ramirez Marin, J., Olekalns, M. ve Adair, W. (2019). Normatively speaking: Do cultural norms influence negotiation, conflict management, and communication?. *Negotiation and Conflict Management Research*, 12(2), 146-160.
- R.E. Fells, (1986). Managing the Process of Negotiation. *Employee Relations*, 8(1), 17-22.
- Ringle, C. M., Da Silva, D. ve de Souza Bido, D. (2014). Modelagem de equações estruturais com utilização do SmartPLS. *Revista Brasileira de Marketing*, 13(2), 56-73.
- Romero, E. ve Pescosolido, A. (2008). Humor and group effectiveness. *Human Relations*, 61(3), 395-418.
- Sarstedt, M., Ringle, C. M., Smith, D., Reams, R. ve Hair Jr, J. F. (2014). Partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM): A useful tool for family business researchers. *Journal of Family Business Strategy*, 5(1), 105-115.
- Sarstedt, M., Hair, J. F., Ringle, C. M., Thiele, K. O. ve Gudergan, S. P. (2016). Estimation issues with PLS and CBSEM: Where the bias lies!. *Journal of Business Research*, 69(10), 3998-4010.

- Schoop, M., Jertila, A. ve List, T. (2003). Negoisst: A negotiation support system for electronic business-to-business negotiations in e-commerce. *Data and Knowledge Engineering*, 47, 371–401.
- Schoop, M., Köhne, F. ve Ostertag, K. (2010). Communication quality in business negotiations. *Group Decision Negotiation*, 19, 193–209.
- Sanders, R. E. (1985). Norton Robert, Communicator style: Theory, application, and measures. Beverly Hills: Sage, 1983. Pp. 320. *Language in Society*, 14(2), 249-252.
- Shan, W., Keller, J. ve Joseph, D. (2019). Are men better negotiators everywhere? A meta-analysis of how gender differences in negotiation performance vary across cultures. *Journal of Organizational Behavior*, 40(6), 651-675.
- Sharma, A., Shapiro, D. L. ve Kesner, I. F. (1991). Targets of mergers: Applying a negotiations perspective to predict degree of resistance. *International Journal of Conflict Management*, 2(2), 1991.
- Sharma, P., Sarstedt, M., Shmueli, G., Kim, K. H. ve Thiele, K. O. (2019). PLS-based model selection: The role of alternative explanations in information systems research. *Journal of the Association for Information Systems*, 20(4), 4.
- Sidelinger, R. J. (2014). Using relevant humor to moderate inappropriate conversations: Maintaining student communication satisfaction in the classroom. *Communication Research Reports*, 31(3), 292-301.
- Singh, S. K., Marinova, D. ve Singh, J. (2020). Business-to-business e-negotiations and influence tactics. *Journal of Marketing*, 84(2), 47-68.
- Smolinski, R., ve Xiong, Y. (2020). In search of master negotiators: a negotiation competency model. *Negotiation Journal*, 36(3), 365-388.
- Spenser M.L. ve Spenser M. S. "Competence at Work", John Wiley and Sons Inc., 26-27, New York, 1993.
- Thomas, S., Eastman, J., Shepherd, C.D. ve Denton, L.T. (2018). A comparative assessment of win-win and win-lose negotiation strategy use on supply chain relational outcomes. *The International Journal of Logistics Management*, 29(1), 191-215.
- Thorson, J. A. ve Powell, F. C. (1993). Development and validation of a multidimensional sense of humor scale. *Journal of Clinical Psychology*, 49(1), 13-23.
- Vojvodić, K., Martinović, M. ve Pušić, A. (2020). The relevance of business negotiation in building competitive advantage for Croatian micro enterprises. *InterEULawEast: journal for the international and european law, economics and market integrations*, 7(1), 47-63.
- Vuorela, T. (2005). Laughing matters: A case study of humor in multicultural business negotiations. *Negotiation Journal*, 21(1), 105-130.
- Warr, P., Bartram, D. ve Martin, T. (2005). Personality and sales performance: Situational variation and interactions between traits. *International Journal of Selection and Assessment*, 13(1), 87-91.
- Warren, C., Barsky, A. ve McGraw, A. P. (2018). Humor, comedy, and consumer behavior. *Journal of Consumer Research*, 45(3), 529-552.

- Wilson, S. ve Sabee, C. M. (2003). Handbook of Communication and Social Interaction Skills, Part1: “*Expli-
cating Communicative Competence As a Theoretical Term*”, Lawrence Erlbaum Associates, Publishers,
London.
- Yılseli, H. ve Özdemir, E. (2021). Satış elemanlarının satış müzakere becerilerinin algılanan satış performansı
üzerindeki etkileri. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 504-519.
- Yip, J. A., ve Martin, R. A. (2006). Sense of humor, emotional intelligence, and social competence. *Journal
of research in personality*, 40(6), 1202-1208.
- Zhou, H. ve Zhang, T. (2008). Body language in business negotiation. *International Journal of Business and
Management*, 3(2), 90-96.

Takım Çalışması İş Performansı İlişkisinde İş Yeri Arkadaşlığının Aracılık Rolü¹

Mesut ARDIÇ, Mahmut AKBOLAT, Ersin IRK²

Takım Çalışması İş Performansı İlişkisinde İş Yeri Arkadaşlığının Aracılık Rolü

Özet

Bu çalışmanın amacı, hemşirelerin takım çalışmaları ile iş performansları arasındaki ilişki de iş yeri arkadaşlığının aracılık rolü olup olmadığını araştırmaktır. Çalışmada veri toplama aracı olarak Takım Çalışması Ölçeği, İş Performansı Ölçeği, İş Yeri Arkadaşlığı Ölçeğinden oluşan anket formu kullanılmıştır. Verilerin analizinde korelasyon, regresyon analizleri ve tanımlayıcı istatistiksel yöntemler kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, takım çalışması ile iş yeri arkadaşlığı, bağlamsal performans ve görev performansı arasında anlamlı ve pozitif yönde ilişki bulunduğu belirlenmiştir. Ayrıca takım çalışması, işyeri arkadaşlığı, bağlamsal performans ve görev performansı arasında ilişki olduğu belirlendikten sonra process macro regresyon analizi yönteminden yararlanılarak takım çalışmasının görev performansı ve bağlamsal performans üzerindeki etkisinde iş yeri arkadaşlığının aracılık etkisi analiz edilmiştir. Araştırmanın sonucunda takım çalışması görev performansı ilişkisinde iş yeri arkadaşlığının kısmi aracılık etkisi bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Takım Çalışması, İş yeri arkadaşlığı, Bağlamsal Performans, Görev Performansı

Makale Türü: Araştırma

Mediator Role of Workplace Friendship in the Relationship between Teamwork and Job Performance

Abstract

The objective of this study is to investigate whether workplace friendship has a mediator role in the relationship between nurses' teamwork and job performance. A survey form including Teamwork Scale, Job Performance Scale, and Workplace Friendship Scale was used as data collection tools in the study. Descriptive statistics, correlation and regression analyses were used in the analysis of the data. According to the results obtained from the study, it was determined that there was a significant and positive relationship between teamwork, workplace friendship, task performance and contextual performance. In addition, after determining that there is a relationship between teamwork, workplace friendship, task performance and contextual performance, the mediating effect of workplace friendship on the effect of teamwork on task performance and contextual performance was analyzed through the process macro regression analysis method. As a consequence of the study, it was found that workplace friendship had a partial mediating effect on the teamwork-task performance relationship.

Keywords: Teamwork, Workplace friendship, Job Performance, Contextual Performance

Paper Type: Research

1. Giriş

Sağlık kurumları karşılıklı bağımlılığın yüksek olduğu uzmanlık alanlarının birlikte çalıştığı emek yoğun örgütlerdir. Bu sebeple sağlık hizmetlerinin daha nitelikli sunulabilmesi ve performansın geliştirilmesinde kurum çalışanlarının birbirleri ile yakın işbirliği içerisinde ve takım anlayışı içinde çalışabilmeleri büyük önem arz etmektedir. Böyle bir çalışma ortamı hastaların daha kapsamlı, kaliteli, hasta odaklı sağlık hizmet almasının yanı sıra; kaynakların ortak kullanılmasını ve etkili iletişimi de beraberinde getirecektir (Ulusoy ve Tokgöz, 2009: 55). İşyerlerinde kurulan pozitif ilişkiler çalışanların tatminini, örgüte bağlılığını ve aynı zamanda iş yerinde çabalarını artırıcı etkilerde bulunmaktadır (Kram ve Isabella, 1985: 126). İşyerinde kurulan samimi arkadaşlıklar, bir taraftan çalışılan ortamı eğlenceli hale getirirken, diğer taraftan da çalışanların bilgi birikimlerini paylaşmayı sağlamakta ve bireyleri hem birbirlerine hem

¹ Bu çalışma, 2. Uluslararası 12. Ulusal Sağlık ve Hastane İdaresi Kongresinde "Kamu Hastanesinde Çalışan Hemşirelerin Takım Çalışması Ve İş Performansı İlişkisi" adlı sözlü bildiri olarak sunulmuş ve özeti yayınlanmıştır.

² Mesut ARDIÇ, Öğretim Görevlisi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, İşletme Enstitüsü, Sağlık Yönetimi, mesut.ardic@gop.edu.tr, ORCID ID orcid.org / 0000-0002-6630-0669, Mahmut AKBOLAT, Profesör, Sakarya Üniversitesi, Sağlık Yönetimi, makbolat@sakarya.edu.tr, ORCID ID orcid.org / 0000-0002-2899-6722, Ersin IRK, Doktor Öğretim Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Halkla İlişkiler Ve Reklamcılık Bölümü, ersin.irk@gop.edu.tr, ORCID ID orcid.org / 0000-0002-2160-8053

de örgüte bağlamaktadır (Özyer, vd., 2015: 217; Sias vd., 2004: 322). Zor çalışma çevresi, vardiyalı ve uzun süreli mesai sistemleri fazla iş yükü, yetersiz istihdam gibi olumsuzlukların söz konusu olduğu hemşire meslek grubu açısından arkadaşlık ilişkileri daha büyük önem taşımaktadır (Aslan ve Yıldırım, 2017: 105). İşyeri arkadaşlığı sayesinde örgütlerde yaşanan stres azalmakta ve etkili iletişim gelişmektedir (Özyer, vd., 2015: 217). Aksi durumda hemşireler tarafından yürütülen sağlık hizmetlerinin kalitesi düşmekte ve bu durum sağlık kurumlarının performansının azalmasına neden olmaktadır (Bacaksız vd., 2018: 56). Neticede işyeri arkadaşlığının gelişmesi ile birlikte takım çalışması uygulamalarının kolaylaşması ve bu olumlu iklimden performansın olumlu yönde etkilenmesi beklenmektedir.

Literatürde sağlık sektöründe takım çalışması, iş arkadaşlığı ve performans ilişkisi inceleyen çalışmalar bulunmasına rağmen (Bakan vd., 2020: 260; OK vd., 2019: 449; Mohsin, 2017: 9), bu üç değişkenin hepsini içeren bir çalışmaya rastlanamamıştır. Bu araştırmanın ana sorunsalı; takım çalışması ile takımlar arasında ve tek tek takım içerisinde gerçekleşen bireyler arası arkadaşlık ilişkisinin özellikle performans üzerinde etkisini ortaya koymaktır. Bu sorunsaldan hareket ederek çalışma, hemşirelerin takım çalışması görev performansı ilişkisinde işyeri arkadaşlığının aracılık rolünü belirlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir.

2. Kavramsal Çerçeve

Rekabet üstünlüğünü elde etmek isteyen sağlık kurumları, öncelikle yeterli bilgi, beceri ve yeteneklere sahip kişileri bir araya getirmek zorundadır. Bununla birlikte karşılaşılan sorunlara etkin çözüm bulabilmek amacıyla çalışanlar arasında başarılı takımların oluşturulması sağlık kurumlarının rekabet üstünlüğü elde etmesinde de önem taşımaktadır (İlhan ve İnce, 2015: 128). Sağlık sektörü, köklü değişimler (hastaların kaliteli hizmet beklentisinin artması, personel kalitesinin artmasının beklenmesi, teknolojinin gelişmesi ve dolayısıyla bakım yöntemlerinin değişmesi) geçirmektedir. Bu değişimler nedeniyle rekabetin şiddetle yaşandığı sektörlerden birisidir (Kesim, 1999: 75). Diğer taraftan sağlık hizmetlerinin ortaya konmasında ve sunulmasında değişen teknoloji ve gelişen tedavî hizmetlerinin ortaya çıkardığı karmaşıklıklar, sağlık çalışanlarının da karşılaştıkları sorunların her geçen gün daha da artmasına yol açmaktadır. Sağlık kuruluşları iş bölümünün yoğun olarak yaşanması ve karmaşık bir örgütsel yapıya sahip olmaları, birçok uzmanlık alanına sahip personelin örgüt içerisinde bir arada görev yapması, sağlık hizmetinin 7 gün 24 saat kesintisiz verilme zorunluluğu gibi birçok sektörel zorluk yaşamaktadırlar. Karşı karşıya kalınan bu tür sektörel zorluklar, hem yöneticilerin bilgi, beceri ve yetenekleri ile hem de etkili bir takım çalışması ile aşılabilecektir (Gayef, 2006: 38). Ayrıca, nitelikli sağlık hizmetlerinin sağlanabilmesi, öncelikle sağlık kuruluşları içerisinde alanında uzman sağlık profesyonellerinin varlığına, ardından bu profesyoneller arasında etkin bir iletişim ve iş birliğinin sağlandığı takımların oluşturulmasına bağlıdır (Ulusoy ve Tokgöz, 2009: 55).

Takım çalışmasının literatürde farklı tanımları bulunmaktadır. Örneğin; Kalisch ve Lee (2013) takım çalışmasının oluşturulma nedeni üzerinden yaptığı tanımda "birbirine bağımlı iki veya daha fazla kişinin ortak amaç için oluşturduğu gruplardır" şeklinde bir tanım geliştirmiştir (Kalisch ve Lee, 2013: 3). Takım çalışması, başkalarının ihtiyaçlarını tahmin etme, birbirlerinin performansları ve çevresel değişikliklerle uyum içinde olma ve en iyi sonuçları elde etmek için ortak bir durum anlayışına sahip olmaktır (Behnia vd., 2016: 248). Takım çalışması, istenen sonuçları elde etmek için birbirlerinin çabalarını koordine eden iki veya daha fazla kişiyi içeren, işyerinde temel bir faaliyettir (Sommer vd., 2016: 173). İki veya daha fazla bireyin davranışlar, bilişler ve tutumlar hakkındaki etkileşimi ve karşılıklı bilgi, beceri paylaşımı yoluyla ortak hedeflere ulaşılmasını sağlayan işbirliğidir (Holmes vd., 2019: 571). Tanımlar incelendiğinde takım çalışması kavramının aynı amaç doğrultusunda bir grup çalışanın, kendi aralarında iletişim, iş birliği ve koordinasyonlarının artırılmasını sağlayacak gruplar oldukları anlaşılmaktadır. Sağlık sektöründe takım çalışması kavramı üzerine yapılmış çeşitli çalışmalar mevcuttur. Han ve Roh (2020), acil serviste çalışan 200 hemşirenin dahil edildiği çalışmada, takım çalışması çalışanların arasında psikolojik güvenlik ve hasta güvenliği yetkinliği arasındaki pozitif ilişki olduğu sonucuna varmışlardır (Han ve Roh, 2020: 2). İngiltere'de çalışan 2990 hemşire ve doktor üzerinde yapılan başka çalışmada, doktorlar ve hemşireler arasındaki iyi bir ekip çalışmasının sadece ekip için önemli olmadığı, aynı zamanda hastaların klinik sonuçlarının da olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (Von Knorring vd., 2019: 613). Gaziantep Üniversitesi Hastanesinde hekim ve hemşireler (cerrahi kliniklerinde çalışan) ile yapılan çalışmada da takım çalışmasının hasta bakımının kalitesinin gelişmesinde önemli yerinin olduğunu saptanmıştır (Lafçı vd., 2016: 62). Benzer şekilde İstanbul'da özel hastanede çalışan hemşireler üzerinde yapılan çalışmada,

ekip çalışması ve motivasyon arasında önemli bir ilişki olduğu ve bu durumun hemşirelerin verimli ve etkin çalışması, sağlık kurumlarının gelişimi ve hizmet kalitesi sunumunda büyük rol oynadığı sonucuna varılmıştır (Çelik ve Karaca, 2017: 262). Eskişehir’ de üniversite hastanesinde 230 hemşirenin katıldığı çalışmada, etkili bir takım çalışması ile hizmetteki eksiklik ve hataların ortadan kalktığı, hasta bakımında devamlılık sağlandığı, bakımın kalitesi arttığı, hastanede ortalama kalış süreleri ve hastanenin maliyet yükünün azalttığı, zaman tasarrufu sağlandığı ortaya konulmuştur (Yılmaz ve Yıldırım, 2018a: 50). Bekmez (2018) yoğun ve yüksek stres altında çalışan hemşirelerin takım çalışmasına yönelik pozitif tutuma sahip olmalarına rağmen, iş doyumlarının düştüğü sonucuna varmıştır (Yılmaz, 2019: 36). Sağlık sektöründe takım çalışması kavramı üzerine yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde, özellikle performans üzerinde pozitif etkilerine yönelik sonuçlar elde edildiği söylenebilir. Bu açıklamalardan yola çıkılarak, takım çalışmasının belirtilen olumlu etkileri dolayısıyla, hasta odaklı multidisipliner takımların geliştirilmesi ve yönetimi konusu, sağlık hizmetleri organizasyonlarının önemli yönlerindedir.

Performans, örgütün belirli süreler içerisinde, belirli amaçlara ulaşmak için belirli bir aşamaya yönelik genel davranışlarıdır (Nikpour, 2017: 66). Daft (2000) ‘a göre performans, örgütün kaynakları kullanarak hedeflerini etkin ve verimli bir şekilde gerçekleştirme yeteneği, benzer şekilde Richardo (2001) ‘e göre, örgütsel amaç ve hedeflere ulaşma yeteneği olarak tanımlanmıştır (Shahzad vd., 2012: 979). Başka bir tanımlamaya göre performans, “belirli bir işin yerine getirilmesi ve tamamlanması”dır (Chui, 2004: 82). Görüldüğü üzere performans temelde bir sonuç elde etmek üzerine kuruludur. Yine tanımlardan yola çıkarak performans kavramı, personelden örgüt için daha önce belirlenen ve beklenen katkıyı getiren sonuçlar olarak tanımlanabilir. İş gören performansı, görev performansı ve bağlamsal performans olarak iki alt boyutta incelenebilir (Borman ve Motowidlo, 1993: 75). Görev performansı; organizasyonun görevlerini, araçları ve sistemleri arasında etkili bir şekilde koordinasyon sağlayarak daha yüksek performans elde etmek için takım üyelerinin becerilerinin eldeki görevlerle etkin bir şekilde koordine edilerek yerine getirmesidir (Zawawi ve Nasuridin, 2020: 5). Görev performansı, işlerin teknik yönü ve ustalık gerektiren yönüyle ilişkili olduğu söylenebilir (Lara ve Ding, 2017:52). Bağlamsal performans ise, başkalarına yardım etme, kurumu destekleme ve ek iş sorumluluklarına gönüllü olarak katılma gibi davranışları içeren davranışlardır. İki kavram arasında önemli farklılıklar da var. Birincisi, göreve ilişkin davranışlar pozisyonlar arasında farklılık gösterirken, örgütsel vatandaşlık davranışları daha benzerdir. İkincisi, görevler, pozisyonun gerekliliklerindeki bağlamsal performanstan daha açık ve resmi olarak oluşturulmuş olma eğilimindedir. Son olarak, görev performansının daha yüksek derecede yetenek ve becerileri ima ediyor gibi görünürken, bağlamsal performans daha büyük ölçüde kişilik özellikleri göstermektedir (Díaz-Vilela vd., 2012: 137). Emek yoğun olarak tanımlanan sağlık kurumlarında örgütsel hedeflere ulaşabilmek ve sektörde rakiplerine üstünlük sağlayabilmek için personelin göstereceği performansa bağlıdır (Bacaksız vd., 2018: 53).

Sağlık sektöründe görev ve bağlamsal performansın araştırıldığı çalışmalar vardır. Palenzuela vd. (2019: 115-121), Kanarya Adaları’nda farklı hastane ve birimlerinde görev yapan 279 hemşire ve 230 hemşirelik yardımcısı ile yaptıkları çalışmada, bağlamsal performansın tükenmişlikle yakından ilişkili olduğunu gösterdiler. Yazarlar bu sonuçların, işyerinde bağlamsal performansı teşvik eden sağlık yönetimi stratejilerinin geliştirilmesi için önemli olduğunu ve bu yönüyle sağlık profesyonellerinin sağlık ve çalışma kalitesinin iyileştirileceğini de iddia etmektedirler. Hindistan’ın Uttarakhand eyaletinde bulunan 41 küçük ve orta ölçekli hastanede çalışan 530 hemşire ve 146 süpervizör ile yapılan çalışmada, hemşirelerin pozitif psikolojik sermayelerinin oluşturması sonucunda hastalara yüksek kaliteli bakım sağlandığını ve hemşirelerin bağlamsal performans seviyelerinin arttığını belirlenmiştir (Malik, 2017: 1256-1257). Jombang’da çalışmakta olan 195 hemşire ile yapılan çalışmada, hastanelerin hemşirelerin kişisel eğitim programlarına katılımlarına olanak sağlaması ile görev performansı ve bağlamsal performansını artırdığı sonucuna varmışlardır (Zakira vd., 2017: 2142). Aboagye vd. (2020), Gana’da 398 hemşirenin bulunduğu üç hastanede gerçekleştirdiği çalışmada, iletişimin genel olarak hemşirelerin görevlerini ve bağlamsal performansını iyileştirdiği sonucuna varmıştır (Aboagye vd., 2020: 931). Benzer şekilde Yılmaz ve Yıldırım (2018b: 3064), yaptıkları çalışmada, yönetici hemşirelerin iletişim becerilerinin ile hemşirelerin görev performansını arasında olumlu bir ilişki olduğu sonucuna varmıştır. Linn (2011)’in araştırmasında iş doyumunun artması ile iş performansı etkilendiği ve arasında olumlu etkisi olduğunu belirtilmiştir (Aslan, 2012: 76). Sağlık sektöründe görev ve bağlamsal performansının incelendiği çalışmalar değerlendirildiğinde farklı değişkenlerin kavramlar üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Türkiye’de görev performansı ve bağlamsal performansını birlikte inceleyen özellikle sağlık sektöründe yapılan çalışmanın az olması literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışma hayatı ile sosyal hayatın kesişim noktasını ifade eden işyerleri, günlük zamanının büyük bir bölümünü geçirmeleri münasebetiyle çalışanlar arasında yoğun iletişimlerin olduğu ortamlardır (Lee, 2005: 3). Dolayısıyla iş yerleri içerisinde oluşan arkadaşlıklar hem bireyler hem de işletmeler açısından önem taşıyan bir kavram olarak ön plana çıkmaktadır. Song (2006) iş yeri arkadaşlığını, 'farklı tür ve düzeylerdeki, dostluk, yardımlaşmaya dayalı ilişki ile katılımcıların, sosyal-duygusal amaçlarına ulaşmaları için iş yerindeki birden fazla birey arasındaki, birbirine bağımlı, etkileşimli ve gönüllü ilişkidir' şeklinde tanımlamaktadır (Song, 2006: 49). Kram ve Isabella (1985) ise iş arkadaşlıklarının, çalışanlara duygusal destek sağlayabileceğini belirtmektedir (Kram ve Isabella, 1985: 119). Sias ve Cahill (1998: 273)'a göre iş yeri arkadaşlığının çalışanlar için içsel bir ödül olması, iş ile ilgili stresin düşürülmesi ve dengelemesi, iş gücü devir aralığının düşürmesi ve iş tatminsizliğini azaltması gibi faydaları bulunmaktadır. İş yeri arkadaşlığı bireyler açısından duygusal destek sağlarken, örgütler açısından pozitif çıktıların oluşmasını sağlamaktadır. İşletmelerdeki bireylerin motivasyon, iş tatmini, performans üzerine olumlu etkileri bulunmaktadır (Lee ve Ok, 2011: 3). İşyeri arkadaşlığı ile ilgili turizm (Günlü vd. 2010; Ömürş, 2010), bankacılık (Özyer vd. 2013) ve sağlık (Çalışkan, 2011; Özyer vd., 2015), emniyet (Çalışkan, 2011; Kanbur, 2015; Balaban ve Özsoy, 2016; Kiral, 2016) gibi farklı sektörlerde çalışmalar yapılmıştır. Yapılan çalışmalar, işyerinde kurulan arkadaşlık ilişkilerinin çeşitli örgütsel sonuçları olumlu yönde etkilediğini göstermektedir (Song, 2005; Ömürş, 2014; Özyer vd., 2015; Yavuzkurt, 2017; Çetinkaya, vd., 2016). İş yeri arkadaşlığının olumlu yönlerinin yanında olumsuz yönlerini gösteren çalışmalarda bulunmaktadır. Örneğin; iş yeri arkadaşlığı önemli derecede dikkat dağınıklığına neden olması ile çalışanların verimini düşürdüğü (Morrison ve Nolan, 2007), iş yerlerinde çalışanların aynı zamanda rekabet içinde olmaları birbirlerine duydukları güven duygusu ile sırlarını paylaşmaları ileride aleyhine kullanabileceğinden siyasi zafiyetlere (Berman, vd., 2002) neden olabilmektedir (Şahinbaş, 2018: 54).

Sağlık sektöründe işyeri arkadaşlığının incelendiği çeşitli çalışmalar söz konusudur. Rai ve Agarwal (2018: 226) yılında 835 çalışanın dâhil edildiği çalışmada iş yerinde arkadaşlığın işyerinde zorbalık ile ilgili saldırganlıklara karşı koymak için önemli bir unsur olduğunu ve bireylerin işle ilgili stres ve depresyona karşı koymalarına destek olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Lahor'daki çeşitli özel hastanelerde çalışan 600 hemşire katılımı ile yapılan başka bir çalışmada, hizmet kültürü ve işyeri arkadaşlığı arasında pozitif ilişki olduğu ve işyeri arkadaşlığının şefkat duyguları uyardığını, bunun sonucunda sağlık çalışanları arasında normatif bağlılığın geliştiği ileri sürülmektedir (Ali ve Kashif, 2019: 811). Benzer şekilde Hacettepe Üniversitesi Erişkin Hastanesi'nde görev alan 300 sağlık personeli (hekim, hemşire, diğer sağlık personeli) üzerinde yapılan bir çalışmada, sağlık personelinin işe adanmışlık ve işyeri arkadaşlığı düzeyi arasında pozitif yönde ilişki olduğu sonucuna varılmıştır (Şahinbaş, 2018: 84). Dasgupta (2016), 504 hemşirenin katılımı ile Hindistan'da yapmış olduğu çalışmada, işe adanmışlık ile işyeri arkadaşlığı arasında olumlu yönde anlamlı bir ilişki olduğunu belirlemiştir (Dasgupta, 2016: 560). OK vd., (2019: 450) tarafından yapılan çalışmada, hemşirelerin iş yeri arkadaşlığının önemli olduğu ve görev performansı ile pozitif yönde ilişkisinin bulunduğu sonucuna varılmıştır. İş yeri arkadaşlığı duygusal stresin azalmasına ve görev performansının artmasına neden olmaktadır (Sias vd., 2004: 337). Hwang vd. (2012) hastane çalışanları işyeri arkadaşlık düzeyinin iş tatmini ve örgütsel bağlılık ilişkisinde önemli ve olumlu etkiye sahip olduğu, üst düzey ile işyeri arkadaşlık düzeyinin ayrılma niyeti ve iş stresi ilişkisinde anlamlı olumsuz etkiye sahip olduğunu belirtmiştir. Bu sonuçlar, hastane yöneticilerinin işyeri arkadaşlığını geliştiren sistemleri oluşturmak için çaba sarf etmesi gerektiğini ima etmektedir (Hwang vd., 2012: 654).

Karmaşık bir sistem yapısı bulunan sağlık kuruluşları farklı meslek grupları bir arada barındırmaktadır. Bu çalışma ortamında takım çalışması hedeflere ulaşmada ve bakım kalitesini daha ileriye götürmede önemli bir yere sahiptir. Hastanelerde hizmet sunan çalışanlar takım çalışmasıyla hasta, ailesi, sağlık çalışanları ve hastaneye birtakım yararlar sunmaktadır. Örneğin, Manser (2009: 149) sağlık hizmetlerinde istenmeyen olaylar ve kazaların önüne geçilmesinde takım çalışmasının rolünün büyük olduğunu iddia etmektedir. Diğer taraftan takım çalışmasının yeterince oluşturulmadığı birimlerde tedavi ve tanı işlemlerinde aksaklıklar, hasta hakkında çelişkili bilgilere sahip olma, hizmet kalitesinin yetersizliği gibi sorunlar yaşanabilmektedir. Takım çalışmasının etkin bir şekilde uygulanması, sağlık hizmetlerinden faydalananların bakımında devamlılığının sağlanması, bakım kalitesinde artış, maliyetlerde ve hastaların hastanede geçirdikleri sürelerde azalış konularında sağlık kurumlarına katkı sağlamaktadır (Ulusoy ve Tokgöz, 2009: 55). Lee vd. (2011) çalışmalarında iş yeri arkadaşlığının çalışanların iş tatmini, örgütsel vatandaşlık davranışı, devamsızlık ve görev performansı üzerine etkisini ortaya koyan bir çalışma gerçekleştirdiler. Benzer şekilde Lin,

(2010: 55), işyerlerindeki takımların performanslarının arttırılmasının, çalışanlar arasındaki arkadaşlık ilişkilerini dik-kate alması gerektiğini ileri sürmektedir.

Sağlık sektöründe Schmutz vd., (2019: 14) tarafından yapılan çalışmada ekip çalışmasının hasta bakımını iyileş-tirmek için güçlü bir süreci temsil ettiği sonucuna varılmıştır. Etkili ekip çalışmasının sağlık hizmetleri sistemlerinin çeşitli seviyelerinde güvenli ve etkili bakım hizmeti sunulmasını olumlu etkilediği pek çok araştırmayla kanıtlanmıştır (Thomas, 2011; Salas ve Rosen, 2013; Williams vd., 2010; Schraagen vd., 2011). Benzer şekilde İngiliz Ulusal Sağlık Hizmetleri bünyesinde yer alan 162 kuruluştaki görev yapan 66.930 çalışanın dahil edildiği çalışmada, takım çalışması, çalışan refahı (yani, iş tatmini ve işe bağlılık) ve hasta memnuniyeti arasında pozitif bir ilişki olduğu bulunmuştur (Ogbonnaya vd, 2018: 475). Tıbbi teknolojinin ilerlemesi, yeni hastalıkların ortaya çıkması sorunu ile, hemşirelerin takım çalışması genel olarak hastalar için yararlı olan daha yüksek performans sergileyebileceklerdir (Markham ve Carney, 2008: 1345; Hazilah, 2009: 30; Tunlind vd., 2015: 120).

3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma Tokat ili Erbaa ilçesi devlet hastanesinde gerçekleştirilmiştir. Hastanede toplam 150 hemşire görev yapmaktadır. Çalışmada örneklem seçilmeden bütün hemşirelere ulaşılması hedeflenmiş olup; izinli veya raporlu olmaları ya da çalışmaya katılmak istememeleri nedeniyle 12 hemşireden veri toplanamamıştır. Çalışma 138 hem-şireden (%92) toplanan verilerle gerçekleştirilmiştir. Araştırmada veri toplama aracı olarak dört bölümden oluşan bir anket formu kullanılmıştır. Birinci bölüm, araştırmaya katılan hemşirelerin sosyo-demografik özelliklerini belir-lemeye yönelik dört sorudan oluşmaktadır. İkinci bölümde, Gürül (2013) tarafından geçerlilik analizi yapılmış olan Takım Çalışması Ölçeği (TÇÖ) yer almaktadır. Takım çalışması ölçeği 12 ifadeden oluşmaktadır. Üçüncü bölümde, hemşirelerin performanslarını ölçmeye yönelik olarak kullanılan iki alt boyut ve 17 ifadeden oluşan performans ölçeği bulunmaktadır. Alt boyutlardan ilki Goodman ve Syvanteck (1999: 261) tarafından geliştirilen iş gören perfor-mans ölçeğinin Polatçı (2013) tarafından Türkçe uyarlaması yapılan görev performansı; ikinci alt boyut ise Jawahar ve Carr (2007: 333) tarafından geliştirilen ve Doğan (2005) tarafından Türkçe uyarlaması yapılan bağlamsal perfor-mans ölçeği oluşturmaktadır. Dördüncü bölümde ise, Nielsen, Jex ve Adams (2000: 640) tarafından geliştirilen ve Kırıl (2016) tarafından Türkçe uyarlaması yapılan İşyeri Arkadaşlığı ölçeği yer almaktadır. Ölçek çeşitli çalışmalarda tek boyutlu (Mao, 2006: 260; Lin, 2010: 59; Çalışkan, 2011: 80; Liu vd, 2013: 575; Özeyer vd., 2013: 18) ve iki boyutlu (Dickie, 2009: 132; Özsoy ve Aras, 2011: 80; Kunday, 2014: 32; Gao ve Wu, 2014; Kanbur, 2015: 52; Balaban ve Özsoy, 2016: 330; Kırıl, 2016; Yavuzkurt, 2017: 16) olarak incelenmiştir. Bu çalışmada İş Yeri Arkadaşlığı Ölçeği tek boyut olarak kullanılmıştır. Ölçekler 5' li Likert tipi olup, ölçekte yer alan katılma düzeyleri; 1=hiç katılmıyorum, 2=katılmıyorum, 3=kısmen katılıyorum, 4=katılıyorum, 5=tamamen katılıyorum şeklinde değerlendirilmiştir. Veri analizlerinde tanımlayıcı istatistiksel yöntemler, regresyon analizi, korelasyon analizi ve Proocess macro regresyon analizi kullanılmıştır. Sonuçlar %95 güven aralığında, $p < 0,05$ anlamlılık seviyesinde değerlendirilmiştir.

3.1. Çalışmanın Modeli ve Hipotezleri

Çalışmada takım çalışması, iş arkadaşlığı, görev performansı ve bağlamsal performans arasında bir ilişki olacağı; takım çalışmasının performans üzerinde etkisi olacağı ve bu etkide işyeri arkadaşlığının aracı etkisi olacağı öngörül-müş ve bu öngörüye dayalı olarak aşağıdaki hipotezler ve araştırma modeli geliştirilmiştir:

H1: Takım çalışması, iş arkadaşlığı, görev performansı ve bağlamsal performans arasında ilişki vardır.

H2: Takım çalışmasının görev performansı üzerinde anlamlı etkisi vardır.

H3: Takım çalışmasının bağlamsal performans üzerinde anlamlı etkisi vardır.

H4: Takım çalışmasının iş arkadaşlığı üzerinde anlamlı etkisi vardır.

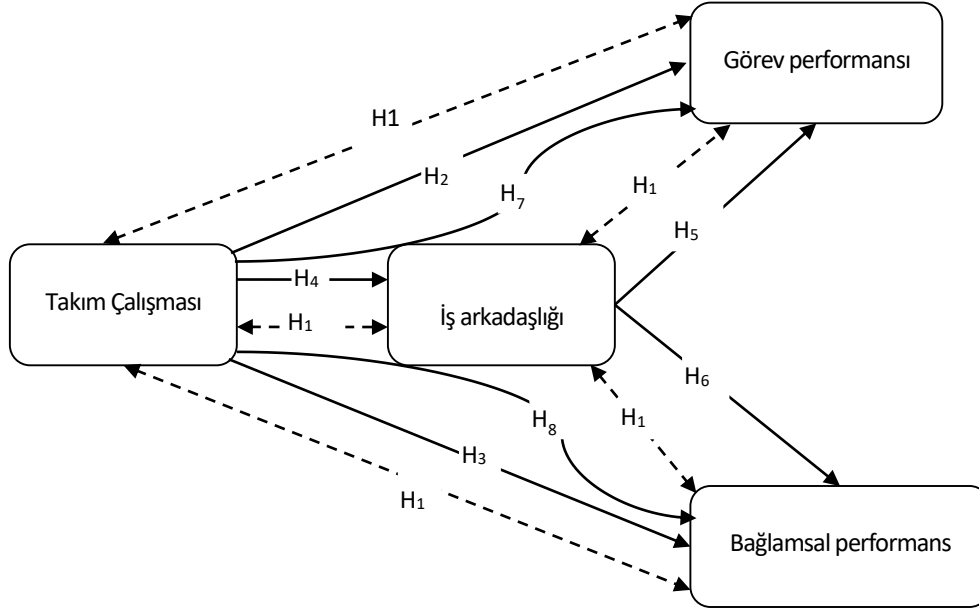
H5: İş arkadaşlığının görev performansı üzerinde anlamlı etkisi vardır.

H6: İş arkadaşlığının bağlamsal performans üzerinde anlamlı etkisi vardır.

H7: Takım çalışmasının görev performansına etkisinde iş arkadaşlığının aracı rolü vardır.

H8: Takım çalışmasının bağlamsal performansına etkisinde iş arkadaşlığının aracı rolü vardır.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

3.2. Veri Toplama Aracının Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizi

Çalışmada kullanılan ölçeklerin daha önceden geçerlilik ve güvenilirlik analizleri yapıldığından bu çalışmada doğrulayıcı faktör analizleri ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Ölçeklerin güvenilirlik analizi için Cronbach alfa katsayısından yararlanılmıştır. Cronbach alfa değerleri takım çalışması, görev performansı, bağlamsal performans ve işyeri arkadaşlığı için sırasıyla 0,936, 0,992, 0,998 ve 0,901 bulunmuştur. Bu bulgulara göre ölçeklerin güvenilirlik düzeyleri oldukça yüksek olarak değerlendirilmiştir (Kalaycı, 2014: 405). Tablo 1’de ölçeklerin sık kullanılan uyum iyilikleri ile ilgili olan alt ve üst değerler uyum iyiliği indeksleri görülmektedir. Tabloda görüldüğü gibi, takım çalışması ölçeğinin RMR, GFI, IFI, TLI (NNFI) ve CFI indeksleri; performans ölçeğinin TLI (NNFI) ve CFI indeksleri ve işyeri arkadaşlığı ölçeğinin RMR, GFI, TLI (NNFI) ve CFI indeksleri mükemmel uyum göstermektedir. Bu bulgulara göre çalışmada kullanılan ölçekler geçerlilik ve güvenilirlik koşullarını sağlamaktadır.

Tablo 1. Sık Kullanılan Uyum İyiliği İndisleri Kabul Aralıkları ve Ölçeklerden Elde Edilen Bulgular

Uyum Ölçütleri	Kabul Edilebilir Uyum	Mükemmel Uyum	Takım Çalışması	Performans	İşyeri arkadaşlığı
Ki-kare (CMIN)	Minimum	Minimum	86,886	160,007	85,763
DF	-	-	53	89	50
CMIN/DF	$X^2/DF \leq 5$	$X^2/DF \leq 3$	1,639	1,798	1,715
p			,002	,000	,001
RMR	$0,05 \leq RMR \leq 0,08$	$0,05 < RMR$,038	,050	,039
GFI	$0,85 \leq GFI < 0,90$	$0,90 \leq GFI \leq 1$,907	,875	,910
NFI	$0,90 \leq NFI < 0,95$	$0,95 \leq NFI$,919	,921	,934
IFI	$0,90 \leq IFI < 0,95$	$0,95 \leq IFI$,967	,963	,971
TLI (NNFI)	$0,90 \leq NNFI < 0,95$	$0,95 \leq NNFI$,958	,950	,961
CFI	$0,90 \leq CFI < 0,95$	$0,95 \leq CFI$,966	,963	,971
RMSEA	$0,05 < RMSEA < 0,08$	$0,05 \geq RMSEA$,068	,076	,072

Kaynak: Karagöz, 2017: 462-465.

4. Araştırmanın Bulguları

4.1. Katılımcıların Özelliklerine İlişkin Bulgular

Araştırmaya katılan hemşirelerin %46,6'sı lisans mezunu, %81,2'i kadındır. Ayrıca araştırmaya katılan hemşirelerin eğitim durumları incelendiğinde en fazla lisans düzeyinde (%46,4) eğitim aldıkları anlaşılmaktadır. Çalışmaya katılan hemşirelerin kıdemleri temel alındığında 20 yıl ve üzerinde kıdeme sahip olanların %31,9 oranında olduğu görülmektedir. Son olarak dahil olan 138 hemşire içerisinde 34 hemşire ile en çok görev yapılan birimin cerrahi birimler olduğu anlaşılmaktadır.

4.2. Korelasyon ve Regresyon Analizlerine İlişkin Bulgular

Çalışmada; takım çalışması, iş yeri arkadaşlığı, bağlamsal performans ve görev performans arasındaki ilişkinin veya bağımlılığın şiddetini belirleyebilmek için korelasyon analizi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 2' de özetlenmiştir. Tabloda görüldüğü gibi takım çalışması ile iş yeri arkadaşlığı ($r=0,651$), görev performansı ($r=0,558$) ve bağlamsal performans ($r=0,618$) arasında anlamlı ve pozitif yönde ilişki bulunmaktadır. İş yeri arkadaşlığı ile görev performansı ($r=0,687$) ve bağlamsal performans arasında da ($r=0,724$) güçlü bir ilişki olduğu saptanmıştır. Ayrıca görev performansı ve bağlamsal performans arasında da ($r=0,859$) güçlü ve anlamlı bir ilişki vardır. Bu sonuçlara göre H1 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 2. Değişkenlere İlişkin Korelasyon Katsayıları

	1	2	3	4
1-Takım çalışması	1	,651**	,558**	,618**
2-İşyeri arkadaşlığı	,651**	1	,687**	,724**
3-Görev performansı	,558**	,687**	1	,859**
4-Bağlamsal performans	,618**	,724**	,859**	1

**Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Çalışmada takım çalışması, işyeri arkadaşlığı, görev performansı ve bağlamsal performans arasında ilişki olduğu belirlendikten sonra process macro regresyon analizi yönteminden yararlanılarak takım çalışmasının bağlamsal performans ve görev performansı üzerindeki etkisinde iş yeri arkadaşlığının aracılık etkisi analiz edilmiştir. Analizde ilk olarak takım çalışmasının arkadaşlığı üzerindeki etkisine bakılmıştır. Tablo 3'de görüldüğü gibi, takım çalışmasının işyeri arkadaşlığı üzerinde anlamlı etkisi bulunduğunu gösteren model anlamlıdır ($F=99,999$; $p=0,000$). Modelin açıklayıcılık varyansı %42,4'tür. Modelin β ilişki katsayısı 0,651'dir. Elde edilen sonuca göre hemşirelerin takım çalışmasının işyeri arkadaşlığını pozitif yönde ve anlamlı etkilediği sonucuna ulaşılmış ve H2 kabul edilmiştir.

Tablo 3. Takım Çalışmasının İş Arkadaşlığına Etkisi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Regresyon						Model Özeti		
		β	S.H.	T	p	LLCI	ULCI	R ²	F	p
İşyeri arkadaşlığı	Sabit	1,421	0,231	6,160	0,000	0,965	1,875	0,424	99,999	0,000
	Takım çalışması	0,651	0,061	10,000	0,000	0,486	0,726			

Tablo 4'de takım çalışmasının görev performansına etkisini gösteren regresyon modeli görülmektedir. Tablo görüldüğü üzere model anlamlıdır ($F=61,595$, $p=0,000$). Takım çalışması görev performansını olumlu yönde ($\beta=0,498$) etkilemektedir. Modelin açıklayıcılık varyansı %31,2'dir. Bu bulgulara göre H3 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 4. Takım Çalışmasının Görev Performansına Etkisi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Regresyon						Model Özeti		
		β	S.H.	t	p	LLCI	ULCI	R ²	F	p
Görev performansı	Sabit	2,198	0,241	9,107	0,000	1,720	2,675	0,312	61,595	0,000
	Takım çalışması	0,498	0,063	7,848	0,000	0,372	0,623			

Tablo 5’de takım çalışmasının bağlamsal performans üzerine etkisini gösteren regresyon modeli görülmektedir. Tablo incelendiğinde de görüleceği üzere regresyon analizi regresyon modeli istatistiksel yönden anlamlıdır (F=83,855; p=0,000). Modelin açıklayıcı var yansı %38,1 olup; Beta katsayısı, 0,577 değeri ile hemşirelerin takım çalışması ile bağlamsal performansı arasındaki ilişkinin pozitif yönde olduğunu göstermektedir. Bu bulguya dayanarak hemşirelerin takım çalışmasının bağlamsal performansını pozitif yönde ve anlamlı etkilediği söylenebilir. Bu bulgudan hareket ederek H4 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 4. Takım Çalışmasının Bağlamsal Performansa Etkisi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Regresyon						Model Özeti		
		β	S.H.	t	P	LLCI	ULCI	R ²	F	p
Bağlamsal performans	Sabit	1,896	0,240	7,916	0,000	1,423	2,370	0,381	83,855	0,000
	Takım çalışması	0,577	0,063	9,157	0,000	0,452	0,701			

Tablo 6’de takım çalışması ve işyeri arkadaşlığının görev performansı üzerindeki etkisini gösteren çoklu regresyon modeli görülmektedir. Tablo incelendiğinde de görüleceği üzere model anlamlıdır (F=65,829, p=0,000). Modele göre takım çalışmasının görev performansına etkisi anlamlı ve pozitif yönlü fakat daha sınırlı ($\beta=0,172$), işyeri arkadaşlığı pozitif ve daha güçlü ($\beta=0,538$) bir etkiye sahiptir. Modelin açıklayıcılık varyansı %49,4’dür. Bu bulgulara göre işyeri arkadaşlığı ve takım çalışması görev performansını etkilemektedir. Bu bulgulara göre H6 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 6. Takım Çalışması ve İşyeri Arkadaşlığının Görev Performansına Etkisi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Regresyon						Model Özeti		
		β	S.H.	t	p	LLCI	ULCI	R ²	F	p
Görev performansı	Sabit	1,433	0,235	6,101	0,000	0,969	1,898	0,494	65,829	0,000
	Takım çalışması	0,172	0,072	2,386	0,018	0,029	0,314			
	İşyeri arkadaşlığı	0,538	0,077	6,967	0,000	0,385	0,691			

Tablo 7’de takım çalışması ve işyeri arkadaşlığının bağlamsal performans üzerindeki etkisini gösteren çoklu regresyon modeli görülmektedir. Tablo incelendiğinde de görüleceği üzere model anlamlıdır (F=86,328, p=0,000). Modele göre takım çalışmasının bağlamsal performansa etkisi anlamlı ve pozitif yönlü fakat oldukça sınırlıdır

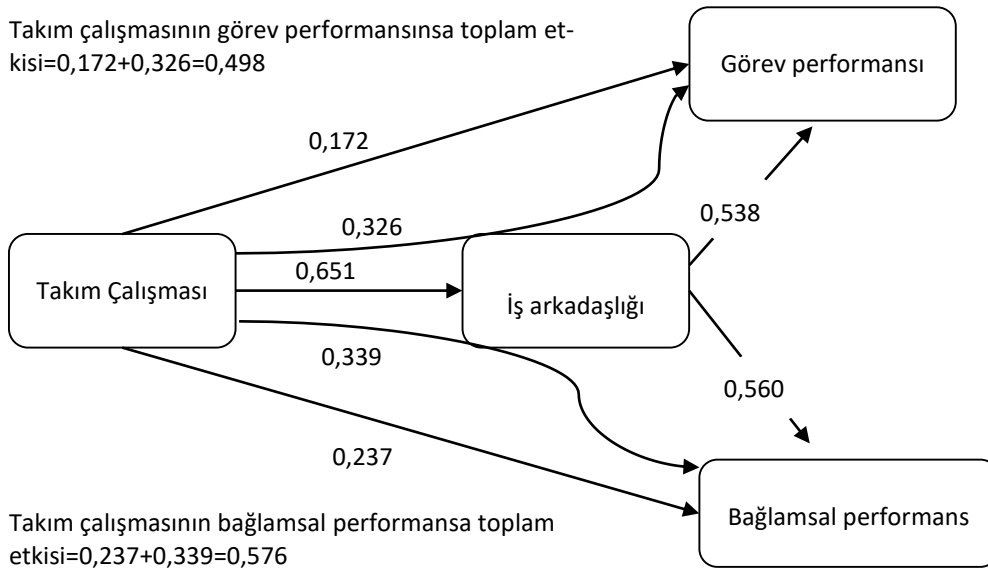
($\beta=0,237$). İşyeri arkadaşlığı ise pozitif ve daha güçlü ($\beta=0,560$) bir etkiye sahiptir. Modelin açıklayıcılar varyansı %56,1'dir. Bu bulgulara göre işyeri arkadaşlığı ve takım çalışması bağlamsal performansı etkilemektedir. Bu bulgudan hareketle H6 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 7. Takım Çalışması ve İşyeri Arkadaşlığının Bağlamsal Performansa Etkisi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Regresyon						Model Özeti		
		β	S.H.	t	P	LLCI	ULCI	R ²	F	p
Bağlamsal performans	Sabit	1,101	0,229	4,807	0,000	0,648	1,554	0,561	86,328	0,000
	Takım çalışması	0,237	0,070	3,382	0,001	0,098	0,376			
	İşyeri arkadaşlığı	0,560	0,075	7,437	0,000	0,411	0,709			

4.3. Aracılık Etkisi Testi

Takım çalışmasının görev performansı ve bağlamsal performansa etkisinde işyeri arkadaşlığının aracı rolü Şekil 2'de görülmektedir. Şekil incelendiğinde de görüleceği üzere Takım çalışmasının hem görev performansına ($\beta=0,175$) hem de bağlamsal performansa ($\beta=0,237$) düşük seviyelerdedir. Bununla birlikte çalışmanın bulgularına göre Takım çalışmasının görev performansına dolaylı etkisi ($\beta=0,326$) ve bağlamsal performansa dolaylı etkisi ($\beta=0,339$) daha yüksek bulunmuştur. Dolaylı etkilerde dahil edildiği zaman takım çalışmasının görev performansına toplam etkisi 0,498; bağlamsal performansa ise 0,576 bulunmaktadır. Bu bulgulara göre takım çalışmasının görev performansı ve bağlamsal performansa etkisinde işyeri arkadaşlığının aracılık etkisi bulunmaktadır ve bu etki takım çalışmasının görev performansı ve bağlamsal performansa etkisini daha artırmaktadır. Bu bulguya göre H7 ve H8 kabul edilmiştir.

5. Sonuç

Bu çalışma, takım çalışması ile performans ilişkisinde iş arkadaşlığının aracılık rolü incelenmiştir. Bu amaçla, Erbaa Devlet hastanesinde görev yapan 138 hemşireden toplanan veriler yardımıyla araştırma modeli test edilmiştir. Gerçekleştirilen korelasyon analizi neticesinde tüm değişkenler arasında, beklendiği gibi, pozitif anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Bağımlı değişkenlerin, bağımsız değişkenler üzerindeki etkisini belirleyebilmek amacıyla yapılan regresyon analizleri sonucunda anlamlı ilişkiler olduğu anlaşılmıştır. Kurulan tüm hipotezler doğrulanmıştır. Takım çalışmasının hem görev performansını hem de bağlamsal performansı pozitif etkilediği görülmüştür. Araştırma sonuçlarını literatürden pek çok çalışma desteklemektedir (Khademian vd., 2020; Thomas, 2011; Salas ve Rosen, 2013; Williams vd., 2010; Schraagen vd., 2011 Çelik vd., 2019; Ogbonnaya vd, 2018). Araştırma sonucunda işyeri arkadaşlığının performans üzerinde pozitif etkisi olduğu görülmektedir. Sağlık sektöründe işyeri arkadaşlığı performans ilişkisinin incelendiği çalışmalarla bulguların örtüştüğü (OK vd., 2019; Sias vd., 2004) görülmektedir. Araştırmanın amacı doğrultusunda elde edilen nihai bulgu olan takım çalışması ile bağlamsal performans ve görev performansı ilişkisinde iş yeri arkadaşlığının kısmi aracılık etkisi olduğu anlaşılmıştır. Bu durum hemşirelerin takım çalışmalarının performanslarına olumlu etki ettiğini, ancak iş yerindeki arkadaşlık ilişkilerinin artması il bu etkinin daha da olumlu etki oluşturacağını göstermektedir. Çalışma, Tokat ili Erbaa ilçesinde hizmet veren bir devlet hastanesi ile sınırlandırılmıştır. İleride yapılacak çalışmalar için; farklı illerde faaliyet gösteren kamu ve özel sağlık kuruluşlarındaki bütün çalışanların dahil edilebilerek yapılması önerilmektedir. Bu sayede, farklı illerdeki kamu ve özel sağlık kuruluşlarında görev yapan bütün çalışanlardan genel sonuçlar elde edilebilir.

Çalışmanın sonuçlarından hareket ederek uygulayıcı ve araştırmacılara yönelik çeşitli öneriler sunulmuştur. Takım çalışması hem görevsel ve hem de bağlamsal performansı etkilediğinden sağlık kuruluşlarında takım çalışmalarının geliştirilmesine yönelik uygulamalar geliştirilmelidir. İşyeri arkadaşlığı görev ve bağlamsal performansı geliştirdiğinden sağlık kuruluşları yöneticilerine hemşireler arasında arkadaşlığı geliştirmede katkısı olacak nişan, evlenme, doğum günü vb. etkinliklere kuruluş içerisinde katılımların geliştirilmesi, hemşireler arasında arkadaşlık ilişkisini geliştirebilecek faaliyetleri organize etmesi önerilir. Çalışma bir ilçede ve küçük bir örneklem grubunda gerçekleştirilmiştir. Araştırmacılara daha büyük örneklem gruplarında çalışmayı tekrarlamaları önerilmektedir.

Bu makale, Araştırma ve Yayın Etiği'ne uyularak hazırlanmıştır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Çalışmanın yürütülebilmesi için Sakarya Üniversitesi Etik Kurulundan (Karar No: 84/5; Tarih: 06.06.2018) ve araştırmanın yapıldığı hastanenin bağlı olduğu Tokat İl Sağlık Müdürlüğü'nden (Karar No: 1/15; Tarih: 29.03.2018) gerekli izinler alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar Katkı Oranları

Makaleye Mesut ARDIÇ %40, Mahmut AKBOLAT %30, Ersin IRK %30 oranında katkı sunmuştur.

Kaynaklar

Aboagye, A.K., Dai, B. and Bakpa, B.K., (2019). The Effect Of Risk Communication On The Nurses' Task And Contextual Performance In Disease Outbreak Control In Ghana: Application Of The Cause Model. *International Jurnal Health Planning Management*, 35, 922–938.

Ali, R. and Kashif, M., (2019). The role of resonant leadership, workplace friendship and serving culture in predicting organizational commitment: the mediating role of compassion at work. *Revista Brasileira de Gestão de Negócios*, 22(4), 199-819.

- Alparslan, A.M., Çiçek, H. ve Soydemir, S., (2015). Birey- örgüt uyumunu güçlendiren öncül: iş yeri arkadaşlığı, Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, 32, 175-194.
- Aslan, M. (2012). Hastanelerde çalışan hemşirelerin bağlamsal performans düzeyleri ve ilişkili faktörler. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Aslan, M. ve Yıldırım, A., (2017). Hastanede çalışan hemşirelerde bağlamsal performans ölçeğinin geçerlik ve güvenilirliği, Hemşirelikte Eğitim Ve Araştırma Dergisi, 14(2), 104-111.
- Bacaksız, F., Tuna, R. ve Seren, A.K.H., (2018). Sağlık çalışanlarında performans ve örgütsel sinizm ilişkisi: hemşireler üzerine bir araştırma, Acıbadem Sağlık Bilimleri Dergisi, 9(1), 52-58.
- Bakan, İ., Okumuş, M.T. ve Kutluk, M.R. (2020). İşyeri arkadaşlığı, mesleki tatmin, iş stresi ilişkisi: bir alan araştırması, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17(1), 258-273.
- Balaban, Ö. ve Özsoy, E., (2016). Effects of workplace friendship on individual outcomes, Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 326-338.
- Baron, R. M. and Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations, *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1173-1182.
- Borman WC and Motowidlo SJ, (1993). Expanding the criterion domain to include elements of contextual performance. schmitt n, borman wc, ed. *personnel selection in organizations*. Jossey-Bess,71–78.
- Behnia O, HosseinPour M and Zare K. (2016). The analysis of the team working facilitating factors among nurses working in training centers affiliated with the university of jondi shapour in ahvaz. *Scientific Journal of Hamadan Nursing and Midwifery Faculty*, 24(4):247-55.
- Büyükyılmaz, O. ve Biçer, C. (2018). İşyeri arkadaşlığının işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinde işe bağlılığın aracılık rolü. *Social Sciences*,28-41.
- Chiu, Shan - Kou. (2004). The linkage of job performance to goal setting, work motivation, team building, and organizational commitment in the high- tech industry in taiwan, Doctor of Business Administration, H.Wayne Huizenga School of Business and Entrepreneurship Nova Southeastern University.
- Çalışkan, S.C., (2011). Çalışanların psikolojik güçlendirme algıları üzerinde işyeri arkadaşlıkları ve örgütsel iletişimin etkisi, Ç. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20(3), 77-92.
- Çelik, A. ve Karaca, A., (2017). Hemşirelerde ekip çalışması ve motivasyon arasındaki ilişkinin ve etkileyen faktörlerin değerlendirilmesi. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*.14(4), 254-263.
- Çelik, G. K., Taylan, S., Güven, S. D., Çakır, H., Kılıç, M. ve Akoğlu, C. A. (2019). The relationship between teamwork attitudes and caring behaviors among nurses working in surgical clinics: a correlational descriptive study. *Nigerian Journal Of Clinical Practice*, 22(6): 849.
- Çetinkaya, B.Ö., Gürel, E.B.B. ve Alparslan, A.M., (2016). Üniversite çalışanlarında iş yeri arkadaşlığının iş tatmini ve işten ayrılma niyeti üzerine etkileri, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 37, 111-126.
- Danışman, F., Tanış, C. ve Gürsel, M. (2018). Dış hekimliğinde ekip çalışması etkinliğinin iş tatmini ve hasta güvenliği kültürü üzerine etkisinin incelenmesi. *Selcuk Dental Journal*, 5(1), 59-66.
- Dasgupta, P. (2016). Work engagement of nurses in private hospitals: A study of its antecedents and mediators. *Journal of Health Management*, 555-568.

- Díaz-Vilela L., Díaz-Cabrera D., Isla-Díaz R., Hernández-Fernaud E. and Rosales-Fernández C. (2012). Adaptación al español de la escala de desempeño cívico de Coleman y Borman (2000) y análisis de la estructura empírica del constructo. *Revista de Psicología del Trabajo y las Organizaciones*, 25: 135-149.
- Doğan, Y., (2005). Organizasyonlarda pozitif ve negatif duygusallığın çalışanların görev ve bağlamsal performansları üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik Kayseri’de bir araştırma’. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Düzgün, F., Yılmaz, D.U., Karaman, D., Çınar, H.G., Dikmen, Y. ve Yılmaz, D. (2108). Yoğun bakım hemşirelerinin ekip çalışması tutumlarının incelenmesi. *Journal Of Contemporary Medicine*, 9(1):32-36.
- Dickie, C. (2009). Exploring workplace friendships in business: cultural variations of employee behaviour. *Research And Practice In Human Resource Management*, 17(1), 128-137.
- Gayef, A.(2006). Özel hastanelerde uygulanan liderlik yaklaşımlarının üst düzey yöneticilerin takım çalışması ve örgüt iklimi algılamaları üzerine etkisi. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Goodman, S. A. and Svyantek, D. J., (1999). Person-organization fit and contextual performance: do shared values matter. *Journal of Vocational Behavior*, 55, 254-275.
- Günlü, E., Dönmez, B., Miral, C. and Ömüriş, E., (2010). Üstleri ile yaşadıkları işyeri arkadaşlıklarının seyahat acentesi çalışanlarının performansına etkisi, V. Lisansüstü Turizm Öğrencileri Kongresi, 27-30 Mayıs, Nevşehir.
- Gürül, B. (2013). Takım çalışması ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiye yönelik uygulamalı bir araştırma. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Greenslade, J.H. and Jimmieson, N. L., (2007). Distinguishing between task and contextual performance for nurses: development of a job performance scale. *Leading Global Nursing Research*. 58(6), 602-611.
- Goodman, Scott, A. and Daniel J. Svyantek, (1999). Person–organization fit and contextual performance: do shared values matter, *Journal of Vocational Behavior*, 55, 254-275.
- Han, J.Y. and Roh, Y.S. (2020). Teamwork, psychological safety, and patient safety competency among emergency nurses. *International Emergency Nursing*, 51,1-5.
- Hazilah AM. (2009). Practice follows structure: qm in malaysian public hospitals. *Measuring Business Excellence*. 20;13(1):23-33.
- Holmes T, Vifladt A and Ballangrud R. (2019). A qualitative study of how inter-professional teamwork influences perioperative nursing. . *Nursing Open*, 7(2): 571-580.
- Hwang, JM., Seo Y., Kim S. and Kang J. (2012). Workplace friendship and organizational effectiveness of hospital employees. *Korean J. of Health Policy and Administration*. 22(4), 654-675.
- İlhan, A. ve İnce, E., (2015). Takım çalışması ve takım etkinliğini belirleyen faktörlerin ölçülmesi: Gaziantep üniversitesinde bir uygulama, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 5(1), 127-152.
- Jawahar, I.M. ve Carr D., (2007). Conscientiousness and contextual performance the compensatory effects of perceived organizational support and leader-member exchange, *Journal of Managerial Psychology*, 22, 330-349.

- Kalisch, B.J. and Lee, K.H., (2013). Variations of nursing team work by hospital, patient unit, and staff characteristics, *Applied Nursing Research*, 26,2–9.
- Kanbur, A., (2015). Örgütsel bağlılığı belirleyici bir faktör olarak işyeri arkadaşlığının incelenmesi üzerine emniyet teşkilatında bir araştırma. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 31(2), 45-63.
- Kalaycı, Ş. (2014). *Spss uygulamalı çok değişkenli istatistiksel teknikler* (6.Baskı). Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Karagöz, Y. (2017). *Spss ve amos uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri ve yayın etiği*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kesim, S., (1999). Sağlık Hizmetlerinde Takım ve Takım Çalışmasına Yönelik Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Khademian Z., Mohebi N. and Khademian M.H., (2020). Effects of training on knowledge and attitudes of coronary care unit nurses in relation to teamwork: a quasiexperimental study. *Journal Of Vascular Nursing*. 38,132-136.
- Kıral, E., (2016). İş yeri arkadaşlık ölçeği'nin türkiye örnekleminde öğretmenler üzerinde psikometrik özelliklerinin incelenmesi, Uluslararası Eğitim Denetimi Kongresi, Antalya.
- Kram, K. and Isabella, L., (1985). Mentoring alternatives: the role of peer relationships in career development, *Academy of Management Journal*, 28(1),110-132.
- Kuzugil, Ş., (2012). Kamu hastaneleri çalışanlarında iş tatminini etkileyen faktörlerin incelenmesine yönelik bir araştırma, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, 41(1), 129-141.
- Lafçı, D., Pehlivan, S. ve Demiray, G. (2016). Cerrahi kliniklerinde çalışan hekim ve hemşirelerin ekip çalışmasına ilişkin görüşleri. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetim Dergisi*. 3(2), 55-64.
- Lara, P. and Ding, J.(2017). Task and contextual performance as reactions of hotel staff to labor outsourcing: the role of procedural justice, *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 33, 51-61.
- Lee, H. E. (2005). Exploration of the relationship between friendship at work and job satisfaction: an application of balance theory. Master Thesis. Michigan State University, A.B.D.
- Lee, J. and Ok, C. (2011). Effects of workplace friendship on employee job satisfaction, organizational citizenship behavior, turnover intention, absenteeism, and task performance. The 16th Annual Graduate Education and Graduate Students Research Conference in Hospitality and Tourism.
- Lin, C. T., (2010). Relationship between job position, job attributes and workplace friendship: taiwan and china, *Journal of Tecnology and Management in China*, 5(1), 55-68.
- Liu, J., Kwan, H. K., Fu, P. P. and Mao. Y. (2013). Ethical leadership and job performance in China: The roles of workplace friendships and traditionality. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 86(4), 564-584.
- Malik, N. (2018). Authentic leadership – an antecedent for contextual performance of Indian nurses. *Emerald Publishing*. 47(6), 1244-1260.
- Manser T.,(2009) Teamwork and patient safety in dynamic domains of healthcare: a review of the literature. *Acta Anaesthesiol Scand*. 53, 143– 151.
- Markham T. and Carney M. (2008). Public health nurses and the delivery of quality nursing care in the community. *Journal of Clinical Nursing*. 17(10),1342-50.

- Mao, H. Y., Chen, C. Y. and Hsieh, T. H. (2009). The relationship between bureaucracy and workplace friendship. *Social Behaviour and Personality*, 37(7), 255-266.
- Mohsin, S. (2017). Group friendship and group performance linkage: why and how. MBA Thesis, COMSATS Institute of Information Technology, Lahore – Pakistan.
- Nielsen, I. K., Jex, S. M. and Adams, G. A., (2000). development and validation of scores on a two-dimensional workplace friendship scale. *Educational and Psychological Measurement*. 60(4), 628-643.
- Nikpour A. (2017). The impact of organizational culture on organizational performance: The mediating role of employee's organizational commitment. *International Journal of Organizational Leadership*, 6: 65-72.
- Ogbonnaya C., Tillman C.J. and Gonzalez K., (2018). Perceived organizational support in health care: the importance of teamwork and training for employee well-being and patient satisfaction. *Group and Organization Management*. 43(3), 475– 503.
- OK, A; Refeai SA, Mohammed ES; Emam Emam SA and Ghazawy ER, (2019). Workplace friendship among minia university hospitals' nurses. *The Egyptian Society of Industrial Medicine*, 43(3), 441-452.
- Onay, M., (2011). Çalışanın sahip olduğu duygusal zekasının ve duygusal emeğinin, görev performansı ve bağlamsal performans üzerindeki etkisi. *Ege Akademik Bakış*, 11(4): 587-600.
- Öcel, H., (2013). Örgüt kimliğinin gücü, algılanan örgütsel prestij ve kişi-örgüt uyumu ile bağlamsal performans arasındaki ilişkiler: örgütsel bağlılığın aracı rolü, *Türk Psikoloji Dergisi*. 28(71), 37-53.
- Ömürş, E. (2014). İşyerinde arkadaşlık ilişkilerinin temel belirleyicileri ve örgütsel sonuçlar üzerine etkisi. *Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya*.
- Örücü, E. ve Kanbur, A. (2008). Örgütsel-yönetmel motivasyon faktörlerinin çalışanların performans ve verimliliğine etkilerini incelemeye yönelik ampirik bir çalışma: hizmet ve endüstri işletmesi örneği. *Yönetim ve Ekonomi*. 15(1), 85-97.
- Özsoy, E. ve Aras, M. (2014). Effects of workplace friendship on work engagement individual performance and job satisfaction. *Sözel Bildiri, The 3rd Multidisciplinary Academic Conference-MAC-EMMT, Prag, Çek Cumhuriyeti*, 78-84.
- Özyer, K., Irk, E. ve Anaç, S. (2015). İş tatmini ve yaşam tatmini ilişkisinde iş arkadaşlığının aracılık rolü, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 16(1), 261-278.
- Özyer, K., Kanbur, A., Kanbur ve E., Seçgin, Y., (2013). Arkadaşlık mutluluk getirir mi? işyeri arkadaşlığı ve tükenmişlik üzerine bir araştırma. 1. Örgütsel Davranış Kongresi, Sakarya.
- Palenzuela, P., Delgado, N. and Rodríguez, R. A. (2019). Exploring the Relationship between Contextual Performance and Burnout in Healthcare Professionals. *Journal of Work and Organizational Psychology*. 35(2), 115-121.
- Polatçı, S., (2011). Psikolojik sermayenin performans üzerindeki etkisinde iş aile yayılımı ve psikolojik iyi oluşun rolü. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri*.
- Rai, A. and Agarwal, U. A. (2018). Workplace bullying and employee silence: A moderated mediation model of psychological contract violation and workplace friendship. *Personnel Review*, 47(1), 226-256.

- Salas, E. and Rosen, M. A. (2013). Building high reliability teams: progress and some reflections on teamwork training. *BMJ Quality and Safety*. 22(5), 369-373.
- Schmutz J. B., Meier L.L. and Manser T., (2019). How effective is teamwork really? the relationship between teamwork and performance in healthcare teams: a systematic review and meta-analysis. *BMJ Open*. 1-16.
- Shahzad F, Luqman RA, Khan AR and Shabbir L. (2012). Impact of organizational culture on organizational performance: an overview. *Interdisciplinary Journal Of Contemporary Research In Business*. 3(9): 975-985.
- Sias, P.M. and Cahill, D.J., (1998) . From coworkers to friends: the development of peer friendships in the workplace, *Western Journal of Communication*. 62(3), 273-299.
- Sias, P.M., Heath, R.G., Perry, T. and Silva, B. (2004). Narratives of workplace friendship deterioration. *Journal of Social and Personal Relationships*. 21(3), 321-340.
- Sommer, S. A., Howell, J. M. and Hadley, C. N. (2016). Keeping positive and building strength: The role of affect and team leadership in developing resilience during an organizational crisis. *Group and Organization Management*, 41: 172-202.
- Song, S., (2005). Workplace Friendship And Its Impact On Employees Positive Work Attitudes: A Comparative Study Of Seoul City And New Jersey State Government Public Officials, Unpublished Doctoral Dissertation, Rutgers, The State University Of New Jersey. Newark, NJ.
- Song, S.H. (2006). Workplace friendship and employees productivity: Imx the oryandcase of the soul city government. *International Review of Public Administration*. 11(1), 47-58.
- Şahin, E.T. (2018). Presentizm (işte varolamama) ile iş performansı (görev performansı ve bağlamsal performans) arasındaki ilişkilerin belirlenmesi üzerine bir araştırma. Kastamonu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Kastamonu.
- Şahinbaş, F., (2018). Pozitif örgütsel davranış yaklaşımıyla işyeri arkadaşlığı ve işe adanma ilişkisi: sağlık çalışanları üzerine bir araştırma. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Terzioğlu, F. ve Şahan, F. Ş., (2017). Hemşirelerin tıbbi müdahalede karar verme yetkisi ve konumu. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetim Dergisi*. 3(4), 136-142.
- Thomas, E. J. (2011). Improving teamwork in healthcare: current approaches and the path forward. *BMJ Quality and Safety*. 20(8), 647-650.
- Tosun, N. (2010). Sağlık ekibinin karar verme sürecinde hemşirenin rolü. www.gata.edu.tr/dahilibilimler/ichastaliklari/egitim/hit.asp?id=102. Erişim tarihi: 20.09.2010.
- Turunç, Ö. ve Çelik, M. (2010). Örgütsel özdeşleşme ve kontrol algılamalarının, çalışanların işten ayrılma ve iş performansına etkileri, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 24(3), 163-181.
- Tunlind A, Granström J and Engström Å. (2015). Nursing care in a high-technological environment: experiences of critical care nurses. *Intensive And Critical Care Nursing*. 31(2), 116-23.
- Ulusoy, H. ve Tokgöz, D.M., (2009). Hekim ve hemşirelerde ekip çalışmasına ilişkin görüşleri. *Pamukkale Tıp Dergisi*, 2(2), 55-61.
- Von Knorring, M., Griffiths, P., Ball, J., Runesdotter, S. and Lindqvist, R. (2019). Patient experience of communication consistency amongst staff is related to nurse–physician teamwork in hospitals. *Nursing Open*. 7, 613–617.

- Williams, A. L., Lasky, R. E., Dannemiller, J.L., Andrei, A. M. and Thomas, E. J. (2010). Teamwork behaviours and errors during neonatal resuscitation. *BMJ Quality and Safety*. 19(1), 60-64.
- Yavuz Kurt, T. (2017). Ortaöğretim öğretmenlerinin işyeri arkadaşlık algısı ve iş doyumunu ile ilişkisi (Aydın ili örneği). Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Yılmaz, A.T. ve Yıldırım, A., (2018a). Hemşirelerin ekip çalışmasına ilişkin tutumları ve etkileyen faktörler. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 6(67), 40-52.
- Yılmaz, A.T. ve Yıldırım, A., (2018b). Yönetici hemşirelerin iletişim becerilerinin hemşirelerin iş performansına etkisi. *Social Sciences Studies Journal*. 4(20), 3057-3067.
- Yılmaz, A. (2019). Hemşirelerin x ya da y tipi olması ve çalışma arkadaşları tercihlerinin çalışma tutumları ile ilişkisi. Yüksek Lisans Tezi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Kırklareli Üniversitesi, Kırklareli.
- Zakaria, A., Suwandi, T. and Hargono, T., (2017). Role of personal advanced to nurse performance improvement: task performance and contextual performance. *International Journal of Advanced Research*, 5(5), 2138-2144.
- Zawawi AA and Nasurdin AM. (2020). The association between team skills and nursing team performance: a malaysian perspective. *International Journal of Care Scholars*, 3(2): 1-16.

Salgın Döneminde Dijitalleşme Politikaları ve Yükseköğretim Sistemine Yansımalar

Cenay BABAĞLU, Onur KULAÇ¹

Salgın Döneminde Dijitalleşme Politikaları ve Yükseköğretim Sistemine Yansımalar

Digitalization Policies in the Pandemic Period and Reflections on the Higher Education System

Özet

Abstract

Yükseköğretim kurumlarında sunulan eğitim ve öğretim, öğrencilerin kariyer planlarının şekillendirilmesinde önemlidir. Bu nedenle yükseköğretime olan ilgi ve talep her dönem önemli bir seviyede olmuştur. 2019 yılında Çin'de başlayarak dünya çapında bir salgın haline gelen COVID-19, başta eğitim ve sağlık olmak üzere birçok politikada değişimlere yol açmıştır. Kamu yönetimlerinin uzun zamandır hedeflediği dijitalleşme, pandemi süreciyle birlikte büyük bir ivme kazanmıştır. Hayata geçirilen kamu politikaları sayesinde, dijital dönüşüm sürecinin hızlı bir şekilde yürütülmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın temel amacı, pandemi dönemindeki dijitalleşme ve yükseköğretim ilişkisinden yola çıkarak, Türk yükseköğretim sistemindeki dijital dönüşümü incelemektir. Bu bağlamda, dijitalleşme sürecinde yaşanan problemler ve olası çözüm önerilerine yer verilmektedir. Bu çalışma, COVID-19 sürecinin küresel bir kriz olmasına rağmen, yükseköğretimde dijitalleşme adına işlevsel bir fırsat penceresi sunduğunu ortaya koymaktadır.

Education and training offered in higher education institutions are of great importance in shaping students' career plans. Therefore, the interest and demand for higher education have always been at a remarkable level. COVID-19, which has become a worldwide epidemic starting in China in 2019, has led to major changes in many policies, mainly in education and health. Digitalization, which public administrations have targeted for a long time, has gained great momentum with the pandemic process. It is aimed to carry out the digital transformation process quickly with the policies. The foremost aim of the study is to examine the digital transformation in the Turkish higher education system, based on the relationship between digitalization and higher education in the pandemic period. In this context, possible solutions are developed by including the problems encountered in the digitalization process. This study reveals that although the COVID-19 process is a global crisis, it offers a functional window of opportunity for digitalization in higher education.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, yükseköğretimde dijitalleşme, fırsat penceresi, kamu politikaları

Keywords: COVID-19, digitization in higher education, window of opportunity, public policies

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

Yükseköğretim politikaları açısından son yıllarda ciddi bir kırılmadan söz etmek mümkündür. Bir kamu politikası alanı olarak yükseköğretim, tarihsel süreçte Türkiye için önemli dönüşümlerin yaşandığı ve adımların atıldığı bir alandır. Planlı dönem ve sonrasında, özellikle belirli yıllarda üniversite sayılarında ciddi artışlar yaşanmıştır. Son yirmi yıldaki hızlı uluslararasılaşma süreci, son on yıldaki dijitalleşme çabaları ve 2020'ye damgasını vuran koronavirüs salgını, Türk yükseköğretim sistemini önemli ölçüde dönüştürmüştür. Pandeminin olumsuz etkilerinin yanı sıra, özellikle dijitalleşme fırsatları açısından önemli bir kazanım dönemi yaşanmıştır. Türk Yükseköğretim Sistemi de bu fırsat kapısından hızla girerek e-öğrenme kapasitesini ve dijital becerilerini bir yılda iki kattan fazla arttırmıştır. Daha önce faaliyete geçmiş e-öğrenim etkinlikleri, pandemi döneminde katlanarak artmıştır. Bu dönüşüm sürecinde üniversiteler için bir yeni fırsat penceresi açılmıştır. COVID-19 her zaman yaşanmayacak bir teknolojik dönüşüm fırsatı içermektedir. Bu teknolojik dönüşüm ise üniversiteler için bir uluslararasılaşma kapısının açılmasına vesile olmaktadır.

¹Cenay BABAĞLU, Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, cenaybabaoglu@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-2935-0579, Onur KULAÇ, Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, onurkulac@yahoo.com, ORCID ID: 0000-0002-5135-0356

Bu çalışma kapsamında pandemi döneminin, genelde yükseköğretimi ve özelde Türkiye’de dijitalleşme süreçleri açısından üniversiteleri nasıl etkilediği tartışılacak ve bu süreçlerin Türkiye yükseköğretiminin uluslararasılaşmasında sunduğu fırsatlar tartışılacaktır. Bu kapsamda öncelikle COVID-19 pandemisi döneminde yaşanan dijitalleşme süreçleri ve yükseköğretim boyutu tartışılmış, ardından Türkiye’de yükseköğretimin uluslararasılaşma çabaları ele alınmıştır. Son olarak pandemi döneminin sunduğu fırsatlar ve öne çıkardığı tehditler sorgulanmıştır.

2. Pandemi Döneminde Dijitalleşme ve Yükseköğretim

Salgın hastalıklar insanlık tarihi boyunca karşılaşılan bazen bölgesel bazen küresel sorun yumaklarıdır. Bu sorunların yaşandığı dönemler ise insanlık tarihi açısından birer kırılım ve dönüşüm dönemleri olarak tanımlanmıştır. COVID-19 pandemisi de buru kırılım dönemlerinden biri olarak önemli değişim ve dönüşüm fırsatlarını barındırmaktadır. Örgütlerin bu değişim sürecinde, bir yandan teknolojik araçlara bir yandan yeni sistemlere bir yandan da yeni dijital yeteneklere ihtiyaç duyulmaktadır (Devinney ve Dowling, 2020; Kronblad ve Pregmark, 2021: 108; Song-Chul vd., 2021. 155).

Salgın döneminde yükseköğretim açısından da bir dönüşüm döneminden söz etmek mümkündür. Bu dönemde pek çok ülkede öğretim süreçleri kesintiye uğramış, dünyanın ilk üniversitelerinin yer aldığı İtalya’da dahi yükseköğretim sistemi tıkanmıştır (Raccamello, Vicentini ve Burro, 2020; Togoh, 2020). 2020 yılı mart ayı içerisinde Türkiye, Fransa, Almanya, Slovenya gibi pek çok ülkede okullar ve üniversiteler kapatılmıştır. Salgın sürecinde eğitim süreçleri sekteye uğramış, pek çok ülke okulları ve üniversiteleri açmamayı tercih etmiştir. Bu süreçte uzaktan öğretime dair bilgiler tazelenmiş, yeni yöntemler ve süreçler tecrübe edilmiştir. Bu dönem öncesinde kullanılmaya başlanmış e-öğrenme çabaları, salgın döneminde küresel çapta katlanarak artmıştır. Bu dönemde uzaktan öğretime, elektronik öğrenmeye ya da dijitalleşme süreçlerine karşı çıkan pek çok grup yaşanan dönüşümle sistemin içerisinde yer almaya başlamıştır (Ewing, 2021; Telli-Yamamoto ve Altun, 2020: 25; Ravşelj ve Umek, 2020).

Aslında yükseköğretim sistemi içerisinde bilgi ve iletişim teknolojilerinden faydalanılması fikri uzun yıllardır gündemdedir. Bilgi toplumu oluşturma hedefleri doğrultusunda bu konuda pek çok çalışma da yürütülmüştür. Teknolojinin yükseköğretim süreçlerini dönüştürmesi günümüzde e-öğrenim süreçlerine ulaşmamıza olanak sağlamıştır. Uzaktan öğretim fikriyle değişen geleneksel öğretim yöntemleri, son otuz yıldır önce e(lektronik)-öğretime ve hatta m(obil)-öğretime doğru evrilmiştir (Georgiev, Georgieva ve Smrikarov, 2004: 2–3). Üniversitelerin teknolojiye yatırım yapması zorunluluğundan ve bu yatırımların devamlılığı öncelikli bir ihtiyaçtır. Öte yandan eğitsel materyallerin geliştirilmesi için de teknolojiye faydalanılması ve eğitim süreçlerinin teknolojik araçlarla zenginleştirilmesi ayrıca önemlidir. Salgın dönemi bu önceliklerin hayata geçirilmesi için önemli bir fırsat olmuştur.

Günümüzde e-öğretim uygulamaları eşzamanlı hale gelmiş ve hızlanmış, sanal sınıflar gelişmiş, serbest öğrenme biçimleri, kişiye bağlı öğrenim modelleri oluşturulmaya başlanmıştır. E-öğretimin, coğrafi ve zamansal kısıtları ortadan kaldırarak erişebilirliği arttırması ve dolayısıyla yükseköğretimde yer alan öğrenci sayısının artması önemli bir avantajdır. Yeni teknolojiler dışlanan grupların öğretim süreçlerine dâhil edilmesi ve sosyal adaletin sağlanması için önemli bir fırsat sunmaktadır. Ayrıca eğitimde ders materyallerin zenginleşmesine olanak sağlamaktadır. Öte yandan farklı yaş gruplarının sisteme girebilmesiyle e-öğretimin yaşam boyu eğitim felsefesine katkı sunacağını iddia edilmektedir (Garrison ve Anderson, 2003: 52-54).

Slovan’a göre (2002: ix) e-öğretim insan kaynaklarının zenginleşmesine ve sürekli gelişime de katkı sağlamaktadır. E-öğretimde yeni dönemde öne çıkan en önemli boyut ise etkileşimin sağlanmasıdır. Bu dönemde geleneksel yöntemlerin yerini yenilikçi uygulamalar almaktadır. Açık kod uygulamaları, çevrimiçi öğretim platformları, IP kameralar, sanal sınıflar, etkileşimli ders ortamları gibi yeni gelişmeler e-öğretim sistemindeki önemli başlıklardandır (Kang, 2021: 18). Tüm bu sistemler küresel salgın döneminde hızla yaygınlaşmıştır. Örneğin Japonya’daki eğitim teknolojileriyle ilgilenen iki şirketin yardımıyla yapay zekâ destekli eğitim araçları geliştirilmiştir. Bu modüller sayesinde tablet bilgisayarlar üzerinden uzaktan öğretime etkileşimli ve kişiye özgü bir modelle devam edilmiştir. Bu süreçte yapay zekâ öğrencilerin cevapları üzerinden yeteneklerini, kapasitesini, eğitim gereklerini tespit ederek daha iyi öğretim süreçleri önermiştir. Böylece kişiye özgü eğitim tartışmaları Pandemi döneminde yeni bir boyut kazanmıştır (Kang, 2021: 16-17, 21).

Salgın döneminde yükseköğretimde dijitalleşme çabaları kapsamında öne çıkan en önemli tartışmalardan birisi ise teknolojik araçlara erişim kapasitesi olmuştur. Aristovnik ve arkadaşları (2020a) pandemi döneminde 62 ülkeden 30.383 üniversite öğrencisini içeren bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmanın temel sorularından birisi de bilgisayar ya da e-öğrenim için gerekli teçhizatlarla sahip olma durumudur. Araştırmaya katılan öğrenciler arasında bilgisayar sahibi olma ortalaması küresel ölçekte %84'tür. Türkiye açısından ise %77 olarak tespit edilmiştir. Ancak Türkiye'de yaygın olarak akıllı telefonlar yoluyla öğretime katılımın gerçekleştiği de gözlenmiştir. Türkiye İstatistik Kurumu tarafından yayınlanan Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması sonuçlarına göre 2020 yılında Türkiye'de internete bağlı telefon sahipliği oranı %99 civarındadır (TÜİK, 2020). Bu verilerden hareketle Türkiye'de öğrencilerin yeterli donanımına sahip olduğu iddia edilebilir. Pandemi döneminde farklı kamu kurum ve kuruluşları tarafından verilen destekler, kitle fonlama kampanyaları ya da yerel yönetimlerce sosyal yardım kapsamında gerçekleştirilen teknolojik ekipman dağıtımları da bu kapasiteyi arttırmıştır. Bu kapsamda Türkiye'deki mevcut durum pandemi öncesi durumu da ele alacak şekilde ayrıntılı olarak incelenecek, Türkiye'deki gelişmeler ve çabalar ayrı bir başlık altında değerlendirilecektir.

2.1. Türkiye'de Yükseköğretimde Dijitalleşme

Türkiye'de açık üniversiteler ile başlayan uzaktan öğretim süreci günümüzde yaklaşık iki milyon öğrenciyi kapsayan geniş bir sisteme bürünmüştür. Türkiye, 2008 yılından itibaren yükseköğretimde okullaşma eğiliminde hızlı bir artış yaşamış ve 2012 yılında gelişmiş ülkeler ortalaması yakalanmıştır. Öte yandan bu oranlarda açıköğretim sistemlerinin de etkisi olduğu yadsınamaz (Günay ve Günay, 2016: 18; Gür ve Ozoğlu, 2015: 310). Dijitalleşme süreçlerinin bu ivmeyi korumaya olanak sağlayacağı ve hatta uluslararası öğrenci ve öğretim üyesi katılımı açısından da önemli bir kazanç olacağı düşünülebilir. Öte yandan dijitalleşme süreçleriyle birlikte bu yapı, e-öğretim modellerine doğru evrilmiştir. E-Dönüşüm Türkiye projesiyle kamu hizmetlerinin dijitalleşmesi süreçlerinin bir ayağında da e-öğretime yönelik çalışmalar gündeme gelmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı bünyesinde kurulan Dijital Dönüşüm Ofisi; açık veriden, yapay zekâya, blokzincirden, büyük veriye pek çok başlıkta projeler yürütürken diğer taraftan kamusal hizmetlerin elektronik ortamlarda sunumu için bir koordinatör ve sürükleyici olarak görev almaktadır (Karasoy ve Babaoğlu, 2020). Öte yandan bu konuda atılan adımlar, pandemi döneminde katlanarak artmıştır.

Aslında Türkiye'deki genç nüfus dijital dönüşüm açısından önemli bir avantaj doğurmaktadır. Ayrıca sosyal medya üyelik oranlarıyla dünyada hatırı sayılır bir konum elde eden nüfusun², yeniliklere uyum hevesi ve kapasitesi de dönüşümü hızlandıracak bir etken olarak sayılabilir. Bu konudaki resmi veriler de söz konusu kapasiteyi destekler niteliktedir. TÜİK Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırmasına göre hane halkı internet erişim oranı %90,7; bireysel internet kullanım oranı ise %79'dur (TÜİK, 2020). Avrupa Birliği (AB) üye ülkeleri arasında hanehalkı internet sahipliği oranı %91, bireysel erişim oranı ise %85'tir (EUROSTAT, 2020a; EUROSTAT, 2020b). Bu ortalamalarla Türkiye'nin hanehalkı erişimde AB ortalamasını yakaladığı, bireysel erişimde ise yakın bir orana ulaştığı görülmektedir.

Son yıllarda gelişen küresel LMS pazarının yanı sıra, MOOC gibi ücretsiz açık kod uygulamalarının üniversitelerde veya bireysel olarak kullanılması da Türkiye'de e-öğrenmeyi destekleyen gelişmelerdendir. Pek çok üniversite bir yandan kendi platformlarını geliştirirken diğer yandan uluslararası iş birlikleriyle politika ve teknoloji transferleriyle uzaktan öğretim sistemlerini geliştirmeye çalışmaktadır (Arap ve Erat, 2017: 335; Kang, 2021: 19; Yıldız, Oktem ve Bengşir, 2011: 160). Türkiye'de salgın öncesi başlayan üniversitelerde uzaktan öğretim merkezi kurma çabaları, salgın döneminde hızlanmış ve 209 üniversitenin yarısından fazlasında bu merkezler kurulmuştur (YÖK, 2020).

E-öğretim modellerinin geliştirilmesine yönelik yatırımlar Türkiye'nin yükseköğretim piyasasından daha fazla pay alabilmesi adına önemli bir açılım sağlamaktadır (Öztürk, 2017: 160). Bu kapsamda Türkiye'nin eğitim alanında dijitalleşmesinde dört unsur öne çıkmaktadır. Bunlar, teknolojik altyapı, öğreticilerin dijital becerileri, dijital öğretim materyalleri ve dijital öğretim ve ölçme/değerlendirme biçimlerinin geliştirilmesidir (Arkan, 2020). Yukarıda ifade

² Ayrıntılı bilgi için bkz. We Are Social ve Hootsuite (2020) Digital 2020, Global Report.

edildiği üzere Türkiye teknolojik altyapı kapasitesi anlamında önemli aşamalar kaydetmiştir. Öğreticilerin dijital becerileri için de Yükseköğretim Kurumu tarafından eğitimler düzenlenmektedir. Öte yandan dijital materyaller ve öğretim yolları için daha fazla çalışma yapılması da not edilmelidir. Aristovnik ve arkadaşları (2020a) tarafından gerçekleştirilen araştırma kapsamında salgın dönemindeki e-öğretim faaliyetlerinin etkinliği sorgulanmıştır. Araştırma sonucunda, öğrencilerin derslerden memnuniyet düzeyi ortalaması beş üzerinden 3,296 olarak tespit edilmiştir. Türkiye'nin de yer aldığı örnekleme, ortanın üzerinde bir memnuniyet düzeyine ulaşıldığı izlenmiştir. Türkiye özerinde ise memnuniyet düzeyinin 3,522 olduğu belirlenmiştir. Aynı araştırma sonucunda, Türkiye'deki öğrencilerin salgın döneminde performanslarının düştüğünü, yeni dijital döneme yeterince uyum sağlayamadıklarını düşündükleri de not edilmiştir (Aristovnik vd., 2020b).

Araştırma sonuçları, yalnızca altyapı ya da dijital beceriler yoluyla dijitalleşmenin sağlanamayacağını göstermektedir. Daha önce ifade edildiği üzere materyal üretimi ve dijital öğretim uygulamalarının geliştirilmesi yükseköğretimde dijitalleşmenin diğer boyutlarındandır. Dolayısıyla devam eden dijitalleşme süreçlerinde atılması gereken yeni adımlar ve yeni politika önerilerine ihtiyaç duyulmaktadır. Öte yandan bu süreçte ortaya çıkan sorun alanları da politikaları biçimlendirecektir. Bu noktadan hareketle sorun alanları alt başlıkta ayrıntılı olarak incelenecek ve olası çözüm ya da kapasite geliştirme önerilerine yer verilecektir.

3. Covid-19 Salgını Döneminde Dijitalleşme Sürecinde Sorunlar ve Çözüm Önerileri

3.1. Sorun Alanları

Küresel salgın döneminde hızlanan e-öğrenme süreçleri pek çok grup için yeni bir deneyim olmuştur. Bu sürece uyum sağlanması, öğretmenlerin ve öğrencilerin motive olması önemli sorun başlıkları olarak öne çıkmıştır. Ayrıca hızla ihtiyaç duyulan elektronik ortamlardaki öğretim materyallerinin hazırlanması, yeni tip sorumlulukların tanımlanması ve bu sorumlulukların yerine getirilmesi diğer sorun alanlarındandır (Aristovnik vd., 2020b). Ülkedeki dijital altyapı kapasitesine ve genç nüfusa karşın Türk yükseköğretim sistemi bazı sistematik dezavantajlara sahiptir. Altyapı anlamında önemli atılımlar yapılmış olsa da genel bir dijital çağ sorunu olan, sayısal/dijital uçurum meselesi geçerliliğini korumaktadır. Hem sosyo-ekonomik farklılıklara hem yaş, cinsiyet, toplumsal grup gibi farklılıklara dayanan bu sorun, dijitalleşen yükseköğretimde bazı grupları sistem dışı bırakmaktadır. Diğer taraftan yükseköğretim hizmetlerinin kalitesinde gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler arasındaki farkların da açılması bu kapsamda değerlendirilebilir (Kang, 2021: 23-33).

Salgın döneminde dijital becerilerde artışlar yaşanmış olsa da bazı gruplar için dijital hizmetlere erişim halen önemli bir problemdir. Öte yandan dijital beceriler, e-öğretim faaliyetlerinde yer alan öğretmenler için de önemli bir gerekliliktir. Bununla birlikte yine yaş, cinsiyet ya da yatkınlık gibi değişkenler ışığında bazı grupların bu sürece halen biraz mesafeli durduğu iddia edilebilir. Ancak hizmetlerin dijital olarak verilebilmesindeki temel gereklerden birisi hizmet veren insan kaynağının bu konuda zenginleşmiş olmasıdır. Salgın dönemine hazırlıksız girilmiş olsa da dijital okur yazarlığın artırılması önümüzdeki dönemler için önemli bir politika başlığı olarak öne çıkmaktadır (Babaoğlu ve Erdoğan, 2021; Karabacak ve Sezgin, 2019: 332).

Sistem açısından önemli bir diğer sorun alanı kurumsal yapılarla ilgilidir. Bu dönemde mali problemler başta olmak üzere üniversiteler pek çok sorunla karşılaşmıştır. Hazırlıksız girilen salgın döneminde hızlı dijitalleşme ihtiyacı nedeniyle artan ve katlanan yatırım maliyetleri büyük bir problem halini almıştır. Bir yandan maliyet artışları, diğer yandan salgın döneminde yavaşlayan küresel ekonomiyle bağlantılı olarak azalan bütçe olanakları hem araştırma kaynaklarını hem personele yönelik maaşları ve teşvikleri kesintiye uğratmıştır. Özellikle ABD'de pek çok üniversitede işten atılmalar yaşanmıştır (Erhan ve Gümüş, 2020: 198; Ewing, 2021; Witze, 2020). Öte yandan değişim döneminin yönetilmesine dair problemler üniversiteleri ve yükseköğretim sistemini yıpratmıştır. Salgın sırasında öğretimdeki kalite algısı değişmiş, denetim işlevinin yerine getirilmesi için yeni tedbirlere ve kurumsal işleyişte yeniliklere ihtiyaç duyulmuştur. Ancak her kurum ya da sistemin bu süreci hızlı ve başarılı yürüttüğü iddia edilemez. Bir diğer sorunlu alan ise salgın koşullarında insan kaynağının yönetilmesidir. Güdüleme, yöneltme gibi temel yönetim işlevlerine dair sorun alanları gelişmiştir.

Dijitalleşme çabalarının kendisinden doğan bazı sorun alanları ve olumsuz dışsallıkları da ayrıca zikredilmelidir. Örneğin öğrenci merkezli öğretim modülleri geliştirilmesi, yükseköğretimin kurumsal yapısının dijital çağa uyumlaştırılması, öğreticilerin güdülenmesi gibi farklı sorun alanları da söz konusudur. Öte yandan tüm bu uyumlaştırma çabaları, genellikle yirmili yaşlarında olan gençlerin fiziksel gelişimleri ya da sosyalleşme ortamlarındaki azalma nedeniyle psikolojik gelişimlerini olumsuz etkileyebilecektir. Pandemiyle beraber gelişen yeni sorun alanlarına rağmen yükseköğretimde dijitalleşme süreçleri geri dönülemez bir gelişim geçirmiştir. Yaşanan sorunlara, türlü sınırlılıklara rağmen bu kapasite artışı araçların değerlendirilmesi önemlidir. Bu kapsamda bazı hususların politika oluşturma süreçlerinde dikkate alınması önemlidir. İlerleyen başlıkta bu kapsamdaki bazı öneriler üzerine durulmuştur.

3.2. Çözüm Önerileri

Krizler döneminde, sorun çözümünde başarıyı sağlayacak önemli etkenlerden birisi kurumsal kapasitedir. Bu dönemlerde daha hızlı hareket eden, yeni değişkenlere uyum sağlayarak değişebilen kurumlar daha başarılı olmaktadır. Bu nedenle krizlerle baş edebilecek esnek yapıların kurulması, çevik (agile) örgütlerin oluşturulması ve devletin politika geliştirme kapasitesinin iyileştirilmesi sonraki krizler için önemli bir öncelik olacaktır. Çevik idareler, geleneksel yapılardan hızlı hareket eden ve hizmet sunumunu sürekli iyileştirmeye odaklanan yapılar olarak yeni dönemde öne çıkmaktadır. Hizmetleri dijitalleştirmeleri ve dijital altyapılar üzerinden hızlı dönüşümlerin sağlanabilmesi bu idarelerin özelliklerindedir (Mergel, Ganapati ve Whitford, 2020). Ağır işleyen süreçler ve bekle-gör politikaları ise bu tarz kriz dönemlerinde kurumları başarısızlığa mahkûm etmektedir. Hızlı karar alabilen hızla uygulamaya geçebilen ancak bu süreçte acele değil, iyi kararlara odaklanan yapılar daha başarılı olmaktadır (Alkan, 2020: 271). Bu sistemlerin mümkün kılınabilmesi, anlık karar mekanizmalarının geliştirilmesi, alternatif senaryoların hızla ortaya konup görünen en iyi alternatif üzerinde odaklanılması sistemlerin işleyişi için önceliklidir. Ağırlıkla 1982 yılında yürürlüğe giren katı bir anayasa ve aynı yılda kurulan merkeziyetçi bir düzenleyici kurum olan YÖK tarafından biçimlendirilen yükseköğretim sisteminin kriz dönemlerindeki hareket kabiliyetinin görece kısıtlı olduğu söylenebilir. Öte yandan salgın öncesinde YÖK tarafından başlatılan dijitalleşme projesi ve yetki devri çalışmaları kriz döneminde üniversiteler için büyük avantaj olmuştur. Örneğin dijitalleşme çalışmaları kapsamında 2020 yılı itibarıyla altı binin üzerinde öğretim elemanı ve elli binin üzerinde öğrenci dijital beceriler eğitimi almıştır (YÖK, 2020). Bu sistemlerin gerçeğe dönüştürülmesinde ise veri temelli yöntemlerin, yönetim süreçlerine dâhil edilmesi önemli bir adım olacaktır (Babaoğlu, 2021).

Öğreticilerin dijital becerilerinin geliştirilmesi bir diğer önemli başlıktır. E-öğrenim süreçlerinde teknik bilgi önem kazanmaktadır. Ancak e-öğrenmenin bir diğer teknik boyutu, dijital pedagojik yöntemlerin geliştirilmesi gereğidir. Özellikle yenilikçi öğretim uygulamalarının geliştirilmesi e-öğrenmenin etkinliğinin artırılması için önceliklidir (Özer ve Suna, 2020: 186). Bu süreçte öğretmenlerin teknolojik bilgi ve becerileri desteklenirken, dijital eğitime uygun interaktif içerik geliştirmeleri için gerekli eğitimler verilmelidir. Hizmet öncesi ve hizmet sırasında öğretmenlerin dijital içerik geliştirmesine yönelik eğitimlerin sınırlı olduğu düşünüldüğünde, öğretmenlerin bu noktada desteklenmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Sistem desteklerinin yanında kişisel ya da mesleki gelişimleriyle ilgili etkileşimli eğitimler de bu kapsamda önceliklendirilmelidir (Altunel, 2020). Dijital yükseköğretim sistemi için uygun içerik hazırlamak da yeni beceriler gerektirmektedir. Bu nedenle; eğitim teknolojileri, senaryolama, temel ofis programları, temel sunum programları veya Articulate, Captivate, iSpring gibi zengin çoklu ortam içerikleri yaratma programları, canlı eğitim platformları, çevrimiçi öğretim programları olmak üzere farklı teknik bilgiler de öğretmenlere aktarılmalıdır (Telli-Yamamoto ve Altun, 2020: 31). Dolayısıyla internet altyapılarının iyileştirilmesi, teknolojik donanımların yaygınlaştırılması kadar kullanıcı dostu uygulamaların yaygınlaştırılması da önemlidir. Burada iki ayaktan bahsedilebilir: Birinci ayak yazılımların kullanıcı dostu olarak tasarlanması, ikinci ayak ise kullanıcı dostu ders içeriklerinin hazırlanmasıdır. Yani derslerin dijital ortamlara uygun biçimde tasarlanmasıdır (Tomažević ve Ravšelj, 2020: 5).

Sonuç olarak en temel politika adımlardan biri, dijital okuryazarlığı arttıracak eylemlere öncelik verilmesidir. Burada özel sektör, sivil toplum ve devlet kurumları iş birliği elzemdir. Çevik idarenin bir niteliği olarak birlikte hareket etme ve idari kapasite geliştirmenin bir gereği olarak birlikte iş görmek önemli bir avantaj sağlayacaktır (Ansell, Sorensen ve Torfing 2020: 4). Aksi durumlarda her kurumun gayreti kendi paydaşları ile sınırlı kalmakta, sağlanabilecek yarar sınırlı kalmaktadır. Önemli olan bu kriz dönemlerinde hızla yol alabilmek ve hızla yeni döneme uyum sağlayabilmektir.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Yükseköğretim kurumları; kuruluş amaçları, misyon ve vizyonları dolayısıyla eğitim öğretim ve bilimsel araştırmada en iyiyi hedeflemektedirler. Küreselleşmeyle birlikte, insan ve fikir hareketliliğinin artması yükseköğretim düzeyinde de önemli dönüşümlere yol açmıştır. Gelişmekte ya da gelişen tüm ülkelerdeki üniversiteler, üretilen bilginin evrenselliği olgusundan hareketle araştırma ve öğretim kapasitelerini arttırmaya çalışmaktadırlar. COVID-19 salgını da bu süreçte yeni adımları ve yeni değişimleri gerekli kılan bir başlangıç noktası olmuştur. Bu süreçteki en önemli araçlardan ve ayaklardan birisi hizmetlerin dijitalleşmesidir. Yükseköğretim sistemi de bu süreçten nasibini alarak hızlı bir dönüşüm yaşamış ve hızla dijitalleşmiştir. Önceki yıllarda tecrübe edilen e-öğrenme deneyimlerden farklı bir şekilde tüm sistemin elektronik hale gelmesi ve tüm sistemin dijital ortama taşınması gereği hem öğreticileri hem öğrencileri hem yöneticileri yeni açılımlarda bulunmaya yöneltmiştir. Bu dönemde bir taraftan yeni sorunlar ortaya çıkarken diğer taraftan yenilikçi adımlar sistemi etkilemiştir. Salgının olumsuzluklarına karşın eğitim süreçlerinde dijitalleşme adımları önemli bir kazanım olarak öne çıkmıştır.

COVID-19 pandemisiyle birlikte, öğrencilerin yurtdışında yükseköğrenim görme planlarında çok radikal değişimler yaşanmaktadır. Sınırların kapatıldığı, uluslararası dolaşımın sınırlandırıldığı ve yükseköğretimin çevrimiçi olarak verilmeye başlandığı bu dönemde ekonomik hareketlilik, kalkınma, ticaret ve teknoloji transferi, yumuşak güç, kültürel diploması gibi hususlar için oldukça önemli görülen uluslararasılaşma kavramına yeni bir açılım kazandırmıştır (Wit, 2020: 7; Shih, 2020: 11). Taylor ve Henry (2000) yaklaşık yirmi yıl önceki çalışmalarında küreselleşmenin ve dolayısıyla yükseköğretimde uluslararasılaşmanın tüm dünyayı etkisi altına alacağını iddia etmişlerdir. Yakın zamana kadar daha yavaş ilerleyen bu süreç, pandemi döneminde tüm ülkeler kendi sınırları içerisine çekilmiş olsa da yaşanan dijital dönüşüm uluslararasılaşma için yeni bir açılım imkânı doğurmuştur. Yükseköğretimde uluslararasılaşma çabaları son yirmi yılda pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de önemli bir politika başlığıdır. Bu kapsamda dijitalleşmenin altın çağlarından birini yaşadığı bu dönemde atılacak yeni adımlar bu çabaları bir üst aşamaya taşıyabilir. Uluslararası ve uluslar üstü aktörlerin diğer birçok politikada olduğu gibi yüksek öğretim politikalarında da etkili olduğu ve Türkiye’de de Avrupa Yükseköğretim Demeği, Avrupa Birliği, Dünya Bankası gibi kuruluşların uluslararasılaşma süreçlerindeki etkileri (Özdemir ve Beltekin, 2012: 48-49) unutulmadan dijital imkanların, uluslararasılaşma politikaları bağlamında da kullanılması mümkündür.

Salgınla beraber ortaya çıkan pek çok sınırlılığa rağmen, yükseköğretimde dijitalleşme süreci hizmetin yürütülmesine olanak sağlamıştır. Öte yandan bizatihi dijitalleşme kaynaklı yeni sorun alanları da ortaya çıkmıştır. Sayısal uçurum, öğretimin dijitalleşmesinin teknik boyutlarındaki eksiklikler, sınırlı dijital okur-yazarlık, sınırlı dijital beceriler, yönetsel sorunlar, mali sorunlar, psiko-sosyal sorunlar gibi farklı başlık altında pek çok yeni sorun alanı da yükseköğretim sistemine giriş yapmıştır. Bununla birlikte dijitalleşmenin getirdiği fırsatlar ve maliyetler birlikte değerlendirilmeli, tespit edilen sorun alanları çözülerek politika değişimleri öngörülmelidir. Bu süreçte yapılacak fayda-maliyet analizlerinin yükseköğretimde dijitalleşme sürecinin yönünü, hızını ve boyutunu belirlemede oldukça büyük faydaları olacağı öngörülmektedir. Bu süreçte farklı ülkelerindeki başarılı uygulamalardan alınan dersler, politika transferleri yoluyla ulusal politikalara aktarılması da süreci kolaylaştıracak etkenlerdendir. Bu şekilde sorunları çözerek ilerleyen bir politika döngüsünde idarenin ve sistemin çevikliği de artacak ve olası yeni kriz senaryolarında daha başarılı bir süreç yönetimi olanaklı hale gelecektir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makaleye 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) oranında ve eşit şekilde katkı sunmuştur.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma için etik kurul izni alma gerekliliği yoktur.

Destek Beyanı

Araştırma herhangi bir kurum ya da kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

Kaynaklar

- Alkan, H. (2020). COVID-19 Sonrasında Yönetmel Kapasite: Demokrasi Bağlamında Devletlerin Geleceği. M. Şeker ve C. Korkut (Eds.), Küresel Salgın Anatomisi İnsan ve Toplumun Geleceği içinde (255-278. ss.). Ankara: TÜBA.
- Altunel, M. (2020). Koronavirüs (Covid-19) Salgınının Eğitim ve Öğretmenlere Etkisi, https://covid19.setav.org/koronavirus-covid-19-salgininin-egitim-ve-ogretmenlere-etkisi_20, Erişim Tarihi: 12.03.2021
- Ansell, C., Sørensen, E. and Torfing, J. (2020). The COVID-19 Pandemic As a Game Changer for Public Administration and Leadership? The Need for Robust Governance Responses to Turbulent Problems. *Public Management Review*, DOI: 10.1080/14719037.2020.1820272.
- Arap, İ. ve Erat, V. (2017). Türkiye'nin Bilim Politikası: TÜBİTAK Üzerinden Bir Çözümleme. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(1), 325-341.
- Aristovnik, A., Keržič, D., Ravšelj, D., Tomažević, N. and Umek, L. (2020a). A Global Student Survey "Impacts of The Covid-19 Pandemic on Life of Higher Education Students", <http://www.covidsoclab.org/wp-content/uploads/2020/08/Covid19-Research-Report.pdf>, Erişim Tarihi: 13.05.2021
- Aristovnik, A., Keržič, D., Ravšelj, D., Tomažević, N. and Umek, L. (2020b). Impacts of the COVID-19 Pandemic on Life of Higher Education Students: A Global Perspective. *Sustainability*, 12(20), 8438, 1-34.
- Arkan, A. (2020). Koronavirüs Sonrası Eğitim, https://covid19.setav.org/koronavirus-sonrasi-egitim_61, Erişim Tarihi: 08.01.2021
- Babaoğlu, C. (2021). Yönetimin Geleceği: Veri Temelli Politika Yapımı. İstanbul: SETA.
- Babaoğlu, C. ve Erdoğan, O. (2021). Yerel Hizmetlerde Dijitalleşme ve Yerel Yönetimler. Ö. Ender, E. B. Sipahi ve M. Yaman (Eds.), *Yerel Yönetimler: Yönetim, Siyaset, Kent ve Güncel Tartışmalar içinde* (713-732. ss.). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Devinney, T. and Dowling, G. (2020, May 14). Is This The Crisis Higher Education Needs to Have?, <https://www.timeshighereducation.com/features/crisis-higher-education-needshave>, Erişim Tarihi: 15.05.2021
- Erhan, C. ve Gümüş, S. (2020). Küresel Salgın Sonrasında Yükseköğretimde Fırsatlar ve Riskler: Üniversitelerin Geleceği. M. Şeker, A. Özer ve C. Korkut (Eds.), *Küresel Salgın Anatomisi İnsan ve Toplumun Geleceği içinde* (193-210. ss.). Ankara: TÜBA.
- EUROSTAT (2020a). Level of Internet Access – Households, <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tin00134/default/table?lang=en>, Erişim Tarihi: 17.05.2021
- EUROSTAT (2020b). Individuals Regularly Using the Internet, <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tin00091/default/table?lang=en>, Erişim Tarihi: 17.05.2021
- Ewing, L. A. (2021). Rethinking Higher Education Post COVID-19. J. Lee ve S. H. Han (Eds.), *The Future of Service Post-COVID-19 Pandemic içinde* (37-54. ss.). Singapore: Springer.
- Garrison, D. R. and Anderson, T. (2003). *E-learning in the 21st Century: A Framework For Research And Practice*. London: Routledge/Falmer.

- Georgiev, T., Georgieva, E. and Smrikarov, A. (2004). M-Learning—A New Stage of E-Learning. Proceedings of the 5th International Conference on Computer Systems and Technologies (CompSysTech'2004) içinde (1-5. ss.). New York: ACM.
- Günay, D. ve Günay A. (2016). Dünya'da ve Türkiye'de Yükseköğretim Okullaşma Oranları ve Gelişmeler. Yükseköğretim ve Bilim Dergisi, 6(1): 13-30.
- Gür, B. S. ve Özoglu, M. (2015). Türkiye'de Yükseköğretim Politikaları: Erişim, Kalite ve Yönetim. A. Gümüş (Ed.), Türkiye'de Eğitim Politikaları içinde (299-321. ss.). Ankara: Nobel.
- Kang, B. (2021). How the COVID-19 Pandemic is Reshaping the Education Service. J. Lee ve S. H. Han (Eds.), The Future of Service Post-COVID-19 Pandemic içinde (15-36. ss.). Singapore: Springer.
- Karabacak Z. İ. ve Sezgin, A. A. (2019). Türkiye'de Dijital Dönüşüm ve Dijital Okuryazarlık. Türk İdare Dergisi, 488, 319-343.
- Karasoy, A. H. ve Babaoğlu, P. (2020). Türkiye'de Elektronik Devletten Dijital Devlete Doğru. Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, 12 (23), 397-416.
- Kronblad, C. and Pregmark, J. E. (2021). How COVID-19 Has Changed the Digital Trajectory for Professional Advisory Firms. J. Lee ve S. H. Han (Eds.), The Future of Service Post-COVID-19 Pandemic içinde (101-122. ss.). Singapore: Springer.
- Mergel, I., Ganapati, S. and Whitford, A. B. (2021). Agile: A New Way of Governing. Public Administration Review, 81(1), 161-165.
- Özdemir, B. ve Beltekin, N. (2012). Türk Eğitim Sisteminin Dönüşümünde Uluslararası Aktörler IMF ve Dünya Bankası Örnekleri. YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi, IX(I), 33-55.
- Özer, M. ve Suna, E. (2020). COVID-19 Salgını ve Eğitim. A. Özer ve C. Korkut (Eds.), Küresel Salgının Anatomisi İnsan ve Toplumun Geleceği içinde (178-192. ss.). Ankara: TÜBA.
- Öztürk, M. (2017). Uluslararası Öğrenenlerin Akademik Gereksinimleri ve Uzaktan Eğitim. Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi (AUAd), 3(2), 140-163.
- Raccamello, D., Vicentini, G. and Burro, R. (2020). Impacts of the COVID-19 Pandemic on the Academic and Emotional Life of Higher Education Students in Italy. N. Tomažević ve D. Ravšelj (Eds.), Higher Education Students and COVID-19: Consequences and Policy Implications (ELF Report) içinde (11-16. ss.). Belgium: ELF.
- Ravšelj, D. and Umek, L. (2020). Covid-19 and Selected Aspects of Higher Education Policy – Case of Slovenia. N. Tomažević ve D. Ravšelj (Eds.), Higher Education Students and COVID-19: Consequences and Policy Implications (ELF Report) içinde (7-10. ss.). Belgium: ELF.
- Shih, T. (2020). Managing Internationalization in a Complex Research Landscape. International Higher Education, 103, 11-12.
- Slovan, M. (2002). The E-Learning Revolution: From Proposition to Action. London: CIPD.
- Soong-Chul, R., Zhigang, Z., Niharika, D. and Renan, C. (2021). Technology and Innovation to Weather the Storm? - A Case Study of the Role of Technology and Innovation for Startup Survival in Shanghai. J. Lee ve S. H. Han (Eds.), The Future of Service Post-COVID-19 Pandemic içinde (155-176. ss.). Singapore: Springer.

- Taylor, S. and Henry, M. (2000). Globalization and Educational Policymaking: A Case Study. *Educational Theory*, 50(4), 487-503.
- Telli-Yamamoto, G. ve Altun, D. (2020). Coronavirüs ve Çevrimiçi (Online) Eğitimin Önlenebilir Yükselişi. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 25-34.
- Togoh, I. (2020). Coronavirus Latest: Italy Shuts All Schools and Universities as Covid-19 Cases Rise, <https://www.forbes.com/sites/isabeltogoh/2020/03/04/corona-virus-latest-italy-shuts-all-schools-and-universities-as-covid-19-cases-rise/#3160dff73c56>, Erişim Tarihi: 08.01.2021
- Tomažević, N. and Ravšelj, D. (2020). The Impacts of Covid-19 on the Life of HE Students in Europe: Academic, Social, Emotional, Financial Aspects and Observed Policy Responses. N. Tomažević ve D. Ravšelj (Eds.), *Higher Education Students and COVID-19: Consequences and Policy Implications (ELF Report)* içinde (3-6. ss.). Belgium: ELF.
- TÜİK (2020). Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması, [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2020-33679](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2020-33679), Erişim Tarihi: 04.01.2021
- We Are Social and Hootsuite (2020) Digital 2020, Global Report, <https://www.slideshare.net/DataReportal/digital-2020-april-global-statshot-report-april-2020-v01?ref=https://s3-apsoutheast1.amazonaws.com/datareportal/digital/2020/wearesocial/en/digital-2020-wearesocial-en-q2-global-digital-statshot.htm>, Erişim Tarihi: 01.12.2020
- Wit, H. (2020). National Internationalization Policies in Low- and Mid-income Countries. *International Higher Education*, 103, 7-8.
- Witze, A. (2020). Universities Will Never Be the Same after the Coronavirus Crisis, <https://www.nature.com/articles/d41586-020-01518-y?fbclid=IwAR0m1u1yektj-stftykueyl198r4osj05donsotp ewlucypaadrbyyva>, Erişim Tarihi: 11.01.2021
- Yıldız, M., Oktem, M. K. and Bensghir, T. K. (2011). The Adoption Process of Free & Open Software (FOSS) in Turkish Public Organizations. H. Rahman (Ed.), *Cases on Adoption, Diffusion and Evaluation of Global E-Governance Systems: Impact at the Grass Roots* içinde (148-170. ss.). Hershey: IGI Global.
- YÖK (Yükseköğretim Kurulu) (2020). Üniversitelerde Uygulanacak Uzaktan Eğitime İlişkin Açıklama, <https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2020/universitelerde-uygulanacak-uzaktan-egitime-iliskin-aciklama.aspx>, Erişim Tarihi: 10.04.2021

Hanelerin Araç Yakıt Harcamalarını Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi: Tobit Model Uygulaması

Kübranur ÇEBİ KARAASLAN¹

Hanelerin Araç Yakıt Harcamalarını Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi: Tobit Model Uygulaması

Analysis of Factors Affecting Households' Fuel Expenditures: Tobit Model Application

Özet

İhtiyaç haline gelen otomobil sahipliğinin yakıt fiyatlarındaki artışlar neticesinde hanehalkı bütçesinde önemli bir yeri vardır ve ulaşım harcamalarının büyük bir kısmını yakıt harcamaları oluşturmaktadır. Hanehalklarının harcamalarının en önemli kalemlerinden biri olan yakıt harcamalarının belirleyicileri nelerdir? Bu husus çalışmanın motivasyon kaynağı olmuştur. Çalışma, özellikle hanehalklarının araç için yakıt harcamalarının belirleyicilerine odaklanarak ekonometrik bir model aracılığıyla literatüre katkıda bulunmaktadır. Bu amaçla, 2015-2019 yılları için Hanehalkı Bütçe Araştırması mikro veri seti kullanılmıştır. Çalışmada politika yapıcılara hanehalkının yakıt maliyetlerini düşürmek için niceliksel ve ekonomik bilgi sağlamak için hanehalkı yakıt maliyetine etki eden faktörler analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, demografik, ekonomik, sosyal ve çevresel göstergelere ilişkin faktörlerin hanehalkının yakıt harcamaları üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir.

Abstract

Car ownership, which has become a necessity, has an important place in the household budget as a result of the increase in fuel prices, and fuel expenditures constitute a large part of transportation expenditures. What are the determinants of fuel expenditures, which is one of the most important items of household expenditures? This issue has been the source of motivation for the study. The study contributes to the literature through an econometric model, especially focusing on the determinants of household fuel expenditures for vehicles. For this purpose, the Household Budget Research micro data set for the years 2015-2019 was used. In the study, factors affecting household fuel costs were analyzed to provide policy makers with quantitative and economic information to reduce household fuel costs. According to the results of the analysis, it has been determined that the factors related to demographic, economic, social and environmental indicators are effective on the fuel expenditures of the households.

Anahtar Kelimeler: Yakıt Harcaması, Ulaşım Harcaması, Hanehalkı Bütçe Anketi, Tobit Model

Keywords: Fuel Expenditure, Transportation Expenditure, Household Budget Survey, Tobit Model

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

Kentleşme, değişen hayat beklentileri, nüfus artışları, artan ihtiyaçlar, kadınların iş dünyasındaki yerinin artması hanehalklarını daha aktif oldukları bir hayata sürüklemiştir. Çeşitlenen ihtiyaçlar ve özellikle son dönem COVID-19 pandemisi ile birlikte daha müstakil yaşama arzusu, toplu taşımanın çok gelişmiş olduğu ülkelerde bile otomobil sahipliğini önemli hale getirmiştir. Ulaşım ihtiyaçlarının çeşitliliği beraberinde hanehalklarının ulaşım harcamalarını etkilemektedir. Olvera vd. (2008) tarafından, hanehalkı ulaşım harcamalarına etki eden faktörlerin araştırıldığı çalışmada tüketim ve harcama anket verilerine göre, hanehalkı harcamaları arttıkça ulaşım için harcanan nispi miktarın arttığı, seyahat anketi verilerine göre ise gelir arttıkça ulaşım harcamalarının payının azaldığı, haneler arasında önemli eşitsizlikler olduğu ve motorlu taşımacılığın düzenli kullanımının yoksul nüfus için karşılanamaz olduğu tespitleri yapılmıştır. Ferdous vd. (2010) hanehalkı ulaşım harcamaları üzerine yaptıkları çalışmada, Amerika Birleşik Devletleri'nin 2002 Tüketici Harcama Anketi veri setini kullanarak yaptıkları çalışmada, sosyo-ekonomik, demografik ve konum faktörlerinin büyük oranda ulaşım harcamalarını etkilediği, kentsel alanlarda ikamet

¹Kübranur ÇEBİ KARAASLAN, Dr. Öğr. Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi, Ekonometri Bölümü, kubranur.cebi@erzurum.edu.tr, ORCID ID orcid.org / 0000-0001-9288-017X

eden hanelerin gelirinin daha fazla bir kısmını konut ve toplu taşımaya tahsis ettikleri, artan yakıt fiyatlarının kısa vadede tasarruf oranlarında, gıda tüketiminde ve araç satın alma giderlerinde doğrudan etkiye sebep olduğu ve uzun vadede konut ve kamu hizmetleri harcamalarında da büyük değişimlere sebep olduğu tespit edilmiştir. Miwa vd. (2014) tarafından yapılan çalışmada anket uygulaması yapılmıştır. Çalışma sonucunda hanehalkı yaşam aşamaları açısından ulaşım harcamaları ortalamalarında önemli farklılıklar olduğu, hanenin gelirinin, motosiklet sahipliğinin, meslek ve eğitim faktörlerinin hanehalklarının ulaşım harcamaları üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Thakuriah ve Mallon-Keita (2014), ekonomik durgunluk döneminin hanehalkı ulaşım harcamalarına etkisini incelemiş, çalışmanın veri seti Amerika Birleşik Devletleri'nin Tüketici Harcama Anketidir. Çalışmada, ekonomik gerileme sırasında hanehalklarının otomobille ilgili harcamalarında bir düşüş olduğu tespit edilmiştir. Anowar vd. (2018) 1997–2009 yılları için Kanada Hanehalkı Harcama Anketi'nden elde edilen veri setini kullanarak yaptıkları çalışmada, hanehalkı sosyo-ekonomik ve demografik özelliklerinin, ikamet yerinin, gelirin, çeşitli harcama kategorilerine ve tasarruflara dağılımını etkilediği tespitinde bulunmuşlardır. Cascajo vd. (2018) tarafından, ekonomik krizin hanehalkı ulaşım harcamaları üzerindeki etkisi incelenmiştir ve çalışmanın veri seti İspanya Hanehalkı Bütçe Anketidir. Çalışma sonucunda; ekonomik kriz ile hanehalkı ulaşım harcamalarının genel harcamalar içindeki payının azaldığı, sadece en düşük gelir grubunda yer alan hanelerin ulaşım maliyetlerinin arttığı, yeni araba satın alımının azaldığı tespit edilmiştir. Gandelman vd. (2019) Bahamalar, Bolivya, Brezilya, Şili, Kosta Rika, Honduras, Meksika, Nikaragua, Panama, Paraguay ve Uruguay için anket uygulaması aracılığıyla elde ettikleri veri setini kullanarak yaptıkları çalışmada özel araç sahipliğinin giderek arttığını tespit etmişlerdir. Besagni ve Borgarello (2020) tarafından yapılan çalışmada özel, kamu ve toplam ulaşım harcamaları arasındaki ilişki İtalya Hanehalkı Bütçe Anketi veri seti kullanılarak elde edilmiştir. Çalışma sonucunda, coğrafi alan (makro ölçekli ve mikro ölçekli coğrafi konumlar açısından) ve gelirle ilgili değişkenlerin ulaşım harcamaları üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir.

Gelişmekte olan piyasalarda ve gelişmekte olan ülkelerde otomobil sahipliği sadece yakıt harcamaları açısından değil ayrıca ulaşım ve çevre politikaları için de önemli etkilere sahiptir (Dargay, Gately ve Sommer, 2007). Keza, Türkiye için ulaşım sektörünün enerji, çevre ve politika uygulamaları açısından önemli bir yeri vardır. 2015-2019 yıllarında hanehalkları tarafından yapılan enerji harcamalarının %41'ini araç için yakıt harcamaları oluşturmaktadır. Bu da yakıt harcama kaleminin hanehalkı bütçesi açısından da ulaşım harcamaları açısından da önemini göstermektedir. Bu bakış açısı ile literatürde araç yakıt harcaması üzerine yapılmış çalışmalara rastlamak mümkündür.

Oladosu (2003) hanehalkı araç yakıt harcamalarını modellemiştir. Çalışmada 1988, 1991 ve 1994 yıllarına ait anket verileri kullanılmıştır. Çalışma sonucunda araç özelliklerinin yakıt harcamaları üzerinde etkili olan en önemli faktör olduğu tespit edilmiştir. Li vd. (2015) toplu taşıma ücretleri ve özel araç yakıt kullanımı üzerine bir araştırma yapmışlardır. Çalışma Avusturya için üç tip veri seti barındırmaktadır. Çalışma sonucunda; yüksek toplu taşıma ücretlerinin hanehalkının özellikle şehir dışı alanlarda daha yüksek ulaşım maliyetlerine maruz kalma oranını arttırdığı, toplu taşımanın, özel araçlara kıyasla haneler için uygun maliyetli bir ulaşım aracı olmadığı tespit edilmiştir. Gergerlioğlu (2017), araç yakıt tüketimi üzerine uygulanan vergilerin otomobil kullanıcıları üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Çalışmada anket uygulaması yapılmıştır. Çalışma sonucunda; yakıt üzerinden alınan vergilerin otomobil kullanıcıları açısından yaşa, cinsiyete, gelir düzeyine, eğitime ve meslek durumuna göre farklılık gösterdiği, erkeklere kıyasla kadınların, diğer yaş gruplarına kıyasla 25-39 yaş aralığında olanların, diğer gelir gruplarına kıyasla geliri 773-1000 TL arası olanların, yakıt üzerinden alınan vergilerden daha fazla etkilendiği tespit edilmiştir. Bardazzi ve Paziienza (2018) tarafından yakıt tüketimine yönelik bir araştırma yapılmıştır. Çalışmanın veri seti İtalyan Hanehalkı Bütçe Anketi'nden elde edilmiştir. Çalışma sonucunda yaşlıların ulaşım yakıt harcamalarının genç nesillere kıyasla önemli ölçüde daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Akademik çalışmalar, gelişmekte olan ülkelerde servet ve otomobil sahipliği arasında yakın ilişki olduğunu göstermiştir (Button vd., 1993, Dargay ve Gately, 1999; Olvera vd., 2008). Nitekim sınırlı ekonomik kaynaklara sahip haneler için yakıt harcamalarını karşılamak zor olabilir. Hanehalklarının yakıt fiyatlarındaki artışlarına karşı savunmasızlığı konusunda endişeler söz konusudur (Dodson ve Sipe, 2007).

Özellikle uygulanan büyük oranda vergi yükünü de düşününce Türkiye’de yakıt harcamaları her kesimden bireylerin önemseydiği bir konu haline gelmiştir.

Bu çalışmada hanehalkı yakıt harcamalarını etkileyen faktörler araştırılmıştır. Bu çerçevede doğrudan veya dolaylı olarak hanehalklarının yakıt ve ulaşım harcama modelleri incelenmiştir. Ulaşım, hanehalkı harcamaları için oldukça önemli bir harcama kalemidir ve kullanılan aracın özellikleri, yakıt harcamaları üzerinde önemli etkilere sahiptir. Günümüzde hanelerin zorunlu ve temel harcama kalemlerinden biri haline gelen ulaşım harcama maliyetlerini etkileyen faktörlerin bilinmesi ve özelinde yakıt harcamaları temelli yapılan bu çalışma ile hanehalkları için seyahat koşullarını iyileştirmeyi ve günlük seyahatle ilgili verimliliği artırmayı amaçlayan kentsel sosyal politikaların tasarlanması noktasına dikkat çekmek, bu çalışmanın motivasyon kaynağı olmuştur. Çalışmanın amacı, Türkiye’deki hanelerin araç için yakıt harcamalarının belirleyicilerini Tobit model ile ortaya koymaktır. Özellikle son yıllarda yaygınlaşan hibrit araçlar ve daha yeni yeni piyasaya çıkan elektrikli araçlar, enerji harcamalarındaki büyük kısmın, araç için yakıt harcamaları olduğu gerçeğini değiştirebilir. Fakat bu araçların yaygınlaşma hızı henüz istenen seviye de değildir, çalışma sonuçlarının bu ihtiyaca da dikkat çekeceği de umulmaktadır. Enerji açısından bağımlı bir yapıya sahip olan Türkiye’de politika yapıcılar bu konu ile ilgili uzun vadede sağlanacak faydaları gözetip politika geliştirebilirler.

2. Materyal ve Metod

2.1. Veri

Bu çalışmada Türkiye İstatistik Kurumu tarafından, yapılan Hanehalkı Bütçe Araştırması aracılığıyla elde edilen 2015-2019 yıllarına ait anket verileri kullanılmıştır. Hanehalkı Bütçe Anketi’nde birinci aşama örnekleme birimi olan blokların seçiminde kullanılan temel örnekleme çerçevesi Ulusal Adres Veri Tabanıdır. Verilerin elde edilmesinde tabakalı iki aşamalı küme örnekleme yöntemi kullanılmıştır (Türkiye İstatistik Kurumu, [TÜİK], 2021). Çalışmaya, eksik gözlemlerin dışlanması sonucunda 59101 hane sorum-lusu dahil edilmiştir.

2.2. Değişkenler

Bu çalışmada kullanılan bağımlı değişken hanelerin araçları için yakıt harcamasıdır. Bu bağımlı değişken, hanehalkı tüketim veri setinden dizel, benzin ve diğer yakıt türleri için harcama değerleri birleştirilerek elde edilmiştir. Çalışmadaki bağımsız değişkenler, literatürde yer alan değişkenler ve ilgili olduğu düşünülen değişkenler arasından, veri setinde yer alanlar olarak belirlenmiştir. Bağımsız değişken seti; cinsiyet, yaş, eğitim durumu, medeni durum, hanehalkı büyüklüğü, çalışma durumu, yıllık gelir, otomobil sayısı, motosiklet sayısı, ikinci konut sahipliği, tasarruf yapma durumu, dışarıda yemek yeme alışkanlığı, pazara gitme alışkanlığı, günlük alışveriş hizmetlerine ulaşım zorluğu, bankacılık hizmetlerine ulaşım zorluğu, toplu ulaşım hizmetlerine ulaşım zorluğu, sağlık hizmetlerine ulaşım zorluğu, zorunlu eğitim hizmetlerine ulaşım zorluğu ve yıl faktörlerinden oluşmaktadır.

2.3. Araştırma Yöntemi

Çalışmada veri düzenlemesi için Microsoft Excel programı, istatistiksel analizler içinde Stata 14.1 programı kullanılmıştır. Çalışmaya dâhil edilen bağımsız değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri belirlendikten sonra Tobit modeli ile hanelerin araç için yakıt harcamalarını etkileyen faktörler belirlenmiştir.

Tobit modeli, Tobin (1958) tarafından ortaya çıkarılan bağımlı değişkenin sürekli ve sınırlı olduğu durumlarda kullanılan regresyon modelidir. Bu öncü çalışmada dayanıklı tüketim malları için hanehalkı harcamaları incelenmiştir (Amemiya, 1984: 3). Tobit modelin temeli, probit analizine ve çoklu regresyona dayanmaktadır (Karim ve Salh, 2020: 3). Tobit modellerde, bağımlı değişken genellikle popülasyonun bir kısmı için sıfır iken diğer kısmı için pozitifdir. Böyle sansürlü veri söz konusu olduğunda, Tobit model tahminleri teorik olarak en küçük kareler yöntemi tahminlerinden üstündür (Wilson ve Tisdell, 2002: 1). Keza, hanelerin harcama değerleri, firmaların yabancı yatırım miktarları ve benzeri bağımlı değişkenler söz konusu olduğu durumlarda Tobit model genellikle en iyi modeldir (Odah vd., 2017: 180;

Verbeek, 2004: 218). Tobit model literatürde sansürlü regresyon modeli olarak da yer almaktadır (Gezer ve Üçdoğru Birecikli, 2016: 71).

3. Sonuç

3.1.Tanımlayıcı İstatistikler

Tablo 1’de, çalışmada kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistik değerleri ve bağımsız değişkenlerin kategorilerine dair bilgiler gösterilmiştir. Hanelerin ortalama yakıt harcaması 140,626 TL, ortalama otomobil sayısı 0,453 ve ortalama motosiklet sayısı 0,082’dir. Demografik göstergeler açısından hane sorumlularının %83,9’unun erkek, %23,4’ünün 35-44 yaş aralığında, %81,8’inin evli, %25,7’sinin üniversite mezunu olduğu tespit edilmiştir. Ekonomik göstergeler açısından hane sorumlularının %65,4’ü bir işte çalışmaktadır, hanehalklarının %8,4’ü ikinci konuta sahiptir ve %30,2’si tasarruf yapmaktadır. Sosyal ve çevresel göstergeler açısından %36,6’sının dışarıda yemek yeme alışkanlığı olduğu, %62,8’inin pazara gitme alışkanlığı olduğu, %68,4’ünün günlük alışveriş hizmetlerine kolay ulaştığı, %52,3’ünün bankacılık hizmetlerine kolay ulaştığı, %65,8’inin toplu ulaşım hizmetlerine kolay ulaştığı, %63,4’ünün sağlık hizmetlerine kolay ulaştığı, %69,1’inin zorunlu eğitim hizmetlerine kolay ulaştığı tespit edilmiştir.

Tablo 1. Tanımlayıcı istatistikler

Değişkenler	n (%)	Ortalama	Std. Sapma
Araç Yakıt Harcaması (TL)		140,626	220,669
Otomobil Sayısı		0,453	0,553
Motosiklet Sayısı		0,082	0,284
Demografik göstergeler			
<i>Cinsiyet</i>			
Erkek	83,9		
Kadın	16,1		
<i>Yaş</i>			
15-24	1,2		
25-34	13,2		
35-44	23,4		
45-54	23,3		
55-64	19,5		
65+	19,5		
<i>Eğitim Durumu</i>			
Bir Okul Bitirmede-İlkokul	28,3		
Ortaokul	31,7		
Lise	14,3		
Üniversite	25,7		
<i>Medeni Durum</i>			
Hiç Evlenmedi	3,9		
Evli	81,8		
Boşandı-Eşi Öldü	14,3		
<i>Hanehalkı Büyüklüğü</i>			
1 Kişi	9,5		
2 Kişi	24,1		
3 Kişi	22,0		
4 Kişi	22,0		

5 Kişi	11,4		
6 ve fazlası	11,0		
Ekonomik göstergeler			
<i>Çalışma Durumu</i>			
Çalışıyor	65,4		
Çalışmıyor	34,6		
<i>Gelir</i>			
1. Gelir Düzeyi (en düşük)	25,0		
2. Gelir Düzeyi	25,0		
3. Gelir Düzeyi	25,0		
4. Gelir Düzeyi (en yüksek)	25,0		
<i>İkinci Konut Sahipliği</i>			
Var	8,4		
Yok	91,6		
<i>Tasarruf Yapma Durumu</i>			
Var	30,3		
Yok	69,8		
Sosyal ve çevresel göstergeler			
<i>Dışarda yemek Yeme Alışkanlığı</i>			
Var	36,6		
Yok	63,4		
<i>Pazara Gitme Alışkanlığı</i>			
Var	62,8		
Yok	37,2		
<i>Günlük Alışveriş Hizmetlerine Ulaşım Zorluğu</i>			
Kolay	68,4		
Orta	10,6		
Zor	21,0		
<i>Bankacılık Hizmetlerine Ulaşım Zorluğu</i>			
Kolay	52,3		
Orta	13,8		
Zor	33,9		
<i>Toplu Ulaşım Hizmetlerine Ulaşım Zorluğu</i>			
Kolay	65,8		
Orta	11,1		
Zor	23,1		
<i>Sağlık Hizmetlerine Ulaşım Zorluğu</i>			
Kolay	63,4		
Orta	11,9		
Zor	24,7		
<i>Zorunlu Eğitim Hizmetlerine Ulaşım Zorluğu</i>			
Kolay	69,1		
Orta	10,8		
Zor	20,0		
<i>Yıl</i>			
2015	19,4		
2016	20,5		
2017	20,6		
2018	20,0		
2019	19,5		

3.2. Model Tahmini

Çalışmada hanelerin yakıt harcamaları üzerinde etkili olan faktörleri belirlemek için maksimum olasılık tahmin yöntemi kullanılarak Tobit model analizi yapılmıştır. Kurulan model bir bütün olarak istatistikî açıdan anlamlı bulunmuştur ($P < 0,000$).

Tobit modelin önemli bir varsayımı bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantının olmasıdır. Bağımsız değişkenler arasındaki çoklu doğrusal bağlantı, varyans büyütme faktörlerine (vif) bakılarak belirlenmektedir. Tablo 2’de bağımsız değişkenlere ait vif değerleri yer almaktadır.

Tablo 2. Varyans Büyütme Faktörleri

Değişkenler	Vif	1/Vif
Demografik göstergeler		
<i>Cinsiyet (referans: erkek)</i>		
Kadın	2,11	0,47
<i>Yaş (referans: 65 yaş ve üstü)</i>		
15-24	1,26	0,79
25-34	2,39	0,42
35-44	3,00	0,33
45-54	2,48	0,40
55-64	1,82	0,55
<i>Eğitim Durumu (referans: bir okul bitirmede-ilkokul)</i>		
Ortaokul	2,07	0,48
Lise	1,65	0,61
Üniversite	2,64	0,38
<i>Medeni Durum (referans: evli)</i>		
Hiç Evlenmedi	1,51	0,66
Boşandı-Eşi Öldü	2,58	0,39
<i>Hanehalkı Büyüklüğü (referans: 6 kişi ve fazlası)</i>		
1 Kişi	2,79	0,36
2 Kişi	2,92	0,34
3 Kişi	2,57	0,39
4 Kişi	2,51	0,40
5 Kişi	1,86	0,54
Ekonomik göstergeler		
<i>Çalışma Durumu (referans: çalışmıyor)</i>		
Çalışıyor	1,66	0,60
<i>Gelir (referans: 1. gelir düzeyi (en düşük))</i>		
2. Gelir Düzeyi	1,68	0,60
3. Gelir Düzeyi	1,95	0,51
4. Gelir Düzeyi (en yüksek)	2,60	0,38
Otomobil Sayısı	1,28	0,78
Motosiklet Sayısı	1,04	0,96
<i>İkinci Konut Sahipliği (referans: yok)</i>		
Var	1,07	0,93
<i>Tasarruf Yapma Durumu (referans: yok)</i>		

Var	1,21	0,83
Sosyal ve çevresel göstergeler		
<i>Dışarda yemek Yeme Alışkanlığı (referans: yok)</i>		
Var	1,31	0,76
<i>Pazara Gitme Alışkanlığı (referans: yok)</i>		
Var	1,10	0,91
<i>Günlük Alışveriş Hizmetlerine Ulaşım Zorluğu (referans: kolay)</i>		
Orta	2,07	0,48
Zor	3,44	0,29
<i>Bankacılık Hizmetlerine Ulaşım Zorluğu (referans: kolay)</i>		
Orta	1,98	0,51
Zor	2,96	0,34
<i>Toplu Ulaşım Hizmetlerine Ulaşım Zorluğu (referans: kolay)</i>		
Orta	2,23	0,45
Zor	3,64	0,28
<i>Sağlık Hizmetlerine Ulaşım Zorluğu (referans: kolay)</i>		
Orta	2,46	0,41
Zor	4,08	0,24
<i>Zorunlu Eğitim Hizmetlerine Ulaşım Zorluğu (referans: kolay)</i>		
Orta	2,14	0,47
Zor	2,90	0,35
<i>Yıl (referans: 2015)</i>		
2016	1,64	0,61
2017	1,65	0,61
2018	2,00	0,50
2019	1,96	0,51
Ortalama Vif	2,15	

Varyans büyütme faktörünün 10'dan büyük olması bağımsız değişkenler arasında yüksek dereceli çoklu doğrusal bağlantı olduğunu göstermekte iken 5'ten küçük olması bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı olmadığını göstermektedir (Çebi Karaaslan vd., 2021: 277; Miles, 2005: 2). Çalışmaya dâhil edilen bağımsız değişkenlerin vif değerlerine bakıldığı zaman hepsi 5'den küçüktür ve çoklu doğrusal bağlantı olmadığı görülmektedir. Tobit model için önemli bir başka varsayım ise değişen varyans durumudur. Değişen varyans problemi, Breusch-Pagan / Cook-Weisberg testi ile sınanmıştır ve değişen varyans olduğu tespit edilmiştir ($P < 0,000$). Tobit modelde hata teriminin değişen varyanslı olması durumunun sakıncalarını ortadan kaldırmak için robust standart hatalar ile çalışılmıştır. Tablo 3'te Tobit modelin sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 3. Tobit Model Tahmin Sonuçları

Değişkenler	β	Robust Std. Hata	P	%95 Alt Aralığı	
				Alt Sınır	Üst Sınır
Demografik göstergeler					
<i>Cinsiyet (referans: erkek)</i>					
Kadın	-61,542	5,647	0,000	-72,611	-50,473
<i>Yaş (referans: 65 yaş ve üstü)</i>					
15-24	54,448	13,321	0,000	28,339	80,556
25-34	63,158	5,383	0,000	52,608	73,709

Kübranur ÇEBİ KARAASLAN

35-44	48,776	4,947	0,000	39,080	58,472
45-54	30,414	4,520	0,000	21,555	39,274
55-64	20,968	4,115	0,000	12,902	29,034
Eğitim Durumu (referans: bir okul bitirmede-ilkokul)					
Ortaokul	27,818	3,904	0,000	20,167	35,469
Lise	29,925	4,425	0,000	21,252	38,599
Üniversite	56,564	4,658	0,000	47,434	65,694
Medeni Durum (referans: evli)					
Hiç Evlenmedi	-41,703	8,368	0,000	-58,105	-25,301
Boşandı-Eşi Öldü	-11,003	6,288	0,080	-23,328	1,323
Hanehalkı Büyüklüğü (referans: 6 kişi ve fazlası)					
1 Kişi	22,033	7,724	0,004	6,895	37,172
2 Kişi	32,132	4,771	0,000	22,781	41,483
3 Kişi	25,965	4,550	0,000	17,046	34,883
4 Kişi	13,894	4,491	0,002	5,091	22,697
5 Kişi	9,158	5,065	0,071	-0,770	19,085
Ekonomik göstergeler					
Çalışma Durumu (referans: çalışmıyor)					
Çalışıyor	20,838	3,185	0,000	14,595	27,081
Gelir (referans: 1. gelir düzeyi (en düşük))					
2.Gelir Düzeyi	51,863	3,404	0,000	45,192	58,535
3.Gelir Düzeyi	94,675	3,766	0,000	87,294	102,056
4.Gelir Düzeyi (en yüksek)	176,495	4,524	0,000	167,627	185,362
Otomobil Sayısı	374,365	3,529	0,000	367,449	381,281
Motosiklet Sayısı	148,628	3,885	0,000	141,014	156,242
İkinci Konut Sahipliği (referans: yok)					
Var	30,313	4,721	0,000	21,059	39,567
Tasarruf Yapma Durumu (referans: yok)					
Var	-8,368	2,811	0,003	-13,877	-2,859
Sosyal ve çevresel göstergeler					
Dışarda yemek Yeme Alışkanlığı (referans: yok)					
Var	48,136	2,736	0,000	42,773	53,498
Pazara Gitme Alışkanlığı (referans: yok)					
Var	3,084	2,683	0,250	-2,174	8,343
Günlük Alışveriş Hizmetlerine Ulaşım Zorluğu (referans: kolay)					
Orta	-1,401	5,512	0,799	-12,204	9,403
Zor	-12,364	5,069	0,015	-22,300	-2,429
Bankacılık Hizmetlerine Ulaşım Zorluğu (referans: kolay)					
Orta	10,403	4,733	0,028	1,126	19,680
Zor	20,780	4,129	0,000	12,687	28,874
Toplu Ulaşım Hizmetlerine Ulaşım Zorluğu (referans: kolay)					
Orta	10,908	5,473	0,046	0,181	21,636
Zor	25,890	5,231	0,000	15,636	36,144
Sağlık Hizmetlerine Ulaşım Zorluğu (referans: kolay)					
Orta	3,314	5,707	0,561	-7,871	14,499
Zor	2,330	5,394	0,666	-8,242	12,903
Zorunlu Eğitim Hizmetlerine Ulaşım Zorluğu (referans: kolay)					

Orta	-3,121	5,461	0,568	-13,824	7,582
Zor	9,604	5,076	0,058	-0,345	19,553
<i>Yıl (referans: 2015)</i>					
2016	9,498	3,489	0,006	2,661	16,336
2017	41,626	3,581	0,000	34,607	48,646
2018	87,974	4,362	0,000	79,424	96,524
2019	112,508	4,495	0,000	103,698	121,318
Sabit Terim	-437,286	8,019	0,000	-453,003	-421,569
σ	244,227	2,506		239,315	249,138
N	59101	Log likelihood			-219327,41
Sansürlü	28940	Pseudo R ²			0,090
Sansürsüz	30161	Prob			0,000

Tablo 3 incelendiğinde, hane sorumlusunun cinsiyeti, yaşı, eğitim durumu, medeni durumu, çalışma durumu, hanehalkı büyüklüğü, hanenin yıllık kullanılabilir geliri, otomobil sayısı, motosiklet sayısı, ikinci konut sahipliği, tasarruf yapma durumu, dışarıda yemek yeme alışkanlığı, günlük alışveriş hizmetlerine ulaşım zorluğu, banka hizmetlerine ulaşım zorluğu, toplu ulaşım hizmetlerine ulaşım zorluğu, zorunlu eğitim hizmetlerine ulaşım zorluğu ve anket yılı değişkenleri istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

Model tahmininden sonra katsayı yorumları marjinal etkiler aracılığıyla yapılmıştır. Modelde kullanılan değişkenlerin marjinal etki değerleri Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Marjinal Etki Tahmin Sonuçları

Değişkenler	dy/dx	Std. Hata	P	%95 Güven Aralığı	
				Alt Sınır	Üst Sınır
Demografik göstergeler					
<i>Cinsiyet (referans: erkek)</i>					
Kadın	-23,677	2,065	0,000	-27,725	-19,630
<i>Yaş (referans: 65 yaş ve üstü)</i>					
15-24	21,676	5,537	0,000	10,824	32,527
25-34	25,357	2,158	0,000	21,127	29,586
35-44	19,311	1,936	0,000	15,517	23,105
45-54	11,828	1,740	0,000	8,417	15,239
55-64	8,079	1,577	0,000	4,988	11,170
<i>Eğitim Durumu (referans: bir okul bitirmede-ilkokul)</i>					
Ortaokul	10,860	1,510	0,000	7,902	13,819
Lise	11,707	1,731	0,000	8,314	15,100
Üniversite	22,711	1,859	0,000	19,068	26,353
<i>Medeni Durum (referans: evli)</i>					
Hiç Evlenmedi	-16,207	3,137	0,000	-22,355	-10,058
Boşandı-Eşi Öldü	-4,404	2,498	0,078	-9,299	0,491
<i>Hanehalkı Büyüklüğü (referans: 6 kişi ve fazlası)</i>					
1 Kişi	8,728	3,090	0,005	2,672	14,785
2 Kişi	12,853	1,889	0,000	9,150	16,555
3 Kişi	10,325	1,792	0,000	6,812	13,838
4 Kişi	5,461	1,756	0,002	2,020	8,902
5 Kişi	3,583	1,980	0,070	-0,298	7,464
Ekonomik göstergeler					
<i>Çalışma Durumu (referans: çalışmıyor)</i>					

Kübranur ÇEBİ KARAASLAN

Çalışıyor	8,318	1,261	0,000	5,847	10,790
Gelir (referans: 1. gelir düzeyi (en düşük))					
2.Gelir Düzeyi	18,265	1,176	0,000	15,961	20,570
3.Gelir Düzeyi	34,892	1,342	0,000	32,261	37,523
4.Gelir Düzeyi (en yüksek)	70,834	1,758	0,000	67,390	74,279
Otomobil Sayısı	150,677	1,254	0,000	148,219	153,135
Motosiklet Sayısı	59,821	1,531	0,000	56,819	62,822
İkinci Konut Sahipliği (referans: yok)					
Var	12,489	1,988	0,000	8,593	16,386
Tasarruf Yapma Durumu (referans: yok)					
Var	-3,359	1,126	0,003	-5,565	-1,153
Sosyal ve çevresel göstergeler					
Dışarda yemek Yeme Alışkanlığı (referans: yok)					
Var	19,539	1,114	0,000	17,355	21,723
Pazara Gitme Alışkanlığı (referans: yok)					
Var	1,240	1,078	0,250	-0,873	3,353
Günlük Alışveriş Hizmetlerine Ulaşım Zorluğu (referans: kolay)					
Orta	-0,566	2,225	0,799	-4,926	3,794
Zor	-4,943	2,014	0,014	-8,889	-0,996
Bankacılık Hizmetlerine Ulaşım Zorluğu (referans: kolay)					
Orta	4,164	1,905	0,029	0,431	7,897
Zor	8,400	1,678	0,000	5,112	11,688
Toplu Ulaşım Hizmetlerine Ulaşım Zorluğu (referans: kolay)					
Orta	4,379	2,212	0,048	0,043	8,715
Zor	10,543	2,155	0,000	6,318	14,768
Sağlık Hizmetlerine Ulaşım Zorluğu (referans: kolay)					
Orta	1,336	2,304	0,562	-3,181	5,852
Zor	0,938	2,174	0,666	-3,323	5,200
Zorunlu Eğitim Hizmetlerine Ulaşım Zorluğu (referans: kolay)					
Orta	-1,249	2,181	0,567	-5,523	3,025
Zor	3,890	2,066	0,060	-0,160	7,940
Yıl (referans: 2015)					
2016	3,492	1,282	0,006	0,980	6,005
2017	15,804	1,359	0,000	13,139	18,468
2018	34,960	1,746	0,000	31,539	38,382
2019	45,789	1,836	0,000	42,190	49,387

Tablo 4'te verilen marjinal etkilere göre; demografik göstergeler açısından kadın hane sorumlularının erkeklere kıyasla yakıt harcaması yapma olasılığı %23,68 daha azdır. Hane sorumlusunun yaşının 15-24, 25-34, 35-44, 45-54, 55-64 olması referans gruba göre yakıt harcaması yapma olasılığını sırasıyla %21,68, %25,36, %19,31, %11,83, %8,08 arttırmaktadır. Eğitim durumu açısından hane sorumlusunun ortaokul, lise, üniversite mezunu olması referans gruba göre yakıt harcaması yapma olasılığını sırasıyla %10,86, %11,71, %22,71 arttırmaktadır. Hiç evlenmemiş ve boşanmış/eşi ölmüş hane sorumlularının evlilere kıyasla yakıt harcaması yapma olasılığı %16,21 ve %4,40 daha azdır. Hanehalkı büyüklüğünün 1 kişi, 2 kişi, 3 kişi, 4 kişi ve 5 kişi olması referans gruba göre yakıt harcaması yapma olasılığını sırasıyla %8,73, %12,85, %10,32, %5,46 ve %3,58 arttırmaktadır.

Ekonomik göstergeler açısından çalışan hane sorumlularının çalışmayanlara kıyasla yakıt harcaması yapma olasılığı %8,32 daha fazladır. Yıllık harcanabilir geliri 2. düzey, 3. düzey, 4. düzey ve 5. düzey olan hanelerin en düşük düzey olanlara kıyasla yakıt harcaması yapma olasılığı sırasıyla %18,27, %34,89, %70,83 daha fazladır. Haneye ait otomobil sayısının 1 birim artması, hanenin yakıt harcaması yapma olasılığını %150,68 arttırmaktadır. Benzer şekilde haneye ait motosiklet sayısının 1 birim artması yakıt harcaması yapma olasılığını %59,82 arttırmaktadır. İkinci konutu olan hanelerin olmayanlara kıyasla yakıt harcaması yapma olasılığı %12,49 daha fazladır. Tasarruf yapan hanelerin yapmayanlara kıyasla yakıt harcaması yapma olasılığı %3,36 daha azdır.

Sosyal ve çevresel göstergeler açısından dışarıda yemek yeme alışkanlığı olan hanelerin yakıt harcaması yapma olasılığı %19,54 daha fazladır. Bankacılık hizmetlerine zor ulaşanların kolay ulaşanlara kıyasla yakıt harcaması yapma olasılığı %8,4 daha fazladır. Toplu ulaşım hizmetlerine zor ulaşanların kolay ulaşanlara kıyasla yakıt harcaması yapma olasılığı %10,54 daha fazladır. Zorunlu eğitim hizmetlerine zor ulaşan bireylerin yakıt harcaması yapma olasılığı %3,89 daha fazladır. Anket yılı açısından yıllar 2016, 2017, 2018, 2019 yıllarında ankete katılanların 2015 yılında katılanlara kıyasla yakıt harcaması yapma olasılığı sırasıyla %3,49, %15,8, %34,96, %45,79 daha fazladır.

4. Tartışma

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'deki hanelerin araç için yakıt harcamalarının belirleyicilerini ekonometrik bakış açısıyla ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda, hanehalklarının yakıt harcamaları üzerinde etkili olan faktörler ele alınmıştır. Çalışmada yakıt harcaması yapmayan hanehalklarının da olması sebebiyle sansürlü gözlem durumu ortaya çıkmış ve bunun sonucu olarak da Tobit model kullanılmıştır.

Analiz sonuçlarına göre hanehalkı yakıt harcamasını hane sorumlusunun cinsiyeti, yaşı, eğitim durumu, medeni durumu, çalışma durumu, hanehalkı büyüklüğü, hanenin yıllık kullanılabilir geliri, otomobil sayısı, motosiklet sayısı, ikinci konut sahipliği, tasarruf yapma durumu, dışarıda yemek yeme alışkanlığı, banka hizmetlerine ulaşım zorluğu, toplu ulaşım hizmetlerine ulaşım zorluğu, zorunlu eğitim hizmetlerine ulaşım zorluğu ve anket yılı değişkenlerinin etkilediği tespit edilmiştir. Sonuçlar beklentilerimize, iktisadi temellere ve literatüre uyar niteliktedir.

Hanehalkı yakıt harcamalarının önemli belirleyicilerinden biri cinsiyet faktörüdür. Kadınların erkeklerle kıyasla yakıt harcaması yapma olasılığının daha az olduğu tespit edilmiştir. Son yıllarda kadın sürücülerin artmış olmasına rağmen araç kullanıcılarının büyük bir oranını hala erkekler oluşturmaktadır. Çalışma sonucu bu gerçeğe paralellik göstermektedir.

Yaş faktörü açısından yakıt harcaması yapma olasılığı en yüksek olan grubun orta yaş grubu olduğu 35 yaştan sonra artma eğiliminin azaldığı, en az olan yaş grubunun ise 65 yaş ve üstü olduğu tespit edilmiştir.

Eğitim düzeyi arttıkça yakıt harcaması yapma olasılığı artmıştır. Eğitim düzeyindeki artışın gelir düzeyindeki artış ile ilişkili olması sonucu, hanede birden fazla araç olması veya var olan araçların daha çok yakıt harcayan, güçlü motorlara sahip pahalı araçlar olması daha olası bir durumdur.

Medeni durum açısından en fazla yakıt harcama eğilimi olanların evliler olduğu tespit edilmiştir. Evli bireylerin ulaşım ihtiyaçları; çalışan eş, okuyan çocuk sahipliği ya da birden fazla araca sahip olma gereksinimi gibi nedenlerden dolayı evli olmayanlara göre daha fazla çeşitlilik göstermektedir. Buna paralel olarak yakıt harcamalarının daha fazla olabileceği bir gerçektir.

Çalışan hane sorumlularının çalışmayanlara kıyasla yakıt harcaması yapma olasılığı daha fazladır. Bu durum medeni durum değişkeninde de ifade edildiği gibi ulaşım ihtiyacı çeşitliliği ile açıklanabilir. Çalışan bireylerin düzenli bir şekilde ulaşım ihtiyacı vardır. Çalışan bireyler ulaşım araçlarını çalışmayanlara göre daha fazla kullanmak durumdadırlar. Bu da yakıt harcamalarının daha fazla olmasına neden olmaktadır. Bir başka neden de çalışmayan hane sorumlularının daha az gelire sahip olabileceği yaklaşımı ile yakıt harcamalarını kısma ihtiyacı hissetmeleri ile açıklamak mümkündür.

Gelir düzeyi arttıkça yakıt harcaması yapma olasılığı artmıştır. Gelir düzeyi yüksek olan hane sorumluları araç seçiminde yakıt harcaması giderlerini öncelikli olarak düşünmekten daha uzaktırlar bu da sonuç olarak daha fazla yakıt harcaması giderine neden olmaktadır.

Haneye ait otomobil sayısı arttıkça hanenin yakıt harcaması yapma olasılığı artmıştır. Benzer şekilde haneye ait motosiklet sayısı arttıkça yakıt harcaması yapma olasılığı artmıştır. İkinci konutu olan hanelerin olmayanlara kıyasla yakıt harcaması yapma olasılığı daha fazladır. Bu faktörlerin gelirle ilişkili olduğu çerçevesinde sonuçlar birbirini destekler niteliktedir.

Tasarruf yapan hanelerin yapmayanlara kıyasla yakıt harcaması yapma olasılığı daha azdır. Tasarruf yapma eğiliminde olan bireyler için harcaması önemli bir unsurdur. Yakıt harcamasının da önemli bir harcama kalemi olduğu çerçevesinde daha az yakıt harcaması yapmaları beklenmektedir.

Dışarıda yemek yeme alışkanlığı olan hanelerin yakıt harcaması yapma olasılığı daha fazladır. Bu alışkanlık sosyal statünün de bir göstergesi olarak düşünülebilir. Daha yüksek gelire sahip olmanın ya da çalışma durumu nedeni ile vakit problemlerine sahip olmanın bir sonucu olarak bu alışkanlık gelişmiş olabilir. Bu nedenle gelir ve çalışma durumu değişkenlerinden olduğu gibi bu alışkanlığa sahip olmayan hane sorumlularına göre ulaşım ihtiyaçları farklılık göstermekte ve bu nedenle daha fazla yakıt harcaması yapmaktadırlar.

Bankacılık hizmetlerine zor ulaşanların kolay ulaşanlara kıyasla yakıt harcaması yapma olasılığı daha fazladır. Toplu ulaşım hizmetlerine zor ulaşanların kolay ulaşanlara kıyasla yakıt harcaması yapma olasılığı daha fazladır. Zorunlu eğitim hizmetlerine zor ulaşan bireylerin yakıt harcaması yapma olasılığı daha fazladır. Bankacılık, toplu ulaşım, zorunlu eğitim hizmetlerine zor ulaşan bireylerin, bu zorluklara paralel olarak ulaşım ihtiyaçları da artacaktır bu durumda yüksek yakıt harcaması ile sonuçlanacaktır.

Yakıt harcamaları hane halkı bütçesinde önemli bir yer tutmaktadır. Çalışmada hane halklarının harcamalarının önemli kalemlerinden biri olan yakıt harcamalarının belirleyicileri mikroekonometrik bir model aracılığıyla tespit edilmiştir. Türkiye gibi enerji bağımlılığı yüksek olan bir ülke için hane halklarının enerji harcamalarının neredeyse yarısını oluşturan araç için yakıt harcamaları kalemi ile ilgili yapılan bu çalışma politika yapıcılar için niceliksel ve ekonomik bilgi sağlaması açısından önemlidir. Özellikle Türkiye gibi enerji açısından dışa bağımlı olan bir ülkede yakıt için sosyal politikaların belirlenmesi çok güçtür fakat bu durum hanelerin enerji harcamalarının büyük bir kısmını oluşturduğu gerçeğini değiştirmez ve bu husus dikkate alınmalıdır. Artık neredeyse zorunlu ihtiyaç haline gelen yakıt harcamaları üzerindeki aşırı vergi yükleri, haneler lehine değerlendirilebilir bu sayede hanelere ekonomik bir katkı yapılmış olur. Ayrıca hem çevre açısından hem de ekonomik açıdan daha verimli olan yakıt türlerini kullanan, örneğin hibrit araçlar ya da elektrikli araçlar teşvik edilebilir. Dolaylı olarak da toplu ulaşım erişim kolaylaştırılarak nitelikli toplu ulaşım hizmetleri yaygınlaştırılabilir. Böylece hane halkları yakıt harcamalarının bir kısmını yapmaktan vazgeçip toplu ulaşım imkânlarından yararlanmayı tercih edebilirler.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma için etik kurul onayı gerekli değildir. Veriler Türkiye İstatistik Kurum'undan sağlanmıştır.

Destek Beyanı

Bu çalışmanın finansmanı yoktur.

Çıkar Beyanı

Bu çalışmada herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

Kaynaklar

Amemiya, T. (1984). Tobit models: A survey. *Journal of econometrics*, 24(1-2), 3-61.

- Anowar, S., Eluru, N. and Miranda-Moreno, L. F. (2018). How household transportation expenditures have evolved in Canada: a long term perspective. *Transportation*, 45(5), 1297-1317.
- Bardazzi, R. and Pazienza, M. G. (2018). Ageing and private transport fuel expenditure: Do generations matter?. *Energy Policy*, 117, 396-405.
- Besagni, G. and Borgarello, M. (2020). A bottom-up study on the relationships between transportation expenditures and socio-demographic variables: Evidences from the Italian case study. *Travel Behaviour and Society*, 19, 151-161.
- Button, K., Ngoe, N. and Hine, J. (1993). Modelling vehicle ownership and use in low income countries. *Journal of Transport Economics and Policy*, 27(1), 51-67.
- Cascajo, R., Olvera, L. D., Monzon, A., Plat, D. and Ray, J. B. (2018). Impacts of the economic crisis on household transport expenditure and public transport policy: Evidence from the Spanish case. *Transport policy*, 65, 40-50.
- Çebi Karaaslan, K., Çalmaşur, G. ve Emre Aysin, M. (2021). Bireylerin Yaşam Memnuniyetlerini Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 35(1), 263-290. <https://doi.org/DOI: 10.16951/atauniiibd.789275>
- Dargay, J. and Gately, D. (1999). Income's effect on car and vehicle ownership, worldwide: 1960–2015. *Transportation Research Part A*, 33(2), 101–138.
- Dargay, J., Gately, D. and Sommer, M. (2007). Vehicle ownership and income growth, worldwide: 1960-2030. *The energy journal*, 28(4), 143-170.
- Dodson, J. and Sipe, N. (2007). Oil vulnerability in the Australian city: Assessing socioeconomic risks from higher urban fuel prices. *Urban Studies*, 44(1), 37-62.
- Ferdous, N., Pinjari, A. R., Bhat, C. R. and Pendyala, R. M. (2010). A comprehensive analysis of household transportation expenditures relative to other goods and services: an application to United States consumer expenditure data. *Transportation*, 37(3), 363-390.
- Gandelman, N., Serebrisky, T. and Suárez-Alemán, A. (2019). Household spending on transport in Latin America and the Caribbean: A dimension of transport affordability in the region. *Journal of Transport Geography*, 79, 102482.
- Gergerlioğlu, U. (2017). Otomobil yakıt tüketimi ile alakalı vergilere ilişkin tutum ve davranışların analizi: İstanbul örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (49), 59-86.
- Gezer, E. ve Üçdoğru Birecikli, Ş. (2016). Türkiye'de Kamu Kaynaklı Sosyal Yardımlar: Sansürlü Regresyon Analizi. *Türk İdare Dergisi*, (482), 59-92.
- Karim, R. M. H. and Salh, S. M. (2020). Using Tobit Model for Studying Factors Affecting Blood Pressure in Patients with Renal Failure. *UHD Journal of Science and Technology*, 4(2), 1-9.
- Li, T., Dodson, J. and Sipe, N. (2015). Differentiating metropolitan transport disadvantage by mode: Household expenditure on private vehicle fuel and public transport fares in Brisbane, Australia. *Journal of transport geography*, 49, 16-25.
- Miles, J. (2005). Tolerance and Variance Inflation Factor. *Encyclopedia of Statistics in Behavioral Science*.

- Miwa, T., Sato, H. and Morikawa, T. (2014). Transportation expenditure frontier models in Jakarta metropolitan area. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 138, 148-158.
- Odah, M. H., Bager, A. S. M. and Mohammed, B. K. (2017). Tobit regression analysis applied on Iraqi bank loans. *American Journal of Mathematics and Statistics*, 7(4), 179-182.
- Oladosu, G. (2003). An almost ideal demand system model of household vehicle fuel expenditure allocation in the United States. *The Energy Journal*, 24(1), 1-21.
- Olvera, L. D., Plat, D. and Pochet, P. (2008). Household transport expenditure in Sub-Saharan African cities: measurement and analysis. *Journal of Transport Geography*, 16(1), 1-13.
- Thakuriah, P. and Mallon-Keita, Y. (2014). An analysis of household transportation spending during the 2007-2009 US economic recession. *Proceedings of the Transportation Research Board*.
- Tobin, J. (1958). Estimation of relationships for limited dependent variables. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 24-36.
- TÜİK. Hanehalkı Bütçe Araştırması. Erişim Tarihi 10.3.2021 https://www.tuik.gov.tr/Kurumsal/Mikro_Veri
- Verbeek, M. (2004). *A Guide to Modern Econometrics*, England, John Wiley and SonsLtd.
- Wilson, C. and Tisdell, C. A. (2002). *OLS and Tobit estimates: When is substitution defensible operationally?*, No. 1742-2016-140752, 1-9.

Yürünebilirliğin Kentsel Dirence Etkisi: Eskişehir Karapınar Mahallesi Örneği¹

Arzu MALTAŞ EROL, Kemal GÖRMEZ²

Yürünebilirliğin Kentsel Dirence Etkisi: Eskişehir Karapınar Mahallesi Örneği

Özet

Türkiye, uzun yıllar plansız kentleşme sürecinin yol açtığı sorunlara yönelik çeşitli politikalar geliştirmiştir. Bu politikaların başında gelen kentsel dönüşüm politikalarının bu hedeflere ulaşabilmesi için uygulamaların belli düzeyde esnekliğe sahip olması gerekmektedir. Nitekim her dönem kendi kentsel politikasını ve mimarlık anlayışını üretmektedir. Bu anlayışın son yıllarda dikkat çeken örneklerinden biri ise dirençli kentlerdir. Dirençli kentler, kentsel dönüşüm gibi çeşitli düzeylerde fiziksel ve toplumsal tehlike ve riskler barındıran uygulamalarda, esneklik ve değişikliklere uyum sağlama kapasitesi bakımından açıklayıcı olmaktadır. Son yıllardaki kentsel planlama literatürü yürünebilir mahallelerin dirençli kentler yaratma noktasında önemli bir değişken olduğunu ortaya koyduğundan bu çalışmada da yürünebilirlik, kentin direnci bağlamında değerlendirilmiş ve kentsel direncin desteklenmesinde bir değişken olarak ele alınmıştır. Çalışmanın amacı aynı mahallede kentsel dönüşüme uğrayan ve uğramayan farklı konut alanlarını yürünebilirlik ve dirençlilik açısından karşılaştırmalı olarak incelemektir. Bunun için öncelikle çalışmanın gerçekleştirildiği Eskişehir Karapınar Mahallesi yürünebilirlik bağlamında gözlemlenmiş ve mahallenin farklı alanları fotoğflanmıştır. Ardından ise katılımcılara, yürünebilirliğe ilişkin olarak mesafe, kolaylık, temel ihtiyaçlar bağlamında sorular yöneltilmiştir. Çalışmanın sonucunda ise gerek kentsel dönüşüm geçiren konut alanında gerekse dönüşüm geçirmeyen alanda sakinlerin yürünebilirlikten beklentilerinin, dönüşümün ortaya çıkardığı diğer yapısal sorunlara kıyasla ikinci planda kaldığı tespit edilmiştir. Ayrıca yapılan görüşmeler neticesinde yürünebilirliğin çerçevesinin çizilmesinin, dirençli kentler planlamak için rehberler oluşturmada oldukça önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dirençli kentler, yürünebilirlik, kentsel planlama, kentsel dönüşüm.

Makale Türü: Araştırma

The Impact of Walkability on Urban Resilience: The Case Of Eskişehir Karapınar Neighborhood

Abstract

Turkey has developed various policies for the problems caused by the unplanned urbanization process for many years. Urban transformation, which is at the forefront of these policies, to achieve these goals, practices must have a certain level of flexibility. As a matter of fact, each period produces its own urban policy and understanding of architecture. One of the remarkable examples of this understanding in recent years is resilient cities. Resilient cities are explanatory in terms of flexibility and capacity to adapt to changes in practices such as urban transformation, which have physical and social dangers and risks at various levels. In recent years, urban planning literature reveals that walkable neighborhoods are an important variable in creating resilient cities. In this study, walkability was evaluated in the context of the city's resilience and considered as a variable in supporting urban resilience. The study comparatively examines different residential areas that have undergone an urban transformation and not in the same neighborhood in terms of walkability and resilience. For this purpose, first of all, Eskişehir Karapınar Neighborhood, where the study was carried out, was observed in the context of walkability, and different areas of the neighborhood were photographed. Then, questions were asked to the participants regarding walkability in the context of distance, convenience, and basic needs. As a result of the study, it has been determined that the residents' expectations from walkability were left behind compared to other structural problems caused by the transformation in both residential areas undergoing urban transformation and the area that has not transformed. In addition, as a result of the interviews, it was concluded that drawing the framework of walkability is very important in creating guidelines for planning resilient cities.

Keywords: Resilient cities, walkability, urban planning, urban transformation.

Paper Type: Research

1. Giriş

Kentler hızla büyürken ve benzeri görülmemiş değişimler geçirirken kent planlamasından beklenen, kentleri şekillendiren faktörlerin -demografik, çevresel, ekonomik ve sosyo-mekânsal zorlukların anlaşılmasıdır (UN-Habitat, 2009: xxii). Bu da planlamanın kısa vadeli bir yapıda ve esnek bir nitelikte olmasını; bahsi geçen değişimlere

¹ Bu çalışma, Prof. Dr. Kemal Görmez danışmanlığında tamamlanan ve Gazi Üniversitesi SBE tarafından kabul edilen doktora tezinden üretilmiştir.

² Arzu MALTAŞ EROL, Arş. Gör. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu yonetimimaltasarzu@gmail.com, 0000-0003-2683-214X, Kemal GÖRMEZ, Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, kgormez@hotmail.com, 0000-0001-5662-9543

uyum sağlamak için gerekli dayanıklılığı göstermesini gerektirmektedir. Nitekim kent planlaması ne sadece fiziksel mekânın tasarımı ne de sadece estetik değerler doğrultusunda işlevin geri planda bırakılması anlamına gelmektedir. Aksine kentlerin toplumsal, çevresel ve ekonomik gelişme ve değişmeden kaynaklanan gereksinmelerin mekânla ilişkilerinin kurularak bu gereksinmelere cevap verebilecek şekilde planlanmasını içermektedir (Seçkin, 2004: 87). Bu anlamda son yıllarda kentlerdeki değişimlere cevap verebilecek, onlara uyum sağlayan güçlü mekânlar inşa etmek için önemli bir sorun çözme aracı olarak kentsel dirençlilik kavramı geliştirilmiştir. Dirençlilik kavramının politika, uygulama ve planlamada daha geniş anlamlarda kullanılmaya başlanmasıyla birlikte kavram, akademik tartışmalarda giderek daha fazla ilgi çeken bir terim haline gelmiş (MacKinnon ve Derickson, 2013); bilhassa planlama teorisi ve uygulamasında toplum ve çevre ilişkisinin analizi açısından uygun bir zemin hazırlamıştır (Wilkinson, 2012: 148). Ancak dirençlilik doğrudan ölçülebilir bir kavram olmadığından yapılacak analizlerin dolaylı olarak gözlemler neticesinde değerlendirileceğini vurgulamak gerekmektedir (Carpenter, Westley, ve Turner, 2005: 941). Tam da bu noktada devreye yürünebilirlik girmekte; dirençliliğin dolaylı yollardan gözlemlenebilmesinde bir aracı olarak düşünülmektedir. Keza yürünebilirlik de dirençlilik gibi son dönemlerde planlama ve kent araştırmaları literatüründe önemli değişkenlerden biri olarak dikkat çekmektedir. Her ne kadar yürünebilirlik denildiğinde insanların aklında ilk canlanan şeyin otomobillerin olmadığı yayaların ön plana çıkarıldığı tasarımlar gelmekteyse de; esasında doğal çevrenin yapıları çevre ile bütünleştirildiği, otomobillerin değil; onların gündelik hayat için oluşturduğu tehlikelerin ortadan kaldırıldığı, yayalar için güvenli, konforlu bir ortamın sağlanması ve yürünebilirlik ile yüz yüze ilişkilerin geliştirilmesi anlaşılmalıdır (Rahnama, Roshani, Hassani, ve Hossienpour 2012: 197; Steuterville, 2000). Dolayısıyla gündelik yaşamın tam merkezinde bulunan yürünebilirlik, sakinlerin hareketliliğini koruyarak onların kentsel donatılara, ticari ve sosyal noktalara, dini ve politik hayata erişimini kolaylaştırarak, gündelik yaşamın dayanıklılığını sağlayan kentsel dirençle (Yalçınır Ercoşkun, 2012) aynı dili konuşmaktadır.

Bu çalışmada, kavramsal çerçeve dirençlilik ve yürünebilirlik kavramı üzerinden çizilerek, öncelikle dirençlilik kavramının içeriği, farklı kullanımları, ölçütleri ve etkileri incelenmiştir. Ardından yürünebilirlik kavramına ilişkin genel bir bilgilendirme sonrasında, dirençliliğin bir unsuru olarak ele alınan yürünebilirliğin kentsel direnç noktasında fonksiyonunun ne olduğu ve dirençlilikle olan ilişkisi vurgulanmıştır. Alan çalışmasını kapsayan üçüncü kısımda ise bu kavramsal bilgilerden hareketle mahallenin yürünebilirliğine ilişkin bir inceleme yapılmış ve mahallenin dirençliliğine ilişkin çıkarımlarda bulunulmuştur.

2. Dirençlilik Üzerine

Günlük kullanımda tehlikeler ve riskler karşısında tetikte olma, bunlara karşı korunma, istikrarı sürdürübilme veya bu istikrarı yeniden inşa edebilme anlamlarına gelen direnç kavramının kökeni mühendislik, biyoloji ve ekolojik sistemlere götürülebilir³ de kavram, sosyal bilimlerden tarafından ödünç alınarak (Figueiredo, Honiden ve Schumann, 2018: 9) 1990'lı yıllarda sürdürülebilirlik kavramının kentsel krizler karşısında yetersiz kalması neticesinde kentsel alanda kullanılmaya başlanmıştır (Porebska, Rizzi, Otsuki, ve Shiotsuki, 2019: 2-3). Nitekim hızlı kentleşme ve git-tikçe büyüyen kentler, nüfus artışının hızına ve nüfustaki hızlı demografik değişimlere, dünyadaki ekonomik ve çevresel krizlere dayanabilme kapasitesine sahip daha dayanıklı kentlere olan ihtiyaca işaret etmektedir (Desouza ve Flanery, 2013: 89). Dolayısıyla son yıllarda başta kent planlama olmak üzere pek çok alanda uygun politikaların ve uygulamaların belirlenmesinde dirençlilik kavramı ön plana çıksa da bu çalışmalar genellikle afet risklerinin azaltılması bağlamında ele alınmaktadır. Pek çok farklı tanımlama çerçevesinde ele alınan dirençlilik özünde farklı baskı ve risk biçimlerine yanıt verme, uyum sağlama ve bunlardan gelişme yeteneği olarak tanımlanabilir (Hassler ve Kohler, 2014: 119). Kentsel Dirençlilik ve Uyum Küresel Forumu'ndan üretilen bir raporda (ICLEI, 2015: 5) dirençli kent, "temel işlevlerini, yapılarını ve kimliğini korurken, aynı zamanda sürekli değişim karşısında uyum sağlamaya ve gelişmeye devam eden; bir yandan da herhangi bir şokla veya stresle baş etmeye ve bunlardan kurtulmaya hazır kent" olarak tanımlanmıştır. Konuya ilişkin olarak Meerow, Newell ve Stults'ın (2016: 40-42) yapmış olduğu sistematik araştırmada, literatürdeki atıf sayısı ve Scopus konu alanına göre tanımlanan 25 temel kentsel dirençlilik tanımı tespit edilmiştir. Bu tanımlamalar sınıflandırılırken, yarısı iklim değişikliği ya da sel gibi tehditler çerçevesinde;

³ Dirençlilik teriminin ilk dikkate değer kullanımı mekanik alanında 1858'de, ardından psikoloji alanında 1950'lerde kullanılmış ve 1980'lerde kullanımı yaygınlaşmıştır. Terim, 1990'larda ise psikoloji alanından bağımsız olarak ekonomistlerin ve coğrafyacıların çalışmalarıyla birlikte doğal ekolojiden insan ekolojisine geçiş yaparak sosyal bilimlerde kullanılmaya başlanmıştır (Alexander, 2013: 1263-4).

diğer yarısı ise tüm risklere yanıt vermek için kentsel sistemin dirençliliği çerçevesinde yapılmıştır. Bahsi geçen bu ayrım nedeniyle kentsel dirençlilik, genellikle afet ya da risk çalışmaları kapsamında sınırlandırılmaktadır. Oysa dirençliliği değişikliklere direnme, uyumlaştırma, istikrarı koruma gibi anahtar kavramlarla birlikte daha geniş bir pencereden okumak mümkündür. Bu anlamda direnci, yaşanan değişimler neticesinde ortaya çıkan zorluklar, tehlikeler, tehditler ya da risklerle baş edebilme kapasitesi olarak düşünmek mümkündür. Keza Meerow vd.'nin (2016: 45) araştırmaları sonucunda kentsel dirençliliğe ilişkin geliştirdiği tanımlama da bu yaklaşımı doğrular niteliktedir. Buna göre kentsel dirençlilik, "bir kentin bir rahatsızlık karşısında istenen işlevleri sürdürmek veya hızla geri döndürmek, değişime uyum sağlamak ve mevcut veya gelecekteki kapasiteyi sınırlayan sistemleri hızla dönüştürmek noktasındaki yeteneğini ifade etmektedir". Bu açıdan bakıldığında kentsel dirençlilik, ideal bir kentsel mekânı tanımlamak ya da tasarlamaktan ziyade güvenli, yaşanabilir, açık, erişilebilir, sağlıklı ve insan ölçeğinde tasarlanmış kentsel alanlara olan ihtiyacı vurgulamaktır (Abastante, Lami, Luigi, Riccia, ve Gaballo, 2020: 1). Bu anlamda kentsel dönüşüm uygulamalarının da idealde benzer amaçlara hizmet ettiğini ifade etmek mümkündür. Zira en genel anlamıyla kentsel dönüşüm, bir kentin tümünün ya da belli kesimlerinin değişmekte olması; başka bir şekil almasıdır (Keleş, 2004: 73). Diğer bir deyişle kentsel alanlarda meydana gelen işlev değişimi, toplumsal ve ekonomik değişim ile kentsel müdahalelerin tamamını kapsayan devlet politikalarını oluşturan kentsel dönüşüm (Yalçın, 2014: 61), "kentsel sorunların çözümünü sağlayan ve değişime uğramış bir alanın ekonomik, fiziksel, sosyal ve çevresel koşullarında kalıcı bir iyileşme sağlamaya çalışan, geniş kapsamlı ve bütünlük bir vizyon ve eylem" (Roberts, 2000: 17) şeklinde tanımlanmaktadır. Özetle kentsel dönüşüm, salt dönüşüme tabi olan alanın dönüşüm bölgesi ilan edilmesi ve o bölgede fiziksel birtakım değişikliklere gidilmesi anlamına gelmemektedir. Ayrıca kentsel dönüşümün süreç içinde anlamının farklılaştığı, kapsamının genişlediği, içeriğinin ve hatta zaman zaman isminin değişerek daha geniş çaplı bir yaklaşıma doğru evrildiği (Görgülü, Dinçer, Enil, Örnek, Kurtanır ve Altınok, E., 2006: 17; Sadioğlu, Tiryaki ve Korkmaz, 2016: 758) de dikkate alındığında, belli düzeyde esneklik taşıdığı/taşıması gerektiğini ifade etmek mümkündür. Bu noktada ise devreye kent planlama girmektedir. Kent planlama da kentin gelişimine ilişkin olarak, yeni gelişme alanlarından, dönüşüm alanlarının yönlendirilmesine kadar çeşitli ölçeklerde gerçekleştirilen, kentsel mekânın ve yaşam kalitesinin yükseltilmesi çalışmalarında temel uygulama aracıdır (Firidin, 2004: 93). Bu nedenle fiziksel mekân müdahalelerden çok kentin gelişmesi için alternatifler geliştirerek, bu planların uygulanabilirliğini artıracak yaklaşımlar sunan kent planlaması, ani değişimler karşısında aksiyon alma, değişimlere uyum sağlama ve esnek olma, bu uyumu yaşam kalitesinin iyileştirilmesi şeklinde inşa etme ya da değişimleri olumlu anlamda geriye çevirme içeriğine sahip olan dirençlilikten bağımsız düşünülemez. Kent planlaması aynı zamanda mekânsal planlamanın toplumsal planlama hedefleriyle birleştirildiği, katılımcı, rant dağıtımında adaletin gözetildiği, kullanıcı odaklı olması gereken kentsel dönüşüm uygulamalarından (Keskinok, 2006: 75) da bağımsız değildir. Dahası tüm bu uygulamalar esasında planlamada bütüncülük, sürdürülebilirlik, yaşam kalitesi, yerel değerlerde özgünlük gibi değerlere hizmet etmektedir. Dolayısıyla dirençliliğin tek boyut altında afet ve risk çalışmaları kapsamında değerlendirilmesi terimin içeriğini sınırlandırmaktadır. Dirençlilik, pek çok bileşene bağlı olarak şekillendiğinden, kriterleri ve etkileri de bu bileşenler doğrultusunda çeşitlilik göstermektedir. Nitelik kentsel dirençliliğin üç temel ayağı bulunmaktadır: toplum, ekonomi ve çevre (Soofi-Siavash, 2016: 7). Bu anlamda dirençli kentlerin inşa edilmesinde gereken temel morfolojik bileşenler ve kentsel tasarım niteliklerine ilave olarak sosyal, çevresel ve ekonomik dirençliliği etkileyen temel özellikleri de içeren aşağıdaki tablo, kentsel dönüşümle kesişim noktaları da hesaba katıldığında önem taşımaktadır:

Tablo 1. Dirençliliğin Kriterleri ve Etkileri

<i>Sosyal</i>	<i>Çevresel</i>	<i>Ekonomik</i>
<ul style="list-style-type: none"> •Sosyal dayanışma •Kent kimliği •Sosyal aktivite •Doğal gözetim •Kamusal alan 	<ul style="list-style-type: none"> •Yürünebilirlik •Peyzaj Mimarisi •Yeşil ve mavi ağ •Açık alanlar 	<ul style="list-style-type: none"> •Bağlantılar/erişilebilirlik •İşyerlerine yürünebilirlik •Ulaşım fırsatları
<ul style="list-style-type: none"> •Algısal deneyim •Fiziksel/zihinsel sağlık ve esenlik •Sosyal dayanışma 	<ul style="list-style-type: none"> •Biyolojik çeşitliliğin artması •Doğal ve yapı çevrenin bütünlüştürülmesi 	<ul style="list-style-type: none"> •Arazi piyasa değerinin artması

<ul style="list-style-type: none"> •Kamusal alan 	<ul style="list-style-type: none"> •Sürdürülebilir kentsel drenaj sistemlerinin teşvik edilmesi •Geliştirilmiş hava kalitesi ve mikro iklim 	<ul style="list-style-type: none"> •Verimli arazi kullanımına erişim •Enerji verimliliği •Kentsel ısı adasının etkilerinin azaltılması
<ul style="list-style-type: none"> •Sokak hayatı •Aktif/doğal gözetim •Çeşitlilik ve sosyal uyum •Aktif toplu taşıma 	<ul style="list-style-type: none"> •Mikro iklim sorunlarının (rüzgâr, güneş) ele alınması •Toplu Taşıma Odaklı Gelişim'in teşvik edilmesi •Sürdürülebilir Kentsel Drenaj sistemini içermesi •Kaliteli (yeşil) tasarım 	<ul style="list-style-type: none"> •Verimlilik ve yenilikte artış •Altyapı maliyetlerinde azalma •Toplu Taşıma Odaklı Gelişim'in teşvik edilmesi
<ul style="list-style-type: none"> •Hizmetlere, işlere ve eğitime erişim •Çeşitlilik ve sosyal uyum •Kent kimliği •Sokak hayatı, yürünebilirlik 	<ul style="list-style-type: none"> •Yeşil/mavi ve açık alana erişebilirlik ve yakınlık 	<ul style="list-style-type: none"> •Artan ekonomik aktivite •Çeşitlilik ve karma kullanım •Küçük/yerel işletmelerin desteklenmesi •Çok amaçlı geziler/Toplu Taşıma Odaklı Gelişim

Kaynak: Soofi-Siavash, 2016: 31.

Galderisi (2014: 44) de yapmış olduğu çalışmada dirençliliğe ilişkin farklı yaklaşımları derlemiş ve dirençliliğin farklı sistemlerinden hareketle dört disipline göre bir sınıflama yoluna giderek, bunların kesişimlerini tespit etmiştir. Buna göre temel sınıflar, 'ekoloji ve sürdürülebilirlik', 'riskler ve afetler', 'ekonomi' ve 'iklim değişikliği' iken; bunların ortak noktaları ise 'çeşitlilik, yedeklilik, uyarlanabilirlik, esneklik, öğrenme kapasitesi, beceriklilik, verimlilik/etkinlik, ağlar, sağlık, yenilikçilik, hızlilik, bilgi ve kendine güven' olarak belirlenmiştir. OECD tarafından hazırlanan raporda ise dirençliliğin ülke, bölge, kentsel alan, şehir, komünite veya hane halkı ölçeğinde ele alınabileceği ve bu ölçeklerin 'afet riskinin azaltılması', 'sosyo-ekolojik konular' ve 'sürdürülebilir yerleşimler' şeklinde üç temel yaklaşımla incelenebileceği belirtilmiştir (Figueiredo, vd., 2018: 13). Özetle bir kentin dirençliliği yalnızca olasılıklara atıfta bulunmamakta, sosyal, ekonomik ve çevresel zorluklarla yüzleşmek için bunları azaltmaya veya uyumlaştırmaya ilişkin stratejilere de yer vermektedir (Mehmood, 2016: 407). Lolita Jackson'ın konuşmasında da ifade ettiği gibi dirençlilik esasında "ne olabileceğinin tüm sonuçlarını düşünmektir". Bu da iklim değişikliğinin, doğal afetlerin, değişen iş ve ekonominin, göçün ve önemli nüfus ya da demografik değişikliklerin, sağlık ve refahın etkilerine yeterince yanıt verebilmeyi kapsamaktadır (Kato, 2019). Böylelikle dirençli kentler, gelecekte altyapılarını etkileyecek nitelikte olan olayların ekonomik, çevresel, sosyal ve kurumsal etkilerinin üstesinden gelme kapasitesiyle yapısını, işlevini, sistemini ve kimliğini devam ettiren kentler olarak tanımlanmaktadır (Özer, 2018: 19). Dolayısıyla bu araştırmada da kullanıldığı şekliyle bir kavram ve yaklaşım olarak dirençlilik, krizlere yanıt verme ya da bu krizlere hazır olma durumundan çok daha fazlasını kapsamakta (Mehmood, 2016: 407); kentsel sistemlerin ve insan topluluklarının sürdürülebilir ağlarına bağlı olarak şekillenmektedir (Godschalk, 2013: 137). Diğer bir ifadeyle dirençli kentler, yaşanabilir, güvenli ve nitelikli kentsel mekânların yaratılmasına olanak veren bir yaklaşıma (Eren ve Günay, 2015: 144) ve planlama, tasarım ve politika süreçlerinde gündem oluşturan bir niteliğe sahiptir. Bu özelliğiyle de dirençlilik toplum, yapılı çevre ve doğal çevreyle bir bütün olarak düşünülmelidir. Bunların hepsini kapsayan ve dirençliliğin kriter ve etkilerinde de bir değişken olarak gösterilen boyutlardan biri yürünebilirliktir. Yürünebilirlik, gerek trafik sıkışıklığı, çevresel etkilerin azaltılması gibi çıktılarla ulaşım konusunda gerek zihinsel ve fiziksel sağlığın gelişimi açısından gerekse de sosyal ve rekreasyonel amaçlarla son yıllarda gittikçe değerlendirilmektedir (Southworth, 2005: 246). Nitekim kentlerin direncini artırmada sosyal sermaye stratejik bir öneme sahip olduğundan (Hordijk ve Baud, 2011: 118) yürünebilirlik de sosyal sermayenin artırılmasında bir araç olarak kullanıldığından kavram incelemeye değer görünmektedir. Bu anlamda insan-mekân etkileşimi için belli düzeyde bir potansiyel yaratan yürünebilirlik, sosyal sermayenin de dirençliliğin de artırılmasında ya da inşa edilmesinde aracı olma etkisine sahip görünmektedir. Bu çalışmada da yürünebilirlik, kentsel yaşamın yürümeye elverişliliği ya da kentsel yaşamın yaya olmayı destek-

leme kapasitesi, kentlerin direnci bağlamında ele alınmıştır. Dolayısıyla yürünebilir bir kentsel mekânın hangi unsurları barındırması gerektiği ve bunların kentlerin direnci ile nasıl bir bağlantıya sahip olduğunun tespit edilmesi gerekmektedir.

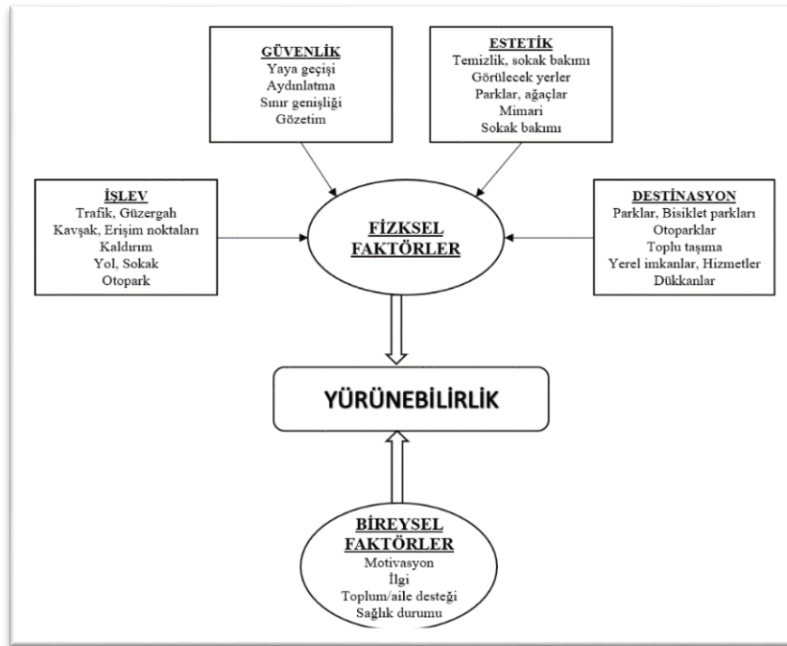
3. Kentsel Dirençlilik Kapsamında Yürünebilirlik

Kentsel mekânların geleneksel özelliklerinin kaybolmaya başlaması, 1950'li ve 60'lı yıllarda yapılan bölgeleme (zoning) politikaları ve kentsel dönüşüm projelerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Trancik, 1986: 12). Bu süreçte Amerika'da başlayan ve kentin çeperlerine doğru genişleyen yayılma süreci başlangıçta II. Dünya Savaşı'nın ardından ortaya çıkan kentsel sorunların çözümü için bir araç olarak görülse de ilerleyen zamanlarda pek çok yeni sorunu beraberinde getirmiştir. Otomobilin kilit bir öneme sahip olduğu ve dönemin en önemli şekillendiricilerinden biri olarak kabul edilen otomobil odaklı büyüme, insanlara hareket kolaylığı ve serbestliği tanıyarak, kentsel yerleşimlerin biçimini ve yönünü değişime uğratmıştır (Gökşin, 2001: 90). Ulaşımında sağlanan kolaylıklarla kent dışında da yaşanabileceğinin farkına varılması ve bu yönde bir popülerliğin oluşması, aynı zamanda bu yaşam biçimine yönelik eleştirilerin de doğmasıyla sonuçlanmıştır. Özellikle ulaşım biçiminin bireysel araçlara bağımlı olması, düşük gelirliler için kısıtlı konut olanakları, arazi ve altyapı hizmetlerinin yetersizliği dikkat çekmeye başlamıştır (Christoforidis, 1994: 431). Ayrıca bu yerleşim biçiminin ortaya çıkarmış olduğu en önemli sonuçlardan biri sosyal ve fiziksel parçalanma (Putnam, 2000) ile komünite duygusunun yitirilmesi olmuştur (Talen, 2005). Yine otomobillerde geçirilen uzun saatler ve gittikçe homojenleşen bir çevrenin oluşması da bu sonuç üzerinde oldukça etkili olmuştur. Bunlara ilave olarak kentsel yayılma, doğal alanların kaybı, hava ve su kalitesinin azalması, ekilebilir tarım arazilerinin azalması, enerji tüketiminin artması, kentsel estetiğin azalması, bitki ve hayvan türlerinin azalması, sel riskinin artması, doğal bitki örtüsünün yok olması, tek tipleşmiş konut alanlarının vermiş olduğu görsel monotonluk ve dağ manzaralarının yok olması gibi olumsuz etkiler yaratmıştır (Johnson, 2001: 721-722). Bu yayılmacı yerleşim biçimi doğaya ve yapı çevreye vermiş olduğu zararın yanı sıra, homojen bir çevre yaratmasının doğal sonucu olarak iktisadi anlamda da bir eşitsizliğe neden olmuş; belli bir ekonomik seviyeye sahip kişileri bir arada toplamış; kamu hizmeti kalitesinde bir dengesizliğe, ulaşım ve altyapıda da çeşitli sorunlara neden olmuştur (Squires: 2002, 11-15). Bu gelişmeler ve oluşan sorunlar neticesinde son yıllarda ulaşım ve altyapı maliyetlerinin azaltılması amacının yanı sıra sürdürülebilirliğin, kentsel gelişimin ve kent politikalarının merkezine alınmasıyla birlikte alternatif bir arayış olarak yürünebilirlik kavramı dikkat çekmeye başlamıştır. Son yıllarda kent politikaları kapsamında da pek çok raporda adı geçen yürünebilirlik, planlama ve tasarım uygulamalarında da pek çok taraftar toplasa da gerek akademik anlamda gerekse uygulamada Türkiye'de çok ses getirememiştir. Kontrolsüzce büyüyen kentlerde toplu taşımada yaşanan yetersizlikler ile buna ilişkin hizmetlerdeki eksiklikler, otomobil sahipliğinin hızla artması, özel araç kullanımını teşvik eden altyapı yatırımlarına ağırlık verilmesi, sürdürülebilirliği ve yaşanabilirliği azaltan kentsel gelişim ve dönüşüm uygulamaları ve politikaları Türkiye'deki pek çok kentin yaya öncelikli olmadığını, erişilebilirliğinin zayıf olduğunu göstermektedir (Akkar Ercan ve Belge, 2017: 231). Gündelik yaşamın en eski, en temel aktivitelerinden biri olan yürüme eylemi, en basit ulaşım biçimi olmasının yanı sıra, insan ilişkilerinin kurulmasında ya da devamlılığında da oldukça önemli bir role sahiptir. Bu anlamda yaya olmak da insanın çevresiyle bütünleşmesini sağlamak için kullandığı en büyük olanaklardan biri olarak kabul edilmektedir (Yazıcıoğlu Halu ve Yürekli, 2011: 31). Genel kullanımda yürünebilirlik, bir çevrenin yürüyüş için ne kadar elverişli olduğunu ifade etmektedir (Tekel ve Görür Tamer, 2016: 207). Daha detaylı şekilde ele alındığında ise yürünebilirlik, "yapılı çevrenin yayaların konforlu ve güvenli bir şekilde çeşitli varış noktalarına makul bir süre ve çaba içinde ulaşmasını sağlayacak, yürüyüş esnasında ilgi çekici görseller sunarak yürümeyi destekleme ve teşvik etme ölçüsü" olarak tanımlanmaktadır (Southworth, 2005: 248).

Yürünebilirliğe ilişkin yapılan çalışmalar büyük oranda yürünebilir mahallelere ilişkin olumlu dışsallıklara odaklanmış, fiziksel aktivite sağlayarak halk sağlığına, temiz bir ulaşım modeli sağlayarak çevreye, aidiyet duygusu sağlayarak topluma çeşitli düzeylerde katkıda bulunduğunu göstermiştir. Bu katkılar ise toplumun ve mahallelerin devamlılığına katkıda bulunduğundan (Won, Lee ve Li, 2017: 1), sürdürülebilirliğe ulaşmada tehlikelere ya da risklere karşı savunmasızlığı azaltmaya yardımcı olduğu düşünülen kentsel direnç için yürünebilirlik bir araç olarak düşünülmektedir (Callaghan ve Colton 2008: 932). Ayrıca yürünebilirlik, sürdürülebilir kentlerin temeli olarak kabul edildiğinden, yürünebilirlik olmaksızın kaynakların korunmasının mümkün olmayacağı ifade edilmektedir (Southworth, 2005: 248). Yürünebilirlik sürdürülebilirliğin yanı sıra kentsel donatılara erişilebilirlik; dolayısıyla da kentsel yaşam

kalitesi ile doğrudan ilişkilidir (Talen, 2002). Nitekim kentsel planlama literatürü, yürünebilir mahalleler inşa etmenin aynı zamanda dirençli ve sağlıklı bir mahalle ve kent oluşturmada bir adım olduğunu öne sürmekte; bu anlamda da yürünebilirliğin dirençli kentlerin planlamasında bir destek olarak kullanılabileceğini iddia etmektedir (Abastante, vd., 2020: 1). Dirençliliğin genel kabul gören tanımlamalarına göre dâhi yürünebilirlik, dirençliliğin inşasında önemli bir araç olarak dikkat çekmektedir. Yürünebilirlik en başta sürdürülebilirlik ve iklim değişikliğine yönelik olarak (Porebska, vd., 2019), otomobil ve ulaşım için kullanılan fosil yakıtlara bağımlılığın azaltılmasına, iklim değişikliğinin önüne geçilmesine ve sürdürülebilirliğe katkıda bulunma potansiyeline sahiptir (Robertson ve Hachem-Vermette, 2017). Ayrıca yürünebilirlik ucuz, kolay ve sosyal anlamda bir eşitlikle ulaşım ve mobilite olanağı sunduğundan sosyal, çevre ve ekonomik boyutlara sahip olan kentsel dirençle ortak paydada buluşmaktadır. Kentsel dirençliliğin amacı, toplumun tüm kesimleri için yaşam kalitesinin inşa edilmesi, daha iyi ekonomik kazanımların elde edilmesi ve daha güçlü bir yerel yönetim yapısının oluşturulması olduğundan, dirençlilik yalnızca hayatta kalmak için alınan önlemlerin ötesinde bir içeriğe sahiptir (Tuğaç, 2019: 1012). Dahası sürdürülebilirlik, uyarlanabilirlik, dirençlilik, evrensellik ve yürünebilirlik gibi kavramlar aynı madalyonda yer almaktadır. Bu nedenle yeniden yapılanmanın ve dolayısıyla kentsel planlamanın bir parçası olması gerekmektedir (Porebska, vd., 2019: 16). Bu kapsamda kentsel dirençliliğin, yürünebilirlik bağlamında değerlendirilebilmesi için yürünebilirliğin içeriğinin ve kriterlerinin anlaşılması gerekmektedir. Ancak yürüme motivasyonlarında yaşanan farklılık, aynı zamanda yürünebilirliğin ölçümünü de zorlaştırmaktadır. Diğer bir ifadeyle yürümenin hangi motivasyonla yapıldığı, kentsel mekânın yürünebilirlik kapasitesinin farklı yorumlanmasına ve yürünebilirliğin ölçümünde de farklılaşmalara neden olmaktadır. Bu anlamda yürüme eyleminin yaygın olarak 'ulaşım' ve 'rekreasyon' için gerçekleştirildiği (Pikora, Giles-Corti, Bull, Jamrozik ve Donovan, 2003; Giles-Corti, vd., 2005a; 2005b; Saelens ve Handy, 2008) ifade edilmektedir. Dolayısıyla bu motivasyonlara bağlı olarak da yürünebilirlik farklı unsurlardan etkilenmektedir. Nitekim geçmiş araştırmalar ulaşım için yapılan yürüyüşün mahallenin tasarımıyla ilişkili olduğunu gösterirken; rekreasyonel amaçlarla yapılan yürüyüşün tasarımdan etkilenmediğini ileri sürmüştür (Rodríguez, Khattak ve Evenson, 2006; Saelens, Sallis, Black, ve Chen, 2003; Toit, Cerin, Leslie ve Owen, 2007). Bu çalışmada yürünebilirlik, kentsel yapının fiziksel özellikleri ile ilişkilendirildiğinden, yürünebilirliğin fiziksel çevresel faktörlerden etkilendiği; ancak bireysel faktörlerin de dikkate alınması gerektiği kabulünden hareket edilmiştir:

Şekil 1. Yürünebilirliği Etkileyen Faktörler

Kaynak: Pikora, vd., 2003: 1696.

Benzer şekilde Southworth (2005: 249) de kentsel yürünebilirliğin etkin bir biçimde planlanması ve tasarlanması için altı temel fiziksel kriterin işlevsel hale getirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür:

1. Bağlantılı olma; yaya ağının hem yerel hem de daha büyük kentsel alanlarla bağlanabilirliği.
2. Toplu taşıma araçlarıyla bağlantılılık; otobüs, tramvay, metro, tren gibi toplu ulaşım araçlarıyla bağlantı.
3. Özellikle yerel hizmet kullanımı için karma arazi kullanım modelleri.
4. Güvenlik; hem trafik hem de suçlara ilişkin emniyet.
5. Yol kalitesi; genişlik, asfalt, çevre düzenlemesi, bilgilendirici işaretler, aydınlatma, vb.
6. Sokak tasarımı; yapılı çevrenin görsel ilgi uyandırması, mekânsal tanımlanabilirlik, peyzaj vb.

Geçmiş araştırmalar kişilerin yürüme eylemini etkileyen pek çok faktör olduğunu ortaya koymuş ve bireysel, grup, bölgesel ve fiziksel çevresel değişkenlerin hepsinin yürümeyi etkileyebileceğini göstermiştir. Ancak bunlardan hangisinin ya da hangilerinin yürüme üzerinde daha belirgin olduğu ya da yürünebilirlikle ne şekilde etkileşime girdiği net bir şekilde tespit edilmemiştir (Alfonzo, 2005: 817). Alfonzo (2005) da çalışmasını bu yönde şekillendirmiş ve Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinden hareketle yürünebilirliği etkileyen değişkenlerin sıralamasını yapmış; sosyo-ekolojik bakış açısıyla geliştirdiği yürünebilirlik piramidini çevresel faktörler bağlamında oluşturmuştur:

Şekil 2. Yürünebilirlik Hiyerarşisi

Kaynak: Alfonzo, 2005: 820.

Özetle, pek çok çalışmada yürünebilirliği etkileyen temel etkenler, mekânın fiziksel/çevresel nitelikleri ile sosyal çevre ve yaşam koşullarını içeren bireysel nitelikler olarak saptanmıştır. Nitekim bu çalışma kapsamında da yürünebilirlik dirençli kentler bağlamında ele alındığından, her ikisinin kesişimini oluşturan kentsel çevresel kriterler dikkate alınmış ve çalışma bu bağlamda şekillendirilmiştir. Ayrıca yürünebilir kentsel alanlar inşa etmek için öncelikle hangi yapısal çevre özelliklerinin insanları harekete geçirdiğinin anlaşılması gerekmektedir. Elbette bu nitelikler evrensel özelliklere sahip değildir ve daha önce de değinildiği üzere, yürünebilirlik bireysel faktörlerden de etkilenmektedir. Ancak kentin dirençliliği yürünebilirlik çerçevesinden okunacağından bu hareketliliği mümkün kılan özelliklerin saptanması önem taşımaktadır.

4. Eskişehir Karapınar Mahallesi'nin Yürünebilirlik ve Dirençlilik Bağlamında Değerlendirilmesi

Kentsel dönüşümün yaşandığı ve kentsel dönüşüm baskısı altında kalan alanlarda sakinlerin gündelik pratikleri, beklentileri ya da ihtiyaçları farklılık göstermektedir. Bu anlamda farklılıkların yönetilebilmesine ilişkin olarak mahalle ölçeği, izlenen dönüşüm stratejileri ya da süreçleri noktasında dikkate alınması gereken temel düzey olarak dikkat çekmektedir. Bu nedenle mekâna müdahale ve onun yeniden düzenlenmesi noktasında en önemli araçlardan biri olan kentsel dönüşümün hayata geçirildiği bir mahalle, farklılıkları tespit edebilme açısından önemli olacaktır. Dolayısıyla bu araştırma aynı mahallede bulunan, biri kentsel dönüşüme

uğramış ve yeni bir yerleşim alanı yaratılmış; diğeri kentsel dönüşüm alanı ilan edilmiş fakat henüz bir yıkım süreci başlamadığından yerleşimin devam ettiği iki yerleşim bölgesinde gerçekleştirilmiştir. Böylesi bir kıyaslama olanağı verdiği için çalışma, Eskişehir ili Odunpazarı Belediyesi'nin TOKİ ile yürüttüğü "Karapınar Vadisi Gecekondu Önleme Bölgesi"nin bir kısmının dâhil olduğu Karapınar Mahallesi'nde yürütülmüştür. Bu kıyaslamanın aynı zamanda dirençliliğin anahtar kavramlarından olan adaptasyon, değişime ayak uydurma, farklılıklardan doğan olumsuzlukları geriye çevirme, farklılıklardan gelişebilme gibi durumların anlaşılmasına da olanak vereceği düşünülmektedir. Ayrıca Karapınar Mahallesi'nin Eskişehir'in en eski mahallelerinden biri olması ve geleneksel mahalle özelliklerini büyük oranda koruması, sakinlerinin sosyo-demografik özellikleriyle homojen bir yapıda olması, ortak dönüşüm geçmişlerinden kaynaklı olarak güçlü bir dayanışma ve işbirliği sergilemesi ve son olarak Karapınar Mahallesi'nin merkeze ve Tarihi Odunpazarı Evleri'ne oldukça yakın olan coğrafi konumu da gerek yürünebilirlik gerekse de dirençlilik noktasında önem taşımaktadır.

Karapınar Vadisi Gecekondu Önleme Projesi, etaplar halinde gerçekleştirilen bir uygulamadır. 2006 yılında detay alımıyla başlayan 1. Etap Alanönü, Karapınar, Huzur ve Erenköy mahallelerini kapsamaktadır. 2012 yılında ise 2. Etap süreci başlatılmış; 2014 Haziran ayında ise 1. Etap'ın anahtar teslimi tamamlanmıştır (ugurkentseldonusum.com). Dar gelirli gecekondu sakinlerine yardımcı olabilmek adına tasarlanan 1. Etapta, Uğur Kentsel Dönüşüm isimli müşavir firma projede öngörülenleri tamamlamamıştır. 2. Etapta ise Van depremi sonrası alınan kararlara paralel bir biçimde deprem riskine odaklanılmıştır. Fakat 2012'den bu yana devam bu süreç, siyasi ve bürokratik anlaşmazlıkların yanı sıra bahsi geçen alanın tamamının tapulu olmasından kaynaklı olarak tamamlanamamıştır⁴.

Fotoğraf 1. Çalışma Sahası

İnsanın mekânla kurduğu ilişkinin ölçülmesinde gözlem, mülakat, anket, arşiv taraması gibi pek çok yöntem kullanılmaktadır. Yerinde yapılan bir araştırma, her şeyden önce doğrudan doğruya sosyolojik gözleme dayandığından (Bernot ve Blancard, 2006: 133) bu ilişkinin önemli boyutlarından biri olan yürünebilirliğin ölçülmesi de bu çalışmada sahada gözlemlerle başlamıştır. Bu anlamda öncelikle Karapınar Mahallesi'nin yerleşim alanlarının ve kamusal alanların mekânsal özellikleri incelenmiş ve fotoğraflanmış; yarı özel mekânlarda, sokaklarda, parklarda, kapı önlerinde mahalle sakinlerinin davranışları, kullandıkları mekânlar, mahalledeki gündelik pratiklerine ilişkin çeşitli bilgiler toplanmaya çalışılmıştır. Ardından mahalleye ilişkin harita, fotoğraf ve belgelere ulaşılmış ve durum çalışması aşamasına geçilerek uygulama alanının fiziksel ve toplumsal yapısının anlaşılabilmesi ve mahalle hakkında genel bir fikir sahibi olunabilmesi için mahalle muhtarı, Tüm Bel-Sen Eskişehir Şube Başkanı, TOKİ Halk Merkezi çalışanı ve kursiyerlerle görüşmeler yapılmıştır. Nitekim durum çalışması olarak adlandırılan bu araştırma yöntemine göre du-

⁴ Bu bilgiler Karapınar Mahallesi Muhtarı ile 18.03.2019 tarihinde yapılan ön görüşme sonucunda elde edilmiştir.

rum ya da durumların derinlemesine araştırılması (Yin, 2017: 4), durumu etkileyen etkenlerin bütüncül bir yaklaşımla araştırılması ve ilgili durumu nasıl etkilediği ve ilgili durumdan nasıl etkilendiği üzerine odaklanılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 73). Bu görüşmeler araştırmanın konusu, amacı, kapsamı gibi genel bilgilendirmelere yönelik ve yapılandırılmamış şekilde gerçekleştirilmiştir. Son olarak ise mahalle sakinleriyle görüşülerek, mahallenin yürünebilirliğe ilişkin durumunu ve sakinler tarafından mahallenin yürünebilirlik kapasitesinin nasıl görüldüğünü anlamaya yönelik açık uçlu sorular yöneltilmiştir. Bu kapsamda araştırmanın evreni Eskişehir ili Odunpazarı Belediyesi'ne bağlı Karapınar Mahallesi'nde yaşayan 18 yaş ve üzeri mahalle sakinleridir. Buna göre belirlenen örneklem sayısı ise 576'dır (280 adet TOKİ, 296 adet Karapınar eski merkez). Araştırmada örneklem sayısının çok olmasından dolayı daha erişilebilir olduğu için (Yıldırım ve Şimşek, 2013:141) kolayda ve kartopu örnekleme yöntemleri birlikte kullanılmıştır. Araştırmanın yalnızca tek bir ilde ve tek bir mahallede gerçekleştirilmesi, kıyaslamalara olanak vermediğinden çalışmanın en önemli kısıtını oluşturmaktadır. Ancak bunu aşabilmek adına aynı mahallede kentsel dönüşüme uğrayan ve uğramayan alanlarda çalışmanın yürütülmesi, farklı özelliklere sahip alanları kıyaslama imkânı yaratmıştır. Kolayda örnekleme tekniğinin kullanılması da araştırmanın bir başka kısıtıdır. Son olarak, durum çalışması aracılığıyla elde edilen bilgilerin genellenememesi noktasındaki zorluklar çalışmanın diğer bir kısıtını teşkil etmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 73).

Araştırma kapsamında öncelikle katılımcılara ilişkin demografik bilgilere yer verilmiştir. Buna göre katılımcıların %60,8'i kadınlardan, %39,2'si erkeklerden oluşmakta; katılımcıların çoğunluğu (%20,7'si) 56-65 yaş aralığında ve %66,5'i ise evlidir. Görüşme yapılan katılımcıların çoğunluğunun (%37,4) eğitim düzeyi ilköğretimdir. Katılımcıların %38,6'sı ev kadını, %19,1'i emeklidir. Görüşme yapılan katılımcıların yine büyük kısmı (%30,1) 1021- 2020 TL arası aylık toplam hane halkı gelirine sahiptir. Katılımcıların çoğunluğu (%43,7) 5 yıldan uzun süredir Karapınar Mahallesi'nde ikamet etmekte ve %67,5'i yaşadıkları evin sahibidir. Yürüme eylemini anlamaya ilişkin sorulardan biri olarak yöneltilen işyeri konumuna ilişkin soruya katılımcıların %32,7'si işyerinin Karapınar dışında bulunduğunu belirtmiştir. Ardından yöneltilen işyerine ulaşım şekli sorusuna ise katılımcıların %59,2'si servis; %8,5'i ise yaya yanıtını vermiştir. Yine yürünebilirlikle bağlantılı olan otomobil sahipliğine ilişkin soruya katılımcıların %59,4'ü hayır yanıtını vermiştir. Son olarak sakinlere ortalama yürüyüş süreleri sorulmuş ve katılımcıların %34,6'sı 0-15 dakika yürüdüğünü ifade etmiştir.

Araştırmaya ilişkin yapılan gözlemler neticesinde elde edilen bilgilere göre Karapınar eski merkez, genellikle dar gelirli sakinlerin ikamet ettiği ve gelenekselliğini büyük oranda koruyan bir yerleşim alanıdır. Ancak yapılan görüşmelere göre sakinler, mahallenin gelenekselliğini korumasını bölgenin yerleşim özellikleri açısından geri kalmasına dayandırmaktadır. Mahalle sakinlerinin büyük kısmı birbirini tanımakta ve 'atadan kalma ilişkilerini' devam ettirmektedir. Mahallede bulunan konutların büyük kısmı müstakil ve bahçelidir; bölge genel olarak sokak tipi yerleşim alanı özellikleri taşımaktadır. Ancak bölgenin dönüşüm alanı ilan edilmesi nedeniyle herhangi bir aksiyon alınmaması, maddi imkânsızlıklar nedeniyle oluşan bakımsızlık, mahalleye gelen yabancıların⁵ evleri yağmalaması ya da işgal etmesi gibi sebeplerle bölgede âtil durumda, sağlıksız, yıkılmış/yarı yıkılmış pek çok yapı mevcuttur. Bu âtil yapılar ve yapıların yıkılmak üzere olmasından kaynaklanan korku, dışarıdan gelen yabancılar, yeterli aydınlatma olmaması gibi nedenler çevrenin emniyetsiz olarak algılanmasıyla sonuçlanmıştır. Dolayısıyla mahalle sokak tipinde olmasına ve insanların büyük kısmının birbirini tanımamasına karşın sakinler, mahalleyi güven verici bulmadıklarından genellikle yaya olarak bulunmayı tercih etmediklerini ifade etmiş ve bu nedenle gündelik işlerini hava kararmadan hallettiklerini belirtmiştir. Ayrıca sakinlerin faydalandığı yerleşim alanı donatıları yalnızca ilköğretim okulu, bakkal, cami, birkaç oyuncaklı bir park ve mahallenin çok yakınında bulunan büyük bir mesire alanı olan Şelale Park'tır. İmkânlar kısıtlı olsa da sakinler bu donatılara ve hizmetlere erişilebilirlik açısından bir sorun yaşamamakta, hepsine yürüyerek ulaşabilmektedir. Fakat yine de bir mahallede bulunan donatı yetersizliği ile yürünebilirliğin ilişkisini kurmak zor olmayacaktır. Mahallenin en yakın merkezi olan Alanönü Mahallesi, otobüs ve tramvay aktarım noktalarının, ödeme merkezlerinin veya alışveriş yapılabilecek alanların bulunduğu bir bölgedir. En yakın sağlık ocağı da yine

⁵ Özellikle Suriyelilerin çok fazla olduğunu ifade eden katılımcılar, mahallenin düzeninin bu kişiler tarafından bozulduğunu her fırsatta dile getirmiştir. Ayrıca mahallenin bir suç mahallesi haline geldiğini ifade eden katılımcılar, Eskişehirli mahalle hakkında olumsuz düşüncelere sahip olmasını da bu kişilere bağlamaktadır.

burada bulunmakta; şehir hastanesi için ise iki otobüs değiştirmek gerekmektedir. 3,5 TL⁶ olan bilet, çoğunluğu dar gelirli sakinlerden oluşan mahalleli için büyük bir sorun olarak görülmektedir. Tüm hizmetlerin bulunduğu bu merkez, Karapınar Mahallesi'nin tam ortası olarak kabul edilen muhtarlık ile yokuş aşağı yaklaşık 5-6 dakika; yokuş yukarı ise 10 dakika yürüme mesafesindedir. Bu mesafe de katılımcıların çoğunluğunun (%34,6) günde ortalama yürüyüş süresine ilişkin soruya verdikleri yanıtla (0-15 dakika) paralellik göstermektedir. Ancak mahalle, yokuş bir alanda kurulduğundan neredeyse kaldırımsız sokakları ile başta engelli ve yaşlı sakinler olmak üzere insanların gündelik yaşamlarının akışına engel olmaktadır.

Çalışmada katılımcılara yürünebilirliğin artırılması noktasında neler yapılabileceğine ilişkin açık uçlu bir soru yöneltilmiştir. Bu soruda katılımcılar, kaldırımların yapılması ya da genişletilmesi konusunda fikir birliğine varmıştır. Nitekim gerek gözlemler gerekse de katılımcılarla yapılan görüşmeler kaldırımların belli başlı görünen yerlere yapıldığını, bunların da ya olması gerektiğinden daha yüksek ya da daha dar olduğunu göstermiştir. Sakinlere göre kaldırımlar bu haliyle hiçbir anlam ifade etmemektedir. Bu işlevsizliğe ek olarak temizlik hizmeti yetersiz olduğundan ve yeterli sayıda çöp konteynırın konulmadığından, sakinler var olan kaldırımlara da çöplerini/çöp kovalarını koymaktadır. Dolayısıyla yürünebilirliğin en kilit donatılarından biri olan kaldırımların göz ardı edildiği görülmektedir. Kaldırımla bağlantılı olarak sakinler, engelliler ve yaşlılar için ayrıca bir düzenleme olması gerektiğini vurgulamıştır. Nitekim katılımcıların çoğunluğu (%20,7'si) 56-65 yaş aralığında olduğundan, oldukça yokuş bir alana kurulan bir mahallede ilave düzenlemelere, kent mobilyalarına ihtiyaç duyulması şaşırtıcı değildir. Özellikle yürüyüş esnasında duyulan en büyük eksiklik yokuş yukarı çıkma esnasında dinlenecek gölgeli bir bank ya da çardak olmamasıdır. Mahallede hiç ağaçlandırma olmadığından bilhassa yaz aylarında yürüyüş daha da güçleşmektedir. Ancak bazı sokaklara konulan bankların, kimilerince⁷ alınıp evlerine götürülmesi de konuya ilişkin diğer şikayetlerdendir. Bu nedenle bank ya da çardak gibi dinlenme araçlarının konulması çözüm değildir, bunların zincirlenmesi ya da başka önlemlerle sabitlenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Daha yürünebilir bir ortamın oluşabilmesi için sakinler, trafiğin düzenlenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Halihazırda yetersiz kaldırımların yanı sıra, sokakların çok dar olması, trafik ışıklarının olmaması ve otomobillerin çok hızlı geçmesi ya da hızlarını sınırlayacak tümseklerin olmaması nedeniyle kendilerini güvende hissetmeyen sakinler, yetersiz aydınlatma nedeniyle de bu sorunun akşamları katlanarak arttığını ifade etmiştir. Sakinler, gerek trafik gerekse sağlıksız yapılaşmalar nedeniyle ortaya çıkan tehlikeler anlamında güvenle yürüyebilmek için polislerin sürekli devriye gezmesinin çok gerekli olduğunu belirtmiştir. Yürünebilir bir mahalle için yeşil alanların yapılması gerektiği vurgulanmış ve yürüyüş yoluna sahip olan büyük bir parkın olması durumunda sadece gündelik işlerini halletmek için ulaşım amaçlı değil, rekreasyon için de yürüyüş yapılabileceği belirtilmiştir. Esasında böyle bir alan olan Şelale Park, rekreasyonel anlamda pek çok imkâna sahip olsa da temizlik yapılmadığı, sadece alkol kullanan bekar erkeklerin tercih ettiği bir yere dönüştüğü için aileler ya da yalnızca kadınlar tarafından artık kullanılmamaktadır. Bu nedenle sakinler, yeni bir mesire alanın ya da parkın yapılmasından ziyade tekrar o alanın kullanıma açılmasının ve her türlü kirden ve kötü insanlardan temizlenmesinin daha iyi olabileceği düşünmektedir. Bazı sakinler ise yürünebilirliğin bir mahalle için herhangi bir önemi olmadığı konusunda hemfikirlerdir. Onlara göre yürünebilirlikten bahsedebilmek için öncelikle mahallenin diğer sorunları çözümlenmelidir. Bu nedenle 'yürümek gibi bir derdim yok' diyen sakinlerin yanı sıra, yürümeye bakış açısını 'evim yıkıldı yıkılacak diye çivi çakamıyorken yürüsem ne olacak?' şeklinde ifade eden sakinler de bulunmaktadır. Yine benzer düşüncelere sahip olan bazı sakinler ise yürünebilirliği artırmaya gerek olmadığını, insanların zaten mecburiyetten sürekli yürüdüğünü belirtmiş; asil yapılması gerekenin toplu taşımaya öncelik verilmesi olduğunun altını çizmiştir.

⁶ Bu ücretlendirme, araştırmanın yapıldığı 18.03.2019 tarihinde öğrenilmiştir.

⁷ Burada kimilerinden kasıt yine Suriyeliler. Yapılan görüşmelere göre Suriyeliler, eski evlere izinsiz girip orada yaşamakta ya da evleri yağmalamaktadır. Hatta pencere parmaklıklarını söküp satanlar, askıdaki yıkanmış çamaşırları ya da camideki kurnaları çalanların olduğuuna ilişkin iddialar da bulunmaktadır.

Fotoğraf 2. Çalışma Sahası: Karapınar Mahallesi

48 hektarlık bir alana kurulan TOKİ 1. Etap, mülk sahipleri için yapılan klasik ve tek tip 32-33 dairesi çok katlı apartmanların yanı sıra orta ve üst gelir gruplarına hitap eden daha az katlı apartmanlardan veya villa tipi evlerden oluşmaktadır. Ancak projenin yalnızca %40'lık kısmı gerçekleştirilmiş ve özellikle mülk sahibi alt gelir grupların yaşadığı alanda yalnızca tam olarak konutlar bitmiştir. Konutlar dışında tamamlanan ve sitenin genelinin kullanımına açık⁸ olan temel donatılar, halk merkezi, kameriyeler, çocuk parkı, açık ve kapalı otopark, büfe ve mescittir. Ancak sirkülasyonu yüksek olan çocuk parkı, halk merkezi ve büfenin sitenin girişinde olması ve bu girişin hız kesici tümsek vs. gibi düzeneklere sahip olmaması, yayalar açısından oldukça tehlikeli bulunmaktadır. Dahası sitede otopark sıkıntısı olmamasına karşın, sakinler araçlarını apartmanlarının önüne park ettiğinden yayalar için ayrılan alanı işgal etmektedir. Nitekim site içi yürünebilirliği artıracak özelliklerin ne olması gerektiğine ilişkin açık uçlu soruya sakinler, sitenin araç girişine kapalı olması ya da girişin bir güvenlikle denetlenmesi şeklindeki yanıtlarıyla fikir birliğine varmıştır. Sakinlerin konuya ilişkin hemfikir oldukları bir diğer mesele ise araçların otopark dışına park edilmemesi ve apartmanların önlerinin yürüyüş yolu olarak tasarlanmasıdır. Bu düzenlemeler yapılırken yeşil alanların da gözetilmesi gerektiği belirtilmiş ve yeşil alana sahip yürüyüş yolunun olmasının sağlık için yürüyüşü teşvik edeceği vurgulanmıştır. Keza sakinler, sitenin mevcut haliyle yalnızca arabalar için yapıldığını, evlerin de yalnızca uyumak için olduğunu ifade etmiştir. Yine özellikle yalnızca tek bir çocuk parkının bulunduğu ve genellikle mülk sahiplerinin yaşadığı alanda sakinler, büyük bir çocuk parkının olması durumunda yürünebilirliğin artacağını ifade etmiştir. Sakinlerin sitede yürünebilirlik adına yapılmasını beklediği bir diğer özellik ise aydınlatmalardır. Esasında aydınlatma birçok apartman için yeterli olsa da kör noktada kalan ve aydınlatmaya ihtiyaç duyan bloklar mevcuttur. Aydınlatma ile bağlantılı olarak sitede en çok rahatsızlık duyulan ve yine sakinlerin hemfikir oldukları şey, sitenin hemen yanı başındaki boş arazidir. 'TOKİ Bar' olarak adlandırılan bu açık hava barında insanlar çok hızlı araba kullanmakta, sürekli alkol ve esrar alıp, yüksek sesle müzik dinleyerek sakinlere rahatsızlık vermektedir. Bu nedenle sakinler, yetersiz aydınlatma ile birlikte akşamları dışarıda olmayı ve o alandan yürüyerek geçmeyi emniyetsiz bulmaktadır. Sitenin konumu nedeniyle manzarası ve havası da genel olarak bölgede yaşayanların en çok sevdiği özellikler arasındadır. Fakat bu manzaraya olanak tanıyan yüksek alanda konumlanma, özellikle kış ayları için büyük zorluklar yaratmaktadır. Kış aylarında Eskişehir'in ayazında yerler donduğundan yürümek neredeyse imkansızlaşmakta, hatta kimi zaman belediye otobüsü dâhi ulaşmamaktadır. TOKİ yerleşim alanı, mahallenin ortasında bulunan muhtarlığa yokuş yukarı 15-20 dakika, yokuş aşağı 10 dakika yürüme mesafesindedir. Ancak buraya ulaşmak için bir yaya yolu, kaldırım ya da güvenli bir alan olmadan insanlar ya ana caddeden yürüyerek bu alana ulaşmakta ya da sitenin arkasında bulunan ve şantiyeyle tarlayı birleştiren yoldan ulaşmaktadır. Bu nedenle merkeze ulaşabilmek için daha insancıl

⁸ Orta ve üst gelir grubun yaşadığı apartmanlar ile teras villaların yalnızca kendi kullanımlarına açık olan sahaları, çocuk parkları, spor alanları gibi donatıları ayrıca mevcuttur.

bir ulaşım yolunun yapılması gerektiği vurgulanmıştır. Mahalle merkezi ve hizmetlere ulaşımında en yakın konum olan Alanönü'ne ulaşmak ise yaklaşık yarım saati almaktadır. Eski merkezde olduğu gibi TOKİ yaşam alanında da ne banka ATM'si ne de otobüs kartı dolmu ya da fatura ödeme merkezi bulunmaktadır. Dolayısıyla tüm bu hizmetlere erişebilmek için en yakın merkez olan Alanönü'ne gitmek gerekmektedir. TOKİ'ye giden tek bir belediye otobüsü bulunmakta ve o da yarım saatte bir hareket etmektedir. Bu kısıtlar çocuklu sakinler açısından büyük sorun teşkil etmektedir. Zira en yakın okul, eski merkezin bulunduğu alanda olsa da sakinler güvenlik gerekçeleri ile çocuklarını bu okula göndermek istememektedir. Yakında bir sağlık ocağının bulunmaması da oldukça önemli bir eksikliklerdir. Bu nedenle mahallenin yürünebilirliğinden bahsedebilmek için yürümek için yapılan yolların yanı sıra mahallenin yakında konumlandırılan ve gündelik işlerin halledilebileceği yerlerin mevcut olması da gerekmektedir.

Fotoğraf 3. Çalışma Sahası: TOKİ

TOKİ konutlarında site içi yürünebilirlik orta ve üst gelir grupları için çeşitli donatıların sağlanması nedeniyle kısmen tatmin edici olsa da alt gelir grupları için eksik donatılar, güvenlik ve daha önce değinildiği üzere otopark problemleri nedeniyle mevcut durumda yeterli değildir. Ancak yine de yürünebilirliğin inşa edilebileceğine ilişkin inançları vardır. Bu durumda bilhassa TOKİ yerleşim alanı için çeşitli fiziksel aktivite ve sosyal etkileşime olanak tanıyan iyi tasarlanmış kamusal alanların varlığının yürünebilirliği teşvik ettiğini ifade etmek mümkün görünmektedir (Giles-Corti vd., 2005b: 173). İlave olarak imar planlarında yürüme mesafelerinin “eğitim, sağlık ile yeşil alanların hizmet etki alanındaki nüfusun erişme mesafesi topoğrafya, yapılaşma, yoğunluk, mevcut doku, doğal ve yapay eşikler dikkate alınarak planlanması” esastır. Bu doğrultuda “çocuk bahçesi, oyun alanı, açık semt spor alanı, aile sağlık merkezi, kreş, anaokulu ve ilkokul fonksiyonları takriben 500 metre, ortaokullar takriben 1.000 metre, liseler ise takriben 2.500 metre mesafe dikkate alınarak yaya olarak ulaşılması gereken hizmet etki alanında planlanmaktadır. Ayrıca imar planlarında; dini tesislerden küçük cami takriben 250 metre, orta (semt) cami takriben 400 metre mesafe dikkate alınarak yaya olarak ulaşılması gereken hizmet etki alanında planlanabilir. Mescitler ise yerleşik veya hareketli nüfusa göre takriben 150 metre hizmet etki alanında yapılabilir” (Mekânsal Plan Yapım Yönetmeliği, 2014). Bu bilgiler de dikkate alındığında Karapınar eski merkezin de TOKİ'nin de yürünebilirlik anlamında eksiklere

sahip olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu anlamda eski merkezde de TOKİ’de de çocuk oyun parkının mesafesinin Yönetmelik’teki kuralla paralellik gösterdiğini ancak sadece eski merkezde bulunan ilköğretim okulunun, TOKİ’den ulaşım mesafesinin 1000 metreyi aştığı söylenebilir. Bunların dışında aile sağlık merkezi ya da kreş, anaokulu gibi donatılar da bulunmamaktadır. Eski merkezde bulunan camii de, TOKİ’de bulunan mescit de yaklaşık olarak bu mesafelere uymaktadır. Belirtilen donatılar ve mesafeler de dikkate alındığında yürünebilirliğin, mekânsal yaşam kalitesi ve yaşanabilirliğin fiziki bir ölçütü olduğunu ifade etmek mümkündür (Akkar Ercan ve Belge, 2017: 233). Buradan hareketle dirençliliğin etkileri ve kriterleri arasında sayılan yürünebilirlikle benzer paradigmaya sahip olduğu söylenebilir. Nitekim yürünebilirlik dirençliliğin tüm boyutlarında (sosyal, çevresel ve ekonomik) aranan niteliklerinden ya da dirençliliğin çıktılarında biridir. Dirençliliğin sosyal boyutuna bakıldığında özellikle eski merkezin dönüşümün yaratmış olduğu mağduriyetlerden kaynaklı olarak ‘sosyal dayanışma’ içinde olduğu söylenebilir. ‘Kent kimliği’ unsurunun ise eski merkezde gerek fiziksel nitelikler gerekse de sakinlerin toplumsal ilişkilerinin bir düzeye kadar var olduğunu; ancak TOKİ yerleşim alanının tek tip yapılaşma ve buna bağlı olarak oluşan mahalle sakini profili nedeniyle özgün bir kimliğe sahip olduğunu ileri sürmek mümkün görünmemektedir. Dirençliliğin sosyal kriterlerinden bir diğeri olan ‘sosyal aktivite’ unsurunun ise yine eski merkezde oldukça sınırlı düzeyde olduğu söylenebilir. Nitekim sosyalleşebilecek donatıların olmaması bilhassa kadınları kapı önlerinde el işi yapma, çay içme gibi komşuluk faaliyetleriyle sınırlandırırken; erkekleri mahallede vakit geçirebilecekleri bir kahvehane ya da çay ocağı gibi bir mekânın olmaması nedeniyle de cami önündeki banklarda oturmakla sınırlandırmıştır. Gençler ve çocuklar için de durum benzerdir. Tek bir oyun parkının olması ve onun da oldukça eski, kırık dökük olması nedeniyle çocuklar da gençler de kapılarının önlerinde vakit geçirmektedir. Dolayısıyla eski merkez için en önemli ‘kamusal mekân’, hiçbir donatıya, çekiciliğe ya da insanların ilişki kurmalarını ya da yürümelerini teşvik edemeyen sokaklardır. Bu anlamda TOKİ yerleşiminin sınırlı da olsa belli başlı birtakım imkanlara sahip olması, sakinlerin sosyal aktivitelerini kısmen zenginleştirmiştir. Orta ve üst gelir gruplarının sosyalleşme ya da komşuluk ilişkilerini geliştirme gibi bir arzuları olmadığından, aktiviteleri büyük oranda kendi oturdukları yerde sağlanan donatılarla sınırlıdır ve bu aktiviteler de diğer sakinlerle değil daha çok bireysel ve aileye dönük ilişkilerle kurulmaktadır. Alt gelir grubunun oturduğu alandaki imkanların yetersizliği ve yerinde dönüşüm uygulaması neticesinde aynı yerden gelen insanların komşuluklarını devam ettirme eğilimi olduğundan, kameraların olması, halk merkezindeki kurslar ve çocuk oyun parkı bu ihtiyaçlarını bir düzeye kadar gidermektedir. Dolayısıyla bu kriterlerin kısmi de olsa sağlanması, dirençliliğin sosyal boyutuna ilişkin bir fikir vermektedir. ‘Çeşitlilik ve sosyal uyum’ kriteri değerlendirildiğinde ise ne eski merkezin ne de TOKİ’nin uyumlu olduğu söylenememektedir. Nitekim eski merkez ekonomik durum, yaş, eğitim gibi sosyo-demografik açılarından homojen niteliğe sahiptir. Bu açıdan bir uyum olsa da çeşitlilikle beraber yakalanan uyumdan bahsetmek mümkün değildir. Öte yandan TOKİ’de alt gelir grubuna yönelik yapılan konutlarda yaşayanlar arasında yerinde dönüşüm olması nedeniyle mülk sahiplerinin bulunması, sakinler arasında belli düzeyde bir uyum olabildiğini gösterse de bu konut alanlarında da mahalle dışından gelen ve farklı sosyo-demografik niteliklere sahip kişiler bulunmakta; ilave olarak üst gelir grubuna yönelik yapılan konutlarda yaşayanların ise ekonomik olarak bir homojenliği yakalamış olmalarına karşın çeşitlilik ve uyumun sağlanabildiğini söylemek mümkün değildir. ‘Hizmetlere, işlere ve eğitime erişim’ kriteri noktasında ise her iki konut alanı da başarılı örneklere sahip değildir. Nitekim bunların hepsinin bulunduğu nokta yukarıda da değinildiği üzere Alanönü Mahallesi’nde bulunmakta; ‘toplu taşıma’ imkanları da bağlantılar da yine burada kurulmaktadır. Son olarak ise fiziksel sağlık ve esenliğin sağlanmadığı, sokak hayatının güven vermediği, kaliteli tasarımın olmadığı, peyzaj problemleri olan, sürekli altyapı problemlerinin ortaya çıktığı bir yerleşim alanının dirençlilik nitelikleri ile bağdaştığını söylemek mümkün değildir.

Kentsel dirençliliğin çevresel boyutu incelendiğinde ise sosyal boyuta göre daha başarısız bir tabloyla karşılaşmaktadır. Öncelikle ne eski merkezin ne de TOKİ yerleşim alanının doğal ve yapısal çevresinin uyumlu olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu anlamda peyzaj mimarisi konusunda çalışmalar yeterli değildir. Bilhassa eski merkez, yalnızca müstakil konutlardan ve bu konutların kendi bahçelerindeki ağaçlardan oluşmakta; TOKİ ise site tipi yerleşim alanlarında görülen standart bahçe çimlendirme çalışmaları dışında apartmanlardan oluşmaktadır. Dolayısıyla mevcut haliyle her iki yerleşim alanında da yapılar dışında yeşil tasarıma ilişkin girişimler bulunmamaktadır. Nitekim sakinler bu yeşil eksikliğinin yürüyüşü negatif olarak etkilediğini vurgulayarak konunun önemine dikkat çekmiştir. Fakat mahallenin ortasında bulunan Şelale Park bu eksiklikleri büyük oranda giderebilecek oldukça büyük bir yeşil alana ve görsel anlamda oldukça ilgi çekici bir manzaraya sahiptir. Ayrıca bu açık alana erişim noktasında her iki yerleşim alanının da ulaşımı oldukça kolaydır. Ancak yukarıda da değinildiği üzere bu yeşil alanın düzenlenmeye,

kaliteli bir tasarımla herkese hitap edebilir bir şekilde getirilmesine ihtiyaç vardır. Mahalle yüksek bir konumda bulursa da bu yüksekliğe, iklime veya hava koşullarına uygun bir tasarımın yapıldığını söylemek mümkün değildir. Nitekim dirençliliğin çevresel boyutunun sürdürülebilirlikle doğrudan bağlantılı olması ve genel anlamda sürdürülebilir kentsel drenaj sistemleri, hava kalitesi, mikro iklim, biyolojik çeşitlilik, mavi ve yeşil ağlar gibi konular son yıllarda tartışılmaya başlasa da uygulama örnekleri oldukça sınırlıdır. Ayrıca mahalle sakinlerinin maddi sıkıntıları, merkeze ulaştıracak düzgün bir yola sahip olmaması, toplu taşıma yetersizlikleri, dönüşümden kaynaklı mağduriyetler vb. gibi sorunları varken yürünebilirliğin ikinci planda kaldığı bilgisi hatırlanacak olursa, dirençliliğin çevre boyutunun da benzer düşüncelerle eleştirileceği tahmin edilebilir.

Dirençliliğin ekonomik boyutu değerlendirildiğinde ise eski merkezin 'bağlantılar ve erişilebilirlik' konusunda TOKİ yerleşim alanına göre daha başarılı olduğunu söylemek mümkündür. Öncelikle mahalle içindeki sınırlı hizmet ve mekanlara yürüyerek ulaşma imkanının yanı sıra pek çok hizmetin merkezi olan Alanönü Mahallesi'ne erişilebilirlik ve bağlantı noktaları TOKİ'ye göre daha kolaydır. Yine 'ulaşım' ve 'toplu taşıma' bağlantılarının merkezi olan Alanönü, pek çok ekonomik aktiviteyi de barındırmaktadır. Gerek TOKİ gerekse eski merkezde çalışanların büyük kısmının (%32,7) işyerlerinin Karapınar Mahallesi dışında olduğu ve işlerine servisle (%59,2) ulaştıklarını ifade etmiştir. Dirençliliğin ekonomik ölçütlerinden bir diğeri olan 'arazi piyasa değerinin artması' TOKİ için geçerli olsa da eski merkezde durum tam tersidir. Nitekim muhtarla yapılan görüşmeye göre çevrenin suçla anılması, bakımsızlık, altyapı sorunları, mahallenin kentsel dönüşümle ilgili belirsiz durumu, donatılarda ve hizmetlerde yaşanan mahrumiyetler gibi sebepler yabancıların özellikle tercih etmesine ve emlak piyasa değerlerinin düşmesine neden olmuştur. Mahallenin 'ekonomik aktiviteleri' ile 'yerel işletmelerin desteklenmesi' ne bakılacak olursa ise ortaya oldukça olumsuz bir tablo çıkmaktadır. Eski merkezde iki adet bakkal ile birkaç tane tekel bayii ve damacana su ile tüp satışının yapıldığı bir dükkân dışında herhangi bir işletme bulunmamaktadır. Mahalle sakinleri ise bu işletmeleri desteklemek amacıyla değil; genellikle veresiye çalıştıkları için ya da Alanönü'ne kadar gidemediği için mecburiyetten tercih etmektedir. TOKİ'de ise yalnızca bir adet büfe bulunmakta; üstelik oldukça küçük olan bu büfe tekel niteliğinde olduğundan ürünlerin fiyatı da piyasanın üzerindedir. Dolayısıyla buradaki sakinlerin de amacı küçük işletmeyi desteklemek değil zaruri ihtiyaçlarını kısa yoldan temin etmektir. Son olarak ise bu bilgilerin de ışığında her iki yerleşim alanının da karma kullanım ve çeşitliliğe sahip olmadığını; bu alanların yalnızca sakinlerin barınmaları amacını taşıdığını ifade etmek mümkündür.

5. Sonuç

Bir sistemin yapılan müdahalelere karşı göstermiş olduğu istikrarla ilgili olan direnç (MacKinnon ve Derickson, 2013: 253), son dönem kent planlama ve politikalarında kendine yer bulan kavramlardan biridir. Genel anlamda değişikliğe direnme ya da önceki haline geri çevirmeyi konu alan dirençlilik yalnızca afetlerde, iklim krizlerinde ya da risk ve tehlike barındıran durumlarda söz konusu olan dayanıklılık üzerine kurulu değildir. Dahası kentsel yaşamın bunların dışında pek çok belirsizlik kaynağına sahip olduğu ve bu belirsizliklerin kısa ve uzun vadede birtakım riskler ve tehlikeler barındırdığı gerçeğinden hareket edilecek olursa, kentsel dirençliliğin tüm bu değişiklikler karşısında dayanabilme ve istikrarlı olabilme kapasitesini göstermektedir. Bununla birlikte kentsel direnç karmaşık, bağlamsal ve çok yönlüdür. Bu nedenle de tanımlanması, tanınması ve ölçülmesi oldukça zordur (Nguyen ve Akerkar, 2020). Nitekim araştırmacılar kentsel direnç etkileyen birden çok bileşen olduğu noktasında hemfikirdir (Sharifi, 2016: 629). Yürünebilirlik de bu değişkenler arasında sayılan ve etkileri somut olarak gözlemlenebilen ölçütlerden biridir. Yayaların kentsel mekândaki ihtiyaçlarını değerlendirmek ve bu ihtiyaçları dikkate alan planlarla yürünebilir ve donatılarla hizmetlere erişilebilir kentsel mekânlar tasarlanmasının, kentin direncine katkıda bulunduğu düşünülmektedir. Nitekim ayrıcalıktan öte bir hak olarak tanımlanabilecek olan yürünebilirlik (Porebska, vd., 2019), insan-çevre ilişkisinin anlaşılması noktasında kentsel mekânda oluşabilecek değişimlerin ya da acil durumlarda uyum sağlama kapasitesinin göstergelerinden biri olarak değerlendirilebilir. Bu noktada dirençlilikle yolları kesişen yürünebilirlik, değişimler karşısında kent planlamasının kapasitesini ya da değişikliklerle başa çıkabilme gücünü de yansıtmaktadır. Ancak araştırmacılar, Batı'da sürdürülebilir kentsel planlama ya da ulaşım planlaması noktasında yükselişe geçen yürünebilirliğin kamusal alanların planlanması noktasında olumlu etkileri bulunduğu ilişkin görüş birliği içinde olsa da bilimsel yeniliği nedeniyle konunun planlama stratejilerine dâhil edilmesinin hâlâ zor olduğunu düşünmektedir. Bu nedenle de kısa vadede yürünebilirliğin planlama stratejilerine dahil edilerek dirençli kentlerin inşa edilmesinde kılavuzların oluşturulacağına inanılmaktadır (Abastante, vd., 2020: 1).

Yukarıdaki bilgiler ışığında yapılan bu çalışmada kentsel dirençliliğin inşa edilebilmesi için öncelikle kavrama açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Bu anlamda dirençliliğin boyutları, etkileri, ölçütleri gibi bilgilere yer verilerek kavram somutlaştırılmaya çalışılmıştır. Ardından bu somutlaştırmaya aracı olan kavramlardan olan yürünebilirlik, dirençlilikle ortak noktalarından hareketle kentsel dirence etkisi bağlamında incelenmiştir. Son olarak Eskişehir Karapınar Mahallesi'nde biri kentsel dönüşüme uğrayan diğeri uğramayan farklı yerleşim alanlarında yürünebilirlik ve dirençlilik açısından karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Yerinde gözlemin yanı sıra kamusal alanların fotoğraflanmasına ilave olarak katılımcılara yürünebilirliğe ilişkin erişilebilirlik, kolaylık, temel ihtiyaç ve hizmetler bağlamında açık uçlu sorular yöneltilmiş ve bu sorulara verilen yanıtlar dirençliliğin boyutları, etkileri ve ölçütleri çerçevesinde değerlendirilmiştir. Buna göre sokak tipi konut alanı özellikleri taşıyan eski merkezde yaşayan sakinlerin yürünebilirliğe ilişkin herhangi bir beklenti içinde olmadığı görülmüştür. Mahalle sakinlerine göre yaşadıkları bölgenin kentsel dönüşüm alanı olarak ilan edilmesi ve buna bağlı olarak ortaya çıkan sorunların çözülmesi, mahallenin yürünebilirliğinden önce gelmektedir. Ayrıca mahallenin yokuş bir alana kurulması da sakinlerin, yürünebilirlik için bir beklentiye girmemelerinin temel sebeplerindendir. Nitekim çoğunluğu yaşlılardan oluşan mahalle sakinleri, yokuş bir alanda yürünebilirliğin sağlanamayacağını düşünmektedir. Bunların dışında sağlıksız durumdaki âtil yapılar, yetersiz aydınlatma ve çeşitli suçların ortaya çıkmasından dolayı kendilerini güvende hissetmeyen sakinler için yürüme eylemi, gündüz vakti ve zorunlu haller dışında gerçekleşmemektedir. Yine yeterli toplu taşıma imkânı, bağlantı noktaları, karma kullanım, geniş kaldırımlar gibi niteliklere de sahip olmayan mahallenin yürünebilirlikten uzak olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla yürünebilirliğin unsurlarını taşımayan mahallelerin, bu koşullar altında dirençliliğin sosyal boyutunu sağlamadığı sonucu çıkarılabilmektedir. TOKİ yerleşim alanındaki tabloya bakıldığında ise Karapınar eski merkezde olduğu gibi yürünebilirliğin unsurlarının tamamen sağlanamadığını ifade etmek mümkün olsa da eski merkezdeki sakinlerin aksine TOKİ sakinlerinin site içi birtakım düzenlemelerle yürünebilirliğin artırılabilmesine ilişkin inancı vardır. Ancak TOKİ yerleşim alanının da konuya ilişkin farklı sorunları bulunmaktadır. TOKİ konutları gibi hızla türeyen yeni konut alanlarının genellikle merkezden kopuk bir şekilde tasarlanması ve yürümeyle sağlanabilecek sosyalleşme imkânlarından yoksun olması (Yazıcıoğlu Halu ve Yürekli, 2011: 32), mahalle sakinlerinin hizmetlere ve donatılara erişilebilirliğini olumsuz yönde etkilemektedir. Eski merkezin halihazırda kentsel dönüşüm alanı olarak ilan edilmesi, TOKİ yerleşim alanının ise tamamen bitmemesi ve bölgeye yapılan yatırımlar birlikte düşünüldüğünde çevrenin şantiye alanı görünümüne sahip olması sakinlerin yürüyüşe mesafeli yaklaşımlarıyla sonuçlanmakta; bu nedenle de yürüyüşten ziyade toplu taşımaya ağırlık verilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Özetle yürünebilirlikten bahsedebilmek için insanların gitmek istedikleri yerlere erişiminin bağlantılı yollar aracılığıyla teşvik edilmesi, farklı yaş ve hareketliliğe sahip insanların birlikte düşünüldüğü, güvenli ve konforlu bir erişimi sağlayacak sokakların tasarlanması oldukça önemlidir. Bunların yanı sıra sokakların ağaçlandırma ve diğer peyzaj unsurları bakımından da ilgi çekici olması, böylelikle yürümeyi teşvik etmesi beklenmektedir. Yaya ağının diğer ulaşım türleriyle desteklenmesi ve hareketliliğin kesintisiz bir şekilde sürdürülmesi de yürünebilirlik için önemli olan unsurlardandır (Southworth, 2005: 248). İnsan ölçeğini dikkate alan ve karma kullanıma sahip alanlarıyla (Varma, 2017: 250) otomobili bir tür mecburiyet olmaktan çıkararak bir tercih meselesine dönüştürecek (mimdap.org) tasarımların yürünebilirliği artıracığı; böylelikle yitirilen sosyal ilişkilerin bu tasarımlarla tekrar inşa edilebileceği düşünülmektedir (O'Toole, 2001). Bu anlamda kentsel dönüşümle birlikte değişime uğrayan yapı çevrenin bu değişimler karşısındaki direnci, yürünebilirlik çerçevesinde değerlendirildiğinde fiziksel anlamda kısmi olarak iyileştirilen konut alanlarına karşın eksik donatılar, hizmetlere erişimin tamamlanamaması, toplu taşıma ağlarının geliştirilememesi, yürünebilirliğe ilişkin bilgi yetersizliğine bağlı olarak yürünebilirlik algısının ikinci planda kalması gibi nedenler, TOKİ yerleşim alanının eski merkeze kıyasla yürünebilirlik anlamında yeterli olmamakla birlikte daha dirençli bir çerçeve sunduğunu söylemek mümkündür. Bu durum esasında yürünebilirliğin de dirençliliğin de planlamanın bir unsuru olarak planlama sistemine dahil edilmemesinden kaynaklanmaktadır. Sonuç olarak Şehircilik Şûrası Genel Kurul Çalışmaları'nda (2017: 34) Güzin Konuk'un da belirttiği üzere Türkiye'deki planlama sistemi, parsel bazında imar hakkı veren bir planlama anlayışına sahip olduğundan, yapılan planlarda tasarım, kapsayıcı, yere ve yerele özgü bir bakış açısı taşınmadığından yürünebilirlik ve dolayısıyla da dirençlilik, planlarda aranan bir özellik olmaktan oldukça uzaktır. Ancak yine de yürünebilirliğe ilişkin bir çerçeve çizilmesi, dirençli kentlerin planlanmasında gelecekteki araştırmalar ve uygulamalar açısından rehber niteliği taşıyacağından önemlidir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma, 2020 yılında tamamlanan doktora tezinden türetilmiş olup, gerekli 'Etik Kurul Onay Belgesi' Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Etik Komisyonu tarafından onaylanmıştır.

Destek Beyanı

Araştırma herhangi bir kurum ve kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Bu makaleye yazarlar eşit oranda katkı sunmuştur.

Çıkar Beyanı

Makalenin yazarları arasında herhangi bir çıkar çatışması söz konusu değildir.

Kaynaklar

- Abastante, F., Lami, L. M. Luigi, R. L. and Gaballo, M. (2020). Supporting resilient urban planning through walkability assessment. *Sustainability*, 2020/12.
- Akkar Ercan, M. ve Belge, Z. S. (2017). Daha yaşanabilir kentler için mikro ölçek bir yürünebilirlik modeli. *METU JFA*, 34(1), 231-265.
- Alexander D. E. (2013). Resilience and disaster risk reduction: An etymological journey. *Natural Hazards and Earth System Sciences*, 1, 1257-1284.
- Alfonzo, M. A. (2005). To walk or not to walk? The hierarchy of walking needs. *Environment and Behavior*, 37(6), 808-836.
- Bernot, L. ve Blancard, R. (2006). Yerleşme yerinin şahsiyet üzerine etkisi: Nouvelle araştırması. A. Yörükhan (Der.). Şehir sosyolojisinin ve insan ekolojisinin teorik temelleri içinde (133-142 ss). Ankara: Nobel Yayınevi.
- Callaghan, E. G., and Colton, J. (2008). Building sustainable and resilient communities: A balancing of community capital. *Environment, Development and Sustainability*, 10(6), 931-42.
- Christoforidis, A. (1994). New alternatives to the suburb: Neo-traditional developments. *Journal of Planning Literature*, 8(4), 429-40.
- Desouza, K. C. and Flanery, T. H. (2013). Designing, planning, and managing resilient cities: A conceptual framework. *Cities*, 35, 89-99.
- Eren, Ş. G. and Günay, A. S. (2015). Analysing the Transfer of immovable property rights for urban resilience: An alternative land management model for the Karaburun-Çeşme-Seferihisar Peninsula. *Ocean and Coastal Management*, 118(B), 139-157.
- Figueiredo, L., Honiden, T. and Schumann, A. (2018). Indicators for resilient cities. *OECD Regional Development Working Papers*.
- Firidin, E. (2004). Uygulama alanları: Amerika ve Türkiye'de kentsel tasarım. *Mimar.ist*, 14, 93-98.
- Galderisi, A. (2014). Urban resilience: A framework for empowering cities in face of heterogeneous risk factors. *Z magazine (Boston, Mass.)*, 11(1), 36-58.
- Giles-Corti, B., Timperio, A., Bull, F. and Pikora, T. (2005a). Understanding physical activity environmental correlates: Increased specificity for ecological models. *Exercise and Sport Sciences Reviews*, 33(4), 175-181.

- Giles-Corti, B., Broomhall, M., Knuiaman, M., Collins, C., Douglas, K., Ng, K., Lange, A., and Donovan, R. J. (2005b). Increasing walking: How important is distance to, attractiveness, and size of public open space? *American Journal of Preventive Medicine*, 28(2), 169-176.
- Godschalk, D. R. (2003). Urban hazard mitigation: creating resilient cities. *Natural Hazards Review*, 4(3), 136-143.
- Gökşin, A. (2001). Yeni Kentleşme üzerine. *Mimar.ist*, (3), 90-93.
- Görgülü, Z., Dinçer, İ., Enlil, Z., Örnek, E., Kurtarır, E. ve Altınok, E. (2006). İstanbul'un eylem planlamasına yönelik mekânsal gelişme stratejileri araştırma ve model geliştirme işi mahalle ölçeğinde kentsel dönüşüm modeli: Küçükbakkalköy Örneği. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü.
- Hassler, U. and Kohler, N. (2014). Resilience in the built environment. *Building Research and Information*, 42(2), 119-129.
- Hordijk, M. and Baud, I. (2011). Inclusive adaptation: Linking participatory learning and knowledge management to urban resilience. *Resilient Cities*, 111-121.
- <http://www.mimdap.org/?p=3173>, (22.01.2019).
- <http://www.ugurkentseldonusum.com.tr/tr/1345/Eskisehir-Odunpazari-Gecekodu-Onleme-Bolgesi-Projesi-Detay-Alimi>. (06.03.2019).
- <http://www.ugurkentseldonusum.com.tr/tr/1365/Eskisehir-Odunpazari-Gecekodu-Onleme-Bolgesi-Projesi>. (06.03.2019).
- <http://www.ugurkentseldonusum.com.tr/tr/1375/ESKISEHIR-Odunpazari-Belediyesi-Karapinar-Gecekodu-Onleme-Bolgesi-2-Etap-Projesi>. (06.03.2019).
- ICLEI (2015). Resilient cities report 2015: Global developments in urban adaption and resilience. Erişim adresi https://www.cakex.org/sites/default/files/documents/RC2015_Congress_Report_Final.pdf, (25.04.2021).
- Johnson, M. (2001). Environmental impacts of urban sprawl: A survey of the literature and proposed research agenda. *Environ Plan A*, 33(4), 717-735.
- Kato, M. (2019). Resilient cities need a healthy countryside. Erişim adresi <https://en.japantravel.com/tokyo/resilient-cities-need-a-healthy-countryside/59791>, (25.04.2021).
- Keleş, R. (2004). Kentsel dönüşümün tüzel altyapısı. *Mimar.ist*, 12, 73-75.
- Keskinok, H. Ç. (2006). Kentleşme siyasaları. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- MacKinnon, D. and Derickson, K. D. (2013). From resilience to resourcefulness: A critique of resilience policy and activism. *Progress in Human Geography*, 37(2), 253-270.
- Meerow, S., Newell, J. P. and Stults, M. (2016). Defining urban resilience: A review. *Landscape and Urban Planning*, 147, 38-49.
- Mehmood, A. (2016). Of resilient places: Planning for urban resilience. *European Planning Studies*, 24(2), 407-419.
- Mekânsal Planlar Yapım Yönetmeliği (2014). Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 14.06.2014 tarih ve 29039 sayılı Resmi Gazete.
- Nguyen, H. L. and Akerkar, R. (2020). Modelling, measuring, and visualising community resilience: A systematic review. *Sustainability* 12(19).

- O'Toole, R. (2001). A critique of neotraditionalism. The Thoreau Institute, Erişim adresi <http://www.ti.org/neotrad.html>, (21.02.2019).
- Özer, Y. E. (2018). Risk azaltma yaklaşımı çerçevesinde dirençli kentler. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Pikora, T., Giles-Corti, B., Bull, F., Jamrozik, K. and Donovan, R. (2003). Developing a framework for assessment of the environmental determinants of walking and cycling. *Social Science and Medicine* 56(8), 1693-1703.
- Porebska, A., Rizzi, P., Otsuki, S. and Shirotaki, M. (2019). Walkability and resilience: A qualitative approach to design for risk reduction. *Sustainability* 2019/11.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. New York: Simon and Schuster.
- Rahnama, M.R., Roshani, P., Hassani, A. and Hossienpour, S.A. (2012). Use principles of New Urbanism approach in designing sustainable urban spaces. *International Journal of Applied Science and Technology*, 2(7),195-203.
- Roberts, P. (2000). The evolution, definition and purpose of urban regeneration. P. Roberts ve H. Sykes (Eds.). *Urban regeneration a handbook içinde* (9-36 ss.) London: Sage Publications.
- Robertson, N. and Hachem-Vermette, C. (2017). Walkability as an indicator of neighbourhood resilience (breakout presentation). *Journal of Transport and Health*, 7, S85.
- Rodríguez, D. A., Khattak, A. J. and Evenson, K. R. (2006). Can New Urbanism encourage physical activity?: Comparing a New Urbanist neighborhood with conventional suburbs. *Journal of the American Planning Association*, 72(1), 43-54.
- Sadioğlu, U. Tiryaki, V. ve Korkmaz, A. (2016). Altındağ Belediyesi örneği üzerinden Türkiye'de kentsel dönüşüm politikasının değerlendirilmesi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71(3), 757-796.
- Saelens, B., Sallis, J. F., Black, J. B. and Chen, D. (2003). Neighborhood-based differences in physical activity: An environment scale evaluation. *American Journal of Public Health*, 93(9), 1552-1558.
- Saelens, B. and Handy, S. L. (2008). Built environment correlates of walking: A review. 40(7 Suppl.), S550-S566
- Seçkin, E. (2004). Mahalle planlaması ve katılımın önemi üzerine. *Mimar.ist*, (12), 87-92.
- Sharifi, A. (2016). A critical review of selected tools for assessing community resilience. *Ecol. Indic.* 69, 629-647.
- Soofi-Siavash, Y. (2016). Achieving urban resilience: Through urban design and planning principles. Postgraduate Thesis, Department of Planning Oxford Brookes University.
- Southworth, M. (2005). Designing the walkable city. *Journal Of Urban Planning And Development*, 131(4), 246-257.
- Squires, G. D. (2002). *Urban sprawl and the uneven development of metropolitan America*. Urban sprawl: Causes, consequences, and policy responses, Washington: The Urban Institute Press.
- Carpenter, S. R., Westley, F. and Turner, M.G. (2005). Surrogates for resilience of social-ecological systems. *Ecosystems* (8), 941-944.
- Steuteville, R. (2000). The New Urbanism: An alternative to modern, automobile-oriented planning development, *New Urban News*, Erişim adresi <http://readinglists.exeter.ac.uk/Resource%20List%20Odd%20Links/GEO3127/About%20New%20Urbanism%20by%20Robert%20Steuteville.pdf>, (22.08.2019).

- Şehircilik Şûrası (2017). Genel Kurul Çalışmaları 8-9 Kasım 2017, Ankara.
- Talen, E. (2002). Pedestrian access as a measure of urban quality. *Planning, Practice and Research*, 17(3), 257-278.
- Talen, E. (2005). Land use zoning and human diversity: Exploring the connection. *Journal of Urban Planning and Development*, 131(4), 214-232.
- Tekel, A. ve Görür Tamer, N. (2016). Yürünebilirlik kavramı ve yürünebilirliği etkileyen temel faktörler. A. Uğurlar, D. Erol, E. V. Öcalır Akünal, F. Erdoğanaras, K. Cihangir Çamur, L. Alkan, N. Görür Tamer, S. B. Yenigül, Ü. Duman Yüksel ve Z. Özdemir (Der.). 80 sonrası mekân ve planlama içinde (207-215 ss.), Ankara: Gazi Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü.
- Toit, L., Cerin, E., Leslie, E. and Owen, N. (2007). Does walking in the neighbourhood enhance local sociability?, *Urban Studies*, 44(9), 1677-1695.
- Trancik, R. (1986). *Finding lost space: Theories of urban design*. New York: Van Nostrand Reinhold.
- Tuğaç, Ç. (2019). Kentsel dirençlilik perspektifinden yerel yönetimlerin görevleri ve sorumlulukları. *İdealkent*, 28(10), 984-1019.
- UN-Habitat (2009). *Planning sustainable cities: global report on human settlements*. Earthscan, London.
- Vama, G. R. (2017). A study on New Urbanism and compact city and their influence on urban mobility. 2nd IEEE International Conference on Intelligent Transportation Engineering (ICITE). (250-253 ss).
- Wilkinson, C. (2012). social-ecological resilience: insights and issues for planning theory. *Planning Theory*, 11(2),148-169.
- Won, J., Lee, C. and Li, W. (2017). Are walkable neighborhoods more resilient to the foreclosure spillover effects?, *Journal of Planning Education and Research*, 1-14.
- Yalçiner Ercoşkun, Ö. (2012). A paradigm shift towards urban resilience. Ö. Yalçiner Ercoşkun (Ed.), *Green and ecological technologies for urban planning: Creating smart cities içinde* (49-64). Hershey, PA: Information Science Publishing.
- Yalçıntan, M. C. (2014). Sarıyer gecekondu mahalleleri örneğinde kentsel dönüşüm süreçleri ve bu süreçlerin sosyo-ekonomik ve fiziki etkileri. TUBİTAK Projesi No: 110K404, İstanbul.
- Yazıcıoğlu Halu, Z. ve Yürekli, F. (2011). Yürünebilirlik kavramı ve kentsel mekânlarda yürüme. *İTÜ Dergisi/A Mimarlık, Planlama, Tasarım*, 10(2), 29-38.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (Genişletilmiş 10. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yin, R. K. (2017). *Durum çalışması araştırması uygulamaları* (Çev. İ. Günbayı). Ankara: Nobel Yayınları.

The Mediating Role of Person-Organization Fit on The Effect of Organizational Alignment on Job Satisfaction: The Case of University

Ahmet MUMCU¹

The Mediating Role of Person-Organization Fit on The Effect of Organizational Alignment on Job Satisfaction: The Case of University

Abstract

The purpose of this study is to determine the mediating role of person-organization fit on the effect of organizational alignment on job satisfaction of academic and administrative personnel, based on the theory of person-organization fit. For this purpose, the research is carried out on 141 personnel working at a state university. SPSS Process Macro is used to test the research hypotheses. According to the findings obtained from the research data, organizational alignment has a significant effect on increasing the degree of person-organization fit in organizations. Organizational alignment and person-organization fit have positive and significant effects on job satisfaction. Finally, the person-organization fit has a mediating role in the effect of organizational alignment on the job satisfaction of academic and administrative personnel.

Keywords: Organizational Alignment, Person-Organization Fit, Job Satisfaction, Universities, Academic and Administrative Personnel

Örgütsel Uyumlanmanın İş Tatmini Üzerindeki Etkisinde Kişi-Örgüt Uyumunun Aracı Rolü: Bir Üniversite Örneği

Özet

Bu çalışmanın amacı kişi-örgüt uyumu kuramından hareketle, örgütsel uyumlanmanın personelin iş tatmini üzerindeki etkisinde kişi-örgüt uyumunun aracı rolünü tespit etmektir. Bu amaç doğrultusunda araştırma bir devlet üniversitesinde çalışan 141 personel üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırma hipotezlerini test etmek için SPSS Process Macro uygulaması kullanılmıştır. Araştırma verilerinden elde edilen bulgulara göre örgütsel uyumlanmanın örgütlerde kişi-örgüt uyumunun derecesini artırmada önemli düzeyde etkiye sahip bir örgütsel değişken olduğu ortaya konmuştur. Örgütsel uyumlanmanın ve kişi örgüt-uyumunun iş tatmini üzerinde pozitif yönlü anlamlı etkilere sahip olduğu tespit edilmiştir. Son olarak örgütsel uyumlanmanın akademik ve idari personelin iş tatmini üzerindeki etkisinde kişi-örgüt uyumunu aracı role sahip olduğu belirlenmiştir..

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Uyumlanma, Kişi-Örgüt Uyumunu, İş Tatmini, Üniversiteler, Akademik ve İdari Personel

Paper Type: Research

Makale Türü: Araştırma

1. Introduction

Today, organizations more and more efforts to provide the highest level of efficiency and effectiveness from limited resources. Accordingly, every organization tries to use its physical, financial, and human resources with maximum efficiency to achieve its goals. Job satisfaction is accepted as one of the main factors for the efficiency of human resources at the highest level and increasing the efficiency and effectiveness of organizations (Koçel, 2007). The new management paradigm also supports this situation and reveals that the focus of organizations is now employees rather than earnings and benefits (Daft, 2007:25). According to the new management paradigm, employees should be considered and evaluated as a person with their own wishes, needs, and personal desires. Therefore, for today's organizations accept job satisfaction as an important job indicator (Aziri, 2011:78).

We see that this situation does not remain only in theory, in the statements of Jeff Bezos, the founder of the Amazon company, whose Forbes list has the title of the richest businessman in the world.

¹Ahmet MUMCU, Asst. Prof., Tokat Gaziosmanpaşa University, Emergency and Disaster Management, ahmet.mumcu@gop.edu.tr, ORCID ID: orcid.org/0000-0001-6610-5073.

Bezos emphasizes that we will now focus on the well-being of employees rather than the customer, with the statements “*We need a better vision for how we create value for employees for their success*”, “*We are going to be Earth’s Best Employer and Earth’s Safest Place to Work*”. (Amazon, 2021). At this point, it can be stated that job satisfaction is an important factor that can maximize organizational positive outputs (performance, productivity, etc.).

One of the important factors that ensure job satisfaction of employees in organizations is person-organization fit. As a result of many empirical studies, it has been determined that person-organization fit has effects job satisfaction positively (Verquer, Beehr and Wagner, 2003; Kristof-Brown, Zimmerman and Johnson, 2005). In its most general definition, person-organization fit theory is defined as the fit between the norms and values of organizations and the values of individuals (Kristof, 1996). So, what are the factors that will ensure person-organization fit in organizations? How will the fit between the person and the organization be ensured in universities, which are a public institution that recruits personnel according to public personnel recruitment criteria and central assignment scores? At this point, the studies remain at the theoretical level, and it is seen that empirical research is limited in number. In this study, the research is designed on the basis of person-organization fit theory, with the assumption that organizational alignment is an important antecedent in ensuring person-organization fit in organizations. Organizational alignment means that the organization's strategy, structure, and culture are in harmony and cooperation in order to create the synergy that enables to achieve the goals set in the organizational strategy (Semler, 1997:27). In this context, the research is designed on the basis of the organizational alignment classification made by Labovitz and Rosansky (1976). Labovitz and Rosansky (1997) stated that organizational alignment has two dimensions: vertical and horizontal alignment. Vertical alignment ensures that the organization's strategy (policies, goals, and objectives) and organizational structure are compatible with the values, norms and behaviours of the personnel. This situation creates the harmony between the strategy, structure and culture of the organization. In horizontal alignment, the process between the target audience of the organization and the processes of the organization is aligned. Labovitz and Rosansky (1997) state that for the success of horizontal alignment, the voice of the target audience should not be left out of the organizational processes. Successful organizations understand the needs and expectations of the target audience they serve and organize their processes according to these expectations. In an organization that completes the organizational alignment process at both vertical and horizontal levels, the employee will continue to work in harmony with his own values by internalizing the goals and objectives of the organization. This situation will satisfy both the staff and the target audience, as well as the organization's realization of its goals and objectives. It is possible to say that organizational alignment occurs successfully in an organization that contains all these cases. On the basis of these statements, it is predicted that the organizational alignment affects the degree of the person-organization fit positively in the organizations. Similarly, person-organization affects personnel' job satisfaction positively. This situation shows that organizational alignment has a significant indirect effect on academic and administrative personnel' job satisfaction by way of person-organization fit. In the literature, Crotts, Ford, Heung and Ngai (2009), Heskett, Jones, Loveman, Sasser and Schlesinger (1994), Semler (1994) stated that the positive fit between the fit values of an enterprise and the fit values of the employees provides job satisfaction of the employees. Similarly, many studies reveal that person-organization fit has a positive, significant, and powerful effect on job satisfaction (Cable and Judge, 1996; Verquer et al. 2003; Silverthone, 2004; Sekiguchi, 2004; Kristof-Brown, Zimmerman and Johnson 2005; Liu, Liu and Hu, 2010). Looking at the development of the concept of person-organization fit, it is seen that many models have been developed on value-based conceptualization (Chatman, 1989; Chatman, 1991; Meglino and Ravlin, 1998; Cable and Edwards, 2004). Similarly, Kristof (1996) stated that the focus of the person-organization fit theory is the realization of organizational alignment. However, these conceptual models are not adequately supported by empirical research. The relationship between the concept of organizational alignment, in which the harmony between the structure, strategy, employees, and processes can be handled in a common way, and the person-organization fit has

not been sufficiently tested by empirical research. These findings show that there are various deficiencies in terms of organizational results of organizational alignment. For the existing deficiency and to make an original contribution to the literature, it is evaluated that person-organization fit has an important mediating role on the effect of organizational alignment on job satisfaction. From this point of view, the research question of the study is that person-organization fit has a mediating role on the effect of organizational alignment on personnel' job satisfaction.

2. Organizational Alignment

The alignment can be used in the same meaning as the words of fit, harmony, integration. A similar situation is encountered in the literature. Alignment is attributed similar meaning with the words of harmony, fit, accord. Alignment is defined as "An agreement between a group of countries, political parties, or people who want to work together because of shared interests or aims" in the Cambridge dictionary. It is seen that this definition has a pluralistic structure consisting of certain parties and emphasizes the existence of parties trying to reach a common goal around an agreement. Similarly, Lange and Coltman (2005:43) stated that the first thing to be expressed about alignment is the relationship between the different components that make up an organization and the effect they have on each other. At this point, the concept of 'alignment' differs from words such as 'accord', 'harmony', 'balance', 'integration', 'linkage' and 'fit', which have similar meanings and gains a unique identity.

The origin of the concept is based on the contingency approach. As in the basis of the contingency approach, it is stated that the structure of the organizations and the situational conditions should be in harmony in organizational alignment (Özdemirci, 2011). The concept was first discussed with the expression "alignment as an organizational process model" published by Nadler and Trushaman (1980). Organizational alignment has been defined by many different researchers. Researchers generally defined organizational alignment as the organization's structure, strategy and culture being in harmony and cooperation with each other in line with the determined purpose (Semler, 1997; Tosti and Jackson, 2000; Özdemirci, 2010). Unlike these definitions, Alagaraja and Shuck (2015:21) define organizational alignment as an adaptive, dynamic resource capability that an organization acquires by developing a common understanding of interdependent systems, practices, and routines. Kotnour (2002) stated that the purpose of organizational alignment is to complete the right job in the organization at the right time, with the right people, in the right way. Middleton and Harper (2004) stated that organizations can respond to the needs of the external environment thanks to alignment, and thus, they can demonstrate an effective performance. In line with this idea, organizations should be structure on encouraging and supporting change from all departments.

Based on all these definitions, organizational alignment can be defined as controlling the internal dynamics of the organization and aligning the organizational structure, strategy, and organizational culture in order to achieve the goals and objectives of the organization.

Many different models have been developed on organizational alignment. Semler (1997)'s dynamic relations model of alignment, (Tosti, 2007)'s organizational alignment model, and VOX's organizational alignment models developed by Bojadziev, Tomovska, Stefonovska and Nikolovska (2011) are some of these models. Unlike these models, Labovitz and Rosansky (1997) focused more on the implementation process of alignment rather than explaining alignment's structure. Researchers stated that alignment consists of two parts, vertical and horizontal. As shown in Figure 1, vertical alignment regulates the relationship between the strategy of the enterprise and its employees (academic and administrative personnel). By way of this aligning, employees could take more effective in the organization. In order to ensure vertical alignment, there must be an institutional strategy prepared with the joint participation of personnel and managers. The authors stated that if this strategy is used quickly and well, it releases the unused energy of the staff. In other words, it is stated that the by way of perception and internalization of the organizational strategy determined by the top management by the personnel can increase

the effectiveness of both the strategy and the employees. This situation creates vertical alignment between strategy and employees in the organization.

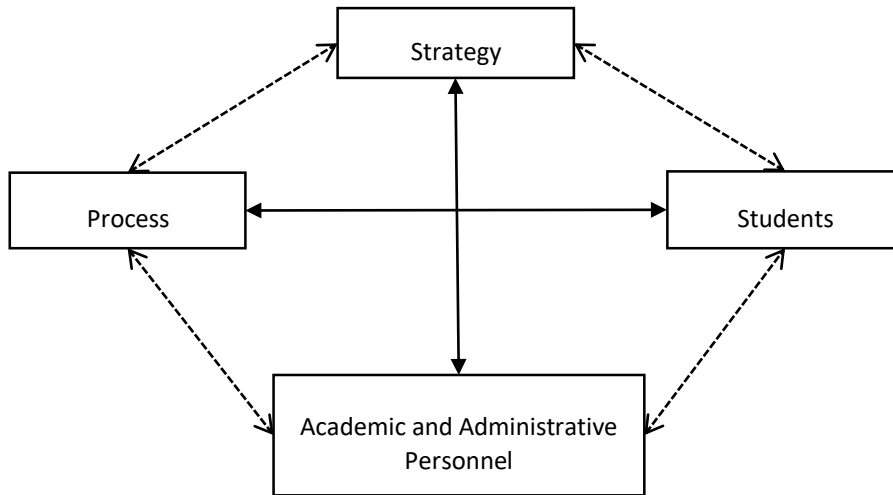

Figure 1: Vertical and Horizontal Alignment for Universities

Source: Adapted from (Labovitz and Rosansky, 1997: 44)

In horizontal alignment, it constitutes the harmonization process between customers (student and society) and the processes of the organization. Successful organizations understand the needs and expectations of the target audience and adapt their processes to these expectations. According to Labovitz and Rosansky (1997), the voice of the target audience should not be left out of the organizational processes in order to achieve horizontal alignment. Those who listen directly to the voices (demands and needs) of target audience are the personnel at the first level of the organization. Employees in senior management and other departments either hear the target audience's voice indirectly or not at all. This situation is a major obstacle to the perception and conclusion of what they really want with a common understanding in the organization. For these reasons, the opinions and suggestions of the personnel who are in contact with the student at the first level are of great importance in designing processes and receiving requests.

3. Job Satisfaction

There are many different definitions of job satisfaction in the literature. The first definition was made by Hapcock (1935). The author stated job satisfaction as a combination of psychological and environmental factors that enable a person to express satisfaction with his/her job. Later, Vroom (1964:99) defined job satisfaction as the emotional orientation or reactions of employees towards their job roles. Locke (1976: 1304), on the other hand, explained job satisfaction as a positive emotional state resulting from the employee's evaluation of his or her job or work experiences. In another definition Schneider and Snyder (1975: 319) stated that job satisfaction is formed by the personal evaluation of the current conditions of the job (type of job, supervision) or the consequences of owning a job (wage, security). Kaliski (2007:446) defined the concept based on the perception of internal reactions and the sense of achievement. According to the author, job satisfaction is expressed as an employee's sense of accomplishment at work. Doing a job that makes the employee happy at work means that he/she does his/her job successfully and his/her efforts are rewarded. From these definitions, it can be stated that job satisfaction is a broad concept affected by internal and external processes.

Job satisfaction can be accepted as a general attitude resulting from many specific attitudes of employees in three areas. These three main areas consist of individual characteristics of the person, specific job factors, and various factors controlled by management. Factors such as the age, gender, education level, and working time of the employees constitute the individual characteristics. Issues such as the type of work performed, the skill level required for the job, the status of the job, and the level of responsibility constitute specific job factors. Issues such as the salary of the job, working conditions, social opportunities, and job security are considered as factors controlled by the management. Based on this multi-factor structure, it is stated that job satisfaction is a general attitude that expresses the positive or negative aspects of the employees' jobs. As a natural consequence of this situation, it is possible to say that job satisfaction occurs when the job requirements of the employee are in line with their wishes and expectations (Mishra, 2013: 46).

4. Person-Organization Fit

Person-organization fit has become an important concept that attracts the attention of both scientists and managers (Kristof, 1996). Researchers define person-organization fit as the fit between the norms and values of organizations and the values of individuals (Kristof, 1996; Chatman, 1989; Judge and Cable, 1997). According to another definition, the person-organization fit is based on the relationship between an organization and a person's basic characteristics. For the organization, these characteristics are culture, climate, values, goals, and norms. Characteristics that are handled on the person's side are values, goals, personality, and attitude. When there is a similarity between these characteristics of the organization and the person, fit emerges (Kristof, 1996). In another definition, the relationship between the value judgments of the employees of the enterprise and the value system (culture) of the workplace where they work is defined as person-organization fit (Yahyagil, 2005: 137). On the basis of these definitions, it has been revealed that being a member of an organization has effects on the values and behaviours of employees, and similarly, the employee has effects on the norms and values of the organization. The authors stated that in order to achieve this fit, it is necessary to determine the level of agreement between the values of the individual and the values of the organization (Chatman, 1989)

5. Development of Research Hypotheses

Considering the development of the concept of person-organization fit, it is seen that there are more models on value-based conceptualization (Chatman, 1989; Chatman, 1991; Meglino and Ravlin, 1998; Cable and Edwards, 2004). Kristof (1996) stated that there are four focal points of person-organization fit. Three of these focus points are the fit between the characteristics (characteristics) of the employee and the organization (value-based harmony), the fit between the individual's personality characteristics and the culture/climate of the organization, the fit between the preferences and needs of the individual and the structure and systems of the organization. All these focus points are the purpose of organizational alignment. The exact goal of organizational alignment is to ensure the fit between the organization's structure, strategy, and culture. At this point, the values between the employees and the organization provided by alignment. On the other hand, the organization structure (rewarding, work processes, performance scoring systems) and the values of the employees are fitted by organizational alignment.

H1: Organizational alignment affects person-organization fit positively.

As a result of the literature review on person-organization fit by Sekiguchi (2004), it is determined that low fit between the person and the organization caused the individual to develop negative attitudes and behaviours towards the organization. On the other hand, it is revealed that a high level of person-organization fit provides positive organizational outputs. The level of person-organization fit has a key role in ensuring the job satisfaction of the employee. It is revealed that the employee's job satisfaction affects high job commitment and low intention to leave positively (Silverthone, 2004:597). Similarly, many studies reveal that person-organization fit has a positive, significant, and strong effect on job sat-

isfaction (Cable and Judge, 1996; Liu, Liu, and Hu, 2010). As a result of meta-analysis on the consequences of person-organization fit, Verquer et al. (2003) ($r=0.25$), Kristof-Brown et al. (2005) ($r=0.44$) determined correlation rates between person-organization fit and job satisfaction.

H2: Person-organization fit affects job satisfaction positively.

Semler (1994) determined that organizational alignment provides achievement of determined goals, job satisfaction of employees, organizational performance, and organizational learning. Crotts, et al. (2009) determined that the staff in hotels with high organizational alignment have higher levels of job engagement and employee satisfaction compared to the staff in hotels with low organizational alignment. Also, Crotts et al. (2009), Heskett et al. (1994) created a conceptual model that describes the relationship of organizational alignment to the service profit chain of the enterprise. In the model, it has been determined that the positive alignment between the fit values of an enterprise and the employees' compliance values affects employee job satisfaction, management support, employee loyalty positively, and the intention to leave the job negatively. It has been revealed that this situation increases the productivity of the employees.

H3: Organizational alignment affects job satisfaction positively.

According to Barrett (2002), the decisions taken by organizations or individuals can be considered as a reflection of their personal or organizational values. In this respect, if the values of the personnel and the organization are in the same direction, a fit of values will emerge. In this context, the author is determined that organizations that align their corporate values with the values of their personnel achieve more successful consequences, focus more on the needs of their personnel and customers, and make the working environment more enjoyable. On the basis of these findings, it is possible to say that organizational alignment has an indirect effect on the job satisfaction of employees in the organization by providing person-organization fit.

H4: Person-organization fit has a mediating role, on the effect of organizational alignment on job satisfaction.

6. Methodology

The aim of this study is to determine the mediating role of person-organization fit on the effect of organizational alignment on job satisfaction of academic and administrative personnel in universities. The research model of the study is formed on the basis of quantitative and qualitative research dealing with the relationships between organizational variables, and person-organization fit theory. The research model is presented in Figure 2.

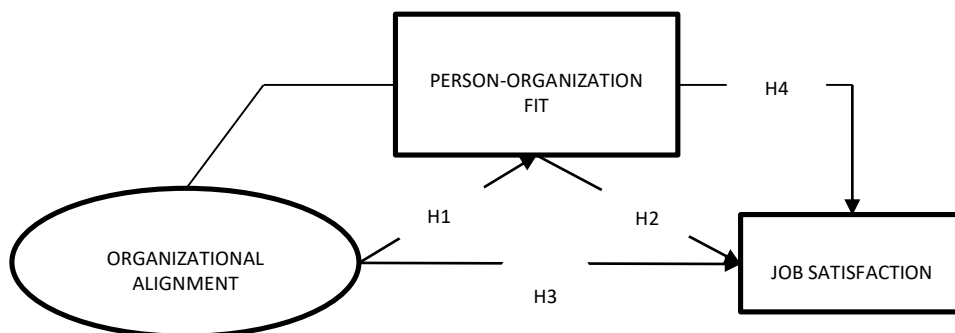

Figure 2: Research Model

6.1. Population and Sample

The universe of the research consists of all academic and administrative staff of a state university in TR83 region. Under the pandemic conditions, there are serious difficulties in collecting scientific data through face-to-face surveys. Depending on this situation, the data of the research were obtained through digital. In the research, the questionnaire form, which was prepared online, was delivered to all academic and administrative personnel by targeting the whole number. First, ethics committee approval for this research was obtained from the Social and Human Sciences Research Ethics Committee of Tokat Gaziosmanpaşa University (Committee Decision Dated 11.04.2021 - No. 05.08) an informed consent form was signed. After this stage, applications were made to the press and public relations coordinator, and the link address and the explanation text of the questionnaire were sent to the institutional e-mail addresses of all academic and administrative personnel. In the explanatory text of the questionnaire, it is stated with the decision and number that the study is based on voluntary participation and the necessary permissions have been obtained from the social and human sciences ethics committee for the field research. After a time of 30 days in April 2021, 141 questionnaires were returned.

Various sample size calculation methods are used in social science research in order to best represent the research universe. These calculations are based on 95% confidence interval and 5% margin of error. In addition, Hair, Black, Babin and Anderson (2014) state that the sample size required for research analysis should reach 5 times (5:1) the number of observed variables (total number of expressions used in research scales). As stated in the data collection tools of the study, the total number of statements in the research scales is 25. Based on these determinations, it can be stated that the sample size of 141 has sufficient sample size for the analyses.

In this study, academic and administrative staff working in a state university were preferred as the research universe. Universities are ranked according to certain criteria (number of publications, number of students, number of projects, etc.) by many international rating agencies. At this point, in today's competitive conditions, productivity, efficiency, and effectiveness are important factors for universities as higher education institutions. Universities, as public legal entities with an institutional structure, prepare strategic plans and set strategic goals for themselves in order to realize the goals they set. In their strategic plans, together with a mission, vision, and values declarations, objectives, targets, and strategies are determined. Universities tries to use their human, physical and financial resources with the highest efficiency. Considering the success criteria, it is seen that two basic elements come to the fore for universities. These are the most important production source of the universities, the human resource, namely the academic and administrative staff, and the students of the other. In addition to these elements, in recent years, many universities in higher education institutions emphasize the peaceful work environment and student-oriented concepts and it is seen that they are working on this point. Some of the universities design business processes according to student and personnel needs, and expectations. In this context, it is seen that the job satisfaction of the personnel is an important factor in order to achieve the goals and objectives of the organization. In providing this, the alignment between the institution's strategy, policies, and the values of the personnel, the alignment between the service processes in the institution, and the demands and expectations of the students play an important role. For these and similar reasons, it is predicted that the research variables and the designed research model will have a meaningful counterpart in the selected universe. The findings of the demographic characteristics of the research sample are presented in Table 1.

Table 1: Findings of Demographic Characteristics of University Personnel in the Universe

		<i>f</i>	%			<i>f</i>	%
Gender	Male	44	31,2	Marital Status	Married	119	84,4
	Female	97	68,8		Single	22	15,6

Ahmet MUMCU

Academic Staff	Faculty Member (Prof, Assoc Prof, Asst. Prof)	53	37,6	Education	Associate	7	4,9
	Instructor (Lecturer, Research Asst.)	62	44,0		Bachelor	13	9,2
	Administrative Personnel	26	18,4		Master	46	32,6
Length of Employment(years)	1-5	28	19,9	Age	Doctorate	75	53,2
	6-10	38	27,0		22-35	38	27,0
	11-15	35	24,8		36-45	62	44,0
	16-20	15	10,6		46-55	30	21,3
	21+	25	17,7		56-67	11	7,8

When we look at the findings regarding the demographic characteristics of the university personnel that make up the research sample, it is seen that 81.6 percent of the sample consists of academic staff and 18.4 percentage is the administrative staff. 53.2 percentage of the sample consists of doctoral graduates. In addition, it is determined that 62 percent of the personnel in the sample were between the ages of 36-45, and 84.4 percentage is married.

6.2. Data Collection

Research data were obtained through survey method. The questionnaire form of the research consists of two parts. In the first part, there are organizational alignment, person-organization fit, and job satisfaction scales prepared according to a 5-point Likert-type rating scale. In the second part, there are open and closed-ended questions in order to determine the demographic characteristics of the academic and administrative personnel. There are 6 demographic questions and 25 items in the questionnaire form. In this part of the study, basic information about the scales used as data collection tools, and the results of the structural validity and reliability analysis are given.

Organizational Alignment Scale: In the study, the organizational alignment scale developed by Labovitz and Rosansky (1997) was used to measure the perceptions of academic and administrative staff about organizational alignment at their universities. There are four sub-dimensions in the scale, each of which consists of 4 statements. These dimensions are strategy, employees, beneficiaries(student), process. While the harmony between the strategy and the employees creates the vertical alignment, the harmony between the beneficiaries and the business processes creates the horizontal alignment. Vertical and horizontal alignment creates organizational alignment in the institution. The Turkish translation of the scale was made by Özdemirci (2010). In the studies conducted by Özdemirci (2010), it was revealed that the Turkish translation of the scale provided structural validity and reached sufficient reliability coefficients. In the study, secondary level multi-factor confirmatory factor analysis was performed in order to determine the construct validity of the organizational alignment scale. As a result of confirmatory factor analysis, two items that distorted the goodness of fit values of the scale and could not reach the required factor were excluded from the model. The factor loads of the expressions in the vertical alignment are between 0.74 and 0.82. The factor loads of the expressions in the horizontal alignment are between 0.77 and 0.93. The model's goodness-of-fit values are χ^2/df : 2.189; IFI: 0.946; NFI: 0.910; GFI: 0.864; RMSEA: 0.75. The Cronbach alpha internal consistency coefficients of the scale and its sub-dimensions are determined 0.952 for organizational alignment, 0.935 for vertical alignment, 0.878 for horizontal alignment.

Person-Organization Fit Scale: In the research, the person-organization fit scale developed by Cable and Judge (1996), Cable and Derue (2002) was used to measure employees' perceptions of person-organization fit. The scale, which was prepared on the basis of a 5-point Likert-type rating, was adapted to Turkish in the studies conducted by Karakurum (2005). As a result of the confirmatory factor analysis based on the first level single-factor model, the goodness of fit index values are χ^2/df : ,209; IFI: 1.003; NFI: 0.999; GFI: 0.999; RMSEA:0.10. It was determined that the factor loads of the other expressions in the scale were in the range of values (0.75 to 0.92). The Cronbach alpha internal coefficient of consistency is 0.888.

Job Satisfaction Scale: In the research, six-item job satisfaction scale developed by Agho, Price and Mueller (1992) was used to measure the job satisfaction levels of the employees. This scale is a shortened form of the original 18-item scale developed by Brayfield and Rothe (1951), which is frequently used in the research, reveal the job satisfaction indicators of employees. In order to determine the construct validity of the job satisfaction scale, confirmatory factor analysis was performed on the basis of the primary level single-factor model. The items "I rarely get bored with my job", which could not reach the required factor load (0,27), were removed from the model. It was determined that the factor loads of the other expressions in the scale were in the range of values (0.60 to 0.88). Goodness of fit index values of the model are χ^2/df : 2,424; IFI: 0.980; NFI: 0.967; GFI: 0.970; RMSEA: 0.78. The Cronbach alpha value is 0.872.

7. Findings

Before proceeding to the analysis of the research data, it is necessary to check whether the data show a normal distribution. For this reason, firstly, the distribution of the data was examined. In order to determine whether each expression in the questionnaire shows a normal distribution, skewness and kurtosis values were examined. According to Tabachnick and Fidell (2013), if the skewness coefficient is between -1.5 and +1.5 confidence intervals, the data is considered to have a normal distribution. It was determined that the skewness and kurtosis coefficient values of each statement in the questionnaire were in the confidence interval of -1,429 to 1,240 and showed a normal distribution. After this determination, the analysis of the research data was started.

In the study, before testing the research hypotheses with Process Macro, the relationships between organizational variables were tested with correlation analysis. Correlation values among the organizational variables of the research are presented in Table 2.

Table 2: Correlation Analysis of Research Variables

	<i>Organizational Alignment</i>	<i>Person-Organization Fit</i>	<i>Job Satisfaction</i>
<i>Organizational Alignment</i>	1		
<i>Person-Organization Fit</i>	,827**	1	
<i>Job Satisfaction</i>	,607**	,643**	1

** correlation is significant at $p < 0,01$

When we look at the data obtained from Table X, it is seen that organizational alignment has a positive significant relationship with person-organization fit (r : ,827). And organizational alignment has positive significant relationships with job satisfaction (r : ,607). On the other hand, there is a positive significant relationship (r : ,643) between person-organization fit and job satisfaction.

In general, the studies dealing with the mediation role in the literature are based on the three-stage approach proposed by Baron and Kenny (1986). However, recent studies have revealed that some of

the conditions sought within the scope of this approach are statistically insufficient and the Sobel test, which deals with the significance of the mediation effect, is a testing method with low reliability. In addition, it has been stated that the use of expressions such as full mediation or partial mediation in studies on the mediation relationship is not theoretically valid. Instead, it is emphasized that the results should be interpreted on the basis of the direct effect, indirect effect, and total effect values in the mediating model. Finally, it was concluded that bootstrapping method should be used in deciding the statistical significance of the data obtained (Preacher and Hayes, 2004; Hayes, 2018; Develi, 2020). For the reasons stated, mediation relationship typology, which is a new and up-to-date approach and developed by Zhao, Lynch, and Chen (2010), was used to identify the relationships in the research model. Based on this typology, the research model of the study was tested.

SPSS Process Macro, developed by Andrew Hayes, was used to analyse the research data and test the mediation effect. Process Macro is an application that tests mediator and regulatory impact analyses and very different situational impact models with path analysis based on linear regression over observed variables. It is a statistical analysis method that has been frequently used in the field of social sciences in recent years. Thanks to the Process Macro application, mediating effects, regulatory effects, and situational effects are presented in tables more easily and practically, and research hypotheses are tested according to the confidence intervals obtained with the Bootstrap technique. It is known that analyses based on the bootstrap technique give more valid and reliable results in mediation models (Preacher and Hayes, 2008). If the BootLLCI and BootULCI values in the confidence interval calculated with the Bootstrap technique do not contain zero, the indirect effect in the analysis result is considered statistically significant. Model 4 created by Andrew F. Hayes (2017) was chosen to test the mediating effect. The findings obtained with the SPSS Process Macro are shown on the Tables below. In the study, firstly, the effect of the independent variable (organizational alignment) on the mediating variable (person-organization fit) was tested by regression analysis.

Table 3: The Effect of Organizational Alignment on Job Satisfaction

Tested Hypothesis	Regression Coefficients							Model Summary	
	B	Std. β	se	t	p	LLCI	ULCI	R ²	p
OA→POF	,9054	,827	,0521	17,35	,0000	,8023	1,008	,684	,000

(OA: Organizational Alignment, POF: Person-Organization Fit)

As shown in Table 3, the (β : 827; p: ,000) values indicate that there is a positive and meaningful relationship between organizational alignment and person-organization fit. Also, the confidence interval values are between (LLCI: .8023-ULCI: 1.0084). The regression model is statistically significant (p = .000). Adjusted R² value shows that organizational alignment is a predictor of person-organization fit with percentage of 68.4%. H1 is supported.

After this stage of the research, the effects of organizational alignment and person-organization fit on job satisfaction were tested together. The findings of the analysis results are presented in Table 4.

Table 4: The Effect of Organizational Alignment and Person-Organization Fit on Job Satisfaction

Tested Hypothesis	Regression Coefficients							Model Summary	
	B	Std. β	se	t	p	LLCI	ULCI	R ²	p

OA → JS (Direct Effect)	,2141	,2389	,1024	2,09	,0385	,0115	,4167		
POF → JS	,3649	,4454	,0936	3,89	,0002	,1797	,5500	,431	,000

(OA: Organizational Alignment; POF: Person-Organization Fit; JF: Job Satisfaction)

As shown in Table 4, the direct effect of organizational alignment on job satisfaction is positive (β : ,214) and significant (p : ,0385). The confidence interval values of the tested model are between (LLCI: ,0115-ULCI: ,4167). The effect of person-organization fit on job satisfaction is positive (β : ,214; p : ,0002) and statistically significant. Confidence interval values of the tested hypothesis are at the level (LLCI: ,1797-ULCI: ,5500). In addition, the change in organizational alignment and person-organization fit on job satisfaction explains the p (.000) significance value of 43.1% (R^2 :43.1). The regression model is statistically significant (p = .000). Adjusted R^2 value shows that organizational alignment and person-organization fit is a predictor of job satisfaction with percentage of 43.1%. H2 is supported.

After this stage, the effect of independent variable organizational alignment on dependent variable job satisfaction (total effect) will be tested in a model without person-organization fit, which is the mediating variable of the research. The findings of the analyses are presented in Table 5.

Table 5: Total Effect of Organizational Alignment on Job Satisfaction

Tested Hypothesis	Regression Coefficients							Model Summary	
	B	Std. β	se	t	p	LLCI	ULCI	R ²	p
OA → JS (Total Effect)	,5445	,6074	,0604	9,01	,0000	,4251	6639	,369	,000

(OA: Organizational Alignment; JF: Job Satisfaction)

As shown in Table X, the β value (.607) indicates that there exists a positive and meaningful relationship between organizational alignment and job satisfaction in a model without mediating role variable. The confidence interval values of the tested model are between (LLCI: ,4251-ULCI: ,6639). The regression model is statistically significant (p = .000). The adjusted R^2 value shows that organizational alignment is a predictor of job satisfaction with percentage of 36.9%. H3 is supported.

In the last stage of the research, the mediating role of person-organization fit on the effect of organizational alignment on job satisfaction is tested. In determining the mediating effect, the indirect effect result will be examined. In order to determine the statistical significance of the determined indirect effects, the bootstrapping method was applied by selecting the 95% confidence interval and 5000 bootstrap count re/derivative sampling method over the SPSS Process Macro application. The findings of the analysis results are presented in Table 6.

Table 6: The Mediating Role of Person-Organization Fit on the Effect of Organizational Alignment on Job Satisfaction

Tested Hypothesis	Indirect Effect	BootSE	BootLLCI	BootULCI
OA → POF → JS (Indirect Effect)	,3303	,1188	,1163	,5765

(OA: Organizational Alignment; POF: Person-Organization Fit; JF: Job Satisfaction)

As shown in Table 6, person-organization fit has a mediating role on the effect of organizational alignment on job satisfaction. It is determined that the indirect effect is at the level of (β : ,33). The indirect effect is tested with the bootstrapping method, and it is revealed that the confidence interval values are between BootLLCI: .1163 and BootULCI: .5765 and dont include the value of '0'. According to these results, H4 is supported.

The results of the research hypotheses according to the findings obtained in the research data are presented in Table 7.

Table 7: Hypothesis Results

<i>RESEARCH HYPOTHESIS</i>		<i>SUPPORT/ NOT SUPPORTED</i>
H1	Organizational alignment affects person-organization fit positively.	SUPPORT
H2	Person-organization fit affects job satisfaction positively.	SUPPORT
H3	Organizational alignment affects job satisfaction positively.	SUPPORT
H4	Person-organization fit has a mediating role, on the effect of organizational alignment on job satisfaction.	SUPPORT

8. Conclusion and Implications

Efficiency and effectiveness appear as constant success factors for all organizations. Both are among the most widely used criteria of performance appraisal systems. One of the important conditions of providing organizational effectiveness expressed for organizations is that the organization achieves its goals (Çağlar, 2013). One of the most important ways of providing efficiency and effectiveness in organizations is the job satisfaction of the personnel. When analysing job satisfaction, today's managers should never ignore the logic that a satisfied employee is a happy employee, and a happy employee will be a successful employee (Aziri, 2011:78).

Organizational alignment ensures that the organizational structure, strategy, culture, and processes are in harmony and cooperation with each other. According to the findings obtained from the research data, it is determined that organizational alignment has a positive and significant effect on person-organization fit. H1 hypothesis is supported. It would be wrong to expect the conceptualization of harmony to take place in public organizations based on the purpose set forth by Schnieder (1987). Schnieder (1987) stated that organizations will attract, select, and associate individuals with similar values (ASA) so that homogeneity will be ensured in the organization and those who are incompatible will be subjected to a natural selection. As a public institution in terms of organizational structure and human resources management, it would be wrong to expect this to happen in universities. It is not possible for universities to measure oral interviews, personality profiles and values like private sector organizations at the stage of personnel selection. From this point of view, universities must align their organizational values and norms with their employees. Based on this result, it can be said that the level of organizational alignment in universities has an important and key role in ensuring person-organization fit.

On the basis of research findings, the person-organization fit has a positive and significant effect on the job satisfaction of employees. According to these results, the H2 hypothesis is supported. In the study, the person-organization fit was measured through perceived fit, which is the perception of the

employees who are members of the organization about the extent to which they see themselves as fit with their organization. The degree of fit (high and low) between the person and the organization is an organizational variable that has a strong effect on the attitudes and behaviours of the employees (Liu et al., 2010: 653). As a result of the alignment of the values, culture, climate, and goals of the organization with its own personality, values, goals, and attitudes, the increase in job satisfaction of academic and administrative personnel is a natural result. This result obtained from the research data supports the literature.

Another result determined from the research is the positive and significant effect of organizational alignment on job satisfaction. H3 is supported. Organizational alignment takes place at the point where there is a systematic fit between strategy, structure, and culture within an organization. This alignment creates a positive business environment that facilitates the achievement of the strategic goals of the organizations by removing the internal obstacles to cooperation and performance in the organization. This result supports the relevant literature.

As a result of the research analysis, it was determined that organizational alignment affects job satisfaction positively through person-organization fit. H4 is supported. According to the mediation typology developed by Zhao et al. (2010), in the research model, it has been determined that person-organization fit has a complementary mediation role. Zhao et al. (2010) stated that the conditions of the complementary mediation model are mediating effect and direct effect are statistically significant and mediating and direct effect is positive. Based on the findings obtained from the research data, the indirect effect (β : .330) and the direct effect (β : .238) of organizational alignment on job satisfaction are significant and both are positive. Organizational alignment has vital importance for organizations. Because organizational alignment is a dynamic resource capability. Organizational alignment actually fulfils the supplementary and complementary alignment functions developed by Kristof (1996) in the organization. By the way of this function, the fit between the person and the organization is ensured. In an organization where person-organization alignment is realized, job satisfaction increases positively.

Managerial Implication

Based on the findings obtained from the research, various suggestions for field practitioners and researchers were presented in the study. Universities should adopt the principle of governance and pass open communication with academic and administrative staff, especially in the process of preparing strategic plans, implementing, and developing policies. University administration should be open to innovation and change, and academic and administrative staff should not refuse change requests. Administrative activities implemented at the university should help the emergence of the knowledge and skills needed by the academic and administrative staff. Efforts should be made to develop cooperation and synergy in the units, and awards should be given to successful units. The job satisfaction level of academic and administrative staff should be measured at regular intervals. All academic unit managers should regularly monitor the functioning of business processes and monitor the results of their work. If there is a malfunction or problem with the processes, they should be corrected. Processes should be arranged according to student expectations and needs. Student complaints should be conveyed to unit managers and employees, and necessary arrangements should be made at the points where problems are observed. All implemented activities should be open to students' feedback and these statements should be considered. At this point, necessary research (survey, etc.) should be done.

9. Limitations and Future Research

In this study, due to time and space constraints, the research sample consists of only the academic and administrative staff of a state university. Research on organizational alignment is limited. It is seen

that these studies on organizational alignment are concentrated under the discipline of strategic management. However, organizational alignment has many individual-based consequences on the basis of manager, employee, and customer. This situation reveals that organizational alignment can have organizational outputs at different levels in organizations. In this study, the mediating role of person-organization fit in the effect of the organizational alignment on job satisfaction was tested. In future studies, student satisfaction can be added. Research variables such as organizational socialization, organizational culture, extra-role behaviour, and performance can be included in the research model. The number of empirical studies on alignment needs to be increased. In this context, it is suggested to researchers that researching the behavioural results of the organizational alignment perceived by the employee in the eyes of the individual and making the necessary determinations will make significant contributions to the literature and practitioners. In future studies, the research universe can be expanded and academic and administrative staff from different universities can be included in the sample. The situation can be compared in public and private universities by including foundation universities in the research universe.

Compliance with Ethical Standards

Conflicts of Interest

The author states that there is no conflict of interest.

Ethical Approval

During the writing process of the study, scientific rules, ethical and citation rules were followed; No falsification was made on the collected data. For this research, ethics committee approval (Commission Date 11.03.2021- Decision No. 05.08) was obtained from the Social and Human Sciences Ethics Committee of Tokat Gaziosmanpaşa University, and an informed consent form was signed.

Funding Statement

The author received no specific funding for this work.

References

- Agho, A. O., Price, J. L. and Mueller, C. W. (1992). Discriminant validity of measures of job satisfaction, positive affectivity, and negative affectivity. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 65(3), 185-195. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8325.1992.tb00496.x>
- Alagaraja, M. and Shuck, B. (2015). Exploring Organizational Alignment-Employee Engagement Linkages and Impact on Individual Performance: A Conceptual Model. *Human Resource Development Review*, 14(1), 17-37. <https://doi.org/10.1177/1534484314549455>.
- Alignment. (2021). In Cambridge Dictionary. Retrieved from <https://dictionary.cambridge.org/tr/>
- Aziri B. (2011). Job satisfaction: A literature review. *Management Research and Practice* 3(4), 77-86.
- Baron, R. M. and Kenny, D. A. (1986). The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173-1182. doi: 10.1037//0022-3514.51.6.1173.
- Bezos, J. P. (2021, April 15). Letter to Shareholders [Web Page Post]. Retrieved from <https://www.aboutamazon.com/news/company-news/2020-letter-to-shareholders>.
- Bojadziev, M., Tomovska, A., Stefanovska, M. and Nikolovska, Z. (2011). *Vox Organizationis – Theoretical Basis and Methodological Considerations in the Development of an Instrument for Organizational Culture*, MPRA, Munich Personal RePec Archive.

- Barrett, R. (2002). *Implementing cultural transformation: building a vision guided values driven organization*. New York: Routledge
- Brayfield, A. H. and Rothe, H. F. (1951). An index of job satisfaction. *Journal of Applied Psychology*, 35(5), 307-311. <https://doi.org/10.1037/h0055617>
- Cable, D. M. and Judge, T. A. (1996). Person–organization fit, job choice decisions, and organizational entry. *Organizational Behaviour and Human Decision Processes*, 67(3), 294-311. <https://doi.org/10.1006/obhd.1996.0081>.
- Cable, D. M. and DeRue, D. S. (2002). The convergent and discriminant validity of subjective fit perceptions. *Journal of Applied Psychology*, 87(5), 875-884. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.87.5.875>.
- Cable, D. M. and Edwards, J. R. (2004). Complementary and supplementary fit: a theoretical and empirical integration. *Journal of Applied Psychology*, 89(5), 822-834. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.89.5.822>.
- Chatman, J. A. (1989). Improving interactional organizational research: A model of person-organization fit. *Academy of Management Review*, 14, 333-349. <https://doi.org/10.2307/258171>.
- Crotts, C. J., Ford, R. C., Heung, V. C. and Ngai, E. W. (2009). Organizational Alignment and Hospitality Firm Performance. *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*, 3(1), 3-12. <https://doi.org/10.1108/17506180910940306>.
- Çağlar, İ. (2013). *Küresel Normlu Çağdaş Değişim Yönetimi Aracı Olarak Örgüt Geliştirme*, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Daft, R. L. (2007). *Management*. Thomson Higher Education Eight Edition.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J. and Anderson. R. E. (2014). *Multivariate Data Analysis: Pearson New International Edition (7th ed.)*. Essex: Pearson Education Limited.
- Hayes, A. F. (2018). *Introduction to Mediation, Moderation, and Conditional Process Analysis, Second Edition: A Regression-Based Approach*. New York: The Guilford Press.
- Heskett, J. L., Jones, T. O., Loveman, G. W., Sasser, W. E. and Schlesinger, L. A. (1994). Putting the service-profit chain to work. *Harvard Business Review*, 72(2), 164-174.
- Hoppock, R. (1935). *Job satisfaction*. New York: Harperand Brothers.
- Judge, T. A. and Cable, D. M. (1997). Applicant personality, organizational culture, and organizational attraction. *Personnel Psychology*, 50, 359–394.
- Karakurum, M. (2005). *The effects of person-organization fit on employee job satisfaction, performance and organizational commitment in a Turkish Public Organization in (Master's thesis)*. Retrieved from: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Kaliski, B.S. (2007). *Encyclopedia of Business and Finance*, Detroit: Thompson Gale
- Katzell, R. A., Barrett, R. S., and Parker, T. C. (1961). Job satisfaction, job performance, and situational characteristics. *Journal of Applied Psychology*, 45(2), 65–72.
- Koçel, T. (2007). *İşletme Yöneticiliği*. Arıkan Yayınevi 11. Baskı İstanbul.

- Kotnour, T., Barton, S., Jennings, J. and Bridges, R. D. (1998). Understanding and leading large-scale change at the Kennedy Space Center, *Engineering Management Journal*, 10(2), 17-21.
- Kristof, A. L. (1996). Person-organization fit: An integrative review of its conceptualizations, measurement, and implications. *Personnel Psychology*, 49(1), 1-49.
- Kristof-Brown, A. L., Zimmerman, R. D. and Johnson, E. C. (2005). Consequences of individual's fit at work: A meta-analysis of person-job, person-organization, person-group, and person-supervisor fit. *Personnel Psychology*, 58(2), 281-342.
- Labovitz, G. and Rosansky, V. (1997). *The Power of Alignment: How Great Companies Stay Centered and Accomplish Extraordinary Things*. New York: John Wiley and Sons.
- Lange, P. D. and Coltham, B. (2005). *Organizational Change Management and Alignment: A Health Care Case Study*. <https://doi.org/10.1002/pfi.4140440308>
- Liu, B., Liu, J. and Hu, J. (2010). Person-organization fit, job satisfaction, and turnover intention: An empirical study in the Chinese public sector. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 38(5), 615-625.
- Locke, E.A. (1976) The Nature and Causes of Job Satisfaction. In: Dunnette, M.D., (Ed.), *Handbook of Industrial and Organizational Psychology*, Vol. 1(1297-1343). Chicago, IL: Rand McNally College Pub.
- Meglino, B. M. and Ravlin, E. C. (1998). Individual values in organizations: Concepts, controversies, and research. *Journal of Management*, 24(3), 351-389.
- Middleton P. and Harper K. (2004). Organizational Alignment: A Precondition for Information Systems Success? *Journal of Change Management*, 4(4), 327-338.
- Mishra, P. K. (2013). Job Satisfaction. *Journal Of Humanities and Social Science* 14(5), 45-54
- Özdemirci, A. (2010). *Strateji Sürecinin Planlılık Düzeyi, Liderlik Stilleri ve Çevresel Koşulların Örgütsel Uyumlanma Üzerindeki Etkisi: ISO'ya Bağlı İşletmeler Üzerinde Bir Araştırma*. (Master's thesis). Retrieved from: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Özdemirci, A. (2011). *Stratejik Liderlik ve Örgütsel Uyumlanma*. Beta Yayınevi 1. Baskı İstanbul.
- Preacher, K. J. and Hayes, A. F. (2008). Asymptotic and resampling strategies for assessing and comparing indirect effects in multiple mediator models. *Behavior Research Methods*, 40(3), 879-891.
- Sekiguchi, T. (2004). Person-organization fit, and person-job fit in employee selection: A review of the literature. *Osaka Keidai Ronshu*, 54(6), 179-196.
- Schneider, B. and Snyder, R. A. (1975). Some relationships between job satisfaction and organization climate. *Journal of Applied Psychology*, 60(3), 318-328.
- Schneider, B. (1987). The people make the place. *Personnel Psychology*. 40, 437-454.
- Semler, S. W. (1997). Systematic agreement: a theory of organizational alignment. *Human Resources Development Quarterly*. 8(1), 23-40.
- Silverthorne, C. (2004). The impact of organizational culture and person-organization fit on organizational commitment and job satisfaction in Taiwan. *Leadership and Organization Development Journal*. 25(7), 592-599. <https://doi.org/10.1108/01437730410561477>

- Tabachnick, B. G. and Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics* (6th ed.) Boston: Pearson.
- Tosti, D. and Jackson, S. F. (2000). Organizational alignment. Retrieved from <http://ww.ichange-world.com/docs/icwoa0303.pdf>
- Verquer, M. L., Beehr, T. A. and Wagner, S. H. (2003). A meta-analysis of relations between person-organization fit and work attitudes. *Journal of Vocational Behavior*, 63(3), 473–489.
- Vroom, V.H. (1964). *Work and motivation*. Wiley.
- Zhao, X., Lynch Jr, J. G. and Chen, Q. (2010). Reconsidering Baron and Kenny: Myths and truths about mediation analysis. *Journal of Consumer Research*, 37(2), 197-206.
- Yahyagil, M. Y. (2005). Birey ve organizasyon uyumu ve çalışanların iş tutumlarına etkisi[Person-organization fit and its influence on the work related attitudes of employess]. *Öneri Dergisi*, 6(24), 137-149.

Örgütsel Satın Alma Davranışı Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması¹

Neslişah ÖZDEMİR, Bahtışen KAVAK²

Örgütsel Satın Alma Davranışı Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması

The Adaptation of Organizational Buying Behavior Scale to Turkish

Özet

Abstract

Bu araştırmanın amacı, Bunn (1994) tarafından geliştirilen örgütsel satın alma davranışı ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanarak geçerliliğinin ve güvenilirliğinin ortaya konmasıdır. Ölçeğin Türkçe'ye çevrilmesinde ileri çeviri tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini imalat sektöründe faaliyet gösteren firma yöneticileri oluşturmaktadır. 358 firma yöneticisinden elde edilen veriler keşfedici faktör analizi ve doğrulayıcı faktör analizine tabi tutulmuştur. Analizler neticesinde ölçeğin dört faktörlü (yöntem kontrolü, geleceğe odaklanma, bilgi araştırma, analiz tekniklerini kullanma) yapısının model uyum değerlerinin iyi düzeyde olduğu ve bu yapının doğrulandığı tespit edilmiştir. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı Cronbach alfa 0,89 olarak bulunmuştur. Bu bulgular ışığında, uyarlanan örgütsel satın alma davranışı ölçeğinin geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı olduğu ortaya konmuştur.

The purpose of this study is to demonstrate the validity and reliability of Bunn's (1994) organizational buying behavior scale by adapting it to Turkish. Advanced translation technique was used in the translation of the scale into Turkish. The sample of the study consists of firm managers from manufacturing sector. Data obtained from 358 firm managers were subjected to exploratory and confirmatory factor analysis. Results revealed that the model fit indices were satisfactory and four factor (procedural control, proactive focus, search for information, use of analysis techniques) construct was confirmed. The internal consistency coefficient Cronbach Alpha was calculated as 0,89. In that sense, it can be stated that the adapted organizational buying behavior scale is a valid and reliable measurement tool.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Satın Alma Davranışı, Ölçek Uyarlama, Geçerlik, Güvenilirlik

Keywords: Organizational buying behavior, Scale Adaptation, Validity, Reliability

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

Endüstriyel pazarlarda faaliyet gösteren firmaların ilgilendiği konuların başında örgütsel satın alma davranışı yer almaktadır. Örgütsel satın alma davranışının firmalar için stratejik bir güç unsuru ve performans öncülü haline geldiği ifade edilmektedir (Humphreys, Li ve Chan, 2004; Cousins, Lawson ve Squire, 2006). Bu bağlamda, örgütsel satın alma davranışı endüstriyel pazarlama literatüründe pek çok çalışmaya konu olmakta ve satın alma davranışının anlaşılması oldukça önem arz etmektedir (Choffray ve Lilien, 1978; Moriarty ve Spekman, 1984; Vyas ve Woodside, 1984; Anderson, Chu ve Weitz, 1987; Hunter, Bunn ve Perreault, 2006; Alejandro, Kowalkowski, Ritter, Marchetti ve Prado, 2011; Kavak, Tunçel ve Özyörük, 2015; Coric, Anic, Rajh, Rajh ve Kurnoga, 2017). Örgütsel satın alma davranışı anlık bir işlemde ziyade karmaşık bir işlemdir ve örgüt üyelerinin satın alma durumunu tanımladıkları; alternatif marka ve tedarikçileri değerlendirip seçtikleri tüm faaliyetleri içermektedir (Webster ve Wind, 1972). Satın almaya yönelik çeşitli karar süreci modelleri (Webster, 1965; Robinson, Faris ve Wind, 1967; Webster ve Wind, 1972; Kelley, 1974; Bradley, 1977; Wind, 1978) örgütsel satın almada gerçekleştirilen faaliyetlere yönelik temel bir çerçeve oluşturmakta ve satın almanın çeşitli aşamalardan oluştuğunu öne sürmektedir. Webster (1965) satın almanın; problemin fark edilmesi, satın alma sorumlularının belirlenmesi, araştırma ve seçim süreci olmak

¹Bu çalışma Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Bahtışen KAVAK danışmanlığında Neslişah Özdemir tarafından "Pazarlama Kabiliyetlerinin Örgütsel Satın Alma Davranışına Etkisi" başlığı ile tamamlanarak 22.06.2020 tarihinde savunulan Doktora tezinden türetilmiştir.

²Neslişah ÖZDEMİR, Arş. Gör. Dr., Kastamonu Üniversitesi, İşletme Bölümü, ntaner@kastamonu.edu.tr, orcid.org / 0000-0003-2380-6149, Bahtışen KAVAK, Prof. Dr., Arel Üniversitesi, İngilizce İşletme Bölümü, bahtisenkavak@arel.edu.tr, orcid.org / 0000-0002-5252-5410

üzere dört aşamadan oluştuğunu belirtmektedir. Robinson, Faris ve Wind' e (1967) göre; ihtiyacın fark edilmesi, ürün özelliklerinin belirlenmesi, özelliklerin tanımlanması, kaynakların araştırılması, tekliflerin alınması, tekliflerin değerlendirilmesi, sipariş rutininin seçilmesi ve performans geri bildirimini satın alma karar sürecinin aşamalarını oluşturmaktadır. Satın alma karar sürecine yönelik diğer modeller (Webster ve Wind, 1972; Kelley, 1974; Bradley, 1977, Wind, 1978) incelendiğinde Webster ve Wind (1972) ile Kelley'in (1974) beş aşamalı; Bradley'in (1977) dört; Wind'in (1978) ise on iki aşamalı bir satın alma karar süreci modeli ortaya koyduğu ve bu aşamaların kapsamının Robinson ve arkadaşlarının (1967) aşamalar seti ile benzerlik gösterdiği belirlenmiştir.

Satın almaya yönelik sözü edilen karar süreci modelleri incelendiğinde, örgütsel satın almada yer alan aşamaların sayısı ile ilgili fikir birliği bulunmadığı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda, satın almaya yönelik öne sürülen aşamalarda hangi faaliyetlerin gerçekleştirileceğinin açıkça ortaya konmadığı görülmektedir. Bunn (1993) tarafından bu durum karar süreci modellerinde yer alan aşamaların oldukça kavramsal kaldığı ve ampirik olarak yeterince desteklenmediği şeklinde ifade edilmektedir. Bu doğrultuda, Bunn (1994) alıcıların satın alma faaliyetlerini yöntem kontrolü, geleceğe odaklanma, bilgi araştırma ve analiz tekniklerini kullanma olmak üzere dört boyutlu bir yapı çerçevesinde kavramsallaştırmış ve bu dört boyuttan oluşan bir örgütsel satın alma davranışı ölçeği geliştirmiştir. Buradaki amaç, alıcıların satın alma karar sürecinde gerçekte ne yaptıklarını ortaya koymaktır. Yöntem kontrolü, satın alma kararının değerlendirilmesinde örgütte belirlenen politikalar, prosedürler veya işlem emsallerinin ne ölçüde kullanıldığını belirtmektedir (Bunn, 1993). Geleceğe odaklanma, firmanın satın alma hedeflerini sahip olduğu kurumsal hedeflere göre belirlemesi olarak ifade edilmektedir (Bunn, 1994). Bilgi araştırma, alıcı firmanın satın alma kararıyla ilgili olarak kaynakları belirlemek ve takip etmek için firmanın iç ve dış çevresini izleme çabası olarak tanımlanmaktadır (Moon ve Tikoo, 2002). Analiz tekniklerini kullanma, alternatif tedarikçileri değerlendirebilmek için alıcıların analiz tekniklerini kullanma ölçüsü olarak ifade edilmektedir (Hunter ve diğerleri, 2006). İlgili literatür incelendiğinde, örgütsel satın alma davranışının ölçümünde Bunn (1994) tarafından geliştirilen bu ölçeğin bütün olarak veya ölçekteki boyutların bağımsız olarak çeşitli çalışmalarda (örn: Bunn ve Liu, 1996; Woodside, Liukko ve Vuori, 1999; Bunn, Butaney ve Hoffman, 2001; Park ve Bunn, 2003; Moon ve Tikoo, 2002) kullanıldığı görülmektedir.

Yerli yazın incelendiğinde, endüstriyel pazarlama alanındaki çalışmalarda örgütsel satın alma davranışının önemli bir yere sahip olduğu ve birçok araştırmacı tarafından ele alındığı görülmektedir (Arslan, 2000; Kavak, 2000; Bahçe, 2006; Tektaş, 2008; Altuntaş ve Tuna, 2012; Yılmaz ve Erciş, 2012; Baştuğ ve Deveci, 2013; Kavak ve diğerleri, 2015; Özçelik ve Akyol, 2017; Strugo, 2021). Buna rağmen, yerli yazında örgütsel satın alma davranışının ölçümüne yönelik geliştirilmiş ya da Türkçe'ye uyarlanmış bir ölçek olmadığı belirlenmiştir. Örgütsel satın alma davranışının genellikle öncüllerine (örn: Baştuğ ve Deveci, 2013; Kavak ve diğerleri, 2015; Strugo, 2021) ve satın alımlarda satın alma merkezinin yapısına (örn: Bahçe, 2006) odaklanan bu çalışmalarda, firma faaliyetlerinin satın alma karar süreci modelleri çerçevesinde kavramsal olarak ele alındığı ve net bir ölçüm aracının kullanılmadığı görülmektedir. Bunun yanı sıra, bazı çalışmalarda (örn: Kavak, 2000; Tektaş, 2008; Yılmaz ve Erciş, 2012; Özçelik ve Akyol, 2017) satın alma davranışının bilgi kaynaklarını kullanma yönüyle ele alındığı ve ölçüldüğü tespit edilmiştir. Satın almanın çeşitli aşamalardan oluşan karmaşık bir süreç olduğu göz önünde bulundurulduğunda; bilgi kaynaklarını araştırma yönüyle satın alma davranışını ölçmenin oldukça dar kapsamlı olduğu ifade edilebilmektedir. Bu çerçevede, firmaların satın alma davranışına yönelik araştırmalarda kullanılacak geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracına ulaşamamış olması, Bunn (1994) tarafından geliştirilen örgütsel satın alma davranışı ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması için motivasyon oluşturmaktadır. Örgütsel satın alma davranışı ölçeğinin farklı kültürlerde geçerlik ve güvenilirlik çalışmasının yürütüldüğü bilinmektedir (örn: Moon ve Tikoo, 2002). Bu bağlamda, literatürde kabul görmüş bir ölçek olmasının yanında zaman ve maliyet açısından da daha önceden farklı bir kültürde geliştirilmiş olan bu ölçeğin uyarlanması uygun görülmektedir. Bu doğrultuda, bu araştırmanın amacı, Bunn'un (1994) geliştirmiş olduğu örgütsel satın alma davranışı ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanarak; geçerlik ve güvenilirliğinin belirlenmesidir. Örgütsel satın alma davranışı ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması doğrultusunda endüstriyel firmaların satın alma davranışının ve bununla ilişkili olan unsurların incelenmesinde kullanılacak geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı ile yerli yazında sözü edilen eksiklikler giderilecek ve literatürün gelişimine katkı sağlanacaktır.

Belirtilen amaca uygun olarak, araştırmada öncelikle ölçek uyarlamanın gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Sonrasında örgütsel satın alma davranışı ve boyutlarına yönelik bilgi verilmekte; ardından örgütsel satın alma davranışı ölçeğinin uyarlama süreci, geçerlik ve güvenilirlik analizlerine yönelik bilgiler ile sonuç, tartışma ve öneriler sunulmaktadır.

2. Ölçek Uyarlamanın Gerekliliği

Ölçek uyarlama, ölçeklerin geliştirildikleri kültürden farklı olarak diğer kültürlerde kullanılabilmesi için ölçeğin kullanılacağı yeni kültüre ne derece uygun olduğunu irdeleyen, söz konusu yeni kültürdeki ölçeğe ait psikometrik özelliklerin yeterliliğini belirlemeyi amaçlayan, farklı bir kültüre göre ölçeğin çevirisinin yapıldığı bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Güvendir ve Özkan, 2015: 24). Özellikle batı kültüründe geliştirilen ölçeklerin orijinal dilinde oluşturulurken her ne kadar geçerlik ve güvenilirliği kanıtlanmış olsa da kültürel geçmişi, ülkesi ve dili farklı olan uyarlandıkları kültürlerde geçerliliğinin ve güvenilirliğinin tespit edilmesi önem arz etmektedir (Aksoy ve Özsoy, 2007; Akbaş ve Korkmaz, 2007). Örneğin, Bayık ve Gürbüz (2016) farklı bir dilde geliştirilmiş bir ölçeğin Türkiye örneğinde kullanılabilmesi için sistematik bir şekilde Türkçe'ye uyarlama işleminin yapılması; ölçeğin Türkiye örneğinde psikometrik özelliklerinin ortaya konması gerektiğini belirtmektedir. Sistematik bir şekilde uyarlanmış ölçeklerin varlığı, veri toplama araçlarının nitelikli olmasını sağlamakta; dolayısıyla toplanan verinin niteliğini de etkilemektedir (Çapık, Gözüm ve Aksayan, 2018).

Literatürde standartlaştırılmış ve doğrulanmış ölçeklerin kullanılmasının önemi vurgulanmakta ve ölçek uyarlamanın avantajları ele alınmaktadır (Yasir, 2016). Uyarlanmış ölçeğin kullanımı yeni bir ölçek geliştirmeye kıyasla zaman tasarrufu sağlamanın yanında; verilerin genelleme yeteneğini arttırmakta ve ölçüm yapılan toplumlar arasında benzerlik ve farklılıkların araştırılmasına imkan sağlamaktadır (Hambleton ve Patsula, 1999; Çapık ve diğerleri, 2018). Bunun yanı sıra, kabul görmüş ve uyarlanmış bir ölçeğe -özellikle orijinal ölçek iyi biliniyorsa- yönelik güven duygusunun, geliştirilecek yeni bir ölçeğe göre daha fazla olduğu belirtilmektedir (Hambleton ve Patsula, 1999).

Bu bilgiler doğrultusunda bu araştırmada, endüstriyel pazarlama yazınında geliştirilmiş ve kabul görmüş olan örgütsel satın alma davranışı ölçeğinin Türkçe uyarlaması yapılmaktadır. Böylece, batı kültüründe geliştirilmiş; geçerliliği ve güvenilirliği kanıtlanmış bu ölçeğin Türkiye örneğine ne derece uygun olduğu ve bu yeni kültürde psikometrik özelliklerinin ne derece yeterli olduğu belirlenmiş olacaktır.

3. Örgütsel Satın Alma Davranışı

Örgütsel satın alma davranışı, belli bir zaman içinde gerçekleşen çeşitli örgütsel üyelerle ve tedarikçilerle olan ilişkileri kapsayan karmaşık bir karar alma ve iletişim sürecidir (Ronchetto, 1989). Bu sürecin, örgüt üyelerinin satın alma durumunu tanımladıkları, alternatif marka ve tedarikçileri belirledikleri, değerlendirdikleri ve seçtikleri tüm faaliyetleri içerdiği belirtilmektedir (Webster ve Wind, 1972). Örgütsel satın alma yöntem kontrolü (procedural control), geleceğe odaklanma (proactive focus), analiz tekniklerini kullanma (use of analysis techniques) ve bilgi araştırma (search for information) faaliyetleriyle kavramsallaştırılmaktadır (Bunn, 1993; 1994; Hunter ve diğerleri, 2006). Bu faaliyetlere yönelik bilgiler aşağıda detaylı bir şekilde ele alınmaktadır.

3.1. Yöntem Kontrolü

Yöntem kontrolü, örgütte belirlenen politikaların, prosedürlerin veya işlem emsallerinin satın almaya yönelik değerlendirmeleri ne ölçüde yönlendirdiğini belirtmektedir (Bunn, 1994). Örgütsel alıcıların satın alma kararında meydana gelen eylemler, örgütte mevcut olan performans standartlarına veya belirlenmiş prosedürlere dayanmaktadır. Esasında tüm satın alma döngüsü işletme prosedürlerinden, belgelerden ve kayıtlardan oluşmaktadır (Bunn, 1993).

Firmalar satın aldıkları ürünlere göre çeşitli prosedür ve politikalar geliştirebilmektedir. Örneğin bir firma ihtiyaç duyduğu herhangi bir sermaye ekipmanı alımı ile ilgili yazılı bir politika belirleyebilmektedir. Bu yazılı kurallar çerçevesinde satın alma süreci yönlendirilmekte ve bir ihtiyaç oluştuğunda bu kurallar kılavuzluk etmektedir. Bununla beraber, bütün örgütsel satın alımlar standart döngüyü takip etmemektedir. Pek çok satın alma kararının, özellikle karar sürecini yönlendiren formel bir politika olmadığı durumlarda, "temel kurallara" göre verildiği görülmektedir.

Temel kurallar, teori yerine pratik deneyime dayalı olarak kolayca öğrenilebilen ve kolayca uygulanabilen bir prosedür veya standardı ifade etmektedir. Yöneticiler karar vermelerini kolaylaştırmak ve durumun karmaşıklığı ile başa çıkmak için bu temel kuralları geliştirmektedir. Bu tür basitleştirmeler karar sezgiselliği, bilişsel senaryolar veya karar verme stilleri olarak ifade edilmekte ve alıcıların kendi informal prosedürlerini takip ettiği söylenebilmektedir. Firmalarda prosedürlerin veya karar vermenin kısa yollarının bulunmasının amacı, firma yönetimine diğer satın alımları etkileyen durumsal faktörlere odaklanmak için zaman yaratmaktır (Bunn, 1994; Hunter ve diğerleri, 2006). Karar verme sürecinde kullanılan kestirme yollar (heuristik), bilgiyi örgütlemeyi sistematik olarak kolaylaştırmaktır (Bunn, 1987).

3.2. Geleceğe Odaklanma

Geleceğe odaklanma, satın alma analizinin ve tedarik kaynağı seçiminin firmanın uzun vadeli ihtiyaçlarına odaklanma düzeyi olarak ifade edilmektedir (Hunter ve diğerleri, 2006). Geleceğe odaklanmada, firmanın stratejik hedefleri ve uzun vadede ihtiyaçları göz önünde bulundurulmaktadır. Bu satın alma davranışında, satın alma faaliyetlerinin firmanın stratejik planıyla uyumlu olması ve bu plan dahilinde gerçekleştirilmesi gerektiği savunulmaktadır. Bir diğer deyişle, firmalar stratejik planları doğrultusunda satın alma stratejilerini belirlemektedir (Bunn, 1994). Satın alma sürecindeki strateji odaklı alıcılar daha fazla ve farklı bilgi türüne açık olmanın yanında satın almaya yönelik değerlendirmelerini daha çok stratejik performans ölçütlerine göre yapmaktadır. Bunun yanı sıra, uzun dönemli tedarikçi ilişkilerinin önemine ve makro çevreyle ilgili konulara daha duyarlı ve tedarikçi değerlendirme kriterlerinde tedarikçinin deneyimine fiyat kriterinden daha çok önem vermektedir (Spekman, Stewart ve Johnston, 1995).

Geleceğe odaklı satın alma, stratejik/proaktif satın alma faaliyetleri ile örtüşmektedir (Rodrigues, Fernandes ve Martins, 2006). Stratejik satın alma yaklaşımına göre satın alma, örgütün uzun vadeli hedeflerine ulaşabilmesi için planlama, uygulama ve kontrol etme işlemlerinden oluşmaktadır. Bu bağlamda, satın alma amaçlarının örgütün kurumsal amaçlarıyla uyumlaştırılması gerekmektedir (Carr ve Pearson, 1999). Bir diğer açıdan stratejik satın alma, tedarikçilerin proaktif (geleceğe odaklı) olarak yönetilmesini ve düzenli olarak değerlendirilmelerini içermektedir. Bu tür faaliyetler uzun vadeli olarak hazırlanmış formal ve yazılı satın alma planlarını içermektedir. Stratejik satın alma, satın alma planının hazırlanmasında satın alma birimi çalışanları ile diğer fonksiyonların yöneticileri arasında işbirliğinin yapılmasını, stratejik tedarikçilerin belirlenmesini ve onlarla yakın işbirliğinin planlanması faaliyetlerini kapsamaktadır (Zazulina, 2010).

3.3. Bilgi Araştırma

Bilgi araştırma, satın alma kararıyla ilgili tüm bilgi kaynaklarını elde etmek için alıcı tarafından yürütülen eylem olarak tanımlanmaktadır (Bunn ve Clopton, 1993). Satın alma sürecinin aşamalarından biri olarak belirtilen bilgi araştırma çerçevesinde ulaşılan bilgi kaynaklarının, firmalar için oldukça değerli olduğu vurgulanmaktadır (Weiss ve Heide, 1993; Bunn, 1993). Sözü edilen bilgi kaynakları kataloglar, ticari dergilerdeki reklamlar, firma personeli, diğer firmalardaki satın alma personeli, endüstriyel fuarlar ile satıcıların satıcılarını içermektedir (Webster, 1965). Bununla birlikte, doğrudan posta, basın bültenleri, gazete reklamları, mesleki ve teknik konferanslar, ticari haberler ve ağızdan ağıza iletişim de bilgi kaynakları arasındadır (Sheth, 1973). Satın alma sürecinde kullanılan bu bilgi kaynaklarında, bilgi teknolojilerindeki gelişmeler doğrultusunda değişimler olmaktadır. Alıcılar için özellikle internet kullanımının yaygınlaşmasıyla bilgi kaynakları sınıflandırmasına yenileri eklenmiştir. Etkileşimli web siteleri, haber panoları, kitlesel e-mailler, bilgi amaçlı web siteleri endüstriyel alıcıların kullanabileceği yeni bilgi kaynakları arasındadır (Deeter-Schmelz ve Kennedy, 2002). Bunun yanı sıra, sosyal ağlar çerçevesinde özellikle sosyal medya alıcıların satın alma sürecinde kullandığı önemli bir bilgi kaynağı haline gelmiştir (Müller, Pommeranz, Weisser ve Voigt, 2018).

Satın alma sürecinde bilgi araştırma çabası; kullanılan kaynakların sayısı, bağlantı kurulan tedarikçi sayısı veya çeşitli kaynakların birlikte kullanılmasının sağladığı katkıyla ölçülmektedir (Bunn, 1994). Ozanne ve Churchill (1971) çalışmalarında hem kullanılan kaynak sayısını hem de çeşitliliğini dikkate almaktadır. Kaynak sayısı satın alma süreci boyunca karar grubu tarafından ele alınan tüm kaynakları ve

onların bağlantılarını ifade etmektedir. Çeşitlilik ise kaynakların alt kategorilere ayrılmasından kaynaklanmaktadır. Bir satış elemanı tarafından yapılan üç ziyaret çeşitlilik olarak bir, kaynak sayısı olarak üçtür. Ulaşılan bilgi kaynaklarının sayısı arttıkça, değerlendirme setinde daha fazla alternatif yer aldığını belirtmektedir (Dholakia, Johnson, Della Bitta ve Dholakia, 1993). Farklı kaynaklardan gelen bilgiler, daha fazla ürünün değerlendirilmesinde ve değerlendirme setinde tutulmasında kullanılmaktadır.

3.4. Analiz Tekniklerini Kullanma

Analiz tekniklerini kullanma, satın alma kararını objektif olarak değerlendirmek için alıcıların biçimsel (formel) ve/veya nicel araçları ne ölçüde kullandıklarını ifade etmektedir (Bunn,1993). Alıcılar analiz teknikleri kullanarak tedarik alternatiflerini değerlendirebilmektedir. Kullanılan bu analiz teknikleri maliyet analizini, stok kontrol modellerini, simülasyonu, yap ya da satın al analizini ve son yıllarda kullanılan yazılım programlarını içermektedir (Hunter ve diğerleri, 2006).

Satın alma faaliyetlerinden analiz tekniklerini kullanma ve bilgi araştırma uygulamada bir arada kullanılabilir. Analiz teknikleri kullanılarak bir değerlendirme yapılmadan önce veri toplamak veya ek bilgiye başvurmak gerekebilir. Alıcılar satın alma faaliyetini çevreleyen faktörleri rasyonel bir biçimde ele alabilmek için analiz tekniklerini kullanmaktadır (Bunn, 1993). Analiz teknikleri kullanmanın temel avantajı; bilgiyi yapılandırmak, bilgiyi öncelikli kılmak ve böylelikle karar vermeyi kolaylaştırmaktır. Satın alma kararı ile ilgili mevcut bilgiler daha kapsamlı veya karmaşık olduğunda analiz araçlarını kullanmak gerekmektedir. Satın alma kararıyla ilgili daha çok bilgi araştırması yapıldığında, bu karar için analiz tekniklerine daha çok başvurulduğu ifade edilmektedir (Hunter ve diğerleri, 2006).

4. Yöntem

Bu araştırmanın amacı, Bunn (1994) tarafından geliştirilen örgütsel satın alma davranışı ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanarak, geçerlik ve güvenilirliğinin tespit edilmesi olduğundan araştırmanın tasarımı olarak kantitatif araştırma benimsenmiştir. Ölçek uyarlama sürecinde Hambleton ve Patsula (1999) tarafından belirlenen ölçek uyarlama adımları izlenmiştir. Bu kısımda; çalışma grubu, uyarlaması gerçekleştirilen ölçek ve uyarlama sürecinde izlenen adımlara yönelik bilgiler yer almaktadır.

4.1. Çalışma Grubu

Araştırmanın verisi organize sanayi bölgelerinde faaliyet gösteren firmaların satın alma süreçleri hakkında bilgi sahibi orta ve üst düzey yöneticilerinden elde edilmiştir. Araştırmanın ilk aşamasında Kastamonu Organize Sanayi Bölgesinde faaliyet gösteren 55 firmanın yöneticisi ile pilot çalışma yürütülmektedir. Araştırmanın ikinci aşamasında Bursa, Ankara, Kastamonu, Karabük ve Sinop illerinde organize sanayi bölgesinde faaliyet gösteren 358 firmadan kolayda örnekleme yöntemiyle veri elde edilmiştir. Örneklemedeki firmaların %65,6'sının uluslararası alanda faaliyet gösterdiği; %88,3'ünün 50 ile 249 arasında çalışana sahip olduğu; %36,9'unun sektördeki faaliyet süresinin 16-30 yıl arası olduğu tespit edilmiştir.

4.2. Veri Toplama Aracı

Bu çalışmada kullanılan ölçek Bunn (1994) tarafından geliştirilmiş olan dört boyutlu örgütsel satın alma davranışı ölçeğidir. Bunn (1994) 1993 yılındaki çalışmasında ortaya koyduğu satın alma faaliyetleri (yöntem kontrolü, geleceğe odaklanma, bilgi araştırma, analiz tekniklerini kullanma) ile örgütsel satın alma davranışını kavramsallaştırılmakta ve ölçülmektedir. Bunn'un (1994) örgütsel satın alma davranışı ölçeği yöntem kontrolü (10 madde), geleceğe odaklanma (9 madde), bilgi araştırma (9 madde), analiz tekniklerini kullanma (10 madde) olmak üzere toplam 4 boyut ve 38 maddeden oluşmaktadır. Bu çalışmaları izleyen bir diğer çalışma, Hunter ve arkadaşlarının (2006) çalışmasıdır ve bu çalışmada örgütsel satın almada yer alan her bir faaliyetin 4'er maddeye indirgenerek ölçüldüğü belirlenmiştir. Bu çalışmalar çerçevesinde, bu çalışmada dört boyuttan oluşan "örgütsel satın alma davranışı" ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda uyarlanması amaçlanan ölçekte; yöntem kontrolü ve geleceğe odaklanma boyutları Hunter ve arkadaşlarının (2006) çalışmasındaki 4'er maddeye indirgenmiş daha kısa versiyonu ile ölçülmektedir. Bilgi araştırma ve analiz tekniklerini kullanma boyutları için ise, katılımcılara sunu-

lan bilgi kaynaklarının ve analiz tekniklerinin çeşitliliğinin daha fazla olması amacıyla Bunn'un (1993; 1994) çalışmalarındaki maddeler uygun görülmüş; bilgi araştırma 10 madde ve analiz tekniklerini kullanma 9 madde ile ölçülmüştür.

4.3. Veri Analizi ve İşlem

Örgütsel satın alma davranışı ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması, ölçeği geliştiren Bunn'den mail yoluyla alınan izin doğrultusunda gerçekleştirilmektedir. İzin sürecinden sonra ölçeğin uyarlama sürecine geçilmektedir. Ölçek uyarlama sürecinin ilk adımı dil geçerliliğinin tespit edilmesidir. Bu doğrultuda, ölçekte yer alan ifadeler ileri çeviri tekniği kullanılarak Türkçe'ye çevrilmiştir. İleri çeviri tekniğinde bir ya da daha fazla çevirici ile ölçek kaynak dilden hedef dile çevrilmektedir. Daha sonra hedef ve kaynak dildeki ölçeklerin denkliği başka bir çevirici grup tarafından incelenmektedir (Hambleton, 2005: 12). Bu araştırmada kullanılan ölçek maddeleri alanında uzman iki akademisyen tarafından çevrilmiştir. Sonrasında, bir İngiliz dili ve edebiyatı uzmanı ile araştırmacı yapılan çevirileri karşılaştırmıştır. Bu işlemin ardından, İngilizce ve Türkçe ölçeklerin denkliği alanında uzman iki farklı akademisyen tarafından değerlendirilmiş ve gerekli görülen düzeltmeler yapıldıktan sonra iki firma yöneticisinden maddelerin anlaşılabilirliği konusunda görüş alınmıştır. Bu işlemler neticesinde ölçeğin çeviri işlemi tamamlanmıştır. Hacettepe Üniversitesi Etik Komisyonu'ndan gerekli izinler alınmıştır (Karar no: 35853172-300) ve imalat sektöründe faaliyet gösteren 55 firmanın yöneticisi ile pilot uygulama gerçekleştirilmiştir. Pilot uygulama sonucunda öncelikle Cronbach Alfa değerleri incelenmiştir. Buna göre, "geleceğe odaklanma", "bilgi araştırma ve "analiz tekniklerini kullanma" boyutlarının yeterli ($\alpha > 0,60$) düzeyde (Hair, Black, Babin ve Anderson, 2014: 125) ve "yöntem kontrolü" boyutunun ise kabul edilebilir ($\alpha = 0,50$) düzeyde güvenilirliğe (Yaşar, 2014) sahip olduğu tespit edilmiştir.

Güvenirlilik analizlerinin ardından ölçekte yer alan maddelere verilen cevapların bağımsızlığını test edebilmek için Ki-Kare testi uygulanmıştır (Kavak, 2013: 252). Ki-kare testi bulguları doğrultusunda, cevapları birbirinden anlamlı düzeyde ayırt edilemeyen ölçek maddeleri çıkarılmıştır. Bunun yanında, pilot uygulamaya katılan firma yöneticilerinden elde edilen geri bildirimler neticesinde anlaşılması zor olan ölçek maddelerinde düzenlemeler yapılmıştır. Sonuç olarak, bilgi araştırma ve analiz tekniklerini kullanma boyutlarının 5'er maddeden; yöntem kontrolü ve geleceğe odaklanma boyutlarının 4'er maddeden oluştuğu bir ölçek ile araştırmanın ikinci aşamasına geçilmiştir. Ölçek maddeleri Tablo 1'de yer almaktadır. Alıcı firmaların yöneticilerinden en son satın aldıkları ürünü düşünerek ölçekte yer alan maddeleri değerlendirmeleri istenmiştir. Yöntem kontrolü ve geleceğe odaklanma boyutları 5'li Likert Tipi Ölçek ("1: Kesinlikle Katılmıyorum"; "5: Kesinlikle Katılıyorum") ile ölçülmüştür. Bilgi araştırma ve analiz tekniklerini kullanma boyutları 5'li aralıklı ölçek kullanılarak ("1: Hiç Kullanılmadı"; "5: Çok Kullanıldı") ölçülmüştür.

Pilot uygulamanın ardından esas uygulamada 358 firmadan kolayda örneklem yöntemi ile elde edilen veriler, eksik veri ve normallik analizine tabi tutulmuştur. Tespit edilen eksik veri düzeyi %5'in altında olması nedeniyle (Tabachnick ve Fidell, 2015: 63) eksik veriler ortalama değer ile tamamlanmıştır. Verinin dağılımının normal dağılıma uygunluğunun belirlenmesi için basıklık ve çarpıklık değerleri incelenmektedir (Hair ve diğerleri, 2014: 70). Bu değerlerin ± 3 aralığında olduğu tespit edildiğinden verinin normal dağılım gösterdiği ifade edilebilir (Kline, 2011: 63).

Örgütsel satın alma davranışı ölçeğinin yapı geçerliliğinin belirlenmesinde önce keşfedici faktör analizi (KFA), ardından doğrulayıcı faktör analizi (DFA) uygulanmaktadır. KFA'da örgütsel satın alma davranışı ölçeğinde yer alan maddelerin kendi boyutlarına yüklenip yüklenmedikleri belirlenmektedir. DFA'da ki-kare değeri ile uyum indeksleri (RMSEA, CFI, GFI) değerlendirilmektedir. Yapı geçerliliğinin belirlenmesinde aynı zamanda yakınsama ve ayırım geçerlikleri de incelenmektedir (Fornell ve Larcker, 1981). Yakınsama ve ayırım geçerliliğinin belirlenmesinde kullanılan bileşik güvenilirlik (Composite Reliability-CR) ve ortalama açıklanan varyans (AVE) değerleri DFA aracılığıyla tespit edilmektedir. Örgütsel satın alma davranışı ölçeğinin güvenilirliğinin belirlenmesinde Cronbach Alfa değeri ile madde toplam korelasyonları değerlendirilmektedir.

5. Bulgular

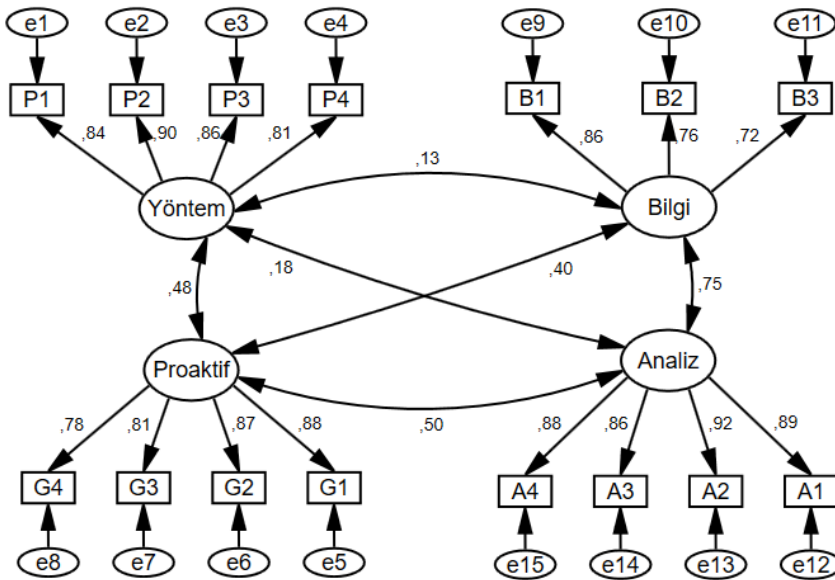
5.1. Yapı Geçerliliği

Bu araştırmada, örgütsel satın alma davranışı ölçeğinde yer alan maddelerin kendi boyutlarına yüklenip yüklenmediklerini tespit etmek için uygulanan KFA'da temel bileşenler analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu doğrultuda ilk

olarak, verilerin faktör analizine uygunluğunu değerlendirmek için Kaiser-Mayer-Olkin (KMO) ve Bartlett küresellik testi uygulanmıştır. KMO değerlerinin 0,60'tan yüksek ve Bartlett küresellik testinin anlamlı ($p < 0,05$) olması verilerin faktör analizine uygun olduğuna işaret etmektedir (Field, 2009: 641). Kaiser Meyer-Olkin (KMO) değerinin 0,91 olduğu görülmektedir. Buna göre örneklem büyüklüğü KFA'ya uygundur. Bunun yanı sıra, Bartlett küresellik testi sonucuna göre değişkenler arasında anlamlı düzeyde (Ki-Kare=4821,929 $p < 0,05$) ilişkiler olduğu belirlenmiştir. Bu analizler neticesinde, verilerin faktör analizine uygun olduğu tespit edilmiştir. KFA sonucunda bilgi araştırma boyutunda yer alan dördüncü madde "Firmanızda ürünü kullanacak olan kişilerin (mühendisler gibi) satın almaya yönelik fikirleri" ile analiz tekniklerini kullanma boyutunda yer alan beşinci madde "Diğer analizler (trend analizi, yap-satın al analizi, bilgisayar modelleme, matematiksel analizler, sözleşme fiyatlandırma yöntemlerini karşılaştırma)" iki faktöre birden yüklenmesi ve aradaki farkın 0,20'den az olması nedeniyle ölçekten çıkarılmıştır (Hamid ve diğerleri, 2013). Bu ifadeler çıkarıldıktan sonra faktör analizi tekrarlanmıştır. Açıklanan varyansın %77,8 olduğu tespit edilmiştir. Tablo 1'de varimax yöntemi kullanılarak elde edilen döndürülmüş yükler yer almaktadır. Elde edilen tüm faktörlerdeki maddelerin faktör yüklerinin 0,50'nin üzerinde olması nedeniyle varyansı iyi bir şekilde açıkladığı ifade edilebilmektedir (Hair ve diğerleri, 2014: 115).

Keşfedici faktör analizinden sonra ölçeğin yapı geçerliğinin belirlenmesi amacıyla doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Farklı kültür ve örneklerde geliştirilmiş olan ölçme araçlarının uyarlanması DFA'nın sıklıkla başvurulan bir analiz yöntemi olduğu ifade edilmektedir (Sümer, 2000). Bu bağlamda, bu çalışmada ölçeğin Türk kültüründe model uyumu DFA ile incelenmektedir. DFA'da modelin minimum ki-kare değerinin ($\chi^2=248,427$; $sd=84$ $p=0,00$) anlamlı olduğu ve model uyumuna yönelik χ^2/sd değerinin 2,53 olduğu görülmüştür. Ki-kare/sd değerinin 3'ten küçük olması kabul edilebilir düzeyde bir uyum olduğunu ifade etmektedir (Kline, 2011). Uyum indeksi değerleri ise RMSEA= 0,066, CFI=0,97, GFI=0,92 olarak bulunmuştur. Bu değerlere göre modelin iyi düzeyde uyum sergilediği anlaşılmaktadır (Hair ve diğerleri, 2014: 578-580).

Bu noktada, yapı geçerliğinin belirlenmesinde yakınsama ve ayırım geçerlikleri de incelenmiştir. Buna göre, yakınsama geçerliği sağlanmasına rağmen ayırım geçerliği desteklenmediğinden "bilgi araştırma" boyutunun 5. ifadesi ayırım geçerliğinin sağlanması amacıyla analizden çıkarılmıştır. Bu ifadenin analiz tekniklerini kullanma boyutunda yer alan maddelerle olan korelasyonları; bilgi araştırma boyutunda yer alan diğer maddelerle olan korelasyonlardan yüksek olduğundan çıkarılması uygun görülmüştür (de Barros Ahrens, da Silva Lirani ve de Francisco, 2020). Bu işlemin ardından yeniden DFA uygulanmış ve uyum değerleri incelenmiştir. Gerçekleştirilen DFA ile ölçüm modeline ilişkin uyum değerlerinin iyi düzeyde olduğu belirlenmiştir ($\chi^2/sd = 2,684$; CFI=0,97; GFI=0,92; RMSEA=0,069). DFA ile oluşturulan model Şekil 1'de sunulmaktadır.

Şekil 1. Örgütsel Satın Alma Davranışı Ölçeği Boyutları

Ölçeğin dört boyutlu yapısının doğrulandığı; maddelerin standardize regresyon yüklerinin 0,72 ile 0,92 arasında yer aldığı ve anlamlı olduğu belirlenmiştir. Örgütsel satın alma davranışının her bir boyutunun bileşik güvenilirliği (Composite Reliability-CR) değerlerinin 0,82 ile 0,93 değerleri arasında yer aldığı ve kabul edilen 0,60 değerinin (Bagozzi ve Yi, 1988) üzerinde olduğu belirlenmiştir. Ortalama açıklanan varyans (AVE) değerlerinin 0,61 ile 0,79 değerleri arasında yer aldığı tespit edilmiştir. Bu değerlerin kabul edilebilir değer olan 0,50'nin üzerinde olduğu görülmektedir (Tablo 1).

Tablo 1. Ölçeğe İlişkin Keşfedici ve Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

<i>Maddeler</i>	<i>KFA¹</i>	<i>DFA²</i>
Yöntem Kontrolü^a (CR=0,91; AVE=0,72)		
1. Bu ürünü satın alırken firmamızın geliştirip kullandığı oturmuş bir yöntem/bilinen bir iş yapış şeklimiz vardı.	0,83	0,84
2. Bu ürünü nasıl satın alacağımızı gösteren açık ve net kurallarımız vardı.	0,89	0,90
3. Bu ürünün satın alınmasında kullandığımız yöntemin her bir adımının başarıyla yerine getirilmesi için yükümlülüklerimiz önceden belirlenmişti.	0,89	0,86
4. Bu tür bir ürünü satın alma ihtiyacımız oluştuğunda ihtiyacı giderecek, bize yol gösteren bir kılavuzumuz (örneğin emsal satın alma kayıtlarımız) vardı.	0,86	0,81
Geleceğe Odaklanma^a (CR=0,90; AVE=0,70)		
1. Bu ürünü, firmamızın uzun vadeli kârlılığını nasıl etkileyeceğinin analizini yaparak satın aldık.	0,85	0,88
2. Bu ürünü satın alma işlemini, uzun vadeli satın alma hedeflerimizi (maliyetleri düşürme gibi) dikkate alarak gerçekleştirdik.	0,83	0,87
3. Bu ürünü satın alma kararında gelecek planlarımız (stratejik planlarımız) önemli rol oynadı.	0,82	0,81
4. Bu ürünün tedariki gerçekleşmediği takdirde ne yapacağımıza ilişkin planlarımız hazırıldı.	0,77	0,78
Bilgi Araştırma^b (CR=0,82; AVE=0,61)		
1. Alım yapılan tedarikçinin satış temsilcisinden bilgi	0,80	0,86
2. Diğer tedarikçilerin satış temsilcisi/çalışanlarından bilgi	0,85	0,76
3. Şirketiniz üst yönetiminin görüşleri	0,61	0,72
4. Firmanızda ürünü kullanacak olan kişilerin (mühendisler gibi) satın almaya yönelik fikirleri*	-	-
5. Ürünü satın aldığınız firmanın satış geçmişine dair bilgi*	0,64	-
Analiz Tekniklerini Kullanma^b (CR=0,93; AVE=0,79)		
1. Fiyat analizi	0,81	0,89
2. Maliyet analizi	0,86	0,92
3. Değer analizi (fayda/maliyet analizi)	0,80	0,86
4. Ekonomik analiz	0,84	0,88

5. Diğer analizler (trend analizi, yap-satın al analizi, bilgisayar modelleme, matematiksel analizler, sözleşme fiyatlandırma yöntemlerini karşılaştırma)*	-	-
--	---	---

^a: "1= Kesinlikle Katılmıyorum"; "5= Kesinlikle Katılıyorum". ^b: "1= Hiç Kullanılmadı", "5= Çok Kullanıldı".

*Çıkarılan ifade.

¹KMO=0,91, Barlett Küresellik Testi (Ki-Kare=4821,929 p<0,05).

²($\chi^2/sd = 2,684$; CFI=0,97; GFI=0,92; RMSEA=0,069).

Bu sonuçlara göre, araştırmada yer alan değişkenlerin yakınsama geçerliği sağlanmaktadır (Fornell ve Larcker, 1981). Ayrım geçerliğinin sağlanabilmesi için her bir faktörün ortalama açıklanan varyans (AVE) değerinin karekökünün modelde yer alan diğer faktörlerle korelasyonundan büyük olması gerekmektedir (Fornell ve Larcker, 1981). Örgütsel satın alma davranışı ölçeğindeki her bir faktörün AVE değerlerinin karekökü diğer faktörlerle olan korelasyonlarından büyüktür (Tablo 2). Dolayısıyla, ayrım geçerliğinin sağlandığı ifade edilebilir.

Tablo 2. Ayrım Geçerliğine İlişkin Bulgular

	1	2	3	4
1) Bilgi Araştırma	0,782*			
2) Yöntem Kontrolü	0,131	0,852*		
3) Geleceğe Odaklanma	0,40	0,476	0,837*	
4) Analiz Tekniklerini Kul.	0,754	0,176	0,497	0,890*
Ort.	3,78	3,91	3,86	4,04
Standart Sapma	1,0	0,91	0,94	0,94

*AVE karekök değerleridir.

5.2. Güvenirlilik Analizleri

Ölçeğin istenen yapıyı güvenilir bir biçimde ölçüp ölçmediğini tespit etmek amacıyla iç tutarlılık katsayısı olan Cronbach Alfa değeri ile madde-toplam korelasyonları hesaplanmıştır. Örneklemden elde edilen Cronbach Alfa katsayısı örgütsel satın alma davranışı ölçeğinin tümü için 0,89; yöntem kontrolü alt boyutu için 0,91; geleceğe odaklanma alt boyutu için 0,90; bilgi araştırma alt boyutu için 0,81 ve analiz tekniklerini kullanma alt boyutu için 0,93'tür. Bu değerler sınır değer olan 0,70'in üzerindedir (Nunnally ve Bernstein, 1994: 246). Dolayısıyla ölçeğin tümünün ve alt boyutlarının güvenilirliklerinin kabul edilebilir düzeyde olduğu söylenebilir. Ölçek geliştirme ve uyarlama süreçlerinde madde toplam korelasyon değerlerinin ölçülecek özelliği ayırt etme açısından en az 0,30 ve üzerinde olması beklenmektedir (Büyüköztürk, 2007). Madde toplam korelasyonuna ilişkin sonuçlar yöntem kontrolü faktörü için 0,76-0,84; geleceğe odaklanma için 0,73-0,81; bilgi araştırma için 0,60-0,74 ve analiz tekniklerini kullanma için 0,82-0,88 arasında değişmektedir. Buna göre, ölçekteki maddelerin madde toplam korelasyonları kabul edilen sınır değerin üzerinde olduğundan ölçeğin alt boyutlarına ilişkin madde toplam korelasyonlarının tutarlılığının yeterli olduğu ifade edilebilir.

6. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu araştırmada, Bunn'un (1994) geliştirmiş olduğu örgütsel satın alma davranışı ölçeği Türkçe'ye uyarlanarak; geçerliği ve güvenilirliği belirlenmektedir. Örgütsel satın alma davranışı ölçeği öncelikle Türkçe'ye çevrilmiş ve dil geçerliğinin belirlenmesinde uzman görüşlerinden yararlanılmıştır. Bu aşamanın ardından pilot uygulama gerçekleştirilmiştir. Pilot uygulamada neticesinde bilgi araştırma ve analiz teknikleri kullanma boyutlarında yer alan maddelerden bazıları çıkarılmış, bazı maddeler ise birleştirilmiştir. Sözü edilen boyutlardaki maddelerin Türkiye örneklerindeki firmaların satın alımlarda sıklıkla başvurmadığı bilgi kaynakları ve analiz teknikleri olduğu ifade edilebilir.

Bilgi kaynakları açısından özellikle çok büyük ölçekli olmayan firmalarda, alıcı-satıcı arasındaki ilişkiler çerçevesinde gelişen güven doğrultusunda sürekli olarak belirli satıcılardan alım yapılmasının bu duruma neden olduğu düşünülmektedir. Analiz teknikleri boyutunda gerçekleştirilen madde birleşmelerinin ve düzenlemelerinin örneklerdeki firmaların analizler hakkında yeterli bilgiye sahip olmamalarından veya analizleri benzer şekilde değerlendirmelerinden kaynaklandığını ifade etmek mümkündür. Örgütsel satın alma davranışı ölçeğini kullanan önceki çalışmalarda (örn: Moon ve Tiko, 2002; Hunter ve diğerleri, 2006) bilgi araştırma ve analiz tekniklerini kullanma boyutunda yer alan maddelerin sektörel ve kültürel farklılıklar dikkate alınarak düzenlendiği/çıkarıldığı bilinmektedir. Bu bağlamda, bilgi araştırma ve analiz tekniklerini kullanma boyutlarından çıkarılan maddeler sektörel ve kültürel farklılıkların bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Pilot uygulama sonucunda revize edilen örgütsel satın alma davranışı ölçeğine, esas veri toplandıktan sonra yapı geçerliğinin test edilmesi amacıyla KFA ve DFA uygulanmıştır. Analizler neticesinde, çapraz yüklem ve maddeler arası korelasyonlar dikkate alınarak, bilgi araştırma boyutunun 4. ve 5. ifadesi ile analiz tekniklerini kullanma boyutundaki 5. ifade ölçekten çıkarılmıştır. Son olarak, 15 madde kalan ölçeğe tekrar DFA uygulanmış; modelin iyi uyum sergilediği ve dört faktörlü yapının (yöntem kontrolü, geleceğe odaklanma, bilgi araştırma, analiz tekniklerini kullanma) doğrulandığı tespit edilmiştir. Bu çerçevede, örgütsel satın alma davranışı ölçeğinin özgün halinde sahip olduğu dört faktörlü yapısının (yöntem kontrolü, geleceğe odaklanma, bilgi araştırma ve analiz tekniklerini kullanma) Türkiye örneğinde doğrulandığı ifade edilebilmektedir. Örgütsel satın alma davranışı ölçeğinin güvenilirliğinin belirlenmesinde Cronbach Alfa değeri ile madde-toplam korelasyonları hesaplanmıştır. Yapılan analizler neticesinde, ölçeğin tümünün ve alt boyutlarının güvenilirliklerinin kabul edilebilir düzeyde olduğu ortaya konmuştur. Ölçeğin son hali Ek-1'de sunulmaktadır.

Batı kültüründe geliştirilmiş; geçerliği ve güvenilirliği kanıtlanmış bu ölçek sistematik bir uyarlama süreciyle Türkiye örneğine uygun hale getirilmiş, geçerliği ve güvenilirliği ortaya konmuştur. Yerli yazında, örgütsel satın alma davranışını bilgi araştırma yönüyle ele alan ve ölçen çalışmalardan (Kavak, 2000; Tektaş, 2008; Yılmaz ve Erciş, 2012; Özçelik ve Akyol, 2017) farklı olarak bu çalışmada uyarlanan bu ölçek ile satın alma davranışı sadece kullanılan bilgi kaynakları yönüyle ölçülmekle kalmayıp kapsamı genişletilmiş olacaktır. Bu ölçeğin örgütsel satın alma davranışının öncüllerini ve sonuçlarını inceleyen araştırmacılara katkı sağlayabileceği öngörülmektedir. Örneğin, örgütsel satın alma davranışını etkileyen durumsal (satın almanın önemi, satın almanın yeniliği gibi) ve çevresel faktörleri (rekabet yoğunluğu, pazar türbülansı gibi) inceleyen çalışmalarda bu ölçek kullanılabilir. Bu bağlamda, endüstriyel pazarlama alanında gerçekleştirilecek çalışmalara katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Örgütsel satın alma, firmalardaki birçok fonksiyonu etkilediğinden ve firma faaliyetlerinin devamı için hayati bir öneme sahip olduğundan; satın alma sürecinin anlaşılması önem arz etmektedir. Bu bağlamda, örgütsel satın alma davranışı ölçeği ile alıcı firmaların satın alma sürecinde gerçekte ne yaptıklarının ve hangi faaliyetleri gerçekleştirdiklerinin net bir şekilde tespit edilmesine imkan sağlanacaktır. Bu durum, satıcı firma yöneticilerinin satış stratejilerini bu doğrultuda belirlemeleri açısından yararlı olacaktır. Bunun yanı sıra, pazarlama iletişimi araçlarının kullanmalarının da alıcı firmaların satın alma faaliyetleri çerçevesinde şekillenebileceği düşünülmektedir.

Araştırmanın bazı kısıtları bulunmaktadır. Öncelikle ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik durumunun araştırma kapsamında yer alan firma yöneticileri çerçevesinde sınırlılığa sahip olduğu ve bu nedenle çalışmanın genellenebilirliğini kısıtladığı ifade edilebilir. Dolayısıyla, ölçeğin gelecek araştırmalarda farklı sektörlerde ve bölgelerde faaliyet gösteren endüstriyel firmaların satın alma davranışlarının ölçümünde kullanılması önerilebilir. Bu sayede ölçeğin daha güvenilir bir ölçüm aracı olacağı düşünülmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma için Etik Kurul izni alınmıştır (23.07.2019, Etik komisyon izni sayı: 35853172-300).

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makaleye 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) oranında katkı sunmuştur.

Çıkar Beyanı

Makale ile ilgili çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Akbaş, G. ve Korkmaz, L. (2007). Ölçek uyarlaması (adaptasyon). *Türk Psikoloji Bülteni*, 13(40), 15-16.
- Aksoy, L. ve Özsoyer, A. (2007). Türkiye’de Marka Kişiliği Oluşturan Boyutlar. 12. Ulusal Pazarlama Kongresi Bildiriler Kitabı, 1-14.
- Alejandro, T. B., Kowalkowski, C., Ritter, J. G. D. S. F., Marchetti, R. Z. and Prado, P. H. (2011). Information Search in Complex Industrial Buying: Empirical Evidence from Brazil. *Industrial Marketing Management*, 40(1), 17-27.
- Altuntaş, C. ve Tuna, O. (2012). Endüstriyel Hizmet Satın Alma Süreci ve Lojistik Merkezler: Bir İçerik Analizi Uygulaması. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 5 (9), 21-41.
- Anderson, E., Chu, W. and Weitz, B. (1987). Industrial Purchasing: An Empirical Exploration of the Buyclass Framework. *Journal of Marketing*, 51(3), 71-86.
- Arslan, M. Endüstriyel Satın Alma Davranışında Risk Ve Risk Azaltma Stratejileri. *Öneri Dergisi*, 3(14), 77-81.
- Bahçe, A. S. (2006). Seyahat İşletmelerinin Satın Alma Merkezlerinin Yapısı ve Bu Merkezlerin Endüstriyel Satın Alma Kararlarını Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Araştırma. (Yayımlanmamış doktora tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Baştuğ, S. ve Deveci, D. A. (2013). Endüstriyel Satın Alma Davranışı: Gemi Kiralama Çarter Hizmetlerine Özgü Bir Endüstriyel Satın Alma Modeli Önerisi. *Beykoz Akademi Dergisi*, 1(2), 77-102.
- Bayık, M. E. ve Gürbüz, S. (2016). Ölçek Uyarlamada Metodoloji Sorunu: Yönetim ve Örgüt Alanında Uyarlanan Ölçekler Üzerinden Bir Araştırma. *İş ve İnsan Dergisi*, 3(1), 1-20.
- Bradley, M. F. (1977). Buying behavior in Ireland's public sector. *Industrial Marketing Management*, 6(4), 251-258.
- Bunn, M. D. (1987). Taxonomy Of Purchase Decision Approaches And Organizational Purchase Situations (Doktora tezi), The University of North Carolina at Chapel Hill, Kuzey Carolina.
- Bunn, M. D. (1993). Taxonomy of Buying Decision Approaches. *Journal of Marketing*, 57(1), 38-56.
- Bunn, M. D. (1994). Key Aspects of Organizational Buying: Conceptualization and Measurement. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 22(2), 160-169.
- Bunn, M. D., Butaney, G. T. and Hoffman, N. P. (2001). An Empirical Model of Professional Buyers' Search Effort. *Journal of Business-to-Business Marketing*, 8(4), 55-84.
- Bunn, M. D. and Clopton, S. W. (1993). Patterns of Information Source Use Across Industrial Purchase Situations. *Decision Sciences*, 24(2), 457-478.
- Bunn, M. D. and Liu, B. S. C. (1996). Situational Risk in Organizational Buying: A Basis for Adaptive Selling. *Industrial Marketing Management*, 25(5), 439-452.
- Büyüköztürk, Ş. (2007). *Sosyal Bilimler için Veri Analizi El Kitabı* (7. Baskı). Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Carr, A. S. and Pearson, J. N. (1999). Strategically Managed Buyer-Supplier Relationships and Performance Outcomes. *Journal of Operations Management*, 17(5), 497-519.
- Choffray, J. M. and Lilien, G. L. (1978). Assessing Response to Industrial Marketing Strategy: An Operational Structure for Use in Making Decisions on Product Design and Communication Programs. *Journal of Marketing*, 42(2), 20-31.

- Corić, D. S., Anić, I. D., Rajh, S. P., Rajh, E. and Kurnoga, N. (2017). Organizational Buying Decision Approaches in Manufacturing Industry: Developing Measures and Typology. *Journal of Business & Industrial Marketing*, 32(2), 227-237.
- Çapık, C., Gözüm, S. ve Aksayan, S. (2018). Kültürlerarası Ölçek Uyarlama Aşamaları, Dil ve Kültür Uyarlaması: Güncellenmiş Rehber. *Florence Nightingale Journal of Nursing*, 26(3), 199-210.
- de Barros Ahrens, R., da Silva Lirani, L. and de Francisco, A. C. (2020). Construct Validity and Reliability of the Work Environment Assessment Instrument WE-10. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(20), 7364.
- Deeter-Schmelz, D. R. and Kennedy, K. N. (2002). An Exploratory Study of the Internet as an Industrial Communication Tool: Examining Buyers' Perceptions. *Industrial Marketing Management*, 31(2), 145-154.
- Dholakia, R. R., Johnson, J. L., Della Bitta, A. J. and Dholakia, N. (1993). Decision-Making Time in Organizational Buying Behavior: An Investigation of its Antecedents. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 21(4), 281-292.
- Fornell, C. and Larcker, D. F. (1981). Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50.
- Güvendir, M. A. ve Özkan, Y. Ö. (2015). Türkiye'deki Eğitim Alanında Yayımlanan Bilimsel Dergilerde Ölçek Geliştirme ve Uyarlama Konulu Makalelerin İncelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(52), 23-33.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J. and Anderson, R. E. (2014). *Multivariate Data Analysis*. Essex: Pearson Education Limited.
- Hambleton, R. (2005). Issues, Designs, and Technical Guidelines for Adapting Tests into Multiple Languages and Cultures. Ronald Hambleton, Peter Francis Merenda and Charles Donald Spielberger (Ed.). *Adapting Educational and Psychological Tests for Cross-Cultural Assessment* (s. 3-38). NJ: Lawrence Erlbaum.
- Hambleton, R. K. and Patsula, L. (1999). Increasing the validity of adapted tests: Myths to be avoided and guidelines for improving test adaptation practices. *Journal of Applied Testing Technology*, 1(1), 1-13.
- Hamid, T. A., Momtaz, Y. A., Ibrahim, R., Mansor, M., Samah, A. A., Yahaya, N. and Abdullah, S. F. Z. (2013). Development and Psychometric Properties of The Malaysian Elder Abuse Scale. *Open Journal of Psychiatry*, 3, 283-289.
- Hunter, G. K., Bunn, M. D. and Perreault, W. D. (2006). Interrelationships among Key Aspects of the Organizational Procurement Process. *International Journal of Research in Marketing*, 23(2), 155-170.
- Kavak, B. (2000). Endüstriyel Mal Satınalma Kararını Etkileyen Dışsal ve İçsel Faktörlerin Küçük Ölçekli İşletmeler İçin Ampirik Olarak Değerlendirilmesi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 143-162.
- Kavak, B. (2013). *Pazarlama ve Pazar Araştırmaları: Tasarım ve Analiz*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Kavak, B., Tunçel, N. ve Özyörük, H. E. (2015). Do Small and Medium Sized Enterprises Have Their Unique Buying Behavior Variables? A Qualitative Approach. *International Journal of Trade, Economics and Finance*, 6(6), 283-289.
- Kelly, J. P. (1974). Functions Performed in Industrial Purchasing Decisions with Implications For Marketing Strategy. *Journal of Business Research*, 2(4), 421-434.

- Kline, R. (2011). Principles and Practice of Structural Equation Modeling. New York: Guilford Press.
- Moon, J. and Tikoo, S. (2002). Buying Decision Approaches of Organizational Buyers and Users. Journal of Business Research, 55(4), 293-299.
- Moriarty, R. T. and Spekman, R. E. (1984). An Empirical Investigation of the Information Sources Used during the Industrial Buying Process. Journal of Marketing Research, 21(2), 137-147.
- Müller, J. M., Pommeranz, B., Weisser, J. and Voigt, K. I. (2018). Digital, Social Media, and Mobile Marketing in Industrial Buying: Still in Need of Customer Segmentation? Empirical Evidence from Poland and Germany. Industrial Marketing Management, 73, 70-83.
- Nunnally, J. C. and Bernstein, I. H. (1994), Psychometric theory (3rd ed.). New York, NY: McGraw-Hill.
- Ozanne, U. B. and Churchill Jr, G. A. (1971). Five Dimensions of The Industrial Adoption Process. Journal of Marketing Research, 8(3), 322-328.
- Özçelik, C. ve Akyol, A. (2017). Endüstriyel Alıcıların Satın Alma Sürecinde Yararlandıkları Bilgi Kaynakları ve Kobi'ler Üzerine Bir Araştırma. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19(1), 167-182.
- Park, J. E. and Bunn, M. D. (2003). Organizational Memory: A New Perspective on the Organizational Buying Process. Journal of Business & Industrial Marketing, 18(3), 237-257.
- Robertson, T. S. and Wind, Y. (1980). Organizational Psychographics and Innovativeness. Journal of Consumer Research, 7(1), 24-31.
- Robinson, P. J., Faris, C. W. and Wind, Y. (1967). Industrial buying and creative marketing. Allyn & Bacon.
- Rodrigues, C. S., Fernandes, E. M. D. G. and Martins, F. V. (2006). The Dimensions of Purchasing Competence: A Synthesis From Literature. Biennial Conference of the Academy of World Business, Marketing and Management Development: 10-13 Temmuz 2006 - Paris: Bildiriler (s. 1-9).
- Ronchetto, J. R. J. (1989). Influence Patterns in Organizational Buying Behavior: An Organizational Network Perspective. Doktora tezi, Arizona State University, Arizona.
- Sheth, J. N. (1973). A Model of Industrial Buyer Behavior. Journal of Marketing, 37(4), 50-56.
- Spekman, R. E., Stewart, D. W. and Johnston, W. J. (1995). An Empirical Investigation of the Formation and Implications of the Organizational Buyer's Strategic and Tactical Roles. Journal of Business-to-Business Marketing, 2(4), 37-63.
- Strugo, R. (2021). Endüstriyel Tüketicilerin Satın Alma Kararları Bağlamında Tedarikçi Seçim Kriterleri: Türkiye'de Endüstriyel Yapılandırıcı Sektörüne Yönelik Analiz. (Yayınlanmamış doktora tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Sümer, N. (2000). Yapısal Eşitlik Modelleri: Temel Kavramlar ve Örnek Uygulamalar. Türk Psikoloji Yazıları, 3(5), 49-74.
- Tabachnick, B. G. and Fidell, L. S. (2015). Çok Değişkenli İstatistiklerin Kullanımı, (Mehmet Baloğlu, Çev.). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Tektaş, Ö. Ö. (2008). Endüstriyel Pazarlarda Bilgi Kaynaklarına Verilen Önemin Kültürel Farklılıklar Açısından Kavramsal Olarak İncelenmesi. H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 26(2), 239-255.

- Vyas, N. and Woodside, A. G. (1984). An Inductive model of Industrial Supplier Choice Processes. *Journal of Marketing*, 48(1), 30-45.
- Webster Jr, F. E. (1965). Modeling the Industrial Buying Process. *Journal of Marketing Research*, 2(4), 370-376.
- Webster Jr, F. E. and Wind, Y. (1972). A General Model for Understanding Organizational Buying Behavior. *Journal of Marketing*, 36(2), 12-19.
- Weiss, A. M. and Heide, J. B. (1993). The Nature of Organizational Search in High Technology Markets. *Journal of Marketing Research*, 30(2), 220–233.
- Wind, Y. (1978). The Boundaries of Buying Decision Centers. *Journal of Purchasing and Materials Management*, 14(2), 23-29.
- Woodside, A. G., Liukko, T. and Vuori, R. (1999). Organizational Buying of Capital Equipment Involving Persons across Several Authority Levels. *Journal of Business and Industrial Marketing*, 14(1), 30–48.
- Yasir, A. S. (2016). Cross Cultural Adaptation & Psychometric Validation of Instruments: Step-Wise. *International Journal of Psychiatry*, 1(1), 1-4.
- Yaşar, M. (2014). Bilimsel Araştırma Yöntemleri Dersine Yönelik Tutum Ölçeği Geliştirme Çalışması: Geçerlik ve Güvenirlik. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 109-129.
- Yılmaz, M. K. ve Erciş, A. (2012). Endüstriyel Pazarlarda Kişisel ve Kişisel Olmayan Bilgi Kaynaklarının Marka Değeri Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 4(2), 27-44.
- Zazulina, M. (2010). Strategic Approach to Purchasing Management in Small and Medium Size Enterprises: Focus on Supplier Selection and Supplier Development Functions. (Yüksek lisans tezi). University of Gavle, Gavle.

Ek- 1-Örgütsel Satın Alma Davranışı Ölçeğinin Son Versiyonu

1. Bu ürünü satın alırken firmamızın geliştirip kullandığı oturmuş bir yöntem/bilinen bir iş yapış şeklimiz vardı. ^a	1	2	3	4	5
2. Bu ürünü nasıl satın alacağımızı gösteren açık ve net kurallarımız vardı. ^a	1	2	3	4	5
3. Bu ürünün satın alınmasında kullandığımız yöntemin her bir adımının başarıyla yerine getirilmesi için yükümlülüklerimiz önceden belirlenmişti. ^a	1	2	3	4	5
4. Bu tür bir ürünü satın alma ihtiyacımız oluştuğunda ihtiyacı giderecek, bize yol gösteren bir kılavuzumuz (örneğin emsal satın alma kayıtlarımız) vardı. ^a	1	2	3	4	5
5. Bu ürünü, firmamızın uzun vadeli kârlılığını nasıl etkileyeceğinin analizini yaparak satın aldık. ^a	1	2	3	4	5
6. Bu ürünü satın alma işlemi, uzun vadeli satın alma hedeflerimizi (maliyetleri düşürme gibi) dikkate alarak gerçekleştirdik. ^a	1	2	3	4	5
7. Bu ürünü satın alma kararında gelecek planlarımız (stratejik planlarımız) önemli rol oynadı. ^a	1	2	3	4	5
8. Bu ürünün tedariki gerçekleşmediği takdirde ne yapacağımıza ilişkin planlarımız hazırды. ^a	1	2	3	4	5
9. Bu ürünü satın alırken; alım yapılan tedarikçinin satış temsilcisinden bilgi ^b	1	2	3	4	5
10. Bu ürünü satın alırken; diğer tedarikçilerin satış temsilcisi/çalışanlarından bilgi ^b	1	2	3	4	5
11. Bu ürünü satın alırken; şirketiniz üst yönetiminin görüşleri ^b	1	2	3	4	5
12. Bu ürünü satın alırken; fiyat analizi ^b	1	2	3	4	5

13. Bu ürünü satın alırken; maliyet analizi ^b	1	2	3	4	5
14. Bu ürünü satın alırken; değer analizi (fayda/maliyet analizi) ^b	1	2	3	4	5
15. Bu ürünü satın alırken; ekonomik analiz ^b	1	2	3	4	5

^a: "1=Kesinlikle Katılmıyorum"; "5= Kesinlikle Katılıyorum". ^b: "1= Hiç Kullanılmadı", "5= Çok Kullanıldı".

Etnik Terörde Ahlaki Ayrılma Sürecine Yönelik Politik Psikolojik Yaklaşım¹

Burcu TUGAY, Hasan DURAN²

Etnik Terörde Ahlaki Ayrılma Sürecine Yönelik Politik Psikolojik Yaklaşım

A Political Psychological Approach to the Process of Moral Segregation in Ethnic Terrorism

Özet

Abstract

Etnik terörizm, diğer terörizm çeşitlerinden daha az çalışılan araştırma konusudur. Konuyla ilgili çalışmalar ise genellikle milliyetçilik kavramı altında yapılmıştır. Etnik terörizmi bireyleri anlamlı sosyal dokudan koparan unsurlar üzerinden ahlaki boyutta değerlendirmek, konuya yönelik gelişen yaklaşımdır. Etnik terörün gerçekleşmesinde, etnik kimliklerini tanımlayan dava için fail olanların, suçlarını uygun ahlaki zemine yerleştirme çabasının temelinde “ahlaki ayrılma” süreci yatmaktadır. Ahlaki ayrılmanın alt kavramlarından olan “insan dışlaştırma”, ülkemizde uluslararası ilişkiler alanında çok kısıtlı çalışılmış olan mağdur/kurban bilimini siyasi analize katma noktasında teşvik edicidir. Çalışma, etnik terörün ahlaki sınırlarla etkileşimini ve ahlaki sınırlara meydan okuyuşunu “Sosyal Kimlik Teorisi” kapsamında ele alan literatür araştırmasıdır. Çalışmaya göre, etnik terörizmde ahlaki ayrılma meselesi; duygulardan arındırılmış şekilde değil, kararlı duygu yönetimi ve bilinçli duygusal körlük süreci ile açıklanabilir.

Ethnic terrorism is less studied research topic than other forms. Studies on the subject have generally been researched under concept of nationalism. Evaluating ethnic terrorism in the moral dimension through the elements that detach individuals from the meaningful social fabric is a developing approach. In ethnic terrorism, the process of “moral disengagement” lies at heart of effort of those who are perpetrators for the case that defines their ethnic identity to place their crimes on the appropriate moral ground. “Dehumanization”, which is one of the sub-concepts of moral disengagement, encourages the victimology to be included in the political analysis, which has been studied very little in the field of international relations in our country. The study is a literature review that deals with interaction of ethnic terrorism with moral boundaries and challenge of moral boundaries within scope of “Social Identity Theory”. According to this study, moral disengagement in ethnic terrorism can be explained by the process of determined emotion management and conscious emotional blindness, not in a way that is free from emotions.

Anahtar Kelimeler: Etnik Terörizm, Politik Psikoloji, Ahlaki Ayrılma, İnsandışlaştırma

Keywords: Ethnic Terrorism, Political Psychology, Moral Disengagement, Dehumanization

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

“Bir şeyi kontrol etmenin en iyi yöntemi, onun nasıl çalıştığını anlamaktır.”

J. Dooyne Farmer

Korku üretme siyaseti olarak terörizmin karakterize edilmesi, tanımlanması ve anlaşılması zor bir kavramdır. Terörizm çalışmalarıyla tanınmış bilim adamlarından Marc Sageman (2014) terörizm konusunda katedilen mesafeyi şu sözleriyle özetlemektedir: “İstihbarat analistlerinin her şeyi bildiği ama hiçbir şey anlamadığı, akademisyenlerin ise her şeyi anladığı ama hiçbir şey bilmediği bir terörizm araştırma sistemine sahibiz.” Ayrıca ilgili literatür; terörü tanımlama, terör siyaseti ve terörle mücadele ile özellikle 11 Eylül olayları sonrasında epeyce meşgulken; terörizmin en önemli araçsallaştırma argümanı olarak ahlak meselesi üzerinde çok az durmuştur. Oysa ahlak, terörü ve ona verilen tepkileri açıklamak ve anlamak için son derece güçlü bir değişkendir. Terörist şiddet ile sıklıkla

¹Bu makale, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi “Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı”nda yürütülen doktora tez çalışmasından türetilmiştir.

²Burcu TUGAY, Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler ABD, burcu.tugay@ogr.iu.edu.tr, ORCID ID orcid.org / 0000-0002-3106-0466, Hasan DURAN, Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler ABD, hasan.duran@istanbul.edu.tr, ORCID ID orcid.org / 0000-0001-5328-9918

ilişkilendirilen göç ve radikalizm gibi olağanüstü sosyal ve politik sonuçlara rağmen, terörist davranış üzerine psikolojik araştırmalar da azdır (Horgan, 2017). Bazı kişilik tiplerinin terörizme eğilimine¹ odaklanmanın dışında (veya yanında) terörist şiddeti haklı çıkaran, rasyonalize eden süreçler ve grup etkileşiminin psikolojik mekanizmalarına (bağlılık, risk, dayanışma, sadakat, suçluluk, intikam gibi) odaklanmak önemlidir. Bu konulara yönelik araştırmalar insandışlaştırma kavramını karşımıza çıkarır. Bu kavram, barış, adalet, meşruiyet ve düzen arayışı gibi (sözde) değerli ve erdemli amaçlar için bazı uygunsuz eylemlerin alternatifsiz olduğuna kitleleri ikna sürecini ifade etmektedir. Bu noktadan hareketle şiddeti açıklamak ve anlamak için, faillerin kurbanlarını nasıl algıladıkları, tasvir ettikleri ve onlara nasıl davrandıklarına ilişkin insandışlaştırmanın paradoksal doğasına değinmek önemlidir. Neil J. Kressel, “çağdaş dünyada bir tür insanlıktan çıkarma olmadan hiçbir kitlesel vahşet gerçekleşmemiştir” demektedir. Dolayısıyla insanlıktan çıkarma kavramı, mağdurların insanlığının inkar edilmesine ve faillerin kötü muamelesini meşrulaştırmaya veya haklı çıkarmaya yönelik çabaların temel sacayağıdır. Ancak belirtilmelidir ki, hangi siyasi motivasyonla hareket edilirse edilsin, 1994'te Ruanda'da yaklaşık 800.000 insanın öldürülmesi ve 1998'den bu yana Kongo'da 3.5 milyon insanın ölümüne yol açan olayları haklı ve meşru çıkarabilecek hiçbir sebep yoktur (Soeters, 2005).

Bu çalışma; etnik kimliklerine sarılan bireylerin, şiddeti paylaşmaya başladığı ve onu bir anlam kazanma aracı olarak uygulamaya başladığı sosyal ağ oluşturma sürecini ve grup dinamiklerini ele almaktadır. Gruplararası davranışı incelemeye yönelik sosyal-psikolojik bir yaklaşım olan sosyal kimlik teorisi, iç grupların (bizim ait olduklarımız) ve dış grupların (diğerlerinin ait oldukları) dinamiğini incelemektedir. Bireyler, öz güvenlerini güçlendirmek için gruplara katılmakta ve karşılaştırmalarla sosyal kimlik kazanmaktadırlar. Grubun yapıtaşları/kristalleri olarak üyeler, kendi iç gruplarını ilgili dış gruplarla karşılaştırdıklarında, gruplarını daha olumlu değerlendirirler (Mastors, 2015: 80). Sosyal kimlik teorisinde özdeşleşme, grup bireylerinin birbirleri ile benzerliklerini ve uyum sürecini ifade eden geniş bir kavramdır. Bu teori, insanlıktan çıkarma kavramının kapsamını da açıklar. İnsanlıktan çıkarma, özdeşleşmeyi engellediğinden ihlalci eylemleri kolaylaştırmaktadır. Bu kapsamda gruplararası olumsuz bir karşılaştırmadan kaynaklanan gruplararası rekabet, terörist grupların ortaya çıkma nedenlerini ve düşmanlarına karşı savaş yöntemlerini açıklayıcı bir argüman olabilir. Sosyal kimlik yaklaşımı, kendi türümüzün üyelerini öldürmeye yönelik engellemelerin derin bir açıklamasını sunar. Buna göre, teröre yalnızca teröristler tarafından sürdürülen bir sorun olarak yaklaşmak yerine, gergin ve bozulan gruplararası ilişkilerin bir yansıması olarak da yaklaşmak gerekmektedir (Kruglanski, Crenshaw, Post ve Victoroff, 2008: 64).

Günümüzün en karmaşık politik ve sosyal sorunlarından olan terörizmin bir çeşidi olarak etnik terörizm, esasen terörizmin ideolojik ve dini sebepli olmayan ancak insan toplumlarının kalıcı özelliklerine yönelik duyguları aktif olarak kullanabilen bir çeşit şiddet yaratma kanalıdır. İnsan hakları hukukçusu William A. Schabas “Ruanda'daki soykırımın yolu nefret söylemiyle döşenmiştir” demiştir (Tirrell, 2012). Etnik çatışmalarda nefret, nesiller boyu aktarılmaya uygun bir ortam yaratabilir ve nefretin psikopolitiği toplumsal kimliklere yerleşebilir. Bu anlamda geçmişten beri aktarılan stereotiplerin rolü görmezden gelinmemelidir. Stereotipler, ortak bir kökene dair öznel bir his veren ortak kültürel anlamlar ve/veya zihnin ortak resimleridir. Kendi grup stereotipleri (otostereotipler), her grup üyesinin üstünlük ve gurur duyabileceği özelliklere atıfta bulunur. Örneğin; Ruanda, Burundi ve Kongo'daki çatışmalarda Hutular ve Tutsiler hakkındaki stereotipler önemli bir rol oynamıştır. Tutsiler, her zaman uzun boylu, fiziksel, yakışıklı, gururlu ve liderlik yetenekleri olan zeki insanlar olarak kabul edilirken; Hutular, kaybedenler, köylüler ve köleler olarak nitelendirilmiştir. Alman bilim adamlarının fikirlerini benimseyen Belçikalı sömürgeciler için Tutsiler “siyah tenli Avrupalılar” olarak diğer topluluklardan üstün görülmüştür. Hutular ve Tutsiler arasındaki ayrımlar, Belçika'nın 1926'da her vatandaşın etnik kökeninin girildiği belediye sicilleri oluşturmaya başladığında resmi hale gelmiştir. Bu stereotipler, yüzyıllardır var olan ve Batılıların bu ülkeler hakkındaki görüşlerine kök salan bir dizi algı, önyargı, yanlış anlama ve yarı gerçeklere dayanmaktadır (Soeters, 2005: 78). Benzer şekilde Müslümanlar, Suudi Arabistanlılar veya Orta Doğulular gibi etnik profil oluşturan geniş sosyal kategoriler; stereotipleştirmeyi ve ayrımcılığı teşvik etmektedir (Kruglanski vd., 2008: 61). Sosyal kategorileştirme bazen çok daha belirgin hale gelebilir. Taraflar birbirlerinin farklı gruplardan olduğunu bilse dahi, bunu daha somut olarak göstermek isterler. Örneğin, Güney Sudan'da

³Bu tür araştırmaların sonuçları göstermektedir ki belirli bir terörist kişiliği ve profili yoktur. Dolayısıyla terörü anlama ve önleme noktasında bu gibi çalışmalar çok fazla çözüm ve fayda üretmemektedir.

Nuer ve Dinka etnik topluluklarının birbirlerine karşı güvensizlikleri kendine has yüz dövmelerinde somutlaşmaktadır (Simons, 1999: 8). Görülmektedir ki, bireysel kimlik, sosyal ortamda değişim ve dönüşüme uğrar. Bireysel kimliğin kolektif kimlik içinde aldığı hali anlamak için özellikle terör gibi kriz zamanları önemli süreçlerdir.

Bireylerin temel güvenlik duygusunun devamı için etnik teröre yönelmesine ahlaki mesele olarak yaklaşan ve bu meseleyi "Sosyal Kimlik Teorisi" ile ele alan çalışmamızda ilk olarak, 'Bir Strateji Olarak "Etnik Terör" ve Reddetme Çabaları' başlığında etnik terörizm, istenmeyen birtakım kitle özelliklerine karşı stratejik yaklaşım olarak ele alınmaktadır. Etnik terörizmi anlamada terörizm kavramının tanımsal ve kavramsal açıklamasına takılıp kalan bir literatürün pratikte fayda üretmeyeceği vurgulandıktan sonra, her siyasi oluşumun bir motive edicisi olduğu savından yola çıkılarak, etnik teröre zemin hazırlayan faktörlerin açıklaması yapılmaktadır. Ayrıca etnik terörizmin diğer terör türleri arasındaki özgünlüğü ele alındıktan sonra olası etnik terör motive edicileri üzerinde durulmuştur. Daha sonra, failerin motivasyonları ve şiddetin etnik ifadesine katkıda bulunan psikolojik, sosyal ve politik güçleri açıklamak için bir diğer alt başlık olarak 'Etnik Terörde Toplumsal Sapma ve Ahlaki Ayrılma Kavramları' başlığıyla, bireyi normal yaşam koşulları ve normlardan ayıran toplumsal sapma süreci ve ahlaki ayrılma bağlantısı değerlendirilmiştir. Bu noktada bireyin grubu içerisinde sapkınlığa duyarsızlaşması ve özdeşleşme gereği değerlerin ihlali, ahlaki değerlerin durumlara ve koşullara göre dönüştürülebilir olduğunu mu ifade eder? sorusu üzerinde durulmuştur. Ardından meşrulaştırma retoriklerinin işlevi ve bu işleve katkı sunan araçlar incelenmiştir. Bu hususlar üzerinde durulduktan sonra 'İnsandışılma ve İnsandışılmanın Gerekliliği Tartışması' başlığında ise Albert Bandura'nın suç işlemeyi kolaylaştıran ahlaki ayrılma mekanizmasının alt kavramı olan "İnsandışılma"nın paradoksal doğası sosyal kimlik teorisi ile ilişkilendirilerek tartışılmıştır. Buna göre, insandışılmanın hem insanlığı varlıksal olarak inkar eden hem de insanlığın onurunu (var olduğunu kabul ederek) zedelemeye yönelik olan ikircikli yapısı sorgulanmıştır. Ardından "İnsandışılma, kitlesel şiddet için olmazsa olmaz bir fenomen midir?" sorusu üzerinde durulduktan sonra "Etnik Terörizmde Güvenlik Tehditleri ve Baskı Artışı" başlığında modern ancak eskimeyen sorun olarak etnik terörün yayılmacı ve dinamik özelliğinin yanısıra güvenlik ikilemine vurgu yapılmıştır. Bu bağlamda etnik muadilleri etkileyerek değişim - dönüşüm geçirebilen etnik terörün kaygan yapısı ele alınmış ve devlet baskısının ve devletlerin bilgi alma modellerinin etnik terörün yayılma potansiyelini nasıl etkileyeceği üzerinde durulmuştur.

2. Bir Strateji Olarak "Etnik Terör" ve Reddetme Çabaları

Terörizm, medeniyet kadar eski ve insanların azınlığı hedef alarak çoğunluğu sindirebileceklerini keşfettiklerinden beri var olan bir fenomendir. Ancak özellikle Fransız Devrimi'nden bu yana terör kelimesinin kapsamı genişlemiştir (Tilly, 2004). "Terörizm" kelimesi ilk olarak 1795'te "gözdağı veren/korkutan hükümet"i tanımlamak için kullanılırken, Fransız Devrimi'nin ilk yıllarında Robespierre'in "Terör Egemenliği (Reign of Terror)" ile ayrılmaz bir şekilde bağlantılı olmuştur (Volkan ve Harris, 1995). Batı'nın siyasi sözlüğüne göre, Fransız devrimcilerin 1793 ve 1794'te düşmanlarına karşı eylemlerinin bir adı olarak giren terör, genellikle kamuoyunda korku uyandırarak istenen sonuçları elde etmek için tasarlanmış bir şiddet stratejisini ifade eder (McCauley, 2007). Terörizm tıpkı savaş, iç savaş, askeri saldırılar, ayaklanma, etnik çatışma, soykırım gibi şiddet türlerini de kapsayabilen bir çeşit siyasal şiddet formudur (Yamamoto: 2017). Ancak onu diğer şiddet türlerinden ayıran bazı özellikleri vardır. Terör; nadiren kendi başına bir amaçtır, daha ziyade küçük, temsili bir grubu hedef alarak daha büyük bir kitleye korku salmak temel hedeftir (Miller, 2006). Kavramı diğer şiddet türlerinden ayıran unsur, halka/sivillere verilen gözdağı ve belirsizliktir. Terörizmde saldırganlar, başka hedeflere (gruplar, hükümetler, kuruluşlar ve bireyler gibi üçüncü taraf hedefler) ulaşmak için bir araç olarak bir dizi hedefe karşı sembolik olarak şiddet kullanırlar. Etnik terör örgütlerinin önemli yerlere saldırması (ETA'nın İspanya Jandarma Komutanlığı'na saldırması) ve önemli kişilere suikast girişimleri (IRA'nın Louis Mountbatten'e suikast girişimi) buna örnektir. Kurban olarak seçilen kişiler, etki uyandıran birer figür olarak da semboliktir. Ancak her zaman böyle olması da beklenemez. Kurbanlar tamamen rastgele (yani davalının dışında) seçilebilir ve önemsiz bir yerde (otogarı, kafe, konser gibi) dahi öldürülebilir (Yamamoto, 2017).

Terörist eylemlerin amaçlarını ve nedenlerini açıklayan pek çok yaklaşım vardır. Sterling (1981: 4) terörün nedenlerini yedi madde de açıklamaktadır. Bunlar; (a) kişinin kendi adına veya belirli bir grup adına aldığı inisiyatif, (b) halkın dikkatini belirli konulara çekme arzusu, (c) mevcut yasal düzene, toplumsal birlikte yaşama ilkelerine veya belirli bir siyasi veya dini grubun ilkelerine karşı bir isteksizlik ve saygısızlık, (d) devletin yetkililerini ve siyasi rollerini baltalamaya çalışmak, (e) hükümeti belirli bir şekilde davranmaya zorlamak, (f) hükümet veya temsilcilerine yönelik

intikam duygusu, (g) saldırının belirli bir ideolojiyle gerekçelendirilmesi. M. Crenshaw (1985)' a göre, terörist faaliyetlerin dört temel nedeni vardır: (a) statükoyu değiştirme umudu, (b) bir gruba ait olma ihtiyacı, (c) sosyal statüyü yükseltme ve (d) maddi karşılık beklentisidir. Washington'daki Ulusal Akademiler Ulusal Araştırma Konseyi'nden uzmanlar terörizmin iki nedeni üzerinde durmuşlardır. İki terörizmin tırmanmasını kolaylaştıran tarihi, sosyal, politik ve kültürel koşullar; ikincisi, terör faaliyetinde doruğa ulaşan (motivasyon, grup ve ideolojik veya örgütsel faktörler gibi) doğrudan belirleyicilerdir (Wojciechowski, 2017).

Konuya dair literatürde yüzü aşkın terör yaklaşımı/tanımı vardır ancak genel bir tanım üzerinde durulamamasının yarattığı belirsizlik, terörizm çalışmalarının önünde büyük bir engel teşkil etmektedir (Victoroff, 2005; Wojciechowski, 2017: 66). Horgan (2005)'in ifade ettiği gibi terörizm hakkında konuşmak terörizmi açıklamamaktadır. Birçok teorik ve pratik engel, terörizmin nesnel bilimsel psikolojik incelemesini geciktirmiştir. Terimin karmaşıklığına ve tanımına çok fazla odaklanıldığından ne psikoloji ne de başka araştırmalar, terörizme bulaşanlara özgü nitelikleri ve de terörizme giden yolların varlığını ortaya koyamamıştır. Basitçe söylemek gerekirse, her ne kadar önemli kavramsal ve teorik ilerlemeler kaydedilmiş olsa da, genellikle “radikalleşme süreci” olarak adlandırılan terörizm meselesi psikoloji bilim adamlarının da desteğiyle aşılması gereken belirsizliklerle örtüldür (Victoroff, 2005; Mastors, 2015; Horgan, 2017). Özellikle terörizmin bir çeşidi olarak etnik terörizm, hem kavram karmaşası içinde kalan hem de çok boyutlu bir bakış açısına ihtiyaç duyan bir kavramdır.

Çeşitli etnik terörist hareketler arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları hesaba katmadan, etnik terörizmin motivasyonlarını genel ve belirsiz bir milliyetçilik fikrine atfetme eğilimi ile ilgili bir girişim, bireyin sosyal kategorileşme ve özdeşleşme sürecini anlamadan meseleyi ele almaya çalışmaktır. Etnik terörün kökleri gerçekten milliyetçi duygulara dayanabilir ancak her milliyetçi hareket etnik terör içermez. Dolayısıyla böyle bir bağlantı kurma bir çeşit indirgemeciliğe yol açabilir. Etnik terörizm kavramı, etnisite ve etnik kimlik kavramlarına odaklanmayı gerektirir. Tıpkı terörizm kavramında olduğu gibi bilim adamları arasında geniş çapta kabul gören basit bir etnisite tanımı da bulmak zordur. Etnisite onu inceleyen disipline (sosyoloji, psikoloji, siyaset veya antropoloji gibi) göre kapsam ve içerik olarak değişen bir terimdir (Volkan ve Harris, 1995: 146). Avrupa'nın 19. yüzyıl ulus inşası söylemlerinde çok önemli olan etnik köken, binlerce etnik grubun bulunduğu ancak 200'den az devletin olduğu bir dünyada özellikle son on yıllarda grup kimlikleri ve siyasi oluşumlar için kilit bir örgütlenme ilkesi olarak yeniden doğuş yaşamıştır (Castles, 2011). Özellikle 90'larda önemli bir sosyal kimlik aracı olarak etnisite kavramı, dünyanın her yerinde, başta Avrupa ve Kafkasya olmak üzere (Bosna, Hırvatistan, Kosova, Gürcistan ve Ermenistan gibi ülkelerde), Latin Amerika'da (Guatemala, El Salvador ve daha sonra Bolivya), Asya'da (Burma, Nepal ve Afganistan), Afrika'da (Ruanda'daki katliamlar ve Burundi, Sudan, Demokratik Kongo Cumhuriyeti) ve diğer yerlerde önemli bir mücadele odağı ve direniş motivasyonu haline gelmiştir (Castles, 2011). Etnik köken, terörizmin modern evresinin genel olarak kabul edilen başlangıcı olan 1968'den günümüze kadar terörist veya isyancı gruplar için en yaygın gündem ve son otuz yılda siyasi şiddetin birincil üreticisi olmuştur (Pluchinsky, 2006). Etnik köken, siyasi şiddet için güçlü bir motivasyon nedenidir. Etnik gruplar arasında barış genellikle normdur ve çatışmalar ortaya çıktığında, savaşı taraflar sıklıkla yeniden etnik hatlar üzerinden örgütlenir (Hansen, Nemeth, Mouthlein, 2020). Ignatieff (1998), etnik kimliğin değişken doğasına odaklanarak şöyle der: “etnisite bazen deriymiş, değiştirilemeyecek bir kadermiş gibi tanımlanır. Aslında, etnisite hakkında esas olan onun esnekliğidir. O bir deri değil, sürekli yeniden boyanan bir maskedir.” Grup üyeleri; kendileri için bir isim belirlediklerinde, ortak bir ataya inandıklarında, tarihi hatıraları paylaştıklarında, ortak bir kültüre sahip olduklarında, toprağa bağlılık hissettiklerinde kendilerini ortak etnik kökenleri ile tanımlanmaktadır. Dini teröristlerden farklı olarak etnik teröristler, ilahi veya teolojik zorunluluklara yanıt olarak operasyonlar yürütmek yerine, ayrı bir insan grubunun statüsünü yükseltmek için şiddet eylemleri gerçekleştirir (Horgan, 2005: 12). Etnik teröristler, kusurlu olarak algıladıkları bir sistemi düzeltmek amacıyla şiddete başvururlar ve genellikle onları tamamen yok etmek yerine genellikle hükümet yapılarını yeniden inşa etmeyi seçerler. Literatürde etnik temizlik ve soykırım gibi iç savaş uygulamaları da etnik terör olarak adlandırılmaktadır (Tilly, 2004).

Etnik terörün dahil olduğu inatçı bir çözümsüzlük sürecini başlatan birçok sebep sayılabilir. Bunlar tek başına veya birlikte devletin kendisi veya etnik grup tarafından devlete/etnik gruplara meydan okuyan tehlikeli sonuçlar üretebilir. En önemli sebeplerden biri siyasi şikayetlerdir. Etnik gruplar şikayetlerini ve taleplerini değerlendirebilecek siyasi bir platformda yer almadığında şiddet, alışıldık bir eylem haline gelebilir. Siyasi dışlanma veya hükümetin

karar alma süreçlerine erişim eksikliği gibi dezavantajlı durumlarda etnik grup, üyelerini barışçıl siyasi tutumlar yerine şiddete başvurmaya yönlendirebilir (Hansen vd., 2020: 282). Ayrılcılık, etnik terörist veya isyancı grupların özelliklerinden biridir (Pluchinsky, 2006). Ulusal iktidardan dışlanan etnik gruplar, ulusal ya da yerel temelli şikayetlerini iletmek için herhangi bir araçtan yoksundur ve sonuçta ortaya çıkan hayal kırıklıkları ve “güçsüzlük duygusu” üyeleri şiddete başvurmaya motive edebilir (Koff, 2009). Etnik temelli siyasi ayrımcılık varsa etnik şikayetleri perçinler, yoksa da etnik kimlik üzerinden ayrılcı siyaset kanalı açar (Boylan, 2016). Crenshaw (1981: 383), şöyle der: “Doğrudan bir terör nedeni olarak kabul edilebilecek ilk koşul, çoğunluk tarafından ayrımcılığa uğrayan etnik bir azınlık gibi, daha büyük bir nüfus ile tanımlanabilir bir alt grubu arasında somut şikayetlerin varlığıdır”. Uluslararası verileri inceleyen daha yakın tarihli bir çalışma, terörizmin daha güçlü siyasi şikayetlere sahip etnik gruplar arasında ve önemli ekonomik ayrımcılık veya siyasi dışlanma yaşayan etnik grupları içeren ülkelerde daha çok olası olduğunu ortaya koymaktadır (Choi ve Piazza, 2016; Piazza, 2011).

Ayrılcı mücadelelerde terör yaygındır (Muller ve Weede, 1990; Pokalova, 2010: 429). Sömürge döneminde milliyetçi hareketlerin genellikle teröre yönelmesi bu gerekçeyle açıklanabilir. Çünkü mağduriyet hissi, eşit haklar ve/veya ayrı bir devlet gibi kazanımlar talep eder ve bu duruma yönelik her engel aşırılığı güçlendirir. Dolayısıyla terör, bu kitleler için iyi ve maliyetsiz bir başvuru alanıdır (Crenshaw, 1981: 384). Terörün kaynağında devlet gücünün sivillerin sindirilmesine dayandığı ilişkiyi (yukarıdan aşağıya) karakterize etmek için olabileceği gibi “terör kültürü” ve “korku kültürü” gibi (Margold, 1999)), asimetrik bir güç ilişkisi (aşağıdan yukarıya) de söz konusu olabilir. Özellikle devlete karşı güçlü siyasi talepleri olan etnik gruplar mevcutsa, aşağıdan bir terörün desteklenmesi muhtemeldir (Boylan, 2016: 255). Bu durum taraflar arasında kutuplaşmaya izin veren bir süreci ifade edebilir (McCaughey, 2007: 38; Jenkins, 2018).

Nüfuslarının önemli bir bölümünü dışlayan devletlerin iç savaş ve terörizm ile karşı karşıya olma olasılığı ve riski daha yüksek olabilir (Choi ve Piazza, 2016 ; Wimmer vd., 2009). Bir bölge, iktidardan dışlanmış bir etnik grubu içeriyorsa, terör saldırılarına uğrama riski yüksektir (Hansen vd., 2020: 283). Belirli etnik grupları siyasi iktidardan dışlamaya devam eden demokrasilerde etnik gruplara yönelik siyasi katılım imkanının olmaması (ya da az olması), iktidara erişimi reddeden ve muhaliflere zulmeden rejimlerin varlığı terör riskinde artış yaratabilir (Crenshaw, 1981). Bu durum, demokratik ülkeler için etnik temsilin yalnızca soyut bir demokratik değer olmadığı aynı zamanda bir güvenlik meselesi olduğu anlamına da gelmektedir. (Hansen vd., 2020: 294). Devletin politikalarıyla veya toplumun statükoya bağlılığıyla ilgili toplu şikayetlerin yanında etnik topluluğu temsil ettiğini iddia eden elitler (gruplar/seçkinler) arasındaki rekabet de etnik terörün gelişimine katkıda bulunabilir (Boylan, 2016). Seçkinler ortak çıkarlar peşinde koşmaya birlikte başlayabilirler, ancak hareketin ilerleyen süreçlerinde, genellikle özel çıkar elde etme veya hareketi farklı şekillerde ilerletme beklentileriyle birbirlerine ters düşebilirler. Bu nedenle rekabet halindeki seçkinler, takipçileri çekmek için giderek aşırı milliyetçi söylemlere yönelebilmektedirler (Kaufman, 1996: 109). Örneğin Hamas, El Fetih ve İslami Cihad gibi Filistinli örgütler, halkın dikkatini çekmek için giderek daha çarpıcı intihar bombacısı eylemleriyle birbirlerine üstünlük sağlamayı amaçlamıştır (Kaufman, 1996).

Etnik teröre yönelik diğer bir itici güç, ekonomik sorunlardır. Ekonomik açmazların kolayca siyasi bir şikayete dönüşebileceği gerçektir (Collier ve Hoeffler, 2004; Fearon ve Laitin, 2003). Şiddete meyilli grup liderleri, zayıf ekonomik koşulları kolayca lehine çevirebilirken, geleceğe yönelik çeşitli mali vaadlerde bulunabilir. Sadece çatışmanın başında değil şiddetli çatışmaların sonunda da en çok zarara ekonomik olarak zayıf taraf katlanmaktadır. Fearon ve Laitin (2003), düşük gelirli ülkelerin iç savaştan zarar görme olasılıklarının daha yüksek olduğunu çünkü hükümetlerinin kendi topraklarını denetlemek ve etkili kontrgerilla stratejileri izlemek için gereken kaynaklara sahip olmadığını ifade etmektedir. Dolayısıyla ekonomik yoksunluk şiddet için bir fırsat yaratır (Boylan, 2016: 256). Ekonomik sebeplerin bir alt başlığı olarak ekonomik eşitsizliği değerlendirmek bir kalkışma sebebi olarak terörü anlamamıza yardımcı olacaktır (Piazza, 2011). Bilindiği gibi, ekonomik eşitsizlik durumunda avantajlı taraflar, gerektiğinde güç kullanarak statükoyu korumaya hevesli iken, yoksul kalan taraflar yeniden dağıtıcı politikaları savunacaklardır (Boylan, 2006). Özellikle mahrum kalan taraf (dezavantajlı) için bakıldığında bahsedilen diğer sebeplerden bazılarıyla birleşen ekonomik sebepler, iç çatışmalara yol açabilecek öfke ve hayal kırıklığı yaşayabilir. Diğer bir deyişle ekonomik motivasyonlar, terörist hareketlerde talep arttırıcı rol oynayabilir. Gurr (1970)'un göreceli yoksunluk teorisi, bireylerin maddi statüleri beklentilerinin altında kaldığında, küskünlük ve hayalkırıklığı geliştirdiklerini iddia eder. Bu

tür duygular, potansiyel olarak, bu beklentileri karşılamayı amaçlayan toplumsal hareketleri teşvik ederek, ayaklanma, savaş ve terör gibi hareketlenmelere yol açabilir. Örneğin Rusya ile 1994 ve 1995 yıllarında Çeçenya'nın başkenti Grozni'nin yıkımını da içeren çatışmada kendilerini zayıf ve tecrit edilmiş bir konumda bulan Çeçen liderler, kaynak/savaşçı temini için Asya'daki aktörlere ve örgütlere ulaşabilmıştır.

Etnik terör hareketi, haksız/eşitsiz olduğu kabul edilen bir ekonomik standardın düzeltilmesine yönelik bir girişimin siyaseti olabilir. Ancak revizyonist talebin yoğunluğu, bazı şiddet türlerini azaltırken bazılarını artırabilir. Muller ve Weede (1990) yüksek ekonomik büyüme oranlarının siyasi şiddet olaylarını azaltırken, potansiyel ayrılıkçılığı artırdığını belirtmektedir. Ekonomik olarak ayrımcı siyaset özellikle terör kampanyaları patlak verdikten sonra hızla kamuoyunun desteğini almada önemli bir faktördür (Richardson, 2007). Kısaca ekonomik dezavantaj, halkın filizlenen terörist hareketlere desteğini çekebilen ikna edici bir odak noktası olabilir (Boylan, 2016: 256). Çünkü düşük gelirli bölgeler, daha fazla kaynak kıtlığı yaşamakta, etnik grup rekabetini yoğunlaştırmakta ve farklı etnik grupların birbirini düşman olarak görme olasılığını artırmaktadır (Horowitz, 1985; Petersen, 2002; Bohlken ve Sergenti, 2010).

Bazı çalışmalarda ise, etnik çeşitliliğin tek başına şiddeti tetiklemesinin teorik bir nedeni olmadığı konusunda genel bir fikir birliğine varılmıştır (Chandra ve Wilkinson, 2008; Posner, 2006). Danzell vd. (2019) ve demografik kutuplaşmanın terörizm riskini artırdığına vurgu yapılmıştır (Kearney, 1985; Tercek, 1977). Belirtilmelidir ki, her zaman olmasa da, etnik çeşitlilik etnik terörün katalizörü olabilir (Melander, 2009). Yugoslavya'nın parçalanması, kitlesel etnik şiddetin patlak vermesi için bölgesel etnik çeşitliliğin önemli olduğunun en çarpıcı örneği olabilir. Slovenya'da son derece homojen olarak yoğunlaşmış Slovenlerin, 1991'de Yugoslav Halk Ordusu tarafından Yugoslavya'dan ayrılmalarına ve bağımsızlık kazanmalarına nispeten kolay şekilde izin verilmiştir. Sırplar için Slovenya'da hemen hemen hiç Sırp yaşamadığı için sınırlı bir çatışma yaşanmış ve on gün süren çatışma boyunca savaşta sadece 63 kişi ölmüştür. Buna karşılık, Hırvatistan ve Bosna-Hersek'in ayrılmaları, yoğun Sırp nüfusu nedeniyle son derece sancılı ve soykırımı da içeren büyük ölçekli bir savaşla gerçekleşmiştir. Sonuç olarak Hırvatistan'daki savaşta 10.000 kişi hayatını kaybederken, 500.000'den fazla kişi evlerini terk etmek zorunda kalmıştır. Bosna Hersek'teki tablo daha ağır bir durumu göstermiştir; 55.000 kişi hayatını kaybetmiş ve 2.000.000'a yakın kişi yerlerinden edilmiştir (Melander, 2009: 100). Bir diğer örnek olarak Tamil Kaplanları olarak bilinen terör örgütü ile uzun yıllar mücadele eden ve bu mücadelede yaklaşık 70.000 kişinin hayatını kaybettiği Sri Lanka'dır (Bandarage, 2008). Burada da etnik çeşitlilik, etnik hatlar boyunca ayrılıkçı şiddet stratejilerini besleyen tali bir neden olmuştur.

Etnik teröre yönelik en önemli sebeplerden bir diğeri ise barış ortamına izin vermeyen ve şiddete varan davalarını sürdüren kişisel tarih ve bireysel psikolojinin iç içe geçtiği (Volkan ve Harris, 1995: 152; Volkan, 1998) sekter nefretler ve bunların sonucunda oluşan karşılıklı duygu üretimidir. Adli psikiyatri ve kriminolojide, aşağılanma veya istismar edilme duygularının terörü besleyen intikamcı tutkuya yol açtığı bilinmektedir (Volkan, 1998; Victoroff, 2005: 29; Kruglanski vd., 2008). McCauley (2017), utanç ve öfkenin kombinasyonu ile açığa çıkan aşağılanmanın terörist çatışmalar için önemli bir büyüme faktörü olduğunu ve bu konunun büyük ölçüde göz ardı edildiğini ifade etmiştir. İntikam duygusunun da terörizmde motivasyon olarak oynadığı merkezi rolün sayısız tarihsel kanıtı vardır. İntikam beklentisi, terör eylemine ve teröristin ölümüne anlam, devamlılık ve hatta ölümsüzlük verir. İntikam, öfkenin bir işlevi olmasının yanında aynı zamanda aşkınlık arzusunun da bir işlevi olabilir (Crenshaw, 1981). Örneğin Almanya'nın I. Dünya Savaşı'ndaki yenilgisi, küçük düşürücü Versailles Antlaşması'nın yarattığı duygu üretimi intikamcı bir liderin demokratik yollarla yükselişine izin vermiştir. Gücü elinde tutan bir devlet veya lider grubu kendince bir toplum vizyonu aşulamakta (Ben Yehuda, 2005: 35), belirli kitleleri günah keçisi yapmakta, dünyayı insanlık dışı olarak tanımladıkları insanlardan (Slavlar, Çingeneler, Yahudiler, engelliler ve daha fazlası) kurtarmak için onları yeni kolektiviteden dışlayarak zımnen veya açıkça onların yok edilmesini istemektedir. Böylece Hitler'in liderliğindeki Naziler, Aryanlardan oluşan bir Alman halk topluluğu (volkgemeinschaft) yaratarak ülkeyi, aşağılanmadan ve dışlanmadan kurtarma mücadelesi verdiği inandırmaya çalışmıştır (Hinton, 2005: 283). Yine Ortadoğu'daki mevcut şiddetle doğrudan bağlantılı bir durum olarak aşağılanma ve bunun sonucunda ortaya çıkan intikam dürtüsü ve baskısı, terörist şiddeti tetikleyebilen psikolojik faktördür (Juergensmeyer, 2000; Victoroff, 2005). Hamas'ın siyasi lideri Abdul Aziz Rantisi, İsrail Savunma Kuvvetleri tarafından öldürülmeden önce açıklamada: "Bu şekilde ölmek, her gün hayal kırıklığı ve aşağılama içinde ölmekten daha iyidir." demiştir (Juergensmeyer 2000: 187). Filistinli psikiyatrist Eyad el Sarraj (2002), aşağılanmanın genç intihar bombacılarını motive eden önemli bir faktör olduğunu gözlemlemiştir (Victoroff, 2005: 29).

Gerek narsistik yaralanmanın sonucu gerekse acı veren bir sosyal stres olarak değerlendirilsin aşağılanma, ihlali taraflara karşı misilleme yapma dürtüsünü açığa çıkaran derin bir duygusal faktördür. Ortaya çıkan intikam hevesi, sadece bireyin amaçlarına değil (terörist davranışı özelinden), aynı zamanda grubunun amaçlarına da hizmet eden (grup davranışı özelinden) bir motive edicidir (Victoroff, 2005). Harff ve Gurr (2004: 3), devletle sorunları olan etnik grupları, şiddet kullanarak isyan etme olasılıkları daha yüksek olduğu için ayrımcılığın hedefi olan gruplar olarak değerlendirmektedir. Ayrımcılığa ek olarak, ev sahibi devlet; konuşma, toplanma, hukukun uygulanması ve yargılanması, bireysel haklar, mahremiyet ve güvenlik gibi çeşitli alanlarda baskıcı olması siyasi sorunlar doğurabilir (Davenport ve Inman, 2012: 620). Devletler, sınırları içinde meşru olarak zorlayıcı güç kullanabilir. Ancak bu gücün aşırı ve haksız kullanımı, devlet destekli bir terör durumunu ortaya çıkarabilir. Bu türden bir terör, devlet kurumları tarafından devletin coğrafi sınırlarının dışına ihraç edilebilir (Ben Yehuda, 2005: 35). Nitekim baskı ve çatışma birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Hakim grup ve hükümet tarafından uygulanan baskı, azınlık grubunun kimliğinin savunmacı bir şekilde yoğunlaşmasına yol açabilir (Post, 2007: 11). Sonu görünmeyen baskı atmosferinde pasiflik ve itaat çok uzun süremeyeceğinden, baskının altında yatan şikayetler aktif hale gelebilir ve sosyo-etnik dışlanmayı ve marjinalleşmeyi şiddetlendiren gayri resmi engeller açık düşmanlıklara dönüşebilir (Boylan 255; Thoms ve Ron, 2007; Koff, 2009). “Devlet baskısı önemli bir risk faktörüdür, çünkü gizli şikayetleri aktif düşmanlıklara dönüştürebilir ve zulme uğrayanlara şiddet için güçlü motivasyonlar sağlayabilir” (Thoms ve Ron, 2007).

Bir kez terörize edilen kurban kitlesi, aynı anda hem geçmişin yasını tutar hem de geleceğe kaygıyla bakar (Knutson (1981)'dan aktaran Volkan ve Harris, 1995: 153-154). Terörist gerekçeler de bu durumla paralel olarak geçmişteki acılara, yaratılacak görkemli geleceğe odaklanabilir. Çünkü paylaşılan suçluluk ve kaygı, grubun karşılıklı bağımlılığını arttırabilir. Bu durumda halk kitleleri, otorite figürleri ve ahlaki doğrulama kaynakları olarak liderlere ve ortak ideolojiye daha bağımlı hale gelebilir (Crenshaw, 1981: 395). İsrail ve Filistin cezaevlerinde Filistinli mahkumlarla yapılan röportajda Filistin davası için savaşa olan bağlılıklarının “kemiklerine işlediği”ni ifade etmeleri, yaşanan coğrafyanın kaderine teslimiyetlerini ve bazen terörün verili bir seçenek olabileceğini göstermektedir (Post, 2007: 12). Sosyal kimlikler üzerine yapışan yaşanmışlıkların izleri, zorla/keşfi olarak barış masasına oturan tarafların anlaşmalarını da etkisiz hale getirebilir. Çünkü barış asla kesin bir şey değildir ve çatışma potansiyeli her zaman muhtemeldir. Barış zamanında belli başlı sınırlar kurarlar ve bu sınırları korurlar, ancak sınırlar, doğaları gereği taraflara göre yeniden şekil alır (Simons, 1999). Sudan'da Kuzey ve Güney tarafları 2005 yılının başında bir barış anlaşması imzalamasına rağmen ülkenin batısındaki (Darfur) düşmanlıklar durmamıştır (Soeters, 2005). Benzer bir durum Bosna Savaşı sonrası Dayton Barış Anlaşması'nın imzalanması ile yaşanmıştır. Etnik gruplararası kutuplaşma, etnik topluluklar arası duygu üretimi yaratmakta ve bu durum barış ortamını olumsuz etkilemektedir.

Etnik terör, aynı zamanda kültürel bir süreci ifade etmektedir. 1964'te Doğu Kudüs'te Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) kuruluş konferansı yapılırken liderliğine Ahmed Shukeiry atandığında şu açıklamalarda bulunmuştur: “Arap bakış açısına göre Filistin'in kurtuluşu ulusal bir görevdir ve Filistin'de Arap vatanına karşı Siyonist ve emperyalist saldırganlıklar püskürtmeye çalışılır...1947'de Filistin'in bölünmesi ve İsrail Devleti'nin kurulması, zamanın geçmesine bakılmaksızın tamamen yasadışıdır, çünkü bunlar Filistin halkının iradesine ve kendi doğal haklarına aykırıdır... Balfour Deklarasyonu, Filistin Mandası ve bunlara dayanan her şey hükümsüz sayılır. Yahudilerin Filistin ile tarihi veya dini bağları olduğu iddiaları, tarihin gerçekleriyle ve devleti neyin oluşturduğuna dair daha doğru bir anlayışla bağdaşmaz. Yahudilik, bir din olarak bağımsız bir milliyet değildir. Yahudiler de kendine ait bir kimliğe sahip tek bir ulus oluşturmazlar. Onlar ait oldukları devletlerin vatandaşlarıdır” (Post, 2007). Benzer şekilde milliyetçi-ayrılıkçı örgütlerden İrlanda Cumhuriyet Ordusu (IRA) ve Bask Yurdu ve Özgürlüğü (ETA), nesiller boyu süregelen söylemleriyle kökenlerinin 1000 yıldan fazla izini sürerek ayrılık kültürünün taşıyıcısı olmuşlardır (Post, 2007: 12). Belçika'da yaklaşık elli yıl önce var olan etnik gruplar (Valonlar, Flamanlar ve Almanca konuşan Belçikalılar) arasındaki ilişkiler birkaç on yıl içinde tamamen değişmiş, yaklaşık elli yıl önce Valonlar, ekonomik ve idari anlamda en baskın grup iken, günümüzde bu avantajlı konumu tamamen kaybetmiştir. Üstelik bu durum kan dökülmeden istişare ve müzakere ile gerçekleşmiştir. Eski Yugoslavya'da ise sosyal ve ekonomik değişiklikler grup dinamiklerinin hakim olduğu topyekün bir iç savaş yoluyla meydana gelebilmiştir (Soeters, 2005: 59). Dolayısıyla farklı toplumlarda toplumsal değişim süreci kültürel unsurlar üzerinden de ilerlemektedir. Çeşitli kültürel yapılanmalarda etnik teröre varan toplumsal değişimi ve faileri davalarına kilitleyen faktörleri anlamak için, toplumsal sapma ve ahlaki ayrılma kavramlarını incelemek gerekir.

3. Etnik Terörde Toplumsal Sapma ve Ahlaki Ayrılma Kavramları

Dünyanın birçok yerinde süregelen bir sorun olarak etnik kimlik grupları adına yürütülen terör, yoğun olarak yaşanan bir terör türüdür (Horowitz, 2001; Tilly, 2004). Etnik terör örgütleri, sadece devlet yetkilileri ve rakip etnik grup üyelerini değil, aynı zamanda devlet içi ve dışındaki kendi etnik seçmenlerinin üyeleri de dahil olmak üzere birçok bireyin hayatını tehdit etmektedir. Etnik teröristler genellikle akıl sağlığı yerinde olan ve seçim yapabilen sıradan insanlardır.² Bu noktada sosyal bir varlık olarak bireylerin, kendi grupları içerisinde bir sapkınlığa meylettikleri ve toplumsal bir sapkınlığın çekiciliğine kapıldıkları söylenebilir. Toplumsal sapma bir ülkenin genel olarak üzerinde mutabık kaldığı belirli kurallar ve değerler bütününe ihlalini ve esasen bir çeşit radikalleşme sürecini ifade eder. Çünkü “radikalleşme, (başkaları tarafından) önemli sosyal normları ihlal ettiği düşünülen (örneğin, sivillerin öldürülmesi) faaliyetleri destekleme veya bunlara katılma süreci olarak tanımlanır” (Kruglanski, Gelfand, Bélanger, Sheveland, Hetiarachchi ve Gunaratna, 2014: 69). Toplumsal sapma, esasen ahlaki olarak neyin ideal olup neyin dışlanacağını da gösteren önemli bir kavram olmakla birlikte zaman zaman değişkenlik de gösterebilmektedir. Çünkü suç ya da sapma olarak ifade edilen bir davranış, farklı bir gelişim evresinde veya konjunktürde erdemli, meşru ve olağan kabul edilebilir. “Birinin teröristinin diğerinin özgürlük savaşçısı olabileceği” ifadesi terörizm çalışmalarında yaygın bir ifadedir. Tarihsel süreçte dünya lideri olarak kabul edilenlerin bazısı tutuklu veya “terörist” olarak ele geçirildikten bir süre sonra barış için özgürlük savaşçıları olarak adlandırılmıştır. İsrail’in Menachem Begin’i ve Güney Afrika’nın Nelson Mandela’sı sadece iki örnektir (Ben Yehuda, 2005: 33). Dolayısıyla kabul edilemez olarak görülen ve dışlanan pek çok durum, kişi ve olay, ahlaki boyutta yeniden müzakere edilebilir. Kruglanski ve arkadaşları (Kruglanski, Jasko, Chernikova, Dugas ve Webber: 2017), sapkınlık durumunda şiddetin normal sayılan diğer fenomenlerden çok da farklı olmadığını ifade eder. Stalin’in Ağustos 1940’ ta Lev Troçki’ye yönelik suikast emri vermesi ve ardından 1961 yılında “Sovyetler Birliği Kahramanı” madalyası ve unvanını kazanması bu duruma örnektir (Ben Yehuda, 2005: 39). Benzer olarak Atina hukukuna göre Sokrates bir suçlu iken daha sonraki yıllarda Sokrates’in görüşleri bir erdem olarak değerlendirilmiştir. Eylem üzerinden gidecek olursak, diğer insanları öldürmek, her zaman olumsuz ve damgalanmış bir eylem olarak yorumlanmaz ve hatta bazen kutsal bir eylem³ olarak görülebilir. Bunun yanında insan hayatına bilinçli olarak son vermek zorunlu bir eylem olarak da görülebilir. Örneğin milletlerin istiklal ve tam bağımsızlık için çetin mücadelelerine vurgu yapan “bir karış toprak için bin can feda olsun” gibi kutsal savaş söylemleri, karşı tarafı etkisiz hale getirecek her türlü çabanın zorunlu olarak yapılmasını vatanseverlikle ve sembolik kahramanlıklarla ödüllendirilmektedir. Ben Yehuda (2005: 37) bu durumu “olumlu sapma” olarak ifade etmektedir. Dolayısıyla inşa edilen gerekçelendirmeler birtakım sembolik ifadelerle suni ahlaki sınırlar yaratır veya ahlaki sınırları yeniden müzakere eder. Her topluluk kendine has kültür motifi ve ortak bilinç⁴ ile ahlaki tercihlerini inşa etmektedir (Durkheim, 2006). Dolayısıyla terörü kullanan herhangi bir grubun (veya devletin) mücadelesinin meşrulaştırılması, ahlaki sınırların yeniden çizilmesini gerektirir.

Etnik teröristlerin eylemleri sonrasında peşinde oldukları amaç, “meşrulaştırma retoriği”dir (Miller, 2006: 128). Terör veya savaş zamanlarında, bir gruba yönelik ölümcül şiddet kullanmak, suçlu olarak damgalanma riskini barındırdığı için suçlu/suçları hem şiddet uygulayan grup üyelerine hem de dış dünyaya karşı meşrulaştırmayı gerektirir (Ben Yehuda, 2005: 46). Şiddet kullanımlarının yalnızca kendileri tarafından değil, sempati duyan başkaları tarafından da haklı gösterilmesini ve meşru olarak kabul edilmesini isterler. Ne var ki, dünyanın hızla gelişme kaydettiği teknolojik imkanlar da bu meşrulaştırma çabalarına destek vermektedir. Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında elektronik ve yazılı kitle iletişim araç-

⁴ Monahan (2015: 14), terör riski olasılıklarının kapsamlı bir değerlendirmesinde şu sonuca varmaktadır: “Bugüne kadar incelenen hiçbir toplumda, kişilik özelliklerinin terörizme karışanları terörden imtina edenlerden ayırt ettiği bulunmadı”.

⁵ Aztek ve diğer kültürlerde “kurban statüsü” gibi

⁶ “Bir toplumu oluşturan üyelerin arasında var olan inanç ve duyguların tümü, kendine özgü yaşamı olan belli bir dizge oluşturur; buna ortak bilinç denilebilir (Durkheim, 2006: 109).

larının yaygınlaşmasıyla, kitleleri herhangi bir mücadelenin uygunluğuna ikna etmek için medyayı kullanmak, terör örgütlerinin ayrılmaz bir özelliği haline gelmiştir (Pluchinsky, 2006: 22). Bu bağlamda medya sunumları, ahlaki ve ideolojik varsayımlara dayalı sosyal gerçeklikler ve gündemler inşa etmektedir. Günümüzde de ahlaki sınırlar medya tarafından zorla çizildiğinden terörizm de bir çeşit medya "çizgisi" haline gelmiştir (Ben Yehuda, 2005: 34). Dolayısıyla seçici bir tarihsel bağlam yaratması açısından medyanın rolü göz ardı edilemez. Basitçe söylemek gerekirse, terör faaliyetlerinin medyada temsili, karmaşık gerçekleri izleyicilere yönelik basitleştirilmiş, zamanla sınırlı ve anlaşılır haberlere dönüştürme ihtiyacı ve adil habercilik politikası, teröre başvuranlara en azından bazı hedeflerine ulaşmada ilginç ve güçlü bir avantaj sağlayabilir. Benzer şekilde devletin medya üzerinde büyük bir etkisinin olduğu ve hatta medyayı kontrol ettiği yerlerde, devletin terörü kullanabilmedeki üstünlüğü de önemli ölçüde artar. ABD haber medyasına göre, Ebu Garib olayında mahkumlara yönelik insan hakları ihlallerini ahlaki anlam ve imgelemlerle dolu yumuşak bir dille kullanmaları (mağdur edilen tutuklulara yönelik "işkence edildi" yerine "istismar edildi" denilmesi gibi) bu duruma örnektir (Ben Yehuda, 2005: 46).

Şiddet eylemlerinde ahlaki motivasyonların doğasını anlamak için, ahlaki olmakla ahlaki görünmek arasındaki hassas çizgiyi incelemek gerekir (Batson ve Thompson, 2001). Bu durumu daha net analiz eden Bandura, 'Ahlaki Ayrılma'nın sekiz aşamasından bahseder:

- (1) Ahlaki Gereçlendirme: Davranışının daha yüksek bir sosyal ya da ahlaki amaca hizmet ettiğini ifade eder,
- (2) Avantajlı Karşılaştırma: Zarar verici davranışlarını etkilemek istediği kitleye kabul ettirmek isteyen fail, diğer acımasız davranışlarla kendi davranışını karşılaştırır ve kendisinininkinin daha masumane olduğunu göstermeye çalışır.
- (3) Örtmeceli Etiketleme: Fail, zararlı davranışlarını laf kalabalığı ile yumuşatmaya çalışır,
- (4) Sonuçları Azımsama, Aldırmama ya da Saptırma: Fail, eylemlerinin sonuçlarını görmezden gelerek ortada bir zararlı eylem olmadığına yönelik çeşitli stratejiler izler,
- (5) İnsanlıktan Çıkarma: Fail, planladığı davranışları gerçekleştirmek için düşmanlık beslediği kişileri insandan aşağı bir varlık olarak görür,
- (6) Suç Yükleme: Kendini temize çıkarmak amacıyla, zarar gören kurbanların çektikleri acıların nedeninin yine kendileri olduğuna dair söylemlerde bulunurlar,
- (7) Sorumluluğun Yerinin Değiştirilmesi: Fail eylemlerinin sebebinin kendi iradesi dışında bir otorite tarafından belirlendiğini ifade eder,
- (8) Sorumluluğun Yayılması: Eylemi gerçekleştiren insan sayısının artması ile kişinin bu eylem üzerindeki sorumluluk duygusunun azalması durumudur (Bandura, 2016).

Özellikle insandıışılaştırma, terör, çatışma ve soykırım çalışmalarında özellikle kurban/mağdur bilimi (victimology) açısından önemli bir fenomendir. Kavramla bağlantılı olarak ahlaki dışlama konusunu hassasiyetle ele alan Opatow (1990), ahlaki olarak dışlananların failer tarafından (ve destekçilerince) değersiz, sömürülebilir ve haksız olarak algılandığını ifade etmektedir. Dolayısıyla kurbanlaştırma sürecini ahlaki boyutta ele almak için insandıışılaştırma kavramını detaylıca ele almak gerekir.

3.1. İnsandıışılaştırma ve İnsandıışılaştırmanın Gerekliği Tartışmaları

İnsandıışılaştırma (dehümanizasyon), genellikle insanların insan statüsünün inkar edilmesi olarak anlaşılır ve genellikle kurbanları insandan daha aşağı görme, insandıışılı biçimlerde tasvir etme olarak tanımlanır. Tarihte bilinen en kötü insanlıktan çıkarma vakalarının çoğu, vahşeti haklı çıkarmak için hayvan benzetmelerinin veya metaforlarının kullanımını ve insanların insanlığını hayvanlarla özdeşleştirerek onları insandan aşağı statüye indirgemeyi içermektedir (Bandura, 1990; Ruiter, 2021: 4; Lang, 2010: 228). Hinton (2005), failerin bir kurbanın öldürülmesini cinayet olarak değil, "daha ziyade aşağılık bir hayvanın

katledilmesi olarak algıladıklarını ifade eder. Ruanda'daki çatışmalarda Tutsiler, Hutuları boynuzlu, toynaklı, hain, güvenilmez ve hatta şeytani olarak nitelendirerek sistematik olarak düşmanca duygular ve stereotipler üretmişlerdir. Tutsilerin insanlıktan çıkarılmasının retoriksel olarak en üst seviyesi, böcek/haşarat sıfatıydı. Onlara göre bu zararlı böcekler ancak ayaklar altında çiğnenmeli veya dövülerek öldürülmeliydi (Soeters, 2005: 81). Hitler rejiminin Yahudilere (kültür zehirleyicisi), iktidarın Stalinist rejim muhaliflerine (fare), Ruanda soykırımı esnasında Hutuların Tutsilere (haşarat/böcek) yönelik insandışılaştırma örneklerinde olduğu gibi, insan kitlesini hayvanlaştırma veya cisimleştirmenin altında yatan nedenler kurban bilimi ve siyaset bilimini buluşturan süreçleri ortaya çıkarır. Aslında bu süreçte failler, gerçekleştirilen eylemlerin mağdurlarını insani özellikleri olmayan sıradışı varlık imajına büründürerek kendi suç işleme sürecini rehabilite etmektedirler. Bir başka deyişle, failer insandışılaştırma yoluyla kurbanlarının insanlığını belirli şekillerde inkar ederek suç işleyeceği atmosferi kendine uyarlamaya çalışmaktadır (Bandura, 1990, 2006; Ruiter, 2021). İnsanın belirli şekillerini inkar etmekle yapılmak istenen ahlaki statünün inkarıdır. Buna göre kurbanlar diğer insanlar gibi fiziksel, biyolojik ve psikolojik özelliklerini barındırmakla birlikte ahlaken yetersiz ve değersizdir (Smith, 2016: 424). Mağdurların haşarat olarak temsil edilmesi sözlü anlamda biyolojik olarak insan statülerini inkar ederken, onlara karşı küçük düşürücü muamele gösterme eylemi onlara hala insan özelliği atfedildiğini de göstermektedir.⁵ Burada kurbanların insani özelliğini, kötü muamele lehine sayılan bir sebep olarak yorumlama ve anlamlandırma söz konusudur (Ruiter, 2021).

Şiddetin psikolojik kolaylaştırıcısı olarak insandışılaştırma, son yıllarda da kapsamlı bir araştırmaya konu olan karmaşık bir olgudur (bkz. örn. Bain, Park, Kwok, Haslam, 2009; Haslam, 2006; Manne, 2017; Smith, 2012; Maoz ve McCauley, 2008; Ruiter, 2005). Psikanalist Erik Erikson, etnisite kavramını açıklamak için suni olarak oluşturulan grup kimliğinin (sahte türleşme) diğer insanların kimliğinden daha az insani olduğuna dair bir inanışla ortaya çıktığını ifade eder (Volkan ve Harris, 1995). Benzer şekilde sosyal psikolog Herbert C. Kelman, toplu katliam kampanyalarında kurbanların insanlıktan çıkarılmasının merkezi olduğunu "sistematik öldürmenin sorunsuz ve düzenli bir şekilde devam etmesi için kurbanların insani statülerinden yoksun bırakılması gerektiğini savunur" (Kelman, 1973; Lang, 2010). "*Çoğu insan, kendileri gibi bir insana işkence etmekten veya öldürmekten çekinir. Ama o insandan sanki insan değilmiş, kötü bir ilkenin temsilcisiymiş gibi söz edildiğinde, vicdanımızı yitiririz. [...] Tüm siyasi ve milliyetçi propagandaların tek amacı vardır; bir grup insanı, diğer bir grup insanın gerçekten insan olmadığına ve bu nedenle onları soymanın, dolandırmanın, zorbalık etmenin ve hatta öldürmenin meşru olduğuna ikna etmektir*" (Smith (2012)'den akt. Ruiter, 2021: 12). Steizinger (2018: 152) insanlıktan çıkarma eylemini, düşük ahlaki statü atfetmeyle (açgözlü, yalancı, dolandırıcı) ilişkilendirir. Smith'e göre (2016: 436), insanlıktan çıkarılanların kurbanların insanlığını sürekli olarak inkar etmeleri gerekmez; kurbanlarının önemli bir anlamda insandan daha aşağı olduğuna inanmaları yeterlidir. Kurbanların insandan aşağı bir tabiata sahip olduğu, insandan daha az insan olarak görülmelerinin yeterli olduğu (Smith, 2016: 436) ve kelimenin tam anlamıyla kurbanların insanlığının inkar edilmesinin gerekmediğine değinir. Lang (2010), ise insandışılaştırmaya daha farklı yaklaşır. O'na göre bu kavram, soykırım ve toplu katliamlarla ilgili literatürde gereğinden fazla kullanılmakta ve insanların toplu halde öldürebilmek için kurbanları insanlıktan çıkarmalarına yönelik yapılan tekrarlamaları reddetmektedir. Aslında Lang (2010)'ın bu yaklaşımı sosyal kimlik teorisi yaklaşımı ile birebir örtüşür. Egemen grup tarafından kendilerini insanlıktan çıkarıldıklarını hisseden etnik gruplar, belirli misyon için, şiddetlerini "öteki"nin gerektirdiği şekilde meşrulaştırarak "düşmanı" da insanlıktan çıkarabilir (Post, 2007). Terör örgütleri, potansiyel destekçilerin sempatisini artırmak için rakiplerin düşmanlığını kullanabilir (Yamamoto: 2017). Baskı altında olan topluluklar, isyancı ortamı destekleyebilecek kaynak erişimine sahip olmadığında, terörizmi seçilebilir bir alternatif olarak görebilir. Çünkü, etnik gruplar tarafından kolektif çıkarılarını sürdürmek ve toplumsal kimliklerini korumak için seçeneklerini sınırlı olarak algıladığında, terörizm; ucuz, basit ve potansiyel ödül yüksek bir alternatif olarak cezbedebilir (Crenshaw, 1981).

⁷ Ruiter (2021) ve Smith (2016) bu nedenle insandışılaştırma kavramını bir çeşit paradoks olarak ifade etmektedir.

Sıradan insanların, vahşetin ahlaki suçunu önemsizleştirmek için önce bu insanları tamamen insandan daha az bir şeye indirgemedikçe, toplu katliam olmayacağına yönelik eleştirilerden biri de Kuper (1981)'a aittir. Kuper, insanlıktan çıkarmanın toplu katliamın gerekli bir bileşeni olduğu iddiasına karşı çıkmaktadır. İnsanlıktan çıkarmayı "ortak bir insanlığın inkarı" ve "kurbanların hayvanlar veya nesnelere düzeyine ya da tamamen araçsal bir role indirilmesi" anlamına geldiğini kabul etmiş, ancak "insanlıktan çıkarma olmadan katliam" olabileceğini ileri sürmüştür (Lang, 2010: 230). Bu görüşü destekleyen başka çalışmalar da vardır. Fein (1993)'e göre kategorizasyon ve özdeşleşme sürecinden uzaklaşma, failin zihninde kurbanlara karşı bir tür "psikolojik mesafe" oluşturmada ancak bu psikolojik mesafe, zorunlu olarak insanlıktan çıkarma anlamına gelmemektedir. Waller (2002)'e göre vahşetin gerçekleşmesi için böyle bir mesafenin olması koşulu da yoktur. Dolayısıyla insanlıktan çıkarma meselesi çok farklı boyutlarda yorumlanabilmektedir. Primo Levi (2001) şöyle der: "Her iki tarafta da insanlıktan çıkarma vardı: bir tarafta empoze edilmiş, diğer tarafta az çok seçilmiştir. İnsandılaştırma çok fazla ve kabaca konuşulan hassas bir konu olmakla birlikte son derece dikkatli bir şekilde ele alınmalıdır". Kelman (1973)'a göre, kitlesel şiddet sadece kurbanı değil, aynı zamanda katili de insanlıktan çıkarmaktadır, çünkü canice davranışın, failin diğer insanlarla duygusal olarak ilişki kurma yeteneğini de yok ettiğini savunmaktadır. Bir amaç uğruna öldürülenler, teröristin mantığında, yalnızca çok daha hırslı bir hedefe ulaşmak için uygun, sembolik bir araçtır (Hoffman, 1998; Horgan, 2017).

Etnik şiddet türlerinden olan etnik terörün yarattığı psikolojik miraslardan biri "tecavüzlerin travması"dır. Kişiyi güçsüz kılmaya, kişinin kendisinin ve başkalarının gözündeki saygısını azaltmaya ve dolayısıyla kişinin yaşamına aşağılayıcı bir müdahale yaratmaya yönelik tecavüzler, toplu cinayetlerin yaygın bir yan etkisidir. Tecavüz, mağdurun fiziksel olarak yok edilmesinden daha fazlasını amaçlayan aşırı şiddete bir örnek olarak insandılaştırmanın bir parçasıdır. Bu fenomen, insanlıktan çıkarılmış şiddetin kavramsal bir çerçevesi içinde nesneleştirme ve tabi kılma arasında karmaşık bir etkileşim nedeniyle ele alınabilir. Savaş tecavüzü üzerine geniş bir araştırma grubunun sonuçlarını özetleyen Kressel, tecavüzcülerde üç saikin önemli olabileceğini öne sürüyor: "kurbanı incitme veya aşağılama" arzusu; "kurban üzerinde güç gösterme" arzusu; ve "kurbandan yararlanma/istismar" arzusu. Kressel'e göre bu tür suçlar, mağdurların nesneleştirilmesi ve insanlıktan çıkarılması olmadan gerçekleşemeyen eylemlerdir, bu saiklerle mağdurlar failin amaçları doğrultusunda araçsallaştırır; mağdurun bireysel ve sosyal kimliği reddedilir (Lang, 2010: 236).

Tecavüzün insandılaştırma için önemli bir kolaylaştırıcı olduğu 1937'de Çin'i işgal eden bir Japon askerinin şu sözleri ile daha iyi anlaşılabilir: "Belki ona tecavüz ederken ona bir kadın olarak baktık...ama onu öldürdüğümüzde domuz gibi bir şey olduğunu düşündük". Eylemi gerçekleştirirken onur kırıcı bir eylem olduğunu bilerek mağdurun ahlaki boyutunu görmezden gelmiyor (zarar veriyor); ancak onu öldürürken ahlak da dahil insani tüm özelliklerini değersizleştiriyor. Bu durumda belirtmek gerekir ki, insandılaştırma gerekli görülen bir eylem için taktik olmaktan ziyade farkında olunmayan ahlaksız eylemi maskeleyen yöntemidir. Kitlesel şiddetlerde tecavüz faktörünün en kötü tarafı, hayatta olan ve olacak nesiller için de onur kırıcı kitlesel bir travma olmasıdır. Fail-kurban hikayelerindeki travmatik anılar, ulusun ortak yaşamının ahlaki dokusuna entegre edilinceye kadar anlatılır ve sürekli olarak yeniden yorumlanır (Nytagodien ve Neal, 2004: 468; Volkan, 2013: 203). Terör, soykırım veya çatışmanın diğer türleri gündeme geldiğinde çeşitli kurban kategorileri rekabete girer. Taraflar kendilerini mağdur olarak sunmaya heveslidir ve aynı zamanda diğer kategorilerin mağdur statüsü önemsiz gösterilmektedir. Olay/çatışma sonrasında saldırgan ve güçlü olmak, istenmeyen unsurdur çünkü sakinleşen ortamda kurban olmak daha kabul edilebilir ve erdemlidir. Dolayısıyla retoriksel olarak "kurban/mağdur rekabeti" ortaya çıkar (Basic, 2015).

Failler kendi statülerini yükselttikçe ve mağdurları son derece olumsuz terimlerle tanımladıkça, mağdurları giderek daha fazla "biz-onlar" karşıtlığı içinde algılamaktadırlar (Lang, 2010: 228). Freud'un "küçük farklılıklar narsisizmi" bu çerçevede değerlendirirken (Simons, 1999:6); Hinton (2005: 283) etnik köken gibi hayali aidiyet topluluklarına dayanan önceden var olan yapısal bölünmeleri, "farklılıkların kris-

talleşmesi” olarak değerlendirir. Bunu yaparken de faillerin insandışılaştırmadan ziyade duygunun bastırılması, uyum sağlama ve sertleşme/gaddarlaşıma yeteneğine dikkat çekmektedir. Auschwitz'in komutanı Rudolph Hoess'e göre, "Hitler'in emirlerini yalnızca demirden bir kararlılık yerine getirebilirdi ve bu da ancak tüm insani duyguları bastırarak başarılabilirdi. Yapılan (ve yapılması gerekli görülen) şiddet ve vahşetler, faillerin kurbanları insanlıktan çıkarma eyleminden ziyade kitleleri alıştırmalarının ve duyarsızlaştırmalarının sonucudur. Bu duyarsızlaştırma sürecine yönelik Ignatieff (1998)'in, “hoşgörüsüz insanların, hor gördüklerini iddia ettikleri kişiler hakkında bilgi edinme konusunda aktif olarak ilgisiz oldukları” önermesi açıklayıcıdır. Başka bir deyişle, hoş görülme etnik gruba yönelik vahşete karşı duygusal tepkiler, kademe kademe yumuşatılabilir. Rutinleştirme, faillerin kurbanlara ilişkin algılarında bilişsel bir değişim yaratmadan normalleştirme sürecini yaratır (Soeters, 2005: 68). Failler, kurbanların acılarına tepki olarak ahlaki kendini kınama ve empatik özdeşleşmeden kaçınmaya çalıştığında, insanlıktan çıkarma bu sertleşme sürecinin bir parçası haline gelebilir (Lang, 2010: 231). Bir çeşit orantısız sosyal yenilgiyi deneyimleyen etnik topluluklar için bu türden bir insanlığın reddi, intikamcı bir duyguyu ve karşılıklı düşmanlığı besleyerek güven ortamını zedeleyebilir.

4. Etnik Terörizmde Güvenlik Tehditleri ve Baskı Artışı

Etnik terörizm, diaspora topluluklarından faydalanarak, yurtdışından kaynakları harekete geçirebilir ve çoğu zaman asimetrik tehdidin devamını sağlar (Maoz ve McCauley, 2008: 94). Diaspora toplulukları, fon sağlayabilir ve hatta benimsedikleri hükümetlere doğrudan terörist faaliyetlere karışan etnik muadillerini desteklemeleri için lobi oluşturabilir (Boylan, 2016: 252). Diğer terör gruplarıyla karşılaştırıldığında etnik temelli terör örgütlerinin işe alım, kaynak desteği, hedefleme ve operasyonel stratejilerde avantajları olabileceğine dair bazı kanıtlar vardır (Byman, 1998; Hoffman, 2007). Ancak terörizmin türü zaman zaman şekil değiştirebilir. Örneğin Rus-Çeçen savaşı, başta milliyetçi çizgide seyreden daha sonra radikal dini çizgide süregiden bir çatışmaya dönüşmüştür. Çeçenya, radikal dini söylemleri ile dünyanın her yerinden yabancı savaşçı temin ederken Rusya, Çeçenlerin radikal dini terör modeli benimsemeleri nedeniyle onları 11 Eylül'de başlayan terörle mücadelenin konseptinin bir parçası olarak tanımlamış ve isyanı bastırma kararlılığını daha da arttırmıştır (Crenshaw, 2020).

Sınır ötesi etnik akrabalık/kan/soy bağları, çatışmanın yayılma olasılığını da artırabilir, çünkü çatışan grup, bir gruba veya hükümete karşı isyan planlarken/harekete geçirirken akrabaları için güvenli bir sığınak ve destek sağlayabilir (Salehyan, 2007; Krcmaric, 2014). Bazen mültecileri kabul eden devletler, mültecileri rakiplerine karşı potansiyel bir araç olarak görerek onları silahlandırır veya onlara silah tedarik eder ve devlet düşmanlarını hedef gösterebilir (Lischer, 2005). Sınır ötesi etnik gruplar, kendi etnik devletlerini elde etme hayalini ve hedefini paylaşabilirler. Diğer bir deyişle bir devletteki çatışma, yakındaki akrabaları bu ortak mücadeleye katılmaya yönlendirebilir (Saide-man ve Ayers, 2000; Konaev vd., 2019: 451). Çeçenya ve Mali'deki çatışmalar, iyi finanse edilen ulusötesi terörist ağların yerel mücadeleleri nasıl destekleyeceğini ve çatışmanın gidişatını nasıl etkileyeceğini uygun bir şekilde göstermektedir (Crenshaw, 2020). Etnik grup, şiddet yoluyla arzu edilen politik tavizleri elde etmeyi başarırsa ve hatta hükümeti yenip iktidarı ele geçirirse, yakınlardaki akrabaları benzer hedefler için benzer eylemlerden ilham alabilirler ya da "Orada olabiliyorsa, burada neden olmasın?" diyebilirler (Fearon, 1998: 112; Konaev vd., 2019: 451). Bosna'dan sonra Kosova, Arnavutluk ve Makedonya'daki şiddetli ayaklanmalar bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Benzer olarak 1994 yılında Ruanda'da yaşanan soykırım, Burundi ve Kongo gibi komşu ülkelerde hemen yankı bulmuştur (Soeters, 2005: 2).

Konaev ve arkadaşları (2019: 452), devletlerin bilgi alma modellerine ve devlet içinde yankı uyandırabilecek olası sonuçlarına odaklanarak bazı önermeler sunmaktadır: A devletindeki etnik çatışma göz önüne alındığında, hükümet milliyetçi bir parti tarafından yönetiliyorsa, B devletinde baskının tırmanma olasılığı artar. Hindistan'da geniş bir etnik köken topluluğuna sahip olan Tamillerin Sri Lanka'daki terör oluşumu bu duruma örnektir (Bandarage, 2008: 5). Yine A devletindeki etnik çatışma göz önüne alındığında, ulusötesi etnik grup B devletindeki ulusal nüfusun nispeten büyük bir bölümünü oluşturuyorsa, B devletinde baskının tırmanma olasılığı artar (Konaev vd., 2019: 452). A devletindeki ulusötesi bir etnik grubu içeren yakınlardaki huzursuzluğun B devletindeki siyasi liderlerin düşüncesini etkilemesinin bir yolu, taklitçi bir isyanla ilgili endişeleri dile getirmektir. Örneğin, Letonya gibi Baltık ülkeleri, Ukrayna'nın Rus azınlığıyla olan çatışmasının, etnik gruplar arası geçici gerilimlere ve Rusça konuşan kendi

vatandaşlarıyla olası çatışmalara yol açabileceği konusunda endişelenmektedir. Hükümet, yerel etnik grubun oluşturduğu tehdit hakkında, yakın devletlerdeki akrabalarının davranışlarından bilgi alır. Tehdit algılandığında, hükümet kendi sınırları içinde potansiyel bir etnik ayaklanmayı önlemek için, yerel etnik grubu bastırarak aşırı tepki verebilir. A devletinde ulusötesi bir etnik grubu içeren bir çatışma patlak verdiğinde, B devletindeki liderlerin bu çatışmayı, o grubun akraba üyelerinin kendi topraklarında oluşturduğu potansiyel tehdidin bir göstergesi olarak algılayabilir. Bu tehdit algısı, devlet milliyetçi bir hükümet tarafından yönetildiğinde ve etnik grup nispeten büyük olduğunda daha ciddi boyuttadır. B Devleti, baskıyı artırarak, potansiyel tehdiye aşırı tepki verebilir (Konaev vd., 2019: 45).

Taraflar arasında güvenlik durumlarını müzakere etme meselesi karşılıklıdır. Rejim istikrarlı olduğunda ve etnik grup ona meydan okumak için harekete geçemediğinde, baskı çatışmanın yayılmasını başarıyla engellemiş gibi görülebilir. Ancak devlet, uluslararası insan hakları ve özgürlük standartlarına saygı gösterse ve terör eylemlerine yanıt olarak yalnızca orantılı güç kullansa bile, etnik terör eylemleri, artmaya devam edebilir (Volkan ve Harris, 1995: 152). Özellikle rejim istikrarsızlığı veya siyasi geçiş anlarında, siyasi bir boşluk oluşumu, etnik grubun devlete etkili bir şekilde meydan okuması için avantaj sunar. Bu koşullarda, giderek artan baskıcı devlet politikaları, etnik grubun isyan etmesine ve yeni bir çatışmanın başlamasına neden olabilir (Konaev vd., 2019: 451). Devlet baskısının biçimleri, sivil özgürlüklerin kısıtlanmasından, hareket, örgütlenme ve popüler toplu eylem için gerekli kaynaklara erişimin sınırlandırılmasından, siyasi tutuklamalara ve işkence ve yargısız infaz gibi devlet terörü taktiklerine kadar geniş ölçüde çeşitlilik gösterir (Davenport, 2007: 452). Devlet baskısının nedenleri üzerine yapılan araştırmalar, zora başvurunun iç tehdidin doğasından, ordunun karakterinden, ideolojiden ve rejimin şeklinden etkilendiğini göstermektedir (Davenport, 2007). 1949'da kurulan ve Sincan'daki militan hareketin büyümesine öncülük eden "Türkistan Halk Partisi", dini hatlarda yeniden örgütlenen ve Çin'in terörle mücadele stratejisinin bir parçası olan "Doğu Türkistan İslami Hareketi"nin büyümesini sağlamıştır (Singh, 2010). Diğer yandan uluslararası faktörlerin tehdit algısını şekillendirmesi ve baskıcı eylemi motive etmesi de mümkündür (Konaev vd., 2019: 452). Uluslararası çapta faaliyet gösteren radikal dini terör örgütleri ve aşırılıkçı ağlar, ayrılıkçı veya etnik şikayetlerden kaynaklanan yerel çatışmaları yeniden tanımlayabilir. Terör örgütü Mağrip El- Kaide'si AQİM, yerel aktörlerle işbirliği yaparak Mali'ye yayılabilmiş ve bu hareket, devlet ile kuzeyde uzun süredir ihmal edilen ve merkezi kontrole direnen yerel kabile ve etnik gruplar arasındaki çatışmanın keskin bir şekilde tırmanmasına yol açarak uluslararası müdahaleyi gerektirmiştir (Crenshaw, 2020: 13).

Çatışmanın yayılmasına ve güvenlik endişelerine ilişkin bir başka açıklama, etnik gruptan ziyade devlete yani "devlet kapasitesi"ne odaklanır. Zayıf devletler, muhalefet taleplerini yerine getiremedikleri ya da sınırın ötesinden gelen olumsuz dışsallıklardan kendilerini izole edemedikleri için, etnik terörist eylemlere maruz kalabilir (Sobek, 2010). Bunun yanında terörist hedeflere yönelik koordinasyonu yetersiz askeri saldırılar, teröristlerin operasyonlarını başlatma yeteneklerine geçici olarak müdahale edebilirken, genellikle şiddete girişme motivasyonunu azaltmaz. Aksine başarısız bir karşılık verme girişimi, terör gruplarının sahip olduğu düşmanlığı ve nefreti körükleyebilir (Kruglanski vd., 2008: 61).

5. Sonuç

Etnik terörizm, sadece bir devlet içerisinde ve iki taraf arasında süregelen bir mesele olmaktan çok uzun zaman önce çıkmıştır. Çünkü terörizm, tanımlanması ve onunla mücadelesi zor olduğu gibi dinamik de bir kavramdır. Taraflar, etnik kimlikleri adına yürüttükleri kararlı davalarını daha dikkat çekici bir noktaya getirmek için farklı terör türleri ile işbirliği yapabilir. Özellikle 11 Eylül olayları ve sonrasında etnik ve dini terörizm modelleri, zaman zaman iç içe geçerek sınırları zorlamakta ve uluslararası toplumu endişeye sevk etmektedir (Pluchinsky, 2006). Ancak bu iç içe geçme meselesi, terörizmin etnik kimlik boyutunun göz ardı edilmesini veya daha geniş bir kavram altında üzerinden geçilmesini gerektirmemektedir. Terörle ilgili çalışmaların çoğu dini boyutu ön plana çıkararak, etnik boyutu görmezden gelebilmekte ya da etnik terörizmi milliyetçi tutkuların bir ürünü olarak ele almaktadır. Milliyetçiliğin etnik kimliği kapsadığı doğru olsa da, etnik terörizmi açıklamada yetersizdir ve oldukça üstünkörü yaklaşımlar sunar (Boylan, 2016: 265). Kısaca, etnik terörizmi diğer ideolojik terörizm biçimleriyle aynı kefeye koymak, onun inançsal, retoriksel ve atasal doğasını gizler (Byman, 1998: 152). Birçok etnik grup benzer hedefler için çabalamakta, ancak çok azı bu hedeflere ulaşmak için terörizmi benimsemektedir. Şiddeti etkileyen unsurlar arasında, ülkenin içerisinde

bulunduğu ekonomik, sosyal, siyasal koşulların yanında ulusötesi etnik akrabalık bağlarının varlığı, etnik seferberliğin derecesi, mevcut uluslararası konjonktürde işbirliği yapılabilecek alternatif terör örgütlerinin varlığı ve devletin yönetsel kapasitesi gibi pek çok koşul söz konusudur.

Etnik şiddette/terörde ahlaki boyut, sadece sosyoloji ve sosyal psikoloji gibi alanların değil, siyaset biliminin de üzerinde durması gereken bir konudur. Ahlak, değişebilen ve dönüşebilen bir çeşit inşa ve müzakere sürecidir. Bir grup tarafından diğerine karşı gerçekleştirilen saldırgan, aşağılayıcı veya ayrımcı faaliyetlerin yeniden değerlendirilmesi ve siyasi hoşnutsuzlukla (tikinti, aşağılama, hor görme) gelen duygu üretimi halk arasında müzakere edilir (Haslam, 2006). Ahlaki sınırları yaratan da bu diyalog ve söylemdir. Aslında birey, kıt kaynaklar karşısında varlığını idame ettirmek adına doğduğundan beri aslında potansiyel teröristtir. Ancak toplumsal ahlaki ilkeler, yaşamda sosyal kontrol araçları olarak bireyin güvenliğini sağlar ve bir arada yaşamayı kolaylaştırır. "İnsanlar, sosyal sistemler yaratır ve bu sistemler sırayla insanların hayatlarını düzenler ve etkiler (Bandura, 2006)." İnsanın insana zarar vermesi ahlaki olarak dışlanır (Barth, 2001: 21). Ahlaklı bir kişi olmak, bir grup tarafından paylaşılan belirli bir değer grubuna bağlı olmayı gerektirir. Şiddet, ahlaki olarak kabul edilemez. Ancak toplumsal sapma ve ahlaki ayrılma süreci, bu dışlanma mekanizmasına karşı gelir. Bu karşı geliş, yani ahlaklı insanların ahlaki olarak hareket etmedeki başarısızlığı durumu, genellikle ya öğrenme eksikliklerine ya da durumsal baskılara atfedilir. Dolayısıyla ahlaka içtenlikle değer veren insanlar, ahlaki ilkeyi açıkça ihlal eden şekillerde hareket edebilirler (Batson ve Thompson, 2001). Bu süreçte belirlenen ve kabul edilmeyeceği düşünülen eylem, meşru bir zemine oturtularak gerçekleştirilmesi kolaylaştırılır. Bir dış gruba karşı şiddeti onaylayabilecek veya teşvik edebilecek başta insandışılaştırma, "onlara karşı biz" kutuplaşmasının yaratılması, failin grubunun kendi iyilikleri için öldürdüklerine ikna süreçleri meşrulaştırma girişimlerinden bazıdır. Soykırım ve etnik temizlik gibi girişimleri de içeren etnik terör, bir davayı dramatize etmek için çeşitli aktörler, gruplar ve hareketler için çekici bir strateji olmaya ve meşrulaştırma geleneğine devam etmektedir (Horgan, 2017: 203). Etnik terör, son yıllarda dünya siyasetini derinden etkileyen din odaklı terör tipinden dahi daha tehdit edici olabilir. İnsan toplumlarının görülen ve bilinen kalıcı özelliklerine yönelik tehdit içerdiğinden ve çok fazla etnik kimlik çeşidi olduğundan sosyal kimlik kuramında var olan "biz-onlar" kutuplaşmasının gerçekleşmesi daha muhtemeldir.

Güvenlik ikilemi yaklaşımına göre etnik terörde eylem, hayatta kalmak ve eylemsizlik ölümle ilişkilendirilebildiğinden, her etnik gerilimde savaşın değil barışın istisnai bir durum olduğu gözlenebilir. Dahası etnik terörde müzmin sorunların varlığı söz konusu olduğundan, çözüm sürecinin de ciddi bir dirençle karşılaşması beklendiktir. Terörist saldırganlığın önlenmesi ve optimum bir terörle mücadele politikasının tasarlanması tehdidin iyi değerlendirilmesini gerektirir. Etnik akraba gruplarını içeren dünya çapında devam eden çatışmaların sayısı göz önüne alındığında, kavramsal ve tanımsal analizlere çok fazla takılmadan, tehlikenin etnisite hattında izleyen bir tehdit olduğunu da göz ardı etmeden gerçekçi ve fayda gözetilen bir yaklaşıma duyulan ihtiyaç duyulmaktadır. Son yıllarda Somali, Kongo, Bosna, Kosova, Çeçenistan, Molukka (Maluku Adası), Haiti, Afganistan ve Irak'ta patlak veren şiddet görüntüleri, Cezayir'de, Sudan'da, Hindistan'da, Bolivya'da ya da Güney Afrika'da yaşanan canice eylemler, Filistinli intihar komandolarının ölümcül eylemleri ve Kudüs ve Tel Aviv sokaklarında makineli tüfek taşıyan çocuk askerlerin varlığı durumun vahametini gözler önüne sermektedir (Soeters, 2005). Dahası, bir ülkenin başa çıkmaya çalıştığı etnik terörle mücadele süreci, diğer etnik gruplar veya sınır komşuları için taklitçi bir yaklaşım getirebilir. Mesela çatışmaların devam ettiği Myanmar'da siyasi reform girişimleri ve kanlı çatışmaların nasıl yönetildiği ve yönetileceği, Hindistan, Bangladeş ve Tayland gibi ülkelerde ileriye dönük rol model olabilir. Dolayısıyla meselenin basit bir retoriğe ve karmaşık varsayımlara karışmasını önlemek adına psikolojik araştırmalar da dahil edilerek etnik terörizmin çok boyutlu doğasına odaklanmak gerekmektedir (Crenshaw, 2020). Aksi takdirde, günümüzde olduğu gibi ileriki süreçlerde de etnik çatışmalar nedeniyle isyanlar, terörizm, insan hakları ihlalleri, mülteciler ve silah anlaşmaları gibi pek çok endişe verici durum uluslararası arenada arkaik meseleler olarak gündeme gelecektir.

Çalışmada insandışılaştırma; etnik çatışmalar, kitlesel katliamlar ve vahşetler için olmazsa olmaz bir süreç olarak değerlendirilmez. Kavramın gerekliliği failerin eylemlerini ahlaki zemine yerleştirme çabasından gelmektedir. Dolayısıyla kavram, "Sosyal Kimlik Teorisi"nde özdeşleşme süreci ile açıklanabilen hesaplı ve bilinçli bir duygusal yönetim sürecini ve failerin (veya destekleyenlerin) siyasi anlayışını ifade etmektedir. Günümüz dünya siyasetinde önceki yıllara oranla mağdurların ön plana çıktığı bir güvenlik anlayışı ortaya çıkmaktadır (Pupavac, 2004). Dünyada açlık, kıtlık ve doğal afetler gibi pek çok meseleyi arka plana iten mağdur/kurban bilimi; sadece hukuk, psikoloji ve

sosyolojinin değil, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler disiplinlerinin de merkez unsuru haline gelmiştir. Bu anlamda dünyayı en çok sarsan etnik terör eylemlerini insan toplumlarının kalıcı özelliklerine yönelik karşılıklı restleşme olarak ele almaktan çok daha öteye gitmek gerekir. Bu anlamda devletlerin kendi stratejileri ve bilgi alma modelleri önemli olduğu gibi yurtdışı kaynakların ve etkileşimin de önemi büyüktür. Özellikle komşular arasında etnik akrabaların varlığı basit devlet içi anlaşmazlıkları çok boyutlu karmaşık bir etnik düşmanlığa çevirebilir. Çünkü etnik terör diğer terör türlerine göre Sosyal Kimlik Teorisi'nde öne çıkan "biz-onlar" kutuplaşmasına ve duygu manipülasyonuna çok daha elverişli koşullar sunar. Çalışma, bu duruma işaret eden ve sonraki çalışmalarını bu yönde teşvik etmeyi amaçlayan bir araştırmadır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Çalışmamız Etik kurul iznini gerektiren bir çalışma değildir.

Çıkar Beyanı

"Etnik Terörde Ahlaki Ayrılma Sürecine Yönelik Politik Psikolojik Yaklaşım" isimli makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve ayrıca yazarlar arasında da çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Alan: Makale Siyaset Psikolojisi ve Uluslararası İlişkiler temelli bir çalışmadır.

Yazar Katkı Oranları

Her iki yazar, makaleye aynı oranda (1. Yazar %50, 2. Yazar %50) katkı sağlamıştır.

Kaynaklar

- Bain, P., Park, J., Kwok, C., and Haslam, N. (2009). Attributing human uniqueness and human nature to cultural groups: Distinct forms of subtle dehumanization. *Group Processes and Intergroup Relations*, 12(6), 789-805.
- Bandarage, A. (2008). *The separatist conflict in Sri Lanka: Terrorism, ethnicity, political economy*. Routledge.
- Bandura, A., 'Mechanisms of Moral Disengagement', in W.Reich (ed.), *Origins of Terrorism: Psychologies, Ideologies, Theologies, States of Mind* (New York: Cambridge University Press, 1990), pp. 161–191.
- Bandura, A. (2006). Toward a Psychology of Human Agency. *Perspectives on Psychological Science*, 1(2), 164-180.
- Bandura, Albert (2016). *Moral Disengagement*. Worth Publishers. New York
- Batson, C. and Thompson, E. (2001). Why Don't Moral People Act Morally? Motivational Considerations. *Current Directions in Psychological Science*, 10(2), 54-57.
- Ben-Yehuda, N. (2005). Terror, media, and moral boundaries. *International journal of comparative sociology*, 46(1-2), 33-53.
- Boylan, B. (2016). What drives ethnic terrorist campaigns? A view at the group level of analysis. *Conflict Management and Peace Science*, 33(3), 250-272.
- Byman, D. (1998). The logic of ethnic terrorism. *Studies in Conflict and Terrorism*, 21(2), 149-169.
- C. Sterling, (1981). *The Terror Network, The Secret War of International Terrorism*, Henry Holt and Co, New York
- Castles, S. (2011). Globalization, ethnic identity and the integration crisis. *Ethnicities*, 11(1), 23-26.
- Chandra, K. and Wilkinson, S. (2008) Measuring the effect of "ethnicity". *Comparative Political Studies* 41(4–5): 515–563.
- Choi, S. and Piazza, JA. (2016) Ethnic groups, political exclusion and domestic terrorism. *Defence and Peace Economics* 27(1): 37–63.

- Collier, P. and Anke, Hoeffler, Greed and grievance in civil war, *Oxford Economic Papers*, Volume 56, Issue 4, October 2004, Pages 563–595.
- Crenshaw, M. (1981). The Causes of Terrorism. *Comparative Politics*, 13(4), 379-399.
- Crenshaw, M. (1985). An Organizational Approach to the Analysis of Political Terrorism”, “*Orbis*” no. 29, pp. 465–488.
- Crenshaw, M. (2020). Rethinking Transnational Terrorism: An Integrated Approach (pp. 13-14, Rep.). US Institute of Peace.
- Davenport C (2007) State repression and political order. *Annual Review of Political Science* 10: 1–23.
- Davenport, C. and Inman M (2012) The state of state repression research since the 1990s. *Terrorism and Political Violence* 24(2): 619–634.
- Durkheim, E. (2006). *Toplumsal İşbölümü*, 1. Baskı, (Çev.) Özer Ozankaya, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Fearon, JD and Laitin, DD (2003) Ethnicity, insurgency, and civil war. *The American Political Science Review* 97(1): 75–90.
- Fein, H. (1993), *Genocide: A Sociological Perspective*, London: Sage, 36.
- Gurr, T.R. (1970) *Why Men Rebel*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Hansen, H. E., Nemeth, S. C. and Mauslein, J. A. (2020). Ethnic political exclusion and terrorism: Analyzing the local conditions for violence. *Conflict Management and Peace Science*, 37(3), 280–300.
- Haslam, N (2006) Dehumanization: An integrative approach. *Personality and Social Psychology Review* 10(3): 252–264.
- Hinton, A. L. (2005). *Why Did They Kill?*. University of California Press.
- Horgan, J. G. (2005). *The psychology of terrorism*. London: Routledge.
- Horgan, J. G. (2017). Psychology of terrorism: Introduction to the special issue. *American Psychologist*, 72(3), 199-204.
- Horowitz, DL. (1985) *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Horowitz, S. (2001). Explaining post-Soviet ethnic conflicts: Using regime type to discern the impact and relative importance of objective antecedents. *Nationalities Papers*, 29(4), 633-660.
- Ignatieff, M. (1998) *The Warrior’s Honor: Ethnic War and the Modern Conscience*, New York: Metropolitan Books, p. 53.
- Jenkins, L. (2018). Why do all our feelings about politics matter? *The British Journal of Politics and International Relations*, 20(1), 191–205.
- Juergensmeyer, M. (2000). *Terror in the mind of God*. Berkeley: University of California Press
- Kelman, H.C. (1973) “Violence without Moral Restraint: Reflections on the Dehumanization of Victims and Victimizers,” *Journal of Social Issues* 29 (4): 25-61.
- Koff, H. (2009). Understanding ‘la contagion’: Power, exclusion and urban violence in France and the United States. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 35(5), 771-790.

- Konaev, M. and Brathwaite, K. J. (2019). Dangerous neighborhoods: State behavior and the spread of ethnic conflict. *Conflict Management and Peace Science*, 36(5), 447-468.
- Kressel, N.J. (2002) *Mass Hate: The Global Rise of Genocide and Terror*, Cambridge, MA: Westview Press, 172.
- Kruglanski, A. W., Jasko, K., Chernikova, M., Dugas, M., and Webber, D. (2017). To the fringe and back: Violent extremism and the psychology of deviance. *American Psychologist*, 72(3), 217.
- Kruglanski, A., Crenshaw, M., Post, J. and Victoroff, J. (2008). Talking about Terrorism. *Scientific American Mind*, 19(5), 58-65.
- Kruglanski, A., Gelfand, M., Bélanger, J., Sheveland, A., Hetiarachchi, M., and Gunaratna, R. (2014). The Psychology of Radicalization and Deradicalization: How Significance Quest Impacts Violent Extremism. *Political Psychology*, 35, 69-93.
- Kuper, L. (1981) *Genocide: Its Political Use in the Twentieth Century*, New Haven: Yale University Press, 86.
- Lang, J. (2010) Questioning dehumanization: Intersubjective dimensions of violence in the Nazi concentration and death camps. *Holocaust and Genocide Studies* 24(2): 225–246.
- Levi, P. (2001) *The Voice of Memory: Interviews, 1961– 1987*, ed. Marco Belpoliti and Robert Gordon, New York: The New Press, 253.
- Maoz, I. and McCauley, C. (2008). Threat, dehumanization, and support for retaliatory aggressive policies in asymmetric conflict. *Journal of Conflict Resolution*, 52(1), 93-116.
- Margold, J. A. (1999). From ‘cultures of fear and terror’ to the normalization of violence: An ethnographic case. *Critique of Anthropology*, 19(1), 63-88.
- Masters, D. (2008). The origin of terrorist threats: Religious, separatist, or something else?. *Terrorism and political violence*, 20(3), 396-414.
- Mastors, E. (2015). The psychology of terrorism. In *Conflict and Complexity* (pp. 73-87). Springer, New York, NY.
- McCauley, C. (2007). Psychological issues in understanding terrorism and the response to terrorism. In B. Bonger, L. M. Brown, L. E. Beutler, J. Breckenridge, and P. G. Zimbardo (Eds.), *Psychology of terrorism* (pp. 13–31). Oxford: Oxford University Press.
- Melander, E. (2009). The Geography of Fear: Regional Ethnic Diversity, the Security Dilemma and Ethnic War. *European Journal of International Relations*, 15(1), 95–124.
- Miller, L. (2006). The terrorist mind: I. A psychological and political analysis. *International journal of offender therapy and comparative criminology*, 50(2), 121-138.
- Muller, E. N. and Weede, E. (1990). Cross-National Variation in Political Violence: A Rational Action Approach. *Journal of Conflict Resolution*, 34(4), 624–651.
- Opatow, S. (1990) Moral exclusion and injustice: An introduction. *Journal of Social Issues* 46(1): 1–20
- Petersen, RD. (2002) *Understanding Ethnic Violence: Fear, Hatred, and Resentment in Twentieth-Century Eastern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Piazza, J. A. (2011). Poverty, minority economic discrimination, and domestic terrorism. *Journal of Peace Research*, 48(3), 339–353.

- Pluchinsky, D. (2006). Ethnic terrorism: Themes and variations. *The politics of terrorism: A survey*, 40-54.
- Post, J. M. (2007). *The Mind of the Terrorist: The Psychology of Terrorism from the IRA to al-Qaeda*. St. Martin's Press.
- Pupavac, V. (2004). War on the Couch: The Emotionology of the New International Security Paradigm. *European Journal of Social Theory*, 7(2), 149–170.
- Ruiter, A. (2021). To be or not to be human: Resolving the paradox of dehumanisation. *European Journal of Political Theory*.
- Sageman, M. (2014). The stagnation in terrorism research. *Terrorism and Political Violence*, 26, 465-580.
- Simons, A. (1999). Making sense of ethnic cleansing. *Studies in Conflict and Terrorism*, 22(1), 1-20.
- Singh, B. (2010). *Ethnicity, Separatism and Terrorism in Xinjiang*.
- Smith, DL (2012) *Less Than Human: Why We Demean, Enslave and Exterminate Others*. New York: St. Martin's.
- Smith, DL (2016) Paradoxes of dehumanization. *Social Theory and Practice* 42(2): 416–443
- Soeters, J. L. (2005). *Ethnic Conflict and Terrorism: The Origins and Dynamics of Civil Wars*. Routledge.
- Steizinger J (2018) The significance of dehumanization: Nazi ideology and its psychological consequences. *Politics, Religion and Ideology* 19(2): 139–157.
- Thoms, O.N., and Ron J. (2007) Do human rights violations cause internal conflict? *Human Rights Quarterly* 29(3): 674–705.
- Tilly, C. (2004). Terror, terrorism, terrorists. *Sociological theory*, 22(1), 5-13.
- Tirrell, L. (2012). Genocidal language games. *Speech and harm: Controversies over free speech*, 174-221.
- Victoroff, J. (2005). The mind of the terrorist: A review and critique of psychological approaches. *Journal of Conflict resolution*, 49(1), 3-42.
- Volkan, V. and Harris, M. (1995). The psychodynamics of ethnic terrorism. *International Journal on Group Rights*, 3(2), 145-159.
- Volkan, V., (1998), *Bloodlines: From Ethnic Pride to Ethnic Terrorism* (New York: Farrar, Strauss and Giroux, 1998), p. 108.
- Volkan, V. (2013). *Divandaki Düşmanlar*. (Çev.) TAYCAN, S.E. Alfa Yayıncılık. İstanbul.
- Waller, J. (2002) *Becoming Evil: How Ordinary People Commit Genocide and Mass Killing* New York: Oxford University Press, 245.
- Yamamoto, M. (2017). *Terrorism Against Democracy: Based in Part on Stansfield Turner's University of Maryland Course, "Terrorism and Democracy"* (pp. 1-22, Rep.). Center for International and Security Studies, U. Maryland.

Tüketici Düşünme Stilleri Çerçevesinde COVID-19 Süreci ile Değişen Alışveriş Davranışları Üzerine Bir Araştırma

Tuğba YILDIZ¹, F. Görgün DEVECİ²

Tüketici Düşünme Stilleri Çerçevesinde COVID-19 Süreci ile Değişen Alışveriş Davranışları Üzerine Bir Araştırma

A Research on the Changing Shopping Behaviors with the COVID-19 Process within the Framework of Consumer Thinking Styles

Özet

Bu çalışmada tüketici düşünme stillerinin, COVID-19 risk algısı ve ilgilenim üzerindeki etkisi ile söz konusu iki değişkenin sosyal mesafeye yönelik tutum üzerindeki etkileri tartışılmıştır. Aynı zamanda, COVID-19'a yönelik ilgilenimin COVID-19 risk algısı üzerindeki etkisi ve sosyal mesafeye yönelik tutumun ise değişen alışveriş davranışını ortaya çıkarıp çıkarmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Çevrimiçi anket yönteminin kullanıldığı araştırmanın ana kütlesini, COVID-19 sürecinde alışveriş davranışlarında değişiklikler olduğunu ifade eden 18 yaş ve üzeri tüketiciler oluşturmuştur. 406 katılımcının yer aldığı çalışmanın sonuçlarına göre, yargılayıcı düşünme stili COVID-19 risk algısı ve ilgilenim üzerinde, yönetici düşünme stili ise COVID-19'a yönelik ilgilenim üzerinde etkilidir. Bunun yanı sıra COVID-19'a yönelik ilgilenim COVID-19 risk algısı üzerinde ve söz konusu iki değişken ise sosyal mesafeye yönelik tutum üzerinde etkilidir. Son olarak, sosyal mesafeye yönelik tutumun değişen alışveriş davranışı üzerindeki etkisi olduğu belirlenmiştir.

Abstract

In this study, it has been discussed that the effect of consumer thinking styles on COVID-19 risk perception and involvement and the effects of these two variables on attitudes towards social distancing. At the same time, it has been tried to determine the effect of COVID-19 involvement on COVID-19 risk perception and whether the attitude towards social distancing reveals the changing shopping behavior. The main population of the research, in which the online survey method was used, consisted of consumers aged 18 and older, who stated that there were changes in their shopping behaviors during the COVID-19 process. According to the results of the study, which included 406 participants, judgmental thinking style has an effect on COVID-19 risk perception and involvement, executive thinking style has an effect on COVID-19 involvement. In addition to this, COVID-19 involvement has an effect on COVID-19 risk perception and these two variables have an effect on attitude towards social distancing. Lastly, it has been determined that the attitude towards social distancing has an effect on the changing shopping behavior.

Anahtar Kelimeler: Tüketici düşünme stilleri, COVID-19 risk algısı, COVID-19 ilgilenimi, Sosyal mesafeye yönelik tutum, Değişen alışveriş davranışı

Keywords: Consumer thinking styles, COVID-19 risk perception, COVID-19 involvement, Attitude towards social distancing, Changing shopping behavior.

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

COVID-19 süreci ile birlikte, gündelik yaşam başta olmak üzere, hayatın birçok noktasında ve yaşam tarzlarında köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Tüketicilerin satın aldıkları ürün grupları, alışveriş alışkanlıkları, tutum ve davranışlarında farklılıklar yaşanmıştır (Di Crosta ve diğerleri, 2021; Naseri, 2021; Valaskova, Durana ve Adamko, 2021). Çalışmada, genel itibarıyla, alışveriş davranışlarında meydana gelen değişikliklerin devam edebileceği varsayımı ile, bu değişiklikler tüketici düşünme stilleri ile ilişkilendirilmiştir. Düşünme stilleri "Bir bireyin problemleri ele alışında tercih etmiş olduğu yollardır." Bireyin zekâ ve yeteneğinden ziyade bireysel alışkanlıklarını temsil etmektedir (Aktaran, Sun, Wang ve Chang, 2013: 311). Tüketici düşünme stillerinin bağımsız değişken olarak ele alındığı çalışma kapsamında bu değişkenin tüketicilerin COVID-19 risk algısı ve ilgilenimi üzerinde etkili olduğu varsayılmıştır. Bu sebeple, tüm bireyleri etkileyen ve alışkanlıkların değişimi ile birlikte "yeni normal" yaşam tarzını yaratan salgın sürecinin, "sosyal hayat" üzerindeki etkilerini ve yarattığı değişikliklerin sürdürülebilirliğini ele almanın yararlı olacağı

¹ Dr. Öğretim Görevlisi, Bayburt Üniversitesi Demirözü Meslek Yüksekokulu, Ulaştırma Hizmetleri Bölümü, Sivil Hava Ulaştırma İşletmeciliği Programı, tugbayildiz@bayburt.edu.tr, ORCID ID orcid.org / 0000-0003-0260-0555.

² Dr. Araştırma Görevlisi, Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Üretim Yönetimi ve Pazarlama Anabilim Dalı, gorgun.deveci@atauni.edu.tr, ORCID ID orcid.org / 0000-0001-8987-2478.

düşünülmüştür. Dolayısıyla, COVID-19 sonrası süreçte, değişen alışveriş davranışlarının sürdürülebilirliğinin değerlendirilmesi çalışmanın odak noktasıdır. COVID-19 salgınının şoku karşısında tüketici algısı; konuyu, davranışları ve prosedürleri anlamaya yönelik bilgi ve ilgi düzeyini temsil etmektedir (Aktaran, Foroudi, Tabaghdehi ve Marvi, 2021). COVID-19 süresince, bireyin olumsuz duygularındaki artış, daha fazla bilgi arayışını ve değerlendirmesini ortaya çıkarmıştır. Bu ise tüketici davranışları da dahil olmak üzere yaşamın her anındaki davranışları etkilemiştir (Long ve Khoi, 2020). İlgi düzeyi ise içerisinde bulunulan riskli durumun deneyimlenmesi sonucunda oluşmaktadır (Qian ve Li, 2020: 984). Bu açıdan, çalışma kapsamında, tüketicinin içerisinde bulunduğu duruma yönelik ilgi düzeyinin risk algısı üzerindeki etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Söz konusu iki değişkenin ise “sosyal mesafeye yönelik tutum” değişkeni üzerinde etkili olacağı çalışmanın bir diğer varsayımıdır. COVID-19 süreci ile bireylerin hayatında sıklıkla yer bulan ve kullanılan terimlerden biri olan “sosyal mesafe”, en basit ifadesi ile COVID-19’un yayılmasını önlemeye yardımcı olmak için mümkün olduğunca evde kalınması ve diğer bireylerden uzak durulmasını açıklamaktadır (Im, Kim ve Choeh, 2021: 1). Pandeminin neden olduğu sosyal mesafe ve etkileri, tüketicilerin satın alımlara yönelik bakış açısını değiştirmiştir (Tyagi ve Pabalkar, 2021).

Pandemi sonrasında tüketicinin bu dönemde edindiği alışkanlıkların birçoğunun normale dönmesi olasıdır (Sheth, 2020). Ancak Accenture (2020) raporuna göre, pandemiden sonra tüketici davranışlarındaki değişiklikler kalıcı olabilecektir. Bu noktada, çalışmanın özgün noktası şu şekilde açıklanabilir; mevcut çalışma ile öncelikle tüketicilerin düşünme stilleri irdelenecektir. Böylelikle bir tüketicinin sahip olduğu bakış açısına bağlı olarak süreci nasıl yönettiği ve yönetmeye devam ettiği ortaya konulabilecektir. İlgi yazın ele alındığında tüketici düşünme stilleri ile COVID-19 sürecini birlikte ele alan çalışma sayısının oldukça sınırlı oluşu literatüre destek sağlanması açısından yararlı olacaktır. Sağlığa ilişkin riskler, tüketicinin algıladığı risk türlerinden biridir (McCarthy ve Henson, 2008; Menon, 2008). Bu sebeple tüm insanlığı tehdit eden koşullarda bireyin öz-benlik yönetimi önem taşımakta ve konuya yaklaşımını farklılaştırmaktadır. Tüketicilerin birçoğu bu koşullar altında edindiği alışveriş alışkanlıklarını belki bir süre, belki de kalıcı olarak devam ettirmektedir. Benzer şekilde, düşünme stilleri ile değişen alışveriş davranışı değişkenleri üzerine sınırlı sayıda çalışma olması çalışmayı özgün hale getiren diğer bir unsurdur. Bu noktada araştırma, değişen alışveriş davranışlarının ortaya konulması amacıyla, gelecekte yapılacak olan çalışmalar açısından hem bir literatür desteği sağlanmayı hedeflemekte, hem de değişen tüketici davranışlarını açıklamaya çalışmaktadır. Aynı zamanda, işletmelere “değişen tüketici alışveriş davranışı” karşısında yeni stratejilerin geliştirilebilmesi ve “hızlı değişimlerin yaşandığı pazar koşullarına” adaptasyon açısından yararlı öneriler sunulabilmesi hedeflenmektedir.

2. Literatür Taraması ve Hipotezlerin Geliştirilmesi

2.1. Tüketici Düşünme Stilleri

Düşünme stilleri, bireylerin bilgi edinme ve elde edilen bilgileri yayma konusunda tercih ettiği araçlar (Groza, Locander ve Howlett, 2016) ve kendilerini nasıl yönettiklerine ilişkin yollardır (Verbeke, Belschak, Bakker ve Dietz, 2008). Farklı düşünme stillerine sahip tüketiciler, farklı bilgi işleme seviyelerine sahiptirler. Bu yüzden içerisinde bulunulan duruma bağlı olarak farklı tercih ve tutumlar gösterebilmektedirler (Zhang, 2004; Groza ve diğerleri, 2016; Ma, Chen ve Zheng, 2018). Sternberg (1988)’e göre düşünme stilleri zihinsel öz-yönetim (mental self-government) teorisine dayanmaktadır. Teori, beş boyut üzerinden on üç farklı öğrenme stilini açıklamaktadır. Bu boyutlar; fonksiyonlar, formlar, düzeyler, kapsamlar ve eğilimlerdir (Zhang ve Sternberg, 2002). Tüketici düşünme stilleri, tüketici davranışları literatürüne önemli katkılar sağlamakla birlikte tek ve birden çok boyutu üzerine gerçekleştirilen farklı çalışmalar mevcuttur. Ancak düşünme stillerine tek boyut üzerinden bir yaklaşımın tüketici davranışlarını kısmen açıklayacağı yaklaşımı ile birlikte kavram çok boyutlu olarak çalışılmıştır (Herjanto, Amin ve Purington, 2021). Mevcut araştırma kapsamında, tüketicilerin düşünme stilleri çok boyutlu olarak ele alınarak, bu alanda yapılan diğer çalışmalarda (Sternberg ve Zhang, 2005; Groza ve diğerleri, 2016) sıklıkla çalışılan “fonksiyon”lar boyutunda yer alan; yargılayıcı, yönetici ve yasamacı düşünme stillerine odaklanılmıştır. Üç alt boyut aşağıda açıklanmıştır.

Yargılayıcı düşünme stili; fikirleri ilişkilendirme, eylemleri değerlendirme, durumları analiz etme ve alternatifleri karşılaştırmayı tercih eden sorgulayıcı ve araştırmacı bir zihin yapısını temsil eder. Bu düşünceye sahip bireyler, bir çözüm yolu uygulamadan önce, çeşitli bakış açılarının ve fikirlerin güçlü ve zayıf yönlerini incelemekte (Sternberg, 1999; Sternberg ve Zhang, 2005) ve sorunlara daha analitik bir yaklaşım göstermektedirler (O'Hara ve Sternberg, 2001).

Herjanto ve diğerleri (2021)'nin çalışması COVID-19 süreci ile düşünme stillerinin bir arada çalışıldığı literatürdeki sınırlı sayıdaki çalışmalardan biridir ve mevcut çalışmanın da çıkış noktalarından birini oluşturmaktadır. Bu çalışmanın her üç tüketici düşünme stili açısından sonuçları mevcuttur. Herjanto ve diğerleri (2021)'nin çalışmasında, yargılayıcı düşünme stili algılanan riski etkilerken; yönetici ve yaşamacı düşünme stillerinin anlamlı bir etkisi bulunmamıştır. Araştırmacılar yargılayıcı düşünme stiline sahip tüketicilerin COVID-19 bilgilerini çok dikkatli ve nesnel bir şekilde seçtiklerini, analiz ettiklerini, değerlendirdiklerini ve düşünme süreçlerine bağlı karşılaştırmalar yaptıklarını ifade etmişlerdir. Aynı zamanda, yargılayıcı düşünme stili, tüketicilerin önceki süreçlerin artılarını ve eksilerini buna göre değerlendirmelerine olanak tanımakta, risk algılarını etkilemektedir.

Yönetici düşünme stili; yönetici düşünme stilinde kurallara ve prosedürlere uyma eğilimi bulunmaktadır (Sternberg, 1999). Yönetici düşünme stiline sahip olan bireyler önceden yapılandırılmış çözümlerle sorunları ele almaktadırlar (Verbeke ve diğerleri, 2008; Groza ve diğerleri, 2016). Groza ve diğerlerine (2016) göre bu tüketiciler daha öngörülebilirdir ve kalabalıkların görüşlerinden daha kolay etkilenmektedirler. Herjanto ve diğerleri (2021) çalışmasına göre yönetici düşünme stiline sahip olan tüketiciler panik satın alım yapan büyük kalabalıkları gördüklerinde, bu davranışı taklit etme eğiliminde olmakta ve önceden geliştirilen stratejilere göre hareket etmektedirler.

Yaşamacı düşünme stili; yaşamacı düşünme stiline sahip bireylerin kendi çözüm yolları vardır ve sorunlarını kendi yolları ile çözmektedirler (Zhang ve Sternberg, 2002). Ne yapılması gerektiğine karar verme ve olası eylem planlarını belirleme öz-yönetimine sahiptirler (Sternberg ve Zhang, 2005). Bu bireyler, özgünlüğü tercih etmekte ve bir sorunu çözenin yenilikçi yönleri üzerinden hareket etmektedirler. Bu yüzden yaşamacı düşünme stiline sahip bireylerin tepkileri daha az öngörülebilirdir (Groza ve diğerleri, 2016). Herjanto ve diğerleri (2021)'nin çalışmasına göre; yaşamacı düşünme stiline sahip olan bireyler için COVID-19 gibi yeni bir sorun, yaratıcı zihinlerini kullanma fırsatıdır. Bu bireyler süreçle başa çıkma mekanizması geliştirerek, yaratıcı ve duruma yönelik önlemler alabilmektedirler. Bu yüzden risk algıları yüksek olmamaktadır.

Literatürde düşünme stilleri üzerine gerçekleştirilen ve mevcut çalışmanın sonuçları ile ilişkilendirilebilecek diğer çalışmalardan örnekler ve sonuçları ise şu şekildedir; Ma ve diğerleri (2018) çalışmalarında çevrimiçi stok dışı kavramını ele almışlar ve tüketici düşünme stillerinin çevrimiçi stok dışı koşullarına yönelik tüketici özelliklerini ve tepkilerini etkilediğini belirlemişlerdir. Zhang (2008) Hong Kong'daki üniversite öğrencileri arasında yapmış olduğu çalışmada düşünme stilleri ile duygular arasındaki ilişkileri incelemiş ve çalışma sonucunda düşünme stilleri ile duygular arasında ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Zhang (2009) düşünme stillerinin kaygı üzerindeki etkisi incelemiştir. Sonuçlar yaratıcı düşünme stilleri ile dışa açık düşünme stillerinin kaygı ile olumsuz; klasik düşünme stillerinin ise kaygı ile olumlu yönde etkili olduğunu göstermiştir. Betoret (2007) ise öğrenci ve öğretmenlerin düşünme stillerinin öğrenci kurs memnuniyeti ve öğrenme süreçleri üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışma sonucunda hem öğretmenlerin hem de öğrencilerin düşünme stillerinin öğrenci memnuniyeti ve öğrenme sürecine yönelik ilgilenimi tahmin edici değişken olduğu belirlenmiştir. Sunulan bilgiler ışığında ise aşağıda yer alan hipotezler geliştirilmiştir.

- H1: Tüketicilerin düşünme stilleri COVID-19 risk algısı üzerinde etkilidir.
 - H1a: Yargılayıcı düşünme stili COVID-19 risk algısı üzerinde etkilidir.
 - H1b: Yönetici düşünme stili COVID-19 risk algısı üzerinde etkilidir.
 - H1c: Yaşamacı düşünme stili COVID-19 risk algısı üzerinde etkilidir.

- H2: Tüketicilerin düşünme stilleri COVID-19 ilgilenimi üzerinde etkilidir.
 - H2a: Yargılayıcı düşünme stili COVID-19 ilgilenimi üzerinde etkilidir.
 - H2b: Yönetici düşünme stili COVID-19 ilgilenimi üzerinde etkilidir.
 - H2c: Yasamacı düşünme stili COVID-19'a yönelik ilgilenim üzerinde etkilidir.

2.2. COVID-19 Risk Algısı

Risk algısı bireyin potansiyel bir tehlikeye karşı inancı olarak açıklanabilmektedir (Brewer, Chapman, Gibbons, Gerrard, McCaul ve Weinstein, 2007). Diğer bir ifadeyle bir bireyin dış dünyadaki çeşitli tehlikeleri algılaması ve kavramasıdır (Ding ve diğerleri, 2020). Risk fiziksel, psikolojik, finansal, doğal afetler gibi etkenlerden kaynaklanabilmektedir. Bu doğrultuda salgın hastalıklar da risk unsurlarından biri olarak görülmektedir (Bae ve Chang, 2021). Sağlık riski "belirli bir süre içinde bir kişi veya grubun sağlıkla ilgili olumsuz bir olayın meydana gelme olasılığına ilişkin sübjektif algıları" olarak tanımlanabilir (Menon, Raghuram ve Agrawal, 2008: 981). COVID-19 pandemisinin yarattığı riskler tüketicileri etkilemiş (Cana, 2020) ve yüksek risk algıları, kendilerini korumaya ilişkin davranışlar sergilemelerine yol açmıştır (Iorfa ve diğerleri, 2020). Ebrahimi, Hoffart ve Johnson (2020) COVID-19 salgını sırasında hijyenik davranış ve sosyal mesafe kurallarına uyum ile ilişkili faktörleri araştırdıkları çalışmalarında algılanan risk ile sosyal mesafe kuralları ve Dünya Sağlık Örgütü tarafından tavsiye edilen hijyenik davranışlara uyma arasında ilişki olduğunu ifade etmişlerdir. Lee ve Li (2021) ise yaptıkları çalışmada algılanan riskin sosyal mesafe davranışı üzerinde etkisi olduğunu belirtmişlerdir. Çalışma kapsamında, bireylerin sağlıklarına ilişkin yüksek risk algılarının sosyal mesafeye yönelik tutumlarını etkileyeceği varsayılarak H3 hipotezi geliştirilmiştir.

- H3: COVID-19 risk algısı sosyal mesafeye yönelik tutum üzerinde etkilidir.

2.3. COVID-19 İlgilenimi

İlgilenim "ihtiyaçlara, değerlere ve ilgi alanlarına bağlı olarak bir bireyin nesneye yönelik algılanan ilgi düzeyi" olarak tanımlanabilir (Zaichkowsky, 1985: 342). COVID-19 ilgilenimi ise bireylerin bu hastalığı ne kadar yakından deneyimlediğini açıklamaktadır (Qian ve Li, 2020). Tüketicilerin ilgilenim düzeyleri tüketim kararları üzerinde etkili olmaktadır (Ripoll ve Panea, 2019). Bu bağlamda, Yang, Li, Peng ve Wang (2020) COVID-19 sürecinde tüketim trendlerini inceledikleri çalışmalarında ilgilenim ile korkuya kapılma arasında olumlu yönde bir ilişki olduğunu belirtmişlerdir. Qian ve Li (2020) ise COVID-19 ilgilenimi ile genel risk algısı arasında olumlu yönde bir ilişki bulunduğunu ifade etmişlerdir. Mevcut araştırma kapsamında tüketicilerin içerisinde bulunan sürece kişisel olarak verdikleri önem düzeyinin risk algıları tarafından belirleneceği ve bunun yanı sıra bir davranışsal tepki olarak "sosyal mesafeye yönelik tutumlarını" etkileyeceği varsayılarak H4 ve H5 hipotezleri geliştirilmiştir.

- H4: COVID-19 ilgilenimi COVID-19 risk algısı üzerinde etkilidir.
- H5: COVID-19 ilgilenimi sosyal mesafeye yönelik tutum üzerinde etkilidir.

2.4. Sosyal Mesafeye Yönelik Tutum

COVID-19 salgınının, birincil savunma araçlarından biri sosyal mesafe olmuştur (Kayes, Islam, Waters, Ng ve Kayesh, 2020). Sosyal mesafe, sürecin başından bu yana virüs kaynaklı hastalık ve ölüm oranı riskini azaltmak için önerilen stratejilerden biri olmakla birlikte, pandemi kontrolünün de bir parçasıdır (Yanti ve diğerleri, 2020). Kavram, okullar veya işyerleri gibi yoğun ortamlarda fiziksel mesafeyi artırarak veya bir araya gelme sıklığını azaltarak virüsün bulaşmasını azaltmanın bir yolu olarak açıklanmaktadır (Ahmed, Zviedrite, ve Uzicanin, 2018). Sosyal mesafe, COVID-19 salgınının yayılmasını kontrol etmek için önemli bir strateji olması nedeniyle, bireyler üzerindeki davranışsal etkisini anlamak önem taşımaktadır (Chakraborty, Kumar, Upadhyay ve Dwivedi, 2021). Bu süreçte riskten kaçınma isteği bireylerin tüketim

alışkanlıkları ve tercihlerini etkilemiştir (Im ve diğerleri, 2021). Tüketiciler hem zamansal hem de yer açısından sınırlı şekilde hareket eder hale gelmişlerdir (Sheth, 2020). Naeem (2021)'e göre dışarı çıkmanın riskli hale gelmesi, uzmanların “evde kalma” önerileri tüketicileri içgüdüsel satın alma davranışına yönlendirmiştir. Aynı zamanda toplu satın alma, düşük temaslı ticarete artış ve kalabalıktan kaçınma gibi davranışlar da bu süreçte görülen diğer eğilimler içerisinde yer almaktadır (Chauhan ve Shah, 2020). Sunulan bilgiler doğrultusunda tüketicilerin sosyal mesafeye yönelik tutumlarının devamlılığının değişen alışveriş davranışları üzerinde etkili olduğu varsayılarak H6 hipotezi geliştirilmiştir.

- H6: Sosyal mesafeye yönelik tutum değişen alışveriş davranışı üzerinde etkilidir.

2.5. Değişen Alışveriş Davranışı

Tüketim kavramı öngörülebilir bir yapıya sahiptir. Ancak tüketimleri kesintiye uğratan ve öngörülebilirliğini ortadan kaldıran belli başlı durumlar vardır. Bunlar sırası ile, sosyal sınıftaki değişim, teknoloji-deki değişim, toplumsal yapıya ilişkin kural ve düzenlemelerdeki değişim ile COVID-19 gibi küresel pandemileri ve doğal afetleri kapsayan daha az tahmin edilebilen değişimlerdir (Sheth, 2020). İlgili koşullarda yeni alışkanlıklar inşa edilmekte ve mevcut alışveriş davranışları farklılaşmaktadır (Eger, Komárková, Egerová ve Mičik, 2021). Dolayısıyla, tüketici davranışı COVID-19 salgını gibi dış etkenler nedeniyle değişikliklere uğramış (Milaković, 2021) ve virüs tüketicilerin yaşamın her alanındaki davranış kalıplarını farklılaştırmıştır (Kohli, Timelin, Fabius ve Veranen, 2020). Tüketicilerin davranışsal değişimleri sürü psikolojisi, panik satın alımlar, zorunlu olmayan harcamalara yönelik alışkanlıklar ve yatırım kararları almayı içerebilmektedir (Loxton, Truskett, Scarf, Sindone, Baldry ve Zhao, 2020). Mevcut araştırmanın çıkış noktalarından bir diğeri olan Accenture (2020) raporuna göre, COVID-19 salgınında tüketicilerin öncelikleri temel ihtiyaçlarını karşılamak olmuş, “yerelden satın al” trendi oluşmuş ve salgın sonrasında da artış trendi devam edecek olan dijital ticaret gelişmiştir. Arora ve diğerleri (2020)'nin raporuna göre ise COVID-19 tüketici davranışlarını beş ana faktör üzerinden etkilemiştir. Bu faktörler; temel değerlerdeki dönüşüm, dijitalliğe ve çok kanallılığa geçiş, bağlılık, sağlık ve “bakıma” dayalı ekonomi ile evde kalanlara dayalı ekonomidir. Araştırmanın çıkış noktalarından bir diğeri olan Eger ve diğerleri tarafından (2021) gerçekleştirilen çalışmanın sonuçlarına göre, Çek Cumhuriyeti'nde ikinci dalganın yaşandığı dönemde, tüketici alışveriş davranışları genellikle “korku” temelinde gerçekleşmiştir. Tüketicinin sağlığına ilişkin korkuları yeni satın alımı yapılacak öğelerin seçiminde etkili bir faktör olmakla birlikte, örneklem, bu öğeler açısından kalite, erişilebilirlik ve kolaylığa dikkat ettiğini belirtmiştir. Son olarak Jha ve Pradhan (2020) araştırmaları sonucunda şu sonucu iletilmişlerdir; pandemi koşullarında, kuruluşlar tüketicilerin satın alma alışkanlıklarındaki değişikliklerin arkasındaki nedenleri bilerek stratejilerini oluşturmaya odaklanmalıdır. Bu yöntem, kuruluşların mevcut satışlarını artırmalarına ve pazara yeni ürünler sunmalarına yardımcı olmaktadır.

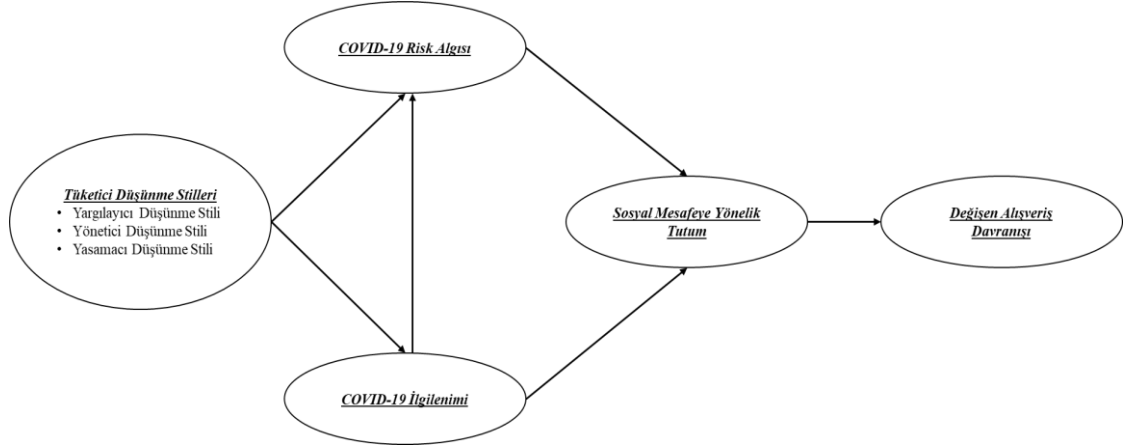
3. Metodolojik Çerçeve

3.1. Araştırmanın Amacı ve Modeli

COVID-19 pandemisi yaşamın her alanında yeni alışkanlıkları inşa etmiştir. Bu süreçte, tüketicilerin alışveriş tercih ve davranışlarında farklılıklar ortaya çıkmıştır. Tüketicinin COVID-19 sonrası dönemde bu süreçte kazandığı alışveriş alışkanlıklarını sürdürüp sürdürmeyeceğine ilişkin bir öngörünün yaratılmasının planlandığı çalışma kapsamında, tüketici düşünme stilleri, COVID-19 risk algısı, COVID-19 ilgilenimi ve sosyal mesafeye yönelik tutum açısından bu davranışları yorumlayabilmek amaçlanmıştır. Tüketicinin sahip olduğu düşünme stilleri, sürece yaklaşımının belirlenebilmesi ve ortaya konan davranışsal tepkilerin yorumlanabilirliği açısından önem taşıyan başlıklardan birini oluşturmaktadır. İlgili değişkenin COVID-19 risk algısı ve COVID-19 ilgilenim üzerindeki etkilerinin araştırılması araştırmanın ilk alt amacıdır. Birayların olay ve durumlara yaklaşımlarının risk algıları ve ilgilenimleri üzerinde etkili olacağı varsayımından hareketle, bu iki değişkenin de sosyal mesafeye yönelik tutum üzerinde etkili olacağı düşünülmüş ve bu etkinin ortaya konulabilmesi ise ikinci alt amacı oluşturmuştur. Oluşturulan araştırma modeli doğrultusunda, tüketicinin COVID-19 sürecine verdiği önemin, bir başka deyişle ilgilenim düzeyinin, risk algısını

etkileyeceği düşünülerek bu etkinin ortaya çıkarılması bir diğer alt amacı oluşturmuştur. Son olarak tüketicinin değişen alışveriş davranışı belirlenmek istenmiş ve sosyal mesafeye yönelik tutumun bu değişken üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu doğrultuda, var olan değişimler, sürecin devamı ve özellikle sonrasındaki dönemde sürdürülebilirliklerinin tartışılması hedeflenmiş ve oluşturulan araştırma modeli Şekil 1.' de gösterilmiştir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

3.2. Örnekleme Süreci

Araştırmanın ana kütesini, COVID-19 süreci ile birlikte alışveriş davranışlarında değişiklikler olduğunu düşünen 18 yaş ve üzeri tüketiciler oluşturmuştur. Süreçten tüm bireylerin etkilenmesi, zaman ve yer kısıtları sebebiyle, ana kütle sayısının bilinmediği durumlarda uygulanan örneklem sayısı belirleme formülünden yararlanılmıştır. Bu doğrultuda, örneklem sayısı %95 güven aralığı ve %5 hata payında minimum 384 olarak belirlenmiştir (Kurtuluş, 2004). Örnekleme yöntemi olarak kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Pandemi koşulları göz önünde bulundurularak, daha geniş kapsamlı bir örnekleme ulaşabilmek amacıyla, verilerin toplanma sürecinde profesyonel bir firmadan yardım alınmış ve çevrimiçi anket yönetimi ile katılımcılara ulaşılmıştır. Çevrimiçi anket çalışması 06-18 Mayıs 2021 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Anket formu toplam 584 tüketiciye gönderilmiş, eksik ve hatalı doldurulan anketlerin yanı sıra, "COVID-19 süreciyle birlikte alışveriş davranışlarınızda değişiklikler olduğunu düşünüyor musunuz?" ön koşul sorusuna "Hayır" cevabını ileten tüketicilerin anket formlarının elenmesi ile 406 anket değerlendirilmeye alınmıştır.

3.3. Veri Toplama Yöntem ve Aracı

Anket formu üç ana bölümden oluşmuştur. İlk bölümde, ön koşul ve tüketicilerin değişen alışveriş davranışlarını sürdürüp sürdürmeyecekleri yönündeki sorulara; ikinci bölümde ise araştırma modelinde yer alan değişkenlere ilişkin sorulara yer verilmiştir. Araştırma değişkenlerine ilişkin ifadelerin yer aldığı ölçekler literatürdeki farklı çalışmalardan edinilmiş ve çalışma kapsamında düzenlenmişlerdir. Bu doğrultuda ölçeklerdeki ifadelerin Türkçeye çevrilmesi aşamasında dil uzmanlarından destek alınmış ve çeviri noktasında ortaya çıkabilecek anlam hatalarının önüne geçilmesi amaçlanmıştır. İfadeler Likert tipi ölçek yardımıyla ölçümlenmiştir. (1= Kesinlikle Katılmıyorum, 5= Tamamen Katılıyorum). Ölçeklerin yer aldıkları çalışmalar ve madde sayıları Tablo 1.'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Araştırma Kapsamında Kullanılan Ölçeklere İlişkin Bilgiler

Ölçekler	Madde Sayısı	Alıntılanan Makale
Tüketici Düşünme Stilleri	12	Groza ve diğerleri (2016)
• Yargılayıcı Düşünme Stili	4	
• Yönetici Düşünme Stili	4	
• Yasamacı Düşünme Stili	4	
COVID-19 Risk Algısı	7	Brewer ve Sebby (2021)
COVID-19 İlgilenimi	5	Qian ve Li (2020)
Sosyal Mesafeye Yönelik Tutum	6	Ali, Dogan, Amin, Hussain ve Ryu, (2021)
Değişen Alışveriş Davranışı	13	Eger ve diğerleri (2021)

Anket çalışmasının son bölümünde ise katılımcıların demografik özelliklerinin belirlenmesi amacıyla oluşturulan sorular yer almıştır. Verilerin analizinde SPSS ve AMOS programlarından yararlanılmış; tanımlayıcı istatistikler, güvenilirlik analizi, doğrulayıcı faktör analizi ve yapısal eşitlik modellemesi kullanılmıştır.

4. Verilerin Analizi

4.1. Katılımcıların Özellikleri

COVID-19 süreciyle birlikte alışveriş davranışlarında değişiklikler olduğunu ifade eden 406 katılımcının profili incelendiğinde genel olarak, kadın (%59.4), evli (%68), 30-35 (%23.2) ile 36-41 (%22.4) yaş aralığında, lisans eğitimi almış (%64.3), özel sektör çalışanı (%32.3) ve aylık geliri 2001-4000 TL (%30) ile 4001-6000 TL (%25.9) arasında olan tüketicilerden oluştuğu görülmüştür.

Anketin ilk bölümünde yer alan “COVID-19 süreciyle birlikte alışveriş davranışlarınızda değişiklikler olduğunu düşünüyor musunuz?” ön koşul sorusuna “Evet” cevabını ileten bu tüketici grubuna ikinci soru olarak, “Değişen alışveriş davranışlarınızın COVID-19’dan sonra da devam edeceğini düşünüyor musunuz?” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların %46.8’i ilgili soruya “Evet devam edeceğimi düşünüyorum.” cevabını verirken; %42.4’ü “Devam edip etmeyeceğim konusunda kararsızım ve %10.8’i ise “Hayır devam etmeyeceğimi düşünüyorum.” yanıtını iletmıştır.

4.2. Güvenilirlik Analizi

Doğrulayıcı faktör analizi uygulamasından önce ölçeklerin içsel tutarlılıklarının belirlenebilmesi (Bonett ve Wright, 2015) amacıyla güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 2.’de sunulmuştur.

Tablo 2. Ölçeklere İlişkin Cronbachs’ Alpha Değerleri

Ölçekler	Cronbachs’ Alpha
Tüketici Düşünme Stilleri	
• Yargılayıcı Düşünme Stili	0.810
• Yönetici Düşünme Stili	0.845
• Yasamacı Düşünme Stili	0.775
COVID-19 Risk Algısı	0.898
COVID-19 İlgilenimi	0.838
Sosyal Mesafeye Yönelik Tutum	0.941
Değişen Alışveriş Davranışı	0.798

Güvenilirlik analizi sırasında, yönetici ve yargılayıcı düşünme stilleri alt boyutlarından birer, COVID-19 risk algısı değişkeninden bir, sosyal mesafeye yönelik tutum değişkeninden bir, değişen alışveriş davranışı değişkeninden ise beş madde elenmiştir. Diğer değişkenler açısından herhangi bir eleme gerçekleştirilmemiştir. Analiz sonucunda tüm değişkenler için güvenilirlik katsayısı olan Cronbachs’ Alpha değerinin 0.70’in üzerinde olduğu ve buna istinaden yeterli içsel tutarlılığa sahip oldukları görülmüştür (Nunnally, 1978).

4.3. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Ölçeklerin içsel tutarlılıklarının belirlenmesinin ardından ikinci aşamada, yapısal geçerliliklerin ortaya konulabilmesi açısından (Harrington, 2009) doğrulayıcı faktör analizi uygulamasına başvurulmuştur. Doğrulayıcı faktör analizi uygulaması aşamasında öncelikle verilerin normal dağılım gösterip göstermedikleri incelenmiştir. Bu doğrultuda çarpıklık katsayılarının $|-0.045|$ ile $|-2.153|$ arasında, basıklık katsayılarının ise $|-0.086|$ ile $|5.685|$ arasında değiştiği ve normal dağılım gösterdikleri tespit edilmiştir (Kline, 2005).

Ölçeklere ilişkin uyum iyiliği değerleri, yakınsak ve iraksak geçerlilik ve doğrulayıcı faktör analizi sonrası elde edilen güvenilirlik katsayıları Tablo 3.'de sunulmuştur.

Doğrulayıcı faktör analizi uygulamasında, COVID-19 risk algısı değişkeninden bir, COVID-19 ilgilenimi değişkeninden üç, sosyal mesafeye yönelik tutum değişkeninden bir ve değişen alışveriş davranışı değişkeninden bir madde elenerek, uyum iyiliği değerlerine ulaşılmıştır. Uyum indeksleri şu şekildedir; **Ki-Kare/sd: 1.651; RMR: 0.047; RMSEA: 0.04; GFI: 0.913; AGFI: 0.893; NFI: 0.910; NNFI: 0.957; CFI: 0.962.**

Güvenilirlik ve geçerlilikler açısından ise, genel olarak CR değerlerinin 0.70'in; AVE değerlerinin 0.50'nin, Cronbachs' Alpha değerlerinin 0.70'in üzerinde olduğu görülmüştür. Aynı zamanda MSV değerleri AVE değerlerinden küçük ve MaxR(H) değerleri ise AVE ve CR değerlerinden büyüktür. Bu bağlamda ölçeklerin güvenilir, yakınsak ve iraksak geçerliliklere sahip oldukları ifade edilebilir (Fornell ve Larcker, 1981; Hair, Black, Babin ve Anderson, 2010; Ju, Brennan, Parker, Chrisopoulos ve Jamieson, 2018; Subburaj, Sriram ve Mehroliya 2020; Yaşlıoğlu, 2017).

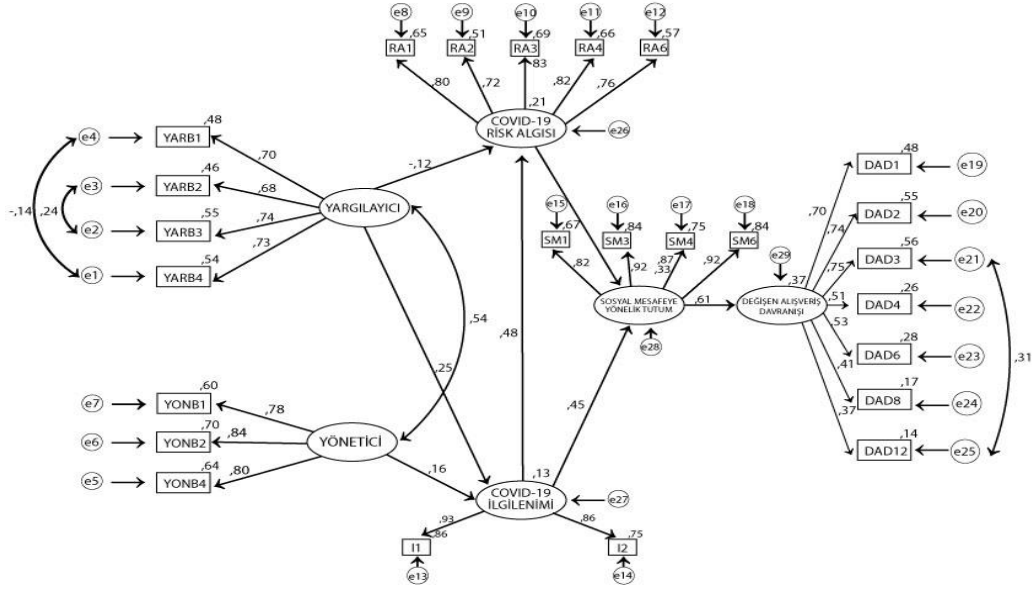
4.4. Araştırma Modelinin Testi ve Yapısal Eşitlik Modellemesi Uygulaması

Araştırma modeli, bağımsız ve bağımlı yapılar arasındaki nedensel ilişkileri ortaya koymaya çalışan bir modeldir. Bu sebeple ilgili değişkenler arasındaki etkileri ortaya çıkarabilmek amacıyla yapısal eşitlik modellemesine başvurulmuştur (Babin ve Svensson, 2012). Model sonuçları Şekil 2.'de gösterilmiştir. Araştırma modelinin testinde "yasamacı düşünme stili" boyutunun istatistiksel açıdan anlamlı olmadığı görülmüş ve ilgili boyut analizden çıkarılmıştır. Bu boyuta ilişkin hipotezler ise reddedilmiştir. Yasamacı düşünme stili boyutunun analizden çıkarılmasının ardından elde edilen uyum indeksleri şu şekildedir; **Ki-Kare/sd: 1.803; RMR: 0.072; RMSEA: 0.045; GFI: 0.917; AGFI: 0.898; NFI: 0.913; NNFI: 0.954; CFI: 0.959.**

Tablo 3. Ölçek Güvenilirliği, Yakınsak ve Iraksak Geçerlilik Değerleri

	<i>Cronbachs' Alpha</i>	<i>CR</i>	<i>AVE</i>	<i>MSV</i>	<i>MaxR(H)</i>	1	2	3	4	5	6	7
Sosyal Mesafeye Yönelik Tutum (1)	0.931	0.932	0.776	0.332	0.939	0.881*						
Yargılayıcı Düşünme Stili (2)	0.810	0.814	0.524	0.349	0.822	0.353	0.724*					
Yönetici Düşünme Stili (3)	0.845	0.846	0.648	0.283	0.849	0.314	0.532	0.805*				
Yasamacı Düşünme Stili (4)	0.775	0.775	0.536	0.349	0.780	0.371	0.591	0.391	0.732*			
COVID-19 Risk Algısı (5)	0.888	0.889	0.617	0.196	0.894	0.406	0.037	0.092	0.088	0.785*		
COVID-19 İlgilenimi (6)	0.882	0.893	0.807	0.272	0.910	0.522	0.306	0.278	0.283	0.443	0.898*	
Değişen Alışveriş Davranışı (7)	0.776	0.788	0.359	0.332	0.826	0.576	0.299	0.319	0.407	0.324	0.494	0.599*

Şekil 2. Araştırma Modelinin Testi

CR= Bileşik güvenilirlik, AVE= Ortalama Açıklanan Varyans, MSV= Maksimum Paylaşılan Varyansın Karesi, MaxR(H)= Maksimum Güvenirlik, *= AVE'nin Karekökü.

Elde edilen sonuçlar doğrultusunda hipotezlere ilişkin kabul ve red durumları aşağıda açıklanmıştır. β katsayıları standardize edilmiş regresyon katsayılarını açıklarken; p değerinin ise 0.05'den küçük olması beklenmektedir. Bununla birlikte *** ise $p < 0.001$ anlamına gelmektedir.

H1 hipotezi kısmen kabul edilmiştir. H1a hipotezi kabul edilirken ($\beta = -0.116$; t değeri = -1.983 ; $p = 0.047$), H1b hipotezi ve anlamsız olması sebebiyle boyut olarak analizden çıkarılan yaşamacı düşünme stiline COVID-19 risk algısı üzerindeki etkisine ilişkin H1c hipotezleri reddedilmiştir.

H2 hipotezi kısmen kabul edilmiştir. H2a ($\beta = 0.252$; t değeri = 3.437 ; $p = ***$) ve H2b ($\beta = 0.158$; t değeri = 2.283 ; $p = 0.022$) hipotezleri kabul edilirken; yaşamacı düşünme stiline COVID-19'a yönelik ilgilenim üzerindeki etkisine ilişkin H2c hipotezi reddedilmiştir.

H3 hipotezi ($\beta = 0.207$; t değeri = 3.856 ; $p = *$) kabul edilmiştir.** Bu doğrultuda tüketicilerin COVID-19'a ilişkin risk algılarının sosyal mesafeye yönelik tutumlarını etkilediği ifade edilebilir.

H4 hipotezi ($\beta = 0.484$; t değeri = 8.172 ; $p = *$) kabul edilmiştir.** Bu doğrultuda katılımcıların COVID-19 ilgilenimleri COVID-19 risk algısı üzerinde olumlu yönde bir etkiye sahiptir.

H5 hipotezi ($\beta = 0.450$; t değeri = 8.047 ; $p = *$) kabul edilmiştir.** Bu sonuca istinaden tüketicilerin COVID-19 ilgilenimleri sosyal mesafeye yönelik tutumlarını etkilemektedir.

H6 hipotezi ($\beta = 0.605$; t değeri = 9.866 ; $p = *$) kabul edilmiştir.** H6 hipotezinin kabulü ile katılımcıların sosyal mesafeye yönelik geliştirdikleri güçlü tutumların alışveriş davranışlarında değişiklikler yarattığını ifade etmek mümkündür. Tutumun gücü arttıkça alışverişlerde davranışsal değişimler yaşanmaktadır.

5.Sonuç ve Öneriler

5.1. Sonuçlar

Araştırmanın ilk hipotezi tüketici düşünme stillerinin COVID-19 risk algısı üzerindeki etkisine ilişkin olup, ana hipotez kısmen kabul edilmiştir. Elde edilen sonuç, Herzanto ve diğerleri (2021) çalışması ile benzerlik göstermektedir. Mevcut çalışma açısından farklılık yargılayıcı düşünme stiline COVID-19 risk algısı üzerindeki etkisinin negatif yönlü olması noktasındadır. Yargılayıcı düşünen tüketicilerin araştırmacı özellikleri sebebiyle, COVID-19 sürecini sürekli sorguladıkları, geniş kapsamlı ancak kendilerini güvende hissetmelerini sağlayacak bilgi arayışında oldukları ve buna bağlı olarak da kaynak, durum, geçmiş salgınlar gibi karşılaştırmalara gittikleri ifade edilebilir. Daha fazla ve doyurucu bilgi sahibi olmaları, daha fazla güvende hissetmelerine yol açarken, bu ise algılanan riski düşürmektedir. Yargılayıcı düşünen tüketici grubu COVID-19'a ve sağlıklarına ilişkin kaygı duyan bireylerin yer aldığı gruptur. Endişe düzeyleri yüksek olduğu için de bu tüketici grubunu rahatlatacak her bir güvenilir bilgi algılanan risk düzeyi üzerinde etkili olmaktadır. Bu sonuç doğrultusunda yargılayıcı düşünme stiline sahip tüketicilerin araştırmalar yaparak riskli süreçlerin üstesinden gelebildikleri söylenebilir. İkinci olarak yönetici düşünme stiline COVID-19 risk algısı üzerinde herhangi bir etkisi bulunmamaktadır. Yönetici düşünme stiline sahip tüketicilerin ise diğer bireyler nasıl önlem alıyorsa aynı yolları izleme eğilimleri bulunmaktadır. Çözüm yolları ise önceden uygulanan stratejilerin benzerlerini uygulamaktır. Dolayısıyla bu düşünme stili algılanan risk üzerinde herhangi bir etkiye sahip değildir. Bunun yanı sıra yaşamacı düşünme stiline COVID-19 risk algısı üzerinde etkisi bulunmamaktadır. Yaşamacı düşünme stiline sahip olan bireyler "yaratıcı stratejileri" kendi yolları ile ortaya koymaktadır. Her bir durum için kendi çözüm yolları olduğu için, paniğe kapılma ve/veya diğerlerini izleme gibi davranışlar göstermemektedirler. Karşılarna çıkan durumları "fırsat" temelinde değerlendirdikleri ve birer deneyim olarak yorumladıkları için algılanan risk üzerinde bu değişkenin de bir etkisi bulunmamaktadır.

Çalışmanın ikinci ana hipotezi tüketici düşünme stillerinin COVID-19 ilgilenimi üzerindeki etkisine ilişkin olup, ana hipotez kısmen kabul edilmiştir. Bu sonuç, genel olarak literatürde sınırlı sayıda bulunan ve düşünme stillerinin ilgilenim üzerinde etkili olduğunu belirten Betoret (2007)' nin çalışmasının sonucu ile benzerlik göstermektedir. Mevcut çalışma açısından sonuçlar şu şekilde yorumlanabilir; yargılayıcı düşünme stiline COVID-19 ilgilenimi üzerinde etkili olduğu belirlenmiştir. Yargılayıcı düşünen bireylerin sürekli bilgi arayışında olması, COVID-19 sürecinin her aşamasına ilişkin bilgileri tüm ve güvenilir kaynaklardan sürekli olarak takip etmeleri sonucunu doğurmaktadır. Yargılayıcı düşünen bireylerin COVID-19 sürecine yüksek ilgilenim gösterdikleri ifade edilebilir. Bu sonuç ise literatüre katkı noktasında ele alınabilir. Bir diğer sonuç ise yönetici düşünme stiline COVID-19 ilgilenimi üzerindeki etkili olduğudur. Bu tüketici grubunun da COVID-19 sürecine yüksek ilgilenim gösterdiği görülmektedir. Yönetici düşünme stiline sahip olan bireylerin kural ve yönergeleri takip etme eğilimleri bulunmaktadır. Dolayısıyla süreç içerisinde sosyal hayata ilişkin uyulması gereken kuralları ve gösterilmesi gereken davranışları (maske takma, sosyal mesafe vb.) takip etmekte ve uygulamaktadırlar. Bu ise onların gelişme ve güncellemeleri takip etmelerini sağlayarak, ilgilenim düzeylerini artırmaktadır. Sonuç olarak COVID-19 ilgileniminin ardında yargılayıcı ve yönetici düşünme tarzlarının iki önemli itici güç olduğu ifade edilebilir ve bu sonuç literatüre katkı bağlamında değerlendirilebilir. Son olarak yaşamacı düşünme stiline COVID-19 ilgilenimi üzerinde herhangi bir etkisi bulunmamaktadır. Yaşamacı düşünme stiline sahip olan tüketiciler ise kendi stratejileri doğrultusunda hareket ettikleri için bu noktada fazladan bir bilgi arayışına girişmemektedirler. Bu bireyler salgını hayatlarına müdahale eden bir faktör olarak görmedikleri için, diğer iki düşünme stiline aksine bir ilgilenim göstermemektedirler.

Araştırma sonuçları COVID-19'a ilişkin risk algılarının sosyal mesafeye yönelik tutum üzerinde etkili olduğunu da göstermiştir. Sonucu şu şekilde yorumlamak mümkündür; hastalığa yakalanma, bunun için endişelenme tüketicileri olumsuz duygularını ve korkularını harekete geçirmekte ve buna bağlı olarak da birey çeşitli kaygılara sahip olarak sosyal mesafeyi hem bireysel bazda teşvik etmekte hem de çevresini sosyal mesafe konusunda güdülemektedir. Sağlık riski algısı, eylemlerin benimsenmesinde, duygusal süreçte ve günlük alışkanlıklarında önemli bir rol oynamaktadır (Motta Zanin, Gentile, Parisi ve Spasiano, 2020). Bu doğrultuda sosyal mesafe virüsün bulaşmasını önleyen davranışlardan biri olarak görülmektedir (Maharaj ve Kleczkowski, 2012; Xie, Liang, Dulebenets ve Mei,

2020). Risk algısının sosyal mesafeye yönelik tutum üzerindeki etkisi Xie ve diğerleri (2020)'nin çalışmasıyla bu bağlamda benzerlik göstermektedir.

Tüketicilerin COVID-19 ilgilenimlerinin risk algısı üzerinde etkili olması elde edilen bir diğer sonuçtur. Qian ve Li (2020)'nin yürüttüğü çalışmada COVID-19 ilgilenimi ile genel risk algısı arasında olumlu bir ilişki bulunduğu sonucu elde edilmiştir. COVID-19'a ilişkin sürekli bilgi akışının oluşu bu süreçte yüksek ilgilenim gösterilmesini sağlamaktadır. Tüketici hem geleneksel hem de sosyal medyada sürekli olarak yeni bilgilerle karşılaşmakta, bir belirti gösterip göstermediğini ve virüsün ortaya yeni çıkan varyantlarını araştırmakta, yakın çevre ve referans grubu ile iletişim kurmaktadır. Dolayısıyla COVID-19 etkileri değişsin, artsın veya azalsın güncelliğini korumaya devam etmektedir. Tüketicinin duruma ilişkin ilgilenimi sürdükçe, yeni bilgileri araştırarak ve bu ise sağlığa ilişkin risk algısını etkileyecektir. Bu noktada araştırmanın bir diğer sonucu olan COVID-19 ilgileniminin sosyal mesafeye yönelik tutum üzerinde etkili olmasını da bu bağlamda yorumlamak mümkündür. İlgiyenimin tutum üzerindeki etkisi pazarlamanın farklı başlıkları altında çalışılmış olmakla birlikte, genel olarak sonuçları bakımından Sung ve Park (2017) ile McClure ve Seock (2020)'un yaptığı çalışmalar ile benzerlik göstermektedir. Bu çalışma özelinde ise, virüsü kapma riski tüketiciyi kalabalıklardan uzaklaştırmakta ve birey yüksek ilgilenim düzeyi sebebiyle sosyal mesafeyi gösterilmesi gereken önemli bir davranışsal tepki olarak yorumlanmaktadır. Bireylerin salgın sürecine ilgilenimleri devam ettikçe, sosyal mesafe kurallarına verilen önemin de devam edeceği söylenebilir.

Nihai sonuç olarak, sosyal mesafeye yönelik tutum değişen alışveriş davranışı üzerinde etkilidir. Elde edilen sonuç mevcut araştırmanın çıkış noktalarını oluşturan Accenture (2020) raporu ve Eger ve diğerleri (2021) tarafından gerçekleştirilen çalışmanın sonuçları ile benzerdir. COVID-19 tüketicilerin pandemiye yönelik tutumları ve davranışlarını etkilemiş (Goswami ve Chouhan, 2021), aynı zamanda alışveriş yapma şekilleri değişime uğramıştır (Chauhan ve Shah, 2020). Özellikle salgının başlangıç sürecinde, kalabalık ortamlar, diğer tüketicilerin yer aldığı alışveriş merkezleri, mağazalar, süpermarketler her biri virüsün yayılmasını engellemek amacıyla boşaltılmış ve tüketici alışveriş davranışlarında farklılıklar oluşmuştur. Bu farklılık salgın sürecinin seyri ve önlemlerin değişimi doğrultusunda şekillenmeye devam etmiştir. Bu bağlamda sosyal mesafeye yönelik devam eden güçlü tutum; daha sağlıklı ürün tercihini ortaya çıkarmıştır. Tüketiciler, ürünleri araştırma süreçlerine dahil olmalarına istinaden ise daha bilinçli satın alımlar yaptıklarını ifade etmişlerdir. Bilinçli satın alım gıda israfının önüne geçilmesi noktasında da tüketici alışveriş davranışının değişimini sağlamıştır. Karantina dönemi boyunca çeşitli yüksek risk algıları temel ihtiyaç ürün kategorilerine yönelimi sağlamıştır. Sosyal mesafeye yönelik güçlü tutum tüketicinin daha az sayıda mağazaya gitmesini sağlarken, tüketici aynı zamanda tercihini yakınında olan yerel perakendeciden yana kullanmıştır. Bu marka bağlamında da aynı etkiyi yaratmıştır. Tüketiciler süreç içerisinde bildikleri ve güven duydukları markaların satın alımını yapmışlardır. Araştırma açısından önemli olan yararlı olabilecek ve özgün değer bağlamında değerlendirilebilecek çıktı tüketicilerin büyük bir bölümünün sürecin bitiminde de bu alışkanlıklarını devam ettireceğini beyan etmesidir. Diğer bir bölümünün ise kararsız kalmasıdır. Dolayısıyla yeni tüketici profili için stratejilerin geliştirilebilmesi önem ve literatüre katkı niteliği taşımaktadır.

5.2. Öneriler

Elde edilen sonuçlar doğrultusunda yargılayıcı düşünme stiline sahip tüketicilerin yüksek ilgilenim seviyesinde olduğu düşünüldüğünde, risk algılarının düşürülmesi için güvenilir bilgi paylaşımı oldukça önem taşımaktadır. Dolayısıyla işletmeler uzman tavsiyelerini kullanabilir, referans grubu etkisinden yararlanabilir, istatistikî verileri paylaşabilir, sonuç paylaşımında bulunabilirler. Ürün ve markalara ilişkin tedbirleri tüketiciye iletmek diğer bir uygulama olabilir. Özellikle, güven duygusunun bu noktada yaratılması önemli bir unsurdur. Bu durum özellikle yüksek etkileşimlerin bulunduğu hizmet sektörleri açısından ön plana çıkmaktadır. Ürün karşılaştırılabilirliği bir diğer stratejik öneri olabilir. Satın alımı gerçekleştirecek olan ürünün rakip marka/markalara oranla artılarının sunulması oldukça önemlidir. Çeşit arayışının da ön planda olduğu düşünüldüğünde, içeriğin, özelliklerin net bir biçimde paylaşımı, ürüne tüketicinin tercih ettiği her noktadan ulaşabilmesi, ürün stok bilgisi ve tedariki ile ilgili bilgilendirmeler de yine yargılayıcı tüketicilerin risk algılarını düşürebilecektir. Öngörülürlüğü düşük olan durumlarda tüketici korkusu ve endişesinin yüksek yaşandığı düşünüldüğünde markanın ve işletmenin tüketiciye hızlı geri dönüş ve geri bildirim sunması ve bunun doğrudan karşılaşmalar yerine "teknoloji tabanlı karşılaşmalar" şeklinde iletmesi "değer algısını" ortaya çıkarabilecektir. Hızlı geri dönüşlerin bir işletme stratejisi haline getirilmesi ve sadece pandemi dönemi ile sınırlı olmadığına tüketiciye iletilebilmesi süreç sonrası için de oldukça önemlidir. Yönetici düşünme stiline sahip

tüketicilerin ise yine yüksek ilgilenim seviyesine sahip oldukları görülmüştür. Bu bireyler için “diğer tüketicilerin” ne yaptığı ve tercihleri önemlidir, çünkü genel olarak diğer bireyler ne yapıyor, neyi tercih ediyorsa yönetici düşünürler de aynısını yapacaktır. Aynı zamanda kararsız tüketicilerin de işletme tutundurma mesajları ile yönlendirilmeye açık olduğu düşünüldüğünde, “kalabalıkları” yönlendiren fikir liderlerinden destek alınabilir. Dijital kanalların geliştiği pandemi koşullarında “çevrimiçi seminerler”, “organizasyonlar” aracılığı ile büyük takipçi kitlesi olan ve uzman niteliğe sahip “rol model” ve “influencerlar” aracılığı ile bilgi paylaşımına ağırlık verilebilir. İnteraktif uygulamalar hayata geçirilebilir. Kamu spotları da kullanılabilir bir diğer pazarlama iletişimi ortamıdır. Her iki tüketici grubu açısından da ilişki pazarlama ve müşteri sadakati yaratma faaliyetleri önem taşımaktadır. Çünkü artık dijital oyuncuların tamamen birbirlerine bağlı oldukları, dolayısıyla sanal iletişimlerin ağırlık kazandığı bir dönem söz konusudur. Bir başka deyişle çevrimiçi deneyimler bir strateji değil, işletme politikalarının bir parçası olabilmelidir.

Bir davranışsal tepki olarak sosyal mesafe “dijital tüketici profilini” yaratmıştır. Süreç içerisinde bireyler gündelik hayatlarını büyük oranda dijital dünyaya taşımıştır. Pandemi sürecinden sonra da bu durumun devam edeceği öngörülebilir. Bu yüzden işletmeler sanal deneyimlere çok daha fazla önem vermelidirler. Rekabet açısından vazgeçilmez bir kanal haline gelmek bu noktada önem taşımaktadır. Bu yüzden daha güvenilir platformlar oluşturmak, tüketici verilerinin paylaşımı ve korunması konusunda adımlar atmak, çevrimiçi müşteriye özel stratejiler ve olanaklar tanımak, stok kontrolünü bu platformlar üzerinden gerçekleştirmek tüketici gözünde kalitenin yaratılmasına yardımcı olacaktır. Pandemi sürecinde geçmişe oranla daha bireysel bir profil oluşturan tüketicilerin, bireysellik vurgularının sürecin sonrasında da devam edeceği öngörülebilir. Bu nokta özelleştirilmiş ve kişiselleştirilebilir pazarlama iletişimleri tüketiciye ulaşabilmenin önemli araçları olacaktır. Ancak, işletme/marka konuşulurluğunu da devam ettirmek adına sanal topluluklar oluşturmak ve etkileşimi canlı tutabilmek uygulanabilirliği olan diğer bir stratejidir. Günümüz çevrimiçi pazar koşullarında, olumlu dijital deneyimin yaratılması önem taşımaktadır. Bu yüzden müşteri yolculuğunun kesintisiz ve sorunsuz inşası bir diğer öneri olarak sunulmaktadır.

Sosyal mesafeyi koruma yönünde tutumları olan tüketiciler alışveriş davranışlarında değişikliklere gitmişlerdir. Çalışma sonuçlarına istinaden ilk olarak bu tüketicilerin daha sağlıklı ürün gruplarını tercih ettikleri görülmüştür. Bu sebeple organik ürün önerileri tüketicilere daha cazip gelebilecektir. İçeriği bilinen ve paylaşımları yapılan ürünler daha fazla tercih edilebilecektir. Temel ihtiyaç kategorilerine yönelim bir diğer alışveriş davranış değişikliğidir. Çalışma sonuçları ayrıca temassız satın alımın bu süreçte önem kazanan bir faktör olduğunu göstermektedir. Tüketiciler daha yakın ve yerel aynı zamanda ise daha az sayıda mağaza tercihinde bulunmuşlardır. Bu durumda hemen hemen tüm perakendeciler “sanal sunum ve teslimata” geçiş yapmış ve uygulamalar geliştirmiştir. Dolayısıyla bu kategoriler açısından sürekli inovasyon, kalite, dijital tüketicinin beklentilerini aşma ve yeni özellikler sunma, ürünün temin edilebilirliği, stok yenileme, çevrimiçi mağazacılıkta stok bilgisi paylaşımı, hızlı ve güvenilir teslimat tüketiciler açısından önemli olabilecektir. Bu noktada özellikle “kararsız tüketiciler” de daha etkin bir biçimde yönlendirilebilirler. Daha yalın bir yaşam tarzının ortaya çıkması, daha düşünceli ve bilinçli satın almaları doğurmuştur. Tüketiciler gıda israfından kaçınmaya yönelik satın almaları yaptıklarını bildirmiştir. Bu durumda “geri dönüşüm”, “geri dönüştürülebilir ürün” işletmelerin stratejileri içerisinde daha fazla yer almalıdır. Günümüzde sadece “gıda” sektöründe değil, hemen hemen her sektör açısından sürdürülebilirlik ve geri dönüştürülmüş malzemelerden üretim önem taşıyan olgulardır. İşletmeler bu doğrultuda topluma sosyal sorumluluk bağlamında kattıkları değeri vurgulayabilirler. Bu güçlü sosyal sorumluluk algısı ve imaj yaratımını da destekleyecektir. Son olarak, sadık müşteri profilinin yaratılması yönünde adımların atılması önerisinde bulunulabilir. Çünkü tüketici bildikleri ve güvendikleri markaları satın aldıklarını bildirmişlerdir. Tüketicilere markaları satın almaları için bir neden sunmak gerekmektedir. Dijital pazar yapısında aktif olan tüketici işletmeyi, markayı, ürünü ve temas noktalarını şekillendirmektedir. Dolayısıyla doğru, müşteri ihtiyaçlarını karşılayan içerik üretimi ve bunun tüketiciye iletimi ilişki pazarlama faaliyetleri açısından önem taşıyacaktır.

6. Araştırmanın Kısıtları ve Gelecekte Yapılacak Çalışmalar İçin Öneriler

Pandemi sürecinin dünya genelindeki ve yaşamın her alanındaki etkileri göz önünde bulundurularak çalışma kapsamında herhangi bir ürün, ürün grubu, marka, işletme ve sektöre odaklanılmamıştır. Aynı zamanda, tüm in-

sanlık üzerinde etkili olan bir süreç söz konusu olduğu için zaman ve yer kısıtları doğrultusunda belirli sayıda tüketiciye ulaşılabilmektedir. Buna doğrultuda, çalışma bir ürün/ürün grubu, marka, işletme, sektör ve tüm tüketiciler bazında genellenemez.

Gelecekte yapılacak çalışmalarda ürün, ürün grupları ve/veya hizmet kategorileri açısından araştırma modeli değerlendirilebilir. Çevrimiçi ortamlar ve mobil uygulamaların etkinliği de yine bu bağlamda ele alınabilir. Çalışmanın odak noktası tüketici alışveriş davranışlarında pandemi sürecinde değişikliklerin olduğu ve bu değişikliklerin pandemi sürecinin sonrasında da devam edeceği noktasıydı. Yapılacak çalışmalarda bu değişimin sürdürülebilirliği noktasında tüketiciye ilişkin diğer faktörler (örneğin psikolojik, psikografik, demografik vb.) ele alınabilir. Model davranışsal değişimlerin kişilik, yaşam tarzları ve tüketim türleri açısından sonuçları bakımından tartışılabilir. Kültürlerarası çalışmalar gerçekleştirilebilir. Sadece COVID-19 temelinde değil, farklı ve öngörülürlüğü düşük olan doğal afet vb. durumlar açısından da model çalışılabilir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır. Bu araştırma için Bayburt Üniversitesi Etik Kurulu'nun 28.04.2021 tarih ve 2021/96 karar sayılı ile etik kurul onayı alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek Beyanı

Araştırma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makaleye 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) oranında katkı sunmuştur.

Kaynaklar

- Accenture. (2020). How COVID-19 will permanently change consumer behavior. Fast-changing consumer behaviors influence the future of the CPG industry, https://www.accenture.com/_acnmedia/PDF-134/Accenture-COVID19-Consumer-Behaviour-Survey-Research-PoV.pdf. Erişim Tarihi: 17.05.2020
- Ahmed, F., Zviedrite, N. and Uzicanin, A. (2018). Effectiveness of workplace social distancing measures in reducing influenza transmission: A Systematic Review. *BMC Public Health*, 18(1), 1-13.
- Ali, F., Dogan, S., Amin, M., Hussain, K. and Ryu, K. (2021). Brand anthropomorphism, love and defense: Does attitude towards social distancing matter?. *The Service Industries Journal*, 41 (1-2), 58-83.
- Arora, N., Charm, T., Grimmelt, A., Ortega, M., Robinson, K., Sexauer, C. and Yamakawa, N. (2020). A global view of how consumer behavior is changing amid COVID-19. McKinsey & Company. <https://www.mckinsey.de/~media/McKinsey/Business%20Functions/Marketing%20and%20Sales/Our%20Insights/A%20global%20view%20of%20how%20consumer%20behavior%20is%20changing%20amid%20COVID%2019/20200707/covid-19-global-consumer-sentiment-20200707.pdf>. Erişim Tarihi: 17.05.2021
- Babin, B. J. and Svensson, G. (2012). Structural equation modeling in social science research. Issues of validity and reliability in the research process. *European Business Review*, 24(4), 320-330.
- Bae, S. Y. and Chang, P. J. (2021). The effect of coronavirus disease-19 (COVID-19) risk perception on behavioural intention towards 'untact' tourism in South Korea during the first wave of the pandemic (March 2020). *Current Issues in Tourism*, 24(7), 1017-1035.

- Betoret, F. D. (2007). The influence of students' and teachers' thinking styles on student course satisfaction and on their learning process. *Educational Psychology*, 27(2), 219-234.
- Bonett, D. G. and T. A. Wright (2015). Cronbach's alpha reliability: Interval estimation, hypothesis testing, and sample size planning. *Journal of Organizational Behavior*, 36(1),3-15.
- Brewer, N. T., Chapman, G. B., Gibbons, F.X., Gerrard, M., McCaul, K.D. and Weinstein, N.D. (2007). Meta-analysis of the relationship between risk perception and health behavior: The example of vaccination. *Health Psychology*, 26(2), 136-145.
- Brewer, P. and Sebby, A. G. (2021). The effect of online restaurant menus on consumers' purchase intentions during the COVID-19 pandemic. *International Journal of Hospitality Management*, 94, 102777, 1-9.
- Cana, D. (2020). The impact of the current crisis generated by the Covid-19 pandemic on consumer behavior. *Studies in Business & Economics*, 15(2), 85-99.
- Chakraborty, T., Kumar, A., Upadhyay, P. and Dwivedi, Y.K. (2021). Link between social distancing, cognitive dissonance, and social networking site usage intensity: A country-level study during the COVID-19 outbreak. *Internet Research*, 31(2), 419-456.
- Chauhan, V. and Shah, M. H. (2020). An empirical analysis into sentiments, media consumption habits, and consumer behaviour during the coronavirus (COVID-19) outbreak. *Purakala (UGC Care Journal)*, 31(20), 353-378.
- Di Crosta, A., Ceccato, I., Marchetti, D., La Malva, P., Maiella, R., Cannito, L., Cipi, M., Mammarella, N., Palumbo, R., Verrocchio, M.C., Palumbo, R. and Di Domenico, A. (2021). Psychological factors and consumer behavior during the COVID-19 pandemic. *PloS one*, 16(8), e0256095, 1-23.
- Ding, Y., Du, X., Li, Q., Zhang, M., Zhang, Q., Tan, X. and Liu, Q. (2020). Risk perception of coronavirus disease 2019 (COVID-19) and its related factors among college students in China during quarantine. *PloS one*, 15(8), 1-13.
- Ebrahimi, O. V., Hoffart, A. and Johnson, S. U. (2020). Factors associated with adherence to social distancing protocols and hygienic behavior during the COVID-19 Pandemic. (Preprint). <https://doi.org/10.31234/osf.io/h7wmj>
- Eger, L., Komárková, L., Egerová, D. and Mičík, M. (2021). The effect of COVID-19 on consumer shopping behaviour: Generational cohort perspective. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 61, 102542, 1-11.
- Fornell, C. and Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50.
- Foroudi, P., Tabaghdehi, S. A. H. and Marvi, R. (2021). The gloom of the COVID-19 shock in the hospitality industry: A Study of consumer risk perception and adaptive belief in the dark cloud of a pandemic. *International Journal of Hospitality Management*, 92, 102717, 1-10.
- Goswami, S. and Chouhan, V. (2021). Impact of change in consumer behaviour and need prioritisation on retail industry in Rajasthan during COVID-19 pandemic. *Materials Today: Proceedings*, 46, 10262-10267.

- Groza, M. D., Locander, D.A. and Howlett, C. H. (2016). Linking thinking styles to sales performance: The importance of creativity and subjective knowledge. *Journal of Business Research*, 69(10), 4185-4193.
- Hair, J.F., Black, W.C., Babin, B.J. and Anderson, R. E. (2010). *Multivariate data analysis*. New Jersey.
- Harrington, D. (2009). *Confirmatory factor analysis*. Oxford University Press.
- Herjanto, H., Amin, M. and Purington, E. F. (2021). Panic buying: The effect of thinking style and situational ambiguity. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 60, 102455, 1-10.
- Im, J., Kim, J. and Choeh, J. Y. (2021). COVID-19, social distancing, and risk-averse actions of hospitality and tourism consumers: A case of South Korea. *Journal of Destination Marketing & Management*, 20, 100566.
- Iorfa, S. K., Ottu, I. F., Oguntayo, R., Ayandele, O., Kolawole, S. O., Gandi, J. L., Dangiva, A.L. and Olapegba, P. O. (2020). COVID-19 knowledge, risk perception, and precautionary behavior among Nigerians: A moderated mediation approach. *Frontiers in Psychology*, 11, 1-10.
- Jha, S. and Pradhan, V. (2020). Factors causing change in customer behaviour during COVID-19 pandemic. *Journal of Critical Reviews*, 7(19), 3792-3804.
- Ju, X., Brennan, D. S., Parker, E., Chrisopoulos, S. and Jamieson, L. (2018). Confirmatory factor analysis of the health literacy in dentistry scale (HeLD) in the Australian population. *Community Dent Health*, 35(3), 140-147.
- Kayes A. S. M., Islam, M. S., Watters, P. A., Ng, A. and Kayesh, H. (2020). Automated measurement of attitudes towards social distancing using social media: A COVID-19 case study. Preprints 2020, 2020040057, doi: 10.20944/preprints202004.0057.v1.
- Kline, R. B. (2005). *Principles and practice of structural equation modelling (2 nd ed.)*. New York: Guilford Press.
- Kohli, S., Timelin, B., Fabius, V. and Veranen, S. M. (2020). How COVID-19 is changing consumer behaviour- now and forever. McKinsey & Company, <https://www.mckinsey.com/~media/mckinsey/industries/retail/our%20insights/how%20covid%2019%20is%20changing%20consumer%20behavior%20now%20and%20forever/how-covid-19-is-changing-consumer-behavior-now-and-forever.pdf> Erişim Tarihi: 17.05.2020
- Kurtuluş, K. (2004). *Pazarlama araştırmaları. Literatür Yayıncılık, İstanbul*.
- Lee, Y. and Li, J. Y. Q (2021). The role of communication transparency and organizational trust in publics' perceptions, attitudes and social distancing behaviour: A case study of the COVID-19 outbreak. *Journal of Contingencies and Crisis Management*, 29, 368-384.
- Long, N. N. and Khoi, B. H. (2020). An empirical study about the intention to hoard food during COVID-19 pandemic. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 16(7), 1-12.
- Loxton, M., Truskett, R., Scarf, B., Sindone, L., Baldry, G. and Zhao, Y. (2020). Consumer behaviour during crises: Preliminary research on how coronavirus has manifested consumer panic buying, herd mentality, changing discretionary spending and the role of the media in influencing behaviour. *Journal of Risk and Financial Management*, 13(8), 166.

- Ma, K., Chen, T. and Zheng, C. (2018). Influence of thinking style and attribution on consumer response to online stockouts. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 43, 218-225.
- Maharaj, S. and Kleczkowski, A. (2012). Controlling epidemic spread by social distancing: Do it well or not at all. *BMC Public Health*, 12(1), 1-16.
- McClure, C. and Seock, Y. K. (2020). The role of involvement: Investigating the effect of brand's social media pages on consumer purchase intention. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 53, 101975, 1-8.
- McCarthy, M. and Henson, S. (2005). Perceived risk and risk reduction strategies in the choice of beef by Irish consumers. *Food Quality and Preference*, 16(5), 435-445.
- Menon, G., Raghurir, P. and Agrawal, N. (2008). Health risk perceptions and consumer psychology. In *Handbook of Consumer Psychology*. Curtis Haugtvedt, Paul Herr and Frank Kardes (Eds.), In *Handbook of Consumer Psychology* (pp. 981-1010). Routledge
- Milaković, I, K. (2021). Purchase experience during the COVID-19 pandemic and social cognitive theory: The relevance of consumer vulnerability, resilience, and adaptability for purchase satisfaction and repurchase. *International Journal of Consumer Studies*, 45, 1425-1442.
- Motta Zanin, G., Gentile, E., Parisi, A. and Spasiano, D. (2020). A preliminary evaluation of the public risk perception related to the COVID-19 health emergency in Italy. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17,3024, 1-20.
- Naeem, M. (2021). Understanding the customer psychology of impulse buying during COVID-19 pandemic: Implications for retailers. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 49(3), 377-393.
- Naseri, R. N. N. (2021). Issues and challenges of online shopping activities on the impact of corona pandemic: A study on Malaysia retail industry. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education (TURCOMAT)*, 12(10), 7682-7686.
- Nunnally, J. C. (1978). *Psychometric Theory* (2nd ed.). New York: McGraw-Hill
- O'Hara, L. A. and Sternberg, R. J. (2001). It doesn't hurt to ask: Effects of instructions to be creative, practical, or analytical on essay-writing performance and their interaction with students' thinking styles. *Creativity Research Journal*, 13(2), 197-210.
- Qian, D. and Li, O. (2020). The relationship between risk event involvement and risk perception during the COVID-19 outbreak in China. *Applied Psychology: Health and Well-Being*, 12(4), 983-999.
- Ripoll, G. and Panea, B. (2019). The effect of consumer involvement in light lamb meat on behavior, sensory perception, and health-related concerns. *Nutrients*, 11,1200, 1-18.
- Sheth, J. (2020). Impact of Covid-19 on consumer behavior: Will the old habits return or die?. *Journal of Business Research*, 117, 280-283.
- Sternberg, R. J. (1988). Mental self-government: A theory of intellectual styles and their development. *Human Development*, 31(4), 197-224.

- Sternberg, R. J. (1999). *Thinking styles*. Cambridge University Press, New York.
- Sternberg, R. J. and Zhang, L. F. (2005). Styles of thinking as a basis of differentiated instruction. *Theory into Practice*, 44(3), 245-253.
- Subburaj, A., Sriram, V. and Mehroliya, S. (2020). Effects of supply chain integration on firm's performance: A study on micro, small and medium enterprises in India. *Uncertain Supply Chain Management*, 8(1), 231-240.
- Sun, C. T., Wang, D.Y. and Chang, Y. Y. (2013). Effects of thinking style on design strategies: Using bridge construction simulation programs. *Journal of Educational Technology & Society*, 16(1), 309-320.
- Sung, J. and Park, S. B. (2017). The effects of consumer involvement and content types in virtual reality on attitude toward advertisement. *International Information Institute (Tokyo). Information*, 20(5B): 3521-3528.
- Tyagi, P. and Pabalkar, D. (2021). Impact of COVID-19 over purchasing behaviour of the consumers. *European Journal of Molecular & Clinical Medicine*, 8(2), 561-571.
- Xie, K., Liang, B., Dulebenets, M. A. and Mei, Y. (2020). The impact of risk perception on social distancing during the COVID-19 pandemic in China. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(17), 1-17.
- Valaskova, K., Durana, P. and Adamko, P. (2021). Changes in consumers' purchase patterns as a consequence of the COVID-19 pandemic. *Mathematics*, 9(15), 1788, 1-17.
- Verbeke, W. J., F. Belschak, F. D., Bakker, A. B. and Dietz, B. (2008). When intelligence is (dys) functional for achieving sales performance. *Journal of Marketing*, 72(4), 44-57.
- Yang, Y., Li, O., Peng, X. and Wang, L. (2020). Consumption trends during the COVID-19 crisis: How awe, coping, and social norms drive utilitarian purchases. *Frontiers in Psychology*, 11, 1-10.
- Yanti, B., Mulyadi, E., Wahiduddin, W., Novika, R. G. H., Arina, Y. M. D. A., Martani, N. S. and Nawan, N. (2020). Community knowledge, attitudes, and behavior towards social distancing policy as prevention transmission of COVID-19 in Indonesia. *Jurnal Administrasi Kesehatan Indonesia*, 8(1), 4-14.
- Yaşloğlu, M. M. (2017). Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: Keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46 (Özel Sayı), 74-85.
- Zaichkowsky, J. L. (1985). Measuring the involvement construct. *Journal of Consumer Research*, 12(3), 341-352.
- Zhang, L. F. and Sternberg, R. J. (2002). Thinking styles and teachers' characteristics. *International Journal of Psychology*, 37(1), 3-12.
- Zhang, L. F. (2004). Thinking styles: University students' preferred teaching styles and their conceptions of effective teachers. *The Journal of Psychology*, 138(3), 233-252.
- Zhang, L. F. (2008). Thinking styles and emotions. *The Journal of Psychology*, 142(5), 497-516.
- Zhang, L. F. (2009). Anxiety and thinking styles. *Personality and Individual Differences*, 47(4), 347-351.

Kripto Paraya Yönelik Mali Öneriler: Bilgi Edinme Yoluyla Vergi Denetimi ve Değer Artışı Kazancı Üzerinden Vergilendirme¹

Öner GÜMÜŞ, Ersin Nail SAĞDIÇ²

Kripto Paraya Yönelik Mali Öneriler: Bilgi Edinme Yoluyla Vergi Denetimi ve Değer Artışı Kazancı Üzerinden Vergilendirme

Fiscal Proposals For Crypto Currency: Tax Audit Via Knowledge Acquisition and Taxation Over Gains From Appreciation

Özet

Abstract

Kriptografinin kullanılması suretiyle bağlanan ve güvenilir olduğu kabul edilen kayıt sistemi blok zincir olarak adlandırılır. Blok zincir kullanımıyla ilk kripto para olan Bitcoin, Satoshi Nakamoto tarafından geliştirilmiştir. Birçok avantajı ve dezavantajı bulunan kripto para Türkiye’de de popüler hale gelmiştir. Bunun göstergesi de kripto para kullanımında Türkiye’nin dünyada dördüncü, Avrupa’da birinci olmasıdır. Ancak söz konusu popülerite hem bazı dolandırıcılık olaylarına hem de seçmen tercihlerinin çarpıtılmasına yol açmaktadır. Bu durumu vergi denetimi ve vergilendirme ile önlemek mümkündür. Bu kapsamda çalışmada ulaşılan sonuçlar kripto paranın dijital paraya çevrilmesi ve böylelikle Merkez Bankası’na tanınması, bilgi edinme yoluyla vergi denetimi yapılması ve değer artışı kazancı üzerinden vergilendirme yapılmasıdır.

The registration system linked by using cryptography and accepted as safe is called blockchain. With the use of blockchain, the first cryptocurrency bitcoin is developed by Satoshi Nakamoto. Crypto currency having lots of advantages and disadvantages also becomes popular in Turkey. The indication of this is that Turkey becomes the fourth country in the world and first country in the Europe in terms of crypto currency use. However, this popularity causes some frauds and voters’ preferences to distort. Prevention of these events is possible by tax audit and taxation. Within this scope, the results reached in this study are to convert crypto currency into digital currency and hence to be recognized by central bank, to realize tax audit by means of knowledge acquisition and levying taxes over gains from appreciation.

Anahtar Kelimeler: Blok Zincir, kripto para, vergi denetimi, değer artışı kazancı.

Keywords: Blockchain, crypto currency, tax audit, gains from appreciation

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

Finansal ekonomi ekonomik birimlerin eskiden bu yana ilgi alanı olmuştur. Günümüzde ise bu ilgi kripto para ile ortaya çıkmıştır. Özellikle kripto para işlemlerinin gizli olması ve kazançların oldukça yüksek olması yatırımcıların gelir elde etme isteğini arttırmaktadır. Bununla birlikte kripto para piyasasındaki işlemler gizlilik arz etmektedir. Gizlilik kelimesi her ne kadar olumlu gibi algılsa da yatırılan paralar merkezi bir otorite olmadığı için tamamen şirket yöneticilerinin inisiyatifine bırakılmaktadır. Bahsi geçen hususun sebebi sadece merkezi otorite olmaması değil; aynı zamanda kripto paraların sahip olduğu blok zincir teknolojisidir. Bu bağlamda ilk kısımda kripto para işlemlerinin teknolojik temelini oluşturan blok zincir teknolojisine değinilmiştir.

Kripto para işlemleri ilk olarak bitcoin ile başlamıştır. 2009 yılında başlayan bitcoin ile başlayan bu işlemler popüler bir hale gelince BDDK yatırımcılara bir basın toplantısıyla uyarıda bulundu. Zamanla daha fazla yaygınlaşan kripto para işlemlerinde 2021 yılına gelindiğinde sistemin aksaklıkları dolandırıcılık eylemleriyle gün yüzüne çıkmaya başladı. Buna istinaden devlet bir yönetmelik çıkartarak öncelikle kripto paranın bir ödeme aracı olmadığını ifade

¹ Bu çalışma 2-4 Ağustos 2021 tarihlerinde düzenlenen “Euroasia International Congress on Scientific Researches and Recent Trends-VIII” kongresinde sunulan “Kripto Paralarda Mali Güvenlik ve Denetim Sorunu” adlı bildirden türetilmiştir.

² Öner GÜMÜŞ, Doktor Öğretim Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Tavşanlı Meslek Yüksekokulu Muhasebe ve Vergi Bölümü, oner.gumus@dpu.edu.tr, ORCID ID orcid.org / 0000-0002-3231-3293, Ersin Nail SAĞDIÇ, Doktor Öğretim Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü, ersinnailsagdic@dpu.edu.tr, ORCID ID orcid.org / 0000-0002-4022-8515.

etti, sonrasında ise MASAK çeşitli yaptırımlarla kripto para işlemlerini takibe almaya başladı. Zaten kripto paranın da dünyada ortaya çıkan olaylardaki olumsuz rolü sebebiyle takip edilmeyi gerektirecek mali işlemleri bünyesinde barındırmaktaydı. Söz konusu hususlar ikinci bölümde ele alınmıştır.

Kripto para vergilendirilmediği için vergide adalet ve eşitlik ilkelerine bir aykırılık durumu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla vergi denetiminin gerçekleştirilmesi kaçınılmaz bir çözüm olarak belirmektedir. Bununla birlikte vergi denetimi kripto para işlemleri için gerçekleştirilememektedir. Bunun için öncelikle kripto paranın dijital para birimine çevrilerek Merkez Bankası'na tanınması sağlanmalıdır. Sonrasında ise yapılan denetimle değer artışı kazancı üzerinden vergilendirilmelidir. Son bölümde söz konusu hususlara vurguda bulunularak çalışma sonlandırılmıştır.

2. Blok Zincir Teknolojisi

Dağınık bir ver tabanı, merkezi olmayan mutabakat mekanizması ve kriptografik algoritmaların birleşimi blok zincir olarak tanımlanmaktadır (Tanrıverdi vd., 2019: 204). Blok zincir sözcüğü şifrelenmiş veri kümesi olan "blok" ve söz konusu blokların öncesindeki bloklara şifrelenmiş imzalar yoluyla bir araya gelmesini anlamına gelen "zincir" kelimelerinin birleşmesinden oluşmaktadır (Türkiye Bilişim Vakfı, 2019: 13). Blok zincir modeli iki kavramdan meydana gelmektedir ("Blokzincir teknolojileri", 2017):

- Kayıtlar: İlgili blok zincir üzerindeki demirbaş girdisi, müşteri kayıtları, para aktarımı vb. her türlü içerik bilgisidir.
- Bloklar: Kayıtların birleştirilmek suretiyle belli aralıklarla içine yazıldığı bloklar, kriptografik özel algoritmaların ve dijital imzaların kullanılmasıyla oluşturulmaktadır.

Blok zincir güçlü kriptografi tekniklere sahip ve tek bir merkez yerine tüm kullanıcılara dağıtılmış veri yapısı bulunmaktadır (Firat ve Daşdemir, 2021: 88). Blok zincirin çalışma mantığı şu şekildedir (Avunduk ve Aşan, 2018: 378): İlk veri girişiyle başlayan zincir sonsuza kadar gidebilecek bir yapıya sahip olup, verilerin eklenme süreci tek bir noktadan başlamakla birlikte zincire dahil olan bütün kullanıcılar eski verileri sistemlerine yüklerler ve sonraki süreçte sisteme dahil olan kullanıcı bir kod üretir ki ana zincir olarak da isimlendirilen en uzun blok zincirine eklenir ve sistemdeki bilgiler bütün zincirlerde saklanır.

İşte kripto paralar da kriptografi temelli blok zincir olarak adlandırılan bu yapı kullanılarak oluşturulmuştur (Özkul ve Baş, 2020: 58). Blok zincir teknolojisinin kripto para mantığıyla nasıl işlediği şu şekilde izah edilebilir (Yıldırım, 2019: 268):

- A kişinin B kişisine para göndermek istediği varsayalım.
- Bahsi geçen işlem çevrimiçi bir şekilde blok olarak tanımlanır.
- Söz konusu blok tüm ağdakilere dağıtılır.
- Gönderim işlemi ağdakilerce onaylanır.
- Blok zincire ekleme ve işlem kaydı gerçekleştirilir.
- Böylelikle A kişisinden B kişisine para transferi sağlanır.

Bu bağlamda kripto paralara ilişkin işlemlerde kullanılan teknolojinin blok zinciri teknolojisi olduğunu ifade etmek mümkündür. Söz konusu teknoloji dağınık olduğu için de merkezi bir otoritenin bulunduğunu söylemek mümkün değildir. Bu merkeziyeti olmayan otoritenin kripto para için de geçerli olacağı hususu ise izahtan varestedir.

3. Kripto Para: Genel Bir Çerçeve

İngilizcesi "crypto currency" olan ve internet aracılığıyla kullanılıp hiçbir merkezi otoritesi olmayan sanal para birimini ifade eden kripto para sanal cüzdanlara belirli şifre varyasyonlarıyla yerleştirilir ve yine şifre varyasyonlarıyla çıkarılabilir bir özelliğe sahip olup, kişi yahut kurumlar kripto para ile harcama yapabilir veya onu reel para olarak kabul edebilir ("Kripto paralar, bitcoin", 2017).

Kripto para ilk olarak bitcoin ismiyle 2009 yılında Satoshi Nakamoto tarafından 21 milyon adet ile kurulmuş olup, bitcoinin milyonda birine de teknik olarak Satoshi denmektedir ("Cryptocurrency", 2017). Bununla birlikte kripto para birimleri sadece bitcoinle sınırlı olmayıp, Ethereum, Binance Coin, Ripple, Tether, Holo gibi yaklaşık 5500'ün üzerinde kripto para birimi bulunmaktadır ("Tüm kripto paralar", t.y.).

Kripto paraların ortaya çıkışından sonra yatırımcıların ve kullanıcıların daha kolay işlem yapabilmesi adına kurulan platformlara kripto para borsaları olarak adlandırılmakta olup, söz konusu platformlarda kredi kartı ile hızlı bir şekilde işlem yapılabilmekte ve ayrıca bu borsalarda kripto para- kripto para işlemleri de gerçekleştirilebilmektedir ("Küresel kripto para", t.y.). Günümüzde 504 tane kripto para borsa platformu olup, bunların 259 tanesinin kripto para piyasası değeri varken, geriye kalanlar başlangıç aşamasındadır ve söz konusu platformlarda yaklaşık 19000 piyasanın mevcudiyetinden bahsedilmekle birlikte, bu rakam ülkelerin koşullarına göre sürekli değişiklik göstermektedir ("How many cryptocurrency", 2021).

Bu kadar geniş bir alana yayılan kripto paraların ülkelerin dikkatinden kaçması ise düşünülemez. Bu bağlamda kripto parayı ödeme aracı olarak kabul eden ülkelere ilişkin şu hususlardan bahsedilebilmesi mümkündür ("Bitcoin'le ödeme alan", 2020; "Dijital para ile vergi", 2021):

- Blok zincir girişimiyle ön plana çıkan İsviçre, kripto para girişimlerine ilişkin yasal vergileri azaltan yeni vergi kanunları yoluyla işletmelerin kripto para işlemlerini yapmasına teşvik etmektedir.
- Almanya ise kripto parayı yasal bir finans aracı olarak resmen tanımış olup, kripto paralara ilişkin kanuni statüleri için net bir çerçeve çizmiştir.
- Çin, Estonya, Rusya ve Güney Kore ise kendi kripto para birimlerini piyasaya sürme hazırlığı içindedirler.
- Venezuela kendi ulusla kripto para birimi olan PETRO'yu kullanmaya başlamış olup, 355 belediyesinden 305 tanesinde vergi ödemesinin PETRO ile gerçekleştirilmesini kabul etmiştir.
- ABD'nin Ohio eyaleti ile İsviçre ve Kanada'da bulunan bazı kanton ve belediyelerde kripto paralar vergi tahsilatlarında geçerli bir ödeme aracı olarak kullanılmaktadırlar.

Kripto parayı ödeme aracı olarak kabul eden ülkeler ve uygulamalara bakıldığında ise kripto paranın uygulama anlamında halen tam olarak yerleşmediği görülmektedir. Bu da kripto paraların avantajı olduğu kadar dezavantajları olduğunun da bir ispatı niteliğindedir. Kripto paraların avantajları ve dezavantajları şunlardır ("Kripto paraların avantajları", 2018):

- Avantajları: Hız/zaman ve mekân açısından bir sınırlamanın olmaması/sanal olduğu için cüzdan gibi çalınma riskinin bulunmaması.
- Dezavantajları: Şirketler halen kripto paraya güvenmedikleri için kullanımının reel paraya göre daha düşük olması/işlem hacmi düşük olduğu için en küçük bir olayın büyük bir dalgalanma yaratması/yasal bir çerçeve olmadığı için hak aramanın zor olması.

Kripto paranın dezavantajlarını yansıtan bazı mali olayların varlığından bahsetmek mümkündür. Bu bağlamda kripto paraya ilişkin olumsuz örnekler şu şekillerde ifade edilebilir:

- Eski CIA ajanı Richard LaTulip kripto para işlemlerinin yeni başladığı zamanlarda bilgisayar suçluları arasında kripto paralar ile birçok bilgi edindiğini ifade etmiştir ("Eski bir gizli istihbarat", 2021). Söz konusu örnek sistemin ne kadar manipülasyona açık olduğunu göstermesi bakımından anlamlıdır.
- 2016 ABD seçimlerinde Rus Askeri İstihbarat Teşkilatı'nda çalışan 15 kişi, sanal para kazanmak suretiyle seçimleri manipüle etmeye çalışmıştır ("İstihbarat operasyonlarında kripto", 2021). Bu örnek kripto paranın seçmen tercihlerini çarpıtmada kullanılabileceğine işaret etmektedir.
- Kuzey Koreli bilgisayar korsanları ABD'de yer alan bankalardan yaklaşık 1,3 milyar dolarlık kripto para çalmıştır ("Üç Kuzey Koreli", 2021). Finansal sistemin kripto paralar konusunda ne kadar zayıf kaldığını göstermesi bakımında bahsi geçen örnek önem arz etmektedir.

- Türkiye’de son zamanlarda bir kripto para şirketinde 2 milyar dolar civarında dolandırıcılık yapıldığına yönelik iddialar neticesinde İstanbul Anadolu Cumhuriyet Başsavcılığında başlatılmış bir soruşturma bulunmaktadır (“Thodex'in kurucusu 2 milyar”, 2021). Bu da kripto para işlemlerinin dolandırıcılığa açık olduğunun bir göstergesidir. Zaten bu örnek kripto para dolandırıcılığı sistemin ne kadar güvensiz olduğunu ortaya koymaktadır. Bunun yanında Türkiye %16 ile dünyada dördüncü ve Avrupa’da birinci sırada yer almaktadır (“En çok kripto para”, 2021). Dolayısıyla pazarın oldukça büyük olması sistemin güvensizliği ile birleşince bu tip vakaların ortaya çıkması kaçınılmaz olmaktadır.

Aslına bakılırsa 25 Kasım 2013 tarihinde bu konuda BDDK şu hususlara vurguda bulunarak kripto para işlemlerinin riski konusunda kullanıcıları uyarılmıştı (“Basın açıklaması”, 2013):

“... Bitcoin ve benzeri sanal paralar ile gerçekleştirilen işlemlerde tarafların kimliklerinin bilinmemesi, söz konusu sanal paraların yasadışı faaliyetlerde kullanılması için uygun bir ortam yaratmaktadır. Ayrıca Bitcoin, piyasa değerinin aşırı oynak olabilmesi, dijital cüzdanların çalınabilmesi, kaybolabilmesi veya sahiplerinin bilgileri dışında usulsüz olarak kullanılabilmesi gibi risklerin yanı sıra yapılan işlemlerin geri döndürülemez olmasından dolayı operasyonel hatalardan ya da kötü niyetli satıcıların suiistimalinden kaynaklı risklere de açıktır.”

Bunun dışında son zamanlarda kripto para piyasalarında yaşanan dolandırıcılık olaylarına karşı 16 Nisan 2021 tarih ve 31456 sayılı Resmî Gazete ’de yayımlanan ve 30 Nisan 2021 tarihinde yürürlüğe giren “Ödemelerde Kripto Varlıkların Kullanılmamasına Dair Yönetmelik” uyarınca kripto varlıkların ödemelerde doğrudan veya dolaylı bir şekilde kullanılmayacağı belirtilmiştir.

Bunun haricinde Mayıs ayında MASAK hazırlamış olduğu kripto para rehberinde şu müeyyidelerin uygulanmasını öngörmüştür (MASAK, 2021: 15):

- Müşterinin tanınmasına ilişkin yükümlülüğün ihlali halinde tek bir ihlale yönelik para cezası 30.000 TL iken, söz konusu cezanın üst limiti 4.000.000 TL’dir.
- Şüpheli işlem bildirimini yükümlülüğünün ihlali halinde tek bir ihlale yönelik para cezası 50.000 TL iken, söz konusu cezanın üst limiti 4.000.000 TL’dir.
- Devamlı bilgi verme yükümlülüğünün ihlali halinde tek bir ihlale yönelik para cezası 30.000 TL iken, söz konusu cezanın üst limiti 4.000.000 TL’dir.
- Söz konusu yükümlülükler uymaması halinde ise yükümlülere bir yıldan üç yıla kadar hapis ve beş bin güne adli para cezasına hükmolunacaktır.

4. Kripto Paraya Yönelik Mali Bir Değerlendirme

Vergi kanunlarının emrettiği hususların yerine getirilip getirilmediğinin ve vergi idaresinin çeşitli teknik metotlarla vergi borcunun zamanında ve gerçek tutarıyla ödenip ödenmediği konusunda araştırma yapma, tespit etme ve sağlama faaliyetlerinin bütünü vergi denetimi olarak adlandırılır (Tekin ve Çelikkaya, 2013: 49).

Vergi denetimi hususu büyük önem arz etmektedir. Önemli olmasının sebepleri ise şunlardır (Üstün, 2013: 14-17):

- Beyannamelerde bildirilen her matrahın doğru olacağına garantisinin olmaması,
- Vergide adaletin sağlanması bakımından bir ön koşul olması,
- Kişilerin hukuki güvenlikleri açısından önem arz etmesi.

Gerçek kişilerin gelir elde etmesi ile vergiyi doğuran olay gerçekleşir (Öncel vd., 1985: 36). Kripto paranın bir değişim aracı olduğu düşünüldüğünde, vergiyi doğuran olayın gerçekleştiği sonucuna ulaşılabilir. Bu açıdan bakıldığında vergi denetiminin kripto para açısından yapılmasının gerekli olduğu görülür. Dolayısıyla vergi denetimini yerine getirmesi gereken vergi idaresinin söz konusu denetimi yoklama, inceleme, arama, bilgi toplama ve istihbarat arşivi (Pehlivan, 2011: 104) çerçevesinde kripto para açısından da gerçekleştirmesi gerekir.

Mükellef veya mükellefin yükümlülükleri ile ilgili maddi olay, kayıt ve konular vergi idaresinin bilgisi dışında kalıyorsa bunların araştırılması ve tespiti yoklama yoluyla vergi denetimi anlamına gelir ki buradan anlaşılacağı üzere yoklama, olayların dış görünüşleriyle irdelenmesidir (Kızılot ve Taş, 2013: 100). Kripto para bu noktada vergi idaresinin bilgisi dışında bir faaliyet olarak belirdiğinden yoklama yoluyla vergi denetiminin yapılması gerekir. Ancak kripto para işlemleri için yoklama yapılamaması bir vergi denetimi handikabı oluşturmaktadır. Bu da kamu açısından bir vergi kaybı anlamına gelmektedir.

Vergi idaresinin mükellef beyanlarını ve bu beyanların dayanağını teşkil eden bilgi, belge, defter kayıtları ve envanterini detaylı bir şekilde araştırması vergi incelemesi olarak adlandırılır (Şenyüz vd., 2012: 134). Kripto para herhangi bir mükellef beyanının söz konusu olmaması inceleme yoluyla vergi denetimi yapılamamasına neden olmaktadır. Bir başka deyişle kripto paranın yasal bir dayanağının bulunmaması inceleme yoluyla denetim yapılmasına ve bu nedenden ötürü de bir vergi kaybına sebebiyet vermektedir.

Arama kararının gerekli olduğu gerçeği ışığında elde edilen bilgilerin kanuni düzenlemelere uygun olarak ve bütün inceleme tekniklerinden faydalanılmak suretiyle herhangi bir vergi kayıp ve kaçığının ortaya çıkarılması hususu aramalı inceleme olarak adlandırılır (Arslan, 2012: 274-275). İnceleme bakımından yetkili olanların vergi kaçakçılığı ile ilgili delillerin varlığına göre arama yapıp yapılmayacağına karar verilmektedir (Üstün, 2013: 76). Kripto paranın gizliliği dolayısıyla vergi kaçırmaya müsait bir faaliyet olması arama hususunda yeterli delillerin bulunmasına engel teşkil edeceğinden arama yoluyla vergi denetimi yapılamayacak ve bu da inceleme ve yoklamada olduğu gibi bir vergi kaybı yaratacaktır.

Bir vergi sisteminin başarılı olabilmesi, ilintili bilgilerin sağlıklı ve etkili bir şekilde izlenmesi, toplanması, değerlendirilmesi ve amaca uygun olarak kullanılmasına bağlıdır ve çağdaş olarak kabul edilen vergi sistemlerinde de vergilendirmeye esas olan bildirimlerin kıyaslanması yoluyla etkinlik sağlanmaya çalışılmaktadır (Akdoğan, 2006: 102-103). Bu noktadan hareketle vergi idaresi de bilgi toplama yoluyla vergi denetimini Merkez Bankası ve diğer bankalardan ticaret ve tapu sicil kayıtlarını talep ederek gerçekleştirmektedir (Bilici, 2011: 76). Ancak kripto paranın bağlı bulunduğu yasal bir dayanak olmadığından bilgi edinme yoluyla da vergi denetimini gerçekleştirmek mümkün olmamakta ve dolayısıyla yine bir vergi kaybı söz konusu olmaktadır.

Vergide kayıp ve kaçak ortaya çıkmasına sebep olan mükelleflerin kolayca tespit edilebilmesi ve inceleme elemanlarının sağlıklı bilgi akışına sahi olma amaçlarını güden vergi istihbarat arşivi, toplanan bilgilerin saklandığı yerdir (Pehlivan, 2011: 105). Bu açıdan kripto para işlemlerinin gizlilik arz ettiği düşünüldüğünde herhangi bir istihbarat arşivi de oluşturulmayacağından yine bir vergi kaybının ortaya çıkması söz konusu olacaktır.

Vergi denetimi ile ilgili hususlar dikkate alındığında her ne kadar devlet yönetmelik çıkarmış olsa da ve MASAK takibat yapsa da öncelikle Merkez Bankası tarafından kripto paraların tanımlanması gerekmektedir. Bu ise kripto parayı dijital para birimi haline getirmekle mümkün olabilir. Zira kripto paranın arkasında merkez bankası yokken, dijital paranın arkasında merkez bankası vardır (Detaylı bilgi için bkz. Ulusoy, 2021, 30 Nisan). Kripto paranın Merkez Bankasınınca tanınması ise bilgi edinme yoluyla verginin denetiminin yapılabilmesi anlamına gelmektedir.

Bu süreç sonrasında ise kripto paranın nasıl bir vergilendirmeye tabi tutulması sorunu ortaya çıkmaktadır. Kripto paranın vergilendirilmesinde gelirin diğer unsurlarından farklı olarak değer artışı kazancı üzerinden vergi alınabilir (Detaylı bilgi için bkz. Türkmen, 2021, 5 Nisan). Zira diğer kazanç ve iratlar bakımından gelirin devamlılığı esas olmayıp, değer artışı kazançları da diğer kazanç ve iratların bir unsurudur (Saraçoğlu, 2018: 141). Kripto paraların değer artışı kazançları üzerinden vergilendirilmesini bir örnekle açıklayabilmek mümkündür:

- 30.000 TL'lik bir ortaklık hissesi elden 180.000 TL'ye çıkarıldığı takdirde ve bu elden çıkarma neticesinde 10.000 TL maliyet bedeli ortaya çıkarsa değer artışı kazancı üzerinden ödenecek gelir vergisi şu şekilde hesaplanır: $180.000 - 30.000 - 10.000 = 140.000$ TL - 19.000 TL (istisna tutarı) = 121.000 (vergiye tabi matrah). 2021 yılı için gelir vergisi diliminde 121.000 TL'nin tekabül ettiği oran %27'dir. Dolayısıyla ödenecek gelir vergisi $121.000 \times \%27 = 27.760$ TL olur.

- Kripto para üzerinden aynı miktarda değer artışı olursa ödenmesi gereken gelir vergisi şu şekilde hesaplanır: $180.000 - 30.000 = 150.000$ TL - 19.000 TL (istisna bedeli) = 131.000 TL (vergiye tabi matrah). 131.000 TL'ye gelir vergisi diliminde tekabül eden oran ise %35'tir. Dolayısıyla ödenecek gelir vergisi $131.000 \times \%35 = 30.540$ TL'dir.

Hukukta somut olayın soyut hukuk kurallarına uygun olması tipiklik olarak adlandırılır (Şenyüz vd., 2021). Dolayısıyla kripto paranın değer artışı kazancı üzerinden vergilendirilmesi için bahsi geçen hususun ayrıca Gelir Vergisi Kanunu'nda yer alması gerekmektedir.

5. Sonuç

Kripto para piyasalarında yatırımcıların normalden fazla gelir elde etmesi reel ekonomi açısından sıkıntı yaratır. Şöyle ki; kripto para piyasalarından gelir elde eden bireylerde ikame etkisi gelir etkisinden büyük olur ve bireyler emek piyasasına katılarak üretimde bulunmak yerine; boş zamanı tercih ederek reel üretimden uzaklaşır. Bu da tıpkı 1929 Büyük Buhranında olduğu gibi bir balon ortaya çıkmasına sebep olur.

Kripto paralara ilişkin ortaya çıkan vurgunlarda sürekli dile getirilen bir husus da batan yatırımcıların zararlarının telafi edilmesi gerekliliğidir. Ancak devlet 25 Kasım 2013 yılında –ki bu çok erken ve açık bir uyarıydı– kripto parayla ilgili çekincelerini ve yatırımcıların bu alandan uzak durması gerektiği belirtilmişti. Bu bağlamda devletin garanti vermediği bir ortamda batan yatırımcıların finanse edilmesi hukuka ve hakkaniyete aykırı bir durum ortaya çıkaracaktır. Zira devlet bu konuda bir garanti vermediği gibi; az önce de ifade edildiği üzere yatırımcılara uyarılarda da bulunmuştur. Bununla birlikte kripto para borsalarında dolandırıcılık eyleminde bulunan şirket yetkililerinin adli ve ticari düzeni bozdukları gerekçeleriyle yargılanmaları da elzem bir durumdur.

Kripto para piyasaları bir ülkenin seçimlerini manipüle edecek bir potansiyele sahiptir. Şöyle ki; siyasi partiler oy maksimizasyonu, seçmenler ise fayda maksimizasyonu peşindedirler. Ancak siyasi partilerin oy maksimizasyonu yapabilmeleri için de ciddi bir finansmana ihtiyaçları vardır. Kripto para gibi denetimsiz piyasalardan elde edilen gelirler başka bir ülkede seçimi kaybedecek bir partinin seçimi kazanabilmesine neden olabilirler. Böyle bir durum ise seçmen algılarını çarpıtarak üretilmesi gereken kamusal mal ve hizmetler yerine üretilmesi gereksiz mal ve hizmetlerin sunumu olarak ortaya çıkacaktır.

Kripto paralar için 16 Nisan 2021 tarihinde yapılan düzenleme aslında neyin yapılması değil; neyin yapılmaması gerektiği üzerinde odaklanmıştır. Şöyle ki; kripto para ile yatırım yapmak isteyen bir yatırımcı bu düzenleme ile yatırım yapmaktan vazgeçebilecektir. Benzer şekilde otellerde konaklama ücretini kripto para ile ödeyecek turistlerde gelmeme yönünde bir tercihte bulunarak turizmde gelir kaybı yaşatabilecektir. Bununla birlikte kripto para TL'den uzaklaşıp dolar ve altına giden yatırımcı için bir alternatif olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla yapılan bu düzenleme ile devletin sistemin dışında bir para olmasını istemediği görünmektedir. Zira sistemin dışındaki paranın vergilendirilmesi oldukça zordur. Özellikle içinde bulunulan konjonktürde sistemin dışında para bulunması devletin vergi gelirlerinden mahrum olması anlamına gelmektedir. Bu ise kamusal mal ve hizmet üretiminin finansmanında aksaklıklar yaşanmasına sebep olur.

Vergi almak devletin egemenlik hakkının bir göstergesidir. Dolayısıyla vergi denetimlerini gerçekleştirerek değer artışı kazançları üzerinden kripto para borsalarından alınacak gelir vergileri devletin bu alanda da söz sahibi olmasını sağlayacaktır. Kuşkusuz burada tipiklik unsuruna da önem verilmesi kripto paranın vergilendirilmesinin, özel vergi hukuku alanında yasal bir hale getirilmesini sağlayacaktır. Bu minvalde yakın bir zamanda kripto paraya ilişkin işlemlere vergi getirilmesi sürpriz olmayacaktır.

Sonuç olarak kripto paranın öncelikle bir dijital para birimi olarak tanımlanması gerekmektedir. Böylelikle vergi denetimi gerçekleştirilebilecektir. Vergi denetimi gerçekleştirildikten sonra ise kripto paralar değer artışı kazançları üzerinden vergilendirilerek gelir elde edilmesi ve bu yolla kamusal mal ve hizmetlerin finansmanı mümkün olabilecektir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma için etik kurul izni alma gerekliliği yoktur. Etik kurul izni bulunmamaktadır.

Destek Beyanı

Araştırma herhangi bir kurum ve kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makaleye 1. Yazar (%60), 2. Yazar (%40) oranında katkı sunmuştur.

Kaynaklar

- Akdoğan, A. (2006). Vergi Hukuku ve Türk Vergi Sistemi. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Arslan, M. (2012). Vergi Hukuku. Bursa: MKM Yayıncılık.
- Avunduk, H. ve Aşan, H. (2018). Blok Zinciri (Blockchain) Teknolojisi ve İşletme Uygulamaları: Genel Bir Değerlendirme. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 33 (1), 369-384.
- Basın açıklaması. (2013, 25 Kasım). Erişim adresi <https://www.bddk.org.tr/Duyuru/EkGetir/510?ekId=530>
- Bilici, N. (2011). Vergi Hukuku. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Bitcoin'le ödeme alan ülkeler. (2020, 3 Temmuz). Erişim adresi <https://www.icrypex.com/tr/blog/bitcoin-le-odeme-alan-ulkeler>
- Blokzincir teknolojileri. (2017). Erişim adresi <https://blokzincir.bilgem.tubitak.gov.tr/blok-zincir.html>
- Cryptocurrency. (2017, 21 Haziran). Erişim adresi <https://www.mahfiegilmez.com/2017/06/cryptocurrency.html>
- Dijital para ile vergi ödenebilir mi?. (2021, 3 Şubat). Erişim adresi <https://www.dunya.com/ekonomi/dijital-para-ile-vergi-odenebilir-mi-haberi-487553>
- En çok kripto para kullanılan ülkeler belli oldu: Türkiye Avrupa'da birinci dünyada dördüncü. (2021, 20 Şubat). Erişim adresi <https://www.ntv.com.tr/ekonomi/en-cok-kripto-para-kullanilan-ulkeler-belli-oldu-turkiye-avrupada-birinci-dunyadadorduncu,2yYbosOdhE2LAGwgck5CA>
- Eski bir gizli istihbarat ajanının kripto para itirafları. (2021, 9 Ocak). Erişim adresi <https://koinbulteni.com/eski-bir-gizli-istihbarat-ajaninin-kripto-para-itiraflari-90721.html>
- Firat, S. ve Daşdemir, E. (2021). Kripto Paralarda Miktar Teorisi Uygulaması: Bitcoin Örneği ve Covid-19 Salgının Etkisi. İstanbul İktisat Dergisi, 71 (1), 81-102.
- How many cryptocurrency exchanges are there?. (2021, 27 Temmuz). Erişim adresi <https://www.cryptimi.com/guides/how-many-cryptocurrency-exchanges-are-there>
- İstihbarat operasyonlarında kripto para dönemi. (2021, 5 Şubat). Erişim adresi <https://www.trthaber.com/haber/gundem/istihbarat-operasyonlarinda-kripto-para-donemi-553935.html>
- Kızılot, Ş. ve Taş, M. (2013). Vergi Hukuku ve Türk Vergi Sistemi. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kripto paralar, bitcoin ve blockchain. (2017, 11 Kasım). Erişim adresi <https://www.mahfiegilmez.com/2017/11/kripto-paralar-bitcoin-ve-blockchain.html>
- Kripto paraların avantajları ve dezavantajları. (2018, 25 Şubat). Erişim adresi <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/kobi/kripto-paralarin-avantajlari-ve-dezavantajlari-40747869>
- Küresel kripto para borsaları. (t.y.). Erişim adresi <https://coin-turk.com/dunya-borsalari>
- MASAK. (2021). Kripto Varlık Hizmet Sağlayıcıları İçin Suç Gelirlerinin Aklanmasının ve Terörizmin Finansmanının Önlenmesine Dair Yükümlülüklerle İlişkin Temel Esaslar.

- <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/sites/12/2021/05/Kripto-Varlik-Hizmet-Saglayicilar-Rehberi.pdf> (Erişim Tarihi: 10.08.2021).
- Öncel, M., Çağan, N. ve Kumrulu, A. (1985). Cilt 1: Vergi Hukuku. 2. Basım. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 548.
- Özkul, F. U. ve Baş, E. (2020). Dijital Çağın Teknolojisi Blokzincir ve Kripto Paralar: Ulusal Mevzuat ve Uluslararası Standartlar Çerçevesinde Mali Yönden Değerlendirme. Muhasebe ve Denetime Bakış, 20 (60), 57-74.
- Pehlivan, O. (2011). Vergi Hukuku. Trabzon: Murathan Yayınevi.
- Saraçoğlu, F. (2018). Türk Vergi Sistemi. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Şenyüz, D., Yüce, M. ve Gerçek, A. (2012). Vergi Hukuku. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Şenyüz, D., Yüce, M. ve Gerçek A. (2021). Türk Vergi Sistemi. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Tanrıverdi, M., Uysal, M. ve Üstündağ, M. T. (2019). Blokzinciri Teknolojisi Nedir?: Alanyazın İncelemesi. Bilişim Teknolojisi Dergisi, 12 (3), 203-217.
- Tekin, F. ve Çelikkaya, A. (2013). Vergi Denetimi. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Thodex'in kurucusu 2 milyar dolarlık vurgun soruşturması. (2021, 22 Nisan). Erişim adresi <https://www.trthaber.com/haber/ekonomi/thodexin-kurucusu-2-milyar-dolarlik-vurgun-sorusturmasi-574973.html>
- Tüm kripto paralar. (t.y.). Erişim adresi https://tr.investing.com/crypto/currencies?__cf_chl_jschl_tk__=125acd9390f31fe8e303904699884064eb9faf1b-1619543934-0-AXRSNOSsziWF5k2dAFclbNanRM6cALvOBarEhLK1XpbSIhXFScxxqINVauKalsQVqLNKO6Wue025sewb76ogh1iSqT8YXlvosfMVC4xkSjwzXKjbNPAQX-WUuQRyJ8_N9nZppiRE7CuOkQxhOUwldfyoCchbAZCTObligAJ574zaEnFAVvAV3Vns1Xuke3a6Tf3qcDOReupk eVdCDGUXXhHGy5mVqIZ_L4ve6m2YSWMI1LNmoEb8PCAdpmHBKpZrsOF8vX9UhVi6wXT_qb2b60C6VctnT xdykZwJqv7oXijn5lDm0h0mLZSdWzSj8czArv16tYu0oHerGY_17zJsfzq51wJSGJctZHynA2b6xLArZUUPdtQDO bHwsPOTOovjqg-pHrMmxyEullAuZmY9HyeZLtbElGwenZ1QjEbAf7AjTogxv5rRzEIN__vlvz78l_n-IRqMUZ8RkwDRORN0XhFp8lVSAQRuZxh2EbKN8SDr
- Türkiye Bilişim Vakfı. (2019). Blokzinciri Teknolojisi Terminoloji Çalışması. İstanbul: Rumi Matbaacılık.
- Türkmen, N. (2021, 5 Nisan). Kripto Paraların Vergilendirilmesi. <https://www.sozcu.com.tr/2021/yazarlar/nedim-turkmen/kripto-paralarin-vergilendirilmesi-6353978/> (Erişim Tarihi: 10.08.2021).
- Ulusoy, A. (2021, 30 Nisan). Dünya Dijital Paraya Koşuyor. <https://www.yenisafak.com/yazarlar/ahmet-ulusoy/dunya-dijital-paraya-kosuyor-2058338> (Erişim tarihi: 10.08.2021).
- Üç Kuzey Koreli istihbarat yetkilisi ABD merkezli bankalardan 1,3 milyar dolar değerinde kripto para çaldı, ABD Adalet Bakanlığı soruşturma başlattı. (2021, 18 Şubat). Erişim adresi <https://medyascope.tv/2021/02/18/uc-kuzey-koreli-istihbarat-yetkilisi-abd-merkezli-bankalardan-13-milyon-degerinde-kripto-para-caldi-abd-adalet-bakanligi-sorusturma-baslatti/>
- Üstün, Ü. S. (2013). Nasıl Bir Vergi Denetimi ve Vergi Yargısı. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Yıldırım, M. (2019). Blok Zincir Teknolojisi, Kripto Paralar ve Ülkelerin Kripto Paralara Yaklaşımları. Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 10 (20), 265-277.

Kamu Sektöründe Yenilikçilik: Literatür Araştırmasına Dayalı Bir Değerlendirme

Oktay KOÇ, Cihan Necmi GÜNAL¹

Kamu Sektöründe Yenilikçilik: Literatür Araştırmasına Dayalı Bir Değerlendirme

Özet

Yenilikçilik yeni veya farklı olanı uygulama kapasitesi olarak tanımlanabilir. Özel sektör için literatürde oldukça geniş bir yer bulan bu kavramın kamu yönetimi açısından detaylı bir incelemesinin yeterince yapılmadığı ifade edilebilir. Yeni dönemde ortaya çıkan kamu değeri veya para için değer gibi ve yahut yeni kamu yönetimi sonrası gibi kavram ve uygulamalar, bir noktada yenilik kadar yenilikçilik açısından da kamu yönetiminin sorumluluk üstlenmesini gerekli kılmaktadır. Yenilikçilik, kamu sektörü örgütleri tarafından anlaşılması ve uygulanması özellikle zor kavramlardan ve niteliklerden biriymiş gibi de görünmektedir. Bu nedenle mevcut çalışma, yenilikçiliğin bir yandan yenilik temelinde etraflı bir takdimini yaparken, bir yandan da bir araştırma gündemi oluşturma bakımından mesafe almaya yönelmiştir. Bu kapsamda yenilikçiliğin kavramsal karşılıkları, onu teşvik eden ve engelleyen etmenler ile ölçülmesi gibi konularda literatür incelemesine dayalı olarak etraflı enformasyon sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yenilik, yenilikçilik, yenilikçiliği teşvik eden ve engelleyen etmenler, yenilikçiliğin ölçümü

Makale Türü: Araştırma

Innovativeness In The Public Sector: An Assessment Based On Literature Review

Abstract

Innovativeness can be defined as the capacity to implement what is new or different. It can be stated that a detailed examination of this concept, which has a wide place in the literature for the private sector, has not been done sufficiently in terms of public administration. In fact, concepts and practices emerged in new era such as public value or value for money or post-new public management necessitate public management to take responsibility, make initiatives and necessary investments in terms of innovativeness as well as innovation. However, innovativeness seems to be one of the particularly difficult concepts and characteristics to be understood and implemented by public sector organizations. For this reason, current study, while making an extensive introduction of innovativeness on the basis of innovation, has also focused on covering a ground in terms of creating a research agenda. In this context, comprehensive information was introduced based on the literature review on the conceptual responses of innovativeness, its measurement with the factors that drive and hinder it.

Keywords: Innovation, innovativeness, drivers and barriers of innovativeness, measurement of innovativeness

Paper Type: Research

1. Giriş

Yenilikçilik kavramı, öncelikle Schumpeteryen bir bakış açısıyla yaratıcı yıkım şeklindeki kavramlaşma zemininde gelişen yeniliği yapabilme kapasitesi ve bu kapasiteyi harekete geçirecek olan girişimci adı verilen örgütsel veya bireysel aktörlerle ilgilidir (Schumpeter, 1934). Bu çerçevede daha çoklukla özel sektör kuruluşlarının/işletmelerinin rekabet üstünlüğü sağlayan yenice bir fonksiyonu olarak yeniliğin, müşteri veya rakip gibi muhataplarında kuruluşların/işletmelerin oluşturduğu bir izlenim olarak yenilikçiliği kavramsallaştırmak mümkündür. Bunun hemen ardından içe dönük bir bakışla yenilikçiliğin bir örgütsel nitelik olarak da kabul edilebileceği ileri sürülebilir. Böylece yenilik bir çıktı, yenilikçilik ise bu çıktının üretilebilmesi için örgütün sahip olması gereken bir yetkinlik olarak ifade edilebilir. Özel sektör kuruluşları/işletmeleri söz konusu olduğunda, yenilik kapasitesi veya bir yetkinlik olarak yenilikçiliğin; sermaye (Zaheer ve Bell, 2005; Casanueva ve Gallego, 2010), insan kaynakları (Chang vd., 2006; Staniewski, 2011), örgüt kültürü (Deshpandé ve Farley, 2004; Brettel, Chomik ve Flatten, 2015), insan sermayesi (Chang vd., 2006; Santos-Rodrigues vd., 2010; Pater ve Lewandowska, 2015), örgütün sosyal sermayesi

¹Oktay KOÇ, Profesör Doktor, Sinop Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, oktaykoc@sinop.edu.tr, ORCID ID orcid.org/0000-0002-0612-6929 Cihan Necmi GÜNAL, Araştırma Görevlisi, Kocaeli Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, cihan.gunal@kocaeli.edu.tr, ORCID ID orcid.org/0000-0002-6541-623X

(Luk vd., 2010; Casanueva ve Gallego, 2010) ve risk alma (Kreiser ve Davis, 2010; Dai vd., 2014) gibi etmenlerden pozitif olarak etkilendiği belirtilebilir. Buna karşın; örgüt iklimi (Nystrom vd., 2002; Crespell, 2007), örgütün büyüklüğü (Schultz, Zippel-Schultz, ve Salomo, 2012; Dolfsma ve Van der Velde, 2014), içinde bulunduğu toplumsal yapı ve kültür (Herbig ve Miller, 1991; Brettel, Chomik, ve Flatten, 2015) ve aile şirketlerindeki enformel yapılar (Ferrari, 2019) gibi faktörlerden olumsuz etkilendiği ileri sürülmektedir.

Özel sektör için hemen hemen yerleşmiş ve genel kabul görmüş bir kavram olarak yenilikçilik, kamu sektörü ve sektör içindeki kamu örgütleri söz konusu olduğunda, henüz üzerinde tartışmaların devam ettiği bir kavram olarak kabul edilebilir. Bunun temel nedeninin; nüfusun artması ve çeşitlenmesi, ulaşım ve iletişim olanaklarının artması gibi etkenler karşısında, kamu sektöründen beklenti ve taleplerin çeşitlenmesi, sayısal olarak artması ve ilgililerinin, çeşitli baskı mekanizmaları vasıtasıyla kamu örgütlerini zorlaması olduğu söylenebilir (Kobylnska ve Biglieri, 2015: 9; Perry ve Bulkwater, 2010: 239). Bütün bu gelişmeler karşısında, bir de kamu sektörü kapsamında karmaşık ilişki ve yapıların, yeni iş yapma biçim ve teknolojilerinin ortaya çıkması, nihayet yeni ve yenilikçi yollarla kamu hizmetlerinin üretilip sunulmasını gerekli kılmıştır. Ancak bütün önemi ve ihtiyacına karşın, kamu sektöründe² “yenilik” (*innovation*) konseptine ilişkin çok fazla araştırmanın mevcut olmadığı ve hatta gelişmiş ülkelerde bile, bu husustaki çalışmaların yeni yeni ileri çıkmakta olduğu ve henüz sistematik bir inceleme yapılmadığı gibi konularda literatürde genel bir kanaat vardır (Örn: OECD, 2015: 11; Pandey vd. 2016: 2; De Vries vd. 2015: 146; Walker vd., 2002: 202; Windrum ve Koch, 2008: X). Virtanen ve Tammeaid (2020: 18) ise, daha özel olarak mevcut bulguların da çok berrak olmadığını, hatta sonuçsuz olduğunu ileri sürmektedir. Bu anlamda örneğin Walker vd.ne (2002: 202) göre, özel sektörde yenilik oldukça eski bir geçmişe sahip olmasına rağmen, kamu sektöründeki yeniliğin kapsamı hakkında çok fazla enformasyon da mevcut değildir. Windrum ve Koch da (2008: X) yenilik çalışmalarının, aşırı derecede özel sektör imalat işletmelerine ve diğer özel sektör kuruluşlarına hasredildiğini; siyaset biliminin, kamu sektöründe politika ve reform şeklinde değişimi ele almasına karşın, yeniliği ele almada yetersiz kaldığını, ancak ilginç bir şekilde kamu örgütlerinin, özel sektör örgütleri kadar yenilikçi olduğunu ileri sürmüşlerdir. Belki bu anlamda en iyimser görüşlerden biri de Leon vd.ne (2012) aittir. Onlara göre, kamu sektöründe yeniliği oluşturan unsurlar hakkında kapsam ve tutarlılık açısından literatürde eksiklik mevcut olsa da kamuda yenilik çalışmaları giderek gelişmektedir. Ancak yine de daha büyük bir yenilik kapasitesine sahip olmak bakımından mevcut sistemin nasıl teşvik edileceğine dair de çok az şey bilindiği ileri sürülmektedir (Moussa vd., 2018: 21). Doğrusu kamu sektörü için yeniliğin görece yeni bir araştırma alanı olduğu ve bu tür bir literatürde, mevcut saha araştırmalarının da fazla olmadığı (Roste, 2005: 1), ancak alanın da gelişmekte olduğunu (Moussa vd., 2018: 15) nihayet bir kere daha belirtmek gerekir.

Yeniliğin görece ilerlemeye ve kabul görmeye başlayan bu durumu karşısında, bir örgütün yenilik yapma kapasitesini ifade eden yenilikçilik (*innovativeness*) hakkında yapılan oldukça kısıtlı çalışmaların ise (Kobylnska ve Biglieri, 2015: 10), daha çoklukla eğitim ve sağlık gibi kamu sektörünün geleneksel

² Burada ifade edilen kamu sektörü kavramından maksat; kamusal mallar ve/veya kamusal hizmetlerin üretilmesini ve sunulmasını sağlayan kamu kurum ve kuruluşları ile bunların paydaşlarının içinde yer aldığı alandır. Ancak Lienert’a (2009:4) göre; kamu ve özel sektör ayrımını üretilen mal ve hizmetlere göre [keskin bir şekilde] yapmak son derece yanlış olacaktır. Çünkü her iki sektör de birbirlerinin alanlarına zaman zaman girmekte eş veya benzer hizmet ve mallar üretebilmektedirler. Bu nedenle kamu sektörü dendiğinde üretilen mal ve hizmetleri değil bunları üretip sunmakla beraber idarenin sahip olduğu veya idare tarafından fonlanan (Diefenbach, 2011: 32) kurum ve kuruluşları akla getirmek yerinde olacaktır. Innobarometer’da yer alan bir tanımlamaya göre –daha genel olarak- kamu sektörü; merkezi idare, yerel yönetimler ile yerel yönetim birliklerinden oluşmaktadır (Innovation Barometer, 2020: 69).

alanlarında (Pandey vd., 2016: 7) yenilikçi örgütlerin niteliklerini belirlemeye dönük olduğu da vurgulanmalıdır (Rogers, 1995: 266). Yine bu anlamda ARC (2013) tarafından hazırlanan bir raporda da oldukça ilgi çekici olarak, yenilikçilikleri kapsamında kendi örgütlerinin biçimsel bir tanınırlık elde edip etmediğine dair hiçbir bilgisi olmayan yerel yöneticilerin mevcut olduğu ifade edilerek, kamu sektöründe yenilikçilik konusundaki uygulama, farkındalık ve araştırmaların yetersizliklerine dair önemli bir gönderme de yapılmıştır. Kamu sektörünün; verimlilik, etkinlik ve hizmet kalitesinin artırılması yönüyle örgütlerini iyileştirme bakımından yoğun bir baskı altında olduğu düşünüldüğünde (Kobylynska ve Biglieri, 2015: 10), çok yönlü bir süreç şeklinde kabul edilen yerel ve bölgesel kalkınmanın motoru ve belirleyici faktörü olarak yenilikçiliğin burada kast edilen önemi daha iyi anlaşılacaktır (Thenint, 2009'dan aktaran Kobylynska ve Biglieri, 2015: 8) . Bunlarla birlikte örneğin, Subramanian ve Nilakanta'nın (1996: 632), yenilikçilik ölçüm enstrümanlarının da çok güçlü olmadığı yönündeki belirlemesi ve alanda bu belirlemeyi ortadan kaldıracak bir gelişmenin henüz gerçekleşmemiş olması, kamuda yenilikçilik meselesine odaklanmanın haklı ve gerekli olduğunu ortaya koymaktadır. Öyleyse, kamuda yenilikçiliğin tam olarak neye karşılık gelmesi gerektiği, bunun kapsamı ve biraz daha ötede nasıl bir araştırma gündemi ile kamuda yenilikçilik meselesine yaklaşılması veya bunun nasıl ele alınması gerektiği veyahut ölçülmesi gerektiği gibi hususlarda hala ciddi araştırmalara gereksinim duyulduğu kolaylıkla ifade edilebilir. Bu çalışma kapsamında yenilikçiliğe kamu sektörü açısından bu denli önem atfedilmesinin temel nedeni; kamu örgütlerinin rekabetçi ve ilerlemeye ilişkin yeni tehditlerle karşı karşıya kaldığı bir dönemde, yapısal düzenlemeler ve kalkınma süreçlerinin tatbiki için yenilikçiliğin temel bir koşul olmasıdır (Kobylynska ve Biglieri, 2015: 8).

Bütün bu eksiklikleri, tartışmaları ve belirlemeleri kendisine zemin edinerek mevcut çalışma, kamuda yenilik zemininde olmak kaydıyla yenilikçilik hakkında etraflı bir tartışma yaparak bir kere kamu yönetimi açısından gelişimsel sürecin ortaya çıkartılması, anlaşılması ve aydınlatılması amacıyla ilgili literatürün taranmasına odaklanmaktadır. Bununla birlikte çalışmanın, yenilikçiliği engelleyen ve teşvik eden etmenler ile ölçüm noktasında da yenilikçiliğe ilişkin araştırma gündemini tartışarak nihayet konuyla ilgili olabilecek hem uygulamacılar hem de araştırmacılar için nitelikli bir alt yapı oluşturmaya, boşlukları işaret etmeye yöneldiğini ifade etmek mümkündür. Bu çerçevede çalışmada birinci bölümde; yenilikçiliği tanımlamada *sine qua non* veya onun için *raison de'tre* niteliğinde bir değişken olarak kabul edilmesi gereken yenilik kavramına öncelikle ele alınmıştır. Zira çok daha bilindik bir kavram olarak yenilik takdim edilmeden, yenilikçilik üzerinde durmak uygun bir strateji olmayacağı gibi, kavramın anlaşılması bakımından da böyle bir yaklaşım yetersiz olacaktır. Buna istinaden birbirine sıkı sıkıya bağlı, ancak birbirinden de oldukça farklı iki kavram olarak yenilik ve yenilikçilik ayrı ayrı ancak geniş bir çerçeveden ele alınmayı gerektirmiştir. Böylece öncelikle yenilik kavramının kamu sektörü açısından ifade ettiği anlam, gelişimi ve onu engelleyen ve teşvik eden etmenler çalışmanın ilk bölümünde ifade edildiği gibi ortaya konulmuştur. Bu kavramsal zemin oluşturulduktan sonra, ikinci bölümde bu sefer mevcut çalışmanın ana odağı olan yenilikçilik kavramı haklı olarak daha geniş bir şekilde ele alınmıştır. Yapılan bu incelemede, yenilikle benzeri bir izlek takip edilerek kavramın anlamı, gelişimi ile onu engelleyen ve teşvik eden etmenler öncelikle değerlendirilmiştir. Hemen ardından ise yine kavramsal düzeyde ancak araştırmanın da amacı doğrultusunda yenilikçiliğin ölçülmesi konusu kapsamlıca işlenmiştir. Böylece yenilikten daha çok yenilikçiliği odak noktası olarak belirleyen çalışma ile bir araştırma gündemi oluşturulmuş ve ilgililerine sunulmuştur. Çalışmanın son kısmı ise genel olarak çalışmadan elde edilen çıktıların özlüce sunulduğu sonuç bölümüne ayrılmıştır.

2. Kamu Sektöründe Yenilik: Gelişim ve Kapsam

Özel sektör ve vatandaşların beklentilerini, karmaşık politik mücadeleleri ve verimlilik baskılarını yönetmek isteyen idareler için yenilik artık bir zaruret haline almış ve özellikle 1980'lerin ardından kamu sektörü; daha açık, işbirliği yapabilen, sürdürülebilir ve katılımcı olabilmek için yenilik yapma arayışında olan farklı bir yapıya kavuşmuştur (Lekhi, 2007; OECD, 2015: 8). Bu anlamda, özellikle son dönem itibarıyla ifade etmek gerekirse, kamu örgütlerinin içinde yer aldığı kamu sektörü; “[yasal] düzenlemeler, kamu varlıkları ve devlet işletmeleri” gibi üç temel enstrüman kullanarak ekonomik sistem içerisinde yer alır (Maroto ve Rubalcaba, 2005: 13). Bürokrasiden oldukça esnek ve yeni tekniklere geçişi gerektiren

(Roste, 2005: 22) Yeni Kamu Yönetimi yaklaşımının egemen olduğu bir dönemde, kamu yönetiminde yenilikçiliğin bir belirleyeni olarak girişimcilik eğilimleri de hız kazanmış ve görünür hale gelmiştir (Kim, 2010: 781). Özellikle sosyal hareketler bağlamında konuya temas eden Schneider (2007: 599-601), Yeni Kamu Yönetimi yaklaşımı ile birlikte, yenilikçi çözümlerin gelişimini sağlayan enformasyon teknolojileri ve internetin aşırı yayıldığı; Leon vd. (2012) ise bu yaklaşımın, kamu yönetiminin daha önce yaptığı işleri, maliyet ve kalite açısından daha yenilikçi ve verimli olarak yapmasını gerektiren bir örgütsel reform hareketini ortaya çıkardığını ileri sürmektedirler. Bu dönemde üzerinde durulan “yeni yönetimselcilik de (*new managerialism*)”; kamu yöneticilerinin, yenilik yapma fırsatlarını kolladıkları ve köklü değişiklikler yapmak adına risk almaya hevesli oldukları (ve hatta olmak zorunda oldukları) yönünde varsayımlar içermektedir (Terry, 1998: 197).

Bunlardan hareketle kamu yönetiminin, artık yeni bir düzen içerisinde çalışmak zorunda olduğunu ve geçmişe göre oldukça yoğun ekonomik, sosyal ve çevresel zorluklarla karşı karşıya kaldığını ifade etmek mümkündür (OECD, 2015: 11). Hatta Gadot (2005: 58) kamu sektörü örgütlerinin sadece yenilik yoluyla büyümeye ve gelişmeye devam edebileceklerine dair bir inanışlarının mevcut olduğunu ileri sürmektedir. Böylece kamu hizmetlerine ilişkin reformların odağı, giderek yurttaşların artan beklentilerini karşılamayı öneleyen yeni bir tip hizmet anlayışına yönelmiş ve aynı zamanda, enformasyon ve iletişim teknolojilerindeki hızlı değişimler ile vatandaşların bilgiye daha fazla erişebilir olmaları, kamu idaresi faaliyetlerinin etkinlik ve verimlilik doğrultusunda dönüştürülmesi bakımından yeni fırsatlar yaratmıştır (Lekhi, 2007; OECD, 2015: 9). Böylesi bir dönüşüm; özellikle uzun süreli istihdam, üretkenlik artışı ve sosyal refaha dönük beklentiler bağlamında önemi giderek artan kamu idaresini, yenilik gibi pek de alışık olmadığı bir tasarımla karşı karşıya bırakmıştır (Windrum ve Koch, 2008: 3). Walker vd. (2002: 201) göre bu karşılaşma, kamu örgütlerinin performanslarının geliştirilmesi ile ilgiliyken; Damanpour ve Schneider’a (2009: 499) göre ise, kamu örgütlerinin problem çözme kapasitelerinin geliştirilmesi ve kamu hizmetlerinin niteliğinin artırılmasını sağlayıcı niteliktedir.

Benzeri bir şekilde ancak daha geniş bir perspektifle Maroto ve Rubalcaba (2005: 14) ile Hughes vd. (2011: 13) ise, yeniliklere ayak uydurulmasını, kamu harcamalarının sınırlandırılması veya ekonomik performansın güçlendirilmesi gibi farklı baskılarla da ilişkilendirerek kamu sektöründe reformların gerçekleştirilmesine bağlamakta; Leon vd. (2012) buna politik çıkar ve kamusal talepleri de ekleyerek kamu sektöründe yenilik odaklı dönüşümlere gönderme yapmaktadırlar. Halvorsen vd. (2005: 6), kamuoyunda, hizmetlerin nitelikli ve yaygın olmaması gibi konularda hoşnutsuzluk meydana gelmesi halinde, ancak kamu örgütlerinin yeniliğe yönelmelerinin söz konusu olabileceğini, politikacıların da buna yanıt olarak yeni politika ve reformlar gerçekleştirmeye yönelebileceklerini ileri sürmektedirler. Belki aslında küreselleşme, artan vatandaş beklentileri, yeni teknolojiler, idarenin karşılaştığı giderek karmaşıklaşan sorunlar, ekonomik krizler ve sıkı bütçe rejimleri gibi birtakım faktörlerin de hizmetleri bakımından kamu örgütlerini yeni yollar bulmaya ve daha yenilikçi olmaya zorladığını ifade etmek gereklidir (OECD, 2015: 7). Özcesi, kamu sektöründe yenilikten söz edildiğinde, kamu idaresi faaliyetlerinin yeni ve eskisine göre çok daha iyi yollarla gerçekleştirilmesinin temel amaç haline geldiği ileri sürülebilir (ARC, 2013).

Kamu sektöründe yeniliği konumlandırmaya dönük bütün bu girişimlere paralel olarak bazı araştırmacılar, “değer” kavramıyla yeniliği ilişkilendirerek, yeni dönemde onun sosyal katkısını merkeze alan bir tasarım da geliştirmişlerdir³. Bu anlamda örneğin, Walker (2006: 202) ile Mulgan ve Albury (2003: 14) gibi araştırmacılar; verimlilik, etkinlik ve kalite artışı sağlayan yeni ürün, süreç veya uygulamalarla değer yaratılabildiğinde, ancak kamu sektöründe yenilikten bahsetmenin mümkün olabileceğini ifade etmişlerdir (Leon vd. 2012). Aynı şekilde Bason da (2010: 5-6), kamu sektörü yeniliğinin, yaratılan yeni düşüncelerin, sosyal değer ifade edecek hale dönüştürülmesine ilişkin olduğunu ileri sürmektedir. Dolayısıyla kamu sektörü için yenilik dendiğinde, prototip veya konsept üretim faaliyetlerinden değil, bunun ötesine

³ Bu konuda daha ayrıntılı bir okuma için bkz: Moore M. (1995).

geçen ve mutlaka toplumsal düzeyde anlamlı, talep ve beklentilere karşılık gelebilecek somut ürün, hizmet ve/veya araçlardan aslında bahsedilmekte olduğu ifade edilmelidir. Bu kapsamda, kamu değeri kavramının yaratıcısı olarak bilinen Moore (1995: 28); kamu yöneticilerinin başarısını, kamu örgütleri tarafından kısa ve uzun vadede üretilen kamu değerinin artırılmasına bağlayarak, idarenin ana rolünü de kamu için değer üretmekle ilişkilendirmektedir. Aynı doğrultuda Kelly vd. (2002: 4), hizmetler, kanuni düzenlemeler ve diğer eylemleriyle idarenin esasında kamu için değer yaratabileceğine işaret etmişlerdir. Aslında böylece, kesintisiz ve kaotik değişimin mevcut olduğu dinamik bir toplumda, kamu hizmetlerinde etkililik bakımından (Lekhi, 2007), idarenin sorun çözme becerilerinin geliştirilmesi yoluyla yenilik merkezli değer yaratım faaliyetlerine daha çok vurgu yapıldığı ileri sürülebilir (Fuglsang, 2010: 71). Bundan dolayı Leon vd. (2012); politikaların tasarlanması, belirlenmesi, uygulanması ve güçlendirilmesine ilişkin farklı yol ve araçları meydana çıkartacak yeniliklere ihtiyaç olduğunu ileri sürerlerken, bu zeminde uygulamaya geçirilen kamu politikalarının sonuçlarını etkilemek bakımından da yeni bütçe araçlarına, yeni yönetim biçimlerine veya insan kaynaklarının yenilikçi bir şekilde yönetimine ihtiyaç olabileceğini ifade etmişlerdir.

Kamu değeri yaratımı noktasında, sistemli bir şekilde yenilik politikalarını öne çıkartan belki de en önemli kuruluş olan OECD (2012: 181), kamu sektörü örgütlerinin yeni veya belirgin olarak geliştirilmiş operasyonlarını veya ürünlerini ifade etmek üzere, kamu sektörü için yenilik kavramını tanımlamaktadır. Bu kapsamda Green vd. (2001: 9) ise yeniliği, yeni bir uygulama veya süreç başlatmak, yeni bir ürün veya hizmet yaratmak üzere yeni bir faaliyet gerçekleştirmek veya örgütler arası yahut örgüt içi yeni ilişkiler geliştirmek olarak tanımlamaktadır. Leon vd. (2012), kamu idaresinin hesap verebilirlik düzeyi, şeffaflığı ve performansının geliştirilmesi veya kamunun katılım ve tatmin düzeyinin artırılması amacıyla hizmet sunumunda değişiklikler yapılmasını ve işlevlerde ve/veya kamu örgütlerinin iş yapma yollarında yenileşme yapılmasını yenilik olarak ele almaktadırlar. Kamu sektöründe yeniliği daha teknik olarak irdeleyen bir başka kaynakta ise, kamusal herhangi bir sistemde gerçekleştirilen ilerlemeler; yeni bilgiye entegre olma veya gelişmiş kamu hizmeti ve artmış kalite ile kendini gösteren yeni operasyonlar, hizmetler ve uygulamaların kullanıma sunulması yenilik olarak ifade edilmektedir (ARC, 2013).

Kamu sektörü için yeniliği, gündeme yenice gelen uygulamalar temelinde betimleyen bu yaklaşımların yanı sıra, daha soyut veya politikalar yönüyle de ele alan yazarlar da mevcuttur. Buna göre Kimberly ve Evanisko (1981: 698) ve Rogers (1995: 6) hemen hemen benzeri bir şekilde; yeni düşüncelerin, nesne ve uygulamaların yaratıldığı, geliştirildiği ve yeniden keşfedildiği bir sürecin karşılığı olarak kamu sektöründe yeniliği ele alırlarken; Gray (1973: 1174), bir birey tarafından yeni olarak algılanan düşünce, bu düşüncenin keşfinden sonra ortaya çıkan ve yeni düşüncenin reddi veya benimsenmesi kararından önce oluşan algı olarak yeniliği tanımlamakta ve yönetim tarafından çıkartılabilecek bir yasanın da yenilik olabileceğini ileri sürmektedir. Aynı kapsamda Walker (1969: 881) yeniliğin, yönetim tarafından kabul edilebilecek yeni bir program veya politika olarak tanımlanabileceğini ifade etmektedir. Bunlarla birlikte kamu sektöründe yeniliğin; (özellikle operasyonel süreçleri açısından) kamu örgütleri, (hizmet kullananlara erişim noktasında) hizmetler, (yerel, ulusal ve ulusüstü düzeyler itibarıyla) kamu politikası ve kamu idaresi sistemi gibi katmanlarda ortaya çıkabileceği yönünde görüş bildiren araştırmacılar da mevcuttur (Virtanen ve Tammeaid, 2020: 19). Yine Schuch (2012: 17) kamu sektöründe yeniliğin bakanlıklar ile yerel yönetimler arasındaki süreçlerin birbirine göre düzenlenmesi bakımından ortaya çıkabileceğini ileri sürmektedir. Bütün bunlar aslında, yapısal düzenleme ve ayarlamaların, yeniliğe olanak sağlayabileceği anlamına gelmektedir.

Kamu sektöründe yeniliğin türleri açısından Walker vd. (2002: 204) bütüncül, genişlemeci, evrimsel ve artırımsal yenilik olarak 4 türden bahsetmektedir. Bu anlamda Moore (1995), devrimsel ve ilerlemeci yenilikler; Koch ve Hauknes (2005: 8) ise, artırımsal-radikal, aşağıdan yukarıya-yukarıdan aşağıya ve ihtiyaç temelli-verimlilik temelli ikilemeler kapsamında kamu sektörüne özgü yenilik tiplerini tasnif etmişlerdir. Ayrıca yine onlar, yeni veya yenilenmiş hizmet, süreç, idari, sistem, kavramsal, radikal mantıksal değişim gibi farklı yenilik tipleri de tanımlamışlardır. Öte yandan Lekhi (2007), ürün, hizmet, süreç, pozisyon, stratejik, retoriksel ve yönetim başlıkları altında yenilik alanlarını belirlerken; Koch ve Hauknes

(2005: 8) ise, hizmet, süreç, yönetsel, sistem, tasarımsal ve mantıksal yeniliklerden söz etmektedir. Bunlara benzer olarak De Vries vd. (2015: 153) süreç, ürün veya hizmet, tasarımsal ve yönetim başlıkları altında, kamu sektöründe gerçekleştirilmiş olan yeniliklere ilişkin alanların belirlendiğini ifade etmişlerdir.

Bütün bunlara ilave olarak kamu sektöründe yeniliğe ilişkin çeşitli unsurları ele alan farklı çalışmaların da mevcut olduğu ifade edilmelidir. Örneğin, Walker (1969) genel politikalarda yeniliği, Gray (1973) politika yeniliğini, Hall (2007) yenilik kapasitesini, Rice ve Sumberg (1997) kamu politikalarındaki yaratıcılığı, Feiock ve West (1993) kent yönetimleri tarafından sunulan personel teşvik sistemleri kapsamında kent yeniliğini, Tavits (2006) Amerikan kent yönetimlerinin en iyi uygulamaları üzerinden yeniliklerini ve Schneider (2007) Amerika'daki yerel yönetim birimlerinin yenilikçi yönetsel uygulamalarını ve bu örgütlerin yeniliğe uyumlarını uzman paneli yöntemi kullanarak ölçmüştür. Ancak Hughes vd. (2011: 4), kamuda yeniliği ölçmenin, kamu örgütlerinin doğası ve ayrıklığıyla münasebetine binaen oldukça zor olduğunu ifade etmektedirler.

2.1. Yeniliği Teşvik Edici Etmenler

Kamu sektöründe yeniliğin üretilmesini kolaylaştırma veya teşvik etme bakımından süreç, alt yapı, kapsam ve aktörler gibi oldukça farklı noktalardan değerlendirmeler yapılmıştır. Örneğin, bunların en yenilerinden biri, kamu sektöründe yeniliğin geliştirilmesi açısından demokratik süreçlerin önemli bir fonksiyona sahip olduğu yönünde işaretler sağlayan Virtanen ve Tammeaid'in (2020) çalışmasıdır. Kozuch ve Malyjurek (2013: 9) ise, farklı bir bakışla sosyal ve ekonomik ihtiyaçlar ile teknik olanakların yenilik başlatma açısından faydalı olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Bartos (2003: 14), rasyonel düşüncelere şans verilmesinin, özel eğilimlere politik destek verilmesinin, bürokratik kapasitenin, değişime karşı çok fazla direnişin olmamasının, politik ve bürokratik düzeylerde yeniliğe hevesin yüksek olmasının ve kamu sektöründe değişim arayışının fazla olmasının yeniliği teşvik edebileceğini ileri sürmektedir. Başka bir çalışmada ise (Bason, 2010: 24) kamu sektörü örgütüne yeniliği yerleştirmek için, temel yenilikçi uygulamalara ilişkin farkındalık yaratmak ile müşterek bir dil üretmek, bunu paylaşmak ve sürdürmenin gerekli olduğu ileri sürülmüştür.

Öte yandan idarenin bütün kesimlerinin birlikte çalışması ve kolektif bir perspektifle sorunları ele alması yoluyla yeniliğin geliştirilebileceği de bu kapsamda özellikle vurgulanmaktadır (Virtanen ve Tammeaid, 2020: 43). Luke vd. (2010: 146-147) ise, yeniliği kolaylaştıran etmenleri genel olarak risk alma, proaktiflik ve büyüme başlıkları altında tasnif etmişlerdir. Ayrıca onlar, operasyonel mükemmellik ve maliyet etkinliğinin dışsal etmenler; esnek bir çevre, insana yatırım, markalamaya ağırlık verilmesi ile örgütteki bireyler arasında bilgi aktarımının ise içsel etmenler kapsamında yeniliği etkilediğini ifade etmişlerdir. Daha özel olarak birtakım ödüllendirmelerin de yeniliği destekleyebileceği yönünde Schuch (2012: 17) Avusturya örneğinden bahsetmektedir. Buna göre Avusturya Kamu Sektörü Ödülü genel olarak önemli bir yenilik teşvik edicisi olarak algılanmaktadır. Ve yine liderlerin kamu görevlilerinin yaratıcı düşünce biçimleri üzerinde etkili olabileceklerini ve böylece yeniliği teşvik edebileceklerini ileri süren araştırmacılar da vardır (Virtanen ve Tammeaid, 2020: 146-147). Dolayısıyla yeniliğin, yapısal, ilişkisel, süreçsel ve kişisel gibi birtakım etmenlerce tetiklenebileceği ifade edilebilir.

2.2. Yeniliği Engelleiyici Etmenler

Mulgan ve Albury (2003: 4); kamu sektöründe özel sektöre göre yenilik üretmeye dönük hevesin düşük ve riskin daha yüksek olduğunu ve bu nedenle kamu hizmetlerinde yeniliğin, ek bir yük olarak görülebileceğini ileri sürmektedir. Benzeri bir şekilde Bartos da (2003: 9) bakanlıklar ve bürokratlar özelinde yeniliğin yüksek risk taşıdığından söz etmektedir. Hatta bu kapsamda o, Machiavelli'ye atfen yenilik yapanların eski düzenden beslenenlerce düşman ilan edileceğini, ancak yeni düzenden bir şekilde yararlananlarca desteklenebileceğini ileri sürer. Bunlara da dayanarak kamuda, özellikle finansal çıktılara hızla yansımaması nedeniyle yenilik yapma eğiliminin az olabileceği ifade edilmelidir (Hughes vd., 2011: 4). Ek olarak Bartos (2003: 9), kamu sektöründe yeniliğin tatbik edilmesiyle birlikte birtakım hataların ortaya çıktığını ve bunlar nedeniyle eleştirilerin geliştiğini ileri sürerek aslında bütün bunların da bir çeşit engel

oluşturduğunu ifade etmektedir. Feller (1981: 2) ise, kamu yönetiminde değişim hızının düşük olmasını, yeniliğin önünde bir engel olarak görmektedir. Bu çerçevede Rogers (1995: 16), kamu sektöründe yeniliğin, görece yüksek bir avantaj, uygunluk, sınanabilirlik ve gözlemlenebilirlik ile düşük karmaşıklığa sahip olması halinde, kamu örgütlerince ancak benimsenebileceğini ileri sürmektedir.

Daha özel olarak Kozuch ve Malyjurek (2013: 10) örgütler arası iş birliğinin kısıtlılık düzeyinin de kamu sektöründe yeniliği engelleyen bir faktör olduğunu ileri sürmüşlerdir. Yine OECD (2015: 11) tarafından hazırlanan bir raporda yer aldığına göre, kamu sektörü için geliştirilen yeniliğin, nihayet mevcut örgütsel çevre de desteklenmesi gerektiği, aksi bir durumda, kamuda yenilik bekleminin pek rasyonel olmayacağı ifade edilmektedir. Çünkü kamu sektörü, özel sektöre göre çok farklı baskılar altındadır ve doğal olarak yenilik üretme biçimi ve ürettiği yenilikler de özel sektörden farklı olacaktır (Lekhi, 2007). Birleşmiş Milletler/UN (2012: 20-22) tarafından yayımlanan bir başka raporda ise, risk almaya isteksizlik, geçici çözümlere yönelme, idari külfetler ve hizmet sunma baskıları ile teşviklerin olmamasının yenilikler önünde bariyer oluşturduğuna vurgu yapılmıştır.

Öte yandan Kozuch ve Malyjurek (2013: 11) daha bütünlük bir bakışla kamu sektöründe yenilik açısından yapılan çalışmaları, ülkeler temelinde inceleyerek yeniliği engelleyen ve teşvik eden faktörleri müştereken aşağıdaki gibi tabloştürmüştür:

Tablo 1. Yeniliği Teşvik eden ve Engelleyen Faktörler

Faktör	Teşvik Edici/Engelleyici	Ülke	
İçsel	İnsan kaynaklarıyla ilgili faktörler	-Kamu görevlilerinin eğitimi ve geliştirilmesi	Belçika, Bulgaristan, İspanya, Fransa, İtalya
		-Kamu görevlilerini motive etmekte dönük teşviklerin erişilebilirliği	Letonya, Malta, İspanya, Hollanda, Romanya, Slovenya, Birleşik Krallık
		-Liderlik ve iyi yönetim	Çekya, Danimarka, Estonya, İtalya, Litvanya
		-Diğer (zaman, personel kısıtları gibi)	Litvanya, Danimarka
	Bürokrasi ve örgütsel yapı ile tasarım	-İçsel örgüt süreçleri	İspanya, İrlanda, Romanya, Slovenya, Slovakya

		-Performans yönetimi	Bulgaristan, İrlanda, İspanya, İtalya, Yunanistan
		-İçsel yenilik kültürü	Danimarka, Fransa, Letonya, Litvanya, Romanya, Bulgaristan
Dışsal		-Uluslararası iyi uygulamalar ve bilgi transferi	Belçika, İspanya, Letonya, Almanya, Malta, Hollanda
		-Uluslararası derecelendirme	Almanya, Macaristan, Portekiz,
		-Ulusal ödüller	Avusturya, İrlanda, Bulgaristan, Letonya, Portekiz, Romanya gibi
		-Birlikte yaratım, özel ve kamu sektörleri arasında iş birliği, hizmet kullanıcılarının katılımı	Belçika, Almanya, Danimarka, İspanya, Finlandiya, Hollanda,
Politik		-Bütçe azaltımı/kısıtlar	Çekya, Almanya, Estonya, İrlanda, Yunanistan,Fransa
		-Finansal kaynaklar veya fonların erişilebilirliği	Belçika, Fransa, Litvanya gibi
		-Avrupa Birliği politikası ve birlik düzeyinde gereklilikler	Çekya, Estonya, Yunanistan, İrlanda, İspanya, Letonya, Romanya
		-Politik destek	

		Letonya, Macaristan Romanya
	- (Daha esnek) kanunlar ve düzenlemeler	Letonya, Macaristan, Romanya gibi

Kaynak: Kozuch ve Malyjurek, 2013: 11

Görülebileceği üzere genel olarak içsel, dışsal ve politik faktörlerin, kamu örgütlerinin yapacakları yenilikleri kolaylaştırabileceği veya bunlara mâni olabileceğini ileri sürerken yazarlar, aynı zamanda daha özel birtakım etmenlerden de ülkeler örneğinde ve elbette kamu örgütleri odağıyla bahis açmışlardır. Nihayet bu tabloda ülke örnekleri verilirken aslında, kamu örgütlerinin yapacakları yeniliklere hangi etmenlerin mani olacağını ve hangi etmenlerin de bunu kolaylaştıracağını ülkeler özelinde ancak örgütsel düzeyde incelemeye dönük bir strateji takip edildiği de ifade edilmelidir.

Tablo 1'e ek olarak bu çalışma için yapılan literatür taramalarında araştırmacılarca saptanan kamu sektöründe yeniliği teşvik eden ve ona engel olan etmenler Tablo 2'de sunulmaktadır.

Tablo 2. Kamu Sektörü Yeniliğini Teşvik Eden ve Ona Engel Olan Etmenler

Yeniliği Teşvik Eden Etmenler	Yeniliği Engellenen Etmenler
Ödüllendirme	Düşük Heves
Liderlik	Risk ve Ek Yük Olarak Yeniliği Görme
Demokratik Süreçler	Yeniliğin Finansal Çıktılara Hızlı Yansımaması
Sosyo-Ekonomik İhtiyaçlar	Muhtemel Eleştirilerden Kaçınma
Teknik Olanaklar	Değişim Hızının Düşük Olması
Rasyonel Düşüncelere Şans Verilmesi	Örgütler Arası İş Birliği
Politik Destek	Çevre Desteğinin Olmaması
Değişime Direnişin Olmaması	Teşviklerin Olmaması
Bürokratik Kapasite	Geçici Çözümlere Yönelme
Yeniliğe Hevesli Olma	İdari Külfetler
Değişim Arayışı	İdareye Dönük Diğer Baskılar
Farkındalık	
Yeniliğe Dair Müşterek Bir Dile Üretme, Yayma ve Kullanma	
Bütünleşik İdare, Kolektivizm	
Risk Alma,	
Proaktiflik	
Büyüme	
Mükemmellik	
Maliyet Etkinliği	
Esnek Çevre	
İnsana Yatırım Yapma	
Markalaşmaya Ağırlık Verme	
Bireyler Arası Bilgi Paylaşımı	

Kamu sektöründe faaliyet gösteren kurumların/kuruluşların ortaya koymuş oldukları mal ve hizmetler, süreçler, yapılar gibi unsurlarında kendi gösteren yenilik kavramının daha berrak bir şekilde anlaşılabilmesi için, aslında yeniliği üretmeye olanak sağlayan bir kapasite veya daha somut olarak yetkinlik şeklinde ortaya çıkan yenilikçiliğin anlaşılmasına ihtiyaç vardır. Ancak yenilikçiliği salt bir kavram olarak değil, uygulamadaki karşılıkları, bunu teşvik eden ve engelleyen etmenler ile kamu sektörü için özellikle nasıl ölçülebileceğine ilişkin yaklaşımların da ayrıntılı bir şekilde ele alınmasına ihtiyaç vardır.

3. Kamu Sektöründe Yenilikçilik: Kavram ve Kapsam

Yeni anlayışı ile birlikte kamu sektöründe öne çıkan etkin, verimli ve yüksek nitelikli bir kamu hizmeti anlayışı kamu sektörü üzerinde, kendini ve örgütlerini geliştirmesi yönünde bir baskı oluşturmuştur (Kobylynska ve Biglieri, 2015: 8). Hantal, sürekli zorluk çıkararak, maddi kaynağının temeli olan vatandaşlardan kendisini korumaya çalışan kamu sektörü anlayışının yıkılması gerektiğini savunan yeni kamu yönetiminin öğrencileri, 1990'lar ile birlikte idarenin yeniden icadını (Osborne, 1993) dile getirmeye başlamışlardır. Bu yeniden icadın bir kolu da kamu sektöründe yenilikçilik kavramına uzanmaktadır. Kamu sektöründe yenilikçilik, sadece akademinin kamu yönetimi disiplinine bir kavram kazandırma çabası olarak değerlendirilebilecek teorik bir kavram değil, yerel ve bölgesel gelişmenin de bir motoru olarak kabul edilmektedir (Kobylynska ve Biglieri, 2015: 8). Bununla birlikte vatandaşlar da kamu yönetimlerinden daha şeffaf ve yenilikçi hizmetleri doğal olarak beklemektedirler (Perry ve Bulkwater, 2010: 5240).

Yeni dönemde sıklıkla ifade edilmeye başlanılan kamu sektörü yenilikçiliğinin, sosyal problemlerin çözümü ile kamusal talep ve beklentilerin karşılanmasına dönük olarak kamu örgütlerinin yenilik üretme kapasiteleri ve karşı karşıya kaldıkları rekabete yanıt verme arayışlarıyla alakalı bir koşul olduğu ifade edilebilir (Kobylynska ve Biglieri, 2015: 8). Daha kapsayıcı bir kavramlaştırma yapan Currie vd. (2008: 989) yenilikçiliği; sorun ve ihtiyaçlara yeni hizmetler, yeni örgüt biçimleri ve süreç iyileştirmeleri gibi yaratıcı, sıra dışı veya yeni çözümlerin uygulanmasına dönük bir arayış olarak kamu sektörü için tanımlamışlardır. Bir başka kavramlaştırmada yine yeniliği merkeze alarak Ruvio vd. (2013: 1005) yenilikçiliğin, örgütün pazarlama ve teknolojik kaynakları ile beceri, bilgi, kapasite veya stratejilerini üretilen yeniliklerin etkileme kapasitesi olduğunu ifade etmiştir.

Yine bu kapsamda Cubuk vd. (2019: 356), bilişim teknolojileri vasıtasıyla kamu hizmetlerinin yenilikçi bir şekilde nasıl ele alındığını gösteren bir süreç analizi olarak kamu sektöründe yenilikçiliği ele almışlardır. Doğrusu kamu sektöründe yenilikçilik denildiğinde, herhalde yeni kamu yönetimi kapsamında önerilen değişimler, reformlar, yenilikçilik ve performans ölçüm araçları gibi pazar odaklı mekanizmaların geliştirilmesi daha çok anlaşılmalıdır (Hollanders vd., 2013: 12). Benzeri anlamda bazı yazarlar (Örn: Bason, 2010; Borins, 2001), kamu hizmetlerinin geliştirilmesi bakımından özellikle yenilikçiliğin oldukça önemli olduğunu ileri sürmüşlerdir. Aynı şekilde Windrum ve Koch da (2008: 236) kamu hizmetlerinin geliştirilmesi için kamu örgütlerinin yeni düşünce, süreç ve hizmetleri uygulanmasının gerekli olduğunu ifade etmişlerdir. Bu kapsamda Kim'e (2010: 789-790) bakılırsa, kamu örgütleri, sürekli gelişen bir performans yaratabilmek açısından yenilikçi faaliyetlere yönelirler ve yenilikçilik düzeylerinin artmasıyla ancak pozitif performans çıktılarında artış yaşanabilir. Daha genel olarak Bason (2010: 217); gerçek manada yenilikçi bir kamu sektörü örgütünün, örgütün yenilik yapma potansiyelini değerlendirme, bireysel yenilik süreçlerinden öğrenme ve yeniliğin değerini ölçme gibi performans boyutlarından öğrenen ve bunları ölçen bir örgüt olduğunu ileri sürmektedir. Böylece doğal gelişimi devam eden kamu sektöründe, yeniliği ve bu yeniliklerin temelinde yer alan yeni bilginin üretilmesi ve etkinleştirilmesi becerisinin aktörlere sağlanmasının hayati öneme haiz olduğu ileri sürülebilir (ARC, 2013).

Yenilikçiliği; bir örgütün yeni fikirler, yenilikler ve denemeler ile yeni ürün, hizmet ve teknolojik süreçlerin geliştirilmesini sağlayacak yaratıcı faaliyetleri desteklemesi ve bunları gerçekleştirmek üzere harekete geçmesi olarak ele alan Lumpkin ve Dess (1996: 142), bir yönüyle aslında, örgütsel yenilikçilik alt yapısının yenilikçilik bakımından önemine temas ederken, bir diğer yönüyle de yenilikçiliği yüzeysel bir şekilde "örgütsel eğilim" kavramıyla karşılamaya çalışmaktadırlar. Temelde bütün belirlemeler, yenilik-

çilik söz konusu olduğunda, örgütsel girişimcilikten mutlaka bahsedilmesi gerektiğini de gösterir niteliktedirler (Kim, 2010). Kaldı ki, Lumpkin ve Dess de (1996: 149-150) otonomi, yenilikçilik, risk üstlenme, proaktiflik ve rekabetçi saldırganlığın, temel girişimcilik süreçlerini nitelediğini ve özellikle de bir örgütün girişimcilik yönelimini belirlediğini ifade etmişler ve böylece girişimcilik ile yenilikçilik arasındaki bağlantıya da temas etmişlerdir. Bu anlamda, örneğin Rogers da (1995: 242) bir kişi veya birimin, sistemin diğer üyelerinden görece daha erken olarak yeni düşünceleri benimsemesi olarak kavramlaştırdığı yenilikçiliğin, en azından yenilik üretmek veya benimsemek konusunda kendi benzerlerinden daha hızlı hareket etmekle alakalı olabileceğine gönderme yapmıştır. Burada zikredilen her iki belirleme bağlamında, kamu yönetimi bakımından yenilikçiliğin, yüksek düzeyde risk almak anlamına gelebileceği gözden kaçırılmamalıdır (Gadot vd., 2005: 77).

Yine Gadot vd. (2005), yenilikçiliğe değer atfedilen örgütlerde, yeniliklerin büyük olasılıkla benimsenip uygulanabileceğini ileri sürerlerken, yenilikçilik ve yenilikler arasındaki ilişkiyi girişimcilerin temel arayışı olan “değer” yönüyle kavramlaştırmaya yönelmişlerdir. Benzer olarak Bason (2010: 34), yenilikçiliğin ancak değer üretimine fırsat yaratması halinde örgütsel anlamda önemli olabileceğini ifade ederken, yeni uygulamalara dönüşecek olan fikirlerle de ilişkilendirdiği bu süreci, aşağıdaki şekilde sunulduğu gibi tasarlamıştır.

Şekil 1. Yenik Fikirler, Uygulamalar ve Değerler Arasındaki İlişki

Kaynak: Bason, 2010: 34

Özel sektör kuruluşları kapsamında yenilikçiliği inceleyen Subramanian ve Nilakanta (1996: 632) ise aynı doğrultuda, yenilikleri benimsemede geç kalan örgütlerin, “yenilikçi olmayan örgütler olarak tasnif edilebileceğini vurgulamış ve böylece durağanlaşmış (girişimcilik becerileri zayıflamış) örgütlerin yenilikçi olamayacaklarını da ifade etmişlerdir. Roessner (1977: 351) ise, daha genelleştirici bir yaklaşımla bir örgütün yenilikçiliğinin, örgütün yenilik üreten ve tüketen veya her ikisi birden olup olmadığına göre farklılık arz edebileceğini ileri sürmüştür.

Yine kamu sektörüne ilişkin farklı çalışmalarda (Örn: Hollanders vd., 2013; Gadot vd. 2005; Leon vd. 2012) örgütsel yenilikçilik; örgütün, çevredeki değişikliklere yanıt vererek rekabet avantajı elde etmesini sağlayacak bir strateji olarak ele alınmış ve nihayet örgütsel yapıdan etkileneceği belirlenmiştir (Normann, 1971; Maroto ve Rubalcaba, 2005: 47). Buna ek olarak bazı araştırmacılar yenilikçiliği, spesifik bir ürün yeniliğine bağlamayıp bir örgütsel özellik olarak ele alırken (Örn: Koch ve Haukness, 2005; Shoham vd., 2003), bazı araştırmacılar da örgütsel kültürün bir parçası olarak onu incelemeye tabi tutmuşlardır (Örn: Hurley ve Hult, 1998; Lumpkin ve Dess, 1996). Schwabasky vd. (2004: 11) kamu sektöründe yenilikçiliğin yüksek uyum ve uygulama yeteneği ile kendini gösterdiğini, dolayısıyla bu yeteneklere sahip örgütlerin diğerlerine oranla daha yenilikçi olarak isimlendirilebileceklerini ileri sürmüşlerdir. Özel sektör kuruluşları kapsamında yaptıkları kavramlaştırmada Wang ve Ahmad (2004: 1) örgütsel yenilikçiliğin; örgütün, stratejik yönelimliliğiyle yenilikçi davranış ve süreçlerinin birleştirilerek pazara yeni ürünler sunmaya veya yeni pazarlar geliştirmeye dönük bütüncül yenilikçi kapasitesi olduğunu ifade etmişlerdir. Bu anlamda daha makro bir bakışla yenilikçiliğin bir yeniliğin, bilim ve teknoloji ve/veya bir sektörün pazar yapısında bir paradigma değişikliği yaratma kapasitesi olarak da kavramlaştırılabileceğini ileri süren yazarlar mevcuttur (Garcia ve Calantone, 2002: 113-114).

Bütün bunlardan hareketle yenilikçiliği, yaygın bir etken olarak kabul etmek yerine, daha iyi bir ihtimalle belirli bir sorun (veya sorunlar kümesi) ve zamana bağlı bir örgütsel etkinlik olarak ele almak yerinde olacaktır (Gray, 1973: 1185). Nihayet, yine bu farklı açıklamalardan anlaşılabilir ki; bir örgütün yenilikçi veya yenilikçi olmayan olarak tasnif edilmesi, yapılacak olan yenilikçilik tanımına bağlı olarak değişebilmektedir (Subramanian ve Nilakanta, 1996: 634). Bu tasnif, özellikle kamu sektörü söz konusu olduğunda örneğin, hizmet sunumunun hızlı olması, maliyetlerin iyileştirilmesi ve kalite güvencesi gibi konularda örgütsel performansın artırılmasına da olanak sağlayıcı nitelikte görünmektedir (Tajeddini, 2015: 142).

3.1. Yenilikçiliği Teşvik Eden Etmenler

Farklı bir bakışla Halvorsen vd. (2005: 27), yenilikçiliğin daha çok siyasi yönetimlerce politik destek sağlamak bakımından tercih edilebileceğini; Strumpf ise (2002: 208), yerel yönetimler gibi politik aktörlerin, kamu yararının oluşmasına dönük daha pragmatik bir yaklaşımla yenilikçiliğe yönelmelerinin mümkün olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Ancak özellikle yerel yönetimlerin bu manada başarı elde edebilmek için, yapılacak yeniliklere ilişkin hususi bir bütçe payı ayırmaları (ARC, 2013) ve merkezi yönetimden yerel yönetimlere güç aktarımı yapılması yanında, beceriler konusunda desantralizasyona gidilmesi (Windrum ve Koch, 2008: 221) gerektiği de özellikle vurgulanmalıdır.

Farklı bir bakışla kamu sektöründe yenilikçiliğin öncülleri incelenecek olursa, bağlantılılık, çalışan profesyonelliği, etik ve ahlakilik, içsel politikalar, yeniliği destekleyen faktörler, kamu sektörü liderliği/vizyon ve yanıt verebilirlik (Koch vd. 2006: 49) gibi birtakım faktörlerin öne çıktığı da ifade edilebilir. Benzeri faktörleri sıralayan De Vries vd. (2015: 156), bunlara ek olarak çevre baskısı ve kanuni boyut gibi çevresel öncüller ile kaynak serbestisi ve risk üstlenme düzeyi/öğrenmeye açıklık gibi örgütsel birtakım yenilikçilik öncüllerini belirlemişlerdir. Çeşitli çalışmalarını inceleyen Gadot vd. (2006: 64-65) ise, içsel iletişim ve örgütsel yapının yanı sıra, yöneticilerin nitelikleri gibi farklı örgütsel yenilikçilik öncülleri tanımlamışlardır. Yine liderliğe ilişkin yenice ortaya çıkan birtakım uygulamaların da yenilikçiliği motive edebileceği yönünde iddialar mevcuttur. Bu gibi uygulamaların, yenilik ağlarını kurmak ve yönetmek, yeniliğe dönük olarak örgütsel düzeyde performans ölçütleri ve hesap verebilirlik anlayışı geliştirmek gibi girişimleri içerdiği Virtanen ve Tammeaid (2020: 43) tarafından ifade edilirken, kamu sektörü liderlerinin, kamu yararı için birlikte çalışmayı, doğrusu birlikte üretim modelini öğrenmek durumunda oldukları da ileri sürülmüştür (Örn: Kim ve Chang, 2009; Pucetaite ve Novelskaite, 2014). Moussa vd. de (2018: 21) buna benzer olarak, kamu sektöründe yenilikçiliği geliştirmek bakımından kamu yöneticilerinin yönetim yetkinliklerinin, yenilik önündeki örgütsel engelleri kaldırmaya dönük yönetici becerilerinin ve örgütlerindeki bütün bireyleri yenilik yapmak ve öğrenmek konusunda teşvik etme yetkinliklerinin geliştirilmesi ve sürdürülmesinin elzem olduğunu ifade etmektedirler. Ancak bunun da kendiliğinden olamayacağını, teşvik sistemleri ile yeterli kaynakların bu amaçla tahsis edilmesi gerektiğini de vurgulamışlardır. Yine Grady de (1992: 169) bu düzeyde bir bakışla kamu yöneticilerinin birçoğunun, yenilikçiliği besleyen bir teşvik aracı olarak mesleki gelişimi kullandıklarını ifade etmiş; Gadot vd. (2005: 65) ise örgüt altı düzeyde çalışan katılımının ve ARC (2013) raporuysa, örgüt içi iletişimin yenilikçiliği pozitif etkileyebileceğini belirtmişlerdir. Koch ve Hauknes (2005: 47) bu anlamda, içsel politikalar ve bağlantılılık gibi başkaca araştırmalarda da zikredilmiş olan öncülleri sıralamış ve farklı olarak da pazar odaklılık, takım ruhu ve merkezileşme düzeyi gibi çeşitli faktörlerin, yenilikçilikle ilişkili öncüllerden olabileceklerini ileri sürmüşlerdir.

Bazı yazarlar (Örn: Miles ve Nugrobo, 2013; Roessner, 1977; Seaden ve Manseau, 2001) örgütsel yenilikçilik becerilerinin edinilmesi bakımından Ar-Ge yatırımlarının gerekli olduğunu; Gadot vd. (2005: 64) ile Normann (1971: 206) gibi araştırmacılar ise enformasyon yönetiminin bu anlamda gerekliliğini vurgulamışlardır. Daha yakın zamanda Lövnord (2015: 3) tarafından yapılan bir çalışmada ise, yenilik ağlarının kamu örgütlerinin yenilikçiliği için önemli bir strateji olabileceği ileri sürülmüştür. Çevrenin yenilikçilik üzerine etkileri bakımından Windrum ve Koch (2008: 4), örgütün dış çevresi ile içinde bulunduğu sistemin, kamu yöneticilerince yaratılacak olan destekleyici çevre ile içsel ve dışsal politika üreten aktörlerle kurulacak ilişki ağlarının da yenilikçiliği teşvik edebileceğini, daha önce ifade edildiği gibi yöneticiler

eliyle yenilikçiliği teşvik etmek babında ileri sürmüşlerdir. Staronova ve Malikova da (2008: 221) yenilikçiliğin dışsal idari çevre ve sistemce teşvik edildiğini ileri sürmektedirler. Yine onlar kamu yöneticilerinin destekleyici bir çevre yaratarak ve içsel ve dışsal politika aktörleri ile ilişki ağları kurarak yenilikçiliği besleyebileceklerini ifade etmektedirler. Kim (2010: 792-793), yasal sorumlulukların yenilikçiliği pozitif olarak etkilediğini belirlemiştir. Aynı çerçevede o, politik etkilerin de yenilikçilikle pozitif ilişkisi olduğunu ileri sürmüştür.

Örgüt düzeyinden yaklaşarak Schwabasky vd. (2004:3-4) ise, örgütsel öğrenme düzeyinin, örgütün yenilikçilik potansiyelini artıracığını belirtmişlerdir. Belki aynı düzeyde olarak ifade edilebilecek ve kamu sektöründe yaptıkları bir çalışmayla Riivari vd. (2012: 327), bir örgütün etik kültürü ile yenilikçilik arasında pozitif bir bağ olduğunu belirlemiştir. Daha özel olarak hastanelerde bir çalışma yapan Salge ve Vera (2009: 54), yüksek nitelikli hasta bakımı ile hastane örgütlerinin yenilikçiliği arasında bir ilişki bulmuşlardır. Daha genel ifade edilecek olursa, yapılan spesifik işin yüksek nitelikli olması, aynı zamanda yenilikçiliği teşvik edecek gibi görünmektedir. Daha makro bir düzeyde Kobylinska ve Biglieri (2015: 18), İspanya ve Polonya'nın kamu sektörü yenilikçiliklerini karşılaştırdıkları çalışmada, İspanya'nın daha yenilikçi olduğunu bulmuşlar ve İspanya kamu yönetiminin yönetim sistemleri alanında yeniliklerin uygulanması konusunda sahip olduğu deneyimin, sektör dışındaki varlıkların yenilik çalışmalarına katılımlarına izin verilmesinin ve örgüt kültürünü yeniliği kolaylaştırıcı şekilde biçimlendirmenin yenilikçiliği teşvik ettiğini ileri sürmüşlerdir.

Bütün bunlardan hareketle kamu örgütlerinde yenilikçiliği besleyen oldukça farklı kaynak veya unsurun mikro, mezo ve makro düzeylerde mevcut olduğu ileri sürülebilir.

3.2. Yenilikçiliğe Engel Olan Etmenler

Özel sektörde olduğu gibi kamu sektöründe de örgütsel yenilikçiliğe mâni olabilecek birtakım etmenlerin mevcut olduğu ifade edilebilir. Örneğin Bason (2010: 112); fonksiyonel ve örgütsel silolar, yeniliğin geliştirileceği örgütsel mekân yetersizliği, dijital idare anlayışının rastgele uygulanması gibi birtakım etmenlerin, yenilikçiliği olumsuz etkileyebileceğini ileri sürmüştür. Schwabasky vd. (2004: 19) ise, yenilikçilik ve öğrenmenin kamu sektöründe oldukça kısıtlı olmasının da yenilikçiliğe çalışanları teşvik etmenin önünde bir engel olduğunu ileri sürmüştür. Farklı bir bakışla Lövnord (2015: 10), yenilik kapasitesindeki eksikliklerin, iş birliği temelli bir örgütsel atmosfer olmaması ile farklı birtakım örgütsel kısıtların yenilikçiliğe engel teşkil edebileceğini ifade etmiştir. Koch ve Hauknes (2005: 50) ise bu kapsamda, biçimsellik, merkezileşme, içsel politikalar ve politik eylemler gibi birtakım etmenlerin, yenilikçiliği azaltabileceğini belirlemiştir. Aynı kapsamda Kim ve Chang (2009: 302-303) mesela hedef berraklığının yenilikçilikle negatif olarak ilişkilendiğini ve network yönetimiyle yine yenilikçiliğin ilişkisinin iyi olmadığını ileri sürmüşlerdir. Dolayısıyla bunlar gibi birtakım yapısal faktörlerin kamuda yenilikçiliğe mâni olabileceğini ifade etmek mümkündür.

Öte yandan Gadot vd. nin de (2005: 77) ileri sürdüğü üzere, yenilikçiliğin kendiliğinden risk içerdiği ve risk içeren bir girişim veya nitelik olarak yenilikçiliğin, kamu görevlileri tarafından pek benimsenemeyeceği yönünde başkaca yazarların da (Örn. Ferraris vd. 2020) ilginç bir şekilde kanaatleri mevcuttur. Ancak bunun, özellikle kamu sektörünün yasal ve yapısal zemininden kaynaklanmış olabileceği ileri sürülebilir. Daha genel bir bakışla Hjelm (2019: 4), idarenin süreçlere ve dönüşümsel öğrenmeye dönük kapasitesinin de yenilikçilik önünde bir mani olabileceğini ileri sürmüştür. Ayrıca Virtanen ve Tammeaid de (2020: 42) içsel (liderlik modelleri ve uygulamaları) ile (kurumsal modellerden gelen uyum baskısı, başka örgütlerin performans bilgileri ve politik baskılar gibi) dışsal faktörler arasındaki mesafenin de yenilikçiliğin gelişimini negatif etkilediğini ileri sürmektedir. Yenilikçiliğe mâni olabilecek dışsal faktörler kapsamında ifade edilebilecek bir başka faktörü Kim ve Chang (2009: 304), geniş [yerel] politik bağlam kapsamında en azından kendi çalışmaları örnekliğinde belirtmektedirler.

Literatür araştırmalarından çıkarılan kamu sektöründe yenilikçiliği teşvik eden ve ona engel olan etmenleri bir arada sunabilmek adına Tablo 3 hazırlanmıştır:

Tablo 3. Kamu Sektörü Yenilikçiliğini Teşvik Eden ve Ona Engel Olan Etmenler

Yenilikçiliği Teşvik Eden Etmenler	Yenilikçiliğe Engel Etmenler
Politik Destek Sağlamak	Mekân Yetersizliği
Kamu Yararını Sağlamak	Örgütsel Silolar
Etik ve Ahlakilik	Örgüt Atmosferi
Kamu Sektörü Liderliği	İçsel Dinamikler (Merkezileşme, Politikalar, Liderlik Modelleri ve Biçimsellik)
Çevresel Öncüller (Kanuni Boyut veya Çevre Baskısı)	Riskler
İçsel Dinamikler (İletişim, Politikalar ve Yönetici Niteliği)	İdari Süreçler
Merkezileşme Düzeyi	Dışsal Faktörler
Enformasyon Yönetimi ve Ar-Ge	
Kamu Kurum Ağları	

4. Yenilikçiliğin Ölçümü

4.1 Özel Sektörde Yenilikçiliğin Ölçülmesi

Yenilikçiliğin ölçülmesi konusunda nasıl sorusu kadar literatürde neden sorusunun da sorulduğu ve konuya bir yanıt arandığı görülmektedir (Goldsmith ve Foxall, 2003). Yenilikçiliğin ölçülmesine olan ihtiyacın belirlenmesinde şu kategorilerin bulunduğu saptanmıştır (Goldsmith ve Foxall, 2003: 323): a) benimseyenler kategorisi – herhangi bir kişisel özellik veya zekâ gibi bir aralık olarak belirlenebilecek bireysel özellikler kategorisi; b) yayılma araştırmaları – bilginin işlenmesi, karar alma ve markaya bağlılık gibi piyasa odaklı olayların incelenmesi ve c) ticari nedenler ile yenilikçiliğin ölçülmesi. Yenilikçiliğin nasıl ölçüleceği konusunda yapılan başka bir araştırma da bu ölçümün hangi ölçekler ile yapılacağına dairdir (Roehrich, 2004: 673-675). Aşağıda sunulan tablo özellikle özel sektör bazlı yenilikçilik ölçeklerinin sunumunu içermektedir:

Tablo 4. Yenilikçiliği Ölçümü Alanında Kullanılan Ölçekler

Yaşam Yenilikçilik Ölçekleri	Benimseme Yenilikçilik Ölçekleri
<p>Kapsamı benimseme ölçeklerinden çok daha geniş ölçekler</p> <ul style="list-style-type: none"> Leavitt ve Walton Ölçeği (1975) – Yenilikçiliğin problemleri çözmek için akıllı, yaratıcı, seçici iletişim kullanımının altında yatan bir özellik olarak görülmesi 	<p>Tüketicilerin eğilimlerini araştırmaya yönelik geliştirilen ölçekler</p> <ul style="list-style-type: none"> Raju Ölçeği (1980) - "Keşfetme davranışına" yönelik tüketici eğilimlerini ölçmek için tasarlanmış ölçek Baumgartner ve Steenkamp'ın Keşif Amaçlı Ürün Edinme Ölçeği – Keşifsel satın alma davranışının iki boyutu: ürünlerin keşifsel edinimi ve keşifsel bilgi aramayı inceleyen ölçek Goldsmith ve Hofacker Ölçeği – Alana Özgü Yenilikçilik Ölçeği: Belirli bir ilgi alanındaki yenilikleri (yeni ürünler) öğrenme ve benimseme eğilimi

<ul style="list-style-type: none"> • Kirton Ölçeği (1976) – “Yenilikçileri”, bir organizasyon içinde yeni sorunlar ve orijinal çözümler arama eğiliminde kapsamında inceleyen ölçek • Hurt ve diğerlerinin Ölçeği (1977) – Yenilikçiliği “değişim istekliliği” olarak inceleyen ölçek 	<ul style="list-style-type: none"> • Roehrich Ölçeği (1995) - Hedonist yenilikçilik (uyarıma ihtiyacına bağlı) ve Sosyal yenilikçilik (benzersizlik ihtiyacına bağlı) kavramlarını inceleyen ölçek • Le Louran Ölçeği - Yeniliğe olan cazibe, Yenilikçi kararlarda özerklik, Yeniliği denemede risk alma yeteneği kavramlarını inceleyen ölçek
---	--

Kaynak: Roehrich, 2004: 673-675

Özel sektörde yenilikçiliğin ölçülmesi ile kamu sektöründe bu ölçümlerin yapılması arasındaki en temel fark ölçülecek olan sektörlerin arasındaki büyüklüktür. Özel sektör kuruluşlarının hitap ettiği kitle kamu sektörüne göre oldukça kısıtlıdır (Denhardt, Denhardt ve Blanc, 2013). Kamu yararı ile hareket eden kamu sektörü kuruluşları genellikle tüm halkı ilgilendiren kararlar almaktadırlar. Bu nedenle de bu sektörün yenilikçiliğinin ölçümü de yine oldukça büyük bir coğrafyada (yerel, bölgesel ve hatta ulusal) gerçekleşmektedir. Tablo 4 ve Tablo 5 arasındaki ölçeklerin detayları da bu durumu ortaya koymaktadır. Özel sektör yenilikçiliği ölçümleri tüketici talepleri, benimseme ve kâr arttırmak gibi motivasyonları içerirken kamu sektörü yenilikçiliği ile ilgili ölçeklerin ise doğrudan ülke bazlı ve bir ülkedeki kamu sektörüne bütüncül bir bakışı içerdiği görülmektedir (Kobylnska ve Biglieri, 2015).

Ancak bazı kamu kurumları spesifik bir sektörde (örneğin Türkiye Petrolleri) mal ve hizmet üretebilirler. Bu durumda bu tarz kurumlarının yenilikçiliğinin ölçülmesi gerektiğinde makro ölçeklerin kullanılmadığı ve Tablo 5’te de sunulan MEPIN Projesi gibi mikro seviyeye bakan ölçeklerin kullanılabilmesi anlaşılmaktadır. Kamu sektörünün özel sektörden farklı olarak birçok farklı seviyede (yerelden uluslararasına) hizmet sunmasından ötürü ölçeklerin birbirinden farklılaştırılması ve hatta yeni ölçeklerin ortaya konması gerekmektedir. Kamu sektörünün makro ve mikro bazlı kurum ve kuruluşlar içermesi net bir karşılaştırma yapabilmenin önünde bir engel teşkil etmektedir (Kobylnska ve Biglieri, 2017).

4.2 Kamu Sektöründe Yenilikçiliğin Ölçülmesi

Kamu sektöründe yenilikçiliğin nasıl ölçüleceği de yine kamu yönetimi literatüründe cevap aranan önemli sorulardan bir tanesidir. Bu nedenle kamu sektöründeki yenilikçilik anlayışına ilişkin oldukça önemli gelişmeler olmasına karşın, yenilikçiliğin nasıl ölçülebileceği konusunda henüz literatürde tam bir uzlaşma oluşmamıştır. Ancak yine de kısıtlı çalışmalarda, yenilikçiliğin ölçümüne ilişkin farklı metodolojiler deneyen veya öneren bireysel veya kurumsal araştırmacıların varlığından söz etmek mümkündür.

Tablo 5’te yenilikçiliğin Avrupa Birliği (AB) içerisinde nasıl ölçülebileceğine dair bazı metodolojiler sunulmuştur:

Tablo 5. Yenilikçiliğin AB İçerisindeki Uygulamalarının Ölçülmesine Dair Metodolojiler

Ölçüm metodu	Özellikleri
Karmaşık Zorluklar - Yenilikçi Şehirler (KZYŞ - CCIC)	AB'nin INTERREG IVC Programı kapsamında yürütülen proje. Proje, AB'deki on ülke ve bölgeden ortak olarak yerel yönetim ve bölgesel kalkınma ajanslarını ve kâr amacı

	<p>gütmeyen organizasyonları içerir: Bulgaristan, Katalonya, Estonya, Finlandiya, İtalya, Hollanda, Polonya, Romanya, İngiltere ve İsveç. Temel amaç, her bir proje ortağı bağlamında kamu sektöründeki yeniliklerin yerel ve bölgesel düzeyde nasıl uygulandığını göstermektir.</p>
MEPIN Projesi	<p>5 İskandinav ülkesinde merkezi, bölgesel ve yerel düzeydeki kuruluşlarda yapılan anketler: Danimarka, Finlandiya, İzlanda, Norveç ve İsveç. 2 binin üzerinde. Araştırmanın amacı, kamu sektörü yenilikçiliğinin ölçüm modelini geliştirmektir.</p>
Innobaromet[e]r	<p>Avrupa Komisyonu 27 AB ülkesi ile Norveç ve İsviçre arasında yenilik stratejileri ile ilgili çalışma. 3690'dan fazla organizasyon incelenmiştir. Rapor, kamu kurumlarındaki strateji direktörleri ve yöneticileriyle yapılan görüşmelere dayanmaktadır.</p>
Avrupa Sektörü Yenilikçiliği Puan Tablosu	<p>2011 yılından bu yana yürütülen 27 AB ülkesinde kamu sektörü yenilikçiliğinin karşılaştırılması için Avrupa Komisyonu aracıdır. AB ülkelerinde kamu sektöründe yenilikçiliği kıyaslamının temelini oluşturmaktadır.</p>
OECD Kamu Sektörü Yenilikçiliği Gözlemevi	<p>Farklı düzeylerdeki kamu idarelerinde (merkezi, bölgesel ve yerel) yenilikçilik alanındaki örnekleri ve iyi uygulamaları analiz eden veritabanı. On-line platform, kamu sektöründeki inovatif çalışmalar hakkındaki bilgilere erişim sağlar, deneyimlerin paylaşılmasını ve diğer ülkelerden ortaklarla iş birliği kurulmasını kolaylaştırır.</p>
Yenilikçi Politika Trend Grafiği	<p>25 Avrupa ülkesinde kamu sektöründe yenilikçiliğin durumunu ve alanlarını gösteren rapor, personel ofisleri ve akademisyenlerle yapılan nitel görüşmeler temelinde geliştirilmiştir.</p>

Kaynak: Kobylnska ve Biglieri, 2015: 12

Tablo 5'te de sunulduğu üzere AB için yenilikçiliğin ölçülmesi önemli bir husustur. Bu ölçüm metodolojileri yalnızca tüm AB üyelerinde standart uygulanan bir politika da değildir. MEPIN gibi sadece İskandinav ülkelerini ilgilendiren ve o bölgedeki yenilikçiliğin odak noktası olduğu programlar kadar Avrupa Sektörü Yenilikçiliği Puan Tablosu gibi üye 27 ülkenin kamu sektöründeki yenilikçiliği ölçen programları da mevcuttur (Kobylnska ve Biglieri, 2015: 12).

AB içerisindeki yenilikçiliğin ölçülmesi hakkında Innobarometer gibi raporlarda veriler sunulmaktadır. Burada dikkati çeken bir husus, bu rapor sadece üye ülkeleri de kapsamamakta Schengen'e üye olup AB'ye üye olmayan 2 ülkenin (İsviçre ve Norveç) kamu sektörlerinin de incelenmesidir. Innobarometer karşılaştırmalı bir analiz olduğundan politika transferi tavsiyeleri için de AB Komisyonu'na bir fırsat sunmaktadır. Örneğin Innobarometer 2002 (2003) raporuna göre, "yenilikçilik performansında anahtar faktörler, personel yetenekleri ve bilgisi ile yenilikçi pazarların Avrupa boyutunun sunduğu potansiyel" olarak saptanmıştır. Dolayısıyla Avrupa Birliği kapsamında kamu sektörü için gerek yenilikçiliğin niteliği ve gerekse bunun çeşitli yöntemler kullanılarak ölçülmesine dair giderek artan bir ilgi ve yönelim mevcuttur, denilebilir.

Innobarometer'in yenilikçiliğe ilişkin somut sonuçları karşılaştırmalı ülke çalışmalarında da yapılmaktadır. Bu anlamda aşağıda sunulan Tablo 6 yenilikçiliğin farklı boyutlarına ilişkin olarak elde edilen verilerden Polonya ve İspanya ülkelerinin yenilikçiliklerini karşılaştırmak ve değerlendirmek üzere hazırlanmıştır.

Tablo 6. Polonya ve İspanya'da Kamu Sektöründe Yenilikçiliğin Seçilmiş Yönleri

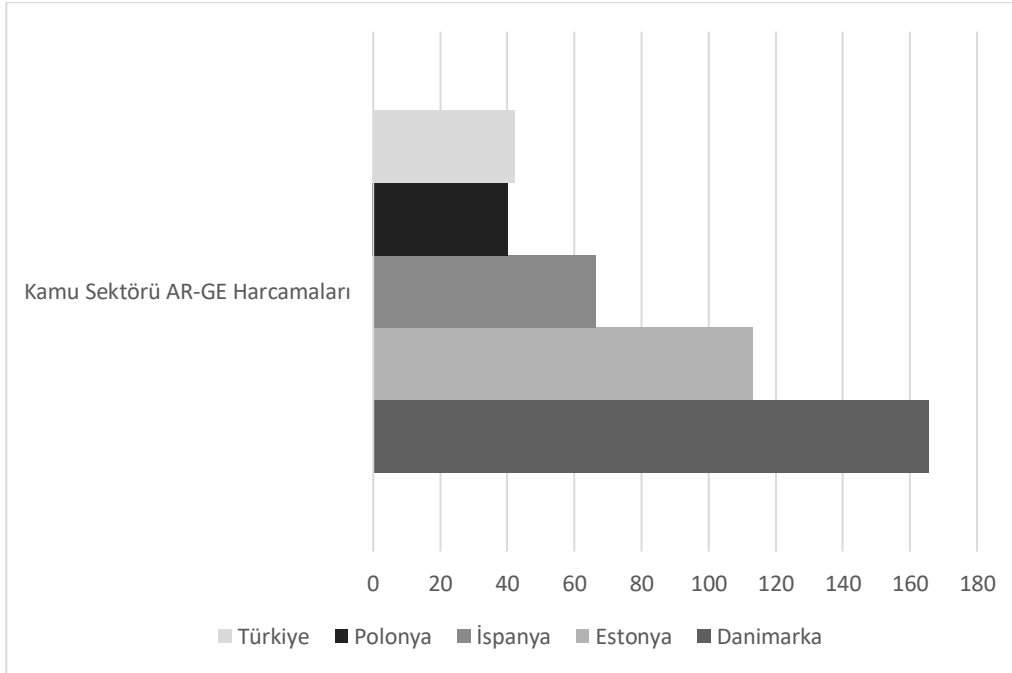
Karşılaştırmalı İstatistikler	Polonya	İspanya
Nüfus	38.5m	46m
Kişi başı gelir (nominal, Dünya Bankası, 2013, ABD Doları cinsinden)	13,342	29,118
Kamu sektörünün GSYİH içindeki payı (2013)	%13,7	%18,3
Son üç yılda kamu hizmetlerinin sunumunda gözle görülür gelişmeler uygulandığını beyan eden kuruluşların yüzdesi	%67,7	%89,8
Kendilerini lider yenilikçi olarak tanımlayan kuruluşların yüzdesi	%8,3	%32,1
Son üç yılda yeni veya önemli ölçüde değişen hizmetleri uygulayan kuruluşların yüzdesi	%67,7	%89,8
Özel sektördeki diğer kuruluşlarla iş birliği içinde yeni hizmetler uygulayan kuruluşların yüzdesi	%9,7	%67,9
Yeni veya iyileştirilmiş yönetim sistemi uygulayan kuruluşların yüzdesi	%43	%81,3
Yöneticilerin tam, aktif bir rol üstlendiği ve yeniliğin geliştirilmesi ve uygulanmasında yer alan kuruluşların yüzdesi	%36,8	%53,2
Personelin yeni fikirler ortaya koyma ve geliştirme konusunda inisiyatif sergilediği kuruluşların yüzdesi	%20	%4
Çalışanların %75'inden fazlasının hizmetlerin iyileştirilmesini, iletişim yöntemlerini vb. tartışan gruplara dahil olduğu kuruluşların yüzdesi	%4,7	%7,9
Hizmetlerin iyileştirilmesini, iletişim yöntemlerini, yönetim süreçlerini vb. tartışan gruplarda çalışanların hiç yer almadığı kuruluşların yüzdesi	%21,9	%4,3
Kamu sektöründe yeniliklerin geliştirilmesi ve uygulanmasında en önemli engel olarak yasal düzenlemelerin olduğunu belirten katılımcıların yüzdesi	%78	%33,1

Kaynak: Kobylinska ve Biglieri, 2015: 17

Innobarometer 2010 verilerine göre hazırlanan Tablo 6'dan hareketle kamu sektöründe yenilikçiliğin ölçümü için kullanılacak birtakım boyutların bu değerlendirmede yer aldığı görülmektedir. Buna göre İspanya kamu sektörünün makro düzeydeki yenilikçilik boyutları (Örneğin, Son üç yılda kamu hizmetlerinin sunumunda gözle görülür gelişmeler uygulandığını beyan eden kuruluşların yüzdesi, Özel sektördeki diğer kuruluşlarla iş birliği içinde yeni hizmetler uygulayan kuruluşların yüzdesi ve Yeni veya iyileştirilmiş yönetim sistemi uygulayan kuruluşların yüzdesi gibi) kapsamında Polonya'ya göre daha üstün olduğu açığa çıkmaktadır. Ancak mikro düzeyde değerlendirmelere (Örneğin, Personelin yeni fikirler ortaya koyma ve geliştirme konusunda inisiyatif sergilediği kuruluşların yüzdesi ve Kamu sektöründe yeniliklerin geliştirilmesi ve uygulanmasında en önemli engel olarak yasal düzenlemelerin olduğunu belirten katılımcıların yüzdesi gibi) bakıldığında bu sefer, Polonya'nın kendi ölçeğinde bir öne çıkma durumu görülmektedir. Ancak genel olarak değerlendirildiğinde, İspanya'nın Polonya'ya göre daha yenilikçi bir kamu sektörüne sahip olduğu anlaşılmaktadır. Her ne kadar ilk tahlilde burada sunulan enformasyon alan düzeyinde yenilikçiliğin ölçümüne ilişkinmiş gibi görünüyorsa de doğrusu bu enformasyonun tekil örgütlerin yenilikçiliklerinin ölçümüne istinaden elde edildiği ve bir adım sonrasında bütünü ifade edecek şekilde genelleştirildiği belirtilmelidir.

Yenilikçiliğin kamu sektörü için ölçümünün kullanıldığı kaynaklarda Türkiye ile ilgili detaylı ölçümlerin yapılmadığı ve bunu ifade eden verilerin çoklukla ayrıntılı olarak sunulmadığı anlaşılmaktadır. Bu noktada nadir çalışmalardan biri olan ve AB Komisyonu (European Commission (EC), 2020) tarafından hazırlanan "European Innovation Scoreboard 2020" isimli çalışmada 27 Avrupa Birliği ülkesine ek olarak seçilen üç ülkeden birinin de Türkiye olduğu belirlenmiştir. Bu çalışma genel olarak özel sektör yenilikçiliğini ölçmek amacı ile yapılmış olsa da ölçekte kullanılan boyutlara ilişkin verilerden biri kamu sektörü ile ilgilidir. Bu veri, kamu sektörü aracılığı ile yapılan Araştırma-Geliştirme (R&D) harcamalarının, ülkenin Yenilikçiliği ile arasındaki ilişkiyi işaret etmektedir. Şekil 2'de tarafımızca bahse konu rapordan elde edilen veri ile bir karşılaştırma tablosu hazırlanarak sunulmuştur.

Şekil 2. Bir Yenilikçilik Boyutu Olarak Kamu Sektörü AR-GE Harcamaları

Kaynak: AB Komisyonu, 2020:45-76

Şekil 2’de kamu sektörü yenilikçiliği ile ilgili bir boyut olarak AR-GE harcamaları Avrupa Komisyonu raporundan tedarik edilerek karşılaştırma yapmak amacıyla burada sunulmuştur. İlgili raporda kamu sektörü yenilikçiliğine ilişkin başkaca bir veri sağlanmadığından, ayrıca bir değerlendirme yapılmamıştır. Şekil 2’ye göz atıldığında, seçilen ülkelerden ilki Danimarka, adı geçen raporda yenilik lideri olarak tanımlanmaktadır. Rapora göre Danimarka, cazip araştırma sistemleri, yenilik dostu çevre ve insan kaynakları araştırma evrenindeki en yüksek yenilik puanına sahip ülkelerdendir. Kamu sektörü AR-GE harcamaları alanında aldığı puan da 165,3’tür (EC, 2020: 45). Aynı doğrultuda değerlendirmeye alınan ikinci ülke Estonya’dır. Estonya, araştırmada güçlü yenilikçi olarak tanımlanmaktadır. Estonya için de yine insan kaynakları ve entelektüel varlıkları ile yenilikçi bir ülke olarak gösterilmektedir (EC, 2020: 47). Görüldüğü üzere AR-GE alanında yapılan yatırımların yenilik ve yenilikçilik üzerine doğrudan bir etkisi de Estonya örneği ile vurgulanmaktadır. Şekil 2’de seçilen diğer iki ülke bu bölümde daha önce de bir karşılaştırması paylaşılan İspanya ve Polonya olmuştur. Her iki ülke de ılımlı yenilikçi olarak raporlanmıştır. Güçlü yenilikçi ülkeler kadar performans gösteremeseler de bu ülkeler yenilik alanında bazı atılımlarda bulunmuşlar ve bir yol almışlardır. Burada dikkati çeken bir husus 2004’te AB üyesi olan Polonya ile adaylık süreci halen devam eden Türkiye arasında çok düşük bir farkın olmasıdır ve hatta 42,1 puanlı Türkiye (EC, 2020: 76), 40,3 puanlı Polonya’dan (EC, 2020: 62) bu alanda öne çıkmaktadır. 66,4 puana sahip İspanya’nın ise bu alandaki en güçlü yanının sahip olduğu yeni doktora mezunları olduğu söylenmektedir (EC, 2020: 50).

Yenilikçiliğin ölçülmesi konusunda nasıl sorusu kadar literatürde neden sorusunun da sorulduğu ve konuya bir yanıt arandığı görülmektedir. Yenilikçiliğin ölçülmesine olan ihtiyacın belirlenmesinde şu kategorilerin bulunduğu saptanmıştır: a) benimseyenler kategorisi – herhangi bir kişisel özellik veya zekâ gibi bir aralık olarak belirlenebilecek bireysel özellikler kategorisi; b) yayılma araştırmaları – bilginin işlenmesi, karar alma ve markaya bağlılık gibi piyasa odaklı olayların incelenmesi ve c) ticari nedenler ile yenilikçiliğin ölçülmesi (Goldsmith ve Foxall, 2003: 323). Daha bireysel anlamda bakıldığında ise, yenilikçiliği yapısal olarak incelemeye tabi tutan bazı araştırmalarda, birbirine benzer alt boyutların tespit edildiği ifade edilmelidir. Örneğin Koch ve Hauknes (2005: 47); yaratıcılık, risk alma, değişime açıklık, gelecek yönelimlilik ve proaktiflik başlıkları altında bu boyutları sıralamışlardır. Schwabasky vd. (2004: 13) aynı çizgide, yaratıcılık, risk alma, örgütsel açıklık ve gelecek yönelimliliğin, kamu sektöründe yenilikçiliğin boyutları olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Bunlarla birlikte örneğin Salge ve Vera (2009: 59), Ar-Ge desteği, Ar-Ge projeleri, Ar-Ge yayınları, sorunları tanılama, fikir önerme, fikirlerin tatbiki gibi faktörler üzerinden kamu hastanelerinde yenilikçilik ölçümü yapmışlardır. Yine sağlık alanında yapılan bir çalışmada, risk üstlenmenin, yaratıcılığın, rakiplerle karşılaştırma yapmanın ve çevresel fırsatların yenilikçilik üzerinde yönlendirici (moderatör) etkiye sahip olduğu açığa çıkartılmıştır (Ossi vd. 2013: 169).

Farklı yazarların çalışmalarını inceleyerek Kim (2010: 795), örgütsel yenilik, yeni ve yenilikçi fırsatları arama yoğunluğu, hizmet operasyonlarına ödenen ücret düzeyi gibi faktörlerin de yenilikçiliğin ölçülmesi amacıyla kullanılabilceğini ileri sürmüştür. Başka bir çalışmada ise Kim ve Chang (2009: 296-298), yenilikçilik ölçümlerinde en önemli bileşenin liderlik tarzı olduğunu, bununla birlikte performans tabanlı ödüller, bilgi ve enformasyon paylaşımı ile kendi örneklerindeki yerel etkiden dolayı gücü belirgin yükseklikte olmasa da öğrenme kültürünün öne çıktığını bulmuşlardır. Buna karşın örneğin, hedef berraklığı ile network yönetiminin yenilikçilikle ilişkilerinin negatif yönlü olduğunu da belirlemişlerdir. Öte yandan Gadot vd. (2005: 58) yenilikçiliğe ilişkin bilgilerimizin daha çok özel sektöre münhasır olduğunu ve benzeri olarak Schwabasky vd. (2004: 2) ise, örgütsel yenilikçilik ölçümlerinin daha çoklukla özel sektöre ait olduğunu özellikle vurgulamaktadırlar. Bloch (2011: 3) ise idarenin, yenilikleri özel sektörden absorbe etmek yerine, bunların özel sektörde uygulanabilmesi için bir düzenleyici olduğunu iddia etmektedir. Aynı kapsamda yenilikçiliği çıktıları bakımından özel sektöre münhasıran ele alan Wang ve Ahmad (2004: 2), bu anlamda ürün, pazar, süreç, davranış ve stratejik başlıkları altına alt boyutlar belirlemişlerdir. Wang ve Ahmad’ın (2004) bahse konu çalışmasındaki ölçeği Pucetaite ve Novelskaite (2014: 162-163) kamu sektörüne uyarlayarak post-Sovyet toplumlara ilişkin bir çalışma yapmışlardır. Dolayısıyla kamu sektöründe yenilikçiliğin ölçümünde, özel sektöre özgü ölçek, metodoloji ve yaklaşımların kullanılabilirliği olanağı da mevcuttur, denilebilir.

5. Özel Sektör ve Kamu Sektörü Yenilikçiliği Karşılaştırması

Yenilik ve yenilikçilik kavramlarının arasındaki farkların ortaya konduğu ve mevcut çalışmanın asıl odağı olan kamu sektöründe bu iki farklı kavramın literatürde nasıl ifade edildiği önceki bölümlerde tartışılmıştır. Çalışmadaki bu bölümün amacı ise daha önce değinildiği üzere özel sektörden kamu sektörüne uyarlanan yenilikçilik kavramının kamu sektöründeki kullanımında ortaya çıkan farklarını sunabilmektir.

Çalışmanın asıl odağı olan kamu sektöründen uzaklaşmadan özel sektörde yenilikçiliğin temelinde ne olduğu açıklanmak istendiğinde akıllara gelen ilk tanım yenilik yapabilme kapasitesi veya gönüllülüğü olmaktadır (Currie vd. 2008: 989; Ruvio vd. 2013: 1005). Giriş ve üçüncü bölümde paylaşıldığı üzere hem özel sektörde hem de kamu sektöründe yenilikçiliği teşvik eden ve ona engel olan bazı etmenler bulunmaktadır. Tablo 7 özel sektör ve kamu sektöründe yenilikçiliği teşvik eden etmenlerin bir karşılaştırması sunulmaktadır.

Tablo 7. Özel Sektör – Kamu Sektörü Yenilikçiliği Teşvik Eden Etmenler Karşılaştırması

Özel Sektör	Sermaye	İnsan Kaynakları	Örgüt Kültürü	Risk Alma
Kamu Sektörü	Bütçe Payı	Kamu Kurum Ağ- ları	Etik ve Ahlakilik	Liderlik

Tablo 7’de görüldüğü üzere bir özel sektör kuruluşunun yenilikçi olarak tanımlanabilmesi için ilk ölçüt onun sermayesinin yani öz kaynaklarının da buna müsait olmasıdır (Zaheer ve Bell, 2005; Casanueva ve Gallego, 2010). Takdir edilecektir ki, yeni bir uygulamayı hayata geçirmenin bir maliyeti vardır. Ancak söz konusu kurum kamu sektörüne aitse burada bir sermayeden söz etmek çoğu zaman mümkün değildir. Kamu sektörü kuruluşlarının günümüzde büyük çoğunluğu hâlâ merkezi bir otoriteden tahsis edilen bir bütçe ile hareket edebilmektedirler. Bu nedenle her ne kadar yeni bir uygulama adapte edebilmek için gönüllü olsalar da bunun için bir özel sektör kuruluşundan farklı olarak birçok yasal prosedürü de takip etmeleri ve bütçelerini buna göre uyarlamaları gerekmektedir. İkinci bir ölçüt ise insan kaynakları özelinde ortaya çıkmaktadır (Chang vd., 2006; Staniewski, 2011). Özel sektör kuruluşları istihdamda çok daha esnek hareket edebilmektedirler. Eğer yenilikçi bir plan tasarlanıyorsa bu plana uygun bir kişiyi de çok hızlı bir şekilde örgüte kazandırıp istihdam edebilmek yoluna başvurabilirler. Buna karşın kamu sektöründe bir kişiyi istihdam etmek için yine takip edilmesi gereken bir dizi normatif kural, prosedür ve sınırları katı olarak çizilmiş protokoller bulunmaktadır. Bu nedenle de çoğu sorunda kamu sektörü kurum ve kuruluşları var olan ağlarını, yani başka kurumlarla iş birliğini kullanmayı tercih edebilmektedirler (Denhardt, 2014).

Üçüncü ölçüt özel sektör kuruluşlarının örgüt kültürüdür. Örgüt kültürü bir örgüt içindeki değerler ve beklentiler ile ilgilidir. Yeni benimsene, onu kullanma ve örgütü bir adım daha ileri taşıma isteği örgüt kültüründen ortaya çıkmaktadır (Deshpandé ve Farley, 2004; Brettel, Chomik ve Flatten, 2015). Kamu sektörü içinse her ne kadar örgüt kültüründen bahsedilebilecekse de özel sektöre göre etik ve ahlakilik bu kapsamda daha çok değerlendirilmektedir. Sonuç olarak kamu sektörü tüm kamunun yararı için hareket eden bir motivasyon ile bu kararları almaktadır. Bu nedenle kamu yararı veya kamu değeri üretebilmek adına en iyiyi arama çabasında olması ve bunu yaparken de en yeni uygulamaları takip etmesi etik bir ödev olarak karşısında durmaktadır. Nihayet etik kötü davranışın azaltılması veya tam tersine iyi ve faydalı olanın arttırılmasını öğütlemektedir (Schwartz, 2002:28-29). Bu nedenle de etik ve ahlakilik kamu sektörü için yenilikçiliği teşvik eden bir etmen olarak ortaya çıkmaktadır (Koch vd. 2006: 49).

Özel sektörde yenilikçiliği teşvik eden son etmen de risk alabilme iradesidir. Risk alabilmek girişimci bireyi diğerlerinden ayıran önemli bir özelliğidir (Kreiser ve Davis, 2010) ve bir işletmede başka kimsenin uygulamadığı veya buna cesaret edemediği yeni bir uygulamayı hayata geçirebilmek olarak da yenilikçilik araştırmalarında ifade edilmektedir (Kreiser ve Davis, 2010; Dai vd., 2014). Daha önce de değinildiği

üzere kamu sektörü içinse bu pek mümkün değildir. Çünkü kamu sektörünün hareketlerini belirleyen ve hatta kısıtlayan birtakım kanunlar ve yönetmelikler yani mevzuat bulunmaktadır. Ancak kamu sektöründe görev alan yöneticilerin yenilikçiliğini teşvik eden bir güdü de liderliktir. Borins (2002) krizlere karşı politik olarak yönlendirilen yanıtların, yeni bir üst yönetici tayin edilmesi ile ortaya çıkan örgütsel yeniliklerin ve aşağıdan yukarıya doğru yeniliklerin liderlerce etkilenebileceğini ileri sürmektedir. Yine o bu tip liderlerin, destekleyici bir örgüt iklimi yaratarak, biçimsel ödüllendirmeyi ve enformel tanınmayı yenilikçiler için kurumsallaştırarak, kontrol odaklı merkezi idarenin etkisinden yenilikçi çalışanları koruyarak, başarılı yenilikleri kamuoyunda öne çıkartarak yeniliği destekleyebileceğini ileri sürer. Kamu sektöründe liderlik vasıflarına sahip yönetici mevzuatın kendisine sağladığı alanda alacağı cesur kararlarla yenilikçiliği bir kuruma benimsetebilecek güce sahip olabileceği ileri sürülebilir.

Literatürde kamu sektörü yenilikçiliğini teşvik eden etmenler kadar onu engelleyen etmenler olduğu da tespit edilmiştir. Bu durumun bir benzerinin özel sektör yenilikçiliğinde de görüldüğüne dair araştırmalar mevcuttur (Herbig ve Miller, 1991; Schultz, Zippel-Schultz, ve Salomo, 2012; Dolfmsa ve Van der Velde, 2014). Tablo 8 bu iki sektördeki engelleri göstermektedir.

Tablo 8. Özel Sektör – Kamu Sektörü Yenilikçiliğe Engel Etmenler Karşılaştırması

Özel Sektör	Örgütün Büyüklüğü	Toplumsal Yapı	Örgütün İklimi
Kamu Sektörü	Mekân Yetersizliği	Dışsal Faktörler	Örgütün Atmosferi

Özel sektörde yenilikçiliğe engel ilk etmen örgütün büyüklüğü olarak saptanmıştır (Schultz, Zippel-Schultz, ve Salomo, 2012; Dolfmsa ve Van der Velde, 2014). Literatürdeki bulgulara göre bir örgüt büyüdükçe bir yeniliği benimsemesi de ters oranda azalmaktadır (Schultz, Zippel-Schultz, ve Salomo, 2012). Benzer bir sorun kamu sektörü için de ifade edilmektedir. Yeni uygulamaları kamuya ait bir kuruma uyarlamak her zaman istenilen sonucu vermez. Bunun bir örneği o kurumda bu yeniliği hayata geçirecek mekân veya birim yetersizliği olarak verilmiştir (Bason, 2010). Her iki sektör için de bu kavramlar bir arada okunduğunda gerçekte birbirinden çok da farklı olmayan etmenler oldukları görülmektedir. Kamu sektöründeki bir kurumda mekânın yetersizliği de örgütün büyüklüğü ile ilişkilendirilebilir. Çünkü kapasitenin tamamı bu kurum için kullanılabilir durumdadır. Bu nedenle de literatürdeki bulgular değerlendirildiğinde bir örgütün boyutları yenilikçi olmasının önünde bir engel teşkil etmektedir.

Toplumsal yapının özel sektörde yenilikçiliğin önünde bir engel olarak görülmesi bilindik ve kolay kabul edilebilecek bir durumdur. Zira özel sektör toplumdaki taleplere göre hareket etmektedir. Toplumsal yapı işletmelerden bir yenilik beklemediği sürece özel sektör kuruluşlarının yenilikçi olması da beklenemez (Herbig ve Miller, 1991). Benzer bir engel kamu sektörü için de söylenmektedir. Bu kurumların yenilikçiliği dışsal faktörlerden etkilenmektedir. Bu dışsal faktörler Kim ve Chang (2009: 304) tarafından geniş politik bağlam olarak tanımlanmaktadır. Kamu kurum ve kuruluşlarının yürütme erkinin politikalarından bağımsız hareket etmesi olası değildir. Bu politikaların da toplumdan gelen talepler ile şekillendirildiği göz önünde bulundurulduğunda kamu sektörü yenilikçiliğinin önündeki ikinci engelin de özel sektör ile örtüştüğü görülmektedir.

Özel sektör ve kamu sektörü yenilikçiliği önündeki son engel örgütün iklimi ve atmosferi olarak ifade edilmiş durumdadır. Örgüt iklimi bir örgütü nevi şahsına münhasır kılan bir etmendur ve onu diğer örgütlerden farklı kılan bu yapısı yenilikçiliği önünde de engel olarak da görülebilmektedir (Nystrom vd., 2002). Bir örgütte ortaya çıkan yeni bir uygulama farklı bir kurumun örgüt iklimine, yani o örgütün kendi iç dinamiklerine uymadığı zaman benimsenmesi de aynı ölçüde zor olacaktır (Crespell, 2007). Benzer bir durumun kamu sektörü için de geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Daha önce de ifade edildiği üzere Lövnord (2015: 10) yenilik kapasitesindeki eksikliklerin, iş birliği temelli bir örgütsel atmosfer olmaması ile farklı birtakım örgütsel kısıtların yenilikçiliğe engel teşkil edebileceğini söylemektedir.

Son tahlilde yenilikçiliği teşvik eden etmenlerin her iki sektörde farklılık göstermelerine rağmen yenilikçiliğe engel olan etmenlerin birbirleri ile benzeştiği görülmektedir. Yenilikçiliği teşvik eden etmenlerin farklılaşmasının en temel sebebi bu iki sektörün kendilerine gelen taleplere yanıt verme biçimi olduğu ifade edilebilir. Özel sektörün temel amacının kâr, kamu sektörünün temel gayesinin de kamu yararı olduğu düşünüldüğünde bu farklılığın çok büyük bir sürpriz olmadığı anlaşılmaktadır. Yenilikçiliğe engel olan etmenlerin birbirlerine olan yakınlığı ise yönetim bilimi disiplini çalışmaları ile açıklanabilir. Örgütün yeniliğe olan direnci, toplumun beklentileri, örgütün iç dinamikleri gibi etmenler yalnızca özel sektör ile ilgilenen bilim insanlarına özgü bir araştırma sahası değildir. Kamu sektörü için de bu etmenler ile ilgili çok sayıda (Gadot, 2005; Bason, 2010; Hielmar, 2019; Ferraris vd. 2020) araştırma yapılmıştır.

6. Sonuç

Yenilikçilik, kamu sektörü bakımından hem bir rekabet aracı hem de hizmetlerin tam (veya tama yakın) bir tatmin oranı ile sunulmasının temel kaldıraçlarından biri olarak kabul edilebilir. Bu kapsamda yerelden küresele hemen bütün kamu idarelerinin yenilikçi olma yönünde girişimlerde bulunduğu, bu anlamda ciddi kaynak tahsis ettiği ve zaman harcadığı, hatta yer yer Ar-Ge benzeri çalışmalara taraf olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla yenilikçiliğin, kendi kendine gelişen veya ortaya çıkan bir örgütsel beceri ve/veya dinamik olmadığı da ifade edilmelidir. Şu hâlde kamu sektöründe yenilikçiliği teşvik etmede, özellikle örgütlere içsel ve dışsal birtakım faktörlerin oldukça belirleyici olduğu ifade edilebilir. Bakıldığında, yöneticilerin yetkinlikleri, hazırlılıkları, kararlılıkları, iş birliği oluşturabilmeleri, çalışanların kabiliyetleri gibi faktörlerin içsel teşvik ediciler kapsamında öne çıktığı ifade edilebilir. Bunlara ek olarak örgütün etik kültürünün de yenilikçiliği güdüleyen bir etkisinin olduğunu ifade eden çalışmalar da bulunmaktadır. Yenilikçiliği örgüt dışından tahrik eden faktörlere bakıldığında ise, sosyal ve ekonomik ihtiyaçlar; AB gibi ulus üstü yapılardan gelen kararlar ve ödüller gibi bazı etmenler daha çok dikkat çekicidir.

Bunlar karşında elbette yenilikçiliğe mâni olan, onu engelleyen birtakım faktörlerden de bahsetmek gerekir. Bunlar ise, örgütlerde böyle bir atmosferin ve/veya motivasyonun olmaması, bütçe kısıtları ve örgütler arası iş birliğinin eksikliği olarak sıralanabilir. Bunlara ek olarak politik etmenler ve merkezileşme gibi yeni kamu yönetimi ekolünce değiştirilmesi önerilen ve örgütlerin kendi işleyişlerinden bağımsız olan harici birtakım etmenler de yine yenilikçiliğinin önündeki genel engellerdir. Ayrıca network yapılarının da yenilikçiliğin gelişiminde bir engel olduğu hatta hedef berraklığının da yenilikçiliği olumsuz etkileyen bir faktör olduğunu söyleyen bazı çalışmalar da olduğunu söylemek gerekmektedir.

Öte yandan yenilikçiliğin ölçülmesi noktasında bu alandaki araştırmacılarca belirlenen risk alabilme, geleceğe yönelik olma, açıklık ve yaratıcılık gibi bazı alt boyutlar yenilikçiliğin ölçümünün nasıl yapılacağına teorik çerçevesini de çizmektedir. Bu kapsamda birtakım pratik karşılıkların da görece alanda mevcut olduğu ifade edilebilir. Örneğin, AB bünyesinde ortaya konan metodolojiler ile üye ülkelerdeki yenilikçilik uygulamalarının ne ölçüde başarı ile sonuçlandığının raporlanması ve bu sonuçların diğer ülkeler ile de paylaşılması sağlanmıştır. Kamuya açık olarak yayınlanan bu raporlar yenilikçilik ile ilgili çeşitli tespitleri de içermektedir.

Kamu sektöründe yenilikçiliğin daha çok yer bulabilmesi için, kamu yönetici ve görevlilerinin, özellikle taklidi değil, ancak orijinal yenilikler geliştirme yönünde teşvik edilmeleri, buna olanak sağlayacak liderlik, politik destek, örgüt iklimi ve kültürünün oluşturulması, gereken kaynakların tahsis edilmesi ve diğer kısıtların ortadan kaldırılması önerilebilir. Kamu sektöründe yenilikçiliğin oluşturulması kadar çıktıların belirlenmesinde de özel sektör teknik ve uygulamalarının kullanıldığı da görülmektedir.

Türkiye'nin de geliştirilen e-devlet, Türkiye 2023 Vizyonu, Ulusal İnovasyon Girişimi, Türkiye İçin Fikrini Söyle Yarışması, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi, e-Okul, Ulusal Yargı Ağı Projesi veya KAMİN gibi geniş kitlelere hitap eden ve halk tarafından da yoğun ilgi gören iyi uygulama projeleriyle erişmeye yöneldiği yenilikçi kamu idaresi anlayışı ve bu kapsamda idareyi yeniden keşfetme girişimleri ile kamu sektöründe yenilikçiliğin takdim ve teşvik edilmeye çalışıldığı ileri sürülmektedir (Gökçe, 2014: 34-35; Güngör ve Göksu, 2013: 1250-1252). Dolayısıyla her ne kadar yoğun olarak yenilikçilik dış kaynaklıymış gibi

görünse de Türkiye’de de kamu sektörü için yenilikçilik giderek daha fazla önem kazanmaya devam etmekte ve yatırım yapılmaya değer görülmektedir, denilebilir.

Gelecek çalışmalarda ise, kamu örgütlerinin yenilikçiliğini ölçme niteliğine sahip ölçeklerin geliştirilmesi, nicel ve nitel saha araştırmaları yapmak suretiyle kamu sektöründeki farklı türde ve düzeydeki örgütlerinin yenilikçiliklerinin ölçülmesi; elde edilen sonuçlar kapsamında politika formülasyonu ve tatbikatının yapılmasına ve nihayet kamunun talep ve beklentilerinin sıra dışı ancak tam tatmin sağlar mahiyette karşılanmasına olanak sağlama noktasında yararlı olabileceği değerlendirilmektedir. Böylesi girişimler, aynı zamanda kuramsal olarak da ilgili literatürün zenginleşmesi ve gelişimi bakımından önemli görünmektedir.

Mevcut çalışmanın ağırlıklı olarak yabancı literatüre dayalı bir şekilde gerçekleştirilmesi, ilk tahlilde bir zafiyet gibi görünebilir. Ancak odaklanılan konunun, yoğun olarak yabancı literatür tarafından incelenmesi, yenilik çalışmaları belirli bir düzeye gelmiş olsa da yenilikçilik çalışmalarının henüz Türkiye’de ilgi çekmemesi ve neşv ü nema bulmaması, yine konunun çıkış noktası itibarıyla de yabancı menşeli olması, kaçınılmaz olarak böyle bir araştırma stratejisi takip edilmesini gerekli kılmıştır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışmada etik onay alınmasını gerektiren herhangi bir metot kullanılmadığından etik onay belgesi bulunmamaktadır.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makaleye 1. Yazar (%60), 2. Yazar (%40) oranında katkı sunmuştur.

Çıkar Beyanı

Yazarlar, bu çalışmada herhangi bir çıkar çatışmasına neden olabilecek bir durum bulunmadığını beyan etmektedirler.

Kaynaklar

ARC (2013). Innovation in the Public Sector: State-of-the-Art Report . ARC Group: Sofia

Bartos, S. (2003). "Creating and Sustaining Innovation". Australian Journal of Public Administration. Vol. 62(1). ss. 9-14

Bason C. (2010). Leading Public Sector Innovation: Co-creating for a Better Society. Policy Press: Bristol

Birleşmiş Milletler/UN (2012). Innovations in the Public Sector. <https://publicadministration.un.org/publications/content/PDFs/E-Library%20Archives/2005%20Innovations%20in%20the%20Public%20Sector%20Compendium%20of%20Best%20Practices.pdf> (12/04/2020)

Bloch, C. (2011). Measuring public innovation in the Nordic countries (MEPIN).

www.diva-portal.org/smash/get/diva2:707193/FULLTEXT01.pdf (05/04/2020)

Borins S.(2001). "Encouraging innovation in the public sector." Journal of Intellectual Capital. Vol. 2(3). s. 310-319.

Borins, S. (2002). Leadership and innovation in the public sector. Leadership & Organization Development Journal.

Brettel, M., Chomik, C., ve Flatten, T. C. (2015). How organizational culture influences innovativeness, proactiveness, and risk-taking: Fostering entrepreneurial orientation in SMEs. Journal of small business management, 53(4), 868-885.

- Casanueva, C. ve Gallego, Á. (2010). Social capital and individual innovativeness in university research networks. *Innovation*, 12(1), 105-117.
- Chang, S. C., Chiang, C. Y., Chu, C. Y. ve Wang, Y. B. (2006). The study of social capital, organizational learning, innovativeness, intellectual capital, and performance. *The Journal of Human Resource and Adult Learning*.
- Crespell, P. J. (2007). Organizational climate and innovativeness in the forest products industry. <https://ir.library.oregonstate.edu/downloads/3f462765v> (14/06/2021).
- Cubuk S.B.E., Karkin N. ve Yavuz N. (2019). "Public sector innovativeness and public values through information and communication technologies". dg.o 2019: Proceedings of the 20th Annual International Conference on Digital Government Research. June 2019. ss. 353–361. <https://doi.org/10.1145/3325112.3325215>
- Currie G., Humphreys M., Ucbasaran D. ve McManus S. (2008). "Entrepreneurial Leadership in the English Public Sector: Paradox or Possibility?". *Public Administration*. Vol: 86(4). Pp. 987-1008
- Damanpour F., ve Schneider M. (2009). "Characteristics of innovation and innovation adoption in public organizations: Assessing the role of managers". *Journal of Public Administration Research and Theory*. Vol: 19. ss. 495-522.
- Dai, L., Maksimov, V., Gilbert, B. A. ve Fernhaber, S. A. (2014). Entrepreneurial orientation and international scope: The differential roles of innovativeness, proactiveness, and risk-taking. *Journal of Business Venturing*, 29(4), 511-524.
- De Vries H., Bekkers V. ve Tummers L. (2015). "Innovation in the Public Sector: A Systematic Review and Future Research Agenda". *Public Administration*. ss. 1-21
- Denhardt, R. B., Denhardt, J. V. ve Blanc, T. A. (2013). *Public administration: An action orientation*. Cengage Learning.
- Denhardt, R. B. (2014). *Theories of public organization*. Cengage Learning.
- Deshpandé, R. ve Farley, J. U. (2004). Organizational culture, market orientation, innovativeness, and firm performance: an international research odyssey. *International Journal of research in Marketing*, 21(1), 3-22.
- Diefenbach, F. E. (2011). Entrepreneurship in the public sector. In *Entrepreneurship in the Public Sector* (pp. 31-64). Gabler.
- Dolfsma, W. ve Van der Velde, G. (2014). Industry innovativeness, firm size, and entrepreneurship: Schumpeter Mark III?. *Journal of Evolutionary Economics*, 24(4), 713-736.
- European Commission (AB Komisyonu). (2020). European Innovation Scoreboard https://ec.europa.eu/growth/industry/policy/innovation/scoreboards_en . (15/05/2021).
- European Commission. (2003). Innobarometer 2002: innovative European business managers build on skills and dynamic markets. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_03_373. (15/04/2020).
- Feiock R. C. ve West J. P. (1993). "Testing Competing Explanations For Policy Adoption: Municipal Solid Waste Recycling Programs." *Political Research Quarterly* Vol:46(2). ss. 399-419.
- Feller I. (1981). "Public-sector Innovation as "Conspicuous Consumption"". *Policy Analysis*. Vol: 7(1). ss. 1–20.
- Ferrari, F. (2019). Does too much love hinder innovation? Family involvement and firms' innovativeness in family-owned Small Medium Enterprises (SMEs). *European Journal of Family Business*, 9(2), 115-127.

- Ferraris A., Santoro G. ve Pellicelli C.A. (2020). "“Openness” of public governments in smart cities: removing the barriers for innovation and entrepreneurship". *International Entrepreneurship and Management Journal*. <https://doi.org/10.1007/s11365-020-00651-4>
- Fuglsang, L. (2010). Bricolage and invisible innovation in public service innovation. *Journal of Innovation Economics*. 1(5), 67-87.
- Gadot V.A. , Shoham A., Schwabasky N. ve Ruvio A. (2005). "Public Sector Innovation for the Managerial and the Post- Managerial Era: Promises And Realities in a Globalizing Public Administration". *International Public Management Journal*. Vol: 8(1), ss. 57-81
- Gadot E. V., Shoham A., Ruvio A. ve Schwabsky N. (2006). Report on the Publin surveys . Publin Report No. D17. Oslo: NIFU STEP. www.aviana.com/step/publin/reports/d17wp3survey.pdf (05/04/2020)
- Garcia R. ve Calantone R. (2002). "A critical look at technological innovation typology and innovativeness terminology: a literature review". *The Journal of Product Innovation Management* Vol: 19. ss. 110-132
- Gray V. (1973). "Innovation in the States: A Diffusion Study". *The American Political Science Review*. Vol: 67(4). s. 1174-1185
- Grady O.D. (1992). "Promoting innovations in the public sector". *Public Productivity and Management Review*. Vol: XVI(2). ss. 157-171
- Green L., Howells J., Miles I. (2001). *Services and Innovation: Dynamics of Service Innovation in the European Union*. Final Report. PREST and CRIC University of Manchester
- Goldsmith, R. E. ve Foxall, G. R. (2003). The measurement of innovativeness. *The international handbook on innovation*, 321-330.
- Gökçe S.G. (2015). "Kamuda İnovasyon ve Türkiye’deki Uygulamaları". *Journal of International Management and Social Researches*. 2(3) ss. 28-37
- Güngör G. ve Göksu A. (2013). "Kamu Kurumlarında İnovasyon Uygulaması: Türkiye Örneği". <https://www.isites.info/PastConferences/ISITES2013/ISITES2013/papers/ISITES13246.pdf>
- Hall J. L. (2007). "Informing State Economic Development Policy in the New Economy: A Theoretical Foundation and Empirical Examination of State Innovation in the United States.". *Public Administration Review*. Vol:67(4). ss. 630-645.
- Halvorsen, T., Hauknes, J., Miles, I., ve Roste, R. (2005). On the differences between public and private sector innovation. Publin Report No. D9. Oslo: NIFU STEP. www.aviana.com/step/publin/reports/d9differences.pdf (05/04/2020)
- Herbig, P. A. ve Miller, J. C. (1991). The effect of culture upon innovativeness: A comparison of United States and Japan sourcing capabilities. *Journal of International Consumer Marketing*, 3(3), 7-53.
- Hjelmar U. (2019). "The institutionalization of public sector innovation". *Public Management Review*. <https://doi.org/10.1080/14719037.2019.1665702>
- Hollanders H., Arundel A., Buligescu B., Peter V., Roman L., Simmonds P. ve Es-Sadki N. (2013). *European Public Sector Innovation Scoreboard 2013 - A pilot exercise -*. European Union: Belgium
- Hughes A., Moore K. ve Kataria N. (2011). *Innovation in Public Sector Organisations: A pilot survey for measuring innovation across the public sector*. NESTA Index report. London: NESTA

- Hurley R.F. ve Hult G.T.M. (1998). "Innovation, market orientation, and organizational learning: integration and empirical examination". *Journal of Marketing*. Vol: 62 (3). ss. 42-54.
- Hyrsky, K. ve Tuunanen, M. (1999). Innovativeness and risk-taking propensity: A cross-cultural study of Finnish and US entrepreneurs and small business owners. *Liiketaloudellinen aikakauskirja*, 238-256.
- Innovation Barometer. (2020). Copenhagen Manual. <https://www.innovationbarometer.org/copenhagen-manual/> (14/05/2021).
- Kreiser, P. M. Ve Davis, J. (2010). Entrepreneurial orientation and firm performance: The unique impact of innovativeness, proactiveness, and risk-taking. *Journal of small business & entrepreneurship*, 23(1), 39-51.
- Kelly G., Mulgan G. ve Muers S. (2002). Creating Public Value: An Analytical Framework for Public Service Reform. Discussion paper prepared by the Cabinet Office Strategy Unit. https://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20100407164622/http://www.cabinetoffice.gov.uk/strategy/seminars/public_value.aspx (11/04/2020)
- Kim Y. (2010). "Stimulating Entrepreneurial Practices in the Public Sector: The Roles of Organizational Characteristics". *Administration & Society*. Vol: 42(7). ss. 780–814
- Kim S.E. ve Chang W.G. (2009). "An empirical analysis if innovativeness in government: findings and implications". *International Review of Administrative Sciences*. Vol: 75(2). Ss. 293-310
- Kimberly J. R. ve Evanisko M. J. (1981). "Organizational Innovation: The Influence of Individual, Organizational, and Contextual Factors on Hospital Adoption of Technological and Administrative Innovations". *The Academy of Management Journal*. Vol. 24(4). ss. 689-713
- Kobylinska, U. ve Biglieri, J.V. (2015). Public sector innovativeness in Poland and in Spain—comparative analysis. *International Journal of Contemporary Management*, 14(2).
- Koch P. ve Hauknes J. (2005). On innovation in the public sector – today and beyond. Publin Report No. D20. Oslo: NIFU STEP. www.aviana.com/step/publin/reports/d20-innovation.pdf (05/04/2020)
- Koch P., Cunningham P., Schwabsky N. ve Hauknes J. (2006). Summary and policy recommendations. Publin Report No. D24. Oslo: NIFU STEP. www.aviana.com/step/publin/reports/d24-summary-final.pdf (05/04/2020)
- Kozuch B. ve Malyjurek-S. K. (2013). "Inter-organizational collaboration and the public sector innovativeness-the case of Poland". *International Journal of Contemporary Management*. Vol: 12(3). ss. 8-25
- Lekhi R. (2007). Public Service Innovation: A Research Report for The Work Foundation's Knowledge Economy Programme. Manchester: Research Republic LLP
- Leon L.R., Simmonds P. ve Roman L. (2012). "Trends and Challenges in Public Sector Innovation in Europe". <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/13181/attachments/1/translations?ref=publicdesignvault> (05/04/2020)
- Lienert, I. (2009). Where does the public sector end and the private sector begin?. *IMF Working Papers*, 1-30.
- Lövnord A. (2015). "Innovation networks in the public sector" UMEA Universitet. Yayınlanmamış Master Tezi.
- Luk, C. L., Yau, O. H., Sin, L. Y., Alan, C. B., Chow, R. P. ve Lee, J. S. (2008). The effects of social capital and organizational innovativeness in different institutional contexts. *Journal of International Business Studies*, 39(4), 589-612.

- Luke B., Verreyne L-M. ve Kerins K. (2010). "Innovative and entrepreneurial activity in the public sector: The changing face of public sector institutions". *Innovation*. Vol. 12(2). ss. 138-153
- Lumpkin G. T. ve Dess G. G. (1996). "Clarifying the Entrepreneurial Orientation Construct and Linking It to Performance". *The Academy of Management Review*. Vol. 21(1). s. 135-172
- Maroto A. ve Rubalcaba L. (2005). The structure and size of the public sector in an enlarged Europe. Publin Report No. D14. Oslo: NIFU STEP. www.aviana.com/step/publin/reports/d14Size.pdf (05/04/2020)
- Miles I. ve Nugrobo Y. (2013). "Microfinance and Innovation". *Innovation Policy Challenges for the 21st Century* içinde Rigby J. ve Cox D.(ed.). Routledge: New York
- Moore M. H. (1995) *Creating Public Value: Strategic Management in Government*. London: Harvard University Press
- Moussa M., McMurray A. ve Muenjohn N. (2018). "Innovation and Leadership in Public Sector Organizations". *Journal of Management*. Vol. 10(3). ss. 14-30
- Mulgan, G. ve D. Albury (2003). "Innovation in the Public Sector" http://www.sba.oakland.edu/faculty/mathieson/mis524/resources/readings/innovation/innovation_in_the_public_sector.pdf
- Normann R. (1971). "Organizational Innovativeness: Product Variation and Reorientation". *Administrative Science Quarterly*. Vol. 16 (2). ss. 203-215
- Nystrom, P. C., Ramamurthy, K. ve Wilson, A. L. (2002). Organizational context, climate and innovativeness: adoption of imaging technology. *Journal of engineering and technology management*, 19(3-4), 221-247.
- OECD (2012). *OECD Science, Technology and Industry Outlook 2012*. OECD Publishing: Paris
- OECD (2015) *The Innovation Imperative in the Public Sector: Setting and Agenda for Action*. OECD Publishing: Paris
- Osborne, D. (1993). "Reinventing government". *Public Productivity & Management Review*. Vol. 16(4). ss. 349-356.
- Ossi P., Shoham A., Wincent J. ve Ruvio A.A. (2013). "How a learning orientation affects drivers of innovativeness and performance in service delivery". *Journal of Engineering and Technology Management*. Vol: 30. ss. 169-187
- Pandey S., Pandey S. K ve Miller L. (2016). "Measuring Innovativeness of Public Organizations: Using Natural Language Processing Techniques". *International Public Management Journal*. DOI: 10.1080/10967494.2016.1143424
- Pater, R. ve Lewandowska, A. (2015). Human capital and innovativeness of the European Union regions. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 28(1), 31-51.
- Perry, J. L. ve Buckwalter, N. D. (2010). The public service of the future. *Public Administration Review*, 70, s238-s245.
- Pucetaite R. ve Novelskaite A. (2014). "The Effect of Leader-Member Exchange on Organizational Innovativeness: Findings a Lithuanian Public Sector Organization". *Economy&Business*. Vol: 8. ss. 159-171
- Rice, T. M. ve A. F. Sumberg. (1997). "Civic Culture and Government Performance in the American States." *Publius: The Journal of Federalism*. Vol: 27(1). ss. 99-114.

- Riivari E., Lamsa M.-A., Kujala J. Ve Heiskanen E. (2012). "The ethical culture of organisations and organisational innovativeness". *European Journal of Innovation Management*. Vol: 15(3). ss. 310-331
- Rogers, E. (1995). *Diffusion of innovations*. New York: The Free Press.
- Roste R. (2005). *Studies of innovation in the public sector, a theoretical framework*. Publin Report No: D16, Oslo: NIFU STEP. <http://www.aviana.com/step/publin/reports/d16litteraturesurvey.pdf> (05/04/2020)
- Roehrich, G. (2004). Consumer innovativeness: Concepts and measurements. *Journal of business research*, 57(6), 671-677.
- Roessner J. D. (1977). "Incentives to Innovate in Public and Private Organizations". *Administration and Society*. Vol: 9 (3). s. 341-365
- Ruvio A. A., Shoham A., Gadot V. E., ve Schwabsky N. (2013). "Organizational Innovativeness: Construct Development and Cross-Cultural Validation". *Journal of Product Innovation Management*. Vol: 31(5). ss. 1-19
- Salge O.T. ve Vera A. (2009). "Hospital innovativeness and organizational performance: Evidence from English public acute care". *Health Care Management Review*. Vol: 34(1). Ss. 54-67
- Santos-Rodrigues, H., Dorrego, P. F. ve Jardon, C. F. (2010). The influence of human capital on the innovativeness of firms. *International Business & Economics Research Journal (IBER)*, 9(9).
- Schneider M. (2007). "Do Attributes of Innovative Administrative Practices Influence Their Adoption?: An Exploratory Study of U.S. Local Government". *Public Performance & Management Review*. Vol. 30(4). ss. 598-622
- Schneider M. (2007). "Do Attributes of Innovative Administrative Practices Influence Their Adoption?: An Exploratory Study of US Local Government.". *Public Performance & Management Review*. Vol: 30(4). ss. 598-622.
- K. (2012). "Public Sector Innovation in Austria Contribution to the INNO Policy Trendchart: Trends and Challenges in Public Sector Innovation in Europe". www.researchgate.net/publication/281371436_Public_Sector_Innovation_in_Austria_Contribution_to_the_INNO_Policy_Trendchart_Trends_and_Challenges_in_Public_Sector_Innovation_in_Europe (05/04/2020)
- Schultz, C., Zippel-Schultz, B. ve Salomo, S. (2012). Hospital innovation portfolios: Key determinants of size and innovativeness. *Health care management review*, 37(2), 132-143.
- Schwabsky N., Gadot V. E., Shoham A. ve Ruvio A. (2004). "Towards a Performance Orientation Measurement Grid: The Impact of Innovativeness and Organizational Learning on Organizational Performance in the Public Sector". *European Group of Public Administration (EGPA) Meeting*. Ljubljana-Slovenia
- Schwartz, M. S. (2002). A code of ethics for corporate code of ethics. *Journal of Business Ethics*, 41(1), 27-43.
- Seaden G. ve Manseau A. (2001). "Public policy and construction innovation". *Building Research & Information*. Vol: 29(3). ss. 182-196
- Staniewski, M. (2011). Management of human resources in the aspect of innovativeness. *Contemporary Economics*, 5(1).

- Staronova K. ve Malikova L. (2008). "Learning to innovate in a transition country: developing quality standards for elderly residential care in Slovakia". *Innovation in Public Sector Services içinde* (Windrum P. ve Koch P. Ed). Glos: Edward Elgar
- Strumpf S.K. (2002). "Does Government Decentralization Increase Policy Innovation?". *Journal of Public Economic Theory*. Vol: 4(2). ss. 207–241.
- Shoham A. Ruvio A. Vigoda E. ve Schwabasky N. (2003). *Organizational innovativeness in the public sector: towards a nomological network*. European Group of Public Administration (EGPA) Meeting. Oeiras, Portugal
- Subramanian A. ve Nilakanta S. (1996). "Organizational Innovativeness: Exploring the Relationship Between Organizational Determinants of Innovation, Types of Innovations, and Measures of Organizational Performance". *Omega, International Journal of Management Science*. Vol: 24 (6). ss. 631-647
- Şengül R. (2015). *Yerel Yönetimler*. Umuttepe Kitapevi: Kocaeli
- Tajeddini K. (2014). "Analyzing the influence of learning orientation and innovativeness on performance of public organizations". *Journal of Management Development*. Vol: 36(2). ss. 134-153
- Tavits M. (2006). "Making Democracy Work More? Exploring the Linkage between Social Capital and Government Performance.". *Political Research Quarterly*. Vol: 59(2). ss.211-225.
- Terry L. D. (1998). "Administrative Leadership, Neo-Managerialism, and the Public Management Movement". *Public Administration Review*. Vol. 58 (3). pp. 194-200
- Virtanen P. ve Tammeaid M. (2020). "Complex Society as a Framework of the New Public Sector Leadership Rationale". *Developing Public Sector Leadership içinde* (Virtanen P. ve Tammeaid M. Ed.). Cham: Springer
- Wang L.C. ve Ahmad K. P. (2004). "The Development and Validation of the Organizational Innovativeness Construct Using Confirmatory Factor Analysis". *European Journal of Innovation Management*. Vol: 7(4). ss. 303-313.
- Walker J.L. (1969). "The Diffusion of Innovations among the American States". *The American Political Science Review*. Vol. 63(3). ss. 880-899
- Walker R., Jeanes E. ve Rowlands R. (2002). "Measuring Innovation- Applying the Literature-Based Innovation Output Indicator to Public Services". *Public Administration* Vol. 80(1). ss. 201–214
- Walker R.M. (2006). "Innovation Type And Diffusion: An Empirical Analysis Of Local Government". *Public Administration*.Vol: 84(2). ss. 311-335
- Windrum P. ve Koch P. (2008) *Innovation in Public Sector Services: Entrepreneurship, Creativity and Management*. Edward Elgar Publishing: Chethenham
- Zaheer, A. ve Bell, G. G. (2005). Benefiting from network position: firm capabilities, structural holes, and performance. *Strategic management journal*, 26(9), 809-825.

COVID-19 Pandemisini Önleyici Tedbirlere Uyma Davranışında Psikolojik Reaktans, Algılanan Risk, Korku ve Kızgınlığın Rolü ve Mesaj Diline İlişkin Bir Öneri

Semra Doğan¹

COVID-19 Pandemisini Önleyici Tedbirlere Uyma Davranışında Psikolojik Reaktans, Algılanan Risk, Korku ve Kızgınlığın Rolü ve Mesaj Diline İlişkin Bir Öneri

Özet

COVID-19, bireysel ve toplumsal düzeyde tüketim kalıplarından gündelik pratiklere birçok konuda değişim ve dönüşümün yaşandığı, bu değişim ve dönüşümün de özellikle bireyler üzerinde farklı psikolojik yansımaların olduğu, küresel ölçekli bir pandemidir. Öte yandan gündelik hayatın özellikle bireysel ve kamusal alanda alınan ve uyulması gereken tedbirlere büyük ölçüde değişmesi ve bu konuda da bireylerin iş birliğinin gerekiyor olması zorlayıcı bir etki yaratmaktadır. Tedbirlere uyma davranışının kategorik bağımlı değişken olarak kurgulandığı bu çalışmada, psikolojik reaktans, risk algısı, korku ve kızgınlık değişkenlerinin belirleyiciliği lojistik regresyon analizi ile incelenmiştir. Çevrimiçi anket ile toplanan 463 veriden elde edilen bulgular yasaklamalar ve toplumsal düzenlemeler temelindeki psikolojik reaktans, risk algısı ve korkunun tedbirlere yüksek düzeyde uyma davranışı sergilemede belirleyici olduğu ortaya konmuştur. Bu değişkenler referansında mesaj dili yolu ile hedef kitlede tedbirlere uymaya yönelik istenen davranış değişikliğini yaratmaya yönelik öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Psikolojik reaktans, Risk algısı, Korku, Kızgınlık, Mesaj dili, Lojistik regresyon

Makale Türü: Araştırma

The Role of Psychological Reactance, Perceived Risk, Fear and Anger on Compliance with the Preventive Behaviours for the COVID-19 Pandemic and A Suggestion Related to Message Language

Abstract

COVID-19 is a pandemic in which changes and transformations are experienced in many ways from consumption patterns to daily practices at the individual and social level, and this change and transformation has different psychological reflections, especially on individuals. On the other hand, the fact that daily life has changed drastically with the measures that must be followed and the need for the cooperation of individuals on this issue has a compelling effect. In this study, logistic regression analysis was carried out with a design in which preventive behaviour defined as a categorical dependent variable, and psychological reactance, risk perception, fear and anger as independent variables. The findings obtained from 463 data collected through an online survey indicated that psychological reactance based on prohibitions and social regulations, risk perception and fear are effective in exhibiting a high level of compliance with the measures. In reference to these findings, suggestions related to message language are presented to develop the desired behavioural change in the public favoring higher compliance with the preventive behaviours

Keywords: Psychological Reactance, Risk perception, Fear, Anger, Message language, Logistic regression

Paper Type: Research

1. Giriş

2019 yılı Aralık ayında Çin’de ortaya çıkan COVID-19 hastalığı, kısa sürede tüm dünyayı sarmış ve Ocak 2020’de Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından pandemi ilan edilmiştir. Süre zarfında pandemiyi kontrol altına alabilmek için ulusal ve uluslararası ölçekte zorunlu eve kapanmalar, sınırların kapatılması gibi çeşitli önlemler alınmaktadır. Pandeminin seyrine göre önlemlerin sıklığı ve sertliği artırılmakta, vatandaşların da bu yöndeki düzenlemelere uyması sağlanmaya çalışılmaktadır. Türkiye’de de bu konuda çeşitli düzenlemeler yapılmaktadır. Vaka sayılarındaki hızlı artışın sonrasında önlemler yakın zamanda daha da sıklaştırılmıştır. Pandeminin başından bu yana ise, vatandaşlarda bu bilinci yaratabilmek adına başta kamu spotları olmak üzere çok çeşitli medya araçları kullanılarak dolaşımın azaltılması, zorunlu olmadıkça evde kalınması mesajı verilmeye devam edilmektedir. Öte yandan vatandaşlardan kuralları benimseme ve uyma konusunda beklenen düzeyde destek görülemeyebilirken aşırı tereddütü gibi başka

¹ Semra DOĞAN, Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü,

semra.dogan@dpu.edu.tr, ORCID ID orcid.org / 0000-0002-6466-8734

konularda da uyma davranışından uzaklaştığı görülmüştür (Murphy vd., 2021; Robertson vd., 2021; Machingaidze ve Wiysonge, 2021). Özellikle sosyal medya kullanımının oldukça yoğun olduğu, geçmiş pandemi koşullarında da bireyler, bilgi kirliliğinin yoğun olduğu, yanlış ya da manipüle edilmiş bilgiye maruz kaldıkları (infodemic olarak da kavramsallaştırılan, www.who.int) sosyal medya platformlarını bu olumsuzluklarına rağmen birincil kaynak olarak görebilmekte ve bu kaynaklardaki içerikler risk algılarını ve kaygılarını olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Do vd., 2016, Ofoghi vd., 2016, Yoo vd., 2018).

COVID-19 pandemisiyle ilgili Türkiye'deki ilk vaka 11 Mart 2020'de görülmüştür. İlk vaka ve izleyen günlerde ilk can kaybının yaşanmasıyla birlikte pandemiyle mücadele kapsamında başta Sağlık Bakanlığı ve İç İşleri Bakanlığı olmak üzere ilgili diğer bakanlıklar ve kamu kurumları ve yerel yönetimler (valilikler) nezdinde çeşitli kısıt ve düzenlemelere gidilmiştir. Bir yılı aşkın süredir mücadele halinde olduğumuz pandemi sürecinde çeşitli medya ortamlarında paylaşılan içerik (sosyal medya mesajları, kamu spotları vb) vatandaşların da iş birliğine sıklıkla başvurulurken belli aralıklarla kısıtlar sıkılaştırılmış, gündelik hayatta pandemiyle mücadeleyi destekleyici düzenlemelere gidilmiştir. Bununla birlikte, alan uzmanlarınınca (sağlık bilimleri) geliştirilen epidemiyolojik modellerde, getirilen önlemlere tam uyum / bağlılık varsayılırken davranış herhangi bir formül veya hesaplama dahil edilmemiştir. Nüfusun büyük bir bölümü için COVID-19'un asemptomatik doğası, senaryo ile ilgili önlemlerin etkinliğini değerlendirirken dikkate alınması gereken önemli bir faktördür. Süreç içerisinde deneyimlediğimiz üzere enfekte kişileri teşhis etmek ve izole etmek her zaman etkili veya yeterli olmayabilir; bunu sağlamak da her zaman mümkün olmamıştır. Sadece ülkemizde değil tüm dünyada ciddi kısıtlamalar uygulanmasına rağmen, pandemi bitmemiştir ve bu da önleyici tavsiyelere uyulmamasından kaynaklanıyor olabilir. Evde kalmayı hatırlatıcı ve sosyal mesafeyi korumaya yönelik yaygın mesajlara rağmen, bireylerin bu tavsiyelere beklenen düzeyde uymadığı gözlenmektedir. Bu, karantina ve sosyal mesafe gibi hareket kısıtlamalarının bir sonucu olarak korku, öfke, üzüntü, uyuşma, kaygı ve uykusuzluk gibi çok çeşitli psikolojik tepkilerin bir sonucu olarak değerlendirilebilmektedir. Normal yaşamın bozulması ve başkalarıyla sosyal ve fiziksel temasın azalması, alışveriş yapmak veya sosyal ilişkilere ve törenlere katılmak gibi rutin günlük aktivitelerle katılmama nedeniyle daha da kötüleşebilen can sıkıntısı, hayal kırıklığı ve izolasyon duygularına yol açabilmekte bu da pandemiyle mücadelede koyulan kurallara uymama davranışını beraberinde getirebilmektedir (Kamran ve Naeim, 2020). Bu nedenle kısıtlamalarla birlikte bireylerde istenen davranış değişikliğini yaratmada ilgili teoriler referansında planlama yapılması gereği kaçınılmazdır.

Bu çalışmada, ülkemizde pandemiyle ilgili yapılan düzenleme ve kısıtlamalara uyma davranışında COVID-19 pandemisine ilişkin algılanan risk, kaygı, korku ve bireyin psikolojik reaktans eğiliminin belirleyiciliği incelenecektir. İlgili konuda, incelenen yayınlar itibarıyla, sadece, pandeminin ilk döneminde Öğülmüş (2020) tarafından ele alınan bir köşe yazısı bulunmaktadır. Öte yandan COVID-19 pandemisi sürecinde uygulamalı bir araştırma ile kitlelerin davranış değişikliğinde bu olgunun rolünün incelenmediği görülmüştür. Çalışmada, bu değişkenlerin etkilerini ortaya koyarken hedef kitlede davranış değişikliği yaratmaya yönelik ikna çabasında mesaj dili seçimine yönelik öneriler sunulmuştur.

2.Kavramsal Çerçeve ve Hipotezlerin Geliştirilmesi

Psikolojik Reaktans

Psikolojik reaktans teorisi ilk olarak Jack Brehm (1966) tarafından geliştirilmiş ve Brehm ve Brehm (1981) tarafından daha da rafine hale getirilerek detaylandırılmıştır. Teori, bir bireyin özgürlüğü tehdit edildiğinde, bireyin algılanan özgürlük kaybını geri getirmek için motive olacağını varsaymaktadır (Brehm, 1966; Brehm & Brehm, 1981). Bu motivasyonel durum, ortadan kaldırılan veya tehdit edilen davranışın geri kazanılmasına odaklanacak ve tepki etkileri olarak bilinen davranışla sonuçlanacaktır. Bu etkiler doğrudan veya dolaylı bir şekilde ifade edilebilir. Bu bakımdan Austin (1989) psikolojik reaktans teorisinde iki temel unsur olduğunu ifade etmektedir: özgürlükler ve tehditler. Özgürlükler, algılanan özgür davranışlarıyla ilişkiliyken, tehditler, bireylerin özgürlüklerini kullanmasını engelleyen güçlerdir. Brehm ve Brehm (1981) tehditleri iç ve dış tehditler olmak üzere iki kategoriye ayırmıştır: İç tehdit bireyler tarafından yaratılırken, dış tehdit dış güçler tarafından üretilmektedir. Brehm (1966), üretilen psikolojik tepkinin miktarına ise dört değişkenin aracılık ettiğini ifade etmektedir: bireyin tehdit edildiğini düşündüğü serbest davranışlarının önemi; bireyin en başta sahip olduğu eyleme geçme özgürlüğü; özgür davranışlara yönelik tehdidin büyüklüğü ve tehdidin diğer özgürlüklerinde yol açacağı sonuçlar. Kamu düzenini sağlayıcılar, kapsamlı bir düzenleme geliştirmeden önce, "özgürlüğü azaltan" çabalarının olası sonuçlarının farkında olmalıdır. Brehm'in (1966), bir

bireyin davranış özgürlüğündeki bir azalmanın sıklıkla tepkiyle sonuçlandığını ifade eden psikolojik reaktans yaklaşımından hareketle birey, dışarıdan bir gücün tehdit ettiği davranışıyla ilgili bu özgürlüğü yeniden tesis etmeye yönelik tepki gösterecektir. "Yasak" davranış, tehdit altında olduğu için daha çekici hale gelirken uyulması zorunlu tutulan davranış, daha az çekici bir alternatif olarak algılanır.

Tepki/Reaktans kavramı, kamusal düzeni sağlama açısından uygulayıcılar için de önemli sonuçlara sahiptir. Bu uygulayıcılar (kanun koyucular), belirli bir davranışın görülme sıklığını azaltmaya çalışırken, aslında insanları tepkiye bağlı olarak kısıtlanan davranışı daha fazla sergilemeye teşvik edebilmektedir. Bir başka ifadeyle insanlar kamu nezdinde yürütülen kampanya ve düzenlemelere tepki gösterdiği ölçüde, bu tür kampanyalar ters etki yaratabilmektedir. Teorinin temel varsayımı, bir kişinin, örneğin dışarı çıkmak gibi, tipik olarak özgürce gerçekleştirebileceği bir davranış, örneğin, onlara evde kalmaları gerektiğini söyleyerek aniden kısıtlandığında, reaktans etkilerinin ortaya çıkmasıdır (Brehm ve Brehm, 2013). Bu nedenle, bu tarz düzenlemelerin etkinliğini arttırabilmek için bireylerin direnç gösterme eğilimleri göz önünde bulundurulmalıdır (Wright ve Palmer, 1996).

COVID-19 pandemi sürecinde bireylerin tedbirlere uyma davranışında psikolojik reaktans değişkeninin rolünü ele alan ve uyma davranışındaki etkisini ortaya koyan birçok çalışma bulunmaktadır (Akhtar vd, 2020; Sakai vd., 2021; Reiss vd., 2020; Krpan ve Dolan, 2021; Taylor ve Asmundson, 2021). Buradan hareketle:

H₁: Bireyin psikolojik reaktansı arttıkça COVID-19 pandemisine yönelik önleyici tedbirlere daha düşük düzeyde uyma davranışı sergileyecektir.

Algılanan Risk, Korku ve Kızgınlık

Algılanan risk, bireylerin olumsuz bir sonucun olasılığı ve sonuçlarına ilişkin psikolojik değerlendirmeleri olarak kavramsallaştırılmaktadır (Sjöberg, 2000). Slovic vd. (1985) risk algısıyla ilgili yaptıkları çalışmada risk unsuru tehlikeyi kontrol edilebilirlik, yenilik, bilgi, katastrofik sonuç yaratma potansiyeli ve korkunç algılanan unsurlar gibi bir dizi özellikle karakterize etmişlerdir. Bu yaklaşıma göre risk algısı, insanların riskin özellikleri, ciddiyeti ve riskin yönetilme şekli hakkında yarattığı öznel yargı olarak tanımlanmaktadır (Cori vd., 2020). Bireylerin, subjektif olarak risk algısının ise psikolojik, sosyal, kurumsal ve kültürel bir dizi faktörden etkilenebileceği ifade edilmektedir (Slovic vd., 1985; Slovic, 1987).

Leppin ve Aro (2009) pandemi sürecinde risk algısına ilişkin yaptıkları literatür taramasında risk algısına ilişkin kavramsallaştırmanın bilişsel, duygusal ya da beklenti ve değer bileşenlerine dayalı heterojen bir yapıda olduğunu ortaya koyarken sağlıkla ilgili risk ortamı söz konusu olduğunda yüksek riskli olarak algılanan bir enfeksiyonun psikolojik sağlığı olumsuz yönde etkileyebileceğini ifade etmişlerdir (Leppin & Aro, 2009). Öte yandan risk algısının söz konusu risk karşısında bireyleri harekete geçirci etkisi olabileceği gibi pasif durma yönlü etkisinin de olabileceği ifade edilmektedir (Steg vd., 2018).

Risk algısıyla ilgili anahtar unsurlardan biri olarak ise, riskin ürettiği, kaygıyı artıran ve hızla toplumu saran öfke ve kızgınlık duygusu şeklinde belirtilmektedir (Cori vd., 2020). Öfke, onu tetikleyen uyarıların bilişsel değerlendirilmesinde yüksek kesinlik ve güçlü insan kontrolü ile karakterize edilen bir duygudur (Lazarus 1991). Öfkeli bir kişi, bu duyguya yol açan hatayı başkalarına atfederken bu duygunun misillemeye ve saldırgan eğilimlere yol açması beklenmektedir (Roseman, Wiest ve Swartz 1994).

Sandman vd. (1998), tehlike ve öfke arasında bir ürün olarak bir risk tanımı önermekte ve riski, bir olayın meydana gelme olasılığı ile olası hasarın ciddiyeti karşılaştırılarak üretilen, olasılıksal bir değerlendirme olarak yorumlamaktadır.

Korku, uyarımlarla ilişkili aşırı düzeyde kaçınma ile tehlike, zarar veya acı tehdidinin neden olduğu olumsuz bir duyguyu ifade ederken aşırı korku halinin insanlarda yıkıcı zihinsel sağlık sorunlarına yol açabildiği belirtilmektedir (Shin ve Liberzon, 2010). Korku, aşırı belirsizliğe ve durumsal kontrole göre değerlendirilen bir duygu olup korku teması, aynı zamanda, yakın tehlike veya tehditten kaçmanın belirsizliğine odaklanırken; sonuç olarak korkuyu, riskin ne kadar yıkıcı olabileceğine dair abartılı bir tahminle ilişkilendirmektedir (Yang, 2018).

Weinstein (1987), Önlem Uyum Süreci Modelinde (Precaution Adaption Process Model), bireyin, sağlıkla ilgili bir tehlike söz konusu olduğunda bu tehlikeye ilişkin algıladığı riskinin, kendisini bu riski azaltmanın bir yolu olarak önleyici davranışlarda bulunmaya motive ettiğini göstermektedir. Geçmiş araştırmalar, algılanan kişisel riskin sağlıkla ilgili bağlamlarda önleyici davranışları desteklediğini ortaya koymuştur (Paek vd., 2016; Yoo vd., 2018). COVID-19 pandemisi sürecinde de önleyici davranışları kapsayan düzenlemelere uyma davranışını olumlu yönde etkilemesi açısından bireyin anksiyete, korku, risk algısının rolünü ortaya koyan birçok araştırma yapılmıştır (Yıldırım vd., 2020; Yıldırım vd., 2021a; Qureshi vd., 2020; Alrubaiee vd., 2020; Ahorsu vd., 2020; Breakwell, 2020; Huang vd., 2020; Shigemura et al., 2020; Huynh, 2020; Yıldırım vd., 2021b). Buna göre:

H₂: Bireyin COVID-19 pandemisine yönelik algıladığı risk arttıkça önleyici tedbirlere daha yüksek düzeyde uyma davranışı sergileyecektir.

H₃: Bireyin COVID-19 pandemisine yönelik korkusu arttıkça önleyici tedbirlere daha yüksek düzeyde uyma davranışı sergileyecektir.

H₄: Bireyin COVID-19 pandemisine yönelik kızgınlığı arttıkça önleyici tedbirlere daha yüksek düzeyde uyma davranışı sergileyecektir.

Bu noktada kitlelere pandemiden korunmaya yönelik tedbirlere uyma davranışını teşvik etmek üzere hazırlanan mesaj tasarımının önemi göze çarpmaktadır. Tipik bir iletişim sürecinde etkinliği yakalayabilmek için iletişim unsuru olarak kaynağın güvenilirlik, çekicilik gibi özellikleri, mesaj içeriğinin kapsamı, içerdiği argümanlar, ödül ya da ceza unsuru ile birlikte korku unsuru barındırıp barındırmadığı, mesaj içeriğine ilişkin sonuç/larayer verilip verilmemesi, mesajın sıklığı ve özellikle pandemi koşullarında önemli bir husus olan mesajın sunuş şekli (mizahi bir metot mu yoksa komut metodu mu benimseniyor) birçok faktörün belirleyiciliğinden bahsetmek mümkündür (Petty ve Cacioppo, 1996). Nitekim komut verme tarzının benimsendiği mesajların beklenen etkinliği yaratmadığı çeşitli araştırmalarda ortaya konmuştur (Miller vd., 2007; Quick ve Considine, 2008). Dahası, literatürde özgürlüğü tehdit eden dili tanımlamak için "kontrol edici dil" (Miller vd., 2007), "dogmatik dil" (Quick ve Stephenson, 2008) olarak ifade edilen, "yapmalısın", "inkâr etmek imkânsız" ve "inkârı durdur" gibi özgürlüğü tehdit eden dilin bu deneysel manipülasyonlarda birçok kez kullanıldığı ve hedef kitlede ters etki yarattığı görülmektedir (Reynolds-Tylus, 2019). Buradan hareketle bu çalışmada da tedbirlere uymaya yönelik verilen mesajlar arasından ön araştırma ile en yüksek komut algısı yaratan bir örnek seçilmiş ve anket formunda o mesaja ilişkin görsel kullanılmıştır.

3. Yöntem

Örnekleme ve Veri Toplama Aracı

Araştırma, nicel araştırma yöntemleri altında kesitsel bir veri sunmak üzere tasarlanmıştır. Daha önce MERS virüsü üzerine yapılan bir çalışmanın psikolojik reaktans ekseninde replike edildiği bu çalışmada COVID-19 pandemisine yönelik psikolojik reaktans (direnc), kaygı, korku, risk algısı değişkenlerinin önleyici-koruyucu davranışlara uymadaki rolü incelenmiştir.

Ulusal ölçekte söz konusu koruyucu önlemlerin muhatabı pandemi koşullarında tüm vatandaşlar olmakla birlikte (örnekleme çerçevesi) tüm vatandaşlara ulaşmak çeşitli sebeplerden (zaman, katılımcıların dijital okuryazarlıkları, internet erişim imkanları vb.) ötürü mümkün olmadığı için çevrimiçi ortamda hazırlanan anket formu, kolayda örnekleme yöntemi ile sosyal medya platformu (Instagram) üzerinden katılımcılarla paylaşılmıştır. 26 Eylül-7 Ekim 2021 tarihleri arasında toplanan toplam 463 kullanılabilir veri üzerinden analizler yapılmıştır. Anket formunda öncelikle psikolojik reaktans, pandemiye ilişkin algılanan risk, korku ve kızgınlık ölçeklerine yer verilmiştir. Sonrasında ise tedbirlere uymaya teşvik etmek üzere kamu otoritelerince kullanılan uyarı görselinin yer aldığı bir mesaj görseli sunulmuş, sonrasında ise kişisel ve toplumsal düzeyde önleyici davranışlara ilişkin sorular, son olarak da demografik sorulara yer verilmiştir. Uyarı görselinin seçimi için bir ön araştırma yapılmıştır. Araştırma kapsamında pandemi sürecinde en sık kullanılan uyarı görsellerinden dördü seçilmiş ve 20 kişilik bir gruba görsellerdeki mesajın kendilerinde yarattığı komut verme algısı sorulmuş ve en yüksek komut verme algısı yaratan mesaj görseli uyarı görseli olarak seçilmiştir.

Mevcut ölçeklerin kullanıldığı çalışmada psikolojik reaktans değişkeni orijinal 18 ifadeli versiyonu ile (Tucker ve Byers, 1987), korku değişkeni iki ifade ile (Yang ve Chu, 2018), kızgınlık değişkeni iki ifade ile (Griffin vd., 2008), algılanan risk değişkeni dört ifade ile (Oh vd., 2015) ve önleyici davranışlar Nguyen vd.'nin (2020) COVID-19 pandemisi

sürecinde ortak düzenleme haline gelen ve güncel kısıtları içeren 20 ifade ile (9 kişisel + 11 kamusal ortamda önleyici tedbirler) 7'li Likert Tipi ölçek ile ölçülmüştür. Anket formunda öncelikle modelde yer alan değişkenlere ilişkin sorulara, sonrasında da demografik sorulara yer verilmiştir. Söz konusu ölçek ifadeleri İngilizce orijinallerinden Türkçe'ye çeviri-ters çeviri yöntemi ile çevrilmiş ve çeviri ifadeler için üç alan uzmanı görüşü alınmıştır. Nihai haline getirilen ifadelerin yer aldığı çevrimiçi anket formu ile bahsedildiği üzere sosyal medya platformu (Instagram) üzerinden veri toplanmıştır.

İlgili çalışma kapsamında COVID-19 konulu çalışmalar için gerekli olan Sağlık Bakanlığı izni T.C. Sağlık Bakanlığı'ndan ve Etik Kurul izni Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu'nun 2021/08 sayılı kararı ile alınmıştır.

Verilerin Analizi ve Bulgular

Araştırma kapsamında toplanan veriler üzerinde öncelikle betimleyici istatistiki analizler ve yapı geçerliliğini ortaya koymaya yönelik analizler, sonrasında hipotez testlerine ilişkin analizler yapılmıştır.

Katılımcıların demografik karakteristikleri ve değişkenlere ilişkin betimleyici istatistiki analizler (ortalama, standart sapma) ve açıklayıcı faktör analizi için SPSS 23 paket programı kullanılmıştır. Mevcut verinin, Açıklayıcı Faktör Analizi ile ölçüme konu değişkenlere ilişkin ortaya konan yapı/ları ne ölçüde doğruladığına ilişkin yapılan Doğrulamalı Faktör Analizi için AMOS paket programından yararlanılmıştır. Aşağıdaki Tablo 1'de örneklemin demografik karakteristikleri yer almaktadır.

Tablo 1. Örneklemin Demografik Karakteristikleri

	Frekans	%		Frekans	%
Cinsiyet			Gelir Durumu		
Kadın	253	54,6	2500 TL ve altı	215	46,4
Erkek	210	45,4	2501-3500	49	10,6
Yaş (Ort.25)			3501-4500	39	8,4
24 ve altı	274	59	5501-6500	44	9,5
25-34	142	31,7	6501-7500	29	6,3
35-44	35	7,4	7501 TL ve üstü	63	5,2
45 ve üstü	10	2,0	Yaşadığı Yer		
Medeni Durum			Köy	15	3,2
Evli	76	16,4	Kasaba	11	2,4
Bekar	387	83,6	İlçe	56	12,1
Eğitim Durumu			Şehir	91	19,7
İlkokul	1	0,2	Büyükşehir	290	62,6
Ortaokul	2	0,4			
Lise	57	12,3			
Önlisans (Meslek Yüksekokulu)	25	5,4			
Lisans (Üniversite)	271	58,5			
Lisansüstü (Yüksek Lisans ve Doktora)	107	23,1			

Geçerlilik güvenilirlik testleri ve hipotez testleri öncesinde bağımsız değişkenlere ilişkin normallik testleri yapılmış ve ilgili değişkenlerin Kline'in (2011), Çarpıklık değeri için < 3 , Basıklık değeri için < 10 kriteri referansında normallik koşulunu sağladığı görülmüştür.

Değişkenlerin yapı geçerliliğini ortaya koymak üzere öncelikle Açıklayıcı Faktör Analizi ve sonrasında Doğrula-yıcı Faktör Analizi yapılmıştır. Açıklayıcı Faktör Analizi bulgularına göre Psikolojik Reaktans ölçeğinde dört ifade düşük faktör yükü ve diğer ifadelerle düşük ve istatistiki olarak anlamlı olmayan korelasyon göstermesi sonucu ölçek-ten çıkarılmıştır. Psikolojik Reaktans ölçeğinin geçerliliği ve tek boyutluluğuna ilişkin geçmiş çalışmalar tutarlı bir bulgu sunmazken (Hong ve Page, 1989; Jonasen ve Knowles, 2006; Quick vd., 2013) araştırma verisi paralelinde dört boyutlu yapı benimsenmiştir. Risk algısı ölçeğinde de bir ifade düşük faktör yükü göstermesi nedeniyle ölçek-ten çıkarılmıştır. Aşağıdaki tabloda değişkenlere ilişkin Açıklayıcı Faktör Analizi ve Cronbach's alpha güvenilirlik ana-lizi bulguları yer almaktadır.

Tablo 2. Değişkenlere İlişkin Açıklayıcı Faktör Analizi ve Güvenilirlik Analizi Bulguları

<i>Psikolojik Reaktans (Direnc) Ölçeği</i>	<i>Faktör Yükü</i>
<i>Psikolojik Reaktans1 (PR1): Yasaklamalar ve Toplumsal Düzenlemelere Karşı Reaktans</i>	
Toplumsal hayata ilişkin düzenlemeler bende bir direnc duygusu tetikler	,704
Başkalarıyla ters düşmek hoşuma gider	,517
Bir şeyin yasaklanması, bende genellikle yasaklanan şeyi yapma isteği uyandırır	,737
<i>Psikolojik Reaktans2 (PR2): Özgürlüğün Kısıtlandığı Algısına Dayalı Reaktans</i>	
Başkalarına bağımlı olma düşüncesi beni kızdırır	,583
Özgür ve bağımsız kararlar veremediğimde hayal kırıklığına uğrarım	,716
Seçim özgürlüğüm kısıtlandığında sinirlenirim	,633
Yalnızca kendi özgür irademle hareket ettiğimde memnun olurum	,587
<i>Psikolojik Reaktans3 (PR3): Çevreden Gelen Tavsiyelere Karşı Reaktans</i>	
Başkalarından gelen tavsiyeleri hayatıma müdahale olarak değerlendiririm	,820
Tavsiye ve öneriler, beni tam tersini yapmaya sevk eder	,726
Başkalarının beni etkileme girişimlerine direnirim	,517
<i>Psikolojik Reaktans4 (PR4): Çevreden Gelen Etkileme Girişimlerine Karşı Reaktans</i>	
Birinin, bana göre zaten aşikâr olan şeylere dikkat çekmesi beni rahatsız eder	,517
Biri beni bir şey yapmaya zorladığında, tam tersini yapmak isterim	,660
Biri beni bir şeyi yapmaya zorladığında hiçbir şekilde yapmak istemem	,679
Fazla övgü beni şüphelendirir	,590
KMO = .859, Açıklanan Varyans = %50.321, $\chi^2 = 1761.242$, $df=136$, $p_{\chi^2} = .001$, Cronbach's alpha=,793	
<i>Algılanan Risk (AR) Ölçeği</i>	<i>Faktör Yükü</i>
COVID-19'un ciddi bir problem olduğunu düşünüyorum	,899
COVID-19'a yakalanmaktan korkuyorum	,837
COVID-19'un tehlikeli olduğunu düşünüyorum	,902
KMO = .717, Açıklanan Varyans = %58.682, $\chi^2 = 657.010$, $df=6$, $p_{\chi^2} = .001$, Cronbach's alpha=,846	
<i>Pandemiye Yönelik Korku Ölçeği</i>	<i>Faktör Yükü</i>
COVID-19 beni korkutuyor	,963
COVID-19 beni çok ürkütüyor	,963
KMO = .500, Açıklanan Varyans = %92.734, $\chi^2 = 603.762$, $df=1$, $p_{\chi^2} = .001$, Cronbach's alpha=,921	
<i>Pandemiye Yönelik Kızgınlık Ölçeği</i>	<i>Faktör Yükü</i>
COVID-19 beni kızdırıyor	,965
COVID-19 pandemisi asabımı bozuyor	,965
KMO = .500, Açıklanan Varyans = %93.171, $\chi^2 = 630.190$, $df=1$, $p_{\chi^2} = .001$, Cronbach's alpha=,927	

Değişkenlere ilişkin korelasyon tablosu ve tanımlayıcı istatistik bulguları aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 3. Değişkenlere İlişkin Korelasyon ve Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	PR1	PR2	PR3	PR4	AR	Korku	Kızgınlık
PR1	1	,309**	,313**	,348**	-,122**	-,117*	-,126**
PR2	,309**	1	,378**	,491**	,094*	,103*	,197**
PR3	,313**	,378**	1	,411**	,032	,092*	,110**
PR4	,348**	,491**	,411**	1	-,047	,000	,156**
AR	-,122**	,094*	,032	-,047	1	,747**	,206**
Korku	-,117*	,103*	,092*	,000	,747**	1	,302**
Kızgınlık	,126**	,197**	,110*	,156**	,206**	,302**	1
Ortalama	3,96	5,75	3,75	5,34	5,36	4,15	4,79
Std. Sapma	1,197	,937	1,176	1,045	1,438	1,873	1,917

**korelasyon değeri .01 düzeyinde anlamlıdır. *korelasyon değeri .05 düzeyinde anlamlıdır.

Araştırmada kategorik bağımlı değişken olarak incelenecek olan önlemlere uyma davranışına ilişkin ifadelerin tanımlayıcı istatistik değeri de aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 4. Pandemiden Korunmaya Yönelik Önleyici Tedbirlere Uyma Davranışı Tanımlayıcı İstatistikleri

Önleyici Tedbirlere Uyma	Ortalama	Std. Sapma
<i>Kişisel Önleyici Tedbirler</i>		
1.5 mt fiziki mesafe kuralına uyarım	5,08	1,626
Dışarıdayken maske takarım	5,98	1,439
Öksürürken ya da hapsurürken ağzımı ve burnumu kapatırım	6,69	0,740
Öksürdükten ya da hapsurduktan hemen sonra ellerimi yıkarım ya da dezenfekte ederim	5,76	1,440
Gün içinde düzenli aralıklarla ellerimi su ve sabunla yıkarım	6,19	1,099
Gün içinde düzenli aralıklarla el dezenfektanı/jel kullanırım	5,31	1,831
Haftada en azından iki kez ateşimi ölçerim	2,59	1,888
Ellerimle yüzüme, gözüme, burnuma ve ağzıma dokunmamaya özen gösteririm	5,13	1,818
Ortalama	5,20	
Medyan	5,44	
<i>Topluluk İçinde Önleyici Tedbirler</i>		
Bir hafta içinde yüz yüze görüştüğüm insan sayısını sınırlı tutuyorum	4,41	2,156
Restoran, bar ya da kafeye gitmekten kaçınıyorum	4,22	2,067
Cenazelere katılmaktan kaçınıyorum	5,12	1,930
Toplu dini etkinliklere katılmaktan kaçınıyorum	5,38	1,939
Spor salonlarına gitmekten kaçınıyorum	5,08	2,055

Semra DOĞAN

	Ortalama	Std. Sapma
Güzellik salonlarına, masaj salonlarına, spa, kuaför ya da benzeri bakım merkezlerine gitmemeye çalışıyorum	4,59	2,068
5'ten fazla yolcusu olan toplu taşıma aracına binmeye çalışıyorum	4,65	2,058
Ailemle yemek yerken ortak tabak, kaşık vb kullanmamaya özen gösteriyorum	4,95	2,081
Yabancılarla yemek yerken ortak tabak, kaşık vb kullanmamaya özen gösteriyorum	6,4	1,267
Gerekmedikçe marketlere gitmemeye çalışıyorum	4,35	2,101
Gerekmedikçe yaşadığım şehrin dışına çıkmıyorum	4,89	2,089
Ortalama		4,91
Medyan		5,18
Genel Ortalama		5,04
Medyan (Genel)		5,20

Yapı geçerliliğinin testine ilişkin Açıklayıcı Faktör Analizinde ortaya konan yapıların veri ile ne ölçüde doğrulandığını ortaya koymak üzere Doğrulayıcı Faktör Analizi yapılmıştır. χ^2 ve buna bağlı χ^2/df oranının 2-5 arası değeri kabul edilebilir bulunmaktadır (Marsh and Hocevar 1985). CFI (Comparative Fit Index) ve TLI (Tucker-Lewis Index) için .95 ve üzeri mükemmel uyum olarak değerlendirilirken (Hu ve Bentler, 1999) NFI değeri için .90 üzerinin iyi uyumu temsil ettiği belirtilmiştir (Bentler ve Bonnet, 1980). RMSEA (Root-mean-square error approximation) için ise .05 ve altı mükemmel uyum eşiği olarak kabul edilmektedir (Brown ve Cudeck, 1993). İlgili analiz bulguları ve model uyum iyiliği değerleri verinin yapıyı iyi uyum düzeyinde doğruladığını göstermektedir ($\chi^2/df=2,011$, AGFI=.92, CFI=.96, NFI=.92, IFI=.96, TLI=.94, RMSEA=.047).

Hipotezlerin testi

Araştırma kapsamında gerçekleştirilecek hipotez testleri öncesinde bağımlı değişken olarak değerlendirilecek olan önlemlere uyma davranışı (bireysel ve kamusal) medyan split (ayırma) yöntemi ile düşük ve yüksek uyma davranışı sergileyen gruplar olarak ikiye ayrılmıştır. Medyan değeri olan 5,20 değerine göre düşük uyma davranışı sergileyenler sıfır (0), yüksek uyma davranışı sergileyenler bir (1) olarak kodlanmıştır. Buna göre bağımsız değişken olarak yer alan psikolojik reaktans, algılanan risk, korku ve kızgınlık değişkenlerinin pandemiden korunmaya yönelik önleyici tedbirlere yüksek uyma davranışı sergileme olasılığı lojistik regresyon analizi ile ortaya konacaktır.

Analiz kapsamında öncelikle aşağıdaki tabloda başlangıç modeli iterasyon öyküsü sunulmuştur. Tablo 5'de de görülebileceği gibi -2LL başlangıç değerinin oldukça yüksek bir değer olan 641,835 olduğu görülmektedir.

Tablo 5. Başlangıç Modeli İterasyon Öyküsü

İterasyon	Katsayılar		
		-2 Log Olabilirlik	Sabit
Adım 0	1	641,835	-,013
	2	641,835	-,013

Aşağıdaki tablo 6'da görülen ilk sınıflandırma sonuçları doğrultusunda, tüm bireylerin düşük uyum sergileyenler olarak atanması durumunda doğru sınıflandırma yüzdesinin %50 olduğu görülmektedir.

Tablo 6. Lojistik Regresyon Analizi Sonucunda Elde Edilen İlk Sınıflandırma Durumu

Gözlenen Durum	Kestirilen Durum		Doğru Sınıflandırma Yüzdesi
	Düşük Uyuma	Yüksek Uyuma	
Düşük Uyuma Davranışı (0)	233	0	100.00
Yüksek Uyuma Davranışı (1)	230	0	0.00
Sınıflandırma Yüzdesi			50.3

Aşağıdaki tablo 7’de ise başlangıç modelinde yer alan değişkenlere ilişkin bulgular yer almaktadır.

Tablo 7. Başlangıç Modelinde Yer Alan Değişkenler

Adım 0	β	Std.hata	Wald	df	p	Exp (β)
Sabit	-,013	,093	,019	1	,889	,987

Aşağıdaki tablo 8’de ise başlangıç modelinde yer almayan değişkenlere ilişkin bulgular sunulmaktadır. Burada yer alan değişkenler araştırmada bağımsız değişken olup, ilgili katsayıların anlamlı olması ($\chi^2 \beta_0=74.927, p<.05$) bu değişkenlerden bir ya da birkaçının modele eklenmesi halinde modelin yordama gücünün artacağını göstermektedir. Tabloda da görülebileceği gibi yasaklamalar ve toplumsal düzenlemelere karşı reaktans boyutu, risk algısı, korku ve kızgınlık değişkenlerine ilişkin skor istatistiğinin anlamlı olması ($p<.05$), bu değişkenlerin modele katkı sağlayacağını göstermektedir.

Tablo 8. Başlangıç Modelinde Yer Almayan Değişkenler

Değişkenler		Skor	sd	p
Adım 0	PR1	12,445	1	,000
	PR2	,030	1	,862
	PR3	,296	1	,586
	PR4	1,812	1	,178
	RA	61,190	1	,000
	Korku	57,777	1	,000
	Kızgınlık	5,640	1	,018
Hata ki-kare istatistiği		74,927	7	,000

Aşağıdaki tablo 9’da amaçlanan model için iterasyon öyküsü yer almakta olup başlangıç -2LL değeri olan 641,835 değerinin 560,757 değerine kadar düştüğü görülmektedir. Bir başka ifadeyle modelin uyumunda anlamlı bir değişme görülmektedir.

Tablo 9. Yordayıcı Değişkenlerin Modele Girdiği Durum İçin İterasyon Öyküsü

İterasyon Adım	Katsayılar								
	-2LL	Sabit	PR1	PR2	PR3	PR4	RA	Korku	Kızgınlık
1	562,360	-1,528	-,188	-,020	-,014	-,020	,302	,182	,034
2	560,763	-1,830	-,221	-,033	-,012	-,020	,381	,189	,038
3	560,757	-1,855	-,223	-,035	-,012	-,020	,388	,189	,038
4	560,757	-1,855	-,223	-,035	-,012	-,020	,388	,189	,038

Aşağıdaki tablo 10'da yer alan model ki-kare değerinin anlamlı çıkması sadece sabit terimin yer aldığı başlangıç model ve bağımsız değişkenlerin analize girmesiyle oluşan amaçlanan model arasında anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir.

Tablo 10. Model Katsayılarına İlişkin Omnibus Testi

Adım		Ki-kare	sd	p
1	Adım	81,078	7	,000
	Blok	81,078	7	,000
	Model	81,078	7	,000

Aşağıdaki tablo 11'de yer alan Cox & Snell R² değeri, bağımsız değişkenler analize girdiğinde bağımlı değişkendeki varyansın %16'sını, Nagelkerke R² değerine göre ise %21'ini açıkladığını ifade etmektedir.

Tablo 11. Amaçlanan Modelin Özeti

Adım	-2 LL	Cox & Snell R ²	Nagelkerke R ²
Constant	560,757	,161	,214

Aşağıdaki test bulgularına dayalı ki-kare değerinin anlamlı çıkmaması (p>.05) modelin kabul edilebilir uyuma sahip olduğunu, model-veri uyumunun yeterli düzeyde olduğunu göstermektedir.

Tablo 12. Hosmer ve Lemeshow Testi

Adım	Ki-kare	sd	p
1	4.838	8	.775

Aşağıdaki tablo 13'te de görülebileceği gibi değişkenlerin modele girmesi sonucu modelin tahmin gücü %50'den %68'e yükselmiştir.

Tablo 13. Lojistik Regresyon Modeli Sonucu Elde Edilen Sınıflandırma Tablosu

Gözlenen Durum	Kestirilen Durum		Doğru Sınıflandırma Yüzdesi
	0	1	
Düşük Uyuma Davranışı (0)	149	84	63.9
Adım 1 Yüksek Uyuma Davranışı (1)	64	166	72.2
Toplam Doğru Sınıflandırma Yüzdesi			68

Aşağıdaki tablo 14'te ise model değişkenlerinin katsayı tahminleri sunulmaktadır. Tabloda da görülebileceği gibi yasaklamalar ve toplumsal düzenlemelere karşı reaktans boyutu (PR1), risk algısı (RA) ve korku değişkenleri yüksek uyuma davranışında belirleyici değişkenlerdir. Buna göre: PR1 değişkenindeki bir (1) birimlik artış, tedbirlere karşı yüksek uyuma davranışı sergileme odds'unda %20'lik azalmaya (H₁ hipotezi kısmi kabul), RA değişkenindeki bir (1) birimlik artış, tedbirlere karşı yüksek uyuma davranışı sergileme odds'unda %47'lik artışa (H₂ hipotezi kabul), Korku değişkenindeki bir (1) birimlik artış, tedbirlere karşı yüksek uyuma davranışı sergileme odds'unda %21'lik artışa yol açmaktadır (H₃ hipotezi kabul). Kızgınlık değişkeninin önlemlere yüksek düzeyde uyuma davranışı sergilemede anlamlı bir katkısı bulunmamıştır (H₄ hipotezi red).

Tablo 14. Amaçlanan Model Değişkenlerinin Katsayı Tahminleri

Adım		β	Std.Hata	Wald	sd	p	Exp (β)
1	PR1	-,223	,096	5,436	1	,020	,800
	PR2	-,035	,132	,069	1	,793	,966
	PR3	-,012	,099	,014	1	,906	,988
	PR4	-,020	,120	,029	1	,864	,980
	RA	,388	,115	11,339	1	,001	1,474
	Korku	,189	,083	5,121	1	,024	1,207
	Kızgınlık	,038	,058	,436	1	,509	1,039
	Sabit	-1,855	,796	5,426	1	,020	,156

4. Tartışma ve Sonuç

Bu araştırmada elde edilen bulgular korku, algılanan risk ve belli ölçüde psikolojik reaktans değişkenlerinin pandemiden korunmaya yönelik tedbirlere yüksek düzeyde uyma davranışı sergileme üzerindeki etkisi açısından geçmiş araştırmaları destekler niteliktedir (Yıldırım vd., 2020; Yıldırım vd., 2021a, Yıldırım vd., 2021b; Krpan ve Dolan, 2021; Taylor ve Asmundson, 2021). Öte yandan kızgınlık değişkeninin uyma davranışında beklenen etkiyi göstermemiş olması ilgi çekicidir. Kızgınlığın risk algısı ile ilişkisi bağlamında değerlendirildiğinde, kızgın bir kişinin olası bir riski engelleyebileceğine yönelik iyimser bakış açısına sahip olacağı, dolayısıyla dışsal uyarı ya da ikaza gerek kalmadan olumsuz sonuçlardan kendisini koruyabileceğine olan inancının uyma davranışı sergilememesi olarak yorumlanabilir (Yang ve Chu, 2018).

Araştırma bulgularında özellikle dikkate değer nokta, risk, korku, reaktans değişkenlerinin uyma davranışı üzerindeki anlamlı etkisidir. İlgili literatür büyük ölçüde bu ilişkiyi destekler bulgu sunarken uyma davranışını artırıcı yönde nasıl bir yol izlenebileceği noktasında değişken karakteristikleri ötesinde, makro ölçekte çözüm önerisi sunulması noktasında yetersiz kalındığı şeklinde bir değerlendirme yapılabilir. Özellikle hedef kitleyi ikna edebilmek için seçilen iletişim dilinin belirleyiciliği bu değişkenler düzeyinde de mevcut çalışmalarda ele alınmıştır (Rains, 2013; Slavin ve Earleywine, 2019). Hedef kitleyi ikna sürecinde iletişim unsurlarının her birinin (mesaj kaynağı, mesaj, alıcı ve kanal) özellikleri iletişim literatüründe ortaya konmakla birlikte (Hovland vd., 1953; Ohanian, 1990; Petty ve Cacioppo, 1996; Pentina vd., 2018) sağlıkla ilgili ikna sürecinde özellikle mesaj ve mesaj dilinin önemine vurgu yapılmaktadır (Qucik vd., 2013; Rains, 2013). Mevcut çalışmaların ortaya koyduğu bulgular, sağlıkla ilgili konularda davranış değişikliği yaratmaya yönelik verilen mesajlarda özgürlüğü tehdit eden bir dilin kullanılmasının istenen ve beklenen etkiyi yaratmadığı yönündedir (Miller vd., 2007; Quick ve Considine, 2008; Richards vd., 2020). Özgürlüğe yönelik tehdit, özellikle psikolojik reaktans değişkeninin en önemli öncüllerinden biri olup daha önce de ifade edildiği gibi birey özgürlüğünün tehdit edildiğini algılaması halinde reaktans sergileyecektir. Seçilen mesaj dilinin dogmatik, doğrudan ve açık olması ise özgürlüğün tehdidine yönelik algılanan riski artırıcı unsur olarak görülmektedir (Jenkins ve Dragojevic, 2013; Shen, 2014).

Korku unsuru da ikna sürecinde mesaj içeriğinde benimsenen yaklaşımlardan biri olmakla birlikte (Petty ve Cacioppo, 1996; Odabaşı ve Oyman, 2016) söz konusu sağlıkla ilgili ikna süreci ve bunun için kullanılan mesaj içerikleri olduğunda korku unsurunun istenen etkiyi sağlayamadığı görülmektedir (Shen, 2011; 2014). Bu noktada mesaj çerçeveleme (message framing) olarak ifade edilen yaklaşımın mesaj içeriğinde oldukça belirleyici olduğu, kayıp şeklinde yapılan çerçevelemenin (bir başka ifadeyle uyarının dikkate alınmaması halinde maruz kalınabilecek olası olumsuzluklar, sağlık bağlamında hastalanma, ölüm vb), kazanç şeklinde yapılan çerçevelemeye göre daha olumsuz etki yarattığı görülmektedir (Shen, 2011). Bir diğer önemli husus da mesajın sonunda seçim yapma konusunda özgür oldukları vurgusunun yapılmasıdır (Miller vd., 2007). Bireyin reaktans tepkisini azaltma noktasında kaydedeğer bir etkisi olan bu yaklaşım, ikna etmeye yönelik kullanılan bir mesajın bu aleni çabasını daha az görünür kılarak reaktans etkisini hafiflettiği düşünülmektedir (Richards vd., 2020). Benzer bakış açısıyla mesaj öncesi sunulan kısa senaryoların da mesaj içeriğindeki ikna çabası ve akabinde doğurabileceği olası özgürlük tehdidi ve buna bağlı reaktansı azaltacağı düşünülmektedir.

Referans etkisi de bir başka önemli mesaj içerik unsuru olup birey üzerinde, uyarıya konu eylemin başkaları üzerindeki etkisine vurgu yapıldığında özgürlüğü daha az tehdit eden bir içerik olarak algılanırken daha az kızgınlık ve benzeri hisse yol açtığı ortaya konmuştur (Gardner ve Leshner, 2016). Aynı mesaj içeriğindeki uyarının mesajın alıcısı konumundaki birey üzerindeki olumsuz etkisine vurgu yapıldığında ise olumsuz etkiler yarattığı gibi istenen davranış değişikliğinin de yaratılmadığı görülmüştür.

Sonuç itibarıyla sağlıkla ilgili verilen mesajların etkinliğinde tipik bir iletişim süreci ve bu süreç unsurlarının özellik ve gerekliliklerinin gözetilmesi gerektiği ve sağlık bağlamında daha önce ifade edilen ayrışmalar göz önünde bulundurularak mesaj tasarlanması gerekliliğine dikkat çekilmelidir. Duygusal mesaj içeriklerinin ticari amaçlı mesaj tasarımında işe yaradığı gibi toplum sağlığını ilgilendiren mesaj tasarımında da işlevselliğini koruduğu görülmektedir. Öte yandan korku unsuru (fiziksel ya da sosyal) ticari maksatlı mesaj içeriklerinde işlevselken sağlıkla ilgili me-

sajlarda, daha önce ifade edildiği gibi, beklenenin tersi bir etki yaratabilmektedir. Hedef kitle konumundaki bireylere yönelik hazırlanan mesaj içeriklerinde bahse konu hususlara dikkat edilmesi, kitle mesajları tasarlanırken bireyde yaratabileceği ve bu çalışmada ortaya konan duygusal tepkiler (reaktans, risk algısı, korku, kaygı vb) ve bunları azaltmanın alternatif ve etkin bir yolu olarak iletişim diline dikkat çekilmesi önerilmektedir.

Psikolojik reaktans, risk algısı, korku, kızgınlık gibi değişkenlerin pandemiden korunmaya yönelik uyma davranışlarındaki etkisinin ele alındığı bu çalışma ile mesaj diline yönelik bir öneri sunulması amaçlanırken çalışma birtakım kısıtları da barındırmaktadır. Pandemi süreci boyunca bireylerin duygusal ve davranışsal tepkilerinin sürekli bir değişim göstermesinden hareketle araştırmanın pandeminin ikinci yılında bir kesitsel veri sunması, boylamsal bir araştırmaya göre kısıt olarak görülebilir. Veri toplama araç ve yönteminin araştırma kısıtlarıyla sınırlı tutulması (kolayda örnekleme metodu ve çevrimiçi anket) daha derinlikli ve zengin veri toplamaya imkân tanıyan alternatif bir tasarım karşısında (örneğin, nitel ve nicel araştırma yöntemlerinin birlikte kullanıldığı) dezavantaj olarak görülebilir. Bu çalışma referansında yapılacak gelecek çalışmalar bu hususlara değinebileceği gibi pandemi koşullarının da toplumsal bir sorun olarak toplum bilimleri desteğinde ele alınması gerekliliğine de dikkat çekebilir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu araştırma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun şekilde gerçekleştirilmiştir. Araştırma için gerekli olan Etik Kurul izni Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 2021/08 sayılı kararı ile alınmıştır.

Destek Beyanı

Bu araştırma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Bu araştırma herhangi bir çıkar çatışmasına konu değildir.

Kaynaklar

- Richards, A.S., Bessarabova, E., Banas, J.A. ve Daniel R. Bernard (2020). Reducing psychological reactance to health promotion messages: Comparing preemptive and postscript mitigation strategies. *Health Communication*, DOI: 10.1080/10410236.2020.1839203
- Addo, P.C., Jiaming, F., Kulbo, N.B. ve Li Liangqiang (2020). COVID-19: fear appeal favoring purchase behavior towards personal protective equipment. *The Service Industries Journal*, 40(7-8), 471-490, DOI: 10.1080/02642069.2020.1751823
- Ahorsu, D.K., Imani, V., Lin, CY., Timpka, T., Broström, A., Updegraff, J.A.....Pakpour, A.H. (2020). Associations between fear of COVID-19, mental health, and preventive behaviours across pregnant women and husbands: An actor-partner interdependence modelling. *International Journal of Mental Health and Addiction*. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11469-020-00340-x>
- Alrubaiee, G.G., Al-Qalah, T.A.H. ve Al-Aawar, M.S.A. (2020). Knowledge, attitudes, anxiety, and preventive behaviours towards COVID-19 among health care providers in Yemen: an online cross-sectional survey. *BMC Public Health* 20, 1541. DOI: <https://doi.org/10.1186/s12889-020-09644-y>
- Bentler, P.M. ve Bonnet, D.C. (1980). Significance tests and goodness of fit in the analysis of covariance structures. *Psychological Bulletin*, 88 (3), 588-606.
- Breakwell, G. M. ve Jaspal, R. (2020). Identity change, uncertainty and mistrust in relation to fear and risk of COVID-19. *Journal of Risk Research*, DOI: 10.1080/13669877.2020.1864011
- Brehm, J. W. (1966) *A theory of psychological reactance*. New York: Academic Press.

- Brehm, J. W. ve Brehm, S.S. (1981) *Psychological Reactance: a theory of freedom and control*. New York: Academic Press.
- Brehm, S. S. ve Brehm, J. W. (2013). *Psychological reactance: A theory of freedom and control*. Academic Press.
- Browne, MW. ve Cudeck, R. (1993). Alternative ways of assessing model fit. K. A. Bollen, J.S. Long (Ed.). *Testing structural equation models içinde (136-162 ss.)*. Sage; Newbury Park, CA.
- Cori, L., Bianchi, F., Cadum, E. ve Anthonj, C. (2020). Risk Perception and COVID-19. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17, 3114. DOI: <https://doi.org/10.3390/ijerph17093114>
- Do, H. J., Lim, C. G., Kim, Y. J. ve Choi, H. J. (2016, January). Analyzing emotions in twitter during a crisis: A case study of the 2015 Middle East respiratory syndrome outbreak in Korea. Paper presented at 2016 International Conference on Big Data and Smart Computing (BigComp), Hong Kong, China. Paper Erişim: <http://ieeexplore.ieee.org/stamp/stamp.jsp?tp=&arnumber=7425960&isnumber=7425793>.
- Robertson, E., Reeve., K.S., Niedzwiedz., C.L., Moore.J., Blake., M., Green, M., Katikireddi, S.V. ve Michaela J. Benzeval (2021). Predictors of COVID-19 vaccine hesitancy in the UK household longitudinal study. *Brain, Behavior, and Immunity*, 94, 41-50.
- Firouzbakht, M., Omidvar, S., Firouzbakht, S. ve Asadi-Amoli, A. (2021). COVID-19 preventive behaviors and influencing factors in the Iranian population; a web-based survey. *BMC Public Health*, 21(1),143. DOI: 10.1186/s12889-021-10201-4.
- Griffin, R. J., Yang, Z., Huurne, E., Boerner, F., Ortiz, S. ve Dunwoody, S. (2008). After the flood: Anger, attribution, and the seeking of information. *Science Communication*, 29, 285–315. DOI: 10.1177/1075547007312309
- Hong, Sung-Mook ve Page, S. (1989). A psychological reactance scale: Development, factor structure and reliability. *Psychological Reports*, 1989, 64, 1323-1326.
- Hovland, C., Janis, I. ve Kelley, H. (1953). *Communication and persuasion. Psychological Studies of Opinion Change*. New Haven, CT, US: Yale University Press
- Hu, L.T. ve Bentler, P.M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6 (1), 1-55.
- Huang, F., Ding, H., Liu, Z., Wu, P., Li, A. ve Zhu, T. (2020). How fear and collectivism influence public's preventive intention towards COVID-19 infection: a study based on big data from the social media. *BMC Public Health* 20, 1707. DOI: <https://doi.org/10.1186/s12889-020-09674-6>.
- Huynh, Toan Luu Duc (2020). The COVID-19 risk perception: A survey on socioeconomics and media Attention. *Economics Bulletin*, 40(1), 758-764.
- Jenkins, M. ve Dragojevic, M. (2013). Explaining the process of resistance to persuasion: A politeness theory-based approach. *Communication Research*, 40, 559–590. DOI: 10.1177/0093650211420136
- Jonason, P.K. ve Knowles, H. M. (2006). A unidimensional Measure of Hong's Psychological reactance Scale. *Psychological Reports*, 2006,98,569-579.
- Kamran, M. Naeim (2020). Behavioural change theories: a necessity for managing COVID-19. *Public Health*. Letter to the Editor.

- Kline, R. B. (2011). *Principles and practice of structural equation modeling* (3rd ed.). Guilford Press.
- Krpan, D. ve Dolan, P. (2021). You must stay at home! The impact of commands on behaviors during COVID-19. *Social Psychological and Personality Science*, 1-14. DOI: doi.org/10.1177/19485506211005582.
- Lazarus, R. S. (1991). *Emotion and adaptation*. Oxford: Oxford University Press.
- Leppin, A. ve Aro, A. R. (2009). Risk perceptions related to SARS and Avian Influenza: Theoretical foundations of current empirical research. *International Journal of Behavioral Medicine*, 16(1), 7–29. DOI: https://doi.org/10.1101/2020.02.24.20027268
- Machingaidze, S. ve Wiysonge, C.S. (2021). Understanding COVID-19 vaccine hesitancy. *Nature Medicine*, 27, 1338–1339. DOI: https://doi.org/10.1038/s41591-021-01459-7
- Marsh, H. W. ve Hocevar, D. (1985). Application of confirmatory factor analysis to the study of self-concept: first and higher order factor models and their invariance across groups, *Psychological Bulletin*, 97 (3), 562-582.
- Miller, C. H., Lane, L. T., Deatrick, L. M., Young, A. M. ve Potts, K. A. (2007). Psychological reactance and promotional health messages: The effects of controlling language, lexical concreteness, and the restoration of freedom. *Human Communication Research*, 33, 219–240.
- Murphy, J., Vallières, F., Bentall, R.P., Shevlin, M., McBride, O., Hartman, T.K.....Hyland, P. (2021). Psychological characteristics associated with COVID-19 vaccine hesitancy and resistance in Ireland and the United Kingdom. *Nature Communications*, 12, 29 (2021). DOI: https://doi.org/10.1038/s41467-020-20226-9
- Akhtar, N., Akhtar, M.N., Usman, M., Ali, M. ve Siddiqi, U.I. (2020) COVID-19 restrictions and consumers' psychological reactance toward offline shopping freedom restoration, *The Service Industries Journal*, 40:13-14, 891-913, DOI: 10.1080/02642069.2020.1790535
- Nguyen, N.P.T., Hoang, T.D., Tran, V.T., Vu, C.T., Siewe Fodjo, J.N., Colebunders R.....Vo, T.V. (2020). Preventive behavior of Vietnamese people in response to the COVID-19 pandemic. *PLoS ONE* 15(9): e0238830. DOI: https://doi.org/10.1371/journal.pone.0238830
- Ofoghi, B., Mann, M. ve Verspoor, K. (2016). Towards early discovery of salient health threats: A social media emotion classification technique. *Biocomputing 2016: Proceedings of the Pacific Symposium* (pp. 504– 515), Hawaii: 2016 Pacific Symposium on Biocomputing.
- Oh, S.-H., Paek, H.-J. ve Hove, T. (2015). Cognitive and emotional dimensions of perceived risk characteristics, genre-specific media effects, and risk perceptions: The case of H1N1 influenza in South Korea. *Asian Journal of Communication*, 25, 14–32. DOI: 10.1080/01292986.2014.989240
- Ohanian, R. (1990). Construction and Validation of a Scale Measure Celebrity Endorsers' Perceived Expertise, Trustworthiness, and Attractiveness. *Journal of Advertising*, 19(3), 39-52.
- Öğülmüş, S. (2020, 14 Nisan). Karşıt Tepki Kuramı ve Sokağa Çıkma Yasağı. TÜRPVAV Türkiye Politik ve Stratejik Araştırmalar Vakfı. https://www.turpav.org/milli-politikalar-enstitusu/saglik-gida/karsit-tepki-kurami-ve-sokaga-cikma-yasagi.html Erişim Tarihi: 10.06.2020
- Slovic, P., Fischhoff, B. ve Lichtenstein, S. (1985). Characterizing perceived risk. R. W. Kates, C. Hohenemser, J. X. Kaspersen (Ed.). *Perilous progress: Managing the hazards of technology içinde* (91-125 ss). Westview, Boulder, CO.
- Paek, H.-J., Oh, S.-H. ve Hove, T. (2016). How fear-arousing news messages affect risk perceptions and intention to talk about risk. *Health Communication*, 31(9), 1051–1062. DOI: 10.1080/10410236.2015.1037419

- Pentina, I., Bailey, A. ve Zhang, L. (2018). Exploring Effects of Source Similarity, Message Valence, and Receiver Regulatory Focus on Yelp Review Persuasiveness and Purchase Intentions. *Journal of Marketing Communications*, 24(2), 125-145.
- Petty, R.E. ve Cacioppo, J.T. (1996). *Attitudes and persuasion: Classic and contemporary approaches*. USA: Westview Press.
- Quick, B. L. ve Considine, J. R. (2008). Examining the use of forceful language when designing exercise persuasive messages for adults: A test of conceptualizing reactance arousal as a two-step process. *Health Communication*, 23, 483–491.
- Quick, B. L. ve Considine, J. R. (2008). Examining the use of forceful language when designing exercise persuasive messages for adults: a test of conceptualizing reactance arousal as a two-step process. *Health Communication*, 23, 483–491. DOI: 10.1080/10410230802342150
- Quick, B. L. ve Stephenson, M. T. (2008). Examining the role of trait reactance and sensation seeking on perceived threat, state reactance, and reactance restoration. *Human Communication Research*, 34, 448–476. DOI: 10.1111/j.1468-2958.2008.00328.x
- Quick, B. L., Shen, L. ve Dillard, J. P. (2013). Reactance theory and persuasion, J. P. Dillard, L. Shen (Ed.) *The SAGE Handbook of Persuasion: Advances in Theory and Research (2nd Ed.)* içinde (167-183 ss). Los Angeles, CA: Sage.
- Qureshi WA, Saud M. ve Mahmood QK (2020). Dataset on the fear, preventive behaviour and anxiety disorder during the COVID-19 pandemic in Khyber Pakhtunkhwa, Pakistan. *Data Brief*. doi: 10.1016/j.dib.2020.106579.
- Rains, S. A. (2013). The nature of psychological reactance revisited: a meta-analytic review. *Human Communication Research*, 39, 47–73. DOI: 10.1111/j.1468-2958.2012.01443.x
- Reiss, S., Franchina, V., Jutzi, C., Willardt, R. ve Jonas, E (2020) From anxiety to action— Experience of threat, emotional states, reactance, and action preferences in the early days of COVID19 self-isolation in Germany and Austria. *PLoS ONE* 15(12): e0243193. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0243193>
- Reynolds-Tylus T. (2019). Psychological Reactance and Persuasive Health Communication: A Review of the Literature. *Frontiers in Communication*, 4, 56. DOI: doi.org/10.3389/fcomm.2019.00056.
- Roseman, I. J., C. Wiest ve T. S. Swartz. (1994). Phenomenology, behaviors, and goals differentiate discrete emotions. *Journal of Personality and Social Psychology* 67 (2), 206–221.
- Sakai, H., Shimizu, M., Yoshimura, T. ve Hato, E. (2021). Psychological reactance to mobility restrictions due to the COVID-19 pandemic: A Japanese population study. *Frontiers in Psychology*, 12. DOI: 10.3389/fpsyg.2021.655022
- Sandman, R., Weinstein, N.E. ve Hallman, W.K. (1998). Communications to reduce risk underestimation and overestimation. *Risk Decision Policy*, 3, 93–108.
- Oh, S. H., Lee, S. Y. ve Han, C. (2020). The Effects of Social Media Use on Preventive Behaviors during Infectious Disease Outbreaks: The Mediating Role of Self-relevant Emotions and Public Risk Perception, *Health Communication*, DOI:10.1080/10410236.2020.1724639

- Schwarzinger, M., Watson, V., Arwidson, P., Alla, F. ve Luchini, S. (2021). COVID-19 vaccine hesitancy in a representative working-age population in France: a survey experiment based on vaccine characteristics, *The Lancet Public Health*, 6 (4), 210-221.
- Shen, L. (2011). The effectiveness of empathy-versus fear-arousing antismoking PSAs. *Health Communication*, 26, 404–415. DOI: 10.1080/10410236.2011.552480
- Shen, L. (2014). Antecedents to psychological reactance: The Impact of threat, message frame, and choice. *Health Communication*, 1–11. DOI: 10.1080/10410236.2014.910882.
- Shigemura, J., Ursano, R. J., Morganstein, J. C., Kurosawa, M. ve Benedek, D. M. (2020). Public responses to the novel 2019 coronavirus (2019-nCoV) in Japan: Mental health consequences and target populations. *Psychiatry and Clinical Neurosciences*, 74(4), 281–282. DOI: <https://doi.org/10.1111/pcn.12988>
- Sjöberg, L. (2000). Factors in risk perception. *Risk Analysis*, 20(1), 1–11. <https://doi.org/10.1111/0272-4332.00001>
- Slavin M.N. ve Earleywine M. (2019). Effects of Messaging and Psychological Reactance on Marijuana Craving. *Substance Use Misuse*. 54(14), 2359-2367. DOI: 10.1080/10826084.2019.1650771.
- Slovic, P. (1987). Perception of risk. *Science*, 236, 280-285.
- Steg, L., de Groot ve Judith I. M. (2018). Environmental Risk Perception. Steg, L., van den Berg, A. E., de Groot, J. I. M. (Ed.). *Environmental Psychology (An Introduction) içinde (13-25 ss)*. BPS Blackwell. DOI: 10.1002/9781119241072.ch2
- Taylor, S. ve Asmundson, G.J.G. (2021). Negative attitudes about facemasks during the COVID-19 pandemic: The dual importance of perceived ineffectiveness and psychological reactance. *PLoS ONE* 16(2): e0246317. DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0246317>
- Tucker, R.K. ve Byers, P.Y. (1987) Factorial validity of Merz's Psychological Reactance Scale. *Psychological Reports*, 61, 81 1-815.
- Weinstein, N. D. (1987). Unrealistic optimism about illness susceptibility: Conclusions from a communitywide sample. *Journal of Behavioral Medicine*, 10, 481–500. doi:10.1007/BF00846146
- Wright, R. E. ve Palmer, J. C. (1996). Reactance. *Journal of Nonprofit & Public Sector Marketing*, 4:1-2, 3-10, DOI: 10.1300/J054v04n01_02
- Yang, J. Z. ve Chu, H. (2018). Who is afraid of the Ebola outbreak? The influence of discrete emotions on risk perception. *Journal of Risk Research*, 21(7), 834–853. DOI:10.1080/13669877.2016.124 7378
- Yıldırım, M., Geçer, E. ve Akgül, Ö. (2020). The impacts of vulnerability, perceived risk, and fear on preventive behaviours against COVID-19. *Psychology, Health & Medicine*, 26(1), 35-43. DOI: 10.1080/13548506.2020.1776891
- Yıldırım, M., Özaslan, A. ve Arslan, G. (2021a). Perceived risk and parental coronavirus anxiety in healthcare workers: A moderated mediation role of coronavirus fear and mental well-being, *Psychology, Health & Medicine*, DOI: 10.1080/13548506.2021.187177.
- Yıldırım, M., Arslan, G. ve Özaslan, A. (2021b). Perceived risk and mental health problems among healthcare professionals during covid-19 pandemic: Exploring the mediating effects of resilience and coronavirus fear. *International Journal of Mental Health and Addiction*. Advance online publication. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11469-020-00424-8>.

Yoo, W., Paek, H.-J. ve Hove, T. (2018). Differential effects of content-oriented versus user-oriented social media on risk perceptions and behavioral intentions. *Health Communication*. Advanced online publication. DOI:10.1080/10410236.2018.1545169

Chester Irving Barnard'ın Yönetim Tarihindeki İzleri

Nuray AKAR, Onur DİRLİK¹

Chester Irving Barnard'ın Yönetim Tarihindeki İzleri

Özet

Amaçların etkili ve verimli olarak gerçekleştirilmesi doğrultusunda bir insan grubunda, işbirliği ve koordinasyon sağlamaya yönelik faaliyetlerden oluşan yönetim uygulamaları toplumsal yaşam kadar eskidir. Fakat, yönetim ve örgütlerle ilgili sistematik bilgi topluluğu niteliğini taşıyan yönetim bilimi 20. yüzyılın ürünüdür. Oldukça genç görünen bu bilgi topluluğu bir asırlık gibi sürede hızlıca gelişmiş, bilimsel niteliği artmıştır. Yönetim disipliniyi oluşturan bu bilgi topluluğuna, var olan bilimsel bilginin birikiminde Barnard'ın yaptığı katkının önemli olduğu herkes tarafından kabul görmüştür. Bu çalışmada da Chester Irving Barnard'ın (1886-1961) ileri sürdüğü düşünceler dâhilinde yönetim bilimine katkısı ve günümüz dünyası için söylediklerinin geçerliliği irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Chester Irving Barnard, Klasik yönetim düşüncesi, Otoritenin kabulü, Kayıtsızlık bölgesi

Chester Irving Barnard's Traces in Management History

Abstract

Management practices, which consist of activities for cooperation and coordination in a group of people in line with the effective and efficient realization of goals, are as old as social life. However, management science, which is a systematic collection of information about management and organizations, is the product of the 20th century. This knowledge community, which seems quite young, has developed rapidly in a century, and its scientific quality has increased. It has been accepted by everyone that Barnard's contribution to this knowledge community, which constitutes the management discipline, is important in the accumulation of existing scientific knowledge. In this study, Chester Irving Barnard's (1886-1961) contribution to management science and the validity of what he said for today's world will be examined.

Keywords: Chester Irving Barnard, Classical management thought, Acceptance of authority, Zone of indifference

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

Bilimsel inceleme ve araştırmaların, örgüt içi ve örgütsel ortam koşullarındaki değişme ve gelişmelerin, mevcut bilgilerin yetersiz ve etkisiz kalmasına yol açması nedeniyle yönetim düşüncesinin evriminde örgütsel ve yönetsel devrimin çok büyük etkisi olduğu bilinmektedir. Bu iki önemli etki ile birlikte gelişen, 20. yüzyılın başlarına denk gelen yazında klasik yönetim düşüncesi olarak adlandırılan bilimsel yönetim akımı, yönetsel teori ve bürokrasi modelinden meydana gelen ilk dönem, yapılan yoğun eleştiriler ve zaman içerisinde yetersiz kalmasına rağmen kendisinden sonra gelen insan ilişkileri yaklaşımının yapılanmasında temelleri atmış, yönetim disipliniinde başlangıç noktası olmuştur. Hatta son yıllarda yapılan tartışmalar göstermektedir ki, bazı klasik dönem düşünürlerinin tespitleri günümüzde yeniden üzerine düşünülmesi gereken fenomenler olarak yeni dünya düzeninde kendini göstermektedir.

Çevrenin belirsizliği ve tahmin edilemez olması, uzmanları bile örgütler için doğru reçeteler verme konusunda zorlamaktadır. Ekonomik olarak hayatta kalma mücadelesi veren örgütler pazarların kaotik doğası, teknoloji ve demografik çeşitlilik gibi durumlarla uğraşmakla yükümlüdür. Bu durum yönetim bilimlerinin öğretilerini hem daha değerli kılmakta hem de zorlaştırmaktadır. Bu yüzden zaman zaman temel meselelere geri dönmek gerekebilmektedir. Barnard'ın ahlaki ikna, özgünlük, güven ve kişisel sorumluluk arasındaki ayrılmaz bağlantılara ilişkin anlayışı, yirmi birinci yüzyıl bilim adamları ve iş insanlarının öğrenmeye devam edebilecekleri bir literatür bütünü yaratır. Araştırmalarının derinliği ve uygulanabilirliği, fikirlerinin zaman içindeki dayanıklılığıyla birleştiğinde, günümüzün

¹ Nuray AKAR, Doktor Öğretim Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, nurayyapici@akdeniz.edu.tr, ORCID ID orcid.org / 0000-0003-2444-1233; Onur DİRLİK, Doktor Öğretim Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, onur@ogu.edu.tr, ORCID ID orcid.org / 0000-0002-7045-0774

pazar kargaşasına yanıt bulmak için birçok ipucunu hâlâ barındırdığını göstermektedir. Bir yönetim öncüsü olarak Barnard, dinlemeye istekli olanlar için bizlere yeni dünya düzeni için dahi iç görüler sunmaktadır (Malcolm ve Hartley, 2010). Örneğin günümüzde örgüt içindeki yönetimin kasıtlı, bilinçli, hiyerarşik ve otoriteye dayalı olduğu neredeyse mantıksal olarak kabul edilir. Chester I. Barnard genellikle bu görüşün ilk savunucularından biri olarak anılır. Hatta Barnard'ın daha sonra yayınlanan çalışmasında ve özel yazışmalarında bu bakış açısını daha da geliştirdiği ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda, firma içindeki koordinasyonun kendiliğinden doğmasını nasıl keşfettiğini, firma içindeki koordinasyonun "görünmez el" açıklamalarını nasıl tartıştığını ve firma içindeki koordinasyonu piyasa koordinasyonu ile nasıl karşılaştırdığını anlatan çalışmaları günümüz örgütleri için bile oldukça açıklayıcı niteliktedir (Walsh ve Brady, 2019).

Bu makalede, Chester Irving Barnard'ın yönetim teorisine katkıları ve söylediklerinin günümüzdeki yansımaları irdelenecektir. Böylece, yönetim literatüründeki temel eserlerin, günümüz örgütlerine ışık tutan yönleri üzerine yeni bir tartışma alanı yaratılması amaçlanmaktadır.

2. Barnard'ın Yönetim Tarihindeki Yeri

Klasik yönetim düşünürleri ile aynı döneme denk gelen Barnard'ın yönetim yazınındaki katkısının, bakış açısındaki farklılığın anlaşılması ve ileri sürdüklerinin irdelenebilmesi için öncelikle klasik yönetim düşüncesinin sunduğu temel argümanlardan bahsetmek doğru olacaktır.

Klasik yönetim düşüncesi örgütün verimliliğini, üretim sürecinin rasyonelliğine dayandırmaktadır. Temel sorunsalı oluşturan verimlilik, kaynakların ekonomik bir biçimde kullanılmasıyla ilgili olup mekanik bir süreçtir. Bu kapsamda ele alınan insan ussal bir varlıktır. Bu nedenle insanların yönetiminde kişi ve grupların akılcı davranışları önem taşır. Kişiler üstlerinin rehberliği olmadan pozisyonlarının gerektirdiği ilişkileri yürütemezler. Varsayım olarak görevlerin sınırları belirlenmedikçe ve bu sınırlar içinde kalmaya zorlanmadıkça kişiler yetkileri dışına çıkarlar. Bu nedenle faaliyetlerin, önceden tahmini ve faaliyetler arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi, görevlerin önceden belirlenmesi ile mümkündür. Yönetim esas itibarıyla bireylerin biçimsel faaliyetleri ile ilgilidir. Bu düşünceye göre, koordinasyon gönüllü olarak gerçekleşmez. Üst kademeler tarafından planlanmalı ve kontrol edilmelidir. Yetki, örgütün en üst kademesinde toplanmalıdır. Ayrıca bu düşünceye göre uzmanlaşma verimliliği artırmakta, kontrolü kolaylaştırmaktadır. Yönetim fonksiyonları belli bir şekilde yerine getirilir. Kişisel ve çevresel faktörlerden etkilenmez. Klasik yönetim düşüncesine göre insanlar genel olarak tembeldir, zorlanmadıkça çalışmazlar. Bu nedenle cezalandırma ve mükâfatlandırma yolu ile çalışmaya zorlanmalıdırlar. Tabiatları gereği pasiftirler. Hata yapmaya yatkındırlar, hata yapmaları önlenmelidir. Karar verme bakımından yetersizdir. Bu nedenle karar verme hakkı insanlara bırakılmamalıdır. Bu kadar keskin hatları olan klasik yönetim düşüncesi, daha sonraları alacağı önemli eleştirilere rağmen; modern yönetim biliminin yapı taşı olarak kabul edilmekte, ortaya attığı ve tanımadığı kavramlar itibarıyla büyük ölçüde bugün bile kullanılmaktadır. Bu akım, 20. yüzyılın başlarına damgasını vurmuş ve 1940'lı dönemlere kadar hakim görüş konumunda yer almıştır.

1920-1940 yılları arasında Oliver Sheldon, Mary Parker Follett ve Chester Irving Barnard; fikir ve görüşleri, uygulama alanında edindikleri tecrübelerle, klasik yönetim düşüncesine önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bu önemli düşünürler, yaşadıkları dönem itibarıyla klasik dönem düşüncesinin hakim olduğu döneme rastlamakla birlikte; fikir ve görüşleri, klasik yönetim düşüncesinin ötesine uzanmıştır. Çalışmalarında klasik dönem düşünürlerinden farklı olarak yönetim fonksiyonları çerçevesi dışına çıkıp, araştırma kapsamalarını genişletmişler ve aynı zamanda düşüncelerini felsefi bir yaklaşım içinde sunmuşlardır. Ayrıca klasik yönetim düşüncesini oluşturan kavramlara getirdikleri yeni açıklamalarla bu kavramlara yeni boyutlar kazandırmışlardır. Sosyolojik ve psikolojik yaklaşımla dönemleri için orijinal ve farklı fikirler ileri sürebilmişlerdir. Bu nedenle adı geçen düşünürler alan yazında "yönetim felsefecileri" olarak adlandırılmakta, fikir ve görüşleri yönetim felsefesi adı altında ayrı bir grup olarak ele alınmaktadır. Aynı zamanda bu düşünürler klasik ve neo-klasik dönem arasında bir köprü vazifesi görmüştür. Barnard'ın fikir ve görüşleri, sistem teorisine kadar uzanmıştır.

Chester Irving Barnard (1886-1961), iletişimi yönetimin temel fonksiyonu olarak görmekte, örgütte koordinasyonun önemini vurgulamakta ve işbirliği sürecinde gönüllülük esasının altını çizerek ortak amaçlara işaret etmektedir. Örgütün iç ve dış çevresini bütüncül bir bakış açısı ile ele alan ve sistem yaklaşımını öne süren Barnard, bireylerin

örgütler için stratejik faktörler olduğunu belirterek formel ve informal örgüt yapısının birlikte ele alınması gerekliliğini savunmaktadır. Örgütsel gerçeklere elitist bir bakış açısı ile yaklaşan ve gerçek bir entelektüel olan Barnard'ın yabancı dil merakı, multidisipliner ve seçmeci okumaları, iyi bir katılımcı ve bilimsel gözlemci oluşu, sahip olduğu yöneticilik kariyeri, Gestalt psikolojisi temelli felsefi yaklaşımı, hem kamu kurumları için hem de özel sektör için çift yönlü olarak görüş bildirmesi onun düşüncelerine güçlü bir temel oluşturmaktadır (Barnard, 1938; Dunphy ve Hoopes, 2002: 1024; Gabor, 2000: 67; Resource Business Thinking, 2003: 73).

3. Barnard'ın Döneminin Karakteristikleri

İki dünya savaşı arasındaki dönem olan 1920 ve 1930 yılları arasındaki on yıl yönetim tarihi açısından önemlidir. Çünkü bu dönemde, ulus modernize olmuş, yönetsel durum yaratılmış, yeni yönetim sınıfı türemiş, sosyal bilimler keşfedilmiş ve Amerika'nın güç yapısı değişime uğramıştır. Dolayısıyla yönetim 1920 ve 1930'lu yıllar arasında evrimsel bir süreç yaşamıştır. Toplum mühendisliği ve davranış bilimleri, yönetsel serbesiyetçiliğin merkezi hâline gelmiştir. Bu yüzyılın başında yönetim alanında rasyonalite, etkinlik, yetkinlik, ahlaki bütünlük ile ilgili değerler gibi toplum için felaket getiren aşamalı radikal reform hareketleri ortaya çıkmıştır. Amerika ve müttefikleri birinci dünya savaşına katıldığında bu değerler ideolojik olarak yönetimde birleşmeye başlamıştır. Tarihiç Dawley bu durumu, yönetsel serbesiyetçilik olarak adlandırılmıştır. Yeni elit tabaka yaratılırsa, halk yönetim kurallarının meşruluğunu kabul edecektir. Rasyonalite ve teknoloji, sınıfsal çatışmalar ve işgücü hareketleri, kamunun refahı ile sosyal ve ekonomik politika alanlarında liderlik başarısız olmuştur. Tüm bu alanlarda Amerikan toplumunda kentleşme, endüstrileşme ve kitleselleşme gibi yapısal değişimler söz konusu olmuştur. Denge için sınıflar arasında işbirliği gerekmektedir. Toplum mühendisliği söz konusu işbirliğini yaratabileceğini vaat etmiştir. Amerika ve Avrupa arasında toplum mühendisliği konusunda farklılık yaratan belirgin bir özellik vardır. Avrupa'da toplum mühendisliği kamuya yönelik iken, Amerika'da özel sektöre yönelik olmuştur. Ekonomik felakette çalışanların davranışlarını kontrol edebilmek için sosyal bilimlere başvurulmuştur. Barnard, yönetsel serbesiyetçiliğin en etkili savunucusu hâline gelmiştir. Yönetsel serbesiyetçiliğin temel ideolojisi; elitist, manipülatif, baskıcı ve genellikle sosyal ve ekonomik düzeni ayakta tutmayı destekleyen tarzıdır. Hoover, Barnard ve Lippmann, ulusal gücün profesyonel yöneticilerin ellerinde olduğunu tartışarak; söz konusu reformu, New York'un en büyük kanun koyucu kurumlarından olan endüstriyel şirketlerde, ortaklıklarda ve finansal bankacılık kurumlarında yerleştirmek istemişlerdir. Örgütlerin geniş ve karmaşık bir boyuta gelmeleri de yöneticilerin becerilerine bağlıdır. Yönetsel serbesiyetçiliğin ardındaki etkinlik düşüncesi, bilimsel yönetimin öncüllerinden türemiştir. Kaynakların rasyonel kullanılması sonucunda maliyetler düşmekte, verimlilik artmakta, yaşam standartları gelişmekte ve işgücü barışı sağlanmaktadır. Toplum mühendisliğinin temellerinin 1920'lerin örgütsel psikoloji hareketine dayandığı düşünüldüğünde, Hawthorne Araştırmaları ile Rockefeller Vakfı, Harvard ve Amerikan Telefon ve Telgraf Şirketi (AT&T) gibi kurumların sosyal bilimlere mali destek sağlamaları öne çıkmaktadır. Örneğin; ikinci dünya savaşının başlangıcında, sosyal istikrar ve ekonomik refahı etkileyebilecek profesyonel modellerle hizmet verebilme peşinde koşan AT&T Şirketi, laboratuvarlarını bilimsel araştırmaların yapıldığı güçlü bir bilim evi hâline getirmeye ve bilimsel üretim metotlarına öncülük etmeye başlamıştır. 1920'lerin başında da Hawthorne Araştırmaları'ndaki deneyimleri ile ün kazanan Ulusal Bilimler Akademisi ile işbirliğine gitmiştir. Barnard'ın kitabını yazdığı 1938'lerde Amerikan girişimleri 1930'ların büyük buhranı ile başa çıkmaya çalışmaktaydılar. Bu dönemlerde çok sayıda vatandaş büyük işletmelerin toplumdaki rolünü sorgulamaktaydı. Birçok Amerikalı, AT&T Şirketi'nin büyük buhran süresince oynadığı rolü incelemekteydi. AT&T Şirketi'nin yatırımcıları, daha fazla kâr için şirketin çalışanlarını feda etmekteydi. Şirket küçülme stratejisi izliyordu. Yöneticiler bu durumu, üretim hızını arttırabilme için yeni teknolojilere uyum sağlayabilme amacıyla açıklamışlardı. Bu noktada, Abrahamson'un (1997) performans açığı ve sarkaç-salınım tezi akla gelmektedir. Özetle, birinci dünya savaşının Amerika Birleşik Devletleri'ne etkisi; AT&T Şirketi'nin devletle, maliyeyle ve kamu kurumlarıyla ilişkisi; Barnard'ın Harvard'ı arkasına alması; sosyal kapitalizmin güçlendirilmeye çalışılması; Barnard'ın yöneticilere liderlik yaparak düşüncelerini halka ulaştırmaya çalışması gibi karmaşık bir yapı sergileyen dönemin önemli karakteristikleri arasında sayılabilmektedir. Barnard, böyle bir ortamda, endüstriyel toplumlarda hakim olan elit tabakanın yönetsel meşruiyetini sağlamak, toplumların örgütlenmesinde kilit faktör olarak yöneticilerin rolü ile ilgili bilgi vermek, yeni endüstriyel çağda meşru yönetimin doğrularını ve yükümlülüklerini modern uluslara taşımak amacıyla *"The Functions of the Executive"* adlı kitabı yazmıştır. Hem bir yönetim kuramcısı hem de başarılı bir uygulamacı olan Barnard, 1909 yılında Amerikan Telefon ve Telgraf Şirketi'nde çalışmaya başlamıştır. Büyük buhran boyunca New Jersey Devlet Yardım

Sistemi'ni yönetmiştir. Ayrıca kamuda, sosyal hizmetler kurumlarında ve vakıflarda da görev yapmıştır (Gabor, 2000: 67; Gehani, 2002: 983; Pye, 1994: 1129; Scott, 1994).

4. Chester Irving Barnard'ın Yönetim Teorisine Katkıları

Chester Irving Barnard'ın yönetim yazınına kazandırdıklarını incelemeyi amaçlayan bu çalışma, temel olarak düşünürün *"The Functions of the Executive"* ve *"Organization and Management: Selected Papers"* adlı kitaplarının, çeşitli makalelerinin ve Barnard ile ilgili görüş bildiren farklı eserlerin taranmasına dayanmaktadır.

4.1. İşbirliği Sistemi Olarak Örgütler

Birey ve örgüt kavramsallaştırmaları ile büyük bir katkı sağlayan Chester I. Barnard'a göre, birey ve örgüt iki uç noktayı temsil etmektedir. Çünkü, irrasyonel olan bireyin amaçları şahsi, rasyonel olan örgütün amaçları ise gayrişahsidir. Bireylerin fiziksel, biyolojik, kişisel ve sosyal olarak birtakım kısıtlılıkları söz konusudur. Dolayısıyla bireyleri sınırlayan olguların üstesinden gelenebilmesi için işbirliği sistemi kurulmakta ve bu noktada grup içindeki birey önem kazanmaktadır. Bu bağlamda, bireysel eğilimler psikolojik olaylara, işbirliği ise sosyal olaylara işaret etmektedir. Devamlılığı etkinlik ve etkililik gibi iki faktöre bağlı olan işbirliği sistemi *"iki veya daha fazla kişinin işbirliği sebebi ile özel sistematik bir ilişki içine girmesi sonucunda oluşur ve fiziksel, biyolojik, kişisel ve sosyal bileşenlerin bir karışımı"*dir. Belirli bir amacı gerçekleştirmek üzere iki veya daha fazla kişinin çabalarını bilinçli olarak birleştirmeleri yoluyla ortaya çıkan işbirliği sistemine *"girişim"*, *"iş"* ya da *"işletme"* denilebilir, ama *"örgüt"* daha kapsamlı bir kavramdır. Bu bağlamda, iş örgütlerinin ana amacı hizmet sağlamaktır; kâr, güç, politik ideoloji ya da bireysel kazanç değildir. Beşeri faaliyetlerin bir fonksiyonu olan işbirliği sistemi şeklinde tanımlanabilen örgüt, fayda yaratılmasını, dönüştürülmesini ve mübadeleyi içermektedir. Formel örgüt *"aralarında sistematik ilişkiler olan fiziksel, biyolojik, psikolojik ve sosyal öğelerden oluşan, iki veya daha fazla sayıda insanın faaliyetlerini bilinçli olarak koordine ettiği bir işbirliği sistemi"*dir. *"İki veya daha fazla bireyin bir gücü"* olarak *"beşeri çabanın koordine edilmiş gayrişahsi bir sistemi"* gibi nitelendirilebilen formel örgütün yanı sıra *"insan gruplarının ilişkilendirilmelerinden doğan ve kişisel temas ile etkileşimlerin bir bütünü olan tanımlanmamış yapılar"* da söz konusudur ki bunlara informel örgüt denir. Söz konusu işbirliği sisteminde yöneticiler *"örgütteki değerlerin hem yürütücüsü hem de oluşturucusu"* olarak görev almaktadırlar. Bu bağlamda, Barnard'ın yönetici tanımının, tek taraflı ve otokratik bir tarzdan ziyade işbirliği ve demokrasi temeline dayandığı söylenebilir. Sosyal bir sistem olan örgütün unsurlarını; iletişim, hizmet isteği ve ortak amaç olarak sıralayan Barnard, yönetimin daha çok ahlaki ve kültürel yönünü vurgulayarak, söz konusu unsurların birbirine bağımlı ve birbiriyle etkileşimli olduğunu belirtmiştir. Barnard'ın oluşturduğu işbirliğine dayanan düzlem, onun otoriter yönetim felsefesinden uzaklaşmasına neden olmuştur. Söz konusu sistemin devamlılığı, her bir bireyin sisteme katkısı ile sistemden duyduğu tatmin arasındaki dengeye bağlıdır. Bu noktada *"sistemin kişisel olmayan ve sosyal nitelik sergileyen ortak amaçlarının başarılması ve gerekliliklerinin karşılanması"* etkililik, *"kişisel nitelik sergileyen bireysel güdülerin tatmini"* ise etkinlik olarak tanımlanmaktadır. Yani örgütün ömrü, örgüt amaçlarının gerçekleştirilmesine ve üye ihtiyaçlarının karşılanmasına bağlıdır. Dolayısıyla üyenin örgüte katkısı ile örgütün üye ihtiyaçlarını karşılaması arasındaki denge, örgütün varlığı ve devamlılığı açısından önemlidir. Çünkü işbirliği sadece liderin sorumluluğunda değildir, örgütün tamamını ilgilendirmektedir (Barnard, 1938; Gehani, 2002: 987; Wolf, 1994: 1047).

Birey ve örgüt ayırımı, yönetimin fonksiyonları ve söz konusu fonksiyonların yönetilmesi süreci ile ilgili açıklamaları ile işbirliği sistemi, formel ve informel örgüt, etkinlik ve etkililik, yönetici, liderlik, ahlak, otorite, otoritenin kabul kuramı ve kayıtsızlık bölgesi tanımlamaları Barnard'ın yönetim yazınına sağladığı katkılar arasında sayılabilir. Harvard tarafından 1938 yılında basılan *"The Functions of the Executive"* adlı kitabı, kutsal kitap muamelesi görmekte; 20. yüzyılın en etkili yönetim kitabı ve örgüt sosyolojisi ile örgüt teorisinin öğretilmesinde temel bir kaynak olarak nitelendirilmektedir. Alan yazına göre, Barnard'ın söz konusu kitabı, kamu yönetiminde en fazla atıf alan ikinci kitaptır. Kitabın ilk iki bölümü, işbirliğinin yapısı ve anatomisi üzerine; sonraki iki bölümü ise, işbirliğinin fizyolojisi ve ekonomisi üzerinedir. Kitapta örgütün yapısal kavramları arasında birey, işbirliği sistemi, formel ve informel örgüt; dinamik kavramları arasında ise iletişim, otorite, karar süreçleri ve dinamik denge gibi olgulara yer verilmektedir. Yönetimin

fonksiyonlarını inceleyerek yöneticilere önerilerde bulunan Barnard'ın asıl amacı, fonksiyonalistler gibi "ne işe yarar" diye sorgulamak değil; yönetim işini kolaylaştırıp daha insancıl bir hâle getirmektir. Bu noktada, yönetimin "bir sanat mı, yoksa bir bilim mi" olduğu tartışılmaktadır. Barnard'a göre yönetim, bilimsel temel ve uygulama olarak iki ayaklıdır. Bilimsel temel, yönetimin bilim ayağını oluştururken; uygulama aşaması, yetenek gerektirmesi bakımından yönetimin sanat ayağını oluşturmaktadır. Ayrıca pozitivizmin bir eleştirisi olarak, sosyal meselelerin içinde barındırdığı ekonomik, politik, estetik, dini vb. motifler dolayısıyla durumun karmaşık olduğu ve sosyal bilimlerde kalıplaşmış bilginin olmayacağı gözden kaçırılmamalıdır. İnsan davranışlarının öngörülememesi nedeniyle bir sosyal bilimcinin, bir fizikçi ya da kimyacı gibi tanımlanmış çözümler ortaya koymasının beklenemeyeceği, kontrollü deneylerin sosyal bilimler için yetersiz olduğu ve bu alanda felsefik temelin gerekliliği ifade edilebilir (Barnard, 1938; Mahoney, 2002: 159; Parayitam, White ve Hough, 2002: 1004; Pye, 1994: 1127; Scott, 1982: 197; Üsdiken, 2002: 135).

Vizyonu, rasyonalite ve fonksiyonel ahlak gibi ideolojik yönetim kuralları ile dolu olan Barnard, örgütlere beşeri faaliyetlerin ve işbirliğinin bir sistemi olarak bakmıştır. Formel örgütün işlevlerini başarıyla yapabilmesi için informal örgütün zorunlu olduğunu belirten Barnard; örgütü, bireyler arasında bilinçli, maksatlı ve amaca yönelik işbirliğinin bir türü olarak görmüştür. Yani örgüt, bilinçli bir şekilde oluşturulmuş değerlere ve koordine edilmiş eylemlere dayalı olan ve iki veya daha fazla kişinin güçlerinin ve faaliyetlerinin eşgüdümlendiği bir işbirliği sistemidir. Bir etkileşim sistemi olan örgütlerin devamlılığı için gerekli olan iki kriter vardır. Bunlar; etkinlik ve etkililiktir. Genel anlamda etkinlik, önceden belirlenmiş hedeflere ulaşabilmektir. Barnard'ın etkinlik tanımı, geleneksel tanımdan farklıdır. Barnard, işbirliği yapmak isteyen yeterli sayıda bireyin sağlanması yolu ile test edilen etkinliği, örgütün bireyleri ne derece motive ettiği ve bireylere ne derece tatmin sağladığı ile ilişkilendirmiştir. Eğer örgüt, bireyleri tatmin edebilir ve önceden belirlenmiş hedeflere ulaşılabilirse, bireyler arasındaki işbirliği bozulmaz. Yöneticiler için işbirliği çekicidir. Çünkü, işbirliği ile sinerji yaratılarak, bireylerin kendi başarılarına sarf ettikleri çabadan daha büyük bir sonuç başarılmaktadır. İş yükünün paylaşılması, örgütün rekabetçi performansına katkıda bulunmak için çalışanları harekete geçirir; psikolojik tatmin sağlar ve maddi teşvikler gerektirir. Dolayısıyla örgüt ve birey için ideal bir sonuç olan, örgütün ve bireylerin amaçlarının başarılanması arasındaki uyumu ifade eden ve "işbirlikçi bir sistemin kapasitesi" olarak tanımlanabilen denge durumunda, örgütün performansı arttırılırken, çalışanların tatmini de sağlanmış olacaktır (Barnard, 1938; Gehani, 2002: 986).

4.2. Yönetimin Üç Fonksiyonu

Bilimsel yönetim dönemi sürerken Barnard, informal yapı tarafından geliştirilen davranış ve düşüncelerin tanımlanmış şekli olan formel örgütlerin analizini ortaya koymuş ve yönetimin üç fonksiyonu olduğunu varsaymıştır. Barnard'a göre yönetimin ilk fonksiyonu, iletişim sisteminin kurulması ve sürdürülmesi; ikinci fonksiyonu, önemli hizmetlerin kişisellikten kurtarılması ve üçüncü fonksiyonu, örgütsel amaç ve hedeflerin belirlenmesidir. Bu bağlamda, genel yönetim sürecinin estetik ve ahlaki olduğunu; uyum, kapasite ve sorumluluk içerdiğini belirtmiştir. Ayrıca sadece yönetimin fonksiyonlarını ortaya koymakla kalmayıp bu fonksiyonların yönetilmesi sürecini de açıklamıştır. Bu görüşleri, yönetim disiplini de yankı uyandırmış ve Barnard'ın "kişisel gücün eski dünyasını, örgütsel kontrolün modern dünyasına birleştirerek yönetimin geçmişi ile geleceği arasında entelektüel bir köprü inşa ettiği ve klasikler ile neoklasikleri birbirine bağladığı" ifade edilmiştir. Scott da Barnard'ın "klasik örgüt kuramını, Fayol'un fonksiyonel yaklaşımını ve teknik rasyonaliteyi günümüzün işbirliği içinde çalışan bireylerinin ihtiyaçlarını vurgulayan karmaşık örgütleri ile ilişkilendirdiğini" belirtmiştir (Barnard, 1938; Parayitam vd., 2002: 1003).

Barnard, yönetimin birinci fonksiyonunun örgütsel iletişim sisteminin kurulması, geliştirilmesi ve korunması olduğunu belirtmiştir. İşbirliği sisteminin temeli, koordinasyon çabası gerektirmesidir. Bu da örgütlerde iletişim sistemi olarak kendini göstermektedir. İletişim sistemi, bağlantı noktalarını ve merkezlerini ifade etmektedir. Bu merkezler, üst yönetim tarafından idare edilmektedir. Yönetimin görevi bir iletişim kanalı gibi hizmet vermektir. Bu, organizasyon şemasını ve yönetim personelini kapsamaktadır. Bu süreçte bireylerin seçimi, teşvik edilmesi, kontrol teknikleri, personelin yükseltilmesi, rütbe indirimi,

işten çıkarma, informal yapının korunması, kişilerin temel özelliklerinin uyumlu olması vb. hep birlikte önem taşımaktadır. İkinci fonksiyon ise, önemli hizmetlerin gayri şahsileştirilmesi kapsamında işbirliği için gönüllülük yaratılmasıdır. Bu noktada, bireylerin işbirliği sisteminin içerisine çekilebilmesi için teşvikler devreye girmektedir. Her birey farklı teşviklerle motive olmaktadır. Önemli olan, bireylerin işbirliği yapmaya ikna edilmesi ve işbirliğinin sürdürülmesidir. Üçüncü yönetim fonksiyonu “*sistem*”, “*koordinasyon*” ve “*işbirliği*” kavramlarının bir gereği olarak ortak bir amacın varlığı ile ilgilidir. Yönetimin görevi, işbirlikçi çabanın korunması ve sürdürülmesi için uzmanlık gerektiren görevleri yerine getirmektir. Bunun için ortak amaçlar belirlenmeli ve hangi işlerin yapılacağı kararlaştırılmalıdır. Daha sonra söz konusu işleri örgütte düzenli olarak kimin yapacağı planlanmalıdır. Bu bağlamda, yetki devri kritik bir duruş sergilenmektedir. Her çalışan; örgütün, kendi biriminin ve kendi görevinin amaçlarının farkında olmalıdır. Bu noktada, sosyal tatmin için somut amaçların varlığı ve örgütsel amaçlar ile bireysel amaçların birbirini karşılaması önem taşımaktadır. Çünkü, somut amaçların olmadığı durumlarda Fransız Sosyolog Durkheim’in “*anomie*” olarak tanımladığı uyumsuzluklar ortaya çıkmaktadır. Amaçlar konusunda da ikna ve teşvik yöntemleri işbirliğini sürdürmektedir. Kişisel ödüllerin, örgütsel amaçların başarılmasından doğacağı dikkatten kaçırılmamalıdır. Bu noktada, motivasyon için Maslow’un kendini tamamlama ihtiyacına karşılık olarak zor amaç ve görevler benimsenebilir (Barnard, 1938; Parayitam vd., 2002: 1004).

4.3. Formel ve İnfornel Örgüt Tanımlaması

Formel örgütleri “*kişisel olmayan*” ve “*sosyal durumlar*” olarak nitelendiren Barnard’a göre, söz konusu örgütlerdeki çalışanlar “*gerekçeli ve hesaplanmış eylemlere ve politikalara*” uyum göstermektedirler. Formel örgütler, uzmanlaşma ve koordinasyonun karşıt güçlerini uyumlaştırmak için tasarlanan bilinçli yapılardır. Fiziksel, biyolojik, kişisel ve sosyal bileşenlerin bir karmaşası olan örgüt, büyük bir sistemin alt sistemidir. Diğer örgütler de söz konusu işbirliği sisteminin sosyal çevresinin birer parçasıdır. Bu durum, açık sistem yaklaşımı ile daha büyük sistemlerin, alt birimleriyle olan etkileşimi şeklinde açıklanabilir. Üst sistemler, alt sistemlerden daha kapsamlıdır. Alt sistemler, üst sistemlere göre sınırlandırılmış parçalardır. Barnard sadece formel örgütü tanımlamamıştır. Aynı zamanda informal yapının örgüt için önemini de açıklamıştır. Barnard, informal yapıyı kendiliğinden oluşan kişisel ilişkiler yığını, beşeri gruplar arasındaki etkileşimler ve bireylerin bilinçaltı veya zihinsel olmayan hareketleri ile alışkanlıklarının meydana getirdiğini belirterek, bireylerin temel gereksinimlerinin beşeri nitelikteki ilişki kurma ihtiyacı olduğunu vurgulamıştır. Acı veren büyük buhranın bir meyvesi olarak oluşan informal örgüt yapısının, çalışanların kişisel bütünlüğünün ve haysiyetinin korunmasına yardım ettiğini ifade etmiştir. Formel örgüt yapısının altında oluşan durumu yansıtan informal örgüt yapısı; çalışanları kurallar, düzenlemeler ve formel örgüt yapısının saldırılarıyla yüzleşmekten korumaktadır. İnfornel örgüt yapısı sonucunda, özellikle sosyoloji, sosyal psikoloji ve antropoloji açısından önem teşkil eden, belli başlı davranışlar, yaklaşımlar, idealler, alışkanlıklar, huylar, töreler, mitler, sosyal normlar, kurumlar vb. meydana gelmektedir. Ancak sosyal olmayan maddi gereksinimler sonucunda çıkar çatışmaları, husumet, düşmanlık ve düzensizlik yaratılabilmektedir. Olumsuz karakterlerin etkileşimi de uyumsuzluk yaratmaktadır. Bireyin tam serbestisi ise anarşiye yol açmaktadır. Ortak amaçların kabulü, iletişim, işbirliği isteği gibi meseleler öncelikli temas ve ön etkileşim gerektirdiğinden informal yapının, kökeni spontane olan formel yapıdan önce geldiğini belirten Barnard, informal örgüt yapısının formel örgüt yapısı kadar gerekli ve kaçınılmaz olduğu görüşündedir. Teknolojik gelişmeler sonucunda sanallık artmakta ve duyarsızlaşma eğilimi sergilenmektedir. Dolayısıyla örgütlerde teknik boyutun yanı sıra beşeri boyuta da önem verilerek denge sağlanmalıdır. Bu bağlamda üyelik hissi ile aidiyet yaratılması önem taşımaktadır. Ancak bu noktada, yöneticiler genellikle informal örgütlerin varlığını inkâr etmekte ya da görmezden gelmektedirler (Barnard, 1938; Gehani, 2002: 987).

Formel işbirliği sisteminin vazgeçilmez ve en önemli parçası olan informal yapının fonksiyonları; iletişim, gönüllü katılım ile kişisel bütünlük hissini, özsaygının ve özgür seçim hakkının korunmasıdır. İnfornel yapı için tanımlanmış olan üçüncü fonksiyon, formel yapıya zarar veren bir özellikmiş gibi düşünülse de formel yapının içinde bireyin kişiliğinin korunması ile ilgilidir. Bu bağlamda, informal yapının temel fonksiyonları, formel yapının devamlılığı için iletişimin genişletilmesi, istenmeyen etkilerin en aza

indirgenmesi ve istenen etkilerin arttırılması olarak özetlenebilir. İnfornel örgütlerin yönetim fonksiyonları, fiziksel varlığı olmayan iletişime, olaylara, düşüncelere, önerilere ve şüphelere dayanmaktadır. Bu unsurlar, formel kanallardan geçemezler. İnfornel örgütlerin kendi öz disiplinleri ve grup normları vardır (Barnard, 1938).

İlişkilerin fizyolojisi ile insan anatomisi arasında kurduğu bağlantıda iskelet metaforunu kullanan Barnard, formel örgütü beden, infornel örgütü ruh ve iletişim kanallarını ise damarlar olarak nitelendirilmiştir. Formel ve infornel yapının, aynı olgunun birbirine bağlı görünüşleri olduğunu ifade eden Barnard, toplumun formel örgütler tarafından yapılandırıldığını, formel örgütlerin de infornel örgütler tarafından düzenlendiğini ve hayat bulduğunu belirtmiştir. Örgütün kendisinin bir parçası olan yönetici tarafından yönetilmediğini, bir bütün olarak kendi kendine yönetildiğini vurgulayan Barnard, bu durumu da insan vücudundaki kapsamında beyni de bulduran ve otonom olarak çalışan sinir sistemi ile ilişkilendirmiştir. Çünkü yönetimin fonksiyonları, işbirliği sisteminin çabalarını idare etmek için vardır ve büyük bir örgüt sorumluluk devri olmadan yönetilemez. Bu noktada lider de iletişimin merkezi ve orkestranın şefidir (Barnard, 1938; Pye, 1994: 1134; Smith, 1994: 1159).

4.4. İletişim Sistemine Dayalı Otorite ve Teşvik Yaklaşımı

Örgütsel eylemlerin iletişimi içermesi gerektiğini düşünen Barnard, iletişim sistemi bağlamında yedi temel kuraldan söz etmiştir. Bunlardan bazıları iletişim kanallarının belirli olması, ulaşılabilir olması, formel olması, kısa ve doğrudan olması ile ilgili meselelerdir. Ayrıca gönderilen mesaj; açık, net, yapılabilir, bireysel ve örgütsel amaçlarla uyumlu olmalıdır. Astlar tarafından kabul görmeyen bir otoritenin hiçbir işe yaramayacağı inancında olan Barnard'ın iletişim anlayışında amirlerden ziyade astlar birer iletişim otoritesi hâline dönüşmüşlerdir. Dolayısıyla yönetici astlarına saygı çerçevesinde davranmalı ve otoriteyi becerikli bir şekilde sağlamalıdır. Bu noktada teşvik yaklaşımı devreye girmektedir. Maddi teşvikler ve ikna gibi iki olgudan bahseden Barnard, formel bir örgütün kuramsal boyutu ile beşeri boyutu arasındaki uyumsuzlukların önüne geçilebilmesi için iknaya daha fazla önem vermektedir (Barnard, 1938; Parayitam vd., 2002: 1004; Scott, 1982: 198).

Ahlak "iyi-kötü", değerler "doğru-yanlış" ölçütleri ile ilgilidir. "Bireyde ortaya çıkan dış kuvvetler" olarak nitelendirilen ahlak kararları, örgüt için "neyin iyi-neyin kötü" olduğu ile bağlantılıdır. Barnard'ın ahlak tanımı, kişisel özelliklere yönelik bir tanımlamadır ve karaktere işaret etmektedir. Yönetimin sorumluluğunun bir unsurunun örgütün amaç ve değerlerini beslemek olduğunu ve bunların eyleme dönüştürülmesi gerektiğini belirten Barnard'a göre, değerler "kendi çıkarlarına bağlı olmaksızın veya kararın sonuçlarını önceden kestirmeksizin inançlarla veya sezgilerle belirlenmiş doğru ve yanlışlar" ve ulaşılacak istenen ideal durumlardır. Yani olması gerekeni gösterirler. Normatif davranışlardan veya standartlardan oluşurlar. Bu noktada, değer kavramının, ahlak kodlarına atıfta bulunduğu söylenebilir. Sorumluluk ise, "bireylerin davranışlarında etkili olan ahlak temelli kişisel özellikler" olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda, ahlak kavramının, sorumluluk ile değerler arasına düştüğü ifade edilebilir. Sorumluluk hissi gerekli, fakat büyük ölçüde gelişmiş değer sistemi ile desteklenmedikçe yetersizdir. Örgüte bir toplumsal sistem olarak yaklaşan ve örgütlerde temel kavram olarak değerler üzerinde duran Barnard, yönetimin temel görevinin örgütün değerlerini biçimlendirip yönetmek, örgütteki toplumsal güçleri dizginlemek ve örgütsel bütünleşmeyi sağlamak olduğunu vurgulamıştır. Yönetimin sosyo-psikolojik ve etik boyutuna dikkat çeken Barnard, ayrıca yöneticinin ahlaki ve kültürel yönden bir lider olması ve örgütsel kodlar yaratıp aşılması gerektiğini savunmuştur. Bu, günümüz yazınındaki kültür, etik, örgütsel kimlik ve değişim kavramları ile davranış normlarına bir atıf olarak değerlendirilebilir. Yöneticiler için başarılı olma, ikna ve önsezi yeteneği gibi üç temel beceri öne süren Barnard, yöneticilere kişiler arası duygusal ilişki becerilerini, önsezilerini, ayırt etme güçlerini, belirsizlik ya da yetersiz bilgi durumlarıyla yüzleşme yeteneklerini geliştirmelerini önermiştir (Barnard, 1938; Gehani, 2002: 985; Smith, 1994).

Demokrasi, işbirliği sistemindeki davranışlarla ilgilidir ve liderler ile izleyicilerin davranışlarının karşılıklı uyumuna bağlıdır. Demokrasi süreci zarar gördüğünde, uyum bozulur, düzensizlikler, bölünmeler ve ayaklanmalar baş gösterir. Demokrasinin hasara uğraması, bireysel kısıtlılıklardan kaynaklanmaktadır.

Demokratik sistemin temeli, güven esasına dayanmaktadır. Söz konusu sistemde sadakat önemlidir. Dolayısıyla liderler, izleyicileri tarafından kabul edilebilir olanı ve neyin, nasıl yapılabilir olduğunu ayırt etme kapasitesine sahip olmalıdırlar (Barnard, 1956).

4.5. Otoritenin Kabulü ve Kayıtsızlık Bölgesi

Otoritenin pozisyondan veya bireyden kaynaklanmadığını, daha çok kişinin veya pozisyonun astlar tarafından kabul edilip edilmediğine yani fonksiyonel bağlantılara bağlı olduğunu ifade eden Barnard'ın "kabul kuramı" Follett'in "rıza gösterme" görüşüyle tutarlıdır. Bu noktada Follett'in "yetki durumdan doğar" anlayışı, Barnard'ın "otorite" kavramına temel sağlamış olabilir. Barnard, yöneticinin otoritesinin astlar tarafından demokratik bir yolla gönüllü olarak kabul görmesi gerektiği düşüncesindedir. Ayrıca otoritenin astlar tarafından kabul gördüğü takdirde meşruiyetine inanmaktadır. Barnard "kayıtsızlık bölgesi" kavramını, bireyin ilgilenmediği durumları ifade etmek için kullanmıştır. Simon (1965) ise, bu kavramı genişleterek, bireyin peşinen kabullendiği ve isteyerek uygulamaya hazır olduğu yönetici kararlarını içerecek şekilde "kabul alanı" olarak geliştirmiştir. Söz konusu kavramlar, astın soru sormaksızın boyun eğmeye razı olacağı otorite miktarı ile yönetimin isteğini yerine getireceği eylemler bölgesini anlatmaktadır. Bu noktada, otoritenin bireyler tarafından nasıl algılandığının ve otoritenin kapsamının irdelenmesi ile yönetici kararlarının sorgulanması ve olgunlaştırılması söz konusu olmaktadır. Barnard, yöneticilerin karar verme sürecinde bireysel ve örgütsel seviyede bir ikilem yaşadıklarını belirtmiştir. Bir örgütte yönetici, kolektif karar verme davranışının yanı sıra bireysel olarak da yer almaktadır. Yani ortak amaçların yanı sıra yönetici farklı bir fiziksel, biyolojik ve sosyal varlık görevi de icra etmektedir. Barnard için sorumluluk, otorite meselesinden daha önemli ve önceliklidir. Ayrıca bazı bilim insanları kayıtsızlık bölgesinin, Kohlberg'in ahlak geliştirme adımlarına benzediğini ileri sürmektedirler. Ahlaki gelişim aşamaları ilerlediğinde ve ahlak kodları iyi yerleştirildiğinde, kayıtsızlık bölgesi genişlemekte; dolayısıyla yöneticinin işi kolaylaşmaktadır (Barnard, 1938; Golembiewski ve Kuhnert, 1994: 1195; Rabin, 1994; Smith, 1994).

4.6. Yetki ve Sorumluluk Tanımlaması

Bir yönetim felsefecisi olan ve örgüt ile yönetime sosyolojik bir yaklaşım yapan Barnard'ın yetki görüşü, yetkinin kullanılmasından etkilenen kimseyi de dikkate alan, çift yönlü bir iletişime dayanmaktadır. Verilen bir emrin yetkiden destek görüp görmediği, emir alan kimsenin kabul edip etmemesiyle anlaşılır. Sorumluluk ise, bir yandan yetkiyi kullanma zorunluluğu diğer yandan da bundan kaçınma veya yanlış kullanma durumlarında suçlama görevi yapar. Sorumluluk aynı zamanda örgüte sadakatin de bir ifadesidir. Genel bakımdan sorumluluk, yöneticiyi değerlere aykırı zayıflık ve isteklerine karşı koruyan bir kavramdır. Özel bakımdan ise, sadece böyle bir ahlak ölçüsüne itaat etmeyi değil, başka ahlak kodları yaratmayı da gerektirir. Dolayısıyla sorumluluk ile ahlak aynı anlama gelmemektedir. Yani yönetimin görevi sadece ölçüm, kontrol ve nezaretçilik değildir. Yönetim değerlerle ilgilidir. Dolayısıyla iş yaşamında ahlaki ölçütler önemli bir yer tutmaktadır. Bu noktada yönetim sorumluluğunun ayırt edici özelliği, yöneticinin sadece var olan ahlaki kurallara uymak zorunda olmaması, aynı zamanda diğer çalışanlar için ahlaki değerler yaratmak ve bunlar arasında iletişimi sağlamak zorunda olmasıdır. Yöneticiler yetkiden çok etki yollarını kullanmalıdırlar. Bu bağlamda, emir alan kimseye kabul hakkı tanıyan yetki görüşü, çevresindekilerle etkileşim yapısı kurmak zorunda olan yönetici için daha yararlıdır (Barnard, 1938; Resource Business Thinking, 2003: 73; Scott, 1982: 197; Smith, 1994).

4.7. Yöneticilik ve Liderlik Ayrımı

Klasik yönetim anlayışının aksine, yöneticilik ile liderliğin birbirinden farklı olduğunu savunan Barnard'a göre, liderin fonksiyonu, izleyiciler için anlam yaratmaktır. Lider, her şeyden önce bir öğretmen olmalı ve izleyicilerine tam bir eğitimlik desteği vermelidir. Kabullenilen ve izlenen kişi olan lider; değerleri öğretirken, yeni amaçlar koyarak, yeni standartlar oluşturarak, sınırlılıkları göstererek ve yöntemleri belirleyerek izleyicilerine kılavuzluk etmelidir. Ayrıca işbirliği sisteminde liderin koordinasyon yaratma gücü önem kazanmaktadır. Dolayısıyla liderlik "insanlara rehberlik eden ya da onların gayretlerini organize eden bireylerin davranışlarının kalitesi" olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda liderlik süreci; lider, izleyiciler grubu ve koşulların bir fonksiyonudur. Liderlerin en belirgin görevi; ne yapılması gerektiğini,

ne yapılmaması gerektiğini, nereye gidileceğini, ne zaman durulacağını, ortak niyet ve amaçların gösterilmesini, üstlenilmesini ve kavratılmasını bilmek, söylemek ve sağlamaktır. Dolayısıyla liderlerin öncelikli çabası; örgütün tüm sistem ve faaliyetlerinin korunması, sürdürülmesi ve eşgüdümlemesidir. Farkındalık, cesaret gibi genel yetenekler doğuştan gelmektedir. Dolayısıyla liderler; kararlı, ikna edici, sorumluluk sahibi, entelektüel kapasiteli, dürüst karakterli, cesaretli ve inisiyatif sahibi olmalıdırlar. Özel yetenekler ise, işbölümü ve uzmanlaşma sonucunda eğitim ve geliştirme ile kazanılabilmektedir. Otorite ağının en üst pozisyonundaki kişi daha fazla genel yeteneğe sahip olmalıdır. Bu bağlamda, Barnard'ın katı bir özellikler yaklaşımı duruşu sergilemek yerine, özellikler yaklaşımının daha baskın bir şekilde hissedildiği davranışsal ve durumsal yaklaşımı da içeren bir duruş sergilediği söylenebilir (Barnard, 1938; Barnard, 1956).

4.8. Yönetmel Karar Verme

Fırsatçılığın temelini çevresel koşullarla bağdaştıran Barnard, büyük buhran ile başa çıkabilmek için yöneticilerin eğitilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Burada teknik eğitimden ziyade, sosyal olayları algılamaya yönelik eğitimler kastedilmektedir. Ayrıca uzun dönemli öğrenme ve tecrübeye atıf yapmış; yönetmel karar vermede sezginin rolünü, Dewey'in pragmatizmine dayanarak ve Pareto'nun öğretileriyle bütünleştirerek ifade etmiştir. Bu noktada, yönetmel karar verme sürecinde, yöneticilerin mantıksal ve sezgisel karar verme deneyimleri ve yetersiz bilgi durumlarıyla yüzleşme yetenekleri ile bilginin, becerinin, hissin ve ayırt etme gücünün önemini vurgulayan Simon'un görüşlerini de gözden kaçırmamıştır. Yine Barnard'ın sınırlı tercih hakkı, Simon'un (1987) ise sınırlı rasyonalite olarak nitelendirdiği, eksik bilgi ve öngörülemezlik durumları da söz konusu süreçte etkili olmaktadır. Ayrıca fiziksel sistemin korunması ve sürekliliği çevreye uyum sağlamayı da gerektirmektedir. Çünkü teknoloji ve standardizasyon sonucunda örgüt aşırı bir büyüklüğe ulaşabilmektedir. Bu da örgütün esneklik ve uyum yeteneğini azaltarak etkinliği düşürmektedir. Tüm bunlara ek olarak, yöneticilerin örgütte kabul görebilmek için kişisel zayıflıklarının farkında olarak kendilerini geliştirmeleri ile iletişim ve liderlik becerilerini kullanmalarının gerekliliğinden bahsetmiştir. Karmaşık örgütlerin yöneticileri; teknik, sosyal ve işbirliği becerilerine sahip olmalıdırlar. Teknik beceriler, teknoloji ve örgütün bütünleştirilmesi ile ilgilidir. Sosyal beceriler, çalışanların motivasyonu için gerekli iklimin yaratılmasını kapsamaktadır. İşbirliği becerileri, örgütsel ve bireysel amaçlar arasında denge sağlar. Bu üç beceri, işbirliği sisteminin gelişmesinin temel kaynaklarıdır. Entelektüel kapasite; ikna sürecinde, bireyleri ve grup dinamiğini anlamada, dış çevreyi algılamada ve dış çevreye uyum sağlamada önem taşımaktadır. Ancak abartılmış bir entelektüellik de pek fazla istenen bir durum değildir. Çünkü, grup ile lideri birbirine yabancılaştırmaktadır (Barnard, 1938; Barnard, 1956; Gehani, 2002; Novicevic, Hench ve Wren, 2002; Pye,1994: 1130).

5. Barnard'ın Görüşlerinin Diğer Yönetim Düşünürlerinin Görüşleri ile Karşılaştırılması

Söylemleri değerlendirilirken yaşadığı dönemin karakteristiklerinin gözden kaçırılmaması ve sürekli güncellenmesi gereken Barnard'ın uygulamadan gelmesi, mikro bazda ve doğrudan örgüt üzerinden görüş bildirmesi onu diğer dönemdaşlarından (Taylor, Fayol, Urwick, Gulick, Mooney, Reiley vb.) farklı kılmaktadır. Sadece manevi değerlere ve grup kavramına atıf yapmakla kalmayıp temelinde ekonomik ilişkiler yatan etkinlik ve etkililik analizinden de söz etmiş olmasının Barnard'ı kenara itilmekten kurtardığı söylenebilir. Klasik ekol gibi yönetim işinin etkin ve etkili olması üzerine odaklanan Barnard'a göre, etkinlik ve etkililikte klasik yaklaşımın aksine, başlangıç noktası çalışan değil yöneticidir. Yani klasik yönetim düşüncesinin eksik bıraktığı noktaları tamamlayan, Fayol kadar güçlü bir yönetim bakış açısına sahip olan ve Weber kadar da elitist olan Barnard'ın daha ahlaki standartlar belirlediği, daha yumuşak ve insancıl bir anlayışa sahip olduğu ifade edilebilir. Bu noktada, Barnard'ın etkilediği ve etkilendiği sosyal düşünürler; Henderson, Schumpeter, Whithead, Polanyi, Roethlisberger, Simon, Hayek, Pareto, Koffka, Boulding, Brinton, Parsons ve Mayo gibi isimlerdir (Barnard, 1938; Barnard, 1956; Novicevic vd., 2002: 992; Parayitam vd., 2002: 1003).

"Bilimsel yönetimin babası" olarak nitelendirilen Taylor, fabrika seviyesinde ve mavi yakalı personel bazında odaklanırken; Taylor'un varisi olarak gösterilen Barnard ise, örgüt üzerinde yoğunlaşarak üst yönetim ile beyaz ve mavi yakalı personeller bazında odaklanmıştır. Sistemin sınırları konusunda Taylor,

mikro yaklaşımda verimlilik ile ilgilenirken; Barnard, makro sosyal sistemi vurgulamıştır. Taylor “*önce iş, sonra teşvik*” yolunu izlerken, Barnard “*önce teşvik, sonra iş*” yolunu izlemiştir. Çalışanları makinenin bir dişlisi olarak gören Taylor’un mekanik bakış açısının aksine; çalışanları işbirliği sisteminin bir parçası olarak gören Barnard, örgütteki beşeri unsurun karmaşıklığına odaklanmıştır. Endüstriyel ilişkilerin beşeri boyutunda duygular ve bunların etkileşiminin yer aldığını ifade etmiştir. “*İnsan davranışının psikolojik gücüne*” dikkat çekerek, insan davranışının karmaşıklığını yönetmede ve sınırlılıkları ile başa çıkmada psikolojik yaklaşımın gerekliliğinden söz etmiştir. Ayrıca bireye ait olarak bilinen özellikleri örgüte atfetmiştir. Örneğin; Maslow’un İhtiyaçlar Hiyerarşisi’ni fiziksel, biyolojik ve sosyal faktörler bazında örgüte uyarlamış gibi görünmektedir (Barnard, 1938; Barnard, 1956; Parayitam vd., 2002).

Barnard’ın örgüt tanımlaması bir Fayol modeli alternatifidir. Barnard, örgütü formel ve informel yönleriyle dinamik bir sosyal sistem olarak ele almıştır. Hiyerarşik emir-komuta zincirine göre örgütü şekillendiren Fayol, iletişimi bir yönetim fonksiyonu olarak görmemiş; koordinasyonu bir alt fonksiyon olarak ele almıştır. Barnard ise, iletişimi temel yönetim fonksiyonu olarak görmüş; koordinasyonun önemini vurgulamıştır (Barnard, 1938). Taylor ve Fayol, yönetimi teknik bir mesele olarak görmekte iken; Barnard, yönetime bir sanat, bilim ve süreç olarak bakmıştır. Barnard, örgütteki teknik işleyişe katılmakla birlikte; bunun ardındaki sosyal işleyişe de dikkat çekmektedir. Örgütü mekanik bir sistem olarak gören klasik bakış açısına statü sistemleri ile yanıt vermektedir. Örgütte işleyiş ve koordinasyonu kolaylaştıran bu sistemler; ilişkileri, davranış kalıplarını ve normları belirlemektedir. Ancak söz konusu sistemin bireyi yok eden, bireyin özlük ve kişisel haklarına saldıran bir sisteme dönüştürülmesi; patolojik sonuçlar doğurmaktadır. Diğer bir ifadeyle, statülerin kalın çizgilerle birbirinden ayrılması ve statü sembollerinin gereğinden fazla önemsenmesi; uyumun, yaratıcılığın, yeniliğin ve esnekliğin önüne geçilmesine neden olmaktadır. Her ne kadar farklı roller üstlenseler de çalışanların özünde birer insan olduğu gözden kaçırılmamalıdır (Barnard, 1956; Rabin, 1994: 1240).

Barnard, Harvard desteği ile yaptığı Hawthorne Araştırmaları’nda klasik yönetim düşüncesinin zaaflarını gidermeye çalışan Mayo ile aynı amaç doğrultusunda ilerlemektedir (Barnard, 1938; Scott, 1994: 1097). Bir sosyal bilimci olan Follett; takım liderliğinden, demokratik liderden, esnek düşünüp esnek davranılmasından ve katılımcı yönetimden bahsetmiştir. Bir yönetimci olan Barnard ise; ahlak kodları yaratılmasından, yaygınlaştırılmasından ve benimsetilmesinden söz etmiştir. Dolayısıyla yöneticiliğin elit bir sınıf tarafından icra edilebilecek bir meslek olduğunu belirterek, herkesin yönetici olamayacağını vurgulamıştır (Barnard, 1938; Golembiewski ve Kuhnert, 1994: 1228; Üsdiken, 2002: 131).

“*Koruma*” kavramı, Thompson tarafından “*teknik özün muhafazası*” anlamında kullanılırken; Barnard tarafından “*etkinlik ve etkililik*” anlamında örgütün devamlılığının sürdürülmesi için kullanılmıştır (Scott, 1982: 198). Simon; yönetim teorisinin merkezinde, sosyal insan davranışının, rasyonel ve rasyonel olmayan görünüşleri arasındaki kısıtlılıkların olduğunu belirtmiştir. Barnard ise, kavramlar arasındaki sınırlılıklar üzerine bir yapı kurmayı işbirlikçi sistemin sorunlarına bilimsel açıdan yaklaşmanın yönetim sanatı için daha yararlı olacağını düşünmüştür (Pye, 1994: 1130).

6. Barnard’ın Görüşlerine Yönelik Değerlendirmeler

Barnard’ın kitabının en büyük zayıflığı; sorumluluk ve yetki devri konusuna yeterince eğilmeyerek, otorite kavramı üzerine yoğunlaşmasıdır. Otoriteyi “*türetilmiş bir kurgu*” olarak algılayan ve “*bir iletişim meselesi*” olarak vurgulayan Barnard, pozisyondan ve liderlik özelliğinden kaynaklanan olmak üzere iki tür otorite tanımlamıştır. Perrow’a göre Barnard, örgütü yüceltip bireyi küçültmüştür. Barnard’ın işbirliği anlayışında, çalışanlar pasifize edilmiş gibidir. Yani Barnard’ın çalışanlara yönelik bir bakış açısı yoktur, elitist bir bakış açısı vardır. Barnard’a göre, önemli olan işbirliğinin devamlılığıdır; bireyler sadece örgütün çevresinin birer parçasıdır ve enerjilerini kolektif faaliyetler ile örgütün özü için toplamışlardır. Yani Barnard, aslında çok da demokratik değildir; kitapta zaman zaman otoriter bir ses de duyulmaktadır. Ayrıca bazı eleştirmenler de Barnard’ın; cinsiyet, ırk ve etnik köken bakımından ayrımcılık yaparak çıkar gruplarını tanımladığını tartışmaktadırlar. Bu bağlamda, hiç kimse, Barnard’ın ulusa yol göstermek için ahlaki otoriteye sahip olunmasında en iyi yolların özel sektörden geldiğini belirtmesine şaşırılmayacaktır.

Çünkü Barnard, kapitalizmin savunucusu ve bir statükocu olarak algılanabilir. Her ne kadar kitabı basan Harvard, bu durumu “doktrin yazmanın zorluğuna” Barnard ise “metne anlam katılabilmesi için tekrar tekrar okunması gerektiğine” bağlasa da söz konusu kitabın diğer bir zayıf yönü de yazım tarzının anlaşılmasının güç olması ile lisanının modasının geçmiş ve amatör olmasıdır. Barnard’ın anlatım ve yazım dili akademik değildir, yaklaşımı gösterişlidir, somutlama sıkıntısı vardır, örnekleri muğlaktır, tekrarlamaları çoktur. Fakat içeriği kapsamlıdır (Barnard, 1938; Gehani, 2002: 989; Golembiewski ve Kuhnert, 1994: 1214; Parayıtam vd., 2002: 1004).

Wolf (1994); işletme yönetimi alanında özel bir lisan ve kesin bir düşünce geliştirmenin zorluğunu vurgulayarak, Barnard’ın bunu denediğini belirtmiştir. Barnard, yönetim toplulukları için paylaşılan anlamlarla terimler yaratarak önemli katkılar sağlamıştır. İşbirliği, etkinlik, etkililik, kayıtsızlık bölgesi, otoritenin kabulü gibi kavramsallaştırmaları ile yöneticiler için ortak bir dil yaratmaya çalışmıştır. Mantıksal-sezgisel, formel-informel gibi kavramları eşanlı olarak açıklamış ve söz konusu kavramları bütünleştirmiştir. Dolayısıyla bir kavram kargaşasına ya da ikileme yol açmamıştır. Yönetimin sorumluluklarının niteliğini ve kapsamını gözden geçiren ilk isimlerden biri olan Barnard, ayrıca yönetsel karar verme analizinin babalarındandır ve stratejik yönetim teorisine de önemli katkılar sağlamıştır. Bütün bir örgüt kuramı inşa etmesi, iyi bir örgüt tanımlaması yapması, kitabın herkese (*karar kuramcıları, örgüt tarihi araştırmacıları, uygulamacılar vb.*) yönelik olması, örgütte işbirliğinin anlaşılmasına yönelik bir bakış açısı sergilemesi, tutarlılığı, ikna edici ve net duruşu bu kitabın üstün yönleri arasında sayılabilir. Sosyal bilimler yazınında gelişen parça-bütün ilişkisini yönetim sürecine başarıyla birleştiren Barnard, beşeri boyutu dikkate alan söylemleri ile örgütsel davranış alanına katkı sağlamıştır. Barnard’ın teşvik ve otorite teorisi ile mübadele yaklaşımı, davranış bilimleri açısından önemlidir (Barnard, 1938; Gehani, 2002: 989; McMahon ve Carr, 1999: 228; Novicevic vd., 2002: 992; Pye, 1994: 1135; Scott, 1982: 198).

7. Sonuç

Chester Irving Barnard’ın; örgütlerin birer işbirliği sistemi olmaları noktasından hareketle ortaya attığı, kendi içinde tutarlı ve bütüncül görüşlerinin, yönetim yazınına önemli katkılar sağladığı yadsınamaz bir gerçektir. Barnard; önce bakış açısının benimsenmesi, sonra da sistemin kurulması aşamasına geçilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, Barnard’ın herhangi bir araç geliştirmediği ve sürekli olarak temeller üzerinde durduğu dikkat çekmektedir. Ayrıca Barnard’ın, parça-bütün ilişkisini yönetim sürecine başarılı bir biçimde entegre ettiği görülmektedir. Ancak bu noktada, bütünün parçalarını anlamaya çalışarak bütüne bakmanın ne kadar holistik olduğu sorusu akla gelmektedir. Barnard’ın yaklaşımı ile ilgili diğer bir soru da astları önemiymiş gibi duran, ancak yönetim adına iş yapan, yani bireyi ihmal eden bir yaklaşımla demokrasi tanımının nasıl yapılabileceğine ilişkindir. Ayrıca motivasyon için ikna ve teşvik yöntemlerinden yararlanılması gerektiği vurgusunun altında ne denli dayatma, telkin ve itaat kültürünün yattığı da merak konusu olabilmektedir. Diğer bir tartışma konusu ise, sorumluluk ve yetki devrine yeterince eğilmeyerek; otorite kavramı üzerinde durulmasının, yönetimin elit bir iş olarak algılanmasından kaynaklanıp kaynaklanmadığıdır. Yetkinin kullanılmasından etkilenen kimseyi de dikkate alan bir yetki görüşüne sahip olunmasının yanı sıra; ahlak kodlarının yerleştirilerek, kayıtsızlık bölgesinin genişletilmesi; dolayısıyla da yöneticilerin işlerinin kolaylaştırılması ve örgütte etkinlik ve etkililik sağlanmasının ne derece ilişkili olduğu da başka bir sorunsaldır. Pozitivizmi eleştirerek, sosyal bilimlerde laboratuvar deneylerinin felsefi yönünün sorgulanmasını akla getiren bir düşüncenin, AT&T ve Harvard desteği ile hareket etmesi de diğer bir ikilemdir. Bu bağlamda, Barnard’ın görüşlerinin, eleştirel bir bakış açısıyla tekrar gözden geçirilerek güncellenebileceği düşünülmektedir.

Ayrıca Barnard’ın yönetim tarihindeki izlerinin takibi, günümüz istihdam ilişkilerinin karmaşık dinamiklerinin anlaşılması ve endüstri ilişkileri, örgütsel davranış ve insan kaynakları yönetimi alanlarına temel sağlaması açısından da önem taşımaktadır. Örneğin; Barnard’ın birey ve örgüt ayrımı kökenine dayanan işbirliği sistemi kavramsallaştırması, günümüz örgütleri için kolektif bir işbirliğinin tesisi adına çalışana yönelik bireysel düzeydeki samimi bir yönetsel ilginin kaçınılmaz olduğuna işaret etmektedir. Böyle bir bakış açısıyla organizasyonel başarı, yöneticilerin çalışanların güvenini kazanmalarına ve işbirliği

yapma isteklerini geliştirmelerine bağlı hâle gelmektedir. Diğer bir ifadeyle, çalışanların tatmini ve motivasyonu üzerinde yönetici davranışları ile örgütsel politika ve uygulamaların kritik bir öneme sahip olduğu; örgütün amaçlarının gerçekleştirilmesinde, çalışana birey olarak odaklanan çağdaş yaklaşımların etkili olacağı vurgusu öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, günümüz örgütlerinin çatışma, müzakere, güven, liderlik ve motivasyon gibi olguları Barnard'ın katkıları çerçevesinde ele almaları; çalışan odağını gözden kaçırmamalarını sağlayacaktır. İşverenler ve çalışanlar arasındaki çıkar farklılığı ve güç dengesizliği temelindeki istihdam ilişkileri kapsamında, çalışanlar açısından güvene dayalı işbirliğini teşvik edecek örgütsel politika ve uygulamaların açığa çıkarılması da derinlemesine araştırılması gereken bir konu olarak durmaktadır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu araştırma, Etik Kurul izni gerektirmemektedir.

Destek Beyanı

Çalışmamıza yön verici katkılarından dolayı Sayın Hocamız Prof. Dr. Ferda ERDEM'e teşekkür ederiz.

Çıkar Beyanı

Makalenin yazarları arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makaleye 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) oranında katkı sunmuştur.

Kaynaklar

- Abrahamson, E. (1997). The emergence and prevalence of employee management rhetorics: The effects of long waves, labor unions, and turnover, 1875 to 1992. *Academy of Management Journal*, 40(3), 491-533.
- Barnard, C. I. (1938). *The functions of the executive*. Cambridge: Harvard University Press.
- Barnard, C. I. (1956). *Organization and management: Selected papers*. Cambridge: Harvard University Press.
- Dunphy, S. M. ve Hoopes, J. (2002). Chester Barnard: Member of the 'elite'? *Management Decision*, 40(10), 1024-1028.
- Gabor, A. (2000). *The capitalist philosophers: The geniuses of modern business - Their lives, times and ideas*. U.S.A.: Crown Publishing Group.
- Gehani, R. R. (2002). Chester Barnard's 'executive' and the knowledge-based firm. *Management Decision*, 40(10), 980-991.
- Golembiewski, R. T. ve Kuhnert, K. W. (1994). Barnard on authority and zone of indifference: Toward perspectives on the decline of managerialism. *International Journal of Public Administration*, 17(6), 1195-1238.
- Mahoney, J. T. (2002). The relevance of Chester I. Barnard's teachings to contemporary management education: Communicating the aesthetics of management. *International Journal of Organization Theory and Behavior*, 5(1-2), 159-172.
- Malcolm, S. B. ve Hartley, N. T. (2010). Chester Barnard's moral persuasion, authenticity, and trust: Foundations for leadership. *Journal of Management History*, 16(4), 454-467.

- McMahon, D. ve Carr, J. C. (1999). The contributions of Chester Barnard to strategic management theory. *Journal of Management History*, 5(5), 228-240.
- Novicevic, M. M., Hensch, T. J. ve Wren, D. A. (2002). 'Playing by ear'... 'In an incessant din of reasons': Chester Barnard and the history of intuition in management thought. *Management Decision*, 40(10), 992-1002.
- Parayitam, S., White, M. A. ve Hough, J. R. (2002). Juxtaposition of Chester I. Barnard and Frederick W. Taylor: Forerunners of management. *Management Decision*, 40(10), 1003-1012.
- Pye, A. (1994). Walking and talking Chester I. Barnard. *International Journal of Public Administration*, 17(6), 1125-1156.
- Rabin, J. (1994). Barnard and morality in organizations. *International Journal of Public Administration*, 17(6), 1239-1297.
- Resource Business Thinking. (2003). Chester Barnard: Modern man of his time. *Business Strategy Review*, 14(2), 73.
- Scott, W. G. (1982). Barnard on the nature of elitist responsibility. *Public Administration Review*, 42(3), 197-201.
- Scott, W. G. (1994). Chester I. Barnard and other antecedents of the present managerial order. *International Journal of Public Administration*, 17(6), 1093-1105.
- Simon, H. A. (1947). *Administrative behavior: A study of decision-making processes in administrative organization*. New York: Macmillan.
- Simon, H. A. (1987). Making management decisions: The role of intuition and emotion. *The Academy of Management Executive*, 1(1), 57-64.
- Smith, E. B. (1994). Chester Barnard's concept of responsibility. *International Journal of Public Administration*, 17(6), 1157-1174.
- Üsdiken, B. (2002). Tarihsel bir yaklaşımla bilim-yönetim birlikteliği. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 127-154.
- Walsh, A. ve Brady, M. (2019). Chester Barnard revisited: Spontaneous orders and the firm. *Journal of Institutional Economics*, 15(6), 951-962.
- Wolf, W. B. (1994). Understanding Chester I. Barnard. *International Journal of Public Administration*, 17(6), 1035-1069.

Beklenti Teorisinin Dış Politikadaki Uygulamaları Üzerine Bir Değerlendirme

Sevinç ÖZTÜRK¹

Beklenti Teorisinin Dış Politikadaki Uygulamaları Üzerine Bir Değerlendirme

An Assessment of Prospect Theoretical Applications in Foreign Policy

Özet

Beklenti teorisinin dış politika yapımının açıklanmasına olan büyük katkılarına rağmen, teorisinin avantajlarına kıyasla kısıtlılıkları hala tartışmalıdır. Beklenti teorisinin dış politikada karar verme konusuna uygulanabilirliği, deneysel çalışmaların genellenebilirlikten yoksunluğu konusundaki tipik konuların ötesinde de problemlidir. Bu makalede, beklenti teorisinin temel prensipleri dış politika uygulamaları ile taranarak, teorisinin dış politikada karar alma süreci üzerine olan uygulamalarındaki güçlü ve zayıf yönleri değerlendirilmiştir. Bu çalışmada, karar alıcıların referans noktasının belirlenmesinin, çerçevelerinin sınıflandırılmasının ve karar alıcıların çerçeveleme ile riskli davranışları arasındaki ilişkide nedenselliğin belirlenmesinin bir kesinlik içermeyip tartışmalı olmasının, teorisinin uygulamalarındaki güvenilirliğin sorgulanmasına yol açtığı savunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Beklenti Teorisi, Dış Politika, Çerçeveleme, Referans Noktası, Risk Eğilimi

Abstract

Despite the broad contribution of the prospect theory to explanations of foreign policy decision-making, its advantages relative to the limitations are still debatable. Beyond the typical problems regarding the lack of generalizability in the experimental studies, prospect theoretical applications to foreign policy decision-making processes still suffer from the theory's limitations. This study assesses the potential utilities and weaknesses of the prospect theory in its applications to foreign policy by reviewing its fundamental principles and applications. The study argues that the imprecision and controversy in the identification of decision-makers' reference points, framing and domains, and causality between the decision-makers' domain and risky behavior, still generate problems regarding the reliability of the theory in applications to risky behavior in the foreign policy.

Keywords: Prospect Theory, Foreign Policy, Framing, Reference Point, Risk Propensity

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

Yaklaşık 400 yıl önce, Thomas Hobbes (1982) uluslararası ilişkilerde (IR) realist paradigmanın temelini oluşturan varsayımında, insanların rasyonel ve bencil varlıklar olmakla birlikte korkulardan sıyrılıp kendilerini sürekli güvende tutmak isteği içinde olduklarını ortaya koymuştur. Bu rasyonalite anlayışı devletlerin davranışlarını açıklamak için uluslararası ilişkiler literatüründe temel bir varsayım olarak kullanılmaya başlandı (Mearsheimer, 2001), dış politikada karar alıcıların incelenmesinde de temel alınmıştır. Ancak karar alıcıların her zaman rasyonel davrandığı anlayışı, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) eski başkanı Johnson'ın Vietnam Savaşı'ndaki kararları gibi (Houghton, 2014:157; Levy, 1992b:286; McHugh, 2016), liderlerin başarısız olacağı belirgin olan riskli politikalarını devam ettirmekteki ısrarlı davranışlarını açıklamakta yetersiz kalmıştır (Jervis, 1992). Karar alıcıların beklenen en yüksek faydasını karşılamayan riskli davranışları rasyonalite varsayımıyla çelişmekte olup (Levy, 1992a; Quattrone ve Tversky, 1988; Tetlock ve Mellers, 2002), karar alıcıların ne ölçüde ve hangi durumlarda rasyonel davrandıkları konusunda soru işaretleri doğurmaktadır (Levy, 1992a).

¹ Sevinç ÖZTÜRK, Dr. Öğretim Görevlisi. Bitlis Eren Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler, sevincozturk@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8227-6486

Psikologlar ve ekonomistler karar alıcıların rasyonelliğine yönelik varsayımlarında farklılaşmaktadır.² Beklenti Teorisi, tam da bu uyumsuzluğun ortasında, insanların kayıp durumlarında (loss domain veya domain of loss) daha fazla risk alan (risk-acceptant) ve risk arayışçı (risk-seeking), kazanç durumlarında (gain domain) ise daha çok riskten kaçınan (risk averse) davranışlar sergilediğini savunarak ortaya çıkmıştır (Kahneman ve Tversky, 1979). Fayda teorilerine önemli bir alternatif olarak ortaya çıkan beklenti teorisi (Kahneman, 2013; McDermott, 2001), dış politika kararlarını açıklamak için uluslararası ilişkiler disipliniinde de kullanılmaktadır (Levy, 1992b).

Bu çalışma dış politikada karar alma konusunda beklenti teorisi uygulamalarına odaklanmaktadır. Çalışma, beklenti teorisinin açıklamalarının ortaya çıkışından yaklaşık kırk yıl sonra, teorinin dış politika uygulamalarında ne kadar ilerleyebildiğini ve bu uygulamaların beklenti teorisinin eksiklikleriyle ne ölçüde baş edilebildiğini incelemektedir. Ampirik uygulamalara ek olarak (bkz., Berejikian, 2002; Butler, 2007; Farnham, 1992, 1995; Feng ve He, 2018; Haas, 2001; He ve Feng, 2013; Masters ve Alexander, 2008; McDermott, 2001; McHugh, 2016; Niv-Solomon, 2016; Perla, 2011; Rothman, 2011; Taliaferro, 2004a; Taubman, 1997), beklenti teorisinin açıklayıcı gücü ve teorinin uygulanabilirliği üzerine teorik tartışmalar da mevcuttur (bkz., Barberis, 2013; Berejikian, 1997; Bueno De Mesquita ve McDermott, 2004; Chiu ve Wu, 2011; Ert ve Erev, 2013; Jervis, 1992; Kameda ve Davis, 1990; Levy, 2003; Levy, 1992b, 1992a, 1996, 1997; McDermott vd., 2008; Mercer, 2005; Stein, 2017; Vis ve Kuijpers, 2018). Bu çalışma, teorik literatüre iki şekilde katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Birincisi, bu çalışma dış politika alanındaki başlıca beklenti teorisi uygulamalarını ayırt ederek, beklenti teorisi uygulamaları üzerine kapsamlı bir literatür taraması sunacak ve teorinin ne ölçüde sınırlı olduğunu değerlendirecektir. Bu anlamda dış politika teorileri alanında ulusal literatüre de katkı sağlanmış olacaktır. İkincisi, liderlerin çerçevelemesi (framing) ve kayıp-kazanç durumlarının belirlenmesinde konu belirginliğinin (issue salience) önemini savunmak olacaktır. Özellikle dış politika uygulamalarında liderin ve toplumun konu belirginliği çoğunlukla göz ardı edilen bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, bu çalışma dış politika yapım sürecinin nasıl işlediği konusuna yüksek bir analitik açıklama sunan beklenti teorisinin aynı zamanda içerisinde barındırdığı bir dizi eksikliklerinin pratikte teorinin genel geçerliliğini (kısmi olarak) nasıl engellediği argümanı etrafında ilerleyecektir.

Bu çalışma dört temel bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm giriş bölümünden oluşmaktadır. Giriş bölümünün ardından, ikinci bölümde beklenti teorisinin temel prensipleri ve dış politikadaki uygulamaları anlatılacaktır. Üçüncü bölümde ise teorinin dış politika uygulamalarındaki eksik ve sınırlı yönleri bir dizi tarihsel olay ve vaka analizleri üzerinden değerlendirilecektir. Sonuç bölümünde ise teori üzerine geleceğe yönelik öngörü ve değerlendirmelerde bulunulacaktır.

2. Beklenti Teorisi

Kahneman ve Tversky (1979) tarafından beklenen fayda teorisine³ alternatif olarak riskli durumlar için geliştirilmiş olan beklenti teorisi, “riskli olan durumlar ile karşılaşıldığında karar verme teorisidir” (Levy, 2003: 215–216; McDermott, 2001: 15, 2004: 149). Beklenti teorisi üç ana argüman öne sürmektedir: 1) Bireyler kazanç durumlarında riskten kaçma, kayıp durumlarında ise risk arayışı eğilimine girer-

² Psikologlar ve ekonomistler rasyonel kavramı konusunda farklı seçim teorileri önerirler. Ekonomistler rasyoneliteye seçimlerin ürettiği faydalar boyutunda yaklaşıırken, psikologlar rasyonel davranışın sürecine odaklanırlar (Simon, 1986: 210). Ekonomistlerin bahsedilen bu yaklaşımına maddi rasyonellik (substantive rationality) adı verilirken, psikologların yaklaşımı ise işlemsel rasyonellik (procedural rationality) olarak adlandırılmaktadır (Simon, 1976, 1986). Bu genel ayrışmaya rağmen, davranışsal iktisatçıların sosyal psikologlarla örtüşen yaklaşımları diğer iktisatçılardan daha fazladır (Samson, 2018).

³ Beklenen fayda teorisi bireylerin bilişsel süreçlerini değerlendirmez; bunun yerine, beklenen fayda teorisinin amacı kararları matematiksel çerçevede analiz etmektir. Bir diğer deyişle, fayda teorisyenlerinin amacı bilişsel süreci anlamaktan ziyade politik davranışı anlamaktır (Morrow, 1994).

ler; 2) insanların kayıplara atfettiği önem aynı miktardaki kazançlardan daha fazladır; 3) insanlar seçenekler kazanç olduğunda kesin olan seçenekleri tercih eder fakat seçenekler kayıp olduğunda olası seçenekleri tercih eder (Kahneman ve Tversky, 1979).

Beklenti teorisi karar-alma sürecini kurgu (editing) ve değerlendirme (evaluating) olmak üzere iki aşamaya ayırır (Kahneman, 2013; Kahneman ve Tversky, 1979; McDermott, 2001, 2004). Kurgu aşaması, aktörlerin teklif edilen beklentilerin ön analizini yaptığı, kodlama, kombinasyon, ayrıştırma ve iptal etme işlemlerini içerir (McDermott, 2001). Kodlama, aktörlerin çıktılarını kazanç ve kayıplar şeklinde algıladığı bilişsel bir sürece tekabül ederken; kombinasyon, aktörler tarafından teklif edilen seçeneklerin basitleştirilmesi işlemi; ayrıştırma ise seçenekler arasında risksiz bölümlerin ayrılmasını kapsayan bilişsel bir işlemdir (Kahneman ve Tversky, 1979). Tercihlerdeki sonuçların ortak olması durumunda ise, aktörler söz konusu seçeneklerden bir kısmını iptal eder (Levy, 1992a). Bu işlemler doğrultusunda, kurgu aşamasında aktörler kendi (kayıp-kazanç) durumlarını çerçeveler (McDermott, 2001). Bireyin kendi durumunu kurgu aşamasında nasıl çerçevelediği ise nihayetinde o bireyin karar alma sürecini etkiler.

Beklenti teorisinin dört temel ögesi vardır: referans bağımlılığı (reference dependency), azalan duyarlılık (diminishing sensitivity), kayıptan kaçınma (loss aversion) ve olasılık ağırlıklandırma (probability weighting) (Chiu ve Wu, 2011; Levy, 2003). Referans bağımlılığı insanların kendi durumlarını referans noktalar Probability weighting ına bağlı olarak kayıp veya kazanç durumu olarak çerçevelediğini ve olası kayıp ve kazançlarına da bu çerçevelenmeye göre bir değer verdiğini gösterir (Ert ve Erev, 2013; Kahneman, 2013; Kahneman ve Tversky, 1979; Levy, 1996; Tversky ve Kahneman, 1981, 1986).

İkinci olarak, azalan duyarlılık kavramı ise bireylerin kayıp ve kazançlara yönelik duyarlılıklarındaki farklılaşmaları belirtir (Kahneman, 2013: 282). Beklenti teorisi bir bireyin kazanç ve kayıplara yönelik duyarlılığının kazanç ve kayıpların sıfır değerine yakın olup olmamasına göre değişiklik gösterdiğini iddia eder. Daha somut bir ifadeyle belirtmek gerekirse, insanlar yüz liranın faydasına ellerinde hiçbir şeyleri yoksa hâlihazırda ellerinde yüz liralari varken olduğundan daha fazla değer verirler.⁴

Üçüncü olarak, beklenti teorisi bireylerin kayıplara (az veya çok fark etmeksizin) aynı miktardaki kazançlardan daha fazla duyarlılık gösterdiğini ileri sürer (Barberis, 2013). Bir başka ifadeyle, “kayıplar kazançların memnun ettiğinden daha fazla incitmektedir” (Levy, 1996: 181). Bu sebeple, insanlar kazanmaktan daha fazla kaybetmemekle ilgilidirler. Somut bir örnek ile ifade etmek gerekirse, yüz lira kaybetmenin inciticiliği aynı miktarı kazanmanın getireceği sevincin önüne geçer. Böylece insanlar kayıp olasılığı olan durumlarda kayıplarını tazmin etmek için risk arayışında olurken, kazanç olasılığı olan durumlarda da riskten kaçınma eğiliminde olurlar. Buna da yansıma etkisi denir (Kahneman ve Tversky, 1979: 268).

Beklenen fayda teorisinde olduğu gibi beklenti teorisinin olasılık ağırlıklandırma ilkesi de karar alıcının karar ağırlığını hesaplarken çıktı değerlerini çarptığını söyler. Ancak beklenti teorisinde, beklenen fayda teorisinden farklı olarak, belirsizlik ve muğlaklık gibi diğer faktörler de karar ağırlığını etkiler.⁵ Buna göre, insanlar kesin gördükleri sonuçlara olası gördükleri sonuçlardan daha fazla ağırlık verir. Buna da kesinlik etkisi denir (Kahneman ve Tversky, 1979: 265).

Son olarak, insanların karar alma sürecinde ihtimal etkisi de bulunmaktadır. Bu etkiye göre “kazanma ihtimalinin olduğu ancak kazanmanın olası olmadığı durumlarda birçok insan daha fazla kazanç getirebilecek seçeneği tercih eder” (Kahneman ve Tversky, 1979: 267). Beklenti teorisine göre olasılık ağırlıklandırma fonksiyonu beklenen fayda teorisinin varsaydığı gibi doğrusal değildir (Levy, 1992b: 181; Linde ve

⁴ Marjinal fayda kavramı ile ilişkilidir: “İlk yenen çörek her zaman beşincisinden daha lezzetlidir” (McDermott vd., 2008: 337).

⁵ Vis ve Kuijpers (2018) beklenti teorisi uygulamalarından birçoğunun beklenti teorisinin olasılık ağırlıklandırma kavramının üzerinde durmadıklarını, hatta bunun yerine aktörlerin durumlarını ve risk eğilimlerini yaklaşık olarak kullandıklarına dikkat çeker.

Vis, 2017: 104; Vis ve Kuijpers, 2018: 578). Somut bir örnek ile ifade etmek gerekirse, karar verme sürecinde riski yüzde elli oranından yüzde sıfıra düşürmek, riski yüzde yüz oranından yüzde elli oranına düşürmekten daha anlamlıdır.

2.1. Beklenti Teorik Uygulamalar

Evrimsel temelleri olan ve bireyin risk altında karar verme sürecine analitik bir açıklama sunan beklenti teorisi (McDermott vd., 2008) köklerini insan doğasından alır (Jervis, 2004). Bu yönüyle, beklenti teorisi insandan kaynaklanan tüm kriz durumlarına uygulanabilir. Uluslararası ilişkilerde beklenti teorisi genellikle savaş (Niv-Solomon, 2016; Rothman, 2011), çatışma (Farnham, 1995; Levi ve Whyte, 1997), pazarlık (Butler, 2007) ve müzakere gibi güvenlik çalışmaları konularına odaklanmıştır (Levy, 2003). Son dönemdeki girişimler teorinin iş birliği (He ve Feng, 2013) ve barış (Manis, 2015) konularına da uygulanabildiğini göstermektedir.

Beklenti teorisinin dış politikada karar verme üzerine olan birçok uygulaması tek başına beklenti teorisine dayanmakta olup (bkz. Farnham, 1995; Haas, 2001; Levi ve Whyte, 1997; McDermott, 2001), karar alıcının referans noktasının mevcut durum (statüko)⁶ olarak belirlenmesi ön yargısından mustarıptir. Daha güncel uygulamalar diğer dış politika teorilerini de beklenti teorisine eklemiştir. Böylece bu uygulamalar daha zengin bir açıklama elde etmeye ve referans noktasının belirlenmesindeki zorluklarla bu şekilde başa çıkmaya çalışmıştır (bkz., Chan, 2012; Feng ve He, 2018; He ve Feng, 2013; Kanner, 2004; Masters ve Alexander, 2008; Perla, 2011; Rothman, 2011; Taliaferro, 2004a). Ancak, uygulamalarda gerçek hayattaki belirli bir referans noktasını dâhil etmek ve riskli dış politika kararlarının alınmasının arkasındaki nedenleri açıklamak aşamasında hala kısıtlılıklar mevcuttur.

2.1.1. Beklenti Teorisi ve Teorinin Dış Politika Davranışlarındaki Uygulamaları

Beklenti teorisi dış politikadaki riskli eylemlere analitik açıklamalar getiren teorilerden birisidir. Beklenti teorisinin ilk uygulamaları mevcut durum (statüko) ön yargısından etkilenmiştir.⁷ Karar alıcıların referans noktasını statüko seviyesi olarak tanımlayan bu çalışmalar karar alıcının statüko seviyesinden uzaklaşmasının maliyetini kayıp, statüko seviyesinden ayrılmasının faydasını ise kazanç olarak tanımlar. Bu nedenle, bu çalışmaların devletlerin karar alıcılarının mevcut statükoyu korumaya fazla ağırlık verdiği ve herhangi bir olası kayba karşı uluslararası alanda statükoyu korumaya kendi pozisyonlarını yükseltmekten daha anlamlı bir çaba harcadığını açıklamaya çalıştıkları dikkat çekmektedir (Levy, 2003; Levy, 1992b, 1996, 1997).⁸ Ancak, beklenti teorisinin dış politika uygulamalarında referans noktasının her durumda statüko seviyesi olarak düşünülmesi karar vericinin gerçek referans noktasının belirlenmesi hususunda yanlış hükme varılması olasılığını içerebilir.

Beklenti teorisinin dış politikadaki ilk uygulamalarını ortaya koymaya yönelik olarak yazılmış metinlerin önemli bir kısmı statükoyu referans noktası olarak almıştır (bkz., Farnham, 1992; Haas, 2001; Levi ve Whyte, 1997; McDermott, 2001). Bu bağlamda teorinin uyarlanmaya çalışıldığı uygulamalardan biri, eski ABD başkanı Carter'ın İran Rehineler Krizi'ndeki kurtarma operasyonu üzerinedir. Carter, bu kurtarma operasyonunda İran'da rehin alınan elli üç Amerikan askerinin kurtarılması için uygulanabilecek politikalar arasından en riskli eylem olmasına rağmen askeri bir kurtarma operasyonuna girişmiştir (McDermott, 2001: 45–75). McDermott (2001) bu krizde alınan kararları analiz ettiği çalışmasında, Carter'ın bu olaydaki referans noktasının statüko seviyesi olduğunu ve bunun da Carter'ın devam eden krizi

⁶ Bu makalede mevcut durum ve statüko kavramları aynı anlamda, dönüşümlü olarak kullanılmıştır.

⁷ Levy (1997) statüko ön yargısının aslında statüko ön yargısından ziyade bir referans noktası ön yargısı olduğunu söyler çünkü Levy (1997)'ye göre bireyler her zaman statüko seviyesini referans almaz, bazen de arzu ve beklenti seviyesini referans alırlar.

⁸ Levy (1997)'nin de savunduğu üzere bu varsayım savunmacı realizmde de görülmektedir.

bir kayıp olarak algılamasına yol açtığını söyler. Bir başka çalışmada Farnham (1992) da, eski ABD başkanı Roosevelt'in Münih Krizi'ndeki riskli eyleminde mevcut durumundan kayıp olarak algıladığı için bir çerçeve (framing) değişikliğine gittiğini savunur. Bu uygulamalara ek olarak, Haas (2001) da eski ABD başkanı Kennedy'nin Küba Füzelere Krizi'ndeki referans noktasını statüko olarak belirler. Buna göre, Kennedy hem iç siyasette hem de uluslararası politikada kaybetmekteyken statükodan uzaklaşmıştır ve statüko değişikliğini kabul etmemiştir (Haas, 2001).

Teorinin dış politika uygulamalarındaki ilk örnekleri statüko seviyesini referans noktası olarak aldıkları için, bu çalışmalar liderlerin statükodan uzaklaştıkça kayıp durumuna düştüklerini savunurlar (Farnham, 1992; Haas, 2001; Levi ve Whyte, 1997; McDermott, 2001). Örneğin, McDermott (2001: 45–75) başkan Carter'ın kurtarma operasyonuna devam etmeye karar verdiğinde hâlihazırda kayıp alanında olduğunu söyler, çünkü o esnada elli üç Amerikalı İran'da rehin olarak tutulmakta, İslamcılar Carter ile müzakere etmeyi reddetmekte, Carter'ın tekrar seçilmek için yürüttüğü seçim kampanyası iyi ilerlemekte ve sonuç olarak Carter'ın hem uluslararası hem de iç siyasetteki prestiji düşmektedir. Farnham (1995: 45–71) da Roosevelt'in çerçevelemesinin iki olay sonucunda kayıp durumuna doğru evrildiğini söyler: Hitler'in uzlaşmaya yanaşmayan tavrı Hitler'in engellenemediği takdirde gerçekten bir savaşın gerçekleşeceği konusundaki beklentileri arttırmıştır. Roosevelt'in iç siyasetteki kaybı Godesberg'deki toplantının ardından artarken Avrupa'daki savaşı ABD için de bir kayıp olarak görmeye başlaması, Roosevelt'in çerçevesini kayıp durumu yönünde değiştirmiştir (Farnham, 1992, 1995). Beklenti teorisinin Küba Füzelere Krizi üzerine olan uygulamasında, Haas (2001) da hem Krusçev'in Küba'ya füzeleri gönderdiğinde hem de Kennedy'nin buna cevabında kayıp alanlarında olduklarını, çünkü her iki liderin de uluslararası ve iç siyasetteki maliyetlerden etkilenerek statükodan uzaklaştıklarını tanımlar.

Beklenti teorisi bireylerin kayıp alanlarındayken risk arayışı içine girdiklerini öngörür. Bu doğrultuda, teorinin dış politikaya ilk uyarlamaları da liderlerin kayıp alanlarındayken risk arayışı içine girdiklerini göstermektedir. Örneğin, Farnham (1992) Roosevelt'in Münih Krizi'ne tepkisinde nasıl risk arayışına girdiğini iki aşamada inceler. Buna göre, 13 Eylül'den 22 Eylül'e kadar Roosevelt bir savaş olacağına inanmıyordu çünkü Fransız ve İngilizlerin Hitler'e karşı koyamayacağına inanmaktaydı; bu yüzden de Roosevelt müdahale etmemeyi seçer. 23 Eylül'den 29 Eylül'e kadar olan ikinci aşamada ise, savaşın olacağına dair beklentiler hızla artar ve dolayısıyla Roosevelt de savaşı ABD'ye karşı bir tehdit olarak görmeye başlar. Böyle bir kayıp durumuna düşen Roosevelt riski kabul ederek müdahale etmeye karar verir (Farnham, 1992).

Eski ABD başkanı Carter da İran Rehineler Krizi'nde durumu statüko seviyesine geri çevirebilmek için seçenekleri arasında en risklisi olan kurtarma operasyonunu seçmiştir (McDermott, 2001). McDermott (2001), bu krizde kurtarma operasyonunun başarılı sonuçlandığı takdirde fazladan getirilerinin de olacağını, ancak başarılı olmadığı takdirde en yüksek maliyeti getireceğini ileri sürer. Buna bağlı olarak da, Carter hâlihazırda kayıp alanındadır, bu yüzden de riski kabul eder ve Tablo 1'de görüleceği üzere en riskli seçenek olan kurtarma operasyonunu seçer (McDermott, 2001):

Tablo 1. Carter'ın İran Rehineler Krizi'ndeki Seçenekleri

Seçenekler	Kararlar	Çıktılar	Riskler
1. Seçenek	Hiçbir şey yapma	Çok düşük olumlu sonuç	En düşük risk
2. Seçenek	Politik ve ekonomik yaptırımlar uygula	Düşük olumlu sonuç	Daha fazla risk
3. Seçenek	Kurtarma operasyonu düzenle	En geniş olumlu sonuç ve statükoya ek kazanç	En yüksek risk

4. Seçenek	Limanları mayınla veya ablukaya al	Olumsuz sonuç 2. seçenektен daha anlamlı	Yaptırımlardan daha riskli fakat kurtarma operasyonundan daha az riskli
5. Seçenek	Orduyla topyekûn karşılık ver	4. seçenektен daha az olumlu sonuç	Ablukayla aynı negatif riskler

Kaynak: McDermott, R. (2001). Risk-Taking in International Politics: Prospect Theory in American Foreign Policy. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Tablo 2 27 Ekim’de ABD’nin Sovyetler’in Küba’ya yerleştirdiği füzeleri keşfetmesinin ardından Kruşçev’in ABD’ye teklifine karşı Kennedy’nin seçeneklerini göstermektedir (Haas, 2001). ABD’nin bu keşfi Kennedy’yi hemen kayıp alanına sokmuştur. Bunun sonucunda, Kennedy kaybını tazmin etmek ve statükoya dönebilmek için seçenekler arasından en risklisi olan 3. Seçeneği seçmiştir (Haas, 2001: 264).⁹

Tablo 2. Kennedy’nin Küba Füze Krizinde Kruşçev’in Teklifine Karşı Seçenekleri

Seçenekler	Karar Seçenekleri	Çıktılar	Riskler
1. Seçenek	Kruşçev’in teklifini kabul et	Problemi çözebilir	Riskli değil: Türkiye’deki füzeler çekilebilir
2. Seçenek	Teklifi reddet ve hemen Küba’ya karşı bir askeri operasyon uygula	Gerçek problemi çözmez	Çok riskli: NATO’ya zarar verir
3. Seçenek	Daha iyi bir teklif için askeri operasyon tehdidi yap	Statüko ve ekstra kazanç	Oldukça riskli: SSCB ile çatışmayı artır ve NATO’ya zarar verir

Kaynak: Haas, M. L. (2001). “Prospect Theory and the Cuban Missile Crisis”. International Studies Quarterly, 45(2): 241–270.

2.1.2. Beklenti Teorisini Diğer Dış Politika Teorileriyle Bütünleştiren Uygulamalar

Beklenti teorisi savunmacı realizm, neo-klasik realizm (He ve Feng, 2013), risk dengesi teorisi (Taliaferro, 2004a, 2004b), operasyonel kod analizi (Feng ve He, 2018) ve pazarlık teorisi (Butler, 2007; Kanner, 2004) gibi dış politikaya uygulanan diğer karar alma yaklaşımlarıyla da bütünleştirilmiş, kamuoyu ve grup gibi çeşitli analiz birimlerine uygulanmıştır (Levi ve Whyte, 1997; McHugh, 2016; Perla, 2011). Beklenti teorisinin uluslararası ilişkiler ve dış politika alanında özellikle de realist paradigmaya eklenmesi oldukça yaygındır. Büyük güçlerin ve liderlerinin kaybetme olasılıklarının yüksek olduğu durumlarda riskli diplomatik ve askeri davranışlar sergilemesi realizmin ve beklenti teorisinin sık sık ana konusu olmuştur (Taliaferro, 2004b). İsrail’in eski başbakanı Olmert’in Temmuz 2006’da gerçekleşen Hizbullah saldırısına karşılığı (Niv-Solomon, 2016), Kuzey Kore’nin provokatif nükleer kamu politikası (He ve Feng, 2013) literatürde bu tarz riskli diplomatik ve askeri davranışlara örnek oluşturmaktadır. Beklenti teorisinin uluslararası ilişkilerin diğer teorilerine eklenmesi statükodan ziyade farklı referans noktalarının belirlenmesini amaçlar ve referans noktası, kayıp durumu ve riskli kararlar arasında daha belirgin bir nedensel

⁹ Haas (2001: 251) aynı zamanda ABD’nin Küba’da Sovyet füzelerini keşfettikten sonra Kennedy’nin cevabını da inceler. Ancak, Haas (2001) beklenti teorisinin Kennedy’nin kararını açıklasa da kayıp durumunda aşırı risk alındığı varsayımını tamamen açıklamadığını söyler.

ilişki kurar. Beklenti teorisini diğer teorilerle bütünleştiren uygulamalar bu yönüyle erken dönemdeki uygulamalardan farklılık göstermektedir.

Beklenti teorisinin diğer uluslararası ilişkiler teorilerine entegre edilmesiyle uygulamalarda statüko seviyesinden ziyade karar vericilerin arzu edilen ve beklenti seviyeleri referans noktası olarak kullanılmaya başlanmıştır (He ve Feng, 2013; Niv-Solomon, 2016; Taliaferro, 2004a). Bu alandaki en etkili çalışmalardan birinde Taliaferro (2004a), Japonya'nın 1940-1941'deki savaş kararlarını analiz ettiği çalışmada savunmacı realizm ile beklenti teorisinin varsayımlarını sentezleyerek risk dengesi teorisini geliştirir. Taliaferro (2004a) Japonya'nın beklenti seviyesinin 'Doğu Asya düzenini yaratmak' olduğunu ve bu beklentinin de referans noktası olduğunu söyler çünkü Japon karar alıcıları ancak bu şekilde uluslararası ünlerini koruyabileceklerine inanmaktadır. Aynı zamanda, güncel literatürde beklenti seviyesine ek olarak arzu seviyesi de referans noktası olarak kullanılmıştır. Örneğin, Niv-Solomon (2016), Olmert'in Temmuz 2006'daki Hizbullah saldırısına karşı kararında referans noktasının Olmert'in statüko seviyesi değil de, Olmert'in arzu seviyesi olduğunu söyler. Olmert Hizbullah'ın İsrail Güvenlik Güçlerine yönelik saldırısından sadece üç ay önce seçilmiş ve saldırıyla birlikte kendini bir krizin tam ortasında bulmuştur; bu yüzden de Olmert mevcut durumu devam ettirmek için değil, sınırda kalıcı barışı sağlayarak krizle başa çıkma arzusu içindedir (Niv-Solomon, 2016). Bir başka çalışmada He ve Feng (2013) beklenti teorisini neo-klasik realizme entegre ettikleri çalışmada Beklenti Teorisinin Siyasi Meşruluk Modelini geliştirmiş ve bu modeli ittifak oluşturma, diplomasi ve çatışma gibi farklı alanlara uygulamışlardır. He ve Feng (2013) bu modellerinde liderlerin referans noktalarının onların siyasi meşruluğunda (iç veya uluslararası siyasette olmaları fark etmeksizin) bir meydan okumayla karşı karşıya olup olmadıklarına göre tanımlandığını belirtirler (He ve Feng, 2013).

Karar alıcıların referans noktasını beklenti ve arzu seviyeleri olarak kullanan güncel birçok çalışmada karar alıcıların beklenti ve arzu seviyelerinden uzaklaştıklarında kendilerini kayıp durumunda algıladıklarını savunulmuştur (He ve Feng, 2013; Niv-Solomon, 2016; Taliaferro, 2004a). Örneğin, Japon karar alıcıları beklenti seviyeleri yüksek olduğu için (statükodan bile daha yüksek) 1940-1941 kararlarında, kendilerini kayıp alanında algılarlar (Taliaferro, 2004a). Bir başka vaka analizinde de, Kuzey Kore lideri Kim Jong-il'in kendini kayıp durumunda gördüğü çünkü iç veya uluslararası siyasette kendi iktidarına karşı meydan okuma algıladığı gösterilmiştir (He ve Feng, 2013). İsrail vakasında da, Olmert seçilmesinden üç ay sonra Hizbullah İsrail Güvenlik Güçleri'ne saldırınca kendini krizin tam ortasında bulmuş ve Olmert'in arzu seviyesi sınırdaki barışı sağlamak, korumak ve devam ettirmek olduğu için kayıp durumuna düşmüştür (Niv-Solomon, 2016).

Tablo 3. Saldırı Sonrası Olmert'in Hizbullah'a Karşı Seçenekleri

Seçenekler	Davranış Seçenekleri	Çıktılar	Riskler
1. Seçenek	Diplomatik baskıyla çevreleme	Statükoyu kazancı	En az riskli
2. Seçenek	Kısıtlı Askeri saldırı	Statükoyu kazancı	Düşük risk
3. Seçenek	Güçlü Misilleme saldırısı	Statüko kazancı ve ekstra kazanç	En yüksek risk

Kaynak: NIV-SOLOMON, A. (2016). "When risky decisions are not surprising: An application of prospect theory to the Israeli war decision in 2006". *Cooperation and Conflict*, 51(4): 484–503.

Teorinin güncel uygulamaları liderlerin arzu seviyesi ve kayıp-kazanç durumları ile riskli davranışları arasında önceki uygulamalara göre daha belirgin bir nedensel ilişki ortaya koymaktadır (He ve Feng, 2013; Niv-Solomon, 2016; Taliaferro, 2004a). Liderler kayıp alanlarındayken risk arayışı içindedir. Güncel

çalışmalar liderlerin statükonun kaybı dışında hangi koşullarda kayıp durumunda ve risk arayışında olduklarını da incelemişlerdir (He ve Feng, 2013; Niv-Solomon, 2016; Taliaferro, 2004a). Örneğin, bu durumlardan biri liderin daha yüksek bir uluslararası statü ve prestij elde etme isteği içinde olmasıdır. Taliaferro (2004a) Japon liderlerin algıladığı göreceli güç ve uluslararası statü kaybının onları 1940-1941 diplomatik ve askeri stratejilerinde yüksek risk arayışına ittiğini söyler. Örneğin, Japon liderler Çin'de kaybedilmek üzere olan bir savaşa kaynaklarını yatırmış, Japonya'nın Güney Doğu Asya'ya yayılmasına sebep olmuş, Kuomintang (KMT)'a silah transferini engellemek için askeri güç uygulamış ve ABD'ye karşı savaşa karar vermiştir. Bu eylemler Japon liderler için riskli ve maliyetli olmasına rağmen, uluslararası prestij isteği onları risk kabul eden davranışlar sergilemeye yöneltmiştir (Taliaferro, 2004a).

Tablo 4 Kuzey Kore'nin riskli nükleer politikasını He ve Feng (2013)'in siyasi meşruiyet olasılık modeline göre göstermektedir. Tablodaki örnekte, Kim Jong-il yüksek riskli alternatifi seçmiştir çünkü kendisi hastalığından ve olası halefiyetinden dolayı kayıp durumundadır. Yüksek riskli olan seçenek Kim Jong-il'in iç politikadaki kontrolünü kolaylaştırabilir ve siyasi meşruluğunu devam ettirebilirdi çünkü riskli seçenekler onun kendisini güçlü lider olarak sunmasına sağlardı (He ve Feng, 2013). Kim Jong-il öldüğü zaman oğlu Kim Jong-un iktidarı ele geçirmiştir ve Kim Jong-un'un da gücünü konsolide etmek istediğinde riskli seçenekleri tercih ettiği görülmektedir (He ve Feng, 2013).

Tablo 4. Siyasi Meşruluk Modeline göre Kuzey Kore'nin Nükleer Politika Tercihleri

<i>Seçenekler</i>	<i>Davranış Seçenekleri</i>	<i>Çıktılar</i>	<i>Riskler</i>
1. Seçenek	Gizli ve aldatıcı bir biçimde nükleer silah üretme	Statüko kazancı	Minimum riskler
2. Seçenek	Açıkça ve provokatif bir biçimde nükleer silah üretme	Statüko kazancı ve ekstra kazanç	Yüksek risk

Kaynak: He, K. ve Feng, H. (2013). Prospect theory and foreign policy analysis in the Asia Pacific : rational leaders and risky behavior (1st ed.). New York: Routledge.

3. Beklenti Teorisinin Uluslararası İlişkiler Uygulamalarına Eleştiriler

Teorinin deneysel temellerinden kaynaklanan birtakım zayıflıklara ek olarak, dış politikada karar verme mekanizması üzerine uygulanabilirliğinde de kısıtlılıklara mevcuttur (Boettcher, 2004; Vis ve Kuijpers, 2018). Bu kısıtlılıklar aşağıda beklenti teorilerinin temel öğeleri kapsamında değerlendirilmiştir.

3.1. Referans Noktaları ve Referans Bağımlılığı

Referans bağımlılığı beklenti teorisinin başlıca unsurlarından biridir (Ert ve Erev, 2013; Kahneman, 2013; Kahneman ve Tversky, 1979; Levy, 1996; Tversky ve Kahneman, 1981, 1986). Beklenti teorisinde liderlerin referans noktaları liderlerin kararlarının bir navigasyonu gibidir. Bu bağlamda, liderlerin kararlarının nedenlerini ortaya çıkarmak için referans noktalarının tam ve doğru olarak belirlenmesi oldukça önemlidir. Gerçek referans noktasını tanımlamak ise derinlemesine analiz gerektiren bir iştir çünkü karar alıcıların referans noktası genellikle psikolojik analizi gerektirir.

Beklenti teorisinin güncel uygulamalarında açıkça belirtildiği gibi, siyasi liderlerin referans noktaları statüko seviyesi olabildiği gibi (Farnham, 1992; Haas, 2001; Levi ve Whyte, 1997; McDermott, 2001) arzu seviyesi ve beklenti seviyesi de olabilir (He ve Feng, 2013; Niv-Solomon, 2016; Taliaferro, 2004a). Teorinin dış politika alanındaki ilk uyarlamaları statükoyu referans noktası olarak kabul ederken, bazı liderlerin statükoyu korumanın da ötesinde daha yüksek başarıları arzuladıkları gözlenmiştir.¹⁰ Ancak, referans

¹⁰ Literatürde defalarca önemi vurgulanmasına rağmen referans noktası veya çerçeveleme konusunda hala güçlü bir teori bulunmamaktadır (Levy, 1992a, 1992b, 1996).

noktasını beklenti, memnuniyet ve arzu seviyesi olarak belirlemek öznellik problemini içermektedir çünkü beklenti, memnuniyet ve arzu seviyeleri sadece yapısal durumlara bağlı olarak değil, bireylerin karakterlerine, arzularına ve özgüven seviyelerine bağlı olarak da farklılık göstermektedir (Mercer, 2005).¹¹

Bireyler kendileri dahi gerçek duygularını tam ve doğru olarak anlayamazken onların arzularından, duygularından, sezgilerinden ve hislerinden memnuniyet seviyelerini belirlemek oldukça karmaşık ve zorlayıcıdır (Mercer, 2005). Örneğin, yukarıda bahsedilen uygulamalardan birinde, McDermott (2001: 45–75) mevcut durumu Carter'ın referans noktası olarak belirleyerek, Carter'ın mevcut durumuna (statükoya) dönmek için riskli olan eylemi seçtiğini göstermiştir. Ancak, Carter'ın referans noktası statüko seviyesi yerine arzu seviyesi de olabilir. Yani Carter kurtarma operasyonunu bir fırsat olarak kullanmış, kendini kahraman gösterip hissederek durumdan yararlanmış, dolayısıyla iç politikadaki kazançları arzulamış da olabilir (Levy, 1992b: 295). Bu durumda referans noktası statüko seviyesi değil arzu seviyesi de olabilmektedir. Referans noktasının beklenti, memnuniyet ve statüko seviyeleri arasından yanlış belirlenmesini önlemek için beklenti teorisinin uygulamaları aktörlerin duyguları, sezgileri ve arzularına dayalı olarak potansiyel, alternatif ya da rakip referans noktalarını inceleyerek elemek durumundadır. Güncel çalışmalardan birinde Ransom (2018) korku ve güven gibi sosyal psikoloji değişkenlerini de beklenti teorisine entegre etmiş ve bu değişkenleri beklenti teorisiyle birlikte 1. Dünya Savaşı'nın başlaması, devamı ve sonunu açıklamak için uygulamıştır. Ransom (2018) korku ve güven duygularının siyasi veya askeri liderin başarısız olacağı olası olan riskler almasına sebep olduğunu söyler. Örneğin, 1. Dünya Savaşı'nın başında, Alfred von Schlieffen'in özgüveni onun kararlarını etkilerken, Helmuth von Moltke'un kararları da kendisinin Rusya ve Almanya arasındaki iki cephe savaşındaki korkusundan etkilenmiştir (Ransom, 2018: 55–56). Ransom (2018)'un bu çalışmasında liderlerin referans noktasını belirlemek için sosyal psikoloji değişkenlerini kullanması literatüre katkı sağlamış olmakla birlikte, çalışmada korku ve güven duygularının liderin referans noktasını ve çerçevesini ne zaman ve nasıl belirlediği tam anlamıyla tartışılmamıştır.

Güncellenmiş statükoyu takip edebilmenin zorluğu da referans noktası ile ilgili bir diğer problemi oluşturmaktadır. Eğer karar verici halihazırda kayıp alanında ise ve kaybetmeye devam ediyorsa, yeni statüko değişebilir (Levy, 1992b: 294). Lider her kaybettiğinde yeni bir mevcut durum ortaya çıkar ve statüko değişir. Peki bu bağlamda karar alıcının referans noktası ne olur? Karar alıcı yeni statükoyu mu yoksa eski mevcut durumu mu referans noktası olarak alır? Dahası, karar alıcının eski statükosu onun arzu seviyesi mi olur? Eğer durum böyle ise, karar alıcı yeni statükoya göre mi yoksa arzu seviyesine (eski statüko) göre mi davranacaktır? Levy (1996: 184)'nin söylediği gibi buradaki esas problem statüko veya yeni statüko değildir; asıl kritik olan karar alıcıların yeni kayıplara alışıp, onları normalleştirip normalleştirmediğidir. Örneğin, Haas (2001) Kennedy'nin Küba Krizi'nde statükodan uzaklaştıkça hem iç politikada hem de uluslararası alanda açıkça kaybetmekte olduğunu, ancak Kennedy'nin statüko değişikliğini kabul etmediğini söyler. Kennedy'nin yeni mevcut durumu yeni normal olarak kabul etmeye direnç göstermesi Kennedy'nin referans noktasını yeni statüko olarak güncellemediğini gösterir. Münih Krizi'nde Roosevelt de Godesberg'deki toplantının ardından Avrupa'daki savaş ABD için bir kayıp olarak görmeye başladığında referans noktasını yeni statüko olarak güncellememiştir (Farnham, 1995). Ancak bu uygulamalarda, Kennedy ve Roosevelt'in referans noktalarını yeni statüko olarak güncellemeyip, eski statükoya bağlı kalmalarının nedenleri tam ve açıkça belirtilmemiştir. Aslında bu sorunun cevabı ise psikoloji literatüründeki kayıp çerçevesinin insanların zihninde kazanç çerçevelerinden daha uzun kaldığı argümanında yatar (Ledgerwood ve Boydston, 2014). Yine de, beklenti teorisinin dış politika uygulamalarının karar alıcıların referans noktalarını neden ve nasıl yeni statüko olarak güncellemediklerini ve hala eski statükoyu hedeflediklerini göstermeleri gerekir. Dahası, beklenti teorisi uygulamaları kayıp çerçeveleri-

¹¹ Ancak bu problem beklenti teorisine özel değildir. Aynı zamanda fayda teorilerinde de önemlidir çünkü duygular faydaları veya subjektif olasılıkları etkileyebilir.

nin dış politikadaki karar alıcıların zihninde ne kadar zaman ve ne zamana kadar kaldığı konusuna değinmemektedir. Bu bilgi olmadan alanda çalışanların eski ve güncellenmiş statükoyu ayırt etmesi ve gerçek referans noktasını belirlemesi oldukça zor görünmektedir.

Bunların yanı sıra, arzu seviyesinin referans noktası olarak kullanılmasının gerçek referans noktasının belirlenmesinde problemlere neden olduğu görülmektedir. Bu konudaki literatür taramasında Mercer (2005:5-6) “var olan statükoya olan memnuniyetsizliğin yeni statükoya olan bir arzudan nasıl ayırt edileceği her zaman net değildir” diye belirtmektedir (5–6). Taliaferro (2004a), Japon liderlerin kararlarını analiz ettiği olay analizinde, Japon liderler her ne kadar statükoyu önemseseler de, beklenti seviyelerinin Doğu Asya’da yeni bir düzen yaratmak olduğunu savunmuştur. Bu uygulamada, Japon karar alıcılar statükodan uzaklaştıkları için değil, arzu seviyelerinden uzakta oldukları için kayıp durumundadırlar. Bir diğer uygulamada bahsedilen İsrail başbakanı Olmert de hâlihazırda kayıp durumunda olarak, hem statükodan hem de arzu seviyesinden uzaktadır (Niv-Solomon, 2016). Halbuki, beklenti ve arzu seviyeleri statüko seviyesini de kapsamaktadır. Olmert’in durumunda olduğu gibi liderler arzu ve beklenti seviyesine ulaşabilmek için mevcut durumdan kaybettiklerini de kurtarmalıdır. Karar alıcılar hem mevcut durumdan hem de arzu seviyesinden uzakta olduklarında, karar alıcının mevcut durum seviyesine döndükten sonra bile risk arayışı içinde davranması gözlemlenemediğinde, karar alıcının risk arayışı içinde davranmasının nedeni olarak arzu seviyesinin gösterilmesi yanlış bir değerlendirmeye yol açabilir.

3.2. Çerçeveleme ve Kayıp-Kazanç Durumları

Beklenti teorisinin bir diğer ögesi ise karar alıcıların kayıp-kazanç durumlarıdır. Liderler referans noktalarına bağlı olarak kendilerini kayıp veya kazanç durumunda algırlar. Ancak, dış politika uygulamalarında özellikle de kamuoyunun ve liderlerin konu belirginliği bilinmediğinde ve dinamik ve interaktif uluslararası ilişkiler ortamının içinde analiz birimlerinde karmaşıklık olduğunda, kayıp-kazanç durumlarının sınıflandırılması problemli gözükmektedir.

Beklenti teorisinin dış politikaya uyarlamalarında liderin konu belirginliği faktörü çoğunlukla göz ardı edilmiştir. Uygulamaların önemli bir bölümünde, liderin kayıplar ve kazançlar açısından tüm konuları ve boyutları eşit şekilde değerlendirdiği varsayılır. Ancak, farklı konularda potansiyel kazanç ve kayıplara dair bir çelişki olduğu zaman nasıl bir yol izleneceği uygulamalarda hala net bir şekilde belirtilmemektedir. Farz edelim ki, bir lider bir taraftan uluslararası alanda ekonomik bir kayıpla karşılaşırken diğer yandan da iç siyasette popülerite kazanıyor. Bu durumda olan bir lider kendini kayıp alanında mı yoksa kazanç alanında mı görmektedir? Örneğin, ABD ve AB’nin¹² İran nükleer programına karşı uyguladığı yaptırımlar İran’ın ekonomisine şüphesiz zarar vermiştir. Buna karşılık, İran’ın Batılı güçlere karşı bu hırslı dış politikası eski İran başkanı Ahmedinejad’ın 2013’e kadar gücünü konsolide etmesine yaramıştır (Borszik, 2016). Bu gibi durumlarda, hangi konu veya boyutun lider ve kamuoyu için daha belirgin ve önemli olduğunun bilinmesi, karar alıcının durumunu nasıl çerçevelediğinin gösterilmesi için gereklidir. McDermott vd. (2008) özellikle yaşam ve ölüm üzerine olan kararların karar alıcılar için daha önemli kararlar olduğunu savunmaktadır. Ancak, son dönemde ortaya çıkan sağlık krizi bunun her zaman geçerli olmadığını göstermektedir. Covid-19 krizi, ekonomik çıkmaz durumundayken kimi liderlerin vatandaşların sağlığını dahi geri plana itebildiklerini göstermiştir (Morgan, 2020; Steinberg, 2020). Hollandalı parlamento üyeleri için hangi boyutların daha önemli olduğunu beklenti teorisini uygulayarak analiz eden Linde ve Vis (2017), politikacıların referans noktalarının üretilen politikalar tarafından değil de oylar tarafında şekillendiğini bulmuşlardır. Çalışma (Linde ve Vis, 2017) politikacıların referans noktasının belirlenmesinde konu boyutlarının önemi üzerine çok önemli bulgular sağlamıştır, ancak yine de konu belirginliği ve boyutlarının beklenti teorisi uygulamalarında liderlerin durumu ve çerçevesini belirlerken daha sık kullanması gerekmektedir. Bu husus aynı zamanda uygulamalardaki analiz birimi karmaşıklığı ile de yakında ilgilidir.

¹² Çoğunlukla Almanya, İngiltere ve Fransa tarafından

Uluslararası ilişkilerde temel analiz birimi olarak genellikle devletler, örgütler ve uluslararası şirketler kullanılırken, beklenti teorisi bir bireysel karar alma teorisidir (Levy, 1997; Stein, 2017: 255). Ancak, devletlerin referans noktasını belirlerken bireysel veya grupsal karar alıcıların kayıp-kazanç algılarına bağlamak problemlidir (Levy, 1997; Stein, 2017: 255). Savaşın saptırma teorisi (diversionary theory of war) gibi çalışmalar liderlerin kendi iktidarlarına bir meydan okumayla karşı karşıya geldiklerinde savaş başlatıldıklarını göstermektedir (bkz., Fordham, 1998; Levy ve Vakili, 1992). Bu gibi durumlarda, liderlerin çıkarları devletlerin çıkarlarıyla aynı olmayabileceği gibi, çelişki içinde dahi olabilir (Levy, 2003: 228). Lider, iktidarına karşı ortaya çıkan tehditler sebebiyle kendini kayıp durumunda algıladığı için risk arayışı içinde olabilir, fakat devlet, devlet kurumları ya da kamuoyu bu tehdit durumunu liderlerin gördüğü gibi olumsuz görmeyebilir. Benzer şekilde devlet kurumlarının, devletin veya kamuoyunun bir kayıp olarak gördüğü konuyu, lider bir kayıp olarak görmeyebilir. Daha olası bir örnek vermek gerekirse, bir devlet liderinin arzu seviyesini kendini kahraman, prestijli veya etkili bir lider olarak sunmak oluştururken, kamuoyu veya diğer karar alıcılar liderle aynı arzu seviyesini paylaşmayabilir. Sonuç olarak, liderler arzu veya memnuniyet seviyelerine bağlı olarak risk arayışı içinde olsalar bile, bu risk arayışına toplum veya devletin diğer karar alıcıları tarafından engel olunabilir. Farklı aktörlerin farklı kararlar alabildiği konusundaki diğer bir önemli örnek Türkiye'nin 2003'teki Irak Savaşı'na katılmayı reddetmesidir. Dönemin hükümeti Irak'a asker gönderilmesi hususunda ABD'ye katılma konusunda karar verse de, meclis hükümetin bu kararını onaylamamıştır (Brown, 2007; Taydaş ve Özdamar, 2013).

Lider ve devletin referans seviyelerinin ve kayıp-kazanç durumlarının çeliştiği olaylara başka örnekler de verilebilir. Örneğin, beklenti teorisine göre, yükselen güçler hali hazırda kazanç alanında olduklarından riskten kaçınır. Fakat Almanya 1. Dünya Savaşı öncesinde yükselen bir güç olmasına rağmen o dönemde oldukça saldırgan bir şekilde ve risk arayışı içinde davranmıştır. Peki, Almanya'nın saldırganlığı devlet seviyesinde mi yoksa bireysel seviyede mi açıklanmalıdır? Almanya, bireysel düzeyde Hitler'in yüksek arzu ve memnuniyet seviyesi nedeniyle Hitler'in kendini kayıp alanında görmesi sonucu kayıp alanında mı, yoksa devlet seviyesinde yükselen bir güç olarak kazanç alanında mıydı? Sonuç olarak bu noktada analiz birimi karmaşası doğmaktadır. Taliaferro (2004a)'nın Japonya vaka analizinde gösterdiği gibi, liderlerin beklenti seviyesi yüksek olabilir, bu yüzden de devletin kendisi kazanç alanında olsa bile, liderler kendilerini kayıp alanında görebilir (Japonya o dönemde yükselen veya büyük bir güçtür). Böyle bir durumda, yani uluslararası ilişkilerdeki farklı analiz birimlerindeki kayıp-kazanç durumları çelişiyorsa, beklenti teorisi temelli analizler hangi analiz birimine göre yapılmalıdır? Birey seviyesine mi yoksa devlet seviyesine mi bakılmalıdır? Devlet, iç politika ve birey seviyesindeki bağlantılar nasıl kurulmalıdır? Son dönemdeki beklenti teorisi uygulamaları birey ve devlet seviyelerinden ziyade başka aktörlerin de risk arayışı davranışlarına ilgi gösterse de, bu problemle hala yeteri kadar başa çıkılamamıştır. Örneğin, Perla (2011) beklenti teorisini Başlıca Politika Hedefi (Principle Policy Objective) teorisine entegre ederek kamunun kuvvet kullanımına yönelik tutumunu analiz etmiştir. Beklenti teorisi olayların kamuoyuna medya tarafından kayıp olarak sunulduğunda kuvvet kullanımı gibi risk arayışı davranışlarının kamuoyu tarafından desteklendiğini varsayar (Perla, 2011).

Bahsedilen bu kısıtlılıkların yanı sıra, uluslararası ilişkilerin dinamik ve interaktif ortamında karar almayı analiz etmek için yine dinamik ve interaktif çerçevelenme teorisine gereksinim vardır. Böyle bir dinamik süreçte, aktörler kendi referans noktalarını sürekli olarak başka aktörlerin davranışlarına göre çerçevelenmektedir. Dış politika alanında beklenti teorisinin güncel uygulamaları bu interaktif uluslararası ilişkiler ortamını analiz etmeye çalışmakla birlikte (bkz., Butler, 2007; Kanner, 2004), bu çalışmalar sadece iki aktörü içerecek şekilde sınırlı kalmıştır ve teorisinin uyarlamaları hala aktörlerin interaktif çerçevelenmesini ve onların referans noktalarını devamlı ve dinamik bir şekilde güncellemelerini tam olarak hesaba katmamaktadır. Örneğin, Münih Krizi olay analizinde Farnham (1992), Roosevelt'in Hitler'in tavrını da hesaba kattığını ve böylece durumunu kayıp durumu olarak çerçevelendiğini iddia eder. Ancak, bu interaktif süreçte analiz içerisine dâhil edilmeyen İngiltere ve Fransa liderleri gibi başka aktörler de var-

dır. Bu yüzden de diğer aktörlerin eylemlerinin Roosevelt'in davranışlarına hangi ölçüde katkıda bulunduğu tam olarak bilinmemektedir. Sonuç olarak, beklenti teorisinin uygulamaları karar alıcıların süreçlerini daha iyi anlamak için interaktif çerçeveye de dâhil etmelidir.

3.3. Risk Arayışı ve Riskten Kaçınma

Beklenti teorisi uygulamalarında, karar alıcıların durumları ve riskli davranışları arasındaki nedensel ilişkisinin belirlenmesi üç sebeple yetersiz kalmıştır. Birincisi, bir aktör tamamen kayıp ve kazanç alanında olmadıkça, aktörün alanı ile risk eğilimi arasındaki nedensel ilişki tam olarak anlaşılmamaktadır. Aktörler kayıp alanındayken risk arayışı içinde davranabilirler, ancak bu onların kayıp alanı içinde oldukları için risk arayışı içinde olduklarını kesin olarak göstermez çünkü bu aktörler ek kazanç elde etmek için de risk arayışı içinde davranıyor olabilirler. Örneğin, Taliaferro (2004a: 95) Japon liderlerin beklenti seviyesinin statüko olmadığını çünkü liderlerin "Doğu Asya'da yeni bir düzen kurmak" istediklerini söyler (95). Yani savaştan elde edilen kazanımlar referans noktasından dolayı bir kazanç olmamaktır. Bu durumda sadece ek kazançları elde edememek kayıp olacağı için, bu nokta başa baş noktası olabilir. Literatürdeki uygulamaların önemli bir bölümünde, liderlerin kendilerini kayıp alanında gördükleri için mi risk arayışına girdikleri, yoksa beklenti seviyelerinden kaybetmemek yönünde rasyonel davranarak basitçe bir fayda-maliyet analizi yaptıkları için mi risk arayışı içine girdikleri tam net değildir. İkinci durumda analiz edilen aslında bütünüyle bir kayıp alanı değildir çünkü böyle bir kayıp alanındaki tüm seçimler maliyetlidir. Dolayısıyla, ikinci durumda ekstra bir kazanç da söz konusu olduğu için, tam bir neden ve sonuç ilişkisi belirlemek oldukça zordur.

Dahası, uygulamaların önemli bir kısmında karar alıcının kayıp alanı ve risk arayışı/riskten kaçınma davranışı arasındaki nedensel ilişkinin belirlenmesinde içsel geçerlilik problemi görülmektedir (Levy, 1997). Aktörlerin kendilerini kayıp ve kazanç alanlarına nasıl yerleştirdiği konusunu anlamak oldukça zor bir analiz gerektirir (Mercer, 2005). Bireylerin kaybedecek bir şeyi yoksa risk arayışı içinde davranmak o kişinin kayıp alanında olmasının bir sonucu olmasından ziyade rasyonel bir karar da olabilir (Mercer, 2005: 14). Örneğin, İran Rehineler Krizi olayında, Carter'ın üçüncü seçeneği olan kurtarma operasyonu aynı zamanda kendisine ek kazanç da sunmaktadır. Bu bağlamda, vakayı doğrudan Carter'ın kayıp alanında olduğu için risk arayışı içinde davranıp kurtarma operasyonunu düzenlediği şeklinde yorumlamak yanıltıcı olabilecektir çünkü Carter'ın risk arayışı içinde davranmasının nedeni basit bir fayda-maliyet analizi sonucu üçüncü seçeneğin başarılı olduğunda daha fazla kazanç sağlayacağına inanması da olabilir.

Bunun yanı sıra, literatürdeki beklenti teorisi uygulamalarının büyük bir bölümü kişilik, kültür, cinsiyet, ideoloji, eğitim seviyesi gibi farklı faktörlerin risk arayışı ve riskten kaçınma davranışları üzerindeki etkisini hesaba katmamaktadır.¹³ Örneğin, erkeklerin fazla özgüven sahibi oldukları için mi yoksa sadece cinsiyetlerinden dolayı mı risk kabul eder davranışlar sergilediği henüz bilinmemekle birlikte (Croson ve Gneezy, 2009), kadınların erkeklere kıyasla daha fazla riskten kaçınma eğiliminde olduğu literatürde belirtilmiştir (Hartog, Ferrer-i-Carbonell ve Jonker, 2002; Levin, Snyder ve Chapman, 1988). Bu cinsiyet değişkeninin dış politikada karar almayı nasıl etkilediği beklenti teorisi literatüründe daha çok dikkate alınmalıdır. Liderlerin risk eğilimi onların mesleki ve eğitim durumlarına göre de değişebilmektedir. Askeri geçmişe sahip liderler askeri geçmişe sahip olmayan liderlerden daha fazla risk kabul eden davranış sergileyebilirler (Horowitz ve Stam, 2014). Bunların yanı sıra, risk arayışı davranışının fazla özgüvenden nasıl ayırt edilebileceği dış politika literatüründe hala netlik kazanmamıştır.¹⁴ İç politika seviyesine bakıldığında ise, karar alma sürecinde devletin rejim tipinin de etkili olduğu görülmektedir. Örneğin, otokratik

¹³ Önceki literatür taramaları (Levy, 1992b; Vis ve Kuijpers, 2018: 582) bu değişkenlerin aktörün risk eğilimini etkileyebileceği belirtilmiştir, ancak beklenti teorisinin dış politikadaki ampirik uygulamaları bu değişkenleri pek fazla hesaba katmamaktadır.

¹⁴ Geçmiş başarılı deneyimlerden kaynaklanan fazla özgüven karar vericilerin riski kabul eden davranışlar sergilemesine yol açabilir (Demir, 2017).

rejimlerdeki liderler demokratik rejimlerdeki liderlerden daha fazla risk alabilir çünkü otokratik rejimlerdeki liderler maliyetli ve riskli eylemleri nedeniyle seçimler aracılığıyla kamuoyu tarafından cezalandırılmamaktadır. He ve Feng (2013) iç politikanın unsurlarını da beklenti teorisine eklemiş, liderlerin iç politikada kendi iktidarlarına bir meydan okuma karşısında daha fazla risk arayışı içinde olabileceğini belirtmiştir. Ancak, liderlerin riskli davranışlarının farklı rejim türleri içerisinde bu meydan okumalardan nasıl etkilendiğini analiz eden çalışmaların sayısı güncel literatürde epey kısıtlıdır.

4. Sonuç

Beklenti teorisi, beklenen fayda teorisine bir alternatif olarak insanın karar verme sürecini anlama konusunda literatüre oldukça büyük katkılarda bulunmuştur. Daha da önemlisi, beklenti teorisi insan davranışlarının beklenen fayda teorisinin varsayımlarından nasıl ayrıldığını deneysel araştırmalara dayalı olarak göstermektedir. Teorinin dış politika alanına uygulamaları bazı liderlerin eylemlerinin başarısızlıkla devam ediyor olmasına rağmen neden riskli kararlar aldığını daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Beklenti teorisi uluslararası ilişkiler aktörlerinin davranışları konusunda gerçek deneylere dayalı olarak önemli yorumlar sunmakla birlikte, uygulamalarının bir bölümünde uluslararası ilişkilerin karmaşık, dinamik ve interaktif süreçlerini açıklama konusunda eksiklikler olduğu gözlenmektedir. Referans bağımlılığı ve çerçeveleme gibi unsurlar teorinin temel unsurları olmasına rağmen, duyguların öznelliği ve referans noktalarının karar alıcı tarafından örtülü bir şekilde potansiyel olarak güncellenmesi nedeniyle, uygulamalarda hala sorunlar gözlenebilmektedir. Teorinin uygulanabilirliğine yönelik olarak yapılan çalışmaların önemli bir bölümünün örnek olay seçimlerinde liderlerin tercihlerinde konu belirginliği ve konu boyutlarını hesaba katmadığı ve böylece interaktif ve dinamik uluslararası ilişkiler ortamına tam bir açıklama sağlayamadığı dikkat çekmektedir. Söz konusu durum, aktörlerin kayıp-kazanç durumu ve risk eğilimleri arasındaki nedensel ilişkinin belirlenmesinde temel bir probleme yol açmaktadır.

Uluslararası ilişkiler aktörlerinin kendilerinin kayıp-kazanç durumlarını tam olarak nasıl çerçevelediklerini netleştirmek için bu aktörleri ampirik şekilde odağına alan daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır. Bu bağlamda psikoloji literatüründe son dönemlerde üzerine bir hayli fazla sayıda teorik çalışma yapılan çerçeveleme ve konu belirginliği konuları dış politikanın beklenti teorik açıklamalarına dâhil edilebilir. Bunun yanı sıra, risk arayışı ve riskten kaçınma tavırları kişiliğe, etnik kökene, eğitim seviyesine, cinsiyete, kültüre, siyasi rejime göre farklılık gösterebileceği için, bu değişkenlerin kontrol veya bağımsız değişken olarak analizlere dâhil edilmesi oldukça önemlidir.

Hâlihazırda bireysel karar alma teorisi olan beklenti teorisinin kapsamı gelecekte bu teoriye ilişkin yapılacak olan çalışmalar ile dış politika karar alma sürecini devletlerin ve iç politikadaki grupların uluslararası sistemdeki stratejik etkileşimlerini de açıklayabilecek şekilde genişletilebilir. Sosyal psikoloji literatürüyle iç politika literatürünün beklenti teorisiyle sentezlenmesi farklı aktörlerin çerçevelemesi, kayıptan kaçınma ve risk arayışı davranışlarının anlaşılmasında oldukça faydalı olacaktır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

İşbu makale için etik izin alınmasını gerektirecek bir durum söz konusu değildir.

Destek Beyanı

Makale yazımı ve öncesindeki araştırmam herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Makalemle ilgili çıkar çatışması durumu söz konusu değildir.

Kaynaklar

- Barberis, N. C. (2013). Thirty years of prospect theory in economics: A review and assessment. *Journal of Economic Perspectives*, 27(1), 173–196. <https://doi.org/10.1257/jep.27.1.173>
- Berejikian, J. (1997). The Gains Debate: Framing State Choice. *The American Political Science Review*, 91(4), 789–805.
- Berejikian, J. D. (2002). A Cognitive Theory of Deterrence. *Journal of Peace Research*, 39(2), 165–183.
- Boettcher, W. A. (2004). The Prospects for Prospect Theory: An Empirical Evaluation of International Relations Applications of Framing and Loss Aversion. *Political Psychology*, 25(3), 331–362.
- Borszik, O. (2016). International sanctions against Iran and Tehran's responses: political effects on the targeted regime. *Contemporary Politics*, 22(1), 20–39. <https://doi.org/10.1080/13569775.2015.1112951>
- Brown, C. S. (2007). Turkey in the Gulf Wars of 1991 and 2003. *Turkish Studies*, 8(1), 85–119. <https://doi.org/10.1080/14683840601162054>
- Bueno De Mesquita, B. ve Mcdermott, R. (2004). Crossing No Man's Land: Cooperation from the Trenches. *Political Psychology*, 25(2), 271–287.
- Butler, C. K. (2007). Prospect theory and coercive bargaining. *Journal of Conflict Resolution*, 51(2), 227–250. <https://doi.org/10.1177/0022002706297703>
- Chan, S. (2012). Loss Aversion and Strategic Opportunism: Third-Party Intervention's Role in War Instigation by the Weak. *Peace & Change*, 37(2), 171–194.
- Chiu, A. ve Wu, G. (2011). Prospect Theory. In *Wiley Encyclopedia of Operations Research and Management Science*. <https://doi.org/https://doi.org/10.1002/9780470400531.eorms0687>
- Crosan, R. ve Gneezy, U. (2009). Gender differences in preferences. *Journal of Economic Literature*, 47(2), 448–474. <https://doi.org/10.1257/jel.47.2.448>
- Demir, İ. (2017). The Red-Bull Effect: Causes and Consequences of Overconfidence in Foreign Policy Decision Making. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 5, 107–124.
- Ert, E. ve Erev, I. (2013). On the descriptive value of loss aversion in decisions under risk: Six clarifications. *Judgment and Decision Making*, 8(3), 214–235.
- Farnham, B. (1992). Roosevelt and the Munich Crisis: Insights from Prospect Theory. *Political Psychology*, 13(2), 205–235.
- Farnham, B. (1995). *Avoiding Losses/Taking Risks*. Ann Arbor: University of Michigan Press. <https://doi.org/10.3998/mpub.7763>
- Feng, H. ve He, K. (2018). Prospect theory, operational code analysis, and risk-taking behaviour: a new model of China's crisis behaviour. *Contemporary Politics*, 24(2), 173–190. <https://doi.org/10.1080/13569775.2017.1407986>
- Fordham, B. (1998). Partisanship, Macroeconomic Policy, and U.S. Uses of Force, 1949-1994. *Journal of Conflict Resolution*, 42(4), 418–439.

- Haas, M. L. (2001). Prospect Theory and the Cuban Missile Crisis. *International Studies Quarterly*, 45(2), 241–270.
- Hartog, J., Ferrer-i-Carbonell, A. ve Jonker, N. (2002). Linking measured risk aversion to individual characteristics. *Kyklos*, 55(1), 3–26.
- He, K. ve Feng, H. (2013). *Prospect theory and foreign policy analysis in the Asia Pacific : rational leaders and risky behavior* (1st ed.). New York: Routledge.
- Hobbes, T. (1982). *Leviathan*. Harmondsworth: Penguin Classics.
- Horowitz, M. C. ve Stam, A. C. (2014). How prior military experience influences the future militarized behavior of leaders. *International Organization*, 68(3), 527–559. <https://doi.org/10.1017/S0020818314000046>
- Houghton, D. P. (2014). *Political Psychology: Situations, Individuals, and Cases* (2nd ed.). Routledge/Taylor & Francis Group.
- Jervis, R. (1992). Political Implications of Loss Aversion. *Political Psychology*, 13(2), 187–204.
- Jervis, R. (2004). The Implications of Prospect Theory for Human Nature and Values. *Political Psychology*, 25(2), 163–176.
- Kahneman, D. (2013). *Thinking, Fast and Slow* (1st ed.). New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Kahneman, D. ve Tversky, A. (1979). Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk. *Econometrica*, 47(2), 263–292.
- Kameda, T. ve Davis, J. H. (1990). The Function of the Reference Point in Individual and Group Risk Decision Making. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 46(1), 55–76.
- Kanner, M. D. (2004). Framing and the Role of the Second Actor: An Application of Prospect Theory to Bargaining. *Political Psychology*, 25(2), 214–239.
- Ledgerwood, A. ve Boydstun, A. E. (2014). Sticky prospects: Loss frames are cognitively stickier than gain frames. *Journal of Experimental Psychology: General*, 143(1), 376–385. <https://doi.org/10.1037/a0032310>
- Levi, A. S. ve Whyte, G. (1997). A Cross-Cultural Exploration of the Reference Dependence of Crucial Group Decisions under Risk: Japan's 1941 Decision for. *The Journal of Conflict Resolution*, 41(6), 792–813.
- Levin, I. P., Snyder, M. A. ve Chapman, D. P. (1988). The interaction of experiential and situational factors and gender in a simulated risky decision-making task. *The Journal of Psychology*, 122, 183–181.
- Levy, J. (2003). Applications of Prospect Theory to Political Science. *Synthese*, 135(2), 215–241. <https://doi.org/doi:10.1023/A:1023413007698>
- Levy, J. S. (1992a). An Introduction to Prospect Theory. *Political Psychology*, 13(2), 171–186.
- Levy, J. S. (1992b). Prospect Theory and International Relations: Theoretical Applications and Analytical Problems. *Political Psychology*, 13(2), 283–310.
- Levy, J. S. (1996). Loss Aversion, Framing, and Bargaining: The Implications of Prospect Theory for International Conflict. *International Political Science Association*, 17(2), 179–195.

- Levy, J. S. (1997). Prospect Theory, Rational Choice, and International Relations. *International Studies Quarterly*, 41, 87–112.
- Levy, J. S. ve Vakili, L. I. (1992). Diversionary Action by Authoritarian Regimes: Argentina in the Falklands/Malvinas Case. In M. Midlarsky (Ed.), *The Internationalization of Communal Strife* (pp. 118–146). London: Routledge.
- Linde, J. ve Vis, B. (2017). Do Politicians Take Risks Like the Rest of Us? An Experimental Test of Prospect Theory Under MPs. *Political Psychology*, 38(1), 101–117. <https://doi.org/10.1111/pops.12335>
- Manis, A. (2015). *Explaining Risk-Taking and Risk-Averse Behaviours in Peacemaking: A Prospect Theory Reading of the AKP Leadership's Behaviour vis-à-vis Cyprus and Armenia*. London. Retrieved from <http://etheses.lse.ac.uk/id/eprint/3322>
- Masters, D. ve Alexander, R. M. (2008). Prospecting for War: 9/11 and Selling the Iraq War. *Contemporary Security Policy*, 29(3), 434–452. <https://doi.org/10.1080/13523260802514787>
- McDermott, R. (2001). *Risk-Taking in International Politics: Prospect Theory in American Foreign Policy*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- McDermott, R. (2004). *Political Psychology in International Relations*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press. <https://doi.org/10.3998/mpub.10847>
- McDermott, R., Fowler, J. H. ve Smirnov, O. (2008). On the evolutionary origin of prospect theory preferences. *Journal of Politics*, 70(2), 335–350. <https://doi.org/10.1017/S0022381608080341>
- McHugh, K. A. (2016). How elected leaders prolong unpopular wars: Examining American policy during the Vietnam War and French policy during the Algerian War. *Cogent Social Sciences*, 2(1), 1–19. <https://doi.org/10.1080/23311886.2016.1250337>
- Mearsheimer, J. J. (2001). *The Tragedy of Great Power Politics* (1st ed.). New York ; London : Norton.
- Mercer, J. (2005). Prospect Theory and Political Science. *Annual Review of Political Science*, 8(1), 1–21. <https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.8.082103.104911>
- Morgan, A. (2020, May 22). Coronavirus: Brazil President Jair Bolsonaro's deadly gamble with COVID-19 | Culture Clash. *Euronews*. Retrieved from <https://www.euronews.com/2020/05/22/coronavirus-brazil-president-jair-bolsonaro-s-deadly-gamble-with-covid-19-culture-clash>
- Morrow, J. D. (1994). Utility Theory. In *Game Theory for Political Scientists* (pp. 16–50). Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Niv-Solomon, A. (2016). When risky decisions are not surprising: An application of prospect theory to the Israeli war decision in 2006. *Cooperation and Conflict*, 51(4), 484–503. <https://doi.org/10.1177/0010836716640837>
- Perla, H. (2011). Explaining public support for the use of military force: The impact of reference point framing and prospective decision making. *International Organization*, 65(1), 139–167. <https://doi.org/10.1017/S0020818310000330>
- Quattrone, G. A. ve Tversky, A. (1988). Contrasting Rational and Psychological Analyses of Political Choice. *American Political Science Review*. <https://doi.org/10.2307/1962487>

- Ransom, R. L. (2018). *Gambling On War: Confidence, Fear, and the Tragedy of the First World War*. New York: Cambridge University Press.
- Rothman, S. B. (2011). Domestic Politics and Prospect Theory in International Conflict: Explaining Japan's War Decision in the 1904 Russo-Japanese War. *Asia Pacific World*. <https://doi.org/10.3167/apw.2011020206>
- Samson, A. (2018). Social Psychology v. Behavioral Economics: 3 Key Differences | Psychology Today. Retrieved September 17, 2020, from Psychology Today website: <https://www.psychologytoday.com/us/blog/consumed/201808/social-psychology-v-behavioral-economics-3-key-differences>
- Simon, H. A. (1976). *From substantive to procedural rationality* (T. J. Kastelein, S. K. Kuipers, W. A. Nijenhuis, ve G. R. Wagenaar, Ed.). Boston, MA: Springer US. https://doi.org/10.1007/978-1-4613-4367-7_6
- Simon, H. A. (1986). Rationality in Psychology and Economics. *The Journal of Business*, 59(4), 209–224.
- Stein, J. G. (2017). The Micro-Foundations of International Relations Theory: Psychology and Behavioral Economics. *International Organization*, 71(S1), S249–S263. <https://doi.org/10.1017/S0020818316000436>
- Steinberg, J. (2020, May 20). Donald Trump's Gamble on Reopening May Not Pay Off. *Bloomberg*. Retrieved from <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2020-05-20/donald-trump-s-gamble-on-reopening-may-not-pay-off>
- Taliaferro, J. W. (2004a). *Balancing Risks: Great Power Intervention in the Periphery*. Ithaca, N.Y: Cornell University Press.
- Taliaferro, J. W. (2004b). Power Politics and the Balance of Risk: Hypotheses on Great Power Intervention in the Periphery. *Political Psychology*, 25(2), 177–211. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2004.00368.x>
- Taubman, G. L. (1997). Nationalism, Loss-Gain Framing and the Confederate States of America. *Nations and Nationalism*, 3(2), 251–271.
- Taydaş, Z. ve Özdamar, Ö. (2013). A Divided Government, an Ideological Anatomy of the Transformational Parliament, and an Insecure Leader: Turkey's Indecision about Joining the Iraq War. *Social Science Quarterly*, 94(1), 217–241. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6237.2012.00871.x>
- Tetlock, P. E. ve Mellers, B. A. (2002). The Great Rationality Debate. *Psychological Science*, 13(1), 94–99. <https://doi.org/10.1111/1467-9280.00418>
- Tversky, A. ve Kahneman, D. (1981). The Framing of Decisions and the Psychology of Choice. *Science*, 211, 453–458.
- Tversky, A. ve Kahneman, D. (1986). Rational Choice and the Framing of Decisions. *The Journal of Business*, 59(4), 251–278.
- Vis, B. ve Kuijpers, D. (2018). Prospect theory and foreign policy decision-making: Underexposed issues, advancements, and ways forward. *Contemporary Security Policy*, 39(4), 575–589. <https://doi.org/10.1080/13523260.2018.1499695>

Kazak Hanlığı'nın Kuruluşu Evresinde Doğu Deşt-i Kıpçak'ın Siyasî Durumu Üzerine

Umut YOLSEVER¹

Kazak Hanlığı'nın Kuruluşu Evresinde Doğu Deşt-i Kıpçak'ın Siyasî Durumu Üzerine

Özet

Kazak Hanlığı, Doğu Deşt-i Kıpçak'ta kurulmuş ve kendi içlerinde cüz denilen muhtelif boy ve uruğları tek çatı altında toplamıştır. Lakin hanlık, tarihi boyunca da daimi olarak bitmek tükenmek bilmeyen siyasî kargaşa ortamı içerisinde kalmıştır. Çalışma içerisinde, Kazak Hanlığı'nın inşa edildiği karmaşık siyasî zemin temelden yani Cengiz Han döneminden başlanarak incelenmiştir. Devletlerin iç karışıklık sonucunda zayıfladıkları, zayıflayan devletlerin de bölünerek başka devletler oluşturdukları görülmüştür. Netice olarak da zayıflamaların sebebinin, adı geçen devletlerde güçlü bir otorite kurulamaması olduğu anlaşılmıştır. Güçlü otoriteye sahip olmayan devletlerin içerisinde yer alan kabileler, hanlıkların kurulup, yıkılmalarına önemli etkide bulunmuşlardır. Ayrıca kabilelerin, hanlık tahtına geçen hanların otoritelerine nüfuz ettikleri ve nüfuz etmeleri sonucunda yer aldıkları devleti zayıflattıkları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Altın Orda, Doğu Deşt-i Kıpçak, Ebu'l Hayr Hanlığı, Kazak Hanlığı, Nogaylar.

Makale Türü: Araştırma

On the Political Situation of Eastern Dasht-i Kipchak During the Establishment of the Kazakh Khanate

Abstract

The Kazakh Khanate was established in Eastern Dasht-i Kipchak and gathered under one roof various tribes and urugs called as a juz. However, throughout its history, the khanate has remained in endless political turmoil. In the research, starting from the complex political ground on which the Kazakh Khanate was built, that is, from the Genghis Khan period, were examined. It has been seen that the states have weakened as a result of internal turmoil, and the weakened states have divided and formed other states. As a result, it was understood that the reason for the weakening was the inability to establish a strong authority in the mentioned states. The tribes in the states that did not have strong authority had a significant impact on the establishment and collapse of the khanates. In addition, it has been determined that the tribes penetrated the authorities of the khans who came to the throne of the khanate and weakened the state they were in as a result of their influence.

Keywords: Golden Horde, Eastern Dasht-i Kipchak, Ebu'l Hayr Khanate, Kazakh Khanate, Nogais.

Paper Type: Research

1.Giriş

Doğu Deşt-i Kıpçak'ta kurulan ve kendi içlerinde cüz denilen muhtelif boy ve uruğları bir çatı altında toplayan Kazak Hanlığı, 1465-1730 yılları arasında varlığını sürdürmüştür. Kazak Hanlığı, kuruluşundan kısa süre sonra Ulu Cüz, Orta Cüz ve Küçük Cüz adı verilen üç büyük yapılanmaya ayrılmış ancak bu yapılanmalar zorla da olsa uzunca süre tek çatı altında tutulmuştur. Hanlığın kuruluşundan itibaren bir yandan çevredeki devletlerle mücadele sürdürülürken diğer yandan da cüzler arası çatışmalar yaşanmıştır. Böylelikle, hanlığın bulunduğu bölge sürekli bir biçimde siyasî kargaşa alanı haline gelmiştir. Siyasî kargaşa ortamının temelinin ne olduğu ve Kazak Hanlığı'nın nasıl bir siyasî zemin üzerine inşa edildiği hususları çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Bu sebeple çalışmada Kazak Hanlığı tarihine girmeden, hanlığın kuruluş evresindeki yaşanan siyasî olaylar ele alınacaktır. Kazak hanlarının Cengiz Han soyundan gelmeleri sebebiyle de meselelere Cengiz Han sonrasında başlanacaktır.

¹ Umut YOLSEVER, Doktora Öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Tarih Bölümü, umutyolsever44@gmail.com, ORCID ID orcid.org / 0000-0002-7035-4328

1206 yılında gerçekleştirilen kurultayda Cengiz Han'ı kendilerine han seçen Moğollar, hızlı bir şekilde askerî seferlere girişmişlerdir. Takip eden süreçte Moğollar; Kuzey Çin, Türkistan ve İran bölgelerini hâkimiyet altına almışlardır. Cengiz Han, 1227 yılında Tangutlar'a yapılan seferde hayatını kaybetmeden önce, ele geçirdiği toprakları oğulları Cuci, Çağatay, Ögeday ve Tuluy arasında uluslara bölerek paylaşmıştır. Cuci'ye Selenga Irmağı'nın batısında bulunan ve "Moğol atlarının tırnaklarının vardığı hudutlara kadar" olan tüm toprakları; Çağatay'a Kayalık ve Uygur ülkelerinden Ceyhun kıyılarına kadar olan toprakları; Ögeday'a Balkaş'ın doğusunu ve kuzeydoğusunda bulunan İmil, Tarbagatay, Kara İrtiş ve Ürüngu topraklarını; Tuluy'a ise baba ocağı Moğolistan toprakları bırakılmıştır (D'ohsson, 2014: 52, 169; Moğolların Gizli Tarihi, 2016: 190; Barthold, 2017: 137; Grousset, 2011: 264-265; Roux, 2001: 252).

Cuci, babası Cengiz Han'dan önce ölünce kendisine verilen topraklar onun oğullarına kalmıştır. Reşidüddin Fazlullah'ın *Câmiu't Tevârih* isimli eserine göre; Cuci'nin bilinen on dört oğlu vardır. Bunlar yaş sırasına göre; Orda, Batu, Berke, Berkeçar, Şeyban, Tangkut, Boal, Şilaukum, Şingar, Şimtai, Muhammed, Udur, Toka Timur ve Şinggüm'dür (Rashiduddin Fazlullah, 1999: 348). Ötemiş Hacı'nın *Çengiz-Nâme* adlı eserine göre; Cuci'nin oğulları içinde en çok bilinen veya bir başka deyişle en güçlüleri Orda ve Batu idi. Batu, Orda'nın kendisinden büyük olması ve onu babasının yerine koyması sebebiyle Cuci Ulusu'nun başına geçmesini istemiştir. Orda ise kardeşinin sert ve asi mizacı sebebiyle ulusun başına kendisi geçerse Batu'nun sözünü dinlemeyeceğini, bunun sonucunda da savaş çıkacağını belirtmiştir. Birbiri adına feragat eden iki kardeş Cuci Ulusu'nun başına geçecek isme karar veremeyince dedeleri Cengiz Han'a gitmişlerdir. Cengiz Han olası bir iç savaşın önüne geçmek için Cuci Ulusu'nu da kendi içinde bölerek altın eşikli Ak Orda'yı Batu'ya, gümüş eşikli Gök Orda'yı Orda'ya, çelik eşikli Boz Orda'yı ise Şeyban'a vererek Orda ve Şeyban'ı kardeşleri Batu'ya bağlı hale getirmiştir (Ötemiş Hacı, 2018: 31-32). Reşidüddin; Udur, Toka Timur, Şingar ve Şinggüm'ün ağabeyleri Orda'ya bağlı olduğunu ifade eder (Rashiduddin Fazlullah, 1999: 348). İfadeden anlaşılacağı üzere Cuci'nin diğer oğulları iki güçlü kardeş olan Batu ve Orda'ya bağlanmışlardır.

Batu Han, 1242 yılında Rusya ve Avrupa üzerine yapılan seferden dönmüş ve İdil boyunda Saray merkezli Altın Orda Devleti'ni kurmuştur. Mustafa Kafalı'ya göre; Ak Orda ve Gök Orda iki ayrı devlet olmayıp Türk geleneklerinde bulunan ikili teşkilat geleneğine göre yönetilen Altın Orda Devleti'nin parçalarıdır. Gök Orda, Altın Orda Devleti'nin sağ kısmı ve Siriderya bölgesini², Ak Orda ise Altın Orda Devleti'nin sol kısmını oluşturmaktadır (Kafalı, 2002: 681-683). İvanov'a göre Gök Orda³ toprakları Aşağı İdil'in sol kıyısından kuzeyde Uralların güney yamaçlarına, kuzeydoğuda ise İrtiş Havzası'na kadar bölgeden müteşekkildir (İvanov, 1958: 16). Altın Orda hanlarından Berdibek Han'a (1360) kadar Altın Orda Devleti Batu Han soyundan gelen kişiler tarafından yönetilmiştir (Kafalı, 2002: 681-683). Gök Orda her ne kadar özerk yapıda olup Ak Orda'ya bağlı görünse de bu bağlılık sadece görünüşte olmuştur. Reşidüddin, Moğol Hanı Mengü'nün Batu'ya mektup yazarken önce Orda'nın adına yer verdiğinden bahseder. Yine Reşidüddin'e göre; Orda'dan itibaren onun soyundan hiç kimse Batu ve Batu'nun soyundan isimlerin huzuruna gitmemiştir (Rashiduddin Fazlullah, 1999: 348).

Altın Orda Devleti'nin başına sırasıyla Batu Han (1242-1255), Berke Han (1256-1266), Mengü Timur Han (1266-1282), Tuda Mengü Han (1282-1287), Tula Buka Han (1287-1291), Tokta Han (1291-1313), Özbek Han (1313-1342), Tinibek Han (1342-1243), Canibek Han (1343-1357) geçmiştir (Kemaloğlu, 2015: 340). Ancak Canibek Han, Altın Orda Devleti'nin huzurlu günlerinin son hanıdır. Canibek Han 1356'da Tebriz'i ele geçirdikten sonra oğlu Berdibek'i Azerbaycan'da bırakarak ülkesine doğru yola çıkmıştır. Canibek Han dönüş yolunda hastalanmış ve emirlerinden Toğlu Bay, Berbidek'e durumu haber verip tahta

² Cengiz Han'ın taksimine göre Orda, Selenga Nehri'ne kadar olan bölgeleri yani Kazakistan, Kuzey Özbekistan ve Batı Sibirya'yı yönetmiştir.

³ İvanov, çalışmasında Ak Orda (Белая Орда) ifadesini kullanmıştır. Ancak çalışmamızda Mustafa Kafalı'nın önerisini benimseyip bölgenin ismini Gök Orda olarak kullandığımız için parça bütünlüğü muhafaza edilmeye çalışılmıştır.

geçmek için hazırlanmasını istemiştir. Babasının yanına gelen Berbidek, Canibek Han'ın iyileştiğini görünce tahta geçmek için Toğlu Bay'ın tavsiyeleri ile babasını idam ettirmiştir ve 1357 yılında Altın Orda Devleti'nin başına geçmiştir. Berbidek Han daha sonra on iki kardeşinin de canını almış, yalnızca kendi oğlunu sağ bırakmıştır (Yakubovskiy, 1976: 164-166). Kısa zaman sonra oğlu da ölmüştür. Oğlunun ölümünün ardından gam deryasına düşen Berdibek Han kendini içkiye vermiş ve 1359'da hayatını kaybetmiştir. Onun ölümüyle birlikte Batu Han ile başlayan Ak Orda Hanedanı sona ermiş ve Altın Orda'nın çöküş süreci başlamıştır (Kemaloğlu, 2015: 97).

2. Altın Orda'nın Çöküşü Sırasında Doğu Deşt-i Kıpçak

Batu Han soyunu ortadan kaldıran Berdibek Han'ın ölümünün ardından devlet içerisinde çeşitli bağımsızlık hareketleri oluşmaya başlamıştır. Bunda, otoriteyi yok eden Mamay Mirza'nın rolü elzemdir. Altın Orda emirlerinden Mamay Mirza, devletin kontrolünü ele geçirmiştir. Ancak Mamay Mirza, Cengiz Han soyundan gelmediği için kendisine meşruiyet kazandırmak amacıyla 1360-1380 yılları arasında yirmiye yakın kukla han tahta geçirmiştir (Kemaloğlu, 2015: 97). Altın Orda Devleti'nin başında otoriter bir han'ın bulunmaması ezelden beridir özerk yaşayan Gök Orda'nın bağımsızlığına giden süreci hızlandırmıştır.

Bağımsızlığa giden süreci hızlandırmıştır diyoruz çünkü daha Özbek Han devrinde (1313-1342) Gök Orda'nın başındaki Mübarek Hoca, Altın Orda'dan bağımsızlığını ilan etmiştir. Sıgnak'ta bulunan 1327-1329 tarihli sikkelerde "*Adaletli Sultan Mübarek Hoca Tanrı Onun Hanlığını Uzatsın*"⁴ yazmaktadır. Ancak Özbek Han, Mübarek Hoca üzerine yürüyerek bu bağımsızlığa engel olmuştur. Fakat yıllar sonra daha müsait bir fırsat bulan Orda'nın soyundan Urus Han bağımsızlığını ilan etmiş ve 1361-1377 yılları arasında Gök Orda'nın hanlığını yapmıştır. Sıgnak, Orda soyunun ikamet ve mezar yerleri olmuştur (Klyashorniy ve Sultanov, 1992: 196-198). İvanov da Sıgnak'ın Gök Orda'nın merkezi olduğunu kaleme almıştır (İvanov, 1958: 17). Yine Saraycık, Savran, Cend, Barçkend, Otrar; Orda'nın soyundan gelenlerin yönetimleri altında bulunan yerlerdir. Şeyban soyundan gelenler ise Orta İrtiş'te ikamet etmişlerdir. Urus Han bağımsızlığını ilan ettikten sonra Sıgnak, Barçkend, Cend, Savran ve Otrar'a çeşitli medreseler, hanlar, mescitler ve muhtelif yapılar inşa ettirmiştir (Klyashorniy ve Sultanov, 1992: 196-198).

Urus Han, Gök Orda şehirlerini güçlendirip kalkındırırken Siriderya'nın aşâğılarından Timur ve Toktamış tehlikesi gün yüzüne çıkmıştır. Eski Çağatay Hanlığı topraklarında 1370'lerde hâkimiyet kuran Timur (Aka, 2017: 12), Doğu Deşt-i Kıpçak'ta söz sahibi olmaya başlamıştır. Urus Han, Mangışlak yöneticisi olan kardeşi Toy Hoca'yı, kararlarına uymadığı için öldürmüştür (İvanov, 1958: 19-20). Toy Hoca'nın oğlu Toktamış da aynı kaderi yaşamamak adına 1376'da Timur'a sığınmıştır (Şerefüddin Ali Yezdî, 2019: 117). Urus Han ile birlikte güçlenmeye başlayan Gök Orda'nın, Ak Orda'yı da kontrol altına alıp Altın Orda Devleti'ni tekrar bir araya getirme ihtimalinin kendisine tehdit oluşturabileceğini öngören Timur, Toktamış'ı kullanarak rakibini zayıflatmak istemiştir (Gumilev, 2013: 288). Bu sebepten dolayı Toktamış, Timur Devleti'nde muazzam şekilde karşılanmıştır. Toktamış, Timur'un hizmetine girdikten sonra Timur ona Savran'ı ve Gök Orda'nın merkezi kabul edilen Sıgnak kentlerini vermiştir (Şerefüddin Ali Yezdî, 2019: 118). Toktamış'ın emrine ordu da veren Timur onu Urus Han üzerine göndermiştir. Toktamış, Urus Han'ın oğlu Kutluk Buka'ya yenilmiştir ancak savaş esnasında Kutluk Buka da bir ok darbesi sonucu ölmüştür. Mağlup olan Toktamış yeniden Timur'a sığınmış, Timur emrine yeni bir ordu vermesine rağmen Toktamış bu sefer de Urus Han'ın diğer oğlu Toktakiya'ya yenilmiş ve bir kez daha Timur'a sığınmıştır. Urus Han, oğlu Kutluk Buka'yı öldürdüğü gerekçesi ile Toktamış'ın kendisine teslim edilmesini istemiştir (Aka, 2017:

⁴ "Султан Правосудный Мубарак Ходжа Да Продлим Бог Царство Его". (Klyashorniy ve Sultanov, 1992: 196)

3-15). Lakin Timur, Urus Han'ın talebini reddedip cevabı şu olmuştur: “*O bize sığınmıştır. Ben onu kimseye vermem. Ama savaş diyorsanız, biz hazırız*”⁵ (Şerefüddin Ali Yezdî, 2019: 119). Urus Han, Timur tarafından reddedilmesinin ardından ordusunun başına geçerek Timur üzerine yürümüştür. Bu sırada yani 1377’de Urus Han ölmüştür. Klyaştorniy ve Sultanov’a göre; Urus Han’ın eceliyle mi yahut hastalanarak mı öldüğü konusunda farklı düşünceler vardır ancak ölüm nedeni belli değildir (Klyaştorniy ve Sultanov, 1992: 201).

Urus Han’dan sonra Toktakiya başa geçmiş ancak o da kısa süre sonra hayatını kaybedince yönetim Timur Melik Oğlan’a geçmiştir. Ancak Timur Melik Oğlan’ın vaktini içki ve eğlence ile geçirmesi Toktamış’a kaybettiği savaşların intikamını almak için fırsat doğurmuştur (Aka, 2017: 14-15). Gumilev, Toktakiya için şöyle demektedir: “*Yaptığı tek şeyi beylerini ve nökerlerini tedirgin edecek şekilde yemek yemek ve uyumaktır*” (Gumilev, 2013: 289). Timur bir kez daha Toktamış’ı Gök Orda üzerine yollamış ve bu sefer Toktamış zafer elde etmiştir. Toktamış, Gök Orda’yı ele geçirmiş ve yönünü Ak Orda’ya, Mamay Mirza üzerine çevirmiştir. 1380 yılında Don Nehri’ne dökülen Kalka Irmağı’nda Mamay Mirza’nın ordusunu yenen Toktamış, Ak Orda’nın da hâkimi olup eskiden olduğu gibi bu iki Orda’nın birleşiminden oluşan Altın Orda Devleti’nin başına geçmiştir (Kemaloğlu, 2015: 105).

Timur’un kontrolündeki Harezmi hariç, eskiden Altın Orda’ya ait toprakları geri almaya başlayan Toktamış, sayesinde güçlendiği Timur’a sadakatinden uzaklaşmaya başlamıştır. 1386-1387 kışında Timur Karabağ’da bulunurken Toktamış’ın askerleri Derbend’i geçerek saldırıya başlamışlardır. Ancak Timur’un oğlu Miranşah komutasındaki ordu Toktamış’ı mağlup ederek onu çekilmeye zorlamıştır. Miranşah’a yenilen Toktamış pes etmemiş ve Timur’un Güney İran’da bulunmasını fırsat bilerek 1387’de Mâverâünnehr’e gelerek buraları yakıp yıkmış hatta Buhara’yı ele geçirmeye çalışmıştır (Aka, 2017: 21-22). Toktamış’ın ağır bir mağlubiyet almadan durmayacağını iyi bilen Timur, 1390 yılında Toktamış’a karşı ilk seferine çıkmıştır. Yesi, Karaçuk ve Savran üzerinden Doğu Deşt-i Kıpçak’a giren Timur ve ordusu 1391 yılında Kunduzca mevkiinde Toktamış’ı mağlup etmiştir (Şerefüddin Ali Yezdî, 2019: 192-193). Lakin mağlubiyet yaşamaya alışkın olan Toktamış gücünü topladıktan sonra 1395’te yeniden Derbend’i geçerek Timur’a saldırmıştır. 1395’te Terek kıyısında yapılan savaşta da yenilen Toktamış bir kez daha kaçmıştır. Timur yıllar önce Toktamış’a yaptığı gibi bu sefer de Urus Han’ın oğlu Kayrıcak Oğlan’ın emrine ordu vererek ona hanlık alametleri vermiştir (Aka, 2017: 29). Timur daha evvel kendisinden kaçan Toktamış’ın peşini bıraktığında olanları görmesinden dolayı bu sefer takibi bırakmamıştır. Özi Nehri’ne kadar Toktamış’ı takip eden Timur onu Balkanlar’a doğru sürmekte muvaffak olmuştu (Yakubovskiy, 1976: 258-259). Daha sonra Moskova’ya kadar tüm toprakları yağmalayan Timur, göçerlere de büyük zarar vermiştir. İbni Arabşah, bu sefer esnasında Saray, Saraycık, Astarhan gibi Altın Orda’nın mühim yerleşim yerlerinin Timur’un ordusu tarafından harabeye çevrildiğini kaleme almıştır (İbni Arabşah, 2012: 142). Şerefüddin Ali Yezdî, Toktamış’ın ordusunun mağlup edildikten sonra Deşt-i Kıpçak’ta yaşayan kabilelerin yağmalandığını ifade etmektedir (Şerefüddin Ali Yezdî, 2019: 255). Safargaliev’e göre; Timur tarafından yağmalanan göçer nüfus sefil bir hayat sürmeye başlamıştır. Göçerlerden pek çoğu Orta Asya’ya götürülmüştür (Safargaliev, 1960: 172). Götürülen bu göçerlerin Timur Devleti’nin nüfusunu arttırmak amacıyla yapıldığı barizdir. Ancak hangi boyların ve kavimlerin götürüldüğü hakkında kaynaklarda bilgi yoktur.

Timur’un 1396’da Altın Orda topraklarından ayrılmasından sonra oluşan yönetim boşluğunda, Cuci Ulusu içerisinde çeşitli bağımsız hanlar ve beyler belirmeye başlamıştır. Bu da Berdibek Han’dan sonra Altın Orda Devleti’nde başlayan çözülme sürecini zirve noktaya taşımıştır. İdil kıyısında ve Saray’da Timur’a bağlı Kayrıcak Oğlan, Astarhan taraflarında Timur Kutluk, Yayık taraflarında Edige ve Kırım’da Taş Timur hâkimiyet sürmeye başlamıştır (Safargaliev, 1960: 174).

⁵ “Ul bizge sığınib kelib tutur. Men anı hiç kimge bermesmen. Amma urus desengiz tavar turubturbiz”. (Şerefüddin Ali Yezdî, 2019: 119).

Yayık Nehri'nin doğusunda ikamet eden Mangıtlar'dan olan Edige'nin kabilenin başına geçmesinden sonra Mangıtlar yahut diğer adları ile Nogaylar da tarih sahnesine çıkmıştır. Mangıtların yurtlarının etrafı Ak Orda ve Gök Orda gibi uluslar ile çevrilidir. Bu sebepten Mangıtlar bağımsız olmamakla birlikte özerk bir yapıya sahiptirler (Trepavlov, 2002: 72-75). Kabilesinin gücü ile daha Mamay Mirza ve Toktamış Han dönemlerinde devlet işlerine karışmaya başlayan Edige, Timur'un çekilmesinden sonra devlet içindeki en güçlü figür olmuştur. Tıpkı Mamay Mirza gibi Edige de Cengiz Han soyundan olmadığından dolayı kendisine meşruiyet kazandırmak amacıyla kukla hanları başa getirmiştir. Edige her ne kadar devletin başına kukla hanlar getirirse de esas otorite kendisi idi. Bu da devletin bir nebze de olsa dağılmasının önüne geçmekteydi. Lakin Edige'nin 1419'da öldürülmesinden sonra Altın Orda'da sonu gelmeyen taht mücadeleleri başlamış ve otoritenin tamamen yok olması ile Altın Orda Devleti'nden Sibir Hanlığı, Kazan Hanlığı, Kırım Hanlığı, Astarhan Hanlığı, Nogay (Mangıt) Ordası ve Ebu'l Hayr Hanlığı gibi muhtelif hanlıklar bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir (Kemaloğlu, 2017: 130-132).

3.Ebu'l Hayr Hanlığı ve Göçer Özbekler

Altın Orda Devleti'nden ayrılan çeşitli devletler bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Ancak çalışmamızın esas bölgesi Doğu Deşt-i Kıpçak olması sebebiyle yalnızca Ebu'l Hayr Hanlığı, Nogay Ordası ve Sibir Hanlığı'na değinilecektir. 1420'lerde Mangıtlar'ın yanı sıra Şeyban soyundan gelenler tarafından da yönetilen Doğu Deşt-i Kıpçak'ta Cumaduk b. Sufi, Sarısu ve Emba arasını; Mahmud Hoca b. Kağan Bek, Tobol ve İşim arasını; Mustafa b. Musa, İşim'in sol kıyısında bulunan Atbasar dolaylarını; Devlet Şeyh b. İbrahim, İrtiş Nehri'nin sol kıyısından Tobol ile birleştiği yere kadar olan bölgeleri idare etmişlerdir (Trepavlov, 1958: 95-96). Gök Orda'ya bağlı bu topraklarda Burkut, Kiyat, Koşçi, İycan, Kongrat, Uşun, Utaci, Nayman, Cat, Karluk, Kenegec, Durman, Kurlaut, Tubai, Mangıt, Nukuz, Tangut, Uygur, Hitay, Taymas, Eçki, Tuman-Ming gibi Türk (Kıpçak)-Moğol kökenli boylar ikamet etmiştir. Örneğin Kongrat, Nukuz ve Kiyat boyları Moğol'dur. Daha Berdibek Han'ın ölümünden itibaren yukarıda belirtilen uluslar ile boylar arasında sonu gelmek bilmeyen savaşlar ve daima birbirlerini yağma etme korkusu, güçlü bir askerî lider etrafında toplanmayı zorunlu kılmıştır (Ahmedov, 1965: 16, 46).

Şeyban soyundan gelen Ebu'l Hayr Han, 1412'de ejderha yılında dünyaya gelmiştir ve küçük yaşta kimsesiz kalmıştır. Kimsesiz kalan Ebu'l Hayr yine kendisi gibi Şeyban soyundan Cumaduk Han'a sığınmıştır. Cumaduk Han'ın Mangıtlar ile yaptığı savaşta yenilmesi ve öldürülmesi üzerine Ebu'l Hayr Mangıtlar tarafından esir edilmiştir. Ancak Mangıtlar, 16 yaşındaki Ebu'l Hayr'ı serbest bırakmışlardır (Klyaştorniy ve Sultanov, 1992: 218). Trepavlov'a göre; Mangıtlar'dan Edige'nin akrabası olup olmadığı bilinmeyen Sarıg Şiman (Trepavlov, 2002: 97), Ahmedov'a göre ise yine Mangıtlar'dan Alaşa Bahadır, Ebu'l Hayr'ın ilk yıllarında onun yanında olmuştur. Ebu'l Hayr'ı destekleyen isim konusunda kesin bir fikir birliği olmasına rağmen Mangıtlar'dan güçlü bir destek edindiği kesindir. Mangıtlar'dan da destek alan Ebu'l Hayr'a daha sonra Kiyat, Durman, Koşçi, Utaci, Nayman, Durman, Taymas, Cat, Hitay, Uygur, Karluk, Uşun, Kurlaut, Eçki, Tuman-Ming, Tangut, Kongrat boylarının yanı sıra Seyyidler'den Kul Muhammed ve Kara Said de destek vermiştir. Bunların yanı sıra irili ufaklı iki yüz kadar boy ve uruğ, Ebu'l Hayr'ı desteklemiştir (Ahmedov, 1965: 46).

Ebu'l Hayr arkasına aldığı güçlü destek ile Gök Orda toprağı Tura'ya 1428'de sefer düzenlemiştir. Tura'nın yöneticileri Adab Bek, Kepek Hoca ve diğer şehir soyluları direnmeden Ebu'l Hayr'a itaat etmişlerdir. Ebu'l Hayr'a karşı neden direnilmediği belli olmamakla birlikte Altın Orda topraklarında yaşanan karışıklıklardan bıkan şehir yöneticilerinin bir otorite altına girmek istemeleri etkili olmuş olabilir. Tura'ya girildikten sonra 1428'de Ebu'l Hayr, Altın Orda'dan ayrılarak on yedi yaşında han ilan edilmiş, adına hutbeler okunmuş ve paralar bastırılmıştır. Böylece Ebu'l Hayr Hanlığı veya diğer ismiyle Özbek Hanlığı, Cuci Ulusu'nun enkazı üzerine kurulmuş hanlıklardan biri olmuş ve Tura, 1446'ya kadar Hanlığa başkentlik yapmıştır (Ahmedov, 1965: 48).

Özbek Hanlığı ve Özbek halkı Ebu'l Hayr ile birlikte ortaya çıkmıştır. Yakubovskiy'e göre; Altın Orda Han'ı Özbek Han ile birlikte hareket eden askerlere Özbekli anlamına gelen Uzbekiyan denilmiştir (Yakubovskiy, 1976: 194-195). Yakubovskiy'nin düşünceleri Zeki Velidi Togan tarafından da teyit edilmektedir

(Togan, 1981: 31). Mehmet Saray, Özbek Türkleri adlı çalışmasında tıpkı Osmanlı ve Selçuklu dendiği gibi Özbek Han'ın peşinden gidenlere de Özbekli dendiği fikrini ortaya koymuştur (Saray, 1993: 13). Daha sonra Gök Orda'da yaşayan göçerler için Özbek ismi kullanılmaya başlanmıştır. Özbek adının neden Ak Orda'da değil de Gök Orda'da kullanıldığına dair fikir yürütülürse: Özbek Han'ın peşinden gidenlerin daha sonra Gök Orda topraklarına gittikleri düşünülebilir. Ancak Özbek adına bakılırsa tıpkı Tatar adı gibi çeşitli Türk ve Moğol kavimlerinin birleştirici adı olduğu, daha sonra da etnik bir anlam kazandığı görülür. Ahmedov, XVI. yüzyılın başında Özbek toplumunu oluşturan üç halktan bahsediyor. Bunlar Şeybaniler, Kazaklar ve Mangıtlardır (Ahmedov, 1965: 16).

Ebu'l Hayr'ın 1428'de Tura'da gerçekleştirilen hanlık töreninde Edige'nin akrabası olan Mangıtlar'dan Vakkas Bey'in adı duyulmuştur. Ebu'l Hayr'ın ilk dönemlerinde yanında bulunan Mangıtlar'dan Sarıg Şıman veya Alaşa Bahadır ismi kaybolmuş onun yerini Vakkas Bey almıştır. Trepavlov'a göre; Vakkas Bey başlangıçta Ebu'l Hayr'ın yanında yer almamış lakin daha sonra etrafına muhtelif boy ve uruğları toplayıp Tura'yı ele geçirdikten sonra ona katılmıştır (Trepavlov, 2002: 98). Vakkas Bey'in neden daha sonra Ebu'l Hayr Han'a katıldığı düşünülürse, burada Mangıtlar arasında çıkan iç karışıklık sonucunda kendisini koruyacak güçlü bir han araması ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır. Yine Treplavlov'a göre; Vakkas Bey, 1430-1440 yılları arasında Ebu'l Hayr Han'ın ordularını yönetmiştir (Trepavlov, 2002: 98). Verilen bilgiden anlaşılacağı üzere Vakkas Bey ya askerlik konusunda maharetliydi ya da Mangıtlar sayıca fazlalardı ki Ebu'l Hayr Han, Vakkas Bey'e ordu komutanlığını vererek Mangıtlar'ı yanında tutmaya çalışıyordu.

Ebu'l Hayr Han, Tura'nın ele geçirilmesinden bir yıl sonra Şeyban soyunu birleştirmek amacıyla yukarıda belirtilen Şeyban soyundan Mahmud Hoca'nın üzerine yürümüştür. Ebu'l Hayr Han, Mahmud Hoca'yı Tobol kıyısında mağlup etmiş ve Mahmud Hoca öldürülmüştür. Daha sonra Mahmud Hoca'nın Orda'sı yağmalanmış ve ulusu Ebu'l Hayr Han'ın ulusuna katılmıştır. 1428-1431 gibi kısa sürede Ebu'l Hayr tüm Şeyban Ulusu'nu bir araya getirmiştir ve üzerlerinde hâkimiyet kurmuştur. 1431'de Ebu'l Hayr Han Timur'un oğlu Şahrüh yönetimindeki Timurlular Devleti'ne sefer düzenlemiştir. Harezmi'nin başkenti Ürgenç'i kuşatan Ebu'l Hayr Han, Harezmi'nin hâkimi Timurlu Emir İbrahim'e elçi göndermiştir. Ebu'l Hayr Han gönderdiği elçi ile Cengiz Han'dan beri Ürgenç'in Cuci ve onun neslinden olanlara ait olduğunu, bundan dolayı şehri derhal kendisine teslim etmesini istemiştir. Ürgenç'in önde gelenleri ve din adamları Emir İbrahim'e isteğin kabul edilmesi için baskı yapmışlardır. Ebu'l Hayr Han'ın isteğini kabul eden Emir İbrahim Ürgenç'i direniş göstermeden teslim etmiştir. Özbekler, Ürgenç'e girdikten sonra Ebu'l Hayr Han Ürgenç'in eski yöneticilerinin büyük emek ve özenle topladıkları hazinenin açılmasını emretmiştir. Hazinenin kapısına iki önemli emir dikildikten sonra tüm askerler, komutanlar, hanın yakınları ikişerli olarak hazine odasına girmişler ve taşıyabildikleri kadar altın ile mücevheri alarak dışarı çıkmışlardır (Ahmedov, 1965: 48-50). Fakat Ürgenç'te fazla barınamayan Özbekler geri çekilmişlerdir. İsmail Aka bunun sebebinin iklim olduğunu belirtir (Aka, 2017: 95). Trepavlov ise bunu 1420'lerin sonunda Deşt-i Kıpçak'ta yaşanan sert bir kuraklığın ve ülsler salgınının pek çok insanı öldürmesine bağlar (Trepavlov, 2002: 97). İki isim de çekilmenin sebebinin farklı nedenlere bağlamalarına rağmen ortak bir düşünce vardır: O da Özbeklerin çevresel sebeplerden dolayı çekilmeleridir. Timurlular üzerine yapılan seferden sonra 1431-1446 yılları arasında Ebu'l Hayr Han topraklarını genişletmek amacıyla hiç savaş yapmamıştır. Bunun sebebi ilk günden itibaren kendisine tamamen itaat etmeyen ve söz geçiremediği Şeybani soyundan İbak Han, Burke Sultan ve Urus Han soyundan gelen Canibek ve Kerey gibi isimlerin varlığıdır (Ahmedov, 1965: 55).

1444-1446 yılları arasında Timurlu Şahrüh, torunu Muhammed ile veraset konusunda savaşa tutuşmuştur, daha sonra Uluğ Bey'in de olaya müdahil olması sonucu Timurlu Devleti'nde yaşanan kargaşalardan faydalanan Ebu'l Hayr Han, Siriderya'ya doğru harekete geçmiştir (Aka, 2017: 100-102). Siriderya boylarındaki Sozak, Akkorgan, Özgent, Aruk ve Sıgnak şehirleri 1446'da Ebu'l Hayr Han tarafından ele geçirilmiştir. Hanlığın başkenti, Tura'dan Sıgnak'a taşınmış ve burası 1468'de Ebu'l Hayr Han ölüp hanlık yıkılana kadar başkent olarak kalmıştır (Pişçulina, 2013: 164-165).

4.Ebu'l Hayr Hanlığı'nın Yıkılışı ve Kazak Hanlığı'nın Ortaya Çıkışı

Ebu'l Hayr Hanlığı batıda Yayık'tan doğuda Balkaş Gölü'ne, güneyde Siriderya'nın aşağısından kuzeyde Tobol'dan İrtiş'e kadar çok geniş bir bölgeye sahiptir (Pişçulina, 2013: 163). 1440'larda Mangıtlar'dan Vakkas Bey ölmüş daha sonra oğlu Musa Bey ve kardeşi Abbas Bey beraberlerine aldıkları Mangıtlar ile Ebu'l Hayr Han'a itaat etmeyerek merkezleri Saraycık olmak üzere kendi topraklarında bağımsız yaşamaya başlamışlardır (Trepavlov, 2002: 100-101). 1457'de Ebu'l Hayr Han'ın büyük bir hazine biriktirdiğini işiten Uz Timur Tayşi komutasındaki Moğol kökenli Kalmuklar, Sıgnak'a doğru yürümüşlerdir. Kalmukların geldiğini haber alan Ebu'l Hayr Han, Sıgnak civarındaki Kök Koşan mevkiinde düşmanını beklemeye başlamıştır. Ebu'l Hayr Han, Kalmuklar karşısında ağır bir yenilgi almış ve Sıgnak şehrinin güçlü duvarlarının arkasına sığınmıştır. Karşılarında başka direniş görmeyen Kalmuklar yağma yapıp geri dönmüşlerdir (Klyaştorniy ve Sultanov, 1992: 223). Kalmukların galibiyet kazanıp geri dönmelerinin akabinde de Ebu'l Hayr Hanlığından kopuşlar başlamıştır (Berber, 2021: 18).

Mirza Haydar Duğlat, Tarih-i Reşidî isimli meşhur eserinde Ebu'l Hayr Han'ın fitne çıkardıkları gerekçesiyle Canibek ve Kerey'in öldürülmesini istediğini iki kardeşin de bunu önceden sezip Moğolistan'a kaçtıklarını anlatmaktadır (Mirza Haydar Duğlat, 2019: 447). Canibek ve Kerey ayrılarak Moğolistan'a, Çağatay soyundan gelen İsen Buka Han'ın yönetimi altına girmişlerdir. İsen Buka Han, onlara Çu Nehri vadisini yurt olarak vermiş ve Kerey de halkı tarafından han ilan edilmiştir. Yine Mirza Haydar Duğlat, Kazak sultanlarının (1465-1466) yılında hâkimiyetlerinin başladığını ifade etmektedir (Mirza Haydar Duğlat, 2019: 246). Böylece Canibek ile Kerey, Ebu'l Hayr Han'dan memnun olmayan ve ona itaat etmeyen boyların ve budunların göç ettikleri bir bölge kurmaya başlamışlardır (İvanov, 1958: 30). Canibek ve Kerey etrafında toplanan topluluğa zaman içerisinde Kazak, kurdukları hanlığa ise Kazak Hanlığı denilmeye başlanmıştır. Osman Yorulmaz'a göre ise; *"Altın Orda Devleti'nin dağılma aşamasında, Cuci'nin oğulları Şeyban ve Tokay Timur nesilleri arasındaki mücadeleye bağlı olarak Doğu Deşt-i Kıpçak'ta yaşayan boy ve uruğlar, XV. yy.ın ortalarından itibaren Kazak adı altında yeni bir siyasi kimlikle tarih sahnesine çıktılar"* (Yorulmaz, 2013: 11). Mirza Haydar Duğlat: *"Onlar öncelikle halkların ana kitlesinden ayrıldıkları ve bir zaman fakir ve avare dolaştıkları için Kazak adını aldılar. Sonraları bu isim onlara yapışıp kaldı"* demektedir (Mirza Haydar Duğlat, 2019: 447). İvanov'un XIII-XIV. yüzyıllar arasında yazılan doğu sözlüklerini inceleyip edindiği bilgilere göre; Kazak, *"Devletinden, kabilesinden ya da boyundan ayrılmak zorunda kalarak hayatını maceracı olarak sürdüren"*⁶ anlamına gelmektedir ki Canibek ve Kerey'in yaptıklarının tam karşılığıdır (İvanov, 1958: 38).

Ebu'l Hayr Han, Kazaklar üzerine yürürken 1468'de ölmüştür (Pişçulina, 2013: 164). Ebu'l Hayr Han'dan sonra yerine oğlu Şeyh Budak geçmiştir. Uzun zamandır itaat etmeyen Sibir Hanlığı'nın kurucusu Şeyban soyundan İbak Han, yine Şeyban soyundan Burke Sultan, Mangıtlar'dan Abbas Bey ve Musa Bey, Kazaklar'dan Canibek ve Kerey Hanlar birleşerek 1470'de Şeyh Budak'ı öldürmüşlerdir (Trepavlov, 2002: 103).

Sonuç

Doğu Deşt-i Kıpçak toprakları üzerinde, Altın Orda Devleti'nin çökmeye başlamasından sonra meydana gelene otorite boşluğu, bölgenin uzun yıllar bir siyasî kargaşa ortamına girmesine neden olmuştur. Bu siyasî kargaşa ortamında, Altın Orda hükümdarlarının soyundan gelenler tarafından küçük hanlıklar kurulmuş ve her biri kendi bölgesinde otoritelerini sağlamlaştırma çabasına girmişlerdir. Nitekim Doğu Deşt-i Kıpçak topraklarında bulunan boy ve uruğlar, bu hanlıkların teşekküllerinde önemli bir konuma sahiplerdir. Deşt-i Kıpçak topraklarında özellikle Moğol akınlarının etkisiyle meydana gelen göçler, önemli kabilelerin burada nüfuz sahibi olmalarını sağlamıştır. Bu kabileler, hanlıkların kurulmasına

⁶ "Отделившемся от своего государство, племени или рода и принужденному вести жизнь искателя приключений" (İvanov, 1958: 38)

önemli etkide buldukları gibi hanlık tahtına geçen hanların da otoritelerine nüfuz etmişlerdir. Bu sebeple Doğu Deşt-i Kıpçak topraklarında oluşan hanlıkların teşekküllerini burada bulunan kabileler aracılığıyla sağlamlaştırılmaları gözden kaçırılmamalıdır. Altın Orda Devleti'nin yıkılışının ardından siyasi ve sosyal bazı olayların meydana getirdiği olumsuzluklar neticesinde kendilerini Altın Orda Devleti'nin varisleri olarak adlandıran hanlıklar da varlıklarını uzun süre devam ettirememişlerdir. Bu sebeple Türk yurdu haline gelen bölgelerde otorite boşluğundan ötürü Rus nüfuzu etkin olmaya başlamış ve sonuçta Rus yöneticileri kuvvetlerini giderek artırmışlardır. Sonuç olarak Doğu Deşt-i Kıpçak topraklarında kurulan hanlıkların her biri kendilerini Cuci Ulusu topraklarının varisleri olarak görerek, bölgede hâkimiyetlerini sağlamlaştırmaya çalıştıkları ve bu çaba neticesinde de daimi olarak birbirlerini zayıflattıkları görülmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma için etik kurul izni alma gerekliliği yoktur. Etik kurul izni bulunmamaktadır.

Destek Beyanı

Araştırma herhangi bir kurum ve kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

Kaynakça

- Ahmedov, B. A. (1965). Gosudarstvo Koçevih Uzbekov. Moskva: Akademiya Nauk SSSR.
- Aka, İ. (2017). Timur ve Devleti. Ankara: TTK.
- Barthold, V. V. (2017). Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler. (Çev. R. H. Özdem). (Yay. Haz. K. Y. Kopraman, İ. Aka). Ankara: TTK
- Berber, O. (2021). Kalmuk İstilas ve Türk Dünyasına Etkileri. Ankara: TTK.
- D'ohsson, A. (2014). Moğol Tarihi. (Çev. E. Kalan). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yay.
- Grousset, R. (2011). Stepler İmparatorluğu. (Çev. H. İnalçık). (Yay. Haz. E. Tokdemir, M. Dönmez). Ankara: TTK.
- Gumilev, L. N. (2013). Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları. Cilt II. (Çev. A. Batur). İstanbul: Selenge Yay.
- İbni Arabşah. (2012). Acâibu'l Makdûr. (Çev. A. Batur). İstanbul: Selenge Yay.
- İvanov, P. P. (1958). Oçerki po İstorii Sredney Azii. Moskva: Akademiya Nauk SSSR.
- Kafalı, M. (2002). Altınordu Hanlığı ve Kıpçak Bozkırlarındaki Türk Hanlıkları. Türkler Ansiklopedisi içinde (Cilt VIII, 678-704. ss.). Ankara: Yeni Türkiye Yay.
- Kemaloğlu, İ. (2015). Altın Orda ve Rusya. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kemaloğlu, İ. (2017). Altın Orda Devleti. H. Alan, İ. Kemaloğlu (Ed.), Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları içinde (98-149. ss.). İstanbul: Ötüken Yay.
- Klyaçtorniy, S. G. ve Sultanov, T. İ. (1992). Kazahstan Letopis Treh Tısaçetiy. Alma-Ata.
- Moğolların Gizli Tarihi. (2016). (Çev. A. Temir). Ankara: TTK.
- Ötemiş Hacı. (2018). Çengiz-Nâme. (Yay. Haz. İ. Kemaloğlu). Ankara: TTK.

- Pişçulina, K. A. (2013). Moğol Devrinde Kazakistan. A. Kara (Ed.), Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar içinde (145-172. ss.). İstanbul: Selenge Yay.
- Rashiduddin Fazlullah. (1999). Jami'u't-Tavarikh: Compendium at Chronicles: A History of the Mongols Part Two. (Çev. Thackston, W. M.) (Yay. Haz. Tekin, Ş., Tekin, G. A.). Harvard: Harvard University Departman of Near Eastern Language and Civilization.
- Roux, J. P. (2001). Moğol İmparatorluğu Tarihi. (Çev. A. Kazancıgil, A. Bereket). İstanbul: Kabcacı Yay.
- Safargaliev, M. G. (1960). Raspad Zolotoy Ordı. Saransk: Mordovskoye Knijnoye İzdatelystvo.
- Saray, M. (1993). Özbek Türkleri. Yeni Türk Cumhuriyetleri Serisi 4. İstanbul: Nesil Matbaacılık.
- Şerefüddin Ali Yezdî. (2019). Emîr Timur (Zafername). (Çev. A. Batur). İstanbul: Selenge Yay.
- Togan, Z. V. (1981). Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Trepavlov, V. V. (2002). İstoriya Nogayskoy Ordı. Moskva: Rossiyskaya Akademiya Nauk.
- Yakubovskiy, A. Yu. (1976). Altın Ordu ve Çöküşü. (Çev. H. Eren). Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Yorulmaz, O. (2013). Başlangıcından Hanlığın Feshine Kadar Kazak Türkleri ile Çarlık Rusyası Arasındaki Siyasi İlişkiler. Ankara: TTK.

Beşiktaş Muhafızı Yedi Sekiz Hasan Paşa'nın Vakıf Kütüphanesinin ve Düşünce Dünyasının Bir Değerlendirmesi

Fatma AKIN¹

Beşiktaş Muhafızı Yedi Sekiz Hasan Paşa'nın Vakıf Kütüphanesinin ve Düşünce Dünyasının Bir Değerlendirmesi

Beşiktaş Guardian Yedi-Sekiz Hasan Pasha's Foundation Library and an Assessment of the World of Thought

Özet

Osmanlı İmparatorluğunda öğrencilerin kitap ihtiyaçları çoğunlukla vakıf kütüphaneleri aracılığıyla sağlanmıştır. Bu nedenle kuruluş yıllarından itibaren vakıflar yoluyla kütüphaneler açılmıştır. Tanzimatla birlikte İstanbul'da hızla yaygınlaşan bu tür kütüphaneler zamanla taşraya da yayılmıştır. Özellikle II. Abdülhamid döneminde devlet ileri gelenleri tarafından taşra kentlerinde kütüphaneler kurularak kitaplar vakfedilmiştir. Beşiktaş Muhafızı Yedi-Sekiz Hasan Paşa da memleketi olan Çorum'da yaklaşık dört yüz yirmi adet eserle Ulu Cami bahçesinde bir vakıf kütüphanesi kurmuştur. Bugün yıkılmış olan kütüphane ve vakfedilen kitaplarla ilgili detaylı bir çalışma yapılmamıştır. Özellikle vakfedilen kitapların sayısı bugüne kadar yüz yetmiş olarak ifade edilmiş, kitapların da bir incelemesi yapılmamıştır. Hasan Paşa Çorum'daki vakıf kütüphanesini ilk olarak dört yüz yirmi iki eserle kurmuş, sonradan desteklemeye devam etmiştir. Bunun dışında Paşa'nın vakfettiği eserler incelendiğinde O'nun Çorum'da adeta bir medrese kütüphanesi kurduğunu söylemek mümkündür. Bu çalışmada Hasan Paşa'nın vakıf kütüphanesi incelenerek hem kütüphane ile ilgili belirsizlikler ortadan kaldırılacak hem de Hasan Paşa'nın düşünce dünyasına bir katkı sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hasan Paşa, Beşiktaş Muhafızı, Vakıf kütüphanesi, Çorum, II. Abdülhamid.

Abstract

In the Ottoman Empire, students' book needs were mostly provided through foundation libraries. For this reason, libraries have been opened through foundations since the establishment years. With the Tanzimat, such libraries, which became widespread rapidly in İstanbul, also spread to the provinces in time. Especially during the reign of II. Abdülhamid, libraries were established in provincial cities by state notables and books were donated. Beşiktaş Guardian Yedi-Sekiz Hasan Pasha also established a foundation library in the garden of the Ulu Mosque in Çorum, her hometown. No detailed study has been done on the library and the books that have been devoted, which were destroyed today. The number of books donated has been expressed as one hundred and seventy to date. However, Hasan Pasha first established the foundation library in Çorum with four hundred and twenty-two works and continued to support it later. Apart from this, when the books donated by Pasha are examined, it is possible to say that He established a madrasah library in Çorum. In this study, by examining Hasan Pasha's foundation library, both the uncertainties about the library will be removed and a contribution will be made to Hasan Pasha's world of thought.

Keywords: Hasan Pasha, Beşiktaş guardian, foundation library, Çorum, II. Abdülhamid.

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

Vakıf kütüphaneleri, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri temel eğitim kurumu olan medreselerin öğrencilerine kaynak sağlayan yerler olmuştur. Tanzimat Fermanı ile birlikte yeni açılan eğitim kurumlarının ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kütüphanelerin işleyişinde bazı düzenlemeler yapılmıştır (Cunbur, 1964: 691-700). II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde Avrupa'da kütüphanecilikle ilgili gelişmelere paralel olarak Osmanlı Devleti'nde de bazı önemli reformlar yaşanmış, yüzyılın sonlarında Kütüphane-i Umumi-i Osmani açılmıştır. Ayrıca kütüphanelerin yönetimi, kontrolü ve kullanımı konusunda talimatnameler yayınlanmış, özellikle İstanbul'daki vakıf kütüphanelerinin katalogları hazırlanmıştır. Böylece kütüphaneler kurumsal bir yapıya kavuşturulmak istenmiştir (Erünsal, 2009: 291-311; Anameriç, 2014: 7).

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İstanbul'da pek çok yeni kütüphane kurulmaya başlamıştır. Bu durum zamanla taşra bölgelerine de yansımış, kentlerde kütüphane kurulması çalışmalarını hızlandırmıştır (Çavdar, 1995: 4). Bu tür kütüphanelerden birisi de Yedi-Sekiz Hasan Paşa tarafından Çorum'da kurulan vakıf kütüphanesidir (Erünsal, 2020: 349). Yedi-Sekiz Hasan Paşa'nın Çorum'da kurduğunu kütüphanesi ile ilgili çalışmalar yok denecek kadar

¹ Fatma AKIN, Arş. Gör. Dr. Hitit Üniversitesi Tarih Bölümü, e-posta: fatma_akin@windowslive.com, ORCID ID: 0000-0001-6649-2026.

azdır. Yapılan mevcut çalışmalar, genellikle Hasan Paşa'nın hayatını ve faaliyetlerini ele alırken kütüphane kısmı eksik bırakılmıştır. (Aydın, 2021; Erkoç, 2015; Tombuş, 1945: 1539-1546). Oysa Hasan Paşa, hem II. Abdülhamid döneminde Beşiktaş'ta iz bırakmış hem de memleketi Çorum'da hizmetleri ile bugün dahi adından söz ettiren bir

kimsedir. Bu çalışmada Hasan Paşa'nın kütüphane vakfiyesinden ve vakfiyenin bir başka örneği olan sicildeki kaydıdan hareketle hem kütüphanenin hem de Hasan Paşa'nın vakfettiği kitapların bir değerlendirmesi yapılmıştır. Böylece Hasan Paşa'nın biyografisine katkı sunulduğu gibi aynı zamanda kitaplarından hareketle düşünce dünyası değerlendirilmiştir.

2. Hasan Paşa Hakkında

Hasan Paşa, Çorum'da Gülabibey mahallesinde Kayış Köprüsü sokağında doğmuş, babası kılıç ustası Mustafa Ağa, annesi ise Kezban Hatun'dur. Çocukluk yıllarında Çorum'da babasının mesleği olan kılıç ustalığı ve aynı zamanda avcılık ile meşgul olan Hasan Paşa, yirmili yaşlarında askerlik için İstanbul'a gitmiştir. (Tombuş, 1945: 1539-1545). Askeriyede ikinci ordu dördüncü alayda beşinci bölük saf piyade taburunda bölük onbaşı olarak yer almış, Kırım Harbinde Anapa ve Gözleve'de bulunmuştur (Türk Tarih Kurumu Yazma Eserler Bölümü, Divan-ı Harp Mazbatası, Kayıt Numarası. 856, Yer Numarası. A.511).²

Hasan Paşa, 1857'ye gelindiğinde ikinci ordu beşinci alay üçüncü saf piyade taburu beşinci bölükte mülazım-ı sani görevinde bulunuyordu. Kısa bir süre sonra ise mülazım-ı evveliğe yükseldi. 1 Aralık 1863'te istifa ederek memleketine gitti.³ Bununla birlikte elde ettiği başarılar ve ardında bıraktığı namı ile İstanbul'da konuşulmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Öyle ki 1868'de zaptiye birinci taburunun birinci bölüğüne bölük ağası tayin edilmiştir. Aynı yıl Karesi sancağında meydana gelen eşkıyanın bastırılması amacıyla zaptiye tabur ağası olarak atanmıştır. Buradaki görevinde 1861'de alaybeyliğine yükselmiş, bir müddet sonra 1874'te mirliva rütbesini kazanmıştır (Divan-ı Harp Mazbatası, 3-4) Sultan'ın sadık adamlarından birisi haline gelmekle birlikte Abdülaziz'in tahttan indirilmesi sırasında güçlü bir kuvvetle Beşiktaş karakoluna saldırıldığı sırada Sultan'ı korumak için bir şey yapamamıştır. Abdülaziz'in tahttan indirilmesinin sonrasında Fatih zabita memurluğuna tayin edilmiştir (Şakir, 1943: 160-166).

Hasan Paşa, Fatih Zabitasında görev yaptığı sırada 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşının çıkması üzerine cepheye gitmiş ve Ali Saip Paşa fırkasında Zibofçe'de kazanılan mühim zaferlerde görev almış, ardından üçüncü rütbeden Osmani nişanı ile ödüllendirilmiştir. Ardahan Fırkasında ise Ferik Hüseyin Sabri Paşa kumandasında Liva kumandanı olarak yer almıştır. Burada başından kurşunla yaralandı (Gazi Ahmet Muhtar Paşa, 1996: 15, 278). Bununla birlikte çevresindekilerin söylediklerine göre Hasan Paşa'nın başındaki yaranın Ardahan'dan firar ederken bir duvardan atlaması sırasında başını duvara çarpmasıyla olduğu şeklindedir. Doktorların raporlarının yaranın ezici bir durum sonucunda meydana geldiği şeklindeki yorumları da bu söylentiye güçlendirmiştir (Mehmet Arif Bey, 2016: 212). Hüseyin Paşa'nın harpte Ardahan kalesini hakkıyla savunamayarak bölgeyi mühimmatıyla birlikte Rus kuvvetlerine teslim etmesi, O ve yanındakilerin yargılanmalarına neden olmuştur. Ferik Ahmed Vahap Paşa'nın yönetiminde bir Divan-ı Harp kurularak Hüseyin Sabri Paşa ve yanındakilerle birlikte Hasan Paşa da yargılanmıştır (Divan-ı Harp Mazbatası, 22-29).⁴ Mahkeme sonucunda, cephede birinci derecede sorumlu olan Hüseyin Sabri Paşa ve diğerleri cezalandırılırken Hasan Paşa ile ilgili farklı bir karar alınmıştır. Mahkemenin Hasan Paşa ile ilgili kararına göre; "Paşa,

² Aynı mazbatanın iki kopyası daha bulunmaktadır. Türk Tarih Kurumu Yazma Eserler Bölümü, Divan-ı Harp Mazbatası, Kayıt Numarası. 28721, Yer Numarası. AlI-1265. Türk Tarih Kurumu Yazma Eserler Bölümü, Divan-ı Harp Mazbatası, Kayıt Numarası. 19442, Yer Numarası. Al-4214, s. 3-4.

³ Erkoç Hasan Paşa'nın görevine ara vererek memleketi tarafına hiç gitmediğini belirtmektedir (Erkoç, 2015: 35).

⁴ Hasan Paşa ilk ifadesinde, harbin ikinci günü Ardahan'a vardığını, Hüseyin Sabri Paşa tarafından Senger Tabyası kumandanlığına tayin olunmuştur. Tabyaya vardktan sonra Hüseyin Sabri Paşa'dan asker talep etmiş, kendisine dört bölük gönderilmiştir. Bu bölükler Rus askeriyeye muharebe etmiş, iki gün sonra tabyaya yeniden Rus saldırısı olmuş ve geri püskürtülmüştür. Daha sonra Rus askerlerinin keşif kolları Tekçam ve Dere içinde görülmüş, bunlar üzerine Topçu Binbaşı Zahdi Efendi tarafından top atılmıştır. Ama mermiler hedefi vuramamıştır. Bu durum, top hartuğlarının gerektiği gibi imâl edilememesinden kaynaklandığından hartuğlar ıslah edilerek yeniden hücüm edilmiştir. Hasan Paşa, tüm bunları Hüseyin Sabri Paşa'ya tahriren bildirmiştir. Ancak Hüseyin Sabri Paşa'nın yaveri Edhem gelerek topoların az olduğunu, boş yere gülle atılmaması gerektiğini ve bunun Hüseyin Sabri Paşa'nın emri olduğunu bildirmiştir. Hasan Paşa ise emre

muhafaza ve müdafaasına memur olduğu Senger Tabyasında askerini sebatını sağlayamaması ve Rus kuvvetleri tabyaya yaklaşır-yaklaşmaz orayı terk etmesi nedeniyle Divan-ı Harp'te suçlu bulunmuştur. Fakat Hasan Paşa, silk-i nizamiyede mülazımlık rütbesinde iken istifa ederek ayrılmış, daha sonra bölük ağalığı ile zaptiyeye girmiştir. Buradaki iyi hizmetleri karşılığında da mirlivalığa kadar terfi etmiştir. Dolayısıyla mirlivalık rütbesini haiz oluncaya kadar bölük, tabur, alay kumandanlıklarında bulunmamış, harbiyeye aşına olamamıştır. Harbin ilanından iki gün evvel Ardahan'a görevlendirilmiş, aynı gün Senger Tabyasına memur edilmiştir. Refakatine verilmiş olan askerinin hâl ve hareketine aşına olamadan karşı saldırı olmuştur." Ayrıca Hüseyin Sabri Paşa da Hasan Paşa'nın muharebede iyi hizmetleri olduğu yönünde ifade vermiştir. Tüm bunlardan ötürü Hasan Paşa cezalandırılmamıştır (Divan-ı Harp Mazbatası, 83 vd.) 93 Harbini eserinde teferruatıyla işleyen Mehmet Arif de Hasan Paşa ile ilgili benzer yorumlarda bulunmakta ve hatalarından dolayı onu suçlamamaktadır (Mehmet Arif Bey, 2016: 214-215).

Yargılamadan sonraki yıllarda Hasan Paşa'yı velayetli döneminde tanıyan Sultan II. Abdülhamid onu saraya davet etmiştir. Kendisine iltifatta bulduktan sonra Hasan Paşa'yı eski görevi olan Beşiktaş zabıta memurluğuna getirmiştir (Şakir, 1943: 167). Hasan Paşa Beşiktaş Muhafızlığı görevindeyken II. Abdülhamid'in bulunduğu bölgeyi koruduğu kadar Çırağan sarayında bulunan eski sultan V. Murad'ı da kontrol altında tutuyordu. Dolayısıyla V. Murad'ı yeniden tahta çıkarmak için yapılan herhangi bir girişimi önlemek çoğu zaman Beşiktaş Karakolu'nun yani Hasan Paşa'nın sorumluluğundaydı. Nitekim Ali Suavi'nin önderlik ettiği Çırağan Vaka'sının bastırılmasında Hasan Paşa aktif bir şekilde yer almıştır. Ali Suavi'yi başından sopayla vurarak öldürmüştür (Uzunçarşılı, 1944: 79-84). Hasan Paşa konuyla ilgili daha sonra açılan davada yazılı olarak ifadesini vermiştir ((BOA Yıldız Esas Evrakı (Y.EE), 23/26, 21 Cemaziye'l-ewvel 1295 (23 Mayıs 1878)).

Çırağan olayından sonra Hasan Paşa'nın II. Abdülhamid ile olan ilişkileri daha da yakınlaşmış, Murassa-i Osmani nişanı (BOA İrade Dahiliye (İ. DH) 1180/92303, 3 Şevval 1307 (23 Mayıs 1890)), murassa mecidi nişanı (BOA Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO) 1502/112590, 29 Mayıs 1316; BOA İrade Taltifat (İ.TAL) 214/32, 7 Safer 1318 (6 Haziran 1900)), Hicaz Demiryolu madalyası almıştır (BOA İ. TAL, 318/65, 13 Ramazan 1321 (3 Aralık 1903)). Kendisi dışında eşine ikinci rütbeden şevkat nişanı (BOA İ.DH, 1066/83636, 20 Cemaziye'l-ewvel 1305 (3 Şubat 1888)) daha sonra birinci rütbeden şevkat nişanı (BOA İ.TAL, 80/46, 13 Zilhicce 1312 (7 Haziran 1895)), mekteb-i harbiye-i şahane talebesinden olan oğlu Emin Bey'e iftihar madalyası (BOA İ.DH, 1256/98624, 18 Cemaziye'l-ewvel 1309 (20 Aralık 1891)), gelinine ikinci rütbeden şevkat nişanı (BOA İ.TAL, 77/14, 2 Zilkade 1312 (27 Nisan 1895)), büyük kızına birinci, küçük kızına ikinci rütbeden şevkat nişanı verilmiştir (BOA İ.TAL, 210 /4, 3 Muharrem 1318 (3 Mayıs 1900)). Daha sonra küçük kızına ve gelinine de birinci rütbeden şevkat nişanı ihvan edilmiştir. (BOA İ.TAL, 295/28, 29 Zilkade 1320 (27 Şubat 1903)). Bu dönemde takdir ve mükafatın başka bir şekli atıyye ve iftariye verilmesiydi. Bu anlamda Hasan Paşa ve oğulları atıyye-i seniyye ve iftariye ile sık sık ödüllendirilmiştir.⁵

itaat etmeyeceğini, bu tarz emirlerin tahiren verilmesi gerektiğini kendisine söylemiştir. Hatta gerektiğinde top atmaktan çekinmeyeceğini belirtmiştir. Emiroğlu Tabyası dağılıp asker firar ettiğinde de Hasan Paşa, Hüseyin Sabri Paşa'dan yardım istemiş, ancak yine yaver Edhem gelerek askerinin Hüseyin Sabri Paşa'nın emriyle dağıldığını söylemiştir. Bozulmanın diğer tabyalara sıçramaması için Hüseyin Sabri Paşa'nın komutanlığında toplantı yapılmış, Hüseyin Paşa, sonuna kadar savaşılması emrini vermiştir. Fakat bozulan askerle nasıl savaşılacağı sorulduğunda, onların kendisinin emriyle firar ettiğini dile getirmiştir. Rus askeri, Hasan Paşa'nın emrindeki Senger Tabyasına saldırdığı zaman da Hüseyin Sabri Paşa'dan yardım istemiş ancak gönderilmemiş, Hüseyin Paşa'ya ulaşmak dahi mümkün olamamıştır. Yardımın gecikmesi nedeniyle de emrindeki askerler dağılmıştır. Hasan Paşa, şu durumda Hüseyin Sabri Paşa'dan bir talimat alıp almadığı sorularına ise almadığı yönünde cevap vermiştir. Bunun üzerine Vahap Paşa tarafından Hasan Paşa'ya iki hususta suç itham edilmiştir. Birincisi, mayıs ayının dördüncü cumartesi günü Rusya, sadece Emiroğlu Tabyasına taarruz ve hücum etmişti. Bu tabyada bulunan asker ve zabitan sebatlılık göstererek Ardahan kasabasına doğru firar etmişti. Şu durumda Hasan Paşa'nın kumandasında bulunan ve bu muharebeye katılmamış olan Senger Tabyasındaki askerler neden mevkiilerini terk etmişlerdir ve Hasan Paşa buna engel olmamıştır? İkinci olarak Rus askerleri daha sonra Kötemelik, Senger ve Gazi Tabyalarına da saldırmıştır. Ancak yapılan tahkikattan anlaşıldığı kadarıyla Senger Tabyasında hiçbir zayıf verilmemiş, daha en başından bölge terk edilmiştir. Böyle küçük bir muharebede Senger Tabyası'nın terk edilmesi diğerlerinin de firarına neden olmuş, bunda ise Hasan Paşa birinci derecede mesul tutulmuştur. Hasan Paşa yeniden sorgulanmıştır. Benzer cevapları yinelemiştir. Hasan Paşa, Divan-ı Harpta Vahap Paşa tarafından suçlu bulunmuştur.

⁵ 1890'da Hasan Paşa'ya yüz Osmanlı lirası atıyye verilirken iki oğluna da kırk lira verilmiştir. BOA ML. EEM, 139/7, 20 Şevval 1307 (9 Haziran 1890). Bir defasında Hasan Paşa ve oğlu yüz Osmanlı lirası iftariye almıştır. BOA ML. EEM, 168/111, 14 Ramazan 1310 (1 Nisan 1893). 1900 senesinde kendisine yüz, oğullarına kırk Osmanlı lirası iftariye verilmiştir. BOA ML. EEM, 331/8, 10 Ramazan 1317 (12 Ocak 1900). 1902'de Hasan Paşa'ya yüz elli Osmanlı lirası, oğullarına ise altmış lira iftariye verilmiştir. BOA ML. EEM, 425/77, 10 Ramazan 1320 (11 Aralık 1902). 1903'de kendisine yüz elli lira iftariye takdim edilmiştir. BOA ML. EEM, 456/20, 10 Ramazan 1321 (30 Kasım 1903).

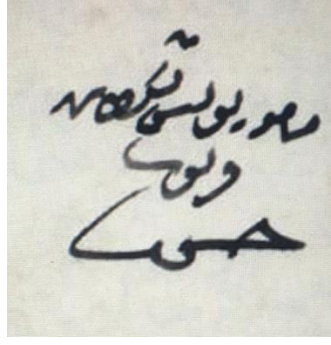
1904'te Hasan Paşa vefat etmiş, cenaze masrafları II. Abdülhamid'in emriyle hazine tarafından karşılanarak Barbaros Hayrettin Paşa haziresine defnedilmiştir (BOA HH.İ, 174/45, 13 Şaban 1322 (23 Ekim 1904)). Cenaze işlemlerinden sonra Hasan Paşa'nın türbesinin yaptırılması ile ilgili masraftan dolayı maliye hazinesi ve hazine-i hassa arasında anlaşmazlık yaşanmıştır. Aslında ilk önce türbenin masrafı olan bir milyon iki yüz kırk bir bin otuz altı kuruşun devletçe karşılanmasına karar verilmiştir. Ancak hazine-i hassa, muharebeden dolayı bu meblağın nakden karşılanmasının mümkün olmadığını, bu nedenle paranın maliye hazinesinden istenmesini talep etmiştir (BOA BEO, 3537/265222, 30 Mart 1325). Türbe, masrafları Maliye Nezaretinden karşılanarak Hayrettin Paşa haziresine yapılmıştır. Ancak II. Meşrutiyetin ilanından sonra II. Abdülhamid'in yakın adamlarından birisi olan ve onunla anılan Hasan Paşa'nın türbesinin taşınması gündeme gelmiştir. İlk olarak İttihat ve Terakkî'den olan Ali Şükrü, Donanma Mecmuasında yayınladığı yazısı ile türbenin yerinin değiştirilmesi fikrini ortaya atmıştır. Temel dayanak noktası ise Hayrettin Paşa'nın vakfiyesi olmuştur. Çünkü vakfiyeye göre, hazireye sadece Hayrettin Paşa'nın köleleri ve çocukları defnedilecekti. Bu tartışma Ali Şükrü Bey'den sonra da devam etmiştir. Hasan Paşa'nın türbesinin Hayrettin Paşa haziresinde olması adeta bir hakaret ve tecavüz olarak addedilmiştir. Nitekim türbe, Ceride-i Bahriye tarafından "Heykel-i Zalim" olarak nitelendirilmiştir. 1915'te Mehmet Reşad döneminde türbenin taşınması kararı çıkarılmıştır. Ancak araya giren savaşlar dolayısıyla taşıma işlemi ertelenmiştir. 1935'te Hayrettin Paşa türbesinin etrafına park yapılacağı, bu nedenle Hasan Paşa türbesinin kaldırılacağı ilan edilmiştir. Ailesine de bir ay süre verilerek Hasan Paşa'nın mezarı Hayrettin Paşa türbesinden kaldırılarak Çırağan Sarayı'nın arkasında bulunan annesi ve ilk eşinin mezarlarının da bulunduğu Yahya Efendi mezarlığına taşınmıştır (Aydın, 2021: 563).

Hasan Paşa'nın nevi şahsına münhasır biri olduğu, arkasında kendisiyle ilgili bıraktığı söylentilerden de anlaşılabilir. Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Anılar kitabında Hasan Paşa'dan "sopacı Hasan Paşa" olarak bahsetmektedir (Gazi Ahmet Muhtar Paşa, 1996: 15). Bu onun Ali Suavi'yi sopayla başından vurarak öldürmesi ve karakolda suçluları sopayla dövdüğü söylentisinden ileri gelmektedir. Son vakanüvis Abdurrahman Şeref de Hasan Paşa ile ilgili sopalı bir rivayet anlatmaktadır; "Beşiktaş semtinde oruç tutmayanları ve sarhoş olarak nâra atanları meşhur sopasıyla bir temiz islatır ve siyaset edepsizlerine asla acımazdı" demektedir. (Abdurrahman Şeref, 1985: 230). Hakkında söylenenlerden en bilineni kuşkusuz okuma-yazma bilmediği ile alakalıdır.

Hasan Paşa hakkında Sicil-i Osmanî'de 1832'de Çorum'da doğduğu ve sıbyan mektebinde okuduğu bilgisi verilmektedir. 1850'de askerlik kurasının gelmesiyle Çorum'dan ayrılan Hasan Paşa, önce Osmanlı-Rus Savaşına katılmış, daha sonra askerlik mesleğinden ayrılarak zabıtalığa geçmiştir (Pakalın, 2008: 97). Benzer şekilde Salim Aydın tarafından da Paşa'nın Çorum'da sıbyan mektebine gittiğine dair kayda ulaşılmıştır (Aydın, 2021: 558). Aslında Hasan Paşa'nın Çorum'daki sıbyan mektebinde aldığı eğitim dışında bir okula gitmediği anlaşılmaktadır. Hem bu durum hem de muhtemelen onun karakolda suçlulara karşı gösterdiği kaba tavırları kendisinin cahil olarak nitelendirilmesine neden olmuştur. Öyle ki Ali Said, Saray Hatıraları'nda Hasan Paşa'nın bir kişiyi sorgularkenki tavrına tanık olduğunu, dayanamayıp karakolu terk ettiğini belirttiğinden sonra, görev yaptığı karakol ile ilgili "medenî ve hassas olanların mezkur karakola atf-ı nazar nefret etmeleri tabiidir" demektedir (Ali Said, 1338: 99).

Hasan Paşa'nın cahillik meselesi, onun okuma-yazma bilmemesi ile ilgili olmayıp tavır ve davranışlarıyla alakalı bir husustur. İmzası ile ilgili söylentiler de onun okuma-yazma bilmemesi rivayetini güçlendirmiştir. Sicil-i Osmanî'de "Beşiktaş Muhafızı Hasan Paşa, imzasını eski rakamlardan sekizi evinde yediyi biraz aşağıda yazmak, ikisinin arasına bir çizgi çekmek suretiyle attığı için Yedi Sekiz Hasan Paşa şöhretiyle anılırdı" şeklinde bir bilgi geçmektedir (Pakalın, 2008: 98). Ziya Şakir ise konuyla ilgili "Müşir üniformasını taşıdığı zamanlarda bile Arap harfleriyle sekiz ve yedi rakamlarını fasılalı yazar ortalarına bir çizgi çekerek Hasan şeklinde imzasını atardı" demektedir Şakir, 1943: 160).

Bununla birlikte İstanbul'da Jandarma Alaybeylerinden Osman Ağâh Bey'in evinde gerçekleşen bir hırsızlık olayı için yürütülen soruşturmada, görevlilerin işin içinden çıkamaması üzerine "Hasan Paşa hazretlerinin böyle işlerde mahâret-i kâmile olduğu" Paşa özellikle çağrılmış ve soruşturmayı devralmıştır. Sonuçta tutulan tutanakta Hasan Paşa "Memur-ı Polis-i Beşiktaş Ferik" şeklinde unvânını yazdıktan sonra imzasını atmıştır (BOA Y.PRK. ZB, 2/1, 26 Muharrem 1299 (18 Aralık 1881)).

Resim 1: Yedi Sekiz Hasan Paşa'nın İmzası

3. Hasan Paşa Kütüphanesi ve Çorum'daki Yeri

Çorum'da doğup büyüyen Hasan Paşa, İstanbul'da önemli görevlere geldikten sonra memleketi ile olan bağlarını koparmamış, çeşitli hizmetlere bulunmuştur. Öncelikle Sivas'a bağlı bir sancak statüsünde olan Çorum, 1864 Vilayet Nizamnamesi ile bir kaza haline getirilmiş, Sungurlu ile birlikte Yozgat sancağına bağlanmıştır. (Aktüre, 2015: 125). Yedi-Sekiz Hasan Paşa, Çorum'un yeniden sancak statüsüne getirilmesi için bazı girişimlerde bulunmuştur (BOA. Y.PRK.ZB, 11/74, 4 Zilkade 1310 (20 Mayıs 1893)).⁶ Ayrıca Hasan Paşa Çorum'da Hıdırlık ve bugün Gülabibey Camii olarak da bilinen Han camisini tamir ettirmiştir (Erkoç, 2015: 176-180). Bugün Çorum merkezinde varlığını koruyan Saat Kulesi, 1896'da Hasan Paşa tarafından II. Abdülhamid'in emriyle yaptırılmıştır. Minareye benzeyen kule, sarı kesme taştan yapılmış olup güney tarafında hattat Mehmet Nuri Efendi tarafından yazılan kitabesi yer almaktadır (Acun, 2018: 32).⁷ Hasan Paşa'nın Çorum'a en önemli hizmeti çalışmanın da konusunu teşkil eden, Ulu Cami bahçesinde yaptırdığı Hasan Paşa Kütüphanesidir.

Kütüphane konusunda oldukça zengin ve şanslı olan Çorum'da Hasan Paşa'nın kütüphanesinden önce başka kütüphaneler mevcuttu. 1737'de İskilip'te kitap sayıları elli-yetmiş arasında olan üç adet kütüphane kurulmuştu. 1761'de yine İskilip'te altmış yedi, 1822'de yirmi adet kitaptan oluşan iki kütüphane daha tesis edilmişti. Çorum merkezde ise 1786'da Süleyman Feyzi Paşa tarafından Çöplü Mahallesinde beş yüz seksen kitaptan oluşan bir kütüphane kurulmuştur (Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 2. Def'a 1317 (1899), s. 966-967). Kitap sayısının o dönemde taşrada kurulmuş bir kütüphane için bir hayli fazla olduğu görülmektedir. Süleyman Feyzi Paşa'nın kim olduğu konusunda Eşref Ertekin, Küçük Saatli Maarif Takviminde yer alan bir bilgiden hareketle, Reisülküttab Süleyman Feyzi ile aynı kişi olduğu kanaatine varmıştır. Ertekin anılarında, kütüphanenin vakfiyesinin ise Çorum'da bulunan Kara Alioğulları'ndan Köstekli Mehmed adında bir kimsede olduğunu, onun vakfiyeyi kütüphaneye getirecek kendisine gösterdiğini zikretmektedir. Kütüphanenin bugün İstiklal okulunun bulunduğu yerde kubbeli taş bir binada kurulduğunu, II. Meşrutiyetle birlikte okul yapıldığını ancak kütüphanenin olduğu gibi bırakıldığını belirtmektedir (Demiryürek ve Ozulu, 2017: 294).

Tanzimat Fermanı ile birlikte ise İstanbul dışında Anadolu'nun pek çok yerinde müstakil kütüphanelerin sayısı artmıştır. Buna paralel olarak 1844'te Çorum'un Akpınar mahallesinde sakin, el-Hac Ali Efendi ibn-i Mahmud, aynı mahalledeki bir mektebe yirmi dokuz adet kitap vakfederek bir mektep kütüphanesi kurmuştur (Erünsal, 2020:

⁶ 1893'te merkeze sunduğu ve altında kendi mührünün bulunduğu raporunda şöyle diyordu; Osmanlı saltanatı aleyhinde hareketleri olan Ermeni komitelerinin Merzifon ve civarındaki hareketlerinin önlenmesi için Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu Çorum kazasının mutasarrıflığa dönüştürülmesi elzemdi. Bunun için şura-yı devletten tanzim olunan mazbata geciktirilmeksizin işleme konulması gerekirken, sadareten geciktirilmiş olduğunu üzüntüyle öğrendiğini dile getiriyordu. Ardından işlemlerin hızlandırılması adına mazbatanın bir suretinin, Çorum'dan gönderilen telgrafnamenin ve Çorum'un önemini gösteren resimlerin leffen takdim kılınarak Çorum'un bir an önce mutasarrıflık haline getirilmesinin icraya konulmasının gerekli hallerden olduğunu belirtiyor, son sözü padişaha bırakıyordu.

⁷ Kitabesinde "Şehinşah-ı zaman Abdülhamid Han-ı keremkarın, ferman-ı kiramından Hasan Paşa'yı bihemta, bütün evkatını vakf eyledi ihya-i hayrata, muvaffak eylesun her dem anı amaline Mevla, bu saat külesi ez cümle hayrat-ı güzüninden, yapıldı yümn-ü evferle bu şehri eyledi ihya, çıkup bir vakt-i eşrefte yazıldı babına tarih, bu mikat-i celili yapıldı bak Lütfi Hasan Paşa 1312" yazmaktadır.

349). 1839'da Çorum'da doğan ve ilmiye sınıfına mensup önemli bir aileden gelen Ahmed Feyzi Efendi, çeşitli alimlerden dersler aldıktan sonra icazet alarak Çorum'da uzun bir dönem müderrislik yaparken, aralıklarla müftülük ve şer'iyye mahkemelerinde kadılık vazifesinde bulunmuştur. Ailesinden kalan ve kendisinin edindiği değerli eserlerle yaklaşık altı bin yüz on iki adet kitaptan oluşan kitaplığıyla Çorum'da en büyük kütüphaneyi 1870'lerde tesis etmiştir (Şahin, 1989: 67-68).

Çorum merkezde 19. yüzyılın son çeyreğinde iki kütüphane olduğu ilk olarak 1889/1307 Ankara vilayet salnamesinde "iki bin dokuz yüz altmış kütüb-i mütenevvia ve nefiseyi havi iki kütüphane kasaba-i mezkureyi tezyin etmekte" şeklinde geçmektedir (Ankara Vilayet Salnamesi, 11. Def'a 1308/1309 (1891), s. 286). 1893/1311 yılına ait salnamede "iki bin dokuz yüz altmış kütüb-i metnua ve nefiseyi havi iki kütüphane kasaba-i mezkureyi tezyin etmekte" ibaresi tekrar edilmiştir (Ankara Vilayet Salnamesi, 12. Def'a 1311 (1893), s. 216.). 1900/1318'e gelindiğinde salnamede kütüphanelerle ilgili daha detaylı bilgi verilmiştir. Buna göre, "beş yüz altmış beş adet Süleyman Fevzi Paşa'nın ve beş yüz doksan bir adet Müşir Hasan Paşa hazretlerinin ve altı bin yüz on iki adet müftü-i esbak Ahmed Feyzi Efendi'nin ihya ve inşa eyledikleri kargir üç bab kütüphanede kütüb-i nefise" bulunmaktaydı (Ankara Vilayet Salnamesi, 13. Def'a 1318 (1900), s. 259).

Çorum'da 19. yüzyılın sonlarında Hasan Paşa kütüphanesi ile birlikte üç kütüphane olduğu muhakkaktır. Ancak belirsiz olan durum bu kütüphanelerdeki kitap sayıdır. Yukarıda da görüldüğü üzere Ahmed Feyzi Efendi'nin kitap sayısındaki farklar yanlışlık sonucu yazılamayacak derecede yüksektir. Benzer durum aslında Hasan Paşa tarafından kurulan kütüphane için de geçerlidir. 1900'deki vilayet salnamesinde sayı, beş yüz doksan bir olarak verilmişken, Maarif Nezareti salnamesinde sayı yüz yetmiş olarak verilmiştir (Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 2. Def'a, s. 966-967). Bu bilgi, İhsan Sabuncuoğlu tarafından kaleme alınan Çorum Tarihine Ait Derlemelerim I, II, III adlı eserde kullanılmış (Sabuncuoğlu, 2010: 9), böylece Hasan Paşa'nın yüz yetmiş eser bağışladığı bilgisi günümüze kadar kullanılagelmiştir. Ethem Erkoç bu bilgiye dayanarak Hasan Paşa'nın kütüphaneyi yüz yetmiş kitap ile kurduktan sonra İstanbul'dan sürekli desteklediğini belirtmiştir. (Erkoç, 2015: 186). Eşref Ertekin'e dayanarak Albert Dietrich ise Hasan Paşa kütüphanesinde, otuz seçkin Kuran-ı Kerim, Selçuklu dönemine ait dokuz yüze yakın cilt olduğundan bahsetmektedir (Dietrich, 1967: 309-310).

Tüm bunlarla birlikte kütüphane ile ilgili detaylı bilgiye ulaşmak ve bu çelişkiyi ortadan kaldırmak vakfiyesini ve sicildeki kaydını incelemekle mümkün olmuştur. Hasan Paşa, vakıf kütüphanesini Beşiktaş siciline kaydettirmiş, vakfının şartlarını ve bağışladığı kitaplarının listesini burada vermiştir (Erünsal, 2008: 304; Beşiktaş Şer'iyye Sicili 197: 4-6). Sicile ek olarak bir de kütüphane vakfiyesi düzenlemiştir. Vakfiye, bugün Çorum'da yer alan Hasan Paşa Yazma Eserler Kütüphanesinde "Vakıfname" adıyla 19 Hk 18818 koduyla bulunmaktadır. Ancak kataloglama yapılırken katalog fişinde yazar olarak "Hasan Paşa bin Mustafa Ağa" yazılırken, içindekiler kısmında vakfedenin adına rastlanmadığı kaydedilmiştir. Bu durum vakfiyenin bulunmasını zorlaştırırken, eser detaylı incelendiğinde Yedi-Sekiz Hasan Paşa'nın Çorum'da kurduğunu vakıf kütüphanesinin vakfiyesi olduğu anlaşılmıştır.

Kütüphanenin vakfiyesinden ve sicildeki kaydından anlaşıldığı kadarıyla 1895 yılında kurulduğu tespit olunmaktadır. Vakfiyesindeki kayda göre, Hasan Paşa, vakfettiği kitapların saklanması için Çorum sancağında merkezde bulunan caminin derununa bir kütüphane binası inşa ettirmiştir; "kütüb-i mevkufe-i mezkurem nefsi-i Çorum sancağında kain cami-i kebir dairesi derununda inşa ve ta'mir eylediğim kargir kütüphaneye" şeklinde ifade edilmiştir (Hasan Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, Hasan Paşa b. Mustafa Ağa, Vakıfname, Demirbaş Numarası, 19 Hk 18818: 16).⁸

Çorum'da vakıfların en fazla yoğunlaştığı yer olan Ulu Cami, hamamlarıyla, medreseleriyle bir külliye özelliği göstermekte ve yaklaşık yirmi beş medresesi bulunmaktaydı (Ilica, 2006). Osmanlı'daki vakıf kütüphanelerinin bir külliye içerisinde kurulanlar ve başlı başına ayrıca teşkil edilen kütüphaneler olarak farklı şekillerde var olduğu (Cunbur, 1962: 3-21; Anameriç, 2019: 306-342) hesaba katıldığında, Hasan Paşa'nın kütüphanesi hem cami içerisinde

⁸ Hasan Paşa Yazma Eserler Kütüphanesinde yaptığım çalışmalarda gösterdiği kolaylık ve yardımları için kütüphane müdürü İsmail Duyar'a teşekkür ederim.

bir külliye kütüphanesi hem de müstakil bir kütüphane özelliği taşımaktadır. Nitekim kütüphane için ayrı bir vakfiye düzenlendiği gibi camiden tamamen ayrı görevliler tayin edilmiştir.

Kütüphanenin amacı, “kütüphane-i mezkure erbab-ı istifadeye küşad buluna” ifadesinden de anlaşılacağı üzere istifade edebilecek düzeyde donanımlı kişilerin kullanımı içindir. Vakıf kütüphanelerinin önemli özelliklerinden birisi, kurulurken düzenlenen vakfiyelerinde kurumun tüm işleyişinin belirlenmiş olmasıdır. Dolayısıyla öncelikle kütüphanede görev alacak kimseler, bunların nitelikleri vakfiyede belirlenirdi. Genel olarak vakıflarda en üstte nazır bulunmakta, o mütevellilerin işlemlerini denetleyip vakfın vakfiyesine uygun yönetilip yönetilmediğini kontrol etmekteydi (Erünsal, 2020: 416). Hasan Paşa da kütüphanenin devamlılığı, kendisi öldükten sonra vakfın kapatılıp tatil edilmekten kurtulması ve şartların hilafına hareket edilmesinin önlenmesi amacıyla hafız-ı kütübler üzerine karındaşı Osman Ağa’yı nazır tayin etmiştir. Osman Ağa’nın vefatından sonra evladına ve ondan sonra çocuklarından yaşlı olanlarına verilmiştir. Soyunun kesilmesi durumunda ise Çorum’da “ba-menşur-ı ali me’zun b’l-ifta olan zatın müteveli ve nazır-ı vakfiye nasb ve tayin” olunmasını şart koşmuştur.

Nazırın ardından kütüphanenin idaresinden birinci derecede sorumlu kimseler mütevellilerdi. Vakfın kurucusu hayattayken müteveli olarak kendini tayin etmekte, öldükten sonra bu görevi kendi soyundan kimselere devretmekteydi (Erünsal, 2020: 417). Hasan Paşa da benzer şekilde kendisinden sonra müteveli olarak oğlunu atamıştır. Vakfiyede, yaveran-ı Hazret-i Şehriyariden ve Ferikan-ı Kiramdan Beşiktaş Polis Memuru Elhac Hasan Paşa hazretleri bin Elhac Mustafa Ağa, vakfına oğlu jandarma kaymakamı Muhammed Emin Bey’i müteveli tayin kılarak gerçek mülkünde bulunan yaklaşık dört yüz yirmi adet kitabını vakfetmekte ve bunun vakfiye ile kayıt altına alındığı beyan olunmaktadır.

Kütüphanenin devamlılığı ve günlük işleyişi açısından görevliler ayrıca önem arz etmekteydi. Bu nedenle vakfiyelerde kütüphanelerin personel ve görevleri de belirtilmekteydi. Bunların en başında gelen görevli hafız-ı kütüb idi. Kütüphanenin işleyişinde birinci dereceden sorumlu olmalarından dolayı hafız-ı kütüpler vakfiyelerde genellikle detaylı olarak anlatılmıştır (Erünsal, 2020: 420). Hasan Paşa, kütüphanesine hafız-ı kütüb olarak Çorumlu hafız Abdullah İbn Hafız Mustafa İbn Yusuf Bahri adlı kimseyi tayin etmiştir. Hasan Paşa tarafından tayin edilen bu ilk hafız-ı kütübün hafız olduğu anlaşılmaktadır. Onun dışında hafız-ı kütüpte bulunması gereken nitelikler, yapması gereken görevler gibi detaylandırmaya girilmemiştir. Hafız-ı kütüplüğün devamı için, Yusuf Bahri’den sonra evlatlarına geçmesi şart koşulmuştur. Ancak bunlardan yaşlı ve liyakatli olanlarına devredilmesi özellikle belirtilmiştir. Soyunun tükenmesi durumunda ise hafız-ı kütüb nasbının müteveli tarafından yapılması şartı getirilmiştir.

Kütüphaneye hafız-ı kütüb olanların maaşının miktarı vakfiyede belirtilmemiştir. Masrafların Hasan Paşa hayattayken bizzat kendisi tarafından karşılanacağı, vefatından sonrası için ise ayrıca bir vakfiye tanzim ettireceği, bu vakfiyeye göre hareket olunmasını şart koştuğu anlaşılmaktadır. Kütüphaneyi 1895’te kurmuş, 1904’te ise kendisi vefat etmiştir. Yaklaşık bu on yıllık süre zarfında ayrıca bir vakfiye tesis edip etmediği bilinmemektedir.

Hasan Paşa ikinci bir vakfiye düzenleme düşüncesiyle olsa gerek vakıfnamesini oldukça kısa tutmuştur. Kütüphanenin çalışma şartları kısaca belirtilmiştir ki kütüphanenin Salı, Cuma ve diğer tatil günleri dışında, hatta Ramazan ayında dahi erbab-ı istifadeye açık bulundurulması istenmiştir. Kütüphanede bulunan kitapların dışarı çıkarılması kesinlikle yasaklanmıştır. Vakfın tevliyetini Hasan Paşa, hayatta olduğu sürece kendi üzerine almış, öldükten sonra ise neslinden yaşlı olanlarına bırakmıştır.

Ulu Cami bahçesinde yaptırılan bu kütüphane, 1922’de yıkılmıştır. Kütüphanenin fotoğrafı bulunmadığından caminin neresinde yapıldığı tam olarak bilinmemekle birlikte genel kabul, cami avlusunun batısında kurulduğu yönündedir (İlica, 2006). Kütüphane yıkıldıktan sonra kitaplar önce, günümüzde Çorum Belediyesi olarak kullanılan binaya taşınmıştır ve burası 1925’e kadar Millet Kütüphanesi olarak hizmet vermiştir. Çorum’da kütüphaneciliğin en bilinen simalarından olan Eşref Ertekin de Milli Kütüphaneye ilk hafız-ı kütüb olarak tayin edilmiştir. Eşref Ertekin 1957’de yaş haddinden emekli olana kadar bu görevini sürdürmüştür. Dolayısıyla ondan alınan bilgilere göre, 1932’de Halkevi Çorum Şubesinin kütüphanenin bulunduğu binada açılması üzerine kütüphane salonu alt kata indirilmiştir. Kitaplar ise bir müddet eski İnkılap okulu binasının iki odasına taşınmıştır. Nihayet Bahçelievler’de bugün de kullanılan müstakil bir kütüphane binasının yaptırılmasıyla Çorum’daki kütüphanelerde bulunan kitaplar buraya nakledilmiştir. Daha sonra kütüphanedeki eski basma ve yazma eserler İstiklal İlkokulu olarak bilinen taş binaya

alınmış, Hasan Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi adıyla yeni ve ayrı bir kütüphane olarak hizmete açılmıştır (Demiryürek ve Ozulu, 2017: 52).

Hasan Paşa kütüphanesinden geriye kitabesi ve kitapları kalmıştır. Kitabesinde “Ola ikbal-i füz’un Hacı Hasan Paşa’nın / yaptı darü’l kütübi eyledi ilmi ihya / tak-ı vâlâsına cevherle yazulsun tarih/ çok güzel kütüphane oldu beğendi u’refa / ketebehu el fakir el hakir sene 1314, Mehmed Nuri el-Beşiktaşî” yazmaktadır. Hasan Paşa kütüphanesinin kitabesi bugün Çorum Müzesinde muhafaza edilmektedir.⁹

Resim 2: Yedi Sekiz Hasan Paşa Kütüphanesinin Kitabesi

Kitaplar ise Çorum’da bulunan diğer kütüphanelerdeki eserlerle birleştirilerek kurulan Çorum Hasan Paşa Yazma Eserler Kütüphanesindedir. Kütüphanedeki kitaplar arasında Hasan Paşa’nın kitapları onun düzenlediği vakfiyeden tespit edilebilmektedir. Vakıf kütüphanelerinin vakfiyelerinde genellikle kitapların listesi verilmekteydi. Hatta bu listeler uzun süre katalog veya fihrist olarak kullanılmaktaydı (Cunbur, 1964). Hasan Paşa’nın vakıfnamesinde de vakfiyenin büyük kısmını kitapların listesi oluşturmaktadır ve bu listenin bir müddet fihrist olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü vakfiye, bir defter içerisinde yer almakta ve dış kapaktan sonra gelen ilk sayfada “fihrist-i kütüphane-i Hacı Hasan Paşa” yazmaktadır.

Kütüphaneye vakfedilen kitapların bir listesinin verilmesi, hem o dönemde kütüphanenin işleyişini kolaylaştırması hem de bugün kütüphane ve biyografi çalışmalarına katkı sunması açısından önem arz etmektedir. Nitekim cami ve mescid bahçelerine kurulan şahsi kütüphanelerde kurucular, ilgi alanlarına ve mesleklerine göre kendi temin edip okudukları kitapları vakfettiklerinden, bu tür vakıf kütüphaneleri kişinin kimliğini yansıtmaktadır (Erünsal, 2008: 440). Bu anlamda Hasan Paşa’nın Ulucami bahçesinde kurduğu kütüphane ve vakfettiği kitapların detaylı bir kritiği Paşa’nın hayatına önemli bir katkı sunacaktır.

4.Hasan Paşa’nın Vakfettiği Kitaplar ve Bunların Değerlendirilmesi

Sicilde ve vakfiyede yer alan listeler detaylı olarak incelenmiştir. Vakfiyede herhangi bir yıpranma olmamış, muntazam şekilde günümüze ulaşmış ve düzenli bir yazıyla kaleme alınmıştır. Toplamda yirmi beş sayfa olan vakf-namenin kendisi yirmi iki sayfa olup sonradan üç sayfa ilave yapılmıştır. Eklenen sayfalarda da kitap listesi vardır. Osmanlı Devlet’inde özellikle müstakil olarak kurulan kütüphanelerin ana koleksiyonlarının daha sonra ilave ve eklemelerle zenginleştirilmesinin oldukça yaygın bir gelenek olduğu göz önüne alındığında (Erünsal, 2008: 429) bu

⁹ Kitabenin fotoğrafının çekilmesinde gösterdiği kolaylıktan dolayı Çorum Müzesi Müdürü Metin Çakar’a teşekkür ederim. Çorum Müzesi, Envanter no: 324 (9-329-69). Ayrıca kitabe ile ilgili çalışmalar için bakınız: Hacıismailoğlu- Yiğit 2016, s. 323-341.

ikinci listenin de Hasan Paşa tarafından sonradan vakfedilen kitaplar olduğu düşünülmüştür. Bu doğrultuda Hasan Paşa Yazma Eserler kütüphanesinde ikinci listedeki eserlerin bir araştırması yapılarak, Hasan Paşa'nın vakıf mührünün olup-olmadığı kontrol edilmiştir. İkinci listede yer alan Katip Çelebi'nin Tarih-i Fezleke'sinde (Hasan Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, Katip Çelebi Mustafa b. Abd-Allâh Hacı Halife, Fezleketü't-Tevarih, DN, 19 Hk 1170) Hasan Paşa'nın mührünün yer alması, ikinci listenin de Hasan Paşa'ya ait olduğunu ispatlamıştır. Dolayısıyla Hasan Paşa, kütüphanesini sonradan desteklemeye devam etmiştir. Vakıfnamenin ilk koleksiyonunda yaklaşık dört yüz yirmi iki adet kitap bulunmaktadır. Vakfiyenin sonuna eklenen üç sayfalık kısımda ise seksen dört kitap olup Hasan Paşa, toplamda yaklaşık beş yüz altı kitap vakfetmiştir. İlk listedeki kitapların on dokuz, ikinci listede de sekiz tanesi yazmadır.

Hasan Paşa'nın kitapları nereden temin ettiği hususunda ise Hasan Paşa Yazma Eserler Kütüphanesinde bulunan eserler incelenmiştir. Örneğin, Ebu's-Su'ud Muhammed b. Muhammed el-İmadî'nin Mesa'il-i Fetava adlı eserinde el-Hac Mehmed Paşa adında birisinin vakıf kaydı bulunmaktadır (Hasan Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, Ebu's-Su'ud Muhammed b. Muhammed el-İmadî, Mesail-i Fetava, Demirbaş Numarası, 19 Hk 1657). Benzer şekilde Hasan Paşa'nın vakfettiği eserlerden birisi olan Nev'i Mehmed Ma'alkaravi'nin Neta'icü'l-Fünun adlı eserinde de el-Hac Mehmed Paşa'nın mührü yer almaktadır (Hasan Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, Nev'i Mehmed Efendi Ma'alkaravi, Neta'icü'l-Fünun ve Mehasinü'l-Mütûn, Demirbaş Numarası, 19 Hk 3153). Bunun dışında Hasan Paşa'nın mührünün yer aldığı Molla Hüsrev'in Durerü'l-Hukkam fi Şerhi Gureri'l-Ahkam adlı eserinin başında "Hasan Hüseyin" yazmaktadır (Hasan Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, Molla Husrev Muhammed b. Feramurz Tarsusi, Durerü'l-Hukkam fi Şerhi Gureri'l-Ahkam, Demirbaş Numarası, 19 Hk 4603). Dolayısıyla Hasan Paşa, kütüphanesini çeşitli yerlerden ve uzun bir dönem boyunca yavaş yavaş temin etmiş görünmektedir.

Vakfedilen kitapların üzerine genellikle ya vakıf mührü basılmakta ya da vakıf kaydı eklenmekteydi. Vakıf kayıtları daha çok İslam dünyasında görülmekte, Osmanlı Devlet'inde bunun örneklerine çok daha az rastlanmaktaydı. Bunun yerine mühürlerin üzerinde vakfın ismi, vakfın bir şartı veya bir vakıf kaydı bulunmaktaydı (Erünsal, 2020: 477). Hasan Paşa'nın kütüphanesi için de yaptırdığı bir vakıf mührü bulunmaktadır. Vakıf mühründe, "Beşiktaş Muhafızı Ferik Hacı Hasan Paşa İbn Hacı Mustafa Ağa'nın Çorum'da vak'î kütüphaneye vakfidir, 1314" yazmaktadır.¹⁰ Mührü genellikle kitaplarının ilk sayfalarına, ortalarına ve sonuna karışık olarak basmıştır.

Resim 3: Yedi Sekiz Hasan Paşa'nın Kitaplarında Kullandığı Vakıf Mührü

Vakıfname ilk olarak "bir adet Kelam-ı Kadim" yani Kuran-ı Kerim ile başlamaktadır. Vakfiyede kitaplar büyük oranda konularına göre sıralanmış vaziyettedir. Örneğin, ilk başta tefsir kitapları, ardından Arapça dil kitapları sıralanmıştır. Belirli bir konuyla alakalı eserler genellikle peşi sıra verilmiştir. Bir eserin şerh ve haşiyeleri de kitabın aslının hemen ardından sıralanmıştır. Bu da Hasan Paşa'nın kütüphanesini vakfetmeden evvel belirli bir düzen içerisinde tasnif ettiğini göstermektedir. Bununla birlikte vakıfnamede eserlerin isimleri yazılırken çoğunlukla kısaltmalar kullanılmış, kitabın tam künyesi verilmemiştir. Örneğin, İbnü'l-Hacib'in Arap gramerine dair yazılan el-Kafiye'sine Abdurrahman Cami'nin el-Feva'idü'z-Ziyaiyye adıyla yazdığı eser için vakfiyede yaygın olarak kullanılan ismi "Monla

¹⁰ Mührünün olduğu bazı eserler; Hasan Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, Nâsir ed-dîn Ebû Sa'id Abd-Allâh b. Ömer el-Kadi el Beyzavi, Envarü't-Tenzil ve Esrarü't-Te'vil, DN, 19 Hk 138/1; Hasan Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, Simâvna Kâdîsı oğlu Şeyh Bedreddin Mahmud b. İsrâ'il, Câmiü'l-Fusuleyn, DN,19HK1522; Hasan Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, Nev'i Mehmed Efendi Ma'alkaravi, Neta'icü'l-Fünun ve Mehasinü'l-Mütûn, DN, 19HK3153; Hasan Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi, Ebu's-Suud Muhammed b. Muhammed el-İmadî, Mesa'il-i Fetava, DN, 19HK1657.

camii-Kafiyeye" yazılmıştır. Bazen de yazarın ismi verilmiş, eserin ismi verilmemiştir. Örneğin "bir cilt Abdülgani Meydani" denilmiştir. Ancak Abdülgani'nin hangi eseri olduğu belli değildir. Benzer şekilde "iki cilt Kadı Beyzavi" denilmiş, Beyzavi'nin hangi eseri olduğu belirtilmemiştir. Bazı eserlerin ise birkaç nüsha şeklinde bulunduğu anlaşılmaktadır ancak bu durum belirtilmemiş iki veya üç nüsha olan eserler nüsha sayısı kadar yazılmıştır. Dolayısıyla tüm bunlar vakfedilen kitapların tam künyesinin çıkarılmasını ve tasnif edilmesini zorlaştırmıştır.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemlerinde kurulan vakıf kütüphanelerindeki kitap sayıları, istisnalar dışında genellikle yüz-iki yüz arasındaydı. 17. ve 18. yüzyıllarda zamanla bu sayı artış göstermişse de çok yavaş bir seyir izlemiştir. Müteferrika matbaasında da gerek az sayıda kitap basılması ve gerek yeterli gelir kaynaklarının olmaması sebebiyle, kütüphanelerdeki kitap sayısının artırılmasında beklenen etki görülmemiştir. Nihayet 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, ders kitaplarının basımının artmasıyla özellikle İstanbul dışında kurulan vakıf kütüphanelerinin koleksiyonlarının sayısı artmıştır. Vakıf kütüphanelerinde, öğrencilerin ihtiyaçlarına yönelik matbu ders kitaplarından en az birkaç nüsha yer almıştır (Erünsal, 2020: 482). Hasan Paşa'nın kataloğuna bakıldığında da medrese ders kitaplarının büyük bir yekûn tuttuğu görülmektedir.

Osmanlı medreselerinde takip edilen derslerin ve okutulan kitapların özellikle 19. yüzyıla kadar olan dönemde nasıl bir program dahilinde yürütüldüğü tam olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte Gelibolulu Mustafa Ali, Taşköprüzade ve Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilerden hareketle İslam dünyası ile aynı metodun takip edildiği anlaşılmaktadır (Uzunçarşılı, 1995: 39). 19. yüzyıla gelindiğinde ise Abdülaziz Bey tarafından yazılan "Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri" adlı eserde, medreselerdeki eğitim sistemi hakkında bilgi verilmiştir (Erünsal, 2019: 182). Osmanlı medreselerinde bir öğrenci sırasıyla sarf, nahiv ve mantık dersleri okuduktan sonra hadis ve tefsir öğrenimine geçmekteydi. Ancak bu iki aşama arasında adab, vaaz, belagat, kelam, fıkıh, akaid derslerini almaktaydı (İhsanoğlu, 2019: 119).¹¹

Bu anlamda sarf derslerinde Emsile, Bina, Maksud, İzzi okutulmaktaydı. İlk kitap olan el-Emsile Hasan Paşa kütüphanesinde bir cilt olarak yer alırken, el-Emsile'ye Edirneli Eskicizade Ali Medhi tarafından yapılan Şerhü'l-em-sile de bir cilt olarak yer almaktadır. Emsile'den sonra gelen ikinci kitap ve Arapça fiil kalıplarına dair olan Bina'ül-ef'al'eden bir cilt, buna Kefevi tarafından yapılan şerh olan Şerhü'l-bina adlı eserden de bir cilt vakfedilmiştir. Üçüncü kitap olan el-Maksud'un kendisi olmamakla birlikte bu esere İsa es-Sirevi tarafından yapılan Ruhü's-şüruh ile Birgivi'nin yaptığı İman'ül-enzar ale'l-maksud birer cilt Hasan Paşa Kütüphanesinde bulunmaktadır. Dördüncü eser olan el-izzi fi't-taşrif'in kendisi olmamakla birlikte buna Teftazani'nin yaptığı şerhe Kemaleddin İbrahim b. Bahşi İbrahim'in yaptığı haşiye bir cilt vardır. Sarf ilminin beşinci ve son kitabı olan Mervahu'l-ervah'a Hasan Paşa tarafından yapılan şerh, yazma nüshasıyla bulunmaktadır.

Arapçanın cümle yapısına dair verilen bir ders olan Nahiv ilminin öğretiminde ise geleneğe göre iktisar, iktisad ve istiksa mertebeleri bulunmaktaydı. Bunların da kendi içerisinde aşağı, yukarı, orta ve yüksek rütbeleri olup her sınıfta okunan belirli eserler vardı (Yıldız, 2007). İktisar mertebesinin aşağı rütbesinin temel eseri, Birgivi'nin Avamili izhar'ından bir cilt Hasan Paşa kütüphanesinde bulunmaktadır. İkinci derece olan iktisadda orta rütbede olanlara İbnü'l-Hacib'in el-Kafiyesi okutulmaktaydı. "Nahiv cümlesi" veya "nahiv mecmuası" olarak da bilinen eserden Hasan Paşa bir cilt vakfetmiştir. Arapça öğreniminde bu eserler dışında İbnül Hacib'e ait eş-Şafiyeye ve buna Abdullah b. Muhammed Nukrekar tarafından yapılan Şerhu's-şafiyeye adlı gramer kitapları okutulmaktaydı. Eş-şafiyeye Radi el-Esterabadi tarafından yapılan ve defalarca basılan en meşhur şerhi olan Şerhu Şafiyeti İbnül Hacib de Hasan Paşa Kütüphanesinde bulunmaktadır. Dolayısıyla Hasan Paşa, Arapça öğreniminde özellikle medreselerde okutulan kitaplara ve kullanılan başka eserlerin neredeyse tamamına sahip olup vakıf kütüphanesine bunları vakfetmiştir.

Arapça öğretiminde düzgün ve yerinde konuşmanın öğretildiği Belagat dersleri de medreselerde verilmekteydi. Belagat dersleri, "Meani", "Beyan", ve "Bed'i" olarak üç kısımda öğretilmekteydi (Hızlı, 2008: 25-46). Hasan Paşa Kütüphanesinde medreselerde okutulan Hatib el-Kazvinî'nin belagatla ilgili önemli eseri olan Telhis-i Miftah'ına Ahmed Nazif Efendi'nin yaptığı tercüme olan Tereceme-i Telhis-i Me'ani adlı eserden bir cilt bulunmaktadır.

¹¹ Okutulan derslerle ilgili ayrıntılı bir tablo Cevat İzgi tarafından yapılmıştır. (İzgi, 2019: 151).

Yine Telhisü'l-Miftah adlı esere Sa'adettin et-Teftazani tarafından yapılan şerh olan Muhtasar-ı Meani adlı eserden bir cilt vardır. Aynı esere Teftazani tarafından yapılan Muhtasarü'l Meani adlı şerhin haşiyesinin iki cildi vardır.

Medrese programlarında genel olarak önce sarf, nahiv, belagat eğitimleri verildikten sonra mantık eğitimine geçilmekteydi. Mantık alanında, Porphyrios'un Eisagoge isimli eserinin Arapçaya çevrildikten sonra Grekçe isminin Arapça telaffuzuyla "İsogoci" olarak bilinen kitaplar gelmektedir. Öyle ki Müslüman müellifler bu esere pek çok şerh ve haşiyeler yazmışlardır. Bunlardan en bilineni Molla Fenari'nin el-Fevaidü'l Fenariyye'si olup buna Kul (Kavli) Ahmed adıyla bilinen Ahmed b. Muhammed b. Hıdır'ın yaptığı haşiyenin bir cildi Hasan Paşa tarafından kurulan kütüphaneye vakfedilmiştir. Yine Karağaçlı Rüşdi Ahmed Efendi tarafından İsagoci'ye yapılan önemli şerhlerden olan Tuhfetü'r-Rüşdi'nin bir cildi bulunmaktadır. Monla Sadık'ın İsagoci üzerine yazdığı şerhin bir cildi vardır. Bunların dışında İsagoci'nin Türkçe çevirilerinden olan Hasan Manisevi'nin Muğni't-Tullab adlı eser de Hasan Paşa Kütüphanesinde bir cilt halinde mevcuttur. Diğer taraftan İsagoci dışında, mantığa dair okutulan "Tasavvurat" ve "Tasdikat" adlı eserler de Hasan Paşa tarafından vakfedilmiştir.

Hasan Paşa Kütüphanesi tasnif edildiğinde tefsir, hadis, fıkıh eserlerinin kütüphanenin büyük bir kısmını oluşturduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Tefsir, fıkıh ve hadis kitapları içerisinde bir sınıflandırma yapıldığında da Hasan Paşa'nın, özellikle medreselerde okutulan temel eserlere sahip olduğu görülmektedir. Örneğin, Osmanlı medreselerinde tefsir alanında en çok okutulan eserlerden birisi Kadı Beydavi idi. Hasan Paşa Kütüphanesinde Kadı Beydavi iki cilt halinde ve iki nüsha şeklinde bulunmaktadır. Ayrıca Konevi tarafından Kadı Beydavi'ye yapılan haşiyenin yedi cildi varken, Şeyhzade tarafından yapılanın da beş cildi vardır. Hasan Paşa, öğrenciler tarafından en çok başvurulan tefsir eserlerinden birisi olan ve Lübbü't-Tefasir (Tefsirlerin Özü) olarak bilinen Tefsirü'l-Celaleyn'in dört cildini vakfetmiştir. Kuran-ı Kerim'in tümünü tefsir etmesi bakımından tefsir ilminde ayrı bir yeri olan Ebusuud'un İrşadü'l-Akli's-Selim adlı büyük tefsir kitabının sekiz cildini vakfetmiştir.

Hadis eserleri içerisinde ise en temel eser olan Buhari'nin Sahih-i Buhari adlı eserine Bedrüddin Ayni tarafından yapılan Umdetü'l-Kârî fi Şerh-i Sahih-i Buhari isimli eserin on bir cildini Hasan Paşa vakfetmiştir. Sahih-i Buhari'ye yapılan önemli şerhlerden olan İbn Hacer Askalanî'nin Fethu'l-Bari bi-Şerhi Sahih-i Buhari'den dokuz cilt bulunmaktadır. Suyuti'nin kısa hadisleri derlediği Camiü's-Sağır adlı eserinin bir cilt yazma nüshası vakfedilmiştir. Çeşitli konularda kırk hadisi ihtiva eden eserlerden olan Ufurî'nin Şerh-i Hadis-i Erbain adlı eserinin bir cildi vardır. Hadis-i Erbain türü eserlerden Şerh-i Muhasarü'l-Müfit'in bir cildi bulunmaktadır. Hadis-i Erbain'den Akkirmani tarafından kaleme alınan Tereceme-i Burhanü'l-Muttakin iki cilt olarak vakfedilmiştir. Hadislerin büyük bir kısmını ve çoğunlukla güvenilir olanlarını içeren altı hadis kitabı olan Kütüb-i Sitte'nin neredeyse tamamı vardır.

Osmanlı Devlet'inde haram ve helal hükümlerini öğreten bir dal olmasından dolayı fıkıh ilmine ayrıca önem verilmiştir. Buna bağlı olarak medreselerde okutulan fıkıh derslerinin saatleri yüksek tutulmuştur (Telkenaroğlu, 2012: 151-177). Molla Hüsrev'in fıkıha dair eseri olan ve uzun yıllar şerhiyle birlikte medreselerde ders kitabı olarak okutulan Dürerü'l-Hukkam fi Şerhi Gururü'l-Ahkam adlı eserin iki cildi bulunmaktadır. Fıkıh alanında özellikle Kanuni devrinden itibaren el-Halebi'nin Mültekâ'l-Ebhur adlı eserinin Osmanlı mahkemelerinde ön plana çıkmasıyla, öğrencilerin terekelerinden de anlaşıldığı kadıyla medreselerde el-Halebi'nin eserinin daha sıklıkla tercih edildiği görülmektedir (Erünsal, 2019: 188-189). Hasan Paşa Kütüphanesinde de Molla Hüsrev dışında Halebi'nin eserinden bir cilt bulunmaktadır. Fıkıh sahasında okutulan başka bir eser olan Kudurî'nin el-Muhtasar adlı eserine pek çok şerh yapılmıştır. Bunlardan bir cilt olarak mevcuttur. Fıkıh usulüne dair en temel eserlerden olan Sadru's-Şeria olarak bilinen Ubeydullah b. İshak el-Buhari'nin Tenkihu'l-Usul ve Tavzihu't-Tenkih adlı eser iki cilt olarak vardır. Molla Hüsrev'in Hanefi ve Şafi fıkıh usullerine dair önemli eserlerinden birisi olan ve medreselerde uzun yıllar ders kitabı olarak okutulan Mir'at'ul-Usul (Hızlı, 2008: 38) adlı eserine Ebu Said el-Hadimi tarafından yapılan Mecamiü'l-Hakayık adlı şerhten bir cilt bulunmaktadır. Bu eser Miratü'l-usul yerine geçecek kadar ön plana çıkmış ve 19. yüzyıl boyunca medreselerde fıkıh usulünde ders kitabı olarak okutulmuştur. (Yaşaroğlu, 2008: 217).

Osmanlı medreselerinde okutulan derslerden bir diğeri de Kelam ve Akaid idi. Kelam derslerinde Allah'ın varlığını ispat, Peygamberlik, maddelerin oluşumu, vücut gibi temel konular işlenmekte olup özellikle Kanuni döneminden sonra Kelam öğretimine ayrıca önem verilmiştir. Derslerde ise genellikle akaid kitapları okutulmuştur. Osmanlı klasik döneminden itibaren medreselerde yoğun olarak okutulan Şerhu'l-Akaid adlı esere pek çok şerh ve haşiye yazılmış ve bunlar da ders kitabı olarak okutulmuştur. Özellikle Hayali tarafından yapılan haşiye ayrı bir ilgi

görmüştür. (Demirci, 2013: 253-270). Hasan Paşa Kütüphanesinde Hayali tarafından Şerhu'l-Akaid'e yapılan haşiye bir cilt bulunmaktadır. Osmanlı medreselerinde yaygın olarak okutulan başka bir eser, İmam Maturudî'nin öğrencisi Ömer b. Muhammed Nesefî tarafından yazılan Akaid-i Nesefî bir cilt vardır. Kelam dersleri ile ilgili Kadî Adudiddin İci tarafından yazılan Şerh-i Mevakıf yani Akaid-i Adudiye'ye Seyyid Şerîf Cürcanî tarafından Şerhu'l Adudiye adıyla şerh yapılmış, buna da çeşitli haşiyeler yapılmıştır. En bilinen haşiyesi "Celali Haşiyesi" olup "Celal" olarak bilinmekteydi. Hasan Paşa kütüphaneye birer cilt halinde iki nüsha Celal vakfetmiştir.

Medrese öğrencilerinin kullanabileceği sözlükler de Hasan Paşa kütüphanesinde yer almaktadır. Sünbülzade Vehbî'nin Tuhfe-i Vehbî adlı Farsça-Türkçe sözlüğünden bir cilt bulunmaktadır. İngiliz dil bilimci ve lügatçı Redhouse Sir James William Redhouse'un Osmanlı Türkçesinde kullanılan Arapça ve Farsça kelimeler için 1842'de tamamladığı Müntehebat-ı Lügat-ı Kebir adlı sözlükten bir cilt vakfetmiştir. Netice olarak Hasan Paşa'nın adeta bir medrese kütüphanesi kurduğunu söylemek mümkündür. Öğrencilerin dil öğreniminden tefsir ve fıkıh eğitimine kadar kullandığı kitapların tümü şerh ve haşiyeleriyle birlikte Hasan Paşa Kütüphanesinde bulunmaktadır. Ancak vakfettiği eserler bununla sınırlı değildir.

Belirli tarikatların kurucularının eserlerini veya o tarikatın öğretilerinin yer aldığı temel kitapların da yer aldığı görülmektedir. Örneğin Sühreverdiyye tarikatının kurucusu Sühreverdi'nin tarikatlar ile ilgili ilk eser olan ve tasavvufu dair yazılan Avarifü'l-maari'î bir cilt vakfetmiştir. Halveti-Gülşeni tarikatının Sezaiyye kolunun kurucusu olan Sezaî'nin oğluna, damadına, haleflerine, müridlerine ve çevresine yazdığı mektuplardan oluşan Mektubat-ı Sezaî yer almaktadır. Kadiriye tarikatının piri olan Geylanî'nin sohbet meclislerinde, tekke ve medreselerde yaptığı konuşmaların oğlu tarafından toplandığı eser olan Fütuhu'l-gayb da bir cilt vardır. Diğer taraftan tasavvuf alanında en yaygın görülen eserlerden olan Ankaravî'nin mesnevisinden üç cilt vakfetmiştir. Muhyiddin İbnü'l Arabî'nin tasavvufî görüşlerini açıkladığı el-Fütuhat'ından bir cilt bulunmaktadır.

Hasan Paşa kütüphanesini Çorum'da Ulu Cami bahçesine kurmuş ve her ne kadar kütüphanesinin burada bulunan medreselere kaynaklık etmesini amaçlamış ve medreselerde okutulan eserlere ayrıca önem vermiş olsa da camii cemaatine yönelik eserler de vakfetmiştir. Örneğin Osmanlı toplumunda en çok okunan eserlerden olan, Sibyan mekteplerinde dine başlangıç kitabı olmasının yanında camilerde, köy odalarında ve evlerde yaygın olarak okunan Mızraklı İlmihal'den (Yaşaroğlu, 2005: 5-6) bir cilt vakfetmiştir. Başka bir ilmihal eseri Türkçe Tuhfetü'ş-Şahan'dan bir cilt vardır. Muhtemelen yine camii tarafından kullanılacak eserlerden vaaz türü kitaplar vakfetmiştir. Örneğin, Hopalı Osman Efendi'nin Derretü'n-Nasihin adlı eserinden bir cilt bulunmaktadır. Yine camii cemaatinin özellikle dini törenlerde, mevlidlerde kullanacağı bir eser olan Yazıcıoğlu Mehmed'in Muhammediye adlı eserinden bir cilt vakfetmiştir.

Hasan Paşa'nın kütüphanesinde az da olsa biyografi eserlerine rastlanmaktadır. Muhammed Halil el-Muradî'nin Silkü'd-Dürer adlı eseri 18. yüzyılın tanınmış yedi yüz altmış beş kadar alimin biyografisini içermektedir (Şensoy, 2009: 205-206) ve bir cilt bulunmaktadır. Tanzimat devri alimlerinden olan Rifat Efendi'nin Ravzatü'l-Aziziye adlı biyografi eserinden bir cilt vakfetmiştir. Bu eser oldukça geniş hacimli bir biyografi eseridir. Öyle ki Hz. Peygamber'in şeceresinden itibaren halifelerin, on iki imamın, İslam hükümdarlarının, Osmanlı padişahlarının, Şeyhülislamların ve Mısır hidivlerinin hayatlarını içermektedir (Beyhan, 2008: 104).

Vakfedilen kitaplar arasında tarih alanında ise Abdurrahman el-Cebertî'nin 18 ve 19. yüzyıl Mısır tarihini ele aldığı Acaibü'l-Asar adlı eserinin dört cildi vardır. Altı cilt Tarih-i İbn-i Esir vakfetmiştir. Ravzatü's-Sefa'dan iki cilt bulunmaktadır. Bir cilt yazma Sultan Selim Tarihi ile Katip Çelebi'nin Tarih-i Fezleke'sini vakfetmiştir. Coğrafya ile ilgili ise haritalar olduğu görülmektedir ki, Avrupa-i Osmani, Anadolu ve Afrika haritaları vakfetmiştir.

Hasan Paşa'nın vakfettiği kitaplardan medreselerde okutulanlar öğrencilerin terekelerinde çıkan kitaplarla örtüşmektedir (Erünsal, 2019: 173-203). Bunun yanında tüm bu kitaplar genel olarak 19. yüzyılda paşalar tarafından kurulan vakıf kütüphanelerinde var olan eserlerdir. Bu tarz kütüphaneleri diğerlerinden ayıracak olan ve kişinin düşünce dünyasını yansıtacak olan olgu, vakfedenin ilgi alanlarını yansıtan özel ve nadir bulunan eserlerin olup-olmamasıdır. Bu anlamda özellikle Hasan Paşa'nın Hz. Peygamber'in hayatına özel bir ilgi duyduğu söylenebilir. Öyle ki

Ziya Şakir de Hasan Paşa'nın derin bir peygamber sevgisine sahip olduğunu belirtmiştir (Şakir, 1943). Kütüphanesinde de Kâdî İyaz'ın Peygamber sevgisine dair eseri olan Şifa-yı Şerif'in bir cilt bulunması bu çerçevede yorumlanabilir. Başka bir örnek, Şeyhzade Ahmed Ziya Efendi'nin Hz. Peygamber'e olan sevgi ve hasretini dile getirdiği yirmi yedi beyitlik Kaside-i Daliyye'sinden bir cilt vardır. Hz. Peygamber'in hayatı ile ilgili Türkçe'ye çevrilerek en çok okunan eserlerden birisi olan Ahmed b. Muhammed el-Kastallani'ye ait el-Mevahibü'l-ledüniyye adlı eserden de bir cilt bulunmaktadır. Diğer taraftan Ka'b b. Zübeyr'in Hz. Peygamber'e sunduğu kasidesi Kasidetü'l-Bürde'den de bir cilt mevcuttur.

Öğüt verici ahlaki eserlerden de vakfedilmiştir. Örneğin, Feridüddin Attar'ın Pend-i Attar'ı bir cilt vardır. Sadi Şirazi'nin Gülistan'ı iki cilttir. Gülistan'ı örnek olarak yazılan Abdurrahman Cami'nin Baharistan adlı eserinden bir cilt vardır. Mehmed Fevzi Efendi'nin Gülistan'ı örnek olarak yazdığı Bülbülistan isimli eserden de iki cilt bulunmaktadır. Osmanlı toplumu ve alimleri arasında oldukça rağbet gören bir ahlak ve ilmihal kitabı olan Seyyit Alizade'nin Şir'atü'l-İslam adlı eserinin şerhi bulunmaktadır. Bir vaaz ve nasihat kitabı olan, akaid, ibadet, ahlak, karı-koca ilişkilerini konu alan Semerkandî'nin Bostanü'l-Arifin de bir cilt vakfedilmiştir. Bu konuda ilginç bir kitap, el-Makamat da bir cilt olarak bulunmaktadır. El-Makamat, Hariri tarafından yazılmıştır. Toplumdaki aksaklıklara dikkat çekmek amacıyla hayali bir kahraman Ebu Zeyd yaratılmıştır ve elli kısa hikayeden oluşmaktadır. Hikayelerin temel konusu, iyilik, doğruluk, dürüstlük ve yiğitliktir (Kılıç, 2003: 414-415). Benzer şekilde hikayelerden oluşan başka bir eser olan Silvan Mûta'a adlı eserden de bir cilt bulunmaktadır.

Kitaplardan anlaşılan başka bir husus, Hasan Paşa'nın ibadetlere önem verdiği, bid'atlere karşı olduğu tespit olunmaktadır. Öyle ki ibadetlerle ilgili pek çok kitabı olduğu gibi bid'atlere karşı yazılan eserler de bir hayli yekûn tutmaktadır. Bunlardan en mühimi kuşkusuz bid'atlere karşı yazılan Birgivi Mehmed Efendi'nin Tarikat-ı Muhammediyye adlı eseridir. Hasan Paşa Kütüphanesinde bu eserden iki nüsha vardır ve bir cilt de tercümesi bulunmaktadır. Birgivi'nin isteği üzerine bu eserine ilk şerh, öğrencisi Akşehirli Hocasade Abdünnais Efendi tarafından yapılmıştı (Martı, 2011: 106-108). Şerh-i Bi'l-kavl Ale't-Tarika adlı bu şerh, bir cilt Hasan Paşa tarafından vakfedilmiştir. Ayrıca Birgivi'nin eserine Ebu Said Hadimi tarafından yapılan Berikatü'l-Muhammediyye adlı şerh iki cilt bulunmaktadır. Abdülgani b. İsmail Nablusi tarafından Birgivi'nin eserine El-Hadikatü'n-Nediyye Şerhu'l-Tarikatü'l-Muhammediyye adlı eserden de yine iki cilt vardır. Birgivi dışında, İbnü'l-hac el-Abderi'nin Kitab-ı Medhal adlı eseri de benzer minvaldedir. Eser, Müslümanların özellikle bid'atlerden kaçınarak dinleri hakkında doğru bilgiler edinmelerini sağlamak amacıyla yazılmış, sonradan ortaya çıkan adet ve geleneklere karşı çıkmıştır (Köse, 2000: 52). Hasan Paşa Kütüphanesinde bu eserin üç cildi bulunmaktadır.

Tüm bunlarla birlikte güvenlik, koruma ve muhafazlık işleriyle meşgul olan Beşiktaş muhafızı/polisi olan Hasan Paşa'nın mesleğine dair herhangi bir kitabın kütüphanesinde olmadığı görülmektedir. Daha çok eğitici ve öğretici yönü ağır basan ve özellikle medreselerde okutulan ders kitapları, öğrencilerin tatillerde okuyacakları eserlere öncelik verdiği anlaşılmaktadır.

5.Sonuç

Hasan Paşa'nın okuma-yazma bilmemesinden dolayı imzasını Arapça yedi-sekiz rakamlarıyla attığı, bu nedenle de yedi-sekiz lakabıyla anıldığı yaygın olarak belirtilmiştir. Özellikle II. Abdülhamid döneminde önemli kabul edilen Beşiktaş Muhafızlığı görevinde bulunmuş, dolayısıyla birçok yazışma yapmış olan Hasan Paşa'nın okuma-yazma bilmemesi hususu şüphelidir. Diğer tarafta bu şekilde zengin bir kütüphane kurması bu şüpheyi artırmaktadır. Öyle ki kitapları incelendiğinde Çorum'da bilinçli bir şekilde medrese öğrencileri için kütüphane tesis ettiği anlaşılmaktadır. 1895'te kurduğu bu kütüphaneye bir bina yaptırarak yaklaşık dört yüz yirmi adet eser vakfetmiştir. Ek listeden de anlaşıldığı kadarıyla ölene kadar da kütüphaneye kitap göndermeye devam etmiştir. Medreselerde her ders için okutulan kitaplar şerh ve haşiyeleri ile birlikte yer almaktadır. Ayrıca az da olsa tarih eserleri mevcuttur. Cami cemaati için ilmihal eserleri, belirli tarikatlerin kurucularının kitaplarını, biyografi çalışmalarını, siyasetname tarzında eserleri vakfetmiştir.

Kitapları için bir vakıf mührü yaptırmış, bunu eserlerine genellikle başı, ortası ve sonu olmak üzere sistemli bir şekilde basmıştır. Vakfiye düzenleyerek kütüphanenin çalışma şeklini düzenlemiş, kitapların geleceğini garanti altına almaya çalışmıştır. Tüm bunlar okuma-yazma bilmediği söylenen birisi için mümkün görünmemektedir. Hasan

Paşa, Çorum'da kurduğu kütüphane ile hakkında söylenen okuma-yazma bilmediği rivayetini ortadan kaldırmaktadır.

Kitapları Çorum'da bir kütüphane kurmak için özel olarak toplattığı düşünülse bile kitaplar adeta konu olarak sınıflandırılmış bir şekilde yer almaktadır. Bunun dışında Hasan Paşa'nın Hz. Peygamber'i çok sevdiği, onun hayatına ilgi duyduğu dönemin kroniklerinde geçmektedir. Kütüphanede Hz. Peygamber'in hayatı ile ilgili pek çok kitabın yer alması Hasan Paşa'nın kitapları sadece bir kütüphane kurmak amacıyla toplamadığını ve kendisinin de kullandığını göstermektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Etik kurul iznine gerek yoktur.

Destek Beyanı

Kurum tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Yoktur.

Kaynaklar

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO) 1502/112590, 3537/265222.

Hazine-i Hassa İradeler (HH.İ) 116/2, 92/36, 100/6, 174/45.

İrade Dahiliye (İ.DH) 1059/83136, 1180/92303, 1256/98624, 1066/83636.

Maliye Nezareti Emlak-ı Emiriye Müdüriyeti (ML. EEM) 216/70, 139/7, 168/111, 331/8, 425/77, 456/20.

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE), 23/26.

İrade Taltifat (İ.TAL) 214/32, 318/65, 80/46, 77/14, 210 /4, 295/28.

Yıldız Perakende Evrakı Zaptiye Nezareti Maruzatı Y.PRK.ZB, 11/74, 4 Zilkade 1310 (20 Mayıs 1893).

İSAM Kütüphanesi

Ankara Vilayet Salnamesi, 11. Def'a 1308/1309 (1891).

Ankara Vilayet Salnamesi, 12. Def'a 1311 (1893).

Ankara Vilayet Salnamesi, 13. Def'a 1318 (1900).

Beşiktaş Şer'iyye Sicili 197.

Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 2. Def'a.

Türk Tarih Kurumu Yazma Eserler Bölümü

Divan-ı Harp Mazbatası, Kayıt Numarası. 856, Yer Numarası. A.511.

Divan-ı Harp Mazbatası, Kayıt Numarası. 28721, Yer Numarası. AII-1265.

Divan-ı Harp Mazbatası, Kayıt Numarası. 19442, Yer Numarası. AI-4214.

Hasan Paşa Yazma Eserler Kütüphanesi

- Ebu's-Su'ud Muhammed b. Muhammed el-İmâdi, Mesail-i Fetava, Demirbaş Numarası, 19 Hk 1657.
- Ebu's-Suud Muhammed b. Muhammed el-İmadî, Mesa'il-i Fetava, DN, 19HK1657.
- Hasan Paşa b. Mustafa Ağa, Vakıfname, Demirbaş Numarası (DN), 19 Hk 18818.
- Katip Çelebi Mustafa b. Abd-Allâh Hacı Halife, Fezleketu't-Tevarih, DN, 19 Hk 1170.
- Molla Husrev Muhammed b. Feramurz Tarsusi, Durerü'l-Hukkam fi Şerhi Gureri'l-Ahkam, Demirbaş Numarası, 19 Hk 4603.
- Nâsir ed-dîn Ebû Sa'id Abd-Allâh b. Ömer el-Kadi el Beyzavi, Envarü't-Tenzil ve Esrarü't-Te'vil, DN, 19 Hk 138/1.
- Ne'vi Mehmed Efendi Ma'alkaravi, Neta'icü'l-Fünun ve Mehasinü'l-Mütûn, Demirbaş Numarası, 19 Hk 3153.
- Ne'vi Mehmed Efendi Ma'alkaravi, Neta'icü'l-Fünun ve Mehasinü'l-Mütûn, DN, 19HK3153.

Simâvna Kâdfısı oğlu Şeyh Bedreddin Mahmud b. İsrâ'il, Câmîu'l-Fusuleyn, DN, 19HK1522.

Çorum Müzesi

Envanter no: 324 (9-329-69).

Kaynak ve Araştırma Eserler

- Abdurrahman Şeref, (1985). Tarih Musahabeleri, sad. Enver Koray, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Acun, H. (2018). Osmanlı İmparatorluğu saat kuleleri, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Aktüre, S. (2015). 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başında Çorum. Çorum Tarihi içinde (121-167.ss) Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayını.
- Ali Said. (1338). Saray Hatıraları, Sultan Abdülhamid Han'ın Hayatı, İstanbul: Minber Matbaası.
- Anameriç, H. (2014). Sultan II. Abdülhamid döneminde kütüphane kurumu anlayışının değişimi. Metin Hülagü (ed.), Selanik Sosyo-Kültürel Hayat Sanat-Basın Bildiriler 3 içinde (7-49.ss), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Anameriç, H. (2019). Vakıf kütüphaneleri. Hüseyin Odabaş-Mehmet Ali Akkaya (ed.), Bilgi Merkezleri: Kütüphane-Arşiv-Müze içinde (306-343. ss). Ankara: Hiperlink Yayınları.
- Aydın, S. (2021). Beşiktaş Muhafızı Müşir (Yedi-Sekiz) Hasan Paşa Hayatı ve Askeri Faaliyetleri. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25, (2), 547-578.
- Beyhan, M.A (2008). Topal Rifat Efendi. TDV İslam Ansiklopedisi, XXXV, s. 104.
- Cunbur, M. (1962). Vakfiyelere göre eski Türk kütüphanelerinin yönetimi. Türk Kütüphaneciliği, 11(1-2), 3-21.
- Cunbur, M. (1964). Tanzimat'ın kütüphaneciliğimize etkileri. Belleten, XXVIII (112), 691-700.
- Çavdar, T. (1995). Tanzimat'tan Cumhuriyete kadar Osmanlı kütüphanelerinin gelişimi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Demirci, O. (2013). Medrese geleneğinde akaid ve kelam ilmi. Kelam Araştırmaları 11(1), s. 253-270.
- Dietrich, A. (1967). Istanbuler Mittlelungen, Deutsches Archaologisches Institut Abteilung Istanbul, Band 17, 1967, Verlag Ernst Wasmuth Tübingen.

- Ergün, M. (1996). Ders programları ve ders kitapları tarihi I, Medreselerde Okutulan Dersler ve Ders Kitapları. Anadolu Dil-Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi, 1.
- Erkoç, E. (2015). Beşiktaş Muhafızı Yedi Sekiz Hasan Paşa ve bir devrin hikayesi, Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları.
- Erünsal, E. İ. (2019). Osmanlı kültür tarihinin bilinmeyenleri, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Erünsal, E.İ (2020). Osmanlılarda kütüphaneler ve kütüphanecilik, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Erünsal, E.İ.(2008). Osmanlı vakıf kütüphaneleri, tarihi gelişimi ve organizasyonu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Eşref Ertekin'in Günlüklerinden Bir Zamanlar Çorum. (2017). Meral Demiryürek-Abdülkadir Ozulu (haz.) Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları.
- Gazi Ahmet Muhtar Paşa. (1996). Anılar 2, Sergüzeşt-i Hayatım'ın Cild-i Sanisi, haz. Nuri Akbayar ve Yücel Demirel, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Hacismailoğlu-M. İhsan-Yiğit, İrfan. (2016). Türk İslam sanat eserlerinde kitabeler; Çorum örneği, Zekeriya Işık (ed.), Uluslararası Bütün Yönleriyle Çorum Sempozyumu Bildiriler Kitabı içinde (323-341 ss).
- Hızlı, M. (2008). Osmanlı medreselerinde okutulan dersler ve eserler. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 17 (1), 25-46.
- Ilica, A. (2006). Çorum Ulu Camii ve Vakıfları, Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları.
- İhsanoğlu, E. (2019). Medreseler neydi, ne değildi? Osmanlılarda akli ilimlerin eğitimi ve modern bilimin girişi, İstanbul: Kronik Yayınları.
- İzgi, C. (2019). Osmanlı medreselerinde ilim, riya ve tabii ilimler. İstanbul: Küre Yayınları.
- Kılıç, H. (2003). El-Makâmât. TDV İslam Ansiklopedisi, XXVII, s. 414-415.
- Köse, S. (2000). İbnü'l-Hâc el-Abderî. TDV İslam Ansiklopedisi, XXI, s. 52.
- Martı, H. (2011). et-Tarîkatü'l-Muhammediyye. TDV İslam Ansiklopedisi, XL, s. 106-108.
- Mehmet Arif. (2016). Başımıza gelenler, 93 harbinde Anadolu cephesi Ruslarla savaş, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Pakalın, M.Z. (2008). Sicill-i Osmanî zeyli, son devir Osmanlı meşhurları ansiklopedisi, haz. Ayhan Afşin Ünal, VIII, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sabuncuoğlu, M.İ. (2010). Çorum tarihine ait derlemelerim I, II, III, maarif hayatımız. haz. Abdülkadir Ozulu- İrfan Yiğit, Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları.
- Şahin, K. (1989). Ahmed Feyzi. TDV İslam Ansiklopedisi, II, s.67-68.
- Şakir, Z. (1943). Yarım asır evvel bizi idare edenler 2, İstanbul: Muallim Fuat Gücüyener Anadolu Türk Kitap Deposu.
- Şensoy, S. (2009). Silku'd-Dürer. TDV İslam Ansiklopedisi, XXXVII, s. 205-206.
- Telkenaroğlu, M. R. (2012). Osmanlı'dan günümüze anadolu medreselerinde fıkıh tedrisatı ve sorunları. İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, 20, 151-177.

- Tombuş, N. (1945). Çorum büyüklerinden beşiktaş muhafızı Müşir Hacı Hasan Paşa. Çorumlu Dergisi, 52, s. 1539-1546.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1944). Ali Suavi ve Çırağan Sarayı Vak'ası. Belleten, VIII, (29).
- Uzunçarşılı, İ. H. (1995). Osmanlı Devlet'inde ilmiye teşkilatı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yaşaroğlu, M. K. (2005). Mızraklı İlmihal. TDV İslam Ansiklopedisi, XXX, 5-6.
- Yaşaroğlu, M. K. (2008). Mecamiu'l-Hakayık. TDV İslam Ansiklopedisi, XXVIII, 217-218.
- Yıldız, M. (2007). Osmanlı döneminde Arapça öğretimi ve okutulan dersler. Türkiye'de Yabancı Dil Eğitimi Ulusal Kongresi, Ankara.
- Ziya Şakir. (1943). Yarım Asır Ewvel Bizi İdare Edenler 2, İstanbul: Muallim Fuat Gücüyener Anadolu Türk Kitap Deposu.

Bir Taşra Şehrinin Sözcülüğünü Yapmak: Fikret Otyam ve Urfa (1953-1993)¹

İbrahim Halil TANIK, Serkan ŞENEL²

Bir Taşra Şehrinin Sözcülüğünü Yapmak: Fikret Otyam ve Urfa (1953-1993)

Özet

Bu çalışmada bir şehir ve bir insan arasındaki yaklaşık 40 yıllık bir hikâye incelenmiştir. 1953'te Urfa ile tanışan Otyam, vefatına kadar şehirle bağını kesmemiş, sürekli ziyaretlerde bulunmuş ve gözlemlerini eserlerine yansıtmıştır. Bunlar, bölge halkının fiziki özellikleri, giyim-kuşamı, müzik kültürü, bölgenin siyasal ve sosyal şartları, sağlık ve ulaşım sorunları olarak Otyam'ın eserlerinde yer bulmuştur. Bölgenin zengin toprak yapısına rağmen, sulama imkânının olmayışından dolayı yaşadığı olumsuzluklara ilişkin baraj yapılması için çaba göstermiştir. Bu çalışmada Otyam'ın kendi eserleri incelenmiş, ayrıca arşiv belgeleri, gazeteler ve diğer araştırma eserlerden yararlanılarak Urfa ve Otyam arasında 40 yıl gibi uzun süreye uzanan bu özel bağ konu edilmiştir. Böylece Cumhuriyet döneminde Urfa'ya dair sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel bir bakış açısını Otyam'ın penceresinden sunmak mümkün olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Fikret Otyam, Urfa, Harran, Atatürk Barajı.

Being A Spokesperson For A Provincial City: Fikret Otyam And Urfa (1953-1993)

Abstract

In this study, a 40-year-old story between a city and a person was examined. Otyam, who met Urfa in 1953, did not cut his ties with the city until his death, made constant visits and reflected his observations on his works. These were found in Otyam's works as the physical characteristics of the people of the region, clothing, and music culture, political and social conditions of the region, health and transportation problems. Despite the rich soil structure of the region, the negativities experienced due to the lack of irrigation facilities, so he made an effort to build a dam. In this research, Otyam's own works were examined, and this special bond between Urfa and Otyam, which stretched for 40 years, was discussed by making use of archive documents, newspapers and other research works. Thus, it was possible to present a socio-economic and socio-cultural perspective on Urfa in the Republican period from the eyes of Otyam.

Keywords: Fikret Otyam, Urfa, Harran, Atatürk Dam.

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

Bazı şehirler, ziyaretçilerini kendine hayran bırakırlar. Tabi ki bunda, şehrin kültürel ve sosyal zenginliğinin olması önemlidir. Bundan başka, o şehrin insanların misafirperverliği ve samimi tutumu, ziyaretçilerin hayranlığını arttırmaktadır. Ziyaretçiler de merak duyduğu bölgelere gitmek için sebepleri değerlendirirler. Gitmek istedikleri bölgelerin tarihî arka planından başka, bölgenin sorunlarını dert edinirler. İşte bu şehirlerden birisi de Urfa, şehrin müdavimi ise Fikret Otyam'dır.

Fikret Otyam, 19 Aralık 1926 tarihinde Aksaray'da doğmuştur (TRT Geçmişten Geleceğe Bilgiler Belgeler Cilt: III, 1997: 1007). Babası önceleri asker daha sonraları da eczacı olan Vasıf İbrahim Efendi, annesi ise Naciye Hanım'dır (Otyam, 1981: 6). Babası Vasıf Bey Yemen'de ve Milli Mücadele yıllarında silahlı bulduktan sonra, emekli olmuştur. Askerlik hayatında İsmet İnönü ile görev yapmıştır. Askerî görevinden sonra eczacılıkla meşgul olmuştur. Fikret Otyam babasının komutanı İsmet İnönü ile tanışmasını şöyle açıklamıştır; "24 Temmuz 1942, Reiscumhur İsmet Paşa, Adana'dan Ankara'ya geçerken öğle yemeğini bizim evde yedi. İlk kez Paşa'nın fotoğrafını o gün çektim. Nereden, nasıl bilebilirdim ölünceye kadar fotoğraflarını çekeceğimi."

¹ Bu çalışma, 6-8 Nisan 2018 tarihleri arasında gerçekleştirilen III. Uluslararası Osmanlı Sancağından Cumhuriyet Kentine Urfa Tarihi sempozyumunda sözlü sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir

² İbrahim Halil Tanık, Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, Tarih Bölümü, ihailitanik@harran.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1614-3279>, Serkan Şenel, Arş. Gör. Harran Üniversitesi, Tarih Bölümü, serkansenel@harran.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7219-4057>

Otyam, ilk ve orta öğretimini Aksaray'da tamamlamıştır. Ortaokuldayken Fransızca öğretmeni olan Emekli Albay Lülecî Haşim Bey fotoğraf makinesini ona hediye etmiş ve onun resim ve fotoğraf tutkusunu da bu şekilde başlamıştır. İlk sergisini ise Aksaray Halkevi'nde açmıştır (Çakırbaş ve Gönen, 2021: 70). Lise eğitimini kesintili olarak sürdürmüş, Ankara ve Kayseri'de öğrenim görmüştür. Liseden sonra İstanbul'a gelerek Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yüksek Orta Resim Bölümü'nde eğitime başlamış ve 1953'te yükseköğretimden mezun olmuştur. Akademi hayatında Bedri Rahmi Eyüboğlu ile birlikte çalışmıştır. Üniversite yıllarında gazeteciliğe de başlamıştır. 1950'de Cihad Baban ve Ziyad Ebuziyya'nın Son Saat gazetesine ilgi göstermiştir. 58 yıl devam edeceği gazeteciliğe 1950'de "Son Saat" gazetesinde başlamış ve ömrü boyunca bu mesleğe devam etmiştir. 1953'te Falih Rifkî Atay'ın "Dünya" gazetesinde Yazı İşleri Müdürü Ali İhsan Göğüş'ün yardımcısı ve yazarı olmuştur. "Son Saat" gazetesinde başladığı gazeteciliğini "Dünya" ve "Ulus" gazetelerinde devam ettirmiş, sonra uzun yıllar Cumhuriyet gazetesinde köşe yazarlığı yapmış, 1953'te evlenmiştir. Askerlikteki ilk görev yeri Polatlı olup, sonra Ankara'da Bando Mızıkça Hazırlama Ortaokulu'nda resim öğretmenliği yapmıştır. Gazete sayfalarına taşıdığı röportajlarını fotoğraflarıyla da desteklemiştir. 1979'da gazeteden emekli olmuş, Antalya'ya yerleşerek resim çizmeye devam etmiştir. Tuvallerinde de tıpkı fotoğraf ve röportajlarında olduğu gibi Anadolu insanını konu edinmiştir. Anadolu ve Güneydoğu Anadolu ile ilgili yazdığı röportajlarla tanınmış, bu röportajlarını çok sayıda kitapta toplamıştır. Resimlerinde keçi ve başı örtülü Anadolu kadınlarını figür olarak sık sık kullanmıştır. Anadolu'yu, insanlarını, hayvanlarını, bitkilerini ve mahalli unsurlarını işlemeyi seven bir ressam olarak tanınmıştır. Resimlerinde göz figürleri üzerinde özellikle durmuş; gözleri iri ve dikkat çekici olarak işlemiştir. Ona göre "Dünyada üç tane güzel göz vardır. Birincisi; Doğu Anadolu kadını gözü, ikincisi; eşek sıpası gözü ve üçüncüsü; ceylan gözü." Ressam iri gözlü Anadolu kadınlarının resimlerini betimlerken burunları ve ağızlarını küçük çizmiştir. Anadolu'nun çeşitli yerleri, dağlar, kar altındaki köyler, genç kadınlar, onların rengârenk kıyafet ve başlıkları, soru sorar gibi izleyene kocaman bakan gözleri, dağ keçileri ve Harran Ovası, Fikret Otyam'ın en çok işlediği konulardır (Otyam, 1987: 21).

Ressam olarak birçok esere imza atan ve gazetelerde makaleler yayımlayan Otyam'ın kitapları da mevcuttur. Otyam'ın, kardeşleri de kendisi gibi sanatçı olan bir aileden gelmektedir. Besteci ve orkestra şefi Nedim Vasıf Otyam ile Nusret Kemal Otyam'ın kardeşidir. Otyam, Böbrek yetmezliği nedeniyle tedavi görmüş, 9 Ağustos 2015'te Antalya'da vefat etmiştir (<https://fikretotyam.com/biyografi>, Erişim Tarihi: 21.04.2021).

2. Çalışmanın Yöntemi

Çalışmamız, eserin merkezinde olan Cumhuriyet dönemi entelektüellerinden Fikret Otyam'ın bir şehirle olan ilişkisi, nitel bir araştırma yöntemi kullanılarak oluşturulmuştur. Yazar-ressam Otyam'ın bölgeyle olan bağlarının bir kısmı kendi eserlerine yansımış bir kısmı da gazete röportajları, başka çalışmaların içerisinde değerlendirilmiştir. Otyam'ı konu edinen tez çalışmaları da bunlara dâhildir. Eserin içeriği zenginleştirilecek arşiv belgeleri de çalışmamızın kaynakları arasındadır. Çalışmamızda, tüm bu kaynakların içerisinde Urfa'ya dair Otyam'ın izleri yansıtılmıştır. Bazı eserler aynı yıl yayımlandığı için, olası bir karışıklığı önlemek adına küçük harflerle (a, b) kodlanmıştır. Çalışmamızda alıntı yapılırken, araştırma ve yayının etiğine uyulmuştur.

3. Çalışma Bulguları

Tarih alanında genellikle 20. yüzyıl öncesinde “gezinlerin gözünden x şehri” diye başlayan pek çok nitelikli çalışma kaleme alınmıştır. Ancak Cumhuriyet döneminde bu tür örnekler az rastlanılmaktadır. Çalışmamızın bu anlamda da literatüre katkı sunacağı kanaati, bizi teşvik eden bir diğer sebep olmuştur. Nitekim araştırmamızın bulguları da bizi doğrular niteliktedir. Şehrin özellikle sosyo-ekonomik anlamda nasıl bir süreç yaşadığı, Otyam’a müspet tepkileri ve onun da tıpkı bir şehrin ferdi gibi bölgenin geri kalmışlığını sadece yazmayla yetinmeyerek, aynı zamanda çözümünü içinde gösterdiği çabalar, çalışmamızın önemli bulguları olmuştur.

4. Fikret Otyam’ın Urfa’yla Tanışması

Bir bölgeyi ziyaret edenlerin tek gayesi, sadece görsel amaçla gezmek değildir. Bölgenin gerçekleriyle yüz yüze gelip bunları fotoğraflayıp tanıklık etmek, ziyaretçilerin amaçları arasındadır. Bazen bunu biraz daha aşarak bölgenin sorunlarını çözme girişimleri meydana çıkar. Bu da toplumsal belgeci fotoğraf olgusunu oluşturur. Bu olguyu Urfa için oluşturanlardan birisi Fikret Otyam’dır. O, sadece bu şehri gezmekle kalmayarak, toplumsal aksaklıkların düzeltilmesi yönünde çaba göstermiş ve toplumsal değişimi amaç edinmiştir (Oral, 2011: 22-25).

Fikret Otyam Urfa’ya ilk defa 1953 yazında gelmiştir. Bu gelişini şu şekilde anlatıyor; “1953 yılının Temmuz ayıydı, Sirkeci’den kamyonu atlardım. Aksaray, Adana, Gaziantep ve Birecik’in karşı yakası. Otobüs Fırat kenarında durmuştu. Tüm yolcular Fırat kenarına sebilhane ibriği gibi dizilmişti. Gemi dedikleri sal geldi, cümbür cemaat doluştuk, Birecik kıyısına çıktık, sonra ver elini Urfa. (Otyam, 1994b: 7)” Otyam Urfa’ya giderken, Birecik’e geldiğinde 1952’de temeli atılan köprüünün inşaatı (BCA, 30.11.1.0/255.4.3 Tarih: 10.01.1956) devam ediyor, henüz tamamlanmamıştı. Köprüünün tamamlanması 1956 yılında gerçekleşmiştir (Akgün, 16 Nisan 1956, Sayı: 2397).

Fırat’ın karşı tarafa geçmek isteyenler pek güvenli olmayan taşıtları kullanmak zorunda kalmışlardır. İnsanlar, eşyalar, araçlar ve hayvanlar hepsi aynı gemide taşınmıştır. Gemi çalışanları uzun sıriklarla dört köşe olan gemiye benzeyen aracı iterek karşı tarafa geçişi sağlamışlardır. Bu yöntemle karşı tarafa geçen Otyam, Urfa’ya ulaştığında Urfa Palas Otelinin ikinci katına yerleşmiş, ardından şehrin önemli mekânlarını ziyaret etmeye başlamıştır. İlk uğrak yeri faytonla gittiği Balıklıgöl olmuştur. Halilürrahman camisinin mimarisi, dikkatini çeken yapılar arasında yer almıştır (Otyam, 1994b: 19). Otyam buna dair anısını şu şekilde ifade etmiştir; “Ağzım açık bakıyorum bu mimari şaheserine. Bir park var, içinde kocaman kocaman balıkların gezindiği alamet bir havuz. Sonradan öğreniyorum, havuzdaki su neredeyse açık kapalı kanallarla, Urfa’yı dolandırmış.” (Otyam, 1994a: 5.)

Tarihi mekânların sözlü anlatımı, bölgenin daha tanıtılmasında önemli bir yer tutar. Günümüzde olduğu gibi, 1950’lerde Balıklıgöl’de rehber hizmeti sunan kimselere mevcuttu. Otyam da Hurşit Hoca namındaki bir kişiyle tanışmış ve ondan Hz. İbrahim’in ateşe atılması ve Balıklıgöl hakkında bilgi almıştır (Otyam, 1994b: 20). Kitapla ilgili Sami Barlas, onun Urfa’da tanıştığı diğer isimlerden birisi olmuştur. Onun işyerinde köşe yazarı olan emekli öğretmen Hulusi Kılıçaslan’la tanışmıştır. Bu iki isimden Urfa’nın tarihi ve kültürü hakkında bilgi almıştır (Otyam, 1994b: 25). Otyam böylece bir an önce şehri tanımaya çalışmıştır. Bu süreçte şehrin okuryazarlarına rastlaması, Urfa ile arasında özel bir bağ kurmasında etkili olmuştur.

5. Fikret Otyam’ın Urfa’sında Sağlık Koşulları

Urfa’ya ilk geldiği esnada belediye sağlık memuruyla da tanışan Otyam, onunla çocuk doğum-ölüm oranlarıyla ilgili bir mülakat gerçekleştirmiştir. 1952 yılında 427 doğum olduğu ancak aynı yıl 466 çocuğun da öldüğü bilgisini almıştır (Otyam, 1994b: 21). Bu rakamlar il merkezinde tespit edilmiş, ilçeler ve köyler hakkında bir malumat edinemediştir. Bu dönemde doktor sıkıntısı çeken Urfa’da çocuk ve kadın doğum uzmanının olmayışı da olumsuz şartların etkisini artırmıştı. Devlet hastanesinde cerrah doktorunun sayısı ise bir ile sınırlı kalmıştır. Otyam, bu konuda Urfa milletvekillerinin şehrin sorunlarına ilgi göstermediğini eleştirmiştir. İl merkezi ve ilçeler toplam nüfusun yaklaşık 300.000 olduğu bir dönemde durumun ciddiyeti

daha çok belirginleşmiştir (Otyam, 1994b: 22). İstatistiki bilgiler de Otyam'ın tespitlerini doğrular niteliktedir. 1960 yılında Urfa merkezde sağlık kurumunun sayısı 4, yatak kapasitesi ise 240 ile sınırlı kalmıştır (İstatistik Genel Müdürlüğü, İstatistik Yıllığı 1960-1962, 1963: 124). Şehrin hastane ve doktordan başka sağlık sorunları da mevcuttu.

Şehir merkezinde pis suların aktığı dere ve sebep olduğu hastalıklar Otyam'ın dikkatini çekmiştir. Bu olumsuz durumun neden olduğu karasinekler ve ondan bulaşan hastalıklar yaygınlaşmıştır. Özellikle sıtma hastalığından muzdarip olanların sayısı yüksek bir seviyededir. Bu hastalığa maruz kalanların vücudunun zayıf olmasına rağmen göbeklerinin çok şişkin olduğu onun şehrin sağlık koşullarını gözlemediği noktardan birisidir. Bundan başka trahom Urfa'da görülen yaygın hastalıklar arasındadır (BCA, 30.10.0.0./177.220.17 Tarih: 03.11.1930). 1924'ten itibaren ülke çapında, bu hastalığa karşı mücadele verilmiştir (Özer, 2014: 126-128). Hükümetin gerekli bütçe işlerini tamamlamasıyla (Tekir, 2019: 416), bir dönem kapatılan trahom hastaneleri Urfa'da 15, Siverek'te 10 yataklı olmak üzere 1933'te aktifleştirilmiştir (BCA, 30.18.1.2/33.7.011, Tarih: 18.01.1933). Uzun bir dönem etkisini gösteren bu hastalığın yaygın olduğu ve Otyam'ın Urfa'yı ziyaret ettiği yıllarda sadece bir göz doktoru vardı (Urfaninsesi, 17 Nisan 1953, Sayı: 182).

5. Fikret Otyam'ın Ceylanpınar'a Dair İzlenimleri

Urfa merkezde birtakım gözlemler yaptıktan sonra Otyam Ceylanpınar ilçesine gitmiştir. Burada halkın geçim sorunları dikkatini çekmiş ve Ceylanpınarlılarla birtakım görüşmeler yaparak, bölgenin koşullarını kayıtlı altına almıştır. İşsizliğin yoğun olduğu bölgede, kaçakçılık adeta geçim kapısı olmuştur. Ancak bu tür girişimler bazen ciddi yaralanma ve hatta ölümle sonuçlanmıştır. Bir anne ile oğlunun ölümüyle sonuçlanan bir olay hakkında mülakat yapmıştır. Sınırdaki görev yapan askerlerle ikili ilişkileri gelişen oğul, kaçakçılık yapmak için anlaşmıştı. Ancak kaçakçılık esnasında oğul ve başka bir kişi, askerler tarafından sınır ihlali sebebiyle vurularak hayatını kaybetmiştir. Bölgenin en gerçek sorunlarına dikkat çeken Otyam, özellikle verimli toprakların susuzluk sebebiyle işlenemeyişini, gözyaşının en büyük etkeni olarak görmüştür. Kaçakçılık ve bu tür acıların, bunun bir sonucu olduğu yazılarına yansımıştır (Otyam, 1994b: 24).

Otyam'ın üzerinde durduğu kaçakçılık ve bundan kaynaklanan acıların başka örneklerini de kaleme almıştır, başka bir ailenin de benzer acısına şahit olmuştur. Suriye sınırında olan Ceylanpınar'da sınırın diğer tarafına geçişler tehlikeli olmuştur. Kaçakçılıkla ya da başka pek çok amaçla sınır ihlalleri gerçekleşmiştir. Bu ihlallerin sebeplerinden birisi de halkın, Suriye'deki akrabalarıyla gerçekleştirdiği ziyaretlerdir. Anne, eşi ve oğul bayram ziyareti için sınırın karşı tarafına yani Suriye'ye geçmek ve annenin kız kardeşini ziyaret etmek için gitmek istemişlerdir. Nöbetçi askerlere öncesinde bunu bildirmişler ancak buna rağmen, gece saatlerinde sınıra geldiğinde askerler tarafından açılan ateş sonucu o annenin de oğul hayatını kaybetmiştir (Otyam, 1994c: 16-18). Otyam'ın derinden etkilendiği bu iki olayın, başka örnekleri de mevcuttur.

7. Fikret Otyam'ın Urfa'da Sosyoekonomik Gelişmelere Dair Gözlemleri

Urfa ekonomisinin tarıma dayalı olduğunu kaydeden Otyam, bu konuda Harranlılarla pek çok mülakat yapmıştır. Ona göre buradaki çiftçilerin en önemli sorunu Harran Ovası'nın sulanamaması olmuştur (Dindar-zade, 2015: 8). Bundan başka, ikinci sorun ise toprak ağalarının tahakkümünden kaynaklanmıştır (Otyam, 1994b: 22). Sulanabilir arazilerin tek elde bulunması, bireysel zenginleşmenin önünü tıkadığı gibi, halkın devlet otoritesine olan bağlılığını da azaltmıştır. Çok partili hayatın başlamasıyla, Marshall Yardımı doğrultusunda Urfa'ya gelen traktörlerin yedek parça temini ve tamir imkânının bulunmayışı bölge ekonomisini engelleyen diğer bir sorun olmuştur (Otyam, 1994b: 22). 1961'de Urfa'da sadece 584 adet traktör vardı (İGM, İstatistik Yıllığı 1960-1962, 1963: 234.) ve şehirde tamir ve yedek parça sorunları çözülemediğinden çoğu zaman Gaziantep gibi yakın illere gitmek zorunda kalınmıştır. Bunu önlemek için sık sık ilgili kurumlar traktör kullanım ve tamiri için kurslar düzenlemiştir (Demokrat, 13 Ocak 1953, Sayı: 17).

Otyam'ın Urfa'da sürekli karşılaştığı ve eleştirdiği sorunlardan birisi toprak ağalığı ve köylünün kendi refahını yükseltmemesidir. Bu konuyla alakalı şehirde ilk tecrübesi ise kayda değerdir. Falih Rifki Atay'ın sahibi olduğu Dünya gazetesinde çalışan Otyam, Atay'ın TBMM'den arkadaşı Urfa eski milletvekiline mektubunu vermek için mağazasına gitmiştir. Onunla sohbet başlatan Otyam, halkın sorunlarını özellikle de

toprak ağalarından serzenişlerini dile getirmeye başlamıştır. Ardından bölgede inceleme yapmak üzere ondan yardım istemiş, o da bir personelini bu iş için görevlendirmiştir. Köylerde geziye başlayan Otyam, personelin “bu köy de ağamızın, şu köy de ağamızın” sözleri üzerine “ağanız kim?” diye sormuştur. Az önce konuştuğu kişinin olduğu cevabını almıştır. Bu cevap onu çok şaşırtmış; çünkü az önce onun yanında topraksız köylülerin müsebbibi olarak ağalarını göstermiş ve kendi tabiriyle “baltayı taşa vurmuştu”. Bu andan itibaren konuşmalarına daha dikkat edeceğini ifade etmiştir (Otyam, 1994b: 23).

Ağalık tahakkümü eleştirisinden başka, köylülerin toprak sahibi olmaları ona göre bütün sorunları çözmemiştir. Harran Ovası’nın susuz olmasından dolayı ekinler son aşamaya gelemeden aşırı sıcaklarda zarar görebiliyordu. Yağışın az olduğu yıllarda kuraklık kendini daha iyice hissettirmiş, tahribat daha da artmıştı (Otyam, 1994a: 19). Bu arada ekin için bankadan alınan kredilerin zamanında ödenmemesinden dolayı pek çok köylü icralık olması Otyam’ın gözlemleri arasındadır. Bazen bu borçları ödemek için çiftçiler topraklarını satmak zorunda kalmıştır. Ayrıca Suriye üzerinden gelen çekirge sürüleri, Harranlı çiftçilerin ekinlerine zarar veren diğer bir unsur olmuştur (Otyam, 1994b: 43). Urfa ve civarında çekirge istilasına karşı mücadele 1920’lerden itibaren (BCA, 30.10.0.0./185.277.1 Tarih: 05.04.1923) başlasa da 1950’lere kadar, çiftçilerin zarar vermeye devam etmiştir.

Köy ekonomisinden başka Otyam Urfa’da bulunduğu sırada valinin çarşı denetimine şahit olmuştur. Bu esnada valinin fiyatları kontrolü ve bazı keyfi uygulamalarını kaydetmiştir. Otoritenin halka karşı sert tutumlarını eleştirmiştir (Otyam, 1994b: 33). Bu tür eleştirilerle beraber, dönemin yaygın sorunlarından birisi olan kaçak ürünler teftişler sonucu tespit edilmiştir (Demokrat Urfa, 21 Şubat 1958, Sayı: 859).

Otyam, şehrin gelişimini engelleyen hususlardan birisi olarak yolsuzluğu ve psikolojik şiddeti belirtmiştir. Urfa’da yaşanan hazin bir olay, onun dikkatini çekmiştir. 21 Mayıs 1967 tarihinde intihar eden Viranşehir Kaymakamı Doğan Gürbüz Türk Otyam’ı derinden etkilemişti. Otyam bu olayı biraz daha detaylı incelemek için kaymakamın vefatından sonra Urfa’ya gelmiştir. Olay resmî kayıtlarda ailevi bir sorun olarak kaydedilmişti. Cumhuriyet Senatosu Urfa üyesi İbrahim Etem Karakapıcı’nın olayla ilgili sorusuna dönemin İçişleri Bakanı Faruk Sükan yolsuzluktan çok ailevi sebeplerle intiharın gerçekleştiğini ve savcılığın takipsizlik kararını açıklamıştı (TBMM Zabıt Cerideleri, Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 1968: 19). Bu cevap Otyam’ı ikna etmemişti. Bölgede yaptığı röportajlar neticesinde, ailevi sorunlarının aslında gerçek olduğunu ancak bölgede pek çok usulsüzlüğün yaşandığını kaydetmişti. Kamu arazilerinin usulsüz olarak dağıtılması, kiralınması, Ceylanpınar Çiftliği arazilerinden haksız gelir elde edenleri yazmıştır. Bunlardan başka rüşvet olaylarına da çokça maruz kalan kaymakamın ruh halinin iyi olmadığını, dinlediklerinden rapor etmiştir. Kaymakam vefat ettiğinde Viranşehirli ağıtlar yakmışlar ve Otyam’a ilettikleri tabirle “Kaymakam Babo” artık aralarından ayrılmıştı (Otyam, 1969b: 49-110).

Uzun süre şehre gelmediğinde Harran’ı çok özleyen Otyam, helikopterle bir gezi düzenlemiştir. Pek çok fotoğraf çekmiş; ancak istediği kadar geniş bir gözlem yapamamıştır. Urfa valiliğinden bir uçak gezisi rica etmişti. Dönemin Vali yardımcısı Hasan Duruer (1991-1997) onun ricasını yerine getirmiş, bir tarım uçağı (Otyam, 1991a: 8) filosu oluşturan Celal Özdilek’in uçağı tahsis edilmişti (Otyam, 1994b: 88). Uçakla şehrin güney sınırlarını gezmişlerdi. Otyam’ın dikkatini çeken en önemli hususlar, yine susuz topraklar ve mayınlı sınır bölgeleri olmuştur (Otyam, 1994b: 88). Bölgenin tarıma elverişli olmamasını Harranlıları Çukurova bölgesine mevsimlik işçi olarak çalışmaya iten en büyük sebep olarak görmüştür (Otyam, 1994b: 93).

Otyam’ın Urfa’da ilk pastanecilikle ilgili bir anısını vardır. Urfa’da belediye başkanlığını yapmış Ömer Alay, İstanbul’dan pastane kültürünü şehre taşımış ve ilk pastaneyi kendisi açılmıştır. Urfa’nın yöresel tatlılarının yanında, muhallebi gibi başka tatlılar da üretilmeye başlanmıştır. Sekizinci dönem Urfa Milletvekili Atalay Akan da bu pastaneye uğramıştı. Otyam, Urfalıların pastaneye gitmeye çekindiklerini, bir şeyler yerken başkalarının görmesinin ayıp karşılandığını yazmıştır (Otyam, 1994b: 103). Şehrin görgü kurallarını izah eden bu gözlemi önemli bir değerdir.

Otyam ve eşi Filiz Hanım 1953’ten sonra 40 yılın ardından Urfa’ya birlikte gelmişlerdi (Otyam, 1994b: 79). Otyam çiftinin ilk işi Hanelbağrur’a gitmek olmuştu. İlk geldiğinde 27 yaşında olan Otyam (Otyam, 1994a: 19), bu defa 67 yaşındaydı. Hanelbağrur köyüne elektrik ve telefon gelmişti ama henüz suya kavuşa-

mamıştı. Toplam 7 haneli köyde 8 erkek, 8 kadın ve çocuklar vardı. Çat kapı bir eve giren Otyam, ev sahipleriyle mülakata başlamıştı (Otyam, 1994b: 81). Ardından Tüccari köyüne giden Otyam, dikiş-nakiş kursunu bitiren kızların eliş sergisini gezmişti (Otyam, 1994b: 82). Köydeki teknolojik gelişmeleri kaydeden Otyam, Ali Erkılıç adında bir köylüye konuk olmuştur. Onunla sohbetten sonra Halil Tilki adında bir Urfalı davet etmiştir. Onun bir gazeteci olduğunu anlayan ev sahibi, devlet büyüklerine köyün sorunlarını iletmesi için onu aracı görmüş, çözüm isteklerini iletmesini istemiştir (Otyam, 1994b: 84).

Şehir insanı, Otyam'ı seslerini Ankara'ya ulaştırmak için bir köprü olarak görmüşlerdi. Bu konuda gösterilebilecek güzel bir örnek ise, Otyam'ın İsmet İnönü ile görüşmesidir. Doğu gezilerinin ardından İsmet İnönü ile görüşen Otyam, çektiği fotoğrafları ve kayıtları İnönü'ye sunmuştu. Bu arada görüşmelerinde babasıyla olan hukukundan hiç bahsetmemişti. 1962'de Pembe Köşk'te İnönü ile görüşen Otyam, ona bölgenin acilen kalkındırılması ve askerî darbenin ardından devlete olan güvenin tesis edilmesi gibi fikirlerini söylemiştir (Otyam, 1994b: 69). Toprağı, hayvanı olmayan ve geçim sıkıntısı çeken köylüler ekseriyetle meşgul oldukları iş sahası, şehirlerarası nakliye sektörüydü. Ancak bölgedeki ve Irak'taki siyasi huzursuzluklar sebebiyle Habur sınır kapısının kapanmasının ardından (Becerren-Koç, 2016: 90), köylüler hem borçlu kalmış hem de geçimi sağlama noktasında sorunları artmıştır (Otyam, 1994b: 87).

8. Fikret Otyam ve Urfa'da Tarihî Doku

Otyam'a göre, 1957-1959 yılları arasında valilik yapan Kadri Erdoğan, birçok olumlu çalışması yanında tarihî ve mimarî dokuyu bozarak yeni caddeler açan ikinci vali olmuştur. Erdoğan'ın Kara Meydanı civarından başlayarak Haşimiye Meydanı'na kadar yaptığı yol genişletme çalışmalarında Avşaroğulları evi, Sarraç Salih Efendi evi, Kaplamaların evi, Eski Paşa (Yıldız) Hamamı ve Kunduracı Pazarında Ağanlar'a ait evler başta olmak üzere birçok mimari eser yıkılmıştı. Aynı yıllarda, Balıklıgöl'ün güney kenarında yer alan ve birer yapı güzelliğinde olan tarihi evler de ortadan kaldırılmıştı. 1971-1972 yıllarında Belediye tarafından Balıklıgöl'ün kuzeyindeki tarihi Molla Ali sokağında çok sayıda güzel evler yıkılarak Vali Fuat Bey Caddesi'ni Halepli Bahçe'ye bağlayan çok kısa ve gereksiz bir yol açılmıştı. Belediye 1976'da yollar için pek çok binayı yıkmış, 1978 ve 1979 yıllarında da devam etmişti. Üstelik bu yıkılan evlerin içinde tescilli olmasına karşın kurtarılmayan 8-10 ev de vardı. Bu yolun açılmasını, yerel yönetimin iktidardaki darbe iradesine yakınlaşma aracı olarak görmüş ve 12 Eylül Caddesi ile ilgili anısını da bu şekilde ifade etmiştir. Halepli Bahçe ve yakın çevresi sit alanı kabul edilmişti. Tarihî değeri olan mozaikler ve fresklerle süslü yüzlerce antik kaya gecekonduların altında kalmıştı. Tarihî değerlere önem verilmemesini Otyam şu şekilde eleştirmiştir: *"Bilgisizliğin, yoksulluğun, ucuz politikanın gözü kör olsun desek bir işe yarar mı? Yaramaz!"* (Otyam, 1994b: 35-36) Otyam'ın önem verdiği kaya mezarları sonraları koruma altına alınarak, gecekondulardan arındırılmıştır.

Urfa'nın evleri kadar mezarlıkları da Otyam'ın dikkatini çekmiştir. Taş ustalığı ve taşların üzerindeki yazılar hafızasında yer edinmiştir. Eski Urfa evlerinde yaşamak isteği onda hep canlı kalmıştı. Bu evlerin yok oluşu onu çok hüzünlendirmişti. O dönemde Cihat Kürkçüoğlu'nun, *"Ruha'dan Urfa'ya (1780 -1980)"* adlı kitabını inceleyerek şunları aktarmıştır:

"...Giriş bölümüne acıyla ve özetle bir göz atalım bakalım: Şanlıurfa'da yakın tarihimizde modern anlamdaki ilk imar hareketi 1903 yıllarında mutasarrıflık yapan Ethem Bey zamanında başlamıştır. ...Ethem Bey'in Urfa'nın eski mimarisini olduğu gibi koruyarak gelişmeyi kuzeye doğru kaydırma fikrini mutasarrıf Nusret Bey de benimseyerek imar çalışmalarını bu yöne doğru geliştirmiştir. Nusret Bey 1917 yılında Hacı Kamil köprüsünü kuzeye doğru bağlayan Mustafa Kemal Paşa Caddesi'ni açarak ortasını çiçeklerle donatmış ve bu cadde üzerine Mustafa Kemal Paşa Anıt Çeşmesi (Yol Gösteren Çeşmesi) ve Harb-i Umumi Şehitleri Abidesi'ni yaptırmıştır. 1924 -1928 yılları arasında Urfa Valiliği yapan Fuat Bey'in Balıklıgöl'den Samsat Kapısı'na giden yolu açması tarihi kenti bozan ilk imar hareketi sayılır." (Otyam, 1994b: 37)

24 Mayıs 1993'te Balıklıgöl'deki çevre düzenlemelerine şahit olan Otyam, uygulanacak projeyi beğenmediğini yazmıştır. Rızvaniye Camisine çok hayran kalmış ve bu yapının da tahrip edileceğinden endişelenmiştir. Vali Fuat Bey Caddesi'nde 104 yıllık bir eve ayrı bir ilgi göstermiştir. Evde bulunan haremlik, selamlık, kiler, tandırlık, kuş yuvaları, havuzlu hayatı hayranlığı artmış ve *"keşke böyle bir evde doğsaydım"* demiştir. Bu evi valilik restore etmiş, açılış dönemin Devlet Bakanı Necmettin Cevheri'nin katılımıyla gerçekleştirmiştir. Cevheri şehrin konukseverliğini şu şekilde ifade etmiştir: *"Burada Urfa sevdalıları varken (Fikret Otyam ve*

Behruz Çinici) kurdeleyi kesmek bana düşmez” demiş ve kırmızı kurdeleyi Otyam, beyaz kurdeleyi de Çinici kesmiştir (Otyam, 1994b: 104). İlaveten, Urfa’da pek çok tarihi mekânı gezen okurlarına sürekli bu bölgeyi görmelerini, Urfalıların samimiyetini yaşamalarını ve yöresel yemeklerini tatmalarını tavsiye etmiştir (Otyam, 1994b: 50-52).

9. Fikret Otyam’ın ve Urfa’da Eğitim

Urfa’da bulunduğu dönemde Otyam’la görüşen şehir halkı, okulların az olmasından dolayı okuryazar oranının az olduğundan ve bu nedenden kaynaklanan geri kalmışlıktan bahsetmiştir. Eğitim alanındaki yetersizlikten dolayı, ekseriyetle askerde Türkçeyi öğrendiklerini, askerden sonra zamanla unuttuklarını aktarmışlardır. Bir Urfalının başından geçen olayla ilgili mülakatında Otyam şunları kaydetmiştir: *“İkinci Dünya savaşından sonraki süreçte topraklarını ağaya kaptırdığı için İran’a gider, ardından İran kolluk kuvvetlerince yakalanır. Casus olduğundan şüphelenilen Urfalı, Türkiye ile yazışmaya başlar, sonunda niyetinin para kazanmak için İran’a gelmek olduğu anlaşıldığında hakkında verilen idam hükmü kaldırılıp Türkiye’ye iade edilir. İbrahim’in kendini ifade edememesi, gerçeğin daha geç anlaşılmasına sebep olur”* (Otyam, 1994b: 41-42). Urfa’dan İran’a uzanan bu hikâyede şehrin eksikliklerini ortaya koyması bakımından önemlidir. Nitekim bu ağır şartların oluşturduğu boşluk, dışarıya göçün önemli bir etkenidir.

10. Fikret Otyam ve Urfa Türküleri

Urfa’nın müzik kültürüne merak salan Otyam, Urfa hoyratı için *“Urfalılar bütün hıncını hoyrat söyleyerek türkülerden alıyorlar, dertlerini türkülerle yansıtıyorlar”* demiştir (Otyam, 1957: 19). Urfa’da bulunduğu süreçte müzisyen İsa Barak’la tanışmıştır. Urfa Musiki Cemiyet’inde Mahmut Güzelgöz ve diğerlerini dinleyip kayıt altına almıştır. Bundan başka Aziz Çekirge’nin saz yapımına şahit olmuştur (Otyam, 1994b: 57-59). Otyam, anılarını şöyle dile getirmiştir: *“İsa Barak dosta haber saldım, geldi. İsa Barak, Urfa oyunlarını en has oynayanlardan. Öylesine içten candan oynar Urfa oyunlarını, diyar-ı gurbette de oynayıp madalyalar almıştır. Sami Barlas’ın dükkânına uğrayıp o güzelim demli çayları içerken Hulusi Kılıçaslan da geliyor, sohbetin gözüne gözüne vuruyoruz, Urfa tarihinden, folklorundan, gelenek göreneklerinden, zulümden, siyasetten, çiğköfteye kadar ve de ünlü Urfa yağı, baklavasına, künefesine...”* (Otyam, 1994a: 18). Bu gelişme, Otyam’ın şehir ve şehirlilerle kaynaştığını gösteren bir örnek olmuştur.

11. 27 Mayıs 1960 Darbesi Sürecinde Otyam’ın Urfa Hatırası

Dünya gazetesinin ardından Ulus gazetesine yazmaya başlayan Otyam, 1959’da açılan bir davada yargılanmaya başlamıştır. Ardından “555 K” olayı patlak vermişti.³ Tevkif edileceğini öğrenen Fikret Otyam, İlhan Başgöz⁴ ile beraber Adana ve Kilis üzerinden Urfa’ya gelmiştir (Otyam, 1994b: 30). Ceylanpınar’a geçen ikilinin amacı saklanmaktır (Otyam, 1994b: 31). Ancak 27 Mayıs 1960 askerî darbesinin gerçekleşmesiyle, saklanmaktan vazgeçip tekrar Ankara’ya dönmüşlerdi (Boybeyi, 2008: 286). Otyam ve Başgöz Urfa’dan yola çıkıp Gaziantep’te Nakıp Ağa’nın otelinde konakladıktan sonra Otyam Aksaray’a uğramıştı. Memleketi ziyaretin ardından Ankara’ya gittiler. İkilinin sığınabilecek bir yer olarak Urfa’yı seçmeleri, aralarındaki bağ gösteren güzel bir örnektir. Onun, Urfa’da kaydettiği Türkçe, Kürtçe ve Arapça türküleri 27 Mayıs’tan sonra Cemal Gürsel’e Ankara radyosundan yayımlama teklifine Gürsel, *“...ne sen söylemiş ol, ne de ben duymuş olayım...”* diyerek reddetmiştir (Otyam, 1994b: 60). Onun darbe dönemde dahi bölgenin samimiyetini, kültürünü tanıtmaya çabası, kurduğu bağın örneklerinden birisi olmuştur.

12. Otyam’ın Kısas Köyü Hatırası

Urfa Kısas köyünde özel anıları olan Otyam, arkadaşı Fikret Turgut Sayın Urfa Valisi olunca özellikle bu köyün yolunun ve okulunun yapılması için çaba göstermiştir. 1971-1975 yılları arası vali olan Sayın, arkadaşı

³ 27 Mayıs 1960 darbesi öncesi, Demokrat Parti’yi protesto etmek amacıyla, 5’inci ayın 5’inde, saat 5’te Kızılay’da yapılacak mitingün parolası olarak belirlenmiştir. Elif Aktaş, “27 Mayıs Darbesi Sürecinde Ankara Olaylarından İki Kesit: 29 Nisan ve 555k”, *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2020, 6 (2), s. 234

⁴ Türk halk bilimci Prof. Dr. İlhan Başgöz, 13 Nisan 2021 tarihinde vefat etmiştir. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turk-halk-bilimci-prof-dr-ilhan-basgoz-vefat-etti/2208083> Erişim Tarihi: 22.04.2021

Otyam'ın isteğini yerine getirmiştir. Burada özel anısının olmasının sebebi, Alevi ve Sünnilerin birlikte huzur içinde yaşaması, kendisine olan samimiyetten kaynaklı "Fikret" isminin yeni doğan bebeklere verilmesi ve bir Kısaslı'nın Otyam'ı her gezisinde misafir ediydi. Misafir olduğu evin oğlu da ona yakınlık hissederek, resim yapmaya ilgi göstermişti. Ancak bir köylüsü ile olan husumetten sonra katil olup cezaevine girmişti. Cezaevindeyken resim yapmaya daha çok merak salan evin oğlu bu işi profesyonel olarak yapmaya başlamış, maddi gelir elde etmeyi başarmıştı. Oğlunun bir mektubunu babası, Otyam'la paylaşmıştı. Mektupta "...keşke elime yıllar önce silah yerine fırça alsaydım" demişti. Oğlu, ayla cezaevinden çıkıp, Gaziantep'e yerleşmiş ve Otyam'la yeniden temas kurmuştu. Bu onu çok sevindirmişti ama husumetli köylüleri onu burada yakalayıp öldürmüşlerdi. Bu hadise, Kısas'ı ve Urfa'yı Otyam için ayrı bir önemli kılmıştır (Otyam, 1994b: 72).

13. Fikret Otyam ve GAP

Atatürk Barajı'nın (BCA, 30.18.1.2/401.131.8.4 Tarih: 20.07.1980.) 1980'de ihale süreci başlatılmış, şehir ve Otyam için büyük bir öneme sahip olmuştur. Barajın temel atma töreninde bulunan Otyam için, açılışında da bulunmak onur verici olmuştur (Otyam, 1991b: 104). Bu barajın yapımıyla pek çok bölgenin sulanacağı onu umutlandıran bir gerçek olmuştur (Otyam, 1966: 69). 1992 yılında ilk açılışında Süleyman Demirel Başbakan, Turgut Özal ise Cumhurbaşkanı'ydı. Otyam, Demirel'in açılışa özel konuğu olarak onun için özel bir yeri olan şehre gelmiştir. Bu açılıştan sonra 1 Aralık 1993'te barajın tüm üniteleri faaliyete girmiştir. 23 Mayıs 1993 tarihinde Otyam, Cumhurbaşkanlığı uçağı ile gelmiştir. Bu defa Birecik Barajı'nın temel atma töreni için şehre gelmiştir. Otyam daha havaalanındayken, bazı gelişmeleri görerek sevindiğini belirtmiştir. Artık tarım uçakları mevcuttu ve hemen her yönden şehir gelişmişti. Birecik ve Atatürk barajları bölge halkının kalkınması bakımından onu mutlu etmiş, yapılarla alakalı bütün detayları not almıştı (Otyam, 1994b: 74-76). Birecik'te temel atma töreninin ardından, birtakım törenlere katılan Demirel, Otyam'la vedalaşıp şehirden ayrılmıştır (Otyam, 1994b: 79).

GAP'ın tamamlanmasıyla ümitlenen Otyam şunları dile getirmişti:

"...Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) ilk meyveleri alınmaya başladığından beri benim Harran resimlerimde antenler, çanak antenleri var. Çünkü Atatürk Barajı'nda, Keban'da elektrik üretilmeye başlanmasıyla Harran evlerine elektrik gelmeye başladı. Simdi Harran evlerinde vantilatörler, Japon malı airconditionlar (klima) var. Evlerinin içinde elektrikli yayıkla ayran yapıyorlar. Mutfaklarında buzdolabı, kapılarının önünde traktörleri var. İki yılda bir araba değiştiriyorlar. Zenginliğe, refaha doğru bir gidiş var. Bu ne propagandadır, ne de başka bir şey. Sadece gerçektir. Sanatçı da gerçekleri yansıtır. Bana her zaman neden Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun resmini yaptığımı soruyorlar. Çünkü en iyi burayı biliyorum. İlkbahar, yaz, sonbahar, kış hep buradaydım. Kadına gelince, Anadolu halkının çilekeşi kadınlardır. Ben onların sanatçısıyım, onların yanındayım. Ama yavaş yavaş yüzleri gülüyor. Dört ürün alıyorlar artık. Ekonomik özgürlüklerine kavuşuyorlar. Hatta erkeklerine kafa tutuyorlar..." (Tezcanoğlu, 1998: 12)

Yukarıdaki ifadelerine şunları eklemiştir;

"...Doğu, Güneydoğu insanların gözü, kulağı, dili olmaya çalıştım. Nerede bir acı, bir zulüm, bir tatsızlık var, hemen oraya koştum. Cumhuriyet bu konuda bana olağanüstü olanak tanımıştır. Yazmakla da yetinmedim, sonuç alınca kadar, üstüne gittim" Kendine özgü bir üsluba ulaşan Fikret Otyam, "Röportajımın, fotoğraflarımın resmini yapıyorum, en iyi bildiğim şeyi yapıyorum" diyor. Başka bir deyişle, Doğu ve Güneydoğu Anadolu insanlarını, doğasını, hayvanını, çiçeğini, bitkisini, yaşamını konu ediniyor. "...Bütün acılığına karşın sevgi vermeye" yönelik resimler ve "Yaptığım röportajlar, resimler, çektiğim fotoğraflar birer belge olarak kalacak; çünkü inanıyorum ki GAP, on yıl sonra değil Harran Ovası'nı, dünyanın kaderini bile değiştirecek. Dünya açlığa gidiyor. Bu Harran Ovası doyuracak aç insanları... Röportaj çok önemli... Halk kendi sesini duyuyor, kendi acısını buluyor... Bir de ben çok masrafsız bir röportajcıydım. Kamyon, eşek, ne bulursam onunla giderdim, fotoğraf çekerdim... Öyle bir sevgi halesi oluştu ki bir süre içinde... Her gün telefon, mektup... Yetiş bize diye..." (Kabacalı, 1998: 12). Şehrin sorunlarını dile getirme hususunda Otyam, katkılarını bir kez daha aktarmıştır.

Fikret Otyam'ın Süleyman Demirel ile tanışması ilginç bir şekilde gerçekleşmiştir;

“...1961’de tanıştık. Devlet Su İşleri Genel Müdürü o zamanlar. Güneydoğu ile ilgili o kadar güzel şeyler anlattı ki, gözlerim doldu. Ben de o zaman Güneydoğu röportajlarını yazıyorum. Beyefendi dedi, “sizin kitaplarınız başucumda duruyor.” Sonra Adalet Partisi’nden (AP) aday oldu. AP, yüreğime, dünya görüşüme aykırı bir politika. Başbakan olduğu zaman, başının belası oldum. Gazetede nasıl ağır yazılar yazıyorum onun hakkında, dalga geçiyorum. Bir gün bir şey demiyor adam. Parlamentoda istese, milletvekilleri beni linç edecekler. Ama o, beni gördüğü zaman elimi tutar, “Gel bakalım, seninle yürüyelim” der. Doğu röportajları yayımlandığı zaman, daha dizinin anonsları yapılırken, Türkiye sallanmaya başladı. Komutanlar, milletvekilleri Demirel’e çıkmışlar, yazıları kestirecekler. Demirel, kimin yazdığını sormuş. Otyam deyince, “O yazıyorsa doğrudur” diyor, kalkıyor ayağa, “Arkadaşlar toplantı bitmiştir” deyip gönderiyor adamları. Yüreğine girmiş, biliyor ki, bu adam yalan yazmıyor. Onu sinirlendirmek için yaptığım şeyler... Basın toplantısına teyp sokardım, sesi fazla açınca “cayk” diye bir ses çıkarıyor. Toplantının en heyecanlı yerinde açıyorum. Demirel kıpkırmızı oluyor. Fotoğraf makinesine basıp duruyorum sürekli. Böyle deli ederdim adamı. Ama Demirel, beni ele vermedi hiç. “Bahara giderim yine Güneydoğu’ya” diyor. “Sevda bu. Urfa benim sevgilim. İnsan sevgilisini görmeden durur mu? Giderim, televizyonları sayarım. Kadınların gözlerine bakarım, gülüyor mu içi? Çok seviyorum o gözleri. Bir çift ceylan Demirel’in yasaklı olduğu bir dönemde Güneydoğu’yu anlatmak için bir televizyona çıktım. Demirel’in adını söylemedim, ama onu anlattım. Bir telefon, Demirel, sesi titriyor. “Yav, sen ne vefalı adammışsın yav” diyor. Bir kere de televizyonda konuşuyorum, yakın zamanda. “Ceylanları özledim” demişim. Bir telefon, yine Demirel. “Yav kardeşim, hayatında da bir kez benden bir şey iste yav” dedi. Ertesi gün kapıda iki ceylan. Atatürk Barajı’nın temeli atılıyor. Ne param var gidecek, ne yazacak gazetem var. Çok duygulandım. Demirel’e bir telgraf çekip, “Bir mala harç da benim için atın” dedim. Bir mektup gönderdi bana, GAP’ın hesabını veriyor, sayfa sayfa. Demirel, Türkiye’nin en vefalı insanıdır. Ama politik yönüne gelince, bir kitap yazarım hakkında. Ama onun GAP’a yaptığı hizmeti ben bilirim. O konuda aramıza kimse giremez.” Otyam’ın resimlerinde Güneydoğulu kadınların iri gözleri yer bulmuştur. Ama Otyam, “Artık içleri biraz daha gülüyor, biraz daha ama o kadar” (Temelkuran, 1996: 6).

Otyam çifti, 20-24 Ekim 1993’te ŞURKAV’ın⁵ konuğu olan “Dünya Güzeli Olmalı” başlıklı bir sergi düzenlemiştir. 1994 yılında Otyam, şehirle ilgili verilerini ve eserlerini ŞURKAV’a bağışlamıştır. Dönemin Valisi Ziyaettin Akbulut Otyam çiftine onur ödülü vererek, mukabelede bulunmuştur (Otyam, 1994b: 111-112). Otyam’ın ardından ailesi şehirle olan ilgisini devam ettirmiştir (<http://www.medyaurla.com/gundem/otyam-ailesi-urfa-ile-baglantisini-koparmiyor-h45903.htm> Erişim Tarihi: 02.04.2018). Harran’da Fikret Otyam’ın adının verildiği kütüphaneyi ziyaret etmiştir. 19 Nisan 2001’de açılışı yapılan kütüphanede, Vali Muzaffer Dilek, Otyam’a onur ödülü takdim etmiştir (<http://bianet.org/biamag/bianet/1808-fikret-otyam-kutuphanesini-acti> Erişim Tarihi: 02.04.2018.)

14. Sonuç

Fikret Otyam, Urfa ile gönül bağı kurmayı başaran sanatçılardan birisi olmuştur. Buna mukabil Urfalılar da ona karşı bir gönül bağı kurmuşlardır. Bunda, onun iyimser kişiliği ve bölgenin misafirperverliği etkili olmuştur. Nitekim tarihin ilk çağlarından başlayarak yakın zamana kadar, Otyam gibi bölgeye merak salan kimselerin sayısı hayli çoktur.

Şehre gelenlerin içerisinde Otyam, ayrı bir yere sahip olmuştur. Şehre geldiği ilk zamanlardan itibaren sadece turistik bir amaç edinmemiştir. Bölgenin sosyoekonomik, eğitim ve sağlık durumu onun dikkatini bu bölgeye çekmesinde etkili olmuştur. İlk geldiği dönem, Türkiye’de yeni bir siyasi sürecin yaşandığı çok partili hayata geçişin başlamasına isabet etmiştir. Artık söylemler, amaçlar ve şartlar çok değişmişti. Gelişen ülkelere nazaran Türkiye’nin ve şehrin ilerleme süreci hızlı olamamıştı. Bu sebeplerden başka bir de bölgesel sorunlar, şehrin ilerleyişini olumsuz etkilemiştir. Otyam’ın sıklıkla altını çizdiği husus, tarımsal kalkınmayla büyük hamleler yapabileceği gerçeğiydi. Şehir büyük ve verimli arazilere sahip, insan kaynağı bakımından ise pek çok şehirden üstün olmasının avantajından istifade edilmesi fikrini savunmuştur. Ancak sulama olanaklarının yetersizliği tarımsal kalkınmayı engellemiştir. Sulama sorunundan başka, kırsal otoritenin –ağala-

⁵ Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı.

rın- topraksız köylülere karşı tutumu çoğulcu gelişimi sekteye uğratmıştır. Sadece belirli bir kesim zenginleşirken halkın büyük bir kısmı yerinde saymış, fakirleşmiştir. Bu gerilemenin neticesi olarak, şehrin iş gücü ya sınır ülkeleriyle kaçakçılık yapmış ya da mevsimlik işçi olarak başka şehirlere göç etmiştir.

Topraksız köylüleri topraklandırma girişimleri de Otyam'ın şehri ziyaret ettiği dönemde çok başarılı olmamıştır. Toprak alan köylüler bazen aldıkları tarım makinalarının kredilerini ödemek için; bazen de kurak geçen mevsimlerde tohum ve benzeri ihtiyaçlar ve alınan kredileri ödemek için toprak satmışlardı. Uzun vadede kârlılık olamayışı, üretimde sürekliliği olumsuz etkileyen bir diğer etken olmuştur.

Otyam gözlemlerinde, şehirde eğitim ve sağlık gibi hizmetlerde büyük eksiklikler tespit etmişti. 1952 yılında çocuk ölüm sayısı doğum sayısından daha fazla olduğu, bunlardan birisiydi. Uzman ve genel olarak doktor sayısının az oluşu, şehrin sağlık koşullarını bir kat daha zorlaştırıyordu. Okulların az olmasından dolayı erkekler askerde okuma-yazma öğrenebilmiş, kadınların büyük bir kısmı da eğitim görememişti. Eğitimsizliğin şehir halkına yaşattığı zorluklar, onun satırlarında yer bulmuştur.

Memleket sevgisinin siyasi düşüncelerinden ayrı düşünülmesi gereken Fikret Otyam'ın başta Urfa olmak üzere, Doğu Anadolu'da yaptığı çalışmalar adeta halkın yönetimden talepleri olmuştur (Buçan, 2014: 8). İşte şehirle özdeşleştiğini gösteren en güzel örnekler burada rastlamaktayız. Yakaladığı her fırsatta, İnönü, Demirel gibi siyasilerden şehir ve halkı için bir şeyler istemekle yetinmemiş, bir dönem valilik yapan arkadaşından, bir köy yolunun yapılması için girişimlerde bulunmuştur.

Otyam'ın da en büyük arzularından birisi olan Atatürk Barajı'nın tamamlanması ve susuz toprakların suya kavuşmasıyla beraber bölge halkının zenginleşmesi şehrin çehresini değiştirmiştir. Sulamanın başlamasıyla mevsimlik göçlerin sayısı azalmış, üretim miktarı artmış, bölgenin tarımsal ticaret hacmi gelişmişti. Bu ilerlemeyi görmek, Otyam'ın en büyük hayallerinden birisiydi. Barajın tamamlanmasının ardından, şehre tekrar gelen Otyam, daha önce sulama imkânı olmayan süreçte görüştüğü kişilerin yüzündeki mutluluğu görünce, uzun vadede sarf ettiği emeğin karşılığını almanın verdiği mutluluğu da kalemine yansımıştır.

Araştırma Yayın Etiği Beyanı

Bu makale için etik kurul izni alınmasına gerek yoktur.

Destek Beyanı

Bu makale herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Bu makale ile ilgili herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Katkı Oranları

İbrahim Halil Tanık %60, Serkan Şenel %40

Kaynakça

Arşiv ve Resmi Yayınlar

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

İstatistik Genel Müdürlüğü (1963), *İstatistik Yıllığı 1960-1962*, Yayın No: 460, Ankara: İGM Yayınları.

TBMM Zabıt Cerideleri (1968), *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Ankara: TBMM Basımevi.

Telif ve Tetkik Eserler

Aktaş, Elif (2020), "27 Mayıs Darbesi Sürecinde Ankara Olaylarından İki Kesit: 29 Nisan ve 555k", *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2020, 6 (2), 219-241.

<https://doi.org/10.31463/aicusbed.776497>

TRT Geçmişten Geleceğe Bilgiler Belgeler, Cilt: III, (1997), Ankara: Aydoğdu Yayıncılık.

- Beceren, Ertan ve Koç, Mehmet (2016), "Habur Sınır Kapısının Bölge Üzerindeki Etkileri", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2 (Bahar). 82-101.
- Boybeyi, Songül (2008), "Prof. Dr. İlhan Başgöz ile Söyleşi", *Toplum ve Demokrasi*, 2 (3), 285-290.
- Buçan, Nadir (2014), *Belgesel ve Toplumsal Belgeci Fotoğrafı Walter Benjamin'le Okumak* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Radyo Televizyon ve Sinema Ana Bilim Dalı, Erzurum.
- Çakırbaş, Ali ve Gönen, İlknur (2021), Aksaray Halkevi ve Faaliyetleri, Erciyes Akademi, 35 (1), 61-78.
- Tekir, Süleyman (2019), "Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye'de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1923-1930)", Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 65 (Mayıs-2019), 407-430.
- Dindarzade, Abdurrahim (2015), Yaşar Kemal ve Fikret Otyam'da Urfa Sevdası, *ŞURKAV Dergisi*, 23 (8), 3-9.
- Oral, Merter (2011), *Toplumsal Belgeci Fotoğraf ve Fikret Otyam Örneği*, İstanbul: Espas Yayınları.
- Otyam, Fikret (1957), *Ha Bu Diyar*. Ankara: Dost Yayınevi.
- Otyam, Fikret (1961), *Gide Gide 3 Harran. Hoyrat, Mayın ve Itrip*, Ankara: Forum Kitabevi.
- Otyam, Fikret (1966), *Gide Gide 8 Oy Fırat Asi Fırat*. Ankara: Dost Yayınevi.
- Otyam, Fikret (1969a), *Gide Gide 10 Can Pazarı*. Ankara: Doğan Yayınevi.
- Otyam, Fikret (1969b), *Gide Gide 9 Kaymakam Babo*. Ankara: Dost Kitabevi
- Otyam, Fikret (1981), *Adı Yemenidir*. İstanbul: Ağaoğlu Yayınevi.
- Otyam, Fikret (1982), *Gide Gide 1-2-3 Toplu Basım*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Otyam, Fikret (1987), *Harran Koçaklaması*. İstanbul: Boyut Yayınevi
- Otyam, Fikret (1991a), *Ağlama Anam*. İstanbul: Gendaş Yayınevi.
- Otyam, Fikret (1991b), *Ey Samandağ Samandağ*. İstanbul: Gerçek Sanat Yayınları.
- Otyam, Fikret (1994b), *40 Yıl Önce 40 Yıl Sonra*. Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Özer, Sevilay (2014), "Türkiye'de Trahomla Mücadele (1925-1945)". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 54 (14), 121-152.
- Sürelî Yayınlar
- "Belediye Reisimiz Reşit Akyüz'ün Açış Nutku", *Urfaninsesi Gazetesi*, 17 Nisan 1953, Sayı: 182.
- "Birecik Köprüsünün Resmi Küşadı Nasıl Geçti?", *Akgün Gazetesi*, 16 Nisan 1956, Sayı: 2397.
- "Teknik ve Zirai Bilgiler", *Demokrat Gazetesi*, 13 Ocak 1953, Sayı: 17.
- Kabacalı, Alpay, "Başarılı Röportajları, Fotoğraf ve Resimleriyle Tanınan Gazeteci-Ressam: Fikret Otyam Anadolu'ya Sevdalı", *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Aralık 1989.
- Otyam, Fikret (1994a) "40 Yıl Önce 40 Yıl Sonra Yazan Kâtibin Suçu Ne Mevlam Demiş Böyle Yaz", *Milliyet Gazetesi*, 10.05.1994.
- Temelkuran, Ece, "70 Yaşına Basan Gazeteci ve Ressam Fikret Otyam'la Yaşlılığı", Sevdalarını ve Geleceği Konuştuk Urfa, Ceylanlar ve Cennet Resimleri ", *Yeni Gün Gazetesi*, 3 Ocak 1996

Tezcanoğlu, Sercan, “Ben Doğuya Sevdalıyım”, *Milliyet Gazetesi*, 31 Mayıs 1998.

“Valimiz Durmadan Çalışıyor”, *Demokrat Urfa Gazetesi*, 21 Şubat 1958, Sayı: 859.

İnternet Kaynakları

<http://www.medyaurfa.com/gundem/otyam-ailisi-urfa-ile-baglantisini-koparmiyor-h45903.html> Erişim

Tarihi: 02.04.2018

<http://bianet.org/biamag/bianet/1808-fikret-otyam-kutuphanesini-acti> erişim tarihi: 02.04.2018.

<https://fikretotyam.com/biyografi> Erişim Tarihi: 21.04.2021

<https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turk-halk-bilimci-prof-dr-ilhan-basgoz-vefat-etti/2208083> Erişim Tarihi:

22.04.2021

(Kaynak: Fikret Otyam, *Gide Gide 10*, s.228) Fikret Otyam Harranlılarla (Soldan Üçüncü Kişi)

(Kaynak: Abdurrahim Dindarzade, "Yaşar Kemal ve Fikret Otyam'da Urfa Sevdası", s. 8.) Soldan Sağa, Mehmet Kaya, Fikret Otyam, Veli Göncü. Kısas/1961.

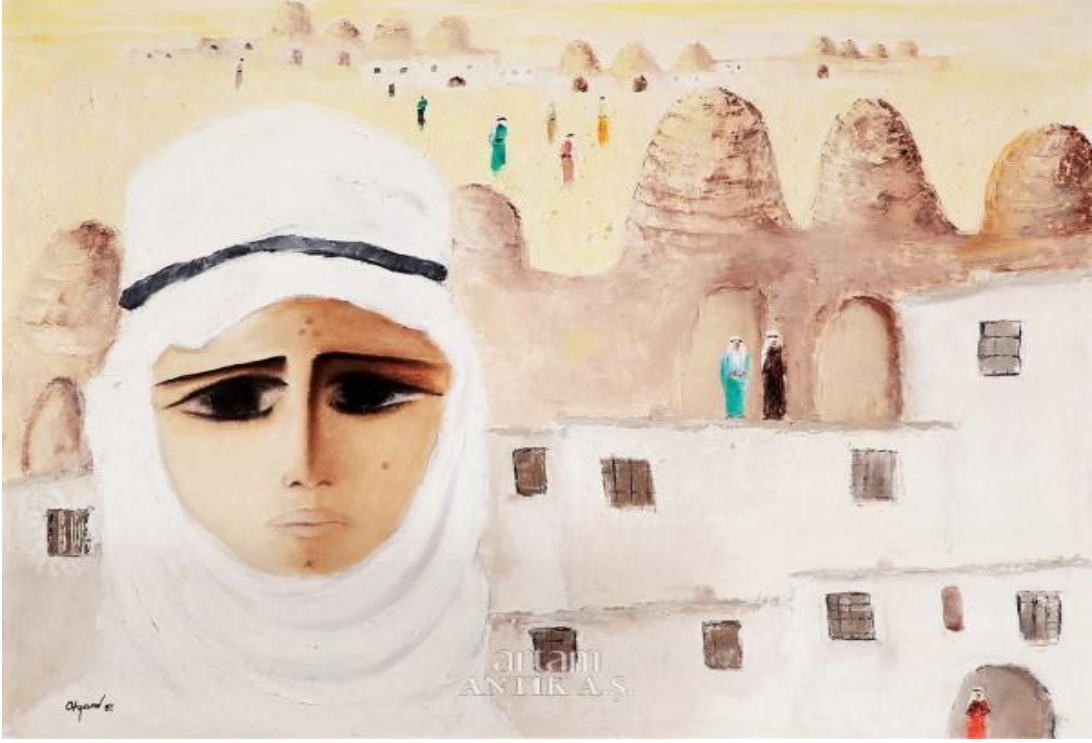
(Kaynak: Fikret Otyam, *Gide Gide 1-2-3*, s. 245)

Fikret Otyam'ın Makinesinden Balıklıgöl

(Kaynak: Fikret Otyam, *Gide Gide 3*, s. 38)

Fikret Otyam Çok Sevdiği Ceylanlarla

(Kaynak: <https://artam.com/muzayede/305-muzayede-cagdas-sanat-eserleri-2/fikret-otyam-1926-2015-koylu-kadini-2> Erişim Tarihi: 28.04.2021)

Fikret Otyam'ın Resmettiği Harran ve Harranlı Kadın.

(Kaynak; Abdurrahim Dindarzade, "Yaşar Kemal ve Fikret Otyam'da Urfa Sevdası", s. 9.) Soldan Sağa, Fikret Otyam, Mehmet Özbek, Abdullah Balak, Ziyaettin Akbulut. ŞURKAV Tarafından Verilen Ödül Töreni.

Suç Cetvellerine Göre Hudâvendigâr Vilâyeti'nde Adam Öldürme ve Öldürmeye Teşebbüs Suçu ve Faileri (1912-1917)¹

Nagihan YILDIZ TEPRET²

Suç Cetvellerine Göre Hudâvendigâr Vilâyeti'nde Adam Öldürme ve Öldürmeye Teşebbüs Suçu ve Faileri (1912-1917)

According To Crime Schedules Murder Crimes & Murder Attempt And Perpetrators in Hudâvendigâr Province (1912-1917)

Özet

II. Meşrutiyet yönetimi suç ve suçlu istatistiklerine önem vermiş, vilayetlerde suç verilerini toplu bir şekilde görebilmek ve suç ile failer hakkında bilgi toplayabilmek amacıyla suç cetvelleri düzenlenmiştir. Bu amaçla düzenlenen vukû'ât-ı cinâiyye cetvellerinde; yaşanan cinayet suçlarının yeri, zamanı, fail ile mağdur bilgileri ve failerin derdest durumu belirtilirken, cerâim-i umûmiye cetvellerinde failerin demografik özellikleri ile suç mahalli hakkında toplu ve rakamsal bilgiler verilmiştir. Düzensiz aralıklarda tutulmuş olsalar da bu cetvellerden, fail ve suçlarla ilgili içerdiği ayrıntılı bilgiler sayesinde genel bir toplumsal değerlendirme yapmak mümkün olmaktadır. Bu makalede, 1912-1917 yılları arasında savaşların ve çeşitli siyasi, ekonomik olayların yaşandığı zorlu süreçte, Hudâvendigâr Vilâyeti'nde adam öldürme suçunun hangi düzeyde meydana geldiği ve failerin demografik özellikleri incelenmeye çalışılmıştır.

Abstract

The Second Constitutional Administration gave attention to the crime and criminal statistics, organized crime schedules in order to see collectively crime data in the province, and able to gather information about crime and criminals. In the vukû'ât-ı cinâiyye schedules, which serve this purpose, specified location, time of the crime, and victim and perpetrators information are presented; in the cerâim-i umûmiye schedules demographic characteristics of perpetrators and collective and numerical information about the crime scene take part. Even if it was recorded at irregular periods, it is possible to evaluate the general social situation through the detailed information obtained from perpetrators and crimes. This study aimed at representing the level of crime of murder in Hudâvendigâr Province and demographic characteristics of the perpetrators, during 1912-1917, when occurred wars and various political, economic events.

Anahtar Kelimeler: Hudâvendigâr Vilâyeti, cinayet, suç, suç cetveli.

Keywords: Hudâvendigâr Province, murder, crime, crime schedule.

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

İnsanlık tarihi kadar eski bir olgu olan “suç” kavramı, törelere-ahlak kurallarına aykırı davranış ya da bir toplumda haksız olarak tanımlanıp, yazılı ve yazısız kurallarla yasaklanan ve yaptırıma bağlanan eylem olarak tanımlanmaktadır (Boynukalın, 2009: 453).

Osmanlı devleti suçun türüne göre; cinayet suçlarına karşılık, korkutucu-ürkütücü cezalar olarak sınıflandırdığı idam, müebbet ya da geçici olarak kürek, kalebentlik, bir daha dönmek üzere memuriyetten mahrumiyet, hukuku medeniyeden iskat cezalarını; cünha suçlarına karşılık, bir haftayı aşan hapis, sürgün ve memuriyetten uzaklaştırma ile nakdi cezalarını; kabahat suçlarına karşılık ise, yirmi dört saatten bir haftaya kadar hapis ve 100 kuruşa kadar nakdi cezalarını öngörmüştür (Gökçen, 1987: 159-160; BOA. İ. DUİT. 78/31).

¹ Bu makale, yazarın Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana bilim Dalında tamamladığı “Suç Cetvellerine Göre Hudâvendigâr Vilâyeti'nde Suç ve Suçlular (1912-1917)” başlıklı Yüksek Lisans tezinden faydalanılarak türetilmiştir.

² Nagihan YILDIZ TEPRET, nagihanyldz@gmail.com, ORCID ID orcid.org/0000-0002-9231-9056.

İdam/ siyaseten katl cezası, 19. yüzyıla kadar kasten adam öldürme suçunun yanında esir çalma, tütün içme, at çalma, alışkanlık haline getirilmiş hırsızlık, kamu parasını zimmetine geçirme, eşkıyalık, nadiren de olsa fuhuş gibi suçlarda da uygulanmıştır. Ayrıca görevlerini ifa ederken ağır ihmali görülen devlet görevlileri de ölümle cezalandırılmıştır. 19. yüzyılda, 1840 tarihli Ceza Kanunnamesi ile birlikte tebaaya uygulanan ölüm cezaları hadler, vatana ihanet, eşkıyalık suçları ve isyan ile sınırlandırılmıştır (Mumcu, 1963: 132-133; Maşalı, 2007: 42-43). Kürek cezası, esasında İslam hukuku ve örfi kanunlarda bulunmamakta olup, ilk örneklerine 16. yüzyıl arşiv belgelerinde rastlanılmış ve Osmanlı gemilerinde artan kürekçi ihtiyacını karşılamak üzere ortaya çıkmıştır. Bu ceza kapsamında suçlular gemilerde çalıştırılmak üzere genellikle İstanbul'a götürülmüş ve başlarına kaçmalarını önlemek üzere güvenilir kimselerden bir refakatçi tayin edilmiştir (İpşirli, 2019: 112-114). Kürek cezası ile birlikte görülen bir diğer ceza türü hükümlülerin ayaklarına vurulan demir bir halka ve bu halkaların zincirlerle birbirine bağlanması şeklinde uygulanan prangabentliktir. Prangabent mahkûmları, gemiler dışında madenler ve başka ağır işlerde çalıştırılmıştır (Gökçen, 1987: 54). Bunlara ek olarak, suçluların bir kale-şehir içerisinde yaşama zorunluluğu olarak tanımlanabilecek kalebentlik, yaygın şekilde uygulanan cezalardandır. Suç tekrarında, islah olmamış hükümlüler için infazın ağırlaştırılarak, kalebentlik cezasının kürek cezasına çevrildiği görülmüştür (Akgündüz, 1989: 179).

Tarih boyunca hem toplumsal yaşamın dinamiklerinden beslenmiş hem de tarihsel-sosyolojik açıdan tehdit unsuru olmuş suç olgusunun oluşumunda politik, ekonomik, kültürel etmenler başat unsurlardır. Araştırmanın tarihi sınırları, Osmanlının son zamanlarına tekabül eden II. Meşrutiyet devrinin siyasal, ekonomik ve toplumsal olaylarıyla yoğrulmuştur. I. ve II. Balkan Harbi, I. Dünya Savaşı gibi yoğun savaş koşulları, Ermeni olayları gibi toplumsal infial yaratacak ve yönetimi zor durumda bırakacak olaylara sahne olan süreçte halk unsurlarına ilişkin eşitliği sağlama amacıyla hukuksal ve idari reformlar uygulanmıştır. Merkezi yönetimce çeşitli önemler alınarak suç ve suçlu istatistikleri tutulmuş, zaptiye teşkilatı dönüştürülmüş ve kanunnameler çıkarılarak suçla mücadele etmeye ve asayişin sağlanmasına çalışılmıştır. Özellikle 1840 yılından sonra gerçekleştirilen reformlarla suç olgusunun tanımlanması, sınıflandırılması ve kamu düzeninin korunmasına yönelik gayret içinde olunmuş, 1850, 1857, 1860, 1868, 1873, 1879, 1880, 1883, 1909, 1910, 1911, 1912 ve 1914 yıllarında ceza hukukunda değişiklikler yapılmıştır (Gül, 2013:5). Bununla birlikte Osmanlı Devleti suçu tespit ettiği takdirde ceza yargılamasını da çeşitli hükümlere bağlamıştır. Yargılamaların tüm aşamaları açık yapılmış, yargılama sırasında hazır bulunan kişilerin isimleri kaydedilerek yargının töhmet altında kalması önlenmiştir. Yargılama usulen basit tutulmuş ve kararın gecikmeden verilmesine dikkat edilmiştir. Özellikle had cezalarında karar, ikrar ya da şahitlerle sabitlenerek verilmiştir (Bayındır, 2002: 123). Kanun-ı Esasi ile birlikte, suçun ıslahı konusunda mahbesten hapishaneye geçiş kararı alınarak, çeşitli tarihlerde hapisanelerin ıslahı için çalışmalar yapılmıştır. Hapishane şartlarının iyileştirilebilmesi için 1912, 1914, 1917 yıllarında özellikle mimari ve sağlık konularında ıslah çalışmaları yapılmak istense de yaşanan büyük savaşlar ve maddi imkânsızlıklar sebebiyle tam olarak başarılı olunamamıştır (Yıldız, 2015: 94-96). İttihat ve Terakki yönetimi 1914 yılında hapisanelere sual varakaları göndererek, yalnızca hapisane şartlarını değil hapisane çalışanları ve gardiyanlarını da yakından takip etmiştir. Uygun olmayan davranışlarda bulunanlar tespit edilmiş ve olumsuz bir durum ile karşılaşıldığında hemen müdahale edilmeye çalışılmıştır (Yıldız, 2015: 102).

Osmanlı İmparatorluğu tarihi alanında güvenlik, suç ve suçlular konusu yakın dönemde önem kazanmaya başlamış bir konudur. Son yıllarda bu alanda yapılan önemli incelemeler olmasının yanı sıra Hudâvendigâr Vilayeti özelinde bu anlamda bir çalışma eksikliği mevcuttur. Bu bağlamda, 1912-1917 yılları arasında gittikçe küçülen bir yapıya sahip olan Hudâvendigâr Vilayeti'nde yaşanan suç vakaları ve suça karışan faillerin, niteliksel ve niceliksel özelliklerinin suç cetvelleri kullanılarak ortaya koyulması ve bahsedilen açığın bir nebze kapatılması amaçlanmıştır. Ana kaynak olarak; Hudâvendigâr Vilayeti için hazırlanmış ve 1328 Mart ayından (Mart 1912) 1330 yılı Temmuz'una (Temmuz 1914) kadar tutulmuş olan vukû'ât-ı cinâ'îye ile 1329 yılı Mart ayından (Nisan 1913) 1332 yılı Ocak (Şubat 1917) ayına kadar

tutulmuş olan cerâim-i umûmiye cetvellerinden ve bulguları desteklemek amacıyla diğer arşiv belgelerinden yararlanılmıştır. Çalışma sonunda Hudâvendigâr Vilayeti'ndeki güvenlik teşkilatının genel yapısı ile gerçekleşen suçlar ve bu suça karışan fail özelliklerinin ortaya çıkarılması hedeflenmiştir.

2. Osmanlı Devleti'nin Genel Durumu

19. yüzyılın başına gelindiğinde Osmanlı Devleti, imparatorluğun parlak dönemlerinden uzaklaşmış ekonomik, siyasi ve sosyal anlamda pek çok sıkıntı ile karşı karşıya bulunmaktaydı. Siyasal anlamda Batı'nın egemenliği kabul edilmiş, bu tarihten Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına giden süreç boyunca bir dizi ıslahat hareketi ve yenileşme çabası yaşansa da, bu çabalar yeni düzeni doğru bir şekilde okumaktan, adapte olmaktan uzak ve yüzeysel kalmıştır.

18. yüzyıldan itibaren Avrupa Devletleri, sürekli olarak Osmanlı Devleti'ni işgal etme, iktisadi açıdan kullanma ve sınırları içerisindeki gayrimüslim halkı ayaklandırma çabası içinde olmuştur. 1832 yılında Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanının bastırılması amacıyla İngiltere'nin yardımına başvurulmuş ve akabinde 1838 yılında imzalanan Balta Limanı anlaşmasının sonuçları ise Osmanlı ekonomisine büyük zararlar vermiştir (Akşin, 1997: 47; Açba, 2004: 19). Osmanlı Devleti ilk kez 1854 yılı Kırım Savaşı'nda dış borç alımına gitmiştir. Ele geçen paralarla verimli ekonomik yatırımlar gerçekleştirilmediği için 1874'te mali iflasın eşğine gelinmiş ve önce Rûsûm-ı Sitte daha sonra da Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi kurulmuştur. Netice olarak, ithal mallar düşük gümrük vergileri ile Osmanlı pazarına hâkim olarak, yerli üretim ve zanaatkârları zarara uğratmış dolayısıyla işsizliğe neden olmuştur (Bacık ve Saraçoğlu, 2000: 239; Yılmaz, 2003: 36; Kazgan, 1985: 691).

1839 yılında başlayan Tanzimat Dönemi, Osmanlı Devleti'nin Batılı kurumları kendine mal etmeye çalışmasının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Ancak Fransız İhtilali ile ilan edilen Haklar Bildirisi'nin aksine halk deneyimi özelliği taşımayan Tanzimat, Müslüman ve gayrimüslim tebaa tarafından hoşnutsuzlukla karşılanmıştır. Matbaayı yoğun bir şekilde kullanmadığı için her gelişmeyi cami-tekke ekseninde takip eden Müslüman tebaa ise Hristiyan tebaa ile eş tutulmaktan hoşnut olmamıştır (Karal, 1964: 582). Osmanlı Müslüman tebaasının aksine, Rusya ve diğer Avrupa ülkelerinin müdahaleleri ve kazanmış oldukları ekonomik güç ile birlikte azınlıklar ayrımcı faaliyetlere meylederek, diğer devletlerin egemenliklerini tercih etmeye başlamışlardır (Küçük, 1994: 15). 19. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti, çeşitli ıslahat hareketleri ile imparatorluğun parçalanmasını engelleme amacı taşımıştır. Tanzimat'tan sonra 1856 tarihinde ilan edilen ve özellikle azınlıkların siyasi ve kültürel haklarını tanımlayan ıslahat Fermanı da bunlardan biridir. Ancak devletin kuruluş ayarları ile uyum göstermeyen bu çabalar, bütünleşmenin aksine sosyo-ekonomik ve kültürel uçurumun da etkisi ile tebaa içerisinde kutuplaşmalara önyak olmakla sonuçlanmışlardır (Kodaman, 2007: 21).

Makalenin tarihsel sınırları içerisinde Osmanlı Devleti, I. ve II. Balkan Savaşları ile I. Dünya Savaşı'nın yıkıcı ekonomik ve sosyal koşulları altında bulunmaktadır. Diğer yandan yaşanan mali iflas ve savaşlar sonucu bölgeye yaşanan göçler, asayiş konusunda devlet yönetiminin elini zorlayan faktörlerden olmuştur. Makalede, bu imkân ve şartlar dâhilinde Osmanlı Devleti'nin bir parçası olan Hudavendigâr Vilayeti'nin sosyo-ekonomik dinamiklerinden yola çıkarak, adam öldürme suçu vakaları ve bu vakaları işleyen failerin demografik özellikleri betimlenmiştir.

2.1 Hudâvendigâr Vilâyeti'nin Genel Durumu

1867 tarihli Vilayet Nizamnamesi'nden önce Bursa'nın, klasik dönem Osmanlı taşra yapısında, Anadolu Vilayetlerinin 10 eyaletinden biri olarak, merkez Bursa Sancağı ile birlikte 8 sancağı ve 119 kazası bulunmaktadır. 1867 yılı düzenlemesi ile birlikte Hudâvendigâr Vilayeti adını almış ve sancak yapısı: Bursa, Karesi, Kocaeli ve Karahisar-ı Sahib olarak belirlenmiştir (Ünver, 2015: 103).

1914 yılına gelindiğinde vilayet sınırları değişim göstermiştir. Bu tarihte Hudâvendigâr Vilâyeti Bursa merkez sancağına bağlı olmak üzere: Ertuğrul, Kütahya ve Karahisar Sancaklarından oluşmaktadır. Bursa Merkez Sancağına bağlı kazalar; Gemlik, Orhaneli, Pazarköy (Orhangazi), Karacabey, Mudanya ve Kirmasti; Ertuğrul Sancağında merkez Bilecik'e bağlı kazalar: İnegöl, Söğüt ve Yenişehir; Kütahya Sancağına

bağlı kazalar: Eskişehir, Gediz, Simav ve Uşak; Karahisar-ı Sahip Sancağına bağlı kazalar ise Bolvadin, Azi-ziye, Sandıklı ve Dinar kazalarıdır. Aynı yıla ait nüfus sayımına göre vilayetin toplam nüfusu 1.365.667'dir. Vilayetin büyük çoğunluğu (%87,55) Müslüman, %6,37'si Rum, %5,47'si Ermeni ve geri kalan %0,61 ise diğer unsurlardan oluşmaktadır (Karpas, 2010: 370, 384, 392).

Ekonomik anlamda merkez Bursa Sancağı, İstanbul'un fethi öncesinde süregelen "doyuran" bir san-cak olma özelliğini koruyarak, Mudanya limanı vasıtasıyla odun, şarap, et, meyve, tahıl ürünleri gibi tü-ketim maddeleri konusunda ihtiyacın karşılanması görevini sürdürmüştür (Çiftçi, 2004: 153-171; 2012: 82-89). Bunun yanında Bursa, koza üretimi ve ipek böcekçiliği alanında da önemli bir şehirdir. İpekçilik, 1880'lere doğru zayıflamışsa da 1881'de Düyûn-ı Umûmiye'nin kurulması ve el koyduğu gelirlerin ara-sında ipek öşrünün de bulunması sebebiyle devlet tarafından desteklenen bir üretim alanı haline gelmiş-tir (Dörtok Abacı, 2006: 166). Bursa gibi Ertuğrul Sancağı'na bağlı Bilecik ve çevresi de kaliteli ipek ve kadifesi ile ün kazanmış, ipekçiliğin yanında İstanbul'a gönderilmek üzere top güllesi dökümü yapılmış, tarım ve madencilik yanısıra İnegöl kazası ve çevresinde yapılan ormancılık ile Gemlik Limanı'nın ke-reste ihtiyacı karşılanmıştır.

Vilayetin ekonomik hayatı içerisinde tarımsal üretim, 93 Harbi ve I. ve II. Balkan Savaşları'ndan sonra bölgeye doğru yaşanan göçlerin etkilerini betimleyebilmek açısından önemlidir. 1912-1913 Balkan Sa-vaşları ile 1920 yılına kadarki süreçte Hudâvendigâr Vilâyeti'ne 20.853 göçmen iskân edilmiş, 1912-1915 yılları için ise bu sayı 14.493 olmuştur. Bölgeye yaşanan göçleri düzenlemek ve atıl durumdaki tarımsal alanların şenlendirilmesi amacıyla 13 Mayıs 1913'te "İskân-ı Muhacirin Kanunnamesi"; tarımsal ıslah çalışmaları ve nitelikli çiftçilerin yetiştirilebilmesi için de 1891 yılında eğitime başlayan "Hudâvendigâr Hamidiye Ziraat Ameliyat Mektebi" bu alandaki icraatlardandır (Çiftçi, 2009: 296; Selimoğlu, 2008: 133). Nitekim 1909'dan 1914'e uzanan süreçte tarımsal üretimde artış yaşanmış, ancak savaş şartları ve çekirge felaketi ile tarımsal hastalıklar sebebiyle üretimde istikrar sağlanamamıştır.

Etnik-dini gruplar içerisinde Müslümanlar, daha çok iç kesimlerde ve ağırlıkla Karahisar (%97,14'ü Müslüman) ve Kütahya (%94,53'ü Müslüman) sancaklarında yerleşim göstermiştir. Ekonomik geçim kay-naklarının temelini tarım, memurluk ve yönetim oluşturmuştur. 18.yüzyıl tereke kayıtlarına göre Müslü-manların gayrimüslimlerden daha zengin olduğu sonucuna ulaşıyor iken (Karataş, 2006: 188), 19.yüz-yılda yönetim açısından gücü elinde bulunduran Müslümanların ekonomik anlamda geriledikleri görül-müştür (Kumaş, 2011: 2). Ekonomik anlamda geride kalmış olmanın yanında Müslümanlar, Tanzimat dö-neminden sonra da devletin güvenlik gücü ihtiyacının asli unsuru olma görevini üstlenmişlerdir. 19.yüzyıl boyunca savaşlarda pek çok Müslüman ölmüş, sağ kalanlar da yirmi yılı aşan askerlik görevleri sebebiyle aile kuramamışlardır. Bunlarla birlikte yaşanan salgın hastalık ve kıtlıklar kırsal kesimdeki Müslüman-Türk nüfusun nitelik ve niceliksel anlamda gelişmesine ket vurmuştur (Karpas, 2017: 121). Islahat Fermanı ile birlikte teoride bir eşitlik politikası olarak, gayrimüslim tebaanın da askere alınması kararı alınmışsa da bu karar uygulamada gerçekleşmemiştir. Askere gitme konusunda gönülsüz olan gayrimüslim tebaa, daha düşük "bedel-i askeri" ödeyerek çoğunlukla askerlikten muaf olmaya devam etmiştir (Hacısalı-hoğlu, 2007: 61; ayrıca bkz. Gülsoy, 2001: 93-118). 19. yüzyılda özellikle Bursa Sancağı ipekçilik ve doku-macılığın merkezi haline gelmesine rağmen, Müslüman tebaa riskli ve zahmetli gördüğü bu iş alanıyla ilgilenmeyerek, toplumsal dönüşümün ve dahası sanayi üretiminin uzağında kalmıştır. Diğer taraftan Müslüman kadınların ve genç kızların çalışma hayatı geleneğinden uzak oluşu sebebiyle gerekli iş gücü gayrimüslim kadınlar yoluyla sağlanmıştır. Netice itibarıyla, 1913-1915 Osmanlı sanayi istatistiklerine göre Bursa'da bulunan 41 filatür fabrikasının 32'si yabancılara 7'si Türklere ve 2'si devlete aittir (Akkuş, 2010: 140; Kumaş, 2011:2). 1915 yılında ise savaş koşulları sebebiyle faal durumdaki ipek fabrikası sayı-sında %37,5 oranında düşüş yaşanmıştır (Ökçün, 1997: 133).

Müslümanlardan sonra en büyük etnik-dini grup olan Rumlar, Mudanya, Gemlik, Karacabey gibi sahil kazalarında yoğun olarak yerleşmiş durumdaydı. Vilayet genelinde en yoğun buldukları kaza, kaza nü-fusunun %68,90'ını oluşturdukları Mudanya kazasıdır. Rumlar, Urquhart'ın (1833: 11) deyişiyle Müslü-manların yaşadıkları felaketler ve yönetim zafiyetleri sebebiyle güç ve özgüven kazanmışlardır. Vilayet

içerisinde Rumların temel faaliyet alanı ipekçilik ve tekstil sektörü olmuştur. Gayrimüslimler arasında kadınları üretim sektöründe en çok bulunan grup da Rumlardır (Öztop, 2015: 38; Akkuş, 2008: 138).

Ermeniler, Rumların aksine daha dağlık ve iç kesimlerde yerleşim göstermişlerdir. Vilayet genelinde, Bursa Sancağında Karacabey, Ertuğrul Sancağında İnegöl ve Kütahya Sancağında Eskişehir kazaları yoğun olarak yerleştikleri mahallerdir. Tanzimat ile birlikte şehirlerin toplumsal yapısında yabancı sermaye ve ilk sanayi üretim biçimleri daha etkili bir rol oynamaya başlamıştır. Bu aşamada Ermeniler, Rumlarla birlikte ipekli dokuma konusunda önde gelen gruplardan olmuştur. H. 1324 tarihli Hudâvendigâr Vilayeti sâlnâmesine göre Bursa'da kurulmuş olan ilk ipek fabrikalarından biri 1845 yılında Taşçıyan Ohannes ve Bay oğlu Oseb adlarında iki Ermeni tarafından kurulmuştur (Çiftçi, 2017: 29). Ermenilerin özellikle 1878 sonrasında, merkezi yönetimle olan ilişkileri dış siyasi olaylar ekseninde şekillenmiştir.

Yahudiler, Rumlar ve Ermenilerin aksine çoğunlukla (%96) Bursa Sancağı merkezinde yerleşim göstermişlerdir. Daha çok kuyumculuk, terzilik, bankerlik ve ticaretle uğraşmışlardır. Diğer azınlıkların aksine ipekçilikle uğraşmamaları, Bursa'nın tekstil üretimiyle elde ettiği zenginliklere ulaşmalarını engellemiştir. Ekonomik ve sosyal dönüşüm anlamında Yahudiler, Müslümanlara benzer şekilde 19. yüzyıl dinamiklerine ayak uyduramamış ve diğer azınlıkların aksine Avrupalı devletlerin desteklerini alamamışlardır. Diğer yandan Avrupa'daki antisemitist uygulamalar, onları diğer azınlıkların ülkü dünyasından kopararak kaderlerini Osmanlı Devleti'nin kaderiyle bir tutmaları konusunda etkilemiştir. Nitekim siyaset sahnesine çıkan II. Meşrutiyet dönemi kadroları ile de uyum içerisinde hareket etmişlerdir (Akkuş, 2010: 139; Şimşek, 2016: 233).

II. Meşrutiyet döneminde çeşitli yasal düzenlemelerle azınlıklar eğitim, dini kurum, ekonomi ve gündelik yaşam konularında dolaylı olarak şekillendirilmeye çalışılmıştır. 1909 tarihli "Cemiyetler Kanunu" ve "Şekavet ve Mefsedetin Men'ine Dair Kanun", 1909 tarihli "Zorunlu Askerlik Düzenlemesi", özellikle Balkanlarda yaşayan Bulgar, Sırp ve Rum cemaatlerinin Fener Rum patrikhanesinin uygulamaları sonucunda yaşadıkları anlaşmazlıkların çözümü cihetindeki "Kiliseler Kanunu" ve 1917 tarihli "Hukuk-u Aile Kararnâmesi" bu uygulamalardandır (Şimşek, 2016: 95-103).

3. Osmanlı Devleti'nde Güvenlik Teşkilatının Dönüşümü

19. yüzyılda bugünküne benzeyen bir güvenlik teşkilatı kurulmadan önce, sarayın ve taşranın güvenliğinden sorumlu olan başta sadrazam olmak üzere pek çok görevli ve teşkilat bulunmaktaydı.³ Taşrada ise güvenlik işleri ağırlıklı olarak sancak beyinin sorumluluk bölgesinde "Bâd-ı hevâ" adı verilen vergileri tahsil eden ve asayiş sağlayan subaşılar; subaşının yanında geceleri çarşı ve pazarı bekleyen, bir nevi gece bekçisi konumundaki asesler; öldürme ve yaralama gibi kamu suçları dışındaki alacak-verecek davalarında davalıları mahkemelere sevk eden muhızlılar; sosyal ve ticari hayatın denetimi kapsamında genel ahlak ve kamu düzenini koruyan ihtisap ağası; yollar üzerindeki konaklama yerleri ile hanlarda can ve mal güvenliğini sağlayan derbentçiler; taşrada köylerdeki vergilerin toplanması ve asayiş ile ilgili olarak görevlilere yardımcı olan köy ihtiyar meclisi gibi farklı teşkilatlar eliyle yürütülmekteydi (Şen, 1990: 13-14)

Tanzimat ile birlikte iç güvenlik konusunda Osmanlı yönetimi daha merkezi bir yapı oluşturma konusunda harekete geçmiştir. Bu amaçla 1846 yılında, iç güvenlik yapısında görev yapan derbentçilik, martolosçuluk ve köprücülük gibi kurumlar kaldırılarak zabıtları doğrudan merkezden atanmış ve taşrada valinin emrinde görev yapacak olan Zaptiye Müşiriyeti kurulmuştur (Sönmez, 2007: 2855). 1870'li yıllarla birlikte siyasi ve ekonomik durumun gittikçe kötüleşmesi ve dahası savaş ile isyanların baş göstermesiyle birlikte zaptiye teşkilatı, kuruluş amacı gereği polis ve jandarma görevini aynı anda ifa etmeye çalışması ve genel olarak şehir merkezlerinde bulunması sebebiyle, özellikle kırsal bölgelerde ortaya çıkan eşkıyalık ve isyan hareketlerine müdahale noktasında başarılı olamamıştır. 1877 yılında iç güvenlik unsurları ile ilgili daha kapsamlı bir çalışma yapılması amacıyla İngiltere'den General Valentine Baker İstanbul'a davet

³ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Fındıklı 1999, 298.

edilerek iç güvenlikle ilgili yapılacak düzenlemeler hakkında bir rapor hazırlaması istenmiştir. Baker'in hazırladığı rapor üzerine polis ve jandarma görevlerinin ayrı birimlerce yerine getirilmesi kararlaştırılmıştır. 1880 yılında Jandarma Nizamnamesi hazırlanmışsa da yürürlüğe konulmamış, 1881 yılından itibaren ise Asakir-i Zaptiye Teşkilatı kaldırılarak hem Jandarma Teşkilatı hem de Polis Teşkilatının temeli atılarak imparatorluk genelinde yayılmaya başlamıştır (Sönmez, 2007: 2861; Bilgiç ve Karakaya, 2002: 178).

Hudâvendigâr Vilâyeti dâhilinde 1907 yılı, Polis Dairesi üyelerine ait sayısal verilere göre: 1 ser komiser, 11 2. Sınıf komiser, 10 3. Sınıf komiser 36 polis memuru, 14 zabıta memuru, 48 zabitan, 300 redif, 42 jandarma zabitanı olmak üzere toplam 462 güvenlik görevlisi bulunmaktadır (Delil ve Dinçel, 2013: 155). 1912 Yılına ait başka bir belgede ise Bursa Sancağı'nda görev yapan polis kadrosu ve diğer görevlilere ait kadro sayısı ve maaş durumu Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Bursa Merkez Sancağı Polis Kadrosu ve Maaş Durumları (1912)

Unvan	Adet	Aylık Maaş*
Polis Müdürü	1	2500
Merkez Memuru	2	1500
Birinci Komiser	5	1000
İkinci Komiser	10	800
Komiser Muavini	20	600
Polis Memuru	115	400
Polis Memuru ⁴	4	600
İstihbarat Memuru	5	900
Komiser Muavini ⁵	1	900
Başkâtip	1	800
Hesâb-ı Emanet Memuru	1	600
Zabıta Tabibi	1	800
Telefon Makinist ve Santralçisi	2	800
Hademe	2	200

Kaynak: BOA. DH. EUM. VRK. 9/ 28.

Tablo 1'deki veriler, polis memurlarının ekonomik durumları hakkında fikir vermektedir. Aldıkları maaş dolayısıyla dönemin alt ekonomik grubuna dâhil olan polis memurları, suçluların yakalanması noktasında zafiyet gösterebilmiş bununla birlikte özellikle fuhuş başta olmak üzere çeşitli suçlara göz yumarak rüşvet olaylarına karışmışlardır (Dikici, 2014: 102).

1913 yılına gelindiğinde vilayet genelindeki toplam güvenlik personeli sayısı 241'dir. Bu tarihte güvenlik kadrosunda görev yapan 159 asıl personelin yanı sıra artan ihtiyacı karşılayabilmek adına ordudan görevlendirilen 25 ve görevlendirileceği bildirilen 57 olmak üzere toplam 82geçici personel ve yekûn 241 personel bulunmaktaydı. Bu rakamlardan ve 1914 yılı nüfus verilerinden yola çıkarak bir değerlendirme yapıldığında, polis memuru başına asıl kadro ile 11.194, geçici görevlendirmeler ile birlikte 7.629 kişi düştüğü görülmektedir. Yönetim, polis gücünün yeterli olmadığı bölgelerde jandarma ve redif kuvvetlerini işe koymuş olsa da mevcut veriler ışığında polis memuru sayısının yetersizliği dikkat çekicidir (BOA. DH. EUM. MEM. 29/41).

1903 yılına ait bir belgede, dönemin ağır ekonomik koşulları sebebiyle polis, jandarma ve sıhhiye memurlarının dört aydır maaş ve harcırah ödemelerinin yapılamadığı ve bu durum sebebiyle sefalet içinde oldukları ile bir an önce ödeme yapılması lüzumu Maliye Nezaretine bildirilmektedir (Semerci ve Baran, 2016: 45). 1909 tarihli bir başka belgede ise Hudâvendigâr Vilayeti kadrosuna ilave edilen polislerin maaşlarını ödemek için bütçede bir karşılık olmadığı ve bu nedenle terhis edildikleri, mevcut jandarmanın bu durumu şikâyetinde bulunduğu ve maaşlarının bir an önce ödenmesi gerektiği bildirilmektedir

⁴ Kişi başı ve kuruş cinsindedir.

⁵ Zam oranları farklıdır.

(BOA. DH. MKT. 2810/ 76) .Aynı tarihlerde yapılan vilayet polis kadrosunun artırımı talebi, idare-i maslahat yapılması gerektiği belirtilerek reddedilmiş, dahası mevcut kadrodan işe yaramayanların çıkarılması gerektiği cevabı verilmiştir (BOA. ZB. 429/ 42; BOA. BEO. 3113/23343). 1916 yılına ait diğer bir belgede, sürgünler ve göçler nedeniyle nüfusu artan Hudâvendigâr Vilayeti'nin mevcut kadrosundaki yetersizlikten bahsedilerek, polis kadrosunun artırılması talep edilmiştir (BOA. DH. EUM. MEM. 78/58).

Suç ve suçlu ile mücadele konusunda hapishanelerin fiziki şartları da önem teşkil etmektedir. Keza, arşiv belgelerinde kalabalık mahpusları muhafaza edebilmek için yeterli yerin olmadığı, nefer ve zabıtların nöbet odalarının bulunmadığı hapishanelerden bazı katillerin kaçtığı anlaşılmaktadır (Yıldız, 2012: 341). 1917 yılında Hudâvendigâr Vilayeti'nin merkez sancağı Bursa ile Pazarköy, Uşak, Bolvadin kazalarında 2 diğer kazalarda 1 olmak üzere toplam 19 hapishane bulunmaktadır. Bursa'da 12, Bilecik'te 5, Kütahya'da 7, Karahisar'da 6 ve Pazarköy kazasında 2, diğer kazalarda 1 olmak üzere 44 civarında gardiyan bulunmaktadır. Kirmasti ve Uşak kazalarında hiç gardiyan bulunmazken buradaki vazifeyi jandarma karakolları üstlenmek durumunda kalmıştır (Demiryürek, 2016: 553-558).

Dönemin siyasi, ekonomik ve sosyal koşulları düşünüldüğünde bölgeye yapılan göçler ve ekonomik zorlukların, yeterli güvenlik personeli bulundurabilme ve asayiş sağlama konusunda sıkıntılara neden olduğu ve sonuç olarak vilayet yönetiminin pek çok farklı tarihte ivedi olarak merkezden takviye kuvvet talep ettiği anlaşılmaktadır. Buraya kadar verilen bilgilerle, adam öldürme suçu özelinde suç olgusunu anlayabilmek ve açıklayabilmek amacıyla, bu olgunun etkilendiği idari, demografik, ekonomik yapı ile kolluk kuvvetleri ve hapishaneler hakkında tespitlerde bulunulmuştur.

3.1. Osmanlı Hukukunda Adam Öldürme Suçu ve Verilen Cezalar

1912-1917 yılları arasındaki dönemde Osmanlı Devleti, yürürlükte olan 1858 tarihli Ceza Kanunnâmesi'ne göre suçları: cinayet, cünha ve kabahatler olarak üç grupta tasnif etmiştir. Buna göre cezası idam, muvakkaten ya da müebbet kürek, kalebentlik, rütbe-memuriyetten kalıcı olarak mahrum bırakılma ve medeni kanundan ıskat (düşürülme) olan suçlar cinayet suçlarıdır. Bu haliyle adam öldürme suçu cinayet suçlarından olup, ayrıca rüşvet, eşkıyalık, tecavüz, ıskat-ı cenin (çocuk düşürme), cebren kız kaçırmaya, darp ve cerh, hırsızlık, kalpazanlık, sahtekârlık, devlet malını çalmak, eşkıyaya yardım ve yataklık etmek ve kundakçılık suçları da cinayet suçları olarak sınıflandırılmıştır (Akgündüz, 2016: 10; BOA. İ. DÜİT 78/31).

1858 tarihli Ceza Kanunnamesi'ne göre taammüden yani kasten adam öldürme suçunun cezası; idam, kısas ya da bu cezalardan affolunmuş ise müebbeden ya da on beş seneden az olmamak şartıyla muvakkaten kürek cezasıdır. Bununla birlikte fail, öldürme kastı olmadan yaralamak suretiyle birinin ölümüne sebebiyet verdiğinde beş seneden az olmamak kaydıyla muvakkaten küreğe konulmaktadır (BOA. İ. DÜİT 78/31).

İttihat ve Terakki yönetiminde, suç vakaları ve suçlular ile ilgili istatistikler tutulurken suç vakaları vukû'ât-ı cinâiyye cetvellerine, failer ile ilgili bilgiler ise cerâim-i umûmiye adı verilen cetvellere kaydedilmiştir. Vukû'ât-ı cinâiyye cetvellerinde; cinayet suçlarının gerçekleştiği mahal, suçun tarihi, nev'i, fail ve mağdurların isimleri/lakapları, failin derdest durumu ile bazı vakalarda vaka ile ilgili ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Cerâim-i umûmiye cetvellerine ise tüm suç türlerindeki failerin cinsiyet, yaş, eğitim durumu, sabıka durumu gibi demografik özellikleri ile suçun gerçekleştiği mahal hakkında bilgilere ulaşmak mümkün olmaktadır.

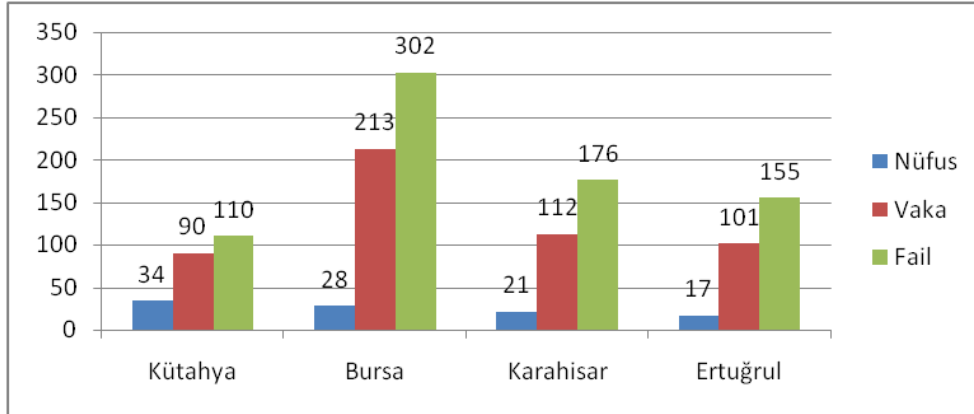
Suç cetvellerinde adam öldürme suçu; amdenkatli, min gayri ta'mid-i katli, katli-i usûl, katli-i fûrû, min gayri kasd telef-i nefse sebebiyet vermek şeklinde kasit unsuru ve alt-üst soya zarar verme bakımlarından sınıflandırılarak ayrıntılı şekilde kaydedilmiştir.

3.2. Hudâvendigâr Vilâyeti'nde Gerçekleşen Adam Öldürme Vakaları ve Faileri

Araştırmanın tarihsel sınırları içerisinde, 1912-1914 yılları arasında değişken aralıklarda tutulan ve 25 aylık süreci kapsayan vukû'ât-ı cinâiyye cetvellerine göre Hudâvendigâr Vilayeti'nde toplam 516 adam öldürme vakası meydana gelmiştir. 516 adam öldürme vakası için tespit edilen fail sayısı 743'tür. Vakaların vilayet içerisinde dağılımında merkez sancak olan Bursa Sancağı'nda 213, Karahisar Sancağı'nda 112, Ertuğrul Sancağı'nda 101 ve Kütahya Sancağı'nda ise 90 vaka yaşanmıştır. Bununla birlikte tüm aylar için eksiksiz tutulmuş olmasalar da, suç cetvellerine göre yıllık ve aylık dönemde gerçekleşen vaka eğilimlerini görmemiz mümkündür. Belgelere göre adam öldürme vakaları sonbahar ve kış döneminde düşey ve yatay çizgi izlerken, ilkbahar-yaz döneminde ani bir yükseliş göstermektedir. (BOA. DH. EUM. EMN. 11/1; 12/3; 14/1; 14/6; 15/17; 19/1; 31/30; 31/4; 31/5; 32/19; 44/16; 52/3; 5/59; 53/4; 56/15; 60/5; 60/7; 67/12; 7/13; 77/1; BOA. DH. EUM. MTK. 25/11; 30/1; 44/9; 50/9; 51/1).

Vilâyet genelinde gerçekleşen aylık vaka ortalaması 20,64 iken vaka başına fail ortalaması 1,44'tür. Bu bağlamda adam öldürme ve öldürmeye teşebbüs vakalarının %23,06'sı birden fazla kişi tarafından işlenirken, %71,90'ı tek bir fail tarafından işlenmiş ve tüm vakaların 26'sı (%5) ise faili meçhul olarak kalmıştır. Buna göre, vilâyetin idari merkezi olarak Bursa Sancağı, nüfusun çoğunluğunu barındırmıyor olsa da (%28) vaka görülme oranı (%41) en yüksek sancak olurken, nüfus açısından en yüksek orana sahip Kütahya Sancağı, en az öldürme vakasının tespit edildiği sancak olmuştur (Bkz Grafik 1). 516 adam öldürme ve öldürmeye teşebbüs vakasına karışan 743 failin 589'u (%79,27) derdest edilirken 154'ü (%20,64) firar etmiştir.⁶

Grafik 1: Vilayet genelinde nüfus (%), vaka-firar sayılarının dağılımı

Kaynak: BOA. DH. EUM. EMN.11/1; 12/3; 14/1; 14/6; 15/17; 19/1; 31/30; 31/4; 31/5; 32/19; 44/16; 52/3; 5/59; 53/4; 56/15; 60/5; 60/7; 67/12; 7/13; 77/1; BOA. DH. EUM. MTK.25/11; 30/1; 44/9; 50/9; 51/1.

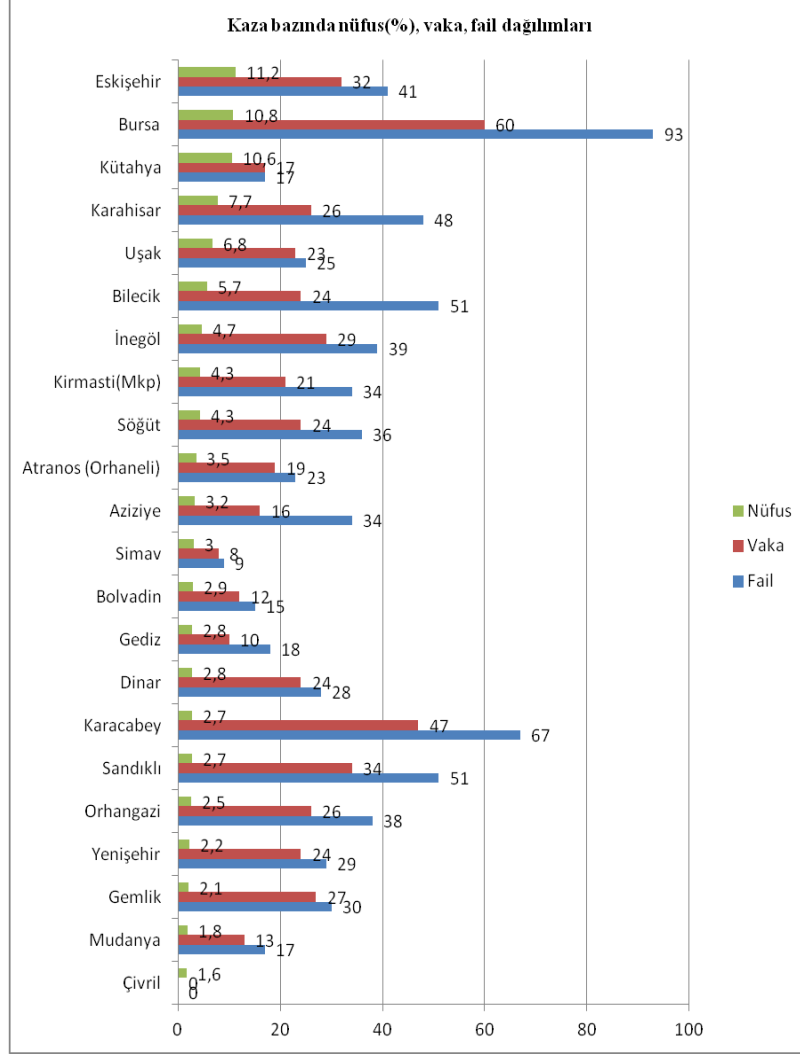
Vaka-fail oranları, öldürme eyleminin yapılış şekli ve genel asayiş durumu hakkında bilgi vermektedir. Vilayet genelinde vaka başına en fazla failin iştirak ettiği kazalar: Karahisar Sancağı'na bağlı Aziziye kazası ve Ertuğrul Sancağı'na bağlı Bilecik kazaları olmuştur⁷. Belgelere yansıyan tek "postaya taarruz" vakası da Bilecik kazası Akhisar karyesinde meydana gelmiştir. 28 Temmuz 1913 tarihinde meydana gelen vakada, 13 kişilik bir fail grubu (İnegöl'ün Yenice-i Gayrimüslim karyesinden Aleksan veled-i Ohan, Rupin veled-i Zardik, Nişân Minas veled-i Karabet, Manuk Takor veled-i Agop, Haçator veled-i Rupin, Artin oğlu Agop, Sarı Kirkor, Ohannes oğlu Zoranet, Bekci Parsak, Kargöz oğlu Agop, Ohannes oğlu Kirkor, Varteris oğlu Yağcı Agop, David oğlu Matadik) İnegöl posta sürücüsü Ali, Bilecik Telgraf Muhabere Memuru Nizami Efendi, Küplü Nahiyesi Müvezzi'i Vasil Efendi, İnegöl'ün Cuma Mahallesi'nden Kadiyoran'ın

⁶ Belgelerin düzenlendiği dönemden sonra gerçekleşen derdest oranları, mevcut orana yansımamaktadır. Muhtemelen derdest oranı realitede daha yüksek olarak gerçekleşmiştir. Nitekim Cerâim-i umûmiye cetvellerinde firar oranı daha düşük olarak tespit edilmiştir.

⁷ Vaka başına fail ortalaması 2,13.

oğlu Mehmed, İnegöl'ün Osmaniye Mahallesi'nden Şişko Mehmed Ağa'nın kahvecisi Ahmed'i katletmişlerdir. Failler olaydan iki gün sonra derdest edilmişlerdir. (BOA. DH. EUM. EMN. 31/4). Yalnızca Karahisar Sancağı'na bağlı Çivril kazasında, belgelere yansıyan bir vaka tespit edilememiştir (Bkz Grafik 2).

Grafik 2: Bursa Sancağı'nda nüfus (%) -vaka-fail dağılımları

Kaynak: BOA. DH. EUM. EMN.11/1; 12/3; 14/1; 14/6; 15/17; 19/1; 31/30; 31/4; 31/5; 32/19; 44/16; 52/3; 5/59; 53/4; 56/15; 60/5; 60/7; 67/12; 7/13; 77/1; BOA. DH. EUM. MTK.25/11; 30/1; 44/9; 50/9; 51/1. Karpaz, 2010:270-293.

Grafik 2'de vilayette bulunan tüm kazaların, vilayet nüfusuna oranları ile bu yerleşim yerlerinde meydana gelen vaka sayısı ile vakaları gerçekleştiren fail sayıları, nüfus oranlarına göre en kalabalıktan en az nüfuslu olana doğru toplu olarak verilmiştir. Vaka başına en fazla failin suça iştirak ettiği kazalar/sancaklar Aziziye, Bilecik ve Karahisar'dır.

Karacabey kazası nüfus bakımından sıralamada 16. olmasına rağmen en fazla öldürme vakasının yaşandığı 2. kaza olmuştur. Bursa sancağında Bursa, Karacabey, Kirmasti ve Orhangazi kazaları; Karahisar Sancağı'nda Sandıklı, Karahisar ve Aziziye ile Ertuğrul Sancağı'nda Bilecik kazasında birden fazla kişi tarafından işlenen adam öldürme vakalarının çokluğu aklı, bu tarihlerde aynı bölgede meydana gelen şikayet faaliyetlerini getirmektedir. Arşiv belgelerine göre Karacabey'de Esteban oğlu Karabet, Doğancı ve

Demirtaş karyelerinde Efgilidi, Dimo çeteleri ile şakilerden Mustafa, Molla Fenari Mahallesinde eşkıyalık yapan Ramazan oğlu İbrahim, Fıçı köyünden Çerkez Kazım, Arnavud Abbas, Arnavud Eyüb, Şaki Mahmud, Orhangazi’de Şaki Mardik gibi daha pek çok eşkıya emniyet güçlerini uzun süre meşgul etmiş, çetelere karşı jandarma zaman zaman yetersiz kalarak takviye kuvvet istemek durumunda kalmıştır.(BOA. DH. EUM.6.ŞB.36/3; DH. EUM. AYŞ. 30/82; DH. H...67/8; 67/16; BOA. DH. ŞRF. 465/49).

10 Şubat 1914 tarihinde Pazarköy (Orhangazi) kazası karsak karyesi (köyü) yakınında gerçekleşen bir adam öldürme vakasına göre, Jandarma neferi Kumakovalı Hüseyin ile Amasyalı Lefter Marmaracık çetesi üyeleri tarafından katledilmiştir. Öldürme olayının nasıl gerçekleştiği ile ilgili bir bilgi verilmemiştir. Ancak eşkıyalardan yalnızca Sölöz gayrimüslim karyeli ve Maven lakabıyla tanınan Simav Artuk, maktulen (ölü olarak) ele geçirilmiş, diğer failler firar etmiş ve derdest edilememişlerdir (BOA. DH. EUM. MTK. 30/1).

14 Temmuz 1914 tarihinde, Karacabey kazası Sarıbey karyesi civarında Karacabey zabıta memuru Mülazım Cafer Efendi ile Jandarma Bekir ve Bilal, eşkıyadan Mihenli Mahmud, Baytar Kazım, Kurtdereli Ali, Mağnisalı Musa ve Said, Kirmastili Çerkes Mahmud ve Hüseyin, Karaormanlı Receb, Argilili Salih oğlu Osman ve İslam Bey oğlu Musa ve İdris tarafından ansızın ateş açılarak şehit olmuşlardır. Eşkıyanın 10’u derdest edilmiş 1’i firar etmiştir (BOA. DH. EUM. MTK. 51/1).

Faillerin demografik özellikleri, suç tekrar durumu, suçun gerçekleştiği mahallin şehir mi kırsal mı olduğu gibi bilgilere ulaşabildiğimiz cerâim-i umûmiye cetvellerine göre 25 aylık dönemde Hudâvendigâr Vilayeti’nde 11’i faili meçhul olmak üzere toplam 424 adam öldürme ve öldürmeye teşebbüs vakası yaşanmıştır. Cinayet suçları içerisinde adam öldürme ve adam öldürmeye teşebbüs suçunun toplam oranı %31,88’dir. Aylık adam öldürme vaka ortalaması 16,96 ve tüm vakalara karışan toplam fail sayısı 639’dur. Faillerin 573’ü (%89,67) tutuklanırken 66 (%10,33) fail firar etmiştir. Vaka başına fail ortalaması ise 1,51’dir (BOA. DH. EUM. MTK. 6/27; 23/ 11; 35/ 1; 51/ 13; 68/ 27; 73/ 35; 72/ 58; 51/ 9; 17/ 13; BOA. DH. EUM. ADL. 2/ 23; 5/ 30; 6/ 17; 9/ 20; 9/ 28; 47/28; 22/ 21; 22/ 23; 23/ 1; 23/ 6; 23/ 19; 33/ 17; 34/ 1; 34/ 26; 34/29; 34/30; 35/ 1).⁸ Bu durum vakalarının bir kısmının birden fazla kişi tarafından, grupça işlendiğini göstermektedir

Adam öldürme ve adam öldürmeye teşebbüs suçlarına karışan faillerin cinsiyet bağlamındaki dağılımlarına bakıldığında en büyük grup, 162 fail (%57,86) ile bekâr erkeklerdir. Bekâr erkekleri 94 fail (%33,57) ile evli-çocuklu erkekler, 13 fail (%4,64) ile evli-çocuksuz erkekler, 2 fail ile dul-çocuklu erkekler ve 1 fail ile dul-çocuksuz erkekler izlemiştir. Kadınlar arasında evli-çocuklu 3, dul-çocuklu 3 ve dul-çocuksuz 1 fail bulunmaktadır. Toplam 272 erkek fail tüm faillerin %97,14’ünü ve 7 kadın fail %2,50’sini oluşturmuştur (BOA. DH. EUM. MTK. 6/27; 23/11; 35/1; 51/13; 68/27; 73/35;72/58; 51/9; 17/13; BOA. DH. EUM. ADL. 2/ 23; 5/ 30; 6/ 17; 9/ 20; 9/ 28; 47/ 28; 22/ 21; 22/ 23; 23/ 1; 23/ 6; 23/ 19; 33/ 17; 34/ 1; 34/ 26; 34/ 29; 34/ 30; 35/ 1).⁹

Vukû’ât-ı cinâiyye cetvellerindeki 516 adam öldürme ve öldürmeye teşebbüs vakası için, kadınların karıştığı adam öldürme vakası sayısı 34’tür. 20 vakada kadınlar suçu tek başlarına işlemişler iken, 3 vakada suçu başka bir kadınla, 11 vakada ise kadınlar suçu erkek/ erkeklerle birlikte işlemişlerdir. 5 vakada yeni doğmuş ve gayri meşru olduğu anlaşılan bebekler ihnâkan (boğarak) katledilmiştir (BOA. DH. EUM. EMN 60/7; 67/12; 11/1; 12/3; 14/1; 14/6; 19/1; 53/4; BOA. DH. EUM. MTK. 25/11; 44/9; 50/9; 51/1).

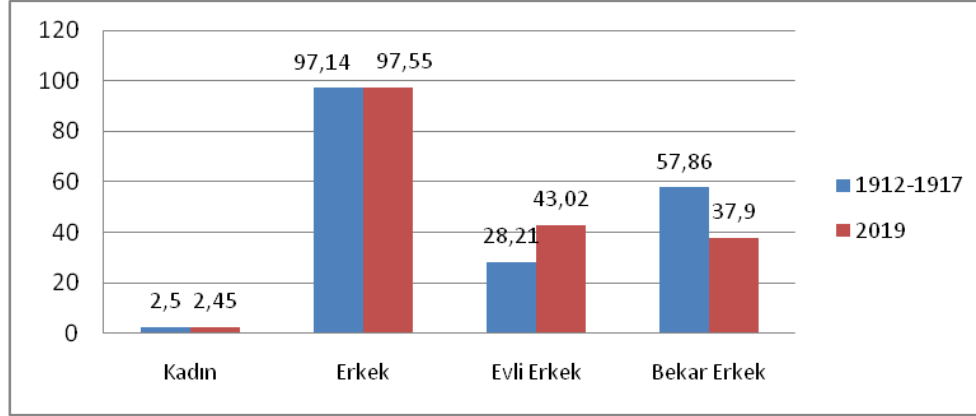
Adam öldürme suçunun cinsiyet ve medeni durum bağlamında günümüzdeki durumu incelendiğinde farklı sonuçlar ile karşılaşılmaktadır. İçli’nin 1997 yılına ait çalışmasında suç oranının en yüksek

⁸BOA. DH. EUM. MTK. 17/13; 6/27 belgeleri için yalnızca vaka ve fail sayıları bulunup, failere ait demografik özellikleri belirten alanlar doldurulmamış, boş bırakılmıştır. Bu nedenle genel fail ve vaka sayılarında bu belge çalışmaya dâhil edilmiş, ancak demografik özelliklerle ilgili kısımlarda hariç tutulmuştur.

⁹ BOA. DH. EUM. MTK 23/11 numaralı belgede “Cins-i Mücrimin” başlığı altında 1 kişilik eksik bilgi bulunmaktadır.

olduğu grup boşanmış erkekler olarak tanımlarken, (1997: 28), TÜİK'in 2019 verilerine göre adam öldürme suçu failleri arasında ilk sırada %43,02'lik oranla evli erkekler yer almaktadır. Bu veriler, Osmanlı Devleti'nden günümüze yaşanan toplumsal değişimin izdüşümü olması bakımından değerlidir. Tarihsel süreçte cinsiyet bakımından failler arasındaki kadın-erkek oranları neredeyse aynı kalmış, ancak medeni hal bakımından 1912-1917 sürecine kıyasla evli-bekâr erkekler arasında derin bir fark oluşmuştur (Bkz. Grafik 3).

Grafik 3: Faillerin medeni hal ve cinsiyet bakımından kıyaslamalı dağılımları (1912-17 ve 2019)

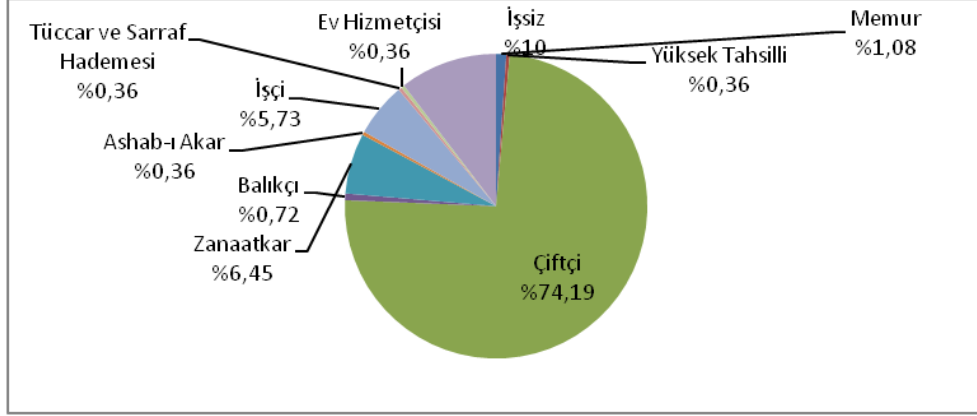
Kaynak: BOA. DH. EUM. MTK. 6/27; 23/11; 35/1; 51/13; 68/27; 73/35; 72/58; 51/9; 17/13; BOA. DH. EUM. ADL. 2/23; 5/30; 6/17; 9/20; 9/28; 47/28; 22/21; 22/23; 23/1; 23/6; 23/19; 33/17; 34/1; 34/26; 34/29; 34/30; 35/1. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Ceza-Infaz-Kurumu-Istatistikleri-2019-33625>

Cerâim-i umûmiye cetvellerinde failler, suç tekrar durumları ile ilgili olarak ; “ilk kez suç işleyen”, “sabıkalı”, “ceraim-i müctemi’a ile maznûn bulunan”ve “mazanne-i sû” yani kendisinden ancak kötülük beklenen kişi (Develioğlu, 2008: 589) olarak dört kategoride sınıflandırılmıştır. Failler arasında ilk kez suç işleyenlerin oranı %85,71; sabıkalı faillerin oranı %13,21; suç zannı bulunanların oranı %0,36 ve mazanne-i sû olanların oranı ise %0,71’dir. İlk kez suç işleyen 240 failde firar oranı %10,42 (25 fail) iken sabıkalı 37 failde firar oranı %21,62’dir (8 fail) (BOA. DH. EUM. MTK. 6/27; 23/11; 35/1; 51/13; 68/27; 73/35; 72/58; 51/9; 17/13; BOA. DH. EUM. ADL. 2/23; 5/30; 6/17; 9/20; 9/28; 47/28; 22/21; 22/23; 23/1; 23/6; 23/19; 33/17; 34/1; 34/26; 34/29; 34/30; 35/1).

1858 tarihli Osmanlı Ceza Kanunnamesi’ne göre adam öldürme suçu, geçici ya da ömür boyu kürek, kalebendlik, prangabendlik ve sürgün gibi ağır cezalar gerektirmektedir (BOA. İ.DUİT 78/31). Suç karşılığı belirlenmiş cezalar düşünüldüğünde suç tekrarına yönelimin daha az olacağı beklenilebilir. Ancak aynı dönemlerde yürürlüğe girmiş ve başlangıçta siyasi mahkûmları kapsarken, kapsamı genişletilen af uygulamaları, mahkûm firarları ve asker kaçaklarının özellikle taşrada, asayiş bozarak suç mükerrerliği konusunda etkili olmuştur (Aslan, 2009: 46-48; Uzun, 2006: 34).

Sanayi devrimini gerçekleştirememiş bir tarım toplumu olan Osmanlı Devleti’nde bu durum, faillerin meslek grupları bazında incelenmesi sırasında da kendini göstermektedir. Keza, tüm adam öldürme suçu faillerinin %74,19’unu (207 fail) çiftçiler oluşturmaktadır. Failler arasında çiftçilerden sonra en büyük grup ise %10,39 oran ile (29 fail) işsizlerdir. İşsizlerden sonra sırasıyla: %6,45 ile zanaatkârlar (18 fail), %5,73 ile (16 fail) işçiler, %1,08 ile (3 fail) memurlar, %0,72 ile balıkçılar (2 fail) ve her biri %0,36 ile (1’er fail) yüksek tahsilli ilim erbabı, ashab-ı akar, tüccar ve sarraf hademesi ve ev hizmetçileri gelmektedir. Cerâim-i umûmiye cetvellerinde adam öldürme ve öldürmeye teşebbüs suçlarında, tüccar, sarraf ve kaptan-kayıkçı mesleklerine rastlanmamıştır (BOA. DH. EUM. MTK. 6/27; 23/11; 35/1; 51/13; 68/27; 73/35; 72/58; 51/9; 17/13; BOA. DH. EUM. ADL. 2/23; 5/30; 6/17; 9/20; 9/28; 47/28; 22/21; 22/23; 23/1; 23/6; 23/19; 33/17; 34/1; 34/26; 34/29; 34/30; 35/1).

Grafik 4:Faillerin mesleklerine göre oransal dağılımı

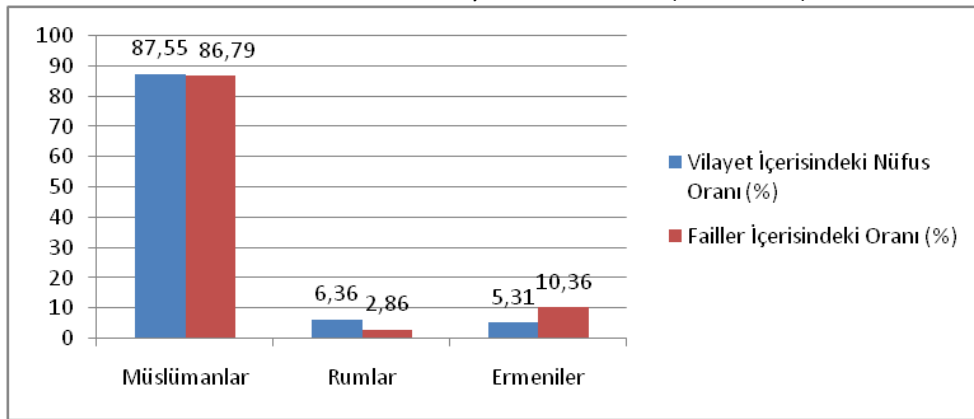

Kaynak: BOA. DH. EUM. MTK. 6/27; 23/11; 35/1; 51/13; 68/27; 73/35; 72/58; 51/9; 17/13; BOA. DH. EUM. ADL. 2/23; 5/30; 6/17; 9/20; 9/28; 47/28; 22/21; 22/23; 23/1; 23/6; 23/19; 33/17; 34/1; 34/26; 34/29; 34/30; 35/1.

Toplumsal anlamda suçun ekonomik belirleyicilerinden biri de yoksulluktur. İşsizlerin, suça karışma oranlarının bariz yüksekliği ele alındığında, yoksulluk suça yönelimi pozitif yönde etkilemektedir tezi desteklenmektedir (Kızmaz, 2003: 282). Nitekim sarraflık ve tüccarlık gibi yüksek gelir seviyesine sahip meslek gruplarının failler arasındaki oranı en düşük seviyededir.

1914 yılında Hudâvendigâr Vilayeti'nde Müslüman nüfusun oranı %87,55 oranındaydı. Toplumun büyük çoğunluğunu kapsayan Müslümanlar, faillerin % 86,79'unu (243 fail); nüfusun %6,36'sını kapsayan Rumlar faillerin %2,86'sını ve nüfusun %5,31'ini kapsayan Ermeniler ise adam öldürme faillerinin %10,36'sını oluşturmuştur (Karpaz, 2010: 370-393; BOA. DH. EUM. MTK. 6/27; 23/11; 35/1; 51/13; 68/27; 73/35; 72/58; 51/9; 17/13; BOA. DH. EUM. ADL. 2/23; 5/30; 6/17; 9/20; 9/28; 47/28; 22/21; 22/23; 23/1; 23/6; 23/19; 33/17; 34/1; 34/26; 34/29; 34/30; 35/1). Faillerin büyük çoğunluğunun Müslüman olması nüfus yapısı itibarıyla beklenilir bir sonuçtur.

Grafik 5: Nüfus oranına kıyasla fail oranları (1913-1917)

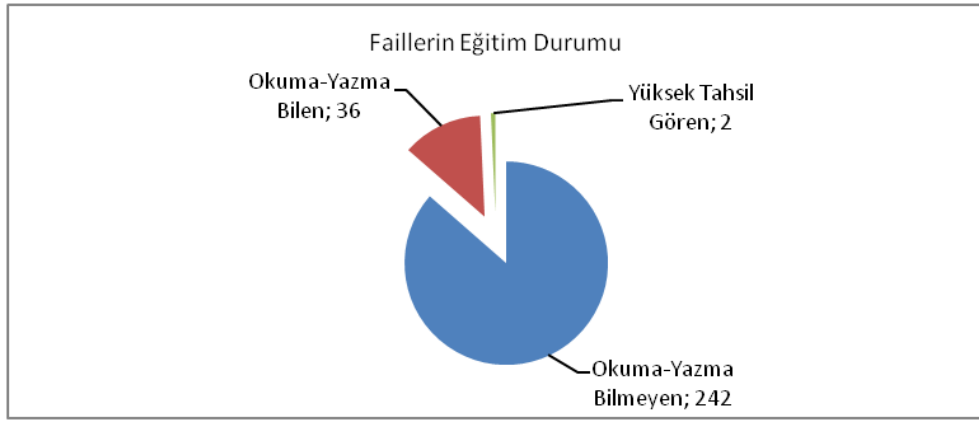
Kaynak: BOA. DH. EUM. MTK. 6/27; 23/11; 35/1; 51/13; 68/27; 73/35; 72/58; 51/9; 17/13; BOA. DH. EUM. ADL. 2/23; 5/30; 6/17; 9/20; 9/28; 47/28; 22/21; 22/23; 23/1; 23/6; 23/19; 33/17; 34/1; 34/26; 34/29; 34/30; 35/1.

Failleri etnik-dini grup açısından incelemenin yanı sıra, daha sağlıklı bir değerlendirme yapabilmek adına, fail oranlarını toplum içindeki nüfus oranları ile mukayese etmek yerinde olacaktır. Grafik 5'ten

de anlaşılabilir gibi adam öldürme suçu faileri arasında Müslümanların toplumdaki nüfus yoğunlukları ile failer içindeki oranları tutarlı görünmektedir. Bununla birlikte belgelere göre Rumlar, nüfuslarına nazaran suça en az karışan grup olurken Ermeniler, toplumdaki nüfus oranlarına kıyasla en fazla oranda adam öldürme ve öldürmeye teşebbüs suçuna karışan grup olarak karşımıza çıkmaktadır. Ermenilerin suça karışma ve şiddet eğilimlerine yönelik bu tespit, aynı dönemde yaşanan Ermeni olayları ile paralellik ve pozitif bir ilişki göstermektedir.

Failleri eğitim durumlarına göre değerlendirdiğimizde ilk sırada %86,43 ile okuma-yazma bilmeyenler, akabinde %12,86 ile okuma-yazma bilenler ve %0,71 ile yüksek tahsil görenler gelmektedir (Bkz. Grafik 6). Toplumda okuma-yazma oranının %10'a bile varmadığı (Akyüz, 2011: 21) düşünüldüğünde bu oranlar tutarlı görünmektedir. Osmanlı'da eğitimde yenilik düzenlemeleri Tanzimat döneminde başlangıçta askeri-harp başarısı endişesiyle başlamış ve kökten bir değişiklikten uzak olmuştur. Bununla birlikte planlı-düzenli eğitimin ise kişileri suçtan uzaklaştırdığı bilinmektedir (Yıldız, 2004: 228). Yine de bu sonuçlar, Osmanlı toplumundaki eğitim düzeyi oranını değil, failer içerisindeki eğitim düzeyi oranını yansıtmaktadır.

Grafik 6: Faillerin eğitim durumlarına göre dağılımı

Kaynak: BOA. DH. EUM. MTK. 6/27; 23/11; 35/1; 51/13; 68/27; 73/35; 72/58; 51/9; 17/13; BOA. DH. EUM. ADL. 2/23; 5/30; 6/17; 9/20; 9/28; 47/28; 22/21; 22/23; 23/1; 23/6; 23/19; 33/17; 34/1; 34/26; 34/29; 34/30; 35/1.

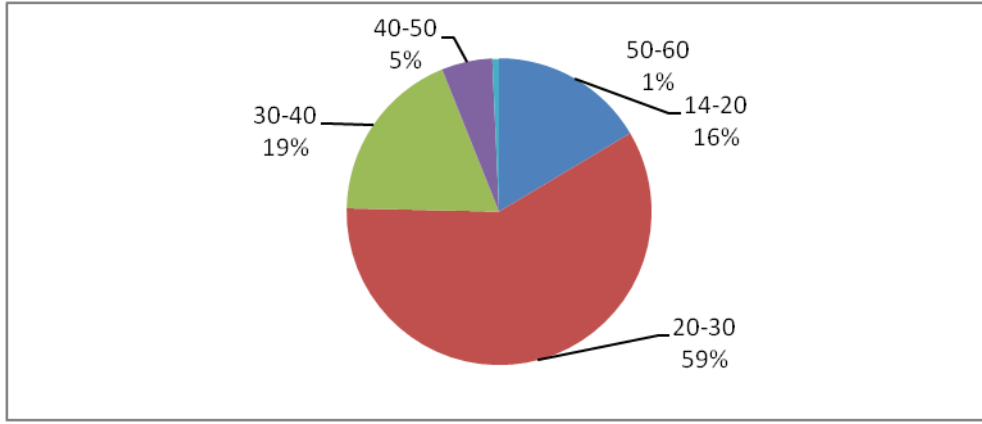
İkamet yerine göre adam öldürme ve öldürmeye teşebbüs suçu faillerinin %79,64'ü köylü, %17,86'sı şehirli ve %2,50'sinin ise belli bir ikametgâhı bulunmamaktadır. Bu aşamada adam öldürme vakalarının hangi mahalde hangi oranda gerçekleştiğini değerlendirmekte fayda vardır. Vakaların %29,83'ü şehirde gerçekleşmiş iken, %70,17'si kırsal alanda meydana gelmiştir. İkametgâhı köy olan failer ile kırsal alanda gerçekleşen vaka oranı arasındaki farka göre, kırsal kesimden bazı kimselerin (%9,48) şehir merkezlerinde suç işlediğini anlaşılmaktadır. Köylü ve şehirli faileri firar oranı açısından değerlendirdiğimizde köylü failerin %12,11'i; şehirli failerin %4'ünün firar ettiğini, ikametgâhı belli olmayan 7 failin ise 4'ünün firar ettiği tespit edilmiştir. (BOA. DH. EUM. MTK. 6/27; 23/11; 35/1; 51/13; 68/27; 73/35; 72/58; 51/9; 17/13; BOA. DH. EUM. ADL. 2/23; 5/30; 6/17; 9/20; 9/28; 47/28; 22/21; 22/23; 23/1; 23/6; 23/19; 33/17; 34/1; 34/26; 34/29; 34/30; 35/1).

Suç yoğunluğu ve firar oranının kırsal alanda daha yüksek olmasının nedeni Osmanlı güvenlik teşkilatının şehir merkezlerinde konuşlanmış olması, kırsal alana müdahale noktasında zafiyet yaşanması (Özbek, 2009: 9), kolluk kuvvetlerindeki kadro yetersizliği (BOA. DH. EUM. MEM. 100/ 44; 78/ 58) ve kırsal bölgelere doğru yaşanmış olan göçler olarak açıklanabilir. Faillerin büyük çoğunluğunun köylü olması konusunda bir diğer etmen de kişinin bulunduğu sosyal çevrenin suç üzerinde etki eden önemli bir faktör olmasıdır. Taşrada, doğumla birlikte edinilen bir aidiyet duygusuyla hayatlarını idame eden köylüler, aynı zamanda kalıcı olarak ikamet ettikleri bu dar sosyal çevreye dışlanma korkusu ile birlikte dâhil olmakta-

dir. Bu durumda şehirlilere göre daha yüksek bir dışsal ve içsel baskının sonucu olarak köylüler, yaşadıkları olaylar karşısında kendi cezalarını kendileri kesme noktasında daha yoğun bir güdüye sahiptirler (Öztop, 2014: 89; Nirun, 1967: 132).

Faillerin yaş gruplarına göre dağılımı şöyledir: 14-20 yaş arasında 46 fail (%16,43); 20-30 yaş arasında 165 fail (%58,93); 30-40 yaş arasında 52 fail (%18,57); 40-50 yaş arasında 15 fail (%5,36); 50-60 yaş arasında 2 fail (%0,71) olmak üzere 14 yaşından küçük ve 60 yaşından büyük fail ise bulunmamaktadır (Bkz. Grafik 7). Osmanlı toplumunda okuma yazma bilmeyen ve çoğunlukla tarım işçisi olarak küçük yaşta hayata atılan erkekler, faillerin yaş grupları oranları üzerinde de belirleyici olmuştur. Günümüzde hayata atılma yaşı ötelendiği içindir ki Osmanlı toplumunda suça karışan insanlar çoğunlukla 20-30 yaşında iken –ki 30 yaşından sonra ciddi bir kırılma yaşanarak hızla düşmektedir- günümüzde bu yaş grubu 25-34 (%33,5), 35-44 (%22,3), 45-54 (%10,2) olarak değişim göstermiştir (Hükümlü İstatistikleri, TÜİK: 2019).

Grafik 7:Faillerin yaş gruplarına göre dağılımı

Kaynak: BOA. DH. EUM. MTK. 6/27; 23/11; 35/1; 51/13; 68/27; 73/35; 72/58; 51/9; 17/13; BOA. DH. EUM. ADL. 2/23; 5/30; 6/17; 9/20; 9/28; 47/28; 22/21; 22/23; 23/1; 23/6; 23/19; 33/17; 34/1; 34/26; 34/29; 34/30; 35/1.

Cerâim-i umûmiye cetvellerinde suç nedenlerine dair, faillerin yalnızca 78'i için veri bulunmaktadır. Bu bağlamda elimizdeki verilere göre faillerin 38'i çeşitli nedenler; 27'si düşmanlık ve intikam; 6'sı zengin olma hırsı; 4'ü sarhoşluk; 2'si irza tasallut ve 1'i meyhanede tartışma sebebiyle suç işlemiştir. Vukû'ât-ı cinâiyye cetvellerine göre adam öldürme vakalarının oluşumunda tüm bu nedenlerin yanında, eşkiya çetelerinin varlığı ve reji kolcuları ile yaşanan çatışmalarında etkili olduğu söylenebilir.

Reji kolcuları ve kaçakçılar arasında yaşanan çatışmalar vukû'ât-ı cinâiyye cetvellerine de yansımıştır. Cetvellere yansıyan toplam 6 vaka: Bursa, Karahisar/ Aziziye, Sandıklı, Karacabey ve Pazarköy (Orhangazi) civarında meydana gelmiştir. 14 Kasım 1912 tarihinde gerçekleşen bir vakada, Bursa Sancağı Davuddere Karanlık mahallesinde, Bursa Tatarlar mahallesinden Dağıstanlı Cemal refiki Muhacir Süleyman, Balıklı karyesinden Şükrü, Çukur mahalleden Deli Mehmed ve Kürd Hasan; Bursa Davud Fakı mahallesinden reji kolcusu Yenişehirli Seyyid oğlu Hasan'ı, şehre iki bargir yükü kaçak tütün ithal ederlerken vuku bulan çatışma sonucunda katletmişlerdir. Kaçakçılardan Deli Mehmed ve Kürd Hasan vaka akabinde derdest edilmiş ancak vakanın şehre bir saat uzaklıkta gerçekleşmesi sebebiyle diğer kaçakçılar firar etmiş ve derdest edilememiştir (BOA. DH. EUM. EMN. 19/1). Özellikle, kırsalın kolluk kuvvetine olan uzaklığı, dağlık, saklanma ve kaçmaya elverişli yapısı taşırayı şekavet olayları açısından savunmasız kılmıştır (BOA. DH. EUM. MTK. 30/1; 44/9).

Sonuç

Yaklaşık 100 yıl önce Osmanlı tebaası, bir yandan II. Balkan Harbi ve I. Dünya Savaşı gibi çetin savaş koşulları diğer yandan II. Meşrutiyet devrinin siyasi uygulamaları ve 1915 Ermeni olayları gibi toplumu sosyal ve ekonomik anlamda derinden etkileyen bir tarihsel süreçten geçmektedir. Bölgede meydana gelen eşkıyalık ve şekavet olayları, tütün kaçakçılığı ve reji kolcuları ile yaşanan çatışmalar, yaşanan göçlerin sosyal ve ekonomik etkileri asayiş bozmuş ve adam öldürme vakalarını arttırmıştır.

Hudâvendigâr Vilayeti'nin suç yoğunluğu en yüksek sancağı merkez Bursa Sancağı'dır. Vilâyette aylık olarak 21 adam öldürme ya da adam öldürmeye teşebbüs vakası gerçekleşmiştir. Cerâim-i umûmiye cetvellerine göre, tüm vakalarda faili meçhul kalan vaka oranı %5, firar oranı %10,33 ve suç tekrar oranı %13,21'dir; Hudâvendigâr Vilayeti'nde kolluk gücü sayısal olarak ve ekonomik durum bakımından yetersiz, karakol ve hapisaneler genel olarak bakımsızdır. Bazı hapisanelerde hiç gardiyan bulunmamaktadır. Tüm bu koşullar suç ile mücadeleyi olumsuz etkilemiştir. Bu bağlamda, ekonomik ve siyasi açıdan "idare-i maslahat" koşullarının geçerli olduğu bu zorlu dönemde, suç cetvellerine göre suç takibi, derdesti konusunda ve yine şartlar dikkate alındığında suç tekrarını önleme konularında başarılı olunmuştur.

Vilayet genelinde suç oranları sancaklar ve kazalar arasında farklılık göstermektedir. Aynı yerleşim yeri için bile yıl içerisinde adam öldürme oranlarında dönemsel farklılıklar söz konusudur. Yıl içerisinde en fazla vaka ilkbahar-yaz döneminde gerçekleşmiştir. Pek çok vakanın tarla ya da otlakta yaşandığı göz önüne alınırsa, oransal farklılıklar ekonomik ve siyasi sebeplerin yanı sıra mevsimsel ve sosyal sebeplerden de etkilenmiştir.

Failler, genellikle düşmanlık ve intikam, zengin olma hırsı, sarhoşluk ve münazaa, ırz-namusa tasallut olunması gibi nedenlerle suça yönelmişlerdir. Bununla birlikte, vakaların her biri farklı etkenler ve koşullarla meydana gelmiştir.

Adam öldürme vakalarının meydana geldiği mahaller genellikle kırsal alanlar ve köylerdir. Elimizdeki verilere göre, kırsal alanlarda yaşanan adam öldürme vakalarında failer, şehirlerde gerçekleşen vakalara kıyasla üç kat fazla oranda firar etmişlerdir. Bu bağlamda, Osmanlı güvenlik teşkilatının şehir merkezlerinde konuşlanmış olması kırsala müdahale noktasında güvenlik uygulamalarının zayıf noktası olmuş, kırsalı tekinsiz ve tehlikeli bir yer haline getirmiştir.

Osmanlı Devleti'nde adam öldürme faillerinin ana profili bekâr, tarımla uğraşan, 20-30 yaş aralığında, okuma yazma bilmeyen, köylü, sabıkasız, Müslüman erkeklerdir. Müslümanların toplumun %80'inden fazlasını oluşturması bakımından bu oran, makuldür. Belgelere göre, nüfuslarına oranla adam öldürme ve öldürmeye teşebbüs suçlarına en fazla (nüfus oranlarının iki katı civarında) karışan topluluk, Ermenilerdir. Bir diğer azınlık olan Rumlar ise nüfuslarına oranla daha az suça karışmışlardır. Ermeni nüfusun suça karışma oranındaki yükseklik aynı dönemde yaşanan Ermeni olaylarının tezahürüdür.

Eğitim seviyesi, ekonomik düzey ve yaş arttıkça adam öldürme ve öldürmeye teşebbüs suçuna yönelim oranı azalmaktadır.

Dönemin sosyal ve ekonomik yapısı gereği failerin yaklaşık %74'ü ziraatla uğraşan kimseler iken bu oranın günümüzde %8 civarına gerilemesi; Osmanlı döneminde failerin çoğunluğunun bekâr erkekler olmasına karşın günümüzde failerin çoğunluğunun evli erkekler olması, toplumsal dönüşümün somut göstergeleridir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırma verileri etik kurul onayı gerektirmemektedir. Etik kurul izni bulunmamaktadır.

Çıkar Beyanı

Bu makalede çıkar çatışması durumu söz konusu değildir.

Destek Beyanı

Bu makale yazım ve araştırma aşamalarında herhangi bir kurum tarafından desteklenmemiştir.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri(Başkanlık Osmanlı Arşivi)

BOA. BEO. 3113/23343.

BOA. DH. EUM. ADL. 2/23; 5/30; 6/17; 9/20; 9/28; 47/28; 22/21; 22/23; 23/1; 23/6; 23/19; 33/17; 34/1; 34/26; 34/29; 34/30; 35/1.

BOA. DH. EUM. AYŞ. 30/82.

BOA. DH. EUM. EMN. 11/1; 12/3; 14/1; 14/6; 15/17; 19/1; 31/30; 31/4; 31/5; 32/19; 44/16; 52/3; 5/59; 53/4; 56/15; 60/5; 60/7; 67/12; 7/13; 77/1.

BOA. DH. EUM. MEM. 29/41; 78/58; 100/44.

BOA. DH. EUM. MTK. 25/11; 30/1; 44/9; 50/9; 51/1; 6/27; 23/11; 35/1; 51/13; 68/27; 73/35; 72/58; 51/9; 17/13.

BOA. DH. EUM. VRK. 9/28.

BOA. DH. EUM. 6. ŞB. 36/3.

BOA. DH. H...67/8; 67/16.

BOA. DH. MKT. 2810/76.

BOA. DH. ŞRF. 465/49.

BOA. İ. DUİT. 78/31.

BOA. ZB. 429/42.

Tetkik Eserler

Açba, S. (2004). *Osmanlı Devletinin Dış Borçlanması*. Vadi Yayınları.

Akgündüz, A. (1989). *Şer'îye Sicilleri: Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Akgündüz, S.N. (2016). Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukukunun Kaynakları. *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(8), 1-16.

Akkuş, T. (2008). Bir İktisadi Siyasa Projesi: Milli İktisat ve Bursa. *ÇTTAD*, 16(17), 119-141.

_____. (2010). Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa Kent Tarihinde Gayrimüslimler. *Libra Yayınları*.

Akşin, S. (1997). *Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908*. Cem Yayınları.

Akyüz, A. (2011). Osmanlı Dönemi'nden Cumhuriyet'e Geçilirken Eğitim-Öğretim Alanında Yaşanan Dönüşümler, *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 1(2), 9-22.

Aslan, T. (2009). II. Meşrutiyet Dönemi Genel Af Uygulamaları. *Gazi Akademik Bakış*, 3, 41-60.

Bacık, G., ve Saraçoğlu, A.M. (2000). Osmanlı-Avrupa İlişkilerinde Ekonomik Dönüm Noktası: 1838 Ticaret Sözleşmesi. *Yeni Türkiye Dergisi*, (32), 235-241.

Bayındır, A. (2002). Örneklerle Osmanlı'da Ceza Yargılaması. *Türkler Ansiklopedisi içinde (Cilt 10, 69-82. ss.)*. Yeni Türkiye Yayınları.

- Bilgiç, V.K. ve Karakaya, M. (2002). Türk Polis Teşkilatının Tarihi Gelişimi. *Polis Bilimleri Dergisi*, 4(1), 171–186.
- Boynukalın, M. (2009). Suç. İslam Ansiklopedisi içinde (Cilt 37, 453-457. ss.). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çiftçi, C. (2004). Osmanlı Döneminde İstanbul'un İlaşesinde Bursa'nın Rolü. *OTAM Dergisi*, (16), 153–171.
- _____. (2009). Hudâvendigâr Ziraat Ameliyat Mektebi.(ed.Cafer Çiftçi).Osmanlı Modernleşmesi ve Bursa Sempozyum Kitabı içinde (291-313, ss.), Osmangazi Belediyesi Yayınları.
- _____. (2012).Hudâvendigâr Vilayetinde İpekböcekçiliğinin Canlandırılmasında Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi'nin Rolü. *Bellekten*, LXXVI (277), ss. 905-950.
- _____. (2017). *Bursa'da İpekçilik*. Bursa Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Delil, H. ve Dinçel, Ö.F.(2013). *Hudavendigâr Vilayeti Salname-i Resmisi*. Bursa İl Özel İdaresi.
- Demiryürek, H. (2016). Hüdavendigâr Vilayetinde Hapishaneler ve Mahpuslar (1914-1917). *USAD*, 9(42), 552-562.
- Develioğlu, F. (2008). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Aydın Kitabevi.
- Dikici, A. (2014). II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyete Miras Kalan İç Güvenlik Anlayışı ve Türk Polis Teşkilatı. *Türk İdare Dergisi*, (479), 91–122.
- Dörtok Abacı, Z. (2006). İngiliz Konsolosluk Belgeleri Işığında Bursa Ekonomisi (1848-1896). *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (11), 159–171.
- Fındıklı, R. (1999). Osmanlı Devleti'nde Güvenlik ve Polis. *Osmanlı Ansiklopedisi* içinde (Cilt 6, 295-300. ss.). Yeni Türkiye Yayınları.
- Gökçen, A. (1987). Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Kanunları ve Kanunlardaki Ceza Müeyyideleri. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gül, A. (2013). Osmanlı Taşrasında Suç ve Suçlular. *EÜHFD*, 17(1-2), 1-29.
- Gülsoy, U. (2001). Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlikten Muafiyet Vergisi; Bedel-i Askeri (1855-1909). *Tarih Dergisi*, (37), 93-118.
- Hacısalihoğlu, M. (2007). Osmanlı İmparatorluğu'nda Zorunlu Askerlik Sistemine Geçiş Ordu-Millet Düşüncesi. *Toplumsal Tarih*,(164), 58-64.
- İçli, T. (1997). Adam Öldürme Olayında Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Faktörlerin Önemi.*Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*.4(2), 28-29.
- İpşirli, M. (2019). Kürek Cezası. İslam Ansiklopedisi içinde (EK-2. Cilt, 112-114. ss.). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Karal, E. Z. (1964). Gülhane Hatt-ı Hümayununda Batının Etkisi. *Bellekten*, 28(112),581-601.
- Karataş, A.İ. (2006). XVIII. Yüzyılda Bursa Halkının Ekonomik Yapısı. *U.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(2), 1-34.
- Karpat, K. H. (2010), *Osmanlı Nüfusu 1830-191*.Timaş Yayınları.
- _____. (2017). *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*. Timaş Yayınları.
- Kazgan, H. (1985). Düyun-ı Umumiye. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi içinde(Cilt 3, 691-716. ss.). İletişim Yayınları.
- Kızmaz, Z. (2003) Ekonomik Yapı ve Suç: Bazı Araştırma Bulguları Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 13(2). 279–304.

- Kodaman, B. (2007). Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış. SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, (16), 1-24.
- Kumaş, N. (2011). II. Abdülhamid Döneminde Bursa'da Sosyal Hayat (1876-1909).(Yayımlanmamış doktora tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Küçük, C. (1994). Osmanlı İmparatorluğu'nda "Millet Sistemi" ve Tanzimat. *Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri, Bildiriler* içinde(13-24.ss.).
- Maşalı, M. (2007). Ölüm Cezası. İslam Ansiklopedisi içinde (Cilt 34, 40-43. ss.). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Mumcu, A. (1963). *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Nirun, N.(1967). Sosyal Yapı ve Suça Yöneliş Olayı. *Ankara Üniversitesi DTCF Felsefe Bölümü Dergisi*.5,131-151.
- Ökçün, A.Ö. (1997). *Osmanlı Sanayii 1913-1915 Yılları Sanayi İstatistiki*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları.
- Özbek, N. (2009). Tarih Yazıcılığında Güvenlik Kurum ve Pratiklerine İlişkin Bir Değerlendirme.*Jandarma ve Polis: Fransız ve Osmanlı Tarihçiliğine Çapraz Bakışlar*, ed. Der: Naomi Levy; Nadir Özbek; Alexandre Taumarkine.Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Öztop F. (2014). II. Meşrutiyet Döneminde Aydın Vilayeti'nde Sosyal Yapı ve Adli Vaziyet (1908-1916). (Yayımlanmamış doktora tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- _____ (2015). Suç Cetvellerine Göre Osmanlı Devleti'nde "Adam Öldürme" Suçu: Aydın Vilayeti Örneği. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. (3), 75-85.
- Selimoğlu, İ. (2008). Balkan Savaşları ve Göçler. Z. Dörtok Abacı (Ed.), *Bursa'nın Zenginliği Göçmenler* içinde (128-133. ss.), Osmangazi Belediyesi Yayınları.
- Semerci, A. ve Baran, M.A. (2016). *Belgelerle Türk Polis Tarihi Cilt 5*.Emniyet Genel Müdürlüğü Belge Yönetimi Daire Başkanlığı.
- Sönmez, A. (2007). Osmanlı Devleti'nde İç Güvenliğin Dönüşümü Zaptiye Teşkilatı'ndan Jandarma'ya. 38. *ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildiriler Kitabı* içinde (Cilt 6, 2855-2864. ss.).
- Şen, S. (1990). 20. Yüzyıl Başında Türk Polis Teşkilatı. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Erzurum: Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Şimşek, H. (2016). *Osmanlı Son Dönemi Gayrimüslim Cemaatler 1908-1922*. Siyasal Kitabevi.
- Urquhart, D. (1833). Turkey and Its Resources: Its Municipal Organization and Free Trade; The State and Prospects of English Commerce in The East, The New Administration of Greece, Its Revenue and National Possessions. Saunders and Otley.
- Uzun, E. (2006). Osmanlı Örneklemini Üzerinden Sosyal Eşkıyalığa Bir Bakış. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*. (3), 31-47.
- Ünver, M. (2015). Vilayet Nizamnâmelerinin Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatına Etkileri (1864-1876).ed.Erkan Tural ve Selim Çapar, 1864 Vilayet Nizamnamesi içinde (97-125. ss.),Öncü Basımevi.
- Yıldız, Z. (2004). Eğitim Düzeyi ile Suç Türü Arasındaki İlişkinin Araştırılması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*. (38), 278- 291.
- Yıldız, G.(2012).*Mapusâne Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni(1839-1908)*. Kitabevi.

Yıldız, Ö. (2015). Osmanlı Hapishaneleri Üzerine Bir Değerlendirme: Karesi Hapishanesi Örneği. *Gazi Akademik Bakış*. 9 (17), 91-111.

Yılmaz, F. (2003). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dış Borçlar (Düyûn-ı Umûmiyye)*. Kale Ofset Matbaacılık.

Resmî Kaynaklar

Hükümlü İstatistikleri. (2019). TÜİK. (Erişim Tarihi: 05.01.2021, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Ceza-Infaz-Kurumu-Istatistikleri-2019-33625>)

Kültürel Sermayenin Konuşmanın Duyuşsal Nitelikleri Üzerindeki Rolü¹

Onur DÖLEK²

Kültürel Sermayenin Konuşmanın Duyuşsal Nitelikleri Üzerindeki Rolü

The Role of Cultural Capital in the Affective Characteristics of Speech

Özet

Abstract

Bu çalışma, kültürel sermayenin konuşma kaygısı, tutumu ve özyeterliliği üzerinde yordayıcı rolünün olup olmadığını belirlemek amacıyla ilişkisel tarama modelinde desenlenmiştir. Araştırma, farklı yaş ve meslek gruplarından 118 kadın, 145 erkek olmak üzere toplam 263 kişi ile yürütülmüştür. Verilerin toplanmasında "kültürel sermaye", "konuşma kaygısı", "konuşma tutumu" ve "konuşma özyeterliliği" ölçeklerine başvurulmuştur. Araştırmada korelasyon ve regresyon analizleri kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgular; kültürel sermaye ile konuşma kaygısı, tutumu ve özyeterliliği arasında anlamlı bir ilişki olduğu, kültürel sermayenin konuşma kaygısındaki değişimin %20.8'ini, konuşma tutumundaki değişimin %44.4'ünü, konuşma özyeterliliğindeki değişimin ise %58.2'sini açıkladığı ve bu değişkenlerin kültürel sermaye tarafından anlamlı bir biçimde yordandığı yönündedir. Bu bulgular, kültürel sermayenin konuşmanın duyuşsal nitelikleri üzerinde önemli bir rolünün olduğu sonucunu ortaya koymaktadır.

This study was conducted as a correlational survey model that aimed to determine whether the cultural capital played a predictive role in speech anxiety, attitude and self-efficacy. The study consisted of 263 people of different ages and occupational groups; of them, 118 were female and 145 were male. In data collection phase, the following scales were used: "cultural capital", "speech anxiety", "speech attitude" and "speech self-efficacy". Correlation and regression analyses were used in the study. Based on the results, it was concluded that there was a significant relationship between cultural capital and speech anxiety, attitude and self-efficacy, that the cultural capital accounted for 20.8% of the difference in speech anxiety, 44.4% of the difference in speech attitude and 58.2% of the difference in speech self-efficacy, and that these variables were significantly predicted by the cultural capital. These results show that cultural capital has an important role in the affective characteristics of speech.

Anahtar Kelimeler: Kültürel Sermaye, Konuşma Kaygısı, Konuşma Tutumu, Konuşma Özyeterliliği.

Keywords: Cultural Capital, Speech Anxiety, Speech Attitude, Speech Self-Efficacy.

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

Günümüzde sosyal etkileşimin hızla artması, bireylerin daha fazla konuşma sürecine katılmalarını sağlamaktadır. İletişim kurmanın ve iletileri tam ve doğru biçimde aktarmanın en kestirme yolu konuşmadır. Nitelikli bir konuşma; sesletim, beden dili, içerik oluşturma gibi bilişsel ve fiziksel öğelerin yanı sıra kaygı, tutum ve özyeterlilik gibi duyuşsal niteliklerle de ilgili bütüncül bir süreçtir. Bu bağlamda sadece fiziksel ve bilişsel açıdan iyi düzeyde olmak nitelikli bir konuşma için yeterli olmayabilir. Nitekim Bisman (2004), öğrenme sürecinin yapılandırılmasında bilişsel alan kadar duyuşsal boyutun da önemli olduğunu belirtir. Bu çalışmada kaygı, tutum ve özyeterlilik gibi nitelikler konuşmanın duyuşsal alanı içerisinde ele alınmıştır. Kaygı, öğrenme sürecini engelleyen en yaygın duyuşsal etmenlerden biridir ve huzursuzluk, tedirginlik, hayal kırıklığı, kendinden şüphe etme, endişe ve gerginlik gibi olumsuz duygularla ilişkilidir (Fang, 2011). Tutum bir nesneye, duruma veya olaya duygular aracılığıyla tepki verme eğilimidir ve bunlara yüklenen anlamlı belirler (Good, 1973; Robinson, 1993: 12). Özyeterlilik ise önceden belirlenmiş amaç-

¹ Bu makale, Onur DÖLEK'in Salih Kürşad DOLUNAY danışmanlığında yürüttüğü "Konuşma başarımının ve konuşmanın duyuşsal niteliklerinin kültürel sermaye açısından incelenmesi" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

² Onur DÖLEK, Dr., MEB, onur.dolek@hotmail.com, <http://orcid.org/0000-0002-8816-2754>.

lara ulaşabilmek için eylem planlarını organize etme ve yürütme becerisine ilişkin kişisel yargılar ve inançlar olarak tanımlanabilir (Bandura, 1977). Konuşmaya yönelik aşırı kaygı, olumsuz tutum ve düşük öz yeterlik algısı konuşmayı olumsuz etkileyebilir. Konuşma üzerinde rol oynayabilen bu duyuşsal niteliklerin denetim altında tutulması gerekir. Kültürel sermayenin konuşmanın duyuşsal alanında etkili olabileceği öngörülmektedir.

Kültürel sermaye, toplumsallaşma sürecinde elde edilen uzun süreli alışkanlıkları ve düzeni, eğitimsel nitelikleri, sosyokültürel uygulamaları, estetik yeğleyişleri, bireysel yetenekleri ve sözel beceriyi (dilsel yeterlikleri) kapsar (Bourdieu, 1986). Kültürel sermaye, kendisine sahip olanlara belirli avantajlar sağlayan kültürel bilgi kümeleri ve son aşamada akademik niteliklere karşılık gelen kurumsallaşmış yatkınlıklar ve yeterliliklerdir (Lareau ve Weininger, 2003). Harker'a (1990) göre kültürel sermaye, eğitimle yakından ilişkisi olduğu düşünülen tutum ve eğilimleri içeren bir kavramdır. Coşkun ve Ünal (2006), kültürel sermayenin akademik yeterlilikte, özel yaşam biçimlerinde, kişinin güven ve özgüveninde somut olarak görülebilen değerler bütünü olduğunu belirtir. Kültürel sermayenin soyut kavramsal yapısını deneysel çalışmalarla somutlaştırmak isteyen araştırmacılar bu sermayeyi çeşitli biçimlerde ele almışlardır. Kültürel sermayeyi Roberts (2004) ve DiMaggio (1982), kültürel etkinliklere ve müziğe katılım; DiMaggio ve Mohr (1985), yüksek kültürle ilgili tutum, etkinlik ve bilgi; Kim (2014: 1374), sanat veya kültürü içeren edebiyat etkinliklerine resimler/sergilere, oyunlara, dans gösterilerine ve filmlere ilişkin kültürel deneyimler; Andersen ve Jæger (2015) ise avantajlı toplumsal konumların içinde kalmaya hizmet eden bir yeterlik olarak görür. Lane ve Taber'e (2012) göre kültürel sermaye, toplumda ayrıcalıklı olmaya yardımcı olan aile geçmişi, eğitim, gelenekler, tutumlar, davranışlar ve beğeniler gibi kültürün farklı yönlerini içerir. Bourdieu (2017), farklı kültürel sermaye hacimlerine sahip bireylerin eğitim durumları, gelirleri, beğenileri ve zevkleri açısından ayrıştıklarını belirtir. Benzer bir biçimde farklı kültürel sermaye düzeylerinin bireyleri konuşmanın duyuşsal nitelikleri üzerinden de ayrıştırabileceği öngörülmektedir.

Alanyazına bakıldığında çeşitli teknik, yöntem ve stratejilerin konuşmanın duyuşsal boyutu üzerinde etkili olduğunu saptayan araştırmalara (Özdemir, 2018; Ünsal, 2019; Yangil ve Topçuoğlu Ünal, 2019) rastlanmaktadır. Buna karşın konuşmanın duyuşsal nitelikleri üzerinde kültürel sermayenin rolünü inceleyen herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Ayrıca alanyazın incelendiğinde konuşma becerisi üzerinde duyuşsal niteliklerin etkili olduğunu vurgulayan çalışmalar (Baki ve Kahveci, 2017; Gölpınar, Hamzadayı ve Bayat, 2018; Hamzadayı, 2019; Hancock, Stone, Brundage ve Zeigler, 2010; Katrancı, 2014; Paradewari, 2017; Uçgun, 2016; Zeinivand, Azizifar ve Gowhary, 2015) olduğu görülmektedir. Konuşma becerisi üzerinde duyuşsal niteliklerin önemli bir rolü olduğu kabul edilirse duyuşsal nitelikler üzerinde hangi değişkenlerin etkili olduğunu da ortaya koymak gerekir. Araştırmada kültürel sermayenin bu değişkenlerden biri olabileceği öngörülmektedir ve amaç kültürel sermayenin konuşmanın duyuşsal nitelikleri üzerindeki yordayıcılığını saptamaktır. Bu amaç doğrultusunda araştırmanın temel sorusu "Kültürel sermaye, konuşmanın duyuşsal niteliklerinin anlamlı bir yordayıcısı mıdır?" biçiminde oluşturulmuştur. Bu temel soruya ilişkin alt araştırma soruları ise şunlardır:

1. Kültürel sermaye ile konuşma kaygısı, tutumu ve öz yeterliği arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
2. Kültürel sermaye, konuşma kaygısının "psikolojik durum", "fizyolojik belirtiler" ve "beceri ile ilgili kaygı" alt boyutlarının anlamlı bir yordayıcısı mıdır?
3. Kültürel sermaye, konuşma tutumunun "ilgi ve sevgi" ve "endişe ve kaygı" alt boyutlarının anlamlı bir yordayıcısı mıdır?
4. Kültürel sermaye, konuşma öz yeterliğinin "konuşmayı planlama", "konuşma süreci", "dilsel yapı" ve "dinleyici faktörü" alt boyutlarının anlamlı bir yordayıcısı mıdır?

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Tasarımı

Bu çalışma, kültürel sermayenin konuşma kaygısı, tutumu ve özyeterliği üzerinde yordayıcı rolünün olup olmadığı saptayabilmek amacıyla ilişkisel tarama modeliyle desenlenmiştir. İlişkisel tarama modeli, bir veya daha fazla nicel bağımsız değişken ve bir veya daha fazla nicel bağımlı değişken arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmadır (Johnson ve Christensen, 2014: 44). Ayrıca araştırmada tahmin modeline başvurulmuştur. Bu modelde bağımsız değişken yordayan, diğer değişkenler ise yordanan değişken olarak adlandırılır (Tekbiyık, 2014).

2.2. Çalışma Grubu

Araştırma, 12 farklı meslek grubundan, yaşları 20 ile 65 arasında değişen, 118'i kadın; 145'i erkek olmak üzere toplam 263 katılımcı ile yürütülmüştür. Mesleklerin sınıflandırılmasında ISCO-08'in (International Standard Classification of Occupations) yapısı ve yaklaşımı temel alınmıştır.

Tablo 1. Cinsiyet Bilgisi ve Mesleki Dağılım

		<i>n</i>	%
Cinsiyet	Kadın	118	44.9
	Erkek	145	55.1
Meslek	Profesyonel Meslek Mensupları (akademisyenler, doktorlar, diş hekimleri, psikologlar, mimarlar, mühendisler, arkeologlar, hemşireler, öğretmenler, avukatlar, hâkimler, savcılar, muhasebeciler, siyaset bilimcileri vd.)	35	13.3
	Silahlı Kuvvetlerle İlgili Meslekler (uzmanlar, subaylar vd.)	8	3.0
	Yöneticiler (başkanlar, üst düzey yöneticiler, müdürler vd.)	3	1.1
	Hizmet ve satış elemanları (dükkân satış elemanları, kasiyerler, aşçılar, kuaförler, garsonlar, temizlik sorumluları, polisler, itfaiyeciler, infaz koruma memurları vd.)	15	5.7
	Teknisyenler, Teknikerler ve Yardımcı Profesyonel Meslek Mensupları (sigorta temsilcileri, tıbbi sekreterler, vergi memurları, sağlık çalışanlarının yardımcıları vd.)	6	2.3
	Tesis ve Makine Operatörleri ile Montajcılar (ağır vasıta operatörleri, sondaj makine operatörleri vd.)	9	3.4
	Nitelik Gerektirmeyen İşlerde Çalışanlar (temizlikçiler, fabrika işçileri, kurye ve paket taşıyıcıları, yardımcı işçiler vd.)	26	9.9
	Büro Hizmetlerinde Çalışan Elemanlar (kurum memurları, genel büro çalışanları, sekreterler vd.)	15	5.7

Nitelikli Tarım, Ormancılık ve Su Ürünleri Çalışanları (çiftçiler, balıkçılar, avcılar vd.)	7	2.7
Zanatkârlar ve İlgili İşlerde Çalışanlar (marangozlar, su ve boru tesisatçıları, elişçi çalışanları, dikiş ve nakışçılar vd.)	5	1.9
Üniversite öğrencileri	113	43.0
Ev kadınları	21	8.0

2.3. Veri Toplama Araçları

Kültürel sermaye ölçeği, Avcı ve Yaşar (2014) tarafından kültürel sermaye yeterliklerini belirlemek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçeğin güvenilirlik ve geçerlik çalışması tekrar yapılmış ve alfa (iç tutarlık) katsayısının 0.955 olduğu saptanmıştır. Bu ölçek için yapılan faktör analizi sonucunda belirlenen faktörlerin toplam açıklayıcılık oranı yaklaşık %63.79 olarak elde edilmiştir. İfadelerin faktör yükleri 0.208-0.749 aralığında değişmektedir.

Konuşma Kaygısı Ölçeği, Kinay ve Özkan (2014) tarafından konuşma sürecinde yaşanan kaygı düzeyini belirlemek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçekte yer alan 32, 43 ve 44. maddelerde içerik düzenlemesine gidilmiş; 41 ve 45. maddeler bu araştırmanın çalışma grubunda yer alan bireylerin tamamını ilgilendirmediğinden ölçekten çıkarılmıştır. Ölçeğin güvenilirlik ve geçerlik çalışması tekrar yapılmış ve alfa (iç tutarlık) katsayısının 0.950 olduğu saptanmıştır. Bu ölçek için yapılan faktör analizi sonucunda belirlenen faktörlerin toplam açıklayıcılık oranı yaklaşık %46.67 olarak elde edilmiştir. İfadelerin faktör yükleri 0.290-0.776 aralığında değişmektedir.

Konuşma Becerisi Tutum Ölçeği, Topçuoğlu Ünal ve Özer (2017) tarafından konuşmaya ilişkin tutumun belirlenmesi amacıyla geliştirilmiştir. Ölçekte yer alan 23. maddede içerik düzenlemesine gidilmiş ve ölçeğin bu araştırma için tekrar güvenilirlik ve geçerlik çalışması yapılmıştır. Ölçeğin alfa (iç tutarlık) katsayısının 0.916 olduğu saptanmıştır. Bu ölçek için yapılan faktör analizi sonucunda belirlenen faktörlerin toplam açıklayıcılık oranı yaklaşık %45.23 olarak elde edilmiştir. İfadelerin faktör yükleri 0.428-0.721 aralığında değişmektedir.

Konuşma Özyeterlik Ölçeği, Aydın (2013) tarafından bireylerin konuşma becerisine yönelik özyeterlik algılarını belirlemek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçeğin güvenilirlik ve geçerlik çalışması tekrar yapılmış ve alfa (iç tutarlık) katsayısının 0.960 olduğu saptanmıştır. Bu ölçek için yapılan faktör analizi sonucunda belirlenen faktörlerin toplam açıklayıcılık oranı yaklaşık %53.09 olarak elde edilmiştir. İfadelerin faktör yükleri 0.274-0.752 aralığında değişmektedir.

2.4. Verilerin Toplanması

Veri toplama sürecinde katılımcılar araştırma konusunda bilgilendirilmiştir. Onlardan “Kültürel Sermaye Ölçeği”, “Konuşma Kaygısı Ölçeği”, “Konuşma Tutum Ölçeği” ve “Konuşma Özyeterlik Ölçeği”ni doldurmaları istenmiştir. Bunun için herhangi bir süre kısıtlamasına gidilmemiştir.

2.5. Verilerin Analizi

Kültürel sermaye ile konuşmanın duyuşsal nitelikleri arasında korelasyon analizi yapılmıştır. Kültürel sermayenin konuşmanın duyuşsal nitelikleri üzerindeki yordayıcı rolünü belirlemek için basit doğrusal regresyon analizi uygulanmıştır. İstatistiksel analizler ve hesaplamalar için IBM SPSS Statistics 21.0 ve MS-Excel 2007 programları kullanılmıştır. İstatistiksel anlamlılık düzeyi $p < 0.05$ olarak kabul edilmiştir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışmada araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

Kurul adı= Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimlerde İnsan Araştırmaları Etik Kurulu

Karar tarihi= 26.03.2019

Belge sayı numarası= 2021/114

3. Bulgular**3.1. Temel Araştırma Sorusuna İlişkin Bulgular ve Yorum**

Tablo 2. Konuşma Duyuşsal Niteliklerinin Kültürel Sermaye Tarafından Yordanmasına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

	B	Std.Hata	t	p	F	p	R	R ²
Kültürel Sermaye Sabit (Tutum)	0.344 74.391	0.024 2.313	14.311 32.163	<0.001 <0.001	204.8 13	<0.001	0.663	0.440
Kültürel Sermaye Sabit (Özyeterlik)	0.847 79.656	0.044 4.275	19.077 18.631	<0.001 <0.001	363.9 17	<0.001	0.763	0.582
Kültürel Sermaye Sabit (Kaygı)	-0.421 124.357	0.051 4.894	8.285 25.410	<0.001 <0.001	68.64 1	<0.001	0.456	0.208

Tablo 2'ye bakıldığında kültürel sermayenin konuşma tutumunu, özyeterliğini ve kaygısını yordamasına ilişkin kurulan regresyon modellerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu; kültürel sermayenin konuşma tutumundaki değişimin %44.4'ünü, konuşma özyeterliğindeki değişimin %58.2'sini, konuşma kaygısındaki değişimin 20.8'ini açıkladığı ve kültürel sermayenin konuşma tutumunu, özyeterliğini ve kaygısını anlamlı bir biçimde yordadığı görülür. Kültürel sermayedeki 1 birimlik değişim, konuşma tutumunda 0.344, konuşma özyeterliğinde 0.847 ve konuşma kaygısında 0.421 birimlik bir değişime yol açmaktadır.

3.2. Birinci Alt Araştırma Sorusuna İlişkin Bulgular ve Yorum

Tablo 3. Kültürel Sermayenin Konuşma Kaygısı, Tutumu ve Özyeterliği İle İlişkisi

	Kültürel Sermaye	Entelektüel Birikim	Katılım	Kültürel Bilinç	Kültürel Potansiyel
Konuşma Tutum	0.663	0.577	0.582	0.587	0.661
<i>İlgi ve Sevgi</i>	0.681	0.607	0.572	0.597	0.675
<i>Endişe ve Kaygı</i>	0.263	0.161*	0.342	0.248	0.289
Konuşma Özyeterlik	0.763	0.701	0.650	0.612	0.753
<i>Konuşma Süreci</i>	0.641	0.566	0.574	0.512	0.660
<i>Konuşmayı Planlama</i>	0.754	0.717	0.604	0.602	0.727
<i>Dilsel Yapı</i>	0.704	0.643	0.612	0.577	0.671
<i>Dinleyici Faktörü</i>	0.634	0.618	0.492	0.501	0.597
Konuşma Kaygı	-0.456	-0.390	-0.446	-0.355	-0.469
<i>Fizyolojik Belirtiler</i>	-0.384	-0.334	-0.346	-0.322	-0.393
<i>Beceri ile ilgili Kaygı</i>	-0.357	-0.286	-0.398	-0.256	-0.375
<i>Psikolojik Durum</i>	-0.457	-0.394	-0.446	-0.351	-0.468

*p=0.009, diğer tüm anlamlılıklar p<0.001

Büyüköztürk'ün (2014: 32) Pearson ilişki katsayı düzeyleri dikkate alındığında bireylerin kültürel sermaye yeterlikleri ile konuşma kaygıları arasında orta düzeyde doğrusal, negatif yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki (pearson ilişki katsayısı=-0.456, p<0.001); kültürel sermaye yeterlikleri ile konuşma tutumları arasında orta düzeyde doğrusal, pozitif yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki (pearson ilişki

katsayısı=0.663, $p<0.001$) ve kültürel sermaye yeterlikleri ile konuşma özyeterlikleri arasında yüksek düzeyde doğrusal, pozitif yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki (pearson ilişki katsayısı=0.763, $p<0.001$) olduğu söylenebilir.

3.3. İkinci Alt Araştırma Sorusuna İlişkin Bulgular ve Yorum

Tablo 4. Konuşma Kaygısının Alt Boyutlarının Kültürel Sermaye Tarafından Yordanmasına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

	B	Std.Hata	t	p	F	p	R	R ²
Kültürel Sermaye Psikolojik durum	-0.255 71.064	0.031 2.961	8.307 24.001	<0.001 <0.001	69.005	<0.001	0.457	0.209
Kültürel Sermaye Fizyolojik belirtiler	-0.102 32.736	0.015 1.464	6.728 22.363	<0.001 <0.001	45.267	<0.001	0.384	0.148
Kültürel Sermaye Beceri ilgili kaygı	-0.063 20.557	0.010 0.990	6.166 20.769	<0.001 <0.001	38.019	<0.001	0.357	0.127

Tablo 4'e bakıldığında kültürel sermayenin konuşma kaygısının "psikolojik durum, fizyolojik belirtiler ve beceri ile ilgili kaygı" alt boyutlarını yordamasına ilişkin kurulan regresyon modellerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu; kültürel sermayenin "psikolojik durum" alt boyutundaki değişimin %20.9'unu; "fizyolojik belirtiler" alt boyutundaki değişimin %14.8'ini; "beceri ile ilgili kaygı" alt boyutundaki değişimin %12.7'sini açıkladığı ve bu alt boyutların kültürel sermaye tarafından anlamlı bir biçimde negatif yönde yordandığı görülür. Kültürel sermayedeki 1 birimlik değişim, "psikolojik durum" alt boyutunda -0.255; "fizyolojik belirtiler" alt boyutunda -0.102 ve "beceri ile ilgili kaygı" alt boyutunda -0.063 birimlik bir değişime yol açmaktadır.

3.4. Üçüncü Alt Araştırma Sorusuna İlişkin Bulgular ve Yorum

Tablo 5. Konuşma Tutumunun Alt Boyutlarının Kültürel Sermaye Tarafından Yordanmasına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

	B	Std.Hata	t	p	F	p	R	R ²
Kültürel Sermaye İlgil ve sevgi	0.298 54.425	0.020 1.911	15.006 28.479	<0.001 <0.001	225.183	<0.001	0.681	0.463
Kültürel Sermaye Endişe ve kaygı	0.051 20.077	0.011 1.106	4.405 18.157	<0.001 <0.001	19.402	<0.001	0.263	0.069

Tablo 5'e bakıldığında kültürel sermayenin konuşma tutumunun "ilgi ve sevgi, endişe ve kaygı" alt boyutlarını yordamasına ilişkin kurulan regresyon modellerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu; kültürel sermayenin "ilgi ve sevgi" alt boyutundaki değişimin %46.3'ünü, "endişe ve kaygı" alt boyutundaki değişimin %6.9'unu açıkladığı ve bu alt boyutların kültürel sermaye tarafından anlamlı bir biçimde yordandığı görülür. Kültürel sermayedeki 1 birimlik değişim, "ilgi ve sevgi" alt boyutunda 0.298 ve "endişe ve kaygı" alt boyutunda 0.051 birimlik bir değişime yol açmaktadır.

3.5. Dördüncü Alt Araştırma Sorusuna İlişkin Bulgular ve Yorum

Tablo 6. Konuşma Özyeterliliğinin Alt Boyutlarının Kültürel Sermaye Tarafından Yordanmasına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

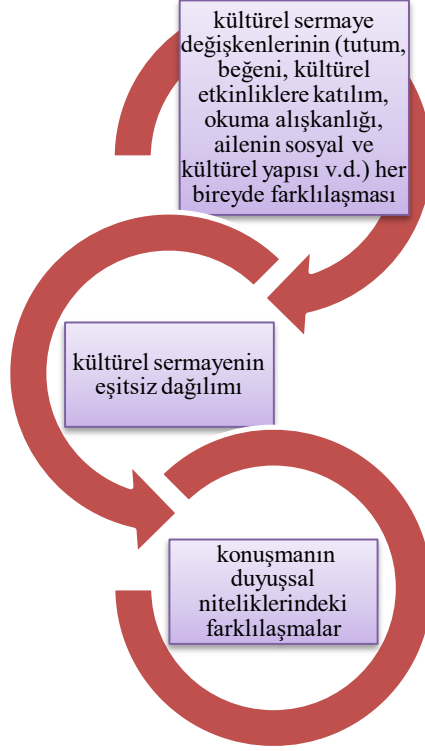
	B	Std.Hata	t	p	F	p	R	R ²
Kültürel Sermaye Planlama	0.233 21.224	0.013 1.209	18.558 17.551	<0.001 <0.001	344.400	<0.001	0.754	0.569
Kültürel Sermaye Konuşma süreci	0.348 34.576	0.026 2.483	13.494 13.928	<0.001 <0.001	182.079	<0.001	0.641	0.411
Kültürel Sermaye Dilsel yapı	0.176 13.929	0.011 1.058	15.992 13.166	<0.001 <0.001	255.744	<0.001	0.704	0.495
Kültürel Sermaye Dinleyici faktörü	0.090 9.926	0.007 0.657	13.251 13.251	<0.001 <0.001	175.596	<0.001	0.634	0.402

Tablo 6'ya bakıldığında kültürel sermayenin konuşma özyeterliliğinin "konuşmayı planlama, konuşma süreci, dilsel yapı ve dinleyici faktörü" alt boyutlarını yordamasına ilişkin kurulan regresyon modellerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu; kültürel sermayenin "konuşmayı planlama" alt boyutundaki değişimin %56.9'unu, "konuşma süreci" alt boyutundaki değişimin %41.1'ini, "dilsel yapı" alt boyutundaki değişimin %49.5'ini, "dinleyici faktörü" alt boyutundaki değişimin %40.2'sini açıkladığı ve bu alt boyutların kültürel sermaye tarafından anlamlı bir biçimde yordandığı görülür. Kültürel sermayedeki 1 birimlik değişim, "konuşmayı planlama" alt boyutunda 0.233; "konuşma süreci" alt boyutunda 0.348; "dilsel yapı" alt boyutunda 0.176 ve "dinleyici faktörü" alt boyutunda 0.090 birimlik bir değişime yol açmaktadır.

4. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Çalışmanın temel araştırma sorusu doğrultusunda yapılan çözümlenmelerden elde edilen bulgular; kültürel sermayenin konuşma tutumundaki değişimin %44.4'ünü, konuşma özyeterliliğindeki değişimin %58.2'sini, konuşma kaygısındaki değişimin %20.8'ini açıkladığı ve kültürel sermayenin bu değişkenleri anlamlı bir biçimde yordadığı yönündedir. Çalışmanın birinci alt araştırma sorusu doğrultusunda yapılan çözümlenmelerden elde edilen bulgular; kültürel sermaye ile konuşma kaygısı ($r=-0.456$); konuşma tutumu ($r=0.663$) ve konuşma özyeterliliği ($r=0.763$) arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler olduğunu göstermektedir. Çalışmanın ikinci alt araştırma sorusu doğrultusunda yapılan çözümlenmelerden elde edilen bulgular; kültürel sermayenin konuşma kaygısının "psikolojik durum" alt boyutundaki değişimin %20.9'unu; "fizyolojik belirtiler" alt boyutundaki değişimin %14.8'ini; "beceri ile ilgili kaygı" alt boyutundaki değişimin %12.7'sini açıkladığı ve bu alt boyutların kültürel sermaye tarafından anlamlı biçimde negatif yönde yordandığı yönündedir. Çalışmanın üçüncü alt araştırma sorusu doğrultusunda yapılan çözümlenmelerden elde edilen bulgular; kültürel sermayenin konuşma tutumunun "ilgi ve sevgi" alt boyutundaki değişimin %46.3'ünü, "endişe ve kaygı" alt boyutundaki değişimin %6.9'unu açıkladığı ve bu alt boyutların kültürel sermaye tarafından anlamlı bir biçimde yordandığı yönündedir. Çalışmanın dördüncü alt araştırma sorusu doğrultusunda yapılan çözümlenmelerden elde edilen bulgular ise kültürel sermayenin konuşma özyeterliliğinin "konuşmayı planlama" alt boyutundaki değişimin %56.9'unu, "konuşma süreci" alt boyutundaki değişimin %41.1'ini, "dilsel yapı" alt boyutundaki değişimin %49.5'ini, "dinleyici faktörü" alt boyutundaki değişimin %40.2'sini açıkladığını ve bu alt boyutların kültürel sermaye tarafından anlamlı bir biçimde yordandığını ortaya koymaktadır.

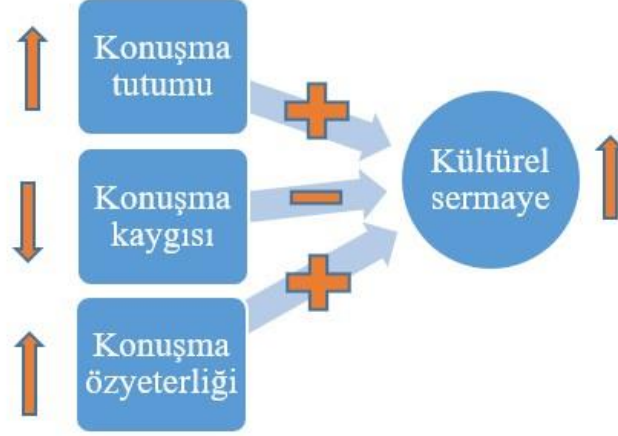
Şekil 1. Konuşmanın Duyuşsal Niteliklerindeki Farklılaşmada Kültürel Sermayenin Rolü

Tavakoli, Pahlavannezhad ve Ghonsooly (2017), kültürel sermayesi yüksek olan öğretmenlerin özyeterlilik algılarının da daha yüksek olduğunu belirtir. Benzer bir biçimde Reay (2004), kültürel sermaye açısından daha donanımlı annelerin daha az donanımlı annelere göre öğretmenlerle olan karşılıklı konuşmalarda –okul ve aile arası çatışma veya anlaşmazlık olması durumunda- kesinlik, özgüven ve karşıt bakış açılarını açıkça dile getirme gibi konularda daha becerikli olduğunu ve daha az donanımlı annelerin konuşurken çekinme ve kendileriyle çelişme olasılığının daha yüksek olduğunu vurgular. Aynı zamanda Reay (2004), kültürel sermaye eksikliğinin, kişisel yetersizlik duygularında ve güven eksikliğinde önemli bir rol oynadığını savunur. Rowe’un (2008) kültürel sermayesi yüksek ve daha eğitimli ebeveynlerin çocuklarıyla daha uzun konuştuğu yönündeki bulgusu ise kültürel sermayenin konuşma tutumu üzerindeki etkisine işaret eder. Tekşan ve Cinpolat (2018) tarafından yapılan çalışmada ise kültürel sermayenin bir bileşeni olan okuma alışkanlığı (Jæger, 2011) ile konuşma özyeterliliği algıları arasında olumlu bir ilişki olduğu bulgulanmıştır. Öte yandan sosyoloji alanında özyeterlilik üzerine yapılan çalışmaların temelinde özyeterliliğin toplum yapısı ile olan ilişkisi yatar. Toplum yapısının en belirgin yönlerinden olan kültürel sermayeye dayalı toplumsal katman, özyeterliliğin gelişiminde önemli bir yere sahiptir. Çünkü toplumsal katmanlar; bireylerin eylemlerini farklı biçimlerde değerlendiren düşünsel inanç sistemlerine sahiptir ve bireylerin atılım, katılım, girişkenlik gibi eylemlerinin seyrini etkiler (Gecas ve Schwalbe, 1983). Matarasso (1997), kültürel sermayenin yüksek yaşam doyumu, mutluluk, öznel iyi oluş ve geniş anlamda yaşam kalitesi ile olumlu yönde anlamlı ilişkisinin olduğunu bulgulanmıştır. Ayrıca sosyoekonomik durum ve anne-baba eğitim durumları gibi kültürel sermayenin bileşenleri arasında gösterilen değişkenlerin kaygı üzerinde etkili olduğu saptanmıştır (Alisinaoğlu ve Ulutaş, 2000; Bozkurt 2004; Varol, 1990). Alanyazındaki kültürel sermaye ile özgüven, çekinme, kaygı ve isteklilik gibi değişkenler arasındaki ilişkiye yönelik bu bulgular araştırmadan elde edilen bulgularla benzerlik göstermektedir. Bu bağlamda kültürel sermaye ile konuşma kaygısı, tutumu ve özyeterliliği arasında çeşitli düzeylerde ilişki olduğu söylenebilir. Kültürel

sermaye düzeyi arttıkça konuşma tutumu ve özyeterliği de artmakta, konuşma kaygısı ise düşmektedir (Şekil 2).

Şekil 2. Konuşmanın Duyuşsal Nitelikleri İle Kültürel Sermaye Arasındaki İlişki (↑: Artan; ↓: Azalan; +: Olumlu İlişki; -: Olumsuz İlişki)

Konuşmanın duyuşsal nitelikleri üzerinde kültürel sermayenin önemli bir rolü olduğu ortadır. Kültürel sermaye düzeyinin artırılması için görece daha elverişsiz ortamlarda yaşayan gençlere yönelik önlemler (gezin sinemalar, spor etkinlik alanları, okuma evleri, tiyatro gösterimleri vb.) alınabilir. Uzun vadeli strateji ve kalkınma politikaları ile eğitim programları, kültürel sermaye dikkate alınarak yeniden yapılandırılabilir. Müze alanlarına ve sergilerine sanal ziyaretler, sanal konserlere katılım, e-kitap gibi çevrim içi uygulamalara ağırlık verilebilir. Müzik, film, şiir ve roman gibi kültürel içerikleri önceleyen bir ders oluşturulabilir. Ders kitaplarının içeriği önemli bilim adamı ve sanatçıların yaşam öyküleriyle zenginleştirilebilir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışmada araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur.

Kurul adı= Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimlerde İnsan Araştırmaları Etik Kurulu

Karar tarihi= 26.03.2019

Belge sayı numarası= 2021/114

Destek Beyanı

Araştırma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Bu çalışmada herhangi bir çıkar çatışması söz konusu değildir.

Kaynaklar

Alisinaoğlu, F. ve Ulutaş, İ.(2000).Çocuklarda kaygı ve bunu etkileyen etmenler. Milli Eğitim, 145.

Andersen, I. G. ve Jæger, M. M. (2015). Cultural capital in context: Heterogeneous returns to cultural capital across schooling environments. Social Science Research, 50, 177-188.

Avcı, Y. E. ve Yaşar, M. (2014). Kültürel sermaye ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. International Journal of Social Science Research, 3(1), 65-77.

- Aydın, İ. S. (2013). Öğretmen adaylarının konuşma öz yeterliklerine ilişkin ölçek geliştirme çalışması. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 14, 33-46.
- Baki, Y. ve Kahveci, G. (2017). Türkçe öğretmeni adaylarının konuşma kaygılarının etkili konuşma becerileri üzerindeki etkisi: bir yapısal eşitlik modellemesi. *Turkish Studies*, 12(4), 47-70.
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavior change. *Psychological Review*, 84, 191-215.
- Bisman, C. (2004). Social work values: The moral code of the profession. *British Journal of Social Work*, 34(1), 109-123.
- Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital. J. G. Richardson (Ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* içinde. (ss. 241-258). Connecticut: Greenwood Press.
- Bourdieu, P. (2017). *Ayrım: Beğeni yargısının toplumsal eleştirisi*. 2. Baskı, D. Fırat ve G. Berkkurt (Çev.). Ankara: Heretik Yayınları.
- Bozkurt, N. (2004). Bir grup üniversite öğrencisinin depresyon ve kaygı düzeyleri ile çeşitli değişkenler arasındaki ilişkiler. *Eğitim ve Bilim*, 29(133), 52-59.
- Büyüköztürk, Ş. (2014). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. 20. Baskı, Ankara: Pegem Akademi.
- Coşkun, M. K. ve Ünal, B. (2006). Kültürel sermaye, eğitim ve eşitsizliğin yeniden üretimi. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, (9)1, 24-44.
- DiMaggio, P. (1982). Cultural capital and school success: The impact of status culture participation on the grades of U.S. high school students. *American Sociological Review*. 47, 189-201.
- DiMaggio, P. ve Mohr, J. (1985). Cultural capital, educational attainment, and marital selection. *The American Journal of Sociology*, 90(6), 1231-1261.
- Fang, X. (2011). Anxiety in EFL listening comprehension. *Theory and Practice in Language Studies*, 1(12), 1709-1717.
- Gecas, V. ve Schwalbe, M. L. (1983). Beyond the looking-glass self: Social structure and efficacy-based self-esteem. *Social psychology quarterly*, 46, 77-88.
- Good, C. V. (1973). *Dictionary of education*. New York: McGraw- Hill Book Company.
- Gölpınar, Ş., Hamzadayı, E. ve Bayat, N. (2018). Konuşma kaygı düzeyi ile konuşma başarımları arasındaki ilişki. *Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 75-85.
- Hamzadayı, E. (2019). Konuşmaya ilişkin duyuşsal nitelikler. Gökhan Çetinkaya (Ed.), *Konuşma ve eğitimi içinde* (ss. 89-104). Ankara: Pegem Akademi.
- Hancock, A. B., Stone, M. D., Brundage, S. B. ve Zeigler, M. T. (2010). Public speaking attitudes: Does curriculum make a difference?. *Journal of voice*, 24(3), 302-307.
- Harker, R. (1990). Bourdieu: Education and reproduction. R. Harker, C. Mahar and C. Wilkes (Ed.). *An Introduction to the Work of Pierre Bourdieu. The practice of theory içinde* (ss. 86-109). Basingstoke and London: The MacMillan Press Ltd.
- Jæger, M. M. (2011). Does cultural capital really affect academic achievement? New evidence from combined sibling and panel data. *Sociology of Education*. 84(4), 281-298.

- Johnson, B. ve Christensen, L. (2014). Eğitim araştırmaları: Nicel, nitel ve karma yaklaşımlar. 4. Baskı, S. B. Demir (Çev. Ed.), Ankara: Eđiten Kitap.
- Katranrı, M. (2014). Öğretmen adaylarının konuşma becerisine yönelik öz yeterlik algıları. Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 3(2), 174-195.
- Kim, S. (2014). Cultural capital and quality of life in Korea. A. C. Michalos (Ed.), Encyclopedia of quality of life and well-being research içinde (ss. 1374-1382), Springer Reference.
- Kinay, İ. ve Özkan, E. (2014). Öğretmen adayları için konuşma kaygısı ölçeği (ÖAKKÖ) geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. Turkish Studies, 9(5), 1747-1760.
- Lane, L. ve Taber, N. (2012). Experiences with cultural capital in education: Exploring the educational life stories of first-generation postsecondary students. The Canadian Journal for the Study of Adult Education, 24(2), 1-16.
- Lareau, A. ve Weininger, E. B. (2003). Cultural capital in educational research: A critical assessment. Theory and society, 32(5-6), 567-606.
- Matarasso, F. (1997). Use or ornament? The social impact of participation in the arts. Stroud: Comedia.
- Özdemir, S. (2018). Türkçe Öğretmeni Adaylarının Konuşma Kaygısını Gidermede Hazırlıklı Konuşmaların Rolü. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 18 (1), 361-374.
- Paradewari, D. S. (2017). Investigating students' self-efficacy of public speaking. International Journal of Education and Research, 5(10), 97-105.
- Reay, D. (2004). Education and cultural capital: The implications of changing trends in education policies. Cultural trends, 13(2), 73-86.
- Roberts, K. (2004). Leisure inequalities, class divisions and social exclusion in present-day Britain. Cultural Trends, 13(2), 57-71.
- Robinson, A. (1993). What smart students know. New York: Crown Trade Paperbacks.
- Rowe, M. L. (2008). Child-directed speech: Relation to socioeconomic status, knowledge of child development and child vocabulary skill. Journal of child language, 35(1), 185-205.
- Tavakoli, H., F., Pahlavannezhad, M. R. ve Ghonsooly, B. (2017). A mixed methods study of the relationship between cultural capital of senior high school English teachers and their self-efficacy in Iran's English language classrooms. Sage Open, 7(3), 1-16.
- Tekbıyık, A. (2014). Relational research method. Metin, M. (Ed.). In Scientific research methods in education from theory to practice (pp. 99-114). Ankara: Pegem Academy.
- Tekşan, K. ve Cinpolat, E. (2018). Öğretmen adaylarının kitap okuma alışkanlığına yönelik tutumları ve konuşma öz yeterlik algıları. Turkish Studies Educational Sciences, 13(11), 1219-1236.
- Topçuoğlu Ünal, F. ve Özer, D. (2017). Ortaokul öğrencileri için konuşma becerisi tutum ölçeği: geçerlilik ve güvenirlik çalışması. International Journal of Languages' Education and Teaching, 5(6), 120-131.
- Uçgun, D. (2016). Ortaokul öğrencilerinin okuma ve dinleme kaygıları arasındaki ilişkinin incelenmesi. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 5(4), 1958-1970.
- Ünsal, F. (2019). Türkçe derslerinde rol alma modeli ile hazırlanan etkinliklerin öğrencilerin konuşma tutum ve kaygılarına etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

- Varol, Ş. (1990). Lise son sınıf öğrencilerinin kaygılarını etkileyen etmenler. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Yangil, M. K. ve Topçuoğlu Ünal, F. (2019). İkna etme tekniğinin konuşma tutumu üzerindeki etkisi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 7(2), 321-336.
- Zeinivand, T., Azizifar, A. ve Gowhary, H. (2015). The relationship between attitude and speaking proficiency of Iranian EFL learners: The case of Darrehshehr city. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 199, 240-247.

Enderunlu Fazıl'ın Ramazaniyye Türü Şiirlerinde Yer Alan Tipler ve Kültürel Unsurlar

Mesut Bayram DÜZENLİ, Talip ÇUKURLU¹

Enderunlu Fazıl'ın Ramazaniyye Türü Şiirlerinde Yer Alan Tipler ve Kültürel Unsurlar

Özet

Klasik Türk edebiyatında ramazaniyyeler ilk defa XV. yüzyılda görülmeye başlanmış, XVIII. yüzyılda yaygın olarak yazılmış ve XX. yüzyıla kadar yazılmaya devam etmiştir. Divan şairlerinin Ramazan ayı vesilesiyle padişahlara, devlet büyüklerine veya hamilerine sundukları ve nesip bölümünde Ramazan'ı anlatan ve genellikle kaside nazım şekliyle yazdıkları "ramazaniyye" adı verilen bu manzumeler, Osmanlı toplumunun Ramazan ayına bakışını tespit etmede son derece önemli kaynaklardır. Bu türde en çok manzume yazar Enderunlu Fazıl'dır. Bu çalışmamızda, Enderunlu Fazıl Divanı'ndaki ramazaniyye türü manzumelerde yer alan tipler ve kültürel unsurlar incelenmiştir. Bunun için İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde bulunan NEKTY02819 demirbaş numaralı yazma eser esas alınmış; yaprak, şiir ve beyit numaraları bu eserdeki sıraya göre verilmiştir. Bazı durumlarda Almanya Milli Kütüphanesi (Deutsche Nationalbibliothek) Türkçe Yazmalar Koleksiyonunda bulunan Ms.or.fol.3343 demirbaş numaralı yazmadan ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kütüphanesinde bulunan O/253 demirbaş numaralı matbu nüshadan yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Enderunlu Fazıl, Ramazaniyye, Kaside, Tip, Osmanlı Ramazan Kültürü

Types and Cultural Elements in Enderunlu Fazıl's Poems of Ramazaniyye

Abstract

In classical Turkish literature, poems mentioning the month of Ramadan were first published in XV. century and XVIII. century is a widespread species. These poems, called "ramazaniyya", which the poets of the Divan presented to the sultans, elders or patrons on the occasion of the month of Ramadan and wrote about the Ramadan in the section of "nesip" and generally written in ode, are extremely important sources in determining the Ottoman society's view of the month of Ramadan. The poet who wrote the most poems in this genre is Enderunlu Fazıl. In this study, the types and cultural elements in the "ramazaniyya" type of poems in the Divan of Enderunlu Fazıl were examined. For this, the manuscript with the fixture number NEKTY02819 in the Library of Rare Works of Istanbul University was taken as a basis; page, poem and couplet numbers are given in the order in this work. In some cases, Ms.or.fol.3343 in the Turkish Manuscripts Collection of the German National Library (Deutsche Nationalbibliothek) and the printed copy with the fixture number O / 253 in the Atatürk Library of Istanbul Metropolitan Municipality. The verse forms, number of couplets, titles and meters of the ramazaniyya are given in a table.

Keywords: Enderunlu Fazıl, Ramazaniyya, Ode, Type, Ottoman Ramadan Culture

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

Giriş

Klasik Türk edebiyatı eserlerinin birçoğunun dinî metinleri barındırıyor olması, yazma eserlerin serlevhalarında eser isimlerinin hemen altına bir de besmelenin ilâştirilmesi, bu edebiyatın İslam dini etkisinde geliştiğini göstermektedir. Din olgusu, Klasik Türk edebiyatını sadece belagat bakımından değil konu bakımından da etkilemiştir. Bu etkileyiş, hemen bütün şairlerin divanlarının baş tarafında yer alan tevhit, münacat ve naat türü kasidelerde yoğun bir şekilde görülmektedir. Bu hususta Çelebioğlu, kültür ve edebiyatımızdaki dini, tasavvufi ve ahlaki mahiyetteki eserlerin din dışı eserlerden daha fazla olduğunu, din dışı eserlerin dokusunda bile dini kültürümüzün tezahürlerini her an tespit etmenin mümkün

¹ Mesut Bayram DÜZENLİ, Doç. Dr., Siirt Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mesutbayramduzenli@gmail.com, ORCID ID orcid.org / 0000-0003-3479-8244, Talip ÇUKURLU, Dr. Öğretim Üyesi, Siirt Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, talip.cukurlu@siirt.edu.tr, ORCID ID orcid.org / 0000-0002-5164-6720.

Bu makale 30 Nisan 2021 tarihinde Bakü Avrasya Üniversitesi tarafından düzenlenen *Nazım Hüseyinli Uluslararası İlmî Araştırmalar Kongresi'*nde sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

olduğunu belirtmektedir (1998: 697). Ramazaniyeler de dini kültürümüzün yansımalarının en üst seviyede görüldüğü türlerden biridir.

Ramazan, Arapça “şiddetli sıcak olmak, yakmak” anlamına gelen “ramaz” kökünden türeyen bir kelimedir. Terim anlamı ise “Arabi ayların şaban ve şevval arasında kalan ve devamı boyunca oruç tutulan dokuzuncu ay”dır (Ayverdi, 2011: 1014). Divan şairlerinin Ramazan ayı vesilesiyle padişahlara, devlet büyüklerine, dostlarına veya hamilerine sundukları ve nesip bölümünde Ramazan’ı anlatan ve genellikle kaside nazım şekliyle yazdıkları, “ramazaniye” adı verilen (Canım, 2020: 252; Çelebioğlu, 1998: 692; Pekolcay vd. 2000: 240) manzumeler, Osmanlı toplumunun Ramazan ayına bakışını tespit etmede son derece önemli kaynaklardır. Bu eserler kaside nazım şeklinin yanı sıra bentlerle meydana gelen nazım şekilleriyle veya gazel nazım şekliyle de yazılabilmektedir. Kasideler genellikle Ramazan tebriki için yazılırken gazeller daha çok Ramazan ilhamıyla yazılmış şiirlerdir (Çelebioğlu, 1998: 703). Diğer taraftan ramazaniyeler, dinî literatürün Klasik şiirimize girmesinde büyük bir pay sahibidir. “Cami, mushaf, cemaat, oruç, ramazan, rahle, imsak, iftar, teravih” vd. terimler, şairin dehasına göre manzumelerde yerini alır (Ertan, 95: 15).

Toplumların çeşitli inanç ve geleneklerinin, sosyal ve ruhi hayatının edebi eserlere yansımaları doğaldır. Bu sebeple, manzum veya mensur birçok edebi türde devrin hususiyetlerini yansıtan izler fazlasıyla bulunabilmektedir. Ramazaniye türü eserler de bunlara dahildir. Ramazan veya oruç dini bir mevzu olarak ele alınmasının yanı sıra sosyal ve edebi bir mevzu olarak da yüzyıllar boyunca edebi eserlerimizde işlenmiştir. Ramazan’la ilgili eserleri dini, tasavvufi ve edebi yönlerini dikkate alarak üçe ayırmak mümkün gibi gözükse de eserler çoğu zaman birden fazla yöne sahip olabilmektedir. Bu noktada Çelebioğlu şu şekilde tasnif yapılabileceğini söyler: 1) Ramazaniyeler 2) Ramazan ilahileri 3) Ramazan manileri 4) Ramazan’la ilgili rubai, koşma vs. gibi muhtelif türden şiirler (1998: 691).²

Ramazan bütün Müslümanlar için ortak bir nokta olsa da her bir Müslüman topluluğun dünya görüşüne, yaşadığı coğrafyaya göre birbirinden farklı adetler, gelenekler ortaya çıkmıştır (Dursunoğlu, 2003: 20). Bahusus Türk-İslam edebiyatı da derinden etkilenmiş; atasözleri, deyimler, şiirler, maniler ve sohbetlerle Türklere mahsus bir “Ramazan Medeniyeti/Edebiyatı” ortaya çıkmıştır. Klasik Türk edebiyatında ilk örneklerine XV. yüzyılda rastlanan (Kaya vd, 2019: 225; Yüksel, 1977: 35) ramazaniyeler, XVIII. yüzyıl ve sonrasında yaygınlaşmıştır. Bu türün en çok örnek veren şairi, Enderunlu Fazıl’dır. Sabit, Nazim, Edirneli Kami, Koca Ragıb Paşa, Şeyh Galib, Enderunlu Vasıf ve Sümbülzade Vehbi gibi isimler de ramazaniye türünde eser telif etmiş olan diğer şairlerdendir (Çelebioğlu, 1998: 692; Uzun, 2007: 439).

Ramazaniyelerde; hilalin görülmesi, Ramazan’ın başlaması, mahya, kandiller, eğlenceler, imsak, iftar, teravih, sahur, Kadir gecesi, tiryakiler, sarhoşlar, din adamları, bayram hazırlıkları ve nihayetinde bayram işlenen konulardan olmakla beraber bu makalede daha çok tipler ve kültürel unsurlar üzerinde durulacaktır.³

1. Enderunlu Fazıl’ın Hayatı ve Eserleri

1.1. Hayatı (ö. 30 Aralık 1810/3 Zilhicce 1225/18 Kanun-ı Evvel 1225)

Enderun’da yetiştiği için Enderunlu Fazıl olarak bilinen ve asıl adı Hüseyin olan şair, Akka’da doğmuştur. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber kardeşinin ölümü için düşürdüğü tarihten hareketle 1170/1756-1757 civarında doğduğunu söylemek mümkündür. Dedesi Zahir Ömer ve babası Ali Zahir, I. Abdülhamid zamanında Akka’da, devlete isyan ettikleri için öldürülmüştür (1189/1775). Fazıl, kardeşi ve amcaları, Kaptanıderya Gazi Hasan Paşa tarafından İstanbul’a getirilmiş ve hükümdarın fermanı üzerine Fazıl, kardeşi Hasan Kamil ile birlikte Enderun’a alınmıştır.

² Tasnif hakkındaki detaylı bilgi için referans esere müracaat edilebilir.

³ Makalenin hacmi düşünülerek ramazaniyeler hakkında ayrıntıya girilmemiş olup detaylı bilgiye ilgili çalışmalardan bakılabilir.

Kaynaklar, Enderun'da sekiz dokuz yıl kadar iyi bir eğitim alan Fazıl'ın, 1198/1783-84 yılında çeşitli sebeplerle saraydan çıkarıldığını, İstanbul sokaklarında on iki yıl kadar perişan bir hayat süren şaire - başta padişah olmak üzere çeşitli devlet adamlarına yazmış olduğu kasidelerinin de etkisiyle olsa gerek- Rodos, Halep ve Erzurum yörelerinde çeşitli görevler verildiğini kaydeder. Bu görevleri sonrası İstanbul'a dönen Fazıl, hicivleri yüzünden 1214/1799'da bu kez sürgüne gönderilir. Sürgün yıllarında gözlerini kaybeden şairin İstanbul'a dönmesine izin verilir. Yaklaşık on yıl yatalak ve kör olarak yaşayan Fazıl, 30 Aralık 1810 tarihinde vefat eder. Şairin, caize alabilmek için kör ve yatalak haldeyken bile dönemin devlet bü-yüklerine kasideler sunduğu, kaynaklarda aktarılan bilgiler arasındadır (Büyük Türk Klasikleri, 1990: 124-125; Fatin, 2017: 384-385; Kesik, e-kaynak; Koç, 2008: 438-439; Koç Keskin, 2010: 149-186; Koçu, 1971: 5589-5592; Küçük, 1995: 188-189; Mehmed Süreyya, 1996: 510-511; Şemseddin Sami, 1889: 3331; Yöntem, 1977: 529-531). Fazıl'ın Divan edebiyatında en fazla ramazaniyye yazan şair olmasının temelinde de yine yaşamış olduğu maddi imkansızlıklar olsa gerektir. Zira gerek kaside ve gerekse terki-bent nazım şekliyle yazdığı bu manzumelerde, şairin sürekli maddi sıkıntılardan yakındığını ve memduhundan bir yardım beklediğini görmekteyiz.

1.2. Eserleri

Fazıl'ın *Divan*, *Hûbannâme*, *Zenannâme*, *Çenginâme (Rakkasnâme)*, *Defter-i Aşk* isimli eserleri vardır. Bu eserlerin en önemlisi ise oldukça hacimli olan *Divan*'ıdır. *Divan*'da Türkçe, Arapça, Farsça münacat ve naatlar bulunur. Eserin asıl bölümünü, dönemin önde gelen kişilerine sunulmuş olan kasideler oluşturur. Yaklaşık yüz altmış sayfalık kasideler bölümünün ardından tarih manzumeleri ve gazeller gelir. Enderunlu Fazıl'ın bu eseri üzerine maalesef henüz tenkitli bir metin neşri yapılmamıştır.

Defter-i Aşk, Fazıl'ın önce âşık olup sonra pişman olduğu aşk maceralarını anlattığı 438 beyitlik bir mesnevidir. *Hûbannâme*, Hindistan'dan Amerika'ya kadar birçok ülkenin erkeklerinden bahseder ve şairin onlar hakkındaki görüşlerini barındırır. Ahlakın sınırlarını zorlayan bu eser 796 beyitten ibarettir. Osmanlı devletinde yasaklanmış ilk eserdir. *Zenannâme*, çeşitli milletlerin kadınlarının anlatıldığı, kadınlar hamamı ve mahalle baskını gibi bölümlerin olduğu 1101 beyitlik bir mesnevidir. *Çenginâme*, *Rakkasnâme* adıyla da bilinen eserde, İstanbul'daki köçeklerin isimleri sayılır. Dönemin örf ve adetlerini yansıtmaması bakımından önemli olan bu eser dört mısralık bentlerle yazılmıştır. *Sûrnâme-i Şehriyâr*, I. Abdülhamid'in şehzadeleri Mustafa ve Süleyman'ın "Bed-i Besmele" törenini anlatması ve bu türün müstakil ilk örneği kabul edilmesi bakımından önemli bir eserdir.

2. Enderunlu Fazıl'ın Ramazaniyyelerindeki Tipler ve Kültürel Unsurlar

Enderunlu Fazıl Divanı'nın yurt içi ve yurt dışı çeşitli kütüphanelerde yirmi iki nüshası tespit edilmiştir. Bu çalışmamızda İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde bulunan *NEKTY02819*⁴ demirbaş numaralı yazma eser esas alınmış; yaprak, şiir ve beyit numaraları bu eserdeki sıraya göre verilmiştir. Ancak İÜ nüshasında bazı ramazaniyye türündeki şiirlerin bulunmaması, zaman zaman birtakım imlâ ve vezin hataları ile anlamın tam oturmaması gibi sebeplerle Almanya Milli Kütüphanesi (Deutsche Nationalbibliothek) Türkçe Yazmalar Koleksiyonunda bulunan *Ms.or.fol.3343* demirbaş numaralı yazmadan⁵ ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığında bulunan *O/253* demirbaş numaralı matbu nüshadan⁶ yararlanılmış; bu durum, gerek metin içinde gerekse dipnotlarda belirtilmiştir. İÜ nüshası incelendiğinde yirmi tane ramazaniyye türünde manzume bulunduğu tespit edilmiştir. İÜ'de olmayıp B nüshasında bulunan üç ramazaniyye daha eklendiğinde Fazıl'ın bu türde yazmış olduğu manzume sayısı yirmi üçe ulaşmaktadır. Bu yönüyle Fazıl, ramazaniyye türünde en fazla manzume yazan Divan şairi unvanını elinde bulundurmaktadır.⁷

⁴ Bu nüsha "İÜ" kısaltmasıyla gösterilecektir.

⁵ Bu nüsha "B" kısaltmasıyla gösterilecektir.

⁶ Bu nüsha "MA" kısaltmasıyla gösterilecektir.

⁷ Hakan Yekbaş, *Ramazani Divan Şiiri Metinlerinden Okumak* isimli makalesinde verdiği tabloda (2012: 186-187), Fazıl'a ait üçü terki-bent on altısı kaside olmak üzere toplam on dokuz ramazaniyye tespit etmişken Hulusi Eren, *Sosyal Hayata*

*Divan'*da bulunan ramazaniyyeler hakkındaki bilgiler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Sıra/ Sayfa No	Nazım Şekli	Beyit/ Bent Sayısı	Başlık ⁸	Vezin
1/43b	Kaside	33	Kasîde-i Ramazâniyye vü Şitâiyye	Mefâîlün / Mefâîlün / Mefâîlün / Mefâîlün
2/43b	Kaside	60	Kasîde-i Ramazâniyye vü Bahâriyye	Feilâtün / Feilâtün / Feilâtün / Feilün
3/45b	Kaside	70	Kasîde-i Ramazâniyye	Feilâtün / Feilâtün / Feilâtün / Feilün
4/47a	Kaside	78	Kasîde-i Ramazâniyye	Me'ûlü / Mefâîlü / Mefâîlü / Feülün
5/96a	Kaside	50	Kasîde-i Ramazâniyye vü Şitâiyye Der-Sitâyiş-i Yûsuf Ziyâ Pâşâ	Feilâtün / Feilâtün / Feilâtün / Feilün
6/97a	Kaside	13	Kasîde-i Ramazâniyye Der-Sitâyiş-i Yûsuf Ziyâ Pâşâ	Me'ûlü / Mefâîlü / Mefâîlü / Feülün
7/97b	Kaside	18	Ramazâniyye Der-Sitâyiş-i Hâfız İsmâîl Pâşâ	Mefâîlün / Mefâîlün / Mefâîlün / Mefâîlün
8/98b	Kaside	20	Kasîde-i Ramazâniyye-i Kâim-Makâm Sâmi Bekir Pâşâ	Mefâîlün / Feilâtün / Mefâîlün / Feilün
9/98b	Kaside	34	Kasîde-i Ramazâniyye Der-Sitâyiş-i Kâtibü's-Sırr-ı Cihân-dârî Ahmed Efendi	Mefâîlün / Mefâîlün / Feülün
10/99b	Kaside	30	Kasîde-i Ramazâniyye Der-Sitâyiş-i Kâtibü's-Sırr-ı Şeh-riyârî Ahmed Efendi	Me'ûlü / Fâilâtü / Mefâîlü / Fâilün
11/100b	Kaside	26	Kasîde-i Ramazâniyye Be-Kapudan-ı Deryâ Sâlih Pâşâ	Feilâtün / Feilâtün / Feilâtün / Feilün
12/101a	Kaside	21	Ramazâniyye-i Beyhân Sultân	Feilâtün / Feilâtün / Feilâtün / Feilün
13/101a	Kaside	20	Kasîde-i Ramazâniyye Be-Kethüdâ-yı Sadr-ı Âlî İbrâhîm Efendi	Feilâtün / Feilâtün / Feilâtün / Feilün
14/101b	Kaside	10	Ramazâniyye Be-Kethüdâ-yı Sadr-ı Âlî İbrâhîm Nesîm Efendi	Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün
15/102a	Kaside	16	Kasîde-i Ramazâniyye Be-Kethüdâ-yı Sadr-ı Âlî Refîk Efendi	Feilâtün / Feilâtün / Feilâtün / Feilün
16/102b	Kaside	49	Kasîde-i Ramazâniyye Der-Sitâyiş-i Kethüdâ-yı Sadr-ı Âlî Şerîf Efendi	Feilâtün / Mefâîlün / Fe- ilün
17/103b	Kaside	11	Kasîde-i Ramazâniyye Be-Kethüdâ-yı Sadr-ı Âlî İbrâhîm Efendi	Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün
18 ⁹ /B 55b	Kaside	11	Ramazâniyye-i Diğer	Mefâîlün / Mefâîlün/ Feülün
19 ¹⁰ /B 56b	Kaside	53	Ramazâniyye	Feilâtün / Feilâtün / Feilâtün / Feilün
20/104a	Kaside	12	Kasîde-i Ramazâniyye Be-Re'îsü'l-Küttâb Gâlib Efendi	Feilâtün / Feilâtün / Feilâtün / Feilün

Bakan Yönüyle Nedim'in Ramazaniyesi Üzerine Bir İnceleme" isimli makalesinde (2019: 148) Fazıl'ın "on üç kaside ile bu türün en fazla örnek veren şairi" olduğunu söylemiştir.

⁸ Başlıklar nüshalarda farklılık gösterdiği için bu çalışmada bazı istisnalar dışında İÜ nüshası tercih edilmiştir.

⁹ İÜ nüshasında bulunmayan bu kaside B nüshasından alınmıştır.

¹⁰ İÜ nüshasında bulunmayan bu kaside B nüshasından alınmıştır.

21 ¹¹ /B 85a	Kaside	26	Ramazâniyye Be-Hazret-i Sultân Mustafâ Hân	Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün
22/118b	Terkip- bent (?)	13	Terkîb-Bend-i Ramazâniyye Ki Be-Rikâb-ı Şâh-ı Enâm Arz- Şüde	Mef'ûlü / Mefâilü / Mefâilü / Feülün
23/121a	Terkip- bent (?)	5	Terkîb-Bend-i Ramazâniyye Sadr-ı A'zam Yûsuf Ziyâ Pâşâ	Feilâtün / Feilâtün / Feilâtün / Feilün

Tablo 1: Enderunlu Fazıl Divanı'nda Yer Alan Ramazaniyyeler

2.1. Ramazaniyyelerdeki Tipler

2.1.1. Kayyumlar (Cami Hizmetlileri)

Ramazan ayında bahçıvan ve mescit hademeleri görevli oldukları yerleri düzenlemişlerdir. Cami hizmetlileri (kayyumlar), mescitleri gül bahçesine çevirmişlerdir:

Bâğbân-ı çemen ü kayyim-i mescid ne aceb

Her biri gülşenine mescidine verdi nizâm (K.2, b.2)¹²

Kayyumlar, ramazan ayı geldiğinde camileri ışıklarla aydınlatmaktadırlar ki şair, kandilleri bir gezegen olarak hayal eder ve yaptığı bu işten dolayı onların da evinin nurla dolması için dua eder:

Her câmi'-i tâbendesı bir şu'le-i rahşân

Nûr olsun evi kayyim-i seyyâre-feşânın (K.6, b.3)

Ramazaniyyelerde kayyumlarla ilgili kandil uçurma eğlencesini gerçekleştirdikleri aktarılmaktadır. Bu eğlenceye çalışmamızda ramazaniyyedeki kültürel unsurların verildiği üçüncü bölümde değinilecektir.

2.1.2. İmamlar

Enderunlu Fazıl, ramazaniyye türü manzumelerinde bahçe tasviri yaparken gül ve bülbül münasebetini anlatırken ramazan ayının onda bıraktığı etkiyi de dile getirmiştir. Mesela şair, aşağıdaki beyitte nergis fidanının taç kısmının eğik olmasını, -hüsûtalil sanatı yaparak- tevazu ile baş eğmesine bağlamış ve bu bakımdan onu çimenlikteki namaz kılmak için saf tutmuş diğer çiçeklere imamlık yapıyor gibi düşünmüştür. Bu ifade ile imamların tevazu sahibi olduğuna/olması gerektiğine bir atıf yapılmış olmalıdır:

Ser-fürû oldu huzû-ile fidan-ı nergis

Saff-ı ezhâr-ı çemenzâra meğer oldu imâm (K.2, b.10)

Aşağıdaki beyitte de bülbül ile hatip mukayese edilmiş, camide hatip güzel sesini yükselttikçe bağda da bülbülün şarkı söyleyerek makam icra ettiği ifade edilmiştir:

Bunda âvâzeler etdikce hatîb-i hoş-gû

Anda elhân ile bülbül eder icrâ-yı makâm (K.2, b.18)

2.1.3. Vaizler

Enderunlu Fazıl Divanı'nda yer alan ramazaniyyelerde din görevlileri, Divan şiirinde olduğu gibi olumsuz vasıflarla karşımıza çıkmaktadır. Sultan Selim'e yazdığı kasidesinde kendi hâlini anlatırken Ramazan'dan dolayısıyla vaizlerden de dem vuran şair, kendisi ile onlar arasında bazı anlaşmazlıklar olduğunu dile getirerek padişahın kendisini affetmesini ister. Şaire göre vaiz, sofrayı düşünen, bütün düşüncesi lokma ve ekmek parası olan biridir. Kürsüde söyledikleri imsak zamanı gibi şairin canını sıkıştır. Her ne

¹¹ İÜ nüshasında bulunmayan bu kaside B nüshasından alınmıştır.

¹² Parantez içindeki ilk rakam Tablo 1'deki şiir sırasını, ikinci rakam o şiirdeki kaçınıcı beyit/mısra olduğunu göstermektedir. K. kasidenin, b. beytin, T.B. terkip-bentin, m. mısranın kısaltmasıdır.

kadar mübarek Ramazan ayı gitti diye ağlıyorsa da şair, vaizin bundaki samimiyete inanmamakta ve lokmasının kesilmesi sebebiyle ağladığını iddia etmektedir:

Gavgâlarımız vâ'iz efendi ile afv et
Ben ehl-i beyânım o henûz ehl-i hândır
İmsâk gibi cânımı sıkdı yine lâfı
Endîşesi hep lokma ile pâre-i nândır
Kürsîde mübârek ramazân gitdi der ağlar
Feryâd ile âvâzesi ayyukâ-resândır (K.4, b.58-60)

Enderunlu Fazıl, bir terkip-bentte, sevgiliye Ayasofya Camii'nde kırık dökük lisaniyla bir şeyler anlatmaya çalışan vaizi dinlerken rastladığını ifade ederek onun yalanlarını niye dinlediğini kendisine sorar. Ona, kâinatın haberini kendisinden işitmesini, zira kendisinin söz ehlinin müşküllerini halleden kişi olduğunu söyler:

Dinler idi bir vâ'iz-i işkeste-dehâni
Dedim ki ne dinlersin efendim bu yalanı
Gel benden işit hep haber-i kevn ü mekânı
Ben ukde-küşâ-yı sebki-ehl-i beyânım (T.B.22, B.7, m.8-11)

Şair, vaizin kürsüye çıktığını ancak sözlerinin hep yiyecek ve içeceklerin lezzetiyle ilgili olduğunu ifade eder:

Yine kürsîye su'ûd eyledi vâ'iz ammâ
Sözü hep lezzet-i meşrûb ile me'kûl üzere (T.B.23, B.2, m.3-4)

Vaizler, bu cömertlik ayında ellerinde mum ile kapı kapı dolaşıp insanlardan yardım toplamakta veya onların evlerine iftar yemeği için misafir olmaktadır:

Bu mâh-ı kerem vâ'izi de derbeder eyler
Şeb tâ be-seher mûm ile geşt-i fener eyler (T.B.22, B.5, m.5-6)

2.1.4. Müezzin:

Müezzinlerin beş vakit insanları namaza çağırdığını söyleyen şair, "Ey dua etmeyi huy edinmiş olan! Şimdi müezzinin çağrısına icabet vaktidir, uyan!" diye seslenir.

Hams-i evkât-ı mübârekde mü'ezzin çağırır
Ey du'â-pîşe icâbet demidir şimdi uyan (K.12, b.11)

2.1.5. Şeyh:

Enderunlu Fazıl'ın şiirlerinde en fazla küçük gördüğü kişilerin başında şeyhler gelir. Şeyhleri obur, çok yiyen, boğazından başka bir şey düşünmeyen, midesi güçlü kişiler olarak tanıtan şair, onların düşüncelerinin sofradaki yiyeceklerin renkleriyle bulaşık olduğunu, yani yiyecekten başka bir şey düşünmediklerini söyler:

Yazdıysa eger kayyim-i dâna dişine taş
Hep şeyh-i ekûle söz atar nâdire-dândır
Ol ehl-i şikem şeyh-i kavî-mi'de ki dâ'im
Endîşesi âlûde-i elvân-ı hândır (K.4, b.28-29)

Bu şeyhler, ellerinde keşkülle cerre çıkmakta, yani üç ay boyunca imam ve hatiplik mesleğini icra etmenin karşılığı olarak halktan para toplamakta, böylece hayatlarını idame ettirmektedirler. Dolayısıyla şeyh efendinin her ne kadar elbisesi ve sarığı da olsa yine de feracelerinin altında mutlaka bir keşkül bulunmaktadır. Bunların belirli bir yeri yoktur ve Ramazan ayında hangi kapı açıksa oradan içeri girmektedirler:

Olsa ne kadar câme vü destârı müşekkel
Keşkûl yine ferrâcesi altında nihândır
Şehr-i ramazân içre mekândan da münezzeh
Hangi kapı açıksa mekânı o mekândır (K.4, b.30-31)

Şeyhi gündüz kürsüde baykuşa, gece ise yarasaya benzeten şair, onun sürekli dolaşıp durduğunu söyler. Lütuf ve ikram limanına hırs gemisini çeken şeyh efendi, dilenci denizinin kapılarını bekleyen bir kaptan gibidir:

Baykuş gibi kürsüdeki şeyhi gece görsek
Huffâş-ı şebânî gibi sâhib-cevelândır
Liman-ı kerîmâne çeker keştî-i hırsı
Ebvâb-ı yem-i sâ'ili bekler kapudandır (K.4, b.32-33)

Şeyh efendi, eteği belde (hazır vaziyette) bastonu elde Ramazan Bayramı gelince insanlardan elbise, yiyecek vb. şeyler toplamaktadırlar. Onlar, bir ayın değil on iki ayın da Ramazan ayı olmasını isterler. Çünkü cerre çıkana Ramazan'da hediye verilmektedir:

Dâmen be-miyân elde asâ ıyde varınca
Hep câmesitan lokmasitan katresitandır
İster yine zâlim on iki mâh ola rûze
Çün cerr-i menâfi' edene tuhfe evândır (K.4, b.34-35)

Enderunlu Fazıl, şeyh efendiyi anlatırken onunla ilgili alaycı ve küçümseyici ifadelerle de şiirinde yer verir. Mesela aşağıdaki manzumesinde şeyh efendinin obur olduğunu, açlığın canına tak ettiğini, her bir ekmeğin gözüne güneş gibi görüldüğünü, gökyüzündeki ayı has çörek zannettiğini söyler. Hele büyük bir eve iftar için çağrıldıysa yemek hırsından iftar vaktinin gelmesi için sabırsızlanmakta olduğunu belirtir:

Cânına takdı yine şeyh-i ekûlün açlık
Görünür çeşmine hurşîd gibi her bir nân
Nev hilâli göricek hâss çörek zann eyler
Belki eflâke tutar kûşe-i taraf-ı dâmân
Cân atar hırs-ı ta'âm-ile dem-i iftâra
Bir büyük hânede illâ ki olursa mihmân (K.3, b.45-47)

Şeyh efendi, işte bu oburluğu sebebiyledir ki kürsüde ne kadar vaaz etse de aklı sürekli türlü yemeklerle donanmış süslü iftar sofrasındadır. Üstelik vaazında hep Maide Suresi'nden söz etmekte ve "yiyiniz, içiniz" ayetini açıklamaktadır:

Va'z eder kürsîde ammâ ki bütün fikr eyler
Lezzet-i çâşnî-i sofrâ-i zevk-i elvân
Sûre-i Mâ'ideden va'zı bütün bahs eyler

Hep *külû ve'srebû* âyetlerin eyler tibyân (K.3, b.48-49)

Enderunlu Fazıl, şeyh efendiye karnının büyüklüğü ve içinin hareketli oluşu bakımından Zülkarneyn'in düşmanlarını dehşete düşürüp geniş topraklar fethetmesine; lokmaları hızlı hızlı midesine götürmesi bakımından da "lokman ruhu" nun (eter) son derece uçucu olmasına benzeterek alaycı bir şekilde eleştirir. Karn-Zülkarneyn ve lokma-Lokman kelimeleri arasında nakıs cinaslarla yapılan kelime oyunları dikkat çekicidir:

Karnı vüs'atde ki dehşet-figen-i Zülkarneyn

Lokma-i sahtı telâş-âver-i rûh-ı Lokmân (K.3, b.50)

Şeyh efendinin sözü soğuktur ama midesi, kürsüde bahsettiği cehenneme ateşi ödünç olarak vermektedir:

Sözü bârid ise de mi'desi ammâ eyler

Kürsîde söylediği düzaha karz-ı nîrân (K.3, b.51)

Fazıl, Ramazan ayının oburların, ikiyüzlülerin zamanı olduğunu söyler. Nitekim "yiyiniz, içiniz" ayetini söyleyip duran şeyhler de o iki yüzlülerdendir:

Şimdi ehl-i şikemin ehl-i riyânın devrân

Hep *külû ve'srabû* söyler yine şeyh-i sâlûs (K.5, b.4)

Lenger, tarikat ehlinin giydiği taçların başa geçen kısmıdır. Şeyh, yemeğini lengerin üzerine kurmuş, yani sofraya oturmuştur. Lengerin bir anlamı da büyük yemek kazanı demektir. Şair, burada kelimelerin farklı anlamlarından yararlanarak şeyhle alay eder. Şeyh efendi, gözünü halka gibi çöreklerin üzerine dikmiş, böreklere saldırmaktadır. Şair, şeyhin aklını "yufka" ile vasıflandırarak yine kelime oyununa baş vurur:

Şeyhim yetişip lengeri kurmuş yemek üzre

Açmış gözünü halka misâli çörek üzre

Saldırmada ol yufka akıllı börek üzre (T.B.22, B.1, m.5-7)

Enderunlu Fazıl, Ramazan ayında camiye mi yoksa gülşene mi gitmesi gerektiği hususunda tereddüt yaşar. Ancak şeyh efendi, camide kendisini tehdit ederken gül bahçesinin bülbülü kendisini davette ısrarcıdır. Şeyh efendi, amel defterindeki günahları yok ettirirken peri yüzlü sevgili ise gönüldeki elemeleri gidermektedir:

Bilemem câmi'e yâ gülşene mi azm edelim

İkisi câzibekâr-ı dil-i hayret-encâm

Şeyh Efendi bu taraftan bizi eyler tehdîd

O taraftan dahi bülbül bize eyler ibrâm

Gerçi bu defter-i a'mâlden eder mahv-ı zünûb

Dilden ammâ ki eder ol perî mahv-ı âlâm (K.2, b.20-22)

2.1.6. Rint-Zahit (Sufi)

Enderunlu Fazıl'ın ramazaniyelerinde, rint ve zahit tipleri Divan şiirinin klasik izlerini taşımakla birlikte özellikle rindin farklı niteliklerle anlatıldığı da görülmektedir. Aşağıdaki beyitte rint içkiye düşkündür. Ancak Ramazan ayı sebebiyle içkiye ara vermiştir ve meyhanecinin verdiği mühlete uyması yani bayram gelinceye kadar sabretmesi gerekmektedir:

Tulû-ı gurre-i bayrama dek ey rind-i sahbâ-keş

Gerek sabr u tahammül va'de-i pîr-i mugân üzre (K.1, b.11)

Şair, cami ile gül bahçesi arasında tereddüt yaşar. Birisinde sufînin temiz gönlünden saçılan yıldırımlar, öbür tarafta ise muradına erememiş rindin neşelendirmesi söz konusudur. Bu ifadeler, sufi ile alay etme ve rindi yüceltme bakımından Divan şiirinin alışlageldik anlatış tarzına uygundur:

Burası bârika-bahş-ı dil-i pâk-i sûfî

Orası neş'e-dih-i hâtır-ı rind-i nâ-kâm (K.2, b.19)

Şairin, rindi Divan şiirindeki tasvirlerden farklı olarak anlattığı da görülmektedir. Aşağıdaki beyitte bir afet olarak görülen oruç, yeni ayı eline bir hançer gibi alınca uğursuz pek çok rint, korku ile camiye kaçmıştır. Bu kez rint, cehennem korkusu taşınması bakımından alışıldık tasvirlerden farklı olarak anlatılmıştır:

Nev hilâli eline hançer edip ol âfet

Havfla câmi'e kaçdı nice rind-i menhus (K.5, b.3)

Başka bir manzumede rint, Ramazan ayında farklı bir ruh hâline bürünen riyakâr biri olarak anlatılmıştır ki bu da alıştığımız ifade tarzından hayli farklıdır:

Girdi takvâ ile bir hâlete rind-i sâlûs (T.B.23, B.3, m.1)

2.1.7. Bekçiler

Ramazaniyelerde karşılaşılan bir başka tip, bekçilerdir. Osmanlı toplumunda bekçiler, Ramazan'ın geldiğini davul çalarak halka duyurdukları gibi onları sahura da kaldırma görevini yerine getiriyorlardı (Bezci, 2018: 60, 74). Enderunlu Fazıl, gökyüzünü bekçiye, Ramazan ayını da davula benzettiği aşağıdaki beytinde, bekçilerin boyunlarında davulla kapı kapı dolaştığını da vurgular. Derbeder kelimesinin hem "bir kapıdan diğer bir kapıya" hem de "avarelik" anlamları, bağlama uygun olarak kullanılmıştır:

Yohsa boğazına bir dühül asıp çerh-i denî

Bekçiler gibi olur derbeder-i halk-ı cihân (K.3, b.21)

2.1.8. Güzeller (Huban)

Enderunlu Fazıl -her ne kadar türü ramazaniyye de olsa- bu tür kasidelerinde devrinin güzellerini anlatmaktan çekinmez. Bu güzeller, Divan edebiyatı geleneğinde olduğu gibi erkek özelliklerinin yanı sıra kadın özellikleri de taşımaktadır. Şair, ramazaniyye türündeki bir kasidesinin tegazzül bölümünde, Ramazan'da gizli güzellerin görünmesinin, İstanbul gibi acayip şehrin güzel bir âdeti olduğunu söyler. Güzellerin zikri ile bir parça (lokma) gazel söylemek arzusunu dile getiren şair, uzun zamandır güzel söz söylemeyen ağızların, kendi gazeliyle bu oruçlarını açmalarını temenni eder. Bu beyitte, bir yerde fahriye özelliği görülmesinin yanı sıra, "lokma, rûze-dârân, dehân açmak" kelimeleri arasında, Ramazan ayına ait kelimelerin bir araya toplanmasıyla güzel bir kompozisyon oluşmuştur. Dehan açmak deyimini, "yemek yemek, konuşmak" gibi farklı anlamları çağrıştıracak şekilde yine Ramazan ayı ile uyumlu olarak kinayeli kullanılmıştır:

Bu da bu şehri-i acîbin ne güzel âdetidir

Görünür hep ramazân içre nühüfte hûbân

Zikr-i hûbân ile bir lokma gazel tarh edelim

Rûze-dârân-ı ma'ânî açalar ana dehân (K.3, b.53-54)

Sevgilinin yüzü, Ramazan ayı gibi parlayıp ortaya çıkınca dünya-âlem o ay parçasına tutulacak, onu sevecektir:

Ramazân mâhî gibi rûyu olunca rahşân

Ay o mehpâreye âlem nice olmaz şa'bân (K.3, b.55)

Sevgilinin elinde riya alameti olarak bir tespih, başında ise dağınık bir sarık vardır. Oruçtan gelen açlık nedeniyle dermansız bir şekilde yürümektedir. Yanaklarında henüz çıkan tüyler, kitaptaki hükümleri ortadan kaldırmasına rağmen o yine de camie Kur'an okumaya gitmektedir. Enderunlu Fazıl'ın, sevgilinin yüzündeki ayva tüylerini, Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerin hükmünü kaldırdığını iddia ederek tefsir ilmindeki nasih-mensuh meselesiyle ilişkilendirmesi oldukça dikkat çekmektedir:

Elde tesbîh-i riyâ serde perîşân destâr

Rûzeden öyle hırâm üzre yürür bî-dermân

Fitne-i hattı henûz nesh-i kitâb eyler iken

Elde mushaf yine câmi'de okurmuş Kur'ân (K.3, b.56-57)

Şair, sevgilinin oruç olmasını istemez. Zira âşıkların gönlünü kebab yapsa da gamzeler oruçlu olduk-tan sonra âşğın bedenine girmek, oraya nüfuz etmek istemeyecektir. Şair, ay yüzlü sevgilinin boynu al-tındaki siyah beni de Ramazan ayı içinde gizli olan Kadir gecesi olarak hayal eder:

Kendisi sâ'im ise n'eyleyim ol gamzeleri

Bir taraftan dil-i 'uşşâkını eyler büryân

Gerden altında siyeh hâli o meh-ruhsârın

Leyle-i kadr-i mübârek ramazân içre nihân (K.3, b.58-59)

Sevgili ile Kadir gecesi arasındaki benzerlikler ramazaniyelerde sıkça karşımıza çıkmaktadır. Sevgiliyi Zeliha ve ikinci Yusuf olarak düşünen şair, onun Kadir gecesi gibi gizli olduğunu dile getirir:

Ol hüsn-i Zelihâ ile ol Yûsuf-ı Sâni

Hâtem eder engüşte hilâl-i ramazânı

Bir gün arayıp bulmadım ol tâze cüvânı

Mânend-i şeb-i kadr-i şerîf oldu nihânî (T.B.22, B.7, m.1-4)

Aşağıdaki beyitler ise Enderunlu Fazıl'ın, erkek güzellerden ziyade kadın güzellerden söz ettiği hissini uyandırmaktadır. Onları gayet realist çizgilerle anlatan şair, Osmanlı toplumunda kadınların Ramazan ayında teravih namazlarına katıldığını da belirtmiş olur. Ramazan ayında şeytanlar zincire vurulmuştur. Müslümanlar, onun eziyetinden, kendilerini yoldan çıkarmasından uzaktırlar. Ancak şimdi de put gibi güzeller, Ramazan ayında şeytanların yerini almıştır. Camileri dolduran, gönül karıştıran şuh sevgililer, işleriyle dünyaya fitne vermektedirler. Onların kılıç gibi bakışları, itikafa girenlerin çektikleri perdeleri bile yırtmaktadır:

Şeytân ki berî oldu Müsülmânı ezâdan

İzlâl edecek şimdi hemân cins-i bütândır

Câmi'lere doldu nice bir şûh-ı dil-âşûb

Kim şîveleri fitne-dih-i âlemiyândır

Her âfet-i nev-reste ki şemşîr-i nigâhı

Sad perde şikâf-ı harem-i mu'tekifândır (K.4, b.6-8)

Enderunlu Fazıl, ramazaniye türünde bir terkip-bendinden alınan aşağıdaki mısralarda sevgilinin vasıflarını sayarken Ramazan ve bayrama ait unsurlardan da faydalanmayı ihmal etmez. Sevgilinin ben-leri Bilal-i Habeşî'dir. Yüzü bayram gecesinin sabahında doğan güneştir. Sevgili yosma edalıdır. Etrafında kendisine düşkün olanlar yıldız kadar çoktur. Âşıkları, ancak kanlı göz yaşlarıyla iftar eder:

Uşşâka siyeh hâli Bilâl-i Habeşîdir
Ruhsârı sabâh-ı şeb-i ıydin güneşidir
Ol yosma-edâ cümle bütânın keleşidir
Yıldız kadar üftâdelerin mâhveşidir
Âşıkların iftârı hemân kanlı yaşıdır (T.B.22, B.3, m.1-5)

Terkip-bendin devamında, Ramazan ayının o sene nevrüz bayramına denk geldiği anlaşılmaktadır. Enderunlu Fazıl, sevgiliye olan duygularını anlatırken yine Ramazan unsurlarından faydalanmıştır. Buna göre sevgili minare boyludur ve şairin gönlü, tıpkı bir kandil gibi, sevgilinin saçlarında asılı kalmıştır:

Ne tâlib-i nevrûz u ne şâd-ı ramazânem
Men bende-i ân-tal'at-ı hurşîd-i cihânem (T.B.22, B.3, m.11-12)
Bir şûh-ı menârî-kade oldum yine mâ'il
Kandîl gibi zülfünde asıldı dil-i Fâzıl (T.B.22, B.5, m.11-12)

Enderunlu Fazıl'ın ramazaniyelerinde sevgiliyi anlatırken kullandığı kelimelerden bir tanesi de "şaban"dır. Şaban kelimesi, Divan şiirinde Arabi ay ismi dışında sevgili manasında da kullanılmaktadır. Şair, kelimenin bu iki anlamından da yararlanarak sıklıkla tevriyeye başvurmuştur. Aşağıda buna örnek mısralar yer almaktadır:

Şa'bânıyım ol kaşı hilâlin alimallâh (T.B.22, B.6, m.1)
Arş-ı a'lâda melekler dahi şa'bânıdır (K.4, b.4)

Şaban kelimesi dışında sevgilinin, Ramazan hilalini de çağrıştıracak şekilde "mâh, meh-pâre" gibi kelimelerle sıklıkla anlatıldığını görmek mümkündür. Aşağıdaki mısralarda şair, peri çehreli gördüğü sevgilinin yüzünün Ramazan hilali gibi parladığını, o ay parçası sevgiliye bütün bir cihanın âşık olacağını söyler:

Nice bir şûh-ı perî-çehre-i âşûb-ı cihân
Ramazân mâhı gibi rûyu olunca rahşân
Ay o mâh-pâreye âlem nice olmaz şa'bân (T.B.23, B.1, m.8-10)

2.1.9. Tiryakiler (Sigara ve Afyon Tiryakileri) ve Ayyaşlar

Bu tür kasidelerde, Ramazan'ın gelişiyile, boğazına ve rahatına düşkün olanların, içki müptelâlarının keyiflerinin kaçışı, oruca bir türlü ısınamayışları, meyhanelerin boşalıp camilerin adam almaz hale gelişleri, ortak "mizah" öğeleri olarak kullanılmıştır (Yüksel, 1977: 42).

Enderunlu Fazıl'ın ramazaniyelerinde dikkati çeken tiplerden biri de tütün, afyon ve içki müptelâlarıdır. Osmanlı döneminde afyon kullanana tiryaki denilirdi. İstanbul'da "esnâf-ı bengciyân" adı verilen bir sınıf bulunuyordu. Bunlar, Süleymaniye semtinde Tiryakiler Çarşısı'nda yer alan dükkanlarda şurup, macun, levha gibi esrar ihtiva eden müstahzarlar hazırlayıp tiryakilere satıyorlardı. Tiryakiler, Ramazan ayında afyonu macun hâline getirir, macunu iki üç kat kâğıda sararak sahurda iki üç tane yutarlar, kâğıt mide öz suyunda eriyince macun midede dağılır ve birkaç saatliğine de olsa tiryakilerin keyfi devam ederdi. Ramazan'da ayyaşlar ise iftarda şarap yerine afyon şurubu içerlerdi (Erkal 2007: 27,30).

Aşağıdaki beyitte şair, feleği kalles olarak nitelendirerek Ramazan'ın hilali görününce afyon ve içki müptelâlarına feleğin gülerek baktığını söylemektedir. "Kallâş" kelimesinin döneke anlamı da düşünüldüğünde şairin felek kelimesine farklı anlamlar yüklediği görülecektir:

Nev-hilâl-i savmla bakdım felek kallâşına

Âlemin gülmekte tiryâkisine ayyâşına (K.17, b.1)

Tiryakiler, muhtemelen ertesi günün Ramazan ayının ilk günü olacağından habersiz uykuya varmışlar ve nihayetinde öfkeli bir aslana benzeyen ve kendilerini büyüleyen korkutucu bir sesle sahura uyanmışlardır ki hayret içinde hilale bakmaktadırlar. Zira hazırlıksız yakalanmışlardır. Gökyüzüne baktıklarında hilalin, tıpkı kendi boyları gibi iki büklüm olduğu görmekteyler. Ramazan hilali, bunların omuzunda ağır bir yükür. Çünkü bir ay boyunca afyon kullanamayacaklardır. Şair, “iki büklüm boy” ve “omuzlarında Ramazan hilalinin ağır bir yük” olduğunu ifade ederken afyon içenlerin Ramazan’da ne kadar zorlandıklarını söylemekle kalmaz; aynı zamanda bu kişilerin bedence ne kadar zayıf düştüklerini de dile getirir:

Tiryâkîlerin hâbdan açıldı dü çeşmi
Hep hayret ile mâh-ı sıyâma nigerândır
Benzerse hilâle ne aceb kadd-i dü-tâsı
Düşünde hilâl-i ramazân bâr-ı girândır
Mûhiş erişir gûşuna âvâz-ı müsahhir
Gûyâ ki hemân na’re urur şîr-i jiyândır (K.4, b.9-11)

Tiryakilerin, afyonu macun hâline getirdiklerinden daha önce söz etmiştik. Bu macunun konulduğu küçük kutulara da “hokka” ismi verilmektedir. Şair, tiryakiler için afyon macununun yüz Firdevs cennetine mukabil ve bin Süleyman peygamberin mülkünün ise tütüne feda edilecek kadar kıymetli olduğunu; bu maddelere müptela olanların bin kez de niyet etseler oruç tutmalarının mümkün olamayacağını söyler:

Sad cennet-i Firdevsi deger hokka-i ma’cûn
Bin mülk-i Süleymâna fedâ lûle duhândır
Bu hâl ile bî-çârelerin savmı ne kâbil
Bin niyyet eger eylese billâhî yalandır (K.4, b.11-12)

Yine aynı manzumelerin devamında tiryakilerin Ramazan’da yaşadıkları zorlukları onların ağzından aktaran şair, Ramazan’ın bilhassa iftar vakti ve sonrasında rahatlık verdiğini ancak bilhassa sabah içkisinin -oruç sebebiyle- yokluğunun vücuda büyük bir ağırlık getirdiğini ifade eder:

Evkât-ı ferah-bahşına söz yok ramazânın
Hengâm-ı sabûhîsi belî sıklet-i cândır (K.4, b.14)

Enderunlu Fazıl, gönlün içki içme arzusunda olduğunu, ancak Ramazan hilalinin ağızlarına sağlam bir kilit vurduğunu söyler. Bu bakımdan şair, içkiye düşkün rintlere bayram sabahına kadar meyhanecinin vaadi üzere sabır ve tahammül etmesini tavsiye eder. Şairin, Ramazan hilalini şekil olarak asma kilitlere benzetmesi dikkat çekicidir:

Bu demde âteş-i seyyâle lâzımdır dile ammâ
Hilâl-i rûze bir kufî-ı metîn urdu dehân üzre
Tulû’-ı gurre-i bayrama dek ey rind-i sahbâ-keş
Gerek sabr u tahammül va’de-i pîr-i mugân üzre (K.1, b.10-11)

İçki içenlerin gözlerinde bir kızılık oluşur. İçki de kırmızı renklidir. Afyonun öldürücü bir özelliği vardır, oysa ayyaşlar için içki ruha ferahlık verir. Bu yüzdendir ki Ramazan ayında içkiden uzak düşmek, ayyaşların bedenlerinde titremelere sebep olur. Ancak onlar yere düşmez, zira onlara meyhanecinin nefesi

yetiştir. Şairin, burada pîr-i mugân kelimesinin tasavvufi anlamına başvurarak şeyhlere ve onların nefeslerinin müritleri üzerindeki etkisine de gönderme yaptığını söylemek mümkündür:

Ayyâşların hâli kızıldır hele ammâ

Afyon sem-i kâtil mey ise rûh-ı revândır

Hicr-i mey ile her ne kadar ra'seler etse

Düşmez ki mededkârı dem-i pîr-i mugândır (K.4, b.15-16)

Bekri, içkiye düşkün, ayyaş kimse demektir. Osmanlı döneminde meyhanelerin Ramazan ayında kapandığı düşünüldüğünde bundan en fazla etkilenecek olan elbette ayyaşlardır. Enderunlu Fazıl, Ramazan'da garibanlık çeken bekrilerin oruç ayının akabinde gelen şevvali, bu yasaktan kurtuldukları ay olarak görür. Bekriler, Ramazan'da o kadar içki noksanlığı yaşamaktadır ki camideki kandilleri kadeh olarak görmekte, içki arzuları sebebiyle gözlerinden kanlı yaş damlamaktadır:

Şevvâldedir bekrîlerin maskat-ı re'si

Şehr-i ramazân içre garîbân-ı cihândır

Kandîleri sâgar gibi câmi'de görünce

Şevk-i mey ile dîdesi hûn-âbe-çekândır (K.4, b.17-18)

Ramazan hilali, keyif ehline iki büklüm olmuş boyunu göstermiştir. Ardında yıldızlardan oluşmuş bir alay vardır. Onun sesi, içki müptelası rintlerin narası gibidir:

Nev-mâh-ı sıyâm açdı dehânın geliyor ay

Keyf ehline gösterdi yine kâmet-i dü-tây

Ol na're-i rindân-ı mey-âşâma bedel vây (T.B.22, B.2, m.1,4-5)

Ramazan ayında dükkânını kapatan meyhanecinin zarar ettiğini söyleyen Enderunlu Fazıl, sakilere üzülmemelerini, şevval ayı geldiğinde bütün sıkıntıların gideceğini söyler:

Bu demde belî pîr-i mugânım zarar eyler

Ey sâkî elem çekme bu demler güzer eyler

Şevvâl-i mükerrerem yine def'-i keder eyler

Nev-gurre-i ıydi kadeh-i ehl-i şer eyler (T.B.22, B.5, m.7-10)

2.1.10. Oruç Tutanlar

Henüz âkil-baliğ olmamış, İslam'ın emirleriyle yükümlü olmayan çocuklar sıbyandır ve diğer hükümlerde olduğu gibi Ramazan'da oruç tutmakla da mükellef değildirler. Enderunlu Fazıl, III. Selim'e yazdığı ramazaniyyesinde Divan şiiirinde alışık olmadığımız bir benzerlik ilişkisi kurarak gülşenin henüz sıbyan hükmünde olmasına rağmen oruçlular gibi akşama kadar ağzını kapattığını söyler. Bu ifade, aynı zamanda goncanın güle dönüşmesi temennisidir. Ancak bu temenni, bir paradoksu da beraberinde getirmektedir. Zira goncanın gül olması, emir ve yasaklarla, yani oruç tutmakla mükellef olması demektir:

Hükm-i sıbyânda iken gonce dahi gülşende

Rûze-dârân gibi leb-beste olur tâ ahşâm (K.2, b.11)

2.2. Ramazaniyyelerde Yer Alan Kültürel Unsurlar

2.2.1. Kandil Uçurma

Kandil uçurma, ramazanlarda mahya kurulan büyük camilerin minarelerinden avluya kandil indirilmesi münasebetiyle kullanılan bir tabirdir. Kandil uçurulacak ipin bir ucu minarenin şerefesine, öteki ucu

da cami avlusunun şerefe hizasına gelen bir iki metre yüksekliğinde bir yere bağlanırdı. Uçurtmacı, teravih namazından sonra kandil uçurmaya başlardı. Kutu içinde ipe iliştilerle minareden saliverilen kandil aşağıya doğru iner, kandillerin birbirini takiben ve yıldız kaymasını andıran bu inişlerinin meydana getirdiği hoş manzarayı seyretmek için halk cami avlusunda toplanırdı. Fatih minaresinden Fatih meydanındaki sıra kahvelerden birine gündüzden uzatılan ipe de bu suretle kandil bağlanarak saliverilirdi. Kahveleri dolduran halk, kandillerin inişini seyrederdi. Seyircilerden kandil kutusunun bir tarafına şeker veya kurabiye gibi şeyler koyarak uçurtmacıya hediye gönderenler de olurdu. Kandillerin minareden yere inişi, yıldız uçuşunu andırdığı için bu adı almıştı. Bunu gören ve taklit hevesine düşen çocuklar da ya karşılardaki evin penceresine veyahut bahçelerindeki ağaçlardan birinin dalına bağladıkları sicimler vasıtasıyla kandilli mahyalar kurarlar, geceleri yaktıkları kandili çekip salıvermekle masumane eğlenirlerdi (Pakalın 1983: II-160).

Fazıl'ın, ramazaniyelerinde bu gelenekten sıkça söz edildiğini görmekteyiz. Cami görevlilerinin yaktığı kandillerle akşamı gündüze çevirdiklerini, yıldızlara inat kandil uçurduklarını söyleyen şair, kandil uçurmanın insanlar üzerinde bıraktığı etkiden de bahseder. Manzumeye göre kandil uçurmasını görenler, gezegenlere ip takıldığını zannetmektedirler. Manzara o kadar güzel ve cezbedicidir ki artık kimse, gökyüzüne başını kaldırıp bakma ihtiyacı duymamaktadır:

Kayyim ki kanâdil ile şâmı seher eyler

Kandîl uçurur yıldıza rağmen neler eyler

Seyyâreye ip takmadı arz-ı hüner eyler

Mâhiyyet-i eflâke aceb kim nazar eyler (T.B.22, B.5, m.1-4)

Bahçıvanın zerrinkadeh cinsi laleleri tıpkı bir Süreyya yıldızı gibi dizdiğini söyleyen şair, böylelikle bahçıvanın meşcit görevlisine her akşam kandil uçurduğunu söyler:

Bâğbân dizdi Süreyyâ gibi zerrînkadehi

Kayyim-i mescide kandîl uçurur her ahşâm (K.2, b.9)

Aşağıdaki beyitte ise şair, cami görevlisinin kandil uçururken ipten kayan kandilleri, ateşten kanatlara sahip cennet kuşu olarak hayal eder:

Öyle kandîl uçurur kayyim-i câmi' gûyâ

Âteşin şehper ile tâ'ir-i kudsî-i cinân (K.3, b.43)

Aşağıdaki beyitte de kandiller camdan yapılmış bir hüma kuşu olarak düşünülmüştür:

Kandîl uçurur kayyim-i seyyâre-keş ammâ

Bir murg-ı zücâcî ki hüma-yı tayerândır (K.4, b.27)

2.2.2. Saçı Geleneği

Saçı, “düğünlerde damat tarafından gelinin başına serpilmesi gelenek hâline gelmiş olan para, buğday, çiçek, kuru yemiş gibi şeyler” ve “geline verilen hediye, davetlilerin getirdikleri düğün hediyesi, düğün armağanı” anlamlarına gelmektedir. Müslüman Türklerde saç geleneğiyle ilgili ilk uygulamalar, Karahanlı ve Oğuz Türklerinde görülmektedir. Selçuklulardaki saç geleneğine benzeyen bir uygulama Karahanlı Türklerinde de görülmektedir. Karahanlılar, “gelin indirme” törenlerinde -bugün de birçok yerde yapıldığı gibi- gelinin attan inip eve gidişi esnasında başına para ve değişik hububat saçarlardı. Önceleri genellikle düğün törenlerinde icra edilen saç geleneği sonraki zamanlarda tüm sevinç gösterilerinde uygulanmıştır. Saçı geleneği, Türk kültüründeki sürekliliğin bir göstergesi olarak Osmanlılarda da devam etmiştir. Padişah tahta çıkınca valide sultan büyük bir törenle saraya getirilir, devlet büyükleri yerlerini alır ve yol boyunca yeniçeriler dizilirlerdi. Valide sultanın arabası yeniçeri ağasının yanına gelince durur,

hilat giydirilir, bu arada fakirlere para verilir ve valide sultan da halka altın saçardı (Kurtoglu, 2009: 88, 90).

Enderunlu Fazıl, kış mevsimi ve ramazan ayı münasebetiyle III. Selim'e yönelik yazmış olduğu bir kasidesinde, ramazan hilalini altından bir kadehe benzeterek feleğin kâinat üzerine -önce- dolu yağdığını, ancak hemen ardından rücu sanatıyla bunun dolu olmadığını, feleğin yeni gelen oruç ayını tebrik için cihan halkı üzerine inciler saçtığını söyler. İnciye benzetilen dolu tanelerinin halkın üzerine saçılması ile -yukarıda da aktarıldığı gibi- farklı vesilelerle gerçekleştirilen saç geleneğine işaret edilmektedir. "Kadeh" anlamı da bulunan dolu kelimesi, şair tarafından özellikle tercih edilmiş olsa gerektir:

Elinde nev-hilâl-i rûze bir peymâne-i zerrîn
Dolu yağdırdı sâkî-i felek kevn ü mekân üzre
Dolu sanma bu nev-mâh-ı sıyâmı eyleyip tebrik
Nisâr etdi felek dür-dâneler halk-ı cihân üzre (K.1, b. 6-7)

2.2.3. İstanbul'da Ramazan Manzarası

Enderunlu Fazıl, Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın (öl. 1817) methinde yazdığı ramazaniyyenin nesip bölümünde, İstanbul'daki ramazan manzarasını gözler önüne sermiştir. Şair, paşanın döneminde İstanbul'un cennetin gül bahçelerinden daha nurlu olduğunu, her caminin ıslık ıslık parladığını söyleyerek onları böyle parlak hâle getiren cami görevlilerine dua eder. Şeyhler, ramazan ayında kürsülere hücum etmiş, vaizlerin sesi gökyüzüne ulaşmıştır:

Sad hamd ola devrinde yine şehir-i Sitanbul
Envârını basdırdı gülistân-ı cinânın
Her câmi'-i tâbendesini bir şu'le-i rahşân
Nûr olsun evi kayyim-i seyyâre-feşânın
Kürsîlere yek-pâre hücûm etdi meşâyih
Eflâke erişdi nefesi mev'ize-hânın (K.6, b.2-4)

Şehrin her bir beldesi cennetten bir köşedir. Şehrin güzellerinin cennetteki huriler gibi gösterişi vardır. Âşıklar, seyrangahlara onları seyretmek için hücum etmişlerdir. Camiler, yaşlı ve gençlerin izdihamıyla kalabalık bir hâldedir:

Her nâhiye-i şehir birer kıt'a-i Firdevs
Hûrî gibi âlâyışı var anda bütânın
Seyrâna hırâm eyledi saf saf yine 'uşşâk
Câmi'de tezâhümleri var pîr ü cüvânın (K.6, b.5-6)

3. Şairin Ramazan ve Oruçla İlgili Düşünceleri

Her ne kadar çalışmamızda değerlendirdiğimiz her bir beyit, Enderunlu Fazıl'ın Ramazan ayına ait düşüncelerini yansıtsa da şairin bir bütün olarak düşüncelerini ayrı bir başlık altında değerlendirmenin yararlı olduğu kanaatindeyiz. Böyle bir değerlendirme yapma gayemizin bir diğer sebebi, Enderunlu Fazıl hakkında -bilhassa diğer eserlerinden hareketle- çok fazla olumsuz düşüncenin yazılıp söylenmesidir. Elbette şairin hayatının, söyledikleri ile paralel olup olmadığını ispat etme gibi bir imkânımız -hayatı hakkında çok fazla bilgi sahibi olmadığımız için- şimdilik yoktur. Ancak şair hakkındaki olumsuz görüşler de nihayetinde ona ait olduğu söylenen (!) eserlerde yer alan manzumelerinden yola çıkılarak serdedilmektedir. Dolayısıyla çalışmamızın bu bölümünde yapılacak değerlendirmelerin, şairin toplum tarafından ta-

mamıyla olumsuz bir kişilik olarak tanınması yönündeki görüşleri bir nebze de olsa kırmaması ümit edilmektedir. Ramazaniyyelerin, ömrü yokluklar içinde geçmiş bir şair tarafından, caize beklentisiyle yazıldığı yine hatırdan çıkarılmamalıdır. Konuyu çok fazla uzatmamak için, şairin önemli gördüğümüz birkaç manzumesini, muhtasar olarak değerlendireceğiz.

Fazıl, Yusuf Ziya Paşa'ya yazdığı bir kasidesinin nesip kısmında, Ramazan ayını nurlu bir goncaya benzeterek bu ayın Allah'ın Müslümanlar için bir hediyesi olduğunu söyler ve Ramazan'ın gelişinden duyduğu sevinci "Habbezâ/Ne mutlu!" ifadesiyle dile getirir. Şair, oruç ayının meleklerin dahi sevgilisi olduğunu söyler. Bu ay, Cenabı Allah'ın ihsanı ile bütün cihanın nimetlendiği bir zamandır. Bu mübarek ayda zengin fakir herkes, çeşit çeşit sofraların cazibesine meyillidir:

Ramazân mâhı ki bir gonce-i nûrânîdir
Ehl-i İslâma aceb tuhfe-i Rabbânîdir
Habbezâ mâh-ı şerîf-i ramazân kim anın
Arş-ı a'lâda melekler dahi şa'bânıdır
Habbezâ mâh-ı ziyâfet-keş-i âlem ki cihân
Ni'met-âlûd-ı sımât-ı kefi-i ihsânıdır
Öyle bir mâh-ı mübârek ki bütün bay u gedâ
Mâ'il-i tantana-i sufre-i elvânîdir (K.5, b.1,4-6)

Manzumenin devamında şair, Ramazan'ın daha çok manevi yönü üzerinde durur. Kur'an-ı Kerim, ikram dolu bu ayda inmiştir ki, onu bu bakımdan bizzat Hz. Allah övmektedir. Yine bu ayda bulunan Kadir gecesi, sevgilinin saçlarıdır. Her gecesi meleklerin nur saçtığı bir meşale, her sabahı ise ruhani âlemin yardımının olduğu bir aydır. Bu ay öylesine faziletlidir ki her bir anı, uzun bir ömürle dahi mukayese olunmaz:

Öyle bir mâh-ı mükerrem ki Hudâ-yı zî-şân
Nass-ı tenzîl-i kerîminde senâ-hânîdir
Öyle bir dilber-i nev-reste-i bâğ-ı Firdevs
Leyle-i kadri anın zülf-i şebistânıdır
Her şebi meş'ale-i nûr-feşân-ı melekût
Her sabâhı meded-i âlem-i rûhânîdir
Fazlına gerçi söz olmaz bu mübârek mâhın
Her demi bî-bedel-i 'ömr-i firâvânîdir (K.5, b.7-10)

Şairin başka bir manzumesinde yine benzer düşünceler içinde olduğunu görmekteyiz. Meleklerin dahi kendisine âşık olduğu bir dilber olarak anlattığı Ramazan'ı yine "Habbezâ" diyerek karşılayan Enderrunlu Fazıl, onun bir bağışlama ve bereket ayı olduğunu ifade etmektedir. Ramazan hilalini ise cennet kapısının halkası olarak görür:

Habbezâ mâh-ı dilber-i ramazân
Ki ana hep melâ'ike şa'bân
Bârekallâh mâh-ı zül'l-berekât
Levhaşallâh şehr-i zül'l-gufrân
Öyle bir mâh kim hilâli anın

Halka-i bâb-ı cennet-i Rıdvân (K.12, b.1-3)

Ramazan ayının gelişi, o sene şubat ayına rastlar. Şair, Ramazan ayının Allah'ın rahmeti ile geldiğini, zira şubat ayı olmasına rağmen havanın yaz mevsimi gibi sıcak olduğunu söyler. Ramazan hilali, gümüşten yapılmış bir mangal gibi henüz üçüncü cemre zamanı olmasına rağmen havayı ısıtmıştır. Fazıl, bütün bunların Allah'ın sonsuz bir lütfu olduğunu söyler:

Bir hevâ ile eyledi teşrîf

Kıldı fasl-ı şitâbı tâbistân

Cemerât-ı selâseye bu sene

Nev hilâli gümüşden âteşdân

O letâfet ki var şubâtında

Fasl-ı nîsânı etdirir nisyân

Âleme mahz-ı rahmet olduğuna

İşte şahid bu lutf-ı bî-pâyân (K.12, b.7-10)

Şairin, o sene kış mevsimine denk gelen Ramazan ayını anlattığı bir kasidesinde, -bu çalışmada daha önce söz edilmişti- orucun insanların ağızına kilit vurduğunu, yoksa böyle soğuklarda içkinin gerekli olduğunu anlattığı beyitler de yok değildir:

Bu demde âteş-i seyyâle lâzımdır dile ammâ

Hilâl-i rûze bir kufl-ı metîn urdu dehân üzre (K.1, b.10)

Enderunlu Fazıl, mevcut bilgilerden hareketle hayatı sıkıntılar içinde geçmiş bir şairdir. Onun devlet adamlarına yönelik yazdığı kasidelerin arzı hallerinde bunu görmek mümkündür¹³. Ramazan ayı müna-sebetiyle yazılan manzumelerde de Fazıl'ın sıkıntı içinde bulunduğunu görmek mümkündür. Şair, Ramazan ayının aç gözlü bir misafir olduğunu, ağızını açarak ve arkasına bir alay yıldızı takarak geldiğini söylerken alaycı bir tavır takınmıştır. Ancak bu ifadeler, şairin maddi sıkıntılarını da dile getirmesi açısından dikkate şayandır:

Nev mâh-ı sıyâm açdı dehânın geliyor ay

Açgözlü misâfirdir eder müflisi rüsvây

Ardında nücûm-ı felegi eylemiş alay (T.B.22, B.2, m.1-3)

Şair bir beyitte Ramazan ayında hep yeme-içmeden söz eden vaize olan öfkesini belirtirken de imsak vaktindeki kendi ruh hâlini de dile getirir:

İmsâk gibi cânımı sıkdı yine lâfi

Endîşesi hep lokma ile pâre-i nândır (K.4, b.59)

Sonuç

Ramazaniyeler, Ramazan ayının gelmesi vesilesiyle şairler tarafından yazılan ve genellikle bir devlet büyüğüne sunulan manzumelerdir. Bu tür manzumelerde, Ramazan ayının Osmanlı toplumunda nasıl karşılandığını ve yaşandığını, insanların neler hissettiğini, bu ayda ne tür eğlencelerin ve faaliyetlerin gerçekleştirildiğini görmek mümkündür. Elbette bu görüş, şairin penceresinden ve onun istediği nispette olacaktır. Ancak şairin de o toplumun bir ferdi olduğunu düşündüğümüzde izlediğimiz manzara, bize tam ve net olmasa bile birtakım çıkarımlar elde etmemize imkân tanıyacaktır.

¹³ Bu konu, ayrı bir makale oluşturacak kadar hacimli olup başka bir çalışmada değerlendirilecektir.

Bu bağlamda, *Enderunlu Fazıl'ın Divanı*'nda yer alan ramazaniyye türü manzumelerin dinî içerikli olması sebebiyle "kayyım, imam, müezzın, vaiz, şeyh" gibi tiplere sıkça rastlamaktayız. Enderunlu Fazıl kayyım, imam ve müezzını anlatırken tabiat unsurlarından sıkça yararlanır ve tabiattaki varlıklarla bu kişiler arasında benzerlik kurmaya gayret eder. Şairin din görevlileri arasında en fazla şeyhlere manzumelerinde yer verdiğini söyleyebiliriz. Şeyh ve vaizlerden Divan şiirindeki geleneği devam ettirerek olumsuz bir şekilde söz eden Fazıl, şiirlerin türü ramazaniyye olduğu için konuyu yeme-içme ile de ilgili hâle getirir ve alaycı bir üslup takınır. Vaizin kürsüde Maide Suresi'nden söz etmesi; şeyh efendinin açlıktan hilali dahi has çörek zannetmesi şairin bu alaycı üslubunun yansımalarıdır.

Divan şiirindeki rint-zahit tipleri de yine ramazaniyyelerde karşımıza çıkmaktadır. Zahit tipi gelenekteki özelliklerini korur. Rint ise gelenekte olduğundan farklı bir çizgide karşımıza çıkabilmektedir. Önceki yüzyıl divanlarında cennet sevgisi ve cehennem korkusu taşımayan rind, Fazıl'ın şiirlerinde korkudan camilere giden uğursuz bir tipe bırakmıştır. Bununla birlikte, sufilerin yerildiği buna karşılık rintlerin övüldüğü beyitler de yok değildir. Ramazan'lardaki görevleri sebebiyle bekçiler kendilerinden söz edilmiş tiplerdir.

Dinî içerikli olmalarına ve Ramazan ayı hasebiyle yazılmalarına rağmen Enderunlu Fazıl bu tür manzumelerde güzellerden söz etmeyi de ihmal etmez. Bu güzeller tasvir edilirken şairin realist ifadelerle başvurduğu, bu yönüyle Nedim'in takipçisi olduğu görülmektedir. Şair, bu güzelleri Ramazan ayı müna-sebetiyle camilere gitmeleri vesilesiyle anlatır. Bu anlatışta herhangi bir ahlaki sınır zorlanmaz ve aşırıya gidilmez. Dolayısıyla mesnevilerdeki ifadelerden tamamen farklı bir üslup kullanılır. Ramazaniyyelerde kendilerinden sıkça söz edilen bir diğer grup, tütün ve afyon müptelalarıdır ki şair bunların Ramazan ayında yaşadıkları anlatırken yine alaycı bir dil kullanmıştır. Ramazan ayına mahsus olarak gerçekleştirilen kandil uçurma ve saç geleneği de o dönemin eğlence anlayışı olarak manzumelerde yerini almıştır. Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda gerek Osmanlı toplumundaki tipleri ve gerekse o dönemdeki kültürel hayatı canlı bir tablo şeklinde yansıtmaları bakımından *Enderunlu Fazıl Divanı*'ndaki ramazaniyyelerin son derece önemli hissî vesikalar olduğunu söyleyebiliriz.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makaleye 1. Yazar (%50), 2. yazar (%50) oranında katkı sunmuştur.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma için etik kurul izni alma gerekliliği yoktur. Etik kurul izni bulunmamaktadır.

Destek Beyanı

Bu çalışma için herhangi bir kurumdan destek alınmamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Ayverdi, İ. (2011). Misalli Büyük Türkçe Sözlük. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Bezci, G. (2018). Osmanlı Toplumunda Ramazan Kültürü. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Canım, R. (2020). Divan Edebiyatında Türler. (6. Baskı) Ankara: Grafiker Yayınları.
- Çelebioğlu, A. (1998). Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları. Ankara: MEB Yay.
- Dursunoğlu, H. (2003). Klasik Türk Edebiyatında Ramazan Konulu Şiirler. Atatürk Üniversitesi TAED, 10(22), 9-29.

- Enderunlu Fazıl (1990). Büyük Türk Klasikleri. Ankara: Ötüken Neşriyat, 124-125.
- Enderunlu Fazıl. Dîvân-ı Fâzıl. Staats-bibliothek, Berlin, No. Ms.or.fol.3343.
- Enderunlu Fazıl. Dîvân-ı Fâzıl Beg Enderûnî. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, NEKTY02819.
- Enderunlu Fazıl. Dîvân-ı Fâzıl Beg Enderûnî (MATBU). İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, No. O/253.
- Eren, H. (2019). Sosyal Hayata Bakan Yönüyle Nedim'in Ramazaniyesi Üzerine Bir İnceleme. Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi, 5(10), 147-164.
- Erkal, A. (2007). Divan Şiirinde Afyon ve Esrar. A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 33, 25-60.
- Ertan, M. E. (1995). Divan Edebiyatında Ramazaniyeler Üzerine Bir İnceleme. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Fatin Davud Efendi (2017). Hâtimetü'l-Eş'âr. Süleymaniye Kütüphanesi Rauf Yekta Bölümü No. 310, (hızl. Ömer Çiftçi, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55976,fatin-tezkiresi-pdf.pdf?0>) Erişim Tarihi: 27.12.2020. 384-385.
- Kaya, B. A., Yılmaz, O., Coşkun, V. ve Kaplan, O. (2019). Klasik Türk Edebiyatı Temel Bilgiler. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Kesik, B. (2014). Enderunlu Fâzıl (Hüseyin) Bey. TEİS, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/fazil-enderunlu-fazil-huseyin-bey> Erişim Tarihi: 10.12.2020.
- Koç Keskin, N. (2010). I. Abdülhamit'in Şehzadelerinin Bed'-i Besmele Törenini Anlatan Enderunlu Fâzıl'ın Surname-i Şehriyar'ı Üzerine. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 27, 149-186.
- Koçu, R. E. (1971). Fazıl Bey, Fazıl Divanı. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi. İstanbul: Koçu Yayınları. 11, 5589-5592.
- Kurtoğlu, O. (2009). Klasik Türk Şiirinde Saçı Geleneği. Millî Folklor, 21(81), 89-100.
- Küçük, S. (1995). Enderunlu Fazıl. TDV İslâm Ansiklopedisi. C 11, 188-189.
- Mehmed Süreyya (1996). Sicill-i Osmânî. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları: 2, 510-511.
- Pakalın, M. Z. (1983). Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. C 1-3, İstanbul: MEB Yay.
- Pekolcay, N., Eraydın, S., Tahralı, M., Uzun, M. ve Subaşı, M. H. (2000). İslâmî Türk Edebiyatında Şekil ve Nev'îlere Giriş. İstanbul: Kitabevi Yay.
- Şemseddin Sami (1996). Kâmûsu'l-A'lâm. Ankara: 6, 3331.
- Uzun, M. İ. (2007). Ramazâniyye, TDV İslâm Ansiklopedisi. C 34, 439-440.
- Ünver, A. S. (1960). Ramazan Medeniyeti. Diyanet İşleri Başkanlığı 1960 Yıllığı, 21-24.
- Yekbaş, H. (2012). Ramazan'ı Divan Şiiri Metinlerinden Okumak. Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, 5, 173-230.
- Yöntem, A. C. (1977). Fazıl. MEB İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: MEB Yay, 4, 529-531.
- Yüksel, S. (1977). Koca Ragıp Paşa'nın Ramazaniyesi. Türkoloji Dergisi, 7, 41-46.

Öz Denetim İle Sorumluluk Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma

Ali GÖKALP, Ufuk ULUÇINAR, Nail DEĞİRMENCİ, Koray YÜKSEL¹

Öz Denetim İle Sorumluluk Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma

A Study on the Relationship Between Self-Control and Responsibility

Özet

Bu araştırmanın amacı, ortaokul öğrencilerinin öz denetim becerileri ile sorumluluk değeri arasındaki ilişkileri ortaya koymaktır. Ayrıca çalışmada öğrencilerin öz denetim becerileri ve sorumluluk değerleri; cinsiyet, günlük internet kullanımı, günlük televizyon izleme durumları gibi değişkenler açısından incelenmiştir. İlişkisel tarama modelinde kurgulanan araştırmanın çalışma grubunu 2020-2021 eğitim-öğretim yılında Şanlıurfa ilinde kolay örnekleme yoluyla seçilmiş altı farklı ortaokulda 5, 6 ve 7. sınıfta öğrenimlerine devam eden toplam 405 ortaokul öğrencisi oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak Gökalp ve İnel (2021) tarafından "Öz denetim Ölçeği" ile Gökalp (2021) tarafından geliştirilen "Sorumluluk Ölçeği" kullanılmıştır. Elde edilen veriler, betimsel istatistiklerden yüzde ve frekans; fark testlerinden bağımsız gruplar için t testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA); ilişkisel testlerden Pearson Momentler Çarpım Korelasyon Analizi ve basit doğrusal regresyon analizlerine tabi tutulmuştur. Bahsi geçen analizler gerçekleştirilirken SPSS 22 paket programından faydalanılmıştır. Araştırma sonucunda; öğrencilerin günlük internet kullanma, televizyon izleme ve sınıf düzeyi gibi değişkenler açısından sorumluluk ve öz denetimlerinde istatistiksel anlamda fark görülmezken; cinsiyet değişkenine göre kız öğrenciler lehine anlamlı farklar olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca çalışma grubunda yer alan öğrencilerin öz denetim becerisi ile sorumluluk değeri arasında orta düzeyde anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğu; öğrencilerin öz denetim becerilerinin sorumluluk değerlerinin anlamlı bir yordayıcısı olduğu araştırmanın diğer sonuçlarındandır.

Abstract

The aim of this research is to reveal the relationships between the self-control skills and the value of responsibility of secondary school students. In addition, in the study, students' self-control skills and responsibility values were examined in terms of variables such as gender, daily internet use, daily watching television. The study group of the research, which was Designed by correlational survey model, consists of 405 secondary school students Studying in the 5th, 6th and 7th grades in six different secondary schools selected by easy sampling in the province of Şanlıurfa in the 2020-2021 academic year. "Self-control Scale" by Gökalp and İnel (2021) and "Responsibility Scale" developed by Gökalp (2021) were used as data collection tools. Percentage and frequency from descriptive statistics, t-test and one-way analysis of variance for groups independent from difference tests (ANOVA) was subjected to Pearson product-moment correlation method and simple linear regression analyzes from correlational tests. While performing the aforementioned analyzes, SPSS 22 package program was used. As a result of the research, there was no statistical difference in students' responsibility and self-control in terms of daily internet use, television watching and class degree; According to the gender variable, it was concluded that there were significant differences in favor of female students. In addition, it was found that there was a moderately significant and positive relationship between students' self-control skills and the value of responsibility; It is another result of the research that students' self-control skills are a significant predictor of responsibility values.

Anahtar Kelimeler: Öz denetim, Sorumluluk, Ortaokul Öğrencileri, İlişkisel Tarama

Keywords: Self-control, Responsibility, Secondary School Students, Correlational Survey.

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

Genel ağ (internet) kullanımının artması ve teknoloji alanındaki gelişmeler sonucu baş döndürücü değişimlerin yaşandığı günümüz dünyasında, bireylerin bu değişimler karşısında nasıl davranacağı mühim olduğu kadar yapmış olduğu eylemlerin sonuçlarını üstlenebilmesi de bir o kadar önemlidir. Bu hususta, "davranışlara rehberlik eden temel inanç ve ilkeler, eylemlerin iyi ya da istenilir olarak yargılandığı standartlar şeklinde ifade edilen değerler" (Halstead ve Taylor, 2000: 169) içerisinde yer alan sorumluluk; bireylere kazandırılması istenen ve hayatın her alanında bireylerin üstlenmesi gereken bir değer olarak ön plana çıkmaktadır. (Aladağ, 2009; Selanik-Ay ve Dal, 2014)

¹ Ali GÖKALP, Dr., Sosyal Bilimler Eğitimi, gokalpali_1984@hotmail.com, ORCID ID orcid.org / 0000-0002-3301-8392, Ufuk ULUÇINAR, Dr., Uşak Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, ufuk.ulucinar@gmail.com, ORCID ID orcid.org / 0000-0001-5492-0257, Nail DEĞİRMENCİ, Doktora Öğrencisi., Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Eğitimi, naildegirmenci1@gmail.com, ORCID ID orcid.org / 0000-0001-7537-7345, Koray YÜKSEL, Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, yuksekoray93@gmail.com, ORCID ID orcid.org / 0000-0002-3953-6596.

Sorumluluk, “erken çocukluk dönemlerinden başlayarak çocuğun yaşına, cinsiyetine ve gelişim düzeyine uygun olarak görevlerini yerine getirmesidir” (Yavuzer, 2000). Ayrıca ahlakın etkin yanı olarak ifade edilen sorumluluk (Lickona, 1991) bir değer, tutum, sosyal norm, karakter ve kişilik özelliğidir. (Golzar, 2006). Ancak sorumluluğun kişilik halini alması uzun bir süreç almaktadır (Balat ve Dağal, 2006). Sorumluluğu değer yüklü bir kavram olarak ele alan Chamberlin ve Chambers (1994), sorumlu davranmanın kişinin değişen durum ve koşullar karşısındaki algısına göre şekil aldığını, sorumlu kişiyi de sorumluluklarını üstlenebilen birey olarak ifade etmektedir. Sorumlu birey; düşünce ve davranışlarından yalnız kendini sorumlu tutan, benlik kavramı gelişmiş, duygularının ve öz değerinin farkında olan, görevlerini yerine getirebilen, getirmediğinde ise hesap verebilen, keşkelere yer vermeyen, önce kendine ve ardından başkalarında saygılı olandır (Cüceloğlu, 2002; Özen, 2001). Sorumsuz birey ise bahsi geçen niteliklerden görece yoksun, bencil, günlük yaşama adapte olamayan, hak ve ödevlerini yerine getiremeyen kişiler olarak nitelendirilebilir (Özen, 2015).

Sorumluluğun kaynağı konusuna gelindiğinde ise farklı görüşlerin olduğu bilinmektedir. Bunlar; duygusal durumlar (acıma, pişmanlık), bağımsızlık, çevre (toplum-cemiyet) ve akıl olarak sıralansa da sorumluluğun kaynağının sadece akıl ile açıklanamayacağı belirtilmektedir (Çamdibi, 1989; Güngör, 1995; Tozlu, 1991). Bunlara ek olarak, dıştan bir kontrolün insanı bütünüyle kuşatamayacağından dolayı sorumluluğun sağlam kaynağının insanın iç kontrolü olduğu öne sürülmektedir. Dıştan bir beklenti olması durumunda bunun sorumluluk olamayacağına dikkat çekilmektedir (Öner, 2017; Özen, 2015). Bu durumda araştırmanın bir diğer değişkeni olan, “kişinin uzun vadeli çıkar ya da hedeflere ulaşmak için duygu, düşünce ve davranışlarını değiştirmeye yönelik etkili girişimleri” (Muraven ve Baumeister, 2000) olarak tanımlanan öz denetim ile sorumluluk arasında bir ilişki kurabilmek mümkündür. Çünkü sorumlu davranışının önemini farklı yollarla vurgulayan kuramcılarının sorumluluk hususunda uzlaştıkları ortak noktalar arasında öz kontrolün de yer aldığı görülmektedir (Özen, 2015). Dahası, okullarda öğrencilerin sorumluluk almaları konusunda Duke ve Jones (1985) tarafından oluşturulan yaklaşımlar içerisinde oto kontrolün yer aldığı bilinmektedir. Yine benzer konu üzerinde çalışan Anderson ve Prawat (1983), öğrencilere öz denetim ile ilgili düşünme yollarının öğretilmesi durumunda öğrencilerin daha sorumlu olabileceklerine inanmaktadır. Sorumluluk ile öz denetim arasındaki ilişki ampirik çalışmalarla da desteklenebilir. Örneğin, Kore’deki ortaokul öğrencileriyle çalışan Glasser (2002), geliştirmiş olduğu sorumluluk eğitimi programına içten denetim programını da ekleyerek öğrencilerin sorumluluk alma davranışlarını artırmıştır. Ayrıca öz denetimi yüksek olan bireylerin sorumlu oldukları kadar sabırlı, güvenilir, hayattan daha memnun oldukları ve başarıya kilitlendikleri bilinmektedir (Barrick ve Mount, 1991; MacDonald, 1995; Sağır, 2019).

Görülebileceği üzere, öz denetimin istenilen davranışlar üzerinde olumlu bir etkisinden söz edilebilir. Fakat öz denetim arzu edilen davranışları desteklemesinin yanında istenilmeyen davranış ve alışkanlıkların uygunluğunu denetlediği de bilinmektedir (Ridder, Mulders, Finkenauer, Stok ve Baumeister, 2012). Sağlığa zararlı madde kullanımı ile öz denetim ilişkisini konu edinen çalışmaların (Kızıltaş, 2019; Quinn ve Fromme, 2010; Wolfe ve Higgins, 2008) sonuçlarına göre, öz denetimi yüksek olan bireylerin, düşük olanlara göre zararlı alışkanlıkları kullanım riskinin ciddi oranda daha az olduğu saptanmıştır. Bunlara ek olarak, öz denetimin bireylerin dijital oyun ile internet bağımlılıkları, internette oyun oynama bozukları ve problemlili internet kullanma üzerinde önemli bir etkisi olduğu sonucuna varılmıştır (Aksel, 2018; Saruhan, 2019; Tannkulu, 2019; Yücekaya, 2019).

Bahsi geçen açıklamalardan ve çalışmalardan hareketle, sorumluluk ile öz denetim arasında ilişki açıklanmaya çalışılmıştır. “Sorumluluğun farklı kaynaklardan çıkması nedeniyle her kuram ve kuramcı, sorumluluğu farklı bir yönüyle ele almaktadır. Bu durum sorumluluk kavramına farklı içerik ve nitelikler kazandırmakta, farklı sınıflamalarla sorumluluk türlerini ortaya çıkarmaktadır” (Sezer ve Çoban, 2016, s. 27). Bunların ulusal, kişisel, ortak ve sosyal sorumluluk olmak üzere farklı şekillerde sınıflandırıldığı görülmektedir (Gündüz, 2014). Bunun yanında sorumluluğun kişisel ve sosyal olmak üzere iki farklı boyutunun olduğundan söz eden Filiz ve Demirhan (2015), sosyal sorumluluk sahibi olabilmek için önce bireysel sorumluluk duygusunun geliştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu çalışmada da sorumluluğun daha çok bireysel yönü ele alınmıştır.

İlgili literatür incelendiğinde, araştırmalarda daha çok empati becerisi ile sorumluluk değeri arasındaki ilişkiler mercek altına alınmıştır (Demir ve Dilmaç, 2019; Dereli ve Aybay, 2012; Yontar, 2018). Ayrıca Gökalp’in (2021) ortaokul sekizinci sınıf öğrencilerinin empati becerisi ile kök değerler arasındaki dolaylı ilişkileri ortaya koymak için

önerdiği modeller içerisinde öz denetim ile sorumluluk değeri arasındaki ilişkiye dair bulgular yer alsa da ortaokul öğrencilerinin öz denetim becerileri ile sorumluluk değeri arasındaki ilişkileri özel olarak konu alan bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Buradan hareketle; 5, 6 ve 7. sınıf öğrencilerinin öz denetim becerileri ile sorumluluk değeri arasındaki ilişkinin ortaya konması amaçlanmıştır. Ayrıca çalışma grubunda yer alan öğrencilerin cinsiyet, eğitim-öğretim faaliyetleri dışında günlük internet kullanma ve TV izleme durumlarının söz konusu değişkenleri farklılaştırma durumlarının incelenmesi hedeflenmiştir. Kültürel etmenler ve teknolojik gelişmelerin öğrencilerin öz denetim ve sorumluluk davranışları üzerinde farklılık yaratabileceği düşünülerek bahsi geçen faktörler belirlenmiştir. Mesela Çoban (2016), bireye çeşitli görevler verilmesinin bireyin sorumlu davranışlar göstermesi bakımından önemli olduğuna değinmektedir. Ailelerin kızlara erkeklerden ev işlerine bakma, kardeşleriyle ilgilenme gibi pek çok konuda daha fazla görev verdiğine değinen Kesici (2018), bu görevleri de kültürel özelliklerle ilişkilendirerek kızların sorumluluk duygusunun erkeklerden daha çok gelişmesine sebep olabileceğini öne sürmüştür. Teknolojik gelişmeler bağlamında ise öğrencilerin günlük internet kullanma ve TV izleme süresi durumları dikkate alınmıştır. Günümüzde teknolojik gelişmelere bağlı olarak internet kullanma hızı artarak devam etmekte, Türkiye’de hanelerin evden internete erişim imkânı yıldan yıla artmaktadır (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2021). TV izleme süresi internet kullanımına bağlı olarak her ne kadar azalsa da en çok kullanılan sosyal medya araçlarından biri olarak yerini korumaya devam ettiği söylenebilir. Öğrencilerin internet ve TV karşısında kalma süresi artıkça kendisinden beklenen görev ve sorumluluklarını yerine getirme bakımından erteleme davranışının olabileceği düşünülerek bu faktörlerin seçimine karar verilmiştir.

Bu amaçlar dâhilinde aşağıdaki alt problemlere yanıt aranmıştır. Böylece araştırma sonuçlarının ortaokul kademesinde sorumluluk değerinin öğretimi konusunda katkı sunması beklenmektedir.

- 1) Öğrencilerin (5, 6 ve 7.sınıf) ölçeklerden aldıkları ortalama puanlara göre öz denetim becerileri ve sorumluluk değeri ne düzeydedir?
- 2) Öğrencilerin öz denetim becerileri ve sorumluluk değeri cinsiyet değişkenine göre anlamlı olarak farklılaşmakta mıdır?
- 3) Öğrencilerin öz denetim becerileri ve sorumluluk değeri günlük internet kullanma değişkenine göre anlamlı olarak farklılaşmakta mıdır?
- 4) Öğrencilerin öz denetim becerileri ve sorumluluk değeri günlük televizyon izleme değişkenine göre anlamlı olarak farklılaşmakta mıdır?
- 5) Öğrencilerin öz denetim becerileri ile sorumluluk değeri arasında anlamlı ilişki var mıdır?
- 6) Öğrencilerin öz denetim becerileri, sorumluluk değerinin anlamlı yordayıcısı mıdır?

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Modeli

Araştırma, nicel araştırma desenlerinden ilişkisel tarama modeline uygun olarak tasarlanmıştır. İlişkisel tarama çalışmaları, değişkenler arasındaki değişimleri belirlemek ve ilişkileri ortaya koymak için yapılır (Karasar, 2011). Bu bağlamda, öğrencilerin öz denetim becerileri ile sorumluluk değeri arasındaki ilişki incelenmiş; ardından araştırmada yordayan (bağımsız) değişken olarak öz denetim becerisi, yordanan (bağımlı) değişken olarak ise sorumluluk değeri belirlenerek aralarındaki yordayıcı ilişki ortaya konmaya çalışılmıştır. Ayrıca çalışma grubunda yer alan öğrencilerin cinsiyet, günlük internet kullanma ve TV izleme süresi durumları tespit edilmiş ve bunların ölçeklerden alınan puanları farklılaştırma durumları incelenmiştir. Bu araştırma Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Etik Kurulunun 08.07.2021 tarihli, 2021-154 sayılı kararı ile etik kurul izni bulunmaktadır. Ayrıca Birecik Kaymaklığı İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü’nün E-99413744-605.01-26225407 sayılı araştırma izni ile araştırmanın veri toplama araçlarının uygulanması gerçekleştirilmiştir.

2.2. Çalışma Grubu

Araştırma, 2020-2021 eğitim-öğretim yılı Şanlıurfa ilinde kolay örnekleme yoluyla seçilen altı farklı devlet ortaokulunda öğrenimlerine devam eden -Tablo 1’de kişisel bilgileri verilen- toplam 405 ortaokul öğrencisi ile yürütülmüştür.

Tablo 1. Çalışma grubuna ilişkin kişisel bilgiler

Değişkenler		f	%	Değişkenler		f	%
Cinsiyet	Kız	222	54.8	Günlük İnternet Kullanımı	Hiç	77	19.0
	Erkek	183	45.2		0-2 saat	222	54.8
	0-500	147	14,0		2 saat üstü	106	26.2
Sınıf Düzeyi	5.sınıf	135	33.3	Günlük TV İzleme	Hiç	83	20.5
	6.sınıf	153	37.8		0-2 saat	242	59.7
	7.sınıf	117	28.9		2 saat üstü	80	19.8

2.3. Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada veriler, “Sorumluluk Ölçeği” ve “Öz denetim Ölçeği” ile araştırmacılar tarafından hazırlanan öğrencilerin cinsiyet, sınıf düzeyi, eğitim-öğretim faaliyetleri dışında günlük internet kullanma ve TV izleme süresi durumlarını içeren “Kişisel Bilgi Formu” ile toplanmıştır.

Ortaokul öğrencileri için Gökalp (2021) tarafından geliştirilen “Sorumluluk Ölçeği”, 7 madde ve tek faktörden oluşmaktadır. Ölçekteki maddeler, “Bana hiç uygun değil=1, Bana biraz uygun=2, Bana oldukça uygun=3, Bana tamamen uygun=4” olacak şekilde puanlanmış olup ölçekte olumsuz madde yer almamıştır. Ölçeğin uyum indeksleri “ $\chi^2 = 18.149$, $sd=14$, $p>.05$, $\chi^2/sd= 1.296$, $RMSEA=.029$, $IFI=.994$, $TLI=.991$, $CFI=.994$, $GFI=.987$, $AGFI=.973$ ve $SRMR=.026$ ” hesaplanmış, Cronbach alfa değeri hesaplanarak .82 bulunmuştur. Bu çalışmada ise yapılan analizler sonucunda ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlık güvenilirlik katsayısının .64 olduğu belirlenmiştir.

Benzer şekilde, ortaokul öğrencileri için Gökalp ve İnel (2021) tarafından geliştirilen “Öz denetim Ölçeği” 7 madde ve tek faktörden oluşmaktadır. Ölçekteki maddeler, “Bana hiç uygun değil=1, Bana biraz uygun=2, Bana oldukça uygun=3, Bana tamamen uygun=4” olacak şekilde puanlanmış ve ölçekte olumsuz madde yer almamıştır. Ölçeğin uyum indeksleri “ $\chi^2 = 23.937$, $sd=14$, $p>.05$, $\chi^2/sd= 1.710$, $RMSEA=.044$, $IFI=.975$, $TLI=.962$, $CFI=.975$, $GFI=.981$, $AGFI=.963$ ve $SRMR=.034$ ” olarak hesaplanmıştır. Cronbach alfa değeri ise hesaplanarak .73 bulunmuştur. Bu çalışmada hesaplanan Cronbach alfa iç tutarlık güvenilirlik katsayısı ise .71 olarak saptanmıştır.

2.4. Verilerin Analizi

Verilerin analizinde parametrik testler kullanılmıştır. Bu doğrultuda verilerin normal dağılım gösterip göstermediğinin bilinmesi adına, ölçeklerden alınan toplam puan ortalamalarının basıklık ve çarpıklık katsayı değerleri incelenmiştir. Öz denetim ölçeğinin çarpıklık ve basıklık değerleri (-.820; .624), sorumluluk ölçeğinin ise (-.771; 1.040) olarak hesaplanmıştır. Bu değerlerin -1.5 ile +1.5 arasında olması dolayısıyla verilerin normal dağıldığı varsayılmıştır (Tabachnick ve Fidell, 2012). Bununla birlikte yeterli örneklem büyüklüğünün sağlanabilmesi için Kline (2011), katılımcı sayısının en az 200 olması gerektiğini ifade etmektedir. Çalışmada ulaşılan katılımcı sayısı 405 olarak belirlendiğinden bu koşul da sağlanmaktadır.

Varsayımların ardından betimleyici istatistikler ve fark testlerinden bağımsız gruplar için t-Testi ve tek yönlü varyans analizi (One-Way ANOVA) yapılmıştır. Öğrencilerin ölçeklerden aldıkları puanların ortalamalarının yorumlanabilmesi için (Puan aralığı = en yüksek değer / 3) formülü kullanılarak 1.33 puan aralığı hesaplanmıştır. Buna göre, 2.67 – 4.00 yüksek, 1.34 – 2.66 orta ve 1.33 ve altı arası ise düşük şeklinde yorumlanmıştır. Öğrencilerin öz denetim becerilerinin sorumluluk değeri üzerindeki etkisini görebilmek amacıyla önce Pearson Momentler Çarpım Korelasyon (Two-tailed) analizi yapılmıştır. Çünkü bir etkinin varlığını açıklamak için varsayılan yapılar arasında

ilişki olup olmadığının bilmek için değişkenler arasındaki korelasyonlar incelenir (Fraenkel ve Wallen, 2006). İlişki katsayısı .30'dan küçük ise ilişkinin zayıf, .30 ile .70 arasında olduğunda orta ve son olarak .70'den büyük ise yüksek düzeyde olduğunu gösterir (Köklü, Büyüköztürk ve Çokluk, 2007). Ardından öz denetimin sorumluluk üzerindeki yordayıcı etkisini görebilmek için basit doğrusal regresyon analizinden yararlanılmıştır. Gerçekleştirilen tüm bu işlemlerde ise SPSS 22 paket programı kullanılmıştır.

3. Bulgular

3.1. Birinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

Araştırmanın birinci alt problemi "Öğrencilerin (5, 6 ve 7.sınıf) ölçeklerden aldıkları ortalama puanlara göre öz denetim becerileri ve sorumluluk değeri ne düzeydedir?" şeklindedir. Problemin çözümü için sınıf düzeylerine göre betimsel istatistik analizi yapılmıştır. Bulgular Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Ortaokul 5, 6 ve 7.sınıf öğrencilerinin öz denetim ve sorumluluk düzeyleri

Ölçekler	Sınıf Düzeyi	N	\bar{X}	Ss
Öz denetim	5.sınıf	135	3.23	.58
	6.sınıf	153	3.31	.52
	7.sınıf	117	3.23	.54
	Toplam	405	3.26	.55
Sorumluluk	5.sınıf	135	3.11	.58
	6.sınıf	153	3.10	.54
	7.sınıf	117	3.18	.50
	Toplam	405	3.13	.54

Tablo 2 incelendiğinde, sınıf düzeylerine göre ölçekten aldıkları ortalama puanlarına bakıldığında öğrencilerin öz denetim becerileri ve sorumluluk değeri puan ortalaması 2.67 ve üzerindedir. Bu bulgu, öğrencilerin yüksek öz denetim becerisine ve sorumluluk değerine sahip olduğu şeklinde yorumlanabilir.

3.2. İkinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

Araştırmanın ikinci alt problemi "Öğrencilerin cinsiyet değişkenine göre ölçeklerden aldıkları puanlar anlamlı olarak farklılaşmakta mıdır?" şeklindedir. Problemin çözümü için bağımsız gruplar için t-Testi yapılmıştır. Bulgular Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Öğrencilerin cinsiyet değişkenine göre sorumluluk ve öz denetim puanlarının karşılaştırılması için t-Testi sonuçları

Ölçekler	Grup	N	\bar{X}	Ss	Sd	t	p
Sorumluluk	Kız	222	3.20	.48	403	2.40	.02
	Erkek	183	3.10	.60			
Öz denetim	Kız	222	3.30	.52	403	2.11	.04
	Erkek	183	3.20	.58			

Tablo 3 incelendiğinde, araştırmaya katılan öğrencilerin öz denetim becerileri ve sorumluluk değerine ilişkin puanların cinsiyet değişkenine göre ölçeklerden aldıkları ortalama puanlarının farklılaşp farklılaşmadığı belirlemek için bağımsız gruplar için t-Testi Yapılmıştır. Bu sonuçlara göre öğrencilerin cinsiyet değişkeni açısından sorumluluk ($t(403)=2.40, p<.05$) ve öz denetim ($t(403)=2.11, p<.05$) ölçeklerinden aldıkları ortalama puanlar anlamlı olarak farklılaşmaktadır. Farklılığın ise her iki ölçekte de kız öğrenciler lehine olduğu görülmektedir ($\bar{X} = 3.20$; $\bar{X} = 3.30$). Bu bulgu, kız öğrencilerinin erkek öğrencilere göre daha sorumlu ve öz denetimli olduğu şeklinde yorumlanabilir.

3.3.Üçüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular

Araştırmanın üçüncü alt problemi “Öğrencilerin öz denetim becerileri ve sorumluluk değeri günlük internet kullanma değişkenine göre anlamlı olarak farklılaşmakta mıdır?” şeklindedir. Problemin çözümü için tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Bulgular Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4. Günlük internet kullanma süresi durumuna yönelik tek yönlü varyans analizi sonuçları

Ölçekler	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p	Fark
Sorumluluk	Gruplararası	.221	2	.110	.373	.69	-
	Gruplarıçi	119.053	402	.296			
	Toplam	119.274	404				
Öz denetim	Gruplararası	.592	2	.296	.983	.37	-
	Gruplarıçi	121.046	402	.301			
	Toplam	121.638	404				

Tablo 4’deki tek yönlü varyans analizi sonuçlarında öğrencilerin günlük internet kullanma süreleri durumlarına göre sorumluluk ($F(2-404) = .373$; $p > .05$) ve öz denetim ($F(2-404) = .983$; $p > .05$) ölçeklerinden aldıkları puanların farklılaşmadığı görülmüştür. Bu bulgu, günlük internet kullanma süreleri durumlarının araştırmaya katılan öğrencilerin sorumluluk ve öz denetim puanlarını değiştirmedeği şeklinde yorumlanabilir.

3.4.Dördüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular

Araştırmanın dördüncü alt problemi “Öğrencilerin öz denetim becerileri ve sorumluluk değeri günlük televizyon izleme değişkenine göre anlamlı olarak farklılaşmakta mıdır?” şeklindedir. Problemin çözümü için tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Bulgular Tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 5. Günlük TV izleme süresi durumuna yönelik tek yönlü varyans analizi sonuçları

Ölçekler	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p	Fark
Sorumluluk	Gruplararası	1.401	2	.700	2.38	.09	-
	Gruplarıçi	117.874	402	.293			
	Toplam	119.274	404				
Öz denetim	Gruplararası	.592	2	.296	.983	.37	-
	Gruplarıçi	121.046	402	.301			
	Toplam	121.638	404				

Tablo 5’teki tek yönlü varyans analizi sonuçlarında öğrencilerin günlük TV izleme süreleri durumlarına göre sorumluluk ölçeğinden ($F(2-404) = 2.38$; $p > .05$) ve öz denetim ölçeğinden ($F(2-404) = .983$; $p > .05$) aldıkları puanların farklılaşmadığı görülmüştür. Bu bulgu, günlük TV izleme süreleri durumlarının araştırmaya katılan öğrencilerin sorumluluk ve öz denetim puanlarını değiştirmedeği şeklinde yorumlanabilir.

3.5.Beşinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

Araştırmanın beşinci alt problemi “Öğrencilerin öz denetim becerileri ile sorumluluk değeri arasında anlamlı ilişki var mıdır?” şeklindedir. Problemin çözümü için Pearson Momentler Çarpım korelasyon analizi yapılmıştır. Bulgular Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. Öğrencilerin öz denetim becerileri ile sorumluluk değeri arasındaki ilişkiye ilişkin betimsel istatistik ve korelasyon analizi

Değişken	N	\bar{x}	ss	1	2
1 Sorumluluk	405	3.13	.543	-	.678**
2 Öz denetim	405	3.26	.548	.678**	-

Not: **p<.01

Tablo 6 değerlendirildiğinde, öğrencilerin sorumluluk ölçeği (\bar{x} = 3.13; ss = .543) ve öz denetim ölçeğinden (\bar{x} = 3.26; ss = .548) aldıkları puanlar arasında orta düzeyde, pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (r = .678; p <.01). Bu bulgu, öğrencilerin öz denetim becerileri artıkça, sorumluluk değerlerinin de artacağı şeklinde yorumlanabilir.

3.6.Altıncı Alt Probleme İlişkin Bulgular

Araştırmanın altıncı alt problemi “Öğrencilerin öz denetim becerileri sorumluluk değerinin anlamlı yordayıcısı mıdır?” şeklindedir. Problemin çözümü için basit doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Bulgular Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7. Öğrencilerin öz denetim becerilerinin sorumluluk değerlerini yordamasına ilişkin regresyon analizi

Bağımsız değişken	Bağımlı değişken	B	SH	β	t	R	R ²	F	p
Öz denetim	Sorumluluk	.941	.120	.678	.784	.678	.460	343.24	***

Not: ***p<.001

Tablo 7 değerlendirildiğinde, öğrencilerin öz denetim becerilerinin sorumluluk değerlerini yordamasına ilişkin kurulan regresyon modeli anlamlıdır (p <.001). Yapılan doğrusal regresyon analizi sonuçlarına göre, öğrencilerin öz denetim becerilerinin sorumluluk değerlerine pozitif yönde anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir (β = .678; p <.001). Dahası, sorumluluk değerindeki değişimlerin (varyansın) %46’sının öz denetim becerisi tarafından açıklandığı görülmektedir (R^2 = .460; p <.001). Buna göre, öğrencilerin öz denetim becerilerinin sorumluluk değerlerinin anlamlı bir yordayıcısı olduğu söylenebilir.

4.Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu çalışmada ortaokul 5, 6 ve 7. sınıf öğrencilerinin öz denetim becerileri ile sorumluluk değeri arasındaki ilişkinin ortaya konulması ve öğrencilerin sorumluluk değeri ile öz denetim becerilerinin cinsiyet, günlük internet kullanımı, günlük televizyon izleme durumlarına göre anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığı amaçlanmıştır.

Çalışma grubunda yer alan öğrencilerin sorumluluk puan ortalamasının (\bar{X} = 3.26), öz denetimlerinin ise (\bar{X} = 3.13) olarak elde edilmiştir. Her iki ölçekten alınan ortalama puanlarının 2.67 ve üzerinde olması dolayısıyla öğrencilerin sorumluluk değeri ile öz denetim becerilerinin yüksek olduğu söylenebilir.

Çalışma grubunda yer alan kız öğrencilerin sorumluluk ve öz denetim puanlarının erkeklerden istatistik olarak anlamlı olarak daha yüksek belirlenmiştir. Kız öğrencilerin, erkek öğrencilerin sorumluluk puanlarından daha yüksek olduğunu gösteren çalışmalar (Akbaş; 2004; Aladağ, 2009; Golzar, 2006; Kesici, 2018; Yontar, 2018) ile öz denetim puanlarının aynı şekilde kızlar lehine yüksek olduğunu açıklayan çalışmalar (Chapple, Vaske ve Hope, 2010; Kırmızı, 2014; Mattheww, Ponitz ve Morrison, 2009; Subaş, 2018; Türkeş, 2004). Her ne kadar Can ve Öztürk’ün (2018)

çalışmalarında öğretmen adaylarının cinsiyet değişkenine göre öz denetim puanlarında anlamlı bir fark gözlemlenmesine de araştırmancının cinsiyet değişkenine ilişkin bulguları genel itibarıyla ilgili literatürde rastlanan çalışmalarla uyumludur.

Son yıllarda teknolojik gelişmelerle birlikte internet kullanımının hızlı bir şekilde artması sonucunda eğitim kurumları da teknolojiden yararlanmaya başlamıştır. Bunun en somut örneği pandemi sürecinde net bir şekilde yaşanmıştır. Bilindiği üzere dünya genelinde hızlı bir şekilde yayılmaya başlayan Covid-19 virüsü nedeniyle 12 Mart 2020 tarihi itibarıyla üniversitelerde ve Milli Eğitim Bakanlığına bağlı okullarda yüz yüze eğitime ara verilmiş; ardından da uzaktan eğitime geçilmiştir (Yıldırım, İnel ve Gökalp, 2021). Her ne kadar bu tarihten sonra ara ara yüz yüze eğitim verilmeye çalışılsa da eğitim-öğretim faaliyetlerinin büyük bir kısmı zorunlu olarak canlı dersler ve EBA TV üzerinden gerçekleşmiştir. Bu sebeple çalışma grubunda yer alan öğrencilerin eğitim-öğretim faaliyetleri dışında günlük internet kullanma ve televizyon izleme süreleri dikkate alınmıştır. Çalışma grubu 5, 6 ve 7.sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır. Bu sınıf düzeylerinde okuyan öğrencilerin yaşları ise 10-14 arasında değişebilmektedir. Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, bu yaş grubu çocuklarda ebeveynlere bağımlılık devam etmekle birlikte bağımsız hareket etme isteklerinin de görülebileceğini ve ayrıca bilgisayar başında geçirilecek sürenin iki ya da üç saati aşmaması gerektiğini belirtmektedir (Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu [BTK], 2021). Çalışma grubundaki öğrencilerin yarıdan fazlasının günde iki saatin altında internet kullandıkları (%55,8) ve televizyon izledikleri (%59,7); iki saat ve üzerinde ise bu oranın düştüğü tespit edilmiştir (internet = %26,2; TV = %19,8). Hiç internet kullanmayan ve televizyon izlemeyenlerin oranının da iki saat ve üzerindekiyle görece eşit olduğu görülmüştür. Çalışmada da bu faktörlerin öğrencilerin sorumluluk ve öz denetimleri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık oluşturmadığı belirlenmiştir. Bu durum, öğrencilerin yüksek sorumluluk değeri ile öz denetim becerilerine sahip olması ile açıklanabileceği gibi bunun altında farklı nedenlerin de olabileceği düşünülebilir. Ortaokul öğrencilerinin sorumluluk ve öz denetimlerinin günlük internet kullanma ve televizyon izleme süreleri bakımından mercek altına alan bir araştırmaya rastlanılmaması nedeniyle bu amaca yönelik çalışmalar planlanabilir. Böylece söz konusu faktörler hakkında daha kapsamlı veriler elde edilebilir.

Çalışmada elde edilen bir diğer bulgu ise öğrencilerin sorumluluk değeri ile öz denetim becerileri arasında tespit edilen orta düzeyde anlamlı pozitif ilişkidir. Doğrusal yöndeki bu ilişki, öğrencilerin öz denetimleri yükseldikçe sorumluluk değerlerinde de benzer yönde bir artışın olacağını göstermektedir. Ayrıca öğrencilerin öz denetim becerileri sorumluluk değerini anlamlı olarak yordamaktadır. Dahası, öğrencilerin sorumluluk değerindeki değişimlerin neredeyse yarıya yakın bir bölümü öz denetim becerisi tarafından açıklanmaktadır ($R^2 = .460$). Bu noktada, çalışma grubunda yer alan öğrencilerin sorumluluk değerleri üzerinde öz denetimin etkili bir beceri olduğunu söylemek mümkündür. Çalışmanın bu bulgusu Gökalp'in (2021) çalışmasıyla uyumludur. Bunun yanında öğrencilerin sorumluluk değeri ile ilişkili ve bu değeri yordayan bir başka becerinin empati olduğunu gösteren çalışmalara rastlanılmıştır (Demir ve Dilmaç, 2019; Dereli ve Aybay, 2012; Yontar, 2018). Buradan hareketle, empatiye ek olarak sorumluluk değerinin öğretiminde öz denetimin de başvurulması gereken bir beceri olduğunu söylemek isabetli olacaktır. Sorumluluk değeri Türkiye'de fen bilgisi, din kültürü ve ahlak bilgisi, Türkçe, İnkılap tarihi ve Atatürkçülük ve sosyal bilgiler gibi pek çok ortaokul öğretim programı içerisinde kazandırılması hedeflenen bir değer olarak yer almaktadır (Sezer ve Çoban, 2016). Bunlardan sosyal bilgiler, değer öğretiminde mihver bir ders olmakla birlikte diğer derslere nazaran önemli bir yere sahiptir (Keskin ve Keskin, 2019; Nesbitt ve Henderson, 2003). Diğer taraftan sosyal bilgiler öğretiminin ve öğreniminin değerlere dayalı olduğunda güçlü olacağı, Sosyal Bilgiler Ulusal Konseyi tarafından sosyal bilgiler öğretmenleri için hazırlanan ulusal standartlarında belirtilmektedir (NCSS, 2002). Üstelik sosyal bilgiler öğretim programında kazandırılması hedeflenen 27 beceri arasında öz denetim de yer aldığı düşünüldüğünde (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2018), sosyal bilgiler öğretmenleri öğrencilere sorumluluk değerini kazandırırken öz denetim becerisinden istifade etmesi önerilmektedir. Bu nedenle 8. Sınıf öğrencilerine bu iki özelliği kazandırmaya elverişli işbirlikli öğrenme aktiviteleri uygulanması öngörülmektedir. Özellikle, sınıf içerisinde jig-saw, istasyon, küçük grup çalışmaları, probleme dayalı öğrenme vb. işbirlikli öğrenme etkinliklerinde öğrencilerin kendi ilgi ve yetenekleri doğrultusunda grubun başarısı için performanslarını gerçekleştirerek öncelikle öğrencilerin sorumluluk duyguları sayesinde öz-denetim becerilerinin geliştirilmesi sağlanabilir. Bu nedenle sınıf içi etkinliklerde hem bağımsız uygulamalara hem de işbirlikli öğrenmeye yönelik performansları içeren öğretim tasarımlarının yapılması önerilmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu araştırma için Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Etik Kurulunun 08.07.2021 tarihli, 2021-154 sayılı kararı ile etik kurul izni bulunmaktadır. Ayrıca Birecik Kaymakamlığı İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü'nün E-99413744-605.01-26225407 sayılı araştırma izni ile araştırmanın veri toplama araçlarının uygulaması gerçekleştirilmiştir.

Destek Beyanı

Bu araştırma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Tüm yazarlar adına sorumlu yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

Yazar Katkı Oranı

Makaleye birinci yazar (%25), ikinci yazar (%25), üçüncü yazar (%25) ve dördüncü yazar (%25) oranında katkı sağlamıştır.

Kaynaklar

- Akbaş, O. (2004). *Türk milli eğitim sisteminin duyuşsal amaçlarının ilköğretim II. Kademedeki gerçekleştirme derecesinin değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Aksel, N. (2018). *Ortaokul öğrencilerinin dijital oyun bağımlılığı ile öz denetim ve sosyal eğilimleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ordu Üniversitesi, Ordu.
- Aladağ, S. (2009). *İlköğretim sosyal bilgiler öğretiminde değer eğitimi yaklaşımlarının öğrencilerin sorumluluk değerini kazanma düzeyine etkisi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Anderson, L. M. ve Prawat, R. S. (1983). Responsibility in the classroom: A synthesis of research on teaching self-control. *Educational Leadership*, 40(7), 62-66.
- Balat, G. ve Dağal, A. B. (2006). *Okul öncesi dönemde değerler eğitimi etkinlikleri*. Ankara: Kök Yayıncılık.
- Barrick, M. R. ve Mount, M. K. (1991). The big five personality dimensions and job performance: A meta-analysis. *Personel Psychology*, 44(1), 1-26.
- Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu (2021). İnternet kullanımında çocuk ve aile ilişkisi. 12.10.2021 tarihinde <https://internet.btk.gov.tr/internet-kullaniminda-cocuk-ve-aile-iliskisi> adlı siteden alınmıştır.
- Can, A. A. ve Öztürk, E. (2018). Müzik öğretmeni adaylarının öz-denetim düzeylerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(3), 2025-2038.
- Chamberlin, L. ve Chambers, N. (1994). Developing responsibility in today's students. *The Clearing House*, 67(4), 204-206.
- Chapple, C. L., Vaske, J. ve Hope, T. L. (2010). Sex differences in the cause of self-control: an examination of mediation, moderation, and gendered etiologies, *Journal of Criminal Justice*, 38(6), 1122-1131.
- Cüceloğlu, D. (2002). *Keskesiz bir yaşam için iletişim donanımları* (5.Baskı). Ankara: Remzi Kitabevi.
- Çamdibi, M. (1989). *Din eğitimine giriş*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Çoban, O. (2016). *Sokratik sorgulama yöntemi ile sorumluluk değerinin öğretimi* (Yayımlanmamış doktora tezi), Uşak Üniversitesi, Uşak.

- Demir, S. ve Dilmaç, B. (2019). Ergenlerin kişilerarası problem çözme becerileri ve empatik eğilimlerinin sahip oldukları değerler açısından incelenmesi. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11(8), 134-156.
- Dereli, E. ve Aybay, A. (2012). Ortaöğretim öğrencilerinin empatik eğilimleri ve işbirliği yapma karakterlerinin insani değerlerini yordaması ve bu özelliklerinin incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12(2), 1249-1270.
- Dora, A. G. (2012). *Öz-denetim, duygu yönetimi, ruminasyon ve cinsiyetin üniversite öğrencilerinin sınav kaygılarına katkısı* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Duke, D. L. ve Jones, V. F. (1985). What can schools do to foster student responsibility?. *Theory Into Practice*, 24(4), 277-285.
- Filiz, B. ve Demirhan, G. (2015). Bireysel ve sosyal sorumluluk ölçeğinin (BSS-Ö) Türk diline uyarlanma çalışması. *Spor Bilimleri Dergisi*, 26(2), 51-64.
- Fraenkel, J. R. ve Wallen, N. E. (2006). *How to design and evaluate research in education* (6th ed.). New York, NY: McGraw-Hill.
- Glasser, W. (2002). The effect of a reality therapy programme on responsibility for elementary school children in Korea. *International Journal of Reality Therapy*, 22(1), 33-38.
- Golzar, F. A. (2006). *İlköğretim 5.sınıf öğrencilerine yönelik sorumluluk ölçeğinin geliştirilmesi ve sorumluluk düzeylerinin cinsiyet, denetim odağı ve akademik başarıya göre incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Gökalp, A. (2021). *Ortaokul öğrencilerinin empati becerileri ile sahip oldukları kök değerler arasındaki ilişkinin incelenmesi: Bir yapısal eşitlik modellenmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Uşak Üniversitesi, Uşak.
- Gökalp, A. (2021). Sorumluluk Ölçeği: Geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Gelecek Vizyonlar Dergisi*, 5(1), 31-38. doi:10.29345/futvis.175
- Gökalp, A. ve İnel, Y. (2021). Self-Control Scale: A validity and reliability analysis. In T. Çetin, Y. İnel & F. Gürgil (Eds.), *The Pandemic Process and New Horizons in Educational Sciences* (193-207 pp.). Lithuania: SRA.
- Gündüz, M. (2014). *İlköğretim 3. sınıf hayat bilgisi dersinde sorumluluk değerinin proje tabanlı öğrenme yaklaşımı ile öğretiminin akademik başarı ve tutuma etkisi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Güngör, E. (1995). *Ahlak psikolojisi ve sosyal ahlak* (1. Baskı). Ankara: Ötüken Yayıncılık.
- Halstead, J. M. ve Taylor, M. J. (2000). Learning and teaching about values: A review of recent research. *Cambridge Journal of Education*, 30(2), 169–202.
- Karasar, N. (2011). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Kesici, A. (2018). Lise öğrencilerinin sorumluluk düzeylerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *GEFAD / GUJGEF* 38(3), 965-985
- Keskin, Y. ve Keskin, S. C. (2019). *Türkiye’de sosyal bilgiler öğretim programları bağlamında değerler eğitimi: Tarihsel gelişim ve mevcut durum* (1. Baskı). Ankara: Gece Akademi.
- Kırmızı, O. (2014). Self-regulated learning strategies employed by regular, evening, and distance education english language and literature students. *Anthropologist*, 18(2), 447-460.

- Kızıltaş, A. (2019). *Üniversite öğrencilerinin öz denetim, stresle başa çıkma ve sosyal destek algıları ile alkol ve madde kullanma riskleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Kline, R. B. (2011). *Principles and practice of structural equation modeling*. New York: The Guilford Press.
- Köklü, N., Büyükoztürk, Ş. ve Çokluk, Ö. (2007). *Sosyal bilimler için istatistik* (2. Baskı). Ankara: Pegem Yayınları.
- Lickona, T. (1991). *Education for character. how our schools can teach respect and responsibility*. New York: Bantam Books.
- MacDonald, K. (1995). Evolution, the five-factor model, and levels of personality. *Journal of Personality*, 63(3), 525–567.
- Mattheww, J. S., Ponitz, C. C. ve Morrison, F. J. (2009). Early gender differences in self-regulation and academic achievement. *Journal of Educational Psychology*, 101(3), 689-704.
- MEB (2018). *Sosyal bilgiler dersi öğretim programı (ilkokul ve ortaokul 4, 5, 6 ve 7. sınıflar)*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Muraven, M. ve Baumeister, R. F. (2000). Self-regulation and depletion of limited resources: Does self-control resemble a muscle? *Psychological Bulletin*, 126, 247–259.
- NCSS (2002). *National standards for social studies teachers*. Maryland: National Council for the Social Studies.
- Nesbitt, E. ve Henderson, A. (2003) Religious organisations in the UK and values Education programmes for schools. *Journal of Beliefs and Values*, 24(1), 75-88.
- Öner, N. (1987). *İnsan hürriyeti*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Özen, Y. (2001). *Yarın kalmak adına sorumluluk eğitimi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Özen, Y. (2015). *Sorumluluk eğitimi*. Ankara: Vize Yayıncılık.
- Patterson, R. L. (2019). Self-control, sense of responsibility, and respect for others of performing artists in a higher education institution. *Universal Journal of Educational Research*, 7(7), 1544-1559.
- Quinn, P. D. ve Fromme, K. (2010). Self-regulation as a protective factor against risky drinking and sexual behavior. *Psychology of Addictive Behaviors*, 24(3), 376–385.
- Ridder, D. T. D., Lensvelt-Mulders, G., Finkenauer, C., Stok, F. M. ve Baumeister, R. F. (2012). Taking stock of self-control: A meta-analysis of how trait self-control relates to a wide range of behaviors. *Personality and Social Psychology Review*, 16(1), 76-99.
- Sağır, R. (2019). *Ergenlerde dindarlık, öz denetim ve hayat memnuniyeti ilişkisi* (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Saruhan, Y. (2019). *Lise öğrencilerinin problemleri internet kullanımı ile karakter güçleri ve akademik başarı arasındaki ilişki* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Selanik Ay, T. ve Dal, S. (2014). İlköğretim öğrencilerinin yazılı anlatım ürünlerine göre sorumluluk değeri algıları. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22, 78-93.
- Sezer, A. ve Çoban, O. (2016). Ortaokul öğrencilerinin sorumluluk değeri algıları. *Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 22-39.

- Subaş, R. (2018). *Okul öncesi öğretmen adaylarının öz-denetimleri ve öğretmen özyeterlik inançları arasındaki ilişkinin bazı değişkenlerle incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2012). *Using multivariate statistics* (6th ed.). New York: Pearson.
- Tanrıkulu, M. (2019). Ergenlerde internet kullanımı ve bağımlılığıyla ilişkili faktörler: Bağlanma, öz-denetim ve algılanan sosyal destek (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ufuk Üniversitesi, Ankara.
- Tozlu, N. (1991). Ekonomik gelişme, sorumluluk ve eğitim. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 75, 67-77.
- Türkeş, M. C. (2004). *Ergenlerde sapkın davranışın nedenleri olarak öz-denetim ve aile içi denetim mekanizmalarının analizi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2021). Hanehalkı bilişim teknolojileri (BT) kullanım araştırması, 2021. 24.11.2021 tarihinde [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Survey-on-Information-and-Communication-Technology-\(ICT\)-Usage-in-Households-and-by-Individuals-2021-37437](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Survey-on-Information-and-Communication-Technology-(ICT)-Usage-in-Households-and-by-Individuals-2021-37437) adlı siteden alınmıştır.
- Wolfe, S. E. ve Higgins, G. E. (2008). Self-control and perceived behavioral control: An examination of college student drinking. *Applied Psychology in Criminal Justice*, 4(1), 108- 134.
- Yavuzer, H. (2000). *Çocuk eğitimi el kitabı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yıldırım, T., İnel, Y. ve Gökalp, A. (2021). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının uzaktan eğitimle yürütülen öğretmenlik uygulaması dersine yönelik görüşleri. *VIIIth International Eurasian Educational Research Congress EIER Congress Abstract* (7-10 July), Aksaray Üniversitesi, Aksaray (ss. 1246-1249) içinde. Türkiye: Anı Yayıncılık.
- Yontar, A. ve Yel, S. (2018). The relationship between empathy and responsibility levels of 5th grade students: A sample from Turkey. *International Journal of Education & Literacy Studies*, 6(4), 76-84.
- Yücekaya, H. B. (2019). *İnternet oyun oynama bozukluğu, akılcı olmayan inançlar, başa çıkma stratejileri ve özdenetim becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İbn Haldun Üniversitesi, İstanbul.

Yabancılaşma ve Öncüllerinin Örgütsel Bağlılığa Etkisi ¹

Ela Nazlı KÖZ, Cihan SEÇİLMİŞ²

Yabancılaşma ve Öncüllerinin Örgütsel Bağlılığa Etkisi

The effect of alienation and its antecedents on organizational commitment

Özet

Bu araştırmanın amacı; yabancılaşmanın, öncülleri ile örgütsel bağlılık arasındaki aracılık etkisinin belirlenmesidir. Nicel araştırma yöntemi aracılığıyla gerçekleştirilen çalışmada veriler, Ankara ilinde hizmet veren 399 çalışandan elde edilmiştir. Verilerin analiz edilmesiyle, rol belirsizliği ile örgütsel yabancılaşma arasında pozitif yönlü kuvvetli düzeyde bir ilişkinin bulunduğu görülmüştür. Bununla birlikte demokratik liderlik davranışlarının örgütsel yabancılaşma ve örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmaktadır. Ayrıca örgütsel yabancılaşmanın, öncüllerinden olan demokratik liderlik ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkide kısmi aracılık etkisinin bulunduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde, örgütsel yabancılaşmanın rol belirsizliği ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkide kısmi aracılık etkisi bulunmaktadır.

Abstract

This study aims to determine the mediator effect of alienation between its antecedents and organizational commitment. The data obtained from 399 employees, who work in Ankara, and analysed with quantitative research methods. By analyzing the data, a strong positive relationship has been found between role ambiguity and organizational alienation according to the results of the analysis conducted to determine the relationship between those variables. Besides, democratic leadership behaviors have a significant effect on both organizational alienation and organizational commitment. Additionally, organizational alienation has a partial mediating effect in the relationship between democratic leadership, which is one of the antecedents of alienation, and organizational commitment. Similarly, there is the partial mediation effect of organizational alienation in the relationship between role uncertainty and organizational commitment.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Yabancılaşma, Demokratik Liderlik, Rol Belirsizliği, Örgütsel Bağlılık.

Keywords: Organizational Alienation, Democratic Leadership, Role Ambiguity, , Organizational Commitment.

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

Çalışanlardan beklenen örgüt içi rollerden veya bireysel sebeplerden kaynaklanan çeşitli stres faktörleri, turizm sektörü gibi yoğun çalışma koşullarının olduğu iş alanlarında çalışanların üzerinde olumsuz etkilerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Örgütsel yabancılaşmaya sebep olabilecek rol belirsizliği ve liderlik davranışları gibi örgüt içi faktörlerin önceden tespit edilmesi ve olası sorunlara önceden müdahale edilmesi ile personelin yabancılaşmasının önüne geçilme imkânı bulunmaktadır. Turizm sektörünün önemli bir unsuru olan konaklama işletmelerinde çalışanlar uzun çalışma saatleri, misafir geliş ve gidişlerinin daimi yoğunluğu ve kongre/fuar organizasyonu gibi kitlesel operasyonlar neticesinde üzerlerinde büyük bir baskı ile hizmet sunmaktadır. Baskı altında çalışan personel, giderek kendinden ve işinden uzaklaşmaya başlamaktadır. Yukarıda bahsi geçen süreç, çalışanın yabancılaşarak örgütsel bağlılığın azalması ile seyrederken iş tatmininin azalması ve işten ayrılma niyetinin ortaya çıkması ile son bulacaktır. Örgütsel bağlılığı yüksek olan çalışanların motivasyonlarının ve üretkenlik düzeylerinin yüksek olduğu (Obeng ve

¹ Bu çalışma, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı Doktora programında yürütülen "Yabancılaşma ve Öncüllerinin Örgütsel Bağlılığa Etkisi" adlı tez çalışmasından üretilmiştir. Proje kapsamında 201725A224 kodu ile ESOĞÜ BAP birimi tarafından desteklenmiştir.

² Ela Nazlı KÖZ, Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gedik Üniversitesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, elanazlikoz@gmail.com, ORCID ID orcid.org / 0000-0002-8483-2482 Cihan SEÇİLMİŞ, Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, csecil-mis@ogu.edu.tr, ORCID ID orcid.org / 0000-0001-6781-0997.

Ugboro, 2003: 83); bununla birlikte işten ayrılma niyetlerinin örgüte bağlanmayan çalışanlara oranla daha düşük olacağı düşünülmektedir (Uysaler, 2010).

Örgütsel yabancılaşmayı engelleyecek önlemlerin alınması ve çalışanların örgütsel bağlılığının sağlanması, örgütsel başarıyı beraberinde getirecek önemli hususlardan biridir. Bu noktada, örgütsel yabancılaşmanın önüne geçilebilecek etmenlerin belirlenmesi önem arz etmektedir. Buradan hareketle araştırmanın ana problemi “Örgütsel yabancılaşmanın, öncülleri ile sonucu arasında aracılık etkisi var mıdır?” şeklinde ortaya konulmaktadır.

Üretildiği anda tüketim özelliği gösteren ve dolayısıyla personel faktörünün üst düzeyde önem arz ettiği turizm sektörü çalışanları üzerinde, örgütsel yabancılaşmanın öncülleri ile örgütsel yabancılaşmanın sonucu olan örgütsel bağlılık arasındaki aracılık ilişkisinin araştırılması çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Bu doğrultuda araştırmanın amacı; kimi zaman yüz yüze kimi zaman da arka planda hizmet veren konaklama işletmesi çalışanlarının sıklıkla yaşadığı yabancılaşmanın, öncülleri ile örgütsel bağlılık düzeyleri arasındaki aracılık ilişkisinin belirlenmesidir.

İlgili literatür incelemesinde birçok kez araştırma konusu olan liderlik ve bağlılık ilişkisi, bu ilişkiye etki eden araçların belirlenmesi açısından ele alınmamıştır (Sökmen, Kenek ve Uğraş, 2019; Eşitti, 2019; Dedeoğlu, Çelik, İnandır ve Altay, 2016; Diker, 2014; Garg ve Dhar, 2014; Yavuz, 2009; Yavuz ve Tokmak, 2009). Ayrıca, Banai ve Reisel (2007) destekleyici liderlik ve işe yabancılaşma arasındaki ilişkiyi; Sarros vd. (2002) ise dönüşümcü liderlik ve etkileşimci liderliğin yabancılaşma ile ilişkisini tespit etmek amacıyla araştırmalar gerçekleştirmişlerdir. Fakat Al-Ababneh'in (2013) gerçekleştirdiği araştırmada konaklama işletmeleri çalışanları örnekleminde demokratik liderliğin baskın liderlik tarzı olduğu tespit edilmiştir ve demokratik liderlik davranışı ile yabancılaşma ilişkisi turizm çalışanları örnekleminde araştırma konusu edinilmemiştir. Buradan hareketle tasarlanan araştırma neticesinde rol belirlenmesi ile demokratik liderlik ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkide yabancılaşmanın aracılık etkisinin incelenmesiyle literatürdeki bu boşluğa katkı sağlanmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda sektörün uygulamada yararlanabileceği bir çalışma olması beklenmektedir.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Örgütsel Yabancılaşma

Sanayi Devrimi ile birlikte, üretim sürecine insan gücünün yerine farklı güç kaynaklarının dâhil olması, yabancılaşmanın hız kazanmasına sebep olmuş ve bu durum, sonraki yıllarda örgütsel açıdan pek çok bilim insanının inceleme alanı olacak sorunlara zemin hazırlamıştır (Önal, 2015: 27). Yabancılaşma, Hegel'in sosyal psikolojisinin en önemli kavramlarından biridir (Sayers, 2011: 1). Hegel, bireyin kendi faaliyetlerinin çıktısını kendisinin dışında bir “şey” olarak algılamasını yabancılaşma ile açıklamaktadır (McMillen, 1997: 18). Marx'a göre bireyin yabancılaşması veya yabancılaştırılması üç şekilde meydana gelmektedir: Birincisi, kendi emeğinin sonucu olan ürün kişiden bağımsızlaşmaktadır. Bu durum, bireyin kendisini yabancı görmesine sebep olur. İkincisi, yabancılaşmanın ilk durumundan hareketle bireyin kendisini sürecin dışında hissetmesidir. Üretim sürecinde kişinin diğerlerine karşı hissettiği uzaklaşma hissi ise yabancılaşmayı ortaya çıkaran son evredir (Corlett, 1988: 700). Marx, yabancılaşmanın ortaya çıkışını dışsal faktörlere bağlamaktadır (O'Donohue ve Nelson, 2014: 303). Yabancılaşma konusuna yönelik düşünceleri Karl Marx ile benzerlik gösteren Weber ise insanların çalışma koşullarından ötürü bireyselliğini kaybettiğini düşünmektedir. Bireyin evren ile ilgili düşüncelerinden arınması ona yeni yükler getirmekte ve bu baskı yabancılaşma sorununun doğmasına zemin hazırlamaktadır (Ergil, 1980 akt. Boz, 2014).

Yabancılaşma kavramına ilişkin anlamlandırma ve ölçme hususunda bir dizi belirsizlik olduğunu ve literatürde buna bağlı olarak çok sayıda farklı yorumlamanın bulunduğunu belirten Wilson (2004), yabancılaşmanın özünde üç ana boyuttan (güçsüzleşme, anlamsızlaşma ve kendine yabancılaşma) meydana geldiğine dikkat çekmektedir. Melvin Seeman, 1959 yılında yayınlanan “On The Meaning of Alienation” isimli makalesi ile yabancılaşmanın boyutlarını Hegel ve Marx'ın teorilerine dayanan güçsüzlük, Durkheim'in anomie kavramından gelen kuralsızlık, anlamsızlık, sosyal izolasyon ve kendine yabancılaşma olarak ele almıştır (Seeman, 1959). Roberts (1989: 9), çalışanın üretim sürecinde karar verme gücünün elinden alınmasının ve emeğinin ürün üzerindeki kontrol mekanizmasının ortadan kalkmasının, Seeman'ın ortaya koymuş olduğu yabancılaşma boyutlarından güçsüzlük boyutunu meydana getireceğini belirtmektedir.

Chiaburu, Thundiyl ve Wang'ın (2014) yabancılaşma konusunu meta analizi ile inceledikleri çalışma, bu çalışma için önemli bir yere sahiptir. Yapılan araştırma ile yabancılaşmanın öncülleri ve sonuçları ortaya konmuştur. Buna göre yabancılaşmanın öncülleri; kişisel özellikler, rol stresi (rol çatışması ve rol belirsizliği), liderlik, iş dizaynı, iş ortamı olarak belirtilmiştir. Benzer şekilde; Muttar, Abo Keir, Mahdi ve Nassar (2019) tarafından gerçekleştirilen çalışmada rol stresi ve liderlik, yabancılaşmanın öncülleri olarak ifade edilmektedir. Yabancılaşmanın sonuçları ise; çalışan tutumlarında olumsuz sonuçlar, işe devamsızlık, sağlık problemleri ve performans düşüklüğü şeklinde özetlenmiştir. Yabancılaşmanın öncülleri ve sonuçlarını ortaya koyarak yorumlayan yazarlar yabancılaşmanın işi benimseme, memnuniyet ve bağlılık durumlarını olumsuz bir biçimde etkileyeceğini belirtmektedir (Chiaburu vd. 2014: 33).

2.2. Demokratik Liderlik

Liderlik, bir grup ya da takımı belli bir amaç doğrultusunda harekete geçirme, bunu yaparken grup üyelerinin motivasyonunun sürekliliğini sağlama ve onlara vizyon kazandırma faaliyetlerinde bulunmaktır (Quadri, 2016). Davranışsal yaklaşımın temeli olan Iowa State Üniversitesi araştırmaları sonucuna göre, liderlerin davranışlarından yola çıkılarak ifade edilmiş olan üç çeşit liderlik tarzı bulunmaktadır. Bunlar; otokratik liderlik, demokratik liderlik ve tam serbesti tanıyan liderlik türleridir (Harrison, 2018: 23). Örgüt içerisinde alınan kararların grup tartışmaları sonucunda gerçekleşmesi için öncülük yapıldığı; gerekli görülen noktalarda önerilerin sunulduğu ve liderin tıpkı grup üyesi gibi davrandığı liderlik tarzı demokratik liderliktir (Lewin, Lippitt ve White, 1939: 273). Demokratik lider, astlarıyla aktif bir ilişki içerisindedir. Ancak astların lidere fikirlerini kolaylıkla aktarması, her söylenilenin lider tarafından gerçekleştirileceği anlamına gelmez. Lider, astların katılımını sağlayarak hedefe ulaşmak için farkındalığı artırma misyonunu üstlenmektedir (Kılıç Özkaynar, 2017: 16). Astlara yetki devrini uygulaması ve aktif bir çalışma ortamı yaratması açısından olumlu bir liderlik davranışı olarak görülen demokratik liderlik için, kalifiye personel problemi kısıtlayıcı bir etki yapmaktadır. Bu durum, batan bir gemide kaptanın demokratik liderlik davranışı sergilemesinin beyhude olacağı örneğiyle açıklanmaktadır (Arıkan, 2001: 242).

2.3. Rol Belirsizliği

İş ortamında kişinin işine ilişkin sorumlulukları hakkında karmaşık düşüncelerinin olması iş stresine zemin hazırlamaktadır (Ceylan ve Ulutürk, 2006: 48). İş stresi kaynaklarından biri olan rol stresi; rol belirsizliği ile rol çatışması olarak iki ayrı boyut üzerinde şekillenmektedir (Fisher, 1995). Rol stresi kaynaklarının literatürde ayrıntılı bir biçimde tanımlanmadığına dikkat çeken Rizzo vd. (1970) kavramı; işin işleyişine ilişkin çalışandan beklenenin net bir biçimde aktarılmaması halinde ortaya çıkan durum olarak nitelendirmektedir. Kişinin sorumluluğuna yönelik bilgi eksikliği ve işi üzerinde kontrolünün bulunmaması rol belirsizliği ile açıklanmaktadır (Agarwal, 1993: 718).

Örgüt ortamında rol belirsizliği yaşayan bir çalışan stres, mesleki tatminde yetersizlik, karar vermede zorlanma, gerilim, endişe, aşırı heyecan gibi psikolojik durumunu etkileyecek istenmeyen durumları yaşayabilmektedir (Basım vd., 2010: 146). Rol belirsizliği; kişinin işe odaklanmasını zorlaştırmakta ve bu sebeple işe yönelik sarf edilen çabanın azalmasına sebep olmaktadır. Çaba sarf edemeyen çalışan, bilgi ve becerilerini işini aktarmakta güçlük çekmektedir (Tuten ve Neidermeyer, 2004: 27; Zhou vd., 2016: 3382). Çalışanların rol belirsizliği yaşamaları durumunda beklenen çıktıyı sunamaması, işe yaramadığı duygusuna kapılmasına sebep olmakta (Gökçe ve Şahin, 2004: 146) ve özgüvenini yitirmesine yol açmaktadır (Karacaoğlu ve Çetin, 2015: 50).

2.4. Örgütsel Bağlılık

Örgütsel bağlılık -en genel tanımıyla- çalışanın örgüte yönelik oluşturduğu bağın gücünü ifade etmektedir (Grusky, 1966: 489). Bateman ve Strasser (1984) ise bağlılığa ilişkin "örgüt ile çalışan arasındaki uyum" şeklinde öz bir açıklama getirmiştir. Üretim sürecinde çalışanların kontrol sağlayamaması ve örgüt ile çalışan arasındaki uyumun sarsılması yabancılaşmaya sebep olan temel unsurlardandır. İnsanın sosyal bir varlık olma özelliği, onun bir gruba ait olma ihtiyacını gerekli kılar. Bireyin kendisini bir gruba ait hissetmemesi, yalnızlık duygusunun derinleşmesine sebep olmaktadır (Şahin, 2005: 54). Yalnızlık hissi, kişiyi toplumsal uyumdan uzaklaştırarak yabancılaşma sorununa sürüklemektedir. Bu noktada, çalışanın örgütle bütünleşmesini bağlılıkla açıklayan Mottaz'ın (1989) da belirttiği üzere, örgütle bütünleşen çalışanların örgütlerine karşı bağlılık davranışı göstereceği unutulmamalıdır.

Örgütsel bağlılık kavramı ve boyutlarına ilişkin incelemeler yapan Allen ve Meyer (1984), “kişinin örgüte bağlılığın bir göstergesi olan psikolojik durum” olarak ifade ettikleri kavrama ilişkin bir model geliştirmişlerdir. Geliştirdikleri modele göre örgütsel bağlılık; duygusal bağlılık ve devam bağlılığı boyutlarından oluşmaktadır. Duygusal bağlılık, çalışanın kendisini örgütün bir parçası olarak gördüğü, örgütle özdeşleşmesi halidir. Becker’in (1960) yan bahis teorisinde temellenen devam bağlılığı ise, alternatifleri değerlendirmenin getireceği maliyetten kaçınmak amacıyla mecburi olarak örgütsel üyeliğin sürdürülmesidir. 1990 yılına gelindiğinde, Allen ve Meyer yayımladıkları araştırmalarında, Wiener’in (1982) örgütsel bağlılığın normatif boyutuna ilişkin düşüncelerinden yola çıkarak üç boyutlu bağlılık modelini (duygusal bağlılık-devam bağlılığı-normatif bağlılık) geliştirmiştir. Normatif bağlılık, çalışanın örgüte karşı hissettiği yükümlülük duygusunun sonucudur (Gautam vd., 2004: 304). Allen ve Meyer’in üç boyutlu örgütsel bağlılık modeline göre, duygusal bağlılığı yüksek olan çalışanlar içten gelen bir istek sebebiyle; devam bağlılığı yüksek olan çalışanlar çıkarları doğrultusunda hareket ederek ve mecburi olarak; normatif bağlılığı yüksek olan çalışanlar ise örgüte karşı hissettikleri yükümlülüğünden ötürü doğru davranışın farklı bir örgütte çalışmamak olduğuna inandıkları için mevcut örgütlerinde kalmaya devam etmektedir (Çöl ve Gül, 2005: 294).

3. Yöntem

3.1. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, Ankara ilinde faaliyet gösteren konaklama işletmelerinde istihdam edilmiş turizm çalışanları oluşturmaktadır. Bir bürokrasi kenti olan başkent Ankara, iş amaçlı seyahatlerin oldukça fazla yapıldığı, bununla birlikte başta tıp ve mühendislik alanları olmak üzere çok sayıda bilimsel kongre organizasyonunun gerçekleştirildiği şehirlerden biridir. Aynı zamanda, çeşitli üniversite hastanelerinin şehirde yer alması ve sahip olduğu termal kaynaklar ile medikal turizm ve termal turizm alanında her yıl çok sayıda ziyaretçi tarafından tercih edilmektedir. Ankara ilinde yer alan işletme belgeli konaklama tesislerinde 2018 yılında 4.138.965; 2019 yılında 4.246.438 ve Covid-19 pandemisi sebebiyle seyahat kısıtlamalarının uygulandığı 2020 yılında ise 2.336.133 geceleme sayısına ulaşılmıştır (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, 2021). Dönemsel yoğunlukların sıklıkla yaşanması sebebiyle, Ankara ilindeki 4 ve 5 yıldızlı konaklama işletmelerinde çalışanlar araştırmanın örneklemi olarak belirlenmiştir. Söz konusu örneklem dâhilinde, tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kartopu örnekleme yöntemi ile belirlenmiş 47 adet konaklama işletmesi ile görüşülmüş olup; 5 işletme kurumsal politikaları gereği araştırmaya katılmayı reddetmiştir. Uygulama, araştırmaya katılmayı kabul eden 42 işletmenin personeli ile gönüllülük esasına dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Yüz yüze anket uygulaması sonucunda eksik doldurulan 53 anket geçersiz kabul edilmiş, 399 anket analize tabi tutulmuştur.

3.2. Veri Toplama Aracı

Çalışmada yabancılaşmanın ölçümünde kullanılan ölçek, Mottaz’ın (1981) oluşturduğu 3 boyutlu (güçsüzleşme, anlamsızlaşma, kendine yabancılaşma) yabancılaşma ölçeğidir. Mottaz bu ölçeği Seeman’ın (1964) beş boyutlu yabancılaşma sınıflandırmasından hareketle oluşturmuştur. Sonraki dönemlerde yapılan çalışmalar, Mottaz’ın sınıflandırmasına kalıcı ve kabul gören bir değişim getirmemiştir. Erkilic (2012), yüksek lisans tezinde kullandığı 5’li Likert tipinde 21 maddelik ölçeğin, Cronbach Alfa (α) değerinin 0,88 olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Yabancılaşmanın öncüllerinden olan liderliğin ölçümünde, Clark’ın (1998) geliştirdiği ve Canbolat’ın (2016) Türkçeye çevirerek kullandığı “Liderlik Tarzı Ölçeği” (Leadership Styles Survey) kullanılmıştır. Demokratik liderliğe ilişkin 5’li Likert tipi 10 ifade bulunmaktadır. Canbolat’ın (2016) araştırmasında kullanılan ölçeğin α değeri 0,84 olarak tespit edilmiştir. Yabancılaşmanın diğer bir öncülü olan rol belirsizliğini ölçmeye ilişkin kullanılan ölçek ise, 5’li Likert tipi 14 maddeden oluşan Rizzo vd. (1970) tarafından geliştirilmiş olan rol stresi ölçeğidir. Ölçek, rol stresinin iki boyutu olan rol belirsizliği ve rol çatışmasını kapsamakta; araştırmada kullanılmış olan 6 maddesi rol belirsizliği ile ilgili ifadelerden oluşmaktadır. Jackson ve Schuler’in (1985) iki yüze yakın bilimsel çalışmayı inceleyerek hazırladığı meta analizde ölçeğin α değerinin minimum 0,76 çıktığı belirtilmektedir. Ölçeğin Türkçeye uyarlaması Yıldırım (1996) tarafından gerçekleştirilmiş ve α değerinin 0,72 olduğu görülmüştür.

Araştırmada kullanılan örgütsel bağlılık ölçeği ise; Meyer vd.'nin (1993) hazırladığı ve Wasti'nin (2000) Türkçeleştirdiği örgütsel bağlılık ölçeğidir. 18 maddeden oluşan bu ölçeğin kısaltılmış 9 maddelik formunun kullanıldığı Gürpınar ve Yahyagil (2007)'in çalışmalarında α değeri 0,75; Aykut'un (2007) çalışmasında ise 0,81 olarak tespit edilmiştir. Bu araştırmada kullanılan örgütsel bağlılık ölçeği Aykut'un (2007) çalışmasından temin edilmiştir. Söz konusu ölçekte 5'li Likert tipi 9 madde bulunmaktadır.

3.3. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Çalışma koşullarının yabancılaşmaya yol açtığını belirleyen birçok bilim insanı bulunmaktadır (Seeman, 1967; Roberts, 1989). Örgütsel hedeflere ulaşmada çalışanlara uygun ortamın yaratılması yöneticilerin davranışlarına bağlı olarak şekillenmektedir (Allen ve Meyer, 1990: 17). Bu bağlamda, yöneticilerin benimsedikleri liderlik yaklaşımlarının yabancılaşma sorununu yönlendirici nitelikte olduğunu söylemek mümkündür. Liderlik teorilerinden Davranışsal Yaklaşım kapsamında Iowa State Üniversitesi araştırmaları sonucunda ortaya konan demokratik liderlik tarzı (Par, 2017: 24), aktif bir çalışma ortamı yaratması açısından olumlu bir liderlik davranışı olarak görülmektedir (Arkan, 2001: 242). Uygun liderlik davranışlarının benimsenmesi, yabancılaşmaya sebep olabilecek koşulların ortadan kaldırılması ve var olan yabancılaşma durumunun doğru bir biçimde yönetilebilmesi açısından önemlidir. Aksi durumda, yabancılaşma sinyallerinin verildiği iş ortamında yanlış yönetim tarzları sorunun doğmasına ve hatta büyümesine sebep olacaktır (Mottaz, 1981). Babür (2009) ve Büyükyılmaz (2007), gerçekleştirdikleri araştırmalar ile çalışma koşulları ve yönetim tarzının yabancılaşmaya etki ettiği sonucuna ulaşmıştır. Benzer şekilde Hatipoğlu vd. (2019) araştırmalarında yöneticiye duyulan güven düzeyinin örgütsel yabancılaşmayı etkilediğini belirlemiştir.

Üzüm ve Şenol (2019), hizmetkâr liderlik veya demokratik liderlik tarzının benimsenmesi ile yabancılaşmanın önüne geçilebileceğini belirtmektedir. Benzer şekilde, Kanten ve Ülker'in (2014) araştırmasında demokratik liderlik davranışının işe yabancılaşmayı negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Farklı bir çalışmada, yapılan araştırmanın sonuçlarına dayanarak katı bürokrasinin hakim olduğu örgütlerde çalışanların yabancılaşmasının kaçınılmaz olduğu vurgulanmaktadır (Güler vd., 2019). Yabancılaşma kuramları ve bu kuramlar üzerinde temellenen bilimsel araştırmalar neticesinde elde edilen sonuçlardan yola çıkarak demokratik liderlik ve örgütsel yabancılaşma üzerine kurulmuş olan hipotez aşağıdaki gibidir:

H1: Demokratik liderlik tarzı davranışı örgütsel yabancılaşma üzerinde anlamlı ve negatif bir etkiye sahiptir.

Allen ve Meyer'in geliştirmiş olduğu bağlılık modeline göre; bireyin dâhil olduğu organizasyona yönelik bağlılık geliştirebilmesi için yönetim anlayışının ve çalışanların kararlara katılımının sağlandığı bir ortamın oluşturulmasının önem gösterilmesi gereken öncelikli hususlar olduğu belirtilmektedir (Allen ve Meyer, 1990: 17). Örgütsel bağlılık, bireyin örgüt ortamında geliştirdiği ve dış dünyasına büyük ölçüde etki ederek yaşam kalitesini dâhi şekillendiren unsurlardan biridir. Bu noktada, yöneticilerin aldığı kararların ve davranış biçimlerinin çalışanın iş hayatına ve dolaylı olarak dış dünyasına etki edeceği düşünülmektedir. Yukarıda belirtilmiş olan hususların dışında örgütsel bağlılığı etkileyen pek çok unsur bulunmaktadır. Bunlar; kişisel faktörler, örgütsel faktörler (liderlik davranışları vb.) ve örgüt dışı (alternatiflerin değerlendirilmesi vb.) faktörlerdir (Nortcraft ve Neale, 1996 akt. Tella vd. 2007: 6). Singapur örneğinde liderlik davranışları ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin araştırıldığı bir çalışmada güçlü korelasyon bulunduğu sonucuna varılmıştır (Loke, 2001: 191). Hegel ve Marx'ın teorileri üzerinde şekillenen Seeman'ın çalışmalarında (1967: 274) da belirtildiği gibi yabancılaşmanın yaşandığı örgüt ortamında çatışmalar kaçınılmazdır. Bu sebeple kişinin iş yerinden uzaklaşarak örgütsel bağlılığının azalacağı öngörülmektedir. Buna ek olarak, örgütsel bağlılık üzerine görüş bildiren Kelman (1958: 53), örgüt ve çalışanlar için önem arz eden değerlerin paralellik göstermesini örgütsel bağlılık ile açıklamaktadır.

Yabancılaşma konusunun meta analiz ile incelendiği bir çalışmada; yabancılaşmanın örgütsel bağlılık ile negatif yönlü bir ilişkisinin olduğu belirtilmektedir (Chiaburu vd. 2014: 33). Turizm sektörü çalışanları örnekleminde gerçekleştirilen farklı bir araştırma ile de aynı sonuç elde edilmiştir (Fauziah vd., 2020). Benzer şekilde, Banai ve Weisberg (2003), Rusya’da özel ve kamu kurumlarında yabancılaşma düzeyini inceledikleri araştırma neticesinde örgütsel yabancılaşma ile örgütsel bağlılık arasında negatif yönlü bir ilişkinin bulunduğu sonucuna ulaşmışlardır. Buradan hareketle oluşturulan hipotezler aşağıdaki gibidir:

H2: Demokratik liderlik tarzı davranışı örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahiptir.

H3: Örgütsel yabancılaşma örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı ve negatif bir etkiye sahiptir.

Örgüt ortamında rol belirsizliğinin olması yabancılaşmanın görülmesini kaçınılmaz kılmaktadır (Seeman, 1967). Rol belirsizliği, çalışanın örgüt ortamında birey olarak değerini ve yeterliliğini sorgulamasını beraberinde getirerek yabancılaşmaya zemin hazırlayacaktır. Aynı zamanda çalışanın rol belirsizliği sebebiyle mesleki bilgisini kendi görev ve sorumluluk alanına aktaramamasının yetersizlik hissine kapılmasına ve böylelikle iş ortamından uzaklaşmasına sebep olacağı düşünülmektedir. Literatürde yabancılaşmanın öncüllerinden birisi olarak ifade edilen rol çatışması ve rol belirsizliği konularını ele alan bir çalışma Keller (1975) tarafından gerçekleştirilmiştir. Rol belirsizliğinin iş tatminini önemli düzeyde olumsuz etkilediği görülmüştür. Elmas Atay ve Gerçek (2017) gerçekleştirdikleri araştırmalarında rol belirsizliği ile yabancılaşma arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit etmiştir. Bununla birlikte, rol belirsizliğinin örgütsel yabancılaşma üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Gerçekleştirilen araştırmalardan yola çıkarak rol belirsizliği ve yabancılaşma üzerine kurulmuş olan hipotez aşağıdaki gibidir:

H5: Rol belirsizliği örgütsel yabancılaşma üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahiptir.

Allen ve Meyer’in geliştirmiş olduğu bağlılık modeline göre; bireyin dâhil olduğu organizasyona yönelik bağlılık geliştirebilmesi örgüt ortamında rol netliğinin bulunması ile yakından ilişkilidir. Çalışanın sorumluluklarının bilincinde olması, tüm mesleki bilgi ve becerilerini işine aktarabilmesi ve kendi rol alanına ilişkin önceliklerini planlayabilmesi gibi unsurların örgütsel bağlılık ile doğrudan ilişkili olduğu düşünülmektedir (Allen ve Meyer, 1990: 17). Akar ve Yıldırım (2008), rol belirsizliği ile örgütsel bağlılık arasında negatif yönlü bir ilişkinin bulunduğu sonucuna ulaşmıştır. Netemeyer vd. (1995), hazırladıkları çalışmada rol çatışması ve rol belirsizliğinin iş tatmini üzerinde olumsuz etkisinin olduğu; rol çatışması, rol belirsizliği ve iş yükünün örgütsel bağlılık ve işten ayrılma niyetini iş tatmini ile dolaylı bir biçimde etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Benzer şekilde, Terzioğlu (2014) ve Şeremet (2017) rol belirsizliğinin örgütsel bağlılığa etki ettiğini tespit etmiştir. Çalışanların rol belirsizliği yaşamaları sonucunda; örgütsel bağlılıkta azalma, işten ayrılma eğiliminde artış, örgütsel güven problemi ve kaynak israfı gibi örgütsel faaliyetlerin verimliliğini etkileyen problemlerle karşı karşıya kalınması kaçınılmazdır (Basım vd., 2010: 146). Buradan hareketle, rol belirsizliği ve örgütsel bağlılık ilişkisinin belirlenmesi amacıyla kurulmuş olan hipotez aşağıdaki gibidir:

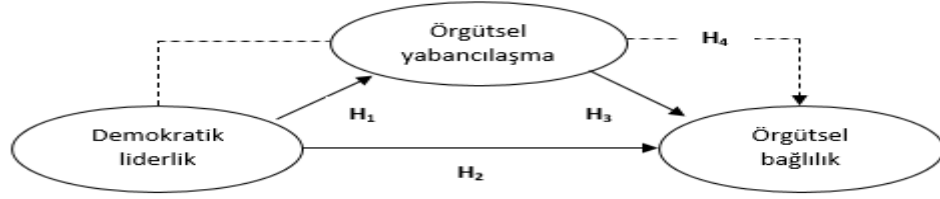
H6: Rol belirsizliği örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı ve negatif bir etkiye sahiptir.

Yıldız (2017), konaklama işletmeleri örnekleminde gerçekleştirdiği araştırma ile işe yabancılaşmanın iş özellikleri ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkide kısmi aracılık etkisinin bulunduğu sonucuna ulaşmıştır. İşe yabancılaşmanın aracılık etkisinin araştırıldığı farklı bir çalışmada, demokratik yönetim tarzının üretkenlik karşıtı iş davranışları üzerindeki etkisinde işe yabancılaşmanın kısmi aracılık etkisinin bulunduğu belirlenmiştir (Kanten ve Ülker, 2014). Kasap (2019)’ın araştırma sonucunda ise işe yabancılaşmanın liderlik tarzları ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkide tam aracılık rolüne sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca işe yabancılaşma etkileşimci liderlik ve dönüşümcü liderlik ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkide tam aracılık rolüne sahiptir. Bahsi geçen çalışmaların sonuçlarından hareketle örgütsel yabancılaşmanın, demokratik liderlik tarzı davranışı ve rol belirsizliği ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkide aracılık rolünü test etmeye yönelik kurulan hipotezler aşağıdaki gibidir:

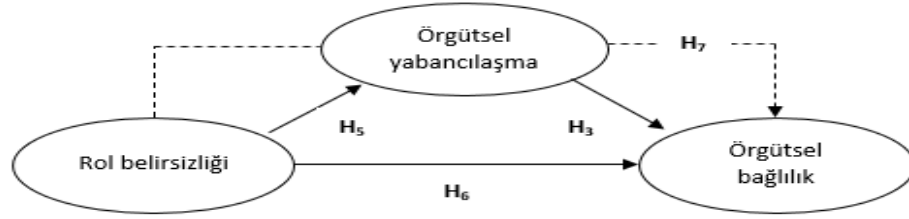
H4: Demokratik liderlik tarzı davranışı ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkide örgütsel yabancılaşmanın aracılık etkisi vardır.

H7: Rol belirsizliği ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkide örgütsel yabancılaşmanın aracılık etkisi vardır.

Konaklama işletmesi çalışanları örnekleminde yabancılaşmanın öncülleri ile örgütsel bağlılık arasında aracılık etkisinin belirlenmesine yönelik gerçekleştirilen araştırmaya ilişkin modeller Şekil 1 ve Şekil 2’de belirtildiği gibidir:

Şekil 1. Araştırmanın 1. Modeli

Şekil 2. Araştırmanın 2. Modeli

3.4. Pilot çalışma

Ölçme aracında yer alan ifadelerin katılımcılar tarafından kavranması ve değerlendirilmesi aşamasında herhangi bir problem olup olmadığını belirlemek için pilot uygulama gerekmektedir. Bu sebeple, Ankara’da faaliyet gösteren 4 ve 5 yıldızlı konaklama işletmelerinde görev yapan 103 kişiye pilot uygulama yapılmıştır. Araştırmada kullanılan anket formunun pilot uygulamada elde edilen sonuçları güvenilirlik analizine tabi tutulmuştur. Güvenilirlik analizi gerçekleştirilmeden önce ankette yer alan 11., 12., 20., 21., 22., 23., 24., 25., 26., 27., 29., 32., 33., 35., 38., 39., 42., 44. ve 46. ifadeler için ters puanlama yapılmıştır. Ters puanlama yapıldıktan sonra gerçekleştirilen güvenilirlik analizi neticesinde; tüm Likert tipi ifadeler için Cronbach Alfa (α) katsayısı 0,879 olarak belirlenmiştir.

4. Bulgular

Katılımcıların demografik özelliklerinin belirlenmesi amacıyla yapılan tanımlayıcı istatistiklere ilişkin bulgular Tablo 1’de görüldüğü gibidir:

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Değişkenler	Gruplar	Sıklık	Oran (%)	Değişkenler	Gruplar	Sıklık	Oran (%)
Cinsiyet	Kadın	159	39,8	İşletme türü	4 yıldızlı	274	68,7
	Erkek	240	60,2		5 yıldızlı	125	31,3
	Toplam	399	100,0		Toplam	399	100,0
Eğitim düzeyi	İlköğretim	53	13,3	Çalışma süresi	0-2 yıl	161	40,4
	Lise veya dengi	121	30,3		3-5 yıl	120	30,1
	Ön lisans	58	14,5		6-8 yıl	39	9,8
	Lisans	153	38,3		9-11 yıl	31	7,8
	Lisansüstü	14	3,5		12 yıl ve üzeri	48	12,0
	Toplam	399	100,0		Toplam	399	100,0
Yaş	15-24	50	12,5	Departman	Önbüro	144	36,1
	25-34	184	46,1		Servis-Bar	59	14,8
	35-44	121	30,3		Mutfak	44	11,0
	45 ve üzeri	44	11,0		Kat hizmetleri	60	15,0

Toplam	399	100,0		Muhasebe	24	6,0
				Satış pazar- lama	27	6,8
				İK	28	7,0
				Teknik servis	13	3,3
				Toplam	399	100,0

Analiz sonuçlarına göre, araştırmaya katılan çalışanların çoğunluğunun erkek (%60,2) olduğu görülmektedir. Katılımcıların ağırlıklı olarak 25-34 yaş aralığında (%46,1), lisans mezunu (%38,3), mevcut işyerinde 0-2 yıl arası çalışma süresi olan (%40,4) ve önbüro departmanındaki (%36,1) çalışanlardan oluştuğu görülmektedir. Bununla birlikte, katılımcıların büyük bir kısmının 4 yıldızlı konaklama işletmesi çalışanları (%68,7) olduğu belirlenmiştir. Çalışma süresine verilen yanıtlarda aynı işletmede uzun süre çalışma oranının azalış göstermesinin turizm sektöründe işgören devir hızının yüksek olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

4.1. Faktör Analizi

Çalışmada kullanılan ölçeklerin yapı geçerliğinin sağlanması ve ölçeklerdeki ifadelerin kaç boyutta incelenebileceğinin belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilen faktör analizine ilişkin elde edilen sonuçlar Tablo 2’de görüldüğü gibidir.

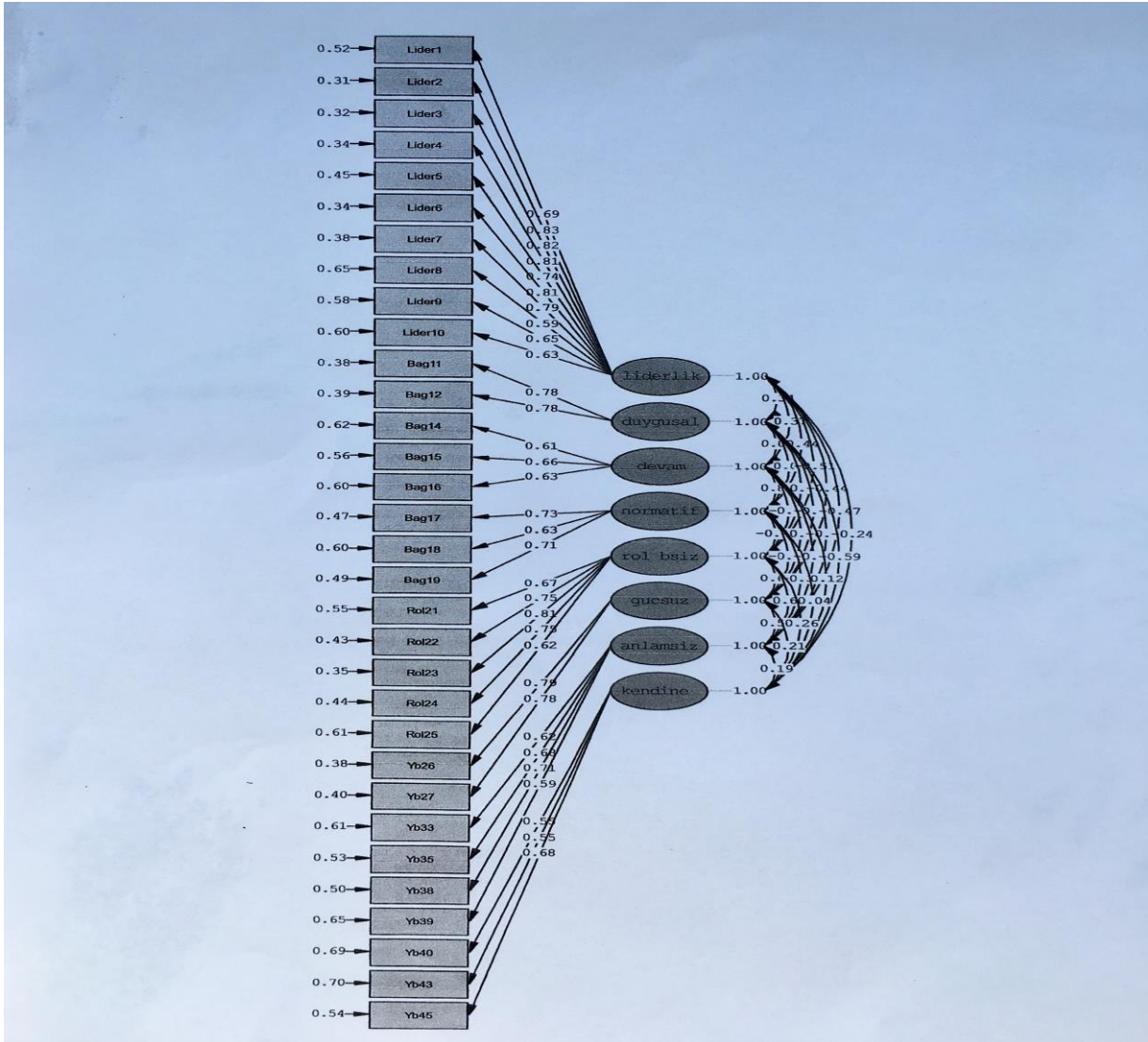
Tablo 2. Faktör Analizi

Ölçeklere İlişkin İfadeler	Faktör Yükü	Özdeğeri	AFA			DFA		α
			A. Varyans	KMO	Bartlett	Standart Yük Değeri	t Değeri	
Demokratik Liderlik								
Lider2	,831	5,932	54,982	,927	Ki-kare: 2460,882 p= ,000	,83	19,95	,922
Lider3	,827					,82	19,79	
Lider6	,814					,81	19,37	
Lider4	,807					,81	19,27	
Lider7	,786					,79	18,43	
Lider5	,745					,74	17,03	
Lider1	,699					,69	15,50	
Lider9	,642					,65	14,20	
Lider10	,622					,63	13,73	
Lider8	,591					,59	12,67	
Rol Belirsizliği								
Rol23	,837	3,067	52,151	,821	Ki-kare: 784,328 p= ,000	,81	18,45	,840
Rol24	,760					,75	16,49	
Rol22	,696					,75	16,73	
Rol21	,987					,67	14,37	
Rol25	,620					,62	13,03	

Örgütsel Yabancılaşma									
1.boyut	Yb27	,772	1,597	12,065	,724	Ki-kare: 815,558 p= ,000	,78	15,03	,726
	Yb26	,712					,79	15,22	
2.boyut	Yb35	,692	2,954	26,744			,62	13,84	
	Yb33	,661					,68	12,33	
	Yb38	,657					,71	14,42	
	Yb39	,481					,59	11,51	
3.boyut	Yb45	,819	1,115	7,834	,68	11,53			
	Yb43	,504			,55	9,44			
	Yb40	,469			,55	9,53			
Örgütsel Bağlılık									
1.boyut	Bag12	,915	,791	9,883	,752	Ki-kare: 871,703 p= ,000	,78	14,07	,723
	Bag11	,669					,78	14,15	
2.boyut	Bag 14	,713	1,681	21,009			,61	11,85	
	Bag 15	,493					,66	12,91	
	Bag 16	,480					,63	12,25	
3.boyut	Bag19	,785	3,032	37,894			,71	14,61	
	Bag17	,607			,73	15,13			
	Bag18	,600			,63	12,67			

Ölçeklerde yer alan maddeler arasından faktör yük değerleri 0,40'ın altında yer alan veya birden fazla faktörde yer alıp 0,10'dan az farka sahip binişik maddeler ölçeklerden çıkarılmıştır. Bu doğrultuda, 10 ifadeden ve tek boyuttan oluşan demokratik liderlik ölçeği toplam varyansın %54,98'ini açıklamaktadır. Ölçeğin güvenilirliğinin $\alpha=,922$ olduğu görülmektedir. 5 ifadeden ve tek boyuttan oluşan rol belirsizliği ölçeği toplam varyansın %52,15'ini açıklamaktadır. Ölçeğin güvenilirliğinin $\alpha=,840$ olduğu görülmektedir. Örgütsel yabancılaşma üç boyuttan oluşmaktadır. 1. boyut olarak ifade edilen güçsüzleşme, 2. boyut olarak ifade edilen anlamsızlaşma ve 3. boyut olarak ifade edilen kendine yabancılaşma boyutları toplam varyansın %46,64'ünü açıklamaktadır. Ölçeğin güvenilirliğinin $\alpha=,726$ olduğu görülmektedir. Örgütsel bağlılık üç boyuttan oluşmaktadır. 1. boyut olarak ifade edilen duygusal bağlılık 2. boyut olarak ifade edilen devam bağlılığı 3. boyut olarak ifade edilen normatif bağlılık toplam varyansın %68,78'ini açıklamaktadır. Ölçeğin güvenilirliğinin $\alpha=,723$ olduğu görülmektedir.

Ölçeklerin doğruluğunun değerlendirilmesi amacıyla uygulanan Doğrulayıcı Faktör Analizi sonucuna göre standartlaştırılmış çözümlene değerleri ve t değerleri istenilen seviye olmayan maddeler çıkarılmıştır. Bu doğrultuda gerçekleştirilen analiz sonuçları Tablo 3'te ve yol şeması Şekil 3'te görülmektedir.

Şekil 3. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Ölçeğe ilişkin uyum değerleri ve standart uyum ölçütleri ise Tablo 3'te görüldüğü gibidir:

Tablo 3. Ölçüm Modeline İlişkin DFA Uyum Değerleri ve Standart Uyum Ölçütleri

Uyum Ölçütleri	İyi Uyum*	Kabul Edilebilir Uyum**	Model
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq 0,05$	$0,05 \leq RMSEA \leq 0,10$	0,060**
NFI	$0,95 \leq NFI \leq 1$	$0,90 \leq NFI \leq 0,95$	0,96*
NNFI	$0,97 \leq NNFI \leq 1$	$0,95 \leq NNFI \leq 0,97$	0,97**
IFI	$0,95 \leq IFI \leq 1$	$0,90 \leq IFI \leq 0,95$	0,98*
RFI	$0,95 \leq RFI \leq 1$	$0,90 \leq RFI \leq 0,95$	0,95**
CFI	$0,97 \leq CFI \leq 1$	$0,95 \leq CFI \leq 0,97$	0,98*
GFI	$0,95 \leq GFI \leq 1$	$0,90 \leq GFI \leq 0,95$	0,97*

AGFI	$0,90 \leq AGFI \leq 1$	$0,85 \leq AGFI \leq 0,90$	0,94*
$\chi^2 / S.D.$	<2	<5	2,44**

Araştırma ölçeklerine ilişkin gerçekleştirilmiş olan Doğrulayıcı Faktör Analizi ile elde edilen uyum iyiliği değerleri iyi uyum ve kabul edilebilir aralıktadır.

4.1.1. Hipotez testleri

Demokratik liderlik, rol belirsizliği, örgütsel yabancılaşma ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilen Korelasyon analizi sonuçları Tablo 4'te görüldüğü gibidir.

Tablo 4. Korelasyon Analizi Bulguları

	<i>Demokratik liderlik</i>	<i>Rol belirsizliği</i>	<i>Örgütsel yabancılaşma</i>	<i>Örgütsel bağlılık</i>
Demokratik liderlik	1	-,475**	-,463**	,447**
Rol belirsizliği	-,475**	1	,585**	-,387**
Örgütsel yabancılaşma	-,463**	,585**	1	-,367**
Örgütsel bağlılık	,447**	-,387**	-,367**	1

** p<0,01 düzeyinde anlamlı ilişki

Analiz sonuçlarına göre, demokratik liderlik ile örgütsel yabancılaşma arasında ($r=-,463$) istatistiksel açıdan anlamlı orta düzeyde negatif yönlü bir ilişki bulunurken, örgütsel bağlılık arasında ($r=,447$) istatistiksel açıdan anlamlı orta düzeyde pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Örgütsel yabancılaşma ile örgütsel bağlılık arasında ($r=-,367$) istatistiksel açıdan anlamlı orta düzeyde negatif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca rol belirsizliği ile örgütsel yabancılaşma arasında ($r=,585$) istatistiksel açıdan anlamlı kuvvetli düzeyde pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Rol belirsizliği ile örgütsel bağlılık arasında ($r=-,387$) istatistiksel açıdan anlamlı orta düzeyde negatif yönlü bir ilişki bulunduğu görülmüştür.

Demokratik liderlik, örgütsel yabancılaşma ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişki belirlendikten sonra demokratik liderliğin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi ve bu etkide örgütsel yabancılaşmanın aracılık rolünün belirlenmesi amacıyla SPSS Process Macro (Model-4) regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçları Tablo 5'te görüldüğü gibidir.

Tablo 5. Demokratik Liderliğin Örgütsel Yabancılaşmaya Etkisi

Değişken		Regresyon							Model Özeti		
Bağımlı	Örgütsel yabancılaşma	B	Std. Hata	β	t	p	LLCI	ULCI	p	Adj. R ²	F
Bağımsız	Sabit	3,726	,115		32,171	,000	3,4986	3,9540			108,100
	Demokratik liderlik	-,345	,033	-,463	-10,397	,000	-,4104	-,2799	,000	,212	

Tablo 5 incelendiğinde, demokratik liderliğin örgütsel yabancılaşma üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmaktadır. (F=108,100; p=,000). Demokratik liderliğin örgütsel yabancılaşma üzerinde negatif yönlü ve orta düzeyde bir etkisinin olduğu görülmektedir (β =-,463). Tabloda yer alan düzeltilmiş R² değerine göre, demokratik liderlik örgütsel yabancılaşmanın açıklanmasında %21,2'lik bir etkiye sahiptir.

Tablo 6'da demokratik liderliğin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi incelenmiş ve model istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur (F=99,257; p=,000).

Tablo 6. Demokratik Liderliğin Örgütsel Bağlılığa Etkisi

Değişken		Regresyon							Model Özeti		
Bağımlı	Örgütsel bağlılık	B	Std. Hata	β	t	p	LLCI	ULCI	p	Adj. R ²	F
Bağımsız	Sabit	1,916	,129		14,848	,000	1,6628	2,1703			99,257
	Demokratik liderlik	,368	,037	,447	9,962	,000	,2958	,4412	,000	,2000	

Tablo 6'da yer alan analiz sonuçlarına göre demokratik liderliğin örgütsel bağlılık üzerinde pozitif yönlü ve orta düzeyde bir etkisinin olduğu görülmektedir (β =,447). Tabloda yer alan düzeltilmiş R² değerine göre, demokratik liderlik örgütsel bağlılığın açıklanmasında %20'lik bir etkiye sahiptir.

Demokratik liderliğin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisinde örgütsel yabancılaşmanın aracılık rolüne ilişkin bulgular Tablo 7 ve 8'de görülmektedir.

Tablo 7. Demokratik Liderlik ve Örgütsel Yabancılaşmanın Örgütsel Bağlılığa Etkisi

Değişken		Regresyon							Model Özeti		
Bağımlı	Örgütsel bağlılık	B	Std. Hata	β	t	p	LLCI	ULCI	p	Adj. R ²	F
Bağımsız	Sabit	2,754	,240		11,456	,000	2,2815	3,2268			60,002
	Demokratik liderlik	,290	,040	,353	7,110	,000	,2105	,3714	,000	,229	

Örgütsel yabancılaşma	-,224	,054	-,204	-4,098	,000	-,3326	-,1170			
-----------------------	-------	------	-------	--------	------	--------	--------	--	--	--

Tablo 7’de yer alan demokratik liderliğin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisinde örgütsel yabancılaşmanın aracılık rolüne ilişkin modelin istatistiksel açıdan anlamlı olduğu görülmektedir ($F=60,002$; $p=,000$). β katsayıları incelendiğinde demokratik liderlik değişkeninin pozitif yönlü ($\beta=,353$), örgütsel yabancılaşma değişkeninin negatif yönlü ($\beta=-,204$) olduğu belirlenmiştir. Demokratik liderlik ve örgütsel yabancılaşmanın örgütsel bağlılığa ilişkin açıklanan toplam varyansı %22,9’dur.

Tablo 8. Demokratik Liderliğin Örgütsel Bağlılığa Etkisinde Örgütsel Yabancılaşmanın Aracılık Rolü

Direkt Etki		Etki	Standart Hata	LLCI	ULCI	t	p
Demokratik liderlik	Örgütsel bağlılık	,2909	,0409	,2105	,3714	7,1106	,000
Dolaylı Etki							
Demokratik liderlik	Örgütsel yabancılaşma	Örgütsel bağlılık	,0776	,0257	,0308	,1313	
Toplam Etki							
		,3685	,0370	,2958	,4412	9,9628	,000

Tablo 8’e göre model istatistiksel açıdan anlamlıdır ($p=,000$). Demokratik liderliğin örgütsel bağlılık üzerinde doğrudan etkisinin ($\beta=,2909$) ve örgütsel yabancılaşma aracı rolündeki dolaylı etkisinin ($\beta=,0776$) pozitif yönlü olduğu görülmektedir. Demokratik liderliğin örgütsel bağlılık üzerindeki toplam etkisinin pozitif yönlü olduğu ($\beta=,3685$) ve modelin istatistiksel açıdan anlamlı olduğu belirlenmiştir. Bootstrap Güven Aralığı LLCI ve ULCI değerlerinin sıfır içermemesi aracılık rolünün anlamlı olduğuna işaret etmektedir. Aracılık ilişkisinin kısmi veya tam aracılık olup olmadığına yönelik yorum yapılabilmesi için, bağımsız değişkenin bağımlı değişkeni açıklamada anlamlı veya anlamsız sonuç vermesi önemlidir. Bağımsız değişkenin bağımlı değişkeni yordamasında anlamlı düzeyde azalma bulunması kısmi aracılık ilişkisinin bulunduğu işaret etmektedir (Fraizer, Tix ve Barron, 2014 akt. Çıtışlı Turgut, 2018: 39). Buradan hareketle, örgütsel yabancılaşmanın demokratik liderlik ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkide kısmi aracılık etkisinin olduğu görülmektedir.

Rol belirsizliği, örgütsel yabancılaşma ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişki belirlendikten sonra rol belirsizliğinin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi ve bu etkide örgütsel yabancılaşmanın aracılık rolünün belirlenmesi amacıyla SPSS Process Macro (Model-4) regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçları Tablo 9’da görüldüğü gibidir.

Tablo 9. Rol Belirsizliğinin Örgütsel Yabancılaşmaya Etkisi

Değişken		Regresyon							Model Özeti		
Bağımlı	Örgütsel yabancılaşma	B	Std. Hata	β	t	p	LLCI	ULCI	p	Adj. R ²	F
Bağımsız	Sabit	1,591	,072		21,895	,000	1,4485	1,7343			
	Rol belirsizliği	,435	,030	,585	14,362	,000	,3757	,4947	,000	,340	206,280

Tablo 9 incelendiğinde, rol belirsizliğinin örgütsel yabancılaşma üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmaktadır. ($F=206,280$; $p=,000$). Rol belirsizliğinin örgütsel yabancılaşma üzerinde pozitif yönlü ve orta düzeyde bir etkisinin olduğu görülmektedir ($\beta=,585$). Tabloda yer alan düzeltilmiş R² değerine göre, rol belirsizliği örgütsel yabancılaşmanın açıklanmasında %34’lük bir etkiye sahiptir.

Tablo 10'da rol belirsizliğinin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi incelenmiş ve model istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur (F=69,881; p=,000).

Tablo 10. Rol Belirsizliğinin Örgütsel Bağlılığa Etkisi

Değişken		Regresyon							Model Özeti		
Bağımlı	Örgütsel bağlılık	B	Std. Hata	β	t	p	LLCI	ULCI	P	Adj. R ²	F
Bağımsız	Sabit	3,869	,091		42,398	,000	3,6898	4,0487			
	Rol belirsizliği	-,318	,038	-,387	-8,360	,000	-,3930	-,2433	,000	,148	69,881

Tablo 10'da yer alan analiz sonuçlarına göre rol belirsizliğinin örgütsel bağlılık üzerinde negatif yönlü bir etkisinin olduğu görülmektedir ($\beta=-,387$). Tabloda yer alan düzeltilmiş R² değerine göre, rol belirsizliği örgütsel bağlılığın açıklanmasında %14,8'lik bir etkiye sahiptir.

Rol belirsizliğinin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisinde örgütsel yabancılaşmanın aracılık rolüne ilişkin bulgular Tablo 11 ve 12'de görülmektedir.

Tablo 11. Rol Belirsizliğinin ve Örgütsel Yabancılaşmanın Örgütsel Bağlılığa Etkisi

Değişken		Regresyon							Model Özeti		
Bağımlı	Örgütsel bağlılık	B	Std. Hata	β	t	p	LLCI	ULCI	p	Adj. R ²	F
Bağımsız	Sabit	4,244	,133		31,834	,000	3,982	4,5070			
	Rol belirsizliği	-,215	,046	-,262	-4,6685	,000	-,3061	-,1247	,000	,176	43,383
	Örgütsel yabancılaşma	-,236	,062	-,214	-3,8089	,000	-,3579	-,1142			

Tablo 11'de yer alan rol belirsizliğinin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisinde örgütsel yabancılaşmanın aracılık rolüne ilişkin modelin istatistiksel açıdan anlamlı olduğu görülmektedir (F=43,383; p=,000). β katsayıları incelendiğinde rol belirsizliği değişkeninin negatif yönlü ($\beta=-,262$), örgütsel yabancılaşma değişkeninin negatif yönlü ($\beta=-,214$) olduğu belirlenmiştir. Rol belirsizliği ve örgütsel yabancılaşmanın örgütsel bağlılığa ilişkin açıklanan toplam varyansı %17,6'dır.

Tablo 12. Rol Belirsizliğinin Örgütsel Bağlılığa Etkisinde Örgütsel Yabancılaşmanın Aracılık Rolü

Direkt Etki			Etki	Standart Hata	LLCI	ULCI	t	p
Rol belirsizliği	Örgütsel bağlılık		-,2154	,0461	-,3061	-,1247	-4,6685	,000
Dolaylı Etki								
Rol belirsizliği	Örgütsel yabancılaşma	Örgütsel bağlılık	-,1028	,0344	-,1719	-,0372		
Toplam Etki			-,3181	,0381	-,3930	-,2433	-8,3595	,000

Tablo 12'ye göre model istatistiksel açıdan anlamlıdır (p=,000). Rol belirsizliğinin örgütsel bağlılık üzerinde doğrudan etkisinin ($\beta=-,2154$) ve örgütsel yabancılaşma aracı rolündeki dolaylı etkisinin ($\beta=-,1028$) negatif yönlü olduğu görülmektedir. Rol belirsizliğinin örgütsel bağlılık üzerindeki toplam etkisinin negatif yönlü olduğu ($\beta=-,3181$) ve

modelin istatistiksel açıdan anlamlı olduğu belirlenmiştir. Bootstrap Güven Aralığı LLCI ve ULCI değerlerinin sıfır içermemesi aracılık rolünün anlamlı olduğuna işaret etmektedir. Bağımsız değişkenin bağımlı değişkeni yordamasında anlamlı düzeyde azalma bulunması kısmi aracılık ilişkisinin bulunduğuna işaret etmektedir. Buradan hareketle, örgütsel yabancılaşmanın rol belirsizliği ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkide kısmi aracılık etkisinin olduğu görülmektedir.

Yapılan korelasyon analizi, regresyon analizi ve aracılık analizi sonucunda sınanan hipotezlerin neticeleri Tablo 13'te görüldüğü gibidir:

Tablo 13. Hipotezlerin Sonuçları

Hipotez	Sonuç
H ₁ : Demokratik liderlik tarzı davranışı örgütsel yabancılaşma üzerinde anlamlı ve negatif bir etkiye sahiptir.	KABUL
H ₂ : Demokratik liderlik tarzı davranışı örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahiptir.	KABUL
H ₃ : Örgütsel yabancılaşma örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı ve negatif bir etkiye sahiptir.	KABUL
H ₄ : Demokratik liderlik tarzı davranışı ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkide örgütsel yabancılaşmanın aracılık etkisi vardır.	KABUL
H ₅ : Rol belirsizliği örgütsel yabancılaşma üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahiptir.	KABUL
H ₆ : Rol belirsizliği örgütsel bağlılık üzerinde anlamlı ve negatif bir etkiye sahiptir.	KABUL
H ₇ : Rol belirsizliği ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkide örgütsel yabancılaşmanın aracılık etkisi vardır.	KABUL

5. Tartışma

Yabancılaşma konusunun meta analiz ile incelendiği bir çalışmada kişisel özellikler, rol stresi (rol çatışması ve rol belirsizliği), liderlik, iş dizaynı ve iş ortamı yabancılaşmanın öncülleri olarak belirlenmiştir (Chiaburu vd., 2014). Hatipoğlu vd. (2019) gerçekleştirdikleri araştırma ile yöneticiye duyulan güven düzeyinin örgütsel yabancılaşmayı etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Yöneticilerin benimsediği liderlik tarzları, örgüt ortamında yabancılaşmanın seyrini değiştirecek en önemli etmenlerden biridir. Demokratik liderlik davranışı, Al-Ababneh'in (2013) gerçekleştirdiği çalışmada, konaklama işletmeleri çalışanları örneğinde baskın liderlik tarzı olarak tespit edilmiştir. Bununla birlikte, çalışanların iş tatminlerinin düşük olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sebeple, Al-Ababneh (2013) konaklama işletmelerinin yönetimi için demokratik liderliğin uygun liderlik tarzı olduğunu belirtmektedir. Buradan hareketle çalışmada ele alınan demokratik liderlik davranışı ile yabancılaşma arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönlü orta düzeyde bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, demokratik liderlik davranışlarının örgütsel yabancılaşma üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmaktadır. Bu sonuç, Kanten ve Ülker'in (2014) araştırma sonuçlarıyla paralellik göstermektedir. Üzümlü ve Şenol (2019), hizmetkâr liderlik veya demokratik liderlik tarzının benimsenmesi ile yabancılaşmanın önüne geçilebileceğini belirtmektedir. Farklı bir çalışmada, yapılan araştırmanın sonuçlarına dayanarak katı bürokrasinin hakim olduğu örgütlerde çalışanların yabancılaşmasının kaçınılmaz olduğu vurgulanmaktadır (Güler vd., 2019). Puni vd. (2016) ise Gana'da gerçekleştirdikleri araştırma ile demokratik liderlik tarzı ve zarar verici iş davranışı arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmuşlardır. Nair ve Vohra (2012), zarar verici iş davranışının yabancılaşmanın örgütsel sonuçları arasında yer aldığını belirtmektedir.

Örgütsel yabancılaşma ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacıyla yapılan analiz sonuçları incelendiğinde, örgütsel yabancılaşmanın örgütsel bağlılık üzerinde negatif yönlü anlamlı bir etkisinin bulunduğu görülmektedir. Banai ve Weisberg (2003), Rusya’da özel ve kamu kurumlarında yabancılaşma konusunu inceledikleri araştırma neticesinde örgütsel yabancılaşma ile örgütsel bağlılık arasında zıt yönlü bir ilişkinin bulunduğu sonucuna ulaşmışlardır. Benzer bir çalışma sonucunda, Chiaburu vd. (2014) yabancılaşmanın örgütsel bağlılık ile negatif yönlü bir ilişkisinin olduğunu belirtmektedir. Turizm sektörü çalışanları örnekleminde gerçekleştirilen farklı bir araştırma ile de aynı sonuç elde edilmiştir (Fauziah vd., 2020). Bu çalışmada elde edilen sonuç, söz konusu araştırmaların sonuçları ile örtüşmektedir. Ulaşılan tüm bu sonuçların aksine Mercan (2016) ise şaşırtıcı bir biçimde araştırmasında, örgütsel yabancılaşma ile örgütsel bağlılık arasında anlamlı ilişkiler tespit edememiştir. Örgütsel bağlılığı etkileyen pek çok unsur bulunmaktadır. Bunlar; kişisel faktörler, örgütsel faktörler (liderlik davranışları vb.) ve örgüt dışı (alternatiflerin değerlendirilmesi vb.) faktörlerdir (Nortcraft ve Neale, 1996 akt. Tella vd.2007: 6). Örgütsel bağlılığı etkileyen örgüt içi faktörlerden biri olan demokratik liderlik ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin belirlenmesi için gerçekleştirilen analiz sonucunda; iki değişken arasında pozitif yönlü orta düzeyde bir ilişkinin bulunduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç, Singapur özelinde liderlik davranışları ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin araştırıldığı bir çalışmanın sonucu ile aynı doğrultudadır (Loke, 2001: 191). Buna ek olarak, araştırmada demokratik liderliğin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisinin bulunduğu görülmüştür. Ayrıca, demokratik liderlik ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkide örgütsel yabancılaşmanın kısmi aracılık etkisi bulunmaktadır. Bu sonuç, demokratik liderlik davranışının örgütsel bağlılık üzerinde doğrudan etkisinin olduğunu fakat örgütsel yabancılaşma üzerinden de dolaylı olarak etkide bulunabileceğini göstermektedir.

Yabancılaşmanın bir diğer öncülü olan rol belirsizliği ile örgütsel yabancılaşma arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacıyla yapılan analiz sonuçlarına göre, iki değişken arasında pozitif yönlü bir ilişkinin bulunduğu tespit edilmiştir. Araştırmada elde edilen bu sonuç Elmas Atay ve Gerçek (2017) tarafından gerçekleştirilen araştırmanın sonuçlarını destekler niteliktedir. Seeman (1967) benzer şekilde örgüt ortamında rol belirsizliğinin olmasının yabancılaşmanın görülmesini kaçınılmaz kılacağını ifade etmektedir. Ayrıca, rol belirsizliğinin örgütsel bağlılık üzerinde etkisinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte, rol belirsizliği ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkide örgütsel yabancılaşmanın kısmi aracılık etkisinin bulunduğu tespit edilmiştir. Diğer bir deyişle, örgüt ortamında var olan rol belirsizliği örgütsel bağlılık üzerinde doğrudan etkide bulunmakla birlikte örgütsel yabancılaşma üzerinden dolaylı olarak da etkide bulunabilmektedir.

6. Sonuç

Örgütlerin başarılı bir şekilde faaliyetlerini sürdürebilmesi, personele uygun çalışma ortamının sağlanması ve personel yönetiminin doğru bir biçimde uygulanması ile paralellik göstermektedir. Turizm sektöründe örgütlerin hayatı için büyük önem arz eden müşteri memnuniyetinin sağlanmasında, kilit nokta personel yönetimidir. Personelin örgüt içerisinde yaşayacağı her olumsuz durumun -eş zamanlı üretim ve tüketim özelliğinden ötürü- müşteriye yansıtacağı unutulmamalıdır. Her kolunda ağır çalışma koşullarının bulunduğu turizm sektöründe, personelin uzun süreli çalışma saatleri içerisinde yoğun stres altında faaliyet göstermelerinin yabancılaşma sorununa zemin hazırladığı düşünülmektedir. Üretim sürecinde çalışanların kontrol sağlayamaması ve özgür iradelerini kullanamaması yabancılaşmaya sebep olan temel unsurlardandır. Kanungo (1983), birçok sosyal bilimcinin de belirttiği üzere, çalışanların özerkliğini ve işi üzerinde kontrolünü yitirmesinin yabancılaşmaya sebep olacağını altını çizmektedir. Yabancılaşma bireylerin umutsuzluk ve çaresizlik duygusuyla kendi yaşamlarını ve toplumsal hayatı değişime sürükleyen; müdahale gerektiren bir durumdur. Yabancılaşmanın sonuçlarını incelemek, istenmeyen durumlara yönelik öngörülebilir bulunabilmek açısından önemlidir.

Örgütsel yabancılaşmaya sebep olan örgüt içi faktörlerin önceden tespit edilmesi ve olası sorunlara önceden müdahale edilmesi ile personelin yabancılaşmasının önüne geçilme imkânı bulunmaktadır. Bireyin iş ortamında beklentilerinin karşılanması ve kendisine bir robottan ziyade örgütün amaçları doğrultusunda emek veren bir parçası olduğunun hissettirilmesi, Gürcü’nün (2012) de belirttiği üzere iş hayatında kaliteyi yakalayıcı etki yapacaktır.

Gerçekleştirilen araştırma sonuçları ve tüm literatür tartışması ışığında; üretimin direkt olarak insan faktörüne bağlı olduğu turizm sektöründe, yöneticilerin personelinin örgütsel veya bireysel faaliyetlerini “bakarak” değil “göreyerek” takip etmesi gerekmektedir. Hem bireysel hem de örgütsel açıdan bir bakıma kriz olarak nitelendirilebilecek yabancılaşma probleminin önüne geçmek ve var olan problemi ortadan kaldırmak için tüm kademe yöneticilerinin örgüt içi iletişime aktif bir biçimde dâhil olması gerekmektedir. Yabancılaşma, şiddeti giderek artan bir sorundur. Bu sebeple, örgütsel yabancılaşma sorunu yaşayan bir çalışan için yabancılaşmaya sebep olan faktörlerin belirlenmesi gerekmektedir. Yabancılaşmaya sebep olan faktörlerin ortadan kaldırma imkânı bulunmuyorsa (örn; şehir merkezinden uzak bir yere konumlanmış işletme) iyileştirici çözüm önerileri üretilmelidir. İşletmenin sunduğu sosyal imkânlar, çalışanların yasal haklarının korunması, işe ilişkin yeterlilikleri arttıracak hizmet içi eğitimlerin hazırlanması ve örgütün çalışan için uygun iş ortamı sunması bu açıdan önemli bir husustur. Örgüt içerisinde bu tür problemlere yönelik yöneticilerin algılarının açık olması, krizin fırsata dönüştürülmesi için de bir olanak sağlamaktadır. Kendisini bulunduğu ortamdan soyutlamış olan yabancılaşmış çalışan için, demokratik liderlik davranışlarının sergilenmesi ve çalışanın iletişim kurmaya yönlendirilmesi problemin etkisinin azalmasını sağlarken aynı zamanda iletişim kurmaya teşvik edilen çalışanın zaman içerisinde özgüvenini artırıcı etki yapacaktır. Demokratik liderlik davranışın en belirgin özelliklerinden biri olan astların fikir üretmeleri ve kararlara katılımının sağlanması, yabancılaşmanın sorununa doğrudan etki edecek en önemli husustur. Bununla birlikte, demokratik liderlik davranışı ile yönetilen çalışan, düşüncelerinin önemsendiğini görerek değerli olduğunu hissedecektir. Bu durum, yabancılaşmayı önleyecek ve örgütsel bağlılığın yükselmesini sağlayacaktır.

7. Araştırmanın Sınırlılıkları ve Gelecek Araştırmalar İçin Öneriler

Bu araştırma, içerik ve uygulama bakımından belli bir kapsam dâhilinde gerçekleştirilmiş olup, çeşitli yönlerden sınırlandırılmıştır. Konaklama işletmelerinde sunulan hizmetlerin çeşitliliğine bağlı olarak pek çok departman bulunmaktadır. Fakat bu araştırma önbüro, servis-bar, mutfak, kat hizmetleri, muhasebe, satış-pazarlama, insan kaynakları ve teknik servis departmanları ile gerçekleştirilmiştir. Söz konusu departmanların bazılarında görevli çalışan sayısında yığılma olması araştırmanın sınırlılığıdır. Araştırmaya katılmayı kabul eden işletmelerin çalışanlarının hepsine erişilememiş olması (vardiyalı çalışma saatleri vb. sebeplerle) çalışmanın bir diğer sınırlılığıdır.

Konuya ilişkin detaylı bir biçimde gerçekleştirilen literatür taramasında görülmektedir ki, yabancılaşma sorunu demokratik liderlik, rol belirsizliği ve örgütsel bağlılık ilişkileri açısından bu zamana kadar araştırma konusu edilmemiştir. Bahsi geçen ilişkilerin incelenmesi, bu çalışmanın bilimsel açıdan güçlü yönünü oluşturmaktadır. Bu doğrultuda, sektördeki tüm paydaşlar üzerinde yeni bir araştırma ile mevcut durumun analiz edilmesinin, problemin gündeme getirilmesi ve uygulamaya dönük çıktılardan sağlanması açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Farklı turistik destinasyonlarda, farklı turizm türlerine hizmet eden işletmeler ile araştırmanın tekrarlanması da bütünsel bakış açısı ile değerlendirme yapmaya imkân sağlayacaktır. Konunun farklı değişkenlerle de ele alınarak araştırılması literatürdeki eksikliğin giderilmesine katkı sağlayacaktır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmanın veri toplama süreci 2020 yılı öncesinde yapılmıştır. Bu nedenle etik kurul izni dâhil edilmemiştir.

Destek Beyanı

Makale, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından 201725A224 nolu proje olarak desteklenmiştir.

Çıkar Beyanı

Makalenin yazarları arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makaleye 1. Yazar (% 70), 2. Yazar (%30) oranında katkı sunmuştur.

Kaynaklar

- Agarwal, S. (1993). Work alienation of salespersons a cross-national comparative study. *Journal of International Business Studies*, 24(4), 715-739.
- Akar, C. ve Yıldırım, T. (2008). Yöneticilerin örgütsel bağlılık, iş tatmini ve rol stres kaynakları arasındaki ilişkiler: yapısal denklem modeliyle beyaz et sektöründe bir alan uygulaması. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 97-113.
- Al-Ababneh, M. (2013). Leadership style of managers in five-star hotels and its relationship with employee's job satisfaction. *International Journal of Management and Business Studies*, 3(2), 93-98.
- Allen, J. N. ve Meyer, J. P. (1984). Testing the "side-bet theory" of organizational commitment: some methodological considerations. *Journal of Applied Psychology*, 69(3), 372-378.
- Allen, J. N. ve Meyer, J. P. (1990). The measurement and antecedents of affective, continuance and normative commitment to the organization. *Journal of Occupational Psychology*, 62, 1-18.
- Arıkan, S. (2001). Otoriter ve demokratik liderlik tarzları açısından Atatürk'ün liderlik davranışlarının değerlendirilmesi. *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), 231-257.
- Aykut, S. (2007). Örgütsel adalet, birey -örgüt uyumu ile çalışanların işle ilgili tutumları (pendik ilçesi örneği). (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Yönetimi ve Denetimi Bilm Dalı, İstanbul.
- Banai, M. ve Reisel, W. D. (2007). The influence of supportive leadership and job characteristics on work alienation: a six-country investigation. *Journal of World Business*, 42(4), 463-476.
- Banai, M. ve Weisberg, J. Y. (2003). Alienation in state-owned and private companies in Russia. *Scandinavian Journal of Management*, 19, 359-383.
- Babür, S. (2009). Turizm sektöründe örgütsel yabancılaşma: Antalya beş yıldızlı konaklama işletmelerine yönelik bir araştırma. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Ana Bilim Dalı, Antalya.
- Basım, N. H., Erkenekli, M. ve Şeşen, H. (2010). Birey davranışındaki kontrol odağının rol çatışması ve rol belirsizliği algısı ile ilişkisi: kamu sektöründe bir araştırma. *Amme İdaresi Dergisi*, 43(1), 145-165.
- Bateman, S. T. ve Strasser, S. (1984). A longitudinal analysis of the antecedents of organizational commitment. *The Academy of Management Journal*, 27(1), 95-112.
- Becker, H. S. (1960) Notes on the concept of commitment. *American Journal of Sociology*, 66, 32-42.
- Boz, M. (2014). Eğitim örgütlerinde işe yabancılaşma ve öfke ilişkisi (Şişli Teknik ve Endüstri Meslek Lisesi). (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Bahçeşehir Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Yönetimi ve Planlaması Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Büyükyılmaz, O. (2007). İşletmelerde yabancılaşmanın sosyo-psikolojik etkileri ve Türkiye taşkömürü kurumunda bir uygulama. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı, Zonguldak.
- Canbolat, S. G. (2016). Yöneticilerin liderlik tarzlarına ilişkin çalışan algıları, Çedaş grup şirketleri örneği (Çorumgaz, Sürmeligaz, Kargaz). (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı, Çorum.

- Ceylan, A. ve Ulutürk, Y.H. (2006). Rol belirsizliği, rol çatışması, iş tatmini ve performans arasındaki ilişkiler. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7(1), 48-58.
- Chiaburu, D. S., Thundiyil, T. ve Wang, J. (2014). Alienation and its correlates: a meta-analysis. *European Management Journal*, 32, 24-36.
- Clark, Donald (1998). Leadership Styles Survey Erişim adresi <http://www.nwlink.com/~donclark/leader/survstyl.html>,
- Corlett, A. J. (1988). Alienation in capitalist society. *Journal of Business Ethics*, 7, 699-701.
- Çıtışlı Turgut, M.K. (2018). Evlilik Çatışması ve Evlilik Doyumu Arasındaki İlişkide Affetmenin Aracı Rolü. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı, Gaziantep.
- Çöl, G. ve Gül, H. (2005). Kişisel özelliklerin örgütsel bağlılık üzerine etkileri ve kamu üniversitelerinde bir uygulama. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(1), 291-306.
- Dedeoğlu, B.; Çelik, S.; İnanır, A. ve Altay, H. (2016). Etik liderlik, örgütsel bağlılık ve iş tatmini arasındaki ilişkide: cinsiyet ve çalışma süresinin farklılaştırıcı (moderate) rolü. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 14(4), 45-70.
- Diker, O. (2014). Algılanan liderlik tarzları, örgüt kültürü ve örgütsel bağlılık ilişkisinin turizm endüstrisinde incelenmesi. (Basılmamış Doktora Tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı, Eskişehir.
- Elmas Atay, S. ve Gerçek, M. (2017). Algılanan rol belirsizliğinin işe yabancılaşma üzerindeki etkisinin ve demografik değişkenlere göre farklılıklarının incelenmesi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 321-332.
- Erkiliç, E. (2012). Örgütsel stresin örgütsel yabancılaşma üzerine etkisi: beş yıldızlı otel işletmelerinde bir araştırma. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Ana Bilim Dalı, Afyonkarahisar.
- Eşitti, B. (2019). Restoran işletmelerinde etik liderlik ve örgütsel bağlılık: servis ikliminin rolü. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, 43-64.
- Fauziah, H., Bangsawan, S. ve Mahrinasari, M.S. (2020). Impact of organizational commitment for tourism supply chain management on organizational citizenship behaviour by mediation of psychological attachment and work alienation in Indonesian tourism industry. *International Journal of Supply Chain Management*, 9(3), 990-1002.
- Fisher, R. T. (1995). Role Stress, The Type A Behaviour Pattern, And External Auditor Job Satisfaction And Performance (Yüksek Lisans Tezi). Erişim adresi <https://core.ac.uk/download/pdf/35462864.pdf>
- Garg, S. ve Dhar, R. L. (2014). Effects of stress, LMX and perceived organizational support on service quality: mediating effects of organizational commitment. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 21, 64-75.
- Gautam, T., Dick, R. V. ve Wagner, U. (2004). Organizational identification and organizational commitment: distinct aspects of two related concepts. *Asian Journal of Social Psychology*, 7, 301-315.
- Güler, S., Demiralay, T. ve Minaslı, A. V. (2019). Örgüt kültürünün örgütsel yabancılaşma davranışlarına etkisi. *Social Sciences Research Journal*, 8(1), 209-222.
- Gökçe, O. ve Şahin, A. (2004). Yönetimde rol kavramı ve yönetsel roller. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 1(6), 133-156.
- Grusky, O. (1966). Career mobility and organizational commitment. *Administrative Science Quarterly*, 10(4), 488-503.
- Gürcü, Ö. D. (2012). Algılanan örgütsel adaletin örgütsel yabancılaşmaya etkisi üzerine Yalova ili kamu ve özel kuruluşlarında karşılaştırmalı bir araştırma. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Gürpınar, G. ve Yahyagil, M.Y. (2007). Örgütsel adalet, lider üye değişimi ve örgüte bağlılık kavramları arasındaki ilişki. 15. Ulusal Yönetim Kongresi içinde (296-303. ss.). Sakarya.
- Harrison, C. (2018). Leadership theory and research a critical approach to new and existing paradigms. Palgrave Macmillan.

- Hatipoğlu, Z., Akduman, G. ve Demir, B. (2019). İnsan kaynakları uygulamalarından duyulan memnuniyetin işe yabancılaşma üzerindeki etkisinde yöneticiye güvenin aracı rolü. *Turkish Studies*, 14(2), 451-476.
- Jackson, S. E. ve Schuler, R. S. (1985). A meta-analysis and conceptual critique of research on role ambiguity and role conflict in work settings. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 36(1), 16-78.
- Kanten, P. ve Ülker, F. (2014). Yönetim tarzının üretkenlik karşıtı iş davranışlarına etkisinde işe yabancılaşmanın aracılık rolü. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32, 16-40.
- Kanungo, R. N. (1983). Work alienation: a pancultural perspective. *International Studies of Man. and Org.*, 13(1-2), 119-138.
- Karacaoğlu, K. ve Çetin, İ. (2015). İş yükü ve rol belirsizliğinin çalışanların tükenmişlik düzeyleri üzerine etkisi: Afad örneği. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5, 46-69.
- Kasap, N. (2019). Liderlik tarzı ve işe yabancılaşmanın işten ayrılma niyeti üzerine etkisi. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, İstanbul.
- Keller Robert. T. (1975). Role conflict and ambiguity: correlates with job satisfaction and values. *Personnel Psychology*, 57-64.
- Kelman, C. H. (1958). Compliance, identification, and internalization: three processes of attitude change. *The Journal of Conflict Resolution*, 2(1), 51- 60.
- Kılıç Özkaynar, G. (2017). Tarihte öne çıkan Türk lider örnekleri üzerine bir inceleme. *Ekonomi, İşletme ve Yönetim Dergisi*, 1(1), 10-31.
- Lewin, K., Lippitt, R. ve White, R. K. (1939). Patterns of aggressive behavior in experimentally created social climates. *Journal of Social Psychology*, 10, 271-301.
- Loke, C. F. (2001) Leadership behaviours: effects on job satisfaction, productivity and organizational commitment. *Journal Of Nursing Management*, 9, 191– 204.
- McMillen, J. P. (1997). A Theoretical Analysis of The Concept of Alienation: The Transformation From Modern to Postmodern (Yüksek Lisans Tezi). Erişim adresi <https://www.proquest.com/openview/3d5d13a157e840f0413fbe257459d4e2/1?pq-origsite=gscholar&cbl=18750&diss=y>
- Mercan, M. (2016). Öğretmenlerde örgütsel bağlılık örgütsel yabancılaşma ve örgütsel vatandaşlık. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Ana Bilim Dalı, Afyonkarahisar.
- Meyer, J. P., Allen, N. J. ve Smith, C. A. (1993). Commitment to organizations and occupations: extension and test of a three-component conceptualization. *Journal of Applied Psychology*, 78(4), 538-551.
- Mottaz, J. C. (1981). Some determinants of work alienation. *The Sociological Quarterly*, 22(4), 515-529.
- Mottaz, J. C. (1989). An analysis of the relationship between attitudinal commitment and behavioral commitment. *The Sociological Quarterly*, 30(1), 143-158.
- Muttar, A. K., Abo Keir, M. Y., Mahdi, O. R. ve Nassar, I. A. (2019). Antecedents and consequences of work alienation – a critical review. *Journal of Statistics Applications and Probability*, 8(3), 279-288.

- Nair, N. ve Vohra, N. (2012). The concept of alienation: towards conceptual clarity. *International Journal of Organizational Analysis*, 20(1), 25-50.
- Netemeyer, R., Burton, S., ve Johnston, M. (1995). A nested comparison of four models of the consequences of role perception variables. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 61(1), 77-93.
- Obeng, K. ve Ugboro, I. (2003). Organizational commitment among public transit employees: an assessment study. *Journal of The Transportation Research Forum*, 57 (2), 83-98.
- O'Donohue, W. ve Nelson, L. (2014). Alienation and managing human resources. *International Journal of Organisational Analysis*, 22(3), 301-316.
- Önal, S. (2015). Örgütsel sessizlik yabancılaşma ilişkisi: Çanakkale'deki orta ve büyük ölçekli oteller üzerine bir araştırma. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Edirne.
- Par, A. (2017). Satış yöneticilerinin liderlik ve karar alma tarzlarının performanslarına etkileri. (Basılmamış Doktora Tezi). Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Yönetimi Ana Bilim Dalı, İstanbul.
- Puni, A., Agyemang, C. B. ve Asamoah, E. S. (2016). Leadership styles, employee turnover intentions and counterproductive work behaviours. *International Journal of Innovative Research and Development*, 5(1), 1-7.
- Quadri, M. A. (2016). The concept of applied leadership in the contemporary world. *Journal of Education and Practice*, 7(4), 17-23.
- Rizzo, R. J.; House J. R. ve Lirtzman, I. S. (1970). Role conflict and ambiguity in complex organizations. *Administrative Science Quarterly*, 15(2), 150- 163.
- Roberts, B. R. (1989). A Confirmatory Factor Analysis Based Study of Seeman's Model of Alienation (Doktora Tezi). Erişim adresi <https://dra.american.edu/islandora/object/thesesdissertations%3A1813>
- Sarros, J. C., Tanewski, G. A., Winter, R. P., Santora, J. C. ve Denstent, I. L. (2002). Work alienation and organizational leadership. *British Journal of Management*, 13, 285–304.
- Seeman, M. (1959). On the meaning of alienation. *American Sociological Review*, 24(6), 783-791.
- Seeman, M. (1967). On the personal consequences of alienation in work. *American Sociological Review*, 32(2), 273-285.
- Sayers, S. (2011). Marx and alienation essays on Hegelian themes. Houndmills: Palgrave Macmillan, England.
- Sökmen, A.; Kenek, G. ve Uğraş, E. (2019). Etik liderlik ve üretkenlik karşıtı iş davranışı ilişkisi: örgütsel bağlılığın aracı rolü. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 54(4), 1568-1582.
- Şahin, H. (2005). Örgütsel stres. *Maden Mühendisleri Odası (TMMOB) Madencilik Bülteni*, 1, 54-56.
- Şeremet, G. G. (2017). Rol belirsizliği ve rol çatışmasının örgütsel bağlılık ile ilişkisi (Ankara ili bir kamu hastane örneği). (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sağlık Yönetimi Ana Bilim Dalı, Ankara.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü. (2021). Erişim adresi <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-201126/yillik-bultenler.html>,
- Tella, A., Ayeni, C.O. ve Popoola, S. O. (2007). Work motivation, job satisfaction, and organisational commitment of library personnel in academic and research libraries in Oyo State, Nigeria. *Library Philosophy and Practice*, 1-16.

- Terzioğlu, Ö. F. (2014). Doğu Akdeniz gıda işletmelerinde işgörenin rol çatışması ve rol belirsizliği algısının iş tatmini ve örgütsel bağlılık üzerine etkisi. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Yönetimi Ana Bilim Dalı, Mersin.
- Tuten, T. L. ve Neidermeyer, P. E. (2004). Performance, satisfaction and turnover in call centers the effects of stress and optimism. *Journal of Business Research*, 57, 26-34.
- Uysaler, A. L. (2010). Örgütsel yabancılaşmanın örgütsel bağlılık iş tatmini ve işten ayrılma eğilimi ile bağlantısı ve yabancılaşma yönetimi. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Gebze Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Kocaeli.
- Üzüm, B. ve Şenol, L. (2019). Yabancılaşma ve üretim karşıtı iş davranışları: sağlık kurumlarında bir araştırma. *Beykoz Akademi Dergisi*, 7(2), 65-80.
- Wasti, A. (2000). Meyer ve Allen'in üç boyutlu örgütsel bağlılık ölçeğinin geçerlilik ve güvenilirlik analizi, 8. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi içinde (401-410 ss.). Nevşehir.
- Wiener, Y. (1982). Commitment in organizations: a normative view. *Academy of Management*, 7(3), 418-428.
- Wilson, F. M. (2004). *Organizational behaviour and work*. Oxford University Press, New York.
- Yavuz, E. (2009). İşgörenlerin dönüşümcü liderlik ve örgütsel bağlılık ile ilgili tutumlarına yönelik bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 51-69.
- Yavuz, E., ve Tokmak, C. (2009). İşgörenlerin etkileşimci liderlik ve örgütsel bağlılık ile ilgili tutumlarına yönelik bir araştırma. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 1(2), 17-34.
- Yıldız, O. Ş. (2017). Otel işletmelerinde iş özellikleri ve örgütsel bağlılık ilişkisinde işe yabancılaşmanın rolü. (Basılmamış Doktora Tezi). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Ana Bilim Dalı, Nevşehir.
- Yıldırım, F. (1996). Banka çalışanlarında iş doyumu ve algılanan rol çatışması ile tükenmişlik arasındaki ilişki. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı, Ankara.
- Zhou, Q., Martinez, L. F., Aristides, I. F. ve Rodriguez, P. (2016). Supervisor support, role ambiguity and productivity associated with presenteeism: a longitudinal study. *Journal of Business Research*, 69, 3380-3387.

YAYIN POLİTİKASI

1. Yayımlanmak üzere dergiye gönderilen çalışmaların daha önce hiç bir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere başka bir derginin değerlendirme sürecine alınmamış veya başka bir yerde yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir.
2. Değerlendirme sürecinde olan ve yayımlanan yazıların sorumluluğu tümüyle yazar(lar)a aittir. Dergide yayımlanan yazılar Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'nin görüşünü yansıtmaz.
3. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, yayımlanmak üzere kabul edilen ve yayımlanan yazıların yazılı ve elektronik ortamda, başka bir işleme gerek kalmaksızın, bütün yayın haklarına sahip olur.
4. Dergide, Türkçe ve İngilizce dillerinde yazılmış yazılar yayımlanır. Almanca, Fransızca ve Arapça hazırlanan yazılara da yer verilebilir.
5. Araştırma konusu makale ve yazı herhangi bir kurum tarafından destek görmüş veya tezden üretilmiş ise bu durum eser başlığının son kelimesi üzerine (*) işareti konularak aynı sayfada dipnot olarak belirtilmelidir. Tezden üretilen makalelerde, tezi yazan, yazarlar sıralamasında birinci sırada yer alır.
6. Dergiye gönderilen çalışmalar, bir Yayın Kurulu üyesi tarafından ön değerlendirmeye tabi tutulur. Ön değerlemeye alınan makale ve yazılara ilişkin her türlü şekil ve içerik değişiklikleri istenebilir.
7. Hakem inceleme sürecinin başlatılmasına Editör ve Yayın Kurulu karar verir. Ön değerlemeyi geçen yazılar, en az iki hakem tarafından incelenir.
8. Hakemler, Türkiye'deki üniversitelerde görev yapan profesör ve doçent öğretim üyeleridir. Yayın Kurulu tarafından gerekli görülmesi halinde yurtdışındaki üniversitelerde görevli doçent ve profesörler arasından da hakem seçilebilir. Gelen yazının uzmanı profesör ve doçent bulunmaması halinde konunun uzmanı olan doktor öğretim üyesi ya da doktoralı bilim insanları da hakem olarak seçilebilir.
9. Makale değerlendirme sürecinde yazar ve hakem isimleri gizli tutulur.
10. Hakemlerden gelen raporlar doğrultusunda, makale veya yazıların yayımlanmasına, raporlar çerçevesinde yazar(lar)dan düzeltme, ek bilgi ve kısaltma istenmesine veya yayımlanmamasına karar verilir ve yazar(lar)a bildirilir.
11. Yazar(lar), hakemler tarafından istenilen bütün değişiklikleri yapmakla yükümlüdür. İstenilen değişiklikler yapılmadan makale ve yazılar basılamaz. Yazar(lar), yaptıkları değişiklikleri içeren bir raporu, düzeltilmiş makale veya yazılarıyla birlikte dergiye gönderirler.
12. Bir yazarın aynı sayıda veya birbirini takip eden iki sayıda birden fazla makalesi yayımlanamaz.
13. Dergiye gönderilen yazılar yazar(lar)ına iade edilmez.

14. Bu dergi açık erişimi sağlama politikasını benimsemektedir. Yayımlanan sayılar bu politikaya uygun olarak açık erişime sunulmaktadır.
15. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi en yüksek yayın etiği standartlarını korumak için COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için Uluslararası Standartları ve ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) ilkelerini gözetmektedir. Ayrıntılı bilgi için <http://sbd.ogu.edu.tr/> adresini ziyaret ediniz.

YAZIM KURALLARI

1. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Haziran ve Aralık ayı olmak üzere yılda iki defa elektronik olarak yayımlanır.
2. Yayımlanmak üzere dergiye gönderilen yazı ile birlikte yazar(lar)ın adı-soyadı, unvanı, kurum ve e-posta adresleri ile açık iletişim adreslerini içeren bilgiler ayrı bir sayfada gönderilmelidir. Yazar(lar)ın çalışmayı dergi yayın sürecine sunduğunu ve dergi yayın politikasını okuyarak kabul ettiklerini beyan eden ıslak imzalı üst yazıyı posta veya faks ile dergi editörlüğüne ulaştırması gerekmektedir.
3. Dergiye gönderilen yazılar, Microsoft Word 2010 Türkçe sürümü ile, 1,5 satır aralıklı, tablo, şekil, kaynaklar ve eklerle birlikte en çok 25 A4 sayfa boyutunda olmalıdır. Yazılar 10,5 puntoda "Calibri" fontu kullanılarak hazırlanmalıdır. Sayfalar numaralandırılmalıdır. Şekil şartlarına ya da dergi konusuna uymayan yazılar ön değerlendirmeye alınmadan yazar(lar)ına bildirilir.
4. Gönderilen yazıların Türkçe ve İngilizce başlıkları, 120 kelimeyi aşmayacak şekilde yazının tümünü öz biçimde (çalışmanın amacını, yöntemini, bulgu ve sonucunu) yansıtacak nitelikte Türkçe ve İngilizce özetler ile en az üç, en fazla beş adet Türkçe ve İngilizce anahtar kelime yer almalıdır. Özetlerin başlığı ve metin kısmı, "Calibri" karakterde 9 punto ve bir (1) aralıkla yazılmalıdır. Makale metninde yazar(lar)ın kimlik bilgileri yer almamalıdır. Yazıların başlığı oldukça kısa ve çalışmayı doğru temsil etmelidir.
5. Tüm metin iki yana yaslı, paragraflar arasında 12nk boşluk verilmiş, başlıklar hariç paragraflar soldan girinti yapılarak yazılmalıdır. Gönderilecek çalışmaların sayfa kenar boşlukları her taraftan 2,5 cm olacak şekilde ayarlanmalıdır.
6. Tüm başlıklar kalın (bold), sola yaslı (girintisiz) ve yalnızca kelimelerin ilk harfleri büyük olacak şekilde yazılmalıdır. Alt başlıklar 1., 1.1, 1.1.1. şeklinde numaralandırılmalı ve yazının giriş, yöntem, bulgular, sonuç ve kaynaklar şeklinde ana bölümlerine yer verilmelidir.
7. Metin içi atıflarda APA metodu olarak adlandırılan ve Amerikan Psikologlar Derneği tarafından yayınlanan "The publication manual of the American Psychological Association" isimli kaynakta belirtilen yazım ilkelerine uyulmalıdır. Gerektiğinde dipnotta açıklamalara yer verilebilir.
8. Metinde kaynaklara atıfta bulunurken yazar soyadı, tarih ve gerekiyorsa sayfa bilgisi verilmelidir. Tek yazarlı kaynaklara atıf örnekleri, Öztürk (2005)...; Kaya (2008, s. 12)...; Taş (2007, s. 182-186). İki yazarlı kaynaklara yapılan atıf örnekleri: Kaya ve Taş (2004)...; Öztürk ve Doğan'a (2009, s. 45) göre. APA atıf formatına uygun olarak, atıfta bulunulan kaynağın yazar sayısı 3 ile 5 arasında ise, kaynağa metin içinde ilk geçtiği yerde yukarıdaki gibi atıfta bulunulur: Öztürk, Kaya ve Taş (1998, s. 25-35).

Aynı kaynağa daha sonra yapılan atıflarda ilk yazarın soyadı ile birlikte "v.d." ifadesi kullanılır: Öztürk v.d. (1998, s. 25-35). Cümle sonunda birden fazla esere atıfta bulunuluyorsa bu kaynaklar parantez içinde alfabetik sıra ile verilmelidir. Örneğin: ...(Kaya, 2008; Öztürk, 2005; Öztürk ve Doğan, 2009, s. 45; Taş, 2007, s. 182-186). Örnek kaynakça gösterimleri:

Basılı dergi makalesi: 1 yazarlı
Şentürk, R. (2009). Açık medeniyet ve sosyal içerme. *Muhafazakar Düşünce*, 6(21-22), 41-49.

Basılı dergi makalesi: 3-6 yazarlı

Kernis, M. H., Cornell, D. P., Sun, C. R., Berry, A., Harlow, T. ve Bach, J. S. (1993). There's more to self-esteem than whether it is high or low: The importance of stability of self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, 1190-1204.

Kitap: 3 yazarlı

Ranzijn, R., McConnochie, K. ve Nolan, W. (2009). *Psychology and indigenous Australians: Foundations of cultural competence*. South Yarra, Vic: Palgrave Macmillan.

Basılmış kitap bölümü

Onan, K. ve Sennaroğlu, B. (2009). Comparative study of production control systems through simulation. N. Mastorakis, J. Sakellaris (Ed.), *Advances in Numerical Methods* içinde (67-78. ss.). New York ; London: Springer. https://dx.doi.org/10.1007/978-0-387-76483-2_6

9. Şekiller ve tablolar metin içinde ortalanmış olarak ve sayfa sınırlarını aşmayacak şekilde hazırlanmalı ve renkli olmamalıdır. Gerektiğinde tablo ve şekiller, ekler bölümü oluşturularak kaynaklardan önce gelecek şekilde metne yerleştirilebilir. Şekiller ve tablolar kendi aralarında bir (1)'den başlayarak ayrıca numaralandırılmalıdır. Şekiller ve tabloların başlıkları kısa ve öz seçilmeli ve her kelimenin ilk harfi büyük, diğerleri küçük harfle yazılmalıdır. Tabloların/şekillerin başlıkları ilgili tablo/şeklin üst kısmına yazılmalıdır. Gerekli durumlarda açıklayıcı dipnotlar veya kısaltmalar şekil ve tabloların hemen altında yer almalı, bunların varsa kaynakları metin içi atıf kurallarına uygun olarak yer verilmelidir. Tablo ve şekiller, yazılım programlarının çıktıkları olarak konmamalı, sonuçlar yazar(lar) tarafından gerekli tablo ya da şekle dönüştürülmelidir.
10. Gönderilen yazıların sonunda kaynakça oluşturulmalıdır. Yazıda kullanılan kaynaklar yazar soyadı dikkate alınarak alfabetik sıra ile kaynakçada yer almalı, yazıda adı geçmeyen kaynaklara yer verilmemeli, yazı içinde yer alan tüm kaynaklar da kaynakçada yer almalıdır.

Amaç ve Kapsam

Dergi, sosyal bilimler alanında yapılan nitelikli bilimsel çalışmaları yayımlayarak sosyal bilimlerin gelişimine katkı yapmayı amaç edinmiştir.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi genel olarak sosyal bilimlerin Ekonomi, İşletme, Maliye, Uluslararası İlişkiler, Tarih, Türk Dili, Edebiyat, Karşılaştırmalı Edebiyat alanlarında gelen bilimsel yazıları yayımlamaktadır.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences, Eskişehir Osmangazi University

Aralık (December) 2021 | Cilt (Volume): 22 | Sayı (No): 2 | ISSN: 1302-9703 | e-ISSN 2149-9047 |

İletişim Adresi:

Prof. Dr. Mesut ERŞAN
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyal Bilimler Dergisi
26480 Meşelik / ESKİŞEHİR
Telefon: 0 – 222 – 2293048
Belgegeçer: 0 – 222 – 2293048
E-posta: sosbildergi@ogu.edu.tr

EDITORIAL POLICY

1. All manuscripts submitted to Eskişehir Osmangazi University Journal of Social Sciences should not previously be published elsewhere, or it should not be submitted for publication in another journal, it should not be in the review process of another journal or it should not have been accepted for publication elsewhere.
2. Author(s) are fully responsible for studies published in Eskişehir Osmangazi University Journal of Social Sciences and those under review processes. Articles published in the journal do not reflect the opinion of Eskişehir Osmangazi University.
3. Copyrights of all accepted manuscripts and published articles (printed or electronic) belong to Eskişehir Osmangazi University Journal of Social Sciences, without any further action.
4. The Journal publishes articles written in Turkish and in English. Articles written in German, French and Arabic may be considered.
5. Any study supported by an institution or derived from thesis should indicate this by using (*) sign at the top of the last word on the title of work and give information in a footnote on the same page. Authors of article derived from thesis, thesis owner should be placed in the first place while adviser should be the second author.
6. All manuscripts submitted to the journal, are subject to initial review by the editorial board. All types of content and formatting changes may be requested from studies under initial review.
7. Editor and editorial board decide to start the review process. Manuscripts passed initial review are sent to at least two referees.
8. Referees are chosen among professors and associate professors working in universities in Turkey. Referees from universities abroad, if deemed necessary, can also be chosen. If necessary, experts who have doctorate degree can also be assigned as referee.
9. The identity of both author and referees is kept strictly confidential during evaluation process.

10. According to the referees' reports, the manuscript may be accepted for publication, revision or additional information and shortening may be requested from the author(s), or it may be rejected and the author (s) are notified from the decision made.
11. Author (s), is required to make all the changes requested by referees. The manuscript cannot be published without requested changes have been made. Author (s), should submit a report containing changes have been made upon referees' reports.
12. An author can publish only one article in one issue. Also an author cannot publish more than one article in two consecutive issues.
13. Manuscript submitted to journal cannot be returned to the author(s).
14. This journal adopts open access policy. When an issue is published it will freely opened to public.
15. Journal of Social Sciences, Eskişehir Osmangazi University is committed to upholding the highest standards of publication ethics and observes the following principles of Publication Ethics and Malpractice Statement which is based on the recommendations and guidelines for journal editors developed by the Committee on Publication Ethics (COPE) and International Committee of Medical Journal Editors (ICMJE). For detailed information please visit the website of the journal which is available at <http://sbd.ogu.edu.tr/>

WRITING INSTRUCTIONS

1. Eskişehir Osmangazi University Journal of Social Sciences is a refereed journal and published electronically twice a year in June and in December.
2. A separate sheet containing author(s) name, family name, title, institution, e-mail and communication addresses should be sent to the journal along with manuscripts. Authors should state purpose of their submission explicitly, and their knowledge and acceptance of editorial policy of the journal by written and signed letter which should be faxed or mailed to the Journal's Office.
3. Manuscripts should be prepared by using MS Word 2010 version. The total length of any manuscript submitted should not exceed 25 pages (A4) including tables, figures, references and annexes and should be typed in 1.5 line spacing. The font size should be 10.5 (Calibri). Pages should be numbered. Manuscripts which are not conformable with the conditions concerning the formatting will not be taken into pre evaluation process and author(s) will be notified.
4. All manuscripts should contain English Abstract with an English title and a Turkish abstract with a Turkish title not exceeding 120 words. The abstracts should concisely present the purpose of the study, the methodology, the results, and the conclusion remarks. Minimum three maximum five keywords should be given both in English and in Turkish. Titles and text of abstracts should be written with 9 fonts, 1 line spacing and using Calibri. There must be no mention about name(s) of the authors in the manuscript. Titles of manuscript should be very short and represent it correctly.
5. All text is justified, given the space between paragraphs 12nk, except titles left indent paragraphs should be done. The page margins on all sides should be set to 2.5 cm of all manuscripts submitted.

6. All titles should be written in bold, left justified (unintended), and only the first letters of words should be written in capital letter. Manuscripts should contain sub sections as introduction, method, findings, conclusions and references. Sub-headings should be numbered as 1, 1.1, 1.1.1.
7. In-text citations APA method should be followed. "The Publication Manual of the American Psychological Association" is published by American Psychological Association (APA). If needed, explanatory information can be given by footnote.
8. In-text citations, the author's last name and the year of publication (and page number if necessary) for the source should be given. Examples of in text citations with one author, Ozturk (2005) ...; Kaya (2008, p. 12) ...; Tas (2007, p. 182-186). Examples of in text citations with two authors: Kaya and Tas (2004) ...; Ozturk and Dogan (2009, p. 45). In accordance with the APA citation format, when there are 3 to 5 authors in the cited source, list all family names the first time cited in the text: Ozturk, Kaya and Tas (1998, p. 25-35). Subsequent references to the same source in the text cite only family name of the first author followed by "et al." Example: Ozturk et al. (1998, p. 25-35). When there are multiple sources to be cited, list the citations in alphabetical order and separate them with semicolons. For example: ... (Kaya, 2008; Ozturk, 2005; Ozturk and Dogan, 2009, p. 45; Tas, 2007, p. 182-186). Examples for reference:

Book

De Vaus, D. A. (2014). *Surveys in social research*. Sydney, Australia: Allen & Unwin.

Book chapter

McKenzie, H., Boughton, M., Hayes, L., and Forsyth, S. (2008). *Explaining the complexities and value of nursing practice and knowledge*. In I. Morley & M. Crouch (Eds.), *Knowledge as value: Illumination through critical prisms* (pp. 209-224). Amsterdam, Netherlands: Rodopi.

Journal article

Cheung, J. M. Y., Bartlett, D. J., Armour, C. L., Laba, T. L. and Saini, B. (2018). To drug or not to drug: A qualitative study of patients' decision-making processes for managing insomnia. *Behavioral Sleep Medicine*, 16(1), 1-26. doi:10.1080/15402002.2016.1163702

9. Tables and figures should be centered on page and be prepared within the margins of page and should be without color. Tables and figures can also be placed at the end of manuscript and before references as annexes if necessary. Tables and figures should be numbered beginning from 1 separately. Their titles should be short and brief and only first letter of each word should be written with capital letter. If necessary, explanatory footnotes and abbreviations may be placed under tables and figures and their sources should also be placed there according to citations rule in text. Tables and figures should not contain direct output of software program, rather author(s) should prepare tables and figures manually.
10. References should be placed at the end of manuscripts. References should contain only those sources directly used and cited in the manuscripts. Each source should be placed in the reference by alphabetical order of author's last name.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences, Eskişehir Osmangazi University

Aralık (December) 2021 | Cilt (Volume): 22 | Sayı (No): 2 | ISSN: 1302-9703 | e-ISSN 2149-9047 |

Aim and Scope

Aim of the journal is to contribute in improving social sciences by publishing highly scientific research studies in various areas of social sciences.

The scope of the journal, in general, includes all areas of social sciences. Specifically, original papers in the fields of economics, business, public finance, international relations, history, Turkish language and literature, comparative literature are welcome.

Communication Address:

Professor Dr. Mesut ERŞAN
Eskişehir Osmangazi University
Social Sciences Institute
Journal of Social Sciences
26480 Meselik / ESKİŞEHİR
Phone: 0 – 222 – 2293048
Fax: 0 – 222 – 2293048
E-mail: sosbildergi@ogu.edu.tr